coll. Rom. societ. Jesu

cat. inscript. C.R. 1

D. HIERONYMI OPERVM NONVS TOMVS

COMPLECTENS COMMENTARIOS IN MATTHAEVM ET MARCVM, ET IN DIVI PAVLI epiſtolas: uidelicet ad Galatas, Epheſios, Titum, Philemonem, necnon Commentarios in omnes Pauli epiſtolas, ſed incerto autore: poſtremo Didymi de ſpiritu ſancto librum à Hieronymo uerſum.

Biblot. Lect. Soc.

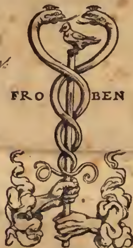
Coll. Rom. Jesu

BASILEAE M D LIII

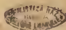
[illegible]

D. HIERONYMI OPERVM NONVS TOMVS

COMPLECTENS COMMENTARIOS IN MATTHAEVM ET MARCVM, ET IN DIVI PAVLI epiſtolas: uidelicet ad Galatas, Epheſios, Titum, Philemonem, necnon Commentarios in omnes Pauli epiſtolas, ſed incerto autore: poſtremo Didymi de ſpiritu ſancto librum à Hieronymo uerſum.

BASILEAE M D LIII

BRVNO AMORBACHIVS BASILIENSIS
Lectori candido s.

ABES in hoc ultimo Tomo lector optime, primũ Cõmentarios diui Hieronymi in euangelium Matthæi, & in Paulinas epistolas, uidelicet, ad Galatas, Ephesios, Titum, Philemonem: quos esse γνησίους, hoc est, legitimos & germanos, cum stilus ipse qui doctis & ijs qui iudicio ualent, planè lydius lapis est, iuxta prouerbiũ: tum ex ijs ipsis alibi citata testimonia certissimo comprobant. Deinde Cõmentarios in euãgelium Marci planè suppositios, & Hieronymo hactenus inscriptos, sed impudentissimè, quando ne pilum quidem habent Hieronymianæ eruditionis. Ad hæc Lucæ & Ioannis euangeliorũ contextum, aliquanto quàm antehac castigatiorem: in hoc à nobis adiunctum, ut euangelico illi canoni cuius Eusebium autorem ferunt responderet: in quo restituendo uehementer est à nobis sudatũ miniatulorũ uice numerorũ uulgaribus istis notulis quas ciphras uocant uti coactis. Postremo Commentarios in omnes diui Pauli epistolas, quas Hieronymo uendicabat codex quidam, obsoletæ uetustatis, Gothicis characteribus exaratus: sic sanè perplexis & iam præ uetustate euanidis, ut coacti fuerimus in elementariorum ordinem rursus descendere: & quod in ludo puelli faciunt, literarijs apiculis noscitãdis operã dare: sed & hi sicut proxime superiores, indigni sunt iudicãdi qui Hieronymo tribuant. Quando enim sic ineptit Hieronymus, ut hic interpres, quisquis is demum fuit? quando sic balbutit, ut hic frequentissimè soloecissat? Tametsi is qui glossam (ut uocant) ordinariã consarcinauit, Hieronymi titulo nonnulla citat, quæ nominatim in his Cõmentarijs cõperiuntur. At hoc neutiquã satis probauerit Hieronymi Stridonensis esse, quod scilicet sint illius nomine citata. Neq; enim hoc agebat glossarius iste, siue Rabanus is fuit, siue alius quispiã: ut cuius essent, inquireret: sed pro tempore quod ad rem suã faciebat, id excerpebat. Dicet hic aliquis: quid igitur hic opus erat adulterina legitimis cũ excuderentur admiscere? Huic respõdebimus quod etiã in alijs præfationibus ante diximus, nos uidelicet nõ doctis modo, sed indoctis uoluisse morẽ gerere. Si cõmentarios in Marcum omisissemus, aut in Paulum non appressissemus, quas statim imperiti tragoedias excitassent? Et habent qui sunt apud Hesiodũ, de primo secundóue hominũ genere, quod aut illi per seipsos, aut hi præmoniti cũ iudicio legant: & nõ deest studijs illis tertij generis apud eundem poetam quod amplectantur, ne scilicet non sit parœmiæ locus, similes habent labra lactucas. Quanquã in his ipsis in Marcũ & Paulum cõmentarijs, quædam inuenire licet, quæ doctis etiã placere possint, nimirũ ex Hieronymi penu deprompta à studioso uidelicet aliquo, qui cũ percurrisset Hieronymianas lucubrationes, in hoc multa sublegerit: ut deinde suis admisceret, quo uerius huius fuci merito, Hieronymus uideri posset. Quod studium olim fuit monachis, his maxime qui de familia sunt diui Benedicti: nam apud hos ut religionis, sic etiã literarũ multos annos (ut ita dicã) tyrannis fuit: cum mundus à simplicitate Christi desciscens, bellis operã daret: & in barbaricã quandam feritatẽ contempto sapientiæ studio, sensim prolaberetur: & erat tẽpus quo nihil placeret quod Hieronymi non esset: haud secus q̃ hodie multis nihil probatur, nisi quod Scotũ aut Thomã sapiat. Tum nebulonibus quibusdã ansa fuit præbita, simplicioribus imponendi, uenditabantq; passim pro Hieronymo nænias suas: & celeberrimi sanctissimiq; uiri titulum nugis quamlibet nugacibus præfigebant. Cæterũ ut detur etiam inter multas paleas aliquod granulum reperire: cum tantũ supersit Hieronymi scriptorũ, istos cõmentarios nigro calculo notamus: & indignos censemus in quibus legendis studiosi bonas horas male collocẽt. Docti, quiq; sunt naris emunctæ (certo scimus) nobiscum facient, imperitorũ & crassorum iudiciũ nihil mo-

hil moramur. Quandoquidem autē huius uoluminis aciem occupant erudita, placuit quo cōmodius inſulſa iſta uelut in agmine medio milites ignauiores deliteſcerent, opus ipſum aliquo docto libello claudi: ſic enim rei militaris periti, poſtremam agminis partem curioſius firmandam eſſe tradunt. Adiecimus itaq; Didymi de ſpiritu ſancto inſignem librum à diuo Hieronymo uerſum, quem ab innumeris mendis uindicauimus, cuius rei qui certius uolet facere periculum, noſtram hanc editionem cum ueteri conferat. Bene uale candide lector. Baſileæ, ſexto Kalendas Iulias. M. D. XVI.

HIERONYMI IN QVATVOR EVANGELIA ad Damaſum præfatio.

NOVVM opus me facere cogis ex ueteri: ut poſt exemplaria ſcripturarum toto orbe diſperſa, quaſi quidam arbiter ſedeam: & quia inter ſe uariāt, quæ ſint illa quæ cum Græca cōſentiant ueritate, decernā. Pius labor, ſed periculoſa præſumptio, iudicare de cæteris ipſum ab omnibus iudicandum: ſenis mutare linguā, & caneſcentē iam mundum ad initia retrahere paruulorum. Quis enim doctus pariter uel indoctus, cum in manus uolumen aſſumpſerit: & à ſaliua quam ſemel imbibit, uiderit diſcrepare quod lectitat: non ſtatim erumpat in uocem, me falſarium, me clamitans eſſe ſacrilegū: qui audeam aliquid in ueteribus libris addere, mutare, corrigere. Aduerſus quam inuidiam duplex cauſa me conſolatur: quod & tu qui ſummus ſacerdos es, fieri iubes: & uerum non eſſe quod uariat, etiam maledicorū teſtimonio comprobatur. Si enim latinis exemplaribus fides eſt adhibenda, reſpondeāt quibus: tot enim ſunt exemplaria, penè quot codices. Sin autē ueritas eſt quærenda de pluribus, cur non ad Græcam originem reuertentes, ea quæ uel à uitioſis interpretibus male reddita, uel à præſumptoribus imperitis emendata peruerſius, uel à librarijs dormitantibus aut addita ſunt, aut mutata corrigimus? Neq; uerò ego de ueteri diſputo inſtrumēto, quod à Septuaginta ſenioribus in Græcam linguā uerſum, tertio gradu ad nos uſq; peruenit. Non quæro quid Aquila, quid Symmachus ſapiant, quare Theodotion inter nouos & ueteres medius incedat. Sit illa uera interpretatio, quam apoſtoli probauerunt. De nouo nunc loquor teſtamento, quod Græcum eſſe non dubium eſt, excepto apoſtolo Matthæo, qui primus in Iudæa euangeliū Chriſti, Hebraicis literis edidit. Hoc certè cum in noſtro ſermone diſcordat, & in diuerſos riuulorum tramites ducit, uno de fonte quærendum eſt. Prætermitto eos codices quos à Luciano & Heſychio nuncupatos, paucorū hominū aſſerit peruerſa contentio: quibus utiq; nec in toto ueteri inſtrumento poſt Septuaginta interpretes emendare quid licuit, nec in nouo profuit emendaſſe: cum multarum gentiū linguis ſcriptura ante tranſlata, doceat falſa eſſe quæ addita ſunt. Igitur hæc præſens præfatiuncula pollicetur, quatuor tantum euangelia, quorum ordo eſt iſte: Matthæus, Marcus, Lucas, Ioannes, codicum Græcorū emendata collatione, ſed & ueterum: nec quæ multū à lectionis Latinæ cōſuetudine diſcreparent. Ita calamo temperauimus, ut in his tantum quæ ſenſum uidebantur mutare, correctis: reliqua manere pateremur ut fuerant. Canones quoq; quos Euſebius Cæſarienſis epiſcopus, Alexandrinū ſequutus Ammonium, in decem numeros ordinauit: ſicut in Græco habentur, expreſsimus. Quod ſi quis de curioſis uoluerit noſſe, quæ in euangelijs, uel eadem, uel uicina, uel ſola ſint eorū diſtinctione cognoſcet. Magnus ſiquidem hic in noſtris codicibus error inoleuit, dum quod in eadem re alius euangeliſta plus dixit: in alio quia minus putauerint, addiderunt. Vel dum eundem ſenſum alius aliter expreſsit: ille qui unum è quatuor

primum legerat, ad eius exemplum cæteros quoq; existimauerit emendandos. Vnde accidit ut apud nos mixta sint omnia: & in Marco plura Lucæ atq; Matthæi: rursus in Matthæo plura Ioannis & Marci: & in cæteris reliquorum, quæ alijs propria sunt, inueniantur. Cum itaq; Canones legeris qui subiecti sunt, cōfusionis errore sublato, & similia omnium scies, & singulis sua quæq; restitues. In canone primo concordant quatuor, Matthæus, Marcus, Lucas, Ioannes. In secundo tres, Matthæus, Marcus, Lucas. In tertio tres, Matthæus, Lucas, Ioannes. In quarto tres, Matthæus, Marcus, Ioannes. In quinto duo, Matthæus, Lucas. In sexto duo, Matthæus, Marcus. In septimo duo, Matthæus, Ioannes. In octauo duo, Lucas, Marcus. In nono duo, Lucas, Ioannes. In decimo, propria quiq; quæ non habentur in alijs, ediderunt. Singulis uerò euangelijs ab uno incipiens usq; ad finem librorum, dispar numerus accrescit. Hic nigro colore præscriptus, sub se habet alium ex minio discolorem numerum qui ad decem usq; procedens, indicat, prior numerus in quo sit canone requirēdus. Cum ergo aperto codice (uerbi gratia) illud siue illud capitulū scire uolueris, cuius canonis sit, statim ex subiecto numero doceberis, & recurrens ad principia, in quibus canonum est distincta congeries: eodemq; statim canone ex titulo frontis inuento, illum quem quærebas numerum, eiusdem euangelistæ, qui & ipse ex inscriptione signatur, inuenies: atq; è uicino cæterorū tramitibus inspectis, quos numeros è regione habeant, annotabis: cum scieris, recurres ad uolumina singulorum, & sine mora repertis numeris, quòs ante signaueras, reperies & loca in quibus uel eadem uel uicina dixerunt. Sciendum tamen ne quis ignarum ex similitudine numerorum error inuoluat: quod sicubi in subnotatione canonum distinctorū in canone quolibet tres euangelistæ bis, ter, uel quater, aut etiam amplius eundem numerum per ordinem habuerint annotatum, & quartus econtrario discrepantes: quod id tres illi in eo loco semel dixerint, quartus toties in corpore uoluminis sui ponat, quoties diuersi numeri in eius canone positi stant, contra prædictorum numerorum continuatas similitudines. Item si in uno quolibet eorum, aut etiam duobus, idem in canone numerus bis, ter, & quater, aut eo amplius reperiatur in ordine collocatus, & dispares inueniantur in cæteris: dubium non erit, quin id quod illius illorum'ue canonis numerus bis terq; repetitum ab his in uolumine semel dictum esse ostendit: alter alteriúe eorum toties uno atq; eodem sensu loquantur, quoties prætulerint in numerorum annotatione distantiam. Et hoc in omnium nouem canonum collatione seruabitur. Cæterum in decimo (quoniam propria singulorum tantummodo continentur) non potest contra id comparatio esse quod solum est. Opto ut in Christo ualeas: & memineris mei papa beatissime.

Canon

Canon I

Canon Matt.	primus Mar.	in quo Lucas	quatuor Ioannes	Canon Matth.	primus Mar.	in quo Lucas	quatuor Ioann.
8	2	7	10	284	165	266	67
12	4	10	6	289	170	275	126
11	4	10	12	291	172	279	156
11	4	10	14	294	175	281	161
11	4	10	28	295	176	282	57
24	5	13	15	295	176	282	42
23	27	17	46	300	181	285	158
23	27	34	46	300	181	285	79
23	27	45	46	302	183	287	160
70	20	37	38	304	184	289	270
87	139	250	141	306	187	290	162
98	96	116	120	306	187	290	174
98	96	116	111	310	191	297	69
98	96	116	40	313	194	294	172
98	96	116	144	314	195	291	166
98	96	116	129	314	195	291	168
98	96	116	131	315	196	292	175
133	37	77	109	318	199	300	176
141	50	19	59	320	200	302	178
142	51	21	35	325	204	310	184
147	64	93	49	326	205	311	188
166	82	94	74	326	205	313	194
209	119	234	100	328	206	314	196
211	121	238	21	331	209	315	197
220	122	239	85	332	210	318	197
220	129	242	88	334	212	321	201
220	122	261	77	335	214	324	199
244	139	250	141	336	215	317	198
244	239	250	146	336	215	319	198
274	156	260	20	343	223	329	204
274	156	260	48	348	227	332	206
274	156	260	96	349	228	333	208
276	158	74	98	352	231	336	209
280	162	269	122	352	231	336	211
284	165	266	55				
284	265	266	63				
284	165	266	65				

Canon II. in quo tres

Matt.	Marcus	Lucas	Matt.	Mar.	Lucas	Matt.	Mar.	Lucas
15	6	15	123	34	147	225	134	245
21	10	32	130	35	82	226	133	244
31	102	185	131	36	76	229	135	137
32	39	133	135	38	78	229	135	246
32	39	79	137	44	167	242	137	237
50	41	56	143	57	90	242	137	248
62	13	4	144	59	12	243	138	249
62	13	24	149	66	43	248	143	209
63	18	33	149	66	53	248	143	253
67	15	26	153	69	63	249	144	254
69	47	83	164	79	144	251	146	255
71	21	38	168	83	95	253	148	204
72	22	39	168	83	206	258	150	257
72	22	186	170	85	96	259	151	258
73	23	40	172	87	98	264	155	156
74	49	85	174	91	99	269	154	228
76	52	169	176	93	101	271	42	230
79	29	86	178	95	102	278	160	263
80	30	44	178	95	217	281	163	268
82	53	87	179	99	197	285	166	265
82	53	110	190	105	195	285	166	267
83	54	88	192	106	216	296	177	280
83	54	112	195	107	121	296	177	284
85	55	114	193	107	218	301	182	286
85	55	88	194	108	152	308	189	305
88	41	148	194	108	219	312	193	299
88	141	251	195	109	220	316	197	293
92	40	80	198	110	221	317	198	295
94	86	97	199	111	173	322	202	309
94	86	146	201	112	222	338	218	322
103	1	70	203	114	270	339	219	325
114	24	41	205	116	224	340	220	327
116	25	42	206	117	232	342	222	323
116	25	165	208	118	233	344	224	328
116	25	177	217	127	240	346	225	330
121	32	127	219	128	241	353	232	337
166	33	129	223	130	243	354	233	338
					Finis	*Cano*	*nis fe*	*condi*

Canon III

Canon Matthaeus	tertius Lucas	in quo tres Ioannes
1	14	1
1	14	3
1	14	5
7	6	2
7	6	25
59	63	116
64	65	37
90	58	118
90	58	139
97	211	105
111	119	30
111	119	148
111	119	114
112	119	44
112	119	8
112	119	61
112	119	76
112	119	87
112	119	90
112	119	154
112	119	142
146	92	47
Finis	Canonis	tertij

Canon IIII

Canon IIII. Matthaeus	in quo Marcus	tres Ioannes
28	8	26
117	26	93
117	26	95
150	67	51
161	77	23
161	77	53
204	115	91
204	115	135
216	125	128
216	125	133
216	125	137
216	125	150
277	159	98
279	161	72
279	161	121
387	168	152
293	174	107
297	178	70
299	180	103
307	188	164
321	201	180
321	201	192
323	203	183
329	207	185
329	207	187
333	211	203
Finis	Canonis	quarti

Canon V

Canon V. Matthaeus	in quo duo Lucas
3	2
10	8
12	11
16	16
25	46
26	47
28	48
30	49
34	194
36	162
38	53
40	52
41	55
43	123
46	153
47	134
48	191
49	150
51	59
53	125
54	54
55	170
57	61
58	60
60	171
61	64
65	172
66	66
68	105
78	108
84	111
86	109
93	145
95	160
96	182
96	184
102	69
104	71
105	193
107	73
108	115
110	118
119	126
125	62

Canon V. Matthaeus	in quo duo Lucas
127	128
128	132
129	130
132	81
134	120
138	168
156	57
158	226
162	161
175	200
182	187
182	189
183	198
187	199
197	272
213	235
221	181
228	139
231	179
231	215
232	142
234	136
236	135
237	138
238	140
240	141
241	175
255	202
256	205
257	213
261	207
262	212
265	257
266	155
267	158
270	229
272	231

Canon VI

Canon VI. Matthaeus	in quo duo Marcus
19	3
17	7
20	9
22	11
44	126
77	63
100	98
139	45
145	60
148	65
152	68
154	71
157	72
159	73
160	76
163	78
165	80
169	84
173	89
180	100
189	103
202	113
214	120
215	124
224	131
246	140
247	142
250	145
252	147
254	149
260	152
263	153
275	157
282	164
286	167
288	169
290	171
292	173
298	179
305	185
309	190
311	192
330	208
337	217
341	221
347	226
350	229

Canon VII

Canon VII Matthaeus	in quo duo Ioannes
5	83
19	19
19	32
19	34
120	82
185	215
207	101
	Finis

Canon VIII

Canon VIII Lucas	in quo duo Marcus
23	12
25	14
27	16
27	28
28	17
84	48
89	56
91	61
100	75
103	97
247	136
277	216
335	230
340	234
	Finis

Canon IX

Canon IX Lucas	in quo duo Ioannes
30	219
30	222
262	113
262	124
274	227
274	229
274	231
303	182
303	186
303	190
307	182
307.	186
307	190
312	186
312	190
312	182
340	213
341	217
341	221
342	223
342	225
	Finis

Canon X

Canon Matth.	decimus Matt.	in quo Mar.	singuli Lucas	propriè Lucas	scri- Ioan.	pse- Ioan.	runt Ioan.
2	155	19	1	188	4	81	157
4	167	31	3	190	7	84	159
6	171	43	5	192	9	89	163
13	177	46	9	196	11	92	165
24	181	58	18	201	13	94	167
27	184	62	20	203	16	97	169
29	186	70	22	208	18	99	171
33	188	74	29	210	22	102	173
35	191	81	31	214	24	104	177
37	196	88	50	223	27	104	179
39	200	90	51	225	29	106	181
42	210	92	67	227	31	108	189
45	212	94	68	236	33	110	191
52	218	101	72	252	36	112	193
56	222	104	75	256	39	115	195
75	227	123	104	259	41	117	200
81	230	132	106	264	43	119	202
89	233	186	107	271	45	123	205
91	235	213	113	273	50	125	205
99	239	235	117	276	52	127	207
101	245		122	278	54	130	210
106	268		124	283	56	132	212
109	273		133	288	58	134	214
113	283	Finis	143	296	60	136	216
115	303		149	298	62	138	218
118	319		152	301	64	140	220
124	324		154	304	66	143	224
126	327		159	306	68	145	226
136	345		163	308	71	147	228
140	351		164	316	73	149	230
151	355		166	320	75	151	232
			174	326	78	153	
			176	331	80	155	
	Finis		178	334			Finis
			180	339			
			183	343			
				Finis			

LVRES fuisse qui euangelia scripserunt, & Lucas euangelista testatur, dicens: Quandoquidem multi conati sunt ordinare narrationẽ rerum quæ in nobis completæ sunt: sicut tradiderunt nobis, qui ab initio ipsi uiderunt sermonem, & ministrauerunt ei: & perseuerantia usq; in præsens tempus monimenta declarant: quæ à diuersis autoribus edita, diuersarum hæreseon fuere principia: ut est illud iuxta Aegyptios & Thomam & Matthiam & Bartholomæum, duodecimq; apostolorum, & Basilidis atq; Apellis, ac reliquorum, quos enumerare longißimum est: cum tantum in præsentiarum hoc necesse sit dicere: extitisse quosdam qui sine spiritu & gratia dei conati sunt magis ordinare narrationem, quàm historiæ texere ueritatem. Quibus iure potest illud propheticum coaptari: Væ qui prophetant de corde suo, qui ambulant post spiritum suum: qui dicunt, dicit dominus: & dominus non misit eos. De quibus & saluator in euangelio Ioannis loquitur: Omnes qui ante me uenerunt, fures & latrones fuerunt. Qui uenerunt, non qui missi sunt. Ipse enim ait: Veniebant, & ego non mittebam eos. In uenientibus enim præsumptio temeritatis: in missis obsequium seruitutis est. Ecclesia autem quæ supra petram, domini uoce fundata est, quam introduxit rex in cubiculum suum: ad quam per foramen descensionis occultæ misit manum suam, similis damulæ hinnuloq; ceruorum: quatuor flumina paradisi instar eructans: quatuor angulos & anulos habet, per quos quasi arca testamenti & custos legis domini, lignis immobilibus uehitur. Primus omniũ Matthæus est publicanus, cognomento Leui: qui euangelium in Iudæa Hebræo sermone edidit: ob eorum uel maxime causam, qui in Iesum crediderant ex Iudæis: & nequaquam legis umbram, succedente euangelij ueritate seruabant. Secundus Marcus, interpres apostoli Petri, & Alexandrinæ ecclesiæ primus episcopus: qui dominum quidem saluatorem ipse non uidit, sed ea quæ magistrum audierat prædicantem, iuxta fidem magis gestorum narrauit quàm ordinem. Tertius Lucas medicus, natione Syrus Antiochensis: cuius laus in euangelio: qui & ipse discipulus apostoli Pauli, in Achaiæ Bœotiæque partibus uolumen condidit, quædam altius repetens: & ut ipse in procemio confitetur, audita magis quàm uisa describens.

Vltimus Ioannes apostolus & euangelista, quem Iesus amauit plurimum: qui supra pectus domini recumbens, purißima doctrinarum fluenta potauit: & qui solus de cruce meruit audire: Ecce mater tua. Is cum esset in Asia, & iam tunc hæreticorum semina pullularent, Cherinthi, Hebionis, & cæterorum, qui negant Christum in carne uenisse: quos & ipse in Epistola sua Antichristos uocat, & apostolus Paulus frequenter percutit: coactus est ab omnibus penè tunc Asiæ episcopis, & multarum ecclesiarum legationibus, de diuinitate saluatoris altius scribere, & ad ipsum (ut ita dicam) dei uerbum, non tam audaci quàm felici temeritate prorumpere. Vnde & Ecclesiastica narrat historia, cum à fratribus cogeretur ut scriberet: ita facturum se respondisse, si indicto ieiunio in commune omnes deum deprecarentur, quo expleto, reuelatione saturatus, illud procemium è cœlo ueniens eructauit: In principio erat uerbũ, & uerbum erat apud deum, & deus erat uerbum: hoc erat in principio apud deum. Hæc igitur quatuor euangelia multo ante prædicta, Ezechielis quoq; uolumen probat, in quo prima uisio ita contexitur: Et in medio sicut similitudo quatuor animalium, & uultus eorum facies hominis, & facies leonis, & facies uituli, & facies aquilæ. Prima hominis facies, Matthæũ significat: qui quasi de homine exorsus est scribere, Liber generationis Iesu Christi, filij Dauid, filij Abraham. Secunda Marcum, in qua uox leonis in eremo rugientis auditur: Vox clamãtis in deserto, parate uiam domini, rectas facite semitas eius. Tertia uituli, quæ euangelistam Lucam à Zacharia sacerdote sumpsisse

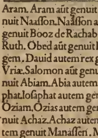
initium

A **COMMENTARIORVM HIERONYMI in Matthæum Euangelistam Liber primus.**

Liber generationis Iesu Christi.] In Esaia legimus: Generationē eius quis enarrabit? Nō ergo putemus euangelistā prophetæ esse contrarium, ut quod ille impossibile dixit effatu, hic narrare incipiat: quia ibi de generatione diuinitatis, hic de incarnatione est dictū. A carnalib. aūt cœpit, ut per hominem deum discere incipiamus. b ¶ *Filij Dauid, filij Abraham.*] Ordo præposterus, sed necessario cōmutatus. Si enim primū posuisset Abrahā, & postea Dauid: rursus ei repetendus fuerat Abraham, ut generationis series texeret. Ideo aūt cæteris prætermissis, horū filiū nuncupauit: quia ad hos tantū est facta de Christo repromissio. Ad Abraham: In semine, inquit, tuo, benedicent omnes gen-
B tes, qd' est Christus.
Psal. 131.b Ad Dauid: De fructu uentris tui ponam super sedem tuam. c ¶ *Iudas autem genuit Phares.*] Notandum in genealogia saluatoris nullam sanctarū assumi mulierū, sed eas quas scriptura reprehendit, ut qui propter peccatores uenerat, de peccatoribus nascēs, omnium peccata deleret. Vnde & in consequentibus, Ruth Moabitis ponitur, & Bethsabee uxor Vrię. d ¶ *Naasson aūt genuit Salmon.*] Iste est Salmon princeps tribus Iudæ, sicut in Numeris legimus. e ¶ *Ioram aūt genuit Oziam.*] In quarto autem Regum uolumine legimus de Ioram Ochoziam fuisse generatum: quo mortuo, Iosabeth filia regis Ioram, soror Ochozię, tulit Ioas filium fratris sui, & eum internecioni quę exercebatur ab Athalia, subtraxit. Cui successit in regnū filius eius Amasias, post quem regnauit filius eius Azarias, qui appellatur & Ozias, cui successit Ioatham filius eius. Cernis ergo quod secundū fidē historiæ tres reges in medio fuerint, quos hic euangelista prætermisit: Ioram quippe non genuit Oziam, sed Ochoziā, & reliquos quos enumerauimus. Verū quia euangelistæ propositū erat tres tessaradecades in diuerso temporū statu ponere, & Iorā generi se miscuerat impijssimę Iezabel, idcirco usq; ad tertiam generationem C
eius memoria tollitur, ne in sanctæ natiuitatis ordine poneretur. f ¶ *Et post trans. etc.*] Si uoluerimus Iechoniam in fine primæ tessaradecadis ponere, in sequenti non erūt quatuordecim, sed tredecim. Sciamus igitur Iechoniam priorem ipsum esse, quem & Ioakim: secundum autem filium, non patrem, quorum prior per k & m, sequens per ch & n scribitur, quod scriptorum uitio, & longitudine temporū apud Græcos Latinosq; confusum est. g ¶ *Iacob autem genuit Ioseph.*] Hunc locum obiecit nobis Iulianus Augustus de dissonantia euangelistarum: cur euangelista Matthæus Ioseph dixerit filium Iacob, & Lucas cum filium appellarit Heli, non intelligens consuetudinē scripturarum, quod alter secundum naturam, alter secundum legem ei pater sit. Sci- Deut. 25.b
mus enim hoc per Moysen deo iubente
præceptum, ut si fra- D
ter aut propinquus absque liberis mortuus fuerit, alius accipiat uxorem ad suscitandum semen fratris uel propinqui sui. Super hoc & Africanus temporū scriptor, & Eusebius Cæsariensis in libris *διαφωνίας εὐαγγελίων* plenius disputarunt. h ¶ *Virum Mariæ, de qua natus est Iesus, qui uocatur Christus, & cæt.*] Quum uirum audieris, suspicio tibi non subeat nuptiarum, sed recordare consuetudinis scripturarū, quod sponsi uiri, & sponsæ uxores uocentur. i ¶ *Et à transmigratione Babylonis usque ad Christum generationes quatuordecim, & cæt.*] Numera à Iechonia usque ad Ioseph, & inuenies generationes tredecim. Quartadecima ergo generatio in ipsum Christum reputabitur. k ¶ *Christi autem generatio sic erat.*] Quærat diligens lector, & dicat: Quum Ioseph non sit pater domini saluatoris, quid pertinet ad dominum generationis ordo deductus usque ad Ioseph? Cui respondebimus primum, non esse consuetudinis scripturarum, ut mulierum in generationibus ordo texatur. Deinde ex una tribu fuisse Ioseph & Mariam, unde ex lege eam accipere cogebatur ut propinquam: & quod simul censentur in Bethlehem, ut una uidelicet stirpe generati.

MATTHAEVS

Liber generationis Iesu Christi filij Dauid, filij Abrahā. Abraham genuit Isaac. Isaac autē genuit Iacob. Iacob autē genuit Iudam & fratres eius. Iudas autem genuit Phares & Zaram de Thamar. Phares autem genuit Esrom. Esrom aūt genuit Aram. Aram aūt genuit Aminadab. Aminadab aūt genuit Naasson. Naasson aūt genuit Salmon. Salmon autē genuit Booz de Rachab. Booz autem genuit Obed ex Ruth. Obed aūt genuit Iesse. Iesse autē genuit Dauid regem. Dauid autem rex genuit Salomonē ex ea quæ fuit Vriæ. Salomon aūt genuit Roboam. Roboam autē genuit Abiam. Abia autem genuit Asa. Asa aūt genuit Iosaphat. Iosaphat autem genuit Ioram. Iorām autem genuit Oziam. Ozias autem genuit Ioatham. Ioatham autē genuit Achaz. Achaz autem genuit Ezechiam. Ezechias autem genuit Manassen. Manasses autem genuit Amon. Amon autem genuit Iosiam. Iosias autem genuit Iechoniam & fratres eius in trāsmigratione Babylonis. Et post trānsmigrationem Babylonis, Iechonias genuit Salatiel. Salatiel autem genuit Zorobabel. Zorobabel autem genuit Abiud. Abiud autem genuit Eliacim. Eliacim autē genuit Azor. Azor autem genuit Sadoc. Sadoc autem genuit Achim. Achim autem genuit Eliud. Eliud autem genuit Eleazar. Eleazar autem genuit Matthan. Matthan autem genuit Iacob. Iacob autem genuit Ioseph uirūm Mariæ, de qua natus est Iesus, qui uocatur Christus. [b] Omnes itaq; generationes ab Abraham usque ad Dauid, generationes quatuordecim: & à Dauid usq; ad transmigrationem Babylonis, generationes quatuordecim: & à transmigratione Babylonis usq; ad Christū, generationes quatuordecim. Christi aūt generatio sic erat: Cum

4 5 — III — b 2 — X

[a] Cûm esset desponsata mater eius Maria Ioseph, antèquam conuenirent, inuenta est in utero habens de spiritu sancto.[d] Ioseph autem uir eius cum esset iustus, & nollet eam traducère, uoluit occulte dimittere eam. Hæc autem eo cogitante, ecce angelus domini apparuit in somnis Ioseph, dicens: Iôseph fili Dauid noli timere accipere Mariam coniugem tuam. Quod enim in ea natum est, de spiritu sancto est. Pariet autem filium, & uocàbis nomen eius Iesum. Ipse enim saluum faciet populū suum à peccatis eorum. Hôc autem totum factum est, ut adimpleretur quod dictum est à domino per prophetā dicēte: Ecce uirgo in utero habebit & pariet filiū, & uocabitur nomē eius Emanuel: quod est interpretatū, nobiscū deus. Exurgens aūt Ioseph à somno, fecit sicut præcepit ei angelus domini. Et àccepit coniugem suam, & non cognouit eam, donec peperit filiū suū primogenitū, & uocauit nomen eius Iesum. Cap. II

CVm ergo natus esset Iesus in Bethlehem Iudæ in diebus Herodis regis, ecce magi ab oriente uenerunt Hierosolymam, dicentes: Vbi est qui natus est rex Iudæorum? Vidimùs enim stellā eius in oriente, & uenimus adorare eum. Audiens autē Herodes rex, turbatus est, & omnis Hierosolyma cum illo. Et congregans omnes principes sacerdotū & scribas populi, sciscitabat ab eis ubi Christus nasceretur.[a] At illi dixèrunt ei: in Bethlehem Iudæ. Sic enim scriptum est per prophetam: Et tu Bethlehem terra Iuda, nequaquam minima es in principibus Iuda. Ex te enim exiet dux, qui regat populum meum Israel.[b] Tunc Herodes clàm uocatis magis, diligenter didicit ab eis tempus stellæ quæ apparuit eis, & mittens illos in Bethlehem, dixit: Ite & interrogate diligenter de puero: & cum inueneritis, renunciate mihi, ut & ego ueniens adorē eum. Qui cum audissent regem, abierunt. Et ecce stella quam uiderant in oriente antecedebat eos, usq; dum ueniens staret supra ubi erat puer. Videntes autem stellam, gauisi sunt gaudio magno ualde. Et intrantes domum, inuenerunt puerum cum Maria matre eius, & procidentes adorauerūt eum. Et àpertis thesauris suis, obtulerunt ei munera, aurum, thus, & myrrham. Et rèsponso accepto in somnis, ne redirent ad He-

A a ¶ *Cum esset desponsata mater eius Maria Ioseph, etc.*] Quare non de simplici uirgine, sed de desponsata concipitur? Primum ut per generationē Ioseph, origo Mariæ monstraretur. Secundò ne lapidaretur à Iudæis ut adultera. Tertio ut in Aegyptum fugiens haberet solatium. Mar
tyr Ignatius etiā quar
c 3 tam addidit causam,
V cur à desponsata con
d 4 ceptus sit, ut partus,
X inquiens, eius cælare
tur diabolo, dum eū
putat non de uirgi-
ne, sed de uxore ge-
neratum. b ¶ *Ante-
quam conuenirent inuen-
ta est in utero habens de
spiritu sancto.*] Non ab
alio inuenta est nisi à
Ioseph, qui penè licē
tia maritali futuræ u-
xoris omnia noue-
rat. Quod autem dici
tur: antequam conue
nirent: non sequitur
ut postea conuene-
rint, sed scriptura qđ
factum nōn sit osten-
dit. c ¶ *Ioseph autem
uir eius cum esset iustus.*]
Si quis fornicariæ cō
iungitur, unum cor-
pus efficitur. Et in le-
Leui. 5. a ge præceptum est, nō
solum reos, sed & cō-
B scios criminū obno-
xios esse peccati: quo
modo Ioseph quum
crimen cælaret uxo-
a 5 ris, iustus scribitur?
V II Sed hoc testimoniū
Mariæ est quod Io-
seph sciens illius ca-
stitatem, & admirans
b 6 quod euenerat, cælat
X silentio cuius myste-
rium nesciebat. d
¶ *Ioseph fili Dauid noli
timere, etc.*] Iam & su-
pra diximus sponsas
uxores appellari, qđ
plenius liber aduer-
sus Heluidium do-
cet. Et blandientis af-
fectu ei per somnium
angelus loquitur, ut
iustitiam silentij com
probaret. Simulq; no
tādum quod Ioseph
filius esse dicatur Da
uid, ut Maria quoq;
de stirpe Dauid mon
straret. e ¶ *Et uocabis nomen eius Iesum. Ipse enim saluum faciet populum suum a peccatis eorum.*] Iesus Hebræo sermone saluator dicitur. Etymologiam ergo nominis eius Euangelista signauit, dicens: Vocabis nomen eius Iesum, qa ipse saluum faciet populum suum. f ¶ *Hoc autem totum factum est, ut, etc.*] Pro eo quod Euangelista Matthæus dicit, in utero habebit: In propheta scriptum est, in utero accipiet: Sed propheta quia futura prædicit, si-
gnificat quid futurum sit, & scribit accipiet: Euangeli- C
sta quia non de futuro, sed de præterito narrat historiam, mutauit accipiet, & posuit habebit. Qui enim habet, nequaquam accepturus est. Tale quid & in psalmis Psal. 67. d
legimus: Ascendens in excelsum captiuam duxit captiuitatē, accipiet dona in hominibus. Hoc testimoniū Apostolus ponens, nō dixit, accipiet, sed dedit, quia ibi de futuro significatū est, qđ accepturus esset: hic de eo narrat historia, qui iā dederat quod accepat. g ¶ *Et accepit, etc.*] Ex hoc loco quidam peruersissime suspicant, & alios filios habuisse Mariā, dicentes: primogenitum non dici nisi qui habeat & fratres, cum hic mos sit diuinarum scripturarum, ut primogenitū non eum uocent quē fratres sequantur, sed eum qui primus natus sit. Lege supradictū libellū aduersus Heluidiū. Cap. II

V*idimus en. etc.*] Ad cōfusionē Iudæorū ut na
tiuitatē Christi à gen D
tibus discerēt, oritur in oriente stella, quā futuram Balaā, cuius
successores erant, ua- Num. 24. c
ticinio nouerāt. Lege Numerorū librū. Deferunt aūt magi stellæ indicio in Iudaā, ut sacerdotes à magis interrogati, ubi Christus nasceretur, inexcusabiles fierent de aduentu eius. i ¶ *At illi dixerunt.*] Librariorum hic error est. Putamus enim ab Euangelista primum æditum, sicut in ipso Hebraico legimus Iudæ, non Iudææ. Quæ est enim aliarum gentium Bethlehē, ut ad distinctionē eius hic Iudææ poneretur? Iudæ autem idcirco scribitur, quia est & alia Bethlehē in Galilæa. Lege librum Iesu filij Naue. Deni- Iosue 19. b
que & in ipso testimonio quod de Michææ prophetia
sumptum est, ita habetur: Et tu Bethlehem terra Iuda. Mich. 5. a
h ¶ *Et apertis thesauris suis, obtulerunt ei munera, aurum thus, & myrrham.*] Pulcherrime munerū sacramenta Iuuencus presbyter uno uersiculo cōprehēdit: Thus, aurū, myrrham, regiq; hominiq; deoq; Dona ferunt. l ¶ *Et resp. etc.*] Qui munera obtulerāt dño, consequēter respon-

A responsum accipiūt. Responsum aūt quod Græcè dicit χρηματισθέντες, nō per angelū fit, sed per ipsum dūm, ut meritorū Ioseph priuilegiū demonstraret. Reuertuntur aūt per aliam uiā, quia infidelitati miscendi nō erāt Iudæorū. a ¶ *Ecce angelus domini apparuit.*] Quando tulit puerū & matrem eius ut in Aegyptum transeat, nocte tulit & tenebris: quando uero reuertitur in Iudæam, nec nox nec tenebræ ponuntur in euangelio. b ¶ *Vt adimpleretur.*] Respondeant qui Hebræorū uoluminū denegant ueritatem, ubi hoc in LXX. legatur interpretibus. Quod cum nō inuenerint, nos eis di-

Osee 11.a cemus in Osee propheta scriptum: sicut & exemplaria probare possunt quæ nup edidimus. Possumus autem locum istum & aliter cōsolari propter contētiosos, quorum consuetudinem

2.Cor.11.c Paulus apostolus habere se denegat & ecclesiā Christi, & testimoniū proscrimus ex Numeris, dicente

Num.23.d Balaam: Deus ex Ae-

B gypto uocauit eum, gloria eius sicut unicornis. c ¶ *Tunc ad*

Gen.35.c *impletum est.*] De Rachel natus est Beniamin, in cuius tribu nō est Bethlehē. Quæritur ergo quomodo Rachel filios Iudæ, id est, Bethlehem quasi suos ploret. Respondebimus breuiter, quia sepulta sit iuxta Bethlehem in Ephrata: & ex materno corpusculi hospitio matris nomē acceperit. Siue quoniam Iuda & Beniamin duæ tribus iunctæ erant: & Herodes præceperat non solum in Bethlehem interfici pueros, sed & in omnibus finibus eius: per occasionē Bethlehem, intelligimus multos etiā de Beniamin fuisse cæsos. Plorat aūt filios suos, & non recipit consolationē, secundū duplicē intelligentiam. Siue quod eos in æternū mortuos æstimaret: siue quod cōsolari se nollet de his quos sciret esse uicturos. Quod autē dicitur in Rama, nō putemus loci nomen esse iuxta Gabaa, sed Rama excelsum interpretatur, ut sit sensus: Vox in excelso audita est: id est, longe lateq; dispersa. d ¶ *Defuncti sunt enim qui quærebant animam pueri.*] Ex hoc loco intelligimus nō solum Herodem, sed & sacerdotes & scribas eodem tempore necem domini fuisse meditatos. e ¶ *Qui surgens accepit.*] Non dixit, accepit filium suum & uxorē suam, sed puerum & matrem eius, quasi nutritius, non maritus.

ad Herodē, per aliam uiā reuersi sunt in regionem suā. Qui cum recessissent, eccē angelus domini apparuit in somnis Ioseph, dicens: Surge & accipe puerū & matrem eius, & fuge in Aegyptū, & esto ibi usq; dum dicam tibi. Futurū est enim ut Herodes quærat puerum ad perdendum eum. Qui consurgens, accepit puerum & matrem eius nocte, & secessit in Aegyptū, & erat ibi usq; ad obitum Herodis. Vt adimpleretur quod dictum est à domino per prophetam dicētem: Ex Aegypto uocaui filium meum. Tunc Herodes uidens quoniā illusus esset à magis, iratus est ualde: & mittens occidit omnes pueros qui erant in Bethlehem, & in omnibus finibus eius, à bimatu & infra, secundum tempus quod exquisierat à magis. Tūnc adimpletum est quod dictum est per Hieremiam prophetam dicentem: Vox in Rama audita est, ploratus & ululatus multus, Rachel plorans filios suos, & noluit consolari, quia non sunt. Defuncto autem Herode, ecce angelus domini apparuit in somnis Ioseph in Aegypto dicens: Surge & accipe puerum & matrem eius, & uade in terram Israel. Defuncti sunt enim qui quærebant animam pueri. Qui surgens accepit puerū & matrem eius, & uenit in terrā Israel. Audiēs aūt ꝙ Archelaus regnaret in Iudæa pro Herode patre suo, timuit illò ire: & admonitus in somnis, secessit in partes Galilææ. Et ueniēs habitauit in ciuitate quæ uocatur Nazareth, ut adimpleretur qd dictū est per prophetas: quoniam Nazaræus uocabitur.

Caput III

IN[a] diebus autem illis uenit Ioannes Baptista, prædicans in deserto Iudææ, & dicens: Pœnitentiam agite, appropinquabit enim regnum cœlorum. Hic est enim qui dictus est per Esaiam prophetam, dicentem: [b] Vox clamantis in deserto, parate uiam domini, rectas facite semitas eius. Ipse autem Ioānes habebat uestimentum de pilis camelorū, & zonam pelliceam circa lumbos suos. Esca

f ¶ *Audiens autem.*] Multi labuntur errore propter ignorantiā historiæ, putantes eundē esse Herodem à quo in passione sua dūs irridetur, & qui nunc mortuus refertur. Ergo Herodes ille qui cū Pilato postea amicitias fecit, huius Herodis filius est, frater Archelai, quē & ipsum Tyberius Cæsar Lugdunum, quæ Galliarum est ciuitas, relegauit: fratremq; eius Herodem successorē regni fecit. Lege Iose- Iosep.17.antiq.cap.10

phi historiā. g ¶ *Et ueniens.*] Si fixum de scripturis posuisset exemplū, nunquā diceret quod dictū est p prophetas: sed simpliciter quod dictum est per prophetā: nūc autem pluraliter prophetas uocās, ostēdit se non uerba de scripturis sumpsisse, sed sensū. Nazaræus sanctus interpretatur. Sanctū autē dūm futurū, omnis scriptura commemorat. Possumus & aliter dicere, ꝙ etiā eisdē uerbis iuxta Hebraicā ueritatem in Esaia scriptū sit: Exiet Esa.2.a

uirga de radice Iesse, & Nazaræus de radice eius conscendet. D

Cap. III

P*oenitentiā agite.*] Primus Baptista Ioannes regnum cœlorum prædicat, ut præcursor domini hoc priuilegio honoretur. i 4 7

¶ *Hic est enim qui dictus est, etc.*] Animas cre- III

dentium præparabat in quibus ambulatu- b 8

rus erat dominus, ut purus in uijs purissimis ambularet dicēs: Habitabo in eis & in Leuit.26.b

ambulabo, & ero deus ipsorū, & ipsi erūt mihi populus. Porphyrius istum locū Marci euangelistæ principio comparat, in quo scriptū est: Initiū euangelij Iesu Christi filij dei, sicut scriptum est in Esaia pro-

pheta: Ecce mitto angelum meū ante faciem tuam, qui Esa.40.a

præparabit uiam tuam. Vox clamantis in deserto, parate uiam domini, rectas facite semitas eius. Cum enim

testimonium de Malachia Esaiaq; contextū sit, quærit Malac.3.a

quomodo uelut ab uno Esaia exemplum putemus assumptū. Cui ecclesiastici uiri plenissimē responderunt. Nos autē nomen Esaiæ putamus additum scriptorum uitio, quod & in alijs locis probare possumus: aut certe de diuersis testimonijs scripturarum unum corpus effectum. Lege xiij. psalmum, & de hoc idem reperies. k ¶ *Ipse autem Ioannes.*] De pilis, inquit, habebat, non de lana. Aliud austeræ uestis indicium est, aliud luxuriæ mollioris. Zona autem pellicea, qua accinctus fuit &

Escâ aût eius erat locustæ & mel sylueſtre.[c] Tunc exibat ad eũ Hieroſolyma & omnis Iudæa, & omnis regio circa Iordanẽ. Et baptizabâtur ab eo in Iordane, cõfitentes peccata ſua. Vidẽs aũt multos Phariſæorũ & Saducæorũ uenientes ad baptiſmũ ſuũ, dixit eis:[d] Progenies uiperarũ, qs demõſtrauit uobis fugere à uẽtura ira? Facite ergo fructus dignos pœnitẽtiæ. Et ne uelitis dicere intra uos, patrẽ habeamus Abrahá: Dico eñ uobis, qm põtẽs eſt deus de lapidibus iſtis ſuſcitare filios Abrahæ. Iám eñ ſecuris ad radicẽ arborũ poſita eſt. Omnis ergo arbor quæ nõ facit fructũ bonũ, excidet et in ignẽ mittet. Ego quidẽ baptizo uos in aqua in pœnitentiã: qui aũt poſt me uẽturus eſt,[e] fortior me eſt, cũius nõ ſum dignus calciamẽta portare, ipſe uõs baptizabit ſpiritu ſancto & igne.[f] Cuius uentilabrũ in manu ſua, & permũdabit areã ſuam, & cõgregabit triticũ in horreũ ſuũ: paleas aũt cõburet igni inextinguibili.[g] Tũc uẽnit Ieſus à Galilæa in Iordanẽ ut baptizaretur ab eo. Ioãnes aũt prohibebat eũ, dicẽs: Ego à te debeo baptizari, & tu uenis ad me? Reſpõdens aũt Ieſus dixit ei: Sinẽ modo, ſic ẽnim decet nos implere oẽm iuſtitiã. Tunc dimiſit eũ.[h] Baptizatus aũt Ieſus confeſtim aſcendit de aqua: & ẽcce aperti ſunt ei cœli, & uidit ſpiritum dei deſcẽdentem ſicut columbã, & uenientẽ ſuper ſe: Et ecce uox de cœlis dicens: Hic eſt filius meus dilectus, in quo mihi cõplacui.

Cap. IIII

TVnc Ieſus ductus eſt in deſertũ à ſpiritu, ut tẽntaret à diabolo.[b] Et cũ ieiũnaſſet quadraginta diebus & quadraginta noctibus, poſtea eſuriịt. Et accedẽs tẽtator, dixit ei: Si filius dei es, dic ût lapides iſti panes fiãt. Qũi reſpõdens ait: Scriptũ eſt: Nõ in ſolo pane uiuit homo, ſed in oĩ uerbo qđ procedit de ore dei. Tũc âſſũpſit eũ diabolus in ſanctã ciuitatẽ, et ſtatũit eũ ſupra pinnaculũ tẽpli, et dixit ei: Si filiũs dei es, mittẽ te deorſum. Scriptũ ẽ eñ, qa angelis

A Helias, mortificatiõis cingulũ eſt. Porro quod ſequit:
4.Reg.1.b a ¶ Eſca autem, etc.] Habitatori ſolitudinis congruũ eſt, non delicias ciborũ, ſed neceſſitatẽ humanæ carnis explere. b ¶ Potens eſt deus, etc.] Lapides ethnicos uocat, propter cordis duritiã. Lege Ezechiel: Auferã inquit, à uobis cor lapideũ, &
e 9 dabo cor carneũ. In
VI lapide, duricia, in car
ne, mollicia monſtra
tur. Siue ſimpliciter
indicat dei potentiã,
quod qui de nihilo
d 10 cũcta fecerit, poſſit &
VI de ſaxis duriſſimis
populũ procreare. c
¶ Iam enim ſecuris, etc.]
Prædicatio ſermonis
Euangelici, qui ex u-
traq; parte acutus eſt
gladius, ſecuris ap-
Hier.46.f pellatur, iuxta Hiere
miam prophetã, qui
uerbũ domini ſecuri
e 11 comparat cædenti pe
I tram. d ¶ Cuius non
f 12 ſum.] In alio Euange
V lio: Cuius, ait, nõ ſum
g 13 dignus ſoluere corri
X giam calciamenti: hic
Deut.25.c humilitas, ibi myſte-
rium demonſtratur,
quod Chriſtus ſpon
ſus ſit, & Ioannes nõ
b 14 mereatur ſponſi cor-
I rigiam ſoluere, ne uo
B cetur domus eius iu-
xta legẽ Moſi & exem
plũ Ruth, domus diſ-
calciati. e ¶ Ipſe uos
baptizabit, etc.] Siue
a 15 quia ignis eſt ſpiritus
II ſanctus, ut Acta apo-
b 16 ſtolorũ docẽt: quo de
V ſcendente ſedit quaſi
1.Cor.13.e ignis ſuper linguas
credentiũ, & imple-
tus eſt ſermo dñi dicẽ
tis: Ignẽ ueni mittere
ſuper terrã, & q uolo
ut ardeat. Siue quia
in præſenti ſpiritu ba
ptizamur, & in futu-
ro igne: Apoſtolo quoq; huic ſenſui congruente: Uniuſcuiuſq; opus quale ſit ignis probabit. f ¶ Tunc uenit Ieſus, etc.] Triplicẽ ob cauſam ſaluator à Ioanne accepit baptiſmũ. Primũ, ut quia homo natus erat, oẽm iuſtitiã & humilitatẽ legis impleret. Secũdo, ut baptiſmate ſuo, Ioannis baptiſma cõprobaret. Tertio, ut Iordanis aquas ſanctificans per deſcenſionẽ colũbæ, ſpiritus ſancti in lauacro credentiũ monſtraret aduentũ. g ¶ Sine modo.] Pulchre dixit: ſine modo, ut oſtẽderet Chriſtũ in aqua, Ioannẽ à Chriſto in ſpiritu baptizandũ. Siue aliter: Sine modo, ut qui ſerui formã aſſumpſi, expleã & humilitatẽ eius. Alioquin ſcito in die iudicij, meo te eſſe baptiſmate baptizandũ. Sine modo, dicit dñs Ieſus, habeo & aliud baptiſma quo baptizãdus ſum. Tu me baptizas in aqua, ut ego te baptizẽ pro me in ſanguine tuo. h ¶ Sic enim, etc.] Non addidit iuſtitiã legis ſiue naturę, ut nos utrũq; intelligamus, ut ſi deus ab homine accepit baptiſma, nullus à cõſeruo dedignet accipere. C
i ¶ Et ecce, etc.] Myſteriũ trinitatis in baptiſmate demonſtrat: dñs baptizat: ſpiritus deſcẽdit in ſpecie colũbæ: patris uox, teſtimoniũ filio perhibẽtis, audit. Aperiunt aũt cœli nõ reſeratione elementorũ, ſed ſpiritualibus oculis, qbus & Ezechiel in principio uoluminis ſui apertos eos eſſe cõmemorat. Sedit quoq; colũba ſuper caput Ieſu, ne quis putaret uocẽ patris ad Ioannẽ factã, nõ ad dominum.

Cap. IIII

TVnc Ieſus du. etc.] Haud dubium qn à ſancto ſpũ. Sequit eñ: l ¶ Ut tentaretur, etc.] Ducit aũt non inuitus aut captus, ſed uolũtate pugnandi. m ¶ Et cum iei. etc.] In iſto numero quadrageſimæ nobis oſtendit ſacramẽtũ, in quo & Moſes ieiunauit in mõte Sina Exod.34.d
& Helias iuxta mõtẽ 3.Reg.19.b
Oreb. Permittit autẽ eſurire corpus, ut diabolo tẽtandi tribuat occaſio. n ¶ Dic ut lapides, etc.] Eſurienti cõgrue dicit: dic ut lapides iſti panes fiant: D
ſed duobus cõtrarijs teneris diabole. Si ad imperiũ eius poſſunt lapides panes fieri, ergo fruſtra tentas eũ q tantæ potẽtiæ eſt. Sin aũt nõ poteſt facere, fruſtra filiũ dei ſuſpicaris. Si filius dei es, dic ut lapides iſti panes fiãt. o ¶ Qui reſp. etc.] Teſtimonium de Deut. ſumptũ eſt. Deut.8.a
Ideo ſic ſic reſpondit dñs: qa ppoſitũ erat ei humilitate diabolũ uincere, nõ potẽtia. Simulq; animaduertẽdũ, quod niſi ieiunare cœpiſſet dñs, tẽtãdi occaſio nõ fuiſſet diabolo, ſecundũ illud: Fili accedẽs ad ſeruitutẽ dei, ſta in iuſticia & timore: & præpara animã tuã ad tẽtationẽ. Sed Eccl.2.a
& ipſa reſpõſio ſaluatoris hominẽ fuiſſe indicat qui tentatus eſt. Nõ in ſolo pane uiuit homo, ſed in omni uerbo quod procedit de ore dei. Si quis ergo nõ ueſcitur uerbo dei, iſte nõ uiuit. p ¶ Tunc aſſ. etc.] Aſſumptio iſta quæ dicit, nõ ex imbecillitate dñi uenit, ſed de inimici ſuperbia, q uoluntatẽ ſaluatoris, neceſſitatẽ putat. Ex hoc aũt loco intelligit quid ſit illud qđ in alio ſcribit loco. Abierũt in ſanctã ciuitatẽ, & multis apparuerũt. q Matt.27.f
¶ Et ſtatuit, etc.] Ut quẽ fame tẽtauerat, tentaret eũ & uana gloria. r ¶ Si filius, etc.] In omnibus tẽtationib. hoc agit diabolus, ut intelligat ſi filius dei ſit: ſed dñs ſic reſponſionẽ tẽperat, ut eũ relinquat ambiguũ. ſ ¶ Mitte te deorſum.] Vox diaboli, qui ſemper oẽs cadẽre deorſum

angelis suis mandauit de te, & in manibus tollent te, ne forte offendas ad lapidem pedem tuum. Ait illi Iesus[b] rursum: Scriptum est: Non tentabis dominũ deum tuum. Iterum[c] assumpsit eum diabolus in montẽ excelsum ualde, & ostendit ei omnia regna mũdi & gloriam eorum, & dixit ei:[d] Hæc omnia dabo tibi, si cadẽs adoraueris me. Tunc dicit ei Iesus: Vade satana. Scriptum est enim: Dominum deum tuum adorabis, & illi soli seruies. [c] Tunc reliquit eum diabolus, & ecce angeli accesserũt & ministrabant ei.[d] Cum autem audisset Iesus quod Ioannes traditus esset, secessit in Galilæam: [e] & relicta ciuitate Nazareth, uenit & habitauit in ciuitate Capharnaum maritima in finitimis Zabulon & Neptalim, ut adimpleretur quod dictũ est per Esaiam prophetã: Terrã Zabulon & terra Neptalim, uia maris trans Iordanem Galilææ gentium, populus qui ambulabat in tenebris, uidit lucẽ magnam: & sedentibus in regione umbræ mortis lux orta est eis.[f] Exinde cœpit Iesus prædicare & dicere: Pœnitentiam agite, appropinquabit enim regnũ cœlorũ. Ambulans autẽ Iesus iuxta mare Galilææ, uidit duos fratres, Simonẽ qui uocatur Petrus, & Andream fratrẽ eius, mittentes rete in mare: erãt enĩ piscatores. Et ait illis:[e] Venite post me, & faciã uos fieri piscatores hominũ. At illi continuo relictis retibus secuti sunt eum.[h] Et procedens inde uidit alios duos fratres, Iacobum Zebedæi, & Ioannem fratrem eius in naui cum Zebedæo patre eorũ, reficientes retia sua, & uocauit eos. Illi autem statim relictis retibus & patre, secuti sunt eum.[i] Et circuibat Iesus totã Galilæam, docens in synagogis eorum, & prædicans euangelium regni, & sanans omnem languorem & omnem infirmitatem in populo. Et abijt opinio eius in totam Syriam, & obtulerunt ei omnes male habentes, uarijs languoribus & tormentis comprehensos, & qui dæmonia habebant, & lunaticos, & paralyticos, & curauit eos. Et secutæ sunt eum turbæ multæ de Galilæa & Decapoli, & de Hierosolymis, & de Iudæa, & de trans Iordanem.

Caput V

Videns[a] autem Iesus turbas, ascendit in montem, & cum sedisset, accesserunt ad eum discipuli eius,[b] & aperiens os suum docebat eos, dicens:[c] Beati pauperes spiritu

A sum desiderat. Mitte te, inquit, deorsum: persuadere potest, præcipitare non potest. a ¶ *Angelis suis mandauit de te.*] Hoc in nonagesimo psalmo legimus: uerum ibi nõ de Christo, sed de uiro sancto prophetia est. Male ergo interpretatur scripturas diabolus. Certe si uere de saluatore scriptum nouerat, debuerat & illud dicere, quod in eodem psalmo cõtra se sequit: Super aspidem & basiliscum ambulabis, & conculcabis leonem & draconem. De angelorum auxilio quasi ad infirmum loquit, de sua conculcatione quasi tergiuersator tacet. b ¶ *Ait illi Iesus rursum.*] Falsas de scripturis diaboli sagittas, ueris scripturarum frangit clypeis. Et notãdum quòd testimonia necessaria de Deuteronomio tantum protulerit, ut secundæ legis sacramenta monstraret. c ¶ *Iterum assumpsit eum diabolus.*] Gloria mũdi quæ cũ mundo præteritura est, in monte & in supercilio demonstrat:

B dominus autẽ ad humilia descẽdit & campestria, ut diabolum humilitate superaret. Porrò diabolus ducere eum festinat ad montes, ut per quos ipse corruerat, etiam cæteri corruant, iux-

1.Tim.3.c ta illud Apostoli: Ne inflatus incidat in iudicium diaboli. d ¶ *Hæc omnia dabo tibi, si cadens adoraueris me.*] Arrogãs & superbus etiam hoc de iactantia loquit, non quod in toto mũdo habeat potestatem: aut possit omnia regna dare diabolus, cum sciamus plerosq; sanctos uiros à deo reges factos. Si cadens, inqt, adoraueris me. Ergo q adoraturus est diabolum ante corruit. e ¶ *Tunc dixit ei Iesus.*] Non ut plerique putãt, eadẽ satanas & apostolus Petrus

Matt.16.d sententia condemnantur. Petro enim dicit: Vade retro me, satana: id est, sequere me qui contrarius es uoluntati meæ: hic uero audit, uade satana, & nõ ei dicitur retro me, ut subaudiat: uade in ignẽ æternũ, qui præparatus est tibi & angelis tuis. f ¶ *Dominũ deum tuum adorabis, & illi soli seruies.*] Dicẽs diabolus saluatori: si cadẽs adoraueris me: econtrario audit, q ipse magis adorare eum C
debeat dñm deũ suum. g ¶ *Tunc reliquit eum diabolus.*] Præcedit tentatio, ut sequat uictoria. Angeli ministrãt, ut uictoris dignitas comprobetur. h ¶ *Terræ Zabulon.*] Hi primum audiere dominum prædicantem, ut
ubi Israelis fuerit ab
Assyrijs prima captiuitas, ibi redemptionis præconiũ nasceretur. i ¶ *Exinde cœpit Iesus prædicare.*] Ioãne
tradito, rectè ipse incipit prædicare: desinente lege cõsequenter oritur euangeliũ.
Si aũt eadem prædi-
cat saluator, quæ Io- c 17
annes Baptista antè VI
prædixerat: ostendit
se eiusdẽ dei esse filiũ, d 18
cuius ille propheta IIII
sit. k ¶ *Venite post* e 19
me, & faciam uos fieri pi- VII
scatores hominum.] Isti
primi uocati sunt, ut
dominum sequerentur: piscatores & illiterati mittuntur ad prędicandũ, ne fides cre-
dentium non uirtute f 20
dei, sed eloquẽtia at- VI
que doctrina fieri putaretur. l ¶ *Et lunaticos, etc.*] Non uerè lu-
naticos, sed qui puta- g 21
bant lunatici, ob dæ- II
monum fallaciã, qui D
obseruantes lunaria h 22
tempora, creaturam VI
infamare cupiebant,
ut in creatorem blasphemiæ redundaret.

Cap. V i 23
Videns autem turbas, I
etc.] Dñs ad mõtana conscẽdit, ut turbas ad altiora secum trahat. Sed turbę ascẽdere nõ ualent. Et sequũtur discipuli: quibus & ipsis nõ stans, sed sedẽs & cõtractus loquit. Non enim intelligere poterant in sua maiestate fulgentem. Secundũ literã, nonnulli simplicium
fratrum putant eum a 24
beatitudines & cæte- X
ra quę sequunt in oli b 25
ueti monte docuisse, V
quod nequaquam ita est. c 26
Ex præcedẽtib. enĩ & sequẽtib. in Galilæa monstrat lo- V
cus, quẽ putamus esse uel Thabor, uel quẽlibet aliũ excelsum montẽ. Deniq; postquam finiuit sermones suos, statim sequit: Cũ aũt introisset Capharnaũ. n ¶ *Beati pauperes, etc.*] Hoc est qđ alibi legimus: Et humiles spiritu saluabit. Ne quis aũt putaret paupertatẽ quæ nõnunquam necessitate portat, à dño prędicari, adiunxit, spiritu, ut

A humilitatẽ intelligeres, nõ penuriã. Beati pauperes spiritu, qui propter spiritũ sanctũ uolũtate sunt pauperes. Vnde super huiuscemodi pauperibus & saluator per
Esa. 61.a Esaiã loquit: Dñs unxit me, propter quod euãgelizare pauperibus misit me. a ¶ *Beati mites.*] Non terrã Iu-

spiritu, quoniã ipsorũ est regnum cœlorũ. [d] Beati mites, quoniã ipsi possidebũt terrã. [e] Beati qui lugent, quoniã ipsi consolabunt. Beati qui esuriũt & sitiũt iustitiã, quoniã ipsi saturabunt. [f] Beati misericordes, quoniã ipsi misericordiam consequent. Beati mũdo corde, quoniã ipsi deum uidebũt. Beati pacifici, quoniã filij dei uocabunt. Beati qui persecutionẽ patiunt propter iustitiã, quoniã ipsorũ est regnũ cœlorũ. [g] Beati estis cum maledixerint uobis homines, & persecuti uos fuerint, & dixerint omne malum aduersus uos, mentiẽtes propter me. Gaudete & exultate, quoniam merces uestra copiosa est in cœlis. Sic enim persecuti sunt prophetas qui fuerũt ante uos. [h] Vos estis sal terræ. Quod si sal euanuerit, in quo salietur? Ad nihilum ualet ultra, nisi ut mittatur foras, & conculcetur ab hominib. Vos estis lux mundi. Non potest ciuitas abscondi supra montẽ posita, [i] neq; accendunt lucernã & ponũt eã sub modio, sed super candelabrũ, ut luceat omnibus qui in domo sunt. Sic luceat lux uestra coram hominibus, ut uideant opera uestra bona, & glorificent patrẽ uestrũ qui in cœlis est. [k] Nolite putare quoniam ueni soluere legẽ aut prophetas. Non ueni soluere, sed adimplere. [l] Amen quippe dico uobis, donec transeat cœlum & terra, iota unum aut apex unus nõ præteribit à lege, donec omnia fiant. [m] Qui ergo soluerit unum de mandatis istis minimis, & docuerit sic homines, minimus uocabitur in regno cœlorũ: qui autem fecerit & docuerit, hic magnus uocabitur in regno cœlorũ. Dico autem uobis, quia nisi abundauerit iustitia uestra plus quàm scribarum & pharisæorum, non intrabitis in regnũ cœlorũ. Audistis quia dictum est antiquis: Non occides. Qui autem occiderit, reus

dæ, nec terram istius
d 27 mũdi, nõ terrã male-
V dictã, spinas & tribu-
e 28 los afferentẽ, quã cru
V delissimus quisq; &
f 29 bellator magis possi-
X det, sed terrã quã psal
mista desiderat dicẽs:
Psal. 26.d Credo uidere bona
dñi in terra uiuentiũ.
Huiuscemodi posses-
g 30 sor, & post uictoriam
V triumphator, etiã in
xliiij. psal. describit:
Et intẽde prosperè, procede & regna: ꝓpter
h 31 ueritatẽ & mãsuetudi
I I nẽ & iustitiã. Nemo
enim terrã istam per
mãsuetudinẽ, sed per
superbiam possidet.
i 32 b ¶ *Beati qui lugẽt.*] Lu
I I ctus hic nõ mortuo-
rũ ponit cõmuni lege
naturæ, sed peccatis
& uitijs mortuorum.
1.Reg. 15.c Sic fleuit & Samuel
k 33 Saulẽ, quia pœnitue-
X rat deũ quod unxisset eũ
B regẽ super Israel. sic &
l 34 Paulus apostolus fle
V re ac lugere se dicit
m 35 eos qui post fornicatio
X nẽ & immunditiã nõ
egerunt pœnitentiã.
c ¶ *Beati qui esuriunt.*] Nõ nobis sufficit uelle iustitiã, nisi iustitiæ patiamur famem, ut sub hoc exẽplo nunquã nos satis iustos, sed semper esurire iustitiæ opera intelligamus. d ¶ *Beati misericordes.*] Misericordia non solũ in eleemosynis intelligit, sed in omni peccato fratris, si alter alterius onera portemus. e ¶ *Beati mũdo corde.*] Quos nõ arguit cõscientia ulla peccati. Mundus mũdo corde conspicit, templũ dei non potest esse pollutũ. f ¶ *Beati pacifici.*] Qui primũ in corde suo, deinde inter fratres dissidentes pacẽ faciunt. Quid enim prodest alios per te pacari, cum in tuo animo sint bella uitiorũ? g ¶ *Beati qui pers. etc.*] Signanter dixit, propter iustitiam. Multi enim persecutionem propter sua peccata patiuntur, & nõ sunt iusti. Simulq; considera, quod octaua ueræ circuncisionis beatitudo martyrio terminatur. h ¶ *Beati estis.*] Illud maledictum contemnendũ est, quod beatitudinem creat: quod falso maledictis ore profertur. Vnde & specialiter definiuit quæ sit beata maledictio: omne dicens maledictum aduersum uos, mentientes propter me. Vbi ergo Christus in causa est, ibi & optanda maledictio est. i ¶ *Gaudete.*] Nescio quis hoc nostrum possit implere, ut laceretur opprobrijs fama nostra, & nos exultemus in dño. Hoc qui uanam sectatur gloriã implere nõ potest. Gaudere igitur & exaltare debemus, ut merces nobis in cœlestibus præparet. Eleganter C in quodam uolumine scriptũ legimus: Ne quæras gloriã, & non dolebis cum inglorius fueris. k ¶ *Vos estis sal terræ.*] Sal appellant apostoli, quia per illos uniuersum hominũ condit genus. l ¶ *Quod si sal euanuerit.*] Si doctor errauerit, à quo alio doctore emendabitur? m ¶ *Ad nihilum ualet.*] Exemplũ de agricultura sumptũ est. Sal etenim sicut in ciborum condimentũ & ad siccãdas carnes necessariũ est, ita alium usum nõ habet. Certe legimus in scripturis, urbes quasdã ira uictorũ sale seminatas, ut nullũ in ipsis germẽ oriret. Caueãt ergo doctores & episcopi, & uideant: Potentes potenter tormenta sustinere, nihilq; esse remedij, sed maiorem ruinam ad tartarum ducere. n ¶ *Vos estis lux mundi.*] Docet fiduciam prædicandi, ne apostoli abscõdant ob metũ, & sint similes lucernę sub modio, sed tota libertate se prodant, ut D quod audierũt in cubiculis, prædicent in tectis. o ¶ *Nolite putare*] Siue quod de se per alios prophetata cõpleuerit: siue quod ea quæ antè propter infirmitatẽ audientiũ rudia & imperfecta fuerant, sua prædicatione cõpleuerit: irã tollens, & uicẽ talionis excludẽs, & occultam in mẽte concupiscentiã. p ¶ *Donec transeat.*] Promittuntur nobis cœli noui & terra noua, quæ facturus est dñs deus. Si ergo noua creanda sunt, consequenter uetera transitura. Quod autẽ sequitur: q ¶ *Iota unum, aut unus apex.*] Ex figura literæ ostenditur, quod etiam quæ minima putantur in lege, sacramentis spiritualibus plena sint, & omnia recapitulentur in euangelio. Cuius ergo eruditionis est, cuiusq; doctrinæ etiam diuersa sacrificia, & quæ superstitiosa uidentur in uictimis, quotidie demonstrari completa? r ¶ *Qui ergo soluerit unum de mandatis istis minimus, etc.*] Hoc capitulum cum superiori hæret testimonio, in quo dixerat: Iota unum, aut apex unus non præteribit à lege donec omnia fiant. Suggillat ergo pharisæos, qui cõtemptis mandatis dei, statuebant proprias traditiones: quod nõ eis prosit doctrina in populis, si uel paruum quod in lege præceptũ est destruant. Possumus autẽ & aliter intelligere, quod magistri eruditio, etiã si paruo peccato obnoxius sit, dedocat eum de gradu maximo: nec prosit docere iustitiã, quã minima culpa destruit. Et beatitudo perfecta sit, quę sermone docueris, opere cõplere.

¶ Omnis

reus erit iudicio. Ego autem dico uobis, quia ómnis qui irascitur fratri suo, reus erit iudicio. [b] Qûi autẽ dixerit fratri suo raka, reus erit concilio. Qûi aũt dixerit fatue, reus erit gehennę ignis. Si ergô offers munus tuũ ad altare, & ibi recordatus fueris, quia frater tuus habet aliqd aduersum te, relinque ibi munus tuũ ante altare, & uade prius reconciliari fratri tuo, & tũc ueniens offeres munus tuũ.

[n] Estô consentiens aduersario tuo cito dum adhuc es cũ eo in uia: ne fortè tradat te aduersarius iudici, & iudex tradat te ministro, & in carcerẽ mittaris. Amen dico tibi, nõ exies inde donec reddas nouissimũ quadrantẽ. n 36 X

[o] Audistis quia dictum est antiquis: Non mœchaberis. Ego autem dico uobis: quia omnis qũi uiderit mulierẽ ad concupiscendum eam, iam mœchatus est eam in corde suo. Qũod si oculus tuus dexter scandalizat te, erue eum, & proijce abs te. Expedit enim tibi ut pereat unũ mẽbrorũ tuorũ, q̃ totum corpus tuum mittatur in gehennã. Et si dextera manus tua scandalizat te, abscinde eam, & proijce abs te. Expedit enim tibi ut pereat unũ membrorum tuorum, q̃ totum corpus tuum mittatur in gehennam. o 37 X

Dictum

A *a* ¶ *Omnis qui irascitur fratri suo.*] In quibusdã codicibus additur, sine causa: cæterũ in ueris definita sentẽtia est, & ira penitus tollit̃, dicente scriptura: Qui irascit̃ fratri suo. Si enim iubemur uerberãti alterã præbere maxillam, & inimicos nostros amare, & orare ꝓ persequẽtibus, omnis iræ occasio tollit̃. Radendũ est ergo, sine causa: quia ira uiri iustitiam dei non operat̃. *b* ¶ *Qui aũt dixerit fratri.*] Hoc uerbum propriè Hebræorum est ריקא enim dicitur κενός, id est, inanis aut uacuus: quem nos possumus uulgata iniuria absq; cerebro nuncupare. Si pro ocioso sermone reddituri sumus rationem, quanto magis de cõtumelia? Sed & signãter additur: Qui dixerit fratri suo raka. Frater enim noster nullus est nisi qui eundem nobiscum habet patrẽ. Cũ ergo similiter credat in deum, & Christum dei nouerit sapientiam, qua ratione stultitiæ elogio denotari potest? *c* ¶ *Qui*

B *aũt dixerit, etc.*] ἀπὸ κοινοῦ ex superioribus subaudit̃: Qui dixerit fratri suo fatue, reus erit gehẽnę: qui enim ęquè in deum credenti dicit fatue, impius est in religione. *d* ¶ *Si ergo offers munus.*] Non dixit, si tu habes aliquid aduersus fratrẽ tuũ: sed si frater tuus habet aliquid aduersum te: ut durior reconciliationis tibi imponat̃ necessitas. Quãdiu illũ placare nõ possumus, nescio an consequẽter munera nostra offeramus deo. *e* ¶ *Esto consentiens.*] Pro eo quod nos habemus in Latinis codicibus consentiẽs, in Græcis scriptũ est εὐνοῶν, quod interpretatur beneuolus aut benignus. Ex præcedẽtibus aũt & consequentibus manifestus est sensus: q̃ nos dñs atq; saluator noster dum in istius seculi uia currimus, ad pa-
Rom. 12. d cem & concordiã cohortet̃, iuxta Apostolum dicentẽ: Si fieri potest quantũ ex uobis est, cum omnib. hominibus pacem habentes. Nam & in præcedenti capitulo dixerat: Si offers munus tuum ad altare, & ibi recordatus fueris, quia frater tuus habet aliquid aduersum te, & hoc finito, statim infert: Esto cõsentiẽs aut benignus aduersario tuo, & reliqua. Et in consequentibus iubet: Diligite inimicos uestros: benefacite his qui oderunt uos, & orate pro persequẽtibus & calumniantibus uos. Cum hæc manifesta sit & consequẽs intelligẽtia, plerique arbitrant̃ de carne dictũ & anima, uel de anima & spiritu: quod penitus nõ stat. Quomodo em̃ aut caro mittẽda erit in carcerẽ, si anima uõ consenserit cũ & anima & caro pariter recludẽda sint: nec quicq̃ possit caro facere, nisi quod animus imperarit: aut spiritus sanctus habitãs in nobis, uel carnẽ uel animã repugnãtes iudici tradere, cum ipse sit iudex? Alij iuxta epistolã Petri di-
1. Pet. 5. e cẽtis: Aduersarius noster diabolus quasi leo rugiẽs circuit, & reliqua: aduersariũ, diabolum interpretãtur, & uolũt à saluatore præcipi, ut dũ in potestate nostra est, simus beneuoli erga diabolũ, qui est inimicus & ultor: nec faciamus eũ pœnas sustinere pro nobis. Cũ enim

ipse uitiorũ incentiua suppeditet, & nobis etiã uoluntate peccantibus, si consenserimus ei uitia suggerẽti, pro nobis quoq; esse torquendum. Et dicunt beneuolũ esse unumquenq; sanctorũ aduersario suo, si eum non faciat pro se sustinere tormẽta. Quidã coactius disserũt, in baptismate singulos pactũ inire cum diabolo, & dicere: Renuncio tibi diabole, & pompæ tuæ, & uitijs tuis, & mũdo tuo qui in maligno positus est. Si ergo seruauerimus pactum, beneuoli & consentientes sumus aduersario nostro, & nequaq̃ in carcere recludẽdi. Sin uero quicq̃ trãsgressi fuerimus eorum quę diabolo spoponderamus, trademur iudici ac ministro, & mittemur in carcerem, & non exibimus ex eo, donec reddamus nouissimũ quadrantẽ. Quadrans genus est nũmi qui habet duo minuta. Vnde & in alio euãgelio, mulier illa pauper & uidua dicit̃ misisse quadrantem in corbonã, & in alio duo minuta. Non q̃ dissonẽt euangelia, sed quod unus quadrans duos minutos nũmos habeat. Hoc est ergo quod dicit: Non egredieris de carcere, donec etiã minima peccata persoluas. *f* ¶ *Qui uiderit mulierem.*] Inter πάθος & προπάθειαν, id est, inter passionem & propassionẽ hoc interest, quod passio reputatur in uitium, propassio licet uitij culpam habeat, tamẽ non tenet̃ in crimine. Ergo qui uiderit mulierẽ, & anima eius fuerit titillata, hic propassione ꝑcussus est. Si uero consenserit, & de cogitatione affectũ fecerit: sicut scriptum est in Dauid: Transierũt in affectum cordis: de propassione transiuit ad passionẽ, & huic nõ uolũtas peccandi deest, sed occasio. Quicunq; igitur uiderit mulierẽ ad concupiscendũ: id est, si aspexerit ut concupiscat, ut facere disponat, iste rectè dicitur eam mœchari in corde suo. *g* ¶ *Quod si oculus tuus dexter.*] Quia suprà de concupiscentia mulieris dixerat: rectè nunc cogitationem & sensum in diuersa uolitantem, oculum nuncupauit. Per dexteram autem & cæteras corporis partes, uoluntatis & affectus initia demõstrantur: ut quod mente concipimus, opere compleamus. Cauendum est igitur, ne quod in nobis optimum est, cito labatur in uitium. Si enim dexter oculus & dextera manus scandalizant, quanto magis ea quæ in nobis sinistra sunt? Si enim anima labitur, quanto plus corpus quod ad peccata procliuius est? Aliter: In dextero oculo & dextera manu, fratrum, uxorum, & liberorum atq; affinium, & propinquorum monstratur affectus: quos si ad contemplandam ueram lucem nobis impedimento esse cernimus, debemus truncare istius modi portiones: ne dum uolumus lucri cæteros facere, ipsi in æternum pereamus. Vnde dicitur & de sacerdote magno, cuius anima dei cultui dedicata est: super patre & matre & filijs non polluetur: id est, nullum affectum sciet, nisi eius cuius cultui dedicatus est.

Marginal notes (right column): C; 1. Ioan. 5.; Mar. 10. d; Luc. 21. a; D; Psal. 72. a; Leuit. 21. a

Dictûm est autem: quicunque dimiserit uxorem suam, det ei libellum repudij. Ego autē dico uobis: quia omnis qui dimiserit uxorē suam, excepta fornicationis causa, facit eam moechari: & qui dimissam duxerit, adulterat. Iterum audistis quia dictū est antiquis: Non peierabis: reddes autem domino iuramenta tua. Egô autem dico uobis: non iurare omnino, neq; per coelū, quia thronus dei est: neq; per terram, quia scabellum est pedum eius: neq; per Hierosolymā, quia ciuitas est magni regis: neq; per caput tuū iuraueris, quia nō potes unū capillum albū facere aut nigrū. Sit aūt sermo uester, est est, nō non: quod aūt his abundantius est, à malo est. Aúdistis quia dictum est: Oculū pro oculo, dentē pro dente. Ego aūt dico uobis, non resistere malo: [f] sed si quis te percusserit in dexteram maxillam tuā, prębe illi & alterā. Et ei qui uult tecū in iudicio contendere, & tunicā tuam tollere: dimitte ei & palliū. [q] Et quicunq; te angariauerit mille passus, uade cum illo & alia duo. Qui petit à te, da ei, & uolēti mutuari à te, ne auertaris. Audistis quia dictum est: Diliges proximum tuū, & odio habebis inimicū tuum. [r] Egô aūt dico uobis: diligite inimicos uestros: benefacite his q oderunt uos, & orate pro persequētibus & calumniantibus uos, ūt sitis filij patris uestri qui in coelis est: qui solem suū oriri facit super bonos & malos, & pluit super iustos & iniustos. [s] Si enim diligitis eos qui uos diligūt, quam mercedem habetis? Nónne & publicani hoc faciunt? Et si salutaueritis fratres uestros tantū, quid amplius facitis? Nónne & ethnici hoc faciunt? Estote ergo uos perfecti, sicut & pater uester coelestis perfectus est.

Caput VI

A[t] Ttendite, ne iustitiam uestram faciatis coram hominibus, ut uideamini ab eis: alioquin mercedem non habebitis apud patrem uestrum qui in coelis est. Cûm ergo facis eleemosynam, noli tuba canere ante te, sicut hypocritæ faciunt in synagogis & in uicis, ut honorificentur ab hominibus. Amen dico uobis, receperunt mercedem

A a ¶ *Dictum est, etc.*] In posteriori parte locum istum ple-
Deut. 24 nius saluator exponit: quod Moses libellū repudij dari iusserit propter duritiā cordis maritorū: non dissidiū cōcedens, sed auferens homicidiū. Multo enim melius est licet lugubrē, euenire discordiam, quàm per odium sanguinem fundi. b ¶ *Ego autē, etc.*] Hanc per elementa iurandi pessimam consuetudinem semper habuere Iudæi: sicut prophetalis eos frequēter arguit sermo. Qui iurat aut ueneratur, aut diligit eum per quē iurat. In lege præceptū
Deut. 6.c & 7.d est: ut non iuremus nisi per dominū deū nostrū. Iudæi per angelos & urbē Hierusalem, & templum & elemēta iurantes: creaturas resq; carnales uenerabantur honore & obseqo dei.
p 38 V Denicq; considera q hic saluator non per deū iurare phibuerit: sed
q 39 X per coelum & terram & Hierosolymam & per caput tuū. Et hoc quasi paruulis fuerat
r 40 V B lege cōcessum: ut quomodo uictimas immolabant deo, ne eas idolis immolarēt: sic iurare permitterētur in deum: non quod
s 41 V rectè hoc facerent, sed q melius esset, deo id exhibere q̄ dæmonibus. Euangelica autē ueritas non recipit iuramentum: cum omnis sermo fidelis pro iureiurādo sit. c ¶ *Audistis, etc.*] Qui dicit o-
t 42 X culū pro oculo: non alterum uult auferre, sed utrunq; seruare. Dominus noster uicissitudinem tollens, truncat initia peccatorum. Et in lege retributio est: in euāgelio gratia. Ibi culpa emēdatur: hic peccatorum auferuntur exordia. d ¶ *Sed si quis te percusserit, etc.*] Ecclesiasticus uir describitur, imita-
Infrà 11.d tor eius qui dicit: Discite à me: quia mitis sum & humilis corde. Et pollicitationē suam, percussus alapa com-
Ioan. 18.d probat: Si male locutus sum, argue de malo: sin autem bene, quid me cædis? Tale quid & Dauid loquebatur
Psal. 7.b in psal. Si reddidi retribuentibus mihi mala. Et Hiere-
Tren. 3.d mias in Lamentationibus: Bonū est homini cum sederit in adolescentia sua. Dabit percutienti se maxillā: saturabitur opprobrijs. Hoc aduersum eos qui putāt alterū deū legis, alterū euangelij: quod & ibi & hic mãsuetudo doceatur. Secundū mysticos intellectus: percussa dextera nostra, nō iubemur sinistrā præbere, sed alterā: hoc est, alterā dexterā. Iustus enim sinistrā non habet. C
Si nos hæreticus in disputatione percusserit, & dextrū dogma uoluerit uulnerare: opponaī ei aliud de scripturis testimoniū: & tā diu uerberāti succedētes sibi dexteras præbeamus, donec inimici ira lassescat. e ¶ *Qui petit.*] Si de eleemosyna tantū dictū intelligimus: in plerisq; pauperibus hoc stare nō potest. Sed & diuites si semp dederint, semper dare nō poterūt. Post bonū ergo eleemosynę, apostolis: id est, doctoribus præcepta tribuūtur: ut qui gratis acceperūt, gratis tribuant. Istiusmodi pecunia nunq̄ deficit: sed quāto plus data fuerit, tāto amplius duplicaī. Et cū subtecta sibi arua riget, nūquā fonus unda siccatur. f ¶ *Ego aūt.*] Multi præcepta dei imbecillitate sua nō sanctorū uirib. ęstimātes, putant esse impossibilia quæ præcepta sunt, & dicūt sufficere uirtutibus nō odisse inimicos: cæterum diligere plus pręcipi, q̄ humana natura patiaī. Sciē- D
dum est ergo Christū nō impossibilia præcipere, sed pfecta: quæ fecit Dauid in Saul & Act. 7.g
in Absalō. Stephanus quoq; martyr, p inimicis lapidātib. deprecatus est: & Paulus ana- Rom. 9.a
thema cupit esse p psecutorib. suis. Hæc aūt Iesus & docuit & fecit dicēs: Pater ignosce il- Luc. 23.e
lis: quod enī faciūt, ne sciūt. g ¶ *Vt sitis filij.*] Si dei pręcepta custodiēs, filius quis efficiī dei: ergo non est natura filius, sed arbitrio suo. *Cap. VI*

A *Ttendite, etc. Cū ergo facis, etc.*] Qui tuba canit eleemosynā faciēs, hypocrita est. Qui ieiunans demolit faciē suā, ut uentris inanitatē monstret in uultu, & hic hypocrita est. Qui in synagogis & in angulis platearum orat, ut uideaī ab hominibus, hypocrita est. Ex quibus omnibus colligiī hypocritas esse, qui quod liber faciūt, ut ab hominib. glorificenī. Mihi uideī & ille
qui dicit fratri suo: Dimitte ut tollā festucā de oculo tuo: Luc. 6.f
nam propter gloriā hoc facere uideī, ut ipse iustus esse uideaī. Vnde dicitur ei à domino: Hypocrita, eijce primum trabem de oculo tuo. Non itaq; uirtus, sed causa uirtutis apud deum mercedem habet. Et si à recta uia paululum declinaueris, non interest utrum ad dexteram uadas, an ad sinistram: cum uerum iter amiseris.

mercedem ſuam. Tē aūt faciente eleemoſynā, neſciat ſi-
niſtra tua quid faciat dextera tua:ut ſit eleemoſyna tua in
abſcondito,& pater tuus qui uidet in abſcondito reddet
tibi. Et cum oratis,non eritis ſicut hypocritæ: qui amant
in ſynagogis, & in angulis platearū ſtantes orare: ut ui-
deantur ab hominibus. Amēn dico uobis, receperunt
mercedē ſuam. Tū aūt cum oraueris, intra in cubiculū
tuum,& clauſo oſtio tuo,ora patrem tuū in abſcondito,
& pater tuus qui uidet in abſcondito,reddet tibi. [b] Orān
tes aūt nolite multū loqui,ſicut ethnici faciunt.Putant e-
nim quod in multiloquio ſuo exaudiantur. Nolite ergo
aſsimilari eis. Scit ēnim pater ueſter quid opus ſit uobis
antequam petatis eum. Sic ergo uos orabitis. Pāter no-
ſter qui es in cœlis,ſanctificētur nomen tuum.Aduēniat
regnum tuum: Fiāt uoluntas tua ſicut in cœlo,& in ter-
ra.Panem noſtrum ſuperſubſtantialem da nobis hodie.
Et dimitte nobis debita noſtra , ſicut & nos dimittimus
debitoribus noſtris . Et ne nos inducas in tentationem :
Sed libera nos à malo:Amēn.Si ēnim dimiſeritis homi-
nibus peccata eorum,dimittet & uobis pater ueſter cœ-
leſtis delicta ueſtra. [c] Si autem nō dimiſeritis hominibus,
nec pater ueſter dimittet uobis peccata ueſtra. [d] Cum au-
tem ieiunatis,nolite fieri ſicut hypocritæ,triſtes.Extērmi
nant enim facies ſuas, ut pareant hominibus ieiunantes.
Amen dico uobis : quia receperunt mercedē ſuam. Tū
autem cum ieiunas,unge caput tuū:& faciem tuam laua,
ne uidearis hominibus ieiunans : ſed patri tuo qui eſt in
abſcondito,& pater tuus qui uidet in abſcondito,reddet
tibi.Nolite theſaurizare uobis theſauros in terra,ubi eru
go & tinea demoliť,& ubi fures effodiūt & furanť. [e] The-
ſaurizate autē uobis theſaurós in cœlo ; ubi nec erugo,
nec tinea demoliť,& ubi fures nō effodiūt,nec furantur.
Vbi ēnim eſt theſaurus tuus,ibi eſt & cor tuū. [f] Lucerna
corporis

A *a* ¶ *Te autem faciente,etc.*] Non ſolum eleemoſynam, ſed
quodcunq; feceritis boni operis,debet ſiniſtra neſcire:
ſi enim illa ſcierit, ſtatim dextera opera cōmaculantur.
b ¶ *Amen dico uobis,etc.*] Non dei mercedē,ſed ſuā.Lau-
dati ſunt enim ab hominibus : quorū cauſa exercuere
uirtutes . *c* ¶ *Tu autē*
cū oraueris,etc.] Et ſim-
pliciter intellectū eru-
dit auditorē, ut uanā
orandi gloriā fugiat.
Sed mihi uidetur hoc
magis eſſe præceptū :
ut incluſa pectoris co
gitatione,labijſq; cō-
preſsis,oremus dn̄m:
1.Reg.1.b quod & Annā in Re-
gum uolumine feciſ-
ſe legimus:Labia,in-
quit,eius tantum mo
uebātur, & uox illius
non audiebatur. *d*
¶ *Orantes autem , etc.*]
Si ethnicus in oratio-
ne multum loquitur:
ergo qui Chriſtianus
eſt, debet parū loqui.
Sap.1.b Deus enim non uer-
borū,ſed cordis audi
tor eſt. *e* ¶ *Scit enim pa*
ter,etc.] Conſurgit in
hoc loco quædā hære
ſis : philoſophorum
quoq; peruerſum do
gma dicentiū, Si no-
B uit deus quid ore-
mus , & antecļ peta-
mus, ſcit quibus indi
geamus: fruſtra ſcien
ti loquimur. Quibus
breuiter reſpōdendū
eſt:nos non narrato-
res eſſe, ſed rogato-
res. Aliud eſt em̄ nar-
rare ignoranti : aliud
ſcientē petere . In illo
indiciū eſt , hic obſe-
quiū.Ibi fideliter indi
camus, hic miſerabi-
liter obſecramus. *f*
¶ *Pater noſter qui es in*
cœlis.] Patrem dicen-
do,ſe filios confitenť.
g ¶ *Sanctificetur nomen tuum,etc.*] Non in te, ſed in nobis.
Si enim propter peccatores nomen dei blaſphematur
in gentibus,econtrario propter iuſtos ſanctificatur. *h*
¶ *Aduenaiat regnum,etc.*] Vel generaliter pro totius mun-
di petit regno,ut diabolus in mundo regnare deſiſtat :
uel ut in unoquoq; regnet deus, & non regnet peccatū
in mortali hominū corpore. Simulq; & hoc attenden-
dū, quod grandis audaciæ ſit & puræ cōſcientiæ, regnū
dei poſtulare , & iudicium non timere. *i* ¶ *Fiat uolunta*
tus,etc.] Vt quomodo angeli tibi inculpate ſeruiunt in
cœlis, ita in terra ſeruiāt homines. Erubeſcāt ex hac ſen
tentia,qui quotidie in cœlo ruinas fieri mentiunť. Nam
quid nobis prodeſt cœlorū ſimilitudo, ſi & in cœlo pec
catū eſt ? *k* ¶ *Panem noſtrū,etc.*] Quod nos ſuperſub-
ſtantialem expreſsimus , in Græco habetur ἐπιούσιον :
quod uerbū LXX.interpretes περιούσιον frequētiſsime
transferūt.Cōſiderauimus ergo in Hebræo, & ubicūq;
illi περιούσιον expreſſerūt, nos inuenimus סגלה quod C
Symmach. ἐξαίρετον, id eſt,præcipuum,uel egregiū,
tranſtulit:licet in quodam loco peculiare interpretatus
ſit.Quādo ergo petimus ut peculiarē uel præcipuū no-
bis deus tribuat panē, illū petimus qui dicit : Ego ſum Ioan.6.c
panis uiuus qui de
cœlo deſcendi. In e-
uangelio quod appel
latur ſecundū Hebræ-
os, pro ſuperſubſtan
tiali pane reperi מחר
quod dicić craſtinū :
ut ſit ſenſus:panē no-
ſtrū craſtinū,id eſt,fu
turū,da nobis hodie.
Poſſumus ſuperſub-
ſtantialem panem &
aliter intelligere : qui *b* 43 V
ſuper omnes ſubſtan
tias ſit,& uniuerſas ſu
peret creaturas . Alij
ſimpliciter putant (ſe
cundum Apoſtoli ſer 1.Tim.6.b
monem dicentis. Ha-
bentes uictū & ueſti-
tū,his cōtenti ſumus)
de præſenti tantum ci
bo ſanctos curā age-
re. Vnde & in poſte-
rioribus ſit præceptū:
Nolite cogitare de cra
ſtino. *l* ¶ *Amen.*] Si-
gnaculū orationis do
minicæ eſt : quod A- *c* 44 VI
quila interpretatur,fi
deliter:nos,uere,poſ- D
ſumus dicere. *m* ¶ *Si* *d* 45 X
enim dimiſeritis , etc.]
Hoc quod ſcriptū eſt, Pſal.81.b
Ego dixi,dij eſtis,& fi
lij excelſi omnes: uos
uero ut homines mo
riemini, & tanquam
unus de principibus
cadetis : ad eos dici-
tur qui propter pec- *e* 46 V
cata hominis ex dijs
eſſe meruerunt. Recte
ergo & hi quibus pec
cata dimittuntur, ho *f* 47 V
mines appellati ſunt.
n ¶ *Exterminant enim,*
etc.] Verbū exterminant, quod in eccleſiaſticis ſcriptu
ris uitio interpretum tritum eſt: aliud multo ſignificat,
quàm uulgo intelligitur. Exterminanť quippe exules,
qui mittunť extra terminos.Pro hoc ergo ſermone,de-
moliuntur ſemper accipere debemus:quod Græce di-
citur ἀφανίζουσι. Demoliť aūt hypocrita faciē ſuā,ut tri
ſtitiā ſimulet,& animo forte lætante,luctū geſtet in uul-
tu. *o* ¶ *Tu aūt, etc.*] Iuxta ritū prouinciæ Palæſtinæ lo-
quiť:ubi diebus feſtis ſoleť ungere capita. Præcepit igiť:
ut qñ ieiunamus, lætos & feſtiuos nos eſſe mōſtremus,
Multi legētes illud pſal. Oleū peccatoris nō impinguet Pſal.140.b
caput meū econtrario eſſe uolūt bonū oleū: de quo ali-
bi dicić:Vnxit te deus deus tuus oleo lætitiæ præ parti- Pſal.44.b
cipib.tuis.Et id præcipi, ut exercētes uirtutes, ſpirituali
oleo principale cordis noſtri ungere debeamus. *p*
¶ *Vbi enim,etc.*] Hoc nō ſolū de pecunia , ſed & de cūctis
paſsionibus ſentiendū eſt. Guloſi deus, uēter eſt:ibi er-
go ha-

corporis tui, est oculus tuus. Si ocúlus tuus fuerit simplex, totum corpus tuum lucidum erit. Si autem oculus tuus fuerit nequam, totum corpus tuum tenebrosum erit. Si ergo lumen quod in te est, tenebræ sunt, ipsæ tenebræ quantæ erunt?[g] Nemo potest duobus dominis seruire. Aut enim unum odio habebit, & alterum diliget: aut unum sustinebit, & alterum contemnet. Nōn potestis deo seruire & mammonæ.[b] Idéo dicò uobis: Ne soliciti sitis animæ uestræ, quid manducetis: neq; corpori uestro quid induamini. Nónnē anima plus est q̃ esca, & corpus plus est q̃ uestimentum? Rēspicite uolatilia cœli: quoniā non serunt, neq; metunt, neq; congregant in horrea, & pater uester cœlestis pascit illa. Nōne uos magis pluris estis illis? Quis aûtem uestrum cogitans potest adijcere ad staturā suam cubitū unum? Et de uestimentis quid soliciti estis? Cōsiderāte lilia agri quomodo crescunt: non laborant, neq; nent. Dico autem uobis: quoniam nec Salomon in omni gloria sua coopertus est, sicut unum ex istis. Si enim fœnum agri quod hodie est, & cras in clibanum mittitur, deus sic uestit: quanto magis uos modicæ fidei? Nōlite ergo soliciti esse dicentes: quid manducabimus, aut quid bibemus, aut quo operiemur? Hæc omnia gentes inquirunt. Scit enim pater uester, quia his omnibus indigetis. Quærite ergo primū regnum dei & iustitiam eius, & hæc omnia adijcientur uobis: Nolite ergo soliciti esse in crastinum. Crastinus enim dies solicitus erit sibiipsi. Sûfficit diei malicia sua.

Caput VII

NOlitē iudicare, & non iudicabimini: nolite condemnare, & non cōdemnabimini. In quo enim iudicio iudicaueritis, iudicabimini, & in qua mēsura mēsi fueritis, remetietur uobis.[b] Quid aûtē uides festucam in oculo fratris tui: & trabē in oculo tuo nō uides? Aut quō dicis fratri tuo? Frater sine, eijciā festucā de oculo tuo: & ecce trabs est in oculo tuo? Hypocrita, eijce primum trabem de oculo tuo, & tunc uidebis eijcere festucam de

A go habent cor ubi est thesaurus. Luxuriosi thesaurus, epulæ sunt. Lasciui, ludicra. Amatoris, libido. Huic seruit unusquisq; quo uincitur. a ¶ Si oculus, etc.] Lippientes solent lucernas uidere numerosas: simplex oculus & purus, simplicia intuetur & pura. Hoc totum transfert ad sensum. Quo-
modo enim corpus,
si oculus non fuerit,
totū in tenebris est:
ita anima si principa
lem fulgorē suū perdi
g 48 V derit, uniuersus sen-
sus in caligine cōmo-
rabitur. Si ergo lumē
qđ in te est, tenebræ
b 49 V sūt: ipsæ tenebræ quā-
tæ erūt? Si sensus qui
lumē est, animæ uitio
caligatur: ipsa putas
caligo quibus tene-
bris obuoluetur? b
¶ Non potestis, etc.] Mā
mona sermone Syria
co, diuitiæ nuncupan
tur. Non potestis deo
seruire & māmonæ.
Audiat hoc auarus:
audiat qui censet uo-
cabulo Christiano,
non posse se simul di-
uitijs Christoq; serui-
re. Et tamē non dixit:
q habet diuitias, sed
q seruit diuitijs. Qui
B enim diuitiarum ser-
uus est, diuitias custo
dit ut seruus: qui au-
tem seruitutis excus-
sit iugum, distribuit
eas ut dn̄s. c ¶ Ideo di
co uobis, etc.] In non-
nullis codicibus ad-
ditum est: neq; quid
bibatis. Ergo q omni
a 50 tt bus natura tribuit, &
iumētis ac bestijs ho-
minibusq; cōmune
est: huius cura nō pe-
b 51 V nitus liberamur. Sed
præcipitur nobis ne
soliciti simus quid co
medamus: quia in su
dore uultus prępara
mus nobis panē. La-
bor exercēdus est: so-
licitudo tollēda. Hoc
quod dicitur: Ne soliciti sitis animæ uestræ quid comedatis: neq; corpori uestro quid induamini: de carnali cibo & uestimēto accipiamus. Cæterū de spiritualibus cibis & uestimentis semper debemus esse soliciti. d ¶ Nónne anima plus est, etc.] Quod dicit istiusmodi est: Qui maiora præstitit, utiq; & minora præstabit. e ¶ Re-
Rom. 12.e spicite uolatilia, etc.] Apostolus præcipit, ne plus sapiamus, q̄ oportet sapere. Istud testimoniū & in præsenti capitulo conseruandū est. Sunt enim quidam qui dum uolunt terminos patrū excedere, & ad alta uolitare, in ima merguntur: uolatilia dicentes cœli, angelos esse, cæterasq; in dei ministerio fortitudines, quæ absque cura sui, dei alant prouidentia. Si hoc ita est, ut intelligi uo-

lunt: quomodo sequit̃ dictū ad homines: Nōne uos ma C
gis pluris estis illis? Simpliciter ergo accipiendum: q̃ si uolatilia absq; cura & ærumnis, dei alunt prouidentia: quæ hodie sunt, & cras non erunt: quorū anima mortalis est, & cum esse cessauerint, semper nō erunt: quanto
magis homines qui-
bus æternitas promit
titur, dei regunt̃ arbi-
trio? f ¶ Quis autē ue-
strū, etc.] Sicut animā
plus esse q̄ cibū, com
paratione auium de-
mōstrauit: sic corpus
plus esse q̃ uestem, ex
cōsequētib. rebus o-
stēdit, dicēs: g ¶ Cōsi
derate lilia, etc.] Et reue
ra quod sericum, quæ
regū purpura, quę pi
ctura textricū potest
floribus comparari?
Quid ita rubet ut ro-
sa? Quid ita candet ut
liliū? Violæ uerò pur
purā nullo superari
murice, oculorū ma-
gis q̃ sermōis iudiciū
eit. h ¶ Nolite ergo etc.]
De præsentibus ergo
cōcessit debere esse so
licitos, qui futura p-
hibet cogitare. Vnde
& Apostolus: Nocte 1. Thess. 2
& die, inquit, manib.
nostris operantes: ne D
quē uestrū grauare-
mus. Cras in scriptu-
ris futurū tempus in-
telligit̃, dicente Iacob: Gen. 30.c
Et exaudiet me cras
iustitia mea. Et in Sa-
muelis phantasmate,
Pythonissa loquitur
ad Saulem: Cras eris 1. Reg. 28.b
mecū. i ¶ Sufficit, etc.]
Hic maliciā non con
trariā uirtuti posuit,
sed laborē & afflictio-
nem, & angustias se-
culi: quomodo & Sa-
ra afflixit Agar ancil- Gen. 16.c
lam suā: quod signi-
ficāter Græcè dicitur
ἐκάκωσεν αὐτήν. Suf
ficit ergo nobis præ-
sentis tēporis cogita-
tio: futurorū curā quæ incerta est, relinquamus. Ca. VII
NOlite iudicare, etc.] Si iudicare prohibet: qua cōsequentia Paulus in Corintho iudicat fornicantē, 1. Cor. 5.a
& Petrus Ananiā & Sapphiram mendacij coar- Act. 5.a
guit? Sed ex consequentibus quid prohibuerit, ostendit dicens: Quomodo enim iudicaueritis sic iudicabitur de uobis. Hic non prohibuit iudicare, sed docuit. l ¶ Quid autem uides festucam in oculo fratris tui, etc.] De his loquitur, qui cum ipsi mortali crimine teneant̃ obnoxij, minora peccata fratribus non cōcedunt: culicē liquantes, & camelū glutiētes. Rectè ergo & isti simulatione iustitiæ, ut supra diximus, appellant̃ hypocritæ: qui per trabem oculi sui, festucam in oculo fratris sui aspiciunt.

Nolite

de oculo fratris tui. [c] Nolite sanctum dare canibus: neq;
mittatis margaritas uestras ante porcos, ne forte concul-
cent eas pedibus suis, & canes conuersi dirumpant uos.
[d] Petite, & dabitur uobis: quærite, & inuenietis: pulsate,
& aperietur uobis. Omnis enim qui petit, accipit: & qui
quærit, inuenit: & pulsanti aperietur. Aut quis est ex uo-
bis homo: quem si petierit filius suus panē, nunquid la-
pidem porriget ei? Aut si piscem petierit: nunquid ser-
pentem porriget ei? Si ergo uos cum sitis mali, nostis bo
na dare filijs uestris: quãto magis pater uester qui in cœ-
lis est, dabit bona petentibus se? [e] Omnia ergo quæcunq;
uultis ut faciant uobis homines, & uos facite illis. Hæc est
enim lex & prophetæ. [f] Intrate per angustã portam: quia
lata porta & spaciosa uia est quæ ducit ad perditionem:
& multi sunt qui intrant per eam. Quàm angusta porta
& arta uia est quæ ducit ad uitam: & pauci sunt qui inue-
niunt eam. [g] Attendite à falsis prophetis, qui ueniunt ad
uos in uestimentis ouium: intrinsecus autem sunt lupi ra
paces. A fructibus eorũ cognoscetis eos. [h] Nunquid col-
ligunt de spinis uuas: aut de tribulis ficus? [i] Sic omnis ar-
bor bona, fructus bonos facit: mala autem arbor, malos
fructus facit. Non potest arbor bona, fructus malos fa-
cere: neq; arbor mala, fructus bonos facere. Omnis ar-
bor quæ non facit fructum bonum, excidetur & in i-
gnem mittetur. Igitur ex fructibus eorum cognoscetis
eos. [k] Non omnis qui dicit mihi domine, domine, intra-
bit in regnum cœlorũ: sed qui facit uoluntatē patris mei
qui in cœlis est, ipse intrabit in regnũ cœlorũ. [l] Multi di-
cent mihi in illa die, domine, domine, nonne in nomine
tuo

A a ¶ *Nolite sanctum dare, etc.*] Sanctum panis est filiorum.
Non debemus ergo tollere panem filiorũ & dare eum
canibus. b ¶ *Neq; mittatis margaritas, etc.*] Porcus nõ re-
cipit ornatum, qui uersatur in uolutabris luti. Et iuxta
Prou.11.c Prouerbia Salomonis: Si habuerit circulũ aureum, fœ
dior inuenitur. Qui-
dam canes eos intel-
ligi uolũt, qui post fi-
dem Christi reuertũ-
tur ad uomitum pec-
catorum suorũ. Por-
cos autē eos qui nec-
dum euangelio credi
derunt, & in luto cre-
dulitatis, uitijsq; uer-
santē. Non cõuenit igitē
istiusmodi hominib.
cito euangelicum cre
dere margaritum: ne
cõculcent illud, & cõ-
uersi nos incipiãt dis-
sipare. c ¶ *Petite & da*
bitur.] Qui carnalia
supra uetuerat postu
lari: quid quærere de
beamus, ostendit. Si
petenti datur, & quæ-
rēs inuenit, & pulsan-
ti aperitur: ergo cui
non datur, & qui nõ
inuenit, & cui non a-
peritur: apparet quod
nõ bene petierit, quæ
sierit, pulsauerit. Pul-
B semus itaq; ianuam
Psal.117.c Christi, de qua dictũ
est: Hæc porta dñi, iu-
sti intrabũt per eam:
ut cũ intrauerimus,
aperiantur nobis the
sauri absconditi & te-
nebrosi, in Christo Ie
su in quo est omnis
scientia. d ¶ *Si ergo*
uos cum sitis mali, etc.]
Notandũ quod apo-
stolos malos dixerit: nisi forte sub apostolorum perso-
na, omne hominum damnetur genus: cuius ad com-
parationem diuinæ clementiæ ab infantia cor ad ma-
Gen.8.d lum positum est. Lege Genesim. Nec mirum si homi-
Ephes.5.d nes huius seculi dicit malos, cum & Paulus Apostolus
memoret: Redimentes tempus, quoniã dies mali sunt.
e ¶ *Intrate per angustam, etc.*] Lata uia, est seculi uoluptas
quam appetunt homines. Angusta, quæ per labores &
2.Cor.6 ieiunia panditur. Quam & Apostolus ingressus est: Et
& 11 ut Timotheus per eam ingrediatur, hortatur. Simulq;
1.Tim.5.c considera quam signanter de utraq; uia locutus sit. Per
latam multi ambulant: angustam pauci inueniunt. La-
tam non quærimus, nec inuentione opus est: sponte se
offert, & errantium uia est: Angustã uero, nec omnes in
ueniũt: nec qui inuenerint, statim ingrediũtur per eam.
Siquidem multi inuenta ueritatis uia, capti seculi uolu
ptatibus, de medio itinere reuertuntur. f ¶ *Attendite à*
falsis prophetis, etc.] Et de omnibus quidem intelligi po-
test: qui aliud habitu, ac sermone promittunt, aliud o-
pere demõstrant. Sed specialiter de hæreticis intelligen
dum est: qui uidentur cõtinentia, castitate, ieiunio, qua
si quadã pietatis se ueste circũdare: intrinsecus uero ha-
bentes animũ uenenatũ, simpliciorum fratrum corda

decipiant. Ex fructibus ergo animæ, quibus innocen- C
tiam ad ruinam trahunt, lupis rapacibus comparant.
g ¶ *Non potest arbor bona, etc.*] Quæramus ab hæreticis,
qui duas inter se contrarias dicunt esse naturas: si iuxta
intelligentiam eorum, arbor bona malos fructus face-
re nunquam potest:
quomodo Moyses ar c 52
bor bona peccauerit X
ad aquam contradi-
ctionis, & Dauid V-
ria interfecto, cũ Beth d 53
sabee cõcubuerit: Pe- V
trus quoq; in passio- Matt.26.g
ne dñi negarit dicēs:
Nescio hominem: aut
qua consequentia Ie-
tro socer Moysi arbor Exod.18.c
mala, qui utiq; in deũ
Israel nõ credebat: de
derit consilium Moy
si bonum, & Achior Iudith.5.a
ad Holofernē aliquid e 54
utile sit locutus, & Co V
micus dixerit, quod f 55
bene dictum Aposto V
lus cõprobauit: Cor- 1.Cor.15.d
rumpunt mores bo- Ioan.13.a
nos, colloquia mala.
Et cũ non inuenerint g 56
quid respõdeant, nos X
inferemus & Iudam h 57
arborem quondã bo V
nã, fecisse fructus ma i 58
los postquam tradi- V
derit saluatorem, & D
Saulum arborem ma
lam eo tempore quo
persequebatur eccle-
siã Christi, fecisse po-
stea fructus bonos, k 59
quãdo in uas electio- III
nis de psecutore trãs-
latus est. Tamdiu er- l 60
go bona arbor, fru- V
ctus non facit malos,
quandiu in bonitatis
studio perseuerat, & mala arbor tamdiu manet in fru-
ctibus peccatorum, quamdiu ad pœnitentiam nõ con-
uertitur. Nemo enim permanens in eo quod fuit, inci-
pit id esse quod nec dum cœperit. h ¶ *Non omnis qui di-*
cit mihi, domine, etc.] Sicut supra dixerat eos qui haberēt
uestem uitæ bonæ, non recipiendos propter dogma-
tum nequitiam: ita nunc econtrario asserit ne his qui-
dem accommodandam fidem, qui cum polleant inte-
gritate fidei, turpiter uiuunt, & doctrinæ integritatem
malis operibus destruunt. Vtrunq; enim dei seruis ne
cessarium est: ut & opus sermone, & sermo operib. com
probetur. Huic sententiæ potest illud uideri contrariũ:
Nemo potest dicere, dominus Iesus, nisi in spiritu san- 1.Cor.12.a
cto. Sed moris est scripturarum, dicta pro factis accipe-
re, ut statim in cõsequentibus approbatur refutari eos
qui iactant sine operibus habere scientiam domini, &
audiunt à saluatore: Discedite à me operarij iniquitatis, Luc.13.f
nescio uos. Et Apostolus in hunc sensum loquitur: Con Tit.1.d
fitentur se nosse deum, factis autem negant. i ¶ *Multi*
dicent mihi in illa die: domine, domine, etc.] Prophetare & uir-
tutes facere, & dæmonia eijcere: interdum non eius me-
riti est qui operatē: sed uel inuocatione nominis Christi
hoc agit: uel ob condemnationē eorum qui inuocãt, &
utilitatem

tuo prophetauimus, & in nomine tuo dæmonia eiecimus, & in nomine tuo uirtutes multas fecimus?[a] Et tunc cōfitebor illis, quia nunquā noui uos: Discedite à me qui operamini iniquitatem.[m] Omnis ergo qui audit uerba mea hæc & facit ea, assimilabitur uiro sapienti qui ædificauit domum suam supra petram, & descendit pluuia, & uenerunt flumina, & flauerunt uenti: & irruerūt in domū illam, & non cecidit: fundata enim erat supra petram. Et omnis qui uerba audit mea hæc & non facit ea, similis erit uiro stulto. Qui ædificauit domū suam super arenā, & descendit pluuia, & uenerunt flumina, & flauerunt uenti, & irruerunt in domum illam & cecidit, & fuit ruina eius magna.[n] Et factum est cum consummasset Iesus uerba hæc, admirabantur turbæ super doctrina eius. Erat enim docens eos sicut potestatē habēs, & non sicut scribæ & pharisæi. Cap. VIII

C[a]Vm autem descendisset Iesus de monte, secutæ sunt eum turbæ multæ, & ecce leprosus ueniens adorabat eum, dicens: Domine[h] si uis, potes me mundare. Et extendens Iesus manum tetigit eum, dicens: Volo, mundare. Et confestim mundata est lepra eius. Et ait[k] illi Iesus: Vide, nemini dixeris: sed uade[l] ostende te sacerdoti, & offer munus quod præcepit Moyses in testimoniū illis.[b] Cum autem introisset Capharnaum, accessit[m] ad eum centurio rogans eū, & dicens: Domine, puer meus iacet in domo paralyticus, & male torquetur. Et ait illi Iesus: Ego ueniā & curabo eū: Et respondens centurio, ait: Dñe, non sum dignus ut intres sub tectū meum: sed tantum dic uerbo, & sanabitur puer meus. Nam & ego[n] homo sum sub potestate, habens sub me milites: & dico huic

A utilitatem eorum qui uident & audiunt conceditur, ut licet homines despiciant signa facientes: tamen deum honorent: ad cuius inuocationē fiunt tanta miracula.
1.Reg.10.c Nam & Saul & Balaam, & Caiphas prophetauerunt,
Num.23.b nescientes quid dicerent, & Pharao & Nabuchodono/
Ioan.11.f sor somnijs futura co
Gen.41 gnoscunt. Et in Acti/
Dan.2.a bus apostolorum fi/
Act.19.c lij Scæuæ uidebantur
m 61 eijcere dæmonia. Sed
V & Iudas apostolus cū
animo proditoris mul/
ta signa inter cæteros
apostolos fecisse nar/
ratur. a ¶ *Et tunc confitebor illis etc.*] Signan
ter dixit, confitebor:
quia multo ante tem
pore dicere dissimu/
lauerat: nō noui uos.
Non nouit dominus
eos qui pereunt. Ob/
n 62 serua autē quare ad/
II diderit, nunquā noui
uos, si iuxta quosdā
omnes homines in/
ter rationabiles sem/
per uersati sunt crea/
a 63 turas. b ¶ *Discedite à
II me, etc.*] Nō dixit qui
operati estis iniquita
tem: ne uideretur tol
lere poenitentiam: sed
qui operamini, hoc
B est, qui usq; in præsen
tem horam cum iudi
cij tempus aduenerit:
b 64 licet non habeatis fa-
III cultatem peccandi, ta
mē adhuc habetis af/
fectum. c ¶ *Et descendit
pluuia, etc.*] Pluuia ista
quæ domum subuer
tere nititur, diabolus
est: Flumina, omnes
antichristi qui contra
Christū sapiunt. Ven
ti spirituales nequitię
in coelestibus. d ¶ *Fundata enim erat, etc.*] Super hanc pe/
tram dominus fundauit ecclesiam: ab hac petra aposto
lus Petrus sortitus est nomen. Super huiuscemodi pe/
tram non inueniuntur serpētis uestigia. De hac & pro/
Psal.39.a pheta lquit cōfidenter: Statuit supra petrā pedes meos:
Ibid.103.c Et in alio loco: Petra refugiū leporibus siue herinacijs.
Timidū enim animal in petræ cauernas se recipit, & cu
tis aspera & tota armata iaculis tali se protectione tuta/
Exod.33.g tur. Vnde & Moysi dicit eo tēpore quo de Aegypto fu/
gerat, & lepusculus dñi erat: Sta in foramine petræ, &
posteriora mea uidebis. e ¶ *Qui ædificauit, etc.*] Funda/
1.Cor.3.b mentum quod Apostolus architectus posuit, unus est
dominus noster Iesus Christus: Super hoc fundamen/
tū stabile & firmū, & per se robusta mole fundatū, ædifi
catur Christi ecclesia. Super arenā uerò quæ fluida est,
& coagmentari non potest, nec in unā copulam redigi:
omnis hæreticorū sermo ad hoc ædificatur, ut corruat.
f ¶ *Erat enim docens, etc.*] Illi enim ea docebant populos,
quæ scripta sunt in Moyse & prophetis. Iesus uerò qua/
si deus & dñs ipsius Moysi, pro libertate uolūtatis suæ,
uel ea quæ minus uidebant addebat in lege: uel cōmu/
tans prædicabat in populos, ut supra quoq; legimus: C
Dictū est antiquis: Ego aūt dico uobis. Cap. VIII

C*Vm autem descendisset, etc.*] De monte dño descendente, occurrunt turbæ: quia ad altiora ascendere non ualuerūt. Et primus ei occurrit leprosus. Necdū enim poterat cum lepra tam multiplicem in monte saluatoris audire sermonem: Et notandū, quod hic primus specialiter curatus sit: secundo puer centurionis: tertio socrus Petri febriens in Capharnaum, quarto loco qui oblati sunt ei à dæmonio uexati: quorum spiritus uerbo eijciebat: quando omnes male habentes curauit. Et ecce leprosus ueniēs, adorabat eum dicēs. Rectè post prædicationem atq; doctrinam, signi offert occasio: ut per uirtutū miracula, præteritus apud audientes sermo firmetur. h ¶ *Domine si uis, etc.*] Qui uoluntatem rogat, de uirtute non dubitat. i ¶ *Et extendens Iesus manum, etc.*]
D Extendente manum domino, statim lepra fugit. Simulq; cōsidera quā humilis & sine iactantia responsio. Ille dixerat, si uis: dñs respondit, uolo. Ille præmiserat, potes me mūdare. Dñs iungit & dicit, mundare. Non ergo ut pleriq; Latinorum putant, iungendum est, & legēdum, uolo mūdare: sed separatim: ut primū dicat, uolo: deinde imperet, mundare. k ¶ *Et ait illi Iesus, etc.*] Et re uera quid erat necesse: ut sermone iactaret, quod corpore præferebat? l ¶ *Sed uade, etc.*] Varias ob causas mittit eum ad sacerdotē. Primum propter humilitatem, ut sacerdotibus deferre honorē uideatur. Erat enim lege præceptū: ut qui mūdati Leuit.14.a
fuerant à lepra, offerrēt munera sacerdotib. Deinde ut mundatū uidētes leprosum, aut crederēt saluatori aut nō crederēt. Si crederēt, saluarent: si nō crederēt, inexcusabiles forēt. Et simul ne quod in eo sæpissimè criminabant, legem uideret infringere. m ¶ *Accessit ad eum, etc.*] Nō debemus iactātiæ arguere dñm, quia statim se iturū & sanaturum esse promittit, uidens centurionis fidem, humilitatē, & prudentiam. Fidem, in eo quod crediditt ex gentibus paralyticū à saluatore posse sanari. Humilitatem, quod se iudicauit indignum, cuius tectū dñs intraret. Prudentiā, quod intra corporis tegmen, diuinitatē latētē uideret: sciēs non id sibi profuturū, quod etiā ab incredulis uidebat, sed id quod latebat intrinsecus. De qua prudentia hoc etiā ait. n ¶ *Non & ego, etc.*] Volens ostēdere dominū quoq; non per aduentū tantum corporis

A corporis, sed per angelorum ministeria posse implere quod uellet. *a* ¶ *Audiens autem Iesus, etc.*] Quod uidit centurionem suam intelligere maiestatem. Pellendæ enim erant uel infirmitates corporum uel fortitudines contrariæ, quibus homo ad debilitatem sæpe cõceditur, & uerbo dñi & ministerijs angelorum. *b* ¶ *Amen dico uobis, etc.*] De præsentibus loquitur, non de omnibus retro patriarchis & prophetis: nisi forte in centurione, fides gentium præponitur Israeli. *c* ¶ *Dico autem uobis, etc.*] Quia deus Abraham cœli conditor pater Christi est: idcirco in regno cœlorũ est & Abraham: cum quo accubituræ sunt natiões, quę crediderint in Christum filium creatoris. Et ille pariter sensus impletur, de quo supra diximus, in centurione fidei gentium fieri prærogatiuã: dum ad illius credulitatem de oriente & occidente, credituri populi commemorantur. *d* ¶ *Filij autem regni, etc.*]
B Filios regni, Iudæos significat: in quos ante regnauit deus. Tenebræ semper interiores sunt non exteriores. Sed quoniã qui à domino foras expellitur, lumen relinquit: idcirco exteriores tenebræ nominatæ sũt. *e* ¶ *Ibi erit fletus & stridor, etc.*] Si fletus oculorum est, & stridor dentium ossa demonstrat: uera est ergo corporum & eorundem membrorum quæ ceciderant resurrectio.

C non habet locũ in quo posit Iesus reclinare caput suũ. Ostenditur autẽ nobis & ob hoc scribam repudiatum, quod signorũ uidens magnitudinẽ, sequi uoluerit saluatorẽ, ut lucra ex operũ miraculis quęreret: hoc idem desiderãs, quod & Simon Magus à Petro emere uoluerat. Talis ergo fides iuxta sententiam domini cõdemnatur, & dicitur ei: Quid me propter diuitias & seculi lucra cupis sequi: cũ tantæ sim paupertatis, ut ne hospitiolum quidem habeam, & non meo utar tecto? *k* ¶ *Alius autem de discipulis, etc.*] Quid simile est inter scribam & discipulũ? Ille magistrum uocat: hic dominum confitetur: ille propter pietatis occasionẽ ad sepeliendum patrem ire desiderat: iste secuturum se quolibet esse promittit: non magistrum quærens, sed ex magistro lucrum. *l* ¶ *Iesus autem ait illi: Sequere me, etc.*] Mortuus est quicunq; non credit. Si autem mortuũ sepelit mortuus, non debemus curam
D habere mortuorum, sed uiuentiũ: ne dum soliciti sumus de mortuis, nos quoq; mortui appellemur. *m* ¶ *Et ascendente eo in nauiculam, etc.*] Quintũ signum fecit: quando ascendens nauem de Capharnaum, uentis imperauit & mari. Sextum, quando in regione Gerasenorum dedit potestatem dæmonibus in porcos. Septimum, quando ingrediens ciuitatem

Act. 8. d
c 65 V
d 66 V
e 67 II
f 68 V

huic uade, & uadit: & alio ueni, & uenit, & seruo meo, fac hoc, & facit. Audiens autem Iesus miratus est, & sequentibus se dixit: Amen dico uobis: non inueni tantam fidem in Israel, [c] Dicõ autem uobis, quod multi ab oriente & occidente uenient, & recumbent cum Abraham, & Isaac, & Iacob in regno cœlorum. Filij autem regni eijcientur in tenebras exteriores. Ibi ẽrit fletus & stridor dentium. [d] Et dixit Iesus centurioni: Vade: & sicut credidisti, fiat tibi. Et sanatus est puer ex illa hora. [e] Et cũm uenisset Iesus in domum Petri, uidit socrum eius iacentem & febricitantem: & tetigit manum eius, & dimisit eam febris. Et surrẽxit & ministrabat eis. Vespere autem facto, obtulerunt ei multos dæmonia habentes, & eijciebat spiritus uerbo, & omnes male habentes curauit: ut adimpleretur quod dictum est per Esaiã prophetam, dicentem: Ipse infirmitates nostras accepit, & ægrotationes nostras portauit. Videns autem Iesus turbas multas circum se, iussit discipulos ire trans fretum. [f] Et accèdens unus scriba, ait illi: Magister, sequar te quocũq; ieris. Et dicit ei Iesus: Vulpes foueas habent: & uolucres cœli nidos: filius autem hominis non habet ubi caput suum reclinet. Alius autem de discipulis eius ait illi: Domine, permitte me primum ire & sepelire patrem meum. Iesus autem ait illi: Sequere me, & dimitte mortuos sepelire mortuos suos. [g] Et ascẽndente eo in nouiculam, secuti sunt eum discipuli eius, & ecce motus magnus factus est in mari: ita ut nauicula operiretur fluctibus. Ipse uerò dormiebat. Et accesserunt ad eum, & suscitauerunt eum, dicẽtes: Domine, salua nos, perimus. Et dicit eis Iesus: Quid timidi estis modicæ fidei? Tũnc surgens imperauit uentis & mari, & facta est tranquillitas magna. Pòrrò homines mirati sunt, dicentes: Qualis est hic, quia uenti & mare obediunt ei? Et cũ uenisset Iesus

f ¶ *Et cum uenisset Iesus, etc. tetigit manum eius, etc.*] Tangitur manus mulieris, & sanatis operibus eius, peccatorum infirmitas fugit. Natura hominum istiusmodi est, ut post febrẽ magis lassescant corpora, & incipiente sanitate ægrotationis mala sentiant. Verũ sanitas quæ confertur à dño, totum simul reddit: nec sufficit esse sanam: sed ut ἐπίτασις fortitudinis iudicetur, additũ est. *g* ¶ *Et surrexit & ministrabat, etc.*] Illa manus ministrabat, quæ & tacta fuerat & sanata. *h* ¶ *Vespere autẽ facto, etc.*] Omnes non mane, nõ meridie, sed ad uesperã curantur: quando sol occubiturus est: quando granũ tritici in terra moritur, ut multos fructus afferat. *i* ¶ *Et accedens unus scriba, etc.*] Scriba iste legis qui tantum literam nouerat occidentẽ: si dixisset: Dñe sequar te quocunq; ieris, non fuisset repulsus à dño. Sed quia magistrum unum de pluribus æstimabat, & literator erat, quod significãtius Græce dicitur γραμματεύς, & nõ spiritualis auditor: ideo

suam, paralyticum secũdum curauit in lectulo. Primus enim paralyticus, est puer centurionis. *n* ¶ *Ipse uero dormiebat, & accesserunt ad eum, & suscitauerunt eum dicentes: Domine salua nos, etc.*] Huius signi typum in Iona legimus: Iona 1. b
quando cæteris periclitantibus, ipse securus est, & dormit, & suscitatur, & imperio ac sacramento passionis suæ liberat suscitantes. *o* ¶ *Tunc surgens imperauit uentis & mari, & facta est tranquillitas magna, etc.*] Et ex hoc loco intelligimus quod omnes creaturæ sentiant creatorem. Quas enim increpauit & quibus imperauit, sentiunt imperantem: non errore hæreticorum, qui omnia putant animantia, sed maiestate conditoris: quæ apud nos insensibilia, illi sensibilia sunt. *p* ¶ *Porro homines mirati sunt dicentes: Qualis est hic: quia uenti & mare obediunt, etc.*] Non discipuli, sed nautæ, & cæteri qui in naui erant mirabantur. Sin autem quis contentiose uoluerit eos qui mirabantur fuisse discipulos: respondebimus

A mus recte bomines appellatos : qui necdum nouerant
potentiam saluatoris a ¶ *Quid nobis & tibi Iesu fili dei?*]
Non uoluntatis ista confessio est, quam præmium se-
quitur confitentis : sed necessitatis extorsio, quæ cogit
inuitos : uelut si serui fugitiui, post multum temporis
dominum suum ui-
deant: nihil aliud nisi
de uerberibus depre
cantur. Sic & dæmo-
nes cernentes domi-
num in terris repen-
te uersari, ad iudican
dos se uenisse crede-
bant. Præsentia salua-
toris, tormenta sunt
dæmonum. Ridicu-
leq; putant quidam
dæmones scire filium
dei, & diabolũ igno-
rare: eo quod mino-
ris maliciæ sint isti, q̃
ille cuius satellites sũt.
Cum omnis scientia
discipulorum ad ma
gistrum referenda sit,
a 70 & tam dæmones, q̃
⁊ diabolus suspicari ma
Matth. 11.d gis filium dei, quàm
nosse intelligẽdi sunt.
Nemo enim patrem
nouit, nisi filius, &
cui uoluerit filius re-
uelare. b ¶ *Si eijcis*
nos, mitte nos in gregem
B *porcorum. Et, etc.*] Non
quod concesserit sal-
uator dæmonib. quod
petebant dixit, ite:
sed ut per interfectio-
nem porcorum, ho-
minibus salutis occa
sio præberetur. Pasto
res enim ista cernen-
b 71 tes, statim nunciant
II ciuitati. Erubescat Ma
nichæus : si de eadem
substantia, & ex eo-
dem autore hominũ
bestiarumq; sunt animæ: quomodo ob unius hominis
salutem, duo milia porcorum suffocantur? c ¶ *Et ecce*
tota ciuitas exijt obuiã Iesu, & uiso eo, rogabant eum, etc.] Quod
rogant ut transeat à finibus eorum, non de superbia
hoc faciunt, ut nonnulli arbitrantur, sed de humilitate
qua se præsentia domini indignos iudicabant: sicut &
Petrus in captura piscium cadens ad genua saluatoris,
Luc. 5.b ait: Exi à me domine, quia uir peccator sum.

CAP. IX

ET *ascendens Iesus, etc.*] Ciuitatem eius non aliam in-
telligimus quàm Nazareth : unde & Nazaræus
appellatus est. Obtulerunt autẽ ei, ut supra dixi-
mus, secundum paralyticum iacentem in lectulo : quia
ipse ingredi non ualebat. Videns autem Iesus: non eius
fidem qui offerebatur, sed eorum qui offerebant, dixit
paralytico : Confide fili, remittuntur tibi peccata tua.
O mira humilitas, despectum & debilem, totisq; mem
brorum compagibus dissolutum filiũ uocat: quem sa-
cerdotes non dignabantur attingere. Aut certe ideo fi-
lium: quia dimittuntur ei peccata sua. Iuxta Tropolo-
giam interdum anima iacens in corpore suo, totis mẽ-

Iesus trans fretũ in regionem Gerasenorũ, occurrerunt ei duo habentes dæmonia: de monumentis exeuntes sæui nimis: ita ut nemo posset transire per uiã illam. Et ecce clamauerunt, dicentes: Quid nobis & tibi Iesu fili dei? Venisti huc ante tempus torquere nos. Erat autem non longe ab illis grex porcorũ multorũ pascens. Dæmones autẽ rogabant eum, dicentes: Si eijcis nos, mitte nos in gregẽ porcorũ. Et ait illis: Ite. At illi exeuntes, abierunt in porcos: Et ecce magno impetu abijt totus grex per præceps in mare, & mortui sunt in aquis. Pastores autẽ fugerunt, & uenientes in ciuitatẽ, nunciauerunt hæc omnia, & de his qui dæmonia habuerant. Et ecce tota ciuitas exijt obuiã Iesu, & uiso eo, rogabant eũ ut transiret à finibus eorum.

Cap. IX

ET [a] ascendens Iesus in nauiculã, transfretauit, & uenit in ciuitatẽ suã. Et ecce offerebant ei paralyticum iacentem in lecto. Videns autem Iesus fidem illorũ, dixit paralytico. Confide fili, remittuntur tibi peccata tua. Et ecce quidã de scribis dixerunt intra se: Hic blasphemat. Et cum uidisset Iesus cogitationes eorũ, dixit: Vt quid cogitatis mala in cordibus uestris? Quid est facilius, dicere: dimittuntur tibi peccata tua, an dicere: surge & ambula? Vt aũt sciatis, quia filius hominis habet potestatem in terra dimittendi peccata, tunc ait paralytico: Surge, tolle lectum tuum & uade in domum tuam. Et surrexit, & abijt in domum suam. Videntes autem turbæ timuerunt, & glorificauerunt deũ qui dedit potestatem talem hominibus. [b] Et cũm trãsiret inde Iesus, uidit hominem sedentem in telonio, Matthæũ nomine: Et ait illi: Sequere me. Et surgens, secutus est eum

brorum uirtutibus dissolutis à perfecto doctore offer- C
tur curanda domino : quæ si misericordia eius sanata
fuerit: tantum roboris accipit, ut portet statim lectu-
lum suum. e ¶ *Et ecce quidam de scribis, etc.*] Legimus in
propheta dicentem deum : Ego sum qui deleo iniqui- Esa. 43.d
tates tuas. Consequẽ-
ter ergo scribæ, quia
hominem putabant,
& uerba dei non in-
telligebant: arguunt
eum blasphemię. Sed
dñs uidens cogitatio
nes eorum, ostendit
se deũ qui possit cor-
dis occulta cognosce-
re, & quodammodo
tacens loquitur : Ea-
dem maiestate & po-
tentia qua cogitatio-
nes uestras intueor,
possum & hominib.
peccata dimittere. Ex
uobis intelligite quid
paralyticus cõsequa-
tur. f ¶ *Quid est facilius*
dicere: etc.] Inter dice-
re & facere multa di-
stantia est. Vtrum sint
paralytico peccata di
missa, solus nouerat
qui dimittebat. Sur-
ge autem & ambula:
tam ille qui consurge
bat, quàm hi qui con
surgentem uidebant, D
approbare poterant.
Fit igitur carnale si-
gnũ, ut probetur spi-
rituale: quanquam e-
iusdem uirtutis sit, &
corporis & animæ ui
tia dimittere. Et datur
nobis intelligentia,
propter peccata ple-
rasq; euenire corpo-
rum debilitates. Et id
circo forsan dimittun
tur prius peccata : ut
causis debilitatis ablatis, sanitas restituatur. g ¶ *Surge,*
tolle lectum tuum, & uade in domum tuam, etc.] Et anima pa-
ralytica si surrexerit: si pristinum robur recuperauerit,
portat lectum suum in quo iacebat antea dissoluta, &
portat illum in domum uirtutum suarum. h ¶ *Et cum*
transiret inde Iesus, uidit hominem sedentem in teloneo, Matthæum
nomine, etc.] Cæteri euangelistæ propter uerecundiam
& honorem Matthæi, noluerunt eum nomine appella-
re uulgato, sed dixerunt Leui: Duplici quippe uocabu
lo fuit. Ipse autem Matthæus secundum illud quod di-
citur à Salomone : Iustus accusator est sui in principio Pro. 18.c
sermonis. Et in alio loco, Dic tu peccata tua ut iustifice- Esa. 43.d
ris: Matthæum se & publicanum nominat : ut ostendat
legentibus nullũ debere salutem desperare, si ad melio
ra conuersus sit: cum ipse de publicano in apostolũ sit
repente mutatus. Arguit in hoc loco Porphyrius & Iu-
lianus Augustus, uel imperitiam historici mentientis,
uel stultitiam eorum qui statim secuti sint saluatorem:
quasi irrationabiliter quemlibet uocantem hominem
sint secuti: cũ tantæ uirtutes, tantaq; signa præcesserint,
quæ apostolos antequã crederent uidisse, non dubium
est

eum. Et factũm est discumbente eo in domo: ecce multi publicani & peccatores uenientes discumbebant cum Iesu & discipulis eius. Et uidentes pharisæi, dicebant discipulis eius: Quare cum publicanis & peccatorib. manducat magister uester? [d] At Iesus audiens, ait: Non est opus medico ualentibus sed male habentibus. Euntes autem discite quid est, misericõrdiam uolo, & non sacrificiũ. Non enim ueni uocare iustos, sed peccatores. Tunc accesserunt ad eum discipuli Ioannis dicentes: Quare nos & Pharisæi ieiunamus frequenter: discipuli autẽ tui non ieiunant? Et ait illis Iesus: Nunquid possunt filij sponsi lugere quamdiu cum illis est sponsus? Venient autem dies cum auferetur ab eis sponsus, & tunc ieiunabunt. Nẽmo autem immittit cõmissuram panni rudis in uestimentum uetus. Tollit enim plenitudinẽ eius à uestimento, & peior scissura fit. Neq; mittunt uinum nouũ in utres ueteres: alioquin rumpũtur utres, & uinum effunditur: & utres pereunt. Sed uinum nouum in utres nouos mittunt, & ambo conseruantur. [f] Hæc illo loquente ad eos: eccẽ princeps unus accessit, & adorabat eũ, dicens: Filia mea modo defuncta est: sed ueni impone manum tuam super eam & uiuet. Et surgens Iesus, sequebatur eum & discipuli eius. Et eccẽ mulier quæ sanguinis fluxum patiebatur duodecim annis, accessit retro & tetigit fimbriam uestimenti eius. Dicebat

A est. Certe fulgor ipse, & maiestas diuinitatis occultę, quę etiam in humana facie relucebat: ex primo ad se uidentes trahere poterat aspectu. Si enim in magnete lapide & succinis hæc esse uis dicitur: ut anulos, & stipulam, & festucas sibi copulent: quanto magis dominus omniũ creaturarum ad se trahere poterat, quos uolebat? a ¶ *Et factum est discumbente, etc.*] Videbant publicanum à peccatis ad meliora conuersum locum inuenisse pœnitentiæ, & ob id etiam ipsi non desperant salutem: neque uero in pristinis uitijs permanẽtes, ueniũt ad Iesum, ut Pharisęi & scribæ murmurant: sed pœnitẽtiam agentes, ut sequẽs domini sermo significat, dicens. b ¶ *Misericordiam uolo, & non sacrificium, etc.*] Ibat autem dominus ad conuiuia peccatorum, ut occasionem haberet docendi, & spirituales inuitatoribus suis præberet cibos. Denique cum frequenter pergerẽ ad conuiuia describatur: nihil re-
B fertur aliud, nisi quid ibi fecerit, quid docuerit: ut & humilitas domini eundo ad peccatores, & potentia doctrinæ eius in conuersione pœnitẽtium demonstraretur. Quod autem sequitur: Miseri-
Osee 6.b cordiam uolo, & non sacrificium. Et, Non ueni uocare iustos sed peccatores: de propheta proferens testimonium, sugillat scribas & pharisæos: qui iustos se æstimantes, peccatorum & publicanorum consortia declinabant. c ¶ *Tunc accesserunt ad eum discipuli Ioannis, dicentes: Quare nos & pharisæi ieiunamus, etc.*] Superba interrogatio & plena supercilio pharisæorum. Certe ut aliud non dicamus, reprehendenda ieiunij iactantia. Nec poterant discipuli Ioannis non esse sub uitio, qui calumniabantur eum, quem sciebant magistri uocibus prædicatum & iungebantur pharisæis, quos à Ioanne noue-
Supra 3.b rant condemnatos: Generatio uiperarum quis ostendit uobis fugere ab ira uentura? d ¶ *Et ait illis Iesus: Nunquid possunt filij, etc.*] Sponsus, Christus: sponsa, ecclesia est. De hoc sancto spirituali cõnubio, apostoli sunt procreati: qui lugere non possunt quamdiu spõsam in thalamo uident: & sciunt sponsum esse cum sponsa. Quando uero transierint nuptiæ, & passionis ac resurrectionis tempus aduenerit, tunc sponsi filij ieiunabũt. Nonnulli putant idcirco post dies quadraginta passionis ieiunia debere committi: licet statim dies pentecostes & spiritus sanctus adueniens, indicent nobis festiuitatem. Et ex huius occasione testimonij, Montanus, Prisca & Maximilla etiam post Pentecosten faciunt quadragesimam: quod ablato sponso, filij sponsi debeant ieiunare. Ecclesiæ autem consuetudo ad passionem domini & resurrectionem per humilitatem carnis ue-

nit: ut spirituali saginæ, ieiunio corporis præparemur. Iuxta Tropologiam autem sciendum, quod quãdiu sponsus nobiscum est, & in lætitia sumus, nec ieiunare possumus, nec lugere. Cum autẽ ille propter peccata a nobis recesserit, tunc indicendum ieiunium esse, tunc luctus recipiendos. e ¶ *Nemo autem immittit, etc.*] Quod dicit, hoc est: Donec renatus quis fuerit, & ueteri homine deposito per passionẽ meam, nouum hominem induerit: nõ potest seueriora ieiunij & continentiæ sustinere præcepta: ne per austeritatem nimiam, etiã credulitatem quã nũc habere uidetur, amittat. Duo autem exempla posuit, & utrium ueterum & nouorum, & uestimẽti. Veteres utres debemus intelligere scribas & pharisæos: Plagula uestimẽti noui, & uinum nouũ præcepta euangelica sentienda: quæ non possunt sustinere Iudæi, ne maior scissura fiat. Tale quid & Galatæ
D facere cupiebant: ut cum euangelio legis præcepta miscerent, & in utribus ueteribus mitterent uinum nouum: sed Apostolus ad eos loquitur:
O insensati Galatæ, quis uos fascinauit ueritati non o- Gal. 3.a
bedire? Sermo igitur euangelicus apostolis potius quàm scribis & pharisæis est infundendus: qui maiorum traditionibus deprauati, syncertitatem præceptorum Christi non poterant custodire. Alia est enim puritas uirginalis animæ, & nulla prioris uitij contagione pollutæ: alia eius quæ multarum sordium libidini subiacuerit. f ¶ *Ecce princeps unus accessit & adorabat eum, dicens: Filia mea, etc.*] Octauum signum est, in quo princeps suscitari postulat filiam suam, nolens de mysterio ueræ circumcisionis excludi: sed subintrat mulier sanguine fluens. Et octauo sanatur loco, ut principis filia de hoc exclusa numero ueniat ad nonum: iuxta illud quod in
psalmis dicitur: Aethiopia præueniet manus eius deo. Psal. 67.g
Et: Cum intrauerit plenitudo gentium, tunc omnis Is- Rom. 11.c
rael saluus fiet. g ¶ *Et ecce mulier quæ sanguinis fluxum patiebatur duodecim annis, accessit retro & tetigit, etc.*] In euangelio
secundum Lucam scribitur, quod principis filia duo- Luc. 8.f
decim annos haberet ætatis. Nota ergo quod eo tempore hæc mulier, id est, gentium populus cœperit ægrotare, quo gens Iudæorum crediderat. Nisi enim ex comparatione uirtutum, uitium non ostenditur. Hæc autem mulier sanguine fluens, non in domo, non in urbe accedit ad dominum: quia iuxta legem urbibus excludebatur: sed in itinere ambulante domino: ut dum
pergit ad aliam, alia curaretur. Vnde dicunt & aposto- Act. 13.g
li: Vobis quidem oportebat prædicari uerbum dei: sed quoniam uos iudicastis indignos salute, trãsgredimur

Canon margin: C; c 72 II; d 73 II; c 74 II

Dicebât enim intra se: Si tetigero tantum uestimentum
eius, salua ero. At Iesus conuersus & uidens eam, dixit:
Cônfide filia, fides tua saluam te fecit, & salua facta est
mulier ex illa hora. Et cûm uenisset Iesus in domũ prin-
cipis, & uidisset tibicines & turbam tumultuantem, di-
cebat: Recedite nôn est enim mortua puella, sed dormit.
Et deridebant eum. Et cûm eiecta esset turba, intrauit &
tenuit mânum eius. Et surrexit puella, & exijt fama hæc
f 75 X in uniuersam terram illam. [f] Et trânseunte inde Iesu, secu-
ti sunt eum duo cæci clamantes & dicentes: Miserere nô-
stri fili Dauid. Cum autem uenisset in domum, accesse-
runt ad eum cæci, & dixit eis Iesus. Creditis, quia hoc pos-
sum facere uobis? Dicunt ei: Vtique domine. Tunc te-
tigit oculos eorum, dicens: Secundum fidem uestram
fiat uobis. Et aperti sunt oculi eorum. Et comminatùs
est illis Iesus, dicens: Videte ne quis sciat. Illi autem exeun-
tes diffamauerunt eum in tota terra illa. Egrẽssis autem
illis, ecce obtulerunt ei hominem mutum dæmonium
habentem, & eiecto dæmonio, locutus est mutus: & mi-
ratæ sunt tùrbæ, dicentes: Nunquam apparuit sic in Is-
rael. Pharisæi autem dicebât: In principe dæmoniorum
g 76 II eijcit dæmones. [g] Et circũmibat Iesus omnes ciuitates &
castella docens in synagogis eorum, & prædicans euan-
gelium regni: & curans omnem languorem & omnem
h 77 VI infirmitatem. [h] Videns âutem turbas, misertus est eis:
quia erant uexati, & iacentes sicut oues non habentes pa-
i 78 V storem. [i] Tunc dicit discipulis suis: Messis qũidem mul-
ta, operarij autem pauci. Rogate ergo dominum messis,
ut mittat operarios in messem suam.

Et

A. ad gentes. a ¶*Dicebat enim intra se: Si tetigero tantum uestimentum eius, saluus ero, etc.*] Iuxta legem qui mulierem menstruatam, aut fluentem sanguine tetigerit, immundus est. Ista ideo tangit dominum, ut sanguinis uitio etiam ipsa curaretur. b ¶*Confide filia, fides tua saluam te, etc.*] Ideo filia, quia fides tua te saluã fecit. Nec dixit: fides tua te saluam factura est: sed, saluam te fecit. In eo enim quod credidisti, iam salua facta es. c ¶*Et cum uenisset Iesus in domum principis, & uidisset tibicines, etc.*] Vsque hodie puella iacet in domo principis mortua, & qui uidentur magistri, tibicines sunt: carmen lugubre canentes. Turba quoque Iudæorum non est turba credentiũ, sed turba tumultuantiũ. d ¶*Recedite: non est enim mortua puella, sed dormit, etc.*] Quia deo uiuunt omnia. e ¶*Et cum eiecta esset turba, etc.*] Non enim erant digni ut uiderẽt mysterium resurgentis, qui resuscitantem B indignis contumelijs deridebant. f ¶*Et tenuit manum eius. Et surrexit puella, & exijt fama hæc, etc.*] Nisi prius mundatæ fuerint manus Iudæorum, quæ sanguine plenæ sunt: synagoga eorũ mortua non resurget. g ¶*Et transeunte inde Iesu, secuti sunt eum duo cæci, clamantes & dicentes: Miserere nostri, etc.*] Transeunte per domum principis domino Iesu, & pergente ad domum suam, sicut supra legimus: Ascendens nauiculam, transfretauit, & uenit in ciuitatem suam: clamabant duo cæci, dicentes: Miserere nostri fili Dauid, & tamen non curantur in itinere: non transitorie, ut putabãt: sed postquam uenit in domum suam, accedunt ad eum & introeũt, & primum eorum discutitur fides, ut sic ueræ fidei lumen accipiant. Priori signo quod exposuimus de principis filia, de hæmorrhousa muliere, consequenter hoc iungitur: ut quod ibi mors & debilitas, hic cæcitas demonstraret. Vterque enim populus cæcus erat, domino per hoc seculũ transeunte & cupiente reuerti ad domum suam. Qui nisi confessi fuerint & dixerint: Miserere nostri fili Dauid, & interrogante Iesu: Creditis quia possum hoc facere? responderint ei: Vtique domine: lumen pristinum non recipient. In alio euangelista unus cæcus scribitur scis-
Mar. 10. g sis uestibus, & in Hiericho sedens qui ab apostolis prohibetur clamare: sed per impudentiam recipit sanitatem. Qui locus proprie ad gentium populum pertinet, & in suo exponendus est uolumine. h ¶*Miserere nostri fili Dauid. Cum autem uenisset in domum accesserunt ad eum, etc.*] Audiant Marcion & Manichæus, & cæteri hære-

C tici qui uetus laniant instrumentum: & discant saluatorem appellari filium Dauid: Si enim non est natus in carne, quomodo uocatur filius Dauid? i ¶*Et comminatus est illis Iesus, dicens: Videte ne quis sciat. Illi exeuntes diffamauerunt eum, etc.*] Et dominus propter humilitatem fugiens iactãtiæ gloriam, hoc præceperat, & illi propter memoriam gratiæ non possunt tacere beneficium. Nota ergo aliquid inter se iussum esse contrarium. Cæci isti in decimo curantur loco. k ¶*Egressis autem illis, ecce obtulerunt ei hominem mutum dæmonium habentem, etc.*] Vndecimus mutus linguam recipit ad loquendum. Quod autem Græce dicitur κωφὸν, magis tritum est sermone communi: ut surdus magis quàm mutus intelligatur. Sed moris est scripturarum κωφὸν indifferẽter, uel mutum uel surdum dicere. Spiritualiter autem sicut cæci lumen recipiunt, sic & muti ad loquendum lingua laxatur: ut confiteatur eum D quem antea denegabat. l ¶*Et miratæ sunt turbæ, dicentes: Nunquam apparuit sic in Israel. Pharisæi autem, etc.*] Turba dei opera confitetur & dicit. Nunquam sic apparuit in Israel. In turba confessio nationum est. Pharisæi autem, quia uirtutẽ dei negare non poterant, opera calumniantur & dicunt: In principe dæmoniorum eijcit dæmones: Per suam calumniam usque hodie Iudæorum infidelitatem demonstrantes. m ¶*Et circumibat Iesus omnes ciuitates & castella, etc.*] Cernis quod æqualiter & uillis, & urbibus, & castellis, id est, & magnis & paruis euangelium prædicauerit, ut non consideraret nobilium potentiam, sed salutem credentium. Circumibat ciuitates: hoc habens operis quod mandauerat pater, & hanc esuriem, ut doctrina sua saluos faceret infideles. Docebat autem in synagogis & uillis euangelium regni, & post prædicationem atque doctrinam curabat omnem languorem, & omnem infirmitatem: ut quibus sermo non suaserat, opera persuaderent. De domino proprie dicitur: Curans omnem languorem, & omnem infirmitatem: nihil quippe ei impossibile est. n ¶*Videns autem turbas, misertus est eis, quia erant uexati, etc.*] Vexatio gregis & ouium atque turbarum, pastorum culpa, & uitium magistrorum est. Vnde sequitur: o ¶*Messis quidem multa, operarij autem pauci. Rogate, etc.*] Messis multa, populorum significat multitudinem: operarij pauci, penuriam magistrorum. Et imperat ut rogent dominum messis, ut mittat operarios in messem suã. Isti sunt operarij de quibus

loquitur

A loquitur psalmista dicens: Qui seminant in lachrymis,
Psal. 125.a in gaudio metent. Euntes ibant & flebant: portantes se-
mina sua. Venientes aūt uenient cum exultatione, por-
tantes manipulos suos. Et ut apertius loquar, messis
multa, omnia turba credentiū est. Operarij autem pau-
ci & apostoli & imita-
tores eorum qui mit-
tuntur ad messem.

CAP. X

ET cônuocatis duodecim discipulis suis, dedit illis potestatem spirituum immundorum, ut eijcerent eos, & curarent omnem languorem & omnem infirmitatem.[b] Dūodecim autem apostolorum nomina sunt hæc: Primûs Simon qui dicitur Petrus, & Andreas frater eius: Iacobus Zebedæi & Ioannes frater eius, Philippus & Bartholomæus, Thomas & Matthæus publicanus, & Iacobus Alphæi & Thaddæus, Simôn Chananæus & Iûdas Iscariotes, qui & tradidit eum.[c] Hos duodecim misit Iesus præcipiens eis, & dicens: In ûiam gentium ne abieritis, & in ciuitates Samaritanorum ne intraueritis: sed potius ite ad oues quæ perierunt domus Israel.[d] Eûntes autem prædicate, dicentes: quia appropinquauit regnum cœlorum: infirmos curate: mortuos suscitate: leprosos mundate: dæmones eijcite: gratis accēpistis, gratis date. Nolite possidere aûrum neq; argētum, neq; pecuniam in zonis uestris. Non peram in uia, neq; duas

CAP. X

ET conuocatis duo-
decim, etc.] Beni-
gnus & clemēs
dñs ac magister, non
inuidet seruis atq; di-
scipulis uirtutes suas.
Et sicut ipse curaue-
rat omnem languorē
& omnem infirmita-
tem: apostolis quoq;
suis tribuit potestatē,
ut curarent oēm lan-
guorem & oēm infir-
mitatē in plebe. Sed
multa distantia est in-
ter habere & tribue-
re, donare & accipe-
re. Iste quodcunq; a-
git, potestate dñi agit:
Illi si quid faciunt, im-
becillitatem suā & uir-
tutem dñi confitentur, dicentes: In nomine Iesu surge
Act. 3.a & ambula. Notandum autem quod in duodecimo lo-
co, potestas signorū apostolis concedatur. b ¶Duode-
cim autem, etc.] Catalogus apostolorū ponitur: ut extra
B hos qui pseudoapostoli futuri sunt excludant. c ¶Pri-
mus Simon, etc.] Ordinem apostolorū & meritū uniuscu-
iusq;, illius fuit distribuere, qui cordis arcana rimatur.
Primus scribitur Simon, cognomēto Petrus: ad distin-
ctionē alterius Simonis qui appellat̄ Chananæus de ui-
Ioan. 2.b co Chana Galilææ: ubi aquam dñs uertit in uinū. Iaco-
bum quoq; appellat Zebedæi: quia & alius sequit̄ Iaco-
bus Alphæi. Et apostolorū paria iugaq; consociat. Iun-
git Petrū & Andreā fratres non tam carne, quàm spiri-
tu. Iacobū & Ioannem, qui patrē corporis relinquētes,
uerū patrem secuti sunt. Philippū & Bartholomæum,
Thomā quoq; & Matthæū publicanū. Cæteri euangeli-
stæ in coniunctione nominū, primū ponunt Matthæū;
& postea Thomā: nec publicani nomen asscribunt: ne
antiquæ conuersationis recordantes, sugillare euange-
Rom. 5.d listā uiderētur. Iste uero (ut supra diximus) & post Tho-
mā se ponit, & publicanū appellat: ut ubi abundauit ini-
quitas, superabūdet & gratia. d ¶Simō Chananæum, etc.]
Ipse est qui in alio euangelista scribitur Zelotes. Chana
quippe zelus interpretat̄. Thaddęū apostolum, ecclesia-
stica tradit historia missum Edessan ad Abagarū regem
Act. 1.b Chosdroenæ, qui ab euāgelista Luca, Iudas Iacobi dici-
tur, & alibi appellatur Lebæus, quod interpretatur cor-
culum. Credendumq; est eum fuisse trinomiū: Sicut Si-
mon Petrus & filij Zebedæi, Boanerges ex firmitate &
magnitudine fidei nominati sunt. e ¶Et Iudas Iscariotes,
etc.] Vel à uico aut urbe in quo ortus est, uel ex tribu
Isachar uocabulū sumpsit: ut quodam uaticinio in con-
demnationem sui natus sit. Isachar enim interpretatur
merces, ut significetur precium proditoris. f ¶In uiam
gentium ne abieritis, etc.] Non est contrarius locus iste ei
præcepto quod postea dicit̄: Euntes docete omnes gen-
tes, baptizantes eos in nomine patris & filij & spiritus-
sancti. Quia hoc ante resurrectionē, illud post resurre-
ctionē pręceptū est. Et oportebat primū aduentū Chri-
sti nunciare Iudæis: ne iustam haberent excusationem: C
dicentes ideo se dñm reiecisse: quia ad gentes & ad Sa-
maritanos apostolos miserit. Iuxta Tropologiam uero
præcipitur nobis, qui Christi censemur nomine: ne in
uia gentium & hæreticorū ambulemus errore, ut quo-
rum religio separata
est, separet̄ & uita. g a 79
¶Euntes autē prædicate, II
etc.] Ne hominib. ru-
sticanis, & absq; elo-
quij uenustate indo- b 80
ctis & illiteratis nemo II
crederet pollicentib.
regna cœlorum: dat
potestatē infirmos cu-
rare, leprosos mūda-
re, dæmones eijcere:
ut magnitudinē pro- c 81
missorū, probet ma- X
gnitudo signorū. Et
quia semper dona spi-
ritualia (si merces me-
dia sit) uiliora fiunt, d 82
adiungitur auaritiæ II
cōdēnatio. h ¶Gra-
tis accepistis, etc.] Ego
magister & dñs absq;
precio hoc uobis tri-
bui, & uos sine precio
date: ne euangelij gra-
tia corrūpatur. i ¶Nolite possidere aurū, etc.] Consequen-
ter hæc dat præcepta euangelizatorib. ueritatis, quibus
ante dixerat. Gratis accepistis, gratis date. Si enī sic præ-
dicant ut preciū non accipiant, superflua est auri argen-
tiq; & nummorū possessio. Nam si habuissent aurum et D
argentū, uidebantur nō causa salutis hominū, sed causa
lucri prædicare. Neq; æs in sacculis. Qui diuitias detrū-
carat, propemodū & necessaria uitæ amputat: ut aposto-
li doctores ueræ religionis qui instituebant omnia pro-
uidentia dei gubernari, seipsos ostenderent nihil cogi-
tare de crastino. Non peram in uia. Ex hoc præcepto ar-
guit philosophos, qui uulgo appellantur Bactroperitæ:
quod contemptores seculi & omnia pro nihilo ducen-
tes, cellariū secum uehebant. Neq; duas tunicas. In dua-
bus tunicis uidetur mihi duplex ostendere uestimen-
tū: Non quo in locis Scythiæ & glaciali niue rigentibus
una quis tunica debeat esse contentus: sed quo in tuni-
ca uestimentū intelligamus: ne alio uestiti, aliud nobis
futurorū timore seruemus. Neq; calciamenta. Et Plato
præcepit duas corporis summitates nō esse uelandas:
nec assuefieri debere mollitiei capitis & pedū. Cum hęc
enim habuerint firmitatē, cætera robustiora sunt. Neq;
uirgā. Qui dñi habemus auxiliū, baculi præsidium cur
quæramus? Et quia quodāmodo nudos & expeditos
ad prædicandū apostolos miserat, & dura uidebat̄ esse
conditio magistrorū, seueritatē præcepti sequēti senten-
tia temperauit, dicens: Dignus est operarius cibo suo.
Tantū, inquit, accipite, quantū in uictu & uestitu uobis
necessarium est. Vnde & Apostolus replicat: Habentes 1.Tim. 6.c
uictum & uestitum, his contenti simus. Et in alio loco: Gal. 6.a
Communicet autem is qui catechizatur ei qui se cate-
chizat in omni bono: ut quorum discipuli metunt spi-
ritualia, cōsortes eos faciant carnalium suorum: nō in
auaricia, sed in necessitate. Hęc historice diximus. Cęte-
rum secundū Anagogen, non licet magistris aurum &
argentum & pecuniam quæ in zonis est, possidere. Au-
rum sæpe legimus pro sensu: argētum pro sermone: æs
pro uoce: hæc nobis non licet ab alijs accipere, sed data
à dño possidere. Neq; hæreticorum & philosophorum

duas tunicas, neq; calciamenta, neq; uirgam. Dignus est enim operarius cibo suo. [e]In quamcunq; enim ciuitatem aut castellum intraueritis, interrogate quis in ea dignus sit: & ibi manete donec exeatis. [f]Intrantes autem in domum, salutate eam. Et siquidem fuerit domus illa digna, ueniet pax uestra super eam: si autem non fuerit digna, pax uestra reuertetur ad uos. [g]Et quicunq; non receperit uos, neq; audierit sermones uestros: exeuntes foras de domo uel ciuitate, excutite puluerem de pedibus uestris. Amen dico uobis: tolerabilius erit terræ Sodomorũ & Gomorræorum in die iudicij, quàm illi ciuitati. [h]Ecce ego mitto uos sicut oues in medio luporum. Estote ergo prudentes sicut serpentes, & simplices sicut columbæ. [i]Cauete autem ab hominibus: tradent enim uos in concilijs, & in synagogis suis flagellabunt uos, & ad præsides & ad reges ducemini propter me in testimonium illis & gentibus. [k]Cum autem tradent uos, nolite cogitare quomodo aut quid loquamini. Dabitur eñ uobis in illa hora quid loquamini: nõ enim estis uos qui loquimini, sed spiritus patris uestri qui loquitur in uobis. Tradet autem frater fratrẽ in mortem, & pater filiũ, & insurgent filij in parentes, & morte eos afficient. Et eritis odio omnibus propter nomen meũ. Qui autem perseuerauerit usq; in finem, hic saluus erit. [l]Cum aũt persequentur uos in ciuitate ista fugite in aliam. Amen dico uobis: non consummabitis ciuitates Israel, donec ueniat filius hominis. [m]Nõ est discipulus super magistrũ, nec seruus super dominũ suum. Sufficit discipulo ut sit sicut magister eius, & seruo sicut dñs eius. [n]Si patrẽfamilias Beelzebub uocauerũt, quantomagis domesticos eius? Ne ergo timueritis eos. [o]Nihil enim opertũ est quod non reuelabitũ, & occultũ quod

A peruersæq; doctrinæ suscipere disciplinas: non seculi pondere premi, neq; duplici esse animo, neq; pedes nostros mortiferis uinculis alligari: sed sanctam terram ingredientes esse nudos: neq; habere uirgam quæ uertatur in colubrum: neq; in aliquo præsidio carnis inniti:
quia istiusmodi uir-
ga & baculus arun-
e 83 dineus est: quem si
II paululum presseris,
frangitur & manum
f 84 transforat incumben
V tis. a ¶*In quamcunque enim ciuitatem aut castellum intraueritis, etc.*] Su
g 85 per ordinatione epi-
II scopi & diaconi, Pau-
lus loquitur: Opor-
tet autem eos & testi-
monium habere bo-
h 86 num ab his qui foris
V sunt. Apostoli nouã
introeuntes urbem,
scire non poterant
quis qualis esset. Er-
i 87 go hospes fama eli-
I gendus est populi, &
iudicio uicinorum:
ne prædicationis di-
k 88 gnitas suscipientis in
II famia deturpetur. Cũ
omniuersis debeãt præ
dicare, hospes unus
eligitur, non tribuẽs
beneficium ei qui a-
B pud se mansurus est,
sed accipiens: hoc e-
nim dicitur: quis in
l 89 ea dignus est: ut ma-
X gis se nouerit accipe-
re gratiam quàm da-
m 90 re. b ¶*Intrantes autem in domum, salutate eam. Et*
III *siquidem fuerit, etc.*] Oc
culte salutationẽ He-
n 91 bræi ac Syri sermonis
X expressit. Quod e-
o 92 nim Græce dicitur
II χαῖρε: & Latine, aue:
hoc Hebraico Syroq;
sermone appellat לך שלום salom lach: siue עמך שלום id est, pax tecum. Quod autem præcipit, tale est: Introeuntes domum, pacem imprecamini hospiti, & quantum in uobis est, discordiæ bella sedate. Sin autem orta fuerit contradictio, uos mercedem habebitis de oblata pace: illi bellum quod habere uoluerint, possidebunt. c ¶*Et quicunq; non receperit uos, etc. excutite puluerem, etc.*] Puluis excutitur de pedibus in testimonium laboris sui, quod ingressi sint ciuitatem, & prædicatio apostolica ad illos usq; peruenerit. Siue excutitur puluis, ut nihil ab eis recipiant, ne ad uictum quidem necessarium, qui euangelium spreuerint. d ¶*Amen dico uobis: tolerabilius, etc.*] Si tolerabilius erit terræ Sodomorum & Gomorræorum, quàm illi ciuitati quæ non receperit euangelium: & idcirco tolerabilius, quia Sodomis & Gomorris non fuit prædicatum: huic autem prædicatum sit, & tamen non receperit euangelium: ergo & inter peccatores diuersa supplicia sunt. e ¶*Ecce ego mitto uos sicut oues, etc.*] Lupos, scribas & Pharisæos uocat: qui sunt clerici Iudæorum. f ¶*Estote ergo prudentes, sicut serpentes, & simplices sicut columbæ, etc.*] Vt per prudentiã deuitent insidias: per simplicitatem non faciant malum. C
Serpentis astutia ponitur in exemplum: quia toto corpore occultat caput, & illud in quo uita est, protegit. Ita & nos toto periculo corporis caput nostrum, qui Christus est, custodiamus. Simplicitas columbarum ex spiritus sancti specie demonstratur. Vnde dicit & apostolis: Malicia paruuli estote. 1.Cor.14.
g ¶*Cum autem tradent uos, etc.*] Supra dixerat: Tradent enim uos in concilijs, & in synagogis suis flagellabunt uos, & ad præsides & reges ducemini ꝓpter me. Cum ergo propter Christum ducamur ad iudices, uoluntatem tantum nostram ꝓ Christo debemus offerre. Cæterum ipse Christus qui in nobis habitat, loquetur pro se, & spiritus sancti gratia in respondẽdo ministrabitur. h ¶*Tradet autem frater fratrem in mortem, etc.*] Hoc in persecutionibus fieri crebro uidemus: nec ullus est inter eos fidus affectus, D
quorũ diuersa fides est. i ¶*Qui autem perseuerauerit usq; in finem, etc.*] Non enim cœpisse, sed perfecisse uirtutis est. k ¶*Cum autem persequentur, etc.*] Hoc ad illud tempus referendum est, cum ad prædicationem apostoli mittebantur: quibus & proprie dicitur: In uiam gẽtium ne abieritis, & in ciuitates Samaritanorũ ne intraueritis: quod persecutionem timere non debeant, & debeãt declinare. Quod quidem uidemus in principio fecisse credentes: quando orta Hierosolymis persecutione, dispersi sunt in uniuersam Iudæam: ut tribulationis occasio fieret euãgelij seminarium. Spiritualiter autem possumus dicere: Cum persecuti nos fuerint in una ciuitate, hoc est, in uno scripturarum libro uel testimonio: nos fugiamus ad alias ciuitates, id est, ad alia uolumina. Quamuis contentiosus fuerit persecutor, ante præsidium saluatoris adueniet, quàm aduersarijs uictoria concedatur. l ¶*Si patremfamilias, etc.*] Beelzebub, idolum est Acaron, quod uocatur in Regum uolumine idolum muscæ. Beel, ipse est Bel siue Baal: Zebub autem musca dicitur. Principem ergo dæmoniorum ex spurcissimi idoli appellabant uocabulo: qui musca dicitur propter immunditiam quæ exterminat suauitatem olei. m ¶*Nihil enim, etc.*] Et quomodo in præsenti seculo multorum uitia nesciũtur? Sed de futuro seculo scribitur: qñ iudicabit deus abscondita hominũ, & illuminabit

בעל זבוב

4.Reg.1.

quod non sciet.[p] Quod dico uobis in tenebris, dicite in lumine: & qđ in aure auditis, prædicate sup tecta. Et nō-[b]lite timere eos qui occidũt corpus, animã aũt nõ possũt occidere: sed pòtius timete eũ qui potest & animã et corpus perdere in gehẽnã. Nõnẽ[d] duo passeres asse ueneũt, & unus ex illis nõ cadet super terrã sine patre uestro? Vestri aũt & capilli capitis oẽs numerati sunt. Nolite ergo timere, multis passeribus meliores estis uos. Omnis ergo qui confitebitur me corã hominibus, confitebor & ego eum corã patre meo qui in cœlis est.[q] Qui autẽ negauerit me corã hominibus, negabo & ego eum corã patre meo qui in cœlis est.[r] Nolitẽ arbitrari, quia ueni pacem mittere in terrã: Non ueni pacẽ mittere, sed gladiũ. Veni enim separare hominem aduersus patrem suum, & filiam aduersus matrem suam, & nurum aduersus socrũ suam, & inimici hominis domestici eius.[s] Qui amat patrẽm aut matrem plus q̃ me, non est me dignus. Et qui amat filiũ aut filiam super me, non est me dignus. Et qui nõ [h]accipit crucem suã & sequitur me, nõ est me dignus. [t] Qui inuenerit animã suã, perdet illã: & qui perdiderit animam

A nabit latebras tenebrarum, & manifestabit consilia cordium. Et est sensus: Nolite timere persecutorũ sęuitiã, & blasphemantiũ rabiẽ, quia ueniet dies iudicij, in quo & uestra uirtus, & eorum nequitia demonstrabitur. a ¶ *Quod dico uobis in tenebris, dicite, etc.*] Quod audistis in mysterio, apertius prædicate: quod didicistis abscõdite, publice loquimini: quod uos erudiui in paruulo Iudææ loco, in uniuersis urbibus, & in toto mũdo audacter dicite. b ¶ *Et nolite timere eos qui occi. etc.*] Si qui corpus occidunt, animã nõ possunt occidere, ergo anima inuisibilis & incorporalis est, secundum crassiorem dico nostri corporis substantiam. Vel eo certe tempore punietur, & supplicia sentiet, quãdo pristinum corpus receperit, ut cũ quo peccauit, cum ipso & puniatur. c ¶ *Sed potius timete eum.*] Nomen gehennæ, in ueteribus libris non inuenitur, sed primum à saluatore ponitur.

B Quæramus ergo quæ sit sermonis huius occasio. Ido-
3.Reg.11.b lũ Baal fuisse iuxta Hierusalẽ ad radices mõtis Moria,
in quibus Siloa fluit, non semel legimus. Hæc uallis &
parua cãpi planicies, irrigua erat & nemorosa, plenaq;
delitijs, lucusq; in ea idolo cõsecratus erat. In tantã au-
tem dementiã populus Israel uenerat, ut deserta templi
uicinia, ibi hostias immolaret, & rigorẽ religionis deli-
tiæ uincerent, filiosq; suos dæmonijs incẽderent uel ini-
tiarent. Et appellabatur locus ille gehennom, id est ual-
4.Reg.23.c lis filiorũ Hennom. Hoc Regum uolumen & Paralipo-
2.Par.28.a menon, & Hieremias scribũt plenissime. Et cõminatur
Hier.7.g et deus se locum ipsum impleturũ cadaueribus mortuo-
19.a et 32.f rum, ut nequaq̃ uocetur Topheth & Baal, sed uocetur
polyandriũ, id est tumulus mortuorũ. Futura ergo sup-
plicia & pœnæ perpetuæ, quibus peccatores cruciandi
sunt, huius loci uocabulo denotant̃. Duplicem aũt esse
Iob.24.c gehennã, nimirũ ignis & frigoris, in Iob plenissime legi-
mus. d ¶ *Nonne duo, etc.*] Hæret sibi sermo dominicus, & sequẽtia pendẽt ex superioribus. Prudens lector, caue semper superstitiosam intelligentiã, ut nõ tuo sensui attemperes scripturas, sed scripturis iungas sensum tuum, & intelligas quid sequat̃. Supra dixerat: Nolite timere eos qui occidũt corpus, animã autem nõ possunt occidere: nunc loquitur cõsequenter: Nonne duo passeres asse ueneunt, & unus ex illis nõ cadet super terrã sine patre uestro? Et est sensus: Si parua animalia & uilia absq; deo autore nõ decidunt, & in omnibus est prouidentia, & quæ in his peritura sunt, sine dei uoluntate non pereunt: uos qui æterni estis, non debetis timere quod absq; dei uiuatis prouidentia. Iste sensus & supra dictus est: Respicite uolatilia cœli, quoniã nõ serũt, neque metũt, neq; cõgregant in horrea, & pater uester cœlestis pascit illa: Nõne uos pluris estis illis? Ac deinceps: Cõsiderate lilia agri, quomodo crescunt, & reliqua. Si aũt fœnum agri quod hodie est, & cras in clibanũ mit-

tĩ, deus sic uestit, quãto magis uos modicæ fidei? Qui- C
dam coacte duos passeres, animam & corpus interpre- Luc.12.a
tantur. Quinq; quoq; passeres secundũ Lucã, qui duobus assibus ueneũt, ad sensus referunt. Sed quomodo illa intelligẽtia toto Euãgelici sermonis corpori coaptetur, non paruæ diffi-
cultatis est. Vestri au- p 93
tem & capilli capitis V.
oẽs numerati sunt.
Nolite ergo timere, multis passeribus meliores estis uos. Manifestius supior nostræ expositiõis sensus expressus est, qđ timere non debeant eos qui possunt occidere corpus, & animam non
possunt: quoniã si si- q 94
ne dei scientia parua II
quoq; animalia non
decidũt, quanto ma- r 95
gis homo qui aposto- V
lica fultus sit dignitate? Quod autẽ ait: uestri autẽ & capilli capitis omnes numerati sunt: immẽsam dei
erga homines ostẽdit s 96
prouidentiã, & inef- V.
fabilem signat affectũ, quod nihil nostrũ la-
teat deum, etiam par- t 97
ua & ociose dicta, eius III
scientiã non fugiãt. Derident intelligentiã ecclesiasticã D
in hoc loco, q carnis resurrectionẽ negant, quasi nos & capillos qui numerati sunt, & à tõsore decisi, omnes dicamus resurgere, cum saluator non dixerit: Vestri autẽ & capilli capitis oẽs saluandi sunt, sed numerati sunt. Vbi numerus est, scientia numeri demonstratur, non eiusdẽ numeri conseruatio. e ¶ *Nolite arbitrari, etc.*] Supra dixerat: Quod dico uobis in tenebris, dicite in lumine, & qđ in aure auditis, prædicate super tecta: Nũc infert quid post prædicationẽ sequat̃. Ad fidẽ Christi, totus orbis contra se diuisus est, unaquæq; domus & infideles & credẽtes habuit, & propterea bellũ missum
est bonum, ut rumperet̃ pax mala. Tale quid & in Ge- Gen.11.a
nesi aduersus rebelles homines, qui moti fuerãt de oriente, & turrem extruere festinabant, per quã cœli alta penetrarent, fecisse scribitur deus, ut diuideret linguas
eorũ. Vnde & in psalmo Dauid precatur: Dissipa domi- Psal.67.g
ne gentes quæ bella uolunt. f. ¶ *Veni enim, etc.*] Hic lo-
cus prope eisdẽ uerbis in Michea propheta scribitur. Mich.7.b
Et notandum ubicunq; de ueteri testamento testimoniũ ponitur, utrũ sensus tantũ, an sermo consentiat. g ¶ *Qui amat, etc.*] Qui ante præmiserat: Nõ ueni pacem mittere, sed gladiũ, & diuidere homines aduersum patrem & matrẽ, nurũ & socrum, ne quis pietatẽ religioni anteferret, subiecit dicens: Qui amat patrem aut matrem plus quàm me. Et in Cantico legimus canticorũ:
Ordinate in me charitatem. Hic ordo in omni affectu Cant.2.a
necessarius est. Ama post deum, patrem, ama matrem, ama filios. Si autem necessitas uenerit, ut amor parentum ac filiorũ dei amori comparetur, & non possit utrunq; seruari: odiũ in suos, pietas in deũ est. Nõ ergo prohibuit amare patrẽ aut matrem, sed signanter addidit: Qui amat patrẽ aut matrem plus quàm me. h ¶ *Et qui non, etc.*] In alio Euangelio scribit̃: Qui non accipit crucẽ suã quotidie. Ne semel putemus ardorem fidei

A posse sufficere, semper crux portāda est, ut semper nos Christum amare doceamus. a ¶ *Qui reci. etc.*] Ordo pulcherrimus. Ad prædicationē mittit: docet pericula nō uerēda: affectū subijcit religiōi. Aurū supra tulerat: æs de zona excusserat. Dura euangelistarū cōditio. Vn
de ergo sumptus, un
a 98 de uictus necessaria?
I Austeritatem manda
torū spe tēperat pro-
missorū. Qui recipit
x 99 (inquiēs) uos, me re-
X cipit: & q̄ me recipit,
y 100 recipit eū qui me mi
VI sit, ut in suscipiendis
Apostolis, unusquis-
que credentiū Chri-
stū se suscepisse arbi-
a 101 tretur. b ¶ *Qui reci*
X *pit prophetam in nomine*
proph. etc.] Qui pro-
phetā recipit ut pro-
b 102 phetā, & intelligit eū
V de futuris loquētem,
hic mercedē prophe
tæ accipiet. Igitur Iu-
dæi carnaliter, pphe-
tas intelligentes, mer
cedem prophetarum
non accipiēt. Aliter:
In omni professione
zizaniū mixtum est
tritico. Præmiserat:
Qui recipit uos, me
recipit: & qui me reci
B pit, recipit eū qui me
misit. Ad susceptionē
magistrorū discipulos prouocauerat. Poterat occulta esse credentium responsio: ergo & pseudoprophetas & Iudam proditorē debemus recipere, & illis alimoniā ministrare. Hoc dn̄s ante procurans dicit, nō personas suscipiendas esse, sed nomina: & mercedem nō perdere suscipientes, licet indignus fuerit qui susceptus sit. c ¶ *Et quicunq;, etc.*] Legimus in propheta Dauid: Ad excusandas excusatiōes in peccatis: quod multi peccatorum suorum quasi iustas prætendāt occasiones, ut qd̄ uoluntate delinquunt, uideantur necessitate peccare. Dn̄s scrutator cordis & renū, futuras cogitatiōes in singulis contuet̄. Dixerat: Qui recipit uos, me recipit. Sed qa hoc præceptū multi pseudoprophetæ, & falsi prædicatores poterāt impedire, medicatus est huic quoq; scādalo dicēs: Qui recipit iustū in nomine iusti, mercedē iusti accipiet. Rursus poterat alius causari & dicere: Paupertate prohibeor, tenuitas me retinet, ut hospitalis esse non possim. Et hanc excusationē leuissimo præcepto diluit, ut calicē aquæ frigidæ, toto animo porrigamus. Frigidæ, inquit, aquæ, non calidæ, ne & in calida paupertatis ex penuria lignorū occasio quæreret̄. Tale q̄d
Gal. 6.b & Apostolus (ut antea iam diximus) ad Galatas præcipit: Communicet autē is qui catechizat̄ uerbo ei qui se catechizat in omnib. bonis. Et discipulos ad magistrorum refrigeria cohortat̄. Quia poterat quilibet obtendere paupertatem, & præceptū eludere, prius quàm il-
Gal. 6.b le proponat, imminentem soluit quæstionē dicēs: Nolite errare, deus nō irridetur. Quæ enim seminauerit homo, & hæc metet. Et est sensus: Frustra causaris inopiā, quum aliud habeat conscientia tua, ne putes fallere cohortantem, sed scito quod quantumcunque seminaueris, tantum & messurus sis.

animam suam propter me, inueniet eam. [x] Qui recipit uôs, me recipit, & qui me recipit, recipit eum qui me misit. [x] Q[b]ui recipit prophetam in nomine prophetæ, mercedem prophetæ accipiet. Et qui recipit iustum in nomine iusti, mercedem iusti accipiet. [y] Et quicunq; pôtum dederit uni ex minimis istis, calicem aquæ frigidæ tantū in nomine discipuli: amen dico uobis, non perdet mercedem suam. Cap. XI

[a] T factûm est cum consummasset Iesus præcipiens duodecim discipulis suis, trāsijt inde ut doceret, & prædicaret in ciuitatibus eorum. [b] Ioannes autem cum audisset in uinculis opera Christi, mittens duos de discipulis suis, ait illi: Tû es qui uenturus es, an alium expectamus? Et respôndens Iesus, ait illis: Euntes renunciate Ioanni quæ audistis & uidistis: Cæci uident, claudi ambulant, leprosi mundantur, surdi audiunt, mortui resurgunt: paupêres euangelizantur. Et beâtus est qui non fuerit scandalizatus in me. Illis autem abeûntibus, cœpit Iesus dicere ad turbas de Ioanne: Quid existis in desertum uidere, arundinem uento agitatam? Sed quid existis uidere, hominem

COMMENTARIORVM HIERONYMI in Matthæum liber secundus. Cap. XI. C

T *factum est etc. Ioannes autem cum audisset in uinculis opera Christi, etc.*] Non quasi ignorans interrogat, ipse enī cæteris ignorantibus demonstrauerat dicēs: Ecce agnus dei, ecce qui tollit peccata mūdi: & patris uocem audierat intonātis: Hic est filius meus dilectus in quo mihi cōplacui: Sed quomodo saluator interrogat, ubi sit positus Lazarus, ut qui locū sepulchri indicabāt, saltem sic pararent̄ ad fidem, & uiderēt mortuum resurgentē: sic & Ioannes interficiendus ab Herode, discipulos suos mittit ad Christum, ut per hāc occasionem uidentes signa atque uirtutes crederent in eū, & magistro interrogante sibi discerēt. Quod autem superbirent discipuli Ioannis aduersus dominum, & haberent aliquid mordacitatis ex liuore & inuidia: superior quoq; interrogatio demōstrauit, Euāgelista referente: Tunc accesserunt ad eum discipuli Ioannis dicentes: Quare nos & pharisæi ieiunamus frequenter, discipuli autem tui non ieiunant? Et alibi: Magister, cui tu præbuisti testimoniū ad Iordanē, ecce discipuli eius baptizant, & plures ueniunt ad eum, quasi dixerint: Nos deserimur, hic raritas est: ad illum turba concurrit. e ¶ *Tu es qui, etc.*] Non ait, tu es qui uenisti, sed tu es qui uēturus es. Et est sensus: māda mihi, qui ad infernū descensurus sum, utrum te & inferis debeā nūciare, qui nunciaui superis: An non cōueniat filio dei, ut gustet mortem, & alium ad hæc sacramēta missurus es? f ¶ *Et respondens Iesus ait illis, etc.*] Ioannes interrogauerat per discipulos: Tu es qui uēturus es, an alium expectamus? Christus signa demonstrat, non ad ea respondens quæ interrogatus fuerat, sed ad scandalū nunciorum: Ite, inquit, & dicite Ioāni signa quæ cernitis, cæcos uidentes, & claudos ambulātes, & reliqua. Et quod his nō minus est. g ¶ *Pauperes euangelizantur.*] Vel pauperes spiritu, uel certe opibus pauperes, ut nulla inter nobiles & ignobiles, inter diuites & egenos, in prædicatione distantia sit. Hæc magistri rigorem, hæc præceptoris comprobāt ueritatem, quando omnis apud eū qui saluari potest æqualis est. Quod autem ait: h ¶ *Et beatus est qui non fuerit scandalizatus in me.*] Internuncios percutit, sicut in sequentibus demonstrabitur. i ¶ *Illis autem abeuntibus cœpit Iesus, etc.*] Si superior sententia cōtra Ioannem prolata fuerat, ut plerię arbitrantur, in eo quod ait: Beatus est qui non fuerit scādalizatus in me: quomodo nunc Ioannes tantis laudibus prædicatur. Sed quia turba circūstans interrogationis mysterium nesciebat, & putat Ioannem dubitare de Christo, quē ipse monstrauerat digito, ut intelligerent Ioannem non

Margin: Ioan. 1.d — Ioan. 11.d — D — Ioan. 3.e

hominem mollibus uestitum? Ecce qui mollibus uesti-
untur in domibus regum sunt. Sed q̃uid existis uidere,
prophetam? Etiam dico uobis & plus quàm prophetã.
[c] Hic est enim de quo scriptum est: Ecce ego mitto an-
gelum meum ante faciem tuam, qui præparabit uiam
tuam ante te.[d] Amẽn dico uobis, non surrexit inter na-
tos mulierum maior Ioanne baptista. Qui aũtem minor
est in regno cœlorum, maior est illo.[e] A dĩebus autem
Ioannis baptistæ usq; nunc regnum cœlorum uim pati-
tur, & uiolenti rapiunt illud.[f] Omnẽs enim prophetę &
lex usq; ad Ioannem prophetauerunt. Et si uultis récipe-
re, ipse est Helias qui uenturus est. Qui habet aures audiẽ
di, audiat.[g] Cui autẽm similem æstimabo generationem
istam? Similis est pueris sedentibus in foro qui claman-
tes coæqualibus suis dicunt: Cecinimus uobis, & nõ sal-
tastis: lamentauimus uobis, & nõ planxistis. Venit enim
Ioannes, neq; manducans, neq; bibens, & dicunt: dęmo
nium habet. Venit filius hominis manducans & bibens,
& dicunt: Ecce homo uorax & potator uini, publicano
rum & peccatorum amicus. Et iustificata est sapientia à
filijs

A nõ sibi interrogasse, sed discipulis suis: Quid, inq̃t, exi-
stis in desertũ? Nũquid ob hoc, ut hominem uideretis
calamo similem, qui omni uento circunfertur, ut leuita
te mẽtis de eo ambigeret quẽ antea prædicarat? An for
sitan stimulis contra me inuidiæ cogitur, & prædicatio
eius uanam sectatur
gloriã, ut ex ea quæ-
rat lucra? Cur diuiti-
as cupiat? ut affluat
dapibus? Locustis ue
scitur & melle sylue-
stri. An ut mollibus
uestiatur? Pili camelo-
rum tegmẽ eius sunt.
Istiusmodi cib. & ue-
stis, carceris hospitio
recipiuntur: & prædi
catio ueritatis tale ha
bet habitaculũ. Qui
autẽ adulatores sunt,
& sectantur lucra, &
quærunt diuitias, &
delicijs affluunt, &
mollibus uestiuntur
isti in domibus regũ
sunt. Ex quo ostendi-
tur rigidam uitam &
austeram prædicatio
nem uitare debere au
las regũ, & mollium
hominum palatia de
clinare. a ¶ *Sed quid existis, etc.*] In eo Ioan
B nes prophetis ceteris
maior est, quod quem illi prædicauerant esse uenturũ:
hic uenisse digito demõstrauit dicens: Ecce agnus dei,
ecce qui tollit peccata mundi. Et quia ad priuilegium
Malach. 2.b propheticale etiam baptistæ accessit præmium, ut domi-
num suum baptizaret: unde infert meritorũ *ἄγγελον*,
faciens de Malachia testimonium, in quo etiam ange-
lus prædicatur. Angelum autem hic dici Ioannem non
putemus naturæ societate, sed officij dignitate: id est nũ-
cium quod uenturum dominum nunciarit. b ¶ *Amen dico uobis, non surrexit inter natos, etc.*] Inter natos, inquit,
mulierum. His ergo præfertur hominibus qui de mu-
lieribus nati sunt, & de concubitu uiri, & non ei qui est
natus ex uirgine & spiritu sancto, quãquã in eo quod
dixit: Non surrexit maior inter natos mulierũ Ioanne
baptista: non cæteris prophetis & patriarchis cunctisq;
hominibus Ioannem prætulit, sed Ioannem cæteris ex
æquauit. Non enim statim sequitur, ut si alij maiores
eo non sunt, ille maior aliorum sit: uerum ut æqualita-
tem cum cæteris sanctis habeat. c ¶ *Qui autem minor est in, etc.*] Multi de saluatore hoc intelligi uolunt, quod
qui minor est tempore, maior sit dignitate. Nos autem
simpliciter intelligamus, quod omnis sanctus qui iam
cum deo est maior sit illo qui adhuc consistit in prælio.
Aliud est enim coronã uictoriæ possidere, aliud adhuc
in acie pugnare. Quidam nouissimum angelũ in cœlis
domino ministrantem: meliorem uolũt accipere quo-
libet primo homine qui uersetur in terris. d ¶ *A diebus Ioannis ba., etc.*] Si primus Ioannes ut supra diximus
pœnitentiam populis nunciauit dicens: Pœnitentiam
agite, appropinquabit enim regnum cœlorum: conse-
quẽter à diebus illius regnum cœlorum uim patitur,
& uiolenti rapiunt illud. Grandis enim est uiolentia in
terra nos esse generatos, & cœlorum sedem quærere:
possidere per uirtutem quod non tenuimus per natu-
ram. e ¶ *Omnes enim prophetæ & lex usq; ad Ioannem prophetauerunt,*] Non quod post Ioannẽ excludat prophe- C
tas: Legimus enim in Actibus Apostolorũ, & Agabum Act. 11.d
prophetasse, & quatuor uirgines filias Philippi, sed qđ et 21.d
lex & prophetæ quos scriptos legimus, quicquid pro-
phetauerunt, de domino uaticinati sunt. Quando er-
go dicit: omnes pro-
phetæ & lex usque ad
Ioannem propheta-
uerunt, Christi tem-
pus ostẽditur, ut quẽ
illi dixerunt esse uen c 103
turũ, Ioannes uenisse II
ostenderet. f ¶ *Et si*
uultis recipere, ipse est He d 104
lias, etc.] Hoc quod di V
ctum est: si uultis reci
pere ipse est Helias: e 105
mysticum esse & ege- V
re intelligẽtia, sequẽs
sermo domini demõ f 106
strat, dicens: Qui ha- X
bet aures audiẽdi, au
diat. Si enim planus g 107
esset sensus & manife V
sta sententia, quid ne
cesse fuit nos ad illius
intelligentiam præpa
rari? Helias ergo Ioã
nes dicitur, non secũ
dum stultos philoso
phos & quosdã hære
ticos, qui *μετεμψύχωσιν* introducunt:
sed quod iuxta aliud
testimonium Euangelij uenerit in spiritu & uirtute He D
liæ, & eandem sancti spiritus uel gratiam habuerit uel
mensuram. Sed & uitæ austeritas, rigorq; mentis Heliæ 3.Reg. 19.a
& Ioannis pares sunt. Ille enim in eremo, iste in eremo.
Ille zona pellicea cingebatur, & iste simile habuit cin-
gulum. Ille quoniam regem Achab & Iezabel impieta
tis arguit, fugere compulsus est. Iste quia Herodis & He
rodiadis illicitas arguit nuptias, capite truncatur. Sunt
qui propterea Ioannem Heliam uocari putant: quod
quomodo in secundo saluatoris aduentu iuxta Mala-
chiam præcessurus est Helias, & uenturum iudicẽ nun
ciaturus: sic Ioannes in primo aduentu fecerit: & uter-
que sit nuncius uel primi aduentus domini uel secun-
di. g ¶ *Cui autem assimilabo generationem istam? Similis est pueris sedentibus in foro, qui clamantes, etc.*] Pueris in foro se-
dentibus & clamantibus atque dicentibus ad coæqua
les suos: Cecinimus uobis, & non saltastis: lamẽtati su-
mus, & non planxistis: comparatur generatio Iudæo-
rum, scriptura dicente: Cui similem æstimabo genera-
tionem istam? similis est pueris sedentibus in foro, &
reliqua. Non ergo nobis tribuitur libera intelligentia,
& allegoriæ interpretatio passiua, sed quicquid dicturi
sumus de pueris, ad similitudinem generationis est re
ferendum. Pueri isti qui sedent in foro, hi sunt de qui-
bus Esaias loquitur: Ecce ego & pueri mei quos dedit Esa. 8.d
mihi deus. Et in XVIII. psalmo: Testimonium dñi fi- Psal. 8.a
dele sapientiam præstans paruulis. Et alibi: Ex ore in-
fantium & lactentium perfecisti laudem. Isti ergo pue-
ri sederunt in foro, siue ἐν ἀγορᾷ quod significantius
græce dicitur ubi multa uenalia sunt. Et quia populus
Iudæorum audire nolebat, non ei tantum locuti sunt,
sed plenis faucibus inclamarunt: Cecinimus uobis, &
non saltastis: prouocauimus ut ad nostrum canticum
bona opera faceretis, & saltaretis ad nostram tibiam, si
cut saltauit & Dauid ante arcam domini, & noluistis.
Lamen-

A Lamētati sumus,& uos ad pœnitentiā prouocauimus:
& ne hoc quidē facere uoluistis, spernentes utrāq; præ-
dicationem,tam exhortationis ad uirtutes,q̄ pœniten-
tiæ post peccata. Nec mirum si duplicem uiam contem
pseritis salutis: cum & ieiunium & saturitatem pariter
spreueritis. Si ieiuniū
b 103 uobis placet, cur Ioā
V nes displicuit? Si satu
ritas, cur filius homi
nis displicuit? Quo-
rum alterum dæmo-
nium habentem:alte
rum, uoratorem & e-
brium nuncupastis.
Ergo quia uos nolui
stis utranq; recipere
f 109 disciplinam, iustifica
X ta est sapientia à filijs
suis: id est dei dispen
satio atq; doctrina. Et
ego qui sum dei uir-
k 110 tus & sapientia dei, iu
V ste fecisse ab Aposto-
lis meis filijs compro
batus sum, quibus re
l 111 uelauit pater, quæ à
III sapientibus abscōde
m 112 rat,& prudentibus a-
III pud semetipsos. In q
n 113 busdam Euāgelijs le-
X gitur: iustificata est sa
pientia ab operibus
suis. Sapientia quip-
pe non quærit uocis
B testimonium sed ope
rum. a ¶ *Tunc cœpit exprobare ciuitat. etc.*]

filijs suis.[b] Tunc cœpit ėxprobare ciuitatibus in quibus
sunt factæ plurimæ uirtutes eius, quia non egissent pœ-
nitentiam. Væ tibi Chōrazain, uæ tibi Bethsaida, quia si
in Tyro & Sidone factæ essent uirtutes quæ factæ sunt
in uobis, olim in cilicio & cinere pœnitentiam egissent.
Verum tamen dico uobis: Tyro & Sidoni remissius erit
in die iudicij q̄ uobis. Et tū Capharnaū, nunquid usq; in
cœlum exaltaberis? Usq; in infernum descendes.[i] Qūia
si in Sodomis factæ fuissent uirtutes quæ factæ sunt in
te, forte mansissent usq; in hunc diem. Veruntamē dico
uobis, quia terræ Sodomorū remissius erit in die iudicij
q̄ tibi.[k] In illō tempore respondens Iesus, dixit: Cōfiteor
tibi pater dn̄e cœli & terræ: Qūia abscondisti hęc à sapiē
tibus & prudentibus, & reuelasti ea paruulis. Itā pater,
quoniam sic placitum fuit ante te.[l] Omniā mihi tradita
sunt à patre meo.[m] Et nemō nouit filium nisi pater: neq;
patrem quis nouit nisi filius, & cui uoluerit filius reuela
re.[n] Venite ād me omnes qui laboratis & onerati estis,
& ego reficiam uos. Tollite iugum meum super uos, &
discite à me, quia mitis sum & humilis corde, & inuenie
tis requiem animabus uestris, Iūgum enim meum suaue
est, & onus meum leue est.

In illo

Exprobratio ciuitatum Chorozain & Bethsaida & Ca
pharnaum, capituli huius titulo panditur: Quod ideo
exprobrauerit eis, q̄a post factas uirtutes & signa quā-
plurima, non egerint pœnitentiā. b ¶ *Væ tibi Choro-
zain; Væ tibi Bethsaida, quia si in Tyro &, etc.*] Chorozain &
Bethsaida urbes Galilææ à saluatore planguntur, quod
post tanta signa atq; uirtutes non egerint pœnitētiam,
& præferuntur eis Tyrus & Sidon, urbes idololatriæ
& uitijs deditæ. Præferuntur autem ideo, quod Tyrus
& Sidon naturalem tantum legem calcauerint: istæ ue
ro post transgressionem naturalis legis & scriptæ, etiā si
gna quæ apud eas facta sunt parui duxerint. Quæri-
Sup.4.c mus ubi scriptum sit, quod in Chorazain & in Bethsai
da dominus signa fecerit. Supra legimus: Et circuibat
ciuitates omnes & uicos, curans omnem infirmitatē,
& reliqua. Inter cæteras ergo ciuitates & uiculos æsti-
mandum est in Chorozain quoq; & Bethsaida domi-
num signa fecisse. c ¶ *Et tu Capharnaum nunquid usque in
cœlum exaltaberis, etc.*] In altero exemplari reperimus: Et
tu Capharnaū quæ usq; in cœlū exaltata es, usq; ad in
ferna descendes. Et est duplex intelligentia. Vel ideo ad
inferna descendes, quia contra prædicationem meam
superbissime restitisti. Vel ideo, quia exaltata usque ad
cœlum, meo hospitio, & meis signis atq; uirtutibus, tā
tum habens priuilegium, maioribus plecteris suppli-
cijs, quod his quoq; credere noluisti. d ¶ *Quia si, etc.*]
Quærat prudens lector & dicat: si Tyrus & Sidon &
Sodoma potuerunt agere pœnitentiam ad prædica-
tionem saluatoris, signorumq; miracula: non sunt in
culpa quod non crediderunt, sed uitium silentij in
eo est, qui acturis pœnitentiam noluit prædicare. Ad
quod facilis & aperta responsio est, ignorare nos iu-

dicia dei, & singularum dispensationū eius sacramen- C
ta nescire. Propositum fuerat dn̄o Iudææ fines non ex-
cedere, ne iustam pharisæis & sacerdotibus occasionē
persecutiōis daret. Unde & apostolis ante passionē præ
cepit. In uiam gentiū ne abieritis, & in ciuitates Samari
tanorū ne intraueri-
tis. Chorozain igitur
& Bethsaida damnan Sup.10.a
tur, quod præsenti do
mino credere nolue-
runt. Tyrus & Sidon
iustificantur q̄d Apo
stolis illius credide-
rūt: Nō quæras tēpo-
ra cum credētium in
tuearis salutē. In Ca-
pharnaum autē quæ
interpretat̄ uilla pul-
cherrima, cōdemna-
tur incredula Hieru-
salem, cui dicitur per
Ezechielem: Iustifica Ezech.16
ta est Sodoma ex te.
e ¶ *In illo tempore, etc.*]
Confessio nō semper
pœnitentiā, sed & gra
tiarumactionem sig-
nificat, ut in psalmis
sæpissime legimus.
Audiant qui saluato
rem nō natū, sed crea
tū calumniant̄, quod
patrem suū uocet cœ
li & terræ dominum.
Si enim & ipse creatu D
ra est, & creatura con
ditorem suū patrem
appellare potest: stultum fuit non & sui & cœli ac terræ
dominum uel patrem similiter appellare. f ¶ *Quia ab
scondisti hæc à, etc.*] Gratias agit & exultat in patre, quod
Apostolis sui aduentus aperuerit sacramenta, quæ ig-
norauerint scribæ & pharisæi, qui sibi sapientes uiden-
tur, & in conspectu suo prudentes. Iustificata est sapien
tia à filijs suis. g ¶ *Ita pater, etc.*] Blandientis affectu lo
quitur ad patrem, ut cœptū in Apostolis beneficiū cō-
pleat. h ¶ *Omnia, etc.*] Et tradentem patrē & accipien
tem filium mystice intellige. Alioquin si iuxta fragilita
tem nostram sentire uolumus, cū cœperit habere qui
accipit, incipiet non habere qui dederit. Tradita autem
sibi omnia, non cœlum & terra & elementa intelligen-
da sunt, & cætera quæ ipse fecit & condidit: sed & hi qui
per filium accessum habent ad patrem, & antea rebel-
les deum postea sentire cœperunt. i ¶ *Et nemo nouit fi
lium nisi pater, neq; patrem, etc.*] Erubescat Eunomius tan-
tam sibi notitiam patris & filij quantam alterutrum in
ter se habeant iactitans. Quod si inde contendit, & suā
insaniam cōsolatur, quia sequitur: Et cui uoluerit filius
reuelare: Aliud est naturæ æqualitate nosse quod noue
ris, aliud reuelantis dignatione. k ¶ *Venite ad me om-
nes, etc.*] Grauia onera esse peccati, & Zacharias pro- Zach.5
pheta testatur, dicens iniquitatem sedere super talentū Psal.37
plumbi. Et psalmista complorat: Iniquitates meæ ag-
grauatæ sunt super me. Vel certe eos qui grauissimo le
gis iugo premebantur ad Euangelij inuitat gratiam. l
¶ *Iugum enim meum suaue, etc.*] Quomodo leuius lege E-
uangelium: cum in lege homicidium, in Euangelio ira
damnetur? Qua ratione Euangelij gratia facilior, cum
in lege adulterium, in Euangelio concupiscētia punia- Act.15
tur? In lege multa præcepta sunt, quæ Apostolus non
posse

A posse compleri, plenissime docet. In lege opera requirū
tur, quæ qui fecerit, uiuet in eis. In Euangelio uoluntas
quæritur, quæ etiam si effectū non habuerit, tamē præ-
mium non amittit. Euangelium ea præcipit quæ possu
mus, ut scilicet concupiscamus, hoc in arbitrio nostro
est. Lex cū uoluntatē
non puniat: punit ef-
fectum, ut adulteriū
facias. Finge in perse
cutione aliquā uirgi
nem prostitutā. Hæc
apud Euāgeliū, quia
uoluntate nō peccat,
uirgo suscipitur: in le
ge quasi corrupta re-
pudiatur. Cap. XII

I *N illo tempore, etc.*]
In alio quoq; Euā
gelista legimus,
quod propter nimiā
importunitatem, nec
uescēdi quidē habe-
bāt locū, & ideo qua-
si homines esuriebāt.
Quod aūt spicas sege
tū manibus cōfricāt,
& inediam consolan
tur: uitæ austerioris
indiciū est, nō præpa
ratas epulas sed ci-
bos simplices quærē
tium. b ¶ *Pharisæi
autem, etc.*] Nota qđ
B primi Apostoli salua
toris, literam sabbati
destruunt, aduersum
Hebionitas, qui cum
cæteros recipiant Apostolos, Paulum quasi transgresso
rem legis repudiant. c ¶ *At ille dixit eis: Non legistis quid
fecerit Dauid, etc.*] Ad confutandam calumniam phari-
1.Reg.21.b sæorum, ueteris recordatur historiæ, quando Dauid fu
giens Saulem uenit in Nobe, & ab Achimelech sacer-
dote susceptus, postulauit cibos: qui cum panes laicos
non haberet, dedit ei consecratos, quibus non licebat
uesci nisi solis sacerdotibus & leuitis. Et hoc tantū inter
rogauit si essent mundi pueri à mulieribus: & illo re-
spondente, ab heri & nudiustertius, non dubitauit pa
Osee 6.c nes dare: melius arbitratus, propheta dicente: Miseri-
cordiam uolo & non sacrificium: de famis periculo ho
mines liberare, quàm deo offerre sacrificium: Hostia e-
nim placabilis deo hominum salus est. Opponit ergo
dominus & dicit: Si & Dauid sanctus est, & Achime-
lech pontifex à uobis non reprehenditur, sed legis u-
terq; mandatum probabili excusatione trāsgressi sunt
& fames in causa est, cur eandem famem non probatis
in Apostolis quam probatis in cæteris? Quanquam &
in hoc magna distantia sit. Isti spicas in sabbato manu
confricant, illi panes comederunt leuiticos, & ad sab-
bati solennitatem accedebant Neomeniarū dies, qui-
bus in conuiuio requisitus fugit ex aula regia. Obser-
ua quod panes propositionis nec Dauid, nec pueri e-
ius acceperint, antequam se à mulieribus mundos esse
responderent. d ¶ *Aut non legistis in lege, quia sabbatis sa-
cerdotes, etc.*] Calūniamini, inquit, discipulos meos cur
per segetes trāseūtes spicas triuerint, & hoc fecerint fa-
mis necessitate cogēte, cū ipsi sabbatū uioletis in tēplo
immolātes uictimas, cædētes tauros, holocausta super
lignorum struem incendio concremantes, & iuxta alte
rius Euangelij fidem: Circūcidētes paruulos in sabba-
to, ut dum aliam legē seruare cupitis, sabbatū destrua- C
tis: Nunquam autem leges dei sibi cōtrariæ sunt. & pru
denter ubi transgressionis discipuli sui argui poterant,
Dauid & Achimelech dicit exempla sectatos: ueram au
tem & absq; necessitatis obtentu sabbati præuaricatio-
nē in ipsos refert qui
calumniam fecerant.
e ¶ *Dico autem uo. etc.*] a 114
Hic non pronomen II
sed aduerbiū loci est,
quod maior templo
sit locus qui dominū
templi teneat. f ¶ *Si
autem sciretis quid, etc.*]
Quid sit, uolo miseri
cordiam & non sacri
ficiū, supra diximus.
Quod autem sequit: b 115
Nunquam condem X
nassetis innocētes: de
Apostolis intelligen-
dum est. Et est sensus.
Si misericordiam cō c 116
probastis Achime- II
lech, eo qđ fame peri
clitantē refocillauerit
Dauid & pueros e-
ius, quare discipulos
meos cōdēnatis qui
nihil tale fecerunt? g
¶ *Et cum transisset inde
uenit, etc.*] Tertiusdeci
mus iste est qui cura
tur in synagoga. Et
notandum quod nō d 117
in itinere & foris sed IIII
in cōciliabulo Iudæo D
rum manus arida fuerit sanata. h ¶ *Et interrogabant
eum dicentes: Si licet sabbato curare, ut, etc.*] Quia destructio-
nem sabbati quam pharisæi in discipulis arguebant,
probabili exemplo excusauerat, ipsum calumniari uo
lunt: & interrogant utrum liceat curare in sabbatis, ut
si non curauerit, crudelitatis aut imbecillitatis: si cu-
rauerit, transgressionis accusarent. i ¶ *Ipse autem di-
xit eis: Quis, etc.*] Sic soluit propositam quæstionem, ut
interrogantes auaritiæ condemnaret. Si uos, inquit,
in sabbato ouem & aliud quodlibet animal in foueam
decidens eripere festinatis, non animali sed uestræ a-
uaritiæ consulentes: quanto magis ego hominem, qui
multo melior est oue, debeo liberare? k ¶ *Tunc ait ho
mini, etc.*] In Euangelio quo utūtur Nazareni & Hebio
nitæ, quod nuper in Græcum de Hebræo sermone trā-
stulimus, & quod uocatur à plerisq; Matthæi authenti-
cum, homo iste qui aridam habet manum, cementari-
us scribitur: istiusmodi uocibus auxilium precans: Ce
mentarius eram manibus uictum quæritans, precor
te Iesu, ut mihi restituas sanitatem, ne turpiter mendi-
cem cibos. Vsque ad aduentum saluatoris arida ma-
nus in synagoga fuit Iudæorum, & dei opera non fie-
bant in ea: postquam ille uenit in terras, reddita est in
Apostolis credentibus dextera & operi pristino restitu
ta. l ¶ *Exeuntes autem, etc.*] Quod domino moliuntur
insidias, liuor in causa est. Quid enim fecerat ut phari-
sæos ad interfectionē sui prouocaret? nēpe quod homo
extenderat manū. Quis enim pharisæorū in die sabba
ti nō extēdit manū portās cibos, calicēq; porrigens, &
cætera quæ uictui necessaria sunt? Si ergo manū exten-
dere & alimēta subleuare nel portā, in sabbato nō est cri
minis, cur hoc in alio arguunt qđ ipsi facere coarguū-
tur?

Caput XII

I *N illō tēpore, abijt Iesus sabbato per sata: discipuli aūt
eius esuriētes cœperunt uellere spicas & manducare.
Pharisæi aūt uidentes, dixerūt ei: Ecce discipuli tui faciūt
quod nō licet eis facere sabbatis. At illē dixit eis: Nō legi-
stis quid fecerit Dauid, quādo esurijt, & qui cū eo erant:
quomodo intrauit in domū dei, & panes propositionis
comedit quos nō licebat ei comedere, neq; his qui cum
eo erāt, nisi solis sacerdotibus? [b] Aūt nō legistis in lege, qa
sabbatis sacerdotes in tēplo sabbatū uiolāt, & sine crimi-
ne sunt? Dicō aūt uobis, quia tēplo maior est hic. Si aūtē
sciretis quid est: Misericordiā uolo & nō sacrificiū, nun-
quā condēnassetis innocētes. [c] Dn̄s enim est filius homi
nis, etiā sabbati. Et cūm inde trāsisset, uenit in synagogā
eorū. Et ecce homo manū habens aridam, & interroga
bant eū, dicētes: Si licet sabbatis curare, ut accusarent eū.
Ipse aūtem dixit illis: Quis erit ex uobis homo qui habet
ouem unā, & si ceciderit hęc sabbatis in foueā, nonne te
nebit & leuabit eam? Quanto magis melior est homo
oue? Itaq; licet sabbatis benefacere. Tunc āit homini: Ex
tende manū tuam. Et extendit, & restituta est sanitati si-
cut altera. [d] Exeūntes autē pharisæi consilium faciebant
aduersus

aduersus eum, quomodo perderent eum.[c] Iesus autem
sciens, recessit inde, & secuti sunt eum multi, & curauit
eos omnes. Et præcepit eis ne manifestum eum facerēt,
ut ad impleretur quod dictum est per Esaiam prophetā
dicentem: Ecce puer meus quem elegi, dilectus meus in
quo bene complacuit animæ meæ. Ponam spiritum me
um super eum, & iudicium gentibus nunciabit. Non cō
tendet neq; clamabit: Neq; audiet aliquis in plateis uocē
eius. Arundinem quassatam non confringet, & linum
fumigans non extinguet, donec eijciat ad uictoriam iu-
dicium, & in nomine eius gentes sperabunt.[f] Tunc ob
latus est ei dæmonium habens, cæcus & mutus, & cura-
uit eum, ita ut loqueretur & uideret.[g] Et stupebant om-
nes turbæ, & dicebant: Nunquid hic est filius Dauid?
[h] Pharisæi autem audientes, dixerunt: Hic non eijcit dæ-
mones nisi in Beelzebub principe dæmoniorum.[i] Iesus
autem sciens cogitationes eorum dixit eis: Omne regnū
in se diuisum desolabitur, & omnis ciuitas uel domus di
uisa contra se non stabit. Et si satanas satanam eijcit, ad-
uersus se diuisus est, quomodo ergo stabit regnū eius?
Et si ego in Beelzebub eijcio dęmones, filij uestri in quo
eijciunt? Ideo ipsi iudices uestri erūt. Si autem ego in spi-
ritu dei eijcio dæmones, igitur peruenit in uos regnum
dei. Aut quomodo potest quisquam intrare in domum
fortis, & uasa eius diripere, nisi prius alligauerit fortem,
& tunc domum illius diripiet? Qui non est mecum, con
tra me est, & qui non congregat mecum, spargit.[k] Ideo
dico uobis: omne peccatū & blasphemia remittetur homi
nibus, spiritus aūt blasphemiæ non remittetur. Et quicun-
que dixerit uerbum contra filiū hominis, remittetur ei:
qui au-

A tur, præsertim cum iste cementarius nihil tale portaue
rit, sed ad præceptum domini solam extenderit manū?
a ¶ *Iesus autem sciens recessit inde, etc.*] Sciens insidias eorū
quod uellent perdere saluatorem suum, recessit inde,
ut pharisæis contra se occasionem impietatis auferret.
b ¶ *Ecce puer meus quem*
c 118 *elegi, etc.*] Per Esaiam
X prophetam ex perso
Esa. 42.a na patris hoc dicitur:
Ponam spiritum me-
um super eum. Spiri
tus ponitur non su-
per dei uerbum, & su
per unigenitū qui de
sinu processit patris,
sed sup eum, de quo
dictum est: Ecce puer
meus. c ¶ *Neq; au-
diet quis in plateis uocem
eius.*] Lata enim est &
f 119 spaciosa uia quæ du-
V cit ad perditionē, &
multi ingrediunt per
g 120 eam: Qui multi uocē
VII non audiunt saluato
h 121 ris, quia non sunt in
II arcta uia, sed in spacio
i 122 sa. d ¶ *Arundinem
II quassatam non confrin-
get, etc.*] Qui peccato
ri non porrigit ma-
nū, nec portat onus
fratris sui, iste calamū
quassatum cōfringit.
B Et qui modicā scintil
lā fidei cōtēnit in par
uulis, hic linū extin-
guit fumigās. Quorū
Christus utrunq; nō
fecit: ad hoc enim ue-
nerat, ut saluum face
ret quod perierat. e
¶ *Tunc oblatus est ei dæ-
k 123 monium habens.*] Tria si
II gna simul in uno ho
mine ꝑpetrata sunt:
Cæcus uidet, mutus
loquitur, possessus à
dæmone liberatur. Quod & tunc quidem carnaliter fa
ctum est, sed & quotidie cōpletur in conuersione credē
tium, ut expulso dæmone, primū fidei lumen aspiciāt:
deinde in laudes dei tacentia prius ora laxētur. f ¶ *Ie
sus autem sciens cogitationes, etc.*] Turbæ stupebant & confi
tebantur eum qui tanta signa faciebat esse filiū Dauid:
pharisæi uero opera dei principi dæmoniorū deputa-
bant. Quibus dominus nō ad dicta sed ad cogitata re-
spondit, ut uel sic compellerentur credere potētiæ eius
qui cordis uidebat occulta. g ¶ *Si satanas satanam eijcit,
aduersus, etc.*] Non potest regnum & ciuitas contra se di
uisa perstare. Sed quomodo concordia paruæ res cre-
scunt, ita discordia maximæ dilabuntur. Si ergo sata-
nas pugnat contra se, & dæmō inimicus est dæmonis,
deberet iam mundi uenisse consummatio, ut non ha-
berent in eo locum aduersariæ potestates, quarū inter
se bellum, pax hominū est. Si autem putatis ò scribæ &
pharisæi, quod recessio dæmonū obedientia sit in prin
cipem suum, ut homines ignorantes fraudulenta simu
latione deludāt, quid potestis dicere de corporū sanita
tib. quas dñs perpetrauit? Aliud est si mēbrorū quoq;
debilitates & spiritualiū uirtutū insignia dæmonibus C
assignatis. h ¶ *Si ego in Beelzebub eijcio dæmonia, etc.*] Fi-
lios Iudæorum, uel exorcistas gentis illius ex more sig
nificat, uel Apostolos ex eorum stirpe generatos. Si ex
orcistas qui ad inuocationem dei eijciebāt dæmones,
coarctat interrogatio-
ne prudenti, ut confi
teantur spiritus san-
cti esse opus. Quod si
expulsio dęmonū, in
quit, in filijs uestris
deo non dęmonibus
deputatꝰ, quare in me
idem opus nō eandē
habeat causam? Ergo
ipsi iudices uestri e-
runt, nō potestate sed
cōparatione, dum illi
expulsionem dęmo-
num deo assignant:
uos Beelzebub prin
cipi dæmoniorū. Sin
sūt de Apostolis di-
ctū est, quod & ma-
gis intelligere debe-
mus, ipsi erunt iudi-
ces eorum, quia sede
būt in duodecim so-
lijs iudicantes duode
cim tribus Israel. i
¶ *Si autem ego in, etc.*]
in Luca istum locum Luc. 11.c
ita scriptū legimus: Si
autem ego in digito
dei eijcio dæmones. D
Iste est digitus quem
confitentur & magi,
qui contra Moysen &
Aarō signa faciebāt,
dicentes: Digitus dei Exod. 8.c
est iste, quo tabulæ la Deut. 9.b
pideæ scriptæ sunt in
monte Sina. Si igitur
manus & brachium,
dei filius ē, & digitus
eius spiritus sanctus:
patris & filij & spiri-
tus sancti una substā
tia est: nō te scādalizet mēbrorū inæqualitas cū ædificet
unitas corporis. k ¶ *Igitur peruenit, etc.*] Vel seipsum
significat, de quo in alio loco scriptū est: Regnū dei in- Luc. 17.f
tra uos est. Et: Medius stat inter uos quem nescitis: Vel Ioan. 1.d
certe illud regnū quod & Ioannes & ipse dñs prædica- Supra 3.a
uerant: Pœnitentiam agite, appropinquabit enim reg Infra 21.d
num cœlorum. Est & tertium regnum scripturæ sanctæ
quod auferetur à Iudæis, & tradetur genti facienti fru-
ctus eius. l ¶ *Aut quomodo potest quisquam intrare domum
fortis & uasa eius diripere, etc.*] Non debemus esse securi:
Aduersarius noster fortis, uictoris quoq; uocibus cō-
probatur. Domus illius mundus, qui in maligno posi
tus est, non creatoris dignitate, sed magnitudine de-
linquentis: Vasa eius nos quondam fuimus. Alligatus
est fortis & religatus in tartarum, & domini contritus
pede: & direptis sedibus tyranni, captiua ducta est ca-
ptiuitas. m ¶ *Qui non est mecum, contra me est: & qui
non congregat mecum, spargit. Ideo dico uobis, etc.*] Non putet
hoc quisquam de hæreticis dictum & schismaticis, quā
quam & ita ex superfluo possit intelligi: sed ex conse-
quentibus textuq; sermonis, ad diabolum refertur, eo
quod

qui autem dixerit contra spiritum sanctum, non remittetur ei, neq; in hoc seculo neq; in futuro.[l] Aut facitē arborem bonam & fructum eius bonum: aut facite arborem malam & fructum eius malum. Siquidem ex fructu arbor agnoscitur. Progenies uiperarum quomodo potestis bona loqui quum sitis mali? Ex abundantia enim cordis os loquitur.[m] Bonus homo de bono thesauro profert bona. Et malus homo de malo thesauro profert mala.[n] Dico autē uobis, quoniam omne uerbum ociosum quod locuti fuerint homines, reddēt rationem de eo in die iudicij. Ex uerbis enim tuis iustificaberis, & ex uerbis tuis condemnaberis.[o] Tunc responderunt ei quidam de scribis & pharisæis, dicentes: Magister uolumus à te signum uidere.[p] Qui respondens, ait illis: Generatio mala & adultera signum quærit, & signum nō dabitur ei nisi signum Ionæ prophetæ. Sicut enim fuit Ionas in uētre ceti tribus diebus & tribus noctibus, sic erit filius hominis in corde terræ tribus diebus & tribus noctibus. Viri Niniuitæ surgent in iudicio cum generatione ista & condemnabunt eam, quia pœnitentiā egerunt in prædicatione Ionæ. Et ecce plus q̃ Iona hic. Reginā austri surget in iudicio cum generatione ista & cōdemnabit

A quod non possint opera saluatoris Beelzebub operibus cōparari. Ille cupit animas hominum tenere captiuas, dñs liberare. Ille prædicat idola, hic unius dei notitiā. Ille trahit ad uitia, hic ad uirtutes reuocat. Quomodo ergo possunt inter se habere concordiā quorū opera diuersa sunt. a ¶ *Et quicunq; dixerit uerbum, etc.*] Et quomodo quidam nostrorū episcopos atq; presbyteros post blasphemiam spiritus sancti in suum recipiūt gradum, cum saluator dicat, omne peccatū & blasphemiā dimitti hominibus: qui autē in spiritū sanctū blasphemauerit, non dimitti ei, neq; in præsenti tempore neq; in

Mar. 3. d futuro: Nisi forte illud de Marco Euāgelista sumamus exemplum, qui causas tantæ iræ manifestius expressit, dicens: Quia dicebāt, spiritum immūdum habet. Ergo quicunq; opera saluatoris Beelzebub principi dæmoniorū deputarit, & dixerit filium dei habere spiri-

B tum immūdum: huic nullo tēpore blasphemia remittetur. Vel ita locus iste intelligendus est. Qui uerbum dixerit cōtra filium hominis scandalizatus carne mea, & me hominem tantum arbitrans, quod filius sim fabri, & fratres habeam Iacobum & Ioseph & Iudam, & homo uorator & uini potator sim, talis opinio absque blasphemia, quanquam culpa nō careat, erroris tamen habet ueniam propter corporis uilitatem. Qui autem manifeste intelligens opera dei, cum de uirtute negare non possit, eadem stimulatus inuidia calumniatur, & Christum deiq; uerbū & opera spiritus sancti dicit esse Beelzebub: isti non dimittetur neq; in præsenti seculo neq; in futuro. b ¶ *Aut facite arborem bonam, & fructum eius bonum, etc.*] Coustringit eos syllogismo quem Græci uocant ἄφυκτον, nos ineuitabilem possumus appellare, qui interrogatos hinc inde concludit, & utroq; cornu premit. Si, inquit, diabolus malus est, bona opera facere non potest. Si autem bona sunt quæ facta cernitis, sequitur ut non sit diabolus qui ea facit. Neq; enim fieri potest ut ex malo bonū, aut ex bono oriatur malum. Quod autem sequitur. c ¶ *Progenies uiperarum, etc.*] Ostendit illos arborem malam, & tales afferre fructus blasphemiæ redundantes, qualia habeant semina diaboli. d ¶ *Bonus homo de bono thesauro, etc.*] Vel ipsos Iudæos dominum blasphemantes ostendit de quali thesauro blasphemias proferant, uel cum superiori quæstione hæret sententia, quod quomodo non possit bonus homo proferre mala, nec malus bona: sic nō possit Christus mala, & diabolus bona opera facere. e ¶ *Dico autem uobis, quoniam omne uerbum, etc.*] Hoc quoq; hæret cum superioribus. Et est sensus. Si ociosum uerbum quod nequaquam ædificat audiētes, nō est absq; periculo eius qui loquit̃, & in die iudicij redditurus est

unusquisq; rationem sermonum suorum, quanto magis uos qui opera spiritus sancti calūniamini, & dicitis me in Beelzebub principe dæmoniorū eijcere dæmonia: reddituri estis rationem calūniæ uestræ? Ociosum uerbum est, quod sine utilitate & loquentis dicit̃ & au- C
dientis: si omissis se-
rijs de rebus friuolis
loquamur, & fabulas
narremus antiquas. l 124
Cæterum qui scurri- X
lia replicat, & cachin
nis ora dissoluit, & a-
liquid profert turpi-
tudinis, hic non ocio-
si uerbi, sed crimino- m 125
si tenebitur reus. f V
¶ *Tunc responderunt ei
etc. Magister uolumus.*] n 126
Sic signum postulāt, X
quasi quæ uiderāt sig
na non fuerint. Sed
in alio Euāgelista qd o 127
petant plenius expli- V
cat̃. Volumus à te sig
num uidere de cœlo. p 128
Vel in morem Heliæ V
ignem de sublimi ue
nire cupiebant, uel in
similitudinē Samue-
lis tempore æstiuo cō
tra naturam loci mu
gire tonitrua, coru-
scare fulgura, imbres
ruere, quasi nō pos-
sint & illa calumniari D
& dicere ex occultis
& uarijs aeris passio-
nibus accidisse. Nam qui calumniaris ea quæ oculis uides, manu tenes, utilitate sentis: quid facturus es de his quæ de cœlo uenerint? Vtiq; respondebis, & magos in Aegypto multa signa fecisse de cœlo. Exod. 7. et 8
g ¶ *Ait illis: generatio mala & adultera, etc.*] Egregie dixit adultera, quia dimiserat uirum, & iuxta Ezechielem multis se amatoribus copulauerat. Ezech. 16. d
h ¶ *Signum quærit, & signum non dabitur illi, nisi signum Ionæ prophetæ. Sicut enim fuit Ionas in uentre ceti tribus diebus & tribus noctibus, etc.*] De hoc loco plenius in commentarijs Ionæ prophetæ disputauimus: ad illum ergo locum lectoris diligentiam remittimus, hoc breuiter nunc dixisse contenti, quod synecdochice totum intelligatur ex parte: non quod omnes tres dies & tres noctes in inferno dominus steterit, sed quod in parte parasceues & dominicæ, & tota die sabbati, tres dies & totidem noctes intelligantur. Ione. 2. b
i ¶ *Viri Niniuitæ surgent in iudicio cum generatione ista, & condemnabūt eam, etc.*] Non sententiæ potestate, sed comparationis exemplo. k ¶ *Et ecce plusquam Iona hic, etc.*] Hic, aduerbium loci nō pronomen intelligas. Ionas secundum Septuaginta interpretes triduo prædicauit, ego tanto tēpore. Ille Assyrijs genti incredulæ, ego Iudæis populo dei. Ille peregrinis, ego ciuibus. Ille uoce locutus est simplici, nihil signorum faciens, ego tanta faciens signa, Beelzebub calumniam sustineo. Plus ergo est Iona hic: id est, in præsentiarum inter uos. l ¶ *Regina austri surget in iudicio cum generatione ista & condemnabit eam, quia uenit à finibus terræ audire, etc.*] Eodem modo condemnabit regina austri populum Iudæorum, quo condemnabunt uiri Niniuitæ Israelem incredulum. Ista autem est regina Saba, de qua in Regum uolumine & in Paralipomenon legimus, quæ per tantas difficultates, gente sua & impe-

rio de-

A rio derelictis, uenit in Iudæam audire sapientiam Salomonis, & ei multa munera detulit. In Niniue autē & in regina Saba occulta fides nationum præfertur Israeli.
a ¶ *Cum autem immundus spiritus exierit ab homine, ambulat per loca arida quærens requiem, etc.*] Quidam istum locum de hæreticis dictū putāt, quod immundus spiritus qui in eis antea
q 129 habitauerat quando
V gentiles erant, ad cō-
fessionē ueræ fidei eijciatur: postea uero cū se ad hæresim transtulerint, & simulatis uirtutibus ornauerint domum suā, tūc alijs septem nequam spiri-
r 130 tibus adiūctis, reuer-
II tat ad eos diabolus, & habitet in illis, fiāt-que nouissima eorū peiora priorib. Multo quippe peiori conditione sunt hæretici quàm gētiles, quia in illis spes fidei est: in istis pugna discordiæ. Cum hæc intelligentia plausum quēdam
s 131 & colorem doctrinæ
II præferat, nescio an habeat ueritatem. Ex eo enim quod finita uel parabola uel exēplo
B sequitur: Sic erit & generationi huic pessimæ: compellimur nō ad hæreticos & quoslibet homines, sed ad Iudæorū populū referre parabolam: ut contextus loci non passim & uagus in diuersum fluctuet, atq; insipientiū more turbet, sed hærens sibi uel ad priora uel ad posteriora respōdeat. Immundus spiritus exiuit à Iudæis, quando acceperūt legem, & ambulauit per loca arida quærens sibi requiē. Expulsus uidelicet à Iudæis, ambulauit per gentiū solitudines, quæ cum postea domino credidissent, ille non inuento loco in nationibus dixit: b ¶ *Reuertar in domum, etc.* Hoc est, abibo ad Iudæos quos ante dimiserā. c ¶ *Et ueniens inuenit uacantem, etc.*] Vacabat enim tēplum Iudæorum, & Christum hospitem non habebat dicen-
Ioan.14.d tem: Surgite eamus hinc Et in alio loco: Dimittetur uo-
Luc.13.b bis domus uestra deserta. Quia igit̄ & dei & angelorū præsidia non habebant, & ornauerant superfluis obseruationibus legis, & traditionibus pharisæorum: reuertitur diabolus ad sedem suam pristinam, & septenario sibi numero dæmonum addito, habitat pristinam domum, & fiunt illius populi nouissima peiora prioribus. Multo enim nunc maiori dæmonū numero possidentur blasphemantes in synagogis suis Christum Iesum, quàm in Aegypto possessi fuerant ante legis notitiam: quia aliud est uenturū non credere, aliud eum nō suscepisse qui uenerit. Septenarium autem numerum adiunctum diabolo, uel propter sabbatū intellige, uel propter numerū spiritus sancti, ut quomodo in Esaia
Esa.11.a super uirgam de radice Iesse, & florem qui de radice cōscendit, septem spiritus uirtutū descendisse narrant, ita econtrario uitiorum numerus in diabolo consecratus sit. d ¶ *Adhuc eo loquente ad turbas, etc.*] Occupatus erat dn̄s in opere sermonis, in doctrina populorum, in officio prædicandi: mater & fratres ueniunt & foris stant, & ei desiderant loqui: Tunc quidam nunciat saluatori

nabit eam, quia uenit à finibus terræ audire sapientiam Salomonis. Et ecce plus quàm Salomō hic. [q] Cū autem immūdus spiritus exierit ab homine, ambulat per loca arida quærens requiem, & non inuenit. Tunc dicit: Reuertar in domum meam unde exiui. Et ueniens inuenit uacantem, scopis mundatam & ornatam. Tunc uadit & assumit septem alios spiritus secū nequiores se, & intrantes habitant ibi, & fiunt nouissima hominis illius peiora prioribus. Sic erit & generationi huic pessimæ. [r] Adhuc eo loquente ad turbas, ecce mater eius & fratres stabant foris quærentes loqui ei. Dixit autem ei quidā: Ecce mater tua & fratres tui foris stant quærētes te. At ipse respōdens dicenti sibi, ait: Quæ est mater mea, & qui sunt fratres mei? Et extendens manum in discipulos suos, dixit: Ecce mater mea & fratres mei. Quicunque enim fecerit uoluntatem patris mei qui in cœlis est, ipse meus frater, & soror, & mater est.

Cap. XIII

I[s]N illo die exiens Iesus de domo, sedebat secus mare. Et congregatæ sunt ad eum turbæ multæ, ita ut nauiculā ascēdens sederet, & omnis turba stabat in littore: & locūtus est eis multa in parabolis, dicēs: Ecce[h] exijt qui seminat

quod mater sua & fratres stent foris, quærentes eū. Videt̄ mihi iste qui nunciat, nō fortuito & simpliciter nūciare, sed insidias tendere saluatori, utrū spirituali opere carnem & sanguinē præferat. Vnde & dominus, non quod negaret matrem & fratres exire contempsit: sed quod responderet insidianti, extendēs manū in discipulos, ait: e ¶ *Ecce mater, etc.*] Isti sunt mater mea, qui me quotidie in credētiū animis generant. Isti sunt fratres mei, q̄ faciunt opera patris mei. Non ergo iuxta Marcionem & Manichæū matrē negauit, ut natus de phātasmate putaretur: sed Apostolos cognationi prætulit, ut & nos in comparatione dilectionis carni spiritū præferamus. Ecce mater tua, & fratres tui foris stāt quærentes te. Quidā fratres dn̄i de alia uxore Ioseph filios suspicantur, sequentes delyramenta apocryphorū, & à quadam Escha muliercula cōfingētes. Nos autem sicut in libro quē cōtra Heluidiū scripsi- D
mus continetur: fratres dn̄i, nō filios Ioseph, sed consobrinos saluatoris Mariæ liberos intelligimus materteræ domini, quæ esse dicitur mater Iacobi minoris, & Ioseph & Iudæ, quos in alio Euangelij loco fratres domini legimus appellatos. Fratres autem consobrinos dici, omnis scriptura demonstrat. Dicamus & aliter: Saluator loquitur ad turbas, intrinsecus erudit nationes. Mater eius & fratres, hoc est, synagoga & populus Iudæorum foris stant, & intrare desiderāt, & sermone eius indigni fiūt. Cūq; rogauerint & quæsierint & nuncium miserint, responsum accipiunt: liberi eos esse arbitrij, & intrare posse si uelint & ipsi credere: qui tamen intrare non poterūt nisi alios rogauerint. Cap. XIII

I*N illo die exiens Iesus de domo, sedebat secus mare, & congregatæ sunt, etc.*] Populus domum Iesu non poterat intrare, nec esse ibi ubi Apostoli audiebant mysteria. Idcirco miserator & misericors dn̄s egreditur de domo sua: & sedet iuxta huius seculi mare, ut turbæ cōgregentur ad eum, & audiant in littore quæ intus nō merebātur audire: ita ut in nauiculam ascendēs sederet, & omnis turba staret in littore. Iesus in medijs fluctibus, hinc inde mari tundit̄, & in sua maiestate securus, appropinquare facit terræ nauiculam suam. At populus nequaquam periculum sustinens, nec tentationibus circūdatus, quas ferre non poterat, stat in littore fixo gradu ut audiat quæ dicuntur. g ¶ *Et locutus, etc.*] Turba non unius sententiæ est, sed diuersarum in singulis uoluntatum. Vnde loquitur ad eam in multis parabolis, ut iuxta uarias uoluntates, diuersas reciperent disciplinas. Et notandum quod non omnia locutus sit eis in parabolis, sed multa. Si enim dixisset omnia in parabolis, absq; emolumēto populi recessissent. Perspicua miscet obscuris, ut per ea quæ intelligunt prouocent̄ ad eorū notitiā quæ nō intelligūt. h ¶ *Ecce ex. etc.*] Intus erat, domi uer-

seminat seminare. Et dum seminat, quædam ceciderunt
secus uiam, & uenerunt uolucres cœli & comederũt ea.
Alia aũt ceciderunt in petrosa ubi nõ habebant terram
multã, & continuo exorta sunt, quia nõ habebant altitu
dinẽ terræ. Sole aũt orto æstuauerunt, & quia nõ habe-
bant radicẽ aruerunt. Alia aũt ceciderũt in spinas, & cre-
uerũt spinæ & suffocauerunt ea. Alia aũt ceciderũt in ter
ram bonã, & dabant fructũ, aliud centesimũ, aliud sexa-
gesimũ, aliud tricesimum. Qui habet aures audiẽdi, au-
diat. Et accẽdentes discipuli, dixerũt ei: Quare in parabo
lis loqueris eis? Qui respondens, ait illis: Quia uobis datũ
est nosse mysteria regni cœlorum, illis autẽ non est da-
tum.[b] Qui enim habet, dabitur ei, & abundabit: qui autẽ
non habet, & quod habet auferetur ab eo.[c] Ideò in para
bolis loquor eis, quia uidentes non uidẽt, & audiẽtes nõ
audiunt neq; intelligũt, ut adimpleatur in eis prophetia
Esaiæ, dicentis: Auditu audietis, & non intelligetis: & ui-
dentes uidebitis, & nõ uidebitis. Incrassatũ est enim cor
populi huius, & auribus grauiter audierũt. Et oculos su-
os clauserũt, ne quando uideãt oculis, & auribus audiãt,
& corde intelligãt, & cõuertãtur & sanẽ eos.[d] Vestri au-
tem beati oculi, quia uident: & aures uestræ, quia audiũt.
Amẽn quippe dico uobis, quia multi prophetæ & iusti
cupierũt uidere quę uidetis, & nõ uiderũt: & audire quę
auditis, & nõ audierũt.[e] Vos ergo audite parabolã semi
nantis. Omnis qui audit uerbũ regni & nõ intelligit, ue-
nit malus et rapit quod seminatũ est in corde eius, hic est
qui secus uiã seminatus est. Qui aũt super petrosa semina
tus est, hic est qui uerbũ audit, & continuo cum gaudio
accipit illud: Non habet autẽ in se radicem, sed est tem-
poralis. Factã autem tribulatione & persecutione pro-
pter uerbum, continuo scandalizatur. Qui autem semi-
natus

A mi uersabatur, loquebatur discipulis sacramẽta. Exiuit
ergo de domo sua qui seminat uerbũ dei, ut seminaret
in turbis. Significat autem sator iste qui seminat esse fi-
lius dei, & patris in populis seminare sermonẽ. Et simul
obserua hanc esse primam parabolã, quæ cũ interpre-
tatione sua posita sit.
Et cauendũ est ubicũ
que dñs exponit ser-
mões suos, & rogatus
à discipulis intrinse-
cus differit, ne uel a-
liud uel plus quid ue
limus intelligere q̃
ab eo expositũ est. a
¶ *Quædam ceciderũt se-
cus, etc.*] Hãc parabo-
lam ad cõprobandã
hæresim suam Valen
tinus assumit, tres in-
troducẽs naturas, spi
ritualẽ, animalẽ, atq;
terrenã, cum hic qua
tuor sint, una iuxta
uiam, alia petrosa, ter
tia plena spinis, quar
ta terra bonæ. Differi
mus parumper inter
pretationẽ eius, cũ di
B scipulis uolẽtes secre
te audire. Quod dici
tur: b ¶ *Qui habet au
res.*] Prouocamur ad
dictorum intelligen-
tiam, quoties his ser-
monibus commone
mur. c ¶ *Et accedẽn-
tes discipuli.*] Quæren
dũ est quomodo ac-
cedant ad eum disci-
puli, cum Iesus in na
ui sedeat: nisi forte in
telligi datur, quòd du-
dum cũ ipso nauem
conscenderint, & ibi
stãtes super interpre-
tatione parabolæ sci-
scitati sunt. d ¶ *Qui
enim habet dabitur, etc.*]
Non inæqualitate iu
dicij habentibus ad-
ditur, & nõ habenti-
bus id quod habere uident auferetur: sed quod Aposto
lis in Christo habẽtibus fidẽ, etiã si quid minus uirtu-
tũ habeant conceditur. Iudæis autem qui non credide
runt in filium dei, etiam si quid per naturæ bonũ possi
dent, tollitur. Neq; enim possunt aliquid sapienter in-
telligere qui caput non habent sapientiæ. e ¶ *Ideo in
parabolis, etc.*] Hæc de his loquitur qui stant in littore, &
diuiduntur ab Iesu, & sonitu fluctuum perstrepente,
non audiũt ad liquidum quæ dicuntur: impleturq; in
eis prophetia Esaiæ: Auditu audietis, & nõ intelligetis:
& uidentes uidebitis, & non uidebitis. Hæc de turbis
prophetata sunt, quæ stant in littore, & dei nõ merẽtur
audire sermonem. Accedamus ergo & nos cum disci-
pulis ad Iesum, & rogemus eum dissertionem parabo
læ, ne cum turbis frustra aures & oculos habere uidea
mur. f ¶ *Incrassatum est enim cor, etc.*] Reddit causas qua
re uidentes non uideant, & audientes non audiant:
Quia incrassatũ est, inq̃t, cor populi huius, & auribus
Hier. to. 9

suis grauiter audierũt. Ac ne forte arbitremur crassitu- C
dinẽ cordis, & grauitatẽ auriũ naturæ esse non uolun-
tatis, subiungit culpam arbitrij & dicit. g ¶ *Et oculos
suos clauserunt, ne quando oculis uideant, & auribus audiant, &
corde intelligant, & conuertantur, etc.*] In parabolis ergo au-
diunt & in ænigma-
te, qui clausis oculis
nolũt cernere uerita-
tem. h ¶ *Vestri au-
tem beati oculi quia ui-
dent, & aures uestræ quia
audiunt.*] Nisi supra le
gissemus auditores
ad intelligẽtiam pro-
uocatos, saluatore di
cente: qui habet au-
res audiendi audiat:
putaremus nũc ocu-
los & aures quæ bea-
titudinem accipiunt
carnis intelligi. Sed
mihi uidẽtur illi bea-
ti oculi, qui possunt b 132
Christi cognoscere sa V
cramenta, & quos le- c 133
uari Iesus in sublime I
præcepit, ut candẽtes Psal. 50.b
segetes aspiciant, & il
læ aures beatę, de qui
bus Esaias loquitur:
Dominus apposuit
mihi auriculã. i ¶ *A-
men quippe dico uobis,
quia multi, etc.*] Vide- d 134
tur huic loco illud es- T
se contrarium quod D
alibi dicitur: Abrahã
cupiuit diem meũ ui
dere, & uidit, & læta-
tus est. Non autem di e 135
xit omnes prophetæ II
& iusti cupierũt uide
re quæ uidetis: sed,
multi. Inter multos
potest fieri, ut alij ui-
derint, alij non uide-
rint: licet in hoc peri-
culosa sit interpreta-
tio, ut inter sanctorũ
merita, discretionem
quamlibet facere ui-
deamur. Ergo Abraham uidit in ænigmate, uidit in spe
cie: uos autem in præsentiarum tenetis, & habetis do-
minum uestrum, & ad uoluntatem interrogatis & con
uescimini ei. k ¶ *Omnis qui audit uerbum regni & non intel
ligit, etc.*] Hoc præmittens hortatur nos, ut quæ dicun-
tur diligentius audiamus. l ¶ *Venit malus & rapit quod
seminatum est in corde eius, etc.*] Malus bonum semen rapit:
Et simul intellige quod in corde fuerit seminatum, & di
uersitas terræ, animæ sint credentium. m ¶ *Facta au-
tem tribulatione & persecutione propter uerbum, continuo scan-
dalizatur, etc.*] Attende quod dictum sit, continuo scan-
dalizatur. Est ergo aliqua distantia inter eum qui mul
tis tribulationibus pœnisq; compellitur Christum ne
gare, & eum qui ad primam persecutionem statim scã
dalizatur & corruit. n ¶ *Qui autem seminatus est in spinis,
hic est, etc.*] Mihi uidetur & illud quod iuxta literã ad A-
dam dicitur: Inter spinas & tribulos panem tuum mã Gen. 3.e
ducabis: hoc significare mystice, quod quicunque
d a se seculi

A se seculi uoluptatibus dederit curisq; istius mundi, panem cœlestem & cibum uerũ inter spinas comedat. Et eleganter adiunxit: fallacia diuitiarum suffocat uerbũ. Blandæ enim sunt diuitiæ, aliud agentes & aliud pollicentes: Lubrica est earũ possessio, dum huc illucq; cir
cumferuntur, & insta
bili gradu uel haben
tes deserunt, uel non
habentes refarciunt.
Vnde & dominus di
uites asserit difficul
ter intrare in regnum
cœlorum, suffocanti
f 136 bus diuitijs uerbum
X dei & rigorem uirtu
tum emollientibus.
a ¶ *Qui uero in terram bonã, etc.*] Sicut in ter
ra mala tres fuere di
uersitates, secus uiã,
& petrosa, & spinosa
loca: sic in terra bona
trina diuersitas est, cẽ
tesimi, sexagesimi &
tricesimi fructus. Et in
illa autẽ & in ista non
mutatᷣ substantia, sed
uolũtas, & iam incre
dulorum quàm credenti
um corda sunt quę se
men recipiunt. Venit
inquit, malus & rapit
g 137 quod seminatum est
II in corde eius, & secũ
B do ac tertio: hic ẽ, au,
qui uerbum audit. In
expositiõe quoq; ter
ræ bonæ, iste est q au
h 138 dit uerbum. Primum
V ergo debemus audi
re, deinde intelligere,
& post intelligentiam fructus reddere doctrinarum, & facere uel centesimum fructum, uel sexagesimũ, uel tricesimum, de quibus plenius in libro contra Iouinianũ diximus, & nunc breuiter perstringimus, Centesimũ fructũ uirginibus, sexagesimũ uiduis & continẽtibus: tricesimũ casto matrimonio deputantes. Honorabiles enim nuptiæ & cubile immaculatũ. Quidam nostrum, centesimum fructum ad martyres referunt: quod si ita est, sancta consortia nuptiarum excluduntur à fructu bono. b ¶ *Aliam parabolam, etc.*] Hæc secunda parabola est cum interpretatione sua non statim posita, sed interiectis alijs parabolis edisserta. Hic enim proponitᷣ, & postea dimissis turbis uenitur domum, & accedunt ad eum discipuli eius rogantes. Dissere nobis parabolam zizaniorum agri, & reliqua. Non ergo debemus præpropero intelligendi desiderio ante eius notitiam quærere quàm à domino disseratur. c ¶ *Aliam parabolam proposuit eis dicens, etc.*] Sedebat dominus in naui, & turba stabat in littore: illi procul, discipuli uicinius audiebant. Proponit eis & aliam parabolam, quasi diues paterfamilias inuitatos diuersis reficiens cibis, ut unusquisq; secundum naturam stomachi sui uaria alimenta susciperet. Vnde & in priori parabola non dixit alteram, sed aliam. Si enim præmisisset alteram, expectare tertiam nõ poteramus: præmisit aliam, ut plures sequãtur. d ¶ *Simile est reg. etc.*] Non sit molestum lectori, si totas parabolas proponimus. Quæ enim obscura sunt, plenius dissserenda sunt, ne breuitate nimia inuol
uantur magis sensus quàm exponantᷣ. Regnum cœlorum C
prædicatio Euãgelij est, & notitia scripturarũ quæ ducit ad uitã, & de qua dicitur ad Iudæos: Auferetur à uo Inf. 21.d
bis regnum dei, & dabitur genti facięti fructus eius. Simile est ergo huiuscemodi regnũ grano sinapis, quod
accipiens homo semi
nauit in agro suo. Ho
mo qui seminat in a
gro suo, à plerisque
saluator intelligitur,
qđ in animis creden
tiũ seminet: Ab alijs,
ipse homo seminãs in
agro suo: hoc est, in se
metipso & in corde
suo. Quis est iste qui
seminat, nisi sensus
noster & animus: qui
suscipiens granũ præ
dicationis, & fouẽs se
mentẽ humore fidei,
facit in agro sui pecto
ris pullulare: Prædi
catio Euãgelij mini
ma est omnibus disci
plinis. Ad primã quip
pe doctrinam fidem
non habet ueritatis,
hominẽ deum, mor
tuum, & scandalum
crucis prædicãs. Con
fer huiuscemodi do
ctrinam dogmatibus
philosophorum, & li
bris eorũ & splendo D
ri eloquentiæ, & com
positioni sermonũ,
& uidebis quanto mi
nor sit cæteris semini
bus sementis Euãge
lij. Sed illa quũ creue
rit, nihil mordax, nihil uiuidũ, nihil uitale demonstrat, sed totum flaccidũ marcidũq; & mollitũ ebullit in holera & in herbas quæ cito arescunt & corruunt. Hæc autẽ prædicatio quæ parua uidebatᷣ in principio, cũ uel in anima credentis, uel in toto mundo sata fuerit: non exurgit in holera, sed crescit in arborem, ita ut uolucres cœli, quas uel animas credentium, uel fortitudines dei seruitio mancipatas sentire debemus, ueniãt & habitẽt in ramis eius. Ramos puto Euãgelicæ arboris, quæ de grano sinapis creuerit, dogmatum esse diuersitates, in quibus supradictarũ uolucrum unaquæq; requiescit. Assumamus & nos pennas colũbæ, ut uolitantes ad altiora, possimus habitare in ramis huius arboris, & nidulos nobis facere doctrinarum, terrenaq; fugiẽtes ad cœlestia festinare. Multi legẽtes granũ sinapis minimũ omnibus seminibus, & illud qđ in Euãgelio à discipu
lis dicitᷣ: Dñe adauge nobis fidẽ, & respondetᷣ eis à sal Luc. 17.b
uatore: Amẽ dico uobis, si habueritis fidẽ quasi granũ sinapis, & dixeritis mõti huic, migra de loco isto, migrabit: putãt Apostolos uel paruã fidẽ petere, uel dñm de parua fide dubitare, cũ Apostolus Paulus fidẽ grano
sinapis cõparatã maximã iudicet. Quid enim dicit: Si 1. Cor. 13.a
habuero tantam fidem, ita ut montes transferã, charitatẽ autem non habeã, nihil mihi prodest. Ergo quod dominus dixit, fide fieri quæ grano sinapis cõparatur: hoc Apostolus docet tota fide posse fieri. e ¶ *Aliam parabolam, etc.*] Diuersus est hominũ stomachus: alij amaris, alij dulcibus, alij austerioribus, alij lenibus delectantur

natus est in spinis, hic est qui uerbum audit, & solicitudo seculi istius & fallacia diuitiarum suffocat uerbum, & sine fructu efficitur. Qui uerò in terrã bonã seminatus est, hic est qui audit uerbũ & intelligit, & fructũ facit, & aliud quidẽ centesimũ, aliud sexagesimũ, aliud uero tricesimum. [f] Aliàm parabolam proposuit illis dicẽs: Simile est regnũ cœlorũ homini qui seminauit bonũ semen in agro suo. Cum aũt dormirent homines, uenit inimicus eius & superseminauit zizania in medio tritici, & abijt. Cum aũt creuisset herba & fructum fecisset, tunc apparuerunt & zizania. Accedẽtes aũt serui patrisfamilias, dixerunt ei: Domine, nonne bonum semen seminasti in agro tuo? Vnde ergo habet zizania? Et ait illis: Inimicus homo hoc fecit. Serui aũt dixerunt ei: Vis, imus & colligimus ea? Et ait: Non, ne forte colligẽtes zizania eradicetis simul cũ eis & triticũ. Sinite utraq; crescere usq; ad messem, & in tempore messis dicã messoribus: Colligite primum zizania, & alligate ea in fasciculos ad comburendum: triticum autem congregate in horreum meum. [g] Aliàm parabolam proposuit eis, dicens: Simile est regnum cœlorum grano sinapis, quod accipiens homo seminauit in agro suo, quod minimum quidem est omnibus seminibus. Quum autem creuerit, maius est omnibus holeribus, & fit arbor, ita ut uolucres cœli ueniant & habitẽt in ramis eius. [h] Aliàm parabolã locutus est eis.

eis. Simile est regnū cœlorū fermēto quod acceptū mulier abscōdit in farinæ satis tribus, donec fermentatū est totum. [i] Hæc ōmnia locutus est Iesus in parabolis ad turbas, & sine parabolis nō loquebatur eis: Vt implēretur quod dictū est pēr prophetā dicentē: Aperiā in parabolis os meū, eructabo abscondita à constitutione mundi. [k] Tūnc dimissis turbis uenit in domū, & accesserunt ad eum discipuli eius, dicentes: Edissere nobis parabolā zizaniorū agri. Qūi respondens ait: Qui seminat bonū semen, est filius hominis. Ager autē est mundus. Bonū uero semen, hi sunt filij regni: zizania autē filij sunt nequā. Inimicus autem qui seminauit ea, est diabolus. Messis uero consummatio seculi est. Messores autem angeli sunt. Sicut ergo colliguntur zizania, & igni comburūtur, sic erit in consummatione seculi. Mittet ergo filius hominis angelos suos, & colligent de regno eius omnia scādala, & eos qui faciunt iniquitatē, & mittent eos in caminum ignis

i 139 VI

k 140 X

A tur cibis. Proponit itaq; dominus ut iā supra diximus, diuersas parabolas, ut iuxta uulnerū uarietates & medicina diuersa sit. Mulier ista quæ fermentū accepit, & abscondit illud in farinæ satis tribus, donec fermētaretur totū, uel prædicatio mihi uidet apostolica, uel ecclesia quæ de diuersis gētibus congregata est. Hæc tollit fermētum, notitiam scilicet & intelligētiam scripturarū, & abscondit illud in farinæ satis tribus, ut spiritus, anima, & corpus in unū redacta, nō discrepēt inter se, sed cū duob. & tribus cōuenerint, impetrēt à patre quodcunq; postulauerint. Differt locus iste & aliter. Legimus in Platone, & philosophorum dogma uulgatū est, tres esse in humana anima passiones, τὸ λογικόν quod nos possumus interpretari ratiōabile, τὸ θυμικόν, qđ dicimus plenū iræ uel irascibile, τὸ ἐπιθυμητικόν, quod appellamus concupiscibile: & putat ille philosophus rationabile nostrū in cerebro, iram in felle, desiderium in iecore commorari. Et nos ergo si acceperimus fermentum euangelicum sancta-

B rum scripturarum, de quo supra dictum est, tres humanæ animæ passiones in unum redigentur, ut in ratione possideamus prudentiam: in ira, odium cōtra uitia: in desiderio, cupiditatem uirtutum, & hoc totum fiet per doctrinam euangelicam quā nobis mater ecclesia præstitit. Dicam & tertiam quorundā intelligentiā, ut curiosus lector é pluribus quod placuerit eligat: Mulierem istam & ipsi ecclesiā interpretantur, quæ fidem hominis farinæ satis tribus cōmiscuerit, credulitati patris & filij & spiritus sancti. Cūq; in unū fuerit fermentata, nō nos ad triplicem deum, sed ad unius diuinitatis perducit notitiā. Farinæ quoq; sata tria, dū non est in singulis diuersa natura, ad unitatē trahunt substantiæ. Pius quidem sensus, sed nunquam parabolæ & dubia ænigmatum intelligentia, potest ad autoritatem dogmatū proficere. Satum autem genus est mensuræ iuxta morem prouinciæ Palæstinæ, unum & dimidium modium capiens. Dicuntur & alia de hac parabola, sed non est præsentis materiæ totum de omnibus dicere. a ¶ *Hæc omnia locutus est Iesus in parabolis ad turbas, etc.*] Non discipulis, sed turbis per parabolas loquitur, & usq; hodie turbæ in parabolis audiunt: discipuli domi interrogant saluatorem. b ¶ *Vt impleretur quod dictum est, etc.*] Hoc testimonium de septuagesimoseptimo psalmo sumptū est. Legi in nonnullis codicibus, & studiosus lector forte reperiet idipsum, in eo loco ubi nos posuimus & uulgata habet æditio, ut impleretur quod dictū est per prophetam dicentē, ibi scriptum, per Esaiam prophetā dicentem. Quod quia minime inueniebat in Esaia: arbitror postea à prudentibus uiris esse sublatū. Sed mihi uidetur in principio ita æditum: Quod scriptū est per Asaph prophetam dicentē: Septuagesimus enim septimus psalmus, de quo hoc sumptū est testimonium: Asaph prophetæ titulo inscribit: Et primū scriptorē non intellexisse Asaph, & putasse scriptoris uitiū, atq; emen-

Matr. 10. 9

dasse nomē Esaiæ, cuius uocabulum manifestius erat. Sciendū est itaq; quod in psalmis & hymnis & canticis dei, nō solum Dauid, sed & cæteri, quorum præscripta sunt nomina, prophetæ sint appellādi, Asaph uidelicet & Idithum & Hemā Ezraites, & Aethā & filij Chore, & reliqui quos scriptura cōmemorat. Qđ q; ex persona dñi dicit: Aperiā in parabolis os meū, eructabo abscōdita à constitutiōe mūdi: considerandū attētius & inueniendū describi egressum Israelis ex Aegypto, & omnia signa narrari quæ in Exodi cōtinent historia. Ex quo intelligimus uniuersa illa quæ scripta sūt parabolice sennēda, nec manifestam tantū sonare literam, sed abscondita sacramenta, hoc enim se saluator dicturum esse promittit: Aperiens os suum in parabolis, & eructans abscondita à constitutione mundi. c ¶ *Tunc dimissis turbis uenit in domum, & accesserunt ad eum discipuli eius, dicentes: etc.*] Dimittit turbas Iesus, & domum reuertitur, ut accedāt ad eum discipuli, & secreto interrogent quæ populus nec merebat audire, nec poterat. Dissere nobis parabolam zizaniorū. d ¶ *Qui respondens ait: Qui seminat bonum semen, est, etc.*] Perspicue

D exposuit quod ager mundus sit: sator filius hominis: bonum semen, filij regni, zizania filij pessimi: zizaniorū sator, diabolus, messis consummatio mundi: messores, angeli. Omnia scandala referūtur ad zizania: Iusti reputātur in filios regni. Ergo ut supra dixi, quæ exposita sunt à domino, his debemus accommodare fidem. Quæ autem tacita & nostræ intelligentiæ derelicta, perstringenda sunt breuiter. Homines qui dormiunt, magistros ecclesiarū intellige. Seruos patrisfamilias, ne alios accipias q̄ angelos, qui quotidie uidēt faciem patris. Diabolus autē propterea inimicus homo appellat, quia deus esse desiuit. Et in nono psalmo scriptum est de eo: Exurge dñe, nō confortet homo. Quāobrē nō dormiat q̄ ecclesiæ præpositus est, ne per illius negligentiā inimicus homo superseminet zizania: hoc est, hæreticorū dogmata. Quod aūt dicit: Ne forte colligentes zizania, eradicetis simul & frumentū: datur locus pœnitentiæ, & monemur ne cito amputemus fratrē: quia fieri potest, ut ille qui hodie noxio deprauatus est dogmate, cras resipiscat, & defendere incipiat ueritatē. Illud quoq; qđ sequit: Sinite utraq; crescere usq; ad messem: uidetur illi præcepto esse cōtrarium: Aufer- Deut. 13.b
te malum de medio uestrum, & nequaquā societatem habendam cum his qui fratres nominant, & sunt adulteri & fornicatores. Si enim prohibet eradicatio, & usque ad messem tenenda est patientia, quomodo eijciēdi sunt quidam de medio nostrum? Inter triticū & zizania, quod nos appellamus loliū, quādiu herba est, & nondū culmus uenit ad spicam, grandis similitudo est, & in discernendo aut nulla aut perdifficilis distantia. Præmonet ergo dñs, ne ubi quid ambiguū est, cito sententiā proferamus, sed deo iudici terminū reseruemus: ut cum dies iudicij uenerit, ille nō suspicionē cri-

ignis, ibi erit fletus & stridor dentium. Túnc iusti fulgebunt sicut sol in regno patris eorú. Qui habet aures audiendi, audiat. Simile est regnũm cœlorũ thesauro abscondito in agro, quem qui inuenit homo, abscõdit, & præ gaudio illius uadit & uendit uniuersa quæ habet, & emit agrum illum. Itérum simile est regnum cœlorum homini negociatori, quærenti bonas margaritas: Inuenta autem una preciosa margarita, abijt & uendidit omnia quæ habuit, & emit eam. Itérum simile est regnum cœlorum sagenæ missæ in mare, & ex omni genere piscium congreganti. Quam cum impleta esset educẽtes, & secus littus sedentes, elegerunt bonos in uasa, malos autem foras miserunt. Sic erit in consummatione seculi. Exibunt angeli & separabunt malos de medio iustorú, & mittent eos in caminum ignis, ibi erit fletus & stridor dentium. Intéllexistis hæc omnia? Dicunt ei: Etiam. Ait illis: Idéo omnis scriba doctus in regno cœlorum similis est homini patrifamilias qui profert de thesauro suo noua & uetera. Et factũm est quum consummasset Iesus parabolas istas, transijt inde. [l] Et ueniens in patriam suam, docebat eos in synagoga eorum, ita ut mirarentur & dicerent: Vndè huic sapientia hæc & uirtutes? Nonnè hic est fabri filius? Nõne mater eius dicitur Maria, & fratres eius Iacobus & Ioseph & Simon & Iudas? & sorores eius nõne oẽs apud nos sunt? Vnde ergo huic omnia ista? & scãdalizabantur in eo. [m] Iésus autẽ dixit eis: Non est propheta sine honore, nisi in patria sua & in domo sua. Et nõn fecit ibi uirtutes multas propter incredulitatẽ eorú.

In illo

A minis, sed manifestũ reatum de sanctorũ cœtu eijciat.
Quod autẽ dixit, zizaniorum fasciculos ignibus tradi, & triticũ congregari in horrea, manifestum est hæreticos quosque & hypocritas fidei gehẽnæ ignibus cõcremandos: sanctos uero qui appellanť triticum, horreis, id est, mãsionibus cœlestibus suscipi. a ¶ *Tunc iusti fulgebunt sicut sol in regno pat. etc.*] In præsenti seculo fulget lux sanctorum coram hominibus: post consummationẽ autem mundi, ipsi iusti fulgebunt sicut sol in regno patris sui. b ¶ *Simile est regnum cœlorum thesauro abscondito in agro, quem qui inuenit homo abscondit.*] Crebris parabolarũ obscuritatibus retardati, commaticam interpretationem excedimus, ut prope de alio interpretatiõis genere ad aliud transisse uideamur. Thesaurus iste in quo sunt omnes thesauri sapiẽ
Col.2.a tiæ & scientiæ abscon
diti, aut deus uerbũ
141 est, qui in carne Chri
l sti uidetur abscondi
B tus: aut sanctę scripturæ, in quibus reposita est notitia saluatoris: quem cũ quis in eis inuenerit, debet omnia istius mundi
142 emolumenta contem
m nere, ut illum possit habere quẽ reperit. Quod autem sequitur: Quem eom inuenerit homo, abscondit: idcirco dicitur, non quod hoc de inuidia faciat, sed quod timore seruantis & nolentis perdere, abscondat in corde suo, quem pristinis prætulit facultatibus. c ¶ *Iterum simile est regnum cœlorum, etc.*] Alijs uerbis idipsum quod supra dicitur. Bonæ margaritæ quas quærit institor, lex & prophetæ sunt. Audi Marcion, audi Manichæe, Bonæ margaritæ sunt lex & prophetæ, & notitia ueteris instrumenti. Vnum autem est preciosissimũ margaritũ, scientia saluatoris & sacramentũ passionis illius, & resurrectionis arcanum. Quod eum inuenérit homo negociator, similis Pauli Apostoli, omnia legis prophetarũque mysteria & obseruationes pristinas in quibus inculpate uixerat, quasi purgamenta contemnit & quisquilias, ut Christum lucrifaciat. Non quo inuentio nouæ margaritæ condẽnatio sit ueterũ margaritarũ, sed quo cõparatione eius omnis alia gemma uilior sit. d ¶ *Iterum simile est regnum cœlorum, etc.*] Impleto Hieremiæ uaticinio dicentis: Ecce ego mittã ad uos pi
Hier.16.c scatores multos: postquã audierũt Petrus & Andreas, Iacobus & Ioãnes filij Zebedæi: Sequimini me, & faciã uos piscatores hominũ: cõtexuerũt sibi ex ueteri & nouo testamento sagenam Euangelicorũ dogmatũ, & miserunt eam in mare huius seculi, quæ usque hodie in medijs fluctibus tenditur, capiens de salsis & amaris gurgi C
tibus quicqd inciderit: id est, & bonos homines & malos, & optimos pisces & pessimos. Cũ autẽ uenerit consummatio & finis mũdi, ut ipse infra manifestius disseret, tunc sagena extrahetur ad littus, tunc uerũ secernendorũ piscium signũ demonstrabitur, & quasi in quodã quietissimo portu, boni mittẽtur in uasa cœlestium mansionũ: malos autẽ torrendos & exiccandos gehennæ flãma suscipiet. e ¶ *Intellexistis hæc omnia? Dicunt ei: Etiam.*] Ad Apostolos proprie sermo est, & illis dicitur: Intellexistis hæc omnia? Quos nõ uult audire tantum ut populum, sed intelligere ut magistros futuros. f ¶ *Ideo omnis scriba doctus, etc.*] Instructi erant Apostoli, scribæ & notarij saluatoris, q uerba illius & præcepta signabant in tabulis cordis carnalibus, regnorum cœlestium sacramentis, & pollebant opibus patrisfamiliæ, eijcientes D
de thesauro doctrinarum suarum noua & uetera, ut quicquid in Euangelio prędicabant, legis & prophetarum uocibus comprobarent. Vnde & sponsa dicit in Cantico canticorũ: Noua & uetera fratruelis meus seruaui tibi. g ¶ *Et factum est cũ consummasset Iesus parabolas istas, transiit inde: & ueniens in patriam suam docebat eos in synagoga eorum.*] Post parabolas quas locutus est ad populũ, & quas soli Apostoli intelligunt, transit in patriam suam, ut ibi apertius doceat. h ¶ *Vnde huic sapientia hæc & uirtutes?*] Mira stultitia Nazarenorũ, mirantur unde habeat sapientiam sapiẽtia, & uirtutes uirtus, sed error in promptu est, quod fabri filium suspicãtur. i ¶ *Nonne hic est fabri filius? Nonne mater eius dicitur Maria? etc.*] Error Iudæorum salus nostra est, & hæreticorum condemnatio. Intantum enim cernebant hominẽ Iesum Christum ut fabri putarent filium. Nõne hic est fabri filius? Miraris si errent in fratribus, cum errent in patre. Locus iste plenius in supradicto contra Heluidiũ libello expositus est. k ¶ *Iesus autem dixit eis: Non est propheta sine honore nisi in patria sua & in domo sua.*] Præpemodum naturale est, ciues semper ciuibus inuidere. Non enim considerant præsentia uiri opera, sed fragilis recordantur infantiæ, quasi non & ipsi per eosdem ætatum gradus ad maturam ætatem uenerint. l ¶ *Et non fecit ibi uirtutes multas propter incredulitatem.*] Nõ quod etiã illis incredulis facere nõ potuerit uirtutes multas, sed ne multas faciens uirtutes, ciues incredulos condẽnaret. Potest autem & aliter intelligi, quod Iesus despicatur

A ciatur in domo & in patria sua: hoc est, in populo Iudæorum. Et ideo ibi pauca signa fecerit: ne penitus inexcusabiles fierēt. Maiora autem signa quotidie in gentibus per apostolos facit: non tam in sanatione corporum quàm in animarum salute. CAP. XIIII

mium. g ¶*Et contristatus est rex,etc.*] Consuetudinis scri C
pturarum est, ut opinionem multorum sic narret historicus, quomodo eo tempore ab omnibus credebatur. Sicut Ioseph ab ipsa quoq; Maria appellabatur pater Iesu, ita & nunc Herodes dicitur contristatus: quia hoc

IN *illo tempore audiuit Herodes tetrarcha famam Iesu,etc.*] Quidam ecclesiasticorum interpretū causasque rit: quare Herodes ista sit suspicatus: ut putet à mortuis Ioannem resurrexisse, & ideo uirtutes operari in eo: quasi erroris alieni nobis reddenda sit ratio: aut μετεμψυχώσεως secta ex his uerbis habeat occasionem: cum utiq; eo tempore quo Ioānes decollatus est, dominus triginta esset annorum: μετεμψύχωσις autem post multos annorum circulos, in diuersa corpora dicat animas insinuari. b ¶*Herodes autem tenuit Ioannem, etc.*] Vetus narrat historia Philippum Herodis maioris filium, sub

CAP. XIIII

IN [a]illō tempore audiuit Herodes tetrarcha famam Iesu, & ait pueris suis: Hic est Ioannes baptista: ipse surrexit à mortuis: & ideo uirtutes operantur in eo. [b]Herōdes enim tenuit Ioannem & alligauit eum: & posuit in carcerem propter Herodiadem uxorem Philippi fratris sui. Dicebat enim illi Ioannes: Non licet tibi habere eam. Et uōlens illum occidere timuit populum: quia sicut prophetam eum habebant. [c]Die aūtem natalis Herodis, saltauit filia Herodiadis in medio: & placuit Herodi. Vnde cūm iuramento pollicitus est ei dare quodcunq; postulasset ab eo. At illa præmonita à matre sua, Dá mihi, inquit, hic in disco caput Ioannis baptistæ. Et cōntristatus est rex: Prōpter iusiurandum autem, & propter eos qui pariter discumbebant, iussit dari. Misitq; & decollauit Ioannem in carcere. Et allatúm est caput eius in disco: & datum est puellæ, & attulit matri suæ. Et accēdentes discipuli eius, tulerunt corpus eius & sepelierunt illud. Et uēnientes nunciauerunt Iesu. [d]Quod cum audisset Iesus, secessit inde in nauiculam in locum desertum seorsum. Et cūm audissent turbæ, sequutæ sunt

discumbentes puta-
bant. Dissimulat e- a 143 II
nim mentis suæ mali-
ciam artifex homici-
da, cum tristitiam in b 144 II
facie, & lęticiam habe
ret in mente. h ¶*Pro
pter iusiurandum.*] Sce-
lus excusat iuramen-
to: ut sub occasione
pietatis impius fieret.
Quod autem subie- c 145 VI
cit: Et propter eos qui
pariter discumbebāt:
uult omnes sceleris
sui esse consortes: ut
in luxurioso impu-
roq; conuiuio cruen
tæ epulæ deferrentur.
i ¶*Et allatum est caput eius, etc.*] Legimus in
Romana historia Fla
minium ducem Ro-
manum, quod accū-
benti iuxta meretri- d 146 III
culæ, quæ nunquam
se uidisse diceret ho-
minem decollatum,
assensus sit ut reus

B quo dominus fugit in Aegyptum, fratrem huius Herōdis sub quo passus est Christus, duxisse uxorem Herodiadem filiam regis Aretæ: postea uero socerū eius, exortis quibusdam contra generum simultatibus, tulisse filiam suam, & in dolorem prioris mariti, Herodis ini-

Luc. 3. a mici eius nuptijs copulasse. Quis sit autem hic Philippus, euangelista Lucas plenius docet: Anno quinto decimo imperij Tiberij Cæsaris: procurante Pontio Pilato Iudæam: Tetrarcha autem Galilææ Herode: Philippo uero fratre eius tetrarcha Itureæ & Trachonitidis regionis. Ergo Ioannes baptista qui uenerat in spiritu &

3. Reg. 21. f uirtute Heliæ, eadem autoritate qua ille Achab corripuerat & Iezabel: arguit Herodem & Herodiadē quod illicitas nuptias fecerint, & non liceat fratre uiuente germano uxorem illius ducere: malens periclitari apud regem, quàm propter adulationem esse immemor præceptorum dei. c ¶*Et uolens illum occidere, etc.*] Seditionem quippe populi uerebatur propter Ioannem, à quo sciebat turbas in Iordane plurimas baptizatas. Sed amore uincebatur uxoris, ob cuius ardorem etiam dei præcepta neglexerat. d ¶*Die autem natalis, etc.*] Nullum alium inuenimus obseruasse diem natalis sui, nisi Hero-

Gen. 3. a dem & Pharaonem: ut quorum erat par impietas, esset & una solennitas. e ¶*Cum iuramento pollicitus est, etc.*] Ego non excuso Herodem, quod inuitus & nolens propter iuramentum homicidium fecerit: qui ad hoc forte iurauit, ut futuræ occasioni machinas prępararet. Alioquin si ob iusiurandum fecisse se dicit: si patris, si matris postulasset interitum, facturus fuerat an non? Quod in se ergo repudiaturus fuit, contemnere debuit & in propheta. f ¶*Da mihi, inquit, hic in, etc.*] Herodias timens ne Herodes aliquando resipisceret: uel Philippo fratri amicus fieret: atq; illicitæ nuptiæ repudio soluerentūr: monet filiam ut in ipso statim conuiuio, caput Ioannis postulet: digno operi saltationis, dignum sanguinis præ-

quidam capitalis criminis in conuiuio truncaretur, à D censoribus pulsum curia: quod epulas sanguini miscuerit, & mortem quamuis noxij hominis in alterius delicias præstiterit: ut libido & homicidium pariter miscerentur. Quanto sceleratior Herodes & Herodias, ac puella quæ saltauit in precium sanguinis, caput postulat prophetæ: ut habeat in potestate linguam, quæ illicitas nuptias arguebat. Hoc iuxta literam factum sit: nos autem usq; hodie cernimus in capite Ioannis prophetæ, Iudæos Christum, qui caput est prophetarum, perdidisse. k ¶*Et accedentes discipuli eius, etc.*] Refert Iosephus in quodam Arabiæ oppido Ioannem capite truncatum. Et quod sequitur: Accedentes discipuli eius tulerunt corpus, & ipsius Ioannis & saluatoris discipulos possumus intelligere. l ¶*Et uenientes nunciauerūt Iesu, etc.*] Necem baptistæ nunciant saluatori: qua audita, secessit in locum desertum. Non ut quidam arbitrantur timore motus: sed parcens inimicis suis, ne homicidio homicidium iungerent. Vel in diem paschæ suum interitum differens: in quo propter sacramentum immolandus est agnus, & postes credentium sanguine respergendi. Siue ideo recessit, ut nobis præberet exemplum uitandæ ultro tradentium se temeritatis: quia non omnes eadem constantia perseuerant in tormentis, qua se torquendos offerunt. Ob hanc causam & in alio loco præcipit. Cum uos persecuti fuerint in ista ciuitate, fugite in aliam. Eleganter quoq; euangelista non ait: fugit in locum desertum, sed secessit: ut persecutores uitauerit magis quàm timuerit. Aliter: Postquam à Iudæis & rege Iudæorum prophetæ truncatum est caput, & linguam ac uocem apud eos perdidit prophetia: Iesus transijt ad desertum ecclesiæ locum: quæ uirum ante non habuerat. m ¶*Et cum audissent turbæ, sequutæ sunt eum pedestres de ciuitatibus.*] Potest & aliam ob causam audito Ioannis interitu secessisse in desertum locum

 ut cre-

A ut credentium probaret fidem. Deniq; turbæ sequutæ sunt eum pedestres: non in iumentis: nõ in diuersis uehiculis, sed proprio labore pedum, ut ardorem mentis ostenderent. Si uolumus singulorum uerborum aperire rationes, propositi operis breuitatem excedimus. Attamen dicen-
dum est transitorie:
quod postquam do-
minus uenerit in de-
e 147 sertum, sequutæ sunt
I eum turbæ plurimæ.
Nam antequam ueni-
ret in solitudines gen-
tium, ab uno tantum
populo colebatur. a
¶ *Et exiens, etc.*] In euã-
gelicis sermonib. sem-
per literæ iunctus est
spiritus, & quicquid
primo frigere uide-
tur aspectu, si tetige-
ris calet. In loco deser-
to erat dominus: se-
quutæ sunt eum tur-
bæ relinquentes ciui-
tates suas: hoc est pri-
f 148 stinas cõuersationes,
VI & uarietates dogma-
tum. Egressus autem
g 149 Iesus significat quod
II turbæ habuerint qui-
h 150 dem eundi uolunta-
IIII tem, sed uires perue-
niendi nõ habuerint:

sunt eum pedestres de ciuitatibus. Et exiens uidit turbam multam, & misertus est eius, & curauit languidos eorum. [e] Vespere autem facto accesserunt ad eum discipuli eius, dicentes: Desertus est locus, & hora iam præterijt: dimitte turbas ut euntes in castella emant sibi escas. Iesus autem dixit eis. Non habent necesse ire. Date illis uos manducare. Respónderunt ei: Non habemus hic nisi quinq; panes & duos pisces. Qui ait eis: Afferte mihi illos huc. Et cum iussisset turbam discumbere super fœnum: [h] acceptis quinq; panibus & duobus piscibus, aspiciens in coelum, benedixit & fregit: & dedit discipulis panes: discipuli autem dederunt turbis. Et manducauerunt omnes, & saturati sunt. Et [k] tulerunt reliquias duodecim cophinos fragmentorum plenos. Manducantium autem fuit numerus quinq; milia uirorum: exceptis mulieribus & paruulis. [f] Et statim compulit Iesus discipulos suos ascendere in nauiculam, & præcedere eum trans fretum, donec dimitteret turbas. [g] Et dimissa turba ascendit in montem solus orare. [b] Vespere autem facto solus erat ibi. Nauicula autem in medio mari iactabatur fluctibus

Aspicit in cœlum, ut illuc oculos dirigendos doceat. C
Quinq; panes & duos pisciculos sumpsit in manus, & fregit eos, tradiditq; discipulis. Frangente dño, seminarium fit ciborum. Si enim fuissent integri, & non in frusta discerpti, nec diuisi in multiplicẽ segetem: turbas, & pueros, & fœminas & tantam multitudinem alere non poterant. Frangitur ergo lex cum prophetis, & in frusta discerpitur, & eius in medtũ mysteria proferuntur: ut quod integrũ & permanens in statu pristino non alebat, diuisum in partes alat gẽtium multitudinem. i ¶ *Discipuli autẽ, etc.*] Turbæ à domino per apostolos alimẽta suscipiunt. k ¶ *Et tulerunt reliquias, etc.*] Vnusquisq; apostolorum de reliquijs saluatoris implet cophinum suum: ut uel habeat unde postea gentibus cibos præbeat: uel ex reliquijs doceat ueros fuisse panes: qui postea multiplicati sunt. Et simul quære quomodo in ere-

B Ideo saluator egreditur de loco suo, & pergit obuiam: sicut & in alia parabola filio pœnitenti occurrerat. Visaq; turba miseretur, & curat languores eorum: ut fides plena statim præmium consequatur. b ¶ *Vespere autem facto, etc.*] Omnia plena mysterijs sunt. Recedit de Iudęa, uenit in desertum locum: sequuntur eum turbæ relictis ciuitatib. suis: egreditur ad eos Iesus: miseretur turbis, curat languidos eorum, & hoc facit non mane, nõ crescente die, non meridie, sed uespere quando sol iustitiæ occubuit. c ¶ *Iesus autem dixit eis: etc.*] Non habent necesse diuersos cibos quærere, & emere sibi ignotos panes, cum secum habeant cœlestem panem. d ¶ *Date illis uos manducare.*] Prouocat apostolos ad fractionem panis, ut illis se non habere testantibus, magnitudo signi no-
Ioan. 6.a tior fiat. e ¶ *Responderunt ei: Non, etc.*] In alio euangelista legimus: Est hic quidam puer qui habet quinq; panes, qui mihi uidetur significare Mosen. Duos autem pisces, uel utrunq; intelligimus testamentum: uel quia par numerus refertur ad legẽ. Igitur apostoli ante passionem saluatoris & coruscationem euangelij fulgurantis non habebant nisi quinq; panes & duos pisciculos: qui in salsis aquis & in amaris fluctibus uersabantur. f ¶ *Qui ait eis: Afferte mihi illos huc.*] Audi Marcion: audi Manichæe: quinq; panes & duos pisciculos ad se afferri iubet Iesus: ut eos sanctificet atq; multiplicet. g ¶ *Et cũ iussisset turbam discumbere super fœnum, etc.*] Iuxta literã manifestus est sensus: spiritualis interpretationis sacramenta pandamus. Discumbere iubentur supra fœnum: &
Luc. 8.b secundum alium euangelistam supra terram, per quinquagenos aut centenos: ut postquam calcauerint carnem suam, & omnes flores illius, & seculi uoluptates quasi arens fœnum sibi subiecerint: tunc per quinquagenarij numeri pœnitentiam, ad perfectum centesimi numeri culmen ascendant. h ¶ *Acceptis quinq; panibus & duobus piscibus, aspiciens in cœlũ, benedixit & fregit, et dedit, etc.*]

mo & in tam uasta solitudine panes non inueniantur D nisi quinq; tantum & duo pisciculi, & tam facile duodecim cophini repleantur. l ¶ *Manducantium autem fuit numerus, etc.*] Iuxta numerum quinq; panum, & comedentium uirorum, quinq; milium multitudo est. Necdum enim secundum alterius loci narrationem ad septenarium numerum uenerat: quem qui comedunt, quatuor milia sunt, uicina euangeliorum numero. Comedunt autem quinq; milia uirorum qui in perfectum uirum creuerant, & sequebantur eum de quo dicit Za- Zach. 6.c
charias: Ecce uir, oriens nomen eius. Mulieres autem & paruuli, sexus fragilis & ætas minor, numero indigni sunt. Vnde & in Numerorum libro quotiens sacerdo- Num. 1.c
tes atq; leuitæ & exercitus uel turbæ pugnantium describuntur, serui & mulieres & paruuli & uulgus ignobile absq; numero prætermittitur. m ¶ *Et statim compulit discipulos suos ascendere in nauiculam, & præcedere eum trans fretum, etc.*] Discipulis præcepit transfretare, & compulit ut ascenderent nauiculam: quo sermone ostenditur inuitos eos à domino recessisse: dum amore præceptoris ne punctum quidem temporis ab eo uolunt separari. a ¶ *Et dimissa turba, ascendit in montem solus orare, etc.*] Si fuissent cum eo discipuli Petrus & Iacobus & Ioannes, qui uiderant gloriam transformati: forsitan ascendissent in montem cum eo: sed turba ad sublimia sequi non potest, nisi docuerit eam iuxta mare in littore, & aluerit in deserto. Quod autem ascendit solus orare: non ad eum referas qui de quinq; panibus, quinq; milia saturauit hominum, exceptis paruulis & mulieribus: sed ad eum qui audita morte Ioannis secessit in solitudinem: non quod personã domini separemus: sed quod opera eius inter deum hominemq; diuisa sint. o ¶ *Nauicula autem in medio mari iactabatur, etc.*] Recte quasi inuiti & retractantes apostoli à domino recesserant: ne illo absente, naufragia sustinerent. Denique domino, in

montis

fluctibus: erat enim contrarius uentus. Quarta autem ui-
gilia noctis uenit ad eos ambulans supra mare. Et [b] uiden-
tes eum supra mare ambulantem, turbati sunt, dicentes
quia phantasma est. Et præ timore clamauerunt. Stā-
timq; Iesus loquutus est eis, dicens: Habete fiduciam, ego
sum: nolite timere. Respondens autem Petrus, dixit: Do-
mine, si tu es, iube me uenire ad te super aquas. At ipse
ait: Veni. Et descendens Petrus de nauicula, ambulabat
super aquam ut ueniret ad Iesum. Videns uero uentum
ualidum, timuit. Et cum cœpisset mergi, clamauit, dicēs:
Domine, saluum me fac. Et continuo Iesus extendēs ma-
num, apprehendit eum, & ait illi: Modicæ fidei, quare
dubitasti? [k] Et cum ascendisset in nauiculam, cessauit uen-
tus. Qui autem in nauicula erant, uenerunt & adoraue-
runt eum, dicentes: Vere filius dei es. [l] Et cūm transfre-
tassent, uenerunt in terram Genezareth. Et cūm cogno-
uissent eum uiri loci illius, miserunt in uniuersam regio-
nem illam: & obtulerunt ei omnes male habentes, & ro-
gabant eum ut uel fimbriā uestimenti eius tangerent. Et
quicunq; tetigerunt, salui facti sunt.

Cap. XV

TVnc accesserunt ad eum ab Hierosolymis scribæ & pharisæi, dicentes: Quare discipuli tui transgrediuntur traditiones seniorum? Non enim lauant manus suas, cum panem manducant. Ipse autem respondens, ait illis: Quare & uos transgredimini mandatum dei propter traditionem uestram? Nam deus dixit: Honora patrē & matrem: & qui maledixerit patri uel matri, morte

A montis cacumine commorante, statim uentus contrarius oritur, & turbat mare, & periclitantur apostoli: Et tamdiu imminens naufragium perseuerat, quamdiu Iesus ueniat. a ¶ *Quarta autem uigilia, etc.*] Stationes & uigiliæ militares in terna horarum spacia diuidunt. Quādo ergo dicit: quarta uigilia noctis uenisse ad eos dominum: ostendit tota nocte periclitatos, & extremo noctis atq; in cōsummatione mūdi eis auxilium præbiturum. b ¶ *Et uidentes eū, etc.*] Si iuxta Marcionem & Manichæum, dominus noster non est natus ex uirgine, sed uisus in phantasmate: quomodo nunc apostoli timent ne phantasma uideant? c ¶ *Et præ timore clamauerunt, etc.*] Cōfusus clamor, & incerta uox, magni timoris indicium est. d ¶ *Statimq; Iesus locutus etc.*] Quod primum uersabatur in causa, hoc curat: & timentibus præcepit, dicens: Habete fiduciam, nolite timere. Et quod sequitur: Ego
B sum: nec subiungit quis sit: uel ex uoce sibi nota poterant eum intelligere, qui per obscuræ noctis tenebras loquebatur: uel ipsum esse repetebāt, quem
Exod. 3. d loquutum ad Moysen nouerant: Hæc dices filijs Israel: qui est, misit me ad uos. e ¶ *Respondens autem Petrus, etc.*] In omnibus locis ardentissimæ fidei inuenitur Petrus. Interrogatis discipulis: quem homines dicerent Iesum, dei filium confitetur. Volentē ad passionem pergere, prohibet, & licet erret in sensu, tamen non errat in affectu: nolens eum mori, quem filium dei fuerat pauloante confessus. In montem cum saluatore inter primos primus ascendit, & in passione solus sequitur. Peccatum negationis quod ex repentino timore descenderat, amaris statim abluit lachrymis. Post passionem eum es-
Ioan. 21. b sent in lacu Genezareth & piscarentur, & dn̄s staret in litore: alijs paulatim nauigantibus, ille non patitur moras, sed accinctus ependyte suo, statim præcipitatur in fluctus. Eodem igitur fidei ardore quo semper, nunc quoq; cæteris tacentibus credit se posse facere per uoluntatem magistri, quod ille poterat per naturam. Iube me uenire ad te super aquas. Tu præcipe & illico solidabuntur undæ: leue fiet corpus quod per se graue est. f ¶ *Et descendens Petrus, etc.*] Qui putant domini corpus ideo non esse uerum: quia super molles aquas, molle & aereum incesserit: respondeant quomodo ambulauerit Petrus: quem utiq; uerum hominem non negabūt. g ¶ *Videns uero uentum, etc.*] Ardebat animi fides, sed humana fragilitas in profundum trahebat. Paululū ergo relinquitur tentationi, ut augeatur fides, & intelligat se

non facilitate postulationis, sed potentia domini cōseruatū. h ¶ *Et continuo Iesus, etc.*] Si apostolo Petro, de cuius fide & ardore mentis supra diximus, qui confidenter rogauerat saluatorem, dicens: Dn̄e, si tu es, iube me C
uenire ad te super aquas: quia paululū timuit dicitur: Modicæ fidei, quare dubitasti: quid nobis dicendum est, qui huius modicæ fidei ne minimā quidem habemus portiunculā? i ¶ *Qui autem in nauicula.*] Ad unum signū tranquillitate maris i 151
reddita, quæ post nimias procellas X
interdum & casu fieri solet, nautæ atq; uectores uere filiū dei confitentur, & Arius in ecclesia prædicat creaturam. k ¶ *Et cū transfretassent, etc.*] Si scire-
mus quid in nostra k 152
lingua resonaret Ge- VI
nezareth, intelligere- l 153
mus quomodo Iesus II
per typum apostolorum & nauis, ecclesiam de persecutione & naufragio liberatam transducat ad litus, & in tranquillis-
simo portu faciat re- a 154
quiescere. l ¶ *Et cum* VI
cognouissent, etc.] Co- D
gnouerunt eū rumore, non facie: uel certe pro signorum magnitudine, quæ patrabat in populis, etiam uultu plurimis notus erat. Et uide quāta sit fides hominum terræ Genezareth: ut non præsentium tantum salute cōtenti sint, sed mittant ad alias per circuitum ciuitates, quo omnes currant ad medicū. m ¶ *Et obtulerunt ei, etc.*] Qui male se habent, non tangant corpus Iesu: neq; totū uestimentum eius, sed extremam fimbriā, & quicunq; tetigerint, sanabuntur. Fimbriam uestimenti eius, uel minimum mandatū intellige: quod qui transgressus fuerit, minimus uocabitur in regno cœlorum. Vel assumptionem corporis, per quam uenimus ad uerbum dei, & illius postea fruimur maiestate.

CAP. XV

TVnc accesserunt ad, etc.] Mira pharisæorum scribarumq; stultitia, dei filium arguunt: quare hominum traditiones & præcepta non seruet. o ¶ *Non enim lauant, etc.*] Manus, id est, opera nō corporis utiq, sed animæ lauandæ sunt: ut fiat in illis uerbum dei. p ¶ *Ipse autem respondens, ait illis: etc.*] Falsam calumniam uera responsione confutat: Cum, inquit, uos propter traditionem hominum præcepta domini negligatis, quare discipulos meos arguendos putatis, quod seniorum iussa paruipendant, ut dei scita custodiant? q ¶ *Nam deus dixit: Honora patrem & matrem, etc.*] Honor in scripturis non tantum in salutationibus & officijs deferendis, quantum in eleemosynis ac munerum oblatione sen-
titur. Honora, inquit Apostolus, uiduas, quæ uere ui- 1. Tim. 5. a
duæ sunt: hic honor donum intelligitur. Et in alio loco:
Presbyteri

morte moriatur. Vos autem dicitis: Quicunque dixerit patri uel matri: munus quodcunq; eſt ex me, tibi proderit: & non honorificabit patrem ſuum aut matrē ſuam: & irritum feciſtis mandatum dei propter traditionem ueſtram. Hypocritæ, bene prophetauit de uobis Eſaias, dicēs: Populus hic labijs me honorat: cor autem eorum longe eſt à me. Sine cauſa autem colunt me, docentes doctrinas & mandata hominum. Et conuocatis ad ſe turbis, dixit eis: Audite & intelligite. Nōn quod intrat in os, coinquinat hominem: ſed quod procedit ex ore, hoc communicat hominem. [b] Tūnc accedentes diſcipuli eius, dixerunt ei: Scis quia phariſæi audito uerbo hoc ſcandalizati ſunt? At illē reſpondens, ait: Omnis plantatio quam non plantauit pater meus cœleſtis eradicabitur. [c] Sinite illōs, cæci ſunt, duces cæcorum. Cæcus autem ſi cæco ducatum præſtet, ambo in foueam cadunt. [d] Rēſpondens autem Petrus, dixit ei: Ediſſere nobis parabolam iſtam. At ille dixit: Adhuc & uos ſine intellectu eſtis? Nōn intelligitis, quia omne quod in os intrat, in uentrem uadit, & in ſeceſſum emittitur? Quæ autem procedunt de ore, de corde exeūt, & ea coinquināt hominem.

De

A Presbyteri duplici honore honorandi: maximeque qui laborant in uerbo & doctrina dei. Et per hoc mandatum
Deut. 25. a iubemur boui trituranti os non claudere. Et dignus ſit operarius mercede ſua. Præceperat dn̄s, uel imbecillitates, uel ætates, uel penurias parentum conſiderans, ut filij honorarent, etiam in uitæ neceſſarijs miniſtrandis parentes ſuos. Hanc prouidentiſſimam dei legē uolentes ſcribæ & phariſæi ſubuertere: ut impietatem ſub nomine pietatis inducerēt, docuerunt peſsimos filios: ut ſi quis ea quæ parentibus offerenda ſunt, deo uouere uoluerit, qui uerus eſt pater: oblatio dn̄i
b 155 X præponatur parentū muneribus, uel certe ipſi parentes quę deo conſecrata cernebāt, ne ſacrilegij crimē in-
c 156 V currerent, declinantes, egeſtate conficiebantur.
d 157 VI Atque ita fiebat ut oblatio liberorū ſub occaſione templi & dei, in ſacerdotū lucra cederet. Hæc peſsima phariſæorū traditio, de alia ueniebat occaſione.
B Multi habētes obligatos ære alieno, & nolentes ſibi creditū reddere, delegabant ſacerdotibus: ut exacta pecunia, miniſterijs templi & eorum uſibus deſeruiret. Poteſt aūt & hunc breuiter habere ſenſum: Munus quod ex me eſt, tibi proderit. Cōpellitis, inquit, filios, ut dicant parentib. ſuis: quodcūq; donū oblaturus erā deo, in tuos cōſumo cibos: tibiq; prodeſt ô pater & mater: ut illi timentes accipere quod deo mancipatū uideant, inopem magis uelint uitā ducere, quàm comedere de conſecratis. a ¶ *Non quod intrat, etc.*] Verbū communicat, proprie ſcripturarū eſt, & publico ſermone nō terit. Populus Iudæorū partem dei eſſe ſe iactitans, cōmunes cibos uocat, quibus omnes utūtur homines. Verbi gratia: ſuillā carnē, oſtreas, lepores, & iſtiuſmodi animantia, quæ ungulā non findunt, nec ruminant, nec ſquamoſa in piſcibus ſunt. Vn-
Act. 10. c de & in Actibus apoſtolorum ſcriptum eſt: Quod deus ſanctificauit, tu ne commune dixeris: Commune ergo quod cæteris hominibus patet, & quaſi non eſt de parte dei, pro immundo appellat. Non quod intrat in os, coinquinat hominē: ſed quod procedit ex ore, hoc coinquinat hominē. Opponat prudens lector & dicat: Si quod intrat in os, non coinquinat hominē: quare ido-
1. Cor. 10. c lothytis non ueſcimur? Et Apoſtolus ſcribit: Non poteſtis calicem dn̄i bibere, & calicē dæmoniorū. Sciendum igitur quod ipſi quidē cibi & dei creatura, per ſe omnis munda ſit: ſed idolorū ac dæmonū inuocatio ea faciat immūda. b ¶ *Tunc accedentes, etc.*] Ex uno ſermone omnis ſuperſtitio obſeruationū Iudaicarū fuerat eliſa: qui in cibis ſumēdis abominādiſq;, religionē ſuā ſitā arbitrant. Et quia crebro terit in eccleſiaſticis ſcripturis, ſcādalū: breuiter dicamus quid ſignificet. *σκάνδαλον* & ſcandalum, nos offendiculum, uel ruinā & impactionē pedis poſſumus dicere. Quando ergo legimus: Quicūq;
C de minimis iſtis ſcandalizauerit quempiam, hoc intelligimus, qui dicto facto ue occaſionem ruinæ cuiquam dederit. c ¶ *At ille reſpondens, ait: Omnis, etc.*] Etiam quæ plana uidentur in ſcripturis, plena ſunt quæſtionibus. Omnis, inquit, plantatio quam non plantauit pater meus cœleſtis, eradicabitur. Ergo eradicabitur & illa plantatio, de qua apoſtolus ait: 1. Cor. 3. b
Ego plantaui, Apollo rigauit. Sed ſoluitur quæſtio ex eo quod ſcribitur: Deus autē incrementum dedit. Dicit & ipſe: Dei agricultura, dei ædificatio eſtis. Et in alio loco: Cooperatores dei 3. Ioan. b
ſumus. Si autem cooperatores: igitur plantante Paulo, & rigante Apolline, deus cū operatorib. ſuis plantat & rigat. Abutuntur hoc loco qui diuerſas naturas introducunt, dicentes: Si plantatio quam non plantauit pater, eradicabitur: ergo quam plantauit ille, non poteſt eradicari. Sed audiāt illud Hieremiæ: Hier. 2. d
Ego uos plantaui uineam uerā, quomodo uerſi eſtis in amaritudinem uitis alienæ? D
Plantauit quidem deus, & nemo poteſt eradicare plantationem eius. Sed quoniam iſta plantatio in uoluntate proprij arbitrij eſt, nullus alius eam eradicare poterit, niſi ipſa præbuerit aſſenſum. d ¶ *Sinite illos, cæci ſunt: duces cæcorum. Cæcus autem ſi cæco ducatum.*] Hoc eſt quod Apoſtolus præceperat: Hæreticum Tit. 3. c
hominem poſt unam & alteram correptionem deuita: ſciens quod peruerſus ſit huiuſcemodi, & à ſemetipſo damnatus. In hunc ſenſum & ſaluator præcepit doctores peſsimos dimittendos arbitrio ſuo: ſciens eos difficulter ad ueritatem poſſe trahi, & cæcos eſſe, & cæcum populum in errorem trahere. e ¶ *Reſpondens autem Petrus, dixit ei: Ediſſere nobis parabolam iſtam, etc.*] Quod aperte dictum fuerat, & patebat auditui, apoſtolus Petrus per parabolam dictum putat, & in re manifeſta myſticam quærit intelligentiam. Corripiturq; à domino, quare parabolice dictum putet, quod perſpicue locutus eſt. Ex quo animaduertimus uitioſum eſſe auditorem: qui aut obſcura manifeſte, aut manifeſte dicta obſcure uelit intelligere. f ¶ *Non intelligitis, quia omne quod in os intrat, in uentrem uadit, etc.*] Omnia euangeliorum loca apud hæreticos & peruerſos plena ſunt ſcandali. Et ex hac ſententiola quidam calumniantur, quod dominus phyſicæ diſputationis ignarus, putet omnes cibos in uentrem ire, & in ſeceſſum dirigi: cum ſtatim infuſę eſcę per artus & uenas ac medullas, neruoſq; fundantur. Vnde & multos qui uitio ſtomachi perpetem ſuſtineant uomitū, poſt cœnas & prandia, ſtatim euomere quod ingeſſerint, & tamen corpulentos eſſe: quia ad primum tactū liquidior cibus & potus per membra fundant. Sed iſtiuſmodi homines dum uolunt alterius imperitiam reprehendere, oſtendunt ſuam. Quamuis enim tenuis humor & liquens eſca, tamen cum in uenis & artubus concocta

De cŏrde enim exeunt cogitationes malæ, homicidia, adulteria, fornicationes, furta, falsa testimonia, blasphemiæ: hæc sunt quę coinquinant hominem. Non lotis autem manibus manducare, non coinquinat hominē. Et egrĕssus inde Iesus secessit in partes Tyri & Sidonis: Et ecce mulier Cananæa à finibus illis egressa clamauit, dicens ei: Miserēre mei domine fili Dauid: filiā mea male à dæmonio uexatur. Qui nŏn respondit ei uerbum. Et accĕdentes discipuli eius rogabant eum, dicentes: Dimitte eam: quia clamat post nos. [e] Ipse autem respondens ait: Nŏn sum missus nisi ad oues quæ perierunt domus Israel. [f] At illa uenit & adorauit eum dicens: Domine adiua me. Qui respondens ait: Non est bonum sumere panem filiorum, & mittere canibus. At illā dixit: Etiam domine: Nam & catelli edunt de micis quæ cadunt de mēsa dominorum suorū. Tunc respondens Iesus, ait illi: O mulier, magna est fides tua: fiat tibi sicut uis. Et sanata est filia eius ex illa hora. [g] Et cŭm transisset inde Iesus, uenit secus mare Galilææ, & ascendens in montem sedebat ibi. Et accesserunt ad eum turbæ multæ, habentes secum mutos, cæcos, claudos, debiles, & alios multos. Et proiecerunt eos ad pedes eius, & cŭrauit eos, ita ut turbæ mirarentur uidentes mutos loquentes: claudos ambulantes, cæcos uidentes: & magnificabant deum Israel. Iesus autem conuocatis discipulis suis, dixit: Misereor turbæ: quia

A concocta fuerit & digesta, per occultos meatus corporis quos Græci πόρους uocant, ad inferiora dilabitur, & in secessum uadit. a ¶ *De corde enim exeunt, etc.*] De corde, inquit, exeunt cogitationes malæ. Ergo animæ principale nō secundū Platonem in cerebro, sed iuxta Christum in corde est, & arguendi ex hac sententia, qui cogitationes à diabolo immitti putāt, & nō ex propria nasci uoluntate. Diabolus adiutor & incensor malarum cogitationum potest esse, autor esse non potest. Sin autē semper in insidijs positus, leuem cogitationū nostrarum scintillā suis fomitibus inflammarit, nō debemus opinari eum cordis quoque occulta rimari: sed ex corporis habitu & gestibus æstimare quid uersemus intrinsecus. Verbi gratia: si pulchram mulierem nos crebro uiderit inspicere, intelligit cor amoris iaculo uulneratum. b ¶ *Et egressus inde Iesus, etc.*] Scribis & pharisæis calū-

B niatoribus derelictis, transgreditur in partes Tyri & Sidonis, ut Tyrios Sidoniosq; curaret. Mulier autem Cananæa egredit̄ de finibus pristinis, ut clamans filiæ impetret sanitatē. Obserua quod in quintodecimo loco filia Cananææ sanetur. c ¶ *Miserere mei domine, etc.*] Inde nouit uocare filium Dauid: quia egressa iam fuerat de finibus suis, & errorem Tyriorum ac Sidoniorum loci ac fidei commutatione dimiserat. d ¶ *Filia mea male à dæmonio uexatur, etc.*] Ego filiam Cananææ, puto animas esse credentium: quæ male à dæmonio uexabantur ignorantes creatorem, & adorantes lapidem. e ¶ *Qui non respondit ei, etc.*] Non de superbia pharisaica, nec de scribarum supercilio: sed ne ipse sententiæ suæ uideretur esse contrarius, per quam iusserat: In uiam gentium ne abieritis, & in ciuitates Samaritanorum ne intraueritis. Nolebat enim occasionem calumniatoribus dare: perfectamq; salutem gētium, passionis & resurrectionis tempori reseruabat. f ¶ *Et accedentes discipuli eius rogabant eum, dicentes: etc.*] Discipuli illo adhuc tempore mysteria domini nescientes, uel mise-

Mar. 7.c ricordia common, rogabant pro Cananæa muliere, quam alter euangelista Syrophœnissam appellat: uel importunitate eius carere cupientes: quia non ut clementem, sed ut durum medicum crebrius inclamaret. g ¶ *Ipse autem respondens ait: Non sum missus nisi ad oues quæ perierunt domus.*] Non quo & ad gentes non missus sit, sed quo primum missus sit ad Israel: ut illis non recipientibus euangelium, iusta fieret ad gentes transmigratio. Et significanter dixit ad oues perditas domus Israel, ut ex hoc loco etiam unam erroneam ouem de alia parabola intelligamus. h ¶ *At illa uenit & adorauit, etc.*] Mira

sub persona mulieris Chananitidis, ecclesiæ fides, patiē- C
tia & humilitas prædicatur. Fides, qua credidit sanari posse filiā suam. Patientia, qua totiens cōtempta, in precibus perseuerat. Humilitas, qua se non canibus, sed catulis comparat. Canes autem ethnici propter idololatriam dicuntur, qui esui sanguinis dediti, & cadaueribus mortuorum feruntur in rabiem. Nota quod ista Cananitis perseueranter primum filium Dauid, deinde dñm uocet, & ad extremum adoret ut deum. i ¶ *At illa dixit: etc.*] Scio me, inquit, filiorū panem nō me-
rere: nec integros pos- e 158 V
se capere cibos: nec se-
dere ad mēsam cum
patre, sed contenta f 159 VI
sum reliquijs catulorum: ut per humilitatem micarum, ad panis integri ueniā magnitudinem. O mira rerū conuersio: Israel quondam filius, nos
canes. Pro diuersitate g 160 VI
fidei, ordo nominū commutatur. De illis
postea dicit̄: Circun- Psal. 21.d
dederunt me canes
multi. Et uidete ca- D
nes: uidete malos operarios: uidete concisionem. Nos audiuimus cum Syrophœnissa, & muliere quæ sanguine fluxerat: magna est fides tua: fiat tibi sicut uis. Et: Filia, fides tua te saluā fecit. k ¶ *Et cum transisset, etc.*] In eo loco ubi Latinus interpres transtulit, debiles: in Græco scriptū est, κυλλοὺς: quod non generale debilitatis, sed unius infirmitatis est nomen: ut quomodo claudus dicitur, qui uno claudicat pede: sic κυλλὸς appellet̄ qui unam manum debilem habet. Nos proprietatē huius uerbi non habemus. Vnde & in consequentib. euangelista cæterorū debiliū exposuit sanitates, horū tacuit. Quid enim sequit̄? l ¶ *Et curauit eos, etc.*] De κυλλοῖς tacuit: quia quid ecōtrario diceret, non habebat. Hoc de uno uerbo. Intueamur aūt quod sanata Cananææ filia, reuertatur ad Iudæā, & ad mare Galilææ, & ascendat in montē, & quasi auis teneros fœtus prouocet ad uolandū, ibiq; sedeat: & turbæ concurrant ad eum, deducentes siue portātes secū uarijs oppressos infirmitatibus: quos postq̄ curauit, dedit eis cibos, & hoc opere completo, ascendit in nauiculam, & uenit in fines Magedan. Et ascendens in montē, sedebat ibi, & accesserunt ad eum turbæ. Obserua quod muti, claudi & cæci, ducuntur ad montem, ut ibi curentur à dño. m ¶ *Iesus aūt conuocatis, etc.*] Vult pascere quos curauit: prius aufert debilitates, ut postea sanis offerat cibos. Cōuocat quoq; discipulos suos, & qđ facturus est, loquit̄: ut uel magistris exemplū tribuat, cū minoribus atq; discipulis cōmunicanda esse cōsilia: uel ex cōfabulatione intelligant signi magnitudinē: respondētes se panes in eremo nō habere: Misereor, inquit, turbæ: quia triduo iam perseuerāt mecum. Misereri turbæ,

quum

quia triduo iam perseuerant mecū,& non habent quod manducent. Et dimittere eos ieiunos nolo, ne deficiant in uia. Et dicūnt ei discipuli: Vnde ergo nobis in deserto panes tantos, ut saturemus turbam tantam? Et ait illis Iesus: Quot habetis panes? At illi dixerunt: Septem, & paucos pisciculos. Et præcepit turbæ ut discumberent super terram. Et accipiens septem panes & pisces, & gratias agens, fregit & dedit discipulis suis, & discipuli dederunt populo. Et comederunt omnes, & saturati sunt. Et quod superfuit de fragmentis, tulerunt septem sportas plenas. Erant autem qui manducauerunt, quatuor milia hominū, extra paruulos & mulieres. Et dimissa turba, ascendit in nauiculam, & uenit in fines *Magedan. Μαγεδάν

Cap. XVI

E[a]T accesserunt ad eum pharisæi & Sadducæi tentantes, & rogauerunt eum ut signū de cœlo ostenderet eis. [b]At ille respondens, ait illis: Facto uespere dicitis, serenum erit: rubicundum est enim cœlum. & mane, hodie tempestas: rutilat enim triste cœlum. Faciem ergo cœli diiudicare nostis: signa autem temporū non potestis scire. [c]Generatio mala & adultera signum quærit, & signum non dabitur ei, nisi signum Ionæ prophetæ. Et relictis illis abijt. Et cum uenissent discipuli eius trans fretum, obliti sunt panes accipere. [d]Qui dixit illis: Intuemini & cauete à fermento Pharisæorum & Sadducæorū. [e]At illi cogitabant inter se, dicentes: Quia panes non accepimus. Sciens autem Iesus dixit eis: Quid cogitatis inter uos modicæ fidei: quia panes non habetis? Nondum intelligitis, neque recordamini quinque panum quinque milium hominum, & quot cophinos sumpsistis? Neque septem panum quatuor milium hominum, & quot sportas sumpsistis? Quare non intelligitis: quia non de pane dixi uobis: cauete à fermento Pharisæorum & Sadducæorum. Tunc intellexerunt, quia non dixerit, cauendum à fermento panum, sed à doctrina Pharisæorum & Sadducæorum.

A quia in trium numero, patri, filio, spiritui & sancto credebant. Et non habent quod manducent. Turba semper esurit, & cibis indiget, nisi saturetur à dño. Et dimittere eos ieiunos nolo, ne deficiant in uia. Esuriebāt post magnas debilitates: & per patientiam futuros expectabant cibos. Non uult eos Iesus dimittere ieiunos, ne deficiant in uia. Periclitatur ergo qui sine cœlesti pane ad optatam mansionē peruenire festinat. Vnde & angelus lo-
3.Reg.19.b quitur ad Heliā: Surge, & manduca: quia grandem uiā ambulaturus es. a ¶Et dicunt ei discipuli: Vnde ergo.] De hoc signo iā supra diximus, & eadem repetere, ociosū est: tātum in his quæ discrepant, immoremur. Supra legimus: Vespere aūt facto, ac-
a 161 cesserunt ad eum di-
IIII scipuli, dicentes: Desertus est locus, & reli-
b 162 qua. Hic discipulis cō-
V uocatis, ipse dñs loquitur: Misereor turbæ: quia triduo iam perseuerant mecum.
c 163 Ibi quinque panes erāt
VI & duo pisces: hic se-
B ptē panes & pauci pisciculi. Ibi super fœnū
d 164 discumbūt: hic super
II terram. Ibi qui comederunt, quinque milia
e 165 sunt, iuxta panū nu-
VI merū quos comedērūt, hic quatuor milia. Ibi duodecim cophini replenē de reliquijs fragmentorū: hic septem sportæ. In superiori ergo signo, quia propinqui erant & uicini quinque sensuū: non ipse dñs eorum recordatur, sed discipuli, & recordant uespere uicina nocte, & inclināte iam sole. Hic aūt ipse dñs recordatur, & misereri se dicit, & causam miserationis exponit: quia triduo iam perseuerant mecū, & dimittere eos ieiunos non uult, ne deficiant in uia. Isti qui de septem panibus, hoc est, in sacrato alunē numero atque perfecto, non sunt quinque milia, sed quatuor milia: qui numerus semper in laude ponitur, & quadrangulus lapis non fluctuat, & non est instabilis, & ob hanc causam etiam euangelia in eo numero consecrata sunt. CAP. XVI

ET accesserunt ad, etc.] Hoc in plerisque codicibus non habetur: sensusque manifestus est, quod ex elementorum ordine atque constantia, possint & sereni & pluuiæ dies prænosci. Scribæ autem & pharisæi qui uidebantur legis esse doctores, ex prophetarum uaticinio non potuerunt intelligere saluatoris aduentum. c C ¶Et relictis illis, etc.] Relictis scribis & pharisæis quibus dixerat: Generatio mala & adultera signū quærit, & signum non dabitur ei, nisi signum Ionę prophetę: recte abijt trans fretum, & gentiū secutus est populos. Quid autē sibi uelit signum Ionæ, iam supra dictū est. Act.1.d d ¶Qui dixit illis: Intuemini, etc.] Qui cauet à fermento pharisæorū & sadduceorū, legis ac literæ præcepta non seruat, traditiones hominū negligit, ut faciat mandatū dei. e ¶Sciens autem Iesus, dixit: Quid cogitatis, etc.] Per occasionem præcepti quod saluator iusserat, dicens: cauete à fermento pharisæorū & sadducæorum: docet eos quid significent quinque panes, & septem: quinque milia hominū, & quatuor milia, quæ pasta sunt in eremo: quod licet signorū magnitudo perspicua sit, tamen & aliud in spirituali intelligentia demonstretur. Si enim fermentum pharisæorum & sadduceorum D non corporalē panē, sed traditiōes peruersas & hæretica significat dogmata: quare et cibi quibus nutritus est populus dei, non uerā doctrinam integrāque significēt? Quæ rat aliquis & dicat: Quomodo panes nō habebant, qui statim impletis septē sportis, ascenderunt in nauiculā: & uenerunt in fines Magedā: ibique audiūt nauigātes, quod cauere debeant à fermento pharisæorum & Sadducæorū? Sed scriptura testatē quod obliti sint eos secum tollere. Hoc est fermentum, de quo & Apostolus loquitur: Modicum fermentum, totam massam corrumpit. 1.Cor.5.b Istiusmodi fermentum quod omni ratione uitandum est, habuit Marcion & Valentinus & omnes hæretici. Fermentū hanc uim habet, ut si farinæ mixtum fuerit, quod paruū uidebatur, crescat in maius, & ad saporem suum uniuersam conspersionem trahat: ita & doctrina hæretica, si uel modicam scintillam in tuum pectus iecerit, in breui ingens flamma succrescit, & totam hominis possessionem ad se trahit. Denique sequitur: Tunc intellexerunt, quia non dixisset cauendum à fermento panū, sed à doctrina Pharisæorum & Sadducæorum.

¶Commentarij secundi in Matthæum finis.

Commen-

A COMMENTARIORVM HIERONYMI in Matthæum Liber tertius.

Enit Iesus in partes Cæsareæ Philippi.] Philippus iste est frater Herodis, de quo suprà diximus, tetrarcha Ituræ & Trachonitidis regionum: qui in honorē Tiberij Cęsaris, Cęsaream Philippi, quæ nūc Paneas dicitur, appellauit, & est in prouincia Phœnicés: imitatus Herodē patrem, qui in honorem Augusti Cæsaris appellauit Cæsareā, quæ prius Turris Stratonis uocabat̄, & ex nomine filiæ eius Iuliadem trans Iordanē extruxit. Ille locus est Cæsareæ Philippi, ubi Iordanis orit̄ ad radices Libani, & habet duos fontes, unū nomine Ior, & alterū Dan: qui simul mixti Iordanis nomē efficiūt.

[f] Enit aûtem Iesus in partes Cæsareæ Philippi, & interrôgabat discipulos suos, dicens: Quem dicūt homines esse filium hominis? At illi dixerûnt: Alij Ioannem Baptistam, alij autem Heliam, alij uero Hieremiam, aut unum ex prophetis. Dicit illis Iesus: Vos aûtem quem me esse dicitis? Respondens Simon Petrus dixit: Tu es Christus filius dei uiui. [g] Respondens aûtem Iesus, dixit ei: Beatus es Simon Bariona: quia caro & sanguis non reuelauit tibi, sed pater meus qui in cœlis est. Et egô dico tibi: Quiâ tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo ecclesiam meam, & pôrtæ inferi non præualebunt aduersus eam. Et dabô tibi claues regni cœlorum. Et quodcunque ligaueris super terram, erit ligatum in cœlis: & quodcunque solueris super terram, erit solutū in cœlis. [h] Tûnc præcepit discipulis suis ut nemini dicerent: quia ipse esset Iesus Christus.

Exinde

b ¶ *Et interrogabat discipulos suos.*] Non dixit: Quem me dicunt esse homines, sed filium hominis: ne iactanter de se quærere uideret̄. Et nota ꝙ ubicunq; scriptum est in ueteri testamēto, filius hominis, in Hebræo filius Adam positū sit. Illud quoq; quod in psalmo le-

Psal. 4.a gimus: Filij hominum usquequo graui corde: in He-

B bræo dicitur, filij Adam. Pulchrè aūt interrogat: Quem dicunt homines esse filium hominis: quia qui de filio hominis loquuntur, homines sunt: qui uero diuinitatem eius intelligūt, non homines, sed dij appellantur.

c ¶ *At illi dixerunt.*] Miror quosdam interpretes causas errorum inquirere singulorum, & disputationem longissimam texere: quare dominū nostrum Iesum Christum, alij Ioannem putauerint, alij Heliam, alij Hieremiam, aut unum ex prophetis: cum sic potuerint errare in Helia & Hieremia: quomodo Herodes errauit in

Mar. 6.b Ioanne, dicens: Quem ego decollaui Ioannem, ipse surrexit à mortuis, & uirtutes operantur in eo. d ¶ *Vos autem quem me esse dicitis?*] Prudens lector attende, quod ex consequentibus textuq; sermonis, apostoli nequaquam homines, sed dij appellantur. Cum enim dixisset: Quem dicunt homines esse filium hominis: subiecit: Vos autem quem me esse dicitis? illis quia homines sunt humana opinantibus: uos qui estis dij, quem me esse existimatis? Petrus ex persona omniū apostolorū profitetur: Tu es Christus filius dei uiui. Deum uiuum appellat ad distinctionem eorum deorū qui putantur dij, sed mortui sunt: Saturnū, Iouem, Cererem, Liberū, Herculem, & cætera idolorum portenta significans.

d ¶ *Respondens aūt Iesus dixit ei.*] Testimonio de se apostoli reddit uicē. Petrus dixerat: Tu es Christus filius dei uiui: mercedē recepit uera confessio: Beatus es Simon Bariona. quare? quia nō reuelauit tibi caro & sanguis, sed reuelauit pater. Quod caro & sanguis reuelare nō potuit, spiritus sancti gratia reuelatum est. Ergo ex confessione sortitur uocabulum, quod reuelationē ex spiritu sancto habeat: cuius & filius appellādus sit. Siquidem Bariona in nostra lingua sonat, filius colūbæ. Alij simpliciter accipiunt, quod Simon, id est, Petrus, sit filius Ioannis, iuxta alterius loci interrogationē: Simon

Ioannis diligis me? Qui respōdit: Domine tu scis. Et uo C lunt scriptorum uitio deprauatū: ut pro Bariohanna, hoc est filius Ioannis: Bariona scriptum sit, una detracta syllaba. Iohanna autē interpretatur domini gratia: utrunq; autem nomen mystice intelligi potest, quod & columba spiritū sanctū, & gratia dei, donū significet spiritua- f 166 I le. Illud quoq; quod ait: Quia caro & sanguis non reuelauit tibi, apostolicæ narrationi comparatur, in qua ait: Cōtinuo nō acquieui carni & sanguini: Carnem ibi & g 167 X sanguinē, Iudæos significans: ut hic quoque sub alio sensu demonstretur: quod et nō per doctrinā pharisæorum, sed per dei gratiā Christus dei filius reuelatus sit. f ¶ *Et ego dico tibi, etc.*] Quid est quod ait: Et ego dico tibi? Quia b 168 II tu mihi dixisti: Tu es Christus filius dei uiui, & ego dico tibi, nō sermone crasso, & nullum habente opus, sed dico tibi: quia meum dixisse, fecisse est. g ¶ *Quia tu es Petrus.*] Sicut ipse lumen apostolis donauit, ut lumen mundi appellarentur: cæteraq; ex domino sortiti sunt uocabula: ita & Simoni qui credebat in petram Christum, Pe- D tri largitus est nomen. Ac secundum metaphoram petræ, recte dicitur ei: Aedificabo ecclesiam meā super te. h ¶ *Et portæ inferi.*] Ego portas inferi reor uitia atq; peccata: uel certe hæreticorū doctrinas, per quas illecti homines ducuntur ad tartarū. Nemo itaq; putet de morte dici, quod apostoli cōditioni mortis subiecti nō fuerint: quorum martyria uideat coruscare. i ¶ *Et dabo tibi claues regni cœlorum.*] Istum locum episcopi & presbyteri non intelligentes, aliquid sibi de pharisæorum assumunt supercilio: ut uel damnent innocentes, uel soluere se noxios arbitrentur: cum apud deum non sententia sacerdotum, sed reorum uita quæratur. Legimus Leu. 14.a in Leuitico de leprosis: ubi iubentur, ut ostendant se sacerdotibus, & si lepram habuerint, tunc à sacerdote immundi fiant: nō quo sacerdotes leprosos faciant & immundos, sed quo habeant notitiam leprosi & non leprosi, & possint discernere qui mūdus, quiue immundus sit. Quomodo ergo ibi leprosum sacerdos mundum uel immundum facit: sic & hic alligat, uel soluit episcopus & presbyter: nō eos qui insontes sunt uel noxij: sed pro officio suo, cum peccatorum audierit uarietates, scit qui ligandus sit, quiue soluendus. k ¶ *Tunc præcepit discipulis suis ut nemini dicerent, quia ipse esset Christus Iesus, etc.*] Supra mittens discipulos ad prædicandum, iusserat eis ut annunciarent aduentum suum: hic præcipit, ne se dicāt esse Iesum Christum. Mihi uidetur aliud esse Christum prædicare, aliud Iesum Christum. Christus commune dignitatis est nomen: Iesus proprium uocabulum saluatoris. Potest autem fieri ut idcirco ante passionem & resurrectionem se noluerit prædicari, ut completo postea sanguinis sacramento, opportunius apostolis diceret: Euntes docete omnes gentes, &c. Matt. ult. Quod ne quis putet nostræ tantum esse intelligētiæ, & non sensus euangelici: quæ sequūtur, causas prohibitæ

A tunc prædicationis exponit. a ¶ *Exinde cœpit Iesus, etc.*] Et est sensus: Tunc me prædicate, cum ista passus fuero: quia non prodest Christum publicè prædicare, & eius uulgare in populis maiestatẽ, quem post paululum flagellatũ uisuri sint & crucifixum, & multa pati à senioribus & scribis & prin-
cipibus sacerdotũ. Et
nunc Iesus multa pa-
titur ab his qui rur-
sum sibi crucifigũt fi-
i 169 lium dei, & cum seni-
VI ores putentur in ec-
clesia, & principes sa-
cerdotum: simplicem
sequentes literam, oc
cidũt filium dei, qui
k 170 totus sentitur in spiri
II tu. b ¶ *Et assumens eũ Petrus, cœpit increpare illum, etc.*] Sæpe dixi-
mus nimiũ ardoris a-
morisq́ue quammaxi-
me fuisse Petrũ in do-
minũ saluatorẽ: quia
ergo post cõfessionẽ
l 171 suam qua dixerat: Tu
X es Christus filius dei
uiui, & præmium sal
m 172 uatoris quod audie-
II rat: Beatus es Simon
Bariona: quia caro &
sanguis non reuela-
uit tibi, sed pater me-
us qui in cœlis est: re-
B pente audiuit à domi
no, oportere se ire Hi
erosolymã, ibiq́ue multa pati à seniorib. & scribis & principibus sacerdotũ, & occidi, & tertia die resurgere: non uult destrui confessionem suam: nec putat fieri posse, ut filius dei occidatur: assumitq́ue eum in affectũ suum, uel separatim ducit, ne præsentibus cæteris condiscipulis magistrum uideatur arguere, & cœpit increpare illũ amantis affectu & optantis dicere: Absit à te domine. Vel ut melius habetur in Græco: ἵλεώς σοι κύριε, οὐ μὴ ἔσαι σοι τοῦτο, hoc est, propicius sis tibi domine, nõ erit tibi hoc. Non potest fieri, nec recipiunt aures meæ, ut dei filius occidendus sit. Ad quem dominus cõuersus ait: Vade retro me satana, scandalum mihi es. Satanas interpretatur aduersarius, siue contrarius. Quia contraria, inquit, loqueris uoluntati meæ: debes aduersarius appellari. Multi putãt quod non Petrus correptus sit, sed aduersarius spiritus: qui hæc dicere apostolum suggerebat. Sed mihi hic error apostolicus & de pietatis affectu ueniens, nunquam incentiuum diaboli uidebitur. Vade retro me satana. Diabolo dicitur: Vade retro. Petrus audit: Vade retro me, hoc est, sequere sententiam meam: quia nõ sapis ea quæ dei sunt, sed quæ hominũ. Meæ uoluntatis est & patris, cuius ueni facere uoluntatem, ut pro hominũ salute moriar: tu tuam tantũ considerans uoluntatem: non uis granũ tritici in terram cadere, ut multos fructus afferat. Prudens lector inquirat quomodo post tantam beatitudinem: beatus es Simõ Bariona. Et: Tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo ecclesiam meã, & portæ inferi non præualebunt aduersus eam. Et tibi dabo claues regni cœlorũ. Et quod ligaueris uel solueris super terram, erit ligatũ uel solutum in cœlo: nũc audiat: Vade retro me satana, scandalum mihi es. Aut quæ sit tam repẽtina cõuersio, ut post tanta præmia, satanas appelletur. Sed si consideret qui hoc quærit, Petro illam benedictionẽ & beatitudinem C ac potestatem, & ædificationem super eum ecclesiæ in futuro promissam, non in præsenti datam intelliget. Aedificabo, inquit, super te ecclesiam meam, & portæ inferi non præualebunt aduersus eam, & dabo tibi claues regni cœlorum: omnia de futuro. Quæ si statim dedisset ei, nunquam in eo prauæ confessionis error inuenisset locum. c ¶ *Tunc Iesus dixit discipulis suis.*] Qui deposuit ueterem hominẽ cum operibus suis, denegat semetipsum, dicens: Viuo autẽ non Col. 3. b
ego, uiuit uero in me Gal. 2. d
Christus: tolliq́ue crucem suam, & mundo crucifigitur. Cui autem mundus crucifixus est, sequitur dominum crucifixum. d ¶ *Aut quam dabit homo cõmutationem.*] Pro Israel datur commutatio Aegyptus & Aethiopia & Syene: pro anima humana illa sola est retributio, quam Psalmista canit: Quid retribuam Psal. 115. a
domino pro omnib.
quæ retribuit mihi? D
Calicem salutaris accipiam, & nomen domini inuocabo. e ¶ *Filius enim hominis uenturus est.*] Petrus ad prædicationem dominicæ mortis scandalizatus, sententia domini fuerat increpatus: prouocati discipuli, ut abnegarent se & tollerent crucem suam, & morientium animo sequerentur magistrum. Grandis terror audientium, & qui possit principe apostolorum perterrito, etiam aliis metum inijcere: idcirco tristibus læta succedunt, & dicit: Filius hominis uenturus est in gloria patris sui cum angelis suis. Times mortem, audi gloriam triumphantis. Vereris crucem, ausculta angelorum ministeria. Et tunc, inquit, Rom. 10. c
reddet unicuiq́ue secundum opera eius. Non est distinctio Iudæi & ethnici, uiri & mulieris, pauperum & diuitum: ubi non personæ, sed opera considerantur. f ¶ *Amen dico uobis.*] Terrorem apostolorum spe medicari uoluerat promissorum, dicens: Filius hominis uenturus est in gloria patris sui cũ angelis suis. Insuper autoritate iudicis addita, & reddet unicuiq́ue secundũ opera sua. Poterat apostolorum tacita cogitatio, istiusmodi scandalum sustinere. Occisionẽ & mortem nunc dicis esse uenturam. Quod autem promittis te affuturũ in gloria patris cum angelorũ ministerijs & iudicis potestate, hoc in dies erit, & in tempora longa differetur. Præuidens ergo occultorũ cognitor quid possent obijcere, præsentem timorem, præsenti compensat præmio. Quid enim dicit? Sunt quidã de hic stantibus qui non gustabunt mortem, donec uideant filium hominis uenientem in regno suo: ut qualis est postea uenturus, ob incredulitatem uestram præsenti tempore demonstret.

Exindè cœpit Iesus ostendere discipulis suis, quia oporteret eum ire Hierosolymam, & multa pati à senioribus, & scribis, & principibus sacerdotum, & occidi, & tertia die resurgere. [i] Et assumẽns eum Petrus, cœpit increpare illum, dicens: Absit à te domine, non erit tibi hoc. Qui conuersus dixit Petro: Vade post me satana: scandalum es mihi: quia non sapis ea quæ dei sunt, sed ea quæ hominum. [k] Tùnc Iesus dixit discipulis suis: Si quis uult post me uenire, abneget semetipsum, & tollat crucẽ suam, & sequatur me. Qui enim uoluerit animam suam saluã facere, perdet eam. Qui autem perdiderit animam suam propter me, inueniet eam. Quid enim prodest homini, si uniuersum mundum lucretur, animæ uero suæ detrimentũ patiatur? Aùt quam dabit homo cõmutationem pro anima sua? [l] Filiùs enim hominis uẽturus est in gloria patris sui cum angelis suis, & tunc reddet unicuiq́ue secundum opus eius. [m] Amẽn dico uobis: sunt quidam de hic stantibus, qui non gustabunt mortem, donec uideãt filium hominis uenientem in regno suo.

Cap. XVII

ET pòst sex dies assumens Iesus Petrum & Iacobum & Ioannem

Cap. XVII

ET *post dies sex.*] Quare Petrus & Iacobus & Ioannes in quibusdam euangeliorũ locis separentur à cæteris: aut quid priuilegij habeant extra alios apostolos, crebro

& Ioannem fratrem eius: ducit illôs in montē excelsum
seorsum, & trānsfiguratus est ante eos. Et rēsplenduit fa-
cies eius sicut sol: uestimenta aūt eius facta sunt alba sicut
nix. Et eccē apparuit illis Moyses & Elias cum eo loquen
tes. Respôndens autē Petrus, dixit ad Iesum: Domine, bo
num est nos hic esse: si uis, faciâmus hic tria tabernacula:
tibi unū, Moysi unū, & Eliæ unū. Adhûc eo loquente, ec
ce nubes lucida obumbrauit eos. Et ecce uox de nube di
cens: Hic est filius meus dilectus in quo mihi bene com-
placui, ipsum audite. Et aûdientes discipuli, ceciderūt in
faciē suā, & timuerūt ualde. Et accēssit Iesus, & tetigit eos,
dixitq; eis: Surgite, & nolite timere. Leuântes aūt oculos
suos, neminē uiderūt nisi solū Iesum. Et dēscendentib. il-
lis de monte, præcepit Iesus, dicens: Nemini dixeritis ui-
sionē, donec filius hominis à mortuis resurgat. [a] Et intēr
rogauerunt eum discipuli, dicētes: Quid ergo scribæ di-
cunt

A crebro diximus: nūc quęritur quomodo post dies sex assumpserit eos, & duxerit in montē excelsum sursum:
Luc. 8.d cum Lucas euangelista octonariū numerū ponat. Sed facilis responsio est: quia hic medij ponuntur dies: ibi primus additū & extremus. Non enim dicitur: Post dies octo assumpsit Iesus Petrum & Iacobum & Ioannem, sed die octauo. a ¶ *Ducit illos in montem excelsum.*] Ducere ad montana discipulos, pars regni est. Ducūtur seorsum: quia multi uocati, pauci uero electi. b ¶ *Et transfiguratus est ante eos.*] Qualis futurus est tempore iudicandi, talis apparuit apostolis. Quod autem dicit, transfiguratus est ante eos: nemo putet pristinā eum formam & faciē perdidisse: uel amisisse corporis ueritatē, uel assumpsisse corpus uel spirituale, uel aereum: sed quomodo transformatus sit euangelista demonstrat, dicens: c ¶ *Et resplenduit facies eius sicut sol.*] Vbi splendor faciei ostenditur, & candor describitur uestium, nō substantia tollitur, sed gloria commutatur. Resplenduit facies eius sicut sol. Certè transformatus est dominus in eam
B gloriam qua uenturus est postea in regno suo. Transformatio splendorem addidit, faciem non subtraxit. Esto corpus spirituale fuerit: num & uestimenta mutata sunt: quæ in tantum fuere candida, ut alius euangelista dixerit: Qualia fullo super terram non potest facere. Quod autem fullo super terram potest facere, corporale est, & tactui subiacet, & non spirituale & aereum: quod illudat oculis, & tantum in phantasmate conspiciatur. d ¶ *Et ecce apparuit illis Moyses & Helias cum eo loquentes.*] Scribis & pharisæis tentantibus se, & de cęlo signa poscentibus dare noluit: sed prauam postulationem confutauit responsione prudenti. Hic uero ut apostolorum augeat fidem, dat signum de cœlo: Elia inde descendente, quò conscenderat, & Moyse ab infe
Esa. 7.b ris resurgente: quod & Achaz per Esaiam præcipitur: ut petat sibi signum de excelso aut de inferno. Nam
Luc. 9.d quod dictum est: Apparuit illis Moyses & Elias cum eo loquentes, & in alio refertur euangelista nunciasse ei quæ Hierosolymis passurus esset: lex ostenditur & prophetæ: qui & passionem domini & resurrectionem crebris uocibus nunciarunt. e ¶ *Respondens autem Petrus dixit ad Iesum.*] Qui ad montana conscenderat, non uult ad terrena descendere: sed semper in sublimibus perseuerare. f ¶ *Si uis, faciamus hic tria tabernacula, tibi unum, Moysi unum, & Eliæ unum.*] Erras Petre, sicut & alius euan
Luc. 9.d gelista testatur: Nescis quid dicas: Noli tria tabernacula quærere, cum unum sit tabernaculum euangelij, in quo lex & prophetæ recapitulanda sunt. Si autem quæris tria tabernacula, nequaquam seruos cum domino conferas: sed fac tria tabernacula, imò unum patri, & filio, & spiritui sancto: ut quorum est una diuinitas, unum sit & in pectore tuo tabernaculum. g ¶ *Adhuc eo loquente, ecce nubes lucida obumbrauit eos. Et ecce uox de nube.*] Quia imprudenter interrogauerat, propterea responsionem domini non meretur: sed pater respondet pro filio, ut uerbum domini compleretur: Ego testimonium non dico pro me, sed pater qui me misit, ipse pro me dicit testimonium. Nubes autem uidetur lucida & obumbrat eos, ut qui carnale ē frondib. aut tentorijs quærebant tabernaculum, nubis lucidæ operirentur umbraculo. C
Vox quoque de cœlo patris loquētis auditur, quæ & testimonium perhibeat filio: & Petri errore sublato, doceat ueritatem: imò per Petrum cæteros apostolos. Hic est, ait, filius meus dilectus: huic figēdum est tabernaculū, huic obtemperandū. Hic est filius, illi serui sūt. Moyses & Elias debēt & ipsi nobiscum in penetralibus cordis sui domino tabernaculum præparare. h ¶ *Et audientes discipuli.*] Triplicem ob cau a 173 VI
sam pauore terrentur: uel quia se errasse cognouerāt: uel quia nubes lucida operuerat eos: aut quia dei patris uocem loquentis audierant: quia humana fragilitas conspectum maioris gloriæ ferre non sustinet, ac toto animo & corpore contremiscens ad terram cadit. Quanto quis ampliora quæsierit, tanto magis ad inferiora collabitur, si ignorauerit mensuram suam. i ¶ *Et accessit Iesus, & tetigit eos.*] Quia illi iacebant, & surgere non D
poterant, ipse clementer accedit, & tangit eos: ut tactu timorem fuget, & debilitata membra solidentur. k ¶ *Dixitq; eis: Surgite, & nolite timere.*] Quos manu sanauerat, sanat imperio. Nolite timere. Primum timor expellitur, ut postea doctrina tribuatur. l ¶ *Leuantes autem oculos suos, neminem uiderunt, nisi solum Iesum, &c.*] Rationabiliter postquam surrexerunt, non uiderunt nisi solum Iesum: ne si Moyses & Elias perseuerassent cum domino, patris uox uideretur incerta: cui potissimum daret testimonium. Vident ergo Iesum stantem ablata nube, & Moysen & Eliam euanuisse: quia postquam legis & prophetarum umbra discesserit: quæ uelamento suo apostolos texerat, utrumque in euangelio reperitur. m ¶ *Et descendentibus illis de monte, præcepit Iesus dicens: Nemini dixeritis uisionem, donec filius hominis à mortuis resurgat, &c.*] Futuri regni præmeditatio, & gloria triumphantis demonstrata fuerat in monte. Non ergo uult hoc in populos prædicari: ne & incredibile esset pro rei magnitudine, & post tantam gloriam apud rudes animos, sequens crux scandalum faceret. n ¶ *Et interrogauerunt eum discipuli, dicentes: Quid ergo scribæ dicunt, quod Eliā oporteat, etc.*] Nisi causas nouerimus, quare interrogauerint discipuli super Eliæ nomine, stulta uidet̄ & extra ordinaria eorū interrogatio. Quid enim pertinet ad ea quæ supra scripta sunt, de Eliæ aduētu quærere? Tradi-
tio pharisæorū est iuxta Malachiam prophetā, qui est Malac. 4.b
nouissimus in duodecim, quod Elias ueniat ante aduentum saluatoris, & reducat cor patrū ad filios, & filiorū ad patres, & restituat omnia in antiquū statum. Aestimant ergo discipuli transformationē gloriæ hanc esse quam in monte uiderant, & dicunt: Si iam uenisti in gloria, quomodo præcursor tuus nō apparet: maximè quia Eliam uiderant recessisse. Quando autem adij

A cunt: Scribæ dicunt quod Eliam oporteat primum ue
nire: primum dicendo ostendunt, quod nisi Elias ue-
nerit, non sit secundum scripturas saluatoris aduētus.
a ¶ *At ille respondens ait illis: Elias quidem uenturus est, & resti-
tuet omnia.*] Ipse qui uenturus est in secundo saluatoris
aduentu iuxta corpo
ris fidem: nunc per
Ioannem uenit in uir
tute & spiritu. b
¶ *Et non cognouerunt eū,
sed fecerunt in eo quæcun-
que uoluerunt.*] Hoc est
spreuerunt & decolla
uerunt eum. c ¶ *Sic
b 174 & filius hominis passurus
II est ab eis.*] Quæritur
autem cum Herodes
& Herodias Ioānem
interfecerint: quomo
do ipsi Iesum quoq;
crucifixisse dicantur:
cum legamus eum à
scribis & pharisęis in-
terfectum. Et breui-
ter respondendum,
c 175 quod & in Ioannis
V nece pharisæorum fa
ctio consenserit, & in
occisione domini He
rodes iūxerit uolun-
tatem suam: qui illu-
sum atq; despectum
remiserit ad Pilatum
d 176 ut crucifigeret eum.
II d ¶ *Domine miserere fi-
B lio meo: quia lunaticus est,
& male patitur: nam sæpe
e 177 cadit in ignem.*] Quam
X ob causam dæmō ob
seruans lunę cursum
corripiat homines: &
per creaturas infama
re studeat creatorem:
suprà diximus. Mihi autem uidetur iuxta tropologiā lunaticus esse, qui per horarum momenta mutatur ad uitia: nec persistit in cœpto, sed crescit atque decrescit, & nunc in ignem fertur, quo adulterantium corda succensa sunt: nunc in aquas, quæ non ualent extinguere charitatem. Quod autem dicit: Obtuli eum discipulis tuis, & non potuerunt curare eum: latenter accusat apostolos: cum impossibilitas curandi, interdum non ad imbecillitatem curantium, sed ad eorum qui curandi sunt fidem referatur, dicente domino: Fiat tibi secundum fidem tuam. e ¶ *Respondens autem Iesus, ait: O generatio incredula & peruersa.*] Non quod tædio superatus sit, mansuetus ac mitis: qui nō aperuit, sicut agnus coram tondente, os suum: nec in uerba furoris eruperit: sed quod in similitudinem medici, si ægrotum uideat contra sua præcepta se gerere dicat: Vsquequo accedam ad domum tuam, quousque artis perdam industriam: me aliud iubente, & te aliud perpetrante? Intantum autem non est iratus homini, sed uitio, & per unum hominem Iudæos arguit infidelitatis, ut statim intulerit: Afferte eum huc ad me. f ¶ *Et increpauit illum Iesus, & exijt ab eo dæmonium.*] Non ille qui patiebatur, sed dæmon debuerat increpari. Siue increpauit puerum, & exiuit ab eo dæmon: quia propter peccata sua, à dæmone fuerat oppressus. g ¶ *Et dixerunt: Quare nos non potuimus eijcere illum? Dicit illis Iesus: Propter incredulitatem ue-*

cunt, quod Eliam oporteat primum uenire? At ille respondens, ait illis: Elias quidem uenturus est, & restituet omnia. Dico autem uobis: Quia Elias iam uenit, & nōn cognouerunt eum: sed fecerunt in eo quæcunq; uoluerunt. Sic & filius hominis passurus est ab eis. Tunc intellexerunt discipuli: quia de Ioanne Baptista dixisset eis.
[b] Et cum uenisset ad turbam, accessit ad eum homo genibus prouolutus ante eum, dicens: Dōmine miserere filio meo: quia lunaticus est, & male patitur: nam sæpe cadit in ignem, & crebro in aquam. Et obtuli eum discipulis tuis: & non potuerunt curare eum. Respondēns autem Iesus, ait: O generatio incredula & peruersa, quousque ero uobiscum? Vsquequo patiar uos? Afferte huc illum ad me. Et increpāuit illum Iesus, & exijt ab eo dæmonium, & curatus est puer ex illa hora. [c] Tunc accesserunt discipuli ad Iesum secreto, & dixērūt: quare nos nō potuimus eijcere illum? Dicit illis Iesus: Propter incredulitatem uestram. Amen quippe dico uobis: Si habuēritis fidem sicut granū sinapis, dicetis mōti huic: Trāsi hinc, & transibit, & nihil impossibile erit uobis. Hōc autē genus non eijcitur, nisi per orationem & ieiunium. [d] Cōnuersantibus autem eis in Galilæa, dixit illis Iesus: Filius hominis tradendus est in mānus hominū, & occidēt eum, & tertia die resurget. Et contristati sunt uehementer. [e] Et cūm uenissent Capharnaum, accesserūt qui didrachma accipiebant ad Petrum, & dixerūt: Magister uester non soluit

stram, &c.] Hoc est quod in alio loco dicit: Quęcunque C
in nomine meo petieritis, credētes accipiens. Ergo quoties non accipimus: non præstantis est impossibilitas, sed culpa deprecantium. b ¶ *Si habueritis sicut granum sinapis, dicetis monti huic.*] Putant aliqui fidem grano sinapis comparatā paruam dici, quo regnū cœlorum grano sinapis conferatur, cum
Apostolus dicat: Et si 1.Cor. 13.
totam fidem habuero, ita ut montes trāsferam. Ergo magna est fides quæ grano sinapis coæquatur. Montis translatio nō eius significatur quē oculis carnis aspicimus, sed illius qui à domino translatus fuerat ex lunatico. Quod enim ait: Dicens monti huic: Transi hinc, & transibit inde dæmone intelligitur. Ex quo stultitiæ coarguendi sunt, qui contendunt apostolos omnesq; credentes, ne paruam quidem habuisse fidem: quia nullus eorum montes transtulerit. Neq; enim tātum prodest
montis de alio in a- D
lium locum translatio, & uana signorū quærenda ostensio, quantum in utilitatem omniū iste mōs transferēdus est: qui per prophetam dicitur corrumpere omnem terram. i ¶ *Hoc autem genus non eijcitur, nisi per orationem & ieiunium.*] Dum docet quomodo nequissimus dæmon possit expelli, omnes instituit ad uitam. k *Conuersantibus autem eis in Galilæa, dixit illis Iesus: Filius hominis tradendus est in manus hominum, & occident eum, & tertia die resurget, &c.*] Semper prosperis miscet tristia: ut cum repentè uenerint, non terreant apostolos, sed à præmeditatis ferantur animis. Si enim contristat eos quòd occidendus est, debet lætificare quòd die tertio dicitur resurrecturus. Porrò quod contristantur, & contristantur uehementer, non de infidelitate uenit: alioquin sciebant & Petrum esse correptum: quare non saperet ea quæ dei sunt, sed quæ hominum: uerum quia pro dilectione magistri nihil de eo sinistrum & humile patiuntur audire. l ¶ *Et cum uenisset Capharnaum, accesserunt qui didrachma accipiebant ad Petrum, & dixerunt: Magister uester nō soluit didrachma?*] Post Augustum Cæsarē Iudæa facta est tributaria, & omnes cēsi capite ferebantur. Vnde & Ioseph cum Maria cognata sua profectus est in Bethlehē. Rursum quoniam nutritus erat in Nazareth, quod est oppidum Galilęæ Capharnaum urbi subiacēs: ex more poscunt tributa, & pro signorū magnitudine hi qui exigebant, non audent ipsum repetere, sed discipulum conueniunt: siue maliciose interrogant: utrum reddat tributa, an cōtradicat Cæsaris uoluntati: iuxta quod in
alio loco legimus: Licet tributa Cęsari soluere, an non? Mat. 22.b

Et

soluit didrachma? Ait: Etiam. Et cùm intrasset in domũ, prçuenit eum Iesus, dicens: Q[b]uid tibi uidetur Simon? Reges terrę à quibus accipiunt tributum uel censum: à filijs suis, an ab alienis? Et ille dixit: Ab alienis. Dixit illi Iesus: Ergo liberi sunt filij. Vt autem non scandalizemus eos: uade ad marẽ & mitte hamum: & eum piscem qui primus ascenderit, tolle. Et aperto ore eius, inuenies staterem: illum sumens, da eis pro me & te.

Cap. XVIII

I[a]N illa horã accesserunt discipuli ad Iesum, dicentes: Quis putas maior est in regno cœlorum? Et adũocans Iesus paruulum, statuit eum in medio eorum, & dixit: Amẽn dico uobis: nisi conuersi fueritis, & efficiamini sicut paruuli, nõ intrabitis in regnum cœlorum. Quicunque ergõ humiliauerit se sicut paruulus iste, hic est maior in regno cœlorum. Et qui susceperit unum paruulum talem in nomine meo, me suscipit. [b]Qũi autem scandalizauerit unum de pusillis istis qui in me credunt: expẽdit ei ut suspendatur mola asinaria in collo eius: & demer-

A a ¶ *Et cum intrasset in domum, preuenit eum Iesus, dicens: &c.*] Qui didrachma accipiebant, seorsum conuenerant Petrum. Cumq; intrasset domum, antequam Petrus suggereret, interrogat dominus, ne scandalizẽtur discipuli ad postulationem tributi, cum uideant eum nosse quæ absente se gesta sunt. b ¶ *Quid tibi uidetur Simon? Reges terræ à quibus accipiũt tributum uel censum: à filijs suis, an ab alienis? &c.*] Dominus noster, & secundum carnem, & secũdum spiritum filius regis erat: uel ex Dauid stirpe generatus, uel omnipotentis uerbum patris. Ergo tributa quasi regum filius non debebat: sed qui humilitatem carnis assumpserat, debuit adimplere omnem iustitiam. Nosq; infelices qui Christi cẽsemur nomine, & nihil dignum tanta facimus maiestate. Ille pro nobis & crucem sustinuit, & tributa reddidit: nos pro illius honore tributa non reddimus, & quasi filij regis à uectigalibus immunes sumus.

B c *Vt autem non scandalizemus eos, uade ad mare, & mitte hamum, & eum piscem qui primus ascenderit, tolle. Et aperto ore eius, inuenies staterem: illum sumens, da eis pro me, etc.*] Quid primum mirer in hoc loco, nescio: utrum præscientiam an magnitudinem saluatoris. Præscientiam, quod nouerat piscem habere in ore staterem, & quod primus ipse capiendus esset. Magnitudinem atq; uirtutem: si ad uerbum eius, statim stater in ore piscis creatus est, & quod futurum erat, ipse loquendo fecerit. Videtur autem mihi secundum mysticos intellectus, iste esse piscis qui primus captus est, qui in profundo maris erat, & in salsis amarisq; gurgitibus morabatur, ut per secundum Adam liberaretur primus Adam: & id quod in ore eius, hoc est in confessione fuerat inuentum, pro Petro & domino redderetur. Et pulchrè idipsum quidem datur precium, sed diuisum est: quia pro Petro quasi pro peccatore precium reddebatur. Dominus autem noster peccatum non fecerat, nec dolus inuentus est in ore eius. Stater dicitur, qui duo habet didrachma: ut ostenderetur similitudo carnis, dum eodem & seruus & dominus liberantur. Sed & simpliciter intellectum ædificat auditorem, dum tantæ dominus fuerit paupertatis, ut unde tributa pro se & apostolo redderet, non habuerit. Quod si quis obijcere uoluerit: & quomodo Iudas in loculis portabat pecuniã? Respondebimus, res pauperum in suos usus conuertere, nefas putauit: nobisq; idem tribuit exemplum.

Caput XVIII

I*N illa hora accesserunt discipuli ad Iesum.*] Quod sæpe monui, etiam nunc obseruandum est. Causæ quærendæ sunt singulorum domini dictorum atq; factorũ. Post inuentum staterem post tributa reddita: quid sibi uult apostolorum repẽtina interrogatio? In illa hora accesserunt discipuli ad Iesum dicentes: Quis putas maior est in regno cœlorum? Quia uiderant pro Petro & domino idem tributum redditum: ex æqualitate precij, arbitrati sunt Petrum omnibus apostolis esse prælatum: C qui in redditione tributi domino fuerat comparatus: ideo interrogant: quis maior sit in regno cœlorum. Vidensq; Iesus cogitationes eorum, & causas erroris intelligens: uult desiderium gloriæ, humilitatis contentione sanare. e ¶ *Et aduocãs Iesus paruulum, statuit eũ in medio eorum, &c.*] Vel simpliciter quemlibet paruulũ ut ætatem quæreret, & similitudinem innocẽtiæ demõstraret. Vel certe paruulũ statuit in in medio eorum seipsum: qui nõ ministrari sed ministrare uenerat: ut eis humilitatis tribueret exẽplũ. Alij paruulũ interpretantur spiritũ sanctũ: quem posuerit in cordibus discipulorũ, ut superbiam in humilitatem mutaret. a 178 II

f ¶ *Amẽ dico uobis: nisi conuersi fueritis, & efficiamini sicut paruuli, etc.*] Nõ b 179 II præcipitur apostolis ut ætatẽ habeant paruulorum, sed ut innocẽtiã, & quod illi per annos possident, hi possideant per industriã: ut malicia, non sapientia paruuli sint. D g ¶ *Quicunq; ergo humiliauerit se sicut paruulus iste, hic est maior in regno cœlorum, &c.*] Sicut iste paruulus, cuius uobis exemplum tribuo, non perseuerat in iracũdia, nõ meminit læsus: non uidens pulchrã mulierẽ delectat: nõ aliud cogitat, & aliud loquitur: sic & uos nisi talem habueritis innocentiam & animi puritatem, non poteritis regna cœlorum intrare. Siue aliter: Quicunq; humiliauerit se sicut paruulus iste, hic est maior in regno cœlorũ. Qui imitatus fuerit me, & se in exemplum mei humiliauerit: ut tantũ se deijciat, quantum ego dejeci, formã serui accipiẽs: hic intrabit in regnum cœlorũ. h ¶ *Et qui susceperit unum paruulum talem in nomine meo, me suscipit, &c.*] Qui talis fuerit ut Christũ imitetur humilitatẽ & innocentiam, in eo Christus suscipitur. Et prudenter, ne cum delatũ fuerit apostolis, se putent honoratos, adiecit: non illos sui merito, sed magistri honore suscipiendos. i ¶ *Qui autem scandalizauerit unum de pusillis istis.*] Nota q; qui scãdalizatur, paruulus est: maiores enim scandala non recipiunt. k ¶ *Expedit ei ut suspendatur mola asinaria in collo eius, & demergatur in profundum maris.*] Quanquam hæc generalis possit esse sententia aduersus omnes qui aliquem scandalizant: tamen iuxta consequentiã sermonis, etiam contra apostolos dictũ intelligi potest: qui interrogando quis maior esset in regno cœlorum, uidebantur inter se de dignitate contendere: & si in hoc uitio permansissent, poterant eos quos ad fidem uocabant, per suum scandalum perdere, dum apostolos uiderent inter se de honore pugnare. Quod autem dixit: Expedit ei ut suspendatur mola asinaria in collo eius: Secundum ritum prouinciæ eius loquitur: quo maiorum criminũ ista apud ueteres Iudæos pœna fuerit, ut in profundum ligato saxo demergerentur. Expedit autem ei, quia multo melius est pro culpa breuem recipere pœnam, q; æternis

Hier. to. 9

 seruari

A seruari cruciatibus. Nō enim uindicabit dominus bis in idipsum. *a* ¶ *Væ mundo à scandalis. Necesse est enim ut ueniant scandala. Veruntamen uæ homini per quem scandalum, etc.*] Non quod necesse sit uenire scandala: alioquin sine culpa essent qui scandalum faciunt, sed cum necesse sit in
isto mundo fieri scan
dala, unusquisq; suo
uitio scandalis paret.
Simulq; per genera/
c 180 lem sententiam per/
VI cutitur Iudas, qui ꝑ/
ditioni animam præ
parauerat. *b* ¶ *Si au*
tem manus tua uel pes tu/
us scandalizat te: abscide
eum, & proijce abs te. Bo
num est tibi ad uitam in/
d 181 *gredi, etc.*] Necesse est
X quidem uenire scan/
dala: Væ tamen ei est
homini: qui quod ne
cesse est ut fiat in mū/
e 182 do, uitio suo facit ut
V per se fiat. Igitur om/
nis trūcatur affectus,
& uniuersa propin/
quitas amputatur: ne
per occasionem pie/
tatis unusquisq; cre/
dentium scādalis pa/
f 183 teat. Si, inquit, ita est
V quis tibi coniunctus,
g 184 ut manus, pes, ocu/
X lus, & est utilis atque
B sollicitus, & acutus ad
perspiciendum: scan
dalum autem ubi fa/
cit, & propter dissonā
tiam morum te per/
trahit in gehennam:
melius est ut & propinquitate eius, & emolumētis carnalibus careas: ne dum uis lucrifacere cognatos & necessarios, causam habeas ruinarum. Itaq; nō frater, nō uxor, non filij, non amici, non omnis affectus qui nos excludere potest à regno cœlorū, amori dñi præponatur. Nouit unusquisq; credētium, quid sibi noceat: uel in quo sollicitetur animus ac sæpe tentetur. Melius est uitam solitariam ducere, quàm ob uitæ præsentis necessaria, æternam uitam perdere. *c* ¶ *Videte ne contemnatis unum ex his pusillis. Dico enim uobis: quia angeli eorum, etc.*] Supra dixerat per manū, & pedem, & oculum, omnes propinquitates & necessitudines quæ scandalū facere poterant amputandas: austeritatem itaque sententiæ, subiecto præcepto temperat, dicens: Videte ne contemnatis unum ex pusillis istis. Sic, inquit, præcipio seueritatem, ut commisceri clemētiam doceam. Quantum in uobis est, nolite contemnere: sed per uestram salutem etiam illorum quærite sanitatem. Sin autem perseuerantes in peccatis uideritis & uitijs feruentes: melius est solos saluos fieri quàm perire cū pluribus. Quia angeli eorum in cœlis uident semper faciem patris. Magna dignitas animarum: ut unaquæq; habeat ab ortu natiuitatis in custodiam sui angelum delega/
Apoc. 1. 2. 3 tum. Vnde legimus in Apocalypsi Ioannis: Angelo Ephesi, Thyatiræ, & angelo Philadelphiæ, & angelo qua
1. Cor. 11. b tuor reliquarū ecclesiarum scribe hæc. Apostolus quoque præcipit uelari capita in ecclesijs fœminarum propter angelos. *d* ¶ *Quid uobis uidetur? Si fuerint alicui centū oues, & errauerit una ex eis, nonne relinquit nonagintanouē in mō*

demergatur in profundū maris. Væ mūdo à scandalis. Necesse est enim ut ueniāt scādala. Veruntamē uæ homini per quē scandalū uenit.[c] Si aūtē manus tua, uel pes tuus scandalizat te: abscide eū, & proijce abs te. Bonū est tibi ad uitā ingredi debilē uel claudum, q̃ duas manus uel duos pedes habentē mitti in ignē æternū. Et si oculus tuus scādalizat te, erue eū & proijce abs te. Bonū est tibi cū uno oculo in uitā intrare: q̃ duos oculos habentē mitti in gehennam ignis.[d] Vidēte ne contemnatis unum ex his pusillis. Dico enim uobis: quia angeli eorum in cœlis semper uident faciem patris mei qui in cœlis est. Venit enim filius hominis saluare quod perierat. Quid uobis uidetur?[f] Si fuerint alicui centum oues, & errauerit una ex eis: nonne relinquit nonagintanouem in montibus, & uadit quærere eam quæ errauit? Et si contigerit ut inueniat eam: amen dico uobis: quia gaudebit super ea magis q̃ super nonagintanouē, quæ non errauerunt. Sic nōn est uoluntas ante patrem uestrum qui in cœlis est: ut pereat unus de pusillis istis.[f] Si aútem peccauerit in te frater tuus: uade & corripe eum inter te & ipsum solū. Si te audierit, lucratus eris fratrē tuū.[g] Si aūt te non audierit: adhibe tecū adhuc unū uel duos: ut in ore duorū uel triū testiū stet omne uerbū. Quod si nō audierit eos, dic ecclesiæ. Si autē ecclesiam non audierit, sit tibi sicut ethnicus

tibus, etc.] Consequenter ad clementiā prouocat, q̃ præmiserat, dicēs: Videte ne cōtēnatis unū ex pusillis istis: & subiungit parabolā nonagintanouem ouiū in mōtibus relictarū, & unius errāntis: quā pastor bonus q̃ propter nimiā infirmitatē ambulare nō poterat, humeris C
suis ad reliquū gregē
reportauit. Quidam Philip. 2. a
putant istū esse pasto
rem, qui cū in forma
dei esset, nō rapinam
arbitratus est se esse
æqualē deo: sed exina
niuit se, formam serui
accipiēs: factus obe/
diens patri usque ad
mortem, mortem aūt
crucis: & ob id ad ter
rena descenderit, ut
saluam faceret unam
ouiculam quæ perie
rat, hoc est, humanū
genus. Alij uero in no
nagintanouē ouibus
iustorum putant nu/
merum intelligi: & in
una ouicula, peccato
rum: secūdum quod
in alio loco dixerat:
Non ueni iustos uo/ Luc. 5. f
care, sed peccatores:
non eñ opus habent
sani medico, sed hi q̃
se male habēt. Ista pa
rabola in Euāgelio se
cundū Lucā cū alijs D
duabus parabolis de
cem drachmarum &
duorum filiorū scri/
pta est. *e* ¶ *Sic non*
est uoluntas ante patrem
uestrum, etc.] Refert ad superius propositum, de quo dixerat: Videte ne contemnatis unum ex pusillis istis, & docet idcirco parabolam positam, ut pusilli non contemnantur. In eo autem quod dicit: Non est uoluntas ante patrem uestrū, ut pereat unus de pusillis istis: quotiens aliquis perierit de pusillis istis, ostenditur quod non uoluntate patris perierit. *f* ¶ *Si autem peccauerit in te, etc.*] Si peccauerit in nos frater noster, & in qualibet causa nos læserit, dimittendi habemus potestatē, imo necessitatem: qua præcipitur, ut debitoribus nostris debita dimittamus. Si autē in deum quis peccauerit, non est nostri arbitrij. Dicit enim scriptura diuina: Si peccauerit homo in hominē, rogabit pro eo sacerdos. Si autem in deum peccauerit, quis rogabit pro eo? Nos ecōtrario in dei iniuria benigni sumus, in nostris cōtumelijs exercemus odia. Corripiendus est autem frater seorsum: ne si semel pudorem ac uerecundiam amiserit, remaneat in peccato. Et si quidem audierit, lucrifacimus animam eius, & per alterius salutem, nobis quoq; acquiritur salus. Sin autem audire noluerit, adhibeatur frater. Quod si nec illum audierit, adhibeatur & tertius: uel corrigendi studio, uel conueniendi sub testibus. Porro si nec illos audire noluerit, tunc multis dicēdum est: ut detestationi eum habeant, & qui nō potuit pudore saluari, saluetur opprobrijs. Quando aūt dicitū: Sit tibi sicut ethnicus & publicanus: ostendit maioris esse detestationis: qui sub nomine fidelis agit opera infidelium: quàm hi qui aperte gentiles sunt. Publicani enim uocantur secundum Tropologiam, qui seculi

sectantur

A sectantur lucra, & exigunt uectigalia per negociationes & fraudes, ac furta sceleratasq; periuria. a ¶ *Amen dico uobis, quæcunq; alligaueritis super terram, erunt ligata, etc.*] Quia dixerat, si autem ecclesiam non audierit, sit tibi sicut ethnicus & publicanus, & poterat contemptoris fratris hæc occulta esse responsio uel tacita cogitatio: si me despicis, & ego te despicio: si tu me condemnas, & mea sententia condemnaberis: Potestatem tribuit apostolis, ut sciant qui à talibus condemnantur, humanam sententiam diuina sententia roborari, & quodcunq; ligatum fuerit in terra, ligari pariter & in cœlo. b ¶ *Iterum dico uobis, quia si duo ex uobis cõsenserint super terram, etc.*] Omnis supra sermo nos ad cõcordiam prouocarat. Igitur & præmiũ pollicetur, ut sollicitius festinemus ad pacem, cum se dicat inter duos & tres medium fore: iuxta illud exemplum tyranni, qui duos amicos captos, cũ
B unus ad uisendã matrem reuertisset, & amicum pro se uadem dedisset, sic probare uoluit, ut uno tento, alterum dimitteret: Cumq; reuertisset ad condictam diem, admirans amborum fidem, rogauit ut se haberent tertium. Possumus & hoc spiritualiter intelligere, quod ubi spiritus & anima corpusq; consenserint, & non inter se bellum diuersarum habuerint uoluntatum, carne concupiscente aduersus spiritum, & spiritu aduersus carnem, de omni re quam petierint, impetrent à patre. Nulliq; dubium quin bonarum rerum postulatio sit, ubi corpus ea uult habere quæ spiritus. c ¶ *Tunc accedens Petrus ad eum, dixit: Domine, quotiens peccabit in me frater meus, & dimittam ei? usq; septies? etc.*] Hæret sibi sermo dominicus, & in modum funiculi triplicis, rumpi non potest. Supra dixerat: Videte ne contemnatis unum ex pusillis istis, & adiecerat: Si peccauerit in te frater tuus, uade & corripe eum inter te & ipsum solum, & præmium repromiserat, dicens: Si duo ex uobis consenserint super terram, de omni re impetrabunt quam petierint, & ego ero in medio eorum. Prouocatus apostolus Petrus interrogat quotiens fratri in se peccanti dimittere debeat, & cum interrogatione profert sententiam, usque septies. Cui respondit Iesus: Non usque septies, sed usq; septuagies septies, id est quadringentis nonaginta uicibus, ut totiens peccanti fratri dimitteret in die, quotiens ille peccare non possit. d ¶ *Ideo assimilatum est regnum cœlorum homini regi qui, etc.*] Familiare est Syris & C maxime Palæstinis ad omnem sermonem suum parabolas iungere, ut quod per simplex præceptum teneri ab auditoribus non potest, per similitudinem exemplaq; teneatur. Præcepit itaq; Petro sub comparatione regis & domini, & serui, qui debitor decem milium talentorum, à domino rogans, ueniam impetrauerat, ut ipse quoque dimittat conseruis suis minora peccantibus. Si enim ille rex & dominus seruo debitori decẽ milia talentorum tam facile dimisit, quanto magis serui conseruis suis debent minora dimittere? Quod ut manifestius fiat, dicamus sub exemplo: Si quis nostrum commiserit adulterium, homicidium, sacrilegium, maiora crimina decem milium talentorum, rogantibus dimittuntur, si & D ipsi dimittant minora peccantibus. Sin autem ob factam contumeliam simus implacabiles, & propter amarum uerbũ perpetes habeamus discordias, nonne nobis uidemur recte redigendi in carcerem, & sub exemplo operis nostri hoc agere, ut maiorum nobis delictorum uenia non relaxetur. e ¶ *Et cum cœpisset rationem ponere, oblatus est ei unus qui debebat decem milia talenta. Cum autem non haberet unde redderet, iussit eum dominum uenundari & uxorem eius & filios, etc.*] Scio quosdam istum qui debebat decem milia talenta, diabolum interpretari, cuius uxorem & filios uenundatos perseuerante illo in malicia, insipientiam & malas cogitationes intelligi uolunt. Sicut enim iusti uxor, dicitur sapientia: sic uxorem iniusti & peccatoris, appellari stultitiam. Sed quomodo ei dimittat dominus decem milia talenta, & ille nobis conseruis suis centum denarios non dimiserit: nec ecclesiasticæ interpretationis est, nec à prudentibus uiris recipiendæ. f ¶ *Sic & pater meus cœlestis faciet uobis, si non remiseritis unusquisq; etc.*] Formidolosa sententia, si iuxta nostram mentẽ sententia dei flectitur atq; mutatur. Si parua fratribus non dimittimus, magna nobis à deo non dimittẽtur. Et quia potest unusquisq;

b 185 VII

ethnicus & publicanus. [b]Amen dico uobis, quæcunq; alligaueritis super terram, erunt ligata & in cœlo: & quæcunq; solueritis super terram, erunt soluta & in cœlo. Iterum dico uobis, quia si duo ex uobis consenserint super terram de omni re quamcunq; petierint, fiet illis à patre meo qui in cœlis est. Vbi enim sunt duo uel tres congregati in nomine meo, ibi sum in medio eorum. [h]Tunc accedens Petrus ad eum, dixit: Domine, quotiens peccabit in me frater meus, & dimittam ei? usq; septies? Dicit illi Iesus: Non dico tibi usq; septies, sed usq; septuagies septies.

i 186 X

[l]Ideò assimilatum est regnum cœlorũ homini regi, qui uoluit rationem ponere cum seruis suis. Et cùm cœpisset rationem ponere, oblatus est ei unus qui debebat decem milia talenta. Cum autem non haberet unde redderet, iussit eum dominus uenundari & uxorem eius & filios, & omnia quæ habebat, & reddi. Procidens autem seruus ille rogabat eum, dicens: Patientiam habe in me, & omnia reddam tibi.

k 187 V

Misertus autem dominus serui illius, dimisit eum, & debitum dimisit ei.

l 188 X

Egressus autem seruus ille, inuenit unum de conseruis suis qui debebat ei centum denarios, & tenens suffocabat eum, dicens: Redde quod debes. Et procidens conseruus eius rogabat eum, dicens: Patientiam habe in me, & omnia reddam tibi. Ille autem noluit, sed abijt & misit eum in carcerem, donec redderet debitum. Videntes autem conserui eius quæ fiebant, contristati sunt ualde, & uenerũt & narrauerunt domino suo omnia quæ facta fuerant. Tunc uocauit illum dominus suus, & ait illi: Serue nequam, omne debitum dimisi tibi, quoniam rogasti me. Nonne ergo oportuit & te misereri conserui tui, sicut et ego tui misertus sum? Et iratus dominus eius, tradidit eũ tortoribus quoadusq; redderet uniuersum debitũ: Sic & pater meus cœlestis faciet uobis, si non remiseritis unusquisq; fratri suo de cordibus uestris.

Et factum

A dicere: nihil habeo contra eum, Ipse nouit, habet deum iudicem: non mihi curæ est, quid uelit agere, ego ignoui ei: confirmat sententiam suam, & omnem simulationem fictæ pacis euertit, dicens: Si non remiseritis unusquisque fratri suo de cordibus uestris.

rium secundarum coniugum, quæ uel ditiores, uel iuniores, uel pulchriores essent, primas uxores interfici, aut malam uitam ducere, maluit indulgere discordiã; quàm odia & homicidia perseuerare. Simulq; conside- C
ra, quòd non dixit: Propter duritiam cordis uestri per

Cap. XIX

a 189 *ET factum est cum con*
VI *summasset Iesus sermones istos, migrauit à Galilæa, etc. Et accesserunt ad eum Pharisæi, tentantes eum, & dicentes: Si licet homini dimittere uxorem suam quacunq; de causa?*] De Galilæa uenerat ad Iudæam, idcirco Pharisæorum scribarumq; factio interrogat eum, utrum liceat homini dimittere uxorem suam qualibet de causa, ut quasi cornuto teneant eũ syllogismo, & quodcunq; responderit, ca
b 190 ptioni pateat. Si dixe
II rit dimittendas esse uxores qualibet de
c 191 causa, & ducendas a-
X lias, pudicitiæ prædicator sibi uidebitur docere contraria. Si autem responderit, non omnem ob cau-
B sam debere dimitti, quasi sacrilegij reus tenebitur: & aduersus doctrinã Moysis

Cap. XIX

E[a]T factũm est cum consummasset Iesus sermones istos, migrauit à Galilæa, & uenit in fines Iudææ trans Iordanem, & secutæ sunt eum turbæ multæ, & curauit eos ibi. Et accesserunt ad eum Pharisæi tentantes eum, & dicẽtes: Si licet homini dimittere uxorem suam quacunq; ex causa? Qui respondens ait eis: Non legistis, quia qui fecit ab initio, masculum & fœminam fecit eos? Et dixit: Proptér hoc dimittet homo patrem & matrem, & adhærebit uxori suæ: & erunt duo in carne una. Itaq; iam non sunt duo, sed una caro. Quod ergò deus coniunxit, homo non separet. Dicunt illi: Quid ergo Moyses mandauit dari libellum repudij & dimittere? Ait illis: Quoniám Moyses ad duritiam cordis uestri permisit uobis dimittere uxores uestras, ab initio autem non fuit sic. [b]Dicõ autem uobis, quia quicunq; dimiserit uxorem suam nisi ob fornicationem, & aliam duxerit, mœchatur. Et qui dimissam duxerit, mœchatur. [c]Dicũnt ei discipuli eius: Si ita est causa hominis cum uxore, non expedit nubere. Qui dixit illis: Non omnes capiunt uerbum istud, sed quibus datũ est. Sunt enim eunuchi, qui de matris utero sic nati sunt: & sunt eunuchi q facti sunt ab hominibus: & sunt eunuchi qui seipsos castrauerunt propter regnum cœlorum. Qui potest capere, capiat. Tunc

misit uobis deus, sed Moyses, ut iuxta Apostolum, consilium sit hominis, non imperium dei. 1.Cor.7.b g ¶ *Dico autem uobis, quia quicunque dimiserit uxorem suã nisi ob fornicationẽ.*] Sola fornicatio est quæ uxoris uincat affectum: imò cum illa unam carnẽ in aliam diuiserit, & se fornicatione separauerit à marito, non debet teneri, ne uirum quoq; sub maledicto faciat, dicẽte scriptura: Qui Prou.18.d adulteram tenẽt, stultus & impius est. Vbicunq; est igitur fornicatio, & fornicationis suspicio, liberè uxor dimittiĩ. Et quia poterat accidere, ut aliquis calumniam faceret innocenti, & ob secundam copulam nuptiarum ueteri crimen impingeret: sic D priorem dimittere iubetur uxorem, ut secundã prima uiuente non habeat.

ac per Moysen dei facere iudicabiť. Igitur dñs sic respõsionem temperat, ut decipulam eorum transeat: scripturam sanctam adducens in testimoniũ, & naturalem legem, primamq; dei sententiam secundæ opponẽs, quæ non uoluntate dei, sed peccantiũ necessitate concessa est. b ¶ *Qui respondens, ait eis.*] Hoc in exordio Geneseos scriptum est. Dicendo autem masculum & fœminam, ostendit secunda uitanda cõiugia. Non enim ait, masculum & fœminas, quod ex priorum repudio quærebatur, sed masculum & fœminam, ut unius coniugis consortia nectẽrentur. c ¶ *Et dixit: Propter hoc relinquet homo patrem & matrẽ, & adhærebit uxori suæ.*] Similiter ait, adhærebit uxori suæ, non uxoribus. Et erunt duo in carne una. Præmium nuptiarum, é duobus unam carnem fieri. Castitas iuncta spiritui, unus efficiť spiritus. d ¶ *Quod ergo deus coniunxit, homo non separet, etc.*] Deus coniunxit, unam faciẽdo carnem uiri & fœminæ, hanc homo non potest separare, nisi forsitan solus deus. Homo separat, quando propter desiderium secundæ uxoris, primam dimittit. Deus separat qui & coniunxerat, quando ex consensu propter seruitutem dei, eo quod
1.Cor.7.c tempus in arto sit: sic habemus uxores, quasi non habentes. e ¶ *Dicunt illi: Quid ergo Moyses mandauit dari libellum repudij, & dimittere?*] Aperiunt calumniam quam parauerant. Et certe dominus non propriam sententiam protulerat, sed ueteris historiæ & mandatorum dei fuerat recordatus. f ¶ *Ait illis: Quoniam Moyses ad duritiam cordis uestri permisit uobis, etc.*] Quod dicit istiusmodi est:
Deut.24.a Nunquid potest deus sibi esse contrarius, ut aliud antè iusserit, & sententiã suã nouo frangat imperio? Non ita sentiendũ est: sed Moyses cum uideret, propter deside-

Quod enim dicit, tale est: Si nõ propter libidinem, sed propter iniuriam dimittis uxorem, quare expertus infelices priores nuptias, nouarum te immittis periculo? Necnon quia poterat euenire, ut iuxta eandem legẽ, uxor quoq; marito daret repudiũ, eadem cautela præcipitur, ne secundũ accipiat uirum. Et quia meretrix, & quæ semel fuerat adultera opprobriũ non timebat: secundo præcipitur uiro, quod si talẽ duxerit, sub adulterij sit crimine. h ¶ *Dicũt ei discipuli eius: Si ita est causa homini, etc.*] Graue pondus uxorum est, si excepta causa fornicationis, eas dimittere non licet. Quid enim si temulenta fuerit, si iracunda, si malis moribus, si luxuriosa, si gulosa, si uaga, si iurgatrix, si maledica, tenenda erit istiusmodi? Volumus, nolumus, sustinenda est. Cum enim essemus liberi, uoluntariè nos subiecimus seruituti. Vidẽtes ergo apostoli graue uxorum iugum, proferunt motum animi sui, & dicũt: si ita est causa homini cum uxore, non expedit nubere. i ¶ *Qui dixit illis: Non omnes capiunt, etc.*] Nemo putet sub hoc uerbo uel fatum, uel fortunam introduci, quod hi sunt uirgines, quibus à deo datum sit, aut quos quidã ad hoc casus adduxerit: sed his datum est qui petierũt, qui uoluerunt, qui ut acciperent, laborauerunt. Omni enim petenti dabitur, & quærens inueniet, & pulsanti aperietur. k ¶ *Sunt enim eunuchi, etc.*] Triplex genus est eunuchorum, duorum carnalium, & tertij spiritualis. Alij sunt qui de matris utero sic nascũtur. Alij quos uel captiuitas facit, uel deliciæ matronales. Tertij sunt qui seipsos castrauerunt propter regnum cœlorum: & qui cum possint esse uiri, propter Christum eunuchi fiunt: istis promittiť præmiũ: superioribus aũt quibus castimoniæ

[a] Tunc oblati sunt ei paruuli, ut manus eis imponeret & oraret. Discipuli autem increpabāt eos. Iesus uero ait eis: Sinite[b] paruulos, & nolite prohibere eos ad me uenire, talium est enim regnum cœlorum. Et cum imposuisset eis manus, abijt inde. [c] Et ecce unus accedens ait illi: Magister bone, quid boni faciam ut habeam uitam æternam? Qui dixit: Quid me interrogas[d] de bono? Vnus est bonus deus. Si autem[e] uis ad uitam ingredi, serua mandata. Dicit illi: Quæ? Iesus autem dixit: Non homicidium facies. Non adulterabis. Non facies furtum. Non falsum testimonium dices. Honora patrem & matrem: & diliges proximum sicut teipsum. Dicit illi adolescens[f]: Omnia hæc custodiui à iuuentute mea, quid adhuc mihi deest? Ait illi Iesus: [f] Si uis perfectus[g] esse, uade & uende quæ habes, & da pauperibus, & habebis thesaurum in cœlo, & ueni sequere me. [h] Cum audisset autem adolescens uerbum, abijt tristis: erat enim[h] habens multas possessiones. Iesus[i] autem dixit discipulis suis: Amen dico uobis, quia diues difficile intrabit in regnum cœlorum. Et iterum[k] dico uobis: Facilius est camelum per foramen acus transire, quàm diuitem intrare in regnum cœlorum. Auditis autem his discipuli mirabātur ualde, dicentes: Quis ergo poterit saluus esse? Aspiciens autē Iesus, dixit illis: Apud homines hoc impossibile est, apud

A castimoniæ necessitas non uoluntas est, nihil omnino
debetur. Possumus & aliter dicere: Eunuchi sunt ex ma
tris utero, qui frigidioris naturæ sunt, nec libidinem
appetentes. Et alij qui ab hominibus fiunt, quos aut
philosophi faciunt, aut propter idolorū cultum emol-
liuntur in fœminas,
uel persuasione hære
tica simulant castita-
tem, ut mentiantur re-
ligionis ueritatē. Sed
nullus eorum conse-
quitur regna cœlo-
rum, nisi qui se castra
uerit propter Chri-
stum. Vnde & infert:
Qui potest capere ca
piat, ut unusquisque
cōsideret uires suas;
utrùm possit uirgina
lia & pudicitiæ imple
re præcepta. Per se e-
nim castitas blanda
est, & quemlibet ad
se alliciens. Sed consi
derandæ sunt uires,
ut qui potest capere,
capiat. Quasi hortan
tis uox domini est, &
milites suos ad pudi-
citiæ præmium con-
citātis. Qui potest ca-
pere, capiat: qui po-
test pugnare, pugnet,
superet ac triūphet.
B a ¶ *Tunc oblati sunt ei
paruuli, ut manus eis impo
neret & oraret, discipuli
autem increpabant eos.*]
Non quo nollent eis
saluatoris & manu &
uoce benedici, sed quo needum habētes plenissimam
fidem, putarent eum in similitudinem hominum, offe-
rentium importunitate lassari. b ¶ *Sinite paruulos, &
nolite prohibere eos ad me uenire.*] Significanter dixit taliū,
non istorum, ut ostenderet nō ætatem regnare, sed mo
res, & his qui similem haberent innocentiam & simpli
citatem, præmium repromitti. Apostolo quoq; in ean-
1.Cor.14.d dem sententiam congruente: Fratres, nolite pueri effici
sensibus, sed malicia paruuli estote, sensu autem ut per
fecti sitis. c ¶ *Et ecce unus accedens, ait illi: Magister bone, quid
boni faciam, ut habeam uitam æternam?*] Iste qui interrogat
quomodo uitam consequatur æternam, & adolescens,
Mar.10.c & diues, & superbus, & iuxta alium euangelistam, non
uoto discentis, sed tentantis interrogat. d ¶ *Quid me
interrogas de bono? Vnus est bonus deus.*] Qui magistrum uo-
cauerit bonum, & non deum, uel dei filium confessus
erat: discit quamuis sanctum hominem comparatione
Psal.117.d dei non esse bonum, de quo dicitur: Confitemini do-
mino quoniā bonus. Ne quis autem putet in eo quod
bonus deus dicitur, excludi à bonitate filium dei, legi-
Ioan.10.b mus in alio loco: Pastor bonus ponit animā suam pro
Psal.142.c ouibus suis. Et in propheta: Spiritū bonum, terramq;
bonam. Igitur & saluator non bonitatis testimonium
renuit, sed magistri absq; deo exclusit errorē. e ¶ *Si
autem uis ad uitam ingredi, serua mandata. Dicit illi: Quæ? Iesus autem
dixit: Non homicidium facies.*] Adolescentem istum tentato-
rem esse, & ex eo probare possumus, quod dicente do-
mino: Si uis ad uitam ingredi, serua mandata: rursum
fraudulenter interrogat quæ sint illa mādata, quasi nō

ipse legerit, aut dominus possit deo iubere contraria. C
f ¶ *Dicit illi adolescens: Omnia hæc custodiui à iuuentute mea. Quid
adhuc mihi deest?*] Mentitur adolescēs. Si enim hoc quod
positum est in mādatis: Diliges proximum tuum sicut
teipsum, opere complesset, quomodo postea audiens:
Vade & uēde omnia
quæ habes, & da pau d 192
peribus, tristis reces- II
sit: quia habebat pos-
sessiones multas?
g ¶ *Si uis perfectus esse,
uade & uende quæ habes,
& da pauperibus.*] In e 193
potestate nostra est II
utrum uelimus esse
perfecti. Tamen qui-
cunq; perfectus esse
uoluerit, debet uen-
dere quę habet, & nō
ex parte uendere, si-
cut Ananias fecit & Act.5.a
Sapphira, sed totum
uendere, & cum uen
diderit omne, dare
pauperibus, & sic si- f 194
bi præparare thesau- II
rum in regno cœlo-
rum. Et hoc ad perfe- g 195
ctionem non sufficit, II
nisi post contemptas
diuitias, saluatorem
sequatur: id est, reli-
ctis malis faciat bo-
na. Facilius enim sac-
culus cōtemnitur quàm D
uoluptas. Multi diui-
tias relinquentes, do
minum non sequun
tur. Sequitur autem
dominum, qui imita
tor eius est, & per uestigia illius graditur. Qui enim di-
cit se in Christo credere, debet quomodo ille ambula-
uit & ipse ambulare. h ¶ *Abijt tristis: erat enim habens mul
tas possessiones.*] Hæc est tristitia quæ ducit ad mortē. Cau
saq; tristitiæ redditur, quod habuerit multas possessio
nes: id est spinas & tribulos quæ sementem dominicam
suffocauerint. i ¶ *Iesus autem dixit discipulis suis: Amē dico
uobis, quia diues difficile intrabit in regnum cœlorū.*] Et quomo
do Abraham, Isaac & Iacob diuites intrarunt in regnū
cęlorum: & in euangelio Matthæus & Zachæus diuitijs Luc.19.a
derelictis, domini testimonio prædicantur? Sed consi-
derandum quod eo tempore quo intrauerunt, diuites
esse desierūt. Tam diu ergo nō intrabunt, quàm diu diuites
fuerint. Et tamen quia difficulter diuitię contemnūtur,
non dixit: Impossibile est diuites intrare in regnū cœ-
lorum, sed difficile. Vbi difficile ponitur, non impossi-
bilitas prætenditur, sed raritas demonstratur. k ¶ *Et
iterum dico uobis: Facilius est camelum per foramen acus transire,
quàm diuitem in regnum cœlorū. Auditis autem, etc.*] Hoc dicto
ostenditur non difficile esse, sed impossibile. Si enim
quomodo camelus non potest intrare per foramen a-
cus, sic diues nō potest intrare in regna cœlorū, nullus
diuitū saluus erit. Sed & si legamus Esaiā quomodo ca Esa.60.a
meli Madian & Epha ueniāt Hierusalē cum donis atq;
muneribus: & qui prius curui erant & uitiorū prauita
te distorti, ingrediant portas Hierusalem: uidebimus
quomodo & isti cameli quibus diuites cōparant, cū de-
posuerint grauē sarcinā peccatorū, & totius corporis
prauitatē, intrare possint per angustā portam & artam
uiam

apud deū aūt omnia possibilia sunt. [b] Tūnc respondens Petrus, dixit ei: Ecce nos reliquimus omnia, & secuti sumus te: quid ergo nobis erit? [i] Iēsus aūt dixit illis: Amē dico uobis, quod uos qui secuti estis me, in regeneratione cum sederit filius hominis in sede maiestatis suæ, sedebitis & uos super sedes duodecim, iudicātes duodecim tribus Israel. [k] Et ōmnis qui reliquerit domū, uel fratres, aut sorores, aut patrē, aut matrē, aut uxorem, aut filios, aut agros, propter nomē meū, centuplū accipiet, & uitā æternam possidebit. [l] Multi aūt erunt primi nouissimi, & nouissimi primi.

Cap. XX

S[a]Imilē est regnum cœlorū homini patrifamiliâs qui exijt primo mane conducere operarios in uineā suā. Conuentione aūt facta cum operarijs ex denario diurno, misit eos in uineā suam. Et egressus circa horam tertiam, uidit alios stantes in foro ociosos, & dixit illis: Ite & uos in uineā meam, & quod iustū fuerit, dabo uobis. Illi aūt abierunt. Iterū autem exijt circa sextam & nonā horam, & fecit similiter. Circa undecimā uero exijt, & inuenit alios stantes, & dicit illis: Quid statis hic tota die ociosi? Dicunt ei: Quia nemo nos conduxit. Dicit illis: Ite & uos in uineā. Cū sero aūt factū esset, dicit dn̄s uineæ procuratori suo: Voca operarios, & redde illis mercedē, incipiēs à nouissimis usq; ad primos. Cum uenissent ergo qui circa undecimā horā uenerāt, acceperūt singulos denarios. Veniētes aūt & primi, arbitrati sunt ꝙ plus essent accepturi: acceperūt aūt & ipsi singulos denarios. Et accipiētes murmurabant aduersus patrēfamiliâs, dicētes: Hi nouissimi una hora fecerūt, & pares illos nobis fecisti, q porta-

A uiam quæ ducit ad uitam. Interrogantibus autem discipulis, & admirantibus austeritatē dicti, quis ergo saluus fiet: clementia sua seueritatem sentētię temperauit, dicens: Quæ apud homines impossibilia, apud deum possibilia sunt. a ¶ *Tunc respondens Petrus, dixit ei:*] Grā
dis fiducia: Petrus pi
b 199 scator erat, diues nō
X fuerat, cibos manu et
arte quærebat: & ta
i 197 men loquit̄ confiden
II ter, reliquimus om
nia. Et quia non suffi
cit tantū relinquere,
iungit quod perfectū
k 198 est, & secuti sumus te.
II Fecimus quod iussi
sti, quid igitur nobis
dabis præmij? b ¶ *Ie*
l 199 *sus aūt dixit illis.*] Non
II dixit, qui reliquistis
om̄ia: hoc enim & So
a 200 crates fecit philoso
X phus, & multi alij di
uitias contempserūt,
sed q secuti estis me:
quod propriē apo
stolorū est atq; credē
tium. In regeneratio
ne cū sederit filius ho
minis in sede maiesta
tis suę, quādo & mor
tui de corruptione re
surgēt incorrupti, se
debitis & uos in so
B lijs iudicantiū, cōde
mnātes duodecim tri
bus Israel: quia uobis
credētibus illi crede
re noluerūt. c ¶ *Et*
omnis qui reliquerit do
mū.] Locus iste cum
illa sententia cōgruit,
in qua saluator loqui
tur: Non ueni pacem
mittere, sed gladium.
Veni enim separare
hominē à patre suo,
& matrē à f l.a, & nurū à socru, & inimici hominis domestici eius. Qui ergo propter fidē Christi & prædicationē euangelij oīs affectus contēpserint, atq; diuitias & seculi uoluptates, isti centuplū recipiēt, & uitā æternā possidebūt. Ex occasione huius sentētię quidā introducunt mille annos post resurrectionē, dicētes tūc nobis centuplū omniū rerū quas dimisimus, & uitā æternam esse reddendā, non intelligētes quod si in cęteris digna sit repromissio, in uxorib. appareat turpitudo, ut qui unam pro dn̄o dimiserit, centū recipiat in futuro. Sensus ergo iste est: Qui carnalia pro saluatore dimiserit, spiritualia recipiet, quæ comparatione & merito sui ita erūt, quasi in paruo numero cētenarius numerus comparet. Vnde dicit & Apostolus, qui unā tantū domū, &
2.Cor.6.b unius prouinciæ paruos agros dimiserat: Quasi nihil habentes, & omnia possidentes. Cap. XX

S*imile est regnum cælorum homini patrifamilias.*] Parabola ista uel similitudo regni cœlorū, ex his quæ præmissa sunt intelligitur. Scriptū est enim ante eam: Multi erunt primi nouissimi, & nouissimi primi. Non tempore differente domino, sed fide. Dicitq; patremfamiliâs primo mane exisse ut conduceret operarios in uineam suam, & precium operis constituisse denariū. C
Deinde egressum circa horam tertiā uidisse alios stantes in platea ociosos, & illis nequaquam denarium, sed quod iustum est fuisse pollicitum. Sexta quoq; hora & nona fecisse similiter. Vndecima autem inuenisse alios stantes, qui tota die ociosi fuerant, & misisse eos in uineam. Cum aūt sero factum esset, præcepisse procuratori suo, ut à nouissimis inciperet reddere: hoc est, ab operarijs horæ undecimæ usque ad operarios horæ primæ, omnesq; pariter contra nouissimos inuidia concitatos, iniquitatem arguisse patrisfamiliâs: non quod minus acceperint ꝙ fuerat constitutum, sed ꝙ plus accipere uoluerint his in quos se clementia conductoris effuderat. Mihi uidentur primæ horæ esse operarij Samuel & Hieremias & Baptista Ioannes, qui possunt cū psalmista di-
cere: Ex utero matris Psal.21.b
meæ deus meus es
tu. Tertiæ uero horæ D
operarij sunt, qui à pubertate seruire deo cœperunt. Sextæ horæ, qui matura ætate susceperūt iugū Christi. Nonæ, qui iam declinant ad seniū. Porrò undecimæ, qui ultima senectute, & tamen omnes pariter accipiunt præmium, licet diuersus labor sit. Sunt qui hanc parabolam aliter disserant. Prima hora uolunt missum esse in uineam Adam, & reliquos patriarchas, usq; ad Noe. Tertia, ipsum Noe usq; ad Abraham & circuncisionē ei datam. Sexta ab Abraham usq; ad Moysen, quando lex data est. Nona, ipsum Moysen & prophetas. Vndecima, apostolos & gentium populum quibus omnes inuident. Vnde hoc ipsum intelligens post horam iam undecimam, cum esset prope solis occasum ad uesperam, Ioannes euangelista loqui-
tur: Filioli mei nouissima hora est. Et simul considera, 1.Ioā.2.d
quòd iniustitiam patrisfamiliâs, quam in undecimæ horæ operarijs omnes pariter accusant, in seipsis non intelligunt. Si enim iniquus est paterfamiliâs, non in uno iniquus est, sed in omnibus: quia non sic laborauit tertiæ horæ operarius, quomodo ille qui prima hora est missus in uineam. Similiter & sextæ horæ operarius, minus laborauit tertiæ horæ operario, & nonæ, sextæ horæ operario. Omnis itaque retro uocatio gentibus inuidet, & in euangelij torquetur gratia. Vnde & saluator concludēs parabolam: Erūt, inquit, primi nouissimi, & nouissimi primi. Quod Iudæi de capite uertantur in caudam, & nos de cauda mutemur in caput.
Amice

portauimus pondus diei & æstus? At ille respōdens uni
eorum, dixit: Amicē non facio tibi iniuriam. Nónnē ex
denario conuenisti mecum? Tólle quod tuum est & ua
de. Volo autem & huic nouissimo dare sicut & tibi. Aut
non licet mihi quod uolo facere? An ocúlus tuus nequā
est, quia ego bonus sum? Sic erūt nouissimi primi, & pri
mi nouissimi. Multi enim sunt uocati, pauci uerò electi.
Et ascēndens Iesus Hierosolymam, assumpsit duode-
cim discipulos suos secreto, & ait illis: Ecce ascendimus
Hierosolymam, & filius hominis tradetur principibus
sacerdotum & scribis, & condemnabunt eum morte, &
tradent eum gentibus ad illudendū & flagellandum &
crucifigendū, & tertia die resurget. Tūc accessit ad eum
mater filiorum Zebedæi cum filijs suis, adorans & pe-
tens aliquid ab eo. Qui dixit ei: Quid uis? Ait illi: Dic ut
sedeant hi duo filij mei, unus ad dexteram tuam, & unus
ad sinistram in regno tuo. Respōndens autē Iesus, dixit:
Nescitis quid petatis. Pōtestis bibere calicem quem ego
bibiturus sum? Dicunt ei: Possumus. Ait illis: Cālicē qui-
dem meum bibetis, sedere autem ad dexterá meam &
sinistram, non est meum dare uobis, sed quibus paratū
est à patre meo. Et aūdiētes decē indignati sunt de duo-
bus fratribus. Iēsus autem uocauit eos ad se, & ait: Scitis
quia principes gentium dominantur eorum, & qui ma
iores sunt, potestatem exercent in eos. Non ita erit inter
uos, sed quicunq; uoluerit inter uos maior fieri, sit ue-
ster minister. Et qui uoluerit inter uos primus esse, erit
uester

A a ¶ *Amice non facio tibi iniuriam.*] Legi in cuiusdam libro:
amicū istum qui increpatur à patrefamiliâs, primæ ho-
ræ operarium, protoplastū intelligi, & eos qui illo tem-
pore crediderunt. b ¶ *Nónne ex denario, etc.*] Denarius
figuram regis habet. Recepisti ergo mercedē quam tibi
promiseram: hoc est
imaginem & similitu
dinē meā, quid quæ-
ris amplius, & non
tam ipse plus accipe-
re quàm alium nihil
accipere desideras,
quasi alterius consor
tio minuatur præmij
meritum? c ¶ *Tolle
quod tuum est, etc.*] Iu-
dæos intellige, nō gra
tia sed opere saluatos.
Qui eñi fecerit eam,
uiuet in ea. Vnde di-
citur ad eum: d ¶ *An
oculus tuus nequam, etc.*]
Idipsum sonat & illa
Lucæ parabola, ubi
maior filius minori
inuidet, & nō uult eū
recipi pœnitētem, &
patrem accusat iniu-
stitiæ. Et ut sciamus
hunc esse sensum quē
diximus, titulus para
bolæ huius finisq; cō
sentiunt. Sic erūt, in-
quit, nouissimi pri-
B mi, & primi nouissi-
mi. Multi enim sunt
uocati, pauci uerò e-
lecti. e ¶ *Et ascendens
Iesus Hierosolymā, etc.*]
Crebro hoc ipsum di
scipulis dixerat, sed
quia multis in medio
disputatis poterat la-
bi de memoria quod
audierant: iturus Hierosolymā, & secum ducturus apo
stolos, ad tentationē eos parat, ne cum uenerit persecu
tio & crucis ignominia, scandalizentur. f ¶ *Tunc acces-
sit ad eum, etc.*] Vnde opinionem regni habet mater filio
rum Zebedæi, ut cum dñs dixerit: filius hominis trade
tur principibus sacerdotū & scribis, & condemnabunt
eum morte, & tradent gentibus ad illudendū & flagel-
landū & crucifigendū, & ignominiā passionis timenti-
bus discipulis nūciaret, illa gloriā postulet triumphan-
tis? hac ut reor ex causa, quia post omnia dixerat dñs,
& tertia die resurget: putauit eum mulier post resurre-
ctionē ilico regnaturū: & hoc quod in secundo aduen-
tu promittit, in primo esse cōplendū, & auiditate fœmi
nea præsentia cupit, immemor futurorū. Quod aūt in-
terrogat dñs, & illa petente respondit: quid uis? non ue
nit de ignorātia, sed ex eius persona dicit qui flagellan-
dus & crucifigendus erat, quomodo & in hæmorrhou
Luc. 8.f sa: Quis me tetigit? Et de Lazaro: Vbi posuistis eum? In
Ioan. 11.d ueteri quoq; testamento: Adam ubi es? Et descēdens ui-
Gene. 3.b debo si iuxta clamorē qui uenit ad me perficiāt: sin au-
idem. 18.c tem non est, ut sciam. Postulat autē mater filiorū Zebe-
dæi errore muliebri & pietatis affectu, nesciens quid pe
teret. Nec mirū si ista arguat imperitiæ, cum de Petro di
Mar. 9.a cat, quando tria uult facere tabernacula: Nesciens quid
diceret. g ¶ *Respondens autē Iesus, etc.*] Mater postulat, &
dñs discipulis loquitur, intelligens preces eius ex filio- C
rum descendere uoluntate. h ¶ *Potestis bibere calicē, etc.*]
Calicē in scripturis diuinis, passionē intelligimus, iux-
ta illud: Pater, si possibile est, transeat à me calix iste. Et
in psalmo: Quid retribuā dño pro omnibus quæ retri Psal. 115.d
buit mihi? Calicē salu
taris accipiam, & no-
men dñi inuocabo.
Statimq; infert quis
iste sit calix. Preciosa
in cōspectu dñi mors
sanctorū eius. i ¶ *Ait
illis: etc.*] Quærit quo-
modo calicem marty
rij filij Zebedæi, Iaco-
bus uidelicet & Ioan-
nes biberint, cum scri b 205 II
ptura narret Iacobū
tantum apostolū ab
Herode capite trunca
tum: Ioannes aūt pro
pria morte uitā finie-
rit. Sed si legamus ec-
clesiasticas historias, c 202 VI
in quibus fert, quod
& ipse propter marty
rium sit missus in fer-
uentis olei dolium, &
inde ad suscipiēdam
coronā Christi athle-
ta processerit: statimq;
relegatus in Pathmos
insulā sit, uidebimus
martyrio animū non
defuisse, & bibisse Io- D
annem calicē confes- d 203 II
sionis, quē & tres pue
ri in camino ignis bi
berunt: licet persecu-
tor nō fuderit sangui
nem. Quod autem di
cit, sedere ad dexterā
meam & sinistrā, non
est meū dare uobis,
sed quibus paratū est à patre meo, sic intelligendū est:
Regnum cœlorū non est dantis, sed accipiētis. Non est
enim acceptio personarum apud deum, sed quicunq;
talem se præbuerit ut regno cœlorū dignus fiat: hic ac-
cipiet, quod non personæ sed uitæ paratum est. Si itaq;
tales estis qui consequamini regnum cœlorum, quod
pater meus triumphantibus & uictoribus præparauit,
uos quoq; accipietis illud. Alij de Moyse & Helia dictū
uolunt, quos paulo ante in monte cum eo uiderant lo
quentes, sed mihi nequaq̃ uidetur. Ideo enim sedentiū
in regno cœlorū uocabula non dicuntur, ne paucis no
minatis, cæteri putarentur exclusi. k ¶ *Et audientes decem
indignati sunt de duobus fratribus.*] Decem apostoli non in-
dignantur matri filiorum Zebedæi, nec ad mulieris au
daciam referunt postulantis, sed ad filios, quod igno-
rantes mensuram suam, immodica cupiditate exarse-
rint, quibus & dominus dixerat: Nescitis quid petatis.
Subintelligitur autem uel ex responsione domini, uel
ex indignatione apostolorum, quod filij matrem immi
serint ad grandia postulanda. l ¶ *Iesus autem uocauit eos ad
se & ait: Scitis quia principes etc.*] Humilis magister & mitis,
nec cupiditatis immodicæ duos arguit postulātes: nec
decē reliquos indignationis increpat & liuoris, sed tale
ponit exemplū, quo doceat eū maiorē esse q̃ minor fue
rit: & illū dñm fieri qui omniū seruus sit. Frustra igitur
aut

uester seruus. [e] Sicut filius hominis non uênit ministrari, sed ministrare: Et dâre animam suam redemptionem pro multis. [f] Et egrêdientibus illis ab Hiericho, secuta est eum turba multa. Et ecce duo cæci sedentes secus uiam, audierunt quia Iesus transiret, & clamauerunt, dicentes: Domine miserere nostri fili Dauid. Turba autem increpabat eos ut tacerent. At illi magis clamabant, dicentes: Domine miserere nostri fili Dauid. Et stêtit Iesus & uocauit eos, & ait: Quid uultis ut faciam uobis? Dicunt illi: Domine, ut aperiantur oculi nostri. Misertûs autem eorum Iesus, tetigit oculos eorum. Et confestim uiderunt, & secuti sunt eum.

Cap. XXI

ET [a] cúm appropinquasset Hierosolymis, & uenisset Bethphage ad montem oliueti, tunc Iesus misit duos discipulos, dicens eis: Ite in castellum quod contra uos est, & statim inuenietis asinam alligatam & pullum cum ea, soluite & adducite mihi. Et si quis uobis aliquid dixerit, dicite, quia dominus his opus habet, & confestim dimittet eos. [b] Hôc autem factum est, ut adimpleretur quod dictum est per prophetam, dicentem: Dicite filiæ Sion, ecce rex tuus uenit tibi mansuetus, sedens super asinam & pullum filium subiugalis. [c] Euntês autē discipuli, fecerunt sicut præcepit illis Iesus. Et adduxerūt asinam & pullum, & imposuerunt super eos uestimēta sua, &

A aut illi immoderata quæsierāt, aut isti dolent super maiorum desiderio, cum ad summitatem uirtutū non potentia sed humilitate ueniatur. Denique sui proponit exemplum, ut si dicta paruipenderent, erubescerēt ad opera, & dicit: a ¶ *Sicut filius hominis non uenit ministrari sed ministrare, etc.*] Nota
e 204 qđ crebro diximus,
IIII cū qui ministrat, appellari filiū hominis.
f 205 b ¶ *Et dare animā suam*
II *redemptionē pro multis.*] Quando formam serui accepit, ut pro mūdo sanguinem funderet. Non dixit animā suam redemptionem dare ꝓ omnibus, sed pro multis: id est, pro his qui credere uoluerint. c ¶ *Et egrediētibus illis ab Hiericho, secuta est eum turba multa, etc.*]
a 206 Multi latrones erant
II in Hiericho, qui egredientes & descendentes de Hierusalē, interficere & uulnerare consueuerant. Idcirco dñs uenit Hiericho cū discipulis suis,
b 207 ut liberet uulneratos
VII & multam turbā secū trahat. Denique postq̄ egredi uoluit ab Hie-
B richo, secuta est eum
c 208 turba multa. Si mansisset
II Hierosolymis & nunq̄ ad humilia descendisset, turba usque hodie sederet in tenebris & umbra mortis. Sed & duo cæci erāt iuxta uiam.
Psal. 35.c Cæcos appellat qui needum dicere poterant: In lumine tuo uidebimus lumen. Secus uiam, quia uidebant quidem legis habere notitiam, sed uiam quæ Christus est ignorabant, quos plerique pharisæos intelligunt & Saducæos: alij uerò utrunque populum, & ueteris testamenti & noui: quod alter scriptam legem, alter naturalem sequens, sine Christo cæcus erat. Hi quia per se uidere nō poterant, audierunt præconia saluatoris, & cōfessi sunt filium Dauid. Sin autem uterque cæcus refertur ad populum Iudæorum, hoc quod sequitur: Increpabat eos tur
Rom. 11.b ba, super ethnicis intelligendum est, quos Apostolus monet ne glorientur & superbiant contra radicē suam, sed cum ipsi errore priorū inserti fuerint ex oleastro in bonam oliuam, nequaq̄ debeant inuidere priorum saluti. Miserere nostri fili Dauid. Increpantur à turbis, & nihilominus non tacent, sed crebrius idipsum ingeminant, ut desiderium plenū ueræ lucis ostendant. d ¶ *Et stetit Iesus, & uocauit eos, & ait.*] Cæci erant, quò pergerent ignorabant, & sequi non poterant saluatorē. Multæ foueæ in Hiericho, multæ rupes & prærupta in profundū uergētia: idcirco dominus stat, ut uenire possint: & uocari iubet, ne turbæ prohibeant: & interrogat quasi ignorans quid uelint, ut ex responsione cæcorum manifesta debilitas pateat, & uirtus ex remedio cognoscat. e ¶ *Misertus autem eorū Iesus, etc.*] Tangit oculos, & præstat artifex quod natura non dederat. Aut certè quod debilitas tulerat, donat misericordia. Statimque uiderunt & secuti sunt eum. Qui ante in Hiericho cōtracti sedebāt, & clamare tantum nouerant, postea sequuntur Iesum, C
non tam pedibus quàm uirtutibus. Cap. XXI

E*T cum appropinquasset Hierosolymis, & uenisset in Bethphage ad montem oliueti, tūc Iesus misit duos discipulos suos, dicens eis: Ite in castellum quod contra uos est, etc.*] Egreditur de Hiericho, turbis eductis inde quāplurimis, & cæcis reddita sanitate appropinquat Hierosolymis, magnis ditatus mercibus, salute credentium reddita, ingredi cupit urbē pacis, & locum uisionis dei, & arcem speculatorij. Cumque appropinquatet Hierosolymis, & uenisset Bethphage ad domū maxillarū, qui sacerdotū uiculus erat, & confessionis portabat typum, & erat situs in monte oliueti, ubi lumen scientiæ, ubi laborum & dolorū requies, misit duos discipulos suos θεωρητικὴν καὶ πρακτικὴν, id est, scientiam & operam, ut ingrederentur castellum. Dixitque eis: Ite in castellum quod cōtra uos D
est. Contra apostolos enim erat, nec iugum doctrinarum uolebat accipere. Et statim, inquit, inuenietis asinā alligatam, & pullum cum ea, soluite & adducite mihi. Alligata erat asina multis uinculis peccatorum. Pullus quoque lasciuus, & frenorum impatiens cum matre, se-
cundum euangeliū Lucæ, multos habebat dominos, Luc. 19
non uno errori & dogmati subditos: & tamē multi domini qui sibi potestatem illicitam uendicabant, uidentes uerum dominum & seruos eius uenisse, qui ad soluendum missi fuerant, nō audent resistere. Quæ sit autem asina & pullus asinæ, dicemus in subditis. g ¶ *Hoc autem factum est, ut adimpleretur quod dictum est per prophetam dicentē: Dicite filiæ Sion, ecce rex tuus uenit tibi mansuetus, etc.*] Hoc
in propheta Zacharia scriptū est, de quo plenius, si uitæ Zach. 9.b
spacium fuerit, in suo dicetur loco. Nunc stringendum breuiter, quòd secundum literam in paruo itineris spacio super utrūque animal sedere non quiuerit. Aut enī insedit asinæ, & pullus absque sessore fuit: aut si pullo, quod magis competit, usus est ad sedendum, asina ducta est libera. Ergo cum historia uel impossibilitatem habeat uel turpitudinē, ad altiora transmittimur, ut asina ista quæ subiugalis fuit & edomita, & iugum legis traxerat, synagoga intelligatur. Pullus asinæ lasciuus & liber, gentiū populus, quibus insederit Iesus, missis ad eos duobus discipulis suis, uno in circumcisionem, & altero in gentes. h ¶ *Euntes autem discipuli fecerunt sicut præcepit eis Iesus, & adduxerunt asinam & pullum, & imposuerunt, etc.*] Pullus iste & asina, quibus apostoli sternunt uestimenta sua, ut Iesus mollius sedeat: ante aduentū saluatoris nudi erant, multisque sibi in eos dominatū uendicantibus, absque operimento frigebant. Postquam uerò suscepere apostolo-

sua, & eum desuper sedere fecerunt. Plurima autem turba strauerunt uestimēta sua in uia. Alij aūt cædebant ramos de arboribus & sternebant in uia. [d] Turbæ autem quæ præcedebant & quæ sequebantur clamabāt, dicentes: Osanna filio Dauid, benedictus qui uenit in nomine domini, osanna in excelsis. [e] Et quum uenisset Hierosolymam, commota est uniuersa ciuitas, dicens: Quis est hic? Populi autem dicebant: Hic ēst Iesus propheta à Nazareth Galilææ. [f] Et intrāuit Iesus in templum dei, & eijciebat omnes uendentes & ementes in templo, & mensas nummulariorum, & cathedras uendentium columbas euertit. Et dixit eis: Scriptum est: Domus mea, domus orationis uocabitur: uos autem fecistis illam speluncam

A apostolicas uestes, pulchriores effecti, dominū habue-
re sessorem. Vestis autem apostolica, uel doctrina uirtu
tum, uel edissertio scripturarū intelligi potest, siue eccle
siasticorū dogmatum uarietates, quibus nisi anima in-
structa fuerit & ornata, sessorem habere dominū non
meretur. a ¶ *Plurima autem turba, etc.*] Videte differētiam uniuscuiusq; personæ. Apostoli uestimēta sua super asinum ponūt: turba quæ uilior est, substernit pedibus asini, necubi offendat in lapidem, ne calcet spinam, ne labatur in foueam. b ¶ *Alij autem, etc.*] De arborib. frugiferis, qbus mōs oliueti consitus est, cædebant ramos sternebantq; in uia, ut praua recta facerēt, & æquarent inæqualia, quo rectius atq; secu
rius in corde credentiū Christus dæmonū atq; uitiorū
uictor incederet. c ¶ *Turbæ autem, etc.*] Quia manifesta
est historia, spiritualē sequamur ordinē differendi. Tur
bæ quæ egressæ fuerant de Hiericho, & sequutæ sunt sal
uatorem ac discipulos eius, postq; pullum asinæ solutū
uiderūt, qui ante ligatus fuerat, & apostolorū uestibus
exornatū, & sedentē super eum dominū Iesum, suppo-
suerunt uestimenta sua, & strauerunt uiam ramis arbo
rum. Cumq; opere cuncta fecissent, uocis quoq; tribu-
B unt testimoniū, & præcedentes atq; sequentes non bre
ui atq; silenti confessione, sed clamore plenissimo reso
nant: Osanna filio Dauid, benedictus qui uenit in no-
mine domini. Quod autē dicit: Turbæ quæ præcede-
bant & quæ sequebantur, utrūq; ostendit populum, &
qui ante euangeliū, & qui post euangeliū dño credide-
runt, consona Iesum confessionis uoce laudare: & se-
cundū superioris parabolæ exemplū diuersarū hora-
rum operarios, unum fidei accipere præmium. Porrò
quod sequitur: Osanna filio Dauid, quid significet, &
ante annos plurimos in breui epistola ad Damasum
tūc Romanæ urbis episcopū dixisse me memini, & nūc
perstringā breuiter. In centesimo decimoseptimo psal-
mo, qui manifestè de aduētu saluatoris scriptus est, in-
ter cætera hoc quoq; legimus: Lapidē quē reprobaue-
runt ædificantes, hic factus est in caput anguli. A dño fa
ctū est istud, hoc est mirabile in oculis nostris. Hæc est
dies quā fecit dñs, exultemus & lætemur in ea. Statimq;
iungitur: O dñe saluū me fac: O dñe bene prosperare.
Benedictus qui uenit in nomine dñi: benediximus uo
bis de domo dñi, &c. Pro eo quod habetur in LXX. in-
terpretibus, ὦ κύριε σῶσον δή, id est: O dñe saluum me
fac. In Hebræo legimus: אנא יהוה הושיעה נא quod ma-
nifestius interpretatus est Symmachus, dicēs: Obsecro
dñe saluū me fac, obsecro. Nemo ergo putet ex duobus
uerbis, Græco uidelicet & Hebræo sermone esse cōpo-
situm, sed totū Hebraicū, & significare quod aduentus
Christi salus mūdi sit. Vnde & sequitur: Benedictus qui
uenit in nomine dñi. Saluatore quoq; id ipsum in eu-
Ioan. 5.g angelio cōprobante: Ego ueni in nomine patris mei, &
non me recepistis. Alius ueniet in nomine suo, & reci-
pietis eum. Necnō quod iungitur: Osanna, id est, salus
in excelsis: perspicuè ostendit, quod aduentus Christi
non tantū hominū salus, sed totius mundi sit, terrena
Phil. 2.b iungens cœlestibus: Vt omne genu ei flectat cœlestiū,
terrestriū & infernorū. d ¶ *Et cum intrasset Hierosolymam, etc.*] Introeunte Iesu cum turba, tota Hierosolymorum C
ciuitas cōmouetur, mirans frequentiā, nesciens ueritatem & dicens: Quis est hic? Quod quidē in alio loco di
cētes angelos legimus: Quis est iste rex gloriæ? Alijs au Psal. 23.b
tem uel ambigētibus
uel interrogantibus,
uilis plebecula confi
tetur, a minorib. inci
piens, ut ad maiora d 209
perueniat, & dicit: e I
¶ *Hic est Iesus, etc.*] Pro
pheta, quē & Moses
similē sui dixerat esse e 210
uenturum, & qui pro X
priè apud Græcos scri
bitur cum τοῦ ἄρθρου
μαρτυρίας, id est, cum
articuli testimonio.
A Nazareth autē Ga
lilææ, quia ibi educa-
tus fuerat, ut flos eam
pt nutriretur in flore
uirtutum. f ¶ *Et intrauit Iesus, etc.*] Comi f 212
tatus Iesus turbam credentium, quæ uestimenta sua ut I
illæso pede pullus incederet, strauerat: ingreditur tem-
plum, & eijcit omnes qui uendebāt & emebant in tem
plo, mensasq; nummulariorū subuertit, & cathedras
uēdentiū columbas dissipauit, dixitq; eis de scripturis
sanctis testimonium proferens, quod domus patris e-
ius, orationis domus esse deberet, non spelunca latro- Esa. 56.c
num, uel domus negociationis: sicut in alio euangeli- Hiere. 7.b
sta scriptū est. Et hoc primū sciendū, quod iuxta man- Ioan. 2.c
data legis, augustissimo in toto orbe templo dñi, & de D
cūctis penè regionibus Iudæorū illuc populo cōfluen-
te, innumerabiles immolabantur hostiæ, maximè festis
diebus, taurorū, arietū, hircorū: pauperibus ne absq;
sacrificio essent, pullos columbarū & turtures offeren-
tibus: accidebat plerunq;, ut qui de longe uenerāt, non
haberent uictimas. Excogitauerunt igitur sacerdotes,
quomodo prædam de populo facerent, & omnia ani-
malia quibus opus erat ad sacrificia, uendebant, ut &
uenderent non habentibus, & ipsi rursum empta susci
perēt. Hanc strophā eorū crebra uenientiū inopia dis-
sipabat, qui indigebant sumptibus, & non solū hostias
non habebant, sed ne unde emerent quidem aues & ui
lia munuscula. Posuerūt itaq; & nummularios qui mu
tuam sub cautione darent pecuniā. Sed quia erat lege
præceptum, ut nemo usuras acciperet, & prodesse non Deut. 23.d
poterat pecunia fœnerata, quæ cōmodi nihil haberet,
& interdū sortē perderet, excogitauerunt & aliam tech
nam, ut pro nummularijs colybistas facerēt, cuius uer
bi proprietatē Latina lingua non exprimit. Colyba di
cuntur apud eos, quæ nos appellamus tragemata, uel
uilia munuscula: Verbi gratia: frixi ciceris, uuarumq;
passarū, & poma diuersi generis. Igitur quia usuras acci
pere non poterāt colybistæ, qui pecuniā fœnerati erāt,
pro usuris accipiebant uarias species, ut quod nō num
mo licebat, in his rebus exigerent quæ nūmis coemun
tur, quasi non hoc ipsum Ezechiel prædicauerit, dicēs: Ezech. 22.c
Vsurā & superabundantiā non accipietis. Istiusmodi
dominus cernens in domo patris negociationē seu la-
trociniū ardore spiritus concitatus: iuxta quod scriptū
est in sexagesimooctauo psalmo: Zelus domus tuæ co-
medit me: fecit sibi flagellū de funiculis, & tantā homi-
num multitudinē eiecit de templo, dicens: Scriptū est,
domus mea, domus orationis uocacabitur, uos autem
fecistis eam speluncā latronū. Latro enim est, & templū

speluncam latronum. [g]Et accèsserunt ad eum cæci & claudi in templo, & sanauit eos. [b]Vidèntes autem principes sacerdotum & scribæ mirabilia quæ fecit, & pueros clamantes in templo, & dicentes: Osanna filio Dauid, indignati sunt. Et dixerunt ei: Audis quid isti dicũt? Iesus aûtem dicit eis: Vtiq;: Nunquam legistis, quia ex ore infantium & lactentium perfecisti laudem? [i]Et rèlictis illis abijt foras extra ciuitatem in Bethaniam, ibiq́; mansit. Mâne autem reuertens in ciuitatem, esurijt. Et uidens fici arborem unam secus uiam, uenit ad eam, & nihil inuenit in ea nisi folia tantum. Et ait illi: Nunquã ex te fructus nascatur in sempiternũ, & arefacta est continuo ficùlnea. Et uidentes discipuli mirati sunt, dicentes: Quomodo continuo aruit? [k]Rèspondens autem Iesus, ait eis: Amen dico uobis, si habueritis fidem & non hæsitaueritis, non solum de ficulnea facietis, sed & si monti huic

A dei in latronum conuertit specum, qui de religione sectatur, cultusq; eius non tam cultus dei q̃ negociationis occasio est. Hoc iuxta historiã. Cæterum secundum mysticos intellectus, quotidie Iesus ingredit̃ templum patris, & eijcit omnes tam episcopos & presbyteros & diaconos, quàm lai-
g 212 cos, & uniuersam tur
X bam de ecclesia sua, &
b 213 unius criminis habet
V uendentes pariter &
ementes. Scriptũ est
enim: Gratis accepi-
stis, gratis date. Men-
sas quoq; nummula-
i 214 riorũ subuertit. Ob-
VI serua propter auari-
ciam sacerdotum, al-
taria dei, nũmulario-
rum mensas appella-
ri. Cathedrasq; uen-
dentiũ columbas e-
uertit, q uendunt gra
tiam spiritus sancti, &
k 215 omnia faciũt ut subie
VI ctos populos deuo-
rent, de quibus dicit̃:
Psal.13.b Qui deuorant popu
lum meũ sicut escã pa
nis. Iuxta simplicem
intelligentiam, columbæ non erant in cathedris, sed in caueis, nisi forte columbarũ institores sedebant in cathedris. Quod penitus absurdum est, quia in cathedris magistrorũ magis dignitas indicatur, quæ ad nihilum redigitur, cum mixta fuerit lucris. Quod de ecclesijs di-
B ximus, unusquisq; de se intelligat. Dicit eñ apostolus:
2.Cor.6.d Vos estis templũ dei, & spiritus sanctus habitat in uobis. Non sit in domo pectoris nostri negociatio: non iumentorũ uendentiũq; cõmercia, non donorũ cupiditas, ne ingrediatur Iesus iratus & rigidus, & nõ aliter mundet templum suum, nisi flagello adhibito, ut de spelunca latronũ & de domo negociationis, domũ faciat orationis. *g* ¶ *Et accesserunt ad eum, etc.*] Nisi mensas nummulariorũ euertisset, cathedrasq; columbas uendentium, cæci & claudi lucem pristinã & concitũ gradũ non meruissent recipere. *b* ¶ *Videntes autem principes, etc.*] Plerique arbitrãtur maximũ esse signorum, quod Lazarus suscitatus est, quod cæcus ex utero lumen acceperit, q ad Iordanẽ uox audita sit patris, quod transfiguratus in monte gloriam ostenderit triumphantis. Mihi inter omnia signa quæ fecit; hoc uidet̃ mirabilius esse, quòd unus homo & illo tempore cõtemptibilis, & intantum uilis ut postea crucifigeret̃, scribis & pharisæis cõtra se sæuientibus & uidentibus lucra sua destrui, potuerit ad unius flagelli uerbera tantam eijcere multitudinẽ, mensasq; subuertere, & cathedras confringere, & alia facere quæ infinitus non fecisset exercitus. Igneũ enim quiddam atq; sydereum radiebat ex oculis eius, & diuinitatis maiestas lucebat in facie. Cumq; manũ non audeãt inijcere sacerdotes, tamen opera calumniantur, & testimonium populi atq; puerorũ qui clamabant: Osanna filio Dauid, uertunt in calumniam, quod uidelicet hoc non dicatur nisi soli filio dei. Videant ergo episcopi & quantũlibet sancti homines, cum quanto periculo dici ista sibi patiantur, si domino cui uerè hoc dicebatur, quia necdum erat solida credentiũ fides, pro crimine impingitur. *c* ¶ *Iesus autem dicit illis, etc.*] Quàm immoderate sententiam temperat, & responsio utrunq; uergens, & calumniæ non patens. Non dixit quod scribæ audire cupiebant, bene faciunt pueri, ut mihi testimonium perbibeant: nec rursum errant, pueri sunt, debe- C
tis ætati ignoscere: sed ꝓtulit exemplũ de octauo psalmo, ut tacente domino, scripturarũ testimoniũ puerorum dicta firmaret. *d* ¶ *Et relictis illis abijt foras extra ciuitatem in Bethaniam, ibiq; mansit.*] Reliquit incredulos, & urbem egressus contra-
dicentium, iuit Betha
niam, quod interpre
tat̃ domus obedien-
tiæ: iam tunc uocatio
nem gentiũ præfigu-
rans, ibiq; mansit, quia
in Israel ꝑmanere nõ
potuit. Hoc quoque
intelligendũ est quod
tantæ fuerit pauperta
tis, & ita nulli adula-
tus sit, ut in urbe ma-
xima nullum hospi-
tem, nullam inuene-
rit mansionem, sed in
agro paruulo apud
Lazarũ sororesq; e-
ius habitaret, eorum
quippe uicus Betha-
nia est. *e* ¶ *Mane autem
reuertens in ciuitatem, esu
rijt. Et uidens fici arborem
unam secus uiam, uenit ad
eam, & nihil inuenit in ea, etc.*] Discussis noctis tenebris, matutina luce radiante, & uicina meridie, in qua dominus passione sua illustraturus erat orbem, cum in ciuitatem reuerteretur, esurijt, uel ueritatẽ humanæ carnis ostendens, uel esuriens salutem credentium, & æstuans ad incredulitatem Israelis. Cumq; uidisset arborem u- D
nam, quam intelligimus synagogam, & cõciliabulum Iudæorum iuxta uiam: habebat enim legẽ, & ideo iuxta uiam erat, quia non credebãt in uiam: uenit ad eam, stantem scilicet & immobilem, & non habentẽ euangelij pedes: nihilq; inuenit in ea, nisi folia tantũ, promissionum strepitum, traditiones pharisaicas, & iactationem legis, & ornamenta uerborũ absq; ullis fructibus ueritatis. Vnde & alius euangelista dicit: Nondũ enim Mar.11.b
erat tempus, siue quod tempus nondum uenerat saluationis Israel, eo quod nondum gentilium populus subintrasset: siue quod præterisset tempus fidei, quia ad illum primum ueniens, & spretus, transisset ad nationes. Et ait illi: Nunq̃ ex te fructus nascatur, uel in sempiternum uel in seculum, utrunq; enim αἰῶνα Græcus sermo significat. Et arefacta est ficulnea, quæ esuriente domino cibos quos ille cupierat non habebat. Sic autem aruerunt folia, ut truncus ipse remaneret, & fractis ramis uireret radix, quæ in nouissimo tempore si credere uoluerit, uirgulta fidei pullulet, impleaturq; scriptura, dicens: Est arbori spes. Iuxta literam autem domi- Iob.14.b
nus passurus in populis, & baiulaturus scandalum crucis, debuit discipulorũ animos signi anticipatione firmare. Vnde & discipuli mirantur, dicentes: Quomodo continuo aruit? Potuit ergo saluator eadem uirtute etiam inimicos siccare suos, nisi eorum per pœnitẽtiam expectasset salutem. *f* ¶ *Respondens autem Iesus, ait eis: Amen dico uobis, si habueritis, etc.*] Latrant contra nos gentilium canes in suis uoluminibus, quæ in impietatis propriæ memoriam reliquerunt, asserentes apostolos non habuisse fidẽ, quia mõtes transferre non potuerint. Quibus nos respondebimus multa facta esse signa à domino, iuxta Ioannis euangelistæ testimoniũ, quæ si scripta Ioan.20.g
essent, mũdus capere non posset. Non quo mũdus uolumina capere non potuerit, quæ põt, q̃uis multiplicia

sint

huic dixeritis: tolle & iacta te in mare, fiet. [l] Et omnia quæcunq; petieritis in oratione credentes accipietis. [m] Et cùm uenisset in templum, accesserunt ad eum docentẽ, principes sacerdotũ & seniores populi, dicentes: In qua potestate hæc facis? Et quis tibi dedit hanc potestatem? Rẽspondens autem Iesus, dixit eis: Interrogabo uos & ego unum sermonem, quem si dixeritis mihi, & ego uobis dicam in qua potestate hæc facio. Baptismus Ioannis unde erat, è cœlo an ex hominibus? At illi cogitabãt inter se, dicentes: Si dixerimus, è cœlo, dicet nobis: Quare ergo non credidistis illi? Si autem dixerimus, ex hominibus, timemus turbam. Omnes enim habebant Ioannem sicut prophetam. Et respondentes Iesu, dixerũt: Nescimus. Ait illis ét ipse: Nec ego dico uobis in qua potestate hæc facio. [n] Quid autem uobis uidetur? Homo quidam habebat duos filios, & accedẽs ad primum dixit: Fili, uade hodie operare in uinea mea. Ille autem respondens, ait: Nolo. Postea autem pœnitentia motus abijt. Accedens autem ad alterum, dixit similiter. At ille respondens, ait: Eo domine, & non iuit. Quis ex duobus fecit uoluntatem patris? Et dicunt ei: Primus. Dicit illis Iesus: Amẽn dico uobis, quia publicani & meretrices præcedunt uos in regno dei. Venit enim ad uos Ioannes in uia iustitiæ, & non credidistis ei: publicani autem & meretrices crediderunt ei: uos autẽ uidentes nec pœnitentiam habuistis postea ut crederetis ei. [o] Aliãm parabolam audite: Homo erat paterfamiliâs, qui plantauit uineam, & sepem circumdedit ei, & fodit in ea torcular, & ædificauit turrim, & locauit eam agricolis, & peregre

A sint, unũ armariolũ uel unum capere scriniũ, sed quod magnitudinẽ signorum præ miraculis & incredulitate ferre non posset. Igitur & hæc credimus fecisse apostolos, sed ideo scripta non esse, ne infidelibus cõtradicendi maior daretur occasio. Alioquin interrogemus eos utrum credant his signis, quæ scripta narrantur an nõ. Et cum incredulos uiderimus, cõsequenter ꝓbabimus, nec maioribus eos credituros fuisse, qui minoribus non crediderint. Hoc aduersum illos. Cæterum nos ut ante iam diximus, montẽ diabolum intelligamus superbientẽ, & iactantem se contra creatorem suum, qui à propheta mõs corruptus appellaẽ. Et cum animam hominis possederit, & in ea fuerit radicatus, ab apostolis & his qui similes apostolorum sunt, transferri potest in mare: hoc est in loca salsa & fluctuantia & amara, quæ nullã habẽt dulcedinem dei, & apud incredulorum men-
B tem, ut porcorũ duo milia suffocari. Idipsum & in psalmis legi-
Psal. 45.a tur: Non timebimus dum turbabitur terra, & trãsferentẽ montes in cor maris. a ¶ *Et cum uenisset in templũ, etc.*] Diuersis uerbis eandem quam supra calumniã struũt, quando dixerunt: In Beelzebub principe dæmoniorum eijcit hic dæmonia. Quando enim dicunt: In qua potestate hæc facis: de dei dubitant potestate, & subintelligi uolunt diaboli esse quod faciat. Addentes quoq; Quis tibi dedit hanc potestatẽ, manifestißimẽ dei filium negant, quem putant non suis uiribus, sed alienis signa facere. b ¶ *Respondens autem Iesus, dixit illis: Interrogabo, etc.*] Hoc est quod uulgò dicitur: Malo arboris nodo, malus clauus aut cuneus infigendus est. Poterat dñs aperta responsione tentatorum calumniam confutare, sed prudenter interrogat, ut suo ipsi uel silentio uel sententia condemnentẽ. Si enim respondissent baptisma Ioannis esse de cœlo, ut ipsi sapientes in malicia pertractarunt, consequens erat responsio: quare ergo non estis baptizati à Ioanne? Si dicere uoluissent, humana deceptione esse compositũ, & nihil habuisse diuinum, seditionẽ populi formidabant. Omnes enim gregatim multitudines Ioannis receperant baptisma, & sic eum habebant ut prophetam. Respõdit itaq; imprißima factio, & humilitatis uerbo quo nescire se diceret, usa est ad insidias coaptãdas. c ¶ *Ait illis & ipse: Nec ego dico uobis in qua potestate hæc facio.*] Illi in eo quod nescire se responderãt, mentiti sunt: cõsequens ergo erat iuxta responsionẽ eorum dominũ quoq; dicere, nec ego scio: sed mentiri ueritas non potest, & ait: C
Nec ego dico uobis. Ex quo ostẽdit & illos scire, sed respondere nolle: & se nosse, & ideo non dicere, quia illi quod sciunt, taceant: & statim infert parabolam, quæ & illos impietatis arguat, & ad gentes regnum dei doceat transferendum. d
¶ *Quid autem uobis uidetur, homo habebat duos filios, etc.*] His sunt duo filij, qui & in Lucæ parabola describuntur, frugi & luxuriosus, & de quibus Zacharias propheta loquitẽ: Assumpsi mihi duas uirgas, unã uocaui decorem, & alteram uocaui funiculum, & paui gregem. Primo dicitur gentilium populo per naturalis legis noticiam: Vade & operare in uinea mea: hoc est, quod tibi nõ uis fieri, alteri ne feceris. Qui superbẽ respondit: Nolo. Postea uerò in aduentu saluatoris, acta pœnitentia, operatus est in uinea dei, & sermonis contumaciam labore correxit. Secũdus autẽ filius, populus Iudæorum est, qui respõdit Mosi: Omnia quæcunq; dixerit dominus, faciemus, & non iuit in uineã, qa interfecto patrisfamiliâs filio, se putauit hæredem. Alij uerò non putant gentiliũ & Iudæorum esse parabolam, sed simpliciter peccatorum & iustorum, ipso quoq; domino propositionem suam postea differente. e ¶ *Amen dico uobis, quia publicani & meretrices præcedunt uos in regno dei.*] Eo quod illi qui per mala opera deo se seruire negauerant, postea pœnitentiæ baptismum acceperint à Ioanne. Pharisæi autẽ qui iustitiam præferebant, & legẽ se dei facere iactabant, Ioannis contempto baptismate, dei præcepta non fecerunt. Vnde dicit: f ¶ *Venit enim ad uos Ioannes in uia iustitiæ, & non credidistis ei, etc.*] Porrò quod dicitur: Quis ex duobus fecit uoluntatẽ patris? Et illi dicunt: Nouißimus. Sciendum est in ueris exemplaribus non haberi nouißimum, sed primum, ut proprio iudicio condemnentur. Si autem nouißimum uoluerimus legere, manifesta est interpretatio, ut dicamus intelligere quidem ueritatem Iudæos, sed tergiuersari, & nolle dicere quod sentiunt: sicut & baptismum Ioannis scientes esse de cœlo dicere noluerunt. g ¶ *Aliam parabolam audite: Homo erat paterfamiliâs qui plantauit uineam, & sepem circumdedit ei, & fodit in ea torcular, & ædificauit, etc.*] Hoc est quod dominus sumptũ de ꝓuerbio significauit: Durum est aduersus stimulũ calcitrare. Principes sacerdotũ & seniores populi qui interrogauerunt dñm, in qua potestate hæc facis, & quis tibi dedit hanc potestatẽ: & uoluerãt in uerbo capere sapientiam

Margin (right): l 216 III — m 217 II — Luc. 15 — Zach. 11.b — n 218 X — D — Exod. 24.a — o 219 II

Hier. to. 9

A plentiam, sua arte superantur, & audiunt in parabolis
quod aperta facie non merebantur audire. Homo iste
paterfamiliâs, ipse est qui habebat duos filios, & qui in
alia parabola conduxit operarios in uineam suam, qui
plantauit uineam: de qua & Esaias plenissimè per can-
ticum loquitur, ad ex-
Esa. 5.a tremum inferens: Vi-
nea domini sabaoth
domus Israel est. Et in
Psal. 79.b psalmo: Vineam de
Aegypto, inqt, transtu-
listi: eiecisti gentes,
& plâtasti eam. Et se-
pem circumdedit ei,
uel murum urbis, uel
angelorũ auxilia: &
fodit in ea torcular,
aut altare, aut illa tor-
cularia, quorũ & tres
psalmi titulo præno-
tantur, octauus & o-
ctogesimus & octoge-
simustertius. Et ædi-
ficauit turrim, haud
dubiũ quin templũ;
de quo dicit per Mi-
Mich. 4.c cheã: Et tu turris ne-
bulosa filia Sion. Et
locauit eam agrico-
lis, quos alibi uineæ
operarios appellauit,
qui cõducti fuerât ho-
p 220 ra prima, tertia, sexta,
l nona & undecima. Et
B peregre profectus est,
non loci mutatione.
Nam deus unde ab-
esse potest quo copu-
lentur omnia? & qui
dicit per Hieremiam:
Hiere. 23.c Ego deus appropinquans, & non de longinquo, dicit
i dominus. Sed abire uidetur à uinea, ut uinitoribus li-
berum operandi arbitrium derelinquat. a ¶ *Cum autem
tempus fructuum appropinquasset, etc.*] Dederat eis legẽ, & in
hac eos uinea operari iusserat, ut fructum legis in ope-
ribus exhiberent. Postea misit ad eos seruos, quos illi
4. Reg. 2.c apprehensos uel cæciderunt, ut Hieremiam: uel occide-
2. Par. 24.f runt, ut Esaiam: uel lapidauerunt, ut Naboth: & Zacha-
riam, quem interfecerunt inter templum & altare. Lega-
Heb. 11 mus epistolam Pauli ad Hebræos, & ex ea plenissi-
mè discemus qui seruorũ domini quanta perpessi sint.
b ¶ *Nouissimè autem misit, etc.*] In eo quod supra legimus:
Iterũ misit alios seruos plures prioribus, & fecerunt il-
lis similiter: patientiã ostẽdit patrisfamiliâs, quòd frequen-
tius miserit, ut malos colonos ad pœnitentiã prouoca-
ret: illi autẽ thesaurizauerunt sibi iram in die iræ. Porrò
quod iungit: Verebunt filiũ meũ, non de ignorantia ue-
nit. Quid enim nesciat paterfamiliâs, qui hoc loco deus
pater intelligitur? Sed semper ambigere dicit deus, ut li-
bera uoluntas homini reseruet. Interrogemus Ariũ &
Eunomiũ: Ecce pater dicit ignorare, & sententiã tempe-
rat, & quantũ in uobis est probat esse mentitus. Quic-
quid pro patre responderint, hoc intelligant pro filio,
qui se dicit ignorare consummationis diem. c ¶ *Et ap-
prehensum eum, etc.*] Et Apostolus loquitur, quòd extra por-
tam Iesus crucifixus sit. Possumus & aliter intelligere, quòd
eiectus sit extra uineam, & ibi occisus, ut suscipientibus
se gentibus, alijs uinea locaret. d ¶ *Cũ ergo uenerit, etc.*]
Interrogat eos dñs, non quòd ignoret quid respõsuri sint,

peregre profectus est. Cum aûtem tempus fructuum appropinquasset, misit seruos suos ad agricolas, ut acciperent fructus eius. Et agricolæ apprehensis seruis eius, alium cæciderunt, alium occiderunt, alium uerò lapidauerunt. Iterum misit alios seruos plures prioribus, & fecerunt illis similiter. Nôuissimè autẽ misit ad eos filium suum, dicens: Verebuntur filium meum. Agricolæ autem uidentes filium, dixerunt intra se: Hic est hæres, uenite occidamus eum, & habebimus hæreditatem eius. Et apprêhensum eum, eiecerunt extra uineam, & occiderunt. Cûm ergo uenerit dominus uineæ, quid faciet agricolis illis? Aiunt illi: Malos male perdet, & uineam suam locabit alijs agricolis, qui reddent ei fructum temporibus suis. Dicit illis Iêsus: Nunquam legistis in scripturis: Lapidem quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli. A domino factum est istud, & est mirabile in oculis nostris? Ideò dico uobis, quia auferetur à uobis regnum dei, & dabitur genti facienti fructus eius. Et qûi ciciderit super lapidem istum, confringetur: super quem uerò ciciderit, cõteret eum. [p] Et cum aûdissent principes sacerdotum & pharisæi parabolas eius, cognouerunt quod de ipsis diceret. Et quærentes eum tenere, timuerunt turbas, quoniam sicut prophetam eum habebant.

Et re-

sed ut propria responsione damnentur. Locata est au- C
tem nobis uinea, & locata ea conditione, ut reddamus
domino fructũ temporibus suis: & sciamus unoquo-
que tempore quid oporteat nos uel loqui uel facere.
e ¶ *Dicit illis Iesus: Nunquam legistis, etc.*] Varijs parabolis
diuersisque sermõibus
res eædem contexun-
tur. Quos enim supra
operarios & uinito-
res & agricolas appel-
larat, nunc ædificato-
res, id est, cemẽtarios
uocat. Vnde dicit apo-
stolus: Dei agricultu- 1. Cor. 3.b
ra, dei ædificatio estis.
Hi ergo cementarij
quomodo & uinito-
res accipiũt uineam,
sic acceperunt lapidẽ,
quẽ uel in fundamen-
tis ponant, iuxta ar-
chitectũ Paulum, uel
in angulo, ut duos pa-
rietes, id est populũ
utrũque, consociet: qui
reprobatus ab eis, fa-
ctus est in caput angu-
li. Et hoc à domino fa-
ctum est, non huma-
nis uirib. sed dei po-
tentia. De hoc lapide
adiutorij Petrus quo- 1. Pet. 2.a
que loquitur cõfiden-
ter: Iste lapis qui repro-
batus est à uobis ædi- D
ficantibus, hic factus
est in caput anguli. Et
Esaias: Ecce, ait, im- Esa. 28.d
mittam in fundamen-
ta Sion lapidem ele-
ctum, preciosum, angularem, & qui crediderit in eum,
non confundetur. f ¶ *Ideo dico uobis, quia auferetur à uobis
regnum dei, & dabitur genti facienti fructus eius.*] Aliquotiens
dixi, regnum dei, scripturas sanctas intelligi, quas do-
minus abstulit à Iudæis & nobis tradidit, ut faciamus
fructus earũ. Ista est uinea quæ traditur agricolis & ui-
nitoribus, in qua qui operati non fuerint, nomen tan-
tum habẽtes scripturarũ, fructus uineæ perdituri sunt.
g ¶ *Et qui ceciderit super lapidem istum, confringetur: super quem
uerò ceciderit, conteret eum.*] Aliud est offendere Christum
per mala opera, aliud negare. Qui peccator est, & tamẽ
in illum credit, cadit quidem super lapidem & confrin-
gitur, sed non omnino conteritur: reseruatur enim per
pœnitentiam ad salutem. Super quem uerò ille cecide-
rit: hoc est, cui lapis ipse irruerit, & qui Christum peni-
tus negauerit, sic conteret eum, ut nec testa quidem re-
maneat in qua hauriatur aquæ pusillum. h ¶ *Et cum au-
dissent principes sacerdotum & pharisæi parabolas eius, cognoue-
runt quod de ipsis diceret, & quærentes eum tenere, etc.*] Quam-
uis duro corde essent, & propter incredulitatem & im-
pietatem in filium dei, habentes tamen apertas propo-
sitiones negare non poterant: & intelligebant contra se
omnes domini sententias dirigi. Vnde uolebant qui-
dem eum interficere, sed timebant turbas, quia sicut pro-
phetam eum habebant. Semper turba mobilis est, nec
in proposita uoluntate persistens, atque in morẽ fluctuũ
diuersorumque uentorum, huc illucque trahitur. Quem
nunc quasi prophetam uenerant & colunt, postea con-
tra eum clamant: Crucifige, crucifige talem.

Et re-

Caput XXII

ET respondens Iesus dixit iterum in parabolis eis,
dicens: Simile factum est regnum cœlorum homi-
ni regi, qui fecit nuptias filio suo. Et misit seruum suum
uocare inuitatos ad nuptias, & nolebant uenire. Iterum
misit alios seruos, dicēs: Dicite inuitatis: Ecce prandium
meū paraui, tauri mei & altilia occisa sunt, & omnia pa-
rata, uenite ad nuptias. Illi autem neglexerunt. Et abie-
runt, alius in uillam suam, alius uerò ad negociationem
suam. Reliqui uerò tenuerunt seruos eius, & cōtumelijs
affectos occiderunt. Rex autem cum audisset, iratus est,
& missis exercitibus suis, perdidit homicidas illos, & ci-
uitatem illorum succendit. Tunc ait seruis suis: Nuptiæ
quidem paratæ sunt, sed qui inuitati erant, non fuerunt
digni. Ite ergo ad exitus uiarum, & quoscunq; inueneri-
tis, uocate ad nuptias. Et egressi serui eius in uias, congre-
gauerunt omnes quos inuenerunt, malos & bonos, &
impletæ sunt nuptiæ discumbentium. Intrauit autem
rex, ut uideret discumbentes, & uidit ibi hominem non
uestitum ueste nuptiali, & ait illi: Amice, quomodo
huc intrasti non habens uestem nuptialem? At ille ob-
mutuit. Tunc dixit rex ministris: Ligatis pedibus & ma-
nibus eius mittite eum in tenebras exteriores, ibi erit fle-
tus & stridor dentium. Multi aūt sunt uocati, pauci uerò
electi. Tunc abeuntes pharisæi, consiliū inierūt ut cape-
rent eum in sermone: Et mittunt ei discipulos suos cum
Herodianis

A Caput XXII

ET respondens Iesus, dixit in parabolis eis, dicens: Simile factū
est regnum cœlorum homini regi, qui fecit nuptias filio suo.]
Pharisæi intelligentes de se dici parabolas, quæ-
rebant eum tenere & occidere. Hanc eorum sciens do-
minus uoluntatē ni-
hilominus increpat
scutentes, nec timore
superaī, quo minus
arguat peccatores.
Rex iste qui fecit nu-
ptias filio suo, deus
omnipotens est. Facit
aūt nuptias domino
nostro Iesu Christo &
ecclesiæ, quæ tam ex
Iudæis q ex gentibus
congregata est. b ¶ *Et
misit seruum suum uocare
inuitatos ad nuptias, & no
lebant uenire.*] Haud
dubium quin Mosen
per quem legem inui
tatis dedit. Si autē ser
uos legerimus, ut ple
raq; habent exempla
ria, ad prophetas refe
rendum est, q inuita
ti per eos uenire con
tempserint. c ¶ *Iterum
misit alios seruos, dicens:
Dicite inuitatis, ecce pran
dium meum paraui, etc.*]
Serui q secundo mis-
B si sunt, melius est ut
prophetæ intelligan-
tur q apostoli: ita ta-
men si supra seruum,
scriptū fuerit. Sin au-
tem seruos, ibidem le
gas: hic secundi serui,
apostoli intelligendi sunt. Prandium paratum, & tauri
& altilia occisa, uel per metaphoram opes regiæ descri-
buntur, ut ex carnalibus intelligant spiritualia: uel cer-
te dogmatum magnitudo & doctrina dei lege plenissi-
ma sentiri potest. d ¶ *Et abierunt, alius in uillam suam, alius ue-
rò ad negociationem suam, etc.*] Inter eos qui non recipiunt
euangelij ueritatem, multa diuersitas est. Minoris enim
criminis sunt qui occupati alijs rebus uenire noluerūt,
his qui contempto inuitantis affectu, uerterunt huma-
nitatem in crudelitatem, & tentos seruos regis, uel con-
tumelijs affecerunt, uel occiderūt. In hac parabola spon
si siletur occisio, & per seruorū mortes, contemptus o-
stenditur nuptiarum. e ¶ *Rex autē cum audisset, iratus est.*]
De quo dictum supra fuerat: Simile factum est regnum
cœlorum homini regi, quando inuitabat ad nuptias,
& agebat opera clementiæ, hominis nomē appositum
est: nunc quando ad ultionē uenit, homo siletur, & rex
tantum dicitur. f ¶ *Et missis exercitibus suis, perdidit homici-
das illos, etc.*] Exercitus seu ultores angelos, de quibus
Psal. 77.c in psalmis scribitū: Immissiones per angelos pessimos:
seu Romanos intelligamus sub duce Vespasiano & Ti-
to, qui occisis Iudææ populis, præuaricatricem succen-
derint ciuitatem. g ¶ *Tunc ait seruis suis: Nuptiæ quidem pa-
ratæ sunt, sed qui inuitati erant, non fuerunt digni, etc.*] Gentiliū
populus non erat in uijs, sed in exitibus uiarū. Quæri-
tur autē quomodo in his qui foris erant inter malos, &
boni aliqui sint reperti? Hunc locū plenius tractat Apo
Rom. 2.c stolus ad Romanos, quod gentes naturaliter faciētes ea
quæ legis sunt, condemnent Iudæos, qui scriptā legem C
nō fecerint. Inter ipsos quoq; ethnicos est diuersitas in-
finita, cum sciamus alios esse procliues ad uitia & ruen
tes ad mala, alios ob honestatē morum uirtutibus de-
ditos. h ¶ *Intrauit autem rex, ut uideret discumbentes, & uidit ibi
hominem non uestitū esse
ueste nuptiali, etc.*] Hi q a 221
inuitati fuerāt ad nu- V
ptias, de sepibus & an
gulis & plateis & di-
uersis locis, cœnā re-
gis impleuerant. Sed
postea quum uenisset
rex ut uideret discum
bētes in cōuiuio suo,
hoc est, in sua quasi fi
de requiescētes, ut in
die iudicij uisitaret cō
uiuas, & discerneret
merita singulorū: in-
uenit unum qui ue-
ste indutus non erat
nuptiali. Vnus iste, o-
mnes qui sociati sunt
malicia intelligūtur.
Vestis autem nuptia-
lis, præcepta sunt do-
mini, & opera quæ cō
plent ex lege & euan- b 222
gelio, nouiq; homi- X
nis efficiūt uestimen-
tum. Si quis igitur in
tēpore iudicij inuen-
tus fuerit sub nomine
Christiano non habe D
re uestem nuptialem:
hoc est, uestem super
cœlestis hominis, sed c 223
uestem pollutam, id II
est, ueteris hominis
exuuias: hic statim
corripitur, & dicitur ei: Amice quomodo huc intrasti?
Amicū uocat quod inuitatus ad nuptias est: arguit im-
pudentiæ quod ueste sordida, mundicias polluerit nu
ptiales. At ille obmutuit. In tempore enim illo non erit
locus pœnitentiæ, nec negandi facultas, cum omnes an
geli & mundus ipse testis sit peccatorum. i ¶ *Tunc dixit
rex ministris: Ligatis pedibus & manibus eius mittite eum in tene-
bras exteriores, etc.*] Manus ligatas & pedes, fletumq; o-
culorum & stridorē dentium, uel ad comprobandam
resurrectionis intellige ueritatem. Vel certè ideo ligan-
tur manus & pedes, ut male operari & currere desistāt
ad effundendum sanguinem: In fletu quoq; oculorū &
stridore dentium, per metaphoram membrorū corpo
ralium, magnitudo ostenditur tormentorū. k ¶ *Multi
autem sunt uocati, pauci uerò electi.*] Omnes parabolas bre-
ui sententia cōprehendit, quod & in opere uineæ, & in
ædificatione domus, & in conuiuio nuptiali, non ini-
tia, sed finis quæratur. l ¶ *Tunc abeuntes pharisæi, consilium
inierunt, etc.*] Nuper sub Cæsare Augusto Iudæa subiecta
Romanis, quando in toto orbe est celebrata descriptio,
stipendiaria facta fuerat: & erat in populo magna sedi-
tio, dicentibus alijs pro securitate & quiete, quia Roma
ni pro omnibus militarēt debere tributum persolui: Pha
risæis uerò qui sibi applaudebant de iustitia ecōtrario
dicentibus, non debere populum dei qui decimas sol-
ueret, & primitiua daret: & cætera quæ in lege scripta
sunt, faceret, humanis legibus subiacere: Cæsar Augu-
stus Herodē filiū Antipatris alienigenā, & proselytum

Herodianis, dicentes: Magister, scimus quia uerax es, & uiam dei in ueritate doces, & nõ est tibi cura de aliquo. Non enim respicis personam hominum: Dic ergo nobis quid tibi uidetur: Licet censum dari Cæsari, an non? Cognita autem Iesus nequitia eorum, ait: Quid me tentatis hypocritæ? Ostendite mihi numisma census. At illi obtulerunt ei denarium. Et ait illis Iesus: Cuius est imago hæc, & superscriptio? Dicunt ei: Cæsaris. Tunc ait illis: Reddite ergo quæ sunt Cæsaris, Cæsari, & quæ sunt dei, deo. Et audientes, mirati sunt. Et relicto eo, abierunt. In illo die accesserunt ad eum Sadducæi, qui dicunt non esse resurrectionem. Et interrogauerunt eum, dicentes: Magister, Moses dixit: si quis mortuus fuerit non habens filium, ut ducat frater eius uxorem illius, & suscitet semẽ fratri suo. Erant autem apud nos septem fratres, & primus uxore ducta defunctus est, & non habens semen, reliquit uxorẽ suam fratri suo. Similiter secundus & tertius usq; ad septimum. Nouissimè autẽ omnium & mulier defuncta est. In resurrectione ergo cuius erit de septẽ uxor? Omnes enim habuerunt eam. Respondens autẽ Iesus, ait illis: Erratis, nescientes scripturas neq; uirtutẽ dei. In resurrectione enim neq; nubẽt neq; nubent, sed sunt sicut angeli dei in cœlo. De resurrectione autem mortuorum non legistis quod dictum est à deo

A regem Iudæis constituerat, qui tributis præesset, & Romano pareret imperio. Mittunt igitur pharisæi discipulos suos cum Herodianis, id est, militibus Herodis, seu quos illudentes pharisæi, quia Romanis tributa soluebant, Herodianos uocabãt, & non diuino cultui deditos. Quidam Latinorũ ridicule Herodianos putant, qui Herodem Christũ esse credebant, quod nusquam omnino legimus. a ¶ *Magister, scimus quia uerax es, & uiã dei in ueritate doces, & nõ est tibi cura de aliquo: non enim respicis personam hominum. Dic ergo nobis, quid tibi uidetur: Licet censum dari Cæsari, an nõ?*] Blanda & fraudulenta interrogatio, illuc prouocat respõdentẽ, ut magis deum quàm Cæsarẽ timeat, & dicat non debere tributa solui, ut statim audiẽtes Herodiani, seditionis cõtra Romanos principem teneant. b ¶ *Cognita autem Iesus nequitia eorum, ait: Quid me tentatis hypocritæ?*] Prima

B uirtus est respondentis, interrogantium mentem cognoscere, & non discipulos, sed tẽtatores uocare. Hypocrita ergo appellatur, qui aliud est, & aliud simulat: id est, aliud opere agit, & aliud uoce prætendit. c ¶ *Ostendite mihi numisma census, etc.*] Sapientia semper sapienter agit, ut suis potissimum tentatores sermonibus cõfutentur. Ostendite, inquit, mihi denarium: hoc est genus nummi quod pro decem nummis imputabatur, & habebat imaginem Cæsaris. d ¶ *Et ait illis Iesus: Cuius est imago hæc & superscriptio?*] Qui putant interrogationem saluatoris ignorantiam esse, & non dispensationẽ: discant ex præsenti loco, quod utiq; potuerit scire Iesus cuius imago esset in nummo, sed interrogat, ut ad sermonẽ eorũ cõpetenter respondeat. e ¶ *Dicũt ei: Cæsaris. Tunc ait illis: Reddite ergo quæ sunt Cæsaris Cæsari, & quæ sunt dei deo.*] Cæsarem non putemus Augustum, sed Tyberium significari priuignum eius, qui in locũ successit ipsius, sub quo passus est dominus. Omnes autẽ reges Romani, à primo Caio Cæsare qui imperium arripuerat, Cæsares appellati sunt. Porrò quod ait: Reddite quæ sunt Cæsaris Cæsari, id est nummũ, tributum, & pecuniam, & quæ sunt dei deo: decimas, primitias, & oblationes ac uictimas sentiamus, quomodo & ipse reddidit tributa pro se & Petro, & deo reddidit quæ dei sunt, patris faciẽs uoluntatem. f ¶ *Et audientes, mirati sunt.*] Qui credere debuerant ad tantam sapientiam, mirati sunt, quòd calliditas eorum insidiandi non inuenisset locum. g ¶ *Et relicto eo abierunt.*] Infidelitatem cum miraculo pariter reportantes. h ¶ *In illo die accesserunt ad eum Sadducæi, qui dicunt non esse resurrectionem.*] Duæ hæreses erant in Iudæis, una Pharisæorum, altera Sadducæorum. Pharisæi traditionum & obseruationũ, quas illi δευτερώσεις uocant,

C iustitiam præferebant, unde & diuisi uocabantur à populo. Sadducæi autem qui interpretantur iusti, & ipsi uendicabant sibi quod non erant: prioribus, & corporis & animæ resurrectionẽ credentibus, cõfitentibusq; & angelos & spiritũ, sequentes (iuxta Acta apostolorũ) omnia denegabant. Istæ sunt duę domus, de quibus Esaias manifestius docet, quod offensuræ sint in lapidem scandali. Esa. 8.d i ¶ *Et interrogauerunt eum, dicentes: Magister, Moses dixit: si quis mortuus fuerit non habens filium, ut ducat frater eius uxorem illius, & suscitet semen fratri suo, etc.*] Qui resurrectionẽ corporũ nõ credebãt, & animam putabãt interire cum corporib. rectè istiusmodi fingunt fabulã, quæ delyramenti arguat eos qui resurrectionem asserãt mortuorũ. Potest autẽ fieri ut uerè in gente eorum aliquando hoc acciderit. k ¶ *In resurrectione ergo cuius erit de septem uxor? Omnes enim habuerunt eam.*] Turpitudinem fabulæ opponũt, ut resurrectio

D nis denegent ueritatem. l ¶ *Respondens autem Iesus, ait illis: Erratis, nescientes scripturas neq; uirtutẽ dei.*] Propterea errant, quia scripturas nesciunt, & quia scripturas ignorant, consequenter nesciunt uirtutem dei: hoc est, Christum qui est dei uirtus & dei sapientia. m ¶ *In resurrectione enim neq; nubent neq; nubentur, etc.*] Latina consuetudo, græco idiomati non respondet. Nubere enim propriè dicuntur mulieres, & uiri uxores ducere: sed nos simpliciter dictum intelligamus, quod nubere de uiris, & nubi de uxoribus scriptum sit. Si in resurrectione non nubent, neq; nubentur, resurgent ergo corpora quæ possunt nubere & nubi. Nemo quippe dicit de lapide & arbore, & his rebus quæ non habent membra genitalia, quòd non nubant neq; nubantur, sed de his qui cum possint nubere, tamen alia ratione non nubunt. Quod autem infertur: Sed sunt sicut angeli dei in cœlo, spiritualis repromittitur conuersatio. n ¶ *De resurrectione autem mortuorum non legistis quod dictum est à deo dicente uobis? Ego sum deus Abraham, deus Isaac, & deus Iacob. Non est deus mortuorum, sed uiuentium, etc.*] Ad comprobandam resurrectionis ueritatem, multo alijs manifestioribus exemplis uti potuit, è quibus est illud: Suscitabunt mortui, & resurgent qui in sepulchris sunt. Esa. 26.d Et in alio loco: Dan. 12.d Multi dormientium de terræ puluere cõsurgent, alij in uitam, & alij in opprobriũ & cõfusionẽ æternã. Quæritur itaq; quid sibi uoluerit dñs hoc proferre testimonium, quod uidetur ambiguũ, uel nõ satis ad resurrectionis pertinens ueritatẽ: Ego sum deus Abraham, & deus Isaac, & deus Iacob, & quasi hoc ꝓ plato ꝓbauerit qđ uolebat, statim intulerit: Nõ est deus mortuorũ, sed uiuentiũ. Cuius rei turbæ quoq; circũstantes mysteriũ cognoscen

deo, dicēte uobis: Ego ſum deus Abrahā, & deus Iſaac, & deus Iacob. Non eſt deus mortuorū, ſed uiuentiū. Et audientes turbæ, mirabant̄ de doctrina eius.[d] Phariſæi aūt audiētes quod ſilentiū impoſuiſſet Sadducæis, conuenerūt in unū: & interrogauit eum unus ex eis legis doctor, tentans eū: Magiſter, quod eſt mandatū magnū in lege? Ait illi Ieſus: Diliges dominū deū tuū ex toto corde tuo, & in tota anima tua, & in tota mēte tua: hoc eſt maximū & primum mandatū. Secundum autem huic eſt ſimile: Diliges proximū tuū ſicut teipſum. In his duobus mandatis uniuerſa lex pendet & prophetæ. (d 224 VI)

[e] Ongreg[b]atis autem phariſæis, interrogauit eos Ieſus, dicēs: Quid uobis uidetur de Chriſto, cuius filius eſt? Dicunt ei: Dauid. Ait illis: Quomodo ergo Dauid in ſpiritu uocat eū dnm, dicens: Dixit dns dno meo, ſede à dextris meis: donec ponā inimicos tuos ſcabellū pedum tuorū?[f] Si ergo Dauid uocat eū dnm, quomodo filius eius eſt? Et nēmo poterat ei reſpondere uerbū: neq; auſus fuit quiſquā ex illa die eū amplius interrogare. (e 225 II; f 226 II)

Cap. XXIII

T[a] Vnc Ieſus loquutus eſt ad turbas & ad diſcipulos ſuos, dicens: Super cathedram Moſi ſederunt ſcribæ & phariſæi: omnia ergo quæcunque dixerint uobis, ſeruate & facite: ſecundum opera uero eorū nolite facere. Dicunt enim & non faciunt.[b] Alligānt aūt onera grauia & importabilia, & imponunt in humeros hominū, digito (D; a 227 II; b 228 V)

A cognoſcētes, admiratæ ſunt de doctrina & reſponſis illius. Suprà diximus Sadducæos nec angelū, nec ſpiritum, nec reſurrectionē corporū confitentes: animarū quoq; interitū prædicaſſe. Hi quinq; tantū libros Moſi recipiebāt, prophetarū uaticinia reſpuētes. Stultū ergo erat inde proferre teſtimonia: cuius autoritatē non ſequebantur. Porrò ad æternitatē animarū probandam de Moſe ponit exemplum: Ego ſum deus Abrahā, & deus Iſaac, & deus Iacob: ſtatimq; infert: Non eſt mortuorū deus, ſed uiuentiū: ut cum probauerit animas permanere poſt mortē: neq; enī poterat fieri, ut eorū eſſet deus, qui nequaq̄ ſubſiſterēt: conſequēter introduceret & corporum reſurrectio quæcum animabus bona maláue geſſerūt. Hūc locum plenius in extrema parte primæ epiſtolæ ad Corinthios
1.Cor.4.15 Paulus apoſtolus exequitur. a ¶ *Phariſæi audito, etc.*] Quod de Herode & Pontio
B Pilato legimus in domini nece eos feciſſe concordiā: hoc etiam nūc de phariſæis cernimus & Sadducæis, qui inter ſe contrarij ſunt: ſed ad tentandū Ieſum pari mēte conſentiunt. Qui uero iā ſuprà in oſtenſione denarij fuerāt confutati, & aduerſæ partis factionē uiderāt ſubrutā, debuerāt exemplo moneri ne ultra molirent̄ inſidias: ſed maleuolētia & liuor nutrit impudentiā. Interrogat unus ex legis doctorib. non ſcire deſiderans, ſed tentās, an interrogatus noſſet quod interrogabatur, quod ſit maius mandatum: nō de mādatis interrogās, ſed quod ſit primū magnumq; mandatū: ut cum omnia quæ deus mādauerit magna ſint: quicquid ille reſponderit, occaſionem habeat calumniandi: aliud aſſerēs magnum eſſe de pluribus. Quicunq; igitur nouit & interrogat non uoto diſcendi, ſed ſtudio cognoſcendi, an nouerit ille qui reſpōſurus eſt: in ſimilitudinē phariſæorum non quaſi diſcipulus, ſed quaſi tentator accedit.

COMMENTARIORVM HIERONYMI
in Matthæum Liber quartus.

Ongregatis autem phariſæis.] Qui ad tentandū Ieſum fuerant congregati, & ueritatem fraudulenta interrogatione capere nitebantur: occaſionem præbuerunt confutationis ſuę. Interrogāturq; de Chriſto cuius filius ſit. Interrogano Ieſu nobis proficit uſq; hodie cōtra Iudæos. Et hi enim qui confitent̄ Chriſtū eſſe uenturū, hominē ſimplicē & ſanctū uirū aſſerūt de genere Dauid. Interrogemus ergo eos docti à domino: ſi ſimplex homo eſt, & filius tantum Dauid: quomodo Dauid uocet eum dūm ſuū, nō C erroris incerto, nec propria uolūtate, ſed in ſpiritu ſancto. Teſtimoniū aūt quod poſuit de cēteſimonono pſalmo ſumptū eſt. Dns igitur Dauid uocat̄, nō ſecundum id quod de eo natus eſt: ſed iuxta id quod natus ex patre ſemper fuit: præueniēs ipſum carnis ſuæ patrem. Iudæi ad deludendam interrogationis ueritatē friuola multa cōfingūt: uernaculum Abrahę aſſerentes, cuius fuerit filius Damaſcus Eliezer, & ex ipſius perſona ſcriptū pſalmum: quod poſt cædem quinq; regum, dominus deus domino ſuo dixerit Abrahę: ſede ad dexteram meā, donec ponam inimicos tuos ſcabellum pedum tuorum. Quos interrogemus quomodo deus dixerit Abrahæ ea quæ ſequuntur: Tecū principium in die uirtutis tuæ in ſplendoribus ſanctorū, ex utero ante luciferum genui te. Et: Iurauit dominus, & nō pœnitebit eū: tu es ſacerdos in æternū ſecundum ordinē Melchiſedec. Et reſpondere cogamus, quomodo Abrahā ante luciferū genitus ſit, & ſacerdos fuerit ſecundum ordinē Melchiſedec: pro quo Melchiſedec obtulerit panē & uinū, & à quo decimas prædæ acceperit. (Gen.14.c & 16.c) c ¶ *Et nemo poterat ei reſpondere uerbum, neq; auſus fuit quiſquam ex illa die eum amplius interrogare.*] Phariſæi & Saddocæi quærentes occaſionem calumniæ, & uerbum aliquod inuenire quod pateret inſidijs: quia in ſermonibus confutati ſunt: ultra nō interrogant, ſed apertiſsimè cōprehenſum, Romanæ tradūt poteſtati. Ex quo intelligimus uenena inuidiæ poſſe quidem ſuperari, ſed difficile conquieſcere.

Caput XXIII

T*Vnc Ieſus loquutus eſt ad turbas.*] Quid manſuetius, quid benignius domino? Tentatur à phariſæis, confringuntur inſidiæ eorum, & ſecundum pſalmiſtam: Sagittæ paruulorum factæ ſunt plagæ eorum: Pſal.63.b
& nihilominus propter ſacerdotij & nominis dignitatem, hortatur populos ut ſubijciantur eis, non opera, ſed doctrinam conſiderantes. Quod autem ait: Super cathedram Moſi ſederunt ſcribæ & phariſæi, per cathedram doctrinam legis oſtendit. Ergo & illud quod dicitur in pſalmo: In cathedra peſtilentiæ non ſedit, & cathedras uendentium columbas euertit: doctrinam debemus accipere. e ¶ *Alligant autem onera grauia & importabilia, &c.*] Hoc generaliter aduerſus omnes magiſtros qui grauia iubent, & minora non faciunt. Notandum aūt quod & humeri & digitus & onera & uincula quibus alligantur onera, ſpiritualiter intelligēda ſunt.

digito aũt ſuo nolunt ea mouere.[c] Omniã uero opera ſua faciũt ut uideanť ab hominibus. Dilatãt[b] enim phylacteria ſua, & magnificãt fimbrias. Amant aũt primos recubitus in cœnis, & primas cathedras in ſynagogis: & ſalutationes in foro: & uocari ab hominibus rabbi.[d] Vos aũt nolite uocari rabbi. Vnus eſt enim magiſter ueſter: omnes aũt uos fratres eſtis. Et patrẽ nolite uocare uobis ſuper terram: unus eſt enim pater ueſter qui in cœlis eſt. Nec uocemini magiſtri: quia magiſter ueſter unus eſt, Chriſtus.[e] Qui maior eſt ueſtrum, erit miniſter ueſter. Qui aũt ſe exaltauerit, humiliabiť: & qui ſe humiliauerit, exaltabitur.[f] Væ aũtem[h] uobis ſcribę & phariſæi hypocritæ, quia clauditis regnũ cęlorũ ante homines. Vos enim non intratis, nec introeũtes ſinitis intrare. Væ uobis ſcribæ & phariſæi hypocritæ, quia comeditis domus uiduarum, orationes longas orantes: propter hoc amplius accipietis iudiciũ.[g] Væ uobis ſcribæ & phariſæi hypocritę, quia circuitis mare & aridã ut faciatis unũ proſelytũ: & cum fuerit factus, facitis eum filium gehennæ duplo q̃ uos. Væ uobis dũces cæci, quia dicitis: quicunque iurauerit per templum, nihil eſt: qui autem iurauerit in auro templi, debitor eſt. Stulti & cæci, quid enim maius eſt, aurum, an templum quod ſanctificat aurum? Et quicunq; iurauerit in altari, nihil eſt: quicunq; autem iurauerit in dono quod eſt ſuper illud, debet. Cæci, quid enim maius eſt: donum, an altare quod ſanctificat donum? Qui ergo iurat in altari, iurat in eo & in omnibus quæ ſuper illud ſunt. Et quicunq; iurauerit in templo, iurat in illo, & in eo qui habitat in ipſo. Et qui iurat in cœlo, iurat in throno

A a ¶ *Omnia uero opera faciunt.*] Quicunq; igitur ita facit quodlibet, ut uideatur ab hominibus, ſcriba & phariſæus eſt. b ¶ *Dilatant enim phylacteria.*] Væ uobis miſeris, ad quos phariſæorum uitia tranſierunt. Dominus cum dediſſet mandata legis per Moyſen, ad extremum intulit: Ligabis ea in
c 229 manu tua, & erũt im-
II mota ante oculos tuos. Et eſt ſenſus: Præcepta mea ſint in manu tua, ut opere compleanť: ſint ante ocu-
d 230 los tuos, ut die ac no
X cte mediteris in eis. Hoc phariſæi male interpretãtes, ſcribebãt in mẽbranis decalogũ Moſi, id eſt decem
e 231 uerba legis: cõplican
V tes ea, & ligãtes in frõte, & quaſi coronã ca-
f 232 piti facientes: ut ſem-
V per ante oculos mouerenť: quod uſq; hodie Indi & Perſę & Babylonij faciũt: & qui hoc habuerit, quaſi religioſus in populis
g 233 iudicať. Iuſſerat quo-
X que aliud Moſes, ut
Num. 15.d in quatuor angulis palliorum hyacinthinas fimbrias facerẽt: ad Iſraelis populũ di-
B noſcendũ: ut quõ in corporibus circũciſio ſignũ Iudaicę gentis daret: ita & ueſtis haberet aliquã differentiã. Superſtitioſi magiſtri captãtes auram popularem, atq; ex mulierculis ſectantes lucra, faciebant grandes fimbrias: & acutiſsimas in eis ſpinas ligabant: ut uidelicet ambulantes & ſedẽtes interdũ pungerenť: & quaſi hac admonitione retraherenť ad officia dñi & miniſteria ſeruitutis eius. Quia ergo dixerat dñs: omnia opera ſua faciunt ut uideantur ab hominibus: quod generaliter accuſarat, nunc per partes diuidit. Pictaciola illa decalogi, phylacteria uocabãt: quod quicunq; habuiſſet ea, quaſi ob cuſtodiam & munimentũ ſui haberet: non intelligentibus phariſæis quod hæc in corde portanda ſint, non in corpore: alioquin & armaria & arcæ habent libros, & notitiã dei nõ habent. Hoc apud nos ſuperſtitioſæ mulierculæ, in paruulis euãgelijs & in crucis ligno, & iſtiuſmodi rebus, quæ habẽt quidẽ zelum dei, ſed non iuxta ſcientiã, uſq; hodie factitant: culicem liquantes, & camelum glutientes. Iſtiuſmodi erat fimbria parua & breuis ex lege pręcepta: quã & mulier illa quæ ſanguine fluebat, tetigit in pallio dñi: ſed nõ eſt cõpuncta ſuperſtitioſis ſenſibus phariſæorũ, magiſq; ſanata ad tactũ eius. Cũq; ſuperfluẽ dilatent phylacteria, & magnas faciant fimbrias, gloriã captãtes ab hominibus: arguunť in reliquis, cur quærãt primos accubitus in cœnis, & primas cathedras in ſynagogis, & in publico gulam ſectentur & gloriã, & uocẽtur ab hominibus

rabbi, quod Latino ſermone magiſter dicitur. Deniq; C
ſequitur: c ¶ *Vos autem nolite.*] Nec magiſter, nec pater uocandus eſt alius: niſi deus pater, & dominus noſter Ieſus Chriſtus. Pater, quia ex ipſo ſunt omnia. Magiſter: quia per ipſum omnia: uel quoniã per diſpenſationẽ carnis eius oẽs reconciliati ſumus deo. Quæritur quare aduerſum hoc præceptũ, doctorẽ gẽtium
Apoſtolus ſe eſſe di- 2.Cor. 5.d
xerit: aut quomodo Col. 1.c
uulgato ſermone, maxime in Palæſtina & Aegypti monaſterijs ſe inuicem patres uocent. Quod ſic ſoluit: Aliud eſſe natura patrẽ uel magiſtrũ: aliud indulgẽtia. Nos ſi hominẽ patrẽ uocamus, honorẽ ætati deferimus: nõ autorem noſtræ oſtẽdimus uitæ. Magiſter quoq; dicitur ex cõſortio ueri magiſtri. Et ne infinita replicẽ: quomodo unus p naturã deus, & unus filius nõ præiudicat cęteris ne per adoptionẽ dei uocentur & filij: ita & unus pater & magiſter nõ
pręiudicat alijs, ut ab D
uſiuẽ appellentur patres & magiſtri. d ¶ *Væ autem uobis.*] Habentes ſcribæ & phariſæi legis prophetarumq; notitiã: ſciunt Chriſtũ eſſe filiũ dei, non ignorãt natũ eſſe de uirgine: ſed dũ prędam de ſubiecta ſibi plebe appetũt: nec ipſi introeũt regna cœlorum, nec eos qui poterant intrare permittũt. Hoc eſt
quod in Oſee propheta arguit: Abſconderũt ſacerdo- Oſee 6.d
tes uiam, interfecerunt Sicimã. Et rurſum: Sacerdotes Ibid. 4.c
non dixerũt, ubi eſt dominus. Vel certe omnis magiſter qui ſcandalizat malis operib. diſcipulos ſuos, claudit ante eos regnũ cœlorũ. e ¶ *Væ uobis.*] Non eo ſtudio ſeruamus quæſita quo quærimus. Scribæ & phariſæi totum luſtrantes orbem, propter negociationes uel diuerſa lucra tam à diſcipulis captanda, quàm per imaginem ſanctitatis, ſtudij habebant de gentibus facere proſelytum, id eſt aduenam, & incircuncīſum miſcere populo dei. Sed qui ante dum eſſet ethnicus ſimpliciter errabat, & erat ſemel filius gehennæ, uidens magiſtrorum uitia, & intelligens deſtruere eos opere, quod uerbis docebãt, reuertit ad uomitũ ſuum: & gentilis factus quaſi præuaricator pœna maiori dignus erit. Filius aũt uocať gehennæ, quomodo filius perditionis & filius huius ſęculi. Vnuſquiſq; enim cuius opera agit, eius filius appellať. f ¶ *Væ uobis duces.*] Suprà ut nobis uiſum eſt expoſuimus q̃d ſignificaret traditio phariſæorũ, dicentiũ: donũ quodcunq; eſt ex me, tibi proderit: nũc duplex & ad unã auaritiæ occaſionẽ trahens phariſæo-

throno dei,& in eo qui ſedet ſuper eũ.[b] Væ uobis ſcribę & phariſæi hypocritæ,quia decimatis menthã & anethũ & cyminũ,& reliquiſtis quæ grauiora ſunt legis,iudiciũ, & miſericordiã,& fidem.Hæc oportuit facere,& illa nõ omittere.[i] Duces cæci,excolantes culicẽ, camelũ aũt glutiẽtes.[k] Væ uobis ſcribæ & phariſæi hypocritæ,qa mundatis quod deforis eſt calicis & paropſidis:intus aũt pleni eſtis rapina & immunditia.Phariſæe cæce,munda prius quod intus eſt calicis & paropſidis: ut fiat & id quod deforis eſt mundum.[l] Væ uobis ſcribæ & phariſæi hypocritæ,quia ſimiles eſtis ſepulchris dealbatis, quæ à foris parent hominibus ſpecioſa,intus uero plena ſunt oſſibus mortuorũ,& omni ſpurcitia.Sic & uos à foris quidem paretis hominibus iuſti, intus autem pleni eſtis hypocriſi & iniquitate.[m] Væ uobis ſcribę & phariſæi hypocritæ:quia ædificatis ſepulchra prophetarum, & ornatis monumenta iuſtorũ,& dicitis:Si fuiſſemus in diebus patrum noſtrorũ,non fuiſſemus ſocij eorum in ſanguine prophetarũ.Itaq; teſtimonio eſtis uobiſmetipſis:quia filij eſtis eorum qui prophetas occiderũt.[n] Et uos implete menſurã patrum ueſtrorũ.Serpẽntes,genimina uiperarum, quomodo fugietis à iudicio gehennæ?[o] Ideõ ecce ego mitto ad uos prophetas & ſapientes,& ſcribas, & ex illis occidetis & crucifigetis:& ex eis flagellabitis in ſynagogis

A pharifæorum traditio condemnatur:ut arguãtur cunćta pro lucro facere,& non pro timore dei. Sicut enim iu phylacterijs & fimbrijs dilatatis opinio ſanctitatis captabat gloriam, & per occaſionem gloriæ quærebat lucra:ſic alia traditionis inuẽta ſtropha,impietatis arguit præceptores. Si quis in contentione ſeu in aliquo iurgio, uel in cauſæ ambiguo iuraſſet in tẽplo, & poſtea conuictus eſſet mendacij, non tenebatur criminis reus. Sin autem iuraſſet in auro & pecunia, quæ in tẽplo ſacerdotibus offerebatur, ſtatim id in quo iurauerat cogebatur exoluere. Rurſum: ſi quis iuraſſet in altari, periurij reũ nemo retinebat. Sin autem periuraſſet in oblationibus:hoc eſt in hoſtijs,in uictimis & in ſimila, & cæteris quæ offeruntur deo ſuper altare: hæc ſtudioſiſsimè repetebãtur. Arguit ergo eos dominus & ſtultitiæ & fraudulẽtiæ, quod multo maius ſit templum quàm aurum,
B quod ſanctificatur à tẽplo, & altare quàm hoſtiæ, quæ ſanctificant ab altari. Totum autem faciebant,non ob dei timorem, ſed ob diuinarum cupiditatem. a ¶ *Væ uobis.*] Multa in lege præcepta ſunt,quæ typos præferant futurorũ. Alia
Pſal.18.b uero aperta ſunt iuxta pſalmiſtam dicentem : Mandatum domini lucidum illuminans oculos: quæ ſtatim opera deſiderant. Verbi gratia: Non adulterabis, non furtum facies, non teſtimonium falſum dices,&c. Phariſæi autem,quia præceperat dominus,interim ut intellectus myſticos dimittamus, propter alimoniam ſacerdotum & leuitarum, quorum pars erat dominus: omnium rerum offerri in templo decimas:hoc unum habebant ſtudij:ut quæ iuſſa fuerant,comportarentur: cętera quæ erant maiora,utrum quis faceret, an nõ, paruipẽdebãt. Ex hoc itaq; capitulo arguit eos auaritiæ, quod ſtudioſe etiam uilium holerum decimas exigãt: & iudicium in diſceptatione negociorum, miſericordiamq; in pauperes,pupillos & uiduas, & fidẽ in deũ, quæ magna ſunt,prætermittant. b ¶ *Duces cæci.*] Camelum puto eſſe ſecundũ ſenſum præſentis loci,& magnitudinem præceptorum, iudicium, & miſericordiã, & fidem. Culicem autem decimas menthæ,anethi,& cymini,& reliquorum uilium holerum. Hæc contra præceptum dei,quæ magna ſunt deuoramus atq; negligimus,& opinionem religionis in paruis quæ lucrũ habent, diligentiã demonſtramus. c ¶ *Væ uobis ſcribæ.*] Diuerſis uerbis eodẽ ſenſu quo ſuprà arguit phariſæos ſimulationis atq; mendacij, quod aliud oſtendant hominibus foris, aliud domi agant. Non quod in calice & paropſide eorũ ſuperſtitio moraretur,ſed q̃ foris hominibus oſtenderent ſanctitatẽ, in habitu, in ſermone, in phylacterijs,in fimbrijs, in orationũ longitudine,& C cæteris huiuſmodi: intrinſecus aũt eſſent uitiorũ ſordibus pleni. d ¶ *Væ uobis.*] Quod in calice & paropſide demõſtrarat,eo quòd foris loti eſſent, & intrinſecus ſordidi:hoc nunc per exemplum ſepulchrorũ replicat:
quod quomodo ſe-
pulchra forinſecus li b 234
ta ſunt calce,& orna- V
ta marmoribus & auro coloribusq; diſtincta: intus autẽ plena ſunt oſſib. mortuorũ:
ſic & peruerſi magi- i 235
ſtri,qui alia docẽt, & X
alia faciũt, mundiciã k 236
habitu ueſtis, & uer- V
borũ humilitate demonſtrãt: intus autẽ pleni ſunt omni ſpur-
citia,auaritia, & libi- l 237
dine. Deniq; manife- V
ſtius hoc ipſum exprimit,inferẽs: Sic & uos à foris quidẽ paretis hominib. iuſti,
intus autẽ pleni eſtis m 238
hypocriſi & iniqtate. V
e ¶ *Væ uobis.*] Prudẽtiſsimo ſyllogiſmo coarguit eos filios eſſe homicidarũ: dũ ipſi opinione bonitatis
& glorię in populos, n 239
ſepulchra ædificant X
prophetarum, quos D
maiores eorũ interfe- o 240
cerũt,& dicũt:Si fuiſ- V
ſemus tẽpore illo, nõ feciſſemus ea quæ fecerunt patres noſtri. Hoc aũt etiam ſi ſermone non dicant, opere loquũtur: eo quod ambitioſe & magnifice ædificẽt memorias occiſorum, quos à patribus ſuis eſſe iugulatos nõ negãt. f ¶ *Et uos implete.*] Probato ſuperioribus dictis quod filij eſſent homicidarum, & eorum qui prophetas occidiſſent: nunc concludit quod uoluerat, & quaſi extremam ſyllogiſmi partem ponit. Et uos implete menſurã patrum ueſtrorum. Quod illis defuit,uos adimplete. Illi interfecerunt ſeruos, uos dominum crucifigite. Illi prophetas,uos eum qui à prophetis prædicatus eſt.
g ¶ *Serpentes,genimina uiperarum.*] Hoc ipſum & Ioannes Luc.3.b
Baptiſta dixerat. Sicut ergo de uiperis naſcuntur uiperæ,ſic de homicidis patribus,uos,inquit,nati eſtis homicidæ. h ¶ *Ideo ecce.*] Hoc quod antea dixeramus, implete menſurã patrum ueſtrorũ:ad perſonam domini pertinere,eo quod occidendus eſſet ab eis: poteſt & ad diſcipulos eius referri,de quib. nũc dicit: Ecce ego mitto ad uos prophetas & ſapiẽtes & ſcribas, & ex illis occidetis,& crucifigetis,& flagellabitis in ſynagogis ueſtris,& perſequemini de ciuitate in ciuitatẽ: ut impleatis menſurã patrũ ueſtrorũ. Simulq; obſerua iuxta A-
poſtolũ ſcribentẽ ad Corinthios,uaria eſſe dona diſci- 1.Cor.7.b
pulorũ Chriſti. Alios prophetas,qui uentura prędicẽt: alios ſapientes, qui nouerunt quando debeant proferre ſermonem: alios ſcribas in lege doctiſsimos,ex quibus lapidatus eſt Stephanus, Paulus occiſus, crucifixus Petrus,flagellati in Actibus apoſtolorum diſcipuli,& perſecuti ſunt eos de ciuitate in ciuitatẽ: expellentes de Iudæa,ut ad gentium populum tranſmigrarent:

¶ Vt

gogis ueſtris, et perſequemini de ciuitate in ciuitatem: ut ueniát ſuper uos omnis ſanguis iuſtus qui effuſus eſt ſuper terrã, à ſanguine Abel iuſti uſq; ad ſanguinẽ Zachariæ filij Barachię, quem occidiſtis inter templũ & altare. Amen dico uobis: uenient hæc omnia ſuper generationem iſtam. [b] Hieruſalem, Hieruſalem, quæ occidis prophetas, & lapidas eos qui ad te miſsi ſunt: quoties uolui congregare filios tuos, quemadmodũ gallina cõgregat pullos ſuos ſub alas, & noluiſti? Eccẽ relinquetur uobis domus ueſtra deſerta. Dicõ enim uobis: non me uidebitis amodo, donec dicatis: Benedictus qui uenit in nomine domini.

Cap. XXIIII

ET [a] egrẽſſus Ieſus de templo ibat: & acceſſerunt diſcipuli eius, ut oſtenderent ei ædificationes templi. Ipſe autem reſpondens, dixit illis: Videtis hæc omnia? Amen dico uobis: nõ relinquetur hic lapis ſuper lapidem qui non deſtruatur. [b] Sedentẽ autem eo ſuper montem oliueti, acceſſerunt ad eum diſcipuli ſecreto, dicentes: Dic nobis quando hæc erunt, & quod ſignum aduentus tui, & conſummationis ſeculi? Et reſpondens Ieſus dixit eis: Videte ne quis uos ſeducat. Multi enim uenięnt in nomine meo, dicentes: Ego ſum Chriſtus: & multos ſeducent

A a ¶ *Vt ueniat ſuper uos.*] De Abel nulla eſt ambiguitas, quin is ſit quẽ Cain frater eius occiderit. Iuſtus aũt non
Gen.4.a ſolum ex dñi nunc ſententia, ſed ex Geneſis teſtimonio cõprobatur: ubi accepta eius à deo narrantur munera. Quærimus quis ſit iſte Zacharias filius Barachię: quia multos legimus Zacharias. Et ne libera nobis tribuereẽ erroris facultas, additum eſt: quẽ occidiſtis inter templũ & altare. In diuerſis diuerſa legi, & debeo ſingulo-
p 241 V rũ opiniones ponere. Alij Zachariã filiũ Barachiæ dicunt, qui in duodecim prophetis undecimus eſt: patriſq; in eo nomẽ cõſentiat: ſed ubi occiſus ſit inter templũ & altare, ſcriptura nõ lo-
a 242 II quitẽ: maxime cũ temporibus eius uix ruinæ tẽpli fuerint. Alij Zachariã patrẽ Ioannis intelligi uolũt: ex quibuſdam apocry-
b 241 II phorum ſomnijs approbãtes, ꝙ propterea occiſus ſit, quia ſaluatoris pręedicarit aduentũ. Hoc quia de ſcripturis non habet
B autoritatẽ, eadẽ facilitate contẽnitur, qua probatur. Alij iuſtũ uolunt eſſe Zachariam, qui occiſus eſt à Ioas rege Iudæ
2.Par.24.c inter templũ & altare, ſicut Regum narrat hiſtoria. Sed obſeruandum, quod ille Zacharias non ſit filius Barachiæ, ſed filius Ioiadæ ſacerdotis. Vnde & ſcriptura refert: Non fuit recordatus Ioas patris eius Ioiadæ, quia ſibi feciſſet bona. Cum ergo & Zachariã teneamus, & occiſionis conſentiat locus: quærimus quare Barachiæ dicatur filius, & nõ Ioiadæ? Barachia lingua noſtra, benedictus domini dicitur, & ſacerdotis Ioiadæ iuſtitia, Hebræo nomine demõſtratur. In euangelio quo utuntur Nazareni, pro filio Barachiæ, filium Ioiadæ reperimus ſcriptum. Simpliciores fratres inter ruinas templi & altaris: ſiue in portarũ exitibus, quæ Siloam ducunt, rubra ſaxa monſtrantes, Zachariæ ſanguine putãt eſſe polluta. Non condemnamus errorem, qui de odio Iudæorum, & fidei pietate deſcendit. Dicamus breuiter quare ſanguis Abel iuſti uſq; ad Zachariam filium Barachiæ ab illa generatione requiratur, cum neutrũ eorum occiderit. Regula ſcripturarũ eſt, duas generationes bonorum & malorũ noſſe, hoc eſt, ſingulorum ſin-
Pſal.23.a gulas. De bonis ſumamus exempla: Quis aſcendet in montẽ dñi? aut quis requieſcet in monte ſancto eius? cumq; plures qui aſcenſuri ſunt in montẽ domini deſcripſiſſet, qui diuerſis fuere ętatibus, poſtea infert: Hęc eſt generatio quærentiũ dominum, quærẽtium faciem
Pſal.111.a dei Iacob. Et in alio loco de omnibus ſanctis: Generatio iuſtorũ benedicet. De malis uero ut in præſenti loco: Generatio uiperarũ. Et: Requirentur omnia à generatione iſta. Et in Ezechiel cũ peccata terræ deſcripſiſſet, ſermo propheticus adiecit: Si Noe, & Iob, & Daniel
Ezec.24.c ibi fuerint inuenti, non dimittam peccata terrę illi: Omnes iuſtos qui ſimiles forẽt uirtutibus eorum, per Noe & Iob & Daniel, uolens intelligi. Ergo & iſti qui ſimilia C
Cain & Ioas cõtra apoſtolos geſſerint, de una generatione eſſe referunt. b ¶ *Hieruſalem, Hieruſalem.*] Hieruſalẽ, nõ ſaxa & ædificia ciuitatis, ſed habitatores uocat, quã patris plangit affectu: ſicut & in alio loco legimus, ꝙ uidens eã fleuerit. In eo aũt quod dicit: quoties uolui cõgregare filios tuos: oẽs retro prophetas à ſe miſſos eſſe teſtatẽ. Gal- Luc.19.f
linæ quoq; ſimilitudine congregantis ſub alas pullos ſuos, in cantico Deuteronomij legimus: Sicut aquila protegit nidũ ſuum, & ſuper pullos ſuos deſiderauit: expandens alas ſuas ſuſcepit eos: & tulit ſuper pennas ſuas. c ¶ *Ecce relinquetur.*] Hoc ipſum ex perſona Hieremiæ iam ante dixerat: Reliqui domum Hier.12.b
meã: dimiſi hæreditatem meã: facta eſt mihi hęreditas mea quaſi ſpelunca hyenæ. Deſertã Iudęorũ domũ, id eſt templum illud quod fulgebat auguſtius, oculis cõprobamus: quia habitatorẽ D
Chriſtum perdidit, & hæreditatem præripere geſtiens, occidit hæredem. d ¶ *Dico enim uobis.*] Ad Hieruſalem loquitur, & ad populum Iudæorũ. Verſiculum autem iſtum, quo & paruuli atq; lactentes in ingreſſu Hieruſalem domini ſaluatoris uſi ſunt, quando dixerunt: Benedictus qui uenit in nomine domini, oſanna in excelſis: ſumpſit de centeſimo decimoſeptimo pſalmo: qui manifeſte de aduentu domini ſcriptus eſt. Et quod dicit, hoc uult intelligi: Niſi pœnitentiam egeritis, & confeſſi fueritis ipſum me eſſe, de quo prophetæ cecinerunt, filium omnipotẽtis patris: meam faciem non uidebitis. Habent Iudæi datum ſibi tempus pœnitentiæ: confiteantur benedictum qui uenit in nomine domini, & Chriſti ora conſpicient.

Caput XXIIII

E ¶ *T egreſſus Ieſus.*] Iuxta hiſtoriam manifeſtus eſt ſenſus. Recedente autem domino de templo: omnia legis ædificia, & compoſitio mandatorum ita deſtructa eſt, ut nihil à Iudæis poſsit impleri, & capite ſublato, uniuerſa inter ſe membra compugnent. f ¶ *Sedente aũt.*] Sedit in monte oliueti, ubi uerũ lumen ſcientiæ naſcebatur, & accedũt ad eum diſcipuli ſecreto: qui myſteria, & futurorum reuelationem noſſe cupiebant: & interrogant tria: Quo tempore Hieruſalem deſtruenda ſit: quo uenturus Chriſtus: quo conſummatio ſeculi futura ſit. g ¶ *Multi enim uenient.*] Quorum unus eſt Simon Samaritanus, quem in Actibus apoſtolorũ le- Act.8.b
gimus: qui ſe magnam dicebat eſſe dei uirtutem: hæc quoq; inter cætera in ſuis uoluminib. ſcripta dimittẽs: Ego ſum ſermo dei, ego ſum ſpecioſus, ego paracletus, ego omnipotens, ego omnia dei. Sed & Ioãnes apoſtolus in epiſtola ſua loquitur: Audiſtis, quia antichriſtus 1.Ioan.2.c
uenturus eſt: nunc aũt antichriſti multi ſunt. Ego reor omnes

seducent. Audituri enim estis prælia & opiniones præliorum: uidete ne turbemini. Oportet enim hæc fieri: sed nondum est finis. Consurget enim gẽs contra gentem, & regnum contra regnum: & erunt pestilentiæ, & fames, & terræ motus per loca. Hæc autem omnia initia sunt dolorum. [c] Tunc tradent uos in tribulationem, & occident uos, & eritis odio omnibus gentibus propter nomen meum. [d] Et tunc scandalizabuntur multi, & inuicem tradent, & odio habebunt inuicem. Et multi pseudoprophetæ surgent & seducent multos: & quoniam abundabit iniquitas, refrigescet charitas multorum. Qui aũt perseuerauerit usq; in finẽ, hic saluus erit. [e] Et prædicabitur hoc euãgeliũ regni in uniuerso orbe in testimoniũ omnibus gentibus: & tũc ueniet consummatio. [f] Cũ ergo uideritis abominationẽ desolationis, quæ dicta est à Daniele propheta stantẽ in loco sancto: qui legit, intelligat. [g] Tunc qui in Iudæa sunt, fugiant in montes: & qui in tecto, nõ descẽdat tollere aliquid de domo sua, & qui in agro, non reuertat̃ tollere tunicã suam. [h] Væ aũt prægnantibus & nutrientib. in illis diebus. [i] Oratẽ aũt ut nõ fiat fuga uestra hyeme uel sabbato. [k] Erit enim tunc tribulatio magna, qualis non fuit ab initio mundi usq; modo, neq; fiet. [l] Et nisi breuiati fuissent dies illi, non fieret salua om̃is caro: sed propter electos breuiabunt̃ dies illi.

Tunc

A omnes hæresiarchas, antichristos esse, & sub nomine Christi ea docere quæ contraria sunt Christo. Nec mirum si aliquos ab his uideamus seduci, cum dominus dixerit: Et multos seducent. a ¶ *Audituri enim estis prælia & opiniones præliorum, uidete ne turbemini. Oportet enim hæc fieri: sed nondum est finis, &c.*] Cum hæc igitur fieri uiderimus, non putemus diem instare iudicij: sed in tempus aliud reseruari, cuius signum perspicue in consequentibus ponit. b ¶ *Consurget enim gens contra gentem, & regnũ cõtra regnum: & erunt pestilentiæ & fames & terræ motus per loca. Hæc autem omnia initia sunt dolorum.*] Non ambigo & hæc quidem iuxta literã futura quæ scripta sunt: sed mihi uidetur regnũ contra regnum, & pestilentia eorum quorum sermo serpit ut cancer, & fames audiẽdi uerbum dei, & commotio uniuersæ terræ, & à uera fide separatio, in hæreticis magis intelligi: qui cõtra se in-
B uicem dimicantes, ecclesiæ uictoriam faciunt. Quod autem dixit: Hæc autem omnia initia sunt dolorum: melius transferrẽ parturi nonũ: ut quasi cõceptus quidã aduẽtus antichristi, non partus intelligatur. c ¶ *Tunc tradent uos.*] Per apostolos omnium credentium persona signatur: non quo eo tempore apostoli in corpore reperiendi sint. d ¶ *Et quoniam abundabit iniquitas, refrigescet charitas multorum.*] Non omnium negauit fidem, sed multorũ. Multi enim uocati, pauci uero electi. Nam in apostolis & similibus eorum permansura est charitas: de qua scri-
Cant. 8.c ptum est: Aquæ multæ non poterunt extinguere chari-
Rom. 8.g tatem. Et ipse Paulus: Quis nos separabit à charitate Christi? tribulatio, an angustia? an fames? & reliqua. e ¶ *Et prædicabitur hoc euangelium regni in uniuerso orbe.*] Signum dominici aduentus, est euangelium in toto orbe prædicari: ut nullus sit excusabilis: quod aut iam completum, aut in breui cernimus esse complendum. Non enim puto aliquã remansisse gentem, quæ Christi nomen ignoret. Et quanquã nõ habuerit prædicatorẽ: tamen ex uicinis nationibus, opinionẽ fidei nõ potest ignorare. f ¶ *Cum ergo uideritis abominationẽ desolationis.*] Quando ad intelligentiã prouocamur, mysticũ monstratur esse quod dictũ est. Legimus aũt in Daniele hoc
Dan. 9.g modo: Et in dimidio hebdomadis auferetur sacrificiũ & libamina: & in templo abominatio desolationũ erit usq; ad consummationẽ temporis, & consummatio da-
2.Thes. 2.a bitur super solitudinẽ. De hoc & Apostolus loquitur: quod homo iniquitatis & aduersarius eleuandus sit contra omne quod dicitur deus & colitur: ita ut audeat stare in templo dei, & ostendere quod ipse sit deus: cuius aduentus secundum operationem satanæ destruat eos,

& ad dei solitudinẽ redigat, qui se susceperint. Potest autem simpliciter aut de antichristo accipi, aut de imagine Cæsaris, quam Pilatus posuit in templo: aut de Hadriani equestri statua, quæ in ipso sancto sanctorum loco usq; in præsentem diem stetit. Abominatio quoq; secundum ueterẽ scripturam, idolũ nuncupat̃, & idcirco additur desolationis: quod in desolato templo atq; destructo idolum positum sit. g ¶ *Tunc hi qui in Iudæa sunt, fugiãt ad montes.*] Abomina- f 244
tio desolationis intel- I
ligi potest, & omne
dogma peruersum: d 245
quod cũ uiderimus X
stare in loco sancto,
hoc est, in ecclesia, &
se ostendere deũ: de-
bemus fugere de Iu- e 246
dæa ad montes: hoc VI
est, dimissa occidente
litera & Iudaica pra- f 247
uitate, appropinqua VI
re montibus æternis:
de quibus illuminat
mirabiliter deus: &
esse in tecto & in do- g 248
mate, quo nõ possint II
ignita diaboli iacula h 249
peruenire: nec descen II
dere & tollere aliqd i 250
de domo cõuersatio VI
nis pristinæ: nec quæ D
rere quæ retrorsum k 251
sunt: sed magis serere II
in agro spiritualium l 252
scripturarum, ut fru- II
ctus capiamus ex eo. Nec tollere alterã tunicam, quam apostoli habere prohibent̃. De hoc loco, id est de abominatione desolatiõis, quæ dicta est à Daniele propheta, stante in loco sancto: multa Porphyrius tertiodecimo operis sui uolumine contra nos blasphemauit: cui Eusebius Cæsariensis episcopus tribus respondit uoluminibus, decimooctauo, decimonono, & uicesimo. Apollinaris quoq; scripsit plenissimè: superflueq; conatus est uno capitulo uelle disserere, de quo tãtis uersuũ milibus disputatum est. h ¶ *Væ autem prægnantibus.*] Væ illis animabus, quæ non in perfectum uirũ sua germina perduxerunt, sed inina habent fidei, ut enutritione indigeant magistrorũ. Hoc quoq; dici potest, quod in persecutione antichristi, seu Romanæ captiuitatis, prægnantes & nutrientes uteri, & filiorũ sarcina prægrauati, expeditã fugã habere non quiuerint. i ¶ *Orate aũt ut non fiat fuga uestra.*] Si de captiuitate Hierusalem uoluerimus accipere, quando à Tito & Vespasiano capta est: orare debent, ne fuga eorum hyeme uel sabbato fiat: quia in altero duricia frigoris prohibet ad solitudines pergere, & in montibus desertisq; latitare: in altero aut transgressio legis est, si fugere uoluerint: aut mors imminens, si remanserint. Si autem de consummatione mundi intelligitur: hoc præcipit, ut non refrigescat fides nostra & in Christum charitas, neq; ut ociosi in opere dei torpeamus uirtutum sabbato. k ¶ *Et nisi abbreuiati fuissent dies.*] Abbreuiatos dies nõ secundũ delyramenta quorundã, qui putant temporũ momẽta mutari: nec recordantur illius scripti: Ordinatione tua

permanet

A permanet dies: sed iuxta temporum qualitatem sentire debemus: id est abbreuiatos nõ mensura, sed numero:
Psal. 118. m ut quomodo in benedictione dicitur: Longitudine dierum replebo eum: sic & nũc abbreuiati dies intelligantur: ne temporum mora, fides concutiatur credẽtium.

des meos. Et in Esaia: Sicut ouis ad uictimam ductus: et C
cætera his similia. Aquilæ autẽ appellantur sancti, qui- Esa. 53. c
bus innouata est iuuentus ut aquilæ, & qui iuxta Esaiã plumescunt, & assumunt alas, ut ad Christi ueniãt passionem.

ᵐ Tũnc si quis uobis dixerit: ecce hic Christus aut illic: nolite credere.ⁿ Sũrgent enim pseudochristi, & pseudo prophetæ, & dabunt signa magna & prodigia: ita ut in errorem inducãtur, si fieri potest, etiam electi. Ecce prædixi uobis.ᵒ Si ergõ dixerint uobis: ecce in deserto est, nolite exire: ecce in penetralibus, nolite credere.ᵖ Sicũt enĩ fulgur exit ab oriente, & paret usque in occidentem: ita & aduentus filij hominis.ᑫ Vbicũnq; fuerit corpus, illuc congregabuntur & aquilæ.ʳ Stãtim autem post tribulationem dierum illorum sol obscurabitur, & luna nõ dabit lumen suum, & stellæ cadent de cœlo, & uirtutes cœlorum cõmouebuntur, & tũnc parebit signum filij hominis in cœlo.ˢ Et tũnc plangent omnes tribus terræ, & uidebunt filium hominis uenientem in nubibus cœli cum uirtute multa & maiestate. Et mittẽt angelos suos cum tuba & uoce magna, et congregabunt electos suos à quatuor uentis, à summis cœlorum usq; ad terminos eorum. Ab arborẽ autem fici discite parabolam: cum iam ramus eius tener fuerit & folia nata: scitis quia prope est æstas. Ita & uos cum uideritis hæc omnia, scitote quia prope est in ianuis. Amẽn dico uobis: quia non præteribit generatio hæc, donec omnia ista fiant. Cœlũm & terra transibunt: uerba autem mea non præteribunt. ᵗ De diẽ autem illa & hora nemo scit, neque angeli cœlorum

a ¶ *Tunc si quis uobis dixerit: ecce hic Christus*
m 253 *aut illic, nolite credere.*]
II Multi captiuitatis Iu-
n 254 daicæ tempore prin-
VI cipes exstitere, q Chri
o 255 stos esse se dicerẽt: in-
V tantũ ut obsidẽtibus
p 256 Romanis, tres intus
V fuerint factiones. Sed
q 257 melius de cõsumma-
V tione mũdi intelligĩ.
r 258 b ¶ *Surgent enim pseudo*
II *christi & pseudoprophetæ, & dabunt signa et prodigia.*] Tripliciter, ut antè iam dixi, locus
s 259 hic disserẽdus est: aut
II de tempore obsidionis Romanæ, aut de cõsummatione mundi: aut de hæreticorũ contra ecclesiam pugna, & istiusmodi antichristis, qui sub opinione falsæ scientiæ contra Christum dimicant. c ¶ *Si ergo dixerint uobis, ecce in de-*
B *serto, nolite exire: ecce in penetralibus, nolite credere.*] Si quis promiserit uobis quod in de-
t 260 serto gentium & phi-
VI losophorum dogmate Christus moretur: aut in hæreticorum penetralibus, qui dei pollicentur arcana, nolite exire, nolite credere: siue quia persecutionis & angustiarũ tempore semper pseudoprophetæ decipiendi inueniunt locum: si quis sub nomine Christi se iactare uoluerit, non statim accõmodetis fidem. d ¶ *Sicut enim fulgur exit ab oriente, & paret usq; in occidentem: ita erit & aduentus filij hominis.*] Nolite exire, nolite credere, quod filius uel in deserto gẽtium sit, uel in penetralibus hæreticorum: sed quod ab oriente usque in occidentem fides eius in catholicis ecclesiis fulgeat. Hoc quoque dicendum, quod secundus saluatoris aduentus non in humilitate ut prius, sed in gloria demonstrandus sit. Stultum est itaque eum in paruo loco uel abscondito quærere, qui totius mundi lumen sit. e ¶ *Vbicunq; fuerit corpus, illuc congregabuntur & aquilæ, etc.*] De exemplo naturali, quod quotidie cernimus, Christi instruimur sacramento. Aquilæ & uultures etiam trans maria dicuntur sentire cadauera, & ad escam huiuscemodi congregari. Si ergo irrationabiles uolucres naturali sensu tantis terrarum spacijs, & magis fluctibus separatæ, paruum cadauer sentiunt ubi iaceat: quanto magis nos, & omnis multitudo credentium debet festinare ad eum, cuius fulgur exit ab oriente, & paret usq; ad occidentem? Possumus aũt corpus, id est, πτῶμα: quod significantius Latinè dicitur cadauer, ab eo quod per mortem cadat, passionem Christi intelligere, ad quam prouocamur: ut ubicunq; in scripturis legitur, cõgregemur, & per illã uenire possimus
Psal. 21. d ad uerbum dei: ut est illud: Foderũt manus meas & pe

f ¶ *Statim tamen post tribulationem dierum illorum sol obscurabitur.*] Sol & luna obscurabunt, & non dabunt lumen suum: & cætera astra cadent de cœlo: uirtutesq; cœlorum commouebuntur, non diminutione luminis: alioquin legimus so- Esa. 30. f
lem septuplũ habiturũ luminis: sed ut ad comparationẽ ueræ lucis omnia uisu tenebrosa sint. Si itaq; iste sol qui nunc per totum orbem rutilat, & luna quæ secundũ est luminare, & stellæ quæ ad solatium noctis accensæ sunt: omnesq; uirtutes, quas angelorum multitudines intelligimus, in aduentu Christi in tenebras reputabũtur: decutiat supercilium eorum qui se sanctos arbitrantes, præsentiam iudicis non formidant. g ¶ *Et tunc* D
parebit signum filij hominis in cœlo.] Signum hic, aut crucis intelligamus: ut uideant, iuxta Zachariam & Zach. 12. e
Ioannem, Iudæi quem compunxerunt: aut uexillum Ioan. 19. g
uictoriæ triumphantis. h ¶ *Et tunc plangent omnes tribus terræ, & uidebunt filium hominis.*] Plangent hi qui municipatum non habuere in cœlis, sed scripti sunt in terra. i *Et mittet angelos suos cum tuba & uoce magna, & congregabunt electos suos.*] De hac tuba & Apostolus loquitur, & in A- 1. Cor. 15. f
pocalypsi Ioannis legimus, & in ueteri testamento, tu- 1. Thes. 4. d
bæ ductiles ex auro, & ære argentoq; fieri præcipiun- Apoc. 8. d
tur: ut sublimia doctrinarum resonent sacramenta. Num. 10. a
k ¶ *Ab arbore autem fici discite parabolam, cum iam ramus eius tener fuerit, & folia nata.*] Sub exẽplo arboris, docuit consummationis aduentum. Quomodo, inquit, quando teneres fuerint in arbore ficus cauliculi, & gẽma erumpit in florem, cortexq; in folia parturit, intelligitis æstatis aduentum, & fauonij ac ueris introitum: Ita cum hæc omnia quæ scripta sunt, uideritis: nolite putare iã adesse consummationem mundi, sed quasi procemia & præcursores quosdã uenire: ut ostendant quod propè sit & in ianuis. l ¶ *Amen dico uobis, quia non præteribit generatio hæc.*] Suprà diximus generationes bonorum & econtrario malorum esse singulas. Igitur aut omne genus hominum significat, aut specialiter Iudæorum. m ¶ *Cœlum & terra transibunt.*] Cœlum & terra transibunt immutatione, non abolitione sui: alioquin quomodo sol obscurabitur, & luna non dabit lumẽ suum, & stellæ cadent: si cœlum in quo ista sunt, terraq; non fuerit. n ¶ *De die autem illa & hora nemo scit quæ, etc.*] In quibusdam Latinis codicibus additum est, neq; filius: cum in Græcis, & maxime Adamãtij & Pierij exemplaribus

tibus

lorum, nisi solus pater. [x] Sicût autem in diebus Noe, ita erit & aduentus filij hominis. Sicut enim erant in diebus ante diluuium comedentes & bibentes, nubentes & nuptui tradentes, usq; ad eum diem quo intrauit Noe in arcam: & non cognouerunt donec uenit diluuium & tulit omnes: ita erit & aduentus filij hominis. [x] Tunc duo erunt in agro: unus assumetur, & unus relinquetur. Duæ molentes in mola: una assumetur, & una relinquetur. Duo in lecto: unus assumetur, & alter relinquetur. [y] Vigilâte ergo: quia nescitis qua hora dominus uester uenturus sit. [z] Illud autem scitote: quoniã si sciret paterfamilias qua hora fur uenturus esset: uigilaret utiq;, & non sineret perfodi domum suam. Ideô & uos estote parati: quia nescitis qua hora filius hominis uenturus est. [a] Quis putas est fidelis seruus & prudens, quẽ constituit dominus eius super familiam suam, ut det illis cibum in tempore? [b] Beatus ille seruus quem cum uenerit dominus eius, inuenerit sic facientem. Amen dico uobis: quoniam super omnia bona sua constituet eum. [c] Si aûtem dixerit malus seruus ille in corde suo, moram facit dominus meus uenire, & cœperit percutere conseruos suos: manducet autem & bibat cum ebrijs: uénit dominus serui illius in die qua non sperat: & hora qua ignorat: & diuidet eum, partemq; eius ponet cum hypocritis: Illic erit fletus & stridor dentium.

A ribus hoc non habeatur asscriptum: sed quia in nonnullis legitur, differendum uidetur. Gaudet Arius & Eunomius: quasi ignorantia magistri, gloria discipulorum sit, & dicunt: Non potest æqualis esse qui nouit & qui ignorat. Contra quos breuiter ista dicenda sunt: cum omnia tempora fecerit Iesus, hoc est, uerbum dei: Omnia enim per ipsum facta sunt, & sine ipso factũ est nihil: In omnibus autem temporibus, etiam dies iudicij sit: qua consequentia potest eius ignorare partem, cuius totum nouerit? Hoc quoq; dicendum est: Quid est maius, noticia patris: an iudicij? Si maius nouit, quomodo ignorat quod minus est? Scriptũ legimus:
Luc. 10.c Omnia quæ patris sunt, mihi tradita sūt. Si omnia patris filij sunt, qua ratione unius sibi diei noticiã reseruauit, & noluit eam cõmunicare cũ filio? Sed & hoc inferendum: Si nouissimum diem temporum ignorat, ignorat
B & penultimum & retrorsum omnes. Non enim potest fieri: ut qui primum ignorat, sciat quid secundum sit. Igitur quia probauimus non ignorare filium consummationis diem, causa reddenda est cur
Col. 2.a ignorare dicatur. Apostolus super saluatore scribit: In quo sunt omnes thesauri sapientiæ & scientiæ absconditi. Sunt ergo omnes thesauri in Christo sapientiæ & scientiæ: sed absconditi sunt. Quare absconditi sunt?
Act. 1.a Post resurrectionem interrogatus ab apostolis, de die manifestius respondit. Non est uestrum scire tempora uel momenta, quæ pater posuit in sua potestate. Quando dicit, non est uestrum scire, ostendit quod ipse sciat: sed non expediat nosse apostolis: ut semper incerti de aduentu iudicis, sic quotidie uiuant, quasi die alia iudicandi sint. Deniq; & consequens euangelij sermo idipsum cogit intelligi: dicens quoq; patrem solum nosse, in patre comprehendit & filium. Omnis enim pater filij nomen est. a ¶ *Sicut autem in diebus Noe, ita erit & aduentus, etc.*] Quæritur quomodo supra scriptum sit: Surget enim gens contra gentem, & regnum contra regnũ, & erunt pestilentiæ, & fames, & terræmotus, & nunc ea futura memorentur quæ pacis indicia sunt. Sed existimandum iuxta Apostolum, quod post pugnas, & dissensiones, pestilentias, & fames, & terræmotus, & cætera quibus genus uastatur humanum: breui subsecutura sit pax, quæ quieta omnia repromittat, ut fides cre-
dentium comprobetur, utrum transactis malis sperent
1. Thess. 5.a iudicem esse uenturum. Hoc est enim quod in Paulo legimus: Quando dixerint, pax & securitas, tunc repentinus eis superueniet interitus: sicut dolor parturientis, & non effugient. b ¶ *Tunc duo erunt in agro, unus assumetur, & unus relinquetur, etc.*] Tunc, inquit, duo erunt in C
agro, quando tempore uidelicet consummationis atq; iudicij, duo in agro pariter inuenientur eundem habentes laborem, & quasi parem sementem, sed fructus laboris non æque recipientes. Duæ quoq; molentes simul erunt: una assumetur, & una relinquetur. x 565 V
In duobus qui in agro commorantur, & in duabus quæ pariter molunt: uel synagogam intellige & ecclesiam, quod simul molere uideantur in lege, & de eisdem scripturis farinam terere præceptorum dei: uel cæteras hæreses, quæ de utroque testamẽto aut de altero uidentur molere farinam doctrinarum suarum: & cũ unum nominis Christiani propositum habeant, non eandem mercedem recipient, alijs assumptis, & alijs derelictis. c ¶ *Vigilate ergo, quia nescitis qua hora, etc.*] Perspicue ostendit, quare supra dixerit: De die autem illa & hora nemo scit: neq; filius hominis, D neq; angeli, nisi pater solus: quod non expediat scire apostolis: ut pendulæ expectationis incerto, semper eum credant esse uenturum, quem ignorant quando uenturus sit. Et non dixit: quia nescimus qua hora uenturus sit dominus, sed nescitis. Præmissoq; patrisfamilias exemplo, cur reticeat consummationis diem, manifestius docet dicens: d ¶ *Ideo & uos estote parati: quia nescitis qua hora filius hominis uenturus est. Quis putas, etc.*] Plenius inculcat & replicat: quare de die consummationis & hora, nec angelos cœlorum scire prædixerit, sed solũ patrem, quod non expediat scire apostolis: & exemplum patrisfamilias, hoc est, sui & fidelium seruorum, id est apostolorum ad cohortationem sollicitæ mentis interserit: ut spe præmiorum ministrent conseruis in tempore suo cibaria doctrinarum. e ¶ *Si autem dixerit malus seruus ille in corde suo moram facit dominus meus uenire, & cœperit percutere, etc.*] Ex superioribus pendet: quod sicut sollicitus seruus & semper aduentum domini præstolans, tradit conseruis cibaria in tempore suo, & postea super omnia bona patrisfamilias constituitur: ita econtrario, qui iuxta Ezechielem dixit: In tempora longa fiet istud, & non putat dominum cito esse uenturum: factus securior, uacat epulis atq; luxuriæ, & non lenem patremfamilias, sed seuerissimum sentiet iudicem. f ¶ *Veniet dominus serui illius in die qua non sperat, & hora qua ignorat, & diuidet eum, partemq; eius ponet cum hypocritis. Illic erit fletus &, etc.*] Hoc ipsum docet: ut sciant quando non putatur dominus tunc eum esse uenturum, & uigilantiæ ac sollicitudinis dispensatores admonet. Porrò quod dicit, diuidet eum: nõ quo gladio eum dissecet, sed quo à sanctorum

Canon (right margin): x 565 V; x 565 V; y 563 VI; z 264 II; a 565 V; b 566 V; c 267 V

A consortio eum separet, & partem eius ponat cum hypo-
critis: cum his uidelicet qui erant in agro, & qui mole-
bant, & nihilominus derelicti sunt. Sæpe diximus hy-
pocritam aliud esse, aliud ostendere: sicut & in agro &
in mola idem uidebatur facere quod ecclesiasticus uir:
sed exitus diuersæ uo-
luntatis apparuit.

CAP. XXV

TVnc similē erit regnum cœlorum decem uirgini-
bus: quæ accipientes lampades suas, exierunt ob-
uiam sponso & sponsæ. Quinq; autem ex eis erant fatuæ,
& quinq; prudentes. Sed quinq; fatuę acceptis lampadi-
bus, non sumpserunt oleum secum. Prudentes uero ac-
ceperunt oleum in uasis suis cum lampadibus. Mŏram
autem faciente sponso, dormitauerunt omnes & dor-
mierunt. Mĕdia autem nocte clamor factus est: ecce
sponsus uenit, exite obuiam ei. Tŭnc surrexerunt om-
nes uirgines illæ, & ornauerunt lampades suas. Fatuæ aũ
tem sapientibus dixerunt: Date nobis de oleo uestro:
quia lampades nostræ extinguuntur. Respŏnderũt pru-
dentes, dicentes: Ne forte non sufficiat nobis & uobis:
ite pŏtius ad uendentes, & emite uobis. Dŭm autem
irent emere, uenit sponsus: & quæ pāratæ erant, intra-
uerunt cum eo ad nuptias, & clausa est ianua. Nŏuissi-
me uero ueniunt & reliquæ uirgines, dicentes: Domi-
ne, domine, aperi nobis. At ille respondens ait: Amen
dico uobis, nescio uos. Vigilāte itaque, quia nescitis diem
neq;

CAP. XXV

a 268 X TVnc simile erit regnum cœlorũ etc.] Hanc parabo-
lam, id est, similitudi-
nem decem uirginũ
fatuarum atque pru-
dentium, quidā sim-
pliciter in uirginibus
interpretantur: qua-
rum aliæ iuxta Apo-
stolum, & corpore &
mente sunt uirgines:
Aliæ uirginitatem tā-
tum corporum reser-
uantes: uel cætera o-
pera non habent pro
posito suo similia: uel
parētum custodia re-
seruatæ, nihilominus
mente nupserũt. Sed
mihi uidetur ex supe-
rioribus alius sensus
esse qui dicitur, & nō
ad uirginalia corpo-
ra, sed ad omne homi-
num genus comparatio pertinere. Sicut enim duo in
B agro, & duæ molentes, duos significant populos, Chri-
stianorum & Iudæorum, siue sanctorum & peccatorũ:
qui in ecclesia constituti, uidentur quidem & ipsi arare
& molere, sed cuncta in hypocrisi faciunt: sic & nunc de-
cem uirgines omnes homines complectuntur: qui ui-
dentur deo credere, & applaudunt sibi in scripturis san-
ctis, tam ecclesiasticos quàm Iudæos atq; hæreticos.
Qui idcirco omnes uirgines appellantur: quia glorian-
tur in unius dei noticia, & mens eorum idololatriæ tur-
bine non constupratur. Oleum habent uirgines, quæ
iuxta fidem & operibus adornantur. Non habent o-
leum, quæ uidentur simili quidem fide dominum con-
fiteri, sed uirtutum opera negligunt. Possumus quinq;
uirgines sapientes & stultas, quinq; sensus interpreta-
ri: quorum alij festinant ad cœlestia, & superna deside-
rant: alij terrenis fecibus inhiantes, fomenta non ha-
bent ueritatis, quibus sua corda illuminent. De uisu &
auditu & tactu spiritualiter dictum est: Quod uidimus,
quod audiuimus, quod oculis nostris perspeximus, &
Psal. 33. b manus nostræ palpauere. De gustu: Gustate & uidete
Cant. 1. a quoniam suauis est dominus. De odoratu: In odorem
2. Cor. 2. d unguentorum tuorum currimus. Et: Christi bonus o-
dor sumus. b ¶ Moram autem faciente sponso, dormitauerunt
omnes, etc.] Non enim paruum temporis inter priorem
& secundum aduentum domini prætergreditur. Om-
nes dormitauerunt, id est, mortuæ sunt: quia sancto-
rum mors, somnus appellatur. Consequenter autem
dicitur, dormierunt: quia postea suscitandæ sunt. c
¶ Media autem nocte clamor factus est: ecce, etc.] Subito enim
quasi intempesta nocte & securis omnibus, quando
grauissimus sopor est, per angelorum clamorem, & tu-
bas præcedentium fortitudinum, Christi resonabit ad-
uentus. Dicamus aliquid quod forsitan lectori utile sit.
Traditio Iudæorum est, Christum media nocte uentu-
rum in similitudinem Aegyptij temporis, quando pa-
scha celebratum est, & exterminator uenit, & dominus C
super tabernacula transijt, & sanguine agni postes no-
strarum frontium consecrati sunt. Vnde reor & tradi-
tionem apostolicam permansisse: ut in die uigiliarum
paschæ ante noctis dimidium, populos dimittere non
liceat, expectantes ad-
uentum Christi. Et
postquam illud tem-
pus transierit, securi-
tate præsumpta, festũ
cũctis agentib. diem.
Vnde & psalmista di-
cebat: Media nocte Psal. 118. h
surgebam ad confi-
tendum tibi super iu-
dicia iustificationis
tuæ. d ¶ Tunc surrexe-
runt omnes uirgines illæ:
& ornauerunt lampades
suas, etc.] Omnes uir-
gines surrexerunt &
ornauerunt unaquæ-
que lampades suas,
id est sensus, in qui-
bus oleum scientiæ re-
cipiebant: ut habe-
rent opera uirtutum,
quæ ante uerum iu-
dicem resulgerent.
e ¶ Fatuæ autem sapienti-
bus dixerunt, etc.] Quæ
lampades suas que-
runtur extingui, o-
stendunt eas ex parte lucere: & tamen non habent lu-
men indeficiens, nec opera perpetua. Si quis igitur ha- D
bet animam uirginalem, & amator est pudicitiæ, nō de-
bet mediocribus esse contentus, quæ citu exolescunt,
& exorto caumate arefiunt: sed perfectas uirtutes sequa-
tur, ut lumen habeat sempiternum. f ¶ Responderunt pru-
dentes, dicentes: etc.] Hoc non de auaritia, sed de timore re-
spondent. Vnusquisq; enim pro operibus suis merce-
dem recipiet: neq; possunt in die iudicij aliorum uirtu-
tes, aliorum uitia subleuare. Et quomodo tempore Ba-
byloniæ captiuitatis, Hieremias peccatores iuuare non Hier. 7. d
potuit, & dicitur ad eum: Ne oraueris pro populo isto:
sic formidolosa erit illa dies, cum unusquisq; pro semet
ipso sollicitus erit. g ¶ Ite potius ad uendentes, etc.] Vendi-
tur hoc oleum & multo emitur precio, ac difficili labo-
re conquiritur: quod in eleemosynis cunctisq; uirtuti-
bus & consilijs intelligimus magistrorum. h ¶ Dum au-
tem irent, etc.] Dant quidem quasi prudentes consilium,
quod non debeant sine oleo lampadarum sponso oc-
currere: uerum quia iam emendi tempus excesserat: &
adueniente iudicij die, locus non erat pœnitentię: psal- Psal. 6. b
mista dicente: In inferno autem quis confitebitur tibi?
non noua opera parare, sed præteritorum coguntur ra-
tionem exoluere. i ¶ Et quæ paratæ, etc.] Post iudicij diē,
bonorum operum, & iustitiæ occasio non relinquetur.
k ¶ Nouissime ueniunt, etc.] Egregia quidem in domini ap-
pellatione confessio: idemq; repetitum, indicium fidei
est. Sed quid prodest uoce inuocare, quem operibus
neges? l ¶ At ille respondens, ait: Amen dico, etc.] Nouit 2. Tim. 2. c
dominus eos qui eius sunt, & qui ignorat, ignorabitur: 1. Cor. 14. g
Nescit dominus operarios iniquitatis, & licet uirgines
sint, & secundum duplicem intelligentiam de corporis
puritate, & de confessione ueræ glorientur fidei: tamen
quia oleum non habent scientiæ, sufficit eis pro pœna
quod ignorantur à sponso. m ¶ Vigilate itaq; quia, etc.]
Prudentem semper admoneo lectorē: ut non supersti-
uosis

neq; horam. [b]Sicût enim homo peregre proficiſcẽs,uo-
cauit ſeruos ſuos: & tradidit illis bona ſua. [c]Et uni dedit
quinq; talenta,alij autem duo, alij uero unum, unicuiq;
ſecundũ propriam uirtutem, & profectus eſt ſtatim. A-
bijt aûtem qui quinq; talenta acceperat, & operatus eſt
in eis:& lucratus eſt alia quinq;. Similitẽr qui duo accepe
rat,lucratus eſt alia duo. Qûi autem unum acceperat a-
biens fodit in terrã,& abſcõdit pecuniã domini ſui. Pôſt
multũ uero temporis uenit dominus ſeruorũ illorũ, &
poſuit rationẽ cum eis.Et accedens qui quinq; talenta ac
ceperat, obtulit alia quinq; talenta,dicens: Dñe, quinq;
talẽta tradidiſti mihi:ecce alia quinq; ſuperlucratus ſum.
Ait illi dôminus eius:Euge ſerue bone & fidelis:quia ſu-
per pauca fuiſti fidelis, ſuper multa te conſtituã: intra in
gaudium dñi tui. Accedens aũt & qui duo talenta acce-
perat ait:Dñe,duo talẽta tradidiſti mihi:ecce alia duo lu-
cratus ſum. Ait illi dñs eius: Euge ſerue bone & fidelis:
quia ſuper pauca fuiſti fidelis,ſuper multa te cõſtituã:in-
tra in gaudiũ dñi tui.Accẽdens aũt & qui unũ talentũ ac-
ceperat,ait:Dñe,ſcio quia homo durus es:metis ubi non
ſeminaſti:& cõgregas ubi nõ ſparſiſti,& timẽs abij,& ab
ſcondi talentũ tuũ in terra.Ecce habes quod tuũ eſt. Re-
ſpôndens aũt dñs eius,dixit ei: Serue male & piger, ſcie-
bas quia meto ubi nõ ſemino, & cõgrego ubi nõ ſparſi.
Oportuit ergo te cõmittere pecuniã meã nũmularijs: &
ueniẽs ego recepiſſem utiq; quod meũ eſt cũ uſura. Tol-
lite itaq; ab eo talentũ, & date ei qui habet decẽ talenta.
[d]Omni ẽnim habenti dabitur, & abundabit: ei autẽ qui
non

A tiõis acquieſcat interpretationib. & quæ comatice pro
fingentium dicuntur arbitrio:ſed cõſideret priora, me
dia,& ſequẽtia, & nectat ſibi uniuerſa quæ ſcripta ſunt.
Ex hoc ergo quod infert: Vigilate, quia neſcitis diẽ neq;
horam: intelliguntur uniuerſa quæ dixit: id eſt de duo-
bus qui in agro ſunt,
& de duabus molen-
tibus, & de patreſami
lias qui ſeruo ſuo cre
didit ſubſtantiam, &
de decẽ uirginibus,
ideo parabolas eſſe
præmiſſas: ut quia i-
gnoramus omnes iu
dicij diẽ, ſollicite no-
bis lumen bonorum
operũ præparemus:
ne dum ignoramus,
iudex ueniat. a ¶ *Si-
cut enim homo,etc.*] Ho
mo iſte paterfamilias,
haud dubium quin
Chriſtus ſit: qui ad pa
trem poſt reſurrectio
nem uictor aſcẽdens,
uocatis apoſtolis, do
ctrinam euangelicam
tradidit: non pro lar-
gitate & parcitate alie
ri plus, & alteri mi-
nus tribuens, ſed pro
accipiẽtium uiribus:
1.Cor.3.a quomodo & Apoſto
lus eos qui ſolidum
B cibum capere nõ po-
terant, lacte potaſſe ſe
dicit. Deniq; & illum
qui de quinq; talen-
tis, decem fecerat, &
qui de duobus qua-
tuor, ſimili recepit
gaudio: non conſide-
rans lucri magnitu-
dinem, ſed ſtudij uo-
luntatem. In quinque
& duobus & uno talento: uel diuerſas gratias intelliga-
mus: quæ unicuiq; traditæ ſunt. Vel in primo, omnes
ſenſus examinatos: In ſecundo, intelligentiam & ope-
ra: In tertio, rationem, qua homines à beſtijs ſepara-
mur. b ¶ *Abijt autem qui quinq; talenta acceperat,etc.*] Acce-
ptis terrenis ſenſibus, cœleſtium ſibi noticiam duplica-
uit, ex creaturis intelligẽs creatorem: ex corporalibus,
incorporalia: ex uiſibilibus inuiſibilia: ex breuibus æ-
terna. c ¶ *Similiter qui duo acceperat,etc.*] Et iſte pro uiri-
bus quicquid in lege didicerat, in euangelio duplica-
uit: Siue ſcientiam & opera præſentis uitæ, futuræ bea-
titudinis typos intellexit. d ¶ *Qui autem unum,etc.*] Ne-
quam ſeruus terrenis operibus & ſeculi uoluptate, dei
præcepta neglexit & polluit: quanquam in alio euan-
Luc.19.d geliſta ſcriptum ſit, quod in ſudario ligauerit: id eſt, do
ctrinam patrisfamilias molliter & delicate uiuendo e-
neruarit. e ¶ *Poſt multum uero temporis,etc.*] Grande tem
pus eſt inter aſcenſionem ſaluatoris, & ſecundum eius
aduentum. Si aũt apoſtoli reddituri ſunt rationem, &
ſub metu iudicis ſurrecturi, quid nos oportet facere?
f ¶ *Ait illi dominus,etc.*] Vtriq; ſeruo (ut ante iam dixi) &
qui de quinq; talentis, decem fecerat, & qui de duobus
quatuor: idem patrisfamilias ſermo blanditur. Et notã-
dum quod omnia quæ in præſenti habemus, licet ma-
gna uideantur & plurima: tamen comparatione futuro C
rum, parua & pauca ſunt. Intra, inquit, in gaudium dñi
tui: & ſuſcipe quæ nec oculus uidit, nec auris audiuit,
nec in cor hominis aſcenderunt. Quid autẽ poteſt ma-
ius dari fideli ſeruo, quàm eſſe cum dño, & uidere gau-
dium dñi ſui? g ¶ *Ac-
cedens autem,etc.*] Vere b 269
quod ſcriptũ eſt: Ad 11
excuſandas excuſa- c. 270
tiones in peccatis: e- V
tiam huic ſeruo conti
git, ut ad pigritiam &
negligentiã, ſuperbiæ
quoq; crimen accede
ret. Qui enim ſimpli-
citer debuit inertiam
confiteri & orare pa-
tremfamilias: ecõtra-
rio calumniatur, & di
cit ſe prudenti feciſſe
cõſilio: ne dum lucra
pecuniæ quæreret, e-
tiam de ſorte pericli ta
retur. h ¶ *Reſpondens
autem,etc.*] Quod pu-
tauerat ſe pro excuſa
tione dixiſſe, in cul-
pam propriam uerti
tur. Seruus autẽ ma-
lus appellatur: quia
calumniã dño facit.
Piger: quia noluit ta-
lentum duplicare: ut
in altero ſuperbiæ, in
altero negligentiæ cõ D
demnetur. Si, inquit,
durum & crudelẽ eſſe
me noueras, & aliena
ſectari: ibiq; metere
ubi non ſeuerim: qua
re non tibi iſtiuſmo-
di cogitatio incuſſit ti
morem: ut ſcires me
mea diligentius quæ-
ſiturũ, & dares pecu-
niam meã ſiue argentũ nummularijs? Vtrunq; enĩ ἀρ-
γύριον Græcus ſermo ſignificat. Eloquia, inquit, dñi,
eloquia caſta, argentũ igne examinatum, probatũ ter- Pſal.11.b
ræ, purgatum ſeptuplũ. Pecunia ergo & argentũ, præ-
dicatio euangelij eſt, & ſermo diuinus: qui dari debuit
nũmolarijs & trapezitis: id eſt uel cæteris doctoribus,
quod fecerũt & apoſtoli, per ſingulas prouincias preſ-
byteros & epiſcopos ordinantes: uel cunctis credẽtib.
qui poſſunt pecuniã duplicare, & cum uſuris reddere:
ut quicquid ſermone didicerant, opere explerent. Tol-
litur aũt talentum, & datur ei qui decem talenta fecerat:
ut intelligamus licet in utriuſq; labore æquale ſit gau-
dium domini, hoc eſt, & eius qui quinq; in decem du-
plicauerat, & eius qui duo in quatuor: tamen maius de
beri præmium ei qui plus in dñi pecunia laborarit. Vn
de dicit & Apoſtolus: Presbyteros honora qui uere 1.Tim.5.c
presbyteri ſunt: maxime qui laborant in uerbo dei. Ex
eo quod malus ſeruus auſus eſt dicere: Metis ubi non
ſeminaſti, & congregas ubi non ſparſiſti: intelligimus,
etiam gentilium & philoſophorum bonam uitam re-
cipere dominum, & aliter habere eos qui iuſte, aliter
qui iniuſte agant, & ad comparationem eius qui natu-
rali legi ſeruiat condemnari eos qui ſcriptam legem ne
gligũt. i ¶ *Omnia enim,etc.*] Multi cum ſapientes ſine

A naturaliter, & habeant acumen ingenij: ſi fuerint negli-
gentes, & deſidia bonũ naturæ corruperint: ad cõpara-
tionẽ eius qui paululũ tardior, labore & induſtria com
penſauit quod minus habuit, perdunt bonũ naturæ, &
præmiũ quod eis fuerat repromiſſum, uidetur trãſire ad
alios. Poteſt & ſic in-
telligi: ei qui fidẽ ha-
e 272 V bet, & bonam in dño
uolunt uẽ: etiã ſi quid
f 273 X minus in opere ut ho
mo habuerit, dabiť à
bono iudice. Qui aũt
fidẽ non habuerit, e-
tiam cæteras uirtutes
quas uidebať natura
liter poſsidere, per-
det. Et eleganter etiã
quod uideť, inquit,
habere auferetur ab
eo. Quicquid enĩ ſine
fide Chriſti eſt, nõ ei
debet imputari qui
male eo abuſus eſt:
ſed illi qui malo etiã
ſeruo naturæ bonum
tribuit. a ¶ *Et inutilem ſeruũ eijcite etc.*] Dñs lu
men eſt: qui ab eo fo-
ras mittitur, caret ue-
ro lumine. Quid ſit
autẽ fletus & ſtridor
dẽtiũ, ſupra diximus.
b ¶ *Cum autem uenerit, etc.*] Poſt biduum pa
B ſcha facturus, & tra-
dendus cruci, & illu-
dendus ab hominib.
& aceto ac felle potan
dus, recte præmunit
gloriam triumphan-
tis: ut ſecutura ſcan-
dala, pollicitationis
præmio compẽſaret.
Et notandum quod
qui in maieſtate cer-
nendus eſt, filius ho-
minis ſit. Quodq́ ſe-
quitur: Statuet oues
quidẽ à dextris ſuis:
hœdos autem à ſini-
6 274 I ſtris: iuxta illud intel-
lige, quod alibi legis:
Cor ſapientis in de-
xtera eius, & cor ſtul-
5 275 VI ti in ſiniſtra illius. Et
ſupra in hoc eodem
euangelio: Neſciat ſi-
niſtra tua quid faciat
dextera tua. Oues in
parte iuſtorũ ſtare iubentur ad dexterã: hœdi, hoc eſt,
peccatores ad ſiniſtrã, qui ſemper pro peccato offerun-
tur in lege. Nec dixit, capras: quæ poſſunt habere fœtus
& tonſæ egrediunť de lauacro, omẽs gemellis fœtibus,
& ſterilis nulla inter eas: ſed hœdos, laſciuum animal &
petulcũ & feruens ſemper ad coitũ. c ¶ *Venite benedicti, etc.*] Hoc iuxta præſcientiam dei accipiendum, apud
quẽ futura iã facta ſunt. d ¶ *Amen dico, etc.*] Libera no-
bis erat intelligẽtia, quod in omni paupere, Chriſtus e-
ſuriens paſceretur: ſitiẽs potaretur: hoſpes induceretur
in tectũ: nudus ueſtireť, infirmus uiſitareť, clauſus carce C
re haberet ſolatiũ colloquentis. Sed ex hoc quod ſequi
tur: Quãdo feciſtis uni de his fratrib. meis minimis, mi
hi feciſtis: non mihi uidetur dixiſſe generaliter de pau-
perib. ſed de his qui pauperes ſpiritu ſunt, ad quos ten
dens manũ dixerat:
Fratres mei & mater
mea hi ſunt, qui fa-
ciunt uoluntatem pa
tris mei. e ¶ *Et ibunt hi, etc.*] Prudẽs lector
attende, quod & ſup-
plicia æterna ſint, &
uita perpetua, metũ
deinceps non habeat
ruinarum.

CAP. XXVI

E T *factum eſt, etc.*] Erubeſcant qui
putant ſaluato-
rẽ timuiſſe mortẽ, &
paſsionis pauore di-
xiſſe: Pater, ſi fieri po-
teſt, tranſeat à me ca-
lix iſte. Poſt biduũ pa
ſcha facturus, traden-
dũ ſe ut crucifigatur
nouit, & tñ non decli
nat inſidias: nõ terri-
tus fugit: intantum ut
etiã cæteris ire nolen-
tibus, pergat intrepi-
dus: quãdo dicit Tho Ioan. 11. b
mas: Eamus & nos: &
moriamur cũ eo. Et ſi D
uẽ carnali feſtiuitati
uolẽs imponere: um-
braq́ tranſeunte, pa-
ſchæ reddere uerita-
tẽ, dixerit: Deſiderio
deſideraui hoc pa-
ſcha mãducare uobi-
ſcũ, anteq́ patiar. Ete-
nim paſcha noſtrum
immolatus eſt Chri-
ſtus, ſi tamen come-
damus illud in azy-
mis ſynceritatis & ue
ritatis. Porrò quod
ait, Poſt biduum pa-
ſcha fiet: ſimplici intel
ligentia prætermiſſa:
id quod ſacratũ eſt, re
quiramus. Poſt duos
dies clariſsimi lumi-
nis, ueteris ac noui te
ſtamẽti: uerũ pro mũ
do paſcha celebrať.
Paſcha quod Hebrai
ce diciť non nõ à paſsione ut plerique arbitranť, ſed à trã
ſitu nominať: eo quod exterminator uidẽs ſanguinẽ in
forib. Iſraelitarũ pertranſierit, nec percuſſerit eos: Vel i-
pſe dñs præbẽs auxiliũ populo ſuo deſuper ambulaue
rit. Lege Exodi librũ: de quo plenius, ſi uita comes fue-
rit, diſputabimus. Trãſitus aũt noſter, id eſt phaſe, ita ce
lebrať: ſi terrena & Aegyptũ dimittẽtes, ad cœleſtia feſti
nemus. g ¶ *Tũc cõgregati, etc.*] Qui debuerant paſchate
uicino præparare uictimas: leuigare tẽpli parietes: paui
menta uerrere: uaſa mũdare, & ſecundũ ritũ legis puri-
ficari

non habet, & quod uidetur habere auferetur ab eo. [e] Et
inutilem ſeruũ eijcite in tenebras exteriores: illic erit fle-
tus & ſtridor dentiũ. [f] Cũm autẽ uenerit filius hominis
in maieſtate ſua, & omnes angeli cum eo: tunc ſedebit ſu
per ſedẽ maieſtatis ſuæ, & congregabuntur ante eum o-
mnes gentes, & ſeparabit eos abinuicem, ſicut paſtor ſe-
gregat oues ab hœdis. Et ſtatuet oues quidem à dextris
ſuis: hœdos aũt à ſiniſtris. Tunc dicet rex his qui à dextris
eius erunt: Venite benedicti patris mei, poſsidete paratũ
uobis regnum à conſtitutione mundi. Eſuriui enim, &
dediſtis mihi manducare: Sitiui, & dediſtis mihi bibere:
Hoſpes erã, & collegiſtis me: Nudus, & operuiſtis me: In
firmus & uiſitaſtis me: In carcere eram & ueniſtis ad me.
Tunc reſpondebũt ei iuſti, dicentes: Dñe, quando te ui-
dimus eſurientẽ, & pauimus te: ſitientẽ, & dedimus tibi
potũ? Quando aũt te uidimus hoſpitẽ, & collegimus te:
aut nudũ, & cooperuimus te: aut quãdo te uidimus infir
mũ, aut in carcere, & uenimus ad te? Et reſpõdens rex di
cet illis: Amen dico uobis: quamdiu feciſtis uni de his fra
tribus meis minimis, mihi feciſtis. Tũc dicet & his qui à
ſiniſtris erũt: Diſcedite à me maledicti in ignem æternũ,
qui paratus eſt diabolo & angelis eius. Eſuriui enĩ, & nõ
dediſtis mihi mãducare: Sitiui, & nõ dediſtis mihi potũ:
Hoſpes erã, & nõ collegiſtis me: Nudus, & nõ operuiſtis
me: Infirmus & in carcere eram, & nõ uiſitaſtis me. Tũc
reſpondebũt ei & ipſi, dicentes: Dñe, quãdo te uidimus
eſurientẽ, aut ſitientem, aut hoſpitem, aut nudũ, aut infir
mũ, aut in carcere, & non miniſtrauimus tibi? Tũc
reſpondebit illis, dicens: Amen dico uobis: quam-
diu non feciſtis uni de minoribus his, nec mihi fe-
ciſtis. Et ibũnt hi in ſupplicium æternum: iuſti aũt
in uitam æternam. Cap. XXVI

E T factũm eſt cum conſummaſſet Ieſus ſermones
hos omnes, dixit diſcipulis ſuis: Scitis quia poſt bi-
duum paſcha fiet, & filius hominis tradetur ut crucifi-
gatur. [b] Tũnc congregati ſunt principes ſacerdotum &
ſeniores populi in atrium principis ſacerdotum, qui di-
cebatur Caiphas, & conſilium fecerunt, ut Ieſum dolo
tenerent

tenerent & occiderent. Dicebant autem: Non in die fe-
sto, ne forte tumultus fieret in populo. c Cûm autē Iesus c 276 I
esset in Bethania in domo Simonis leprosi: accessit ad
eum mulier habens alabastrum unguenti preciosi, & ef-
fudit super caput ipsius recumbentis. Videntes aûtem
discipuli, indignati sunt, dicentes: Vt quid perditio hæc?
Potuit enim istud uenundari multo, & dari pauperibus.
Sciens aûtem Iesus, ait illis: Quid molesti estis huic mu-
lieri? Opus enim bonum operata est in me. Nam sem-
per pauperes habetis uobiscum: me autem non semper
habetis. d Mittêns enim hæc unguentum hoc in corpus d 277 IIII
meum, ad sepeliendum me fecit. Amên dico uobis: ubi-
cunq; prædicatum fuerit hoc euangelium in toto mun-
do, dicetur & quod hæc fecit in memoriam eius. e Tunc e 278 II
abijt unus de duodecim qui dicebatur Iudas Iscariotis
ad principes sacerdotum, & ait illis: Quid uultis mihi da-
re, & ego uobis eum tradam? At illi cônstituerunt ei tri-
ginta argenteos. Et exinde quærebat opportunitatem
ut eum traderet. Prima aûtem die azymorum accesse-
runt discipuli ad Iesum, dicentes: Vbi uis paremus tibi
comedere pascha? At Iêsus dixit: Ite in ciuitatē ad quen-
dam, & dicite ei: Magister dicit: Tempus meum propê D
est: apud te facio pascha cum discipulis meis. Et fecêrunt
discipuli sicut constituit illis Iesus & parauerunt pascha.
f Vespêre autē facto, discumbebat cū duodecim discipu f 279 IIII
lis, & edentibûs illis, dixit: Amen dico uobis: quia unus
uestrum

A ficari, ut esu agni digni fierent: congregant̄ ineuntes cō silium, quomodo occidant dñm: non timentes seditionem, ut simplex sermo demonstrat: sed cauentes ne auxilio populi de suis manibus tolleretur. a ¶ *Cum autē Iesus esset in Bethania, etc.*] Passurus pro omni mundo, & uniuersas nationes suo sanguine redempturus: moratur in Bethania, domo obedientiæ: quæ quondā fuit Simonis leprosi. Non quod leprosus & illo tēpore permaneret: sed qui antea leprosus, postea à saluatore mūdatus est: nomine pristino permanente, ut uirtus curantis appareat. (Luc. 5.f) Nam in Catalogo apostolorū cum pristino uitio & officio, Matthæus publicanus appellatur: qui certe publicanus esse desierat. Quidam Simonis leprosi domū, eam uolunt intelligi partē populi quæ crediderit dño, & ab eo curata sit. Simon quoq; ipse obediens dicitur: qui iuxta aliā intelligentiā mundus interpretari potest: in B cuius domo curata est ecclesia. b ¶ *Accessit ad eum mulier, etc.*] Nemo putet eandem esse quæ super caput effudit unguentū, & quæ super pedes. Illa enim & lachrymis lauat, & crine tergit, & manifeste meretrix appellatur. De hac aūt nihil tale scriptū est. Nec enim poterat statim capite dñi meretrix digna fieri. (Ioan. 12.a) Alius euangelista pro alabastro unguenti preciosi: quod genus est marmoris, nardū pisticam posuit: hoc est uerā, & absq; dolo: ut fidem ecclesiæ & gentiū demonstraret. c ¶ *Videntes autem discipuli, etc.*] Scio quosdā hunc locum calumniari: quare alius euangelista Iudā solum dixerit contristatū, eo q̄ loculos tenuerit, & fur ab initio fuerit: & Matthęus scribat omnes apostolos indignatos: nescientes tropū qui uocatur σύλληψιν: quo & pro uno, omnes, & pro multis, unus appellari soleat. Nam & Paulus in epistola sua quæ scribitur ad Hebræos, licet de ea multi Latinorum dubitent: cum sanctorū passiones & merita descripsisset, intulit: (Heb. 11.g) Lapidati sunt, tentati sunt, serrati sunt, in occisione gladij mortui sunt: cum unū tantummodo Esaiam prophetā sectum Iudæi autument. Possumus & aliter dicere, quod apostoli uere propter pauperes indignati sint: Iudas aūt propter sua. Vnde & in usitato eius cum crimine ponitur: quod non curā pauperū habuerit, sed suo furto uoluerit prouidere. d ¶ *Sciens autem Iesus, ait illis: etc.*] Alia oborit̄ quæstio: quare dñs post resurrectionem dixerit ad discipulos: Ecce ego uobiscū sum usq; ad consummationē mundi, & nūc loquatur: me autem nō semper habetis. Sed mihi uidetur in hoc loco de præsentia dicere corporali: quod nequaquam cum eis ita futurus sit post resurrectionem: quomodo nunc in omni cōuictu & familiaritate. Cuius rei memor C Apostolus ait: Et si noueramus Iesum Christum secun- (2.Cor. 5.e) dum carnē, sed nunc iam non nouimus eum. e ¶ *Mittens enim hæc, etc.*] Quod uos putatis perditionē esse unguenti, officiū sepulturæ est. Nec mirū si mihi bonū odorem fidei suæ dederit: cum ego pro ea fusurus sim sanguinem meū. f ¶ *Amen dico uobis, etc.*] In toto mūdo non tam mulier ista, quàm ecclesia prædicatur, quod sepelierit saluatorem, quod unxerit caput eius. Et attende noticiā futurorum, quod passurus post biduū & moriturus, sciat euangelium suū toto orbe celebrādū. g ¶ *Et ait illis: etc.*] Infelix Iudas damnū quod ex effusione unguenti se fecisse credebat, uult magistri precio compensare. Nec certam tamen postulat summā, ut saltem lucrosa uideret̄ proditio: sed quasi uile tradens mancipium: in potestate ementiū posuit quantum uellent dare. h ¶ *At illi constituerunt, etc.*] Ioseph non, ut multi putant iuxta LXX. interpretes, uiginti aureis uenditus est: sed iuxta Hebraicam ueritatem, uiginti argenteis: neq; enim preciosior poterat esse seruus, quàm dominus. i ¶ *Prima autem die azymorum, etc.*] Prima azymorum, quartadecima dies mensis primi est, quando agnus immolatur, & luna plenissima est, & fermentum abijcitur. Inter eos autem discipulos qui accesserunt ad Iesum interrogantes: Vbi uis paremus tibi comedere pascha, & Iudam æstimo fuisse proditorem. k ¶ *At Iesus dixit: Ite in ciuitatem, etc.*] Morem ueteris testamenti, noua scriptura conseruat. Frequenter legimus: Dixit ille illi, & in loco illo & illo: quod Hebraice dicitur פלני & אלמוני & tamen personarum locorumq; non ponitur nomen. Et inuenietis ibi quendā portantem lagenam aquę. Quorum idcirco uocabula prætermissa sunt: ut omnibus qui pascha facturi sunt, libera festiuitatis occasio panderetur. l ¶ *Et fecerunt discipuli, etc.*] In alio euangelista scriptum est: quod inuenerunt cœnaculum magnum, stratum atq; mundatum, & ibi parauerunt ei. Videtur autem mihi cœnaculum, lex spiritualis intelligi: quæ de angustijs literæ egrediens in sublimi loco recipit saluatorem, Paulo idipsum loquente: quod ea quæ ante pro lucro reputabat, quasi purgamenta quisquiliasq; contempserit, ut dignum domino hospitium præpararet. m ¶ *Vespere autem facto, discumbebat, etc.*] Omnia sic agit Iudas, ut tollatur suspicio proditoris. n ¶ *Et edentibus illis, dixit: Amen dico uobis: quia unus uestrum me traditurus est, etc.*] Qui dē passione prædixerat, & de proditore prędicit: dans locum pœnitentiæ: ut cum intellexisset

A fciri cogitationes fuas & occulta cōfilia, pœniteret eum facti fui:& tamen non defignat fpecialiter, ne manifefte coargutus impudentior fieret. Mittit crimen in numero, ut confcius agat pœnitentiam. a ¶ *Et contriftati ualde, cœperunt finguli dicere. Nunquid ego fum?etc.*] Et certe noue
rant undecim apofto
li, quod nihil tale con
g 280 tra dominum cogita
I rent: fed plus credunt
b 281 magiftro, quàm fibi,
II pertimefcentes fragi/
litatem fuam, triftes
i 282 interrogant de pecca
VI to, cuius confcienti/
k 283 am non habebant. b
X ¶ *At ipfe refpondens ait.*
l 284 *Qui intingit mecū, etc.*]
I O mira domini pa/
tientia. Primum dixe
m 285 rat: Vnus ueftrū me
II traditurus eft. Perfe/
uerat proditor in ma
lo: manifeftius arguit,
n 286 & tamen nomen pro
VI prie non defignat. Iu-
das cæteris contrifta-
tis, & retrahentibus
manum, & interdi/
o 287 centib. cibos ori fuo:
IIII temeritate & impu/
p 288 dentia, qua proditu/
VI rus erat: etiam manū
cum magiftro mittit
in paropfidem, ut au
B dacia bonam confci/
q 289 entiam mentiretur.
I c ¶ *Filius quidem hominis uadit.*] Nec primo nec fecundo correptus à proditione retrahit pedem: fed patientia domini nutrit impudentiā fuam, & thefaurizat fibi iram in die iræ. Pœna prædicitur: ut quem pudor non uicerat, corrigant denunciata fupplicia. Quod autem fequitur, d ¶ *Bonum erat ei, fi natus non fuiffet, etc.*] Non ideo putandus eft ante fuiffe q̄ nafceretur: quia nulli pofsit bene effe, nifi ei qui fuerit. Sed fimpliciter dictum eft: multo melius effe non fubfiftere, quàm male fubfiftere. e ¶ *Refpondens autem Iudas, etc.*] Quia cæteri triftes, & ualde triftes interrogauerāt: Nunquid ego fum domine? Ne tacendo fe prodere uideretur, & ipfe fimiliter interrogat, quem confcientia remordebat: qui manum audacter mifcrat in paropfide. f ¶ *Nunquid ego fum rabbi, etc.*] Et blandientis iungit affectum, fiue incredulitatis fignum. Cæteri enim qui non erant proditurì, dicunt: Nunquid ego fum domine? Ifte qui proditurus erat non dominum, fed magiftrum uocat: quafi excufationem habeat: fi domino denegato, faltem magiftrum prodiderit. Et ait illi: Tu dixifti. Eadem refponfione confutatus eft proditor, qua Pilato poftea refponfurus eft. g ¶ *Cœnantibus autem eis, accepit Iefus panem, etc.*] Poftquam typicū pafcha fuerat impletum, & agni carnes cum apoftolis comederat: affumit panem, qui confortat cor hominis, & ad uerum pafchæ tranfgreditur facramentum: ut quomodo in præfiguratione eius Melchifedec fummi dei facerdos, pa/
Gen. 14. d nem & uinum offerens fecerat, ipfe quoq; ueritatem
Luc. 22. b fui corporis & fanguinis repræfentaret. In Luca legimus duos calices, quibus difcipulis propinarit. Vnum primi menfis, & alterū fecundi: ut qui inter fanctos primo menfe agnum comedere non potuerit, fecundo menfe inter pœnitentes hœdum comedat. b ¶ *Dico autem uobis: etc.*] De carnalibus tranfit ad fpiritualia: quod uinea de Aegypto tranfplantata fit populus Ifrael: cui per Hieremiam dominus loquitur: Ego te plantaui ui/ Hier. 2. d
neam ueram: quomodo mutata es in amaritudinem uitis alienæ? Et Efaias prophe/ Efa. 5. a
ta in cantico, quod dilecto canit, & omnis fparfim fcriptura teftatur. Dicit ergo fe dominus de hac uinea nequaquam effe bibiturum, nifi in regno patris fui. Regnū patris, fidem puto effe credentium: apoftolo quoq; idipfum confirmante. Regnū Luc. 17. e
dei intra uos eft. Ergo cum Iudæi receperint regnum patris: attēde quod dicat patris, non dei. Omnis pater nomen eft filij. Cum, inquam, crediderint in deo patre, & adduxerit eos pater ad filium, tunc de uino eorum bibet dominus, & in fimilitudinem Ioseph regnās in Aegypto, inebria/ D
bitur cum fratribus fuis. i ¶ *Et hymno dicto, exierunt in montem oliueti.*] Hoc eft quod in quodam pfalmo le/ Pfal. 21. d
gimus: Manducauerunt & adorauerunt omnes pingues terræ. Iuxta hoc exemplum, qui pane faluatoris faturatus, & calice inebriatus fuerit, poteft laudare dominum: & confcendere in montem oliueti: ubi laborum refectio, dolorisq; folatium, & ueri luminis notitia eft. i ¶ *Tunc dicit illis Iefus: etc.*] Prædicit quod paffuri fint: ut cum paffi fuerint non defperent falutem: fed agentes pœnitentiam, liberentur. Et fignanter addidit, in ifta nocte fcandalum patiemini: quia quomodo qui inebriantur, nocte inebriantur: fic & qui fcandalum patiuntur, in nocte & in tenebris fuftinent. Nos uero dica/ Rom. 13. d
mus: Nox præterijt: dies autem appropinquauit. k
¶ *Scriptum eft enim: etc.*] Hoc alijs uerbis in Zacharia pro/ Zach. 2. c
pheta fcriptum eft, & (ni fallor) ex perfona prophetæ ad deum dicitur: Percute paftorem & difpergentur oues gregis. Sexagefimo quoq; & octauo pfalmo qui totus à domino canitur, huic fenfui congruente. Quoniam quem tu percufsifti, ipfi perfequuti funt. Percutitur autem paftor bonus, ut ponat animam fuam pro ouibus
fuis, & de multis gregibus errorum fiat unus grex, & Ioan. 10. e
unus paftor. De hoc teftimonio in libello quem de optimo genere interpretādi fcripfimus, plenius dictum eft. l ¶ *Refpondens autem Petrus, etc.*] Non eft temeritas nec mendacium fed fides eft apoftoli Petri, & ardēs affectus erga dñm faluatorem: de quo fupra diximus. m ¶ *Ait illi Iefus: etc.*] Et Petrus de ardore fidei promittebat, & faluator quafi deus futura nouerat. Et nota quod Petrus in nocte neget, & neget tertio. Poftquam autē gallus cecinit & decrefcentibus tenebris uicina lux nunciata

ueftrū me traditurus eft. [g]Et contriftati ualde, cœperunt finguli dicere: Nunquid ego fum dñe? [h]At ipfe refpondens, ait: Qui intingit mecū manū in paropfide, hic me tradet. Filiūs quidē hominis uadit ficut fcriptū eft de illo: [i]Væ autē homini illi per quem filius hominis tradetur. Bonū erat ei, fi natus non fuiffet homo ille. [k]Refpondēs autē Iudas qui tradidit eum, dixit: Nunquid ego fum rabbi? Ait illi: Tu dixifti. [l]Cœnantibus autē eis, accepit Iefus panem & benedixit ac fregit, deditq; difcipulis fuis, & ait: Accipite & comedite: hoc eft corpus meū. [m]Et accipiens calicē gratias egit, & dedit illis, dicens: Bibite ex hoc omnes. Hic eft enim fanguis meus noui teftamenti, qui pro multis effundetur in remifsionē peccatorū. [n]Dicō autē uobis: non bibam amodo de hoc genimine uitis ufq; in diē illū, cū illud bibam uobifcū nouū in regno patris mei. Et hymnō dicto exierunt in montem oliueti. [o]Tunc dicit illis Iefus: Omnes uos fcandalum patiemini in me in ifta nocte. [p]Scriptum eft enim: Percutiam paftorem, & difpergentur oues gregis. Poftquam autem refurrexero, præcedam uos in Galilæam. [q]Refpondens autem Petrus, ait illi: Et fi omnes fcandalizati fuerint in te, ego nunquā fcādalizabor. Ait illi Iefus: Amē dico tibi: quia in hac nocte antequā gallus cantet, ter me negabis. Ait illi

[r] Ait illi Petrus: Etiam si oportuerit me mori tecũ, nõ te
negabo. Similiter & omnes discipuli dixerũt. [s] Tũnc ue
nit Iesus cũ illis in uillã, quæ dicitur Gethsemani, & dixit
discipulis suis: [t] Sedete hic donec uadã illuc & orem. Et
[b] assumpto Petro & duobus filijs Zebedæi, cœpit contri-
stari et mœstus esse. [u] Tũnc ait illis: Tristis est anima mea
usq; ad mortem: Sustinete hic & uigilate mecũ. [x] Et prõ
gressus pusillũ, procidit in faciẽ suam, orans & dicens: Pa
ter mi, si possibile est, trãseat à me calix iste. [y] Veruntamẽ
non sicut ego uolo, sed sicut tu. [z] Et uẽnit ad discipulos
suos, & inuenit eos dormientes, & dicit Petro: Sic nõ po
tuistis una hora uigilare mecũ? Vigilãte & orate ut nõ in
tretis in tentationem. [a] Spiritũs quidem prõptus est, ca-
ro autem infirma. [b] Itẽrum secũdo abijt & orauit, dicẽs:
Pater mi, si non potest hic calix transire nisi bibã illum,
fiat uoluntas tua. Et uẽnit iterũ, & inuenit eos dormien-
tes. Erant enim oculi eorũ grauati. Et relictis illis, iterum
abijt & orauit tertio eundem sermonem dicens. [c] Tunc
uenit ad discipulos suos, & dicit illis: Dormite iam & re-
quiescite, ecce appropinquauit hora, & filius hominis
tradeť in manus peccatorũ. Sũrgite eamus, ecce appro-
pinquauit q me tradet. [d] Adhuc eo loquente, ecce Iudas
unus de duodecim uenit, & cũ eo turba multa cum gla-
dijs & fustibus, missi à principibus sacerdotũ & seniori-
bus populi. [e] Qũi aũt tradidit eum, dedit illis signum, di-
cẽs: Quęcunq; osculatus fuero, ipse est, tenete eũ. Et cõn-
festim accedens ad Iesum, dixit: Aue rabbi. Et osculatus
est eum

A ciata est; conuersus fleuit amare, ternæ negationis sor-
des lachrymis lauans. a ¶ *Tunc uenit Iesus cum, etc.*] Ge
thsemani, interpretať uallis pinguissima, in qua iussit
discipulos sedere paulisper & expectare redeuntẽ, do-
nec pro cunctis solus dominus oraret. b ¶ *Et assumpto
Petro & duobus filijs Zebedæi cœpit contristari &
mœstus esse.*] Illud qđ
supra diximus de pas
sione & propassione,
etiam in præsenti ca-
pitulo ostenditur:
quod dominus ut ue
ritatem probaret as-
sumpti hominis, ue-
re quidem contrista-
tus sit, sed ne passio in
animo illius domina
retur, per propassio-
nem cœperit contri-
stari. Aliud est enĩ cõ
tristari, & aliud inci-
pere cõtristari. Con-
tristabatur autem nõ
timore pauendi, qui
ad hoc uenerat ut pa
teretur, & Petrum ti-
miditatis arguerat,
sed propter infelicissi
mum Iudam, & scan
dalum omnium apo
stolorum, & reiectio-
nem populi Iudæo-
rum, & euersionẽ mi
B seræ Hierusalem. Vn-
Ionæ 4.c de & Ionas super ari-
ditate cucurbitæ uel
hederæ contristatus
est, nolẽs perire quõ-
dam tabernaculũ su-
um. Si autem tristitiã
animæ non affectũ sal
uatoris erga peritu-
ros, sed passionẽ hæ-
retici interpretantur: respondeant, quomodo exponũt
illud quod ex persona dei per Ezechielem dicitur: Et in
omnibus istis contristabas me. c ¶ *Tunc ait illis, etc.*]
Quæ cõtristať, anima est, & nõ propter mortẽ, sed usq;
ad mortẽ contristatur, donec apostolos sua liberet pas-
sione. Quod aũt præcepit: Sustinete hic & uigilate me-
cũ: non a somno prohibet, cuius tẽpus non erat immi-
nẽte discrimine, sed à somno infidelitatis & torpore mẽ
tis. Dicãt ergo qui irrationabilẽ Iesum sumpsisse animã
suspicantur, quomodo cõtristetur & nouerit tẽpus tri-
stitiæ. Quanq̃ enim & bruta animalia mœreant, tamen
non nouerũt, nec causas, nec tempus, usq; ad quod de
beant contristari. d ¶ *Et progressus, etc.*] Dato Aposto
lis præcepto ut sustinerent, uigilarentq; cum domino,
paululum procedens ruit in faciem suam, & humilita-
tẽ mentis habitu carnis ostendit, dicitq; blandiens: Mi
pater: & postulat, ut si possibile est, transeat ab eo passio
nis calix, de quo supra diximus. Postulat autem non ti
more patiẽdi, sed misericordia prioris populi, ne ab il-
lis bibat calicem propinatũ. Vnde & signãter nõ dixit:
transeat à me calix, sed calix iste: hoc est, populi Iudæo-
rum, qui excusationem ignorantiæ habere nõ potest, si
me occiderit, habẽs legem & prophetas, qui me quoti-
die uaticinãtur. Attamen reuertens in semetipsum, qđ
ex hominis psona trepidãter renuerat, ex dei filijq; cõ-
firmat. Verũtamen nõ sicut ego uolo, sed sicut tu. Non C
inquit, hoc fiat quod humano affectu loquor, sed pro-
pter quod ad terras tua uoluntate descendi. e ¶ *Et ue
nit ad discipulos, etc.*] Ille qui supra dixerat: Etiã si oẽs scã-
dalizati fuerint in te, ego nũquam scandalizabor: nũc
tristitię magnitudine
somnum uincere nõ r 290
potest. f ¶ *Vigilate* VI
& orate, etc.] Impossi s 291
bile est humanã ani- I
mam non tentari. Vn t 292
de & in oratiõe domi VI
nica dicimus: Ne nos
inducas in tẽtationẽ, u 293
quam ferre nõ possi- IIII
mus: non tentationẽ x 294
penitus refutãtes, sed I
uires sustinẽdi in ten y 295
tationibus deprecan I
tes. Ergo & in præsen z 296
tiarum nõ ait: Vigila- II
te & orate ne tentemi
ni, sed ne intretis in tẽ a 297
tationem: hoc est, ne IIII
tẽtatio uos superet & b 298
uincat, & uos intra VI
casses teneat. Verbi
gratia: Martyr q pro
cõfessione dñi sangui
nem fundit, tentatus c 299
quidẽ est, sed tẽtatio- IIII
nũ retibus non ligať.
Qui autem negat, in
plagas tentationis in
currit. g ¶ *Spiritus* D
quidem, etc.] Hoc ad- d 300
uersum temerarios, I
qui quicquid credi-
derint, putãt se posse
cõsequi. Itaq; quantũ e 301
de ardore mẽtis cõfi- II
dimus, tãtum de car- 1.Pet.3.c
nis fragilitate timea-
mus. Sed tamẽ iuxta
Apostolũ, in spiritu, carnis opera mortificantur. h
¶ *Iterum secundo abijt & orauit, etc.*] Secũdo orat, ut si Ni-
niue aliter saluari non potest nisi aruerit cucurbita, fiat
uolũtas patris, quæ nõ est contraria filij uoluntati, dicẽ
te ipso per prophetam: Vt facerẽ uoluntatẽ tuam deus
meus uolui. i ¶ *Et uenit, etc.*] Solus orat pro omni- Psal.39.b
bus, sicut & solus patiť pro uniuersis. Languescebant
aũt & opprimebanť Apostolorũ oculi negatione uici-
na. k ¶ *Tunc uenit, etc.*] Postq̃ tertio orauerat, ut in o-
re duorum uel trium testiũ staret omne uerbũ: & Apo-
stolorum timorem sequenti pœnitentia impetrauerat
corrigendũ, securus de passione sua pergit ad persecu-
tores, & ultro se interficiendum præbet, dicitq; discipu
lis suis: l ¶ *Surgite eamus, etc.*] Ne nos inueniant qua-
si timentes & retrahentes, ultro pergamus ad mortem,
ut confidentiam & gaudium passuri uideãt. m ¶ *Qui
autem tradidit eum, etc.*] Miser Iudas & tamen non misera
bilis, eadem infidelitate qua magistrum & dominũ tra
didit, putabat signa quæ saluatorem uiderat facientẽ,
non maiestate diuina, sed magicis artibus facta. Et
quia eum forte audierat in monte transfiguratum, ti-
mebat ne simili transformatione elaberetur è mani-
bus ministrorum. Dat ergo signũ, ut sciant ipsum esse
quem osculo demonstraret. n ¶ *Et confestim accedens
ad Iesum, dixit: Aue rabbi. Et, etc.*] Impudens quidem &

A sceleratа confidentia, magistrum uocare, & osculum ei ingerere, quem tradebat. Tamen adhuc aliquid habet de uerecundia discipuli, cum non eũ palàm tradit per secutoribus, sed per signum osculi. Hoc est signũ quod
Gen.4.c posuit deus in Cain, ne quicunq; inuenisset, interfice-
ret eum. a ¶ *Dixitq; illi Iesus: Amice ad, etc.*]
f 302 Verbum, amice, uel
I *κατὰ ἀντίφρασιν* in
telligendũ. Vel certe
iuxta illud quod su-
g 303 pra legimus: Amice,
X quomodo huc intra
sti non habens uestẽ
nuptialem? b ¶ *Et
ecce unus, etc.*] In alio
euangelista scriptum
est, quod Petrus hoc
h 304 fecerit eodem mentis
I ardore quo cætera.
Seruus quoq; princi
pis sacerdotum, Mal-
i 305 chus appellat᷑, auricu
VI la quæ amputat᷑, dex
tra est. Transitorie di
k 306 cẽdũ quod Malchus,
I id est, rex quondã po
pulus Iudæorum, ser
l 307 uus factus sit impieta
IIII tis & deuorationis sa
cerdotũ: Dexteramq;
perdiderit auriculã,
m 308 ut totam literæ utilita-
II tẽ audiat in sinistra,
B sed dñs in his qui ex
Iudæis credere uolue
n 309 runt, reddidit aurem
VI dextrã, & fecit seruũ
gẽnus regale & sacer
dotale. c ¶ *Tunc ait
illi Iesus: etc.*] Et si non
frustra portat gladiũ,
qui ultor dominicæ
iræ positus est in eum
qui malũ operat᷑: atta
o 310 men quicunq; gladi-
I um sumpserit, gladio
peribit. Quo gladio?
Illo nẽpe q̃ igneus uertit᷑ ante paradisum: & gladio spiritus, qui in dei describit᷑ armatura. d *An putas, etc.*] Nõ indigeo duodecim Apostolorũ auxilio, etiã si oẽs me defenderent, qui possum habere duodecim legiões angelici exercitus. Vna legio apud ueteres, sex milibus cõplebatur hominũ. Pro breuitate tẽporis numerũ nõ occurrimus explicare, typos tantũ dixisse sufficiat: septuaginta duo milia angelorũ, in quot gentes hominũ lingua diuisa est, de duodecim legiõibus fieri. Sequẽs sententia promptũ ad patiendũ demonstrat animum, quod frustra prophetæ cecinerint, nisi dñs eos uere dixisse passione sua asseruerit. e ¶ *In illa hora dixit Iesus turbis, etc.*] Stultum est, inquit, eum cũ gladijs & fustibus quærere, qui ultro se tradit uestris manibus, & in nocte quasi latitantem, & à uestris oculis declinãtem, per proditorem inuestigare, qui quotidie in templo doceat. Sed ideo aduersum me in tenebris congregamini, quia potestas uestra in tenebris est. f ¶ *Hoc autem*
Psal. 21.d *totum factum, etc.*] Quæ sunt scripturæ prophetarum? Fo
Esa.53.c derũt manus meas & pedes meos. Et alibi: Sicut ouis
ad uictimã ductus est. Et in alio loco: Ab iniquitatibus populi mei ductus est ad mortem. g ¶ *At illi tenentes Iesum, etc.*] Moyses deo iubente præceperat, ut pontifices patribus succederẽt, & generationis in sacerdotibus series texeretur. Refert Iosephus istum Caiphã unius tantum anni pontificatũ ab Herode precio redemisse. Nõ ergo mirum est, si nequam põtifex inique iudicet. h ¶ *Petrus autem sequebatur eum à longe usq; in atrium principis sacerdotum.*] A lõge sequebatur qui erat dominum negaturus. i ¶ *Et ingressus.*] Vel amore discipuli, uel humana curiositate scire cupiebat, quid iudicaret de domino pontifex, utrum eum neci addiceret, an flagellis cæsum dimitteret. Et in hoc diuersitas decem Apostolorũ & Petri. Illi fugiunt, iste quanquam procul, sequit᷑ tamen saluatorem. k ¶ *Nouissime autem uenerunt duo falsi test. etc.*] Quomodo falsi testes sunt, si ea dicunt quę dominum supra dixisse legimus? Sed falsus testis est, q non eodem sensu dicta intelligit quo dicũtur. Dominus enim dixerat de templo corporis sui. Sed & in ipsis uerbis calumniãtur, & paucis additis uel mutatis quasi iustam calumniã faciunt. Saluator dixerat: Soluite templum hoc: isti commutant & aiunt: possum destruere tẽplũ dei. Vos, inquit, soluite, nõ ego, quia illicitũ est ut ipsi nobis inferamus manus. Deinde illi uertunt, & post triduum reædificare illud, ut proprie de templo Iudaico dixisse uideatur. Dominus autẽ ut ostenderet animale & spirans tẽplũ, dixerat: & ego in triduo suscitabo illud. Aliud est ædificare, aliud suscitare. l ¶ *Et surgens princeps sacerdotum, ait illi: Nihil respondes, etc.*] Ira præceps & impatiens non inueniens calumniæ locum, excutit de solio pontificem, ut uesaniã mentis motu corporis demonstraret. Quãto Iesus tacebat ad indignos responsione sua, falsos testes, & sacerdotes impios, tanto magis pontifex furore superatus eum ad respondendũ prouocat, ut ex qualibet occasione sermonis, locũ inueniat accusandi. Nihilominus Iesus tacebat. Sciebat enĩ quasi deus quicqd respondisset torquendum ad calumniã. m ¶ *Et princeps sacerdotum ait illi: Adiuro te, etc.*] Quid adiuras impijssime sacerdotum, ut accuses, an credas? Si ut accuses, arguunt alij condemnare tacentem. Si ut credas, quare confitenti credere noluisti? n ¶ *Dixit illis Iesus: Tu dixisti, etc.*] Et aduersum Pilatum & aduersum Caipham similis responsio, ut propria sententia condemnentur. C D

est eum. Dixitq; illi Iesus: Amice, ad quid uenisti? Tũc accesserũt, & manus iniecerũt in Iesum, & tenuerũt eum.[f] Et ecce unus ex his qui erant cũ Iesu, extendens manum, exemit gladiũ suum, & percutiens seruũ principis sacerdotũ, amputauit auriculam eius.[g] Tunc ait illi Iesus: Conuerte gladium tuum in locum suum. Omnes enim qui acceperint gladium, gladio peribunt. An putas quia nõ possum rogare patrẽ meũ, & exhibebit mihi modo plus q̃ duodecim legiones angelorũ? Quomodo ergo implebuntur scripturæ, quia sic oportet fieri?[h] In illa hora dixit Iesus turbis: Tanq̃ ad latronem existis cũ gladijs & fustibus comprehendere me: quotidie apud uos sedebam docens in templo, & non me tenuistis.[i] Hoc autem totũ factum est ut adimplerentur scripturæ prophetarum. Tunc discipuli omnes relicto eo fugierunt.[k] At illi tẽnẽtes Iesum, duxerunt ad Caipham principem sacerdotũ, ubi scribæ & seniores conuenerant.[l] Petrus autẽ sequebatur eum à longe usque in atrium principis sacerdotum. Et ingressus intro, sedebat cum ministris, ut uideret finem.[m] Principes autem sacerdotum & omne concilium quærebant falsum testimonium contra Iesum, ut morti eum traderent. Et non inuenerunt quum multi falsi testes accessissent.[n] Nouissime autẽ uenerunt duo falsi testes, & dixerunt: Hic dixit, possum destruere templum dei, & post triduum reædificare illud. Et surgens princeps sacerdotum, ait illi: Nihil respondes ad ea quæ isti aduersum te testificantur? Iesus autem tacebat. Et princeps sacerdotum ait illi: Adiuro te per deum uiuum, ut dicas nobis si tu es Christus filius dei. Dixit illi Iesus: Tu dixisti.[o] Veruntamen dico uobis, amodo uidebitis

Tunc

CANON

A a ¶ *Tunc princeps,etc.*] Quem de folio facerdotali furor excufferat, eadẽ rabies ad fcindẽdas ueftes prouocat. Scidit autem ueftimenta fua, ut oftendat Iudæos facerdotij gloriam perdidiffe,& uacuã fedem habere pontifices. Sed & confuetudinis Iudaicę eft,cum aliquid blafphemiæ & quafi contra deum audierint, fcindere ueftimenta fua. Quod Paulum quoq; & Barnabam quando in Lycaonia deorum cultu honorabantur,feciffe legimus. (Act.14.b) Herodes autem quia non dedit honorem deo, fed acquieuit immoderato fauori populi, ftatim ab angelo percuffus eft. b ¶ *Tunc expuerunt in faciem eius, & colaphis eum ceciderunt.*] Vt adimpleretur quod dictum eft: Dedi maxillam meam alapis, & faciem meam non auerti à cõfufione fputorum. (Thren.3.d) c ¶ *Alij autem,etc.*] Stultum erat uerberantibus refpõdere,& prophetizare cædentibus, cum palam percutiẽtis uideret infania. Sed ficut B hoc uobis non ꝓphetauit, fic illud manifeftiffime uaticinatus ẽ. qđ circũdaretur Hierufalem ab exercitu, & non relinqueretur lapis fuper lapidẽ in templo. d ¶ *Petrus uero,etc.*] Foris fedebat, ut uideret exitũ rei. Et non appropinquabat Iefu, ne minifris aliqua fufpicio nafceretur. e ¶ *Et iterum negauit cum iuramento,etc.*] Scio quofdam pij affectus erga apoftolũ Petrũ,locũ hunc ita interpretatos, ut dicerẽt Petrũ nõ deũ negaffe,fed hominẽ,& effe fenfum:Nefcio hominẽ, qa fcio deũ. Hoc ꝗ friuolum fit,prudẽs lector intelligit, fi defendunt apoftolũ ut deũ mendacij reum faciãt. Si enim ifte nõ negauit,ergo mẽtitus dñs,qui dixerat: Amẽ dico tibi,quia hac nocte anteꝗ gallus cantet,ter me negabis. Cerne quid dicat,me negabis, nõ hominem. f ¶ *Vere & tu,etc.*] Nõ quod alterius fermonis effet Petrus aut gentis exteræ. Oẽs quippe Hebræi erãt, & qui arguebant & qui arguebant, fed quod unaquæq; prouincia & regio habeat proprietates fuas, & uernaculũ loquendi fonum uitare nõ poffit. (Iudic.12.c) Vnde & Ephratai in Iudicũ libro nõ poffunt *σύνθημα* dicere. g ¶ *Tunc coepit detestari & iurare, quia non nouiffet hominem. Et continuo gallus cantauit,etc.*] In alio Euãgelio legimus,quia poft negationem Petri & cantũ galli refpexerit faluator Petrũ, & intuitu fuo eum ad amaras lachrymas prouocarit. Nec fieri poterat,ut in negatiõis tenebris permaneret, quẽ lux refpexerat mundi. h ¶ *Et egreffus foras fleuit amare.*] In atrio Caiphæ fedens non poterat agere pœnitẽtiam. Egreditur foras de impiorum confilio,ut pauidę negationis fordes,amaris fletibus lauet. Cap. XXVII.

C

M *Ane autem facto,etc.*] Non folum ad Pilatum, fed etiam ad Herodem ductus eft,ut uterq; domino illuderet. Et cerne folicitudinẽ facerdotum in malũ. Tota nocte p 311 VI uigilauerũt, ut homicidiũ facerent. Et uinctum tradiderunt Pilato. q 312 II Habebant enim hũc morem,ut quem r 313 I adiudicaffent morti, ligatum iudici traderent. k ¶ *Tunc uidẽs Iudas, etc.*] Auaritiæ s 314 I magnitudine impietatis põdus exclufit. Videns Iudas dominum adiudicatũ morti, t 315 I precium retulit facerdotibus, quafi in poteftate fua effet, ꝑfecutorũ mutare fententiã. Itaq; licet mutauerit uolũtatẽ fuã, tamen uoluntatis primæ exitum non mutauit. u 316 II Si autem peccauit ille q tradidit fanguinem iuftũ,quanto magis Iudæi peccauerunt, a 317 II qui emerunt fanguinem iuftum,et D offerẽdo precium ad b 318 I proditionem difcipulũ prouocarũt. Qui c 319 X diuerfas naturas conantur introducere, & dicunt Iudam proditorẽ malæ fuiffe naturæ: nec electionem apoftolatus potuiffe feruare,refpondeant quõ natura mala egerit pœnitentiam. l ¶ *At illi dixerunt, etc.*] Nihil profuit ei fera pœnitentia, per quam fcelus corrigere non potuit. Si quãdo fic frater peccat in fratrẽ, ut emẽdare ualeat qđ peccauit,poteft ei dimitti. Sin aũt permanẽt opera, fruftra uoce affumitur pœnitẽtia. Hoc eft quod in pfalmo de eodẽ infeliciffimo Iuda dicitur: Et oratio eius fiat in peccatũ, (Pfal.108.a) ut non folũ emẽdare nequiuerit proditiõis nefas,fed ad prius fcelus etiã proprij homicidij crimẽ addiderit. Tale quid & Apoftolus in fecũda ad Corinthios epiftola loquit: (2.Cor.2.b) Ne abundantiori triftitia abforbeatur frater. m ¶ *Principes autem,etc.*] Vere culicem liquantes & camelum glutientes. Si enim ideo non mittũt pecuniam in corbonam: hoc eft,in gazophylacium & dona dei, quia precium fanguinis eft,cur ipfum fanguinẽ effundunt. a ¶ *Confilio autem inito emerunt ex illis agrum figuli in fepulturam peregrinorum,etc.*] Illi quidẽ fecerũt alia uolũtate,ut æternũ impietatis fuæ relinquerent ex agri emptione monumentũ. Cæterũ nos qui peregrini eramus à lege & prophetis,praua eorũ ftudia fufcepimus in falutẽ,& in precio fanguinis eius requiefcimus. Figuli aũt ager appellatur, quia figulus nofter eft Chriftus.

tis filiũ hominis fedentẽ à dextris uirtutis dei,& uenientẽ in nubibus cœli. [p] Tũnc princeps facerdotũ fcidit ueftimẽta fua, dicens: Blafphemauit. [q] Quid adhuc egemus teftibus? Ecce nũc audiftis blafphemiã. Quid uobis uidetur? At illi refpõdentes, dixerũt: Reus eft mortis. [r] Tũnc expuerũt in faciẽ eius, & colaphis eũ cæciderũt. Alij aũtẽ palmas in faciẽ eius dederũt, dicentes: Prophetiza nobis Chrifte, quis eft qui te percufsit? [s] Pẽtrus uero fedebát foris in atrio, & accefsit ad eũ una ancilla, dicẽs: Et tu cũ Iefu Galilæo eras. At ille negauit corã omnibus, dicẽs: Nefcio quid dicis. [t] Exeunte aũt illo ianuã, uidit eum alia ancilla, & ait his qui erãt ibi: Et hic erat cũ Iefu Nazareno. Et itẽrũ negauit cum iuramento, quia nõ noui hominẽ. Et poft pufillũ accefferũt qui ftabant, & dixerũt Petro: Vẽre & tu ex illis es, nã & loquela tua te manifeftũ facit. Tũc cœpit detẽftari & iurare, quia nõ nouiffet hominem. Et continuo gallus cantauit. [u] Et recordatus eft Petrus uerbi Iefu quod dixerat, prius ꝗ gallus cantet, ter me negabis. Et ẽgreffus foras, fleuit amare. Cap. XXVII.

M[a]Anẽ autem facto, confilium inierũt omnes principes facerdotum & feniores populi aduerfus Iefum, ut eum morti traderent. [b] Et uinctũ adduxerunt & tradiderũt eum Pontio Pilato præfidi. [c] Tũnc uidens Iudas qui eum tradidit quod damnatus effet, pœnitentia ductus, retulit triginta argenteos principibus facerdotũ & fenioribus, dicens: Peccaui, tradens fanguinẽ iuftum. At illi dixerũt: Quid ad nos? Tu uideris. Et proiectis argenteis in templo, recefsit: & abiens, laqueo fe fufpẽdit. Principẽs autem facerdotũ acceptis argenteis, dixerunt: Non licet eos mittere in corbonã, quia precium fanguinis eft. Cõnfilio aũt inito emerunt ex illis agrum figuli in fepul-

in sepulturā peregrinorū, propter hoc uocatus est ager ille Acheldemach, hoc est, ager sanguinis, usq; in hodiernū diē. Tûnc impletū est quod dictū est per Hieremiam prophetā, dicentē: Et acceperūt triginta argēteos, preciū appreciati, quod appreciauerūt à filijs Israel, & dederūt eos in agrū figuli, sicut cōstituit mihi dominus.[d] Iesus autem stetit ante præsidē, & interrogauit eū præses, dicens: Tu es rex Iudæorū?[e] Dixit illi Iesus: Tu dicis. Et cū accusaretur à principibus sacerdotum & senioribus, nihil respondit. Tûnc dicit illi Pilatus: Non audis quanta aduersum te dicūt testimonia? Et non respondit ei ad ullū uerbū, ita ut miraretur præses uehementer.[f] Per diē aūt solēnē consueuerat præses populo dimittere unū uinctum quē uoluissent.[g] Habebat aūt tunc uinctū insignem, qui dicebatur Barrabas. Congregatis ergo illis, dixit Pilatus: Quem uultis dimittā uobis: Barabā, an Iesum qui dicitur Christus? Sciebat enim quod per inuidiam tradidissent eum.[h] Sedēnte aūt illo pro tribunali, misit ad eum uxor eius, dicens: Nihil tibi & iusto illi, multa enim passa sum hodie per uisum propter eum.[i] Principes autem sacerdotum & seniores persuaserunt populis ut peterent Barrabam, Iesum uero perderent. Respondens autem præses, ait illis: Quē uultis uobis de duobus dimitti? At illi dixerunt: Barrabā. Dicit illis Pilatus.[k] Quid igitur faciam de Iesu qui dicitur Christus? Dicunt omnes: Crucifigatur. Ait illis præses: Quid enim mali fecit? At illi magis clamabant, dicentes: Crucifigatur.[l] Vidēns autem Pilatus quia nihil proficeret, sed magis tumultus fieret, accepta aqua, lauit manus corā populo, dicens: Innocens ego sum à sanguine huius iusti, uos uideritis. Et rēspondens uniuersus populus, dixit: Sanguis eius super nos & super filios nostros.[m] Tûnc dimisit illis Barabā: Iesum autem

A a ¶ *Tunc impletum est, etc.*] Hoc testimonium in Hieremia non inuenitur. In Zacharia uero qui pene ultimus est duodecim prophetarum, quædam similitudo fertur, & quanq̃ sensus non multū discrepet, tamen & ordo & uerba diuersa sunt. Legi nuper in quodā Hebraico uolumine, quod Nazarenæ sectæ mihi Hebræus obtulit, Hieremiæ apocryphum, in quo hæc ad uerbum scripta reperi. Sed tamē mihi uidetur magis de Zacharia sum-
d 320 ptum testimonium,
I Euangelistarū & Apo-
e 321 stolorū more uulga-
IIII to, qui uerborum ordine prætermisso sensus tantum de ueteri testamēto proferūt in exemplum. b ¶ *Ie-*
f 322 *sus autem stetit ante præsi-*
II *dem, etc.*] Pilato nihil aliud interrogāte cri-
g 323 minis, nisi utrum rex
IIII Iudæorum sit: arguūtur impietatis Iudæi, quod ne falso quidē inuenire potuerint
h 324 quod obijcerent sal-
X uatori. c ¶ *Dixit illi Iesus: Tu dicis.*] Sic re-
i 325 spondit ut & uerū di-
I ceret, & sermo eius ca-
B lūniæ non pateret. Et attende quod Pilato qui inuitus prome-
k 326 bat sentētiam, aliqua
I ex parte responderit: sacerdotibus autē & principibus respon-
l 327 dere noluerit, indig-
X nos suo sermone iudicans. d ¶ *Tunc dicit, etc.*] Ethnicus quidem est, qui condemnat Iesum, sed causam refert in populū Iu-
m 328 dæorum. Non audis
I quanta aduersum te dicunt testimonia? Iesus autem nihil respōdere uoluit, ne crimen diluens à præside dimitteretur, & crucis utilitas differretur. e ¶ *Habebat autem tunc uinctum insignem qui dicebatur Barrabas.*] Iste in Euangelio quod scribitur iuxta Hebræos, filius magistri eorum interpretatur, qui propter seditionem & homicidium fuerat condemnatus. Offert autem eis optionem Pilatus dimittendi quem uelint, latronem, an Iesum, non dubitans Iesum potius eligendum, sciens eum propter inuidiam traditum. Igitur causa crucis manifeste inuidia est. f ¶ *Sedente autem, etc.*] Nota quod gentibus sæpe à deo somnia reuelentur: & quod in Pilato & uxore eius iustum dominum confitentibus gentilis populi testimonium sit. g ¶ *Dicit illis Pilatus: Quid, etc.*] Multas liberandi saluatoris Pilatus occasiones dedit. Primum latronem iusto conferens. Deinde inferens: Quid igitur faciam de Iesu qui dicitur Christus: hoc est, qui rex uester est. Cumq; responderent: Crucifigatur, non statim acquieuit, sed iuxta suggestionem uxoris quæ mandauerat: Nihil tibi & iusto illi, ipse quoq; respōdit: Quid enim C
mali fecit? Hoc dicēdo Pilatus absoluit Iesum. At illi magis clamabāt, dicentes: Crucifigatur. Vt impleretur quod in XXI. psalmo dixerat: Circūdederūt me canes multi, & cōgregatio malignantiū obsedit me. Et illud Hieremiæ: Facta ē mihi hæreditas mea sicut leo in sylua, dederunt super me uocem suam. Hier. 12.b
Esaia quoque in hac sententia cōgruente: Expectaui ut facerēt iudicium: fecerūt autem iniquitatē, & nō iustitiam, sed clamorem. Esa. 5.a
b ¶ *Videns autem, etc.*] Pilatus accipit aquam, iuxta illud propheticum: Lauabo inter innocentes manus meas: ut in lauacro manuū eius, gentilium opera purgarentur, & ab impietate Iudæorū qui clamauerunt, crucifige eū, nos alienos faceret: quodāmodo hoc contestans & dicens: Ego quidē innocentē uolui liberare, sed quia seditio oritur, & perduellionis mihi cōtra Cæsarem crimen impingitur, innocēs ego sum à sanguine iusti huius. Iudex q D Psal. 72.b
cogit contra Christū sententiam ferre, non damnat oblatum, sed arguit offerentes, iustum esse pronuncians qui crucifigēdus est. Vos inquit, uideritis. Ego minister sum legū, uestra uox sanguinē fundit. i ¶ *Et respondens uniuersus, etc.*] Perseuerat usque in præsentem diem hæc imprecatio super Iudæos, & sanguis domini non auferetur ab eis. Vnde per Esaiam loquitur: Si leuaueritis ad me manus, non exaudiam uos. Manus enim uestræ plenæ sunt sanguine. Optimam hæreditatem Iudæi filijs reliquerunt, dicentes: Sanguis eius super nos, & super filios nostros. Esa. 1.d
h ¶ *Tunc dimisit illis Barrabam, Iesum autem flagellatum tradidit eis ut crucifigeretur.*] Barrabas latro, qui seditiones faciebat in turbis, qui homicidiorū autor erat dimissus est populo Iudæorum, id est, diabolus, qui usq; hodie regnat in eis, & idcirco pacem habere non possunt. Iesus autem à Iudæis traditus, absoluitur ab uxore Pilati, & ab ipso præside iustus appellatur. Et Cēturio confitetur quod uere dei filius sit. Quærat eruditus lector quomodo sibi conueniat Pilatum lauisse manus suas & dixisse: Innocens ego sum à sanguine iusti huius: & postea flagellatum tradidisse Iesum ut crucifigeretur. Sed sciendum est Roman. eum legibus ministrasse, quibus sancitum est, ut qui crucifigitur, prius flagellis uerberetur. Traditus est itaq; Iesus

A sus militibus uerberandus,& illud sacratissimū corpus
Psal.31.c pectusq; dei capax, flagella secuerunt. Hoc aūt factum
est, ut quia scriptū erat: Multa flagella peccatorū, illo fla
gellato nos à uerberibus liberaremur, dicente scriptu-
ra ad uirū iustum: Flagellū non appropinquabit taber
naculo tuo. a ¶ *Tūc milites præsidis, etc.*] Milites quidē quia rex Iudæorū fuerat appellatus, & hoc ei scribæ & sacerdotes crimen obiecerant, quod sibi in populo Israel usurparet imperium: illudentes hoc faciūt, ut nudatū pristinis uestibus induant chlamydē coccineā pro rufo limbo, quo reges ueteres utebant: & pro diademate ponunt ei coronam spineam, pro sceptro regali dant calamū, & adorāt quasi regem. Nos autē omnia hæc intelligamus mystice. Quomodo enim
Ioan.11.f Caiphas dixit: Oportet unū hominē mori
s.: pro omnibus, nesciens quid diceret: sic & isti quæcunq; fecerunt, licet alia mente
B fecerint, tamen nobis qui credimus, sacramenta tribuerunt. In chlamyde coccinea,
3 .. opera gentium cruēta sustentat: in corona spinea, maledictū soluit antiquū: in calamo, uenenata occidit animalia. Siue calamum tenebat in manu, ut sacrilegiū scriberet Iudæorū. b ¶ *Et expuentes in eum acceperunt, etc.*] Eo tempore completū est:
Esa.50.c Non auerti faciem meā à confusione sputorū, & tamen cum caput eius percutiant arundine, sustinet cūcta patienter, ut Esaiæ uerū ostendat uaticiniū, dicentis: Arundinem quassatam non confringet. c ¶ *Et postquam illuserunt ei, exuerunt eum chlamyde, etc.*] Quando flagellatur Iesus & conspuitur & irridetur, non habet propria uestimenta, sed ea quæ propter nostra peccata sumpserat. Cum autem crucifigitur, & illusionis atq; irrisionis pōpa præterierit, tunc pristinas uestes recipit, & propriū assumit ornatū, statimq; elementa turbantur, & creatori testimoniū dat creatura. d ¶ *Exeuntes autem inuenerūt hominem Cyreneum nomine Simonem, hunc angariauerunt ut tolleret crucem eius.*] Ne quis putet huic loco Ioannis Euangelistæ historiam esse contrariā. Ille enim dixit exeuntē dominū de prætorio portasse crucem suam: Matthæus autem refert quod inuenerunt hominem Cyreneū, nomine Simonem, quē angariantes imposuerunt ei crucem Iesu. Sed hoc intelligendū est, quod egrediens de prætorio Iesus, ipse portauerit crucem suā: postea obuium habuerint Simonem, cui portandam crucē imposuerint. Iuxta Anagogen uero, crucē Iesu suscipiunt nationes, & peregrinus obediens portat ignominiam saluatoris. e ¶ *Et uenerunt in locum qui dicitur Golgotha, quod est caluariæ locus.*] Audiui quendam expo-

autem flagellatū tradidit eis ut crucifigeretur.[n] Tūnc mi
lites præsidis suscipientes Iesum in prætorio, congrega-
uerunt ad eum uniuersam cohortē, & exuentes eū, chla-
mydem coccineā circumdederunt ei. Et plectentes co-
ronā de spinis, posuerunt super caput eius, & arundinē
in dextera eius, & genu flexo ante eum illudebāt ei, dicē-
tes: Aue rex Iudæorū.[o] Et expuētes in eū, acceperūt arun
dinē & percutiebāt caput eius. Et pōst quā illuserunt ei,
exuerunt eum chlamyde, & induerunt eum uestimētis
eius, & duxerunt eum ut crucifigerent.[p] Exeuntes autē
inuenerūt hominē Cyreneum, nomine Simonē, hunc
angariauerūt ut tolleret crucē eius.[q] Et uēnerunt in locū
qui dicitur Golgotha, quod est caluariæ locus.[r] Et dēde
runt ei acetum bibere cum felle mixtum: & cum gustas-
set, noluit bibere.[s] Pōstquam autem crucifixerunt eum,
diuiserunt uestimenta eius, sortem mittentes, ut implere
tur quod dictum est per prophetam dicentem: Diuise-
runt sibi uestimenta mea, & super uestem meam mise-
runt sortem. Et sedēntes seruabant eum.[t] Et impósue-
runt super caput eius causam ipsius scriptam: Hic est Ie-
sus rex Iudæorum.[u] Tūnc crucifixi sunt cum eo duo la
trones, unus à dextris, & unus à sinistris.[x] Prætereūntes
autem blasphemabant eum, mouentes capita sua, & di-
centes: Vah qui destruis templum dei, & in triduo illud
reædificas: salua temetipsum, si filius dei es, descende de
cruce.[y] Similiter & principes sacerdotū illudentes cum
scribis

C fuisse caluariæ locū in quo sepultus est Adam, & ideo
sic appellatū esse, quia ibi antiqui hominis sit cōditum
caput, & hoc esse quod Apostolus dicat: Surge qui dor
mis, & exurge à mortuis, & illuminabit te Christus. Fa Ephe.5.a
uorabilis interpretatio, & mulcens aurē populi, nec ta
men uera. Extra urbē
enim & foras portā, n 329
loca sunt in quibus IIII
truncantur capita dā
natorū: & caluariç, id
est decolatorū sum-
psere nomen. Propte
rea autem ibi crucifi
xus est dn̄s, ut ubi pri
us erat area damnato o 330
rum, ibi erigerentur VI
uexilla martyrij. Et
quomodo pro no-
bis maledictū crucis p 331
factus est, & flagella- I
tus est, & crucifixus, q 332
sic pro omnium salu I
te quasi noxius inter r 333
noxios crucifigeret. IIII
Sin autem quispiam
contendere uoluerit, s 334
ideo ibi dominū cru I
cifixū, ut sanguis ipsi
us super Adæ tumu-
lum distillaret: interrogemus eum, quare t 335
& alij latrones in eo- I
dē loco crucifixi sint? u 336
Ex quo apparet Cal- I
uariam nō sepulchrū D
primi hominis, sed lo x 337
cū significare decolla VI
torum, ut ubi abūda Iosue 14.d
uit peccatum, super-
abundaret gratia. A-
dam uero sepultū iu- y 338
xta Hebrō & Arbee, II
in Iesu filij Naue uolumine legimus. f ¶ *Et dede. etc.*]
Deus loquitur ad Hierusalē: Ego te plantaui uineā ue- Hier.2.d
ram, quomodo facta es in amaritudinē uitis alienę? Amara uitis, amarum uinū facit, quod propinat domino Iesu, ut impleatur quod scriptū est: Dederunt in escā meam fel, & in siti mea potauerunt me aceto. Quod autē dicit: Et cū gustasset noluit bibere: hoc iudicat, quod gustauerit quidē pro nobis mortis amaritudinem, sed tertia die resurrexerit. g ¶ *Postquam, etc.*] Et hoc in eo
dē psalmo fuerat prophetatū. Diuiserunt sibi uestimē- Psal.21.d
ta mea, & super uestē meam miserunt sortē. h ¶ *Et sedentes, etc.*] Diligentia militū & sacerdotū nobis proficit, ut maior & apertior resurgentis uirtus appareat. i ¶ *Et imposuerunt, etc.*] Non possum digne admirari pro rei magnitudine, quod redēptis precio falsis testibus, & ad seditionē clamoremq; infelici populo cōcitato, nullā aliā inuenerint causam interfectiōis eius, nisi quod rex Iudæorū esset: Et illi fortitan illudētes ridētesq; hoc fecerint. Cæterū Pilatus etiā nolentibus respondit: Quod scripsi scripsi. Velitis, nolitis Iudęi, omnis uobis gentiū turba respōdit: Iesus rex Iudęorū est: hoc est, imperator credentiū & confitentiū. k ¶ *Tunc cru. etc.*] Si Golgatha tumulus est Adam, & non damnatorum locus, & ideo dominus ibi crucifigitur, ut suscitet Adā, duo latrones quare in loco isto eodē crucifiguntur. l ¶ *Prætereūtes autem, etc.*] Blasphemant, quia prætergrediebant uiam, & in uero itinere scripturarū ambulare nolebāt.

Moue-

scribis & senioribus, dicebāt: Aliôs saluos fecit, seipsum non potest saluū facere: Si rex Israel est, d[b]escendat nunc de crucē, & crēdemus ei. Confidit in deo, liberet eum nunc si uult. Dixit enim, quia filius dei sum.[z] Idipsum autem & latrones qui crucifixi erant cum eo, improperabant ei.[a] A sextâ autem hora tenebræ factę sunt super uniuersam terram usq; ad horā nonam.[b] Et circâ horam nonam clamauit Iesus uoce magna, dicens: Eli, Eli lāma azabthani: Hoc est, Deus meus, deus meus, ut quid dereliquisti me? Q[f]uidam autem illic stantes & audientes, dicebant: Eliam uocat iste.[c] Et cōntinuo currens unus ex eis acceptam spongiam impleuit aceto, & imposuit arūdini, & dabat ei bibere.[d] Cæteri uero dicebant: Sine, uideamus an ueniat Elias liberās eum. I[h]ēsus autem iterum clamans uoce magna, emisit spiritū.[e] Et eccē uelū templi scissum est in duas partes, à summo usq; ad deorsum. [f] Et t[k]erra mota est, & petræ scissæ sunt, & monumenta aperta sunt. Et multâ corpora sanctorum qui dormierant, surrexerūt. Et exeuntes de monumentis post resurrectionē eius, uenerūt in sanctā ciuitatē, & apparuerunt multis

A Mouebant capita sua, quia iam antea mouerāt pedes, & nō stabant super petrā. Idipsum autē insultans dicit fatuus populus, quod falsi testes confinxerant. a ¶ *Alios saluos fecit, seipsum non potest saluum facere.*] Etiam nolentes confitentur scribæ & pharisæi, quod alios saluos fecerit. Itaq; uos uestra condênat sententia. Qui enim alios saluos fecit, utiq; si uellet, seipsum saluare
z 319 poterat. b ¶ *Descen-*
II *dat nunc de cruce, & credemus ei.*] Fraudulenta promissio. Quid
a 340 est plus, de cruce ad-
II huc descendere uiuē
b 341 tem, an de sepulchro
VI mortuum resurgere? Resurrexit & nō credidistis: Ergo si etiam
c 342 de cruce descēderet, si
II militer nō crederetis.
d 343 Sed mihi hoc uiden-
I tur dæmones immittere. Statim enim ut
e 344 crucifixus est dn̄s, sen
II serunt uirtutē crucis,
f 345 & intellexerūt fractas
X esse uires suas, & hoc agunt ut de cruce descendat: sed dn̄s sciēs aduersariorū insidias, permanet in patibulo, ut diabolū de-
B struat. c ¶ *Idipsum autem & latrones qui crucifixi erant cum*
Luc.23.f *eo, improperabant ei.*] Hic per tropū qui appellat̄ *σύλληψις* pro uno latrone uterq; inducit blasphemasse. Lucas uero asserit, quod altero blasphemante, alter cōfessus sit, & econtrario increpauerit blasphemantē. Non quod discrepent euangelia, sed quod primum uterq; blasphemauerit: dehinc sole fugiente, terra commota, saxisq; disruptis, & ingruentibus tenebris, unus crediderit in Iesum, & priorē negationē sequenti confessione emendauerit. In duobus latronibus, uterq; populus, & gentilium & Iudæorum primū dominū blasphemauit. Postea signorum magnitudine alter exterritus egit poenitentiam, & usq; hodie Iudæos increpat blasphemantes. d ¶ *A sexta autem hora tenebræ factæ sunt super uniuersam terram, etc.*] Qui scripserunt contra euāgelia, suspicantur deliquiū solis, quod certis statutisq; tēporibus accidere solet, discipulos Christi ob imperitiā super resurrectione domini interpretatos, cū defectus solis nunquam nisi ortu lunæ fieri soleat. Nulli autē dubiū est paschæ tempore lunam fuisse plenissimā. Et ne forsitan uideretur umbra terræ, uel orbis lunæ soli oppositus, breues & ferrugineas fecisse tenebras: triū horarum spaciū ponitur, ut omnis causanuū occasio tolleretur. Et hoc factum reor ut cōpleatur prophetia, di-
Amos 8.c cens: Occūbet sol meridie, & contenebrabit̄ super ter-
Hiere.15.b ram in die lux. Et in alto loco: Occubuit sol cum adhuc media esset dies. Videturq; mihi clarissimū lumen mūdi, hoc est, luminare maius retraxisse radios suos, ne aut pendentē uideret dominum, aut impij blasphemātes sua luce fruerentur. e ¶ *Et circa horam nonam clamauit Iesus uoce magna, dicens: Eli, Eli lamma azabthani, Hoc, etc.*] Principio uicesimiprimi psalmi abusus est, illudq; qd' in medio uersiculo legitur: Respice in me, superfluū est. Legitur enim in Hebræo: Deus meus, deus meus quare me dereliquisti? Ergo impij sunt qui psalmū istū ex persona Dauid siue Hester & Mardochæi dictū putant, C
cum etiā euangelistæ testimonia ex eo sumpta super saluatore intelligant. Vt est illud: Diuiserūt sibi uestimenta mea, & super uestē meam miserunt sortem. Et aliud: Foderunt manus meas & pedes meos. Ne mireris uerborū humilitatem & querimonias derelicti, cū formam serui sciens, scandalū crucis uideas. f ¶ *Quidam autem illic stan. etc.*] Non oēs, sed quidā, quos arbitror milites fuisse Romanos, non intelligentes sermonis Hebraici proprietatē, sed ex eo qd' dixit: Eli, Eli, putātes Eliā ab eo inuocatū. Sin autē Iudæos qui hoc dixerint intelligere uoluerimus, & hoc more sibi solito faciunt, ut dn̄m imbecillitatis infamēt, qui Eliæ auxiliū deprecetur. g ¶ *Et con. etc.*] Et hæc facta sunt ut cōpleretur prophetia: In siti mea potauerunt me aceto. Vsque Psal.68.e
hodie Iudęi & omnes increduli dominicæ resurrectionis, aceto
& felle potant Iesum: & dant ei uinum myrrhatū, ut eū D
consopiant, & mala eorum non uideat. h ¶ *Iesus autem iterum clamans uoce magna emisit spiritum.*] Diuinæ potestatis indiciū est eminere spiritum, ut ipse quoq; dixerat: Nemo potest tollere animā meā à me, sed ego pono eā Ioan.10.d
à meipso, & rursum accipiā eā. i ¶ *Et uelū, etc.*] Velū templi scissum est, & omnia legis sacramenta quæ prius tegebantur prodita sunt, atq; ad gentiū populū transierūt. In euangelio cuius sæpe facimus mentionē, superliminare templi infinitæ magnitudinis fractum esse atque diuisum legimus. Iosephus quoq; refert uirtutes angelicas præsides quondam templi tunc pariter conclamasse: Transeamus ex his sedibus. k ¶ *Et terra mota est, & petræ scissæ sunt, etc.*] Nulli dubium est quid significet iuxta literam magnitudo signorum, ut crucifixū dominum suum & coelum & terra & omnia demōstrarent. Sed mihi uidetur terræmotus & reliqua typū ferre credentiū, quod pristinis errorū uitijs derelictis & cordis emollita duritia, qui prius similes erāt tumulis mortuorum, postea agnouerint creatorē. l ¶ *Et multa, etc.*] Quomodo Lazarus mortuus resurrexit, sic & Ioan.11.e
multa corpora sanctorū resurrexerunt, ut dn̄m ostenderent resurgentē. Et tamen cum monumenta aperta sint, non antea resurrexerunt q̄ dominus resurgeret, ut esset primogenitus resurrectionis ex mortuis. Sanctā aūt ciuitatē in qua uisi sunt resurgentes, aut Hierosolymā coelestem intelligamus, aut hanc terrenā, quæ ante sancta fuerat. Sicut & Matthæus appellat̄ publicanus, nō quod & Apostolus adhuc permaneat publicanus, sed quod pristinū uocabulū teneat. Sancta appellabat̄ ciuitas Hierusalē propter templū & sancta sanctorum, & ob distinctionē aliarum urbiū, in quibus idola colebantur. Quando uero dicitur, apparuerunt multis, ostendit non generalis fuisse resurrectio, quæ omnibus appareret, sed specialis ad plurimos, ut hi uiderent qui

 CANON

A cernere merebantur. a ¶ *Centurio autem, etc.*] In alio E-
uangelio post terræmotum manifestior causa miraculi
Cẽturionis exponitur: quod cum uidisset eũ spiritum
dimisisse dixerit: Vere filius dei erat iste. Nullus enĩ ha-
bet potestatem dimittendi spiritum, nisi ille qui anima
rum cõditor est. Spi-
ritum autẽ in hoc lo-
co pro anima intelli-
gamus, seu quod spi
rituale & uitale cor-
pus faciat: seu qđ ani
mæ ipsius substantia
spiritus sit, iuxta illđ
Psal.103.a quod scriptũ est: Au-
feres spiritum eorum
& deficiẽt. Et hoc con
siderandũ quod Cen
turio ante crucem in
ipso scandalo passio-
nis uere dei filiũ con
fiteatur: & Arius in ec-
clesia prædicet creatu
ram. b ¶ *Erant au-
tem ibi mulieres multæ à
longe, quæ sequutæ, etc.*]
Consuetudinis Iudai
cæ fuit, nec ducebatur
in culpam more gen
tis antiquo, ut mulie
res de substantia sua
uictum atq; uestitum
præceptoribus mini
strarent. Hoc quia scan
dalum facere poterat
B in nationibus, Paulus
abiecisse se memorat.
1.Cor.9.a Dicit enim ipse: Num
qđ non habemus po
testatem sorores mu
lieres circũducẽdi, si-
cut & cæteri Apostoli
faciunt. Ministrabãt
autẽ domino de sub-
stantia sua, ut meteret
earũ carnalia, cuius
illæ metebãt spiritua
lia. Non quod indigeret cibis dñs creaturarum, sed ut
typũ ostenderet magistrorũ, quod uictu atq; uestitu ex
discipulis deberent esse cõtenti. Sed uideamus quales
Luc.8.a comites habuerit: Mariam Magdalenam à qua septem
dæmonia eiecerat, & Mariam Iacobi & Ioseph matrem,
materterã suam, sororem Mariæ matris domini, & ma
trem filiorũ Zebedæi, quæ paulo ante regnũ liberis po
stulauerat, & alias quas in cæteris Euangelijs legimus.
c ¶ *Cum sero factum esset, etc.*] Diues refertur, nõ de iactan
tia scriptoris, quo uirum nobilẽ atq; ditissimũ referat
Iesu fuisse discipulum, sed ut ostendat causam quare à
Pilato corpus Iesu potuerit impetrare. Pauperis enim
& ignoti non erat ad Pilatum præsidem Romanæ pote
status accedere, & crucifixi corpus impetrare. In alio e-
Luc.23.g uangelista Ioseph iste βουλευτὴς appellaũ, id est, consi-
liarius, & de ipso quidã putant primum psalmum esse
compositũ: Beatus uir qui non abijt in consilio impio-
rum, & reliqua. d ¶ *Et accepto corpore Ioseph inuol. etc.*]
Ex simplici sepultura domini, ambitio diuitum conde
mnatur, qui nec in tumulis quidem possunt carere di-
uitijs. Possumus aũt iuxta intelligentiam spiritualẽ &
hoc sentire, quod corpus domini nõ auro, gẽmis & se-
rico, sed linteamine puro obuoluendũ sit, quanquã &

multis. [g] Centurio autem & qui cum eo erant custodien
tes Iesum, uiso terræmotu & his quæ fiebant, timuerunt
ualde, dicentes: Vere filius dei erat iste. [h] Erant autem ibi
mulieres multæ à longe quæ secutæ fuerant Iesum à Ga-
lilæa ministrantes ei: inter quas erat Maria Magdalene &
Maria Iacobi & Ioseph mater, & mater filiorum Zebe-
dæi. [i] Cùm autem sero factum esset, uenit quidã homo
diues ab Arimathia nomine Ioseph: qui & ipse discipu-
lus erat Iesu. Hic accessit ad Pilatum, & petijt corpus Iesu.
Tunc Pilatus iussit reddi corpus. [k] Et accepto corpore
Ioseph, inuoluit illud in sindone munda. Et posuit illud
in monumento suo nouo, quod exciderat in petra: &
aduoluit saxum magnũ ad ostium monumenti, & abijt.
[l] Erat autem ibi Maria Magdalene & altera Maria seden
tes contra sepulchrum. [m] Altera autem die quæ est post
parasceuen, conuenerunt principes sacerdotũ & phari-
sæi ad Pilatum, dicentes: Domine, recordati sumus, quia
seductor ille dixit adhuc uiuens: post tres dies resurgam.
Iubẽ ergo custodiri sepulchrum usq; in diem tertiũ: ne
forte ueniant discipuli eius & furentur eum, & dicãt ple
bi, surrexit à mortuis: & erit nouissimus error peior prio
re: Ait illis Pilatus: Habetis custodiam: ite custodite sicut
scitis. Illi autem abeuntes munierunt sepulchrum, signã-
tes lapidem cum custodibus.

Caput XXVIII.

V[a]Espere autem sabbati quæ lucescit in prima sab-
bati, uenit Maria Magdalene & altera Maria uide-
re sepulchrum. Et ecce terræmotus factus est magnus.
Angelus enim domini descendit de coelo, & accedens
reuoluit

hoc significet, qđ ille in sindone mũda inuoluit Iesum, C
qui pura mente eum susceperit. e ¶ *Et posuit illud in mo
numento, etc.*] In nouo ponitur monumento, ne post re
surrectionem cæteris corporibus remanentibus resur
rexisse alius fingeretur. Potest aũt & nouũ sepulchrũ,
Mariæ uirginalẽ ute-
rum demonstrare, sa g 346
xumq; ostio apposi- II
tum, & saxũ magnũ,
ostendere absq; auxi h 347
lio plurimorũ sepul- VI
chrum nõ potuisse re
serari. f ¶ *Erat autem
ibi, etc.*] Cæteris relin-
quentibus dominũ, i 348
mulieres in officio p- I
seuerant, expectantes
quod promiserat Ie-
sus, & ideo meruerũt k 349
primæ uidere resur- I
gentem, quia qui per
seuerauerit usq; in fi-
nem, hic saluus erit.
g ¶ *Iube ergo, etc.*] Nõ l 350
suffecerat principi- VI
bus sacerdotũ & scri- m 351
bis ac pharisæis cruci X
fixisse dominũ salua
torem, nisi sepulchrũ
custodirent, cohortẽ
acciperent, signarent
lapidem, & quantum
in illis est, manũ op-
ponerent resurgenti,
ut diligentia eorũ no D
stræ fidei proficeret.
Quanto enĩ amplius
reseruatur, tanto ma
gis resurrectionis uir
tus ostenditur. Vnde
& in monumento no a 352
uo quod excisum fue I
rat in petra, conditus
est, ne si ex multis la-
pidibus ædificatũ es-
set, suffossis tumuli
fundamẽtis, ablatus furto diceretur. Quod aũt in sepul-
chro ponendus esset, prophetæ testimoniũ est, dicẽtis: Esa.33.a
Hic habitabit in excisa speluca petræ fortissimæ. Statim
que post duos uersiculos sequitur: Regem cum gloria
uidebitis. Cap. XXVIII.

V*Espere, etc.*] Qđ diuersa tẽpora istarũ mulierũ in
euãgelijs describunt, nõ mẽdacij signũ est, ut im
pij obijciũt, sed sedulæ uisitatiõis officiũ, dũ cre-
bro abeũt ac recurrũt, et nõ patiunt à sepulchro dñi diu
abesse uel lõgius. i ¶ *Et, etc.*] Dñs noster unus atq; idẽ
filius dei & filius hominis, iuxta utrãq; naturã diuinita
tis & carnis, nũc magnitudinis suæ, nũc humilitatis sig
na demõstrat. Vnde & in præsenti loco, quanq; homo
sit q crucifixus est, q sepultus est, q clausus tumulo, quẽ
lapis oppositus cohibet: tamẽ quæ foris agunt, osten-
dunt filiũ dei, sol fugiens, tenebræ ingruentes, terra cõ
mota, uelũ scissũ, saxa dirupta, mortui suscitati, angelo
rũ ministeria, quæ ab initio natiuitatis eius deũ proba
bãt. Ad Mariã Gabriel uenit, cũ Ioseph angelus loqui-
tur: idem pastoribus nũciat, angelorũ postea auditur
chorus, dicẽtiũ: gloria in excelsis deo, & in terra pax ho
minibus bonæ uolũtatis. Tẽtatur in solitudine, & post
uictoriã statim seruiunt angeli. Nũc quoq; angelus ue-

A nit custos sepulchri dominici, & in uestitu candido sig
nat gloriam triumphantis. Necnon ascendente ad cœ-
los domino, duo angeli in oliueti monte cernūtur, pol
licentes apostolis secundū saluatoris aduentū. a ¶ *Præ
timore, etc.*] Custodes timore perterriti, instar mortuo-
rum stupefacti iacēt,
& tamē angelus non
illos, sed mulieres cō
b 353 solatur: Nolite timere
II uos. Illi, inqt, timeāt:
in his perseueret pa-
uor, in quibus per-
manet incredulitas.
Cæterū uos quia Ie-
sum quæritis crucifi-
xum, audite quod re
surrexerit, & promis-
c 354 sa perfecerit. b ¶ *Ve
II nite & uidete ubi, etc.*]
Vt si meis uerbis nō
d 355 creditis, uacuo creda
X tis sepulchro, & gra-
du concito pergite ac
nūciate discipulis e-
ius. c ¶ *Quia surre-
xit, etc.*] Hoc est, in uo
lutabrū gentium, ubi
ante error erat & lu-
bricū, & firmo ac sta-
bili pede uestigiū nō
ponebat. d ¶ *Et ex-
ierūt, etc.*] Duplex mē
tes mulierū tenebat
affectus, timoris &
B gaudij: alter de mira-
culi magnitudine, al
ter ex desiderio resur
gentis, & tamen uter-
que fœmineum cōci
tabat gradum. Perge
bāt ad Apostolos, ut
per illos fidei semina
rium spargeretur. e
¶ *Et ecce Iesus occurrit il-
lis, etc.*] Quæ sic quę-
rebant, quæ ita curre
bant, merebant ob-
uiū habere dominū
resurgentem, & pri-
mum audire: Auete,
ut maledictū Euę mu
lieris, in mulieribus subuerteretur. f ¶ *Illæ autem acces-
serunt & tenuerunt pedes eius, etc.*] Istę accedunt & tenēt pe-
des eius, quia adorauerūt eum. Cæterū illa quæ quære
bat uiuentē cū mortuis, & nesciebat adhuc filiū dei sur
rexisse, merito audit: Ne tāgas me, nondū em̄ ascēdi ad
patrē meū. g ¶ *Tunc ait, etc.*] Et in ueteri & in nouo te
stamēto hoc semper obseruandū est, quod quando au
gustior aliqua apparuerit uisio, primum timor pelli-
tur, ut sic mente placata possint quæ dicuntur audiri.
h ¶ *Ite nunciate fratribus meis, etc.*] His fratribus de qui-
Psal. 21. c bus in alio loco dixit: Annunciabo nomen tuum fra-
tribus meis, qui saluatorem nequaquam in Iudæa con
spiciunt, sed in gentium multitudine. i ¶ *Et congrega-
ti cum senioribus, etc.*] Custodes miraculum confitentur,
ad urbem concitī redeunt: nunciant principibus sacer
dotum quæ uiderint, quæ facta conspexerint. Illi qui
debuerunt conuerti ad pœnitentiam, & Iesum quæ-
rere resurgentem, perseuerant in malitia, & pecuniam

reuoluit lapidē, & sedebat super eum. Erat aūt aspectus
eius sicut fulgor, & uestimentū eius sicut nix. [b]Præ timō
re aūt eius exterriti sunt custodes, & facti sunt uelut mor
tui. Respondens autem angelus, dixit mulieribus: Nolite
timere uos. Scio em̄ quod Iesum qui crucifixus est quæ-
ritis: Non est hic, surrexit enim sicut dixit. Venite & uide
te lŏcum ubi positus erat dominus. Et cito euntes dicite
discipulis eius: Quiá surrexit, & ecce præcedit uos in Ga
lilæam, ibi eum uidebitis, ecce prædixi uobis.[c] Et exierūt
cito de monumēto cum timore & gaudio magno, cur-
rentes nunciare discipulis eius.[d] Et eccē Iesus occurrit il-
lis, dicens: Auete. Illæ autem accesserunt & tenuerunt pe
des eius, & adorauerunt eum: Tūnc ait illis Iesus: Nolite
timere: Itē nunciate fratribus meis ut eant in Galilæā, ibi
me uidebunt. Quæ cum abijssent, ecce quidam de custo
dibus uenerunt in ciuitatem & nunciauerunt principi-
bus sacerdotum omnia quæ facta fuerant. Et cōngrega
ti cum senioribus, cōsilio accepto, pecuniam copiosam
dederunt militibus, dicentes: Dicite, quia discipuli eius
nocte uenerunt & furati sunt eum, nobis dormiētibus.
Et si hoc auditum fuerit à præside, nos suadebimus ei, &
securos uos faciemus. At illi accepta pecunia, fecerunt si
cut erant edocti. Et diuulgatū est uerbum istud apud Iu-
dęos usq; in hodiernum diem. Vndĕcim autem discipu
li abierunt in Galilæam, in montem ubi constituerat il-
lis Iesus. Et uidentes eum, adorauerunt: quidam autē du
bitauerunt. Et àccedens Iesus, loquutus est eis, dicēs: Da-
ta est mihi omnis potestas in cœlo & in terra. Euntēs er-
go docete oēs gentes, baptizantes eos in nomine patris
& filij & spiritus sancti: docentēs eos seruare omnia quę
cunq; mandaui uobis. Et eccē ego uobiscum sum omni
bus diebus usq; ad consummationem seculi.

quæ ad usus tēpli data fuerat, uertunt in redēptionem C
mendacij, sicut antea triginta argenteos dederāt Iudæ
proditori. Omnes igitur qui stipe templi, & his quę cō
ferunt ad usus ecclesiæ abutūtur in alijs rebus, quibus
suā expleāt uoluntatē: similes sunt scribarū & sacerdo-
tum redimentiū men
dacium, & saluatoris
sanguinē. k ¶ *Vnde
cim autem.*] Post resur
rectionē Iesus in mō-
te Galilææ cōspicitur,
ibiq; adoratur, licet qui
dā dubitēt, & dubita
tio eorū nostrā auge
at fidē. Tunc manife-
stius ostenditur Tho
mæ, & latus lācea uul
neratum, & manus fi
xas demōstrat clauis
l ¶ *Accedens Iesus, etc.*]
Illi potestas data est,
qui paulo ante cruci-
fixus, qui sepultus in
tumulo, qui mortuus
iacuerat, qui postea
resurrexit. In cœlo au
tē & in terra potestas
data est, ut qui ante
regnabat in cœlo, per
fidē credentiū regnet
in terris. m ¶ *Euntes
autem docete omnes, etc.*]
Primum docent om-
nes gētes, deinde do-
ctas intingunt aqua. D
Non enim potest fie-
ri ut corpus baptismi
recipiat sacramentū,
nisi ante anima fidei
susceperit ueritatem.
Baptizantur autē in
nomine patris & filij
& spiritus sancti, ut
quorum una est diui
nitas, una sit largitio:
nomenq; trinitatis,
unus deus. n ¶ *Do-
centes eos seruare omnia
quæcunq; mandaui, etc.*]
Ordo præcipuus: Ius
sit apostolis ut primū
docerēt uniuersas gētes, deinde fidei intingerent sacra
mento: & post fidem ac baptisma quæ essent obseruan
da præciperent. Ac ne putemus leuia esse quę iussa sunt
& pauca, addidit: Omnia quæcunq; mandaui uobis.
Vt quicunq; crediderint, qui in trinitate fuerint bapti-
zati, omnia faciant quæ præcepta sunt. o ¶ *Et ecce ego
uobiscum sum usq; ad consummationem seculi.*] Qui usq; ad cō
summationem seculi cum discipulis se futurū esse pro-
mittit, & illos ostendit semper esse uicturos, & se nun-
quam à credentibus recessurum. Qui autem usque ad
consummationem mundi sui præsentiam polli-
cetur, non ignorat eam diem in qua se scit
futurum cum apostolis.

Commentariorum Hieronymi in
Matthæum, finis.

Diuo

A C

DIVO HIERONYMO PRESBYTERO INSCRIPTA IN Euangelium secundum Marcum præfatio.

Mnis scriba doctus in regno coelorū, similis est homini patrifamilias, qui profert de thesauro suo noua & uetera. Ego uero similis pauperculę uiduę, duo minuta in gazophylaciū mittenti, discētibus meis pauperculis, ac de paupere pera sperantibus alimenta, has de mensa diuitū mitto micas, quas catuli mei auide cū Syrophoenissa flagitant. Porro anxiata, aurū & argentū, lapides preciosos minime habēs: pelles scilicet hyacinthinas de coelestibus, nō de terrestribus offerā, si potuero de naturis: id est, de Marci euāgelistæ historia, uel mystico intellectu, ut maiores mei tradiderūt, deo adiuuante intimare curabo. Quę ideo Euangelistæ tractantes intactū ut puto prætereunt, quia eadē pene quæ Matthæus narrat, licet in proprijs quibusdam sint distincti testimonijs, ut ala alterius, alam alterius tangat animalis, & rota rotam eadem sequatur uia, ut uersis inuicem uultibus, sese sancta contueātur animalia. In primo canone Marcus cum Matthæo Lucaq; comitatur & Ioanne. In secundo cum Matthæo & Luca. In quarto cum Matthæo & Ioanne. In sexto canone uelut in uno uecte duo anuli, Matthæus semper coniungit & Marcus, id est, in quadraginta & septem capitulis. In octauo canone cum Luca comitatur: id est, in tredecim capitulis. In proprijs uero quæ maxime utcunq; explanare dispono, decem & octo incedit speciatim capitulis, quæ simul omnia ducenta & triginta quinq; sunt capitula. Marcus euangelista dei, Petri discipulus, Leuiticus genere, & sacerdos in Italia hoc scripsit euangelium. Qui initium euangelij sui de uocibus prophetarū præsumens, præcursorem Christi Ioannem, Malachiæ, id est, angeli testimonio comprobans, uerbū caro factum, uoce Esaiæ designans, principium Euangelicæ prædicationis instituit: & inuenit in uerbo uocis quod in cōsonantibus, id est, in genealogijs dei & hominis perdiderat. Vnde totus in primis à perfectione Christi ætatis prædicare inchoat: nec laborat in natiuitate infantuli, qui loquitur de perfectione filij dei. Sed & ieiunium numeri legalis, repulsam diaboli, ministerium angelorū proferens magna in breui comprehendit. Qui primus Alexandrinæ fuit episcopus, cuius per singula opus fuit scire, & euangelij in se dicta disponere, & disciplinam in se legis cognoscere, & diuinā in carne domini intelligere naturā. Qui seminat post Matthæum, qui fremit ut leo, qui uolat ut aquila, qui discitut homo, qui immolat ut sacerdos, qui irrigat ut flumen, qui floreścit ut ager, qui feruet ut uinū: Christus etenim de quo loquitur, homo nascendo, uitulus moriendo, leo surgendo, aquila est ascēdendo. Quatuor sunt qualitates de quibus sancta euangelia contexuntur: præcepta, mandata, testimonia, exempla. In præceptis iusticia, in mādatis charitas, in testimonijs fides, in exemplis perfectio consistit. Vt sunt hæc præcepta. Tunc Iesus præcepit discipulis suis duodecim: In uiam gentium ne abieritis, & reliqua: hoc est, diuertere à malo. Mandata autem hæc sunt quibus dicitur: Mandatum nouum do uobis, ut diligatis inuicē: hoc est, facere bonum, & charitatem implere. Testimonia sunt, quæ in ore duorum uel trium testium stant. Vt est illud: Ioannes testimonium perhibet de me, sed habeo testimonium maius Ioanne. Pater ipse qui in me manet, testimonium perhibet de me. Et ipsa opera quæ ego facio, testimonium perhibent de me, & ego testimonium perhibeo ueritati. Exempla uero sunt quibus Iesum imitantur dicentem: Discite à me, quia mitis sum, & reliqua. Et: Estote perfecti: id est, misericordes, sicut & pater uester coelestis perfectus est. Et alibi: Exemplum enim dedi uobis, ut & uos ita faciatis. Has quatuor qualitates psalmographi uersus concinunt, dicentes: Præceptum domini lucidum illuminans oculos. Historiam maxime præcepta continent. Et alibi: Latum mandatum tuum nimis. Quia qui diligit proximum, totam legem impleuit. Item, testimonia tua intellexi: non est enim omnium testimonia intelligere. Vnde alias dicit: Testimonium domini fidele. Quia potius fide animi, quàm oculis carnis testimonium indiget. Quarto: Iudicia dei uera iustificata in semetipsa: id est, ut sic sint iudiciorum exempla nostrorum iustificata, sicut in iudicijs dei comperta habemus. Vnde idem Videns alio loco ait: à iudicijs enim tuis timui. In quo enim iudicio iudicauerimus, iudicabitur de nobis. In his quatuor qualitatibus sunt, timor, fides, spes charitas. Timore nanque incipimus, fide seruamus quod incipimus, spe erigimur, charitate consummamur. Finis enim præcepti est charitas. Hi sunt quatuor menses quos Christus ante messem prędixit,

Hi commentarij nō sunt Hieronymi, tametsi non indigni qui legantur.

D

B

A dicens:Nonne quatuor menses sunt usq; ad messem?Vt & nos per præcepta dei & mandata ac te- C
stimonia atq; exempla, maturos post iudicium metamus cum gaudio fructus, qui in lachrymis timoris semina pœnitentiæ iactauimus in terra, nostros portantes charitatis manipulos cum gaudio metamus in cœlo.

MARCVS

INITIVM Euangelij Iesu Christi filij dei sicut scriptum est in Esaia propheta: [a] Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit uiam tuam ante te. [b] Vox clamantis in deserto: Parate uiam dñi, rectas facite semitas eius. [c] Fuit in deserto Ioãnes baptizãs & prædicãs baptismũ pœnitẽtię in remissionẽ peccatorũ. Et egrediebat̃ ad eũ omnis Iudęæ regio, & Hierosolymitæ uniuersi, & baptizabant̃ ab illo in Iordanis flumine, cõfitẽtes peccata sua. Et ẽrat Ioãnes uestitus

COMMENTARII HIERONYMI in Euangelium secundum Marcum.

Nitium Euangelij, etc.] κατὰ μάρκον Euangelium per quod uenit redemptio fidelium &
beatitudo sanctorũ,
quia quatuor unum
sunt, & unũ quatuor:
quatuor Euangelia
multarũ constat esse
a 1 uirtutũ. Quid eñ fortius
11 ꝙ animas saluare, quæ errorum suo
rum uitijs poterãt in
b a terire? Secundũ qđ
1 in sexagesimo septi
c 3 mo psalmo iamdudũ
VI propheta spiritu sancto instigãte denudatur: Dominus dabit uerbum Euãgelizantib. uirtutes multas.
Versus istius ordo talis est, qui huic operi cõgruenter inseritur, dominus dabit uirtutes multas Euangelizantibus uerbũ. Dedit enim uirtutes multas apostolis qui uerbũ eius ueneranda confessione prædicabãt, quando eis languentiũ turbas sanare cõcessum est. εὐαγγέ-
B λιον Græce, latine bona annũciatio prædicatur, quod proprie ad regnũ dei & remissionẽ pertinet peccatorũ. Vnde dicit̃: Pœnitemini & credite Euãgelio, & appropinquabit regnũ cœlorũ. Iesu Christi, id est saluatoris uncti. In Hebræo ישוע In Græco σωτὴρ, in Latino saluator. משיח Hebraice, χριστὸς Gręce, unctus Latine. Idẽ rex & sacerdos dicit̃, dum de genere Dauid regis Christus nascitur, & uocibus uatũ Leuitici generis prophetatur. Vnde sequit̃: Vox clamãtis in deserto, & reliqua.
Matth.11.b Vox est Ioannes, de qua uoce clamabit dominus Iesus ad Iudæos, quod inter natos mulierũ maior illo esset nemo. Clamor aũt ad surdos longe positos siue cũ indignatione fieri solet, quæ Iudaico certũ est euenisse populo, dũ lõge est à peccatoribus salus, & aures suas grauiter obturauerũt, sicut aspides surdæ, & indignationẽ & iram & tribulationẽ à Christo audire meruerunt. In deserto autẽ fit uox & clamor, quia deserti a spiritu dei sicut domus uacans & scopata, deserti à propheta, à rege atq; sacerdote. Vnde Ioãnes & Iesus quærũt quod in deserto amissum est. Vbi uicit diabolus, ibi uincit̃: ubi cecidit homo, ibi exurgit. Ecce ego mitto angelũ meũ. Vox προσώπου ἁγίου per Malachiã ad patrẽ sonat de filio qui est facies patris, unde agnitus est. Angelus aũt nuncius interpretatur qui prænũciat de Christo. Post me uenit qui ante me factus est, qui pręparauit uiã tuã. Via domini qua ad homines ingreditur, pœnitẽtia est, per quam deus ad nos descẽdit, & nos ad illum ascẽdimus. Vnde angeli ascendentes descendẽtesq; memorãtur ad filium hominis: Parate uiam dñi: hoc est, pœnitentiã agite & prædicate. Vnde παρασκευὴν ante sabbatum dicit̃, id est pœnitentia ante requiem futurã. Hinc namq; initiũ prædicationis Ioãnis & Christi orit̃. Pœnitentiam agite, appropinquabit regnum cœlorũ, quia in die septima requieuit deus ab omnib. operibus suis: Septẽ etenim uobis necesse est delere uitia per pœnitẽtiam uelut mala genera, ut requiescẽtes postea possideamus desiderabilẽ terrã. Rectas facite semitas eius. Quas semitas incuruauimus declinantes in dexterã atq; sinistram. Nunc deus præcipit nobis ut uia regia incedentes, proximos nostros ut nos, & nosmetipsos ut proximos diligamus. Nã q diligit iniquitatẽ, odit animã suam. Qui enim semetipsum diligit, & nõ diligit proximum, ad dexteram declinat. Et qui semet ipsum odiens proximum diligit, ad sinistram diuertit. Nam 1.Reg.2.e
multi bene agunt, sed non bene corrigunt, ut fuit Heli. Et multi Matt.23.a
bene corrigũt, sed nõ bene agunt, ut fuerũt scribę & pharisęi, qui sedebant super cathedrã Moysi. Vnde os Leuit.1.d
turturis in lege ad ascellas eius retorqueri iubetur, ne separet̃ os ab opere, & opus nostrum non diuidat̃ ab ore. Semitæ autẽ post uiam sequunt̃, quia mãdata moralia post pœnitentiã secundũ Marcum explanant̃. Paratur uia per fidẽ & baptismum & pœnitentiam. Rectæ semitæ fiunt per austera indicia uestis cilicinæ, & zonæ D
pelliceę, & cibi locustini, & potus mellis syluestris et humillimæ uocis. Vnde sequitur. b ¶ *Fuit in deserto Ioannes baptizans, etc.*] Ioannes gratia dei interpretat̃. A gratia narratio incipitur. Vnde sequitur: Baptizãs, per baptismum enim gratia datur qua peccata gratis dimittũtur. Vnde dicitur: Quod gratis accepistis, gratis date. Et Apostolus ait: Gratia salui facti estis per fidẽ, & hoc
nõ ex uobis, dei enim donum est, ne quis glorietur. Et Ephe.2.b
prædicans baptismũ pœnitentiæ in remissionem pec- Matth.10.a
catorum. Quod cõsumatur per sponsum, initiatur per paranymphũ. Vnde catechumeni, hoc est instructi incipiunt per sacerdotem, & chrismãtur per episcopum. Nunc autem per amicũ spõsi inducitur spõsa, ac si per Isaac puerum Rebecca pallio uelata albo cõducitur. Et egrediebatur ad illum omnis Iudææ regio & Hierosolymitę uniuersi, & baptizabãtur ab illo in Iordane flumine cõfitentes peccata sua. Cõfessio & pulchritudo in cõ
spectu eius, id est spõsi. Vnde desilit sponsa de camelo, Gen.18.b
cum humiliat se nunc ecclesia uiso uero Isaac Iesu Christo, in cuius natiuitate risum fecit deus Saræ, sicut ad Mariã dicitur, quæ est princeps cũ deo. Benedicta tu inter mulieres. Iordanis autẽ descensio aliena interpretatur, ubi peccata abluuntur. Arca enim Iordane trãsuadato per marmora peregrina in terrã transiuit alienã: & media parte in mare defluẽte, altera pars turgida mõtis erigitur forma. Sic nos olim alienati à deo per superbiam, per baptismi symbolum humiliati, erigimur
in alta. Quia qui se humiliauerit exaltabitur. Pars au- Luc.14.c
tem quæ fluit in mare amaricatur: cum arca dei, hoc est corpus Christi, non mundans non profuit, sed in deterius illa mutauit. Sequitur. c ¶ *Et erat Ioannes uestitus de pilis cameli, & zona pellicea circa lumbos eius, & locustas & mel syluestre edebat, etc.*] Vestis ꝓphetæ & cibus & potus, totam austeram uitam prædicantium significãt, & futuras

uestitus pilis cameli, & zona pellicea circa lūbos eius, &
locustas & mel syluestre edebat, & prædicabat, dicens: [d]
Veniet fortiór me post me, cuius[b] nō sum dignus procū
bēs soluere corrigiā calciamentorū eius: egó baptizaui
uos in aqua, ille uero baptizabit uos in spiritu sancto. Et
factū est in diebus illis, uenit Iesus à Nazareth Galilææ.[e]
Et baptizatus est in Iordane à Ioāne: Et statim ascendens
de aqua uidit cœlos apertos & spiritū tanquā colūbam
descendentē & manentē in ipso. Et uox facta est de cœ-
lis: Tu es filius meus dilectus, in te cōplacui:[f] et statim spi
ritus expulit eū in desertum, & erat ibi in deserto quadra
ginta dieb. & quadraginta noctib. & tētabat à satana.[g] E-
ratq; cū bestijs, & angeli ministrabāt illi.[h] Pōstq̄ aūt tradi
tus est Ioánes, uenit Iesus in Galileā[i] prędicās euágeliū re
gni dei, & dicēs: Quoniā impletū est tēpus, & appropin-
quabit

A ras gentes ad gratiā dei, quæ est Ioannes, intus & foris
esse coniungendas. Pilis uero cameli, diuites gentiū, &
zona pellicea, pauperes mūdo mortui, & locustis serra
tis, sapientes huius mūdi, qui stipulas Iudæis aridas re
linquentes, frumēta mystica cruribus trahūt, & in calo
re fidei saltus inhabi
tāt, & melle syluestri,
fideles inspiratus de in
culta sylua ignibus
præparati ae mergen
tes significātur. Quæ
omnia à gratia euan
gelij sumūtur: In qua
non est distinctio Iu-
dæi & Græci. d ¶ *Et prædicabat dicens: Veniet fortior me post me.*]
Quis fortior est gra-
tia qua peccata abluū
tur? Ille nimirum qui
septies & septuagiesse
pties remittit pecca-
ta. Gratia prior qui-
dem est, sed semel re-
mittit per baptismū.
Misericordia uero in
miseros ab Adā usq;
Christum, per septuagintaseptem generationes: & usq;
ad centū quadraginta quatuor milia peruenit. b ¶ *Cu
ius non sum dignus, etc.*] Non est digna sola gratia procum
bens in baptismo soluere corrigiam calciamentorum
eius: id est mysteriū incarnationis dei. Calx enim extre
ma pars est corporis. In fine enim ad iustitiā adest salua
tor incarnatus. Vnde bene per prophetam dicitur: In
B Idumæam extendam calciamentū meum: quia nisi iun
gatur scienua spiritus, nemo per gratiā remissionis in-
Psal.59.b uestigat incarnationis Christi mysteriū, quomodo uer
bum caro factū est, unde caro Christi, unde anima, un
de spiritus sumu exordiū, ut homo uerus fiat per om-
nia absq; peccato, & deus uerus in deo uero sine princi
pio idē filius hominis qui est in cœlo, & quomodo tan
quam spōsus procedens de thalamo suo, id est uirgina
li utero, clausum relinquēs. Vnde aduenīēte uero spon
so, domus discalciati dicitur domus Ioānis, q dicit: qui
habet spōsam spōsus est. Vnde in specie columbæ spiri
tus sanctus descendit, cui in cātico cāticorum canitur:
Can.3.c Sponsa mea, amica mea, proxima mea, dilecta mea, co
lumba mea. Sponsa in patriarchis, amica in prophetis,
proxima in Ioseph & Maria, dilecta in Ioāne baptista,
colūba in Christo & Apostolis, quibus dicitur: Estote
Matt.10.b prudentes sicut serpētes, & simplices sicut columbæ. Se
quitur: c ¶ *Ego baptizaui uos, etc.*] Dei uero fluuius sem
per plenus, semper est æqualis, de quo dictum est: Flu-
Psal.45.a minis impetus lætificat ciuitatē dei. Quid interest inter
aquam & spiritū sanctum qui ferebatur super aquas?
Aqua ministerium est hominis: Spiritus uero ministe
Gen.1.a rium est dei. Vnde scriptū est: Spiritus dei ferebatur su
per aquas: Super, inquit, non subter. Sicut excellētior
est anima quàm corpus quod regit, ita eminentior est
spiritus quàm anima. Sed mansit super eū spiritus: hæc
Psal.44.b est unctio Christi secundum carnem, de qua dicit: Pro
pterea unxit te deus deus tuus oleo lætitiæ præ consor
tibus tuis. Oleū non potest esse sub aqua, sic creator nō
potest esse sub creatura. Oleum de amaritudine surgit
radicis & in pabulum luminis, & in medicamina uul-
nerum, & in refectionē esurientiū, in cacumine crescit.
Vnde fit unctio corporis Christi de amaritudine pas-
sionis, & peruenit ad gloriā resurrectionis, unde nos Apo
Phil.2.a stolus admonet, dicens: Hoc enim sentite nobis quod

& in Christo Iesu, & reliqua usq; ad mortē, mortem au C
tem crucis: propter quod & deus exaltauit illum, & do-
nauit illi nomen quod est super omne nomē, quia do-
minus Iesus in gloria est dei patris. d ¶ *Et factum est in
diebus illis, uenit Iesus à, etc.*] Marcus Euangelista sicut cer-
uus ad fontes aqua-
rum desiderans, sal-
tus in planis & ar-
duis dat, & culmina d 4
tātum pratorum car I
pit, & palmas in uerti
ce portat, & uelut a-
pis melliflua, flores
agri cui odor ueri Isa e 5
ac similatur summa- I
tim gustat, unde à Na
zareth Galilææ uenië
tem Iesum ad baptis-
mum in Iordane à Io f 6
anne acceptum enar II
rat, & statim de aqua
ascēdisse, & apertos g 7
cœlos uidisse, & spiri VI
tum ut columbā de- h 8
scēdisse, & in ipso mā IIII
sisse, & uoce de cœlis i 9
facta patris, in dile- VI
cto filio complacuisse, & spiritum eum in desertū expu
lisse, & tentatum à satana quadraginta diebus & nocti-
bus fuisse cum bestijs, & angelis ministrantibus cōmo
ratū esse. Qui ordo moraliter nobis secūdū Christi exē
plum sequendus est, festinantibus ad cōsortia angeli-
ca, quem Iesus prius opere ostēdit q̄ uoce doceret. Sic
nos de uolubilitate mūdi, pendulæ uolūtatis odore flo
ris mūdicia tracti, cū adolescentibus post spōsum curri
mus, & per baptismi sacramenta de duobus fontibus
dilectiōis dei & proximi à gratia remissiōis abluimur, D
& ascendentes spe cœlestia secreta mundis cordis ocu-
lis intuemur. Dehinc spiritū sanctū spiritu cōtrito & hu
miliato cū simplici corde descendentē ad mansuetos,
& cum charitate nunq̄ cadente manētem suscipimus,
& uox de cœlis domini ad nos à deo dilectos dirigit.
Beati pacifici, quoniā filij dei uocabuntur. Et tūc in no-
bis complacet pater cum filio & spiritu sancto, quādo
efficimur unus spiritus cū deo. Vnde filius patrē inter-
pellat pro nobis dicēs: Pater sancte conserua eos in no Ioan.17.b
mine tuo quos dedisti mihi, ut sint unū, sicut & nos u-
nū sumus. Tūc spiritus nos expellit in desertū quadra-
genario numero tētandos à satana, ut patiētia nobis p-
bationem: probatio autem spē, spes uero charitatē ge-
neret: Cum non sit nobis colluctatio aduersus carnē & Eph.6.b
sanguinem, sed aduersus principatus & reliqua. Et tūc
bestiæ pacatæ erūt nobiscū, cum in arca animæ nostræ,
munda cum immundis animalibus mansuescimus: &
cum leonibus sicut Daniel cubamus, cū spiritus nō sit Dan.6.c
aduersus carnē & sanguinē, nec caro cōcupiscit aduer-
sus spiritū. Post hęc angeli ministri q uidēt faciē patris
nostri in cœlis, semper mittūtur nobis, ut respōsa & so-
latia cordibus uigilātibus dēt, dicētes: Exaudita est ora Apoc.3.c
tio tua: Et, nolite timere, Iesum quærētes Nazarenū. Et,
ego quos amo arguo et castigo: Et, uincēti dabo edere
de ligno qd' est in paradiso dei mei. Sequtur. e ¶ *Postquā,
etc.*] Postq̄ accepimus gratiā p gratia, carnalia decollā
tur, spiritualia uiuificant: cessāte umbra adest ueritas. Io
annes in carcere, lex in Iudæa, Iesus in Galilęa, salus in
gētibus, prędicās euangeliū regni: Beati paupes spiritu
qm̄ ipsorū est regnum cœlorū. Regno terreno succedit Matth.5.a
paupertas, paupertati Christianorū tribuit regnū sempi
ternū. Vnde dn̄s dicit: Regnū meū nō est de hoc mūdo.

A Omnis enim honor terrenus spumæ aquæ gracili, uel
fumo, uel somnio cōparatur. Sequitur. a ¶*Pœnitemini & credite euangelio, etc.*] Nam nisi credideritis nō intel
ligetis. Amaritudinē radicis, dulcedo pomi compen/
sat: pericula maris, spes lucri delectat: dolorem medici-
næ, spes salutis miti/
gat. Qui desiderat nu
cleū, frāgit nucē. Pœ/
nitētiā agit ꝗ uult ęter
no bono adhærere.
k 10 Præcōia Christi nar/
tt rare digne possūt, ꝗ
ad palmā indulgētiæ
l 11 meruerūt peruenire.
vt Post hæc uocant mis/
si quatuor piscatores,
Simō & Andreas, Ia/
cobus & Ioānes, reli/
ctis retib. patre & na/
m 12 ue cum mercēnarijs.
VIII Hac quadriga uehi/
n 13 mur ad æthera, ut Eli
II as: his quatuor angu
o 14 lis cōstruit prima ec/
VIII clesia, his quatuor lite
ris Hebraicis, id est te
tragrāmatō nomē dñi
agnoscit à nobis. Qui
bus simili exēplo præ
cipitur, ut audiamus
uocē dñi uocantis, &
obliuiscamur popu/
lū uitiorū & domum
paternæ traditionis
B quæ est stultitia deo:
Et rete aranearum in
p 15 quo nos uelut culices
tt penè lapsos tenebat
aer inanis, uanē pristi
næ cōuersatiōis abo/
minātes: pellibus em
mortuis tegit Adam,
qui genitor est noster
secūdū carnē. Et nūc
deposito uetere homi
ne cū actibus suis, no
uū sequētes hominē,
q 16 pellibus tegimur Sa/
VIII lomonis, quibus spō
r 17 sa gloriat se factā esse
VIII formosam. Simō, o/
bediēs: Andreas, uiri
lis, Iacob, supplātās,
Ioānes gratia, in Lati
no sonat. Quib. qua/
tuor nominib. in ag/
men domini cōiungi
mur: obediētia, ut au
s 18 diamus: uirilitate, ut
II pugnemus: supplan-
tatione, ut perseuere/
mus: gratia, ut conser
uemur. Nisi enim do
minus ædificauerit
domū, inuanū labo/
rant qui ædificant eā.
Quæ quatuor uirtu/
t 19 tes cardinales dicun
X tur, quia per pruden

tiam obedimus, per iusticiā uiriliter agimus, per tēpe/ C
rantiam serpentē calcamus: per fortitudinē gratiā dei
meremur. Curis fratrum occupatus Marcum Euange
listam explanare ut uolui nō ualui, sed illum imitatus
summatim eius propria tango: & sicut Ruth cognata
Christi spicas & race
mos de post metētes,
Noemi orbatæ colli/
go. Sed utinā ad Bo/
oz ꝑ hāc penuriā me
ā cōuiuia peruenirē,
furtū laudabile faci/
ēs. Marcus dicta Euā
gelij in semetipso, nō
in semetipsis dispo/
nēs, ordinē historiæ
nō secutus, mysterio
rū ordinē seruat. Vn
de in sabbatis primā
uirtutē narrat, dicēs:
b ¶ *Et ingrediun. etc.*]
Capharnaū uilla con
solatiōis interpretat:
Sabbatū aūt requies.
Homo in spiritu im/
mūdo, genus huma/
nū est, in quo immū/
dicia regnarit ab Adā
usq; Moysen. Nā qui
sine lege peccauerūt,
sine lege perierunt, q
sciēs sanctum dei ob-
mutescere iubet: dū Rom.1
scientes quidem deū,
non sicut deum glori D
ficauerunt, sed seruie
runt potius creaturæ
ꝗ creatori. Spiritus
discerpens hominē
exijt ab eo. Appro/
pinquante salute, ap
propinquat tentatio.
Pharao dimissus ab
Israel persequit Israel:
diabolus contēptus
surgit in scandala. So
crus Petri febricitās,
secunda uirtute leua
tur: & apprehēsa ma/
nu eius sanat. Febris
intēperantiā signifi/
cat, de qua nos filij sy
nagogæ per manū di
sciplinę, & eleuationē
desiderij sanamur, &
huius q sanat nos ad
uesperū declinantis à
nobis ministramus
uolūtati. c ¶*Et erat.*]
Ianua regni moraliter
pœnitētia est cū fide,
quæ operat salutē lan
guorib. uarijs. Varia
etem sunt uitia, qbus
lāguescit ciuitas mun
di. Vnde leprosus ter
tia uirtute mūdat, de
precās genu flexo dñi
uolūtatē, qui nō uult
mortem

quabit regnum dei: Pœnitēmini & credite Euāgelio. Et
præteriens secus mare Galilææ, uidit Simonem & An-
dream fratrem eius mittētes retia in mare. Erant autē pi-
scatores.[k] Et dixit eis Iesus: Venite post me, & faciam uos
fieri piscatores hominum. Et protinus relictis retibus se
cuti sunt eum.[l] Et progressus inde pusillum, uidit Iaco-
bum Zebedæi & Ioannē fratrem eius, & ipsos compo-
nentes retia in naui, & statim uocauit illos. Et relicto pa-
tre suo Zebedęo in naui cū mercennarijs, secuti sunt eū.
[m] Et ingrediūtur Capharnaum, & statim sabbatis ingres-
sus in synagogā docebat eos:[n] Et stupebāt super doctri-
na eius. Erat enim docens eos quasi potestatem habens,
& nō sicut scribæ.[o] Et erat in synagoga eorum homo in
spiritu immundo, & exclamauit, dicēs: Quid nobis & ti-
bi Iesu Nazarene, uenisti perdere nos? Scio qui sis, san-
ctus dei. Et comminatus est ei Iesus: dicens. Obmutesce
& exi de homine. Et discerpens eum spiritus immun-
dus, & exclamans uoce magna, exijt ab eo. Et mirati sunt
omnes, ita ut conquirerent inter se, dicentes: Quidnam
est hoc? Quæ nam doctrina hæc noua? Quia in potesta-
te spiritibus immundis imperat, & obediunt ei. Et pro-
cessit rumor eius statim in omnem regionem Galilææ.
[p] Et protinus egredientes de synagoga uenerunt in do-
mum Simonis & Andreæ cum Iacobo & Ioanne. Recū
bebat autem socrus Simonis febricitans, & statim dicūt
ei de illa. Et accedens eleuauit eam apprehensa manu e-
ius, & cōtinuo dimisit eam febris, & ministrabat eis. Ve-
spere autem facto cum occidisset sol, afferebant ad eum
omnes male habentes & dęmonia habentes. Et ērat om
nis ciuitas congregata ad ianuam, & curauit multos qui
uexabantur uarijs languoribus.[q] Et dæmonia multa eij/
ciebat, & non sinebat ea loqui, quoniam sciebant eum.
[r] Et diluculo ualde surgens, egressus abijt in desertum lo
cum, ibiq; orabat, & prosecutus est eum Simō & qui cū
illo erant. Et cum inuenissent eum, dixerunt ei, quia om
nes quærunt te. Et ait illis: Eamus in proximos uicos & ci
uitates, ut & ibi prædicē: Ad hoc enim ueni. Et erat præ-
dicans in synagogis eorū & in omni Galilæa, & dæmo-
nia eijciēs.[s] Et uenit ad eum leprosus deprecans eum, &
genu flexo dixit: Si uis potes me mūdare. Iesus aūt miser-
tus eius, extendit manum suam, & tangens eū, ait illi: Vo
lo, mundare. Et cum dixisset, statim discessit ab eo lepra,
& mundatus est, & comminatus est ei, statimq; eiecit il-
lum, & dicit ei: Vide nemini dixeris, sed uade ostende te
principi sacerdotū, & offer pro emundatione tua quæ
pręcepit Moyses in testimoniū illis.[t] At ille egressus cœpit
prædi-

prædicare & diffamare sermonem: ita ut iam nôn pos-
set manifeste introire in ciuitatẽ, sed foris in desertis locis
esse, & conueniebant ad eum undiq;. Cap. II

ET [a]iterum intrauit Capharnaum post dies: & audi- a 20
tum est quod in domo esset, & conuenerũt multi, I
ita ut non caperet neq; ad ianuam, & loquebatur eis uer
bum. Et uenerunt ad eum ferentes paralyticũ qui à qua-
tuor portabatur, & cum nõ possent offerre eum illi præ
turba, nudauerunt tectũ ubi erat: & patefacientes submi
serunt grabatũ in quo paralyticus iacebat. Cum autẽ ui-
disset Iesus fidem illorũ ait paralytico: Fili dimittuntur ti-
bi peccata tua. Erant aũt illic quidã de scribis sedentes &
cogitantes in cordibus suis: Quid hic sic loquitur? Bla-
sphemat. Quis potest dimittere peccata, nisi solus deus?
Quo statim cognito Iesus spiritu suo, quia sic cogitarent
intra se, dicit illis: Quid ista cogitatis in cordibus uestris?
Quid est facilius dicere paralytico, dimittuntur tibi pec-
cata: an dicere: Surge, tolle grabbatũ tuũ & ambula? Vt
aũt sciatis quia filius hominis habet potestatẽ in terra dimittendi peccata, ait
paralytico. Tibi dico: Surge, tolle grabatũ tuũ, & uade in domũ tuã. Et statim
surrexit ille, & sublato grabato abijt inde corã omnibus, ita ut mirarentur om
nes & honorificarent deũ, dicentes: quia nunquã sic uidimus. [b]Et egressus est b 21
rursus ad mare omnisq; turba ueniebat ad eũ, & docebat eos. Et cũ prçteriret, II
uidit Leui Alphæi sedentẽ ad teloniũ, & ait illi: Sequere me. Et surgens secutus
est eũ. [c]Et factũ est cum accũberet in domo illius: multi publicani & peccato- c 22
res simul discumbebant cũ Iesu & discipulis eius. Erant enim multi qui seque- II D
bantur eũ. Et scribæ & pharisæi uidentes quia mãducaret cũ peccatoribus &
publicanis, dicebant discipulis eius. Quare cũ publicanis & peccatoribus man
ducat & bibit magister uester? [d]Hoc audito, Iesus ait illis: Non necesse habent d 23
sani medico, sed qui male habent. Non enim ueni uocare iustos, sed peccato- II
res. Et erant discipuli Ioannis & pharisæi ieiunantes, & ueniunt & dicunt illi:
Quare discipuli Ioannis & pharisæorũ ieiunant, tui aũt discipuli nõ ieiunant?
Et ait illis Iesus: Nunquid possunt filij nuptiarũ quamdiu cum illis sponsus est
ieiunare? Quanto tempore habent secũ sponsum non possunt ieiunare. Ve-
nient aũt dies cum auferetur ab eis sponsus, & tunc ieiunabunt in illis diebus.
Nemo assumentũ panni rudis assuit uestimento ueteri: alioquin aufert sup-
plementũ nouũ à ueteri, & maior scissura fit: Et nemo mittit uinũ nouum in
utres ueteres: alioquin disrumpet uinum utres, & uinũ effundetur & utres pe
ribunt. Sed uinum nouũ in utres nouos mitti debet. [e]Et factũ est iterũ cum do e 24
minus sabbatis ambularet per sata, & discipuli eius cœperunt prægredi & uel- II
lere spicas. Pharisæi autem dicebant ei: ecce quid faciunt discipuli tui sabbatis
quod non licet. Et ait illis: Nunquam legistis quid fecerit Dauid quando ne-
cessitatem habuit, & esurijt ipse & qui cum eo erãt: quomodo introiuit in do-
mũ dei sub Abiathar principe sacerdotũ, & panes propositionis manducauit
quos nõ licebat manducare nisi sacerdotibus, & dedit eis etiã qui cũ eo erant.
Et dicebat eis: [f]Sabbatũ propter hominem factũ est, & non homo propter f 25
sabbatũ. Itaq; dñs est filius hominis etiam sabbati. Cap. III II

ET introiuit iterum in synagogam, & erat ibi homo habens manum ari-
dam, & obseruabant eum si sabbatis curaret ut accusarent illum. Et ait
homini habenti manum aridam: Surge in medium. Et dicit eis: Licet sabbatis
bene facere, an male: animã saluam facere, an perdere? At illi tacebãt. Et circun

A mortem peccatoris, sed ut conuertatur & uiuat. Lepra nostra, peccatum primi hominis est: quæ à capite cœpit, quando regna mundi desiderauit. Radix enim omnium malorũ est cu-
1.Tim. 6.b piditas. Vnde Giezi
4.Reg. 6.f auaritiam secutus lepra suffunditur: quæ sacerdon uero secundum ordinẽ Melchisedec ostensa oblatione mundatur dicen-
Luc. 11.f ti: Date eleemosynã: & ecce omnia munda sunt uobis. Sequitur de proprijs Marci:
a [Quod non poterat Iesus, etc.] Certe non omnibus manifestatus est Iesus qui latis atq; planis seruiunt laudibus & proprijs uoluptatibus: sed his qui foris cum Petro exeunt, & in desertis locis quæ elegit dñs ad orandum & reficiendum populũ: qui deserunt delectationes mundi & deserunt o-
B mnia quæ possident:
Psal. 118.a ut dicant: Portio mea dominus. Gloria uero domini manifestatur his, qui conueniunt undiq; id est, per plana & ardua: quósque nihil potest à charitate Christi separare. CAP. II

ET iterũ, etc.] Deinde quarta uirtute, ueniũt quatuor uiri portãtes paralyticũ in grabato: qui turba offensi nudant tectum. Quorũ per fidẽ dimittuntur paralytico peccata: qui portat lectũ, quo portatus est, & uadit in domum suã corã omnib. Paralysis aũt typus est torporis: quo piger iacet in mollicia carnis habẽs desideriũ salutis: & torporis ignauia & duplis cogitationibus, ac si eneruatus membris offendit: quẽ portant quatuor quas supra diximus uirtutes, ad regulas diuinitatis & sapiẽtiæ in do-
C mo carnis Christi patefactas. Cui uice dicitur muneris, portare carnem quæ se portabatur per aliã uiam eum magis in suã redeat regionem. Post hæc uocatur Leui Alphæi. Leui appositus interpretatur: qui relicto telonio negociorum secularium, solum sequitur uerbũ quod dicit: Qui non renunciauerit omnib. quæ possidet, non potest meus esse discipulus.

CAP. III

ET introiuit, etc.] Quinta uirtute, erat homo manũ habẽs aridã cui dicitur. Extende manũ tuam

spiciens

A tuā:qui significat auaros:qui uolentes dare,nolunt ac-
cipere:prædari & non largiri. Quibus dicitur:ut exten
dant manus suas:id est qui furabatur iam non furetur:
magis aūt laboret operando manu sua quod bonū est:
ut habeat unde cōmunicet indigentibus. a ¶ Et ascen-
dens in,etc.] Est consue
tudo scripturæ diui/
næ allegorice loqui,
ut cum aliud dicat,a/
a 26 liud uelit intelligi.
IIII Quod in euangelijs
b 27 positū frequenter in/
I uenies:sed nobis ne/
cesse est:ut sic excelsio
rā sensibus nostris ap
plicemus,ut tamē cū-
cta secūdum historiæ
ueritatem cernamus:
Christus enim solus
spiritualiter mōs est:
mons quidē breuiter
c 28 à uobis laudatus: sed
VIII cœlestiū rerū qualita-
te copiosus: ex quo
d 29 aquæ uiuæ decurrūt:
II lac in paruulorū salu
tem præparatē:pingue
do spiritualis agnosci
tur,& quicquid sum-
e 30 me bonū creditur, in
II mōtis istius est gratia
constitutum: qui est
mons montiū,& san/
ctus sanctorum:quos
B quotidie ad se de præ
sentibus ærumnis in-
f 31 uitat.In montem uo/
X cantur excelsi merito
& uerbo: ut locus me
ritis congruat altus,ut
essent duodecim cū illo. Speciē Iacob dilexit dñs & cum
diuideret altissimus gētes & separaret filios Adę:statuit
terminos populorū iuxta numerū filiorū Israel: ut sint
ipsi super thronos duodecim iudicātes duodecim trib.
Israel:quibus data est potestas quā filius à patre accepit
secūdū carnē:ut opera quæ ipse fecit & ipsi faciāt, & ma
iora horū faciāt. Et imposuit Simoni nomē Petrus. De
obediētia ascēdit ad agnitionē: Qui enī habet, dabitur
ei & abūdabit,& Iacobū qui supplātata habet tota desi/
deria carnis,& Ioānē qui gratia accepit quod alij per la
borē tenēt:& imposuit eis nomina boanerges, qđ est fi
lij tonitrui,quorū triū sublime meritū,in mōte meretur
audire tonitruū patris,per nubē de filio tonātis:Hic est
filius meus dilectus:ut per nubē carnis, & ipsi ignē uer
bi ac si fulgura in pluuiā spargerēt in terris:qm̄ deus ful
gura in pluuiā fecit:ut extinguat misericordia quod iu
Psal.100.a diciū urit:Vnde ꝓpheta dicit:Misericordiā & iudiciū
cātabo tibi dñe. Et Andream qui uirili forma uim facit
perditioni suę:ut respōsum mortis in se semper habeat,
& anima eius sit semper in manib. suis. Et Philippū qui
est os lāpadis:qui illuminare potest ore quod corde cō
cepit.Cui dedit dñs apertionē oris illuminan. Scimus
hūc modū locutionis propriū scripturarū esse diuina/
rū,qm̄ Hebræorū nomina ad aliquod mysteriū signifi/
cationes sunt posita: quod nūc euāgelista ex dei perso/
na uehemēter affectās interserit. Et Bartholomæū qui fi
lius est suspēdētis aquas. Et quis est filius suspēdētis a/
Esa.5.b quas: nisi qui dixit: Et mādabo nubib. meis ne pluant
super eā imbrē:Nomen uero filij dei,per pacem & dile

spiciēs eos in ira,cōtristatus super cęcitate cordis eorū di
cit homini:Extēde manū tuam. Et extēdit, & restituta est
manus illius. [a]Exeūtes aūt pharisæi, statim cū Herodianis
consiliū faciebāt aduersus eū quomodo eū perderēt. [b]Ie-
sus aūt cum discipulis suis secessit ad mare: & multa tur-
ba à Galilæa & Iudæa secuta est eū,& ab Hierosolymis &
ab Idumæa & trans Iordanē, & qui circa Tyrū & Sido-
nē,multitudo magna,audientes quæ faciebat, uenerunt
ad eū.Et dixit discipulis suis:ut in nauicula sibi deseruirēt
propter turbā ne cōprimerēt eū. Multos enim sanabat,
ita ut irruerēt in eū ut illū tangerent quotquot habebant
plagas. [c]Et spiritus immūdi cū illū uidebāt,procidebāt ei.
Et clamabāt dicentes: Tu es filius dei,& uehementer cō-
minabatur eis,ne manifestarēt illū. [d]Et āscendēs in mon-
tē uocauit ad se quos uoluit ipse,& uenerūt ad eū. Et fecit
ut essent duodecim cū illo, & ut mitteret eos prædicare.
Et dedit illis potestatē curādi infirmitates,& eijciendi dæ
monia. [e]Et imposuit Simoni nomen Petrus: & Iacobum
Zebedęi,& Ioannē fratrē Iacobi:& imposuit eis nomina
boanerges:quod est filij tonitrui, & Andreā & Philippū
& Bartholomæum & Matthæū, & Thomam & Iacobū
Alphæi & Thaddæum & Simonē Cananęum,& Iudam
Iscariotem qui & tradidit illum. [f]Et ueniūnt ad domū:
& cōuenit iterum turba, ita ut non possent neq; panem
manducare

ctionē acquiritur inimici. Beati enim pacifici, quoniā fi C
lij dei sunt, & diligite inimicos uestros ut sitis filij dei &
reliqua. Et Matthæū qui est donatus: cui donatur à dño Math.5.a
ut non solū remissionē peccatorū adipiscatur:sed in nu
mero asscribatur apostolorū: ut leo & bos simul come/ Esa.65.d
dant,& lupus cum a/
gno pascatur. Et Tho
mam qui est abyssus.
Multi enim profun/
da scientes dei, mini/
me proferunt: ut Pau
lus ait: Scio hominē, 2.Cor.12.a
& reliqua: usq; quæ
non licet hominib. lo
qui. Et Iacobum Al/
phęi: id est docti uel
millesimi. Cuius à la/ Psal.90.a
tere cadūt mille, & de
cem milia à dextris e-
ius. Iacobus alter, cui
colluctatio nō est ad/
uersus carnē et sangui
nē: sed aduersus spiri
tuales nequitias. Et
Thaddæū qui est cor Eph.6.b
culū: id est cordis cul
tor: qui cōseruat cor
suum omni custodia:
Mūditia nāq; cordis
deus uidetur, ut per
uitrū mundū forma
ostenditur expressa.
Et Simonē Cananæū
qui & zelotes. Simon
ponens tristitiā inter/ D
pretat. Beati nāq; qui
lugent: qm̄ ipsi cōso/
labunt. Trinū luctum
implet qui cōsolatio/
nē futurā quærit. De/
flet peccata propria, cū Dauid & Maria: flet cum flenti/
bus cum Paulo: & flet multū cum Ioanne qui dicebat:
Et ego flebā multū: quia nemo dignus inuentus est qui Apoc.5.a
aperiret librū & solueret signacula eius. Zelotes aūt di/
citur, quē zelus domus dei comedit: ut Phinees sacer/ Psal.68.b
dos, ut cesset quassatio. Et Iudā Iscariotem qui tradidit 1.Mach.2.e
illum: qui non delet peccatū suū per pœnitentiā: nec il/ Psal.108.b
lud deletur per memoriā. Vnde de eo dicit: Et peccatū
matris eius non deleatur. Fiāt cōtra dñm semper. Iudas
cōfitens uel gloriosus interpretat. Iscariotis aūt, memo/
ria mortis. Cōfessores sunt multi in ecclesia superbi &
gloriosi: quorū primus Simon magus & Arius, & cæte Tit.3.a
ri hæretici: quorū memoria mortalis ideo in ecclesia ce
lebratur, ut deuitent. Hæ sunt duodecim differentiæ a/
postolorū & prædicatorū: qui terni, quaterni circa ta/
bernaculū dñi excubant: & sancta dñi uerba humeris
operū proprijs portant: ut tabernaculū unum mansio-
nibus multis ad terrā repromissionis portent: quos u/
nius exemplū ad timorē humiliat, ut angelos luciferi
illius casus conseruat: ut nō glorietur sapiens in sapien
tia sua: sed qui gloriatur, in dño glorietur. b ¶ Et ueniūt Hier.9.f
ad,etc.] Hic propriè Marcus conuenire Iesum cum di/
scipulis suis ad domū narrat: Et iterū turbas ut nō pos/
sent panē manducare, conuenisse cōmemorat: Et disci/
pulos putasse quod in furorem uerteretur: quia scribæ
qui ab Hierosolymis uenerant, dicebāt: Beelzebub ha/
bet. Sicut exaltant cœli à terra: sic exaltatæ sunt uiæ dñi
à uijs nostris. Ad hoc nanq; uenit quod audiuit & pa/
titur, qui nobis dicit: Beati eritis cū maledixerint uobis Matth.5.a
homines

manducare, & cum audissent sui, exierunt tenere eum.
Dicebant enim: quoniã in furorem uersus est. [g]Et scribæ
qui ab Hierosolymis descenderant, dicebant: quoniam
Beelzebub habet: & quia in principe dæmoniorũ eijcit
dæmonia. [h]Et conuocatis eis, in parabolis dicebat illis:
Quomodo potest satanas satanã eijcere? Et si regnum in
se diuidatur, non potest regnũ illud stare. Et si domus su
per semetipsam dispertiatur, non potest domus illa sta-
re: & si satanas consurrexerit in semetipsum, dispertitus
est, & non poterit stare, sed finẽ habet. Nemo potest ua-
sa fortis ingressus in domũ diripere, nisi prius fortẽ alli-
get, & tunc domũ eius diripiet. [i]Amen dico uobis: quo-
niã omnia dimittentur filijs hominũ peccata & blasphe-
miæ, quibus blasphemauerunt. Qui aũt blasphemauerit
in spiritũ sanctũ, non habet remissionem in æternũ, sed
reus erit æterni delicti: quoniã dicebant, spiritũ immun-
dũ habet. [k]Et ueniunt mater eius & fratres, & foris stan-
tes miserunt ad eum uocantes eum, & sedebat circa eum
turba, & dicunt ei: Ecce mater tua & fratres tui foris quæ
runt te. Et respondens eis ait: Quæ est mater mea, & fra-
tres mei? Et circunspiciens eos qui in circuitu eius sede-
bant, ait: Ecce mater mea, & fratres mei. Qui enim fecerit
uoluntatem dei, hic frater meus, & soror mea & mater
mea est.

Cap. IIII

ET [a]iterum cœpit docere ad mare, & cõgregata est
ad eum turba multa: ita ut in nauim ascendens, se-
deret in mari: & omnis turba circa mare super terrã erat:
& docebat eos in parabolis multa, & dicebat illis in do-
ctrina sua: Audite. Ecce exijt seminans ad seminandum. Et dum semi-
nat, aliud cecidit secus uiam, & uenerunt uolucres cœli & comede-
runt illud. Aliud uero cecidit super petrosa ubi non habuit terrã mul
tam, & statim exortum est: quoniam non habebat altitudinem terræ,
& quando exortus est sol, exæstuauit, & eo quod non habebat radicẽ,
exaruit. Et aliud cecidit in spinas: & ascenderunt spinæ & suffocaue-
runt illud, & fructum non dedit. Et aliud cecidit in terram bonam, &
dabat fructum ascendentẽ & crescẽtem, & afferebat unum tricesimũ,
& unum sexagesimum, & unum centesimũ. Et dicebat: Qui habet au-
res audiendi, audiat. Et cum esset singularis, interrogauerunt eum hi
qui cum eo erant duodecim parabolam. Et dicebat eis: Vobis da-
tum est nosse mysterium regni dei: [b]Illis autem qui foris sunt in pa- b 37 I
rabolis omnia fiunt: ut uidentes uideant, & non uideant, & audien-
tes audiant & non intelligant: ne quando conuertantur & dimittan-
tur eis peccata. Et ait illis: Nescitis parabolam hanc, & quomodo om-
nes parabolas cognoscetis? [c]Qui seminat, uerbum seminat. Hi autem c 38
sunt qui circa uiam ubi seminatur uerbum, & cum audierint, confe- II
stim uenit satanas & aufert uerbum quod seminatum est in cordibus
eorum. Et hi sunt similiter qui super petrosa seminantur: qui cum
audierint uerbum, statim cum gaudio accipiunt illud, & non ha-
bent radicem in se, sed temporales sunt: deinde orta tribulatione &
persecutione propter uerbum, confestim scandalizantur. Et alij sunt
qui in spinis seminantur: Hi sunt qui uerbũ audiũt, & ærumnæ seculi &
deceptio

A homines, & reliqua usq;, merces uestra in cœlis. Domus ad quã ueniunt primitiua est ecclesia. Turbæ quæ impediũt panẽ man- ducare, peccata & uitia sunt: quia qui mãducat indigne, iudicium sibi mãducat & bibit, non dijudicans corpus dñi. (1.Cor. 11.f) Vnde dominus in furorẽ uerti tur cum dicit: Nisi mãducaueritis carnem filij hominis, & reliqua: usq; non habebitis uitã in uobis. (Ioan. 6.f) a

¶ *Et qui blasphemauerit, etc.*] Quia non meretur pœnitentiam agere ut recipiatur: qui Christũ intelligens, principem dæmoniorum esse dicebat: quia nũquã soluitur à carcere, qui quadrãtem uerbi nouissimũ nõ soluerit ante finem uitæ. Quatuor nanque partibus denarius uitæ fundatur æternæ: ut quod corde credis, ore confitearis: & quod confiteris, opere impleas, (B) & quod impleueris, docere non cesses. Qui enim fecerit & docuerit, hic magnus uocabitur in regno cœlorum. b

¶ *Et ueniunt mater, etc.*] Vt sciamus nos esse fratres eius & matrẽ: si uoluntatem patris eius impleuerimus: ut cohæredes simus eius qui non in sexibus, sed in factis discernit. CAP. IIII

ET *iterum cœpit.*] Vt locus docendi indicet auditores amaros fuisse, ac instabiles. Et ideo in parabolis loquitur eis: ut requirerent quod non intelligerent, & per apostolos quos contemptos habebant, discerent mysteriũ regni quod ipsi non habebant. Mare, mundũ istũ debere suscipi, frequenti lectione iã notũ est: quod & gustu amarũ est, & uitiorũ fluctib. inquietũ est. Sed ab ipso do-

mino eripi potuisset, C
qui amara mutat in g 32
dulcedinẽ, tristia uer- II
tit in gaudiũ, & ægri-
tudines detestabiles
in salutem. Parabola
est natura discrepan- h 33
tiũ rerum, sub aliqua II
similitudine facta cõ-
paratio more prouin
tiæ suæ, ut qui cœle-
stia capere non pote-
rant, per similitudi-
nes terrenas, audita
percipere potuissent.
παραβολή Græco uo i 34
cabulo dicitur simili- II
tudo: quando illud
quod intelligi uolu-
mus, per comparatio
nes aliquas indica-
mus: Sic enim ferreũ k 35
quempiam dicimus: II
quando durũ ac for-
tem desideramus in-
telligi: eũ uelocẽ uen-
tis aut auibus cõpara
mus: Quod in trigesi
mo, & sexagesimo, &
centesimo fructu con
tinetur: hoc est, lege,
& prophetia, & euan-
gelio: quod in ore tri- a 36
um testium mysteriũ II
regni in monte osten D
sum, id est Moysi, &
Eliæ, & Iesu consistat.

deceptio diuitiarũ, & circa reliqua concupiſcẽtiæ introeuntes ſuffocant uerbũ, & ſine fructu efficitur. Et hi ſunt qui ſuper terrã bonã ſeminati ſunt: qui audiunt uerbũ & ſuſcipiũt, & fructificant unũ triceſimũ, unũ ſexageſimũ, & unũ centeſimũ. [d] Et dicebat illis: Nũnquid uenit lucerna ut ſub modio ponatur, aut ſub lecto: Nonne ut ſuper candelabrũ ponatur? [e] Non eſt eñ aliquid abſconditum quod nõ manifeſtetur: nec factũ eſt occultũ quod non ueniat in palàm. Si quis habet aures audiendi audiat. [f] Et dicebat illis: Videte quid audiatis. In qua menſura menſi fueritis, remetief uobis, & adijcietur uobis. [g] Qui eñ habet dabitur illi: & qui non habet, etiã quod habet, auferetur ab eo. [h] Et dicebat: Sic eſt rẽgnũ dei, quemadmodũ ſi homo iaciat ſementẽ in terrã, & dormiat & exurgat nocte & die & ſemẽ germinet, & increſcat dũ neſcit ille. Vltro enim terra fructificat, primũ herbã, deinde ſpicã, deinde plenũ frumentũ in ſpica. Et cũ ẽx ſe produxerit fructus, ſtatim mittit falcẽ: qm̃ adeſt meſsis. [i] Et dicebat: Cui aſsimilabimus regnũ dei: aut cui parabolæ cõparabimus illud? Sicut granũ ſinapis quod cũ ſeminatũ fuerit in terra, & cum ſeminatũ fuerit, aſcendit & fit maius omnibus holeribus, & facit ramos magnos: ita ut poſsint ſub umbra eius aues cœli habitare. [k] Et talibus multis parabolis loquebatur eis uerbũ prout poterant audire: ſine parabola aũt non loquebatur eis. [l] Seorſum aũt diſcipulis ſuis diſſerebat omnia. [m] Et ait illis in die illa cum ſero eſſet factũ: Tranſeamus contra. Et dimittentes turbã, aſſumunt eum ita ut erat in naui, & aliæ naues erant cum illo. Et facta eſt procella magna uenti, & fluctus mittebat in nauim, ita ut impleretur nauis. Et ẽrat ipſe in puppi ſuper ceruical dormiens, & excitant eum, & dicunt illi: Magiſter, non ad te pertinet quia perimus? Et exurgens comminatus eſt uento, & dixit mari: Tace, & obmuteſce. Et ceſſauit uentus, & facta eſt tranquillitas magna. Et ait illis: Quid timidi eſtis? Necdum habetis fidem. Et timuerunt timore magno, & dicebant ad alterutrum: Quis putas eſt iſte, quia uentus & mare obediunt ei?

Caput V

ET uẽnerunt trans fretum maris in regionem Geraſenorum. Et exeunti ei de naui, ſtatim occurrit de monumentis homo in ſpiritu immundo, qui domiciliũ habebat.

A a ¶ *Et dicebat illis: etc.*] Lucerna, uerbũ eſt de tribus ſeminibus. Modius aũt tegens, auditus eſt inobedientium. Candelabrũ apoſtoli ſunt: quos illuminauit uerbum dei abſconditum & occultũ. Parabola utriuſq; ſeminis eſt. In palam uero uenit, dum à dño tractatur. Et dicebat: In qua menſura
menſi fueritis, reme-
tietur uobis. Etenim
ſecũdum menſurã fi-
dei, unicuiq; diuidi-
tur intelligẽtia myſte-
d 39 riorum: & adijcietur,
II dum ſciẽtiæ etiã adij-
cientur uirtutes. Qui
e 40 enim habet, dabitur
II ei, id eſt, qui habet fi-
dem, habebit uirtu-
f 41 tẽ: Et qui habet opus
II uerbi, habebit intelli-
gentiam myſterij. Et
g 42 qui non habet econ-
II tra fidem, deficit uir-
h 43 tute. Et qui nõ habet
X opus uerbi, eius intel
ligentia caret. Et qui
non intelligit, iam au
ditum perdidit, ac ſi
non audiſſet. b ¶ *Et
dicebat: Sic eſt regnum dei,
i 44 etc.*] Et hanc parabo-
II lam prædictis conſe-
quẽtem proprie ſum
pſit Marcus. Scriptu-
ras nouimus diuinas
B per ſimilitudines ter-
renas plerunq; cœle-
k 45 ſtia ſacramenta mon-
VI ſtrare: ſicut totum cor
pus conſtat euange-
l 46 liorum. Regnum dei,
X eccleſia eſt, quæ regi-
m 47 tur à deo, & ipſa regit
II homines, & cõtrarias
uirtutes & uitia cal-
cat: ut eſt centurio ha
bens ſub ſe milites.
Homo iactãs ſemen,
filius hominis eſt: ſe-
men, uerbũ uitæ: ter-
ra, corda humana.
Dormitatio hominis
mors eſt ſaluatoris.
Exurgit ſemen nocte
& die. Poſt ſomnum
Chriſti, numerus cre
dentiũ per aduerſa &
proſpera magis ma-
giſq; germinabat in
fide, & creuit in ope-
re, dũ neſcit ille. Tro-
pica eſt iſta locutio,
& in ſcripturis diui-
nis creberrima con-
ſuetudine ſeminatur,
id eſt, neſcire nos fecit, quis fructum in finem afferat: dum dicit: qui perſeuerauerit uſq; in finem, ipſe ſaluabitur. Vltro enim terra fructificat, dum uoluntatem noſtram deus expectat, dicens: Si uis peruenire ad uitam, ſerua mãdata. Primũ, herbam, id eſt, timorem. Initium enim ſapientiæ timor dñi. Deinde ſpicã, id eſt pœnitentiã lachrymoſam. Deinde plenum fructũ in ſpica, id eſt, charitatẽ. Plenitudo eñ legis, charitas eſt. c ¶ *Et cum ex, etc.*] Falx, eſt mors uel iudiciũ, quod ſecat omnia: qm̃ adeſt meſsis, id eſt cõſummatio ſeculi: In qua iuſti gau- C
debunt, qui in lachry
mis ſeminauerunt.
Quod ſemen iterum
ſimilat grano ſinapis:
quod minimum in ti
more eſt, magnũ aũt
in charitate: quæ eſt
maior omnibus hole
ribus: quia deus cha
ritas eſt. Et: omnis ca- 1. Ioan. 4.
ro fœnum. Et, qui in- Esa. 49.b
firmus eſt, holera mã Rom. 14.a
ducet: & fert ramos
miſericordiæ & com-
paſsionis. Cuius ſub
umbra paupes Chri-
ſti, qui ſunt cœli ani-
malia, delectantur ha
bitare. d ¶ *Seorſum au
tem, etc.*] Illi enim di-
gni erant audire my-
ſteria in penetrali in-
timo ſapientiæ: qui re
motis cogitationum
malarũ tumultib. in
ſolitudine uirtutum
permanebant. Sapi-
entia enim eſt in tem-
pore ocij. Deinde ad
mare ueniunt, & flu- D
ctibus turbantur. e
¶ *Et erat ipſe, etc.*] Pup
pis, mortuis pellibus
uiuos continet, & flu
ctus arcet, & ligno ſo-
lidatur, id eſt cruce &
morte dñi, eccleſia ſal
uatur. Ceruical, cor-
pus dñi eſt: cui diui-
nitas ſicut caput incli
nata eſt. Puppis, ini-
tiũ eccleſiæ eſt: in qua
dñs dormit morte
corporali: Quia nun
quam dormiet, qui
cuſtodit Iſrael. Cõmi-
natur uento & mari,
ut taceat: de quo dici-
tur: Tu dominaris po
teſtati maris, & reli-
qua. Ventus & mare, Psal. 88.b
dæmones & perſecu-
tores ſunt: quibus di
cit, tace: quando com
peſcit edicta regum i-
niquorũ ut uoluerit,
quia nõ eſt hominis
ut dirigat greſſus ſu-
os. Tranquillitas ma-
gna, pax eccleſiæ eſt poſt preſſuram: ſiue theoria, poſt actualem uitam.

CAP. V

ET *uener. etc.*] Sexta uirtute ſanat, q in monumẽtis domiciliũ habebat: nec catenis ligatus, nec cõpedib. Nemo eñ domare eũ poterat. In mõtib. & in monumen-

habebat in monumentis. Et neq; catenis iam quisquā po
terat eum ligare: qm̄ sæpe compedib. & catenis uinctus,
dirupisset catenas & compedes comminuisset: & nemo
poterat eum domare. Et semper die ac nocte in monu-
mentis & in montibus erat clamans & concidens se lapi
dibus. Videns aūt Iesum à longe, cucurrit & adorauit eū,
& clamans uoce magna dixit: Quid mihi & tibi Iesu fili
dei altissimi? Adiuro te per deū, ne me torqueas. Dicebat
enim illi: Exi spiritus immunde ab homine. Et interroga
bat eum: Quod tibi nomen est? Et dicit ei: Legiō mihi no
men est: quia multi sumus. Et deprecabatur eum multū
ne se expelleret extra regionē. Erat aūt ibi circa montem
grex porcorū magnus pascens. Et deprecabant̄ eum spi-
ritus, dicētes: Mitte nos in porcos, ut in eos introeamus.
Et concessit eis statim Iesus. Et exeuntes spiritus immūdi,
introierunt in porcos, & magno impetu grex præcipita
tus est in mare ad duo milia, & suffocati sunt in mari.
Qui autem pascebant eos, fugerunt & nunciauerunt in
ciuitatem, & in agros. Et egressi sunt uidere quid esset fa
ctū, & ueniunt ad Iesum, & uident illum qui à dæmonio
uexabatur sedentē uestitū & sanæ mentis, & timuerunt.
Et narrauerunt illis qui uiderant qualiter factum esset ei
qui dæmoniū habuerat & de porcis. Et rogare cœperūt
eum, ut discederet de finibus eorum. ᵃ Cumq; ascēderet
nauim, cœpit illū deprecari qui à dæmonio uexatus fue- a 48
rat, ut esset cum illo. Iesus autem non admisit eum, sed ait VIII
illi: Vade in domū tuam ad tuos, & annuncia illis quanta
tibi dn̄s fecerit & misertus sit tui. Et abijt, & cœpit prædi-
care in decapoli, quanta sibi fecisset Iesus, & omnes mi-
rabantur. ᵇ Et cum transcendisset Iesus in naui rursus trans fretum, cō b 49
uenit turba multa ad eum, & erat circa mare. Et uenit quidam de ar- II
chisynagogis nomine Iairus, & uidens eum, procidit ad pedes eius, &
deprecabatur eum multum, dicēs: Quoniam filia mea in extremis est:
ueni, impone manus super eam: ut salua sit, & uiuat. Et abijt cum illo,
& sequebatur eum turba multa, & comprimebāt eum. Et mulier quæ
erat in profluuio sanguis annis duodecim, & fuerat multa perpessa à
compluribus medicis, & erogauerat omnia sua, nec quicquam pro-
fecerat, sed magis deterius habebat: cum audisset de Iesu, uēnit in tur-
ba retro, & tetigit uestimentum eius. Dicebat enim: quia si uel uesti-
mentum eius tetigero, salua ero. Et confestim siccatus est fons san-
guinis eius, & sensit corpore, quia sanata esset à plaga. Et statim Iesus
in semetipso cognoscens uirtutem quæ exierat de illo, conuersus ad
turbam aiebat: Quis tetigit uestimenta mea? Et dicebant ei discipuli
sui: Vides turbam comprimentem te, & dicis, quis me tetigit? Et cir-
cunspiciebat uidere eam quæ hoc fecerat. Mulier uero timens & tre-
mens, sciens quod factum esset in se, uenit & procidit ante eum, & di
xit ei omnem ueritatem. Ille autem dixit ei: Filia, fides tua te saluam fe-
cit: uade in pace, & esto sana à plaga tua. Adhuc eo loquente, ueni-
unt ad archisynagogum, dicentes, quia filia tua mortua est, quid
ultra uexas magistrum? Iesus autem audito uerbo quod dicebatur,
ait archisynagogo: Noli timere, tantummodo crede. Et non admisit
quenquam

A monumentis erat: clamans & concidens se lapidib. Hic est desperatissimus gentiū populus, quē enumerat Apostolus: (2.Tim.2.a) Superbus, elatus, immundus, sanguinarius, idololatra, ignominiosus, nec lege naturæ, nec dei, nec humano timore alligatus. a ¶ *Cui legio.*] Id est decē milia, quæ cadunt ad dexteram patris, quæ est Christus. Cui dæmonio grex porcorū credit: cui nihil est utile, nisi ut simul in abysso, id est, in inferno, sine respectu misericordiæ suffocet̄ per impetū immaturæ mortis: à quib. fugiūt multi qui pascebāt eos. (Prou.19.d) Flagellato etenim stulto, sapiēs prudētior fit. Et rogāt Iesum, ut exeat à finib. eorū ut ait Petrus: Exi à me dn̄e, qm̄ immundus sum: Ne tāgāt arcā dei ut Oza. (2.Reg.b) Homo sanatus mittit̄ in domū suā, B & prædicat in decapoli: dū à Romano nūc regno, Iudæi cōuertunt̄, qui in litera tm̄ pendēt decalogi. Post hæc uenit Iairus archisynagogus: quia cū intrauerit plenitudo gētiū, tūc omnis Israel saluus fiet. (Rom.11.c) Iairus, siue illuminās, siue illuminatus interpretat̄, id est, Iudaicus populus umbra literæ deposita, spiritu illustratus & illuminatus: pcidens ad pedes uerbi, id est ad incarnationē Iesu se humiliās, rogat, p filia. (Heb.12.g) Qui sibi uiuit, alios uiuere facit. Abrahā & Moyses & Samuel rogāt, p plebe mortua & sequitur Iesus preces eorū. Septima uirtute suscitat mortua. Sed inter uiam tāgit fimbriā retro mulier sanguinaria: quæ profligatā cū salute perdidit in medicos nihil proficientes substātiā. Septimo die requieuit deus ab omnib. operib. suis.

Quādo suscitat̄ mortua intus, & semiuiua foris cum turbis. (C) Fluxus sanguinis sterilitatē facit. unde dicitur ad ecclesiā gentiū: Lætare sterilis quæ non paris. (Esa.54.a) b ¶ *Venit in turba retro, etc.*] Id est post resurrectionem. Fimbriā tangit, ac si cymbala & mala punica, quæ pendēt de extremis oris tunicæ summi sacerdotis. Cymbalū, confessionem: malum punicū, martyrij uoluntatē, & uirtutum cādorem: siue unitatē significat. Ad puellā dicitur: Tabita cumi, id est puella surge. Archisynagogo dicitur: Filia tua mortua est. Iesus aūt dixit: Non est mortua, sed dormit. Vtrunq; est: mortua est nobis, mihi dormit. Annorum duodecim erat puella: & annis duodecim erat mulier perpessa. Peccata non credentium, apparent in initio fidei credentium. (D) Vnde dicitur. Credidit Abraham deo & reputatum est ei ad iustitiam. (Gal.3.a)

quenquam se sequi:nisi Petrum & Iacobum,& Ioannem fratrem Iacobi.Et ue C
niunt in domum archisynagogi, & uidit tumultum & flentes & eiulantes
multum:& ingressus ait illis:Quid turbamini & ploratis?puella non est mor-
tua,sed dormit.Et irridebant eum.Ipse uero eiectis omnibus, assumit patrem
& matrem puellæ,& qui secum erant, & ingrediuntur ubi puella erat iacens,
& tenens manum puellæ,ait illi:Tabita cumi,quod est interpretatum: Puella
tibi dico,surge.Et confestim surrexit puella & ambulabat.Erat autem annorũ
duodecim,& obstupuerunt stupore magno.Et præcepit illis uehementer, ut
nemo id sciret,& dixit dare illi manducare. Cap. VI

E[a]T egressus inde abijt in patriã suã, & sequebantur eũ discipuli sui. Et fa-
cto sabbato cœpit in synagoga docere, & multi audientes admirabãtur
in doctrina eius,dicentes:Vnde huic hæc omnia? Et quæ est sapientia quæ da
ta est illi,& uirtutes tales quæ per manus eius efficiunt?Nonne hic est faber fi-
lius Mariæ,frater Iacobi,& Ioseph,& Iudæ,& Simonis?Nonne & sorores eius
hic nobiscũ sunt?Et scandalizabant in illo.[b]Et dicebat illis Iesus: Quia non est
propheta sine honore nisi in patria sua, & in domo sua,& in cognatione sua.
Et non poterat ibi uirtutẽ ullã facere: nisi paucos infirmos impositis manibus
curauit.Et mirabatur propter incredulitatẽ eorũ: [c] & circuibat castella in cir-
cuitu docens.[d]Et conuocauit duodecim,& cœpit eos mittere binos, & dabat
illis potestatẽ spirituũ immundorum:Et præcepit illis ne quid tollerent in uia,
nisi uirgã tantum:non perã,non panẽ,neq; in zona æs,sed calciatos sandalijs,
& ne induerentur duabus tunicis.Et dicebat eis:[e]Quocunq; introieritis in do
mũ,illic manete donec exeatis inde.[f]Et quicunq; non receperint uos, neq; au
dierint uos:exeuntes inde,excutite puluerẽ de pedib. uestris in testimoniũ il-
lis.[g]Et exeuntes prædicabãt ut pœnitentiã agerent, & dæmonia multa eijcie-
bant,& ungebãt oleo multos ægros,& sanabant.[h]Et audiuit rex Herodes(ma D
nifestũ enim factũ est nomen eius) & dicebat:Quia Ioannes baptista resurre-
xit à mortuis:& propterea uirtutes operantur in illo.Alij aũt dicebant,quia E-
lias est:alij uero dicebant,quia propheta est,quasi unus ex prophetis.[i]Quo au
dito,Herodes ait:Quem ego decollaui Ioannem, hic à mortuis resur
rexit.[k]Ipse enim Herodes misit ac tenuit Ioannẽ, & uinxit eum in car-
cerem propter Herodiadem uxorem Philippi fratris sui: quia duxerat
eam.Dicebat enim Ioannes Herodi: Non licet tibi habere uxorem fra
tris tui.Herodias autem insidiabatur illi, & uolebat occidere eũ, nec
poterat.Herodes enim metuebat Ioannem,sciens eum uirum iustum
& sanctum,& custodiebat eum, & audito eo multa faciebat,& liben-
ter eum audiebat.[l]Et cum dies opportunus accidisset, Herodes nata-
lis sui cœnam fecit principibus,& tribunis & primis Galilææ. Cumq;
introisset filia ipsius Herodiadis & saltasset, & placuisset Herodi: si-
mulq; recumbentibus,rex ait puellæ:Pete à me quod uis,& dabo tibi.
Et iurauit illi: quia quicquid petieris, dabo tibi: licet dimidiũ regni
mei.Quæ cum exisset dixit matri suæ:Quid petam? At illa dixit:Caput
Ioannis baptistæ.Cumq; introisset statim cum festinatione ad regem,
petiuit,dicens: Volo,ut protinus des mihi in disco caput Ioannis ba-
ptistæ.Et contristatus est rex propter iusiurandum, & propter simul
recumbentes noluit eam contristare: sed misso spiculatore, præcepit
afferri caput eius in disco, & decollauit eum in carcere. Et attulit ca-
put eius in disco,& dedit illud puellæ,& puella dedit matri suæ. Quo
audito,discipuli eius uenerũt,& tulerunt corpus eius, & posuerunt il
lud in monumento.[m]Et cõuenientes apostoli ad Iesum,renunciaue-
rũt ei omnia quæ egerãt & docuerãt.Et ait illis:[n]Venite seorsum in de
sertum

A CAP. VI
ET egressus, etc.] Deinde iens in patriam suã, filius fabri Iesus uocatur. Et hoc mystice: sed fabri qui fabricatus est auroram & solem, id est ecclesiã primam & sequẽtem: in quarum figura mulier & puella sanãtur.
a 50 b ¶ *Quia non est propheta.*] Comitatur sæpe
I uilitas originem: ut
1.Reg.25.b est, quis est filius Isai?
Sed humilia dominus respicit, & alta à longe cognoscit. Mit-
b 51 tuntur deinde duode
I cim apostoli, & datur eis potestas præcepta docendi: ut comitet
c 52 uerbum simul & fa-
II ctum: & cum promis-
d 53 sis inuisibilibus, uisi-
II biles uirtutes micent, & cum ungebãt oleo
e 54 ægros, infirmitatem
II fidei uirtute corrobo
f 55 rãt. c ¶ *Et audiuit, etc.*]
II Lucernam sub mo-
g 56 dio abscondi fas non
VIII est. d ¶ *Quo audito, Herodes ait: etc.*] Per Iro-
B
h 57 niam expresse pronũ
II ciat Herodes pelliceus. Caput legis quod
i 58 est Christus de corpo
X re abscidit proprio, id est Iudaico popu-
k 59 lo, & datur gentili pu
II ellæ, id est Romanę ecclesiæ, & puella dat matri suæ adulterę, id est synagogæ, crediturę in fine. Corpus Ioãnis sepelitur: caput in disco collocatur: lite-
l 60 ra humo tegitur: spi-
VI ritus in altari honoratur ac sumitur. e ¶ *Et conuenientes apostoli ad Iesum, renunciauerũt, etc.*]
Eccles.1.b Ad locum unde exeunt flumina reuertuntur. Deo semper gratias referunt missi quod acceperant. f ¶ *Et ait illis: Venite seorsum in desertum locum, etc.*] Et hoc proprie Marcus. Seorsum ducit quos elegit: ut inter malos uiuen-
m 61 tes, mala non inten-
VIII dant: ut Lot in So-
n 62 domis, & Iob in terra
V Hus, & Abdias in do

A mo Achab. a ¶ *Et ait illis: requiescite, etc.*] Vt aues in ramis sinapis. Pusilla hic sanctis requies, lõgus labor. Sed postea dicit illis, ut requiescãt à laboribus suis. Erãt eñ qui ueniebant & redibãt multi, nec mãducãdi spaciũ habebãt in arca Noe: & animalia quæ intus erant foris nitebant, & quæ foris erãt, intro erũpebãt. Sic nimirũ agit in ecclesia: Iudas recessit: latro accessit. Quàm diu recedit à fide, nec ecclesiæ requies est sine mœrore. Rachel plorãs filios suos, noluit cõsolari. Non est hic cõuiuiũ, in quo bibit uinũ nouũ, quando cãtabit canticũ nouum, in cœlo nouo, & in terra noua, ab hominib. nouis: cum mortale hoc induerit immortalitatẽ, cum quinq; panib. & duobus piscibus, quinq; milia hominũ uespe-
B ra uitæ pascentur, & duodecim cophini octaua uirtute pleni fragmẽtis colligũtur, cum sedẽt super thronos duodecim, iudicantes duodecim tribus Israel. Qui sunt fragmẽta? Abraham, Isaac & Iacob: qñ reliquiæ saluæ fient ex Israel? qñ facie ad faciẽ uidebimus, quod in lege Moysi, & prophetis, & psalmis, scriptũ legimus de Christo. Vnde post quartã uigiliã noctis, cõpescit Iesus tumorẽ maris, ambulãs super illud, & dicit: Cõfidite, ego sum: quia uidebimus eũ sicuti est. Tũc cessauit uentus & procella Iesu sedente, id est regnante in naui: quæ est uniuersalis ecclesia. Sequitur. b ¶ *Et quotquot, etc.*] Qñ fugiet dolor & gemitus.

Cap. VII

E*T cõuenerũt ad eum pharis. etc.*] Pharisæorũ superfluum latratum, sur-

sertũ locũ, & requiescite pusillũ. Erant enim qui ueniebãt & redibãt, C
multi. Et nec spaciũ manducandi habebant. °Et ascẽdentes in nauim, o 63 VI
abierũt in desertũ locũ seorsum. Et uiderunt eos abeuntes, & cognouerũt
multi, & pedestres de omnibus ciuitatibus cõcurrerũt illuc, &
præuenerũt eos. Et exiẽs uidit turbã multã Iesus, & misertus est super
eos: q̃a erãt sicut oues nõ habẽtes pastorẽ. Et cœpit illos docere multa.
ᵖEt cũ iam hora multa fieret, accesserũt discipuli eius, dicẽtes: De- p 64 I
sertus est locus hic: & iam hora præterijt: dimitte illos, ut euntes in ꝓ-
ximas uillas & uicos emant sibi cibos quos manducent. Et respõdens
ait illis: Date illis uos mãducare. Et dixerũt ei: Eũtes emamus ducẽtis
denarijs panes, & dabimus illis mãducare. Et dixit eis: Quot panes ha
betis? Ite & uidete. Et cũ cognouissent, dicũt: Quinq;, & duos pisces.
Et præcepit illis, ut accũbere facerẽt oẽs, secundũ cõtubernia super ui
ride fœnũ. Et discubuerũt in partes per cẽtenos & quinquagenos. Et
acceptis quinq; panib. & duobus piscibus, intuẽs in cœlũ benedixit:
& fregit panes, & dedit discipulis suis, ut ponerẽt ante eos. Et duos pi
sces diuisit omnibus, & manducauerũt oẽs, & saturati sunt. Et sustulerũt
reliquias fragmẽtorũ duodecim cophinos plenos, & de piscibus.
Erãt aũt q̃ mãducauerũt, quinq; milia uirorũ. ᵠEt statim coegit disci- q 65
pulos suos ascẽdere nauim, ut præcederẽt eũ trãs fretũ ad Bethsaidã, VI
dũ ipse dimitteret populũ. ʳEt cũ dimisisset eos: abijt in montẽ orare. r 66
ˢEt cũ sero esset, erat nauis in medio mari, & ipse solus in terra, & ui- II
dens eos laborãtes in remigãdo: erat eñ uẽtus cõtrarius eis. Et circa s 67
quartã uigiliam noctis uenit ad eos ambulans super mare, & nolebat IIII
præterire eos. At illi ut uiderũt eũ ambulantẽ super mare, putauerunt
phãtasma esse, & exclamauerũt: Oẽs eñ uiderũt eũ, & cõturbati sunt. D
Et statim locutus est cũ eis, & dixit eis: Cõfidite, ego sum, nolite time-
re. ᵗEt ascẽdit ad illos in nauim, & cessauit uẽtus. Et plus magis intra se t 68
stupebant. Non enim intellexerunt de panibus: erat enim cor eorum VI
obcæcatũ. Et cum transfretassent, uenerunt in terram Genezareth, &
applicuerunt. ᵘCumq; egressi essent de naui, continuo cognouerunt u 69
eum, & percurrentes uniuersam regionẽ illam, cœperunt in grabatis II
eos qui se male habebant circumferre, ubi audiebãt eum esse: & quocunq;
introibat in uicos, uel in uillas aut ciuitates, in plateis ponebãt
infirmos, & deprecabantur eum, ut uel fimbriã uestimenti eius tangerent.
Et quotquot tangebant eum, salui fiebant. Cap. VII

E ᵃT cõuenerũt ad eũ pharisæi, & quidã de scribis uenientes ab Hiero a 70
solymis. Et cũ uidissent quosdã ex discipulis eius cõmunibus ma X
nibus, id est nõ lotis, mãducare panes, uituperauerũt. Pharisæi aũt &
oẽs Iudæi nisi crebro lauerint manus, nõ mãducãt: tenẽtes traditionẽ
seniorũ: Et à foro uenientes nisi baptizẽtur nõ comedũt. Et alia multa
sunt, quæ tradita sunt illis seruare: baptismata calicũ & urceorũ & æramentorũ
& lectorũ. ᵇEt interrogabãt eum pharisæi & scribæ: Qua- b 71
re discipuli tui non ambulãt iuxta traditionẽ seniorũ: sed cõmunibus VI
manibus manducãt panẽ? At ille respõdens, dixit eis: Bene prophetauit
Esaias de uobis hypocritis: sicut scriptũ est: Populus hic labijs me
honorat: cor aũt eorũ longe est à me. In uanũ aũt me colunt, docẽtes
doctrinas & præcepta hominũ. Relinquẽtes eñ mandatũ dei, tenetis
traditionẽ hominũ: baptismata urceorũ & calicũ, & alia similia his fa
citis multa. Et dicebat illis: Bene irritũ facitis præceptũ dei, ut traditionẽ
uestrã seruetis. Moyses eñ dixit: Honora patrẽ tuũ & matrẽ tuam,

A carationis obtundit, id est Moysi & Eliæ increpatione: ut nos aduersantes hæreses uerbis scripturę uincamus, uidẽtes discipulos nõ lotis manib. mãducare: quod futurã gentiũ cõmunionẽ significat. Mundicia & baptismũ pharisaicũ sterile est. Cõmunicatio non lota apostolica extẽdit palmites suos
usq; ad mare: quod cul-
pa maius est. Tradi-
tio aũt pharisaica in
mensis & puris uasis
nõ est tractãda: sed ab
scindenda & radẽda.
Sæpe enim traditio-
nibus hominũ man
data dei cedunt. Post
hoc signũ mulier Sy-
rophœnissa, cuius fi-
lia spiritũ immundũ
habebat, intrãs proci
dit ad pedes eius: erat
c 72 enĩ gẽtilis mulier, ro
VI gat pro filia, quę est ma
ter nostra, Romana
ecclesia, & nata dęmo
niaca, barbarica est
occidẽtalis natio: cu-
ius fides fecit de cane
ouẽ: micas spiritualis
intellectus, non panẽ
fractũ literæ sumere
cupit. Fidelis prudẽs
& humilis merẽt quod
poscit. a ¶ *Et iterum exiens de finibus.*] Et hic
B proprie narrat Mar-
cus decimã uirtutẽ.
Tyrus interpretatur
angustia significãs Iu
dæã: cui dñs dicit: Co
angustatũ est stratũ:
d 73 breue est pallium, u-
VI trunq; operire nõ po
test: ut trãsferat se ad
gẽtes alias. Sidon ue-
ro uenatio interpreta
tur, quæ fera indomi
taq; nostra natio est,
& uenit ad mare Gali
lææ, quod fluctuosa
uolubilitas est: inter
medios fines Deca-
e 74 poleos, quod inter-
X pretatũ decalogi man-
data. Saluator ad sal-
uandas gẽtes ab apo
stolis ducitũ: qui inter-
rogante se adolescẽti
quid faceret, respon-
dit: Nosti mandata?
b ¶ *Et adducunt.*] Ge-
nus humanum per
f 75 multa membra, ac si
VIII unus homo uaria pe
ste absumpta enume
g 75 ratur: in protoplasto
VI cæcatur, dum uidet.
Surdus fit, cũ audit:
dum odoratũ, emun-
gitur. Obmutescit dũ loquitũ. Mancus fit dum manũ extẽdit. Incurnatũ, dũ eri C
gitur. Hydropicus fit, dũ cõcupiscit: claudus fit, dũ pro
greditur: lepra suffunditũ, dum nudatũ: dæmone impletũ, dum diuinitatẽ appetit: morte moritũ, dũ audacter ex-cusat quod inobediẽter cõmisit.

& qui maledixerit patri uel matri, morte moriatur. Vos aũt dicitis: Si dixerit homo patri uel matri corban, quod est donum quodcunq; ex me tibi proderit, & ultra non dimittitis eum quicquã facere patri suo aut matri: rescindentes uerbũ dei per traditionẽ uestram quam tradidistis. Et similia huiusmodi multa facitis. Et aduocãs iterũ turbam, dicebat illis: Audite me omnes & intelligite: Nihil est extra hominẽ introiens in eũ, quod posit eũ coinquinare: sed quæ de homine procedunt, illa sunt quę coinquinant hominẽ. Si quis habet aures audiendi audiat. [c] Et cum introisset in domũ à turba, interrogabant eum discipuli eius parabolam. Et ait illis: Sic & uos imprudentes estis. Non intelligitis, quia omne extrinsecus introiẽs in hominem, non potest eum coinquinare: quia non intrat in cor eius, sed in uentrẽ & in secessum exit, purgans omnes escas. Dicebat autem: quoniam quæ de homine exeunt, illa coinquinant hominẽ. Ab intus enim de corde hominũ malæ cogitationes procedunt: adulteria, fornicationes, homicidia, furta, auariciæ, nequitię, dolus, impudicitiæ, oculus malus, blasphemia, superbia, stultitia. Omnia hæc mala ab intus procedunt, & coinquinãt hominem. Et inde surgens, abijt in fines Tyri & Sidonis: & ingressus domum, neminẽ uoluit scire, & non potuit latere. Mulier enim statim ut audiuit de eo, cuius filia habebat spiritum immundum, intrauit & procidit ad pedes eius. Erat enim mulier gẽtilis Syrophœnissa genere: [d] & rogabat eum ut dæmoniũ eijceret de filia eius. Qui dixit illi: Sine prius saturari filios. Non est enim bonũ sumere panem filiorũ, & mittere canibus. At illa respondit, & dicit illi: Vtiq; domine, nam & catelli comedunt sub mensa de micis puerorũ. Et ait illi: Propter hunc sermonẽ uade, exijt dæmoniũ à filia tua. Et cum abijsset domũ suam, inuenit puellam iacentẽ supra lectũ, & dæmoniũ exijsse. [e] Et iterũm exiens de finibus Tyri, uenit per Sidonẽ ad mare Galilææ inter medios fines Decapoleos: & adducũnt ei surdum & mutũ, & deprẽcabantur eum, ut imponat illi manum, & apprẽhendens eum de turba seorsum, misit digitos suos in auriculas eius: & expuẽns tetigit linguam eius: & suspiciẽns in cœlum, ingemuit, & ait illi: Ephetã, quod est adaperire. Et stãtim apertæ sunt aures eius, & solutũ est uinculũ linguę eius, & loquebantur recte, & præcẽpit illis, ne cui dicerẽt. [f] Quãnto aũt eis pręcipiebat, tanto magis plus prędicabant, & eo amplius admirabantur, dicentes: [g] Bene omnia fecit, & surdos fecit audire, & mutos loqui.

Cap. VIII

IN diẽbus illis iterum cum turba multa esset, nec haberent quod manducarent, conuocatis discipulis, ait illis

c ¶ *Et deprecabantur.*]
Incarnatũ fore dñm,
multi iusti & patriar-
chæ cupiebant. d
¶ *Apprehẽdens.*] Seor
sum semper à turbu-
lentis cogitationib. &
actibus inordinatis,
sermonibusq; incõ-
positis ducitũ, q sanari
meretũ. Digiti qui in
aures eius mittuntũ,
uerba spiritus sunt:
de quo dicitur: Digi- Exo.8.c
tus dei hic est. Et: O- Psal.8.a
pera digitorũ tuorũ
sunt cœli. e ¶ *Et expuens.*] Spuma de car
ne dñi, est diuina sa-
piẽtia: quæ soluit uin
culũ labiorũ humani
generis: ut dicat: Cre-
do in deũ patrẽ om-
nipotentem, &c. f
¶ *Et suspiciens.*] Id est,
nos gemere docuit,
& in cœlũ thesaurum
cordis nostri erigere:
quod per gemitũ cõ-
pũctionis intimæ, fri-
uola lætitia carnis D
purgatũ: ut dicitũ: Ru- Psal.37.b
giebam à gemitu cor
dis mei. g ¶ *Et ait illi.*] Corde enim cre-
ditur ad iustitiã: ore
aũt confessio fit ad sa
lutẽ. h ¶ *Et statim.*]
Apertæ sunt aures e-
ius ad hymnos, & cã
tica, & psalmos: solutũ
lingua, ut eructet uer
bũ bonũ quod non
possũt minæ nec uer
bera cohibere: ut ait
apostolus Paulus: E-
go uinctus: sed nõ est
alligatũ in me uerbũ
dei. i ¶ *Et præcepit illis.*] Non in uirtuti-
bus gloriandum esse
docuit, sed in cruce et
in humiliatione. k
¶ *Quantum autem.*] Ci
uitas in monte posi-
ta undiq; circunspe-
cta abscondi non po
test: humilitas semper
præcedit gloriam.

Cap. VIII

IN *diebus illis, &c.*]
Vndecima uirtute
septẽ panes, quatuor
ieiunis milibus fran-
guntur: & pauci pisci
culi

illis: Misereor super turbam: quia ecce iam triduo susti-
nent me, nec habent quod manducent: & si dimisero
eos ieiunos in domum suam, deficient in uia. Quidam
enim ex eis de longe uenerũt. Et responderũt ei discipu
li sui: Vnde istos quis poterit hic satiare panibus in solitu
dine? Et interrogauit eos: Quot panes habetis? Qui dixe-
runt: Septem. Et præcepit turbæ discumbere super ter-
ram. Et accipiens septẽ panes, gratias agens, fregit, & da-
bat discipulis suis, ut apponerent. Et apposuerunt turbę,
& habebant pisciculos paucos, & ipsos benedixit, & ius-
sit apponi. Et manducauerunt, & saturati sunt. Et sustule
runt quod superauerat de fragmentis septẽ sportas. Erãt
autem qui manducauerant quasi quatuor milia, & dimi
sit eos. Et statim ascendens nauim cum discipulis suis, ue
nit in partes Dalmanutha: [a] & exierunt pharisæi, & cœpe a 77 IIII
runt conquirere cum eo, quærẽtes ab eo signum de cœ
lo, tentantes eum. Et ingemiscens spiritu ait: Quid gene-
ratio ista signum quærit? [b] Amen dico uobis, si dabitur b 78 VI
generationi isti signum. Et dimittens eos ascendens ite-
rum nauim, abijt trans fretum. Et obliti sunt panes sume
re, & nisi unum panem non habebant secũ in naui. [c] Et c 79 II
præcipiebat eis, dicens: Videte & cauete à fermento pha
risæorum & fermento Herodis. [d] Et cogitabant ad alter- d 80 VI
utrum dicentes: quia panes non habemus. Quo cogni-
to, ait illis Iesus: Quid cogitatis, quia panes non habetis?
Nondum cognoscitis nec intelligitis? Adhuc cæcatũ ha-
betis cor uestrum: oculos habentes, non uidetis: & aures
habentes, non auditis. Nec recordamini, quando quin-
que panes fregi in quinq; milia, & quot cophinos frag-
mentorũ plenos sustulistis? Dicunt ei: Duodecim. Quan
do & septem panes in quatuor milia, quot sportas frag-
mentorum tulistis? Et dicunt ei: Septem. Et dicebat eis:
Quomodo nondum intelligitis? [e] Et ueniunt Bethsaida, e 81
& adducunt ei cæcum, & rogabant eũm ut illum tangeret. Et apprehensa ma X
nu cæci, ed[b]uxit eum extra uicũ, & expuens in oculos eius, impositis manibus
suis interrogauit eũ, si quid uideret. Et aspiciẽns ait: Video homines uelut ar-
bores ambulantes. Deinde iterum imposuit manus super oculos eius, & cœ-
pit uidere, & restitutus est, ita ut clarè[c] uideret omnia, et misit illum in domum
suam, dicens: Vade in domum tuam: & si in uicũ[d]m introieris, nemini dixeris.
[f] Et egressus est Iesus & discipuli eius in castella Cæsaræ Philippi, & in uia in- f 82
terrogabat discipulos suos, dicens eis: Quem me dicunt esse homines? Qui re I
sponderunt illi, dicentes: Ioannem Baptistam: alij Eliam: alij uero quasi unum
de prophetis. Tunc dicit illis: Vos uero quem me esse dicitis? Respondens Pe-
trus ait ei: Tu es Christus. [g] Et cõminatus est eis, ne cui dicerent de illo. Et cœ- g 83
pit docerẽ eos, quoniam oportet filium hominis multa pati, & reprobari à se II
nioribus, & à summis sacerdotibus, & scribis, & occidi, & post tres dies resur-
gere, & palam uerbum loquebatur. [h] Et apprehendens eũ Petrus, cœpit incre h 84
pare eum. Qui conuersus & uidens discipulos suos, comminatus est Petro, di VI
cens: Vade retro me satana, quoniam non sapis quæ dei sunt, sed quę sunt ho
minum. [i] Et conuocata turba cum discipulis suis, dixit eis: Si quis uult me se- i 85
qui, deneget semetipsum, & tollat crucem suam, et sequatur me. Qui enim uo II

A culi benedicuntur: & de fragmẽtis septem sportæ plenæ sustolluntur. Septẽ panes, dona sunt septem spiritus sancti. Quatuor milia, annus est noui testamenti cum quatuor temporibus. Septem sportæ, primæ septem ecclesiæ. Fragmenta panum, mystici intellectus primæ septimanæ sunt. Pisciculi benedicti libri sunt noui testamenti: quoniã piscis assi partem, dominus resurgens postulat, & piscem superpositum prunis, discipulis in captura piscium porrigit. Post hęc ueniũt Bethsaida, quæ domus uallis interpretatur: quæ est alia nisi mundus, qui est uallis lachrymarũ? Adducunt duodecima uirtute, cęcũ qui non uidet: nec ante, nec retro: id est, qui fuit, q est, qui erit. a ¶ *Et rogabant eum ut illum tan*
B *geret.*] Quis est qui tangit, nisi qui compungitur? Et apprehendit manum cæci, ut lamentationem cæcitate cordis sui agat deflens ut Hieremias euersionem ciuitatis dei, hoc est, animæ suæ. b ¶ *Eduxit eum extra uicum.*] Id est, uicinitatem malorum.
1.Cor. 15.d Corrũpunt enim mores bonos colloquia mala. Et expuens in oculos eius, ut uideat uoluntatem domini per flatum spiritus sancti: impositis manibus, interrogat eũ si aliquid uideret. Per opera domini uidet maiestatẽ eius. A magnitudine enim creaturæ creator agnoscitur. c ¶ *Et aspiciens ait.*] Id est, omnes homines existimans superiores sibi: indignum se iudicans, ut
1.Reg. 26.d David, uocari homi-
2.Reg. 16.b nem, & canem mortuum, & pulicẽ unũ. Iterũ manus posuit super oculos eius, ut

uideret clarè omnia: C id est, per opera uisibilia, inuisibilia intelligeret, & quæ oculus nõ uidit, & clarè animæ suæ statum, post rubiginẽ peccati mũdi cordis oculo contueretur. Beati enim mundo corde, quoniam ipsi deum uidebunt. Et misit eum in domum suam, ut uideret in se quod antè non uidit. Non enim putat homo desperans de salute omnino posse, quod facile illuminatus per spẽ potest perficere. Et dicit ei: d ¶ *Si in uicum introieris, nemini dixeris, &c.*] Id est, uicinis cęcitatem tuam semper enarra, nõ uirtutem: ut ait Paulus: Qui fui blasphemus, & persecutus sum ecclesiam dei. e ¶ *Post hæc cœpit docere illos.*] Sicut gubernator peritus tempestatem in tranquillitate præcauens nautas paratos uult esse suos. Vnde domi D nus: Si quis uult post me sequi, deneget semetipsum, id est, alter ex altero efficiatũ. Post confirmationem crucis, gloria resurrectionis ostenditur. Vnde & sequitur teruadecima uirtute.

lucrit animã suam saluam facere, perdet eam: qui autem perdiderit animã suam propter me & euangelium, saluam faciet eam. Quid enim proderit homini, si lucretur mũdum totũ, & detrimentũ animæ suæ faciat? Aut quid homo cõmutationis dabit pro anima sua? [k] Qui enim me confusus fuerit, & uerba mea in generatione ista adultera & peccatrice, & filius confundet eum cum uenerit in gloria patris sui cum angelis sanctis.

Cap. IX

ET [a] dicebat illis: Amen dico uobis: quia sunt quidã de hic stantibus, qui non gustabunt mortem, donec uideant regnum dei ueniens in uirtute. Et post dies sex assumpsit Iesus Petrum & Iacobum & Ioannẽ, & ducit illos in montem excelsum seorsum solos, & transfiguratus est coram ipsis. Et uestimenta eius facta sunt splendentia & candida nimis uelut nix: qualia fullo non potest super terrã candida facere. Et apparuit illis Elias cum Mose, & erant loquẽtes cum Iesu. Et respondens Petrus ait Iesu: Rabbi, bonum est nos hic esse, & faciamus tria tabernacula, tibi unum, & Moysi unũ, & Eliæ unum. Nõ enim sciebat quid diceret. Erant enim timore exterriti. Et facta est nubes obumbrans eos, & uenit uox de nube dicens: Hic est filius meus charissimus, audite illum. Et statim circumspicientes, neminem amplius uiderunt, nisi Iesum tantum secum. Et descendentibus illis de monte, præcepit illis ne cui quæ uidissent narrarent: nisi cum filius hominis à mortuis resurrexerit. [b] Et uerbũm conti nuerunt apud se: conquirẽtes, quid esset, cum à mortuis resurrexerit. [c] Et interrogabant eum dicentes: Quid ergo dicunt pharisæi & scribæ: quia Eliam oporteat uenire primum? Qui respondens ait illis: Elias cum uenerit, primo restituet omnia, & quomodo dictum est in filiũ hominis, ut multa patiatur & cõtemnatur. Sed dico uobis, quia Elias uenit, & fecerũt illi quæcunq; uoluerunt, sicut scriptũ est de eo. [d] E ueniẽs ad discipulos suos uidit turbam magnam circa eos, & scribas conquirentes cum illis. Et confestim omnis populus uidens Iesum, stupefactus est, & expauerũt, & accurrentes salutabant eum, & interrõgauit eos: Quid uos cõquiritis? [e] Et respõdẽs unus de turba dixit: Magister, attuli filium meũ ad te habentẽ spiritũ mutũ: qui ubicunq; eũ apprehenderit, allidit eũ, & spumat, & stridet dentibus, & arescit. Et dixi discipulis tuis, ut eijcerẽt illum, & nõ potuerũt. Qui respõdẽs eis, dicit: O generatio incredula, q̃ diu apud uos ero, q̃ diu uos patiar? Afferte illum ad me. Et attulerũt eũ. Et cum uidisset eum statim spiritus conturbauit illũ, & elisus in terrã, uolutabat spumans, & interrogauit patrem eius: Quantum temporis est ex quo ei hoc accidit? At ille ait: Ab infantiã: & frequenter eum in ignem & aquas misit, ut eum perderet. Sed si quid potes, adiuua nos, misertus nostri. Iesus aũten ait illi: Si potes credere: omnia posibilia sunt credenti. Et continuo exclamans pater pueri, cum lachrymis aiebat: Credo domine, adiuua incredulitatem meam. Et cũm uidisset Iesus concurrentem turbam, comminatus est spiritui immundo, dicẽs illi: Surde & mute spiritus, ego præcipio tibi: exi ab eo, & amplius ne introeas in eum

A ET *dicebat illis.*] Post dies sex in monte excelso trãsfiguratus est corã discipulis suis, ut timerẽt opprobria cru
k 86 cis, q uiderant oculis
II suis gloriã futuræ resurrectionis. b ¶ *Et uerbum.*] Hoc propriẽ
1.Cor.15.g Marci: id est cum absorpta fuerit mors in uictoria, nõ erunt in
a 87 memoria priora, &
II non ascendent super cor: cũ abstulerit dñs
Esa.4.b sordes filiæ Sion, auferẽs omnẽ lachrymã ab omni facie sanctorum. c ¶ *Et uenitẽs.*] Nõ est homini reqes sub sole. Semper paruulos occidit inuidia: magnos percutiunt fulgura mõtes. Alij discentes cũ fide: alij inuidentes cũ fastu, ad ecclesiã conueniunt. Et populus uidens eũ, stupefactus est, & expauerũt. Nõ est timor in charitate. Timor enĩ est seruorũ, stupescere stulto
B rum. d ¶ *Et interro*
b 88 *gauit eos.*] Quod scit
X dñs, rogat: ut confessio pariat salutem, &
c 89 murmur cordis no
VI stri, sermonib. soluat
Esa.43.d pijs. ut est illud: Dic tu iniqtates tuas prius, ut iustificeris. Postea quartadecima uirtute unus de turba affert filium spiritũ ha
d 90 bentẽ immundũ, &
X reliqua. Quẽ nõ poterant discipuli curare, saluator curauit. Infidelitas utrorũq; im
e 91 pediuit salutẽ. Spiri
II tus discerpit spumantem & stridentẽ & arescentẽ. Peccator spumat inuidia, stultitia, stridet iracundia, arescit ignauia. Discerpit eũ spiritus appropinquantẽ ad salutẽ, qđ est esca dilecta: quos in uentrẽ suũ trahere desiderat, per terrores & dãna: ut fecit in Iob. Interrogat Iesus tẽpus. e ¶ *Et ait pa.*] Hic significatur gentilis populus: cui à natiuitate increuit cultus inutilis idolorum: ut C
stulte immolaret filios suos dæmonijs. Vnde sequit: f ¶ *Et frequenter eum.*] Alij enim de gẽtibus ignẽ uenerabantur, alij aquam. g ¶ *Et ait illi Iesus.*] Libertatem huc arbitrij indicat. h ¶ *Omnia posibilia sunt, etc.*] Quæ sunt oĩa, nisi quę in nomine Iesu, id est, salotis postulantur cũ lachrymis? Pater pueri aiebat: Credo domine: adiuua incredulitatẽ meã. Credulitas nosita uerostrata lingua infirma est, nisi innixa subsistat robore adiutorij dei. Fides cum lachrymis, optata uota capit: ut est: Fiat tibi secũdum fidem tuam. i ¶ *Et cum uideret.*] Dehinc Marcus proprie narrat. Mina domini potentia eius est. k ¶ *Surde.*] Spiritui imputat deus, quod homini diabolus præstat, dum ille nunquã audiret nec loquer D
tur: quod peccator penitus audiuit & loquitur. l ¶ *Exi ab eo.*] Exiens ab homine, nunquam reuertitur: si cor suum clauis serauerit humilitatis & charitatis, & ostiũ obtinuerit homo munitans. Vnde propheta dicit: Esto mihi in Psal.30.a
deum protectorem, & in locũ munitum, ut saluum me facias.

eum. Et exclamans, & multum discerpens eum, exijt ab eo. Et factus est quasi mortuus: ita ut multi dicerēt, quia mortuus est. Iesus autem tenens manū eius eleuauit eum & surrexit. [f] Et cūm introisset in domum, discipuli eius secreto interrogabant eū: Quare nos nō potuimus eijcere eum? Et dixit illis: Hoc genus in nullo potest exire, nisi in oratione & ieiunio. [g] Et inde profecti prætergrediebantur Galilæam: nec uolebat quēquam scire. Docebat autem discipulos suos, & dicebat illis: quoniam filius hominis tradetur in manus hominum, & occident eum, & occisus, tertia die resurget. At illi ignorabant uerbum, & timebant eum interrogare. [h] Et uenērūt Capharnaum. Qui cūm domi essent, interrogabat eos: Quid in uia tractabatis? [i] At illi tacebant. Siquidem in uia inter se disputauerant, quis eorum maior esset. Et residens uocauit duodecim, & ait illis: Si quis uult primus esse, erit omniū nouissimus, & omnium minister. Et accipiens puerū statuit eum in medio eorū. quem cum complexus esset, ait illis: [k] Quisquis unū ex huiusmodi pueris receperit in nomine meo, me recipit: & quicunq; me susceperit, nō me suscipit, sed eum qui me misit. [l] Respondit illi Ioannes, dicens: Magister, uidimus quēdam in nomine tuo eijcientem dæmonia: qui nō sequitur nos, & prohibuimus eū. [m] Iesus autem ait: Nolite prohibere eum. Nemo est enim qui facit uirtutem in nomine meo, & possit cito male loqui de me. Qui enim non est aduersum uos, pro uobis est. Quisquis enim potum dederit uobis calicem aquæ calidæ in nomine meo, quia Christi estis: amen dico uobis, non perdet mercedē suā. [n] Et quisquis scandalizauerit unū ex his pusillis credentibus in me: bonū est ei magis si circundaretur mola asinaria collo eius, & in mare mitteretur. [o] Et si scandalizauerit te manus tua, abscinde illam. Bonūm est tibi debilem introire in uitam, q̄ duas manus habentē ire in gehennam, in ignem inextinguibilem: ubi uermis eorūm non moritur, & ignis non extinguitur. Et si pes tuus te scandalizat, amputa illum. Bonū est tibi claudum introire in uitam æternā, q̄ duos pedes habentē mitti in gehennā ignis inextinguibilis: [p] ubi uermis eorum non moritur, & ignis nō extinguitur. Quod si oculus tuus scādalizat te, eijce eū. Bonū est tibi luscum introire in regnū dei, q̄ duos oculos habentē mitti in gehennam ignis: ubi uermis eorum non moritur, & ignis non extinguitur. Omnis enim ignē salietur, & omnis uictima sale salietur. [q] Bonūm est sal. Quod si sal insulsum fuerit, in quo illud condietis? Habetē in uobis sal, & pacem habete inter uos.

A a ¶ Et factus est.] Sanatis etenim dicitur: Mortui estis, &
Col. 3.a uita uestra abscondita est cum Christo in deo. Vnde infirmitas Christianorum non est mors, sed mortis similitudo. b ¶ Et dixit illis.] Stultitia ad luxuriam carnis pertinet, & ieiunio sanatur & oratione. Ira & ignauia oratione depellitur. Medicina cuiusque uulneris adhibenda est ei. Non sanat oculum, quod calcaneo adhibetur. Ieiunio, passiones corporis: & oratione pestes sanandæ sunt mentis. c ¶ Et uenerunt.] Capharnaum, uilla consolationis. Congruit interpretatio prædictæ sententiæ, qua dicit: Et occisus, tertia die resurget. Granū frumenti moritur, ut multiplicius colligat: si nō morit, solū manet. d ¶ Qui cum domi essent.] In uia enim tractabāt de principatu: similis tractatio loco. Principatus nāq; ut ingredit, sic deseritur: & q̄ diu tenetur, labit: & incertū est in qua mansione, id est, in qua die finiat. Vn-
B de dicit: Qui uult esse primus, ut puer sit minister. e ¶ Bonum est tibi.] Id est, sine cupito principatu. f ¶ Quàm duas manus.] Duæ manus, principatus sunt & superbia. Abscinde superbiam tenēs humilem principatū. g ¶ Vermis non moritur.] Vermis, est consciētia sera. Ignis, pœna inconsummata. Vnde per
Esa. 50.b propheta dicit: Ambulate in lumine ignis uestri, & in flāmis quas succendistis uobis. h ¶ Omnis enim igne salietur.] Mirè dictum est: quod enim sale conditur, uermis putredinē arcet. Quæ uero, id est, asperso sale carnē quæq; consumit: hoc secundū legē in hostijs fiebat, quæ in altari cremabant.
Leuit. 2.d Vnde in omni uictima & sacrificio sal offerri præceptū est. Sal dulcedo sapientiæ, & ignis spiritus sancti gratia. Omnis ignis salietur: quia omnis electus, sapientia condit: ut digna uictima dei altaribus efficiat. Vnde C
bene addit: i ¶ Et omnis uictima.] Ille enim uerè uictima dñi est, qui corpus & animā à uitijs emūdando deo per amorē spiritus sancti conflectat: nec sale aspergitur, sed igne consumit: quando non peccati tantū contagio pellit, sed & præsentis uitæ delectatio tollit, & futuræ cōuersationi tota mēte suspirat. Vnde nostra cōuersa
tio in cœlis est. Et: Ob f 92
secro per misericor- X
diā dei, ut exhibeatis corpora uestra, &cæt.
Altare dei, est cor bo- g 93
norū: hostiæ & sacrifi II
cia, bona opera fideliū. In omnib. sacrificijs sal: quia nullū opus bonū sine sapientia. Ignis sacrificia al-
tare cōsumit: de quo h 94
ipse nos baptizauit X
spiritu sancto & igne. i 95
Ignis, tribulationes II
respicit hoc ad superiora, ubi scādalizantia mēbra euelli præcepta sunt: qa & hoc est igne saliri, tētationib. exerceri ob Chri k 96
sti amorē dilectos & I
proximos nobis abnegare. Omnis enim l 97
uictima salieē. Victi- VIII
ma dñi, est genus hu D
manū, quod ratione
sapiētiæ salit: dū cor- m 98
ruptio sanguinis cu- VI
stodia putredinis, id est mater uermiū cōsumit, & illic purgatorio igne examinatur. k ¶ Bonum est sal.] Sal
insulsū, q amat prin- n 99
cipatū: qui increpare II
nō audet & confiteri, ne de synagoga eijciatur: diligēs gloriā ho- o 100
minum magis q̄ dei. VI
l ¶ Habete in uobis sal.] Salsitudinē correctionis, amor proximi tēperet: et dilectionē p̄ximi sal iustitiæ condiat. Et in domo iterū
discipuli eius interro p 101
gabant eū de eodē. Et X
hoc propriè: in iterata sciētia uerbi nō fastidiū, sed esuriē & sitim præstat: ut est illud sapiētiæ: Qui me comedūt, adhuc esuriēt: & qui me bibūt,
adhuc sitiēt. Melliflua q 102
sapiētiæ eloquia gu- II
stata diligētius, multi modū saporē reddūt. Quādo pluit dñs māna ad man-

A ducãdum sub sole li-
quescens ut cera, red
a 103 dens mollita dicta: ut
VI est illud: Fulgebũt iu-
sti sicut sol in regno
patris eorũ. Ad ignẽ
perduratur: ut, Panis
cor hominis confir-
mis. Ad aspera: ut est,
Si qs uult post me ue
nire, abneget seip-
sum sibi, & tollat cru-
cem suã & sequat̃ me.

Cap. x

b 104 *ET inde exurgens.*]
X Itẽ post aliquan-
c 105 ta. b ¶ *in domo.*] Id est
II de cõiugij statu inter
d 106 rogatur: sicut sequẽs
II capitulum indicat. Et
dicit illis: Quicunq;
dimiserit uxorẽ suã,
& reliqua. Sed quod
dicit Marcus, Iterum
discipuli eius interro
e 107 gauerunt eum: Non
II discipuli interrogaue
runt prius, sed phari
sæi. Sed secunda inter
rogatio ab alijs, id est
ab apostolis: iterum
f 108 dicta est de eadem re,
II de qua pharisæi eum
interrogauerunt.

Cap. x C

ET [a]T inde exurgens uenit in fines Iudææ ultra Iordanem, & conueniunt iterum turbæ ad eum: & sicut consueuerat, iterum docebat illos. Et accedentes pharisæi interrogabant eum: si licet uiro uxorem dimittere, tẽtantes eum. At ille respondens dixit eis: Quid uobis præcepit Moses? Qui dixerunt: Moses permisit libellum repudij scribere, & dimittere. Quibus respondens Iesus, ait: Ad duritiam cordis uestri scripsit uobis præceptum istud: Ab initio autem creaturæ masculum & fœminã fecit eos deus. Propter hoc relinquet homo patrem suum & matrem, & adhærebit ad uxorem suam: & erunt duo in carne una. Itaq; iam non sunt duo, sed una caro. Quod ergo deus coniunxit, homo non separet. [b] Et in domo iterum discipuli eius de eodem interrogauerũt eum. [c] Et ait illis: Quicunq; dimiserit uxorẽ suam, & aliam duxerit, adulterium cõmittit super eam. Et si uxor dimiserit uirũ suũ, & alij nupserit, mœchatur. [d] Et offerebant illi paruulos ut tangeret eos. Discipuli aũt cõminabantur offerentibus. Quos cum uideret Iesus, indignè tulit, & ait illis: Sinite paruulos uenire ad me, & ne prohibueritis eos: talium est enim regnum cœlorum. Amen dico uobis, quisquis non receperit regnum dei uelut paruulus, nõ intrabit in illud. Et complexatus eos, & imponens manus super illos, benedicebat eos. [e] Et cum egressus esset in uiã, procurrens quidã genu flexo ante eũ, rogabat eum, dicens: Magister bone, quid faciã ut uitam æternã percipiam? Iesus aũt dixit ei: Quid me dicis bonũ? Nemo bonus, nisi unus deus. Præcepta nosti: Ne adultereris, ne occidas, ne fureris, ne falsum testimoniũ dixeris: ne fraudem feceris: honora patrem tuum & matrem. At ille respondens, ait illi: Magister, hæc omnia obseruaui à iuuentute mea. [f] Iesus autem intuitus eum, dilexit eum, & dixit ei: Vnum tibi deest: uade, quæcunq; habes uende, & da pauperibus, & habebis thesaurum in cœlo, & sequere me. [g] Qui contristatus in uer- D
g 109
II bo, abijt mœrens. Erat enim habens multas possessiones. Et circumspiciens Iesus, ait discipulis suis:
B Quàm difficile qui pecunias habent in regnum dei introibunt. Discipuli autem obstupescebant in uerbis eius. At Iesus rursus respondens ait illis: Filioli, quàm difficile est confidẽtes in pecunijs in regnum dei introire. Facilius est camelum per foramen acus transire, quàm diuitem intrare in regnum dei. Qui magis admirabantur, dicentes ad semetipsos: Et quis potest saluus fieri? Et intuens illos Iesus, ait: Apud homines impossibile est, sed non est apud deum: omnia enim possibilia sunt
h 110 apud deum. Et cœpit ei Petrus dicere: Ecce nos dimisimus omnia, & secuti sumus te. [h] Respondẽs
II Iesus ait: Amen dico uobis, nemo est qui reliquerit domum, aut fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut filios, aut agros propter me & propter euangelium: qui non accipiet centies tantum nunc in tempore hoc, domos, & fratres, & sorores, & matres, & filios, & agros cum perse-
i 111 cutionibus, & in seculo futuro uitam æternam. [i] Multi autem erunt primi nouissimi, & nouissimi
II
k 112 primi. [k] Erant autem in uia ascendentes Hierosolymã, & præcedebat illos Iesus, & stupebant, & se-
II quẽtes timebãt. Et assumẽs iterũ duodecim, cœpit illis dicere quæ essent ei uẽtura. Quia ecce ascendimus Hierosolymã, & filius hominis tradetur principibus sacerdotũ, & scribis, & senioribus, & damnabunt eũ morte, & tradẽt eũ gentibus, & illudẽt ei, & conspuẽt eũ, & flagellabũt eũ, & interfi-
l 113 cient eũ, & tertia die resurget. [l] Et accedunt ad eũ Iacobus & Ioannes filij Zebedæi, dicentes: Magi-
VI ster, uolumus ut quodcunq; petierimus, facias nobis. At ille dixit eis: Quid uultis ut faciam uobis? Et dixerũt: Da nobis ut unus ad dexteram tuam, & alius ad sinistram tuam sedeamus in gloria tua. Iesus aũt ait eis: Nescitis quid petatis: potestis bibere calicẽ quem ego bibo: aut baptismo quo ego baptizor, baptizari? At illi dixerunt ei: Possumus. Iesus autem ait eis: Calicem quidem quem ego bibo, bibetis, & baptismo quo ego baptizor, baptizabimini: sedere aũt ad dexteram meam, uel ad si-
m 114 nistram, non est meũ dare uobis, sed quibus paratũ est. [m] Et audientes decẽ, cœperũt indignari de
II Iacobo & Ioanne. Iesus aũt uocans eos, ait illis: Scitis quia hi qui uidentur principari gẽtibus, dominantur eis, & principes eorum potestatẽ habent ipsorũ. Non ita est aũt in uobis: sed quicunq; uoluerit fieri maior, erit uester minister: & quicũq; uoluerit in uobis primus esse, erit omniũ seruus.

Nam

"Nam & filius hominis nõ uenit ut ministrareẽ ei, sed ut ministraret, & daret animã suã redemptionẽ pro multis. Et uẽniũt Hiericho, & [o] proficiscẽtẽ eo de Hiericho & discipulis eius, & plurima multitudine, filius Timæi Bartimæus cæcus sedebat iuxta uiã mendicãs. Q̃ui quũ audisset quia Iesus Nazarenus esset, cœpit clamare & dicere: Fili Dauid Iesu miserere mei. Et cõminabãnẽ illi multi ut taceret. At ille multo magis clamabat: Fili Dauid miserere mei. Et stans Iesus præcẽpit illũ uocari. Et uocãt cæcum, dicẽtes ei: Animæquior esto, surge, uocat te. Q̃ui proiecto uestimẽto suo, exiliẽs uenit ad eũ. Et respondens Iesus, dixit illi: Q̃uid tibi uis faciã? Cæcũs autẽ dixit ei: Rabboni, ut uideam. Iesus aũtẽ ait illi: Vade, fides tua te saluũ fecit. Et cõfestim uidit, & sequebatur eum in uia.

Cap. XI

ET cũ [k] ãppropinquarẽt Hierosolymæ & Bethaniæ ad montẽ oliuarũ, mittit dũos ex discipulis suis, & ait illis: Ite in castellũ quod cõtra uos est, & statim introeuntes illuc, inuenietis pullũ ligatũ, super quẽ nemo adhuc hominũ sedit, soluite illũ & adducite. Et si quis uobis dixerit, quid facitis: dicite, q̃a dño necessarius est, & continuo illũ dimittet huc. [b] Et abeuntes, inuenerũt pullum ligatũ ante ianuã foris in biuio, & soluũt eũ. Et q̃uidã de illis stantibus dicebant illis: Quid facitis soluentes pullum? Qui dixerunt eis sicut præceperat eis Iesus, & dimiserũt eis. Et duxerũt pullũ ad Iesum, & impõnũt illi uestimẽta sua, & sedit supẽr eum. Mũlti autẽ uestimenta sua strauerunt in uia. Alij aũt frõdẽs cædebant de arborib. & sternebãt in uia, [c] & qui pręibãt & qui sequebanẽ, clamabant dicentes: Osanna, benedictus q̃ uenit in nomine dñi: benedictũ quod uenit regnũ patris nostri Dauid, Osanna in excelsis. [d] Et intrõiuit Hierosolymã in templum, & circumspectis omnibus, quũ iam uespera esset hora, exijt

A a ¶ *Post hæc uenerũt in Hiericho.*] Hiericho, luna, siue anathema interpretaẽ, quod congruit passioni appropinquanti. Defectus nanq; carnis Christi, neomenia est cœlestis Hierusalẽ. Vnde Hiericho deserentes, Hierosolymæ, id est, uisioni pacis appropinquant. b ¶ *Et proficiscente, etc.*] Quintadecima uitiule illuminatur cæcus. Cæcitas ex parte facta Iudæia illustrabiẽ in fine, qñ eis mittet Eliã prophetam. Iuxta uiã mendicans. Qui scripturam cõseruat, nec cõplet, iuxta uiã mendicans esurit. c ¶ *Et quum audiuit, etc.*] Per merita patriarcharũ, Iudaicus illuminaẽ populus. Cui misericors & miserator dñs adest, illuminans cæcos, erigẽs elisos, diligens pauperes, custodiens aduenas. d ¶ *Et cõminabantur, etc.*] Peccata & dæmonia cõpescunt clamorem pauperis, quem exaudiuit dñs. At ille magis clamabat. Ingrauescẽte bello, manus ad lapidẽ adiutorij: hoc est, Iesum Nazarenũ, cum
B clamore leuãdæ sunt. e ¶ *Et præcepit Ies. etc.*] Quàm cõueniens est ordo salutis, audimus primo, deinde clamamus, postea uocamur, postremo surgimus. Audimus per pphetas, clamamus per fidem, uocamur per apostolos, surgimus per pœnitentiã, exuimur per baptismũ, interrogamur p uolũtatẽ. Vnde sequitur: f ¶ *Qui proiecto,*
Cant. 2.b *etc.*] Exilire nudus ueteri homine dicitur, ut hinnulus saliẽs super colles, exiliens super montes, segnitiã deponẽs, patriarchas, pphetas & apl̃os in altis cõsiderãs, ad superna se extẽdit. g ¶ *Dixit illi Iesus, etc.*] Cõsiderãs Iesus promptã uolũtatẽ, cõpletione desiderij remu-
Ioan. 15.a nerat. Vnde & aliàs dicit: Omne quodcũq; petieritis in oratiõe, credẽtes accipietis. h ¶ *Cæcus autẽ, etc.*] Vnã pe-
Psal. 26.b tijt à dño, hoc requirit, ut uideat uoluntatẽ dñi, & inde uidẽs uisitet templũ eius. Vnde sequiẽ: i ¶ *Iesus aũt, etc.*]
Ioan. 14.a In uia cæcus mendicabat, qui dicit: Ego sum uia, ueritas & uita. Hæc est uia angusta quæ ducit ad ardua Hierosolymæ & Bethaniæ ad montẽ oliuarũ, qui est mons luminis & consolationis.

Caput XI

ET *cum appropinquarent, etc.*] Quæ est uisio pacis in qua manet fixa immobilisq; felicitas, quæ secũdũ
Gal. 4.d Apostolũ mater est omniũ credentiũ, & bene uentiũ in Christo. l ¶ *Misit duos, etc.*] Bini uocanẽ, & bini mittuntur discipuli Christi, quoniam charitas non consistit cum uno, unde dicĩ: Væ soli, & reliqua. Duo educunt Hebræos de Aegypto. Duo deportant botrum de terra sancta, ut semper præpositi coniungant opus & scientiam: & duo mandata de duabus tabulis proferãt, & duob. fontibus abluantur, & abluant: & duobus uectibus arcam domini portent, & inter duos cherubim deũ cognoscant, spiritu & mente psallẽtes. Pullũ ligatũ ducũt & indomitũ, quẽ soluunt & domant, q est populus gentilis ligatus ante ianuã fidei cum uinculis peccatorũ suorũ, in biuio stantẽ, in libertate arbitrij dubitantẽ inter uitam & mortẽ. m ¶ *Quidam dicebant.*] Ac si dicerẽt, quis potest dimittere peccata? n ¶ *Et imponũt uest. etc.*] Id est, stolã primã immortalitatis per baptismi sacramẽta afferunt. o ¶ *Et sedit Iesus super eum.*] Id est, in eo regnare cœpit, ut nõ regnet peccatũ in lasciua carne, sed iustitia & pax & gaudium in spiritu sancto. p ¶ *Multi aũt, etc.*] Qui sunt pedes, nisi q portant, & extremi quos ad iudicãdũ cõstituit Apostolus: Qui & ipsi & si non sunt dorsũ in quo sedit dñs, tamen cum militibus à Ioanne instruuntur. q ¶ *Alij autẽ etc.*] Magis hoc ad orandũ & sacramẽtũ pertinet, q̃ ad necessitatẽ. Iusti ut palma florebunt, angusti in radicib. lati in floribus & fructibus, quoniã bonus odor Christi sunt, & sternũt uiã mãdatorũ dei bona fama. Qui præibant, pphetæ sunt, & q sequebanẽ, apostoli: Vt abyssus abyssũ inuocat, id est, lex legẽ alterã. Osanna, id est, saluifica, dicẽtes in excelsis & imis, ut iusti ædificenẽ in ruinam angelorũ: & terreni & subterranei saluenẽ ab eo benedicto uincẽte & ueniẽte in nomine dñi, id est patris sui, qm̃ filius de patre suscepit nomen, & pater de filio. r ¶ *Et intrauit, etc.*] Et reliqua, usq; ad speluncã latronũ. Iesus intrat in templũ, uespera exijt in Bethaniã cũ duodecim, mane ad Iudæam uenit, atq; nos in uespera mundi uisitat. Esuriens dñs salutẽ hominũ, uidit à longe ficũ, folijs non fructibus ornatã: id est, synagogã uestitã mãdatis hominũ & superstitionib. scopatã, cui denegat fructũ in æuũ. Inde templũ

Marginal canon notes (right margin): C — Eccli. 4.c — n 115 IIII — o 116 II — a 117 II — D — b 118 II — c 119 I — d 120 VI

exijt in Bethaniã cũ duodecim, & alia die cum exirent à Bethania, esurijt. Cũq; uidisset à lõge ficũ habentem folia, uenit si quid forte inueniret in ea. Et cũ uenisset ad eam, nihil inuenit nisi folia. Non eñ erat tempus ficorũ. Et respõdens, dixit ei: Iam non amplius in æternũ ex te fructũ quisquã manducet. Et audiebant discipuli eius,ᵉ& ueniunt Hierosolymã. Et cũ introisset in templũ, cœpit eijcere uẽdentes & ementes in tẽplo, & mensas nummulariorũ, & cathedras uendentiũ colũbas euertit. Et non sinebat ut quisquã transferret uas per templũ, & docebat, dicẽs eis: Nõne scriptũ est, quia domus mea, domus orationis uocabit omnibus gentibus? Vos aũt fecistis eã speluncã latronũ.ᶠQuo audito, principes sacerdotũ & scribæ quærebant quomodo eũ perderent, Timebant enim eũ, qm̃ uniuersa turba admirabat super doctrina eius.ᵍEt cũm uespera facta esset, egrediebat de ciuitate. Et cũ mane transirent, uiderũt ficũ aridã factã à radicibus, & recordatus Pětrus dixit ei: Rabbi, ecce ficus cui maledixisti, aruit.ʰEt respõdens Iesus ait illis: Habete fidẽ dei, amẽn dico uobis, quia quicunq; dixerit huic monti, tollerẽ & mittere in mare, & non hæsitauerit in corde suo, sed crediderit, quia quodcunq; dixerit, fiat, fiet ei.ⁱPropterea dico uobis, omnia quęcunq; orãtes petitis, credite quia accipietis & euenient uobis.ᵏEt cũm stabitis ad orandũ, dimittite si quid habetis aduersus aliquẽ, ut & pater uester q̃ in cœlis est, dimittat uobis peccata uestra. Quod si uos non dimiseritis, nec pater uester q̃ in cœlis est, dimittet uobis peccata uestra.ˡEt uẽniunt rursus Hierosolymã. Et cũ ambularet in tẽplo, accedũt ad eum summi sacerdotes & scribæ & seniores, & dicũt ei: In qua potestate hæc facis, & quis dedit tibi hãc potestatẽ ut ita facias? Iesus aũt respõdens ait illis: Interrogabo uos & ego unũ uerbũ, & respõdete mihi, & dicã uobis in qua potestate hæc faciam. Baptisma Ioãnis de cœlo erat, an ex hominibus? Respondete mihi. At illi cogitabãt secũ, dicẽtes: Si dixerimus de cœlo, dicet, quare ergo non credidistis ei? Si dixerimus ex hominibus, timemus populũ. Omnes eñ habebãt Ioannẽ quia uere propheta esset. Et respõdẽtes dicũt Iesu: Nescimus. Et respõdens Iesus ait illis: Neq; ego dico uobis, in qua potestate hæc faciam. Caput XII

ET cœpit illis in parabolis loqui: Vineam pastinauit homo, & circumdedit sepem, & fodit lacum, & ædificauit turrim, & locauit eam agricolis, & peregre profectus est. Et misit ad agricolas in tempore seruum, ut ab agricolis acciperet de fructu uineæ. Qui apprehensum eum cæciderunt & dimiserunt uacuũ. Et iterũ misit ad illos alium seruum, & illũ in capite uulnerauerunt, & contumelijs affecerũt. Et rursum aliũ misit, & illũ occiderũt, & plures alios, quosdã cædentes, alios uerò occidentes. Adhuc ergo unum habens filium

A ingressus, eiecit uendentes & ementes, & mẽsas & cathedras euertit: id est, qui uendunt honorẽ, & gradus emũt. Scriptum
Esa. 56. c est eñ: Domus mea,
Hiere. 7. b domus orationis uo
e 121 cabitur, iuxta Esaiã.
I Vos autẽ fecistis eam speluncam latronum, iuxta Hieremiam. a ¶ *Et cum uespera facta esset egred. etc.*] Et hoc propriè. Post se relinquẽs tenebras ut sol in Iudæorũ cordibus egrediebatur de ciui-
f 122 tate ad aliam, quæ est
I beneuola & obediẽs. Manè reuertentes uiderũt ficum aridam.
g 123 Occidit sol, oritẽ sol,
X lux ablata à scribis lucet in apostolis. Ficus arida à radicibus, synagoga est à Cain & à
h 124 cæteris, a quibus om
VI nis sanguis ab Abel usq; ad Zachariã requiritur. b ¶ *Et dixit Petrus: etc.*] Petrus agnoscit aridam & ab-
i 125 scisam radicẽ, cui suc-
IIII cedit oliua pulchra,
k 126 fructifera uocata à do
VI mino. Vnde sequit: c ¶ *Amen dico uobis: Quicũq; ex uobis dixerit huic monti.*] Id est Christo, qui est mons crescẽs
l 127 de lapide abscisso sine
II manibus. d ¶ *Tollere & mittere, etc.*] Hoc factũ est, quando dixerunt apostoli: Dignè trãsferimur ad gẽtes, qa uos indignos iudicastis audiendi uerbum dei. Sequit: e ¶ *Et cum statis ad orationem, etc.*] Septẽ uersus orationis dominicæ, Marcus suo more in una oratione cõprehendit. Is nanque cui dimissa sunt omnia, quid amplius rogabit, nisi q̃ perseueret in eo qđ obtinuit?
m 128 f ¶ *Et ueniunt etc. Et di-*
II *cunt illi seniores: In qua potestate hæc facis? Respondit illis Iesus: Baptisma Ioannis de cœlo erat, an ex hominibus? Et cogitantes, dixerunt: Nescimus.*] De lucerna inuidi obscu
Psal. 131. e rantur, ut dicitur: Paraui lucernam Christo meo, inimicos eius induam confusione. g ¶ *At Iesus ait: nec ego dico uobis, in qua potestate hæc facio.*] Hic cum peruerso subuertitur deus. C

Cap. XII

ET cœpit illis in parabolis loqui: Homo pastinauit uineam, & circumd. etc.] Homo deus dicit pater humano affectu. Vinea, domus Israel est. Seps, est custodia angelorũ. Lacus, est lex: turris, templum: agricolæ, sacerdotes. Peregrinatio dei, libertas est nostri arbitrij. Serui missi, prophetę. Fructus uineę, obedientia. De prophetis alij cęsi, alij uulnerati, alij occisi sunt. Filius charissimus & nouissimus unigenitus est. Verebuntur filium meum. Per ironiam hoc dicitur. Et eiecerunt eum extra uineam: id est, extra plebẽ, dicentes: Quia D Samaritanus es, & dęmonium habes. Datur uinea alijs, id est, ab oriente & occidente & austro & ab aquilone uenientibus, & recumbentibus cum Abraham, Isaac & Iacob in regno dei. Hic est lapis reprobus quẽ gestat angulus, coniungens in cœna pura agnum cum pane, finiẽs uetus, nouum inchoans testamentum. Hic præstat mira in oculis nostris, ut topazion. Tunc interrogant eum mellitis uerbis, & circũdabãt eũ sicut apes, mel portantes in ore, aculeũ in tergo, dicentes:

filiũ charisſimũ, & illũ miſit ad eos nouiſsimũ, di-
cens, q̃a reuerebunt̃ filiũ meũ. Coloni autẽ dixerũt
adinuicẽ: Hic eſt hęres, uenite occidamus eũ, & no
ſtra erit hęreditas. Et apprehẽdentes eũ occiderũt,
& eiecerũt extra uineã. Quid ergo faciet dñs uineę?
Veniet & perdet colonos, & dabit uineã alijs. Nec
ſcripturã hanc legiſtis: Lapidẽ quẽ reprobauerunt
ædificantes, hic factus eſt in caput anguli, à dño fa-
ctum eſt iſtud, & eſt mirabile in oculis noſtris. [b]Et
quærebãt eũ tenere, & timuerũt turbã. Cognoue-
rũt em̃ q̃m ad eos parabolã hanc dixerit. Et relicto
illo abierũt. [c]Et mittũt ad eũ quoſdã ex phariſęis &
Herodianis, ut eũ caperẽt in uerbo. Qui uenięẽtes di
cunt ei: Magiſtěr, ſcimus quia uerax es, & nõ curas
quenq̃: Nec em̃ uides in faciẽ hominũ, ſed in ueri-
tate uiã dei doces: Licet dare tributũ Cæſari, an nõ
dabimus? Qui ſciens uerſutiã illorũ, ait illis: Quid
me tentatis? Afferte mihi denariũ ut uideã. At illi
obtulerũt ei, & ait illis: Cuius eſt imago hæc & in-
ſcriptio? Dicunt ei: Cęſaris. Reſpõdens aũt Ieſus, di
xit illis: Reddite igitur quæ ſunt Cæſaris, Cæſari, &
quę ſunt dei, deo. Et mirabant̃ ſuper eo. Et uenerũt
ad eũ Sadducæi, qui dicũt reſurrectionẽ nõ eſſe, &
interrogabãt eum, dicẽtes: Magiſter, Moſes nobis
ſcripſit, ut ſi cuius frater mortuus fuerit, & dimiſe-
rit uxorẽ, & filios nõ reliquerit, accipiat frater eius
uxorẽ ipſius, & reſuſcitet ſemẽ fratri ſuo. Septẽ er-
go fratres erant, & primus accepit uxorẽ, & mor-
tuus eſt nõ relicto ſemine, & ſecũdus accepit eã &
mortuus eſt, & nec iſte reliq̃t ſemẽ: & tertius ſimi-
liter. Et acceperũt eã ſimiliter ſeptẽ, & nõ relique-
rũt ſemẽ. Nouiſsima aũt omniũ defuncta eſt & mu
lier: in reſurrectiõe ergo cũ reſurrexerint, cuius de
his erit uxor? Septẽ em̃ habuerũt eã uxorẽ. Et reſpõ
dẽs Ieſus, ait illis: Nõne ideo erratis, nõ ſciẽtes ſcri
pturas neq; uirtutẽ dei? Cũ em̃ à mortuis reſurrexe
rint, neq; nubẽt, neq; nubent, ſed ſunt ſicut angeli
in cœlis. Dẽ mortuis aũt quod reſurgant, non legi
ſtis in libro Moſi ſuper rubũ quomodo dixerit illi
deus, inquiẽs: Ego ſum deus Abrahã & deus Iſaac,
& deus Iacob. Nõ eſt deus mortuorũ, ſed uiuorũ.
Vos

A a ¶[*Magiſter, ſcimus quia, etc.*] Malæ ſiquidẽ cogitationes in ima terræ merguntur, quia de ipſis exeunt, & in eadem iterũ cœnoſitate uoluunt̃. Quod Iudæis euidenter accidit cum blaſphemi, in innocẽtis Chriſti cruore uerſati ſunt. Reſpondit illis imaginẽ Cæſaris habentibus, nummũ coactũ Cæſari, uos ipſos libenter deo reddite. Signatũ eſt ſuper nos lumen uultus tui dei, nõ Cæſaris. Et uenerũt ad eũ Sadducæi, & reliqua. De hac quæſtione alias diſputabimus: hic nobis non eſt cura erroris alieni. Sed q̃ erũt homines ſicut angeli dei, id eſt, nemo ibi morit̃, nemo ibi naſcit̃, nec infans nec ſenex. Mulier ſterilis non relinquens ſemen ex ſeptẽ fratribus nouiſsimẽ moriens, quid aliud ſignificat q̃ Iudaicã ſynagogam relictã quaſi mortuã à ſpiritu ſeptiformi qui ſeptem patriarchas impleuit? Qui non reliquerunt ſemẽ ei Abrahę quod eſt Ieſus Chriſtus. Licet em̃ puer natus eſt
B illis, nobis tamẽ gentibus datus eſt. Quæ mulier mortua erat Chriſto, nec cuiq̃ patriarchæ de ſeptem in reſurrectione cõiungetur. Septeno nanq; numero uniuerſitas perfectorũ ſignat̃, ut uerſa uice per Eſaiam
Esa.4.a dicit̃: Apprehendent ſeptẽ mulieres uirum unum: id eſt ſeptẽ eccleſiæ, quas dñs unus amat, arguit & caſtigat, adorãt eum una fide. Hæ ſunt ſeptem ſportæ fragmentis panũ plenæ. Panes uerba ſunt ſpiritus ſancti. Sportæ uerò eccleſiæ. Quos panes Ieſus benedicẽs fregit, & diſcipuli eius diuiſerũt turbæ, dum die ſeptimo benedixit omnia opera ſua, requieſcẽs in eis. Vnde luce facta primo die q̃ eſt ſapiẽtiæ, & firmamẽto in ſecũdo, qui eſt intellectus, & arida tertio, q̃ eſt cõſilij, & luminarib. accenſis quarto, quæ ſunt uirtutes, & uolatilib. piſcibusq; factis quinto, quæ ſunt ſciẽtiæ, & anima uiuẽte ſexto, id eſt, homine ad imaginẽ dei facto, qđ eſt pietatis: ſeptimo die ſpũ timoris dñi, q̃ p̃manet ſanctus in ſeculũ ſeculi, & replet orbẽ terrarũ, ſancta replet̃ eccleſia, nõ habẽs maculã neq; rugã. Cur aũt eccleſia ſeptiformis: id eſt, perfecta, timore replet̃? Quia iuſtus uix ſaluabit̃, q̃ rogat: C
Et nõ intres in iudiciũ cũ ſeruo tuo dñe, q̃a non iuſtificabitur in conſpectu tuo omnis uiuens. Vnde his ſeptem qualitatibus ſpiritus pſalteriũ cantauit: cõmemorãs in eo, quid negligentia noſtra pepererit, qđ diligẽtia quęſierit, qđ diuina p̃uidẽtia cõtulerit, qđ inimici inſtigatio fraudauerit, qđ obliuio lubrica ſubtraxerit, qđ humana fragilitas intulerit, qđ ignorãtia improuida feſellerit. Oẽs hos ſeptẽ affectus in pſalmis inuenim9 expreſſos, ut eſt illđ. Primus: Cõcepit dolorẽ & peperit iniq̃tatẽ. Secũdus: Preueni in maturitate & clamaui. Tertius: Incerta & occulta ſapiẽtiæ tuæ manifeſtaſti mihi. Quartus: Inimici mei animã meã circumdederunt. Quintus: Obliuiõi datus ſum tanq̃ mortuus à corde. Sextus: Q̃m lũbi mei impleti ſunt illuſiõib. Septimus: Delicta iuuẽtutis meæ & ignorantias meas ne memineris domine. Quos affectus ſpiritus ſeptiformis emũdat & illuminat, ut ſeptem lucernæ ab auſtro ardẽtes, aquilonares tenebras expellãt in tabernaculo dñi. Spũs ſapiẽtiæ in pigro negligentiã repellit. Spiritus intellectus diligẽtiã rationabiliter quærit. Spiritus cõſilij, diuinã p̃uidentiã prudenter inuenit. Spiritus uirtutis, inſtigationes fortiter retundit. Spiritus ſcientiæ, obliuiõem lubricam diu eſſe integrẽ nõ ſinit. Spũs pietatis, humanam fragilitatẽ clemẽter indulget. Spiritus timoris, dei improuidã ignorãtiã ardenter decoquit ac plene replet. Sapiẽtia domũ ædificat, intellectus, gubernacula inuenit, cõſiliũ bona diſcreta facit: uirtus in patiẽtia animã poſsidet: ſciẽtia, diuinæ fidei & ſalutis acq̃runt̃. Pietate p̃ſperitas præſentis uitæ & futuræ conſiſtit. Timore humilitas cõſeruat̃, & omne peccatũ expellit̃. Quia initium ſapientiæ timor dñi eſt. b ¶[*De mortuis autem, etc.*] In quo eſt ſimilitudo ueſtra, in quo ignis ardebat, ſed
non

1.Pet.4.d
Psal.142.a
b 129 I
Psal.7.d
c 130 II
Psal.16.c
Psal.37.b
Psal.24.b
D

A non eius spinas con-
d 131 VI sumebat? Sic uos inflāmat eloquiū meū: nec spinas uestras sub maledicto germinatas absumpsit. Inquiens, deus Abrahā, & deus Isaac, & deus Iacob: ter deum nominando, trinitatē intimauit. Non est deus mortuorū, sed uiuo-
e 132 X rum. Vnū deum iterans, unam substantiam significat. Viuūt aūt qui uendicabant portionem quam elegerant: mortui uerò sunt, qui quod uendicauerūt, perdiderūt. a ¶ *Et interrogauit eum unum, etc.*] Quæ est hęc
f 133 II quęstio problematis, quod est cōmune om-
g 134 II nibus peritis in lege, nisi quod diuersa in Exodo & Leuitico & Deuteronomio ordinantur mandata? Vnde non unū, sed duo
h 135 II intulit mandata, de his etenim duob. uberibus super pectora sponsæ eleuatis, no-
B stra alitur infantia. b
i 136 VIII ¶ *Et ait illi scriba: etc.*] Quare non est longe qui uenit callide? Lōgior nanq; est ignorantia à regno dei q̄ scientia. Vnde supra Sadducæis: Erratis, inquit, nescientes scripturas neq; uirtutem dei. Et docebat eos lesus in templo: id est, palàm eis de se loquitur, ut inexcusabiles sint: & ut ignis incendat arida scribarū & pharisæorum exempla, qui uolunt in sto-
c 137 II lis ambulare. c ¶ *Hi accipient prolix. etc.*] Id est, diuitiarum custodiam. d ¶ *Aspiciebat quomodo diuites iacta.*]
b 128 II Diuites qui sunt, nisi qui proferunt de thesauro cordis sui noua & uetera, quę sunt incerta & occulta sapientiæ utriusq; testamenti? Paupercula uerò quæ est, nisi & ego & similes mei, qui mitto qđ possum, & desidero quod non possum uobis explana-

Vos ergo multū erratis.[d] Et accessit unus de scribis q audierat illos cōquirētes, & uidens qm̄ bene illis respōderit, interrogauit eū quod esset primū omniū mandatū. Iesus aūt respōdit ei: Quia primū omnium mandatū est: Audi Israel, dn̄s deus tuus, deus unus est. Et diliges dn̄m deū tuū ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota mente tua, & ex tota uirtute tua. Hoc est primū mandatū. Secūdum autē simile est illi: Diliges proximū tuum sicut teipsum. Maius horū aliud mādatū nō est. [e] Et ait illi scriba: Bene magister in ueritate dixisti, qa unus est deus, & nō est alius pręter eū. Et ut diligat̄ ex toto corde, & ex toto intellectu, & ex tota anima, & ex tota fortitudine, & diligere proximū tanq̄ seipsum, maius est omnibus holocaustomatib. & sacrificijs. Iesus aūt uidēs q sapiēter respōdisset, dixit illi: Nō es longe à regno dei. [f] Et nemo iam audebat eū interrogare. [g] Et respōdēs Iesus, dicebat docēs in tēplo: Quō dicūt scribæ Christū filiū esse Dauid? Ipse em̄ Dauid dixit in spiritu sancto: Dixit dn̄s dn̄o meo, sede à dextris meis: Donec ponā inimicos tuos scabellū pedū tuorū. Ipse ergo Dauid dixit eū dn̄m, & unde est filius eius? Et multa turba eū libēter audiuit. [h] Et dicebat eis in doctrina sua: Cauete à scribis qui uolunt in stolis ambulare, & salutari in foro, & in primis cathedris sedere in synagogis, & primos discubitus in cœnis, [i] qui deuorant domos uiduarū sub obtētu prolixæ orationis, hi accipient prolixius iudiciū. Et sedens Iesus cōtra gazophylaciū, aspiciēbat quō turba iactaret æs in gazophylaciū, & multi diuites iactabant multa. Cū uenisset autē una uidua pauper, misit duo minuta, quod est quadrans. Et cōuocās discipulos suos, ait illis: Amē dico uobis, qm̄ uidua hæc pauper plus omnibus misit, qui miserūt in gazophylaciū. Omnes enim ex eo quod abundabat illis, miserunt: hæc uerò de penuria sua omnia quæ habuit misit totum uictum suum.

Caput XIII

ET cū ęgrederet̄ de tēplo, ait illi unus ex discipulis suis: Magister, aspice quales lapides & quales structuræ? Et respōdens Iesus ait illi: Vides has oēs magnas ædificatiōes? Nō relinquet̄ lapis super lapidē, q nō destruat̄. [k] Et cū sederet in mōte oliuarū cōtra templū, interrogabāt eū separatim Petrus & Iacobus & Ioannes & Andreas: Dic nobis qn̄ ista fiēt, & quod signū erit, qn̄ hæc omnia incipiēt cōsummari. Et respōdēs Iesus, cœpit dicere illis: Videte ne qs uos seducat. Multi em̄ uenient in nomine meo, dicētes, qa ego sum, & multos seducēt. Cū audieritis aūt bella & opiniones bellorū, ne timueritis, oportet em̄ hæc fieri, sed nondū finis. Exurget enim

re? Non quantum ut audistis, sed ex quanto cōsiderat deus. Vnusquisq; quadrantē potest offerre. Hæc est toria panis in Leuitico, quæ est uoluntas prompta. Quæ cur quadrās dicit̄? Quia ex tribus consistit, cogitatu, uerbo, ac facto. Quod dicit, totū uictū suum misit. Tota enim uoluptas corporis in uictu consistit. Vnde dicit̄: Totus labor hominis in ore suo est. Cap. XIII C

E*T quum egrederetur de tēplo.*] Enumerat discipulis cladem nouissimi temporis: id est, destructionē templi cū plebe & litera sua. De qua lapis super lapidem non relinquatur: id est, testimonia pphetarū super eos in quos Iudæi retorquebāt ea, ut est in apostolū, in Esdrā, in Zorobabel, in Machabæos. Quæ enumerat, omnia speranda sunt potius q̄ tractanda. Pseudochristi & pseudoprophetæ, gens super gētem, regnū super regnum, terræmotus, uapulatio prædicantiū, prædicatio euangelij usq; ad fines terræ, ut ante iudicium clamet ecclesia: A finibus terræ ad te clamaui domine. Domestici in domesticos surgentes, abominatio in têplo, fuga in mōtes, ut non descendat ad ima qui ascendit ad alta. Orate ut hyeme nō fiat fuga uestra uel sabbato: id est, ne finiantur fructus uestri opis cū fine tēporis. hyeme em̄ finit̄ fructus, sabbato uerò tēpus. Tribulatio ingens, & dies breues ,ppter electos, ne malicia huius tēporis mutet intellectū eorū. Sicut de Noe dicitur. Post hæc sol contenebrabit̄ ad gelida corda ut hyeme, & luna non splēdebit serena tempe- D

A tempestate dissensio-
nũ: & stellæ erunt de-
cidẽtes lumine, quan
do penè deerit semen
Abrahæ cui assimila-
tæ sunt stellæ: & uirtu
tes quæ sunt in cœlis
mouebũtur ad iram
uindictæ, quãdo mit
tentur à filio hominis
ueniente in nubibus
cœli cum uirtute, qui
prius sicut pluuia in
uellus Gedeon descẽ
dit cum humilitate. Et
congregabit electos à
quatuor uentis, ut tri
ticum uentilatum de
area totius terræ. Fici
parabola hæc est pro
phetia. Folia nata, uer
ba sunt præsentia: æ-
stas uerò proxima,
dies est iudicij, in quo
unaquæq; arbor ma
nifestabit quæ intus
habuit, an aridum ad
cõburendum, an ui-
ride ad plantandum
in Eden cum ligno ui
tæ, cuius folia in salu-
tem gentium, id est,
uerba, quibus dicet:
Matth.11.d Venite benedicti pa-
B tris mei, & reliqua.
Sequitur: a ¶ *Cœlum & terra transibunt, etc.*]
Quid est quod dicit,
neq; filius? de quo di
Ioan.14.d citur: Pater maior me
est: id est, corpus eius
in terra positũ, quod
est ecclesia. b ¶ *Vigilate & orate, etc.*] Vigi
lia opus est mẽns an-
te mortem corporis.
Homo peregre pfici-
scẽs, corpus est Chri-
sti in cœlum eleuatũ,
relinquens domum
suã, quæ est ecclesia.
Dans seruis suis po-
testatẽ uniuscuiusque
operis, id est, octo ta-
Matth.25.b lenta, iuxta Matthæũ,
Luc.19.b uel decẽ mnas, iuxta
Lucã. Et ianitori præ
cepit ut uigilet: id est,
ei qui prædicat, cui di
citur: Si non annun-
ciaueris iniquo ini-
quitatẽ suã, sanguinẽ
suum de manu tua re
quiram. Vigilate er-
go, & reliqua. Sero
an media nocte, quã-
do fuit occisa Aegy-
ptiorũ primogenita,
ne inueniat uos dormiẽtes. Nam qui dormit, non cor-

enim gens super gentem, & regnum super regnum: & erunt terræmotus per loca & fames. Initium dolorum hæc. Videte aũt uos metipsos. Tradent enim uos in conciliis, & in synagogis uapulabitis, & ante præsides & reges stabitis propter me in testimoniũ illis. [d]Et in omnes gentes primũ oportet prædicari euangeliũ. [e]Et cum duxerint uos tradentes, nolite præcogitare quid loquamini, sed quod datum uobis fuerit in illa hora, id loquamini. Non enim estis uos loquẽtes, sed spiritus sanctus. Tradet autem frater fratrẽ in mortẽ, & pater filium: & consurgent filij in parẽtes, & morte afficient eos. Et eritis odio omnibus propter nomen meũ. Qui autẽ sustinuerit in finem, hic saluus erit. [f]Cum autẽ uideritis abominationem desolationis stantẽ ubi non debet, qui legit, intelligat. [g]Tunc qui in Iudæa sunt, fugiant in montes, & qui super tectũ, non descendat in domũ, nec introeat ut tollat quid de domo sua. Et qui in agro erit, non reuertatur retro tollere uestimentũ suum. [h]Væ autẽ prægnantibus & nutrientibus in illis diebus. [i]Orate uerò ut hyeme non fiant. [k]Erũt enim dies illi tribulationis tales quales non fuerunt ab initio creaturæ quam cõdidit deus usq; nũc, neq; fient. [l]Et nisi breuiasset dominus dies, nõ fuisset salua omnis caro. Sed propter electos quos elegit, breuiauit dies. [m]Et nunc si quis uobis dixerit: Ecce hic est Christus, ecce illic, ne credideritis. [n]Exurgent enim pseudochristi & pseudoprophetæ, & dabunt signa & portenta ad seducendos si fieri potest etiam electos. Vos ergo uidete, ecce prædixi uobis omnia. [o]Sed in illis diebus post tribulationẽ illam sol contenebrabitur, & luna non dabit splendorẽ suũ, & stellæ cœli erunt decidentes, & uirtutes quæ in cœlis sunt, mouebunt[p]& tunc uidebunt filium hominis uenientẽ in nubibus cum uirtute multa & gloria. Et tunc mittet angelos suos, & congregabit electos suos à quatuor uentis, à summo terræ usq; ad summum cœli. A ficu autẽ discite parabolam: Cũ iam ramus eius tener fuerit, & nata fuerint folia, cognoscitis quia in proximo sit æstas. Sic & uos cum uideritis hæc fieri, scitote φ in proximo sit in ostijs. Amẽ dico uobis, quoniã non transibit generatio hæc, donec omnia ista fiãt. Cœlũm & terra transibunt, uerba autem mea non transibunt. [q]De die autẽ illa uel hora nemo scit, neq; angeli in cœlo, neq; filius, nisi pater. [r]Videte, uigilatẽ & orate, nescitis enim quando tempus sit. [s]Sicut homo qui peregre profectus reliquit domũ suam, & dedit seruis suis potestatem cuiusq; operis, & ianitori præcepit ut uigilet. [t]Vigilate ergo, nescitis enim quando dominus domus ueniet, sero an media nocte, an gallicãtu, an mane, ne cum uenerit repente, inueniat uos dormientes. Quòd autem uobis dico, omnibus dico: Vigilate.

Cap. XIIII

E[a]Rat aũt pascha, & azyma post biduum, [b]& quærebant

pora uera, sed phan- C
tasmata intẽdit, & ua
cuus uigilat de his
quæ uiderat. Sic nimi c 139
rũ sunt quos mundi t
amor rapit in uita: i
deserit post uitam q d 140
somniabant pro cer- VI
to. Sequit: c ¶ *Quod uobis dico om. etc.*] Hoc e 141 II
fine concludit sermo
nem, ut cõmune om
nium præceptum no
uissimi per primos
audiant.

Cap. XIIII

E*Rat autem pascha & azyma post biduum.*] Nunc a- f 142 VI
spergamus librũ no- g 143
strum sanguine & li- II
mina domorũ, & fu-
nem coccineum cir-
cũdemus domui ora h 144
tionis nostræ: & coc- II
cum in manu nostra i 145
ut Sara ligemus: ut VI
uaccam rufam in ual k 146
le occisam enarrare II
possimus. Pascha, l 147
transitus interpretat. VI
Phase uerò immola- m 148
tio. In immolatione II
agni & transitu popu n 149
li per mare uel per Ae VI
gyptum, præfigura-
tur passio Christi, & o 150
redemptio populi de II
inferno, quando nos
post biduum uisitat,
id est, plenissima lu- p 151
na ætate Christi perfe II
cta: ut nec cum aliqua 1.Cor.5
parte tenebrosa, car-
nes agni immaculati,
qui tollit peccata mũ
di, in una domo, quæ
est una electa matris
suæ ecclesia catholica,
calciati charitate, & ar
mati uirtute comeda
mus, dicẽtes: Etenim
pascha nostrum im-
molatus est Christus.
e ¶ *Et quærebant summi* q 152
sacerdotes & scribæ quo- VI
modo, etc.] A principi- r 153
bus egressa est iniqui VI
tas in Babylone. Oc- s 154
ciso etenim capite, to II
tum corpus eneruc t 155
efficitur. Vnde miseri II
faciunt quod capita
moliunt. Vitãt diem
festum quod cõuenit
illis. Non est enim fe- a 156
stiuitas his qui uitam I
& misericordiã per- b 157
diderunt. Venit Iesus Bethaniam. Hinnulus ceruorum VI
semper

A semper ad lectum suum redit, id est filius obediens pa-
tri usq; ad mortẽ, obedientiã à nobis petit. Simõ lepro-
sus, mundum infidelẽ primo, & postea fidelẽ significat.
Mulier cum alabastro, ecclesiasticam fidem, quæ dicit:
Cant. 1.d Nardus mea dedit odorẽ suũ. Pistica nardus dicitur, id
est mystica & precio-
sa. Domus impleta o-
dore, cœlum & terra
est. Fractũ alabastrũ,
c 158 carnale est desideriũ,
I quod frangitur ad ca
put ex quo omne cor
pus cõpaginatũ est.
Recumbenteq; ipso, id
est, humilitate, ut eum
tangeret fides pecca-
tricis, quæ de pedib.
ascendit ad caput, &
ad pedes à capite de-
scendit per fidẽ: id est
ad Christũ & ad mẽ-
bra eius. a ¶ *Quidam indigne ferentes.*] Per sy
necdochẽ dicit unus
pro multis, & multi
pro uno: Dicẽtes in-
d 159 tra se: Vt quid perdi-
IIII tio hæc unguẽti? Per-
ditus de salute perdi
tionẽ inuenit, & in fi-
e 160 cu fructifera mortis
II laqueũ nanciscit. Tre
centis denarijs pote-
rat uenũdari unguen
B tum & dari pauperi-
bus. Sub prætextu a-
uaritiæ mysteriũ lo-
quit fidei. Etenim no
stra fides trecentis e-
mitur denarijs, id est
decẽ sensibus per cor
pus & animã & spiri-
tum triplicatis, ut &
Iudic. 7.b nos sicut Gedeon tre
centorũ uirorum nu
merũ assumentes, al-
lophylorũ castra pau
peres spiritu fractis
lagunculis nostris cũ
tubis & lucernis de-
f 161 struamus, & ut Abra
IIII ham cum trecentis ui
ris, spolia ad uesperũ
diuidamus. Sequit:
g 162 b ¶ *Bonum opus operata*
I *est in me.*] Qui credit
h 163 in deum, reputatur ei
II in opus iustitiæ. Aliud
i 164 est enim credere ei, a-
VI liud credere in eum,
k 165 id est, totum eijcere te
I in illũ. Quod habuit,
hæc fecit. Non aliun-
de speremus quod in
nobis habemus. c ¶ *Præuenit ungere corpus meum.*] Id est,
anteq̃ ueniret is qui excluderet. Iudas Iscariotis unus
de duodecim. Vnus numero, non unus merito: unus
nomine, non unus numine: unus corpore, non unus
Cant. 4.c animo. Vnde sponsus ad spõsam canit: Vulnerasti cor
C meũ soror mea sponsa, in uno oculorũ tuorũ, & in uno
crine colli tui. Oculus & crinis, sapiẽtiæ est uirtus, quo-
niam Iudæ cũ cæteris dicit: Vobis datũ est nosse myste- Matth. 13.b
rium regni, & dedi uobis potestatẽ & reliqua. Abijt ad
principes. Postq̃ exijt, satanas in eum intrauit. Hic uox
nocti indicat scientiã.
Vnũquodq; animal
ad simile sibi iungit.
Maria currit ad apo-
stolos, ut dies diei e-
ructet uerbũ: Et Iu- Psal. 18.a
das ad Iudæos, ut
nox nocti indicet sci-
entiã. Promittunt pe-
cuniã, amittunt uitã,
quã ipse recepit quũ
uitam amisit. Quære-
bat opportunitatem.
Opportunitas doli
nunq̃ inuenit, ut uel
uindicet hic aut illic.
Promittit se tradere,
ut magister eius dia-
bolus ante dicebat:
Tibi dabo potestatẽ Matth. 4
hanc uniuersam. Et
primo die azymorũ,
quæ cum amaritudi-
ne manducant: azy-
ma nobis est redem-
ptio nostra. Amaritu
do uerò passio dñi:
Dicũt discipuli: Quò
uis eamus? Vt cũ uo-
lũtate dei dirigamus D
gressus nostros. Dñs
indicat cum quo mã-
ducat pascha, & mo-
re suo mittit duos,
quod supra exposui-
mus: Et dicit: Ite in ci-
uitatẽ, & reliqua. Ci-
uitas est ecclesia quæ
muro fidei cingitur:
Homo occurrens, po
pulus primitiuus est.
Amphora aquæ, lex
literæ est. Sequimini
eum, qui ducit in al-
tum ubi est refectio
Christi. Vnde Raab
exploratoribus man
dat, ut non irent per
ima, sed per excelsa
pergerent. Cœnaculũ
grande, ecclesia mag
na est, qua narrat no
men dñi, strata uarie-
tate uirtutũ & lingua
rum, ut est illud: Cir-
cumamicta uarietate,
in quo paratur domi
no pascha. Dominus
domus, Petrus apo-
stolus est. Cui dñs domũ suam credidit, ut sit una fides
sub uno pastore. d ¶ *Vespere autem facto, uenit cum duodecim, & dis. etc.*] Vespera diei, uesperam indicat mundi.
Circa undecimam nanq; horam uenit nouissimi qui
primi denarium uitæ accipiunt æternæ: quia ante cru-
cem

bant summi sacerdotes & scribæ, quomodo eũ do
lo tenerent & occiderent. dicebant autem: Non in
die festo, ne forte tumultus fiat in populo. [c] Et cum
esset Bethaniæ in domo Simonis leprosi, & recum
beret, uenit mulier habens alabastrũ unguenti nar
di spicati preciosi, & fracto alabastro effudit super
caput eius. Erãnt aũt quidã indigne ferentes intra
semetipsos, & dicentes. Vt quid perditio ista un-
guẽti facta est? Poterat enim unguẽtũ istud uenun
dari plus q̃ trecẽtis denarijs, & dari pauperibus. Et
fremebant in eum. Iesus aũt dixit: Sinite eam: Quid
illi molesti estis? Bonũ opus operata est in me. Sem
per eñ pauperes habetis uobiscũ, & cũ uolueritis,
potestis illis benefacere: me aũt nõ semper habebi
tis. Quod habuit, hæc fecit: [d] Præuenit ungere cor-
pus meũ in sepulturã. Amẽ dico uobis, ubicũq; prę
dicatũ fuerit euangeliũ istud in uniuerso mũdo, &
quod fecit hæc, narrabit in memoriã eius. [e] Et Iu-
das Iscariotis unus de duodecim abijt ad summos
sacerdotes, ut ꝓderet eum illis. Qui audiẽtes gauisi
sunt, & promiserũt ei pecuniã se daturos. Et quære
bat quõ eũ opportune traderet. Et primo die azy-
morũ quãdo pascha immolabãt, dicũt ei discipuli:
Quò uis eamus & paremus tibi comedere pascha?
Et mittit duos ex discipulis suis, & dicit eis: Ite in ci
uitatẽ, & occurret uobis homo lagenã aquæ baiu-
lans, sequimini eũ, & quocũq; introierit, dicite do
mino domus, quia magister dicit: Vbi est refectio
mea, ubi pascha cũ discipulis meis manducẽ? Et ip-
se uobis demõstrabit cœnaculũ grande stratũ, &
illic parate nobis. Et abierũt discipuli eius, & uene
rũt in ciuitatẽ, & inuenerũt sicut dixerat illis, & pa
rauerũt pascha. [f] Vespere aũt facto, uenit cũ duode
cim, & discũbẽtib. eis & mãducãtibus, ait Iesus. A-
mẽ dico uobis, q̃a unus ex uobis tradet me, q̃ man-
ducat mecũ. [g] At illi cœperũt cõtristari, & dicere ei
singulatim: Nunquid ego? [h] Qui ait illis: Vnus ex duode-
cim qui intingit mecũ in catino. Et filius quidẽ hominis
uadit sicut scriptum est de eo. [i] Væ autem homini illi per
quem filius hominis tradetur. Bonũ erat ei si natus non
fuisset homo ille. [k] Et manducantib. illis, accepit Iesus pa-
nem, & benedicens fregit & dedit eis, & ait: Sumite hoc
est cor-

A cem Abrahā erat in inferno, & post crucē latro in para
diso. Manducantibus aūt eis ait: Vnus ex uobis me tra
det qui manducat mecū panē. Quia dum falsitas argui
tur, nihilominus ueritas comprobať, ut impleretť quod
Psal.40.c dicitť: Qui edebat panes meos, magnificabat super me
supplantationē. Om/
nes tanguntur ut fiat
harmonia in cithara:
omnes nerui bene su
spensi, consona uoce
respōdent: Nunquid
ego sum dñe? Vnus
remissus & pecuniæ
amore affectus dixit:
Nūquid ego sum rab
bi? Et dicit illis: Vnus
de duodecim. Sepa/
rat lupus seorsum o/
uem quam capit. O/
uis quæ de ouili egre
ditur, lupi patet mor
sibus. Filius hominis
uadit, sed uæ homini
per quē tradetť. Multi
bonū ut Iudas faciūt,
sed omnino illis non
proficit. Bonum erat
ei si non esset natus,
inimo latēs utero ma
terno, melius est non
esse quàm ad tormen
ta esse. Accepit Iesus
panem & benedicens
fregit, transfigurans
corpus suum in panē
quod est ecclesia præ
sens, quæ accipitur in
fide, benedicitť in nu/
mero, frangitť in pas/
sionibus, datur in ex
emplis, sumitur in do
ctrinis: formans san/
guinē suū in calicē, uino & aqua mixtū, ut alio purge/
mur à culpis, alio redimamur à pœnis. Sanguine nāq;
agni seruanť domus à percussione angeli, & aqua ma/
ris rubi extinguuntť inimici, quæ sunt mysteria ecclesiæ
Christi. a ¶ *Gratias agens dedit illis.*] Gratia non meritis
saluati sumus à deo. b ¶ *Et biberūt ex eo omnes.*] Ebrietas
felix, satietas salutaris, quæ quanto copiosius sumitur,
tanto maiorē sobrietatē mentibus donare dignatť. Et Iu
das bibit, sed non saturatť, nec sitim extinguit ignis æter
ni, quia indigne sumit mysteria Christi. Hic macula in
luna ostēditur, quæ nunq̃ deletur. Luna ecclesiæ meri/
to cōparatur, quæ non habet splendorē: sed à sole certis
modis suscipit lumen, id est à Christo qui permanet in
æternū. Sūt enī in ecclesia quos sacrificiū nullū emun/
dat, sed eos cogitatio insipiens perducit ad culpas, qui
se cœnosæ crudelitatis fœtoribus miscuerunt. Sanguis
enim noui testamenti, qui pro multis effunditur, non
omnes emundat. c ¶ *Non bibam, etc.*] Hic mutat tantū
sacrificiū, sed non mutat tempus, ut nos nunq̃ cœnam
dñi ante quartamdecimam lunam faciamus. Qui facit
in quartadecima resurrectionē, in undecima luna cœ/
nam domini facit, quod nunq̃ inuentū est, nec in uete/
ri testamēto, nec in nouo. d ¶ *Et hymno dicto, etc.*] Id est,
Psal.12.f laude domini, ut est in psalmo: Et laudabūt dominum
qui requirunt eum, & manducauerunt eum & adora/
uerunt omnes pingues terræ. e ¶ *Et exierunt, etc.*] In
monte oliueti Iesus tenetur, & inde ad cœlos ascēdit, ut

est corpus meum.[l] Et accepto calice gratias agēns dedit eis. Et biberunt ex illō omnes. Et ait illis: Hic est sanguis meus noui testamenti, qui pro multis effundetur. Amē dico uobis, qūod iam nō bibam de genimine uitis usq; in illum diem, cum illud bibā nouum in regno dei.[m] Et hymnō dicto exiērunt in montem oliuarum. Et ait eis Iesus:[n] Omnes scandalizabimini in me in nocte ista, quia scriptum est:[o] Percutiam pastorem & dispergentur oues. Sed postquam resurrexero præcedam uos in Galilæam.[p] Petrus aūtem ait illi: Et si omnes scandalizati fuerint, sed non ego. Et ait illi Iesus: Amen dico tibi, quia tu hodie in hac nocte priūs quàm bis gallus uocem dederit, ter me es negaturus.[q] At ille amplius loquebatur: Et si oportuerit me simul commori tibi, non te negabo. Similiter autem & omnes dicebant.[r] Et ueniunt in prædium cui nomen Gethsemani,[s] & ait discipulis suis: Sēdete hic donec orem. Et assumit Petrum & Iacobum & Ioannem secum, & cœpit pàuere & tædere.[t] Et ait illis: Tristis est anima mea usq; ad mortem: Sustinete hic & uigilate.[u] Et quum processisset paululū, procidit super terram, & orabat, ut si fieri posset, transiret ab eo hora, & dixit: Abba pater, omnia tibi pòssibilia sunt, transfer calicem hunc à me:[x] sed non quod ego uolo, sed quod tu.[y] Et uenit, & inuenit eos dormientes, & ait Petro: Simon dormis? non potuisti una hora uigilare? Vigilàte & orate, ut non intretis in tentationē.[z] Spiritus quidem

nos sciamus, quia inde ascendimus ad cœlos, unde ui/ C
gilamus & oramus & ligamur, nec repugnamus in ter
ra. Omnes uos scandalū patiemini. Omnes cadunt, sed
non omnes iacent. Nunquid qui dormit non adijciet
ut resurgat? Carnale est cadere, sed diabolicum iacere.
Scriptū est, percutiā
pastorē. Propheta Za l 166
charias postulat pas/ II
sionē dñi. Pater respō
det, percutiā pastorē,
precibus sanctorum
infernaliū. Filius à pa m 167
tre mittitť & percutitť, VI
id est incarnatť & pati n 168
tur. Disperguntť oues IIII
pastore capto, resur/
rectio promittitur, ut o 169
spes nō extinguatur. VI
f ¶ *Petrus ait: Et si om-* p 170
nes, etc.] Et auis sine I
pennis in altū uolare
nititť: Sed corpus ag/
grauat animam, ut ti q 171
more humanæ mor/ VI
tis, timor dñi superetť
uel uincatť. g ¶ *Prius* r 172
quàm gallus, etc.] Gal- I
lus cantat, Petrus ne- s 173
gát ter. Gallus lucis VI
nuncius quis est, nisi
spiritus sanctus? cu/ t 174
ius uoce in prophe/ IIII
tis & apostolis nos de u 175
terna abnegatiōe qua I
deū negauimus nos- D
se, uoce ancillarū ex/
tetrui, excitamur ad x 176
amarissimos post la/ I
psum fletus, qui male y 177
cogitauimus de deo, II
& male locuti sumus z 178
ad proximos, & ma/ IIII
le fecimus ad nosmetipsos. Et uenit in prædiū Gethse/
mani, id est uallis pinguedinū, ubi tauri pingues obse/
derunt eum, & uituli multi circūdederunt eum. h ¶ *Se-*
dete hic donec orem.] Separatť in oratione qui separatur in
passione, q̃a ille orat, illi dormiunt pinguedine cordis
oppressi. i ¶ *Cœpit pauere, etc.*] Pauere & tristificari do/
cemur ante iudiciū mortis, qui non possumus per nos
dicere nisi per illū: Venit princeps mūdi huius, & in me
non habet quicq̃. Et dixit: Abba pater. Hebraicè & Græ
cè loquitur, quia non est distinctio Iudæi & Græci. k
¶ *Si possibile est, etc.*] Vsq; in finem non cessat nos doce/
re patribus obedire, & uoluntatē eorum uoluntati no/
stræ præponere. Inuenit eos dormientes. Sicut dormi/
unt mente, sic & corpore. l ¶ *Vigilate & orate ne intretis in*
tentationem.] In tentationem intrat, qui orare negligit.
Ter discipuli dormiunt, & ter dominus orans suscitat.
Terna dormitatio, tres mortuos quos dñs suscitauit si/
gnificat. Primū in domo: Secundū ad sepulchrū: Tertiū Matth.8.c
de sepulchro. Tertia uigilia dñi, tres personas habere Luc.7.c
nos in orādo docet: & de præteritis & futuris & de præ
sentibus ueniam rogare. Venit Iudas cum gladijs & lig
nis. Incūbit uirtuti seculi qui desperat de adiutorio dei.
dat signū osculi cum ueneno doli, Sicut Cain obtulit sa
crificium subdolum & reprobatū. Vnde uinū cum ace
to in cruce potant. Et tenuerūt Iesum. Hic adest Ioseph
uinctus, uenditus à fratribus, & ferrū pertrāsiuit animā
eius. Vnus educēs gladium amputauit auriculam ser/

A ui. Prædicatio Petri, auditũ à Iudæis abscidit regni dei. a ¶ *Tũc discipuli eius omnes relinquentes eum fugierunt.*] Tunc adimpletũ est quod dicitur: Elongasti à me amicum & proximum, & notos meos à miseria. b ¶ *Adolescens quidam, etc.*] Hoc proprie Marcus. Sicut & Ioseph relicto
pallio nudus de ma-
a 179 nibus impudicæ do-
VI minæ effugit. Qui au
tem uult effugere ma
nus iniquorũ relin-
quẽs mẽte quæ mun-
di sunt, fugiat post Ie-
b 180 sum. Et conuenerunt
IIII sacerdotes & scribæ.
Tunc fit congregatio
c 181 taurorũ in uaccis po
I pulorũ. Petrus à lon-
ge sequebať. Vir du-
plex animo, incõstãs
d 182 est in omnibus uijs
II suis. Timor retrahit,
charitas trahit. In a-
trio cum ministris ca
lefacit se ad ignem. A-
e 183 triũ sacerdotis, est se-
I cularis circuitus: mi-
nistri, dæmonia sunt:
f 184 Ignis, desiderium car
I nale, cũ quibus qui
manet, flere peccata
g 185 non potest. Summi sa
VI cerdotes quærebant
h 186 falsum testimonium
X aduersus Iesum. Men
B tita est iniquitas sibi,
ut regina aduersus Io
i 187 seph, & sacerdotes ad
I uersus Susannã: sed
k 188 ignis sine materia de-
IIII ficit. Et conuenientia
testimonia non erãt:
l 189 Quod uariatur incer
II tum habetur. c ¶ *Qui
dam dicebant, etc.*] Mo-
ris est hæreticorũ um
m 190 bram de ueritate tra-
VI here. Nõ ille dixit qđ
illi dicunt, sed simile
uerbũ de templo cor
poris sui quod post
triduum resuscitauit.
Exurgẽs summus sa-
cerdos interrogat Ie-
sum: Ille autẽ tacebat.
Ipse deus & saluator
noster qui mundo sa
lutẽ contulit, & huma
no generi sua pietate
subuenit: sicut ouis
n 191 ad occisionẽ sine uo-
I ce ducitur, & obmu-
o 192 tuit & siluit à bonis.
VI Taciturnitas Christi
p 193 apologiam Adæ ab-
II soluit. d ¶ *Et dixit ei:
Tu es Christus filius dei be
q 194 nedicti?*] Quem expe
I ctabant de longe, in
propè non uident. Sicut Isaac caligãtibus oculis, Iacob

quidem promptus est, caro autẽ infirma. a Et iterũ abiẽs orauit, eundẽ sermonẽ dicens. Et reuersus denuo inuenit eos dormientes. Erant enim oculi eorũ grauati, & ignorabant quid respõderent ei. Et uenit tertio, & ait illis: Dormite iam & requiescite. b Sufficit. Venit hora, ecce filius hominis tradeť in manus peccatorũ. Surgite eamus. Ecce qui me tradet propè est. c Et adhuc eo loquente, uenit Iudas Iscariotis unus de duodecim, & cum eo turba multa, cum gladijs & lignis à summis sacerdotibus & scribis & senioribus. d Dederat autẽ traditor eius signũ eis, dicẽs: Quẽcunq; osculatus fuero, ipse est, tenete eum & ducite caute. Et cum uenisset, statim accedens ad eum, ait: Rabbi, & osculatus est eum. At illi manus iniecerũt in Iesum, & tenuerũt eum. e Vnus quidã de circũstãtibus educens gladiũ, percussit seruũ summi sacerdotis, & amputauit illi auriculã. f Et respondens Iesus, ait illis: Tanq̃ ad latronẽ existis cũ gladijs & lignis cõprehẽdere me, quotidie eram apud uos in templo docẽs & nõ me tenuistis. g Sed ut impleantur scripturæ. Tunc discipuli eius relinquentes eum, omnes fugierunt. h Adolescẽs aũt quidam sequebatur eum, amictus sindone super nudo, & tenuerunt eum. At ille reiecta sindone, nudus profugit ab eis. i Et adduxerunt Iesum ad summũ sacerdotẽ, & conueniunt omnes sacerdotes & scribæ & seniores. k Petrus autẽ à longe secutus est eum usq; intro in atriũ summi sacerdotis, & sedebat cum ministris ad ignem, & calefaciebat se. l Summi uerò sacerdotes & omne conciliũ quærebãt aduersus Iesum testimoniũ, ut eum morti traderent, nec inueniebant. Multi aũt falsum testimoniũ dicebãt aduersus eum, & conuenientia testimonia non erant. m Et quidam surgentes, falsum testimoniũ ferebant aduersus eũ, dicentes: Quoniam nos audiuimus eum dicentem: Ego dissoluam templũ hoc manufactũ, & post triduũ aliud non manufactũ ædificabo. Et non erat conueniens testimonium illorũ. Et exurgẽs summus sacerdos in mediũ, interrogauit Iesum, dicens: Non respondes quicq̃ ad ea quæ tibi obijciuntur ab his? Ille autẽ tacebat, & nihil respondit. Rursum summus sacerdos interrogabat eum, & dicit ei: Tu es Christus filij dei benedicti? Iesus autem dixit illi: Ego sum. n Et uidebitis filium hominis sedentem à dextris uirtutis, & uenientem cum nubibus cœli. o Summus autem sacerdos scindens uestimenta sua, ait: p Quid adhuc desideramus testes? Audistis blasphemiam. Quid uobis uidetur? Qui omnes condemnauerunt eum esse reum mortis. q Et cœperũt quidam conspuere in eum

sub manibus non agnoscit, sed lõge de eo futura canit. C e ¶ *Iesus autem dixit illi: Ego sum.*] Vt inexcusabiles sint. f ¶ *Et uidebitis filium hominis.*] Sacerdos interrogat filiũ dei Iesus autem respondit filiũ hominis, ut hic intelligamus dei filiũ eundem esse & filiũ hominis, & ne quaternitatẽ faciamus in trinitate, sed homo in deo, & deus in homine necesse sit. g ¶ *A dextris uirtutis, etc.*] Id est in uita regnantem sempiterna & uirtute diuina. h ¶ *Et uenientẽ in nubibus cœli.*] In nube ascẽdit, cum nube ueniet, id est in corpore suo solo, quod sumpsit à uirgine ascẽdit: & cũ multiformi ecclesia quæ est corpus ipsius & plenitudo eius ad iudiciũ uenturus est, sicut dicit secundum Matthæũ: Cũ autẽ uenerit filius hominis, & omnes angeli cum eo, & reliqua. Math. 25 i ¶ *Summus sacerdos scidit uestimenta sua.*] Hoc est Ephod, in quo habebant honorem, Iudæi amiserũt. Hic adest Samuel scisso pallio de manibus Saul, id est regno. 1. Reg. 15 D Milites gentiles nõ scindunt tunicam Christi. Sacerdotes uerò scindunt dignitatẽ sacerdotij sui. Et condẽnant cũ reũ esse mortis. Quo reatu suo, reatũ nostrũ solueret, & uelamine faciei suæ, uelamẽ cordiũ nostrorũ auferret & sputaminib. suscepits, faciẽ animæ nostræ lauaret. Et colaphis quibus in caput pcussus est, caput humani generis, qđ est Adã sanaret: Et alapis quibus expalmatus est, maxima laus eius nostris manibus & labijs plauderet, unde: Oẽs gentes plaudite manib. Psal. 46. a Et cruce sua, cruciatũ nostrũ solueret, & morte sua mortem nostrã necaret: cũ forma serpẽtis serpentẽ necat, quia serpente de uirga facto alij absorbenť serpentes. Vnde per pphetã ipse dicit: Ero mors Osee 13. d tua ò mors, & morsus tuus ò inferne. Opprobria eius, nostrum

A nostrũ abstulere opprobriũ. Vincula eius nos liberos fecerũt. Corona spinea capitis eius, diadema regni ade- Esa. 53. b pti sumus. Vulneribus eius sumus sanati. Sepultura e- ius resurgimus. Descensione eius ad inferos, nos ascen dimus ad cœlos. Hic inuenit mel in ore leonis mortui.

Primò cõferẽs latronẽ, deinde inferẽs. Quid ergo uul- C
tis faciã regi Iudæorũ? Cũq; respõdissent, crucifigatur,
non statim acquieuit, sed secundũ suggestionẽ uxoris
quæ mandauerat ei, ut Matthæus dixit: Nihil tibi & iu- Matt. 27. b
sto illi, respõdit: Quid enim mali fecit? quod dicendo Ie

Hæc omnia præuidẽs Psal. 115. b ꝓpheta ait: Quid re- tribuã dño pro omni bus quæ retribuit mi hi? a ¶ [Et cũ esset, etc.] Petrus sine spiritu uo ci ancillæ cessit: cũ spi ritu, nec principibus nec regibus cedit. Pri ma ancilla titubatio est. Secũda consensio. Tertius uir, actus est. Hæc est trina negatio quã abluit per fletus uerbi Christi recorda tio. Tũc nobis gallus cantat, quando præ- dicator quisq; ꝑ pœ- nitentiã corda nostra ad cõpunctionẽ exci tat. Tunc incipimus flere, quãdo ignimur intus per scintillã sci- entiæ, & foras eximus extra quod fuimus.

Cap. XV

ET [confestim, etc.] Hic adest Sam- son uinctus à Iudic. 15. c B Dalila. Samson, id est sol eorũ quibus occu buit sol in meridie. Dalila situla interpre tatur, quæ est synago ga, quæ situlæ more limpidũ liquorẽ non tenet, & quisquilia im munda collegit. Sam son noster maxilla uerbi sui innumeras cateruas Iudæorũ & dæmonũ hic sternit, & fontẽ perennis ui- tæ sitientibus nobis, id est corpori suo ape- ruit. Pontifices concita uerunt turbas ut pete rent Barabbã, & cru- cifigerent Iesum. Hic duo hirci adsunt, u- nus ἀποπομπαῖος, id est, emissarius, cum peccato populi in de- serto inferni absolu- tus dimittitur: alter pro peccatis absolutorũ, ut agnus occiditur. Pars dñi semper ma- ctatur, pars diaboli qui est magister eorũ ef- frenata in tartarũ præ cipitatur. Subditur: e ¶ [Vultis dimittã, etc.]

in eum, & uelare faciem eius, & colaphis eum cædere, & dicere ei: Prophetiza. Et ministri alapis eum cædebant. [a]Et cùm esset Petrus in atrio deorsum, uenit una ex ancillis summi sacerdotis, & cum uidisset Petrũ calefacientem se, aspiciens illum, ait: Et tu cum Iesu Nazareno eras? At ille negauit, dicens: Neq; scio neq; noui quid dicas. [b]Et exijt foras ante atrium, & gallus cantauit. Rursus autem cum uidisset illum ancilla, cœpit dicere circumstantibus, quia hic ex illis est. At ille iterũ negauit. Et post pusillum rursus qui astabant dicebãt Petro: Verè ex illis es, nam & Galilæus es. Ille autem cœpit anathematizare & iurare, quia nescio hominem istum quem dicitis, & statim gallus iterum cantauit.[c] Et recordatus est Petrus uerbi quod dixerat ei Iesus, prius quàm gallus cantet bis, ter me negabis, & cœpit flere.

Cap. XV

ET [a]cõnfestim mane cõsiliũ facientes summi sacerdotes cũ senioribus & scribis & uniuerso cõcilio,[b] uincientes Iesum duxerunt & tradiderũt Pilato.[c] Et interrogauit eum Pilatus: Tu es rex Iudæorũ? At ille respõdens, ait illi: Tu dicis.[d] Et accusabant eum summi sacerdotes in multis. Pilatus aũt rursum interrogauit eum, dicẽs: Non respondes quicq̃? Vide in quantis te accusant. Iesus autẽ amplius nihil respondit, ita ut miraret Pilatus.[e] Per diem autẽ festũ solebat dimittere illis unũ ex uinctis quẽcunq; petissent.[f] Erat aũt qui dicebat Barabbas, qui cũ seditiosis erat uinctus, qui in seditione fecerat homicidiũ. Et cũ ascendisset turba, cœpit rogare sicut semper faciebat illis. Pilatus aũt respondit eis & dixit: Vúltis dimittam uobis regẽ Iudæorũ? Sciebat enim quod per inuidiam tradidissent eum summi sacerdotes.[g] Pontifices aũt cõcitauerunt turbã, ut magis Barabbam dimitteret eis.[h] Pilatus autẽ iterũ respondens, ait illis: Quid ergo uultis faciã regi Iudæorũ? At illi iterũ clamauerunt: Crucifige eum. Pilatus uerò dicebat illis: Quid enim mali fecit? At illi magis clamabant: Crucifige eum.[i] Pilatus autẽ uolens populo satisfacere, dimisit illis Barabbam, & tradidit eis Iesum flagellis cæsum ut crucifigeretur.[k] Milites autem duxerunt eum intro in atrium prætorij, & conuocant totam cohortem, & induunt eum purpura, & imponunt ei plectentes spineam coronã, & cœperunt salutare eum: Aue rex Iudæorum.[l] Et percutiebant caput eius arundine, & conspuebant eum, & ponentes genua adorabant eum. Et postq̃ illuserunt ei, exuerunt illum purpura, & induerunt eum uestimentis suis,[m] & educunt illum, ut crucifigerent eum. Et angariauerũt prætereuntẽ quempiã Simonem

sum absoluit. Milites
induunt eum purpu
ra, &c. Vestimẽtis suis
nudatur: id est Iudæis.
Purpura induitur, id r 195
est gẽtili ecclesia quæ I
de scopulis maris est
collecta. Item ea scan-
dalizante exuitus in fi
ne: Iudaica rursum in
duitur plebe. Cum e- s 196
nim intrauerit pleni- I
tudo gentiũ, tunc om
nis Israel saluus erit.
Et adducunt illum ut
crucifigerẽt eum. Hic
educit Abel in agrũ Gen. 4
à fratre, ut perimat:
Hic adest Isaac cũ lig- t 197
nis, & Abrahã cũ arie II
te in Sabech hærente.
Hic adest Ioseph cum
fasce cremio somnia- a 198
to, & tunica talari san II
guine lita. Hic adest b 199
Moyses cum uirga, & I
serpente suspenso in c 200
ligno. Hic adest bo- I
trus in ligno porta- d 201
tus. Hic adest Helise- IIII
us cum ligno ad quæ
rendam securim quæ e 202
in ima demersa est, & II
natauit ad lignum, id
est genus humanum f 203
quod à ligno uetito IIII
in infernũ cecidit, per
lignũ crucis Christi
& per baptismũ aquæ
ad paradisum nata-
uit. Hic adest Ionas Ionæ 1. d
de ligno sortis in ma g 204
re in uentrẽq; ceti tri I
duo missus. d ¶ [Et an h 205
gariauerunt, etc.] Alij ꝑ I
merita patrum suorũ
cõmemorantur: alij per
merita filiorũ suorũ. i 206
Hic autẽ Simon qui I
crucẽ in angaria por-
tat, meritis filiorum k 207
suorum qui erant di- IIII
scipuli commemora-
tur. Per hoc nos in
præsenti uita admo-
nemur parentes adiu l 208
uari per natorũ suo- VI
rum sapientiam, ut
populus Iudaicus,
propter patriarcha- m 209
rum & prophetarum I
& apostolorum me-
rita, semper comme-
radicis surgit dulce-

Multas occasiones dedit Pilatus liberandi saluatorem. Hier. 10. 9

moratur. De amaritudine enim

 do oli-

monem Cyrenæum uenientem de uilla, patrem Alexan
dri & Rufi, ut tolleret crucem eius.[n] Et perducunt illum
in golgotha locum, quod est interpretatum, caluariæ lo-
cus.[o] Et dabant ei bibere myrrhatum uinum, & non ac-
cepit.[p] Et crucifigentes eum, diuiserunt uestimenta eius,
mittentes sortem super eis, quis quid tolleret.[q] Erat autẽ
hora tertia, & crucifixerunt eum.[r] Et erat titulus causæ
eius inscriptus: Rex Iudæorum.[s] Et cum eo crucifigunt
duos latrones, unum à dextris, & alium à sinistris eius.[t] Et
impleta est scriptura quæ dicit: Et cum iniquis reputatus
est.[u] Et prætereuntes blasphemabant eum, mouentes ca-
pita sua, & dicentes: Vah qui destruit templum, & in tri-
bus diebus reædificat. Saluum fac teipsum descendens
de cruce.[x] Similiter & summi sacerdotes illudentes ad al
terutrũ cum scribis dicebant: Alios saluos fecit, seipsum
non potest saluum facere. Christus rex Israel descendat
nũc de cruce, ut uideamus & credamus.[y] Et qui cum eo
crucifixi erant, conuiciabantur ei.[z] Et facta hora sexta,
tenebræ factæ sunt per totam terram usq; in horam no-
nam.[a] Et hora nona exclamauit Iesus uoce magna, di-
cens: Eli, eli lamma azabthani, quod est interpretatum:
Deus meus, deus meus, ut quid me dereliquisti? Et qui-
dam de circumstantibus audientes, dicebãt: Ecce Eliam
uocat.[b] Currens aũt unus, & implens spongiã aceto, cir-
cũponensq; calamo, potũ dabat ei, dicens: Sinite uidea-
mus si ueniat Elias ad deponendũ eum. Iesus aũt emissa
uoce magna expirauit.[d] Et uelũ tẽpli scissum est in duo,
à summo usq; deorsum.[e] Videns autem Centurio qui ex
aduerso

A do oliuæ, unde per Hieremiã ad Iudæã dicitur: Oliuam
Hiere. 11.c uberẽ, pulchrã, fructiferã, speciosam uocauit dñs nomẽ
Deut. 21.d tuũ. Vt tolleret crucẽ eius. Dum legerẽt, maledictus om
nis qui pendet in ligno, factus est maledictus, ut tolle-
ret maledictũ. Simon qui portat crucẽ in angaria, ipse
est q laborat pro lau-
de humana. Cogunt
n 210 eum homines huic la
I bori, quem non co-
git amor & dilectio
a 211 dei. Ipsa species cru-
IIII cis, qd est nisi forma
p 212 quadrata mundi? O-
I riẽs de uertice fulgẽs:
q 213 Arcton dextra tenet,
X auster in læua consi-
r 214 stit, occidẽs sub plan
I tis firmatur. Vnde A-
s 215 postolus dicit: Vt scia
I mus quæ sit altitudo
t 216 & latitudo & longitu
VIII do & ꝓfundũ. Aues
u 217 quando uolant ad æ-
VI thera, formam crucis
x 218 assumunt: homo na-
II tans per aquas uel o-
rans, forma crucis ue
hitur. Nauis per ma-
y 219 ria, antena cruci si-
II milata sufflatur. Tau
z 220 litera, signũ salutis &
II crucis describitur. Et
a 221 perducunt eũ in gol-
VI gotha, quod interpre
B tatur caluaria. Tra-
dunt Iudæi quod in
hoc montis loco im-
b 222 molatus est aries pro
II Isaac, ut ibi decollet,
c 223 id est, Christus à car-
I ne sua carnali uideli-
d 224 cet Iudæa separetur.
II a ¶ *Et dabant ei bibere*
e 225 *myrrhatũ uinum.*] Hoc
II aceto, succus letalis
pomi abstergitur. Et non accepit id, pro quo patitur. Vn-
de de eo dicitur: Quæ non rapui, tunc exoluebam. Et
crucifigunt eum. Hic figitur salus in ligno, ligno primo
infixa est mors. Lignũ primũ, lignũ scientiæ boni & ma
li est. Et secundũ lignũ, boni tantũ nobis & uitæ lignum
est. Extensio manus primæ ad lignũ, mortẽ apprehẽdit:
extensio autẽ secundæ, uitã quæ perierat inuenit. Ligno
hoc uehimur per mare undosum ad terrã uiuentium.
b ¶ *Diuiserunt uestimenta, etc.*] Vestimenta dñi eius man-
data sunt, quibus tegitur corpus eius, qď est ecclesia,
quæ diuiduntur inter milites gentiũ, ut sint quatuor or
dines cum una fide, id est coniugati & uiduati, præpo-
siti & separati, sortiti tunicam indiuisam, quæ est pax &
unitas, inconsutilis in modum anuli regalis. c ¶ *Erat
autem hora tertia, etc.*] Hoc uerè & propriè Marcus intu-
lit. Nam sexta hora tenebræ suffuderunt terram, ut non
quis potuisset mouere caput. A tricesimo namq; fructu
Marcus ascendit ad centesimũ, id est à tertia hora crucis
usq; ad tertiam resurrectionis post tres dies. Tricesimus
fructus est in cruce, sexagesimus in inferno, centesimus
in paradiso. d ¶ *Et erat titulus causæ eius inscriptus: Rex Iudæo
rum.*] Quod in titulis prænotatur psalmorũ, in finem
ne corrũpas. Et hoc tribus linguis מֶלֶךְ יְהוּדִים *Βασι-
λεὺς ἐξομολογατῶν*, rex cõfitentium. Hæ tres linguæ in
crucis titulo cõiunctæ sunt, ut omnis lingua cõmemo- C
ret perfidiã Iudæorũ. e ¶ *Et cum eo duos latrones, etc.*] Cũ
iniquis ueritas deputata, unũ reliquit sinistrũ, alterum
assumit dextrũ, sicut in die iudicij faciet, ex simili crimi
ne, dissimiles sortiuntur fines. Alter antecedit Petrũ in
paradisum, alter Iudã
in infernum. Confes-
sio breuis, uitã acqui
siuit longam, & blas-
phemia finita, pœna
plectitur æterna. Hic
pullus Iudæ ligat ad
uitẽ. Hic *ἀναβόλαιον*,
id est, palliũ ungitur
in sanguine uuæ, hic
lacerant hœdi uineã.
Blasphemantes eum,
& mouentes capita
sua. Eminetur in capi
ta iniquorum mors,
quando excitant̃ uin
cula inferni usque ad
ceruicem, qui est cer-
uix generis humani.
Descẽde de cruce, ne
faceret salutẽ quã in-
choarat. Et uiderunt
postea resurgentẽ de
sepulchro quẽ de cru
cis descẽdere non cre
debant posse patibu-
lo. Vbi est Iudæi infi-
delitas uestra? Adhuc
de uiuo dicebatis, si
rex Israel est, descen- D
dat de cruce. Vos ip-
sos cõsulo, uos ipsos
iudiciũ peto, quanto
mirabilius est mor-
tuum posse resurgere
quam adhuc uiuum
de cruce uelle descen
dere? Parua petistis,
dum maiora proue-
nerint. Sed infidelitas
uestra non potuit sanari signis multo fortioribus q̃ pe
tistis. Hic omnes declinauerũt simul inutiles facti sunt.
Facta hora sexta, tenebræ factæ sunt per totã terrã. Hic
adest Noe inebriatus ac nudatus, cœlo & terra pallio
tenebroso tectus, & homine irrisus. Hic stillauit sanguis
de ligno. f ¶ *Hora nona clamauit Iesus uoce magna: Eli, eli, lam-
ma azabthani.*] Inde scribit̃ psalmus iste pro assumptio-
ne matutina, qua Christus ad crucẽ ducitur. Verba ꝓ-
pria sunt filij hominis: Vnde sequit̃ iuxta Lucã: In ma-
nus tuas cõmendo spiritũ meũ. Nona hora inuenitur
euersa domo decima drachma quæ perierat. Currẽs au
tem unus ex eis, inuenit similitudinẽ eorum spongiam
cauam, infirmam, aridam, ignibus aptã: implet aceto,
hoc est malicia & dolo, de quo dicit̃: Plantaui te uineã Hiere. 2
sorech, & quomodo cõuersa es in amaritudinẽ uitis a-
lienæ? Et expectaui ut faceret uuas, & fecit spinas. g ¶ *Ie-
sus emissa uoce, etc.*] Infirmata enim carne, uox inualuit
diuina quæ dicit: Aperite mihi portas iustitiæ, & ingres- Psal. 117
sus in eas cõfitebor dño. Cũ ima uoce uel sine uoce mo
rimur, qui de terra sumus. Ille uerò cũ exaltata uoce ex
pirauit qui de cœlo descendit. Velũ templi scinditur, id
est cœlũ aperitur. Centurio ait: Verè filius dei erat. No-
uissimi primi nunc efficiuntur. Gentilis confitetur po-
pulus, Iudæa cæcata negat, ut fiat eis error peior priore.

Erant

A a ¶ *Erant aūt.*] Sicut non excludit̃ muliebris sexus à salute per Mariã uirginẽ, ita non repellit̃ à mysterio crucis scientiæ & resurrectionis per uiduã Mariã Magdalenam & cæteras matres. Ioseph uenit sero parasceue ab Arimathia, quę interpretat̃ deponẽs, ad deponendum corpus in monumẽtum, nobilis decurio expectans & ipse regnum dei. Intrat ad Pilatũ, petit corpus Iesu. Ioseph mercatur sindonem, inuolutũ corpus in sindone ponit in monumentum quod erat excisum de petra. Aduoluit lapidẽ ad ostium monumenti. Mariæ aspiciũt ubi poneret̃. Hæc omnia cõgruũt ad populũ Iudaicum in fine credentẽ, quo bilitat̃ fide, ut Abrahæ sit filius. Deponit desperationem, expectat regnũ dei. Intrat ad Christianos ut baptizetur. Quod significat nomen Pilati, id est malleatoris, id est, q domat ferreas gentes, ut regat eas in uirga ferrea: & petit sacrificiũ quod donat̃ pœ

B nitentibus in fine uiaticũ, & corde mundo & peccatis mortuo, inuoluit in munimine fidei, stabilitũ operculo spei, per operea charitatis concluditur.

1.Tim.1.b dit. Finis enim præcepti est charitas. Aspicientibus à longe electis, q sunt stellæ maris, qñ si fieri potest, scãdalizabunt̃ electi.

aduerso stabat, quia sic clamãs expirasset, ait: Verè hic homo filius dei erat. [f] Erãnt aũt & mulieres de longe aspicientes, inter quas erat Maria Magdalene, & Maria Iacobi minoris & Ioseph mater, & Salome. Et cũ esset in Galilæa, sequebant̃ eũ, & ministrabant ei, & aliæ multæ quæ simul cũ eo ascenderãt Hierosolymã. [g] Et cũ iã sero esset factũ, quia erat parasceue, quod est ante sabbatũ, uenit Ioseph ab Arimathia nobilis decurio, qui & ipse erat expectans regnũ dei, & audacter introiuit ad Pilatũ, & petijt corpus Iesu. Pilatus aũt mirabat̃, si iam obijsset, & accersito Centurione interrogauit eũ, si iam mortuus esset. Et cum cognouisset à Centurione, donauit corpus Ioseph. [h] Ioseph aũt mercatus sindonẽ, & deponens eũ, inuoluit sindoni, & posuit eũ in monumento quod erat excisum de petra, & aduoluit lapidẽ ad ostiũ monumenti. [i] Maria aũt Magdalene & Maria Ioseph aspiciebãt ubi poneret̃.

Caput XVI

E[a]T cũm transisset sabbatum, Maria Magdalene & Maria Iacobi & Salome emerunt aromata, ut uenientes ungerent eũ. [b] Et uálde mane una sabbatorũ ueniũt ad monumentũ orto iam sole, & dicebãt ad inuicẽ: Quis reuoluet nobis lapidẽ ab ostio monumẽti? Et respicientes uiderũt reuolutũ lapidẽ: erãt quippe magnus ualde. Et introeuntes in monumentũ, uiderũt iuuenẽ sedentem in dextris, coopertũ stola candida, & obstupuerũt. [c] Qui dicit illis: Nolite expauescere. Iesum quæritis Nazarenũ crucifixũ, surrexit, nõ est hic: ecce locus ubi posuerunt eũ. Sed ite, dicite discipulis eius & Petro: quia præcedet uos in Galilæã, ibi eũ uidebitis, sicut dixit uobis. [d] At illæ exeũtes fugierũt de monumẽto. Inuaserat enim eas timor

genus humanũ exemplo suæ resurrectionis animauit, C
quando uitã præstitit, & lumen credulitatis infudit. Sol uero post occasum corporis orit̃. Hic aquilę ad corpus 1.Cor.15.g
congregant̃: matres & apostoli uident reuolutũ lapidẽ, qui est lex mortis, ac si diceret: Vbi mors aculeus tuus: & reliqua. d ¶ *Erat quippe magnus ualde.*]
Qui etiã infantes in f 226 VI
utero tangit, gemitus omniũ & omnibus grauis. Et introeuntes in monumentum uiderunt iuuenẽ, nõ g 227 I
senem, non infantẽ, sed iocundum ætate, ut dicitur: Lætare iuuenis in adolescentia tua, quæ non est hic uera dum cum senio est commixta. Sedentem in dextris uirtutis, id est regnantẽ in
prosperis. Hic iuuenis formam resurre- h 228 I
ctionis, timentibus mortem ostẽdit. Coo i 229 VI
pertum stola candida, quæ uera lætitia est, hoste depulso, regnoq; adepto, rege a 230 VIII
pacis quæsito, inuento, & nunquã dimisso. Et obstupuerũt, id b 231 I
est, quod oculus non uidit, nec auris audi- D
uit, nec in cor hominis ascendit quæ præparauit deus diligentibus se. e ¶ *Qui dicit illis.*] Deus charitas est. Non est ergo 1.Ioan.4.c
timor in charitate. c 232 II
Quid expauescerẽt, quæ inuenerunt quẽ quęsierũt? Iesum quæ d 233 II
ritis Nazarenum. Radix enim amara crucis euanuit: flos enim

Cap. XVI

E T *cum transisset sabbatum.*] Nunc aromatibus redolentibus cum sponsa, & adolescentibus quæ currunt post eam, conspergimus librum & cubicu-
Cant.1 lum mentis nostræ. Nunc introducit nos rex in cellaria sua. Nunc surgit amica Maria, hyems abijt, pluuia recessit, flores uisi sunt in terra: Vox turturis audita est in terra nostra. Vineæ florentes dederunt odorem. Redit sponsus de umbra sub qua dormit in meridie. Post sabbata tristia felix irradiat dies, quæ primatum in diebus tenet, luce prima in eo lucescente, & domino meo
Psal.117.d cum triumpho resurgente, & dicente: Hæc est dies quã fecit dominus, exultemus & lætemur in ea. e ¶ *Et ualde mane una sabbatorum ueniunt ad monumentum, etc.*] Valde
Luc.24.a mane, quod alius euãgelista diluculo dicit. Diluculum est inter tenebras noctis & diei claritatem. In qua salus humano generi prouenit, felici uicinitate declaranda, more solis qui proxima luce consurgens, roseam præmittit aurorã, ut gratia præclari splendoris, præparans oculis possit intueri, quando tempus dominicæ resurrectionis eluxit. Vt tunc laudes Christi tota caneret secundũ exemplum harum fœminarũ ecclesia, quãdo uitæ cum fructibus: id est, qui iacuit in morte, surrexit in gloria. Ecce locus. Ostenditur mortalitas immortalibus ad gratiarũ actionẽ debitã, ut intelligamus qd fuerimus, & sciamus quid futuri erimus. Sed ite dicite. Mulieribus dicit ut annunciẽt apostolis, quia per mulierem mors annunciata est, per mulieres uita resurgẽs. Et Petro. Qui se indignũ iudicat discipulatu dum ter negauit magistrũ. Peccata præterita nõ nocẽt quando nõ placent. f ¶ *Præcedet in Galilæam.*] Breuis sentẽtia in syllabis, sed ingens in quantitate promissio. Ibi est gaudij nostri fons, & salutis æternæ origo præparata. Ibi cõgregant̃ dispersiones, & sanant̃ contriti corde. Ibi cum uidebitis, non sicut uidistis. At illæ exeuntes fugierũt. Dicitur de futura uita: Et fugiet dolor ac gemitus. Imitant̃ mulieres ante resurrectionẽ omnium quod faciũt post resurrectionem, fugiunt mortẽ & pauorem. Et nemini quicquam dixerunt, quia ipsi soli mysterium resurrectionis uident, qui uidere ipsi illud meruerũt. Vnde sequitur iuxta Ioannẽ: Petrus autem occurrit ad monumentum ut uideret ipse quod audiuit. Surgens autem Iesus primo mane sabbati, Mariæ Magdalenæ primò

mor & pauor, & nemini quicquam dixerunt, timebant enim. Surgēs autem Iesus mane prima sabbati, apparuit primo Mariæ Magdalenæ, de qua eiecerat septē dæmonia. Illa uadens nunciauit his qui cum eo fuerant lugentibus & flentibus. Et illi audientes quia uiueret, & uisus esset ab ea, non crediderunt. [c] Post hæc autem duobus ex eis ambulantibus ostensus est in alia effigie, euntibus in uillam, & illi euntes nunciauerunt cæteris, nec illis crediderunt. [f] Nouissimè autem recumbentibus illis undecim apparuit, & exprobrauit incredulitatem illorum & duritiam cordis, quia his qui uiderant eū resurrexisse nō crediderūt. Et dixit eis: [b] Eūntes in mundum uniuersum, prędicate euangelium omni creaturę. Qūi crediderit & baptizatus fuerit, saluus erit: qui uero nō crediderit, condemnabitur. Signa aūt eos qui crediderint hæc sequentur: In nomine meo dæmonia eijcient, linguis loquētur nouis, serpentes tollent. Et si mortiferum quid biberint, non eis nocebit. Super ægros manus imponent, & bene habebunt. Et dominus quidē Iesus postquā locutus est eis, assūmptus est in cœlum, & sedet à dextris dei. Illi autē profecti prædicauerunt ubiq; domino cooperante, & sermonem confirmante sequentibus signis.

A ostenditur, de qua eiecerat septem dæmonia, quia meretrices & publicani prçcedunt synagogā in regnū dei: ut latro præcessit apostolos. Flent & lugēt qui necdum uiderunt, sed non post multum consolabuntur. Beati enim qui lugent nunc, quoniā ipsi consolabuntur. Et illi audientes non crediderūt. Fides autem hic laborat, agens actiuam uitā: illic contemplatiua secura uisione regnat. Hic per speculum cōtuemur imaginem, illic facie
c 234 VIII ad faciē uidebimus ueritatē. Vnde sequitur: Post hæc duobus ex illis ambulātibus,
f 235 X id est laborantibus, ostēsus est in alia effigie. Et illis annūciantibus non est creditū: dum sicut Moyses uiderūt, quod nō sufficiebat eis. Vnde Moy
Exo.33.c ses dicit: Ostende mihi temetipsum. Oblitus carnis suæ, postulat in uita ista quod post illam speramus in futura. *a ¶ Nouissimè recumbentibus.*] Vt omnes testes enarrarent omnibus, quæ cōmuniter uiderunt
B audierūt. Exprobrat incredulitatē ut succedat credulitas: exprobrat duritiā cordis lapidei, ut succedat cor carneū charitate plenum. Hinc est quod martyrum cateruæ mortem huius seculi libēter affectant, qui nouerūt pro isto temporali interitu perpetuo se esse uicturos. *b ¶ Et dixit eis: Euntes in mundum uniuersum prædicate euangeliū.*] Nunc primum post acceptum spiritum, ac si uasa limosa per ignē confirmata, omni creaturæ, id est, omni generi humano quod in se cōmune aliquid habet ab omni crea- C
tura iubet, id est angelis, pecoribus, lignis, lapidibus, igni & aquæ, calido & frigido, humido & arido: quia mūdus minor homo dicitur. Dominus utiq; Iesus qui de cœlo descēdit ad liberandā infirmitatis nostræ naturā, ipse etiam super cœlorum cœlos ascendit, qui sedet ad dexterā patris. Cōsiderandū est aūt quod frequenter in scripturis diuinis plurali numero cęlos dictos inuenies dum legitur: In principio fecit deus cœlū & terram: cum tamē pluraliter dicti cœli legantur & terræ. Modus enim iste locutionis latius patet, ut ab usiue singularia plurali numero dicamus, & pluralia singulari. Ad orientē uero quod psalmista dicit, euangelista tacēt: Hierosolymam significat, quæ est in orientis partibus collocata. Vnde dominus apostolis uidentibus ascēdit ad cœlos: Terra multis plena miraculis, ubi fideliū credulitas plus actibus, D
quàm lectionibus eruditur. *c ¶ Qui crediderit & baptizatus fuerit, saluus erit: qui uero non crediderit, condemnabitur, etc.*] Ducentesimo tricesimo capitulo Marcus signa credentium cum Matthæo & Luca concordans enarrat.

Expositionis euangelij secundum Marcum finis.

EVANGELII SECVNDVM LVCAM CAPVT I.

QVoniam quidem multi conati sunt ordinare narrationem quæ in nobis completæ sunt rerum, sicut tradiderunt nobis qui ab initio ipsi uiderunt & ministri fuerunt sermonis: uisum est & mihi assecuto omnia à principio diligenter ex ordine tibi scribere optime Theophile, ut cognoscas eorum uerborum de quibus eruditus es ueritatem.

a 1 X [a] VIT in diebus Herodis regis Iudææ sacerdos quidam nomine Zacharias, de uice Abia, & uxor illius de filiabus Aaron, & nomen eius Elizabeth. Erant autem ambo iusti ante deū, incedentes in omnibus mandatis & iustificationibus domini sine querela. Et non erat illis filius, eo quod esset Elizabeth sterilis, & ambo processissent in diebus suis. Factum est autem cum sacerdotio fungeretur Zacharias in ordine uicis suæ ante deum, secundum consuetudinem sacerdotij sorte exijt ut incensum poneret, ingressus in templum domini, & omnis multitudo populi erat orans foris hora incensi. Apparuit autem illi angelus domini stans à dextris

A dextris altaris incenſi.Et Zacharias turbatus eſt uidens,& timor irruit ſuper eum. Ait autem ad il- C
lum angelus:Ne timeas Zacharia,quoniam exaudita eſt deprecatio tua. Et uxor tua Elizabeth pa-
riet tibi filium,& uocabis nomen eius Ioannem. Et erit gaudium tibi & exultatio, & multi in nati-
uitate eius gaudebunt. Erit enim magnus coram domino: uinum & ſiceram non bibet, & ſpiri-
tu ſancto replebitur adhuc ex utero matris ſuæ, & multos filiorum Iſrael conuertet ad dominum
deum ipſorum. Et ipſe præcedet ante illum in ſpiritu & uirtute Eliæ: ut conuertat corda patrum
in filios,& incredulos ad prudentiam iuſtorum, parare domino plebem perfectam. Et dixit Za-
charias ad angelum: Vnde hoc ſciam? Ego enim ſum ſenex, & uxor mea proceſsit in diebus ſuis.
Et reſpondens angelus,dixit ei: Ego ſum Gabriel qui aſto ante deum,& miſſus ſum loqui ad te,&
hæc tibi euangelizare. Et ecce eris tacens,& non poteris loqui uſque in diem quo hæc fiant: pro
eo quod non credidiſti uerbis meis quæ implebuntur in tempore ſuo. Et erat plebs expectans Za
chariam, & mirabantur quod tardaret ipſe in templo. Egreſſus autem non poterat loqui ad il-
los,& cognouerunt quod uiſionem uidiſſet in templo. Et ipſe erat innuens illis, & permanſit mu
tus. Et factum eſt ut impleti ſunt dies officij eius, abijt in domum ſuam. Poſt hos autem dies con-
cepit Elizabeth uxor eius,& occultabat ſe menſibus quinque,dicens: Quia ſic fecit mihi dominus
in diebus quibus reſpexit auferre opprobrium meum inter homines. In menſe autem ſexto miſ-
ſus eſt angelus Gabriel à deo in ciuitatem Galilææ, cui nomen Nazareth, ad uirginem deſponſa-
tam uiro, cui nomen erat Ioſeph,de domo Dauid, & nomen uirginis Maria.Et ingreſſus angelus
ad eam,dixit: Aue gratia plena, dominus tecum: benedicta tu in mulieribus. Quæ cum audiſſet,
turbata eſt in ſermone eius,& cogitabat qualis eſſet iſta ſalutatio. Et ait angelus: Ne timeas Maria,
inueniſti enim gratiam apud deum. Ecce concipies in utero, & paries filium, & uocabis nomen
eius Ieſum:hic erit magnus,& filius altiſsimi uocabitur.Et dabit illi dominus deus ſedem Dauid pa
tris eius,& regnabit in domo Iacob in æternum,& regni eius non erit finis. Dixit autem Maria ad
angelum: Quomodo fiet iſtud, quoniam uirum non cognoſco? Et reſpondens angelus dixit ei:
Spiritus ſanctus ſuperueniet in te,& uirtus altiſsimi obumbrabit tibi.Ideoq; & quod naſcetur ex te
B ſanctum,uocabitur filius dei.Et ecce Elizabeth cognata tua & ipſa cõcepit filium in ſenectute ſua. D
Et hic menſis eſt ſextus illi quę uocatur ſterilis,quia non erit impoſsibile apud deũ omne uerbum.
Dixit autem Maria:Ecce ancilla domini,fiat mihi ſecũdum uerbum tuum.Et diſceſsit ab illa ange-
lus.Exurgens autem Maria in diebus illis,abijt in montana cum feſtinatione in ciuitatẽ Iuda, & in-
trauit in domum Zachariæ,& ſalutauit Elizabet.Et factum eſt ut audiuit ſalutationẽ Mariæ Eliza-
bet,exultauit infans in utero eius.Et repleta eſt ſpiritu ſancto Elizabet, & exclamauit uoce magna,
& dixit:Benedicta tu inter mulieres,& benedictus fructus uentris tui. Et unde hoc mihi, ut ueniat
mater domini mei ad me? Ecce enim ut facta eſt uox ſalutationis tuæ in auribus meis, exultauit in
gaudio infans in utero meo,& beata quæ credidiſti:quoniam perficientur ea quæ dicta ſunt à do-
mino.Et ait Maria:Magnificat anima mea dominũ. Et exultauit ſpiritus meus,in deo ſalutari meo.
Quia reſpexit humilitatem ancillæ ſuæ:ecce enim ex hoc beatam me dicent omnes generationes.
Quia fecit mihi magna qui potens eſt,& ſanctum nomen eius. Et miſericordia eius à progenie in
progenies,timentibus eum.Fecit poteutiã in brachio ſuo:diſperſit ſuperbos mente cordis ſui.De-
poſuit potentes de ſede,& exaltauit humiles.Eſuriẽtes impleuit bonis,& diuites dimiſit inanes.Su-
ſcepit Iſrael puerum ſuum,memorari miſericordiæ ſuæ.Sicut locutus eſt ad patres noſtros, Abra-
ham & ſemini eius in ſecula. Manſit autem Maria cum illa quaſi menſibus tribus, & reuerſa eſt in
domum ſuam.Elizabet autem impletũ eſt tempus pariendi,& peperit filiũ. Et audierunt uicini &
cognati eius,quia magnificauit dominus miſericordiam ſuã cum illa,& congratulabantur ei.Et fa
ctum eſt in die octauo,uenerunt circuncidere puerũ, & uocabant eum nomine patris ſui Zacha-
riam. Et reſpondẽs mater eius,dixit:Nequaquã,ſed uocabitur Ioãnes.Et dixerũt ad illam:Quia ne-
mo eſt in cognatione tua qui uocetur hoc nomine. Innuebant aũt patri eius quem uellet uocari
eum.Et poſtulans pugillarẽ,ſcripſit dicens:Ioannes eſt nomen eius.Et mirati ſunt uniuerſi. Aper-
tum eſt aũt illico os eius,& lingua eius,& loquebatur benedicẽs deũ.Et factus eſt timor ſuper om-
nes uicinos eorũ,& ſuper omnia montana Iudęę diuulgabantur omnia uerba hæc. Et poſuerunt
omnes qui audierãt in corde ſuo dicẽtes:Quis putas puer iſte erit?etenim manus dñi erat cum illo.
Et Zacharias pater eius repletus eſt ſpiritu ſancto,& prophetauit dicẽs:Benedictus dominus deus

A Iſrael: quia uiſitauit & fecit redemptionem plebis ſuæ. Et erexit cornu ſalutis nobis: in domo Da C
uid pueri ſui. Sicut loquutus eſt per os ſanctorum qui à ſeculo ſunt prophetarum eius. Salutem ex
inimicis noſtris, & de manu omnium qui oderunt nos. Ad faciendam miſericordiam cum patri-
bus noſtris, & memorari teſtamenti ſui ſancti. Iuſiurandum quod iurauit ad Abraham patrem
noſtrum, daturum ſe nobis: Vt ſine timore de manu inimicorum noſtrorum liberati, ſeruia-
mus illi: In ſanctitate & iuſtitia coram ipſo, omnibus diebus noſtris. Et tu puer propheta altiſsimi
uocaberis: præibis enim ante faciem domini parare uias eius: Ad dandam ſcientiam ſalutis plebi
eius, in remiſsionem peccatorum eorum: Per uiſcera miſericordiæ dei noſtri, in quibus uiſitauit
nos oriens ex alto. Illuminare his qui in tenebris & in umbra mortis ſedent: ad dirigendos pedes
noſtros in uiam pacis. Puer autem creſcebat & cōfortabatur ſpiritu, & erat in deſertis uſq; in diem
oſtenſionis ſuæ ad Iſrael.

Caput II

FActum eſt autem in diebus illis: Exijt edictum à Cæſare Auguſto, ut deſcriberetur uniuer-
ſus orbis. Hæc deſcriptio prima facta eſt à præſide Syriæ Cyrino. Et ibant omnes ut profi-
terentur ſinguli in ſuam ciuitatem. Aſcendit autem & Ioſeph à Galilæa de ciuitate Nazareth in
Iudæam, in ciuitatem Dauid quæ uocatur Bethlehem: eo quod eſſet de domo & familia Dauid,
a 2 ut profiteretur cum Maria deſponſata ſibi uxore prægnante. [a] Factum eſt autem cum eſſent ibi,
v
b 3 impleti ſunt dies ut pareret. Et peperit filium ſuum primogenitum, & pannis eum inuoluit. [b] Et
x reclinauit eum in præſepio: quia non erat ei locus in diuerſorio. Et paſtores erant in regione
eadem, uigilantes & cuſtodientes uigilias noctis ſuper gregem ſuum. Et ecce angelus domini ſte-
tit iuxta illos, & claritas dei circumfulſit illos, & timuerunt timore magno. Et dixit illis angelus: No-
lite timere: Ecce ego euangelizo uobis gaudium magnum quod erit omni populo: quia
natus eſt nobis hodie ſaluator qui eſt Chriſtus dominus in ciuitate Dauid. Et hoc uobis
ſignum: Inuenietis infantem pannis inuolutum, & poſitum in præſepio. Et ſubito facta
eſt cum angelo multitudo militiæ cœleſtis, laudantium deum & dicentium: Gloria in al
tiſsimis deo, & in terra pax hominibus bonæ uoluntatis. Et factum eſt ut diſceſſerunt ab
B eis angeli in cœlum, paſtores loquebantur ad inuicem: Tranſeamus uſq; Bethlehem, & D
uideamus hoc uerbum quod factum eſt, quod dominus oſtendit nobis. Et uenerunt fe
ſtinantes, & inuenerunt Mariam & Ioſeph, & infantem poſitum in præſepio. Videntes
autem cognouerunt de uerbo quod dictum erat illis de puero hoc. Et omnes qui audie
runt mirati ſunt, & de his quæ dicta erant à paſtoribus ad ipſos. Maria autē conſeruabat
omnia uerba hæc, cōferēs in corde ſuo. Et reuerſi ſunt paſtores glorificātes & laudan
tes deum in omnibus quæ audierāt & uiderāt, ſicut dictū eſt ad illos. Et poſtquā cōſum
mati ſunt dies octo ut circuncideretur puer: uocatum eſt nomen eius Ieſus, quod uoca-
tum eſt ab angelo priuſquam in utero conciperetur. Et poſtquam impleti ſunt dies pur
gationis eius ſecundū legem Moyſi, tulerūt illum in Hieruſalem, ut ſiſterēt eū domino:
ſicut ſcriptum eſt in lege domini: Quia omne maſculinū adaperiēs uuluam, ſanctum do
mino uocabitur. Et ut darent hoſtiam ſecundū quod dictum eſt in lege domini: par tur
turum aut duos pullos columbarū. Et ecce homo erat in Hieruſalem cui nomē Symeō.
Et homo iſte iuſtus & timoratus, expectās conſolationē Iſrael, & ſpiritus ſanctus erat in
eo. Et reſponſum acceperat Symeon à ſpiritu ſancto, nō uiſurū ſe mortem, niſi prius ui-
deret Chriſtum domini. Et uenit in ſpiritu in templū. Et cum inducerēt puerū Ieſum pa
rentes eius, ut facerēt ſecundum conſuetudinē legis pro eo, & ipſe accepit eum in ulnas
ſuas, & benedixit deum, & dixit: Nunc dimittis ſeruum tuum domine, ſecundū uerbum
tuum in pace: quia uiderūt oculi mei ſalutare tuum. Quod paraſti ante faciem omnium
populorum: Lumen ad reuelationem gentium, & gloriam plebis tuæ Iſrael. Et erant pa-
ter eius & mater mirantes ſuper his quæ dicebant de illo. Et benedixit illis Symeon, & dixit ad Ma-
riam matrem eius: Ecce poſitus eſt hic in ruinam & reſurrectionē multorū in Iſrael, & in ſignum
cui contradicetur. Et tuam ipſius animā pertranſibit gladius, ut reuelentur ex multis cordibus co-
gitationes. Et erat Anna propheteſſa filia Phanuel de tribu Aſer. Hæc proceſſerat in diebus multis,
& uixerat cū uiro ſuo annis ſeptē à uirginitate ſua. Et hæc uidua uſq; ad annos octogintaquatuor,
quæ non diſcedebat de templo, ieiunijs & obſecrationibus ſeruiens nocte ac die. Et hæc ipſa hora
ſuperueniens

A ſuperueniẽs confitebatur dño, & loquebat̃ de illo omnibus qui expectabant redẽptionẽ C
Hieruſalem. Et ut perfecerũt omnia ſecundũ legem dñi, reuerſi ſunt in Galilæã in ciuita-
tem ſuam Nazareth. Puer aũt creſcebat & confortabat̃ plenus ſapientia, & gratia dei erat
in illo. Et ibant parẽtes eius per omnes annos in Hieruſalẽ in die ſolenni paſchæ. Et cum
factus eſſet annorũ duodecim, aſcendentibus illis Hieroſolymã ſecundũ conſuetudinẽ
diei feſti, conſummatiſq; diebus cũ redirẽt, remanſit puer Ieſus in Hieruſalẽ, & non co-
gnouerũt parẽtes eius. Exiſtimantes aũt illũ eſſe in comitatu, uenerũt iter diei, & require
bant eũ inter cognatos & notos: & nõ inueniẽtes regreſsi ſunt in Hieruſalẽ, requirentes
eum. Et factũ eſt poſt triduũ, inuenerũt illum in templo ſedentẽ in medio doctorũ, audi
entem illos & interrogantẽ eos. [c] Stupebant aũt omnes qui eũ audiebant ſuper pruden- c 4 II
tia & reſponſis eius. Et uidentes admirati ſunt. [d] Et dixit mater eius ad illũ: Fili, quid feci- d 5
ſti nobis ſic? Ecce pater tuus & ego dolẽtes quærebamus te. Et ait ad illos: Quid eſt quod X
me quærebatis? Neſciebatis, quia in his quæ patris mei ſunt oportet me eſſe? Et ipſi non
intellexerũt uerbũ quod locutus eſt ad eos. Et deſcendit cũ eis & uenit Nazareth, & erat
ſubditus illis. Et mater eius conſeruabat omnia uerba hæc in corde ſuo. Et Ieſus proficie
bat & ætate & gratia apud deum & homines. Cap. III

ANno aũt quintodecimo imperij Tiberij Cæſaris, procurãte Pontio Pilato Iudæã: a 6
tetrarcha aũt Galilææ Herode, Philippo aũt fratre eius tetrarcha Ituræ & Tracho III
nitidis regionis, & Lyſania Abilenæ tetrarcha, ſub principibus ſacerdotum Anna & Cai
pha, factum eſt uerbũ dñi ſuper Ioannẽ Zachariæ filium in deſerto. [b] Et uenit in omnem b 7
regionem Iordanis, prædicans baptiſmũ pœnitentiæ in remiſsionẽ peccatorũ: ſicut ſcri I
ptũ eſt in libro ſermonũ Eſaiæ prophetæ: Vox clamãtis in deſerto, parate uiã dñi, rectas
facite ſemitas eius. Omnis uallis implebit̃, & omnis mons & collis humiliabit̃. Et erunt
praua in directa, & aſpera in uias planas, & uidebit omnis caro ſalutare eius. [c] Dicebat er c 8
go ad turbas quæ exibant ut baptizarent̃ ab ipſo: Genimina uiperarũ, quis oſtendit uo- V
B bis fugere à uentura ira? Facite ergo fructus dignos pœnitentiæ, & ne cœperitis dicere: D
patrem habemus Abraham. Dico enim uobis, quia poteſt deus de lapidibus iſtis ſuſcita-
re filios Abrahæ. Iam enim ſecuris ad radicẽ arborũ poſita eſt. Omnis ergo arbor non fa
ciens fructum bonũ, excidetur & in ignem mittet̃. [d] Et interrogabant eũ turbæ, dicentes: d 9
Quid ergo faciemus? Reſpondens aũt dicebat illis: Qui habet duas tunicas, det nõ habẽ X
ti: & qui habet duas eſcas, ſimiliter faciat. Venerunt aũt & publicani ut baptizarentur, &
dixerunt ad illum: Magiſter, quid faciemus? At ille dixit ad eos: Nihil amplius q̃ quod cõ
ſtitutum eſt uobis faciatis. Interrogabant autem eum & milites, dicentes: Quid faciemus
& nos? Et ait illis: Neminem concutiatis, neq; calumniam faciatis, & contenti eſtote ſti-
pendijs ueſtris. Exiſtimante autem populo, & cogitantibus omnibus in cordibus ſuis de
Ioanne, ne fortè ipſe eſſet Chriſtus: reſpondit Ioãnes, dicens omnibus: [e] Ego quidẽ aqua e 10
baptizo uos: ueniet aũt fortior me: cuius non ſum dignus ſoluere corrigiam calciamen- I
torum eius: ipſe uos baptizabit in ſpiritu ſancto & igni. [f] Cuius uentilabrũ in manu eius, f 11
& purgabit areã ſuam, & cõgregabit triticũ in horreum ſuum, paleas aũt comburet igni V
inextinguibili. Multa quidem & alia exhortans euangelizabat populo. [g] Herodes autem g 12
tetrarcha cum corriperetur ab illo de Herodiade uxore fratris ſui, & de omnibus malis II
quæ fecit Herodes: adiecit & ſuper hæc omnia, & incluſit Ioãnem in carcerem. [h] Factum h 13
eſt aũt cum baptizaretur omnis populus: & Ieſu baptizato & orante, apertũ eſt cœlum, I
& deſcendit ſpiritus ſanctus corporali ſpecie, ſicut columba in ipſum, & uox de cœlo fa-
cta eſt: Tu es filius meus dilectus, in te complacui mihi. [i] Et ipſe Ieſus erat incipiens qua- i 14
ſi annorum triginta, ut putabatur filius Ioſeph: qui fuit Eli, qui fuit Mathat, qui fuit Leui, III
qui fuit Melchi, qui fuit Iamne, qui fuit Ioſeph, qui fuit Matathiæ, qui fuit Amos, qui fuit
Nahum, qui fuit Hesli, qui fuit Nagge, qui fuit Maath, qui fuit Matathiæ, qui fuit Semei,
qui fuit Ioſeph, qui fuit Iuda, qui fuit Ioanna, qui fuit Reſa, qui fuit Zorobabel, qui
fuit Salathiel, qui fuit Neri, qui fuit Melchi, qui fuit Addi, qui fuit Coſan, qui fuit Elmo-
dam, qui fuit Her, qui fuit Ieſu, qui fuit Eliezer, qui fuit Iorim, qui fuit Mathat, qui fuit
Leui

A Leui, qui fuit Symeon, qui fuit Iuda, qui fuit Ioseph, qui fuit Iona, qui fuit Eliakim, qui fuit Melea, C
qui fuit Menna, qui fuit Matatha, q fuit Nathan, qui fuit Dauid, qui fuit Iesse, qui fuit Obeth, qui fuit
Booz, qui fuit Salmon, qui fuit Naasson, qui fuit Aminadab, qui fuit Aram, qui fuit Esrom, qui fuit
Phares, qui fuit Iuda, qui fuit Iacob, qui fuit Isaac, qui fuit Abraham, qui fuit Thare, qui fuit Nachor,
qui fuit Seruch, qui fuit Ragau, qui fuit Phaleg, qui fuit Eber, qui fuit Sale, qui fuit Cainan, qui fuit
Arphaxat, qui fuit Sem, qui fuit Noe, qui fuit Lamech, qui fuit Mathusale, qui fuit Enoch, qui fuit Ia
red, qui fuit Malaleel, qui fuit Cainan, qui fuit Enos, qui fuit Seth, qui fuit Adam, qui fuit dei.

Caput IIII

a 15 I[a]Esus aũt plenus spiritu sancto, regressus est à Iordane, & agebatˆ in spiritu in desertũ
II diebus quadraginta, & tentabatˆ à diabolo.[b] Et nihil manducauit in diebus illis, & con
b 16 summatis illis esurijt. Dixit aũt illi diabolus: Si filius dei es, dic lapidi huic ut panis fiat. Et
V respõdit ad illum Iesus: Scriptũ est: quia nõ in solo pane uiuet homo, sed in omni uerbo
dei. Et duxit illum diabolus in montẽ excelsum, & ostendit illi omnia regna orbis terræ
in momento tẽporis, & ait illi: Tibi dabo potestatẽ hanc uniuersam & gloriã illorũ: quia
mihi tradita sunt, & cui uolo, do illa. Tu ergo si procidẽs adoraueris corã me, erunt tua
omnia. Et respõdens Iesus dixit illi: Scriptũ est: Dñm deũ tuũ adorabis, & illi soli seruies.
Et duxit illũ in Hierusalẽ, & statuit eũ super pinnaculũ templi, & dixit illi: Si filius dei es,
mitte te hinc deorsum. Scriptũ est enim, ꝙ angelis suis mandauit de te, ut conseruẽt te, &
quia in manibus tollent te, ne fortè offendas ad lapidẽ pedẽ tuũ. Et respondẽs Iesus, ait il-
li: Dictum est: Non tentabis dñm deũ tuũ. Et consummata omni tẽtatione, diabolus re-
c 17 cessit ab illo usq; ad tempus.[c] Et regressus est Iesus in uirtute spiritus in Galilæã, & fama
I exijt per uniuersam regionẽ de illo, & ipse docebat in synagogis eorum, & magnificaba
d 18 tur ab omnibus.[d] Et uenit Nazareth ubi erat nutritus, & intrauit secundũ consuetudinẽ
X suam die sabbati in synagogã, & surrexit legere, & traditus est illi liber Esaiæ prophetæ,
& ut reuoluit librũ, inuenit locũ ubi scriptũ erat: Spiritus dñi super me, eo ꝙ unxit me,
euãgelizare pauperibus misit me, sanare cõtritos corde, prædicare captiuis remissionẽ, D
& cæcis uisum, dimittere cõfractos in remissionẽ, prædicare annũ dñi acceptũ, & diem
retributionis. Et cum plicuisset librum, reddidit ministro & sedit: & omniũ in synagoga
oculi erant intendẽtes in eum. Cœpit aũt dicere ad illos: quia hodie impleta est hæc scri-
e 19 ptura in auribus uestris.[e] Et omnes testimoniũ illi dabant, & mirabanˆ in uerbis gratiæ
I quæ procedebant de ore ipsius, & dicebãt: Nónne hic est filius Ioseph?[f] Et ait illis: Vtiq;
f 20 dicetis mihi hanc similitudinẽ: Medice, cura teipsum. Quanta audiuimus facta in Caphar
X naum, fac & hic in patria tua.[g] Ait aũt: Amen dico uobis, quia nemo propheta acceptus
g 21 est in patria sua.[h] In ueritate dico uobis: multæ uiduæ erant in diebus Eliæ in Israel, quan
I do clausum est cœlũ annis tribus & mensibus sex, cum facta esset fames magna in omni
h 22 terra, & ad nullã illarũ missus est Elias, nisi in Sarepta Sidonię ad mulierẽ uiduã. Et multi
X leprosi erant in Israel sub Elisæo propheta, & nemo eorũ mundatus est, nisi Naaman Sy
rus. Et repleti sunt omnes in synagoga ira, hæc audientes. Et surrexerunt & eiecerunt il-
lum extra ciuitatẽ, & duxerunt illum usq; ad superciliũ montis, supra quem ciuitas illorũ
i 23 VIII erat ædificata, ut præcipitarẽt eum. Ipse aũt transiens, per medium illorũ ibat.[i] Et descen
k 24 dit in Capharnaum ciuitatẽ Galilæę, ibiq; docebat illos sabbatis.[k] Et stupebant in doctri
II na eius, quia in potestate erat sermo ipsius.[l] Et in synagoga erat homo habens dæmoniũ
l 25 VIII immundum, & exclamauit uoce magna, dicens: Sine, quid nobis & tibi Iesu Nazarene,
uenisti perdere nos? Scio te q sis, sanctus dei. Et increpauit illũ Iesus, dicẽs: Obmutesce,
& exi ab eo. Et cum proiecisset illũ dæmoniũ in mediũ, exijt ab illo, nihilq; eum nocuit.
Et factus est pauor in omnibus, & colloquebantur adinuicẽ, dicentes: Quod est hoc uer
bum: quia in potestate & uirtute imperat immũdis spiritibus, & exeũt? Et diuulgabatˆ fa-
m 26 II ma de illo in omnem locum regionis.[m] Surgẽs autem Iesus de synagoga, introiuit in do-
mum Simonis. Socrus aũt Simonis tenebatur magnis febribus, & rogauerũt illum pro
ea, & stans super illam, imperauit febri. Et dimisit illam, & continuo surgens ministrabat
illis. Cum aũt sol occidisset, omnes qui habebant infirmos uarijs languoribus, ducebant
illos

A illos ad eum. At ille singulis manũ imponens, curabat eos.[n] Exiebant aũt dæmonia à mul C
tis, clamantia & dicentia: quia tu es filius dei. Et increpans nõ sinebat ea loqui: quia scie- n 27
bant ipsum esse Christum.[o] Facta aũt die, egressus ibat in desertũ locũ, & turbæ require- VIII o 28
bant eum, & uenerũt usq; ad ipsum, & detinebant illum ne discederet ab eis. Quibus ille VIII
ait: quia & alijs ciuitatibus oportet me euangelizare regnum dei: quia ideo missus sum,
& erat prædicans in synagogis Galilææ. Cap. V
F[a] Actum est aũt cum turbæ irruerent in eũ ut audirent uerbũ dei, & ipse stabat secus a 29
stagnũ Genesareth. Et uidit duas naues stantes secus stagnũ: piscatores aũt descẽde- X
rant & lauabant retia. Ascendens aũt in unã nauim quæ erat Simonis, rogauit eũ à terra
reducere pusillum, & sedens docebat de nauicula turbas.[b] Vt cessauit aũt loqui, dixit ad b 30
Simonẽ: Duc in altũ, & laxate retia uestra in capturã. Et respondens Simon dixit illi: Præ IX
ceptor, per totam noctẽ laborantes nihil cœpimus: in uerbo aũt tuo laxabo rete. Et cum
hoc fecissent, concluserũt pisciũ multitudinẽ copiosam. Rumpebatur enim rete eorũ. Et
annuerunt socijs qui erant in alia naui, ut uenirẽt & adiuuarent eos. Et uenerũt, & imple
uerũt ambas nauiculas, ita ut mergerent.[c] Quod cum uideret Simon Petrus, procidit ad c 31
genua Iesu, dicens: Exi à me dñe, quia homo peccator sum. Stupor enim circundederat X
eum, & omnes qui cum illo erant in captura pisciũ quam ceperant. Similiter aũt & Iaco-
bum & Ioannẽ filios Zebedæi, qui erant socij Simonis.[d] Et ait ad Simonẽ Iesus: Noli ti- d 32
mere, ex hoc iam homines eris capiens. Et seductis ad terrã nauibus, relictis omnibus, se II
cuti sunt eum.[e] Et factum est cum essent in una ciuitatũ, & ecce uir plenus lepra: & uidẽs e 33
Iesum, & procidens in faciẽ, rogauit eũ, dicens: Domine, si uis potes me mundare. Et ex- II
tendens manũ, tetigit eum Iesus, dicens: Volo, mundare. Et confestim lepra discessit ab
illo. Et ipse præcepit illi ut nemini diceret: sed uade, ostende te sacerdoti, & offer pro e-
mundatione tua, sicut præcepit Moses in testimoniũ illis.[f] Perambulabat aũt magis ser- f 34
mo de illo, & cõueniebant turbæ multæ, ut audirent, & curarent ab infirmitatibus suis. I
B [g] Ipse aũt secedebat in desertũ, & orabat.[h] Et factũ est in una dierũ, & ipse sedebat docẽs. D g 35
Et erant pharisæi sedẽtes & legis doctores, q uenerãt ex omni castello Galilææ, & Iudææ, II
& Hierusalẽ, & uirtus dñi erat ad sanandũ eos.[i] Et ecce uiri portantes in lecto hominem h 36 II
qui erat paralyticus, & quærebant eum inferre & ponere ante eũ. Et non inueniẽtes qua i 37
parte illum inferrẽt præ turba, ascenderunt supra tectũ, & per tegulas submiserunt eum I
cum lecto in mediũ ante Iesum. Quorũ fidem ut uidit, dixit: Homo, remittunt tibi pecca
ta tua. Et cœperunt cogitare scribæ & pharisæi, dicẽtes: Quis est hic qui loquitur blasphe
mias? Quis potest dimittere peccata, nisi solus deus? Vt cognouit aũt Iesus cogitationes
eorum, respondens dixit ad illos: Quid cogitatis in cordibus uestris? Quid est facilius di
cere, dimittunt tibi peccata: an dicere, surge & ambula? Vt aũt sciatis quia filius hominis
habet potestatẽ in terra dimittendi peccata (ait paralytico) tibi dico, surge: tolle lectum
tuum, & uade in domũ tuam. Et confestim surgens corã illis, tulit lectũ in quo iacebat: &
abijt in domũ suam, magnificans deum. Et stupor apprehẽdit omnes, & magnificabant
deum. Et repleti sunt timore, dicẽtes: quia uidimus mirabilia hodie.[k] Et post hæc exijt, &
uidit publicanũ nomine Leui sedentẽ ad teloniũ, & ait illi: Sequere me. Et relictis omni- k 38
bus, surgens secutus est eum:[l] & fecit ei conuiuiũ magnum Leui in domo sua, & erat tur II l 39
ba multa publicanorũ & aliorũ qui cum illis erant discumbentes. Et murmurabant pha- II
risæi & scribæ eorum, dicentes ad discipulos eius: Quare cum publicanis & peccatorib.
manducatis & bibitis?[m] Et respondẽs Iesus, dixit ad illos: Non egẽt qui sani sunt medico, m 40
sed qui male habent. Non enim ueni uocare iustos, sed peccatores in pœnitentiã. At illi II
dixerunt ad eũ: Quare discipuli Ioãnis ieiunant frequẽter, & obsecrationes faciũt, simili
ter & pharisæorũ: tui aũt edunt & bibunt? Quibus ipse ait: Nunquid potestis filios spon
si, dum cum illis est sponsus, facere ieiunare? Venient autem dies cum ablatus fuerit ab
illis sponsus, tunc ieiunabunt in illis diebus. Dicebat autem & similitudinẽ ad illos: Quia
nemo commissuram à uestimento nouo immittit in uestimentum uetus: alioquin & no
uum rũpit, & ueteri non conuenit cõmissura à nouo. Et nemo mittit uinũ nouũ in utres

a ueterẽs:alioquin rumpit uinũ nouũ utres,& ipſum effundet̃,& utres peribunt.Sed uinũ c
nouũ in utres nouos mittendũ eſt,& utraq; conſeruant̃.Et nemo bibẽs uetus,ſtatim uult
nouum:dicit enim,uetus melius eſt. Cap. VI

a 41 F[a] Actum eſt aũt in ſabbato ſecũdoprimo cũ tranſiret per ſata,uellebant diſcipuli eius
II ſpicas,& manducabant cõfricantes manibus.Quidam aũt phariſæorũ dicebant illis:
Quid facitis quod nõ licet in ſabbatis?Et reſpondens Ieſus,ad eos dixit:Nec hoc legiſtis
quod fecit Dauid cũ eſuriret ipſe & qui cũ eo erãt,quomodo intrauit in domũ dei,& pa
nes propoſitionis ſumpſit,& manducauit, & dedit his q̃ cũ ipſo erant:quos non licebat
mãducare,niſi tantũ ſacerdotibus?Et dicebat illis:quia dñs eſt filius hominis etiã ſabba-
b 42 ti.[b] Factũ eſt aũt & in alio ſabbato,ut intraret in ſynagogã & doceret.Et erat ibi homo,&
II manus eius dextra erat arida.Obſeruabant aũt ſcribæ & phariſæi ſi in ſabbato curaret:ut
inuenirẽt unde accuſarẽt eũ.Ipſe uero ſciebat cogitationes eorũ,& ait homini q̃ habebat
manũ aridã:Surge & ſta in mediũ.Et ſurgens ſtetit.Ait aũt ad illos Ieſus:Interrogo uos,
ſi licet ſabbatis bene facere,an male:animã ſaluã facere,an perdere?Et circũſpectis omni
bus,dixit homini:Extende manũ tuã.Et extendit,& reſtituta eſt manus eius.Ipſi aũt im-
c 43 pleti ſunt inſipiẽtia,& colloquebant̃ ad inuicẽ,quidnã facerẽt de Ieſu.[c] Factum eſt aũt in
II illis diebus, exijt in montẽ orare,& erat pernoctans in oratione dei.[d] Et cum dies factus
d 44 II eſſet,uocauit diſcipulos ſuos,& elegit duodecim ex ipſis, quos & apoſtolos nominauit:
Simonẽ quem cognominauit Petrũ,& Andreã fratrẽ eius:Iacobũ & Ioannẽ,Philippũ &
Bartholomæũ,Matthæũ & Thomam,Iacobũ Alphæi, & Simonẽ qui uocat̃ Zelotes,Iu-
e 45 dam Iacobi,& Iudam Iſcarioten, qui fuit proditor.[e] Et deſcẽdens cum illis, ſtetit in loco
I campeſtri,& turba diſcipulorũ eius,& multitudo copioſa plebis,ab omni Iudæa & Hie-
ruſalem & maritima & Tyri & Sidonis:qui uenerãt ut audirẽt eũ,& ſanarent̃ à languori
bus ſuis.Et qui uexabant̃ à ſpiritibus immũdis,curabant̃. Et omnis turba quærebat eum
f 46 tangere:q̃a uirtus de illo exibat,& ſanabat oẽs.[f] Et ipſe eleuatis oculis in diſcipulos ſuos,
V
g 47 dicebat:[g] Beati pauperes,quia ueſtrũ eſt regnũ dei.Beati qui nunc eſuritis,quia ſaturabi- D
V mini.[h] Beati qui nunc fletis, quia ridebitis.[i] Beati eritis cũ uos oderint homines, & cum
h 48 ſeparauerint uos & exprobrauerint, & eiecerint nomẽ ueſtrum tanq̃ malũ propter filiũ
V
i 49 hominis.Gaudete in illa die & exultate:ecce enim merces ueſtra multa eſt in cælo.Secun
V dum hæc aũt faciebant prophetis patres eorũ.Veruntamen uæ uobis diuitibus qui habe
tis conſolationẽ ueſtram.[k] Væ uobis qui ſaturati eſtis,quia eſurietis. Væ uobis q̃ ridetis
k 50 X nunc,quia lugebitis & flebitis.[l] Væ uobis cũ benedixerint uobis oẽs homines.Secundũ
l 51 hæc faciebant pſeudoprophetis patres eorũ.[m] Sed uobis dico qui auditis:Diligite inimi-
X cos ueſtros:benefacite his qui uos oderũt:benedicite maledicẽtibus uobis, & orate pro
m 52 V calumniantibus uos.[n] Et qui te percuſſerit in maxillã unam, præbe illi & alterã . Et ab eo
n 53 qui aufert tibi ueſtimentũ,etiam tunicam noli prohibere.Omni aũt petenti te tribue, &
V qui aufert quæ tua ſunt,ne repetas.[o] Et prout uultis ut faciant uobis homines,& uos faci
o 54 V te illis ſimiliter.[p] Et ſi diligitis eos qui uos diligũt,quæ uobis eſt gratia?Nam & peccato-
p 55 res diligẽtes ſe diligũt.Et ſi benefeceritis his q̃ uos diligũt, quæ uobis eſt gratia? Siquidẽ
V & peccatores hoc faciũt.Et ſi mutuũ dederitis his à quibus ſperatis recipere, quæ gratia
eſt uobis?Nã & peccatores peccatorib.fœnerant̃ ut recipiãt æqualia. Veruntamẽ diligi-
te inimicos ueſtros:benefacite & mutuũ date, nihil inde ſperantes, & erit merces ueſtra
multa.Et eritis filij altiſsimi : quia ipſe benignus eſt ſuper ingratos & malos. Eſtote ergo
q 56 miſericordes,ſicut & pater ueſter miſericors eſt.[q] Nolite iudicare, & nõ iudicabimini:
II nolite condẽnare,& nõ cõdẽnabimini.Dimittite,& dimittet̃ uobis:date,& dabit̃ uobis.
Menſurã bonã,& confertã,& coagitatã,& ſupereffluentẽ dabunt in ſinũ ueſtrũ.Eadem
r 57 quippe menſura qua mẽſi fueritis,remetiet̃ uobis.[r] Dicebat aũt illis & ſimilitudinẽ: Nun
V quid poteſt cæcus cęcũ ducere:nónne ambo in foueã cadunt?[s] Non eſt diſcipulus ſuper
s 58 III magiſtrum:perfectus aũt omnis erit,ſi ſit ſicut magiſter eius.[t] Quid autẽ uides feſtucam
t 59 in oculo fratris tui:trabem autem quæ in oculo tuo eſt, non conſideras? Aut quomodo
V potes dicere fratri tuo:frater,ſine eijciam feſtucam de oculo tuo,ipſe in oculo tuo trabẽ
non

A non uides?Hypocrita, eijce primũ trabẽ de oculo tuo: & tunc perſpicies ut educas feſtu
cã de oculo fratris tui.[x]Non eñ eſt arbor bona quę facit fructus malos: neq; arbor mala x 60
faciens fructũ bonũ. Vnaquæq; enim arbor de fructu ſuo cognoſcit.[x]Neq; eñ de ſpinis V
colligũt ficus: neq; de rubo uindemiant uuã.[y]Bonus homo de bono theſauro cordis ſui x 61
profert bonũ: & malus homo de malo theſauro profert malũ. Ex abundantia eñ cordis V
os loquit.[z]Quid aũt uocatis me, dñe domine, & non facitis quæ dico?[a]Omnis qui uenit y 62
ad me, & audit ſermones meos, & facit eos, oſtendã uobis cui ſimilis ſit. Similis eſt homi V
ni ædificanti domũ, qui fodit in altũ, & poſuit fundamentũ ſupra petrã. Inundatiõe autẽ z 63
facta, illiſum eſt flumẽ domui illi, & nõ potuit eam mouere: fundata eñ erat ſupra petrã. III
Qui aũt audiuit & nõ fecit, ſimilis eſt homini ædificanti domũ ſuã ſupra terram ſine fun a 64
damẽto: in quam illiſus eſt fluuius, & continuo cecidit: & facta eſt ruina illius domus V
magna.

Caput VII.

C[a]Vm aũt impleſſet omnia uerba ſua in aures plebis, intrauit Capharnaum. Centurio a 65
nis aũt cuiuſdam ſeruus male habens, erat moriturus: qui illi erat precioſus. Et cum III
audiſſet de Ieſu, miſit ad eum ſeniores Iudæorum, rogans eum ut ueniret & ſanaret ſer-
uum eius: At illi cum ueniſſent ad Ieſum, rogabant eum ſolicite, dicentes ei: Quia dignus
eſt ut hoc illi præſtes: diligit enim gentẽ noſtram, & ſynagogã ipſe ædificauit nobis. Ieſus
aũt ibat cum illis: & cum iam non longe eſſet à domo, miſit ad eum centurio amicos, di-
cens: Domine, noli uexari. Non enim ſum dignus ut ſub tectũ meũ intres: propter quod
& meipſum non ſum dignum arbitratus ut uenirẽ ad te, ſed dic uerbo & ſanabitur puer
meus. Nã & ego homo ſum ſub poteſtate cõſtitntus, habens ſub me milites: & dico huic
uade, & uadit: & alio ueni, & uenit: & ſeruo meo fac hoc, & facit. Quo audito Ieſus mira
tus eſt: & cõuerſus ſequẽtibus ſe turbis, dixit: Amen dico uobis, nec in Iſrael tantã fidem b 66
B inueni.[b]Et reuerſi qui miſsi fuerant domũ, inuenerũt ſeruum qui languerat ſanũ.[c]Et fa- V
ctum eſt deinceps ibat Ieſus in ciuitatẽ quæ uocatur Nain: & ibant cũ eo diſcipuli eius & c 67
turba copioſa. Cũ aũt appropinquaret portæ ciuitatis, ecce defunctus efferebať filius uni X
cus matris ſuæ, & hæc uidua erat, & turba ciuitatis multa cũ illa. Quam cum uidiſſet dñs,
miſericordia motus ſuper eam, dixit illi: Noli flere. Et acceſsit & tetigit loculũ. Hi aũt qui
portabant, ſteterunt. Et ait: Adoleſcẽs, tibi dico ſurge. Et reſedit qui erat mortuus, & cœ-
pit loqui: & dedit illum matri ſuæ. Accepit aũt omnes timor, & magnificabant deum, di- d 68
centes: Quia propheta magnus ſurrexit in nobis: & quia deus uiſitauit plebẽ ſuã.[d]Et exijt X
hic ſermo in uniuerſam Iudęã de eo & omnẽ circa regionẽ.[e]Et nunciauerunt Ioanni di- e 69
ſcipuli eius de omnib. his: & cõuocauit duos de diſcipulis ſuis Ioãnes: & miſit ad Ieſum V
dicens: Tu es qui uenturus es, an aliũ expectamus? Cũ aũt ueniſſent ad eum uiri, dixerũt:
Ioannes baptiſta miſit nos ad te, dicens: Tu es qui uẽturus es, an aliũ expectamus? In ipſa
aũt hora multos curauit à languoribus, & plagis, & ſpiritibus malis, & cæcis multis dona
uit uiſum. Et reſpõdens dixit illis: Euntes, renunciate Ioanni quæ uidiſtis & audiſtis: quia
cæci uident, claudi ambulant, leproſi mundanť, ſurdi audiunt, mortui reſurgunt, paupe-
res euangelizanť: & beatus eſt quicunq; nõ fuerit ſcandalizatus in me. Et cũ diſceſsiſſent
nuncij Ioãnis, cœpit de Ioanne dicere ad turbas: Quid exiſtis in deſertũ uidere arundinẽ
uento agitatam? Sed quid exiſtis uidere hominẽ mollibus ueſtimentis indutũ? Ecce qui
in ueſte pretioſa ſunt & delicijs, in domibus regum ſunt. Sed quid exiſtis uidere? Prophe
tam? Vtiq; dico uobis, & plus q̃ prophetam.[f]Hic eſt de quo ſcriptum eſt: Ecce mitto an- f 70
gelum meum ante faciẽ tuam, qui præparabit uiam tuã ante te.[g]Dico enim uobis, Maior II
inter natos mulierum propheta Ioanne baptiſta nemo eſt. Qui autem minor eſt in regno g 71
dei, maior eſt illo.[h]Et omnis populus audiens & publicani, iuſtificauerunt deum, bapti- V
zati baptiſmo Ioannis. Phariſæi aũt & legiſperiti conſilium dei ſpreuerunt in ſemetipſos, h 72
non baptizati ab eo.[i]Cui ergo ſimiles dicam homines generationis huius, & cui ſimiles X
ſunt? Similes ſunt pueris ſedentibus in foro & loquentibus ad inuicẽ & dicentibus, Can- i 73
tauimus uobis tibijs, & nõ ſaltaſtis, lamẽtauimus, & non ploraſtis. Venit aũt Ioannes ba- V
ptiſta, neq; manducãs panẽ neq; bibens uinũ, & dicitis, dæmoniũ habet. Venit filius ho-

b 74 minis mãducãs & bibẽs,& dicitis:Ecce homo deuorator & bibẽs uinũ,amicus publica- c
I norũ & peccatorũ.Et iuſtificata eſt ſapiẽtia ab omnib. filijs ſuis.[k] Rogabat aũt illũ quidã
de phariſæis,ut mãducaret cũ illo.Et ingreſſus in domũ phariſæi,diſcubuit.Et ecce mu-
lier quæ erat in ciuitate peccatrix:ut cognouit qđ Ieſus accubuiſſet in domo phariſæi,at
tulit alabaſtrũ unguẽti, & ſtãs retro ſecus pedes eius, lachrymis cœpit rigare pedes eius,
& capillis capitis ſui tergebat,& oſculabaẽ pedes eius,& unguẽto ungebat. Vidẽs aũt pha
riſæus q̃ uocauerat eũ,ait intra ſe,dicẽs:Hic ſi eſſet propheta,ſciret utiq; quæ & qualis eſt
mulier quæ tãgit eũ,quia peccatrix eſt.Et reſpõdens Ieſus, dixit ad illũ: Simon habeo tibi
aliquid dicere. At ille ait:Magiſter dic. Duo debitores erant cuidã fœneratori : unus de-
bebat denarios quingentos:& alius quinquaginta. Nõ habẽtib. illis unde redderẽt, do-
nauit utriſq;.Quis ergo eũ plus diligit?Reſpõdẽs Simon dixit: Aeſtimo q̃a is cui plus do-
nauit. At ille dixit ei: Recte iudicaſti.Et cõuerſus ad mulierẽ,dixit Simoni: Vides hãc mu
lierem?Intraui in domũ tuam,aquam pedibus meis nõ dediſti,hæc aũt lachrymis rigauit
pedes meos,et capillis ſuis terſit.Oſculũ mihi nõ dediſti,hęc aũt ex quo intrauit,nõ ceſſa
uit oſculari pedes meos.Oleo caput meũ non unxiſti, hæc aũt unguento unxit pedes me
os.Propter quod dico tibi:remittunẽ ei peccata multa,quoniã dilexit multũ.Cui aũt mi-
nu sdimittiẽ, minus diligit.Dixit aũt ad illam: Remittunẽ tibi peccata. Et cœperũt qui ſi-
mul accũbebãt dicere intra ſe:Quis eſt hic qui etiã peccata dimittit? Dixit aũt ad mulierẽ:
Fides tua te ſaluam fecit, uade in pace.

Cap. VIII

a 75 X ET[a] factũ eſt deinceps, & ipſe iter faciebat per ciuitates & caſtella, prædicans & euan
gelizãs regnũ dei,& duodecim cũ illo,& mulieres aliquæ quæ erãt curatæ à ſpiritib.
malignis & infirmitatibus,Maria quæ uocaẽ Magdalene,de qua ſeptẽ dæmonia exierant:
& Ioanna uxor Chuza procuratoris Herodis,& Suſanna, & aliæ multæ quæ miniſtrabãt
b 76 ei de facultatibus ſuis.[b] Cũ aũt turba plurima conueniret,& de ciuitatibus properarẽt ad D
II eum,dixit per ſimilitudinẽ.Exijt qui ſeminat ſeminare ſemen ſuũ. Et dum ſeminat, aliud
cecidit ſecus uiam,& conculcatũ eſt,& uolucres cœli comederunt illud.Et aliud cecidit
ſupra petrã,& natũ aruit,quia nõ habebat humorẽ . Et aliud cecidit inter ſpinas, et ſimul
exortę ſpinæ ſuffocauerunt illud.Et aliud cecidit in terrã bonam,& ortum fecit fructum
centuplũ.Hæc dicens clamabat.Qui habet aures audiendi, audiat. Interrogabãt aũt eum
diſcipuli eius quæ eſſet hæc parabola. Quibus ipſe dixit. Vobis datũ eſt noſſe myſterium
c 77 regni dei,[c] cæteris aũt in parabolis,ut uidentes nõ uideãt,& audientes nõ intelligant.[d] Eſt
I aũt hæc parabola.Semen eſt uerbũ dei.Qui aũt ſecus uiam,hi ſunt qui audiũt, deinde ue
d 78 II nit diabolus & tollit uerbũ de corde eorũ,ne credentes ſalui fiant.Qui aũt ſupra petram,
hi ſunt qui cum audierint,cũ gaudio ſuſcipiunt uerbũ,& radices nõ habẽt, quia ad tem-
pus credunt,& in tẽpore tentationis recedunt.Quod aũt inter ſpinas cecidit, hi ſunt qui
audierunt,& à ſolicitudinibus,& diuitijs,& uoluptatibus uitæ euntes ſuffocanẽ,& nõ re
ferunt fructum. Quod aũt in bonam terram, hi ſunt qui in corde bono & optimo audi-
e 79 II entes uerbũ, retinent & fructũ afferunt in patiẽtia.[e] Nemo aũt lucernã accendens operit
f 80 eam uaſe,aut ſubtus lectũ ponit,ſed ſupra candelabrũ ponit,ut intrantes uideant lumen.
II [f] Non eſt enim occultum,quod non manifeſteẽ, nec abſconditũ quod non cognoſcaẽ &
g 81 V in palàm ueniat.[g] Videte ergo quid audiatis. Qui enim habet,dabitur illi, & quicũq; non
h 82 habet,etiã quod putat ſe habere, auferẽ ab illo.[h] Venerunt aũt ad illum mater & fratres
II eius, & non poterant adire eum præ turba: & nunciatum eſt illi : Mater tua & fratres tui
i 83 II ſtant foris uolẽtes te uidere.Qui reſpondẽs dixit ad eos.Mater mea & fratres mei hi ſunt,
qui uerbum dei audiunt & faciunt.[i] Factum eſt autem in una dierum , & ipſe aſcendit in
nauiculam & diſcipuli eius, & ait ad illos.Transfretemus trans ſtagnum.Et aſcenderunt.
Nauigantibus autem illis , obdormiuit, & deſcendit procella uenti in ſtagnum, & com-
plebantur & periclitabantur.Accedentes autem ſuſcitauerunt eum,dicentes.Pręceptor,
perimus.At ille ſurgens increpauit uentũ & tempeſtatẽ aquæ, & ceſſauit, & facta eſt tran
quillitas.Dixit autẽ illis.Vbi eſt fides ueſtra?Qui timentes mirati ſunt,ad inuicem dicen-
tes.Quis putas hic eſt,quia & uentis & mari imperat, & obediunt ei?Et nauigauerunt ad
regionem

A regionem Gerasenorũ, quæ est cõtra Galilæã. Et cũ egressus esset ad terram, occurrit illi
uir quidã qui habebat dęmoniũ iam tẽporib. multis, & uestimento nõ induebatur, neq;
in domo manebat, sed in monumentis. Is ut uidit Iesum, procidit ante illũ, & exclamans
uoce magna, dixit: Quid mihi & tibi est Iesu fili dei altissimi? Obsecro te ne me torqueas.
Præcipiebat enim spiritui immundo, ut exiret ab homine. Multis em̃ tẽporib. arripiebat
illũ, & uinciebat̃ catenis, & cõpedib. custoditus, & ruptis uinculis agebat̃ à dæmonio in
deserta. Interrogauit aũt illũ Iesus dicens: Quod tibi nomẽ est? At ille dixit: Legio, quia in
trauerunt dæmonia multa in eum. Et rogauerunt illum, ne imperaret illis ut in abyssum
irent. Erat aũt ibi grex porcorũ multorũ pascentiũ in monte, & rogabant eum ut permit-
teret eis in illos ingredi. Et ꝑmisit illis. Exierunt ergo dæmonia ab homine, & intrauerũt
in porcos, & impetu abijt grex per præceps in stagnũ, & suffocatus est. Quod ut uiderũt
factũ qui pascebant, fugierunt & nunciauerũt in ciuitatẽ & in uillas. Exierunt aũt uidere
quod factũ est, & uenerunt ad Iesum, & inuenerũt hominẽ sedentẽ, à quo dæmonia exie-
rant, uestitũ, ac sana mente, ad pedes eius, & timuerũt. Nunciauerunt aũt illis & qui uide
rant quõ sanus factus esset à legione. Et rogauerunt eum omnis multitudo regionis Ge-
rasenorũ, ut discederet ab ipsis, quia magno timore tenebãtur.[k] Ipse aũt ascendẽs nauim, k 84
reuersus est: & rogabat illũ uir à quo dæmonia exierant, ut cum eo esset. Dimisit aũt eum VIII
Iesus, dicẽs: Redi in domũ tuam, & narra quanta tibi fecerit deus. Et abijt per uniuersam
ciuitatem, prædicãs quanta illi fecisset Iesus.[l] Factũ est aũt cum redijsset Iesus, excepit illũ l 85
turba. Erant em̃ oẽs expectantes eum. Et ecce uenit uir cui nomẽ Iairus, & ipse princeps II
synagogæ erat, & cecidit ad pedes Iesu, rogans eum in intraret in domũ eius, quia unica
filia erat ei ferè annorũ duodecim, & hæc moriebat̃. Et contigit dum iret, à turbis cõpri-
mebat̃. Et mulier quædã erat in fluxu sanguinis ab annis duodecim, quæ in medicos ero
B gauerat omnẽ substantiã suam, nec ab ullo potuit curari, accessit retro, & tetigit fimbriã
uestimẽti eius, & cõfestim stetit fluxus sanguinis eius. Et ait Iesus: Quis est qui me tetigit?
Negantibus aũt omnibus, dixit Petrus & qui cũ illo erant: Præceptor, turbę te cõprimũt
& affligunt, & dicis, quis me tetigit? Et dixit Iesus: Tetigit me aliquis, nam & ego noui uir
tutẽ de me exijsse. Videns aũt mulier, quia nõ latuit, tremens uenit & procidit ante pedes
eius, & ob quã causam tetigerit eum, indicauit corãm omni populo, & quẽadmodũ cõfe
stim sanata sit. At ipse dixit ei. Filia, fides tua te saluã fecit, uade in pace. Adhuc illo loquen
te, uenit quidã ad principẽ synagogæ, dicens ei: Quia mortua est filia tua, noli uexare illũ.
Iesus aũt audito hoc uerbo, respondit patri puellæ: Noli timere, crede tantũ & salua erit.
Et cũ uenisset ad domũ, non permisit intrare secum quenquã, nisi Petrum & Ioãnem &
Iacobum, & patrem & matrẽ puellę. Flebant aũt oẽs, & plangebãt illam. At ille dixit: No-
lite flere, nõ est enim mortua puella, sed dormit. Et deridebant eũ, scientes quia mortua
esset. Ipse aũt tenens manũ eius, clamauit dicens: Puella surge. Et reuersus est spiritus eius,
& surrexit cõtinuo. Et iussit illi dari manducare: & stupuerũt parentes eius, quibus præ-
cepit, ne alicui dicerent quod factum erat.

Caput IX

C[a]Onuocatis aũt Iesus duodecim apostolis dedit illis uirtutẽ & potestatẽ super oĩa dę a 86
monia, & ut lãguores curarẽt: & misit illos prędicare regnũ dei, & sanare infirmos. II
Et ait illis:[b] Nihil tuleritis in uia, neq; uirgã, neq; perã, neq; panem, neq; pecuniã, neq; du b 87
as tunicas habeatis. Et in quãcunq; domũ intraueritis, ibi manete, & inde ne exeatis.[c] Et c 88 II
quicũq; nõ receperint uos, exeuntes de ciuitate illa, etiã puluerẽ pedum uestrorũ excuti- II
te in testimoniũ super illos.[d] Egressi aũt circũibant per castella, euangelizantes & curan d 89
tes ubiq;.[e] Audiuit aũt Herodes tetrarcha omnia quæ fiebãt ab eo, & hæsitabat: eo quod e 90 VIII
diceret à quibusdã, quia Ioannes surrexit è mortuis: à quibusdã uero, quia Helias apparu II
it: ab alijs aũt, quia propheta unus de antiquis surrexit. Et ait Herodes: Ioannẽ ego decol-
laui. Quis est aũt iste de quo ego talia audio? Et quærebat uidere eum.[f] Et reuersi aposto- f 91
li narrauerũt illi quæcũq; fęcerũt:[g] & assumptis illis, secessit seorsum in locũ desertũ, qui g 92 VIII
est Bethsaida. Quod cũ cognouissent turbę, sequutæ sunt illũ: & excepit eos & loquebat̃ III
illis de regno dei: & eos qui cura indigebãt, sanabat.[h] Dies aũt cœperat declinare: & acce h 93

dentes duodecim, dixerũt illi: Dimitte turbã, ut eũtes in castella, uillasq; quæ circa sunt, c
diuertãt et inueniãt escas, qa hic in loco deserto sumus. Ait aũt ad illos: Vos date illis man
ducare. At illi dixerũt: Nõ sunt nobis plus q̃ quinq; panes, & duo pisces, nisi forte nos ea
mus & emamus in oẽm hanc turbã escas. Erant aũt ferè uiri quinq; milia. Ait aũt ad disci
pulos suos. Facite illos discũbere per cõuiuia quinquagenos. Et ita fecerũt, & discubue-
runt oẽs. Acceptis aũt quinq; panib. & duob. piscibus, respexit in cœlũ & benedixit illis,
& fregit & distribuit discipulis suis, ut ponerẽt ante turbas. Et mãducauerũt oẽs, & satura
i 94 ti sunt. Et sublatũ est quod superfuit illis fragmẽtorũ cophini duodecim. [i] Et factũ est cum
I solus esset orans, erãt cũ illo & discipuli, & interrogauit illos, dicẽs: Quẽ me dicunt esse
turbæ? At illi respõderũt & dixerũt: Ioannẽ baptistã: alij aũt Eliam: alij quia unus prophe
ta de prioribus surrexit. Dixit aũt illis: Vos aũt quem me esse dicitis? Respondens aũt Si-
k 95 mon Petrus, dixit: Christũ dei. [k] At ille increpans illos, præcepit ne cui dicerẽt hoc, dicẽs:
II Quia oportet filiũ hominis multa pati, & reprobari à seniorib. & principib. sacerdotum
l 96 & scribis: & occidi, & tertia die resurgere. [l] Dicebat aũt ad oẽs: Si quis uult post me ueni-
II re, abneget semetipsum, & tollat crucẽ suam quotidie & sequatur me. Qui enim uoluerit
animã suam saluã facere, perdet illam. Nã qui perdiderit animã suam propter me, saluam
faciet illam. Quid eñ proficit homo si lucret uniuersum mundũ, seipsum aũt perdat, &
m 97 detrimentũ sui faciat. [m] Nam qui me erubuerit & meos sermões, hunc filius hominis eru
II bescet cũ uenerit in maiestate sua, & patris & sanctorũ angelorum. [n] Dico aũt uobis, uere
n 98 II sunt aliqui hic stantes, qui nõ gustabunt mortẽ donec uideant regnũ dei. Factũ est autem
post hæc uerba ferè dies octo, & assumpsit Petrum & Ioannẽ, & Iacobum, & ascendit in
montẽ ut oraret. Et facta est, dum oraret, species uultus eius altera, & uestitus eius albus
refulgens. Et ecce duo uiri loquebant cum illo, erant aũt Moyses & Elias uisi in maiesta-
te, & dicebãt excessum eius quẽ cõpleturus erat in Hierusalẽ. Petrus uero & qui cũ illo e- d
rant, grauati erant somno, & euigilantes uiderũt maiestatẽ eius, & duos uiros qui stabãt
cum illo. Et factũ est cũ discederent ab illo, ait Petrus ad Iesum: Præceptor, bonũ est nos
hic esse: & faciamus tria tabernacula, unum tibi, & unum Mosi, & unum Elię, nesciens
quid diceret. Hæc aũt illo loquente facta est nubes, & obumbrauit eos, & timuerunt in-
trantibus illis in nubẽ. Et uox facta est de nube, dicens: Hic est filius meus dilectus, ipsum
audite. Et dum fieret uox, inuẽtus est Iesus solus. Et ipsi tacuerunt, & nemini dixerunt in
o 99 illis diebus quicquam ex his quæ uiderant. [o] Factum est aũt in sequenti die descendenti-
II bus illis de monte, occurrit illi turba multa. Et ecce uir de turba exclamauit, dicens: Ma-
gister obsecro te, respice in filium meũ, quia unicus est mihi. Et ecce spiritus apprehẽdit
eum, & subito clamat, & elidit, & dissipat eum cũ spuma, & uix discedit dilanians eum. Et
rogaui discipulos tuos, ut eijcerent illũ, & non potuerunt. Respondens aũt Iesus, dixit: O
generatio infidelis & peruersa, usq; quo ero apud uos, & patiar uos? Adduc huc filiũ tuũ.
Et cum accederet, elisit illum dæmoniũ & dissipauit. Et increpauit Iesus spiritũ immun-
p 100 dum, & sanauit puerum, & reddidit illum patri eius. [p] Stupebant aũt oẽs in magnitudine
VIII dei. [q] Omnibusq; mirantibus in omnib. quæ faciebat, dixit ad discipulos suos. Ponite uos
q 101 II in cordibus uestris sermones istos. Filius eñ hominis futurũ est ut tradatur in manus ho
minũ. At illi ignorabant uerbũ istud, & erat uelatum ante eos, ut non sentirẽt illud, & ti-
r 102 mebant eum interrogare de hoc uerbo. [r] Intrauit autẽ cogitatio in eos, quis eorũ maior
II esset. At Iesus uidens cogitatiões cordis illorũ, apprehendẽs puerũ, statuit illum secus se,
& ait illis: Quicũq; susceperit puerum istum in nomine meo, me recipit, & quicunq; me
s 103 recipit, recipit eum qui me misit. Nam qui minor est inter uos omnes, hic maior est. [s] Re-
VIII spondens autẽ Ioannes, dixit: Præceptor, uidimus quendam in nomine tuo eijcientẽ dæ-
monia, & prohibuimus eum, quia nõ sequitur nobiscum. Et ait ad illos Iesus: Nolite pro
t 104 hibere. Qui enim nõ est aduersum uos, pro uobis est. [t] Factum est autem dum cõplerent
X dies assumptionis eius, & ipse faciem suam firmauit ut iret in Hierusalem, & misit nunci
os ante conspectum suum, & euntes intrauerunt in ciuitatem Samaritanorũ, ut pararent
illi. Et non receperunt eum, quia facies eius erat euntis in Hierusalem. Cum uidissent au-

tem

A tem discipuli eius Iacobus & Ioannes, dixerunt: Domine, uis dicimus, ut ignis descendat
de cœlo, & cōsumat illos? Et cōuersus increpauit illos, dicēs: Nescitis cuius spiritus estis?
Filius hominis nō uenit animas perdere, sed saluare. Et abierunt in aliud castellū. [a] Factū a 105
est autem ambulantibus illis in uia, dixit quidam ad illum: Sequar te quocunq; ieris. Et di V
xit illi Iesus: Vulpes foueas habent, & uolucres cœli nidos: filius aūt hominis non habet
ubi caput suum reclinet. Ait aūt ad alterū: Sequere me. Ille autem dixit: Domine, permit-
te mihi primū ire, & sepelire patrem meum. Dixitq́; ei Iesus: Sine ut mortui sepeliant mor
tuos suos, tu aūt uade & annuncia regnū dei. [x] Et ait alter: Sequar te domine, sed permit- x 106
te mihi primū renunciare his qui domi sunt. Ait ad illum Iesus: Nemo mittens manum su X
am ad aratrum, & aspiciens retro, aptus est regno dei. Cap. X

P[a] Ost hęc aūt designauit dñs & alios septuaginta duos, & misit illos binos ante faciem a 107
suam in omnē ciuitatē & locum quò erat ipse uenturus. [b] Et dicebat illis: Messis quidē X
multa, operarij aūt pauci. Rogate autem dñm messis, ut mittat operarios in messem suam. b 108
[c] Ite, ecce ego mitto uos sicut agnos inter lupos. [d] Nolite ergo portare sacculū, neq; perā, V c 109
neq; calciamēta, & neminē per uiam salutaueritis. [e] In quācūq; domū intraueritis, primū V
dicite: pax huic domui. Et si ibi fuerit filius pacis, requiescet super illum pax uestra: sin au d 110 II
tem, ad uos reuertet. [f] In eadem aūt domo manete, edentes & bibētes quæ apud illos sunt. e 111
Dignus est em̄ operarius mercede sua. [g] Nolite transire de domo in domū. Et in quam- V
cunq; ciuitatē intraueritis & susceperint uos, manducate quę apponunt uobis, & curate f 112 II
infirmos qui in illa sunt, & dicite illis: Appropinquauit in uos regnū dei. [h] In quamcunq; g 113
aūt ciuitatē intraueritis, & nō susceperint uos, exeūtes in plateas eius, dicite: Etiā puluerē X
qui adhæsit nobis de ciuitate uestra, extergimus in uos. Tamē hoc scitote, quia appropin h 114 II
quauit regnū dei. Dico uobis, quia Sodomis in die illa remissius erit, q̄ illi ciuitati. [i] Vę ti- i 115
B bi Chorozain, uæ tibi Bethsaida, quia si in Tyro & Sidone factæ fuissent uirtutes quę fa- V
ctę sunt in uobis, olim in cilicio & cinere sedētes pœniterēt. Veruntamē Tyro & Sidoni
remissius erit in iudicio, q̄ uobis. Et tu Capharnaū usq; ad cœlum exaltata, usq; ad infer-
num demergeris. [k] Qui uos audit, me audit, & qui uos spernit, me spernit, qui aūt me sper k 116
nit, spernit eū qui misit me. [l] Reuersi sunt aūt septuagintaduo cū gaudio, dicētes: Dñe, eti- I
am dęmonia subijciunt nobis in nomine tuo. Et ait illis: Videbam satanā sicut fulgur de l 117
cœlo cadentē. Ecce dedi uobis potestatē calcandi supra serpentes & scorpiones, & super X
omnem uirtutē inimici, & nihil uobis nocebit. Veruntamen in hoc nolite gaudere, quia
spiritus uobis subijciunt. Gaudete aūt quod nomina uestra scripta sunt in cœlis. [m] In ipsa
hora exultauit in spiritu sancto, & dixit: Cōfiteor tibi pater, domine cœli & terræ, quod m 118 V
abscōdisti hæc à sapientibus & prudentibus, & reuelasti ea paruulis: Etiam pater, quoniā
sic placuit ante te. [n] Omnia mihi tradita sunt à patre meo. Et nemo scit quis sit filius nisi pa n 119
ter, & quis sit pater nisi filius, & cui uoluerit filius reuelare. [o] Et cōuersus ad discipulos su III
os, dixit: Beati oculi qui uident quæ uos uidetis. Dico em̄ uobis quod multi prophetæ & o 120 V
reges uoluerunt uidere quæ uos uidetis, & nō uiderunt, & audire quæ auditis, & nō au-
dierunt. [p] Et ecce quidā legisperitus surrexit, tentās illum & dicēs: Magister, quid facien- p 121
do uitā æternā possidebo? At ille dixit ad eum: In lege quid scriptū est? Quomodo legis? II
Ille respondēs dixit: Diliges dominū deum tuū ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, &
ex omnibus uiribus tuis, & ex omni mente tua, & proximū tuū sicut teipsum. Dixitq́; illi:
Recte respondisti, hoc fac & uiues. [q] Ille aūt uolens iustificare seipsum, dixit ad Iesum: Et q 122 X
quis est meus proximus? Suspiciens aūt Iesus, dixit: Homo quidam descendebat ab Hieru
salem in Hiericho, & incidit in latrones, qui etiam despoliauerunt eum, & plagis imposi
tis abierūt, semiuiuo relicto. Accedit aūt ut sacerdos quidā descenderet eadē uia, & uiso
illo, præteriuit. Similiter & leuita cum esset secus locū & uideret eum, pertransijt. Samari
tanus aūt quidam iter faciens, uenit secus eum: & uidens eum, misericordia motus est. Et
appropians alligauit uulnera eius, infundēs oleū & uinum. Et imponēs illum in iumentū
suū, duxit in stabulū, & curā eius egit. Et altera die protulit duos denarios, & dedit stabu
lario, & ait: Curā illius habe, & quodcūq; supererogaueris, ego cum rediero, reddā tibi.

Quis horũ triũ uideť tibi proximus fuiſſe illi qui incidit in latrones? At ille dixit: Qui fe- c
cit miſericordiã in illũ. Et ait illi Ieſus: Vade & tu fac ſimiliter. Factũ eſt aũt dum irent, &
ipſe intrauit in quoddã caſtellũ, & mulier quædã Martha nomine excepit illũ in domũ
ſuã. Et huic ſoror erat nomine Maria. Quę etiã ſedẽs ſecus pedes domini, audiebat uerbũ
illius. Martha aũt ſatagebat circa frequẽs miniſteriũ. Quæ ſtetit & ait: Domine, nõ eſt tibi
curæ quod ſoror mea reliquit me ſolam miniſtrare? Dic ergo illi ut me adiuuet. Et reſpõ-
dens dixit illi dominus: Martha, Martha ſolicita es & turbaris erga plurima. Porrò unum
eſt neceſſarium: Maria optimam partem elegit, quæ non auferetur ab ea. Cap. XI

a 123 E[a]T factũ eſt cũ eſſet in quodã loco orans, ut ceſſauit, dixit unus ex diſcipulis eius ad
V eum: Dñe, doce nos orare, ſicut docuit Ioãnes diſcipulos ſuos. Et ait illis: Cum oratis
dicite: Pater, ſanctificeť nomẽ tuũ: adueniat regnũ tuũ: panem noſtrũ quotidianũ da no
bis hodie: & dimitte nobis peccata noſtra, ſiquidẽ & ipſi dimittimus omni debenti no-
b 124 bis: & ne nos inducas in tentationẽ.[b]Et ait ad illos: Quis ueſtrum habebit amicũ, & ibit ad
X illum media nocte, & dicet illi: Amice commoda mihi tres panes, qm̃ amicus meus uenit
de uia ad me, & nõ habeo quod ponã ante illũ. Et ille deintus reſpõdens dicat: Noli mihi
moleſtus eſſe, iam oſtiũ clauſum eſt, & pueri mei mecũ ſunt in cubili, nõ poſſum ſurgere,
& dare tibi. Et ſi ille perſeuerarit pulſans, dico uobis, & ſi nõ dabit illi ſurgens, eo quod
amicus eius ſit, propter improbitatẽ tamẽ eius ſurget, & dabit illi quotquot habet neceſ-
c 125 ſarios. Et ego dico uobis.[c]Petite, & dabiť uobis: quęrite, & inuenietis: pulſate, & aperieť
V uobis. Om̃is em̃ qui petit, accipit, & qui quęrit inuenit, & pulſanti aperieť. Quis aũt ex uo
bis patrẽ pętit panẽ, nunquid lapidẽ dabit illi? aut piſcem, nunquid pro piſce ſerpentẽ da
bit illi? Aut ſi petierit ouum, nũquid porriget illi ſcorpionẽ? Si ergo uos cũ ſitis mali, no
d 126 ſtis bona data dare filijs ueſtris: quãto magis pater ueſter de cœlo dabit ſpiritũ bonũ pe-
V tentibus ſe?[d]Et erat eijciens dæmoniũ, & illud erat mutum. Et cum eieciſſet dæmonium, D
e 127 loquutus eſt mutus, & admiratæ ſunt turbæ.[e]Quidam aũt ex eis dixerunt: In Beelzebub
II
f 128 principe dæmoniorũ eijcit dæmonia.[f]Et alij tẽtãtes, ſignũ de cœlo quærebãt ab eo.[g]Ipſe
V aũt ut uidit cogitationes eorũ, dixit eis: Omne regnũ in ſeipſum diuiſum, deſolabiť, & do
g 129 mus ſupra domũ cadet. Si aũt & ſatanas in ſeipſum diuiſus eſt, quõ ſtabit regnũ eius, quia
II dicitis, in Beelzebub me eijcere dæmonia? Si aũt ego in Beelzebub eijcio dæmonia, filij
ueſtri in quo eijciũt? Ideo ipſi iudices ueſtri erunt. Porrò ſi in digito dei eijcio dæmonia,
profecto peruenit in uos regnum dei. Cum fortis armatus cuſtodit atrium ſuum, in pace
ſunt ea quæ poſsidet. Si autẽ fortior eo ſuperueniens uicerit eum, uniuerſa arma eius au-
h 130 fert, in quibus confidebat, & ſpolia eius diſtribuet. Qui non eſt mecum, contra me eſt, &
V qui non colligit mecum, diſpergit.[h]Cum immundus ſpiritus exierit de homine, ambulat
per loca aquoſa, quærens requiẽ, & non inueniens, dicit: Reuertar in domũ meam unde
exiui. Et cum uenerit, inuenit eam ſcopis mundatam & ornatam. Et tunc uadit & aſſumit
ſeptem alios ſpiritus nequiores ſe, & ingreſsi habitãt ibi. Et fiunt nouiſsima hominis illi-
i 131 us peiora prioribus.[i]Factum eſt autẽ cum hæc diceret: extollens uocem quędã mulier de
X
k 132 turba, dixit illi: Beatus uenter qui te portauit, & ubera quæ ſuxiſti. At ille dixit: Quinimò,
V beati qui audiunt uerbũ dei & cuſtodiunt illud.[k]Turbis aũt concurrentibus, cœpit dice
re: Generatio hæc, generatio nequã eſt, ſignum quęrit, & ſignũ non dabitur ei niſi ſignũ
Ionæ prophetæ. Nam ſicut Ionas ſignum Niniuitis, ita erit & filius hominis generationi
iſti. Regina Auſtri ſurget in iudicio cũ uiris generationis huius, & condẽnabit illos, quia
uenit à finibus terræ audire ſapientiã Salomonis. Et ecce plus q̃ Salomon hic. Viri Nini-
uitę ſurgent in iudicio cũ generatione hac, & condẽnabũt illam, quia pœnitentiã egerũt
l 133 ad prædicationẽ Ionæ. Et ecce plus q̃ Ionas hic.[l]Nemo lucernam accendit, & in abſcon-
II dito ponit, neq; ſub modio, ſed ſupra candelabrũ, ut qui ingrediunť, lumen uideant.[m]Lu
m 134 cerna corporis tui, eſt oculus tuus. Si oculus tuus fuerit ſimplex, totũ corpus tuũ lucidũ
V erit: ſint aũt nequam fuerit, etiã corpus tuum tenebroſum erit. Vide ergo ne lumẽ quod
in te eſt, tenebræ ſint. Si ergo corpus tuũ totum lucidũ fuerit, non habens aliquã partem
n 135 tenebrarum, erit lucidum totũ. Et ſicut lucerna fulgoris illuminabit te.[n]Et cum loquere-
V
tur

A tur, rogauit illū quidā pharisęus, ut pranderet apud se. Et ingressus, recubuit. Pharisæus
aūt cœpit intra se reputās dicere: quare nō baptizatus esset ante prandiū. Et ait dominus
ad illum: Nunc uos pharisæi quod deforis est calicis & catini mūdatis, quod aūt intus est
uestrum, plenum est rapina et iniquitate. Stulti, nōnne qui fecit quod deforis est, etiam id
quod deintus est fecit? Veruntamen quod superest, date eleemosynā, & ecce omnia mun
da sunt uobis.[o] Sed uę uobis pharisæis, quia decimatis mentham & rutā, & om̄e holus, & o 136 V
præteritis iudicium & charitatem dei. Hæc autem oportuit facere, & illa non omittere.[p] p 137
Vę uobis pharisæis, quia diligitis primas cathedras in synagogis, & salutationes in foro.[q] II
Væ uobis, quia estis ut monumenta quæ non parent, & homines ambulantes supra, nesci q 138 V
unt.[r] Respondens aūt quidam ex legisperitis, ait illi: Magister, hæc dicēs etiam nobis con- r 139
tumeliam facis. At ille ait: Et uobis legisperitis uę, quia oneratis homines oneribus quæ V
portare non possunt, & ipsi uno digito uestro nō tangitis sarcinas.[s] Væ uobis, quia ædifi s 14 V
catis monumēta pphetarū, patres aūt uestri occiderūt illos. Profecto testificamini quod
consentitis operibus patrū uestrorum, quoniam quidem ipsi eos occiderunt, uos autem t 1410
ædificatis eorū sepulchra.[t] Propterea & sapientia dei dixit: Mittā ad illos prophetas & apo V
stolos, & ex illis occidēt, & persequent̄, ut inquiratur sanguis omniū prophetarū, qui ef-
fusus est à cōstitutione mundi, à generatiōe ista, à sanguine Abel usq; ad sanguinē Zacha
riæ, q perijt inter altare & ædē. Ita dico uobis, requiret̄ ab hac generatione.[u] Væ uobis le- u 142 II
gisperitis, quia tulistis clauē sciētiæ, & nō introistis, & eos qui introibant, prohibuistis.[x] x 143
Cū aūt hęc ad illos diceret, cęperūt pharisæi & legisperiti grauiter insistere, & os eius op X
primere, de multis insidiantes ei, & quęrentes aliquid capere de ore eius, ut accusarēt eū. Cap. XII
MVltis aūt turbis cōcurrentibus, ita ut se inuicē conculcarēt, cœpit dicere ad discipu
los suos.[a] Attēdite à fermēto pharisęorū, quod est hypocrisis.[b] Nihil em̄ opertū est a 144 II
B quod nō reuelet̄, neq; absconditū quod nō sciatur. Quoniā quæ in tenebris dixistis, in lu b 145.
mine dicent̄, & quod in aure loquuti estis in cubiculis, prædicabit̄ in tectis. Dico aūt uo- V.
bis amicis meis, ne terreamini ab his q occidūt corpus, & post hoc nō habēt amplius qd
faciāt. Ostendā aūt uobis quē timeatis. Timete eū qui postq̄ occiderit, habet potestatē mit
tere in gehennā. Ita dico uobis, hunc timete. Nōne quinq; passeres ueneūt dupondio, &
unus ex illis nō est in obliuione corā deo? Sed & capilli capitis uestri oēs numerati sunt.
Nolite ergo timere, multis passerib. pluris estis uos. Dico aūt uobis. Om̄is quicunq; con-
fessus fuerit me corā hominibus, & filius hominis confitebit̄ illū coram angelis dei.[c] Qui c 146
aūt negauerit me corā hominibus, denegabitur coram angelis dei.[d] Et om̄is qui dicit uer d II 147
bum in filiū hominis, remittet̄ illi: ei aūt qui in spiritū sanctū blasphemauerit, nō remitte- II
tur.[e] Cum aūt inducent uos in synagogas, & ad magistratus & potestates, nolite soliciti e 148
esse qualiter, aut quid respōdeatis, aut qd dicatis: Spiritus em̄ sanctus docebit uos in ipsa f II 149
hora, quæ oporteat uos dicere.[f] Ait aūt ei quidā de turba: Magister, dic fratri meo ut diui X
dat mecū hæreditatē. At ille dixit ei: Homo, quis me cōstituit iudicē, aut diuisorem supra
uos? Dixitq; ad illos: Videte & cauete ab omni auaritia: quia nō in abundātia cuiusquā ui
ta eius est ex his quæ possidet. Dixit aūt similitudinē ad illos, dicēs: Hominis cuiusdā diui
tis, uberes fructus ager attulit, & cogitabat intra se, dicēs: Quid faciā quod nō habeo quò
cōgregē fructus meos? Et dixit: Hoc faciam: Destruā horrea mea, & maiora faciā, & illuc
congregabo omnia quę nata sunt mihi, & bona mea, & dicā animæ meę: Anima habes
multa bona posita in annos plurimos, requiesce, comede, bibe, epulare. Dixit aūt illi de-
us: Stulte, hac nocte animā tuam repetunt à te, quę aūt parasti, cuius erunt? Sic est qui sibi
thesaurizat, & nō est in deū diues. Dixitq; ad discipulos suos.[g] Ideo dico uobis: Nolite so g 150
liciti esse animę uestræ quid mãducetis, neq; corpori quid induamini. Anima plus est q̄ V
esca, & corpus plus quàm uestimentū. Considerate coruos, quia non seminant neq; me-
tunt, quibus non est cellarium, neq; horreum, & deus pascit illos: Quanto magis uos plu
ris estis illis? Quis autem uestrū cogitando potest adijcere ad staturam suam cubitum u-
num? Si ergo neq; quod minimum est potestis, quid de cæteris solliciti estis? Considera-
te lilia quomodo crescunt, nō laborant, neq; nent. Dico aūt uobis: quia nec Salomon in

omni gloria sua uestiebať, sicut unū ex istis. Si aūt fœnum agri quod hodie est in agro, & c
cras in clibanū mittiť, deus sic uestit, quāto magis uos pusillæ fidei? Et uos nolite quære
re quid māducetis, aut q̄d bibatis, & nolite in sublime tolli. Hæc em̄ oīa gentes mūdi quę-
runt. Pater aūt uester scit, q̄m his indigetis. Veruntamen primū quærite regnū dei & iu-
h 151 x stitiam eius, hæc omnia adijcienť uobis. [h]Nolite timere pusillus grex, quia cōplacuit patri
i 152 uestro dare uobis regnū. [i]Vēdite quæ possidetis, & date eleemosynā. [k]Facite uobis saccu
ii los qui nō ueterascunt, thesaurū non deficientē in cœlis, quò fur nō appropiat, neq; ti-
k 153 v nea corrumpit. Vbi em̄ thesaurus uester est, ibi & cor uestrū erit. [l]Sint lūbi uestri præcin
l 154 cti, & lucernæ ardētes in manibus uestris, & uos similes hominibus expectantibus dn̄m
x suum, quando reuertať à nuptijs, ut cum uenerit & pulsauerit cōfestim aperiant ei. [m]Bea-
m 155 v ti serui illi, quos cum uenerit dn̄s, inuenerit uigilātes. Amen dico uobis quòd præcinget
se, & faciet illos discūbere, & transiens ministrabit illis. Et si uenerit in secunda uigilia, &
n 156 si in tertia uigilia uenerit, & ita inuenerit, beati sunt serui illi. [n]Hoc aūt scitote, quoniā si
ii sciret paterfamiliâs qua hora fur ueniret, uigilaret utiq;, & nō sineret perfodi domū suā.
o 157 v Et uos estote parati, q̄a qua hora nō putatis, filius hominis ueniet. [o]Ait aūt ei Petrus: Do-
mine, ad nos dicis hanc parabolā, an ad oēs? Dixit autē dn̄s: Quis putas est fidelis dispen-
sator & prudens, quem cōstituit dn̄s super familiā suam, ut det illis in tēpore tritici men-
suram? Beatus ille seruus, quem cum uenerit dn̄s, inuenerit ita facientē. Vere dico uobis,
p 158 quia super omnia quæ possidet, cōstituet illum. [p]Quod si dixerit seruus ille in corde suo:
v Moram facit dn̄s meus uenire, & cœperit percutere seruos & ancillas, & edere, & bibe-
re, & inebriari, ueniet dn̄s serui illius in die qua non sperat, & hora qua nescit, & diuidet
q 159 eum, partemq; eius cū infidelibus ponet. [q]Ille aūt seruus qui cognouit uoluntatē dn̄i sui,
x & non se præparauit, & nō fecit secundū uoluntatē eius, uapulabit multis. Qui aūt nō co
gnouit & fecit digna plagis, uapulabit paucis. Omni aūt cui multū datū est, multū quęreť D
r 160 v ab eo, & cui cōmendauerunt multum, plus petent ab eo. [r]Ignem ueni mittere in terram,
& quid uolo nisi ut accēdatur? Baptismo aūt habeo baptizari, & quomodo coartor usq;
dum perficiatur? Putatis, quia pacem ueni dare in terram? Non, dico uobis, sed separatio
nem. Erunt enim ex hoc quinq; in domo una diuisi, tres in duo, & duo in tres, diuidetur
pater in filium, & filius in patrē suum, mater in filiam, & filia in matrem, socrus in nurum
s 161 v suam, & nurus in socrum suam. [s]Dicebat aūt & ad turbas: Cum uideritis nubem orientē
ab occasu, statim dicitis, nimbus uenit, & ita fit: & cum austrum flātem, dicitis, quia æstus
erit, & fit. Hypocritę, faciem cœli & terræ nostis probare, hoc autem tempus quomodo
non probatis? Quid autem & à uobisipsis non iudicatis quod iustum est? [t]Cum autem
t 162 v uadis cum aduersario tuo ad principem in uia, da operam liberari ab illo, ne forte trahat
te ad iudicem, & iudex tradat te exactori, & exactor mittat te in carcerem. Dico tibi, non
exies inde, donec etiam nouissimum minutum reddas.

Cap. XIII

a 163 A[a]Derant autem quidam ipso tempore nunciantes illi de Galilæis, quorū sanguinem
x Pilatus miscuit cum sacrificijs eorum. Et respondens dixit illis: Putatis quod hi Ga-
lilæi præ omnibus Galilæis peccatores fuerint, quia talia passi sunt? Non, dico uobis, sed
nisi pœnitētiam habueritis omnes, similiter peribitis sicut illi decem & octo, supra quos
cecidit turris Siloe, & occidit eos. Putatis quia & ipsi debitores fuerint pręter omnes ho
mines habitātes in Hierusalem? Non, dico uobis, sed si pœnitentiam nō habueritis om-
b 164 nes, similiter peribitis. [b]Dicebat aūt & hanc similitudinē: Arborē fici habebat quidā plan
x tatā in uinea sua, & uenit quærens fructū in illa, & nō inuenit. Dixit aūt ad cultorem ui-
neæ: Ecce anni tres sunt, ex quo uenio, quęrens fructū in ficulnea hac, & nō inuenio, suc
cide ergo illā, ut quid etiā terrā occupat? At ille respōdēs, dixit illi: Dn̄e, dimitte illā & hoc
anno, usq; dum fodiā circa illam, & mittam stercora. Et si quidē fecerit fructū: sin aūt, in
futurum succides eam. Erat autem docens in synagoga eorum sabbatis. Et ecce mulier
quæ habebat spiritum infirmitatis annis decem & octo, & erat inclinata, nec omnino po
terat sursum respicere: quā cum uidisset Iesus, uocauit eam ad se, & ait illi: Mulier, dimissa
es ab infirmitate tua. Et imposuit illi manus, & cōfestim erecta est, & glorificabat deum.
Respon-

A Respondēs aūt archisynagogus,indignās,quia sabbato curasset Iesus, dicebat turbę: Sex
dies sunt in quibus oportet operari. In his ergo uenite & curamini, & nō in die sabbati.[c] c 165
Respondit aūt ad illum dñs,& dixit:Hypocritæ,unusquisq; uestrū sabbato non soluit bo- II
uem suum aut asinū à præsepio,& ducit adaquare?Hanc aūt filiam Abrahæ quā alligauit
satanas ecce decem & octo annis, non oportuit solui à uinculo isto die sabbati?[d] Et cum d 166
hæc diceret, erubescebant oēs aduersarij eius, & omnis populus gaudebat in uniuersis X
quę gloriose fiebant ab eo.[e]Dicebat ergo.Cui simile est regnū dei,& cui simile ęstimabo e 167
illud?Simile est grano sinapis,quod acceptū homo misit in hortū suum, & creuit, & fa- II
ctum est in arborē magnā, & uolucres cœli requieuerūt in ramis eius.[f]Et iterū dixit:Cui f 168
simile æstimabo regnū dei?Simile est fermento, quod acceptū mulier abscōdit in farinę V
sata tria,donec fermentaretꝰ totum.[g] Et ibat per ciuitates & castella docens, & iter faciens g 169
in Hierusalem.[h] Ait aūt illi quidā:Domine, si pauci sunt qui saluantꝰ?Ipse aūt dixit ad illos: II
Contendite intrare per angustam portā,quia multi(dico uobis)quęrunt intrare,& non h 170
poterunt.[i]Cum aūt intrauerit paterfamilias,& clauserit ostium,& incipietis foris stare & V i 171
pulsare ad ostium dicentes:Domine,aperi nobis:& respondens,dicet uobis: Nescio uos V
unde sitis:Tunc incipietis dicere:Manducauimus coram te,& bibimus, & in plateis no-
stris docuisti.Et dicet uobis:Nescio uos unde sitis. Discedite à me oēs operarij iniquita-
tis,ibi erit fletus & stridor dentiū.[k] Cum uideritis Abrahā & Isaac & Iacob & oēs pro- k 172
phetas in regno dei, uos aūt expelli foras.Et uenient ab oriente & occidente & aquilone V
& austro,& accūbent in regno dei.[l] Et ecce sunt nouissimi qui erant primi, & sunt pri- l 173
mi qui erant nouissimi.[m]In ipsa die accesserūt quidā pharisęorū, dicentes illi: Exi & uade II
hinc,quia Herodes uult te occidere. Et ait illis:Ite & dicite uulpi illi: Ecce eijcio dæmo- m 174
nia,& sanitates perficio hodie & cras,& tertia die cōsumor. Veruntamē oportet me ho- X
B die & cras & sequenti die ambulare,quia nō capit prophetā perire extra Hierusalē.[n]Hie- n 175
rusalem Hierusalē,quæ occidis prophetas,& lapidas eos qui mittuntꝰ ad te, quoties uolui V
congregare filios tuos, quemadmodum auis nidum suum sub pennis, & noluisti? Ecce
relinquetur uobis domus uestra deserta. Dico autem uobis,quia nō uidebitis me, donec
ueniat cum dicetis: benedictus qui uenit in nomine domini. Cap. XIIII.
ET factū est cū introisset Iesus in domū cuiusdā principis pharisęorū sabbato mādu a 176
care panē,& ipsi obseruabant eū:& ecce homo quidā hydropicus erat ante illū.[b] Et X b 177
respondēs Iesus dixit ad legisperitos & pharisęos,dicēs:Si licet sabbato curare? At illi ta- V
cuerūt.Ipse uero apprehēsum sanauit eū,ac dimisit. Et respōdēs ad illos dixit : Cuius ue-
strū asinus aut bos in puteū cadet, & nō cōtinuo extrahet illū die sabbati?Et nō poterant
ad hæc respōdere illi.[c]Dicebat aūt & ad inuitatos parabolā,intendens quō primos accu- c 178
bitus eligerent,dicēs ad illos:Cū inuitatus fueris ad nuptias, non discūbas in primo loco, X
ne forte honoratior te sit inuitatus ab illo, & ueniēs is qui te & illum uocauit, dicat tibi,
da huic locū,& tunc incipias cū rubore nouissimū locū tenere. Sed cū uocatus fueris,ua
de recūbe in nouissimo loco,ut cū uenerit qui te uocauit,dicat tibi : Amice ascende supe
rius. Tunc erit tibi gloria coram simul discūbentibus.[d]Quia omis qui se exaltat,humilia- d 179 V
bitur,& qui se humiliat,exaltabitꝰ.[e]Dicebat aūt & ei qui se inuitauerat:Cū facis prandium e 180
aut cœnā,noli uocare amicos tuos, neq; fratres tuos, neq; cognatos, neq; uicinos, neq; X
diuites,ne forte & ipsi te reinuitēt, & fiat tibi retributio. Sed cū facis cōuiuiū, uoca pau-
peres,debiles,claudos,cęcos,& beatus eris.qa nō habēt retribuere tibi. Retribuetꝰ enī ti-
bi in resurrectione iustorū . Hęc cū audisset quidā de simul discūbentibus, dixit illi:Bea-
tus qui manducabit panē in regno dei.[f] At ipse dixit ei: Homo quidā fecit cœnā magnā, f 181
& uocauit multos, & misit seruū suū hora cœnę dicere inuitatis ut uenirēt, qa iam parata V
sunt omia.Et cęperūt simul oēs excusare. Primꝰ dixit ei: Villā emi, & necesse habeo exire
& uidere illā, rogo te habe me excusatū. Et alter dixit : Iuga boū emi quinq;, & eo ꝓbare
illa,rogo te habe me excusatū.Et alius dixit: Vxorē duxi,& ideo non possū uenire. Et re-
uersus seruus,nunciauit dño suo.Tunc iratus paterfamilias,dixit seruo suo.Exi cito in plateas & ui-
cos ciuitatis,& pauperes ac debiles & cæcos & claudos introduc huc. Et ait seruus. Do-
mine

mine,factũ eſt ut imperaſti,& adhuc locus eſt.Et ait dñs ſeruo.Exi in uias & ſepes,& cõ- C
pelle intrare,ut impleat̃ domus mea. Dico aũt uobis, quod nemo uirorũ illorũ q̃ uocati
g 182 ſunt,guſtabit cœnã meã.[g]Ibãt aũt turbæ multę cũ eo,& cõuerſus dixit ad illos:Si q̃s uenit
V ad me,& nõ odit patrẽ ſuũ,et matrẽ,& uxorẽ,& filios,& fratres,& ſorores,adhuc aũt &
h 183 animã ſuã,non poteſt meus eſſe diſcipulus.[h] Quis enim ex uobis uolẽs turrim ædificare,
X nõne prius ſedẽs cõputat ſumptus qui neceſſarij ſunt,ſi habeat ad perficiendũ,ne poſtea
quam poſuerit fundamẽtũ,& nõ potuerit perficere,oẽs qui uidẽt,incipiãt illudere ei,di-
cẽtes:q̃a hic homo cœpit ędificare,& nõ potuit cõſũmare? Aut quis rex iturus cõmittere
bellũ aduerſus aliũ regẽ, nõ ſedẽs prius cogitat, ſi poſsit cũ decẽ milib. occurrere ei,qui
cũ uiginti milib.uenit ad ſe? Alioquin adhuc illo lõge agẽte,legationẽ mittẽs rogat ea quę
i 184 pacis ſunt.[i]Sic ergo om̃is ex uobis qui nõ renũciat omnib.quæ poſsidet, nõ poteſt meus
V eſſe diſcipulus.[k]Bonũ eſt ſal. Si aũt ſal quoq; euanuerit,in quo cõdiet̃? Neq; in terrã neq;
k 185 in ſterquiliniũ utile eſt,ſed foras mittet̃.Qui habet aures audiendi,audiat. Cap. XV
II E[a]Rant aũt appropinquantes ei publicani & peccatores,ut audirent illum,& murmu
a 186 rabant ſcribæ & phariſęi,dicẽtes:Quia hic peccatores recepit,& mãducat cum illis.[b]
II
b 187 Et ait ad illos parabolam iſtam,dicẽs:Quis ex uobis homo qui habet centũ oues,& ſi per
V diderit unam ex illis, nónne dimittit nonaginta nouem in deſerto, & uadit ad illam quæ
perierat,donec inueniat eam? Et cum inuenerit eam,imponit in humeros ſuos gaudens,
& ueniens domũ,conuocat amicos & uicinos,dicens illis:Cõgratulamini mihi,quia in-
ueni ouem meã quæ perierat.Dico uobis,quod ita gaudiũ erit in cœlo ſuper uno pecca
c 188 tore pœnitentiã agente,q̃ ſupra nonaginta nouẽ iuſtis,qui non indigent pœnitẽtia.[c] Aut
X quæ mulier habens drachmas decem, ſi perdiderit drachmã unam, nónne accendit lu-
cernam & euertit domum,& quærit diligenter,donec inueniat? Et cum inuenerit, con-
d 189 uocat amicas & uicinas,dicens: Congratulamini mihi, quia inueni drachmã quam perdi D
V deram.[d] Ita dico uobis, gaudiũ erit coràm angelis dei ſuper uno peccatore pœnitentiam
e 190 agente.[e]Ait aũt.Homo quidã habuit duos filios, & dixit adoleſcẽtior ex illis patri. Pater,
X da mihi portionẽ ſubſtãtiæ quæ me contingit. Et diuiſit illis ſubſtantiã.Et non poſt mul-
tos dies, cõgregatis omnibus, adoleſcentior filius peregre profectus eſt in regionẽ lon-
ginquã,& ibi diſsipauit ſubſtantiã ſuam,uiuendo luxurioſe. Et poſtq̃ omnia cõſummaſ-
ſet,facta eſt fames ualida in regione illa,& ipſe cœpit egere.Et abijt & adhęſit uni ciuium
regionis illius,& miſit illum in uillam ſuam, ut paſceret porcos. Et cupiebat implere uen
trẽ ſuum de ſiliquis,quas porci manducabant,& nemo illi dabat.In ſe aũt reuerſus,dixit:
Quanti mercenarij patris mei abundant panibus,ego aũt hic fame pereo? Surgam & ibo
ad patrẽ meum & dicam:Pater peccaui in cœlum & coram te, & iam non ſum dignus uo
cari filius tuus,fac me ſicut unum de mercenarijs tuis. Et ſurgens uenit ad patrem ſuum.
Cum aũt adhuc lõge eſſet, uidit illum pater ipſius, & miſericordia motus eſt:& accurrẽs
cecidit ſuper collum eius,& oſculatus eſt eum.Dixitq; ei filius: Pater peccaui in cœlũ, &
coram te,iam nõ ſum dignus uocari filius tuus. Dixit aũt pater ad ſeruos ſuos: Cito pro-
ferte ſtolã primã,& induite illum,& date anulum in manus eius,& calciamenta in pedes,
& adducite uitulum ſaginatũ & occidite,& manducemus & epulemur,quia hic filius me
us mortuus erat,& reuixit,perierat & inuẽtus eſt. Et cœperũt epulari. Erat aũt filius eius
ſenior in agro. Et cũ ueniret & appropinquaret domui, audiuit ſymphoniã & chorũ, &
uocauit unum de ſeruis,& interrogauit quæ hæc eſſent.Iſq; dixit illi.Frater tuus uenit,&
occidit pater tuus uitulum ſaginatũ,quia ſaluum illum recepit.Indignatus eſt aũt & nole
bat introire.Pater ergo illius egreſſus,cœpit rogare illum. At ille reſpondens, dixit patri
ſuo.Ecce tot annis ſeruio tibi,& nunq̃ mandatũ tuum præteriui, & nunquã dediſti mihi
hœdum,ut cum amicis meis epularer.Sed poſtq̃ hic filius tuus, qui deuorauit ſubſtantiã
ſuam cum meretricibus uenit,occidiſti illi uitulum ſaginatũ.At ipſe dixit illi, Fili tu ſem-
per mecum es, & omnia mea tua ſunt: epulari aũt & gaudere oportebat, quia frater tuus
hic mortuus erat,& reuixit,perierat,& inuentus eſt. Cap. XVI

Dicebat

A Dicebat aũt ad diſcipulos ſuos:Homo quidã erat diues,qui habebat uillicũ,& hic diſ-
famatus eſt apud illum,quaſi diſsiparet bona illius. Et uocauit illum, & ait illi. Quid
hoc audio de te?Redde rationẽ uillicationis tuæ, iam enim non poteris uillicare. Ait aũt
uillicus intra ſe.Quid faciam,quia dñs meus aufert à me uillicationẽ? Fodere non ualeo,
mendicare erubeſco : ſcio quid faciam,ut cum amotus fuero à uillicatione, recipiant me
in dom os ſuas.Cõuocatis itaq; ſingulis debitorib. domini ſui,dicebat primo. Quantum
debes dño meo? At ille dixit:Centum cados olei.Dixitq; illi:Accipe cautionẽ tuã,& ſede
cito,ſcribe quinquaginta.Deinde alij dixit:Tu uero quantũ debes? Qui ait: Centũ coros
tritici.Ait illi: Accipe literas tuas, & ſcribe octoginta. Et laudauit dñs uillicũ iniquitatis,
quia prudenter feciſſet : quia filij huius ſeculi prudentiores filijs lucis in generatione ſua
ſunt.Et ego dico uobis:Facite uobis amicos de mãmona iniquitatis,ut cũ defeceritis,re-
cipiãt uos in æterna tabernacula.Qui fidelis eſt in minimo, & in maiori fidelis eſt, & qui
in modico iniquus eſt,& in maiori iniquus eſt.Si ergo in iniquo mãmona fideles nõ fui-
ſtis, qđ uerũ eſt, quis credet uobis?Et ſi in alieno fideles nõ fuiſtis,quod ueſtrũ eſt,quis
dabit uobis?[a]Nemo ſeruus poteſt duob.dominis ſeruire:aut eñi unum odiet, & alterum a 191 V
diliget:aut uni adhærebit,& alterũ contẽnet.Non poteſtis deo ſeruire & mãmonæ.[b]Au- b 192 X
diebant aũt omnia hæc phariſæi,qui erant auari,& deridebant illum.Et ait illis. Vos eſtis
qui iuſtificaſtis uos corãm hominib.deus aũt nouit corda ueſtra. Quia quod hominibus
altum eſt,abominatio eſt ante deum.[c]Lex & prophetæ uſq; ad Ioannẽ: ex eo regnum dei c 193 V
euangelizaſ,& omnis in illud uim facit.[d]Facilius eſt aũt cœlum & terrã præterire, q̃ de le d 194 V
ge unum apicẽ cadere.[e]Omnis qui dimittit uxorẽ ſuam & alterã ducit,mœchatur: & qui
dimiſſam à uiro ducit mœchaſ. [f]Homo quidã erat diues,& induebaſ purpura & byſſo, e 195 II
& epulabatur quotidie ſplendide. Et erat quidã mendicus nomine Lazarus, qui iacebat f 196 X
B ad ianuã eius ulceribus plenus,cupiẽs ſaturari de micis quæ cadebãt de menſa diuitis, &
nemo illi dabat. Sed & canes ueniebãt & lingebãt ulcera eius. Factũ eſt aũt ut moreretur
mendicus, & portareſ ab angelis in ſinũ Abrahę.Mortuus eſt aũt & diues,& ſepultus eſt
in inferno. Eleuãs aũt oculos ſuos cũ eſſet in tormentis, uidit Abraham à longe,& Laza
rum in ſinu eius, & ipſe clamans dixit:Pater Abrahã miſerere mei, & mitte Lazarũ ut in-
tingat extremũ digiti ſui in aquam, ut refrigeret linguã meam, quia crucior in hac flãma.
Et dixit illi Abraham:Fili recordare, quia recepiſti bona in uita tua, & Lazarus ſimiliter
mala. Nunc aũt hic conſolaſ, tu uero cruciaris. Et in his omnibus inter nos & uos chaos
magnũ firmatũ eſt,ut hi qui uolunt hinc tranſire ad uos,nõ poſsint,neq; inde huc tranſ-
meare.Et ait:Rogo ergo te pater,ut mittas eum in domũ patris mei . Habeo enim quinq;
fratres,ut teſtetur illis,ne & ipſi ueniant in hunc locũ tormentorũ.Et ait illi Abrahã:Ha-
bent Moyſen & prophetas,audiãt illos.At ille dixit:Nõ pater Abrahã, ſed ſi quis ex mor
tuis ierit ad eos, pœnitentiam agent. Ait autẽ illi : Si Moyſen & prophetas non audiunt,
neq; ſi quis ex mortuis reſurrexerit,credent. Cap. XVII

E[a]T ait ad diſcipulos ſuos:Impoſsibile eſt ut nõ ueniãt ſcãdala,uę aũt illi per quẽ ueni a 197 V
unt. Vtilius eſt illi ſi lapis molaris imponaſ circa collũ eius,& proijciaſ in mare, q̃ ut b 198 V
ſcãdalizet unũ de puſillis iſtis.[b]Attẽdite uobis:Si peccauerit in te frater tuus,increpa illũ;
& ſi pœnitẽtiã egerit,dimitte illi.[c]Et ſi ſepties in die peccauerit in te, & ſepties in die con c 199 V
uerſus fuerit ad te,dicẽs:Pœnitet me,dimitte illi.[d]Et dixerũt apoſt.dño:Adauge nobis fi- d 200 V
dẽ.Dixit aũt dñs :Si haberetis fidem ſicut granũ ſinapis,diceretis huic arbori moro,era-
dicare & tranſplãtare in mare, & obediret uobis. [e]Quis aũt ueſtrũ habẽs ſeruũ arantem e 201 X
aut paſcentẽ,q regreſſo de agro dicit illi ſtatim,tranſi & recũbe,& nõ dicit ei, para quod
cœnẽ,& præcinge te & miniſtra mihi donec mãducẽ & bibã, & poſt hæc tu manducabis
& bibes.Nunquid gratiã habet illi,qa fecit quę ei imperauerat? Nõ puto. Sic & uos cum
feceritis oĩa quę pcepta ſunt uobis,dicite,ſerui inutiles ſumus, qđ debuimus facere, feci
mus.Et factũ eſt dum iret in Hieruſalẽ,tranſibat per mediã Samariã & Galilæam,& cum
ingrederetur quoddã caſtellum,occurrerũt ei decẽ uiri leproſi, qui ſteterunt à longe,&
leuauerunt uocẽ,dicẽtes:Ieſu præceptor miſerere noſtri.Quos ut uidit,dixit: Ite oſtẽdite

uos

uos ſacerdotibus.Et factũ eſt dum irent mũdati ſunt. Vnus aũt ex illis,ut uidit quia mun c
datus eſt,regreſſus eſt cũ magna uoce magnificãs deũ.Et cecidit in faciẽ ante pedes eius,
gratias agens:Et hic erat Samaritanus.Reſpondens aũt Ieſus dixit:Nónne decem munda
ti ſunt,& nouem ubi ſunt?Non eſt inuentus qui rediret,& daret gloriã deo,niſi hic alie-
f 202 nigena.Et ait illi:Surge,uade,quia fides tua te ſaluum fecit.[f]Interrogatus autem à phari-
V ſęis, quando uenit regnũ dei?reſpondit eis,& dixit: Non ueniet regnũ dei cum obſerua
g 203 X tione:neq; dicẽt,ecce hic,aut ecce illic. Ecce enim regnũ dei intra uos eſt.[g]Et ait ad diſci
h 204 pulos ſuos.Veniẽt dies quãdo deſideretis uidere unũ diẽ filij hominis, & nõ uidebitis.[h]
II Et dicẽt uobis : Ecce hic,& ecce illic, nolite ire neq; ſectemini.[i]Nã ſicut fulgur coruſcãs
i 205 V de ſub cœlo in ea quæ ſub cœlo ſunt, fulget:ita erit filius hominis in die ſua.[k]Primũ autẽ
k 206 oportet illũ multa pati:& reprobari à generatiõe hac.[l]Et ſicut factũ eſt in dieb. Noe, ita
II erit & in dieb.filij hominis.Edebãt & bibebãt,uxores ducebãt et dabanẽ ad nuptias,uſq;
l 207 V in diẽ qua intrauit Noe in arcã, & uenit diluuiũ & perdidit oẽs.[m]Similiter ſicut factũ eſt
m 208 in diebus Lot:edebãt & bibebãt,emebãt & uendebãt,plantabãt & ędificabãt:qua aũt die
X exijt Lot à Sodomis,pluit ignẽ & ſulphur de cœlo & oẽs perdidit.Secundũ hæc erit qua
n 209 II die filius hominis reuelabit.[n]In illa hora qui fuerit in tecto & uaſa eius in domo,ne deſcẽ
o 210 dat tollere illa,et qui in agro,ſimiliter nõ redeat retro.[o]Memores eſtote uxoris Lot.[p]Qui
X cunq; quæſierit animã ſuam ſaluam facere,perdet illam,& quicunq; perdiderit illam, ui
p 211 III uificabit eam.[q]Dico uobis in illa nocte erunt duo in lecto uno,unus aſſumeẽ,& alter re-
q 212 linqueẽ.Duæ erunt molentes in unũ,una aſſumeẽ,& altera relinqueẽ. Duo in agro,unus
V aſſumeẽ,& alter relinqueẽ.[r]Reſpondentes dicunt illi,Vbi dñe ? Qui dixit illis, Vbicunq;
r 213 V fuerit corpus,illic congregabuntur & aquilæ. Cap. XVIII.

a 214 X DIcebat aũt & parabolã ad illos, quoniã oportet ſemper orare & nõ deficere, dicẽs,
Iudex quidã erat in quadã ciuitate, qui deũ non timebat & hominẽ non reuerebaẽ. D
Vidua aũt quædã erat in ciuitate illa,& ueniebat ad eum,dicens,Vindica me de aduerſa-
rio meo.Et nolebat per multũ tẽpus.Poſt hæc aũt dixit intra ſe,Et ſi deũ non timeo, nec
hominẽ reuereor,tamẽ quia moleſta eſt mihi hæc uidua, uindicabo illam, ne in nouiſſi-
mo ueniẽs ſugillet me.Ait aũt dñs,Audite quid iudex iniquitatis dicit,Deus aũt non faci-
et uindictam electorũ ſuorũ clamantiũ ad ſe die ac nocte,& patientiã habebit in illis? Di
co aũt uobis,quia cito faciet uindictã illorum. Veruntamen filius hominis ueniẽs,putas
inueniet fidem in terra?Dixit aũt & ad quoſdã qui in ſe cõfidebant tanquã iuſti,& aſper-
nabantur cæteros,parabolã iſtam, Duo homines aſcenderũt in tẽplum ut orarent, unus
pharisæus,& alter publicanus.Phariſęus ſtans hęc apud ſe orabat,Deus,gratias ago tibi,
quia nõ ſum ſicut cæteri hominũ,raptores,iniuſti,adulteri,uelut etiã hic publicanus.Ieiu
nobis in ſabbato, decimas do omniũ quę poſsideo.Et publican⁹ à lõge ſtãs,nolebat nec
b 215 oculos ad cęlũ leuare,ſed ꝑcutiebat pectus ſuũ, dicẽs. Deus propicius eſto mihi peccato
V ri.Amẽ dico uobis,deſcẽdit hic iuſtificatus in domũ ſuã ab illo,[b]quia oĩs qui ſe exaltat,
c 216 humiliabiẽ, & qui ſe humiliat, exaltabiẽ. [c] Afferebant aũt ad illũ infantes ut eos tangeret.
II Quod cũ uiderẽt diſcipuli,increpabãt illos.Ieſus aũt cõuocans illos, dixit, Sinite pueros
uenire ad me,et nolite ꝓhibere eos.Taliũ eſt eñ regnũ dei.[d]Amẽ dico uobis,quicũq; nõ
d 217 II acceperit regnũ dei ſicut puer,nõ intrabit in illud. [e]Et interrogauit eũ quidã princeps,di
e 218 cens,Magiſter bone,quid faciẽs uitã æternã poſsidebo? Dixit aũt ei Ieſus, Quid me dicis
II bonũ?Nemo bonus niſi ſolus deus.Mãdata noſti,Nõ occides,nõ mœchaberis, nõ fur-
tum facies,nõ falſum teſtimoniũ dices,honora patrẽ tuũ & matrẽ.Qui ait,Hæc omnia cu
f 219 ſtodiui à iuuentute mea.[f]Quo audito Ieſus,ait ei, Adhuc tibi unũ deeſt. Omnia quæcũq;
II habes,uende & da pauperibus,& habebis theſaurũ in cœlo,& ueni ſequere me.[g]His ille
g 220 II auditis cõtriſtatus eſt,quia diues erat ualde.Videns aũt Ieſus illũ triſtẽ factũ, dixit,Quàm
difficile qui pecunias habent in regnũ dei intrabunt.Facilius eſt eñ camelũ per foramen
acus tranſire,q̃ diuitem intrare in regnum dei. Et dixerunt qui audiebant,Et quis poteſt
ſaluus fieri? Ait illis, Quæ impoſsibilia ſunt apud homines, poſsibilia ſunt apud deũ. Ait
h 221 II aũt Petrus,Ecce nos dimiſimus omnia,& ſecuti ſumus te.[h]Qui dixit eis,Amẽ dico uobis

nemo

A nemo eſt qui reliquit domū, aut parentes, aut fratres, aut uxorē, aut filios propter regnū
dei, & nō recipiat multo plura in hoc tēpore, & in ſeculo futuro uitā æternā.[i] Aſſumpſit i 222
aūt Ieſus duodecim, & ait illis: Ecce aſcēdimus Hieroſolymā, & cōſummabunt omia quæ II
ſcripta ſunt per prophetas de filio hominis. Tradetur enim gentibus, & illudetur, & fla-
gellabitur, & conſpuetur, & poſtquā flagellauerint, occident eum: & die tertia reſurget.
[k]Et ipſi nihil horum intellexerunt. Erat aūt uerbū iſtud abſconditū ab eis, & non intelli- k 223
gebant quæ dicebant.[l]Factum eſt aūt cum appropinquaret Hiericho, cæcus quidam ſede X
bat ſecus uiam mendicans. Et cum audiret turbam prætereuntē, interrogabat quid hoc l 224
eſſet. Dixerunt aūt ei, quod Ieſus Nazarenus trāſiret. Et clamauit dicens: Ieſu fili Dauid, II
miſerere mei. Et qui præibant increpabant eum, ut taceret. Ipſe uero multo magis clama-
bat: fili Dauid miſerere mei. Stās aūt Ieſus, iuſsit illum adduci ad ſe. Et cū appropinquaſ-
ſet, interrogauit illum, dicens: Quid tibi uis faciam? At ille dixit: Dñe, ut uideam. Et Ieſus
dixit ei: Reſpice, fides tua te ſaluum fecit. Et confeſtim uidit, & ſequebat illum, magnifi-
cans deum. Et omnis plebs ut uidit, dedit laudem deo. Cap. XIX

ET [a]ingreſſus perambulabat Hiericho. Et ecce uir nomine Zacchęus, & hic princeps
erat publicanorū, & ipſe diues. Et quęrebat uidere Ieſum qs eſſet, & nō poterat præ a 225 X
turba, quia ſtatura puſillus erat. Et pręcurrēs aſcēdit in arborē ſycomorū, ut uideret eum
quia inde erat tranſiturus. Et cū ueniſſet ad locū: ſuſpiciēs Ieſus uidit illū, & dixit ad eum:
Zacchæe feſtinās deſcēde, quia hodie in domo tua oportet me manere. Et feſtinās deſcē-
dit, & excepit illū gaudēs. Et cum uiderent oēs murmurabant, dicentes quod ad hominē
peccatorē diuertiſſet: Stans aūt Zacchæus, dixit ad dñm: Ecce dimidiū bonorū meorum
domine do pauperibus, & ſi quid aliquē defraudaui, reddo quadruplū. Ait Ieſus ad eum:
Quia hodie ſalus domui huic facta eſt, eo quod & ipſe filius ſit Abrahæ.[b] Venit eñ filius b 226
B hominis quærere & ſaluū facere quod perierat.[c]Hæc illis audiētibus, adijciens dixit para V
bolam, eo quod eſſet propè Hieruſalē, & quia exiſtimarēt, quod confeſtim regnū dei ma c 227 X
nifeſtaret. Dixit ergo, [d]Homo quidā nobilis abijt in regionē longinquā accipere ſibi re- d 228
gnum, & reuerti.[e]Vocatis aūt decem ſeruis ſuis, dedit eis decem mnas, & ait ad illos: Ne- II
gociamini dum uenio. Ciues aūt eius oderant eū, & miſerūt legationē poſt illū, dicentes: e 229 V
Nolumus hunc regnare ſuper nos. Et factū eſt ut rediret accepto regno, & iuſsit uocari
ſeruos, quibus dedit pecuniā, ut ſciret quantū quiſq; negociatus eſſet. Venit aūt primus,
dicens: Dñe mna tua decē mnas acquiſiuit. Et ait: Euge bone ſerue, quia in modico fuiſti
fidelis, eris poteſtatē habēs ſupra decē ciuitates. Et alter uenit, dicens: Dñe, ecce mna tua
fecit quinq; mnas. Et huic ait: Et tu eſto ſuper quinq; ciuitates. Et alter uenit, dicēs: Dñe,
ecce mna tua quā habui repoſitam in ſudario. Timui eñ te, quia homo auſterus es, tollis
quod nō poſuiſti, & metis quod nō ſeminaſti. Dicit ei: De ore tuo te iudico ſerue nequā.
Sciebas quod ego homo auſterus ſum, tollēs quod nō poſui, et metēs quod nō ſeminaui:
Et quare nō dediſti pecuniā meā ad menſam, & ego ueniens, cum uſuris utiq; exegiſſem
illam? Et aſtantib. dixit: Auferte ab illo mnam, & date illi qui decē mnas habet. Et dixerūt f 230
ei: Dñe, habet decem mnas.[f]Dico aūt uobis, quia omni habenti dabit, ab eo aūt qui non V
habet, & quod habet, auferet ab eo.[g] Veruntamen inimicos meos illos qui noluerūt me g 232 V
regnare ſuper ſe, adducite huc, & interficite ante me.[h]Et his dictis pręcedebat aſcendens h 232
Hieroſolymam. Et factum eſt cum appropinquaſſet ad Betphage & Bethaniam, ad mon II
tem qui uocatur olIueti: miſit duos diſcipulos, dicens: Ite in caſtellum quod contra uos
eſt: in quod introeuntes inuenietis pullum aſinę alligatū, cui nemo unquā hominū ſedit,
ſoluite illū, & adducite. Et ſi quis uos interrogauerit, quare ſoluitis, ſic dicetis ei: quia do
minus operā eius deſiderat.[i]Abierūt aūt qui miſſi erāt, & inuenerūt, ſicut dixit illis, ſtan i 233
tem pullū. Soluentibus aūt illis pullū, dixerunt dñi eius ad illos: Quid ſoluitis pullum? At II
illi dixerunt: Quia dñs eum neceſſarium habet. Et duxerunt illum ad Ieſum. Et iactantes
ueſtimenta ſua ſupra pullum, impoſuerunt Ieſum. Eunte autem illo, ſubſternebant ueſti
menta ſua in uia.[k]Et cū appropinquaret iam ad deſcenſum montis olIueti, cœperūt oēs k 234
turbæ diſcipulorum gaudētes laudare deum uoce magna ſuper omnibus quas uiderant I

uirtutibus,dicẽtes:Benedictus qui uenit rex in nomine domini,pax in cœlo, & gloria in c
l 235 excelsis.[l]Et quidam pharisæorũ de turbis dixerũt ad illũ: Magister, increpa discipulos tu
V os.Quibus ipse ait:Dico uobis,qa si hi tacuerint,lapides clamabũt.[m]Et ut appropinqua-
m 236 uit uidens ciuitatem,fleuit super illã, dicens: Quia si cognouisses & tu. Et quidem in hac
X die tua quæ ad pacẽ tibi,nunc aũt abscondita sunt ab oculis tuis.Quia ueniẽt dies in te, &
circundabũt te inimici tui uallo,& circundabunt te & coangustabũt te undiq;,& ad ter-
n 237 ram prosternẽt te & filios tuos qui in te sunt.[n]Et nõ relinquent in te lapidẽ super lapidẽ,
II
o 238 eo quod nõ cognoueris tẽpus uisitationis tuæ.[o]Et ingressus in tẽplum, cœpit eijcere uen
I dentes in illo & emẽtes,dicens illis: Scriptum est, quia domus mea domus orationis est,
uos aũt fecistis illam speluncam latronũ.[p]Et erat docens quotidie in templo . Principes
p 239 autẽ sacerdotũ & scribę & principes plebis quærebant illum perdere, & nõ inueniebant
I quid facerent illi. Omnis enim populus suspensus erat audiens illum. Cap. XX
a 240 ET[a] factũ est in una dierũ docente illo populũ in templo & euangelizante , conuene-
II runt principes sacerdotũ & scribę cũ senioribus, et aiunt dicẽtes ad illum:Dic nobis
in qua potestate hæc facis,aut quis est qui dedit tibi hanc potestatẽ? Respondens aũt, di-
xit ad illos:Interrogabo uos & ego unum uerbũ,respõdete mihi. Baptismũ Ioãnis de cœ
lo erat,an ex hominibus? At illi cogitabãt intra se dicẽtes: Quia si dixerimus de cœlo, di-
cet,quare ergo nõ credidistis illi? Si aũt dixerimus, ex hominibus, plebs uniuersa lapida-
bit nos.Certi sunt eñ Ioannẽ prophetã esse.Et responderũt se nescire unde esset.Et Iesus
b 241 ait illis:Neq; ego dico uobis in qua potestate hæc facio.[b]Cœpit aũt dicere ad plebem pa-
II rabolam hanc.Homo quidã plantauit uineam,& locauit eam colonis,& ipse peregre fu-
it multis tẽporibus, & in tẽpore illo misit ad cultores seruum , ut de fructu uineæ darent
illi.Qui cæsum dimiserunt eũ inanem.Et addidit alterũ seruũ mittere.Illi aũt hunc quoq;
cædentes & afficientes cõtumelia,dimiserũt inanem. Et addidit tertiũ mittere. Qui & il- D
lum uulnerãtes eiecerunt.Dixit aũt dñs uineæ.Quid faciam? Mittam filium meũ dilectũ,
forsitan cum hunc uiderint uerebunẽ.Quem cũ uidissent coloni,cogitauerũt intra se di-
centes:Hic est hæres,occidamus illum,ut nostra fiat hæreditas.Et eiectũ illum extra uine
am,occiderunt.Quid ergo faciet illis dñs uineæ? Veniet & perdet colonos istos,& dabit
uineã alijs.Quo audito dixerũt illi:Absit.Ille aũt aspiciẽs eos ait : Quid est ergo hoc quod
scriptum est.Lapidem quẽ reprobauerunt ædificantes,hic factus est in caput anguli.Om
nis qui ceciderit supra illum lapidẽ conquassabitur: supra quem aũt ceciderit, cõminuet
c 242 illum.[c]Et quærebant principes sacerdotum & scribæ mittere in illum manus hora illa,&
I
d 243 timuerunt populum.Cognouerunt eñ quod ad ipsos dixerit similitudinẽ hanc.[d]Et ob-
II seruantes miserunt insidiatores qui se iustos simularẽt, ut caperent eũ in sermone,& tra-
derent illum principatui & potestati præsidis. Et interrogauerũt eum dicẽtes: Magister,
scimus quia recte dicis & doces,& nõ accipis personã,sed uiam dei in ueritate doces.Li-
cet nobis tributum dare Cæsari,an nõ? Considerans aũt dolum illorũ,dixit ad eos:Quid
me tentatis?Ostendite mihi denarium,cuius habet imaginẽ & inscriptionẽ?Responden-
tes dixerunt ei:Cæsaris.Et ait illis:Reddite ergo quæ sunt Cæsaris,Cęsari:& quæ sunt dei,
deo.Et non potuerunt uerbum eius reprehendere coram plebe, & mirati in responsio-
ne eius tacuerunt. Accesserunt aũt quidã Sadducæorũ, qui negant esse resurrectionẽ, &
interrogauerunt eũ,dicentes:Magister,Moyses scripsit nobis.Si frater alicuius mortuus
fuerit habens uxorẽ, & hic sine liberis fuerit, ut accipiat eam frater eius uxorẽ, & suscitet
semẽ fratri suo . Septem ergo fratres erant , & primus accepit uxorẽ , & mortuus est sine
filijs.Et sequens accepit illam,& ipse mortuus est sine filijs.Et tertius accepit illam, simi-
liter & oẽs septẽ,& nõ reliquerunt semen, & mortui sunt. Nouissime omniũ mortua est
& mulier.In resurrectione ergo cuius eorũ erit uxor? siquidẽ septem habuerũt eam uxo-
rem.Et ait illis Iesus.Filij huius seculi nubunt & tradunẽ ad nuptias, illi uero qui digni ha
bebunẽ seculo illo & resurrectione ex mortuis,neq; nubunt,neq; ducunt uxores,neq; e-
nim ultra mori poterũt. Aequales eñ angelis sunt,& filij sunt dei,cũ sint filij resurrectio
nis.Quia uero resurgent mortui,& Moyses ostendit secus rubum, sicut dicit dñm deum
Abraham

A Abraham & deum Isaac & deum Iacob. Deus aūt nō est mortuorū, sed uiuorū, omnes
enim uiuunt ei. Respondentes aūt quidā scribarum, dixerūt ei: Magister, bene dixisti.[e] Et e 244 II
amplius non audebant eum quicquā interrogare.[f] Dixit aūt ad illos: Quō dicunt Christū f 245 II
filium esse Dauid, & ipse Dauid dicit in libro psalmorū: Dixit dominus domino meō, se
de à dextris meis, donec ponam inimicos tuos, scabellum pedum tuorū? Dauid ergo do-
minū illum uocat, & quomodo filius eius est?[g] Audiente aūt omni populo, dixit discipu- g 246 II
lis suis: Attendite à scribis qui uolunt ambulare in stolis, & amant salutationes in foro, & h 247 VIII
primas cathedras in synagogis, & primos discubitus in cœnis.[h] Qui deuorāt domos ui-
duarum simulantes longam oratiōnē. Hi accipient damnatiōnē maiorem. Cap. XXI
RESpiciens autem uidit eos qui mittebant munera sua in gazophylacium diuites. Vi-
dit autem & quandam uiduam pauperculam, mittentē æra minuta duo. Et dixit: Ve
re dico uobis: quia uidua hæc paupercula plus quàm omnes misit. Nam oēs hi ex abun
danti sibi miserunt in munera dei: hæc autem ex eo quod deest illi, omnem uictum suum
quem habuit misit.[a] Et quibusdam dicentibus de templo quod bonis lapidibus & donis a 248 II
ornatum esset, dixit: Hæc quæ uidetis, uenient dies in quibus nō relinquetur lapis super b 249 II
lapidem qui non destruatur.[b] Interrogauerunt autem illum, dicētes: Præceptor quando
hæc erunt, & quod signū cum fieri incipient? Qui dixit: Videte ne seducamini. Multi eñ
ueniēt in nomine meo dicētes: quia ego sum, & tempus appropinquauit. Nolite ergo ire
post eos. Cum autē audieritis prælia & seditiones, nolite terreri. Oportet enim hæc fieri,
sed nondum statim finis. Tunc dicebat illis: Surget gens contra gentē, & regnum aduer-
sus regnū, & terræmotus magni erunt per loca: & pestilentiæ, & fames, terroresq; de cœ
lo & signa magna erunt.[c] Sed ante hæc omnia iniicient uobis manus suas, & persequen- c 250 I
B tur, tradētes in synagogas & custodias: trahentes ad reges & præsides propter nomē me-
um. Continget aūt uobis in testimoniū.[d] Ponite ergo in cordibus uestris nō præmeditari d 251 II
quemadmodū respondeatis. Ego enim dabo uobis os & sapientiā, cui nō poterunt resi-
stere & contradicere oēs aduersarij uestri. Trademini aūt à parentibus & fratribus & co
gnatis & amicis, & morte afficient ex uobis. Et eritis odio oībus propter nomē meum.
Et capillus de capite uestro nō peribit. In patientia uestra possidebitis animas uestras.[e] Cū e 252 X
aūt uideritis circundari ab exercitu Hierusalē, tunc scitote quia appropinquauit desola- f 253 II
tio eius.[f] Tunc qui in Iudæa sunt, fugiāt ad montes, & qui in medio eius, discedant, & qui
in regionibus, nō intrent in eam, quia dies ultionis hi sunt, ut impleantˀ omnia quæ scri- g 254 II
pta sunt.[g] Væ aūt prægnantib. & nutrientibus in illis diebus.[h] Erit enim pressura magna h 255 II
super terrā, & ira populo huic.[i] Et cadent in ore gladij, & captiui ducentˀ in oēs gentes.
Et Hierusalem calcabitˀ à gentibus, donec impleantur tēpora nationū.[k] Et erunt signa in i 256 X
sole & luna & stellis, & in terris pressura gentiū præ confusione sonitus maris & flu-ctu- k 257 II
um, arescentibus hominib. præ timore & expectatione quæ superueniūt uniuerso orbi.
Nam uirtutes cœlorū mouebunˀ.[l] Et tunc uidebunt filium hominis ueniētem in nube, l 258 II
cum potestate magna & maiestate. His aūt fieri incipientibus, respicite & leuate capita ue m 259 X
stra, quoniā appropinquat redemptio uestra. Et dixit illis similitudinē. Videte ficulneam
& oēs arbores, cum producūt iam ex se fructum, scitis quoniā propè est æstas: Ita & uos
cum uideritis hæc fieri, scitote quoniam propè est regnū dei. Amen dico uobis, quia nō
præteribit generatio hæc, donec omnia fiant. Cœlum & terra transibunt, uerba aūt mea
non transibunt.[m] Attendite autē uobis, ne forte grauentˀ corda uestra in crapula & ebrie-
tate, & curis huius uitæ: & superueniat in uos repētina dies illa. Tanquā laqueus enim su
perueniet in omnes, qui sedent super faciem omnis terræ. Vigilate itaq; omni tempore
orantes, ut digni habeamini fugere omnia ista quæ uētura sunt, & stare ante filium homi- a 260 I
nis. Erat aūt diebus docens in tēplo: noctibus uero exiens morabatˀ in monte, qui uocatˀ b 261 I
Olіueti: & omnis populus manicabat ad eum in templo audire eum. Cap. XXII
A[a]Ppropinquabat aūt dies festus azymorū, qui dicitˀ pascha.[b] Et quærebāt principes c 262 IX
sacerdotū & scribæ quomodo eū interficerent: timebāt uero plebem.[c] Intrauit aūt d 263 II
satanas in Iudam qui cognominabatˀ Iscariotis, unum de duodecim:[d] Et abijt & locutus

est cū principib. sacerdotū & magistratibus, queādmodū illū traderet eis. Et gauisi sunt c
& pacti sunt pecuniā illi dare: & spopondit & quærebat opportunitatē, ut traderet illum
sine turbis. Venit aūt dies azymorū in qua necesse erat occidi pascha. Et misit Petrū et Io
annē dicens: Euntes parate nobis pascha ut mā ducemus. At illi dixerūt: Vbi uis paremus?
Et dixit ad eos: Ecce intro euntib. uobis in ciuitatē, occurret uobis homo amphorā aquæ
portans: sequimini eū in domū in quā intrat, & dicetis patrifamiliâs domus: Dicit tibi ma
gister: ubi est diuersoriū, ubi pascha cū discipulis meis manducē? Et ipse ostendet uobis
cœnaculū magnū stratū, & ibi parate. Euntes aūt inuenerūt sicut dixit illis: & parauerunt
e 264 X pascha. Et cū facta esset hora discubuit: & duodecim apostoli cū eo. [e]Et ait illis: Desiderio
f 265 desideraui hoc pascha mā ducare uobiscū, anteq̄ patiar. [f]Dico em̄ uobis: quia ex hoc non
II manducabo illud, donec impleaē in regno dei. Et accepto calice, gratias egit & dixit: Ac-
g 266 I cipite & diuidite inter uos. Dico enim uobis quod nō bibam de generatione uitis, donec
h 267 regnū dei ueniat. [g]Et accepto pane, gratias egit & fregit, & dedit eis, dicens: Hoc est cor-
II pus meū, quod pro uobis datur: hoc facite in meā cōmemorationē. [h] Similiter & calicem
i 268 II postq̄ cœnauit, dicēs Hic est calix nouū testamentū in sanguine meo: qui pro uobis funde
k 269 tur. [i]Veruntamē ecce manus tradentis me, mecū est in mensa. Et quidē filius hoīs secun-
I dum quod definitū est uadit. Verūtamē uæ homini illi per quē tradetur. [k]Et ipsi cœperūt
l 270 quęrere inter se, quis esset ex eis qui hoc facturus esset. [l]Facta est aūt & cōtentio inter eos,
II quis eorū uideret esse maior. Dixit aūt eis: Reges gentiū dominanē eorū: & qui potestatē
habent super eos benefici uocanē. Vos aūt nō sic. Sed qui maior est in uobis, fiat sicut iu
m 271 nior: & qui præcessor est, sicut ministrator. [m]Nā quis maior est, qui recūbit, an qui mini-
X strat? Nōne qui recūbit? Ego aūt in medio uestrū sum, sicut qui ministrat. Vos aūt estis
n 272 V qui permansistis mecū in tentationib. meis, & ego dispono uobis sicut disposuit mihi pa
o 273 ter meus regnū, ut edatis & bibatis super mēsam meam in regno meo. [n] Et sedeatis super D
X thronos iudicantes duodecim tribus Israel. [o]Ait aūt dn̄s Simoni: Simon, Simon, ecce sata
p 274 IX nas expetiuit uos ut cribraret sicut triticum. Ego autē rogaui pro te, ut non deficiat fides
q 275 tua. [p]Et tu aliquando conuersus, confirma fratres tuos. [q] Qui dixit ei: Domine, tecum pa-
I ratus sum & in carcerem & in mortem ire. At ille dixit: Dico tibi Petre: nō cātabit hodie
r 276 X gallus, donec ter abneges nosse me. [r]Et dixit eis: Quando misi uos sine sacculo & pera &
s 277 calciamentis, nunquid aliquid defuit uobis? Ad illi dixerūt Nihil. Dixit ergo eis: Sed nūc
VIII qui habet sacculum, tollat similiter & peram. Et qui nō habet, uēdat tunicā suam & emat
t 278 X gladium. [s]Dico enim uobis quoniā adhuc hoc quod scriptum est, oportet impleri in me:
u 279 Et cū iniquis deputatus est. Etenim ea que sunt de me, finem habent. [t]At illi dixerunt: Do
I mine, ecce duo gladij hic. At ille dixit eis: Satis est. [u] Et egressus ibat secundū cōsuetudinē
x 280 II in mōtem Oliuarum. Secuti sunt aūt illum discipuli. [x]Et cum peruenisset ad locum, dixit
y 281 illis: Orate ne intretis in tentationē. [y] Et ipse auulsus est ab eis quantū iactus est lapidis: &
I positis genibus orabat, dicens: [z]Pater, si uis transfer calicem istum à me. Veruntamē non
z 282 I mea uoluntas, sed tua fiat. [a] Apparuit autem illi angelus de cœlo cōfortans eum. Et factus
a 283 in agonia prolixius orabat. Et factus est sudor eius sicut guttę sanguinis decurrētis in ter
b 284 X ram. [b] Et cum surrexisset ab oratione & uenisset ad discipulos suos, inuenit eos dormien
II tes præ tristicia. Et ait illis: Quid dormitis? Surgite, orate, ne intretis in tentationem. [c]Ad
c 285 huc eo loquente, ecce turba, & qui uocabatur Iudas unus de duodecim antecedebat eos,
d 286 I & appropinquauit Iesu ut osculareē eum. [d] Iesus aūt dixit illi: Iuda, osculo filium hominis
II tradis? [e] Videntes aūt hi qui circa ipsum erant quod futurū erat, dixerunt ei: Domine, si
e 287 percutimus gladio? Et percussit unus ex illis seruum principis sacerdotū, & amputauit au
f 288 I riculam eius dexterā. Respondens autem Iesus ait: Sinite usq; huc. [f] Et cum tetigisset auri
X culam eius, sanauit eum. [g]Dixit aūt Iesus ad eos qui uenerant ad se principes sacerdotum
g 289 & magistratus tēpli & seniores: Quasi ad latronē existis cū gladijs & fustibus? Cum quoti
h 290 I die uobiscum fuerim in templo, non extendistis manus in me. Sed hæc est hora uestra &
I potestas tenebrarum. [h] Comprehendentes aūt eum, duxerunt ad domū principis sacer-
i 291 I dotum. [i]Petrus uero sequebatur eum à longe. Accenso aūt igne in medio atrij, & circun

sedentibus

A ſedentibus illis, erat Petrus in medio eorũ. Quẽ cũ uidiſſet ancilla quædam ſedentẽ ad lu-
men: & eum fuiſſet intuita, dixit: Et hic cũ illo erat. At ille negauit eũ, dicẽs: Mulier, nõ no
ui illũ.[k] Et poſt puſillũ alius uidens eũ, dixit: Et tu de illis es. Ptrus uero ait: O homo non k 292
ſum. Et interuallo facto quaſi horæ unius, alius quidã affirmabat, dicẽs: Vere hic cũ illo I
erat: nam & Galilæus eſt. Et ait Petrus: Homo, neſcio quid dicis. Et cõtinuo adhuc illo lo l 293
quẽte, cãtauit gallus. Et cõuerſus dñs reſpexit Petrum.[l] Et recordatus eſt Petrus uerbi dñi II
ſicut dixerat: quia priuſquã gallus cantet, ter me negabis. Et egreſſus foras Petrus fleuit a- m 294
mare.[m] Et uiri qui tenebãt illũ, illudebant ei cædentes. Et uelauerunt eũ & percutiebãt fa- I
ciem eius, & interrogabãt eũ, dicẽtes: Prophetiza, qs eſt qui te pcuſſit? Et alia multa blaſ- n 295
phemantes dicebãt in eũ.[n] Et ut factus eſt dies, cõuenerũt ſeniores plebis & principes ſa- II
cerdotũ & ſcribæ, & duxerunt illum in cõciliũ ſuũ, dicentes: Si tu es Chriſtus, dic nobis.[o] o 296
Et ait illis: Si uobis dixero, nõ credetis mihi: ſi aũt & interrogauero, nõ reſpondebitis mi X
hi neq; dimittetis.[p] Ex hoc aũt erit filius hominis ſedens à dextris uirtutis dei.[q] Dixerũt aũt p 297
omes: Tu ergo es filius dei? Qui ait: Vos dicitis, quia ego ſum. At illi dixerunt.[r] Quid ad- I
huc deſideramus teſtimonium? Ipſi enim audiuimus de ore eius. Cap. XXIII q 298
X
r 299
II

E[a]T ſurgens omnis multitudo, duxerũt illũ ad Pilatum.[b] Cœperũt aũt illum accuſare, a 300
dicẽtes: Hunc inuenimus ſubuertentẽ gentem noſtrã, & prohibentẽ tributa dari Cæ- I
ſari: & dicentem ſe Chriſtum regem eſſe.[c] Pilatus aũt interrogauit eum, dicens: Tu es rex b 301
Iudæorũ? At ille reſpondens ait: Tu dicis.[d] Ait aũt Pilatus ad principes ſacerdotũ & tur- X
bas: Nihil inuenio cauſæ in hoc homine.[e] At illi inualeſcebãt, dicentes: Commouit popu c 302
lum docens per uniuerſam Iudæam, incipiens à Galilæa uſq; huc. Pilatus autem audiens I
Galilæam, interrogauit ſi homo Galilæus eſſet. Et ut cognouit, quod de Herodis poteſta d 303
te eſſet, remiſit eũ ad Herodem, qui & ipſe Hieroſolymis erat illis diebus. Herodes aũt ui IX
B ſo Ieſu, gauiſus eſt ualde. Erat enim cupiens ex multo tẽpore uidere eum, eo quod audie- e 304
rat multa de eo, & ſperabat ſignũ aliquod uidere ab eo fieri. Interrogabat aũt eum multis X
ſermonibus. At ipſe nihil illi reſpondebat.[f] Stabant aũt principes ſacerdotũ & ſcribæ cõ- f 305
ſtanter accuſantes eũ.[g] Spreuit aũt illum Herodes cum exercitu ſuo, & illuſit indutum ue II
ſte alba, & remiſit ad Pilatũ. Et facti ſunt amici Herodes & Pilatus in ipſo die, nam antea g 306
inimici erant adinuicẽ.[h] Pilatus aũt cõuocatis principibus ſacerdotũ & magiſtratibus & X
plebe, dixit ad illos: Obtuliſtis mihi hunc hominẽ quaſi auertentẽ populum, & ecce ego h 307
coram uobis interrogans, nullam cauſam inuenio in homine iſto, ex his in quibus eũ ac- IX
cuſatis,[i] ſed neq; Herodes. Nam remiſi uos ad illum, & ecce nihil dignũ morte actum eſt i 308
ei.[k] Emendatũ ergo illum dimittã. Neceſſe enim habebat dimittere eis per diem feſtum X
unum.[l] Exclamauit aũt ſimul uniuerſa turba, dicens: Tolle hunc & dimitte uobis Barrab k 309
ban, qui erat propter ſeditionẽ quandam factam in ciuitate & homicidiũ, miſſus in carce II
rem.[m] Iterum aũt Pilatus locutus eſt ad eos, uolens dimittere Ieſum: At illi ſucclamabant, l 310
dicentes, Crucifige, crucifige eum.[n] Ille aũt tertio dixit ad eos, Quid enim mali fecit iſte? I
Nullã cauſam mortis inuenio in eo. Corripiã ergo illum & dimittã.[o] At illi inſtabant uo- m 311
cibus magnis poſtulantes ut crucifigeretẽ, & inualeſcebant uoces eorũ.[p] Et Pilatus adiudi I
cauit fieri petitionẽ eorũ. Dimiſit aũt illis eum qui propter homicidiũ & ſeditionẽ miſſus n 312
fuerat in carcerẽ, quẽ petebant: Ieſum uero tradidit uoluntati eorũ.[q] Et cũ ducerent eum IX
apprehenderunt Simonem quendam Cyrenenſem uenientẽ de uilla, & impoſuerunt illi o 313
crucem portare poſt Ieſum.[r] Sequebatur autem illum multa turba populi & mulierum I
quæ plangebant & lamentabantur eum. Conuerſus autem ad illas Ieſus, dixit: Filiæ Hieru p 314
ſalem nolite flere ſuper me, ſed ſuper uoſipſas flete & ſuper filios ueſtros. Quoniam ecce I
ueniũt dies in quibus dicent, Beatæ ſteriles & uẽtres quæ nõ genuerũt, & ubera quæ non q 315
lactauerunt. Tunc incipient dicere montibus, cadite ſuper nos, & collibus, operite nos, I
quia ſi in uiridi ligno hæc faciunt, in arido quid fiet?[s] Ducebantur aũt & alij duo nequã r 316
cum eo ut interficerentur.[t] Et poſtquã uenerunt in locum qui uocatur caluariæ, ibi cruci X
fixerunt eum,[u] & latrones, unum à dextris, & alterum à ſiniſtris.[x] Ieſus aũt dicebat, Pater s 317
dimitte illis, non enim ſciunt quid faciunt.[y] Diuidentes uero ueſtimenta eius miſerũt ſor I
t 318
I
u 319
I
x 320
X
y 321
I

Hier. 10. 9 m 3 tes. Et

z 322 tes.Et ſtabat populus expectãs.[z]Et deridebãt eũ principes cũ eis,dicentes:Alios ſaluos fe C
II cit,ſe ſaluũ faciat,ſi hic eſt Chriſtus dei electus.[a]Illudebãt aũt ei & milites accedentes,& a-
a 323 II cetum offerẽtes illi dicẽtes:Si tu es rex Iudæorũ,ſaluũ te fac.[b]Erat aũt & ſuperſcriptio ſcri
b 324 pta ſuper eum literis Græcis & Hebraicis & Latinis,hic eſt rex Iudæorũ.[c]Vnus aũt de his
I qui pendebant latronibus blaſphemabat eũ,dicens: Si tu es Chriſtus, ſaluũ fac teipſum &
c 325 II nos.[d]Reſpõdẽs aũt alter increpabat eum,dicẽs:Neq; tu times deum quod in eadẽ damna-
d 326 tione es.Et nos quidẽ iuſte,nam digna factis recipimus,hic uero nihil mali geſsit.Et dice
X bat ad Ieſum:Dñe,memento mei,cum ueneris in regnũ tuum.Et dixit illi Ieſus:Amen di-
e 327 II co tibi,hodie mecum eris in paradiſo.[e]Erat aũt ferè hora ſexta:& tenebræ factæ ſunt in u-
f 328 niuerſam terrã uſq; ad horam nonam, & obſcuratus eſt ſol:[f]Et uelum tẽpli ſciſſum eſt in
II medium.[g]Et clamãs uoce magna Ieſus, ait: Pater in manus tuas cõmendo ſpiritũ meum,
g 329 I Et hæc dicens,expirauit.[h]Videns aũt centurio quod factum fuerat,glorificauit deum,di-
h 330 cens: Vere hic homo iuſtus erat.[i]Et oĩs turba eorum qui ſimul aderant ad ſpectaculum
II illud & uidebant quæ fiebãt, percutiẽtes pectora ſua reuertebanť. Stabant autem omnes
i 331 X noti eius à longe,& mulieres quæ ſecutæ eum erant à Galilæa hæc uidẽtes.[k]Et ecce uir no
k 332 mine Ioſeph qui erat decurio,uir bonus & iuſtus, hic non conſenſerat conſilio & actib.
I eorum,ab Arimathia ciuitate Iudææ,qui expectabat & ipſe regnũ dei. Hic acceſsit ad Pi-
l 333 t latum & petijt corpus Ieſu.[l]Et depoſitum inuoluit ſindone, & poſuit illud in monumen
m 334 X to exciſo in quo nondũ quiſquã poſitus fuerat.[m]Et dies erat paraſceue, & ſabbatum illu-
ceſcebat. Subſecutæ aũt mulieres quæ cum eo uenerant de Galilæa,uiderunt monumen-
n 335 tum,& quemadmodũ poſitum erat corpus eius.[n]Et reuertentes parauerunt aromata &
VIII unguenta,& ſabbato quidem ſiluerunt ſecundum mandatum. Cap. XXIIII

a 336 V[a]Na aũt ſabbati ualde diluculo,uenerunt ad monumentũ,portantes,quæ parauerãt D
I aromata, & inuenerunt lapidẽ reuolutũ à monumento, & ingreſſæ nõ inuenerunt
corpus domini Ieſu.Et factũ eſt dum mente cõſternatæ eſſent de iſto,ecce duo uiri ſtete-
b 337 runt ſecus illas in ueſte fulgẽti.[b]Cũ timerent aũt & declinauent uultũ in terram,dixerunt
II ad illas:Quid quęritis uiuentẽ cum mortuis?Nõ eſt hic,ſed ſurrexit.Recordamini quali-
ter locutus eſt uobis cũ adhuc in Galilæa eſſet, dicẽs: Quia oportet filiũ hominis tradi in
c 338 manus hominũ peccatorũ & crucifigi,& die tertia reſurgere.Et recordatæ ſunt uerborũ
II eius,[c]Et regreſſæ à monumẽto nunciauerũt hæc oĩa illis undecim & cæteris omnibus.[d]
d 339 Erant aũt Maria Magdalene & Ioanna & Maria Iacobi & cæteræ quę cũ eis erant, quę di
X cebant ad apoſtolos hæc.Et uiſa ſunt ante illos ſicut deliramentũ uerba iſta, & nõ credi-
derunt illis.Petrus aũt ſurgẽs cucurrit ad monumentũ, & procũbens uidit linteamina ſo
e 340 VIII la poſita, & abijt ſecum mirans quod factum fuerat.[e]Et ecce duo ex illis ibant ipſa die in
caſtellum quod erat in ſpatio ſtadiorum ſexaginta ab Hieruſalem, nomine Emmaus, &
ipſi loquebantur adinuicem de his omnibus quę acciderant.Et factũ eſt dum fabularenť
& ſecum quærerent,& ipſe Ieſus appropinquans ibat cum illis. Oculi autem illorũ tene-
bantur ne eum agnoſcerent. Et ait ad illos, Qui ſunt hi ſermones quos confertis ad inui-
cem ambulantes & eſtis triſtes?Et reſpondens unus cui nomen Cleophas dixit ei,Tu ſo-
lus peregrinus es in Hieruſalẽ, & nõ cognouiſti quæ facta ſunt in illa his diebus? Quibus
ille dixit:Quę?Et dixerunt,de Ieſu Nazareno qui fuit uir propheta,potens in opere & ſer
mone coram deo & omni populo, & quõ eum tradiderunt ſummi ſacerdotes & princi-
pes noſtri in damnationem mortis, & crucifixerunt eum. Nos aũt ſperabamus, quia ipſe
eſſet redempturus Iſrael. Et nunc ſuper hæc omnia tertia dies eſt hodie quod hæc facta
ſunt.Sed & mulieres quædam ex noſtris terruerunt nos quæ ante lucem fuerunt ad mo-
numentum,& non inuento corpore eius, uenerunt dicentes ſe etiã uiſionẽ angelorũ ui-
diſſe,qui dicunt eum uiuere. Et abierũt quidam ex noſtris ad monumentũ,& ita inuene
rũt ſicut mulieres dixerũt,ipſum uero nõ uiderũt.Et ipſe dixit ad eos:O ſtulti & tardi cor
de ad credendũ in omnib.quę locuti ſunt prophetę,Nõnne hęc oportuit pati Chriſtum,
& ita intrare in gloriã ſuã. Et incipiẽs à Moyſe & omnib. prophetis, interpretabať illis in
omnibus ſcripturis quæ de ipſo erant.Et appropinquauerũt caſtello quõ ibant,& ipſe ſe
finxit

A finxit longius ire. Et coegerunt illum, dicentes: Mane nobiscũ domine, quoniã aduespe-
rascit, & inclinata est dies. Et intrauit cum illis. Et factũ est dum recumberet cum eis, acce
pit panẽ & benedixit ac fregit & porrigebat illis. Et aperti sunt oculi eorũ & cognouerũt
eum: & ipse euanuit ex oculis eorũ. Et dixerunt adinuicem: Nõne cor nostrũ ardens erat
in nobis dum loqueretur in uia & aperiret nobis scripturas? Et surgẽtes eadẽ hora, regressi
sunt in Hierusalẽ: & inuenerunt congregatos undecim, & eos qui cum illis erant, dicen-
tes quod surrexit dñs uere & apparuit Simoni, Et ipsi narrabant quę gesta erant in uia: &
quõ cognouerunt eum in fractione panis.[f] Dum aũt hæc loquũtur, stetit Iesus in medio f 341
eorum, & dicit eis: Pax uobis, ego sum: nolite timere. Conturbati uero & conterriti existi IX
mabant se spiritũ uidere. Et dixit eis: Quid turbati estis & cogitationes ascendũt in corda
uestra? Videte manus meas & pedes, quia ego ipse sum. Palpate & uidete: quia spiritus car
nem & ossa nõ habet, sicut me uidetis habere. Et cũ hoc dixisset, ostẽdit eis manus & pe-
des.[g] Adhuc aũt illis nõ credentib. & mirantibus præ gaudio, dixit: Habetis aliquid quod g 342
manducetur? At illi obtulerunt ei partẽ piscis assi & fauum mellis. Et cũ manducasset co- IX
ram eis, sumens reliquias dedit eis.[h] Et dixit ad eos: Hæc sunt uerba quæ locutus sum ad h 343 X
uos cũ adhuc essem uobiscũ, quoniã necesse est impleri oĩa quæ scripta sunt in lege Moy-
si & prophetis & psalmis de me. Tunc aperuit illis sensum ut intelligerẽt scripturas. & di-
xit eis: Quoniã sic scriptum est, & sic oportebat Christũ pati & resurgere à mortuis tertia
die, & prædicari in nomine eius pœnitentiã & remissionẽ peccatorũ in omnes gentes,
incipientibus ab Hierosolyma. Vos aũt estis testes horũ: & ego mittam promissum patris
mei in uos: uos aũt sedete in ciuitate quoadusq; induamini uirtute ex alto. Eduxit aũt eos
foras in Bethaniam: & eleuatis manibus suis benedixit eis. Et factũ est dum benediceret
illis, recessit ab eis: & ferebatur in cęlum: & ipsi adorantes regressi sunt in Hierusalẽ cum
B gaudio magno: & erant semper in templo laudantes & benedicentes deum.

EVANGELII SECVNDVM IOANNEM

CAPVT PRIMVM

[a]N Principio erat uerbum: & uerbum erat apud deum: & deus erat uer a 1
bum. Hoc erat in principio apud deũ. Oĩa per ipsum facta sunt: & si- III
ne ipso factũ est nihil. Quod factũ est in ipso uita erat: & uita erat lux ho
minũ: & lux in tenebris lucet: & tenebrę eã nõn cõprehenderũt.[b] Fuit b 2 III
homo missus à deo cui nomẽ erat Ioãnes. Hic uenit in testimoniũ ut te
stimoniũ perhiberet de lumine, ut oẽs crederẽt per illũ. Nõ erat ille lux,
sed ut testimoniũ perhiberet de lumine.[c] Erat lux uera quæ illuminat omnẽ hominẽ ueni c 3
entẽ in hunc mundũ. In mundo erat: & mundus per ipsum factus est, & mundus eum nõ III
cognouit.[d] In propria uenit: & sui eum nõ receperunt. Quotquot aũt receperũt eum, de- d 4 X
dit eis potestatẽ filios dei fieri his qui credũt in noĩe eius. Qui nõ ex sanguinibus, neq; ex
uoluntate carnis, neq; ex uoluntate uiri, sed ex deo nati sunt.[e] Et uerbũ caro factũ est: & e 5
habitauit in nobis. Et uidimus gloriã eius, gloriã quasi unigeniti à patre plenũ gratiæ & III
ueritatis.[f] Ioannes testimoniũ perhibet de ipso, & clamat dicẽs: Hic erat quẽ dixi, qui post f 6 I
me uenturus est, ante me factus est: quia prior me erat.[g] Et de plenitudine eius nos oẽs ac g 7 X
cepimus, & gratiã pro gratia, quia lex p Moysen data est: gratia & ueritas per Iesum Chri h 8
stum facta est.[h] Deum nemo uidit unquã. Vnigenitus filius qui est in sinu patris ipse enar III
rauit.[i] Et hoc est testimoniũ Ioãnis quãdo miserunt Iudæi ab Hierosolymis sacerdotes & i 9 X
leuitas ad eũ ut interrogarẽt eum: Tu quis es? Et cõfessus est, & nõ negauit. Et confessus
est: quia nõ sum ego Christus. Et interrogauerũt eũ: Quid ergo? Helias es tu? Et dicit: Nõ k 10
sum. Propheta es tu? Et respõdit: Nõ. Dixerũt ergo ei: Quis es, ut respõsum demus his qui I
miserũt nos: Quid dicis de teipso? Ait:[k] Ego uox clamãtis in deserto: dirigite uiã dñi, sicut l 11 X
dixit Esaias propheta.[l] Et qui missi fuerant, erant ex pharisæis. Et interrogauerunt eum

m 12 & dixerũt ei: Quid ergo baptizas si tu nõ es Christus, neq; Helias, neq; propheta? [m]Respó c
I dit eis Ioannes, dicẽs: Ego baptizo in aqua, medius aũt uestrũ stetit quẽ uos nescitis. Ipse
est qui post me uenturus est, qui ante me factus est: cuius ego nõ sum dignus ut soluã eius
n 13 x corrigiam calciamẽti. [n]Hæc in Bethania facta sunt trans Iordanẽ, ubi erat Ioannes bapti-
zans. Altera die uidit Ioannes Iesum uenientẽ ad se, & ait: Ecce agnus dei, qui tollit pecca
o 14 ta mũdi. [o]Hic est de quo dixi: Post me uenit uir qui ante me factus est, quia prior me erat,
I & ego nesciebã eũ. Sed ut manifestet in Israel, propterea ueni ego in aqua baptizans. [p]Et
p 15 I testimoniũ perhibuit Ioannes, dicẽs: quia uidi spiritũ descendentẽ quasi columbã de cœ-
lo, & mansit super eũ, & ego nesciebã eum: sed qui misit me baptizare in aqua, ille mihi
dixit: Super quẽ uideris spiritũ descẽdentẽ & manentẽ super eũ, hic est qui baptizat in spi
q 16 ritu sancto. Et ego uidi & testimoniũ perhibui: quia hic est filius dei. [q]Altera die iterũ sta-
x bat Ioannes & ex discipulis eius duo. Et respiciẽs Iesum ambulantẽ, dixit: Ecce agnus dei.
Et audierunt eũ duo discipuli loquentẽ, & secuti sunt Iesum. Cõuersus aũt Iesus & uidens
eos sequentes se, dicit eis: Quid quæritis? Qui dixerunt ei. Rabbi, quod dicitur interpretatũ
magister, ubi habitas? Dicit eis: Venite & uidete. Venerunt & uiderunt ubi maneret: & a-
pud eum mãserunt die illo. Hora aũt erat quasi decima. Erat aũt Andreas frater Simonis
r 17 Petri unus ex duobus qui audierãt à Ioanne, & secuti fuerãt eum. [r]Inuenit hic primũ fra-
I trem suũ Simonem, & dicit ei: Inuenimus Messiã, quod est interpretatũ Christus. Et ad-
duxit eũ ad Iesum. Intuitus aũt eum Iesus, dixit: Tu es Simon filius Iona: tu uocaberis Ce-
s 18 phas, quod interpretatur Petrus. [s]In crastinũ uoluit exire in Galilæam, & inuenit Philippũ,
x & dicit ei Iesus: Sequere me. Erat aũt Philippus à Bethsaida ciuitate Andreę & Petri. Inue
nit Philippus Nathanael, & dicit ei: Quẽ scripsit Moyses in lege, & prophetę, inuenimus
Iesum filiũ Ioseph à Nazareth. Et dixit ei Nathanael: A Nazareth potest aliquid boni esse?
Dicit ei Philippus: Veni & uide. Vidit Iesus Nathanael uenientẽ ad se, & dicit de eo: Ecce D
uere Israelita in quo dolus nõ est. Dixit ei Nathanael: Vnde me nosti? Respõdit Iesus & di
xit ei: Priusquã te Philippus uocaret cũ esses sub ficu, uidi te. Respõdit ei Nathanael, et ait:
Rabbi, tu es filius dei, tu es rex Israel. Respondit Iesus & dixit ei: Quia dixi tibi, Vidi te sub
ficu, credis: maius his uidebis. Et dixit ei, Amen amen dico uobis, uidebitis cœlum aper-
tum & angelos dei ascendentes & descendentes super filium hominis.

Cap. II

ET die tertia, nuptiæ factæ sunt in Cana Galilæę, & erat mater Iesu ibi. Vocatus est aũt
& Iesus et discipuli eius ad nuptias. Et deficiente uino, dicit mater Iesu ad eum, Vinũ
non habẽt. Et dicit ei Iesus, Quid mihi & tibi est mulier? Nondum uenit hora mea. Dicit
mater eius ministris, Quodcunq; dixerit uobis facite. Erant ibi autem lapideæ hydriæ sex
positæ secundum purificationem Iudæorum, capientes singulæ metretas binas uel ter-
nas. Dicit eis Iesus, Implete hydrias aqua. Et impleuerũt eas usq; ad summum & dicit eis
Iesus, Haurite nunc & ferte architriclino, & tulerunt. Vt autem gustauit architriclinus a-
quam uinum factam, & non sciebat unde esset, ministri autem sciebant qui hauserant a-
quam, uocat sponsum architriclinus, & dicit ei, Omnis homo primum bonum uinũ po-
nit, & cum inebriati fuerint, tunc id quod deterius est, Tu autem seruasti bonum uinum
usq; adhuc. Hoc fecit initium signorum Iesus in Cana Galilęę, & manifestauit gloriã suã,
a 19 & crediderunt in eum discipuli eius. [a]Post hæc descendit Caphernaũ ipse & mater eius,
VII & fratres eius, & discipuli eius, & ibi manserunt nõ multis diebus. [b]Et prope erat pascha
b 20 I Iudæorum, & ascendit Iesus Hierosolymã, [c]& inuenit in templo uendentes oues & bo-
c 21 ues, & columbas, & nũmularios sedentes. Et cum fecisset quasi flagellum de funiculis, o-
I mnes eiecit de templo, oues quoq; & boues, & nummulariorũ effudit æs, & mensas sub-
uertit. Et his qui columbas uẽdebant, dixit: Auferte ista hinc, & nolite facere domũ patris
d 22 mei, domũ negociationis. [d]Recordati sunt uero discipuli eius, quia scriptũ est, Zelus do-
x mus tuæ comedit me. [e]Responderunt ergo Iudæi, & dixerunt ei, Quod signum ostendis
e 23 nobis, quia hæc facis? [f]Respõdit Iesus, & dixit eis, Soluite tẽplum hoc, & in tribus diebus
IIII excitabo illud. Dixerunt ergo Iudæi, Quadraginta & sex annis ædificatum est templum
f 24 x hoc, & tu in tribus diebus excitabis illud? Ille aũt dicebat de tẽplo corporis sui. Cum ergo
resurrexisset

A resurrexisset à mortuis, recordati sunt discipuli eius, quia hoc dicebat, & crediderũt scri-
pturę & sermõi quẽ dixit Iesus. Cũ aũt esset Hierosolymis in pascha in die festo: multi cre
diderunt in nomine eius, uidentes signa eius quæ faciebat. Ipse autem Iesus non crede-
bat semetipsum eis, eo quod ipse nosset omnes: & quia opus ei non erat, ut quis testimo-
nium perhiberet de homine. Ipse enim sciebat quid esset in homine. Cap. III

ERat aũt homo ex pharisæis Nicodemus nomine princeps Iudæorum. Hic uenit ad Ie
sum nocte et dixit ei: Rabbi, scimus quia à deo uenisti magister. Nemo eñ potest hęc
signa facere quę tu facis nisi fuerit deus cũ eo. Respõdit Iesus & dixit ei: Amen amen dico
tibi: nisi quis natus fuerit denuo, nõ potest uidere regnũ dei. Dixit ad eum Nicodemus:
Quomodo potest homo renasci cum sit senex? Nunquid potest in uẽtrem matris suæ ite-
rato introire & nasci? Respondit Iesus: Amen amen dico tibi: nisi quis renatus fuerit ex a-
qua & spiritu, non potest introire in regnũ dei. Quod natũ est ex carne, caro est: & quod
natum est ex spiritu, spiritus est. Non mireris quia dixi tibi, oportet uos nasci denuo. Spi-
ritus ubi uult, spirat: & uocẽ eius audis: sed nescis unde ueniat, aut quo uadat. Sic est om-
nis qui natus est ex spiritu. Respõdit Nicodemus, & dixit ei: Quõ possunt hæc fieri? Re-
spõdit Iesus & dixit ei: Tu es magister in Israel, & hæc ignoras? Amen amẽ dico tibi: quia
quod scimus, loquimur: & quod uidimus testamur, & testimoniũ nostrũ nõ accipitis. Si
terrena dixi uobis & nõ creditis: quõ si dixero uobis cœlestia, credetis? Et nemo ascendit
in cœlum, nisi qui descẽdit de cœlo, filius hominis qui est in cœlo. Et sicut Moyses exalta
uit serpẽtem in deserto: ita exaltari oportet filium hominis: ut omnis qui credit in ipso nõ
pereat, sed habeat uitam æternã. Sic eñ deus dilexit mũdũ ut filiũ suum unigenitũ daret:
ut oĩs qui credit in eũ nõ pereat, sed habeat uitã æternã. Nõ enim misit deus filiũ suum in
mundũ ut iudicet mũdũ, sed ut saluet mũdus per ipsum. Qui credit in eũ, nõ iudicat̃. Qui
B aũt nõ credit, iã iudicatus est, quia nõ credidit in noĩe unigeniti filij dei. Hoc est aũt iudi-
cium: quia lux uenit in mundũ, & dilexerunt homines magis tenebras q̃ lucẽ. Erant enim
eorum mala opera. Omnis enim qui male agit, odit lucem: & non uenit ad lucẽ ut non ar
guant̃ opera eius. Quĩ aũt facit ueritatẽ, uenit ad lucem ut manifestent̃ opera eius: quia in
deo facta sunt. Post hæc uenit Iesus & discipuli eius in terrã Iudæam: & illic demorabat̃
cum eis & baptizabat.[a] Erat aũt & Ioãnes baptizãs in Aenon iuxta Salim: quia aquæ mul- a 25
tæ erant illic, & ueniebant & baptizabant̃.[b] Nondum enim missus fuerat Ioannes in carce III
rem.[c] Facta est aũt quæstio ex discipulis Ioannis cum Iudæis de purificatione. Et uenerũt b 26
ad Ioannem, & dixerunt ei: Rabbi, qui erat tecum trans Iordanem cui tu testimoniũ per- IIII c 27
hibuisti: ecce hic baptizat, & omnes ueniunt ad eum. Respondit Ioannes & dixit: Non po X
test homo accipere quicquã, nisi fuerit ei datũ de cœlo.[d] Ipsi uos mihi testimoniũ perhi- d 28
betis quod dixerim: non sum ego Christus, sed quia missus sum ante illũ.[e] Qui habet spon I e 29
sam, sponsus est: amicus aũt sponsi qui stat & audit eum, gaudio gaudet propter uocem X
sponsi. Hoc ergo gaudium meum impletũ est. Illum oportet crescere, me aũt minui. Qui
de sursum uenit, super omnes est. Qui est de terra, de terra est, et de terra loquitur. Qui de
cœlo uenit, super omnes est. Et quod uidit & audiuit, hoc testatur: & testimoniũ eius ne-
mo accipit. Qui aũt acceperit eius testimoniũ: signauit quia deus uerax est. Quem eñ mi-
sit deus, uerba dei loquitur. Non enim ad mensurã dat deus spiritũ.[f] Pater diligit filiũ: & f 30
omnia dedit in manu eius.[g] Qui credit in filiũ, habet uitam æternã: qui aũt incredulus est III g 31
filio, non uidebit uitam: sed ira dei manet super eum. Cap. IIII X

VT ergo cognouit Iesus quia audierunt pharisęi quod Iesus plures discipulos facit &
baptizat q̃ Ioannes, quanquã Iesus nõ baptizaret, sed discipuli eius,[a] reliquit Iudęã, a 32
& abijt iterum in Galilæã.[b] Oportebat aũt eum trãsire per Samariã. Venit ergo in ciuita- VII b 33
tem Samariæ quæ dicit̃ Sychar, iuxta prædiũ quod dedit Iacob Ioseph filio suo. Erat aũt X
ibi fons Iacob. Iesus ergo fatigatus ex itinere, sedebat sic supra fontẽ. Hora aũt erat quasi
sexta. uenit mulier de Samaria haurire aquã. Dixit ei Iesus: Da mihi bibere: Discipuli eñ
eius abierãt in ciuitatẽ ut cibos emerẽt. Dicit ergo ei mulier illa Samaritana: Quõ tu cum
Iudæus sis, bibere à me poscis, quæ sum mulier Samaritana? Non enim coutuntur Iudæi
Samarita-

Samaritanis.Respõdit Iesus & dixit ei:Si scires donũ dei,et quis est qui dicit tibi:Da mihi C
bibere,tu forsitan petisses ab eo,& dedisset tibi aquam uiuã. Dicit ei mulier:Dñe,neq; in
quo haurias,habes,& puteus altus est.Vnde ergo habes aquã uiuã?Nunquid tu maior es
patre nostro Iacob,qui dedit nobis puteũ, & ipse ex eo bibit, & filij eius, & pecora eius?
Respõdit Iesus & dixit ei:Omnis qui bibit ex aqua hac,sitiet iterũ. Qui aũt biberit ex aqua
quam ego dabo ei,nõ sitiet in æternũ:sed aqua quã ego dabo ei,fiet in eo fons aquæ sali-
entis in uitã æternã.Dicit ad eũ mulier:Dñe,da mihi hanc aquam, ut nõ sitiam,neq; ueni
am huc haurire.Dixit ei Iesus:Vade uoca uirũ tuum & ueni huc.Respõdit ei mulier & di
xit:Nõ habeo uirum.Dixit ei Iesus:Bene dixisti, quia nõ habeo uirũ. Quinq; enim uiros
habuisti,& nũc quem habes,nõ est uir tuus.Hoc uere dixisti.Dicit ei mulier: Dñe,uideo
quia propheta es tu.Patres nostri in monte hoc adorauerunt:& uos dicitis,quia Hieroso
lymis est locus ubi adorare oportet. Dixit ei Iesus: Mulier crede mihi, quia ueniet hora
quãdo neq; in monte hoc,neq; in Hierosolymis adorabitis patrẽ. Vos adoratis quod ne
scitis:nos adoramus quod scimus : quia salus ex Iudæis est. Sed ueniet hora, & nunc est,
quando ueri adoratores adorabunt patrẽ in spiritu & ueritate.Nã & pater tales quærit,q
adorent eum.Spiritus est deus,& eos qui adorant eum, in spiritu & ueritate oportet ado
rare.Dicit ei mulier:Scio quia Messias ueniet,qui dicit̃ Christus. Cũ ergo uenerit ille, an
nunciabit nobis omnia.Dixit ei Iesus: Ego sum qui loquor tecum. Et cõtinuo uenerunt
discipuli eius,& mirabantur quia cum muliere loquebatur.Nemo tamen dixit,quid quę
ris,aut quid loqueris cum ea?Reliquit ergo hydriam suã mulier & abijt in ciuitatẽ, & di-
xit illis hominibus:Venite & uidete hominẽ qui dixit mihi oĩa quæcũq; feci.Nunquid
ipse est Christus?Exierunt ergo de ciuitate,& ueniebant ad eum. Interea rogabãt eum di
scipuli,dicẽtes:Rabbi,manduca. Ille aũt dixit eis : Ego cibum habeo manducare quẽ uos
nescitis.Dicebant ergo discipuli ad inuicem:Nũquid aliquis attulit ei manducare? Dicit D
eis Iesus:Meus cibus est, ut faciã uoluntatẽ eius qui misit me,ut perficiã opus eius. Nõne
uos dicitis,quod adhuc quatuor mẽses sunt & messis uenit? Ecce dico uobis,leuate ocu-
los uestros & uidete regiones,quia albæ sunt iam ad messem.Et qui metit, mercedẽ acci-
pit,& qui cõgregat fructũ in uitã æternã,ut & qui seminat,simul gaudeat & qui metit. In
hoc em̃ est uerbũ uerũ,quia alius est qui seminat,et alius est qui metit.Ego misi uos mete
re quod uos nõ laborastis.Alij laborauerũt,& uos in labores eorũ introistis. Ex ciuitate
aũt illa multi crediderunt in eũ Samaritanorũ propter uerbũ mulieris testimoniũ perhi-
bentis,quia dixit mihi oĩa quęcũq; feci.Cũ uenissent ergo ad illum Samaritani,rogaue-
runt eum ut ibi maneret.Et mãsit ibi duos dies.Et multo plures crediderũt in eũ propter
sermonẽ eius.Et mulieri dicebãt,quia iam nõ propter tuam loquelã credimus: Ipsi enim
c 34 audiuimus & scimus, quia hic est uere saluator mũdi. c Post duos autem dies exijt inde &
VII abijt in Galilæam. d Ipse enim Iesus testimoniũ perhibuit, quia propheta in sua patria ho-
d 35 I norem non habet. e Cum ergo uenisset in Galilæã,exceperũt eum Galilæi, cũ oĩa uidis-
e 36 sent quæ fecerat Hierosolymis in die festo : & ipsi enim uenerant ad diem festum. Venit
X ergo iterũ in Cana Galilęæ,ubi fecit aquam uinum. f Et erat quidã regulus, cuius filius in
f 37 III firmabatur Capharnaum. Hic cũ audisset quia Iesus adueniret à Iudæa in Galilæam, abijt
ad eum & rogabat eum ut descẽderet & sanaret filiũ eius,incipiebat em̃ mori. Dixit ergo
Iesus ad eum:Nisi signa & prodigia uideritis, nõ creditis.Dicit ad eum regulus:Dñe,de-
scẽde priusquã moriatur filius meus.Dicit ei Iesus:Vade,filius tuus uiuit.Credidit homo
sermoni quẽ dixit ei Iesus,& ibat.Iam aũt eo descendente,serui occurrerũt ei, & nuncia-
uerunt,dicentes,quia filius eius uiueret. Interrogabat ergo horã ab eis in qua melius ha-
buerat.Et dixerunt ei,quia heri hora septima reliquit eũ febris. Cognouit ergo pater, q
illa hora erat in qua dixit Iesus, Filius tuus uiuit. Et credidit ipse & domus eius tota. Hoc
iterum secundum signum fecit Iesus cum uenisset à Iudæa in Galilæam. Cap. V

a 38 P a Ost hęc erat dies festus Iudęorũ,& ascẽdit Iesus Hierosolymã. Est aũt Hierosolymis
I super probatica piscina,quæ cognominat̃ Hebraice * Bethsaida, quinq; porticus ha
Alijs Bethesda bens.In his iacebat multitudo magna languentiũ,cæcorum,claudorum, aridorum,expe
ctantium

A ctantium aquæ motum. Angelus aũt domini deſcẽdebat ſecundũ tempus in piſcinam, &
mouebatur aqua. Et qui prior deſcendiſſet in piſcinã poſt motionẽ aquæ, ſanus fiebat à
quacunq; detinebatr̃ infirmitate. Erat aũt quidã homo ibi, triginta & octo annos habens
in infirmitate ſua. Hunc cũ uidiſſet Ieſus iacentẽ: & cognouiſſet quia iam multũ tempus
haberet, dicit ei: Vis ſanus fieri? Reſpondit ei languidus: Domine, hominẽ nõ habeo, ut
cum turbata fuerit aqua, mittat me in piſcinã. Dum uenio eñ ego, alius ante me deſcẽdit.
Dicit ei Ieſus: Surge, tolle grabatũ tuũ & ambula. Et ſtatim ſanus factus eſt homo ille, &
ſuſtulit grabatũ ſuũ & ambulabat. Erat aũt ſabbatum in die illo. Dicebant ergo Iudæi illi
qui ſanatus fuerat: Sabbatũ eſt, nõ licet tibi tollere grabatũ tuũ.[b] Reſpondit eis: Qui me ſa b 39
num fecit, ille mihi dixit: Tolle grabatũ tuũ & ambula. Interrogauerunt ergo eũ: quis eſt x
ille homo qui dixit tibi, tolle grabatũ tuũ & ambula? Is aũt qui ſanus fuerat effectus, ne-
ſciebat quis eſſet. Ieſus eñ declinauit à turba cõſtituta in loco. Poſtea inuenit eum Ieſus
in templo, & dixit illi: Ecce ſanus factus es, iam noli peccare, ne deterius tibi aliquid con-
tingat. Abijt ille homo & nunciauit Iudæis: quia Ieſus eſſet qui fecit eum ſanũ. Propterea
perſequebanr̃ Iudæi Ieſum, quia hæc faciebat in ſabbato. Ieſus aũt reſpõdit eis: Pater me-
us uſq; modo operar̃, & ego operor. Propterea ergo magis quærebãt eum Iudęi interfi-
cere, quia nõ ſolum ſoluebat ſabbatũ, ſed & patrẽ ſuum dicebat deum, æqualẽ ſe faciens
deo. Reſpondit itaq; Ieſus, & dixit eis: Amen amen dico uobis, nõ poteſt filius à ſe facere
quicquã, niſi quod uiderit patrẽ facientẽ. Quæcunq; enim ille fecerit, hæc & filius ſimili-
ter facit. Pater eñ diligit filium, & omnia demonſtrat ei quæ ipſe facit, & maiora his de-
monſtrabit ei opera ut uos miremini. Sicut eñ pater ſuſcitat mortuos & uiuificat: ſic &
filius quos uult, uiuificat. Neq; eñ pater iudicat quenquã, ſed omne iudiciũ dedit filio, ut
omnes honorificẽt filium, ſicut honorificant patrẽ.[c] Qui nõ honorificat filiũ, non hono
B rificat patrem qui miſit illum.[d] Amen amen dico uobis, quia qui uerbũ meũ audit, & crę c 40 I
dit ei qui me miſit, habet uitã æternã, & in iudiciũ non uenit, ſed trãſiet à morte in uitam. d 41
Amen amen dico uobis, quia ueniet hora & nunc eſt, quãdo mortui audiẽt uocẽ filij dei, x
& qui audierint, uiuent. Sicut eñ pater habet uitã in ſemetipſo, ſic dedit & filio habere ui
tam in ſemetipſo. Et poteſtatẽ dedit ei & iudiciũ facere, quia filius hoĩs eſt. Nolite mirari
hoc: quia ueniet hora in qua oẽs qui in monumentis ſunt, audient uocem eius, & proce-
dent qui bona fecerunt in reſurrectionẽ uitæ: qui uero mala egerunt, in reſurrectionẽ iu
dicij. Nõ poſſum ego à me ipſo facere quicquã. Sicut audio, iudico, & iudiciũ meũ iuſtũ e 42
eſt:[e] quia nõ quæro uoluntatẽ meam, ſed uoluntatẽ eius qui miſit me.[f] Si ego teſtimoniũ I
perhibeo de meipſo, teſtimoniũ meũ non eſt uerũ. Alius eſt qui teſtimoniũ perhibet de f 43
me: & ſcio quia uerũ eſt teſtimoniũ quod perhibet de me. Vos miſiſtis ad Ioannẽ, & teſti x
monium perhibuit ueritati. Ego aũt non ab homine teſtimonium accipio, ſed hæc dico,
ut uos ſalui ſitis. Ille erat lucerna ardens & lucẽs: uos aũt uoluiſtis ad horam exultare in
luce eius. Ego aũt habeo teſtimoniũ maius Ioanne.[g] Opera enim quę dedit mihi pater ut g 44 III
perficiam: ea ipſa opera quæ ego facio, teſtimoniũ perhibent de me, quia pater miſit me.
Et qui me miſit pater, ipſe teſtimoniũ perhibuit de me. Neq; uocẽ eius unq̃ audiſtis, neq;
ſpeciẽ eius uidiſtis.[h] Et uerbũ eius nõ habetis in uobis manens, quia quem miſit ille, huic h 45
uos non creditis. Scrũtamini ſcripturas, q̃a uos putatis in ipſis uitã æternã habere. Et illę x
ſunt quæ teſtimoniũ perhibẽt de me: & nõ uultis uenire ad me ut uitã habeatis. Claritatẽ
ab hominibus nõ accipio, ſed cognoui uos, quia dilectionẽ dei nõ habetis in uobis. Ego
ueni in noĩe patris mei, & nõ accepiſtis me. Si alius uenerit in nomine ſuo, illũ accipietis.
Quõ uos poteſtis credere qui gloriã abinuicẽ accipitis: & gloriã quæ à ſolo deo eſt, non
quęritis? Nolite putare, q̃a ego accuſatur⁹ ſim uos apud patrẽ: eſt qui accuſat uos Moſes,
in quo uos ſperatis. Si eñ crederetis Moſi, crederetis forſitan & mihi. De me enim ille
ſcripſit. Si autem illius literis non creditis, quomodo uerbis meis credetis. Cap. VI a 46 I
P[a]Oſt hęc abijt Ieſus trãs mare Galilęę, qđ eſt Tiberiadis: & ſequebar̃ eũ multitudo ma b 47
gna: quia uidebãt ſigna quæ faciebat ſuper his qui infirmabanr̃.[b] Subijt ergo in mon III
tem Ieſus, & ibi ſedebat cum diſcipulis ſuis.[c] Erat aũt proximum paſcha dies feſtus Iudæo c 48 I
rum

d 49 rum.[d] Cum ſubleuaſſet ergo oculos Ieſus, & uidiſſet, quia multitudo maxima uenit ad eũ, C
I dicit ad Philippũ: Vnde ememus panes ut mãducẽt hi? Hoc aũt dicebat tẽtans eum, ipſe
enim ſciebat quid eſſet facturus. Reſpõdit ei Philippus: Ducentorũ denariorũ panes nõ
ſuffiunt eis, ut unuſquiſq; modicũ quid accipiat. Dicit ei unus ex diſcipulis eius, Andre
as frater Simonis Petri: Eſt puer unus hic qui habet quinq; panes hordeaceos, & duos pi
ſces. Sed hęc qd ſunt inter tãtos? Dixit ergo Ieſus: Facite homines diſcũbere. Erat aũt fœ-
nũ multũ in loco. Diſcubuerũt ergo uiri numero quaſi quinq; milia. Accepit ergo Ieſus
panes, & cũ gratias egiſſet, diſtribuit diſcũbentib. Similiter & ex piſcib. quantũ uolebant.
Vt aũt impleti ſunt, dixit diſcipulis ſuis: Colligite quæ ſuperauerãt fragmẽta ne pereant.
Collegerũt ergo & impleuerũt duodecim cophinos fragmẽtorũ ex quinq; panib. hordea
e 50 ceis quæ ſuperfuerũt his qui mãducauerãt. Illi ergo homines, cũ uidiſſent quod Ieſus fe-
x cerat ſignũ, dicebãt: Quia hic eſt uere propheta qui uẽturus eſt in mundũ. Ieſus ergo cum
f 51 cognouiſſet quia uẽturi eſſent ut raperẽt eum, & facerẽt eũ regẽ, [f] fugit iterũ in montem
IIII ipſe ſolus. Vt aũt ſero factũ eſt, deſcenderunt diſcipuli eius ad mare. Et cũ aſcendiſſent na
uim, uenerunt trans mare in Capharnaũ: & tenebræ iam factę erant, & nõ uenerat ad eos
Ieſus. Mare aũt uento magno flante exurgebat. Cũ remigaſſent ergo quaſi ſtadia uiginti
quinq; aut triginta, uident Ieſum ambulantẽ ſupra mare, & proximũ naui fieri, & timue-
runt. Ille aũt dicit eis: Ego ſum, nolite timere. Voluerũt ergo accipere eũ in nauim, & ſta-
g 52 tim nauis fuit ad terrã quam ibant.[g] Altera die turba quæ ſtabat trans mare, uidit quia na-
x uicula alia nõ erat ibi niſi una: & quia non introiſſet cũ diſcipulis ſuis Ieſus in nauim, ſed
ſoli diſcipuli eius abijſſent. Aliæ uero ſuperuenerũt naues à Tiberiade iuxta locũ ubi mã
ducauerãt panẽ, gratias agentes dño. Cũ ergo uidiſſet turba quia Ieſus non eſſet ibi, neq;
diſcipuli eius, aſcenderũt in nauiculas, & uenerũt Capharnaũ, quærẽtes Ieſum. Et cũ in-
ueniſſent eũ trans mare, dixerunt ei: Rabbi, quando huc ueniſti? Reſpondit eis Ieſus, & di D
xit: Amẽ amen dico uobis, quæritis me, nõ quia uidiſtis ſigna, ſed quia mãducaſtis ex pa-
nibus, & ſaturati eſtis. Operamini nõ cibũ qui perit, ſed qui permanet in uitã æternã, quẽ
filius hominis dabit uobis: Hunc eñ pater ſignauit deus. Dixerunt ergo ad eũ: Quid facie
h 53 mus ut operemur opera dei? Reſpõdit Ieſus et dixit eis: Hoc eſt opus dei, ut credatis in eũ
IIII quẽ miſit ille.[h] Dixerũt ergo ei: Quod ergo tu facis ſignũ ut uideamus & credamus tibi?
i 54 x Quid operaris? [i] Patres noſtri mãducauerũt manna in deſerto, ſicut ſcriptũ eſt: Panẽ de
k 55 cœlo dedit eis manducare. Dixit ergo eis Ieſus: Amẽ amen dico uobis, non Moyſes dedit
I uobis panẽ de cœlo, ſed pater meus dabit uobis panẽ de cœlo uerũ. Panis eñ dei eſt qui
l 56 x de cœlo deſcendit, & dat uitam mundo. Dixerũt ergo ad eũ: Dñe, ſemper da nobis panẽ
m 57 hunc.[k] Dixit aũt eis Ieſus: Ego ſum panis uitę. Qui uenit ad me, nõ eſuriet; & qui credit in
I me, non ſitiet unquam. Sed dixi uobis: quia & uidiſtis me, & nõ credidiſtis.[l] Omne quod
n 58 x dat mihi pater, ad me ueniet, & eum qui uenit ad me, non eijciam foras.[m] Quia deſcẽdi de
cœlo, non ut faciam uoluntatẽ meam, ſed uoluntatẽ eius qui miſit me.[n] Hęc eſt eñ uolun
tas eius qui miſit me patris, ut oñe quod dedit mihi, nõ perdam ex eo, ſed reſuſcitẽ illum
in nouiſsimo die. Hęc eſt aũt uolũtas patris mei qui miſit me: ut omnis qui uidet filium &
o 59 credit in eum, habeat uitam æternã, & ego reſuſcitabo eum in nouiſsimo die.[o] Murmura
I bant ergo Iudæi de illo, quia dixiſſet: Ego ſum panis qui de cœlo deſcendi, & dicebant:
p 60 x Nónne hic eſt Ieſus filius Ioſeph, cuius nos nouimus patrẽ & matrẽ? Quomodo ergo di-
q 61 cit hic, quia de cœlo deſcẽdi?[p] Reſpõdit ergo Ieſus & dixit eis: Nolite murmurare inuicẽ.
III Nemo poteſt uenire ad me, niſi pater qui miſit me, traxerit eum, & ego reſuſcitabo eũ in
r 62 x nouiſsimo die. Eſt ſcriptũ in prophetis: Et erũt oẽs docibiles dei. Omnis qui audiuit à pa
s 63 tre & didicit, uenit ad me.[q] Non quia patrem uidit quiſquã, niſi is qui eſt à deo, hic uidit
I
t 64 patrem.[r] Amen amen dico uobis, qui credit in me, habet uitã æternã.[s] Ego ſum panis ui-
x tæ.[t] Patres ueſtri mãducauerũt manna in deſerto, & mortui ſunt. Hic eſt panis de cœlo de
u 65 ſcẽdens, ut ſi qs ex ipſo mãducauerit, non moriat.[u] Ego ſum panis uiuus qui de cœlo de-
I
x 66 ſcendi. Si quis mãducauerit ex hoc pane, uiuet in æternũ. Et panis quem ego dabo, caro
x mea eſt pro mundi uita.[x] Litigabant ergo Iudæi adinuicem, dicentes: Quomodo poteſt
hic

A hic nobis carnẽ ſuam dare ad manducandũ? Dixit ergo eis Ieſus, Amen amẽ dico uobis,
niſi manducaueritis carnẽ filij hoĩs,& biberitis eius ſanguinẽ, non habebitis uitam in uo
bis.Qui manducat meã carnẽ, & bibit meum ſanguinẽ, habet uitam æternã, & ego reſu-
ſcitabo eũ in nouiſsimo die.[y]Caro eñ mea uere eſt cibus, & ſanguis meus uere eſt potus. y 67
[z]Qui manducat meam carnẽ,& bibit meũ ſanguinẽ:in me manet, & ego in illo. Sicut me I z 68
miſit uiuẽs pater, & ego uiuo propter patrẽ:& qui mãducat me,& ipſe uiuet propter me. X
Hic eſt panis qui de cœlo deſcẽdit.Non ſicut mãducauerũt patres ueſtri manna, & mor-
tui ſunt. Qui manducat hunc panẽ,uiuet in æternũ.Hæc dixit in ſynagoga, docens in Ca-
pharnaũ. Multi ergo audientes ex diſcipulis eius dixerũt:Durus eſt hic ſermo,quis poſſet
eum audire? Sciẽs aũt Ieſus apud ſemetipſum,quia murmurarẽt de hoc diſcipuli eius,di-
xit eis:Hoc uos ſcandalizat?[a] Si ergo uideritis filium hoĩs aſcendentẽ ubi erat prius.[b]Spi- a 69
ritus eſt qui uiuificat,caro nõ prodeſt quicquã.[c]Verba quæ ego locutus ſum uobis, ſpiri I b 70
tus & uita ſunt.Sed ſunt quidã ex uobis qui nõ credunt.[d] Sciebat enim ab initio Ieſus qui IIII
eſſent credẽtes,& quis traditurus eſſet eũ.[e]Et dicebat:Propterea dixi uobis,qa nemo po- c 71 X
teſt uenire ad me,niſi fuerit ei datũ à patre meo.Ex hoc multi diſcipulorũ eius abierũt re- d 72
tro:& iam nõ cũ illo ambulabãt.Dixit ergo Ieſus ad duodecim:Nũquid & uos uultis abi- IIII
re?[f]Reſpondit ergo ei Simon Petrus:Dñe,ad quem ibimus? Verba uitæ æternę habes.Et e 73 X
nos credimus & cognouimus,quia tu es Chriſtus filius dei.[g]Reſpõdit ei Ieſus:Nõne ego f 74
uos duodecim elegi:et ex uobis unus diabolus eſt? Dicebat aũt de Iuda Simonis Iſcarioti. I
Hic enim erat traditurus eum,cum eſſet unus ex duodecim. Cap. VII g 75 X

POſt hæc aũt ambulabat Ieſus in Galilæam, nõ enim uolebat in Iudæã ambulare : quia
quærebant eũ Iudæi interficere.Erat aũt in proximo dies feſtus Iudæorũ ſcenopegia.
Dixerunt aũt ad eum fratres eius. Tranſi hinc & uade in Iudæã,ut & diſcipuli tui uideant
B opera tua quæ facis.Nemo quippe in occulto quid facit,& quærit ipſe in palã eſſe.Si hæc
facis,manifeſta teipſum mundo.Neq; eñ fratres eius credebãt in eũ. Dixit ergo eis Ieſus:
Tempus meũ nondũ aduenit, tempus aũt ueſtrũ ſemper eſt paratũ. Non poteſt mundus
odiſſe uos,me aũt odit,quia ego teſtimoniũ perhibeo de illo : quia opera eius mala ſunt.
Vos aſcendite ad diem feſtũ hunc,Ego enim nõ aſcendã ad diem feſtũ illum,quia meum
tempus nondũ impletũ eſt.Hæc cum dixiſſet , ipſe manſit in Galilæa. Vt aũt aſcenderunt
fratres eius,tũc & ipſe aſcendit ad diem feſtũ,nõ manifeſte,ſed quaſi in occulto.Iudæi er-
go quærebant eum in die feſto,& dicebant:Vbi eſt ille? Et murmur multus erat in turba
de eo. Quidã enim dicebant,quia bonus eſt,alij aũt dicebant,non,ſed ſeducit turbas. Ne
mo tamẽ palam loquebat̃ de illo propter metũ Iudæorũ.Iam aũt die feſto mediãte, aſcen
dit Ieſus in templum & docebat. Et mirabantur Iudæi, dicẽtes:Quomodo hic literas ſcit,
cum non didicerit? Reſpondit eis Ieſus & dixit:Mea doctrina nõ eſt mea,ſed eius qui mi-
ſit me.Si quis uoluerit uoluntatem eius facere, cognoſcet de doctrina, utrũ ex deo ſit,an
ego à meipſo loquar.Qui à ſemetipſo loquitur, gloriam propriam quærit. Qui aũt quæ-
rit gloriam eius qui miſit eum,hic uerax eſt,& iniuſtitia in illo non eſt.Nõne Moyſes de-
dit uobis legem,& nemo ex uobis facit legem? Quid me quæritis interficere? Reſpondit
turba,& dixit:Dæmonium habes:quis te quærit interficere? Reſpondit Ieſus,& dixit eis:
Vnum opus feci,& oẽs miramini:propterea Moſes dedit uobis circuncisionẽ, non quia
ex Moſe eſt,ſed ex patribus: & in ſabbato circunciditis hominẽ . Si circunciſionẽ accipit
homo in ſabbato, ut non ſoluatur lex Moſi, mihi cur indignamini, quia totũ hominẽ ſa-
num feci in ſabbato? Nolite iudicare ſecundũ faciem, ſed iuſtum iudiciũ iudicate. Dice-
bant ergo quidã ex Hieroſolymis:Nõnne hic eſt quẽ quærũnt interficere? Ecce palam lo
quitur:& nihil ei dicũt.Nunquid uere cognouerũt principes, quia hic eſt Chriſtus? Sed
hũc ſcimus unde ſit:Chriſtus aũt cum uenerit,nemo ſcit unde ſit.[a]Clamabat ergo in tem- a 76 III
plo docẽs Ieſus,& dicens:Et me ſcitis,& unde ſim ſcitis:& à meipſo non ueni,ſed eſt ue-
rus qui miſit me,quẽ uos neſcitis.Ego ſcio eum,quia ab ipſo ſum,& ipſe me miſit.[b]Quæ- b 77
rebant ergo eum apprehẽdere:& nemo miſit in illum manus,quia nondum uenerat ho- I c 78
ra eius.[c] De turba aũt multi crediderũt in eum & dicebant: Chriſtus cũ uenerit, nunquid X

d 79 plura ſigna faciet q̃ quæ hic facit? Audierunt phariſæi turbã murmurantẽ de illo hæc.[d] Et C
l
e 80 miſerunt principes & phariſæi miniſtros ut apprehenderẽt eũ.[e] Dixit ergo eis Ieſus: Ad-
X huc modicũ tẽpus uobiſcum ſum, & uado ad eũ qui me miſit.[f] Quæretis me, & non inue
f 81 nietis. Et ubi ego ſum, uos nõ poteſtis uenire. Dixerũt ergo Iudæi ad ſemetipſos: Quò hic
X iturus eſt, quia nõ inueniemus eũ? Nunquid in diſperſionẽ gentiũ iturus eſt, & docturus
gentes? Quis eſt hic ſermo quẽ dixit, quæretis me, & nõ inuenietis, & ubi ego ſum uos nõ
poteſtis uenire? In nouiſsimo aũt die magno feſtiuitatis, ſtabat Ieſus & clamabat, dicens:
Si quis ſitit, ueniat ad me & bibat. Qui credit in me (ſicut dicit ſcriptura) flumina de uen
tre eius fluent aquæ uiuæ. Hoc aũt dixit de ſpiritu, quẽ accepturi erãt credẽtes in eũ. Non
g 82
VII dum eñ erat ſpiritus datus, quia Ieſus nondũ erat glorificatus.[g] Ex illa ergo turba cum au
h 83 diſſent hos ſermones eius, dicebant: Hic eſt uere propheta. Alij dicebãt: Hic eſt Chriſtus.[h]
VII Quidã aũt dicebãt: Nunquid à Galilæa uenit Chriſtus? Nõne ſcriptura dicit: Quia ex ſemi
i 84
X ne Dauid & de Bethlehẽ caſtello ubi erat Dauid, uenit Chriſtus?[i] Diſſenſio itaq; facta eſt
k 85 in turba propter eũ.[k] Quidã aũt ex ipſis uolebant apprehendere eum, ſed nemo miſit ſu-
l per illũ manus.[l] Venerũt ergo miniſtri ad põtifices & phariſęos, & dixerunt eis illi: Qua-
l 86
X re nõ adduxiſtis eum? Reſponderũt miniſtri, Nunquã ſic locutus eſt homo, ſicut hic ho-
mo. Reſponderunt ergo eis phariſæi, Nunquid & uos ſeducti eſtis? Nunquid ex principi
bus aliquis credidit in eum, aut ex phariſæis? Sed turba hæc quæ nõ nouit legẽ, maledicti
ſunt. Dicit Nicodemus ad eos, ille qui uenit ad eum nocte, qui unus erat ex ipſis, Nũquid
lex noſtra iudicat hominẽ, niſi prius audierit ab ipſo, & cognouerit quid faciat? Reſpõde
runt, & dixerũt ei: Nunquid & tu Galilæus es? Scrutare ſcripturas & uide, quia à Galilæa
propheta non ſurrexit. Et reuerſi ſunt unuſquiſq; in domum ſuam. Cap. VIII

IEſus aũt perrexit in montẽ olivueti, & diluculo iterũ uenit in tẽplum, & omnis populus
uenit ad eũ, & ſedens docebat eos. Adducunt aũt ſcribæ & phariſæi mulierẽ in adulte- D
rio deprehenſam: & ſtatuerũt eam in medio, & dixerũt ei, Magiſter, hęc mulier modo de
prehenſa eſt in adulterio. In lege aũt Moſes mãdauit nobis huiuſmodi lapidare, Tu ergo
quid dicis? Hoc aũt dicebant tentantes eum, ut poſſent accuſare eum. Ieſus aũt inclinans
ſe deorſum, digito ſcribebat in terrã. Cum ergo perſeuerarent interrogãtes, erexit ſe, &
dixit eis, Qui ſine peccato eſt ueſtrũ, primus in illam lapidem mittat. Et iterum ſe inclinãs
ſcribebat in terrã. Audientes aũt hæc, unus poſt unum exibant, incipientes à ſenioribus,
& remanſit ſolus Ieſus & mulier in medio ſtans. Erigens autem ſe Ieſus, dixit ei, Mulier,
ubi ſunt qui te accuſabant? nemo te condẽnauit? Quæ dixit: Nemo domine. Dixit autẽ ei
Ieſus, Nec ego te cõdemnabo. Vade, & amplius noli peccare. Iterum ergo locutus eſt eis
Ieſus, dicens: Ego ſum lux mundi, qui ſequitur me, nõ ambulabit in tenebris, ſed habebit
lumen uitæ. Dixerũt ergo ei phariſęi, Tu de te ipſo teſtimoniũ perhibes, teſtimoniũ tuũ
non eſt uerum. Reſpondit Ieſus, & dixit eis: Et ſi ego teſtimoniũ perhibeo de meipſo, ue-
rum eſt teſtimoniũ meũ, quia ſcio unde ueni, & quò uado. Vos aũt neſcitis unde uenio,
aut quò uado. Vos ſecundum carnẽ iudicatis: ego nõ iudico quenquã. Et ſi iudico ego,
iudicium meum uerũ eſt, quia ſolus non ſum, ſed ego & qui miſit me pater, & in lege ue-
ſtra ſcriptũ eſt, Quia duorum hominũ teſtimoniũ uerũ eſt. Ego ſum qui teſtimoniũ per-
hibeo de meipſo, & teſtimoniũ perhibet de me qui miſit me pater. Dicebant ergo ei, Vbi
a 87 eſt pater tuus?[a] Reſpõdit Ieſus, Neq; me ſcitis, neq; patrẽ meum. Si me ſciretis, forſitan &
III patrem meum ſciretis.[b] Hæc uerba loquutus eſt Ieſus in gazophylacio, docẽs in tẽplo. Et
b 88 nemo apprehendit eũ, quia necdũ uenerat hora eius.[c] Dixit ergo iterũ eis Ieſus, Ego ua-
c
c 89 do & quæretis me, & in peccato ueſtro moriemini. Quò ego uado, uos nõ poteſtis ueni-
X re. Dicebãt ergo Iudęi, Nũquid interficiet ſemetipſum, q̃a dicit, Quò ego uado, uos non
poteſtis uenire? Et dicebat eis, Vos deorſum eſtis, ego de ſupnis ſum. Vos de mũdo hoc
eſtis, ego nõ ſum de hoc mũdo. Dixi ergo uobis, q̃a moriemini in peccatis ueſtris. Si eñ
nõ credideritis q̃a ego ſum, moriemini in peccato ueſtro. Dicebãt ergo ei, Tu q̃s es? Di-
xit eis Ieſus, Principiũ, qui & loquor uobis. Multa habeo de uobis loq̃ & iudicare. Sed q̃
me miſit, uerax eſt: & ego quę audiui ab eo, hęc loquor in mũdo. Et nõ cognouerũt quia
patrem

A patrem eius dicebat deũ.Dixit ergo eis Ieſus: Cũ exaltaueritis filium hoĩs, tunc cognoſce
tis quia ego ſum,& à meipſo facio nihil,ſed ſicut docuit me pater,hæc loquor.Et qui me
miſit,mecũ eſt,& nõ reliquit me ſolũ,quia ego quæ placita ſunt ei,facio ſemper. Hęc illo
loquente,multi crediderũt in eũ.Dicebat ergo Ieſus ad eos, qui crediderũt ei Iudæos: Si
uos manſeritis in ſermone meo,uere diſcipuli mei eritis,& cognoſcetis ueritatẽ,& ueri-
tas liberabit uos.Reſpõderunt ei:Semẽ Abrahę ſumus,& nemini ſeruiuimus unquã:quõ
tu dicis,liberi eritis?Reſpõdit eis Ieſus: Amen amen dico uobis,quia omnis qui facit pec-
catum,ſeruus eſt peccati. Seruus aũt non manet in domo in æternum, filius aũt manet in
æternum. Si ergo uos filius liberauerit, uere liberi eritis. Scio quia filij Abrahę eſtis, ſed
quęritis me interficere:quia ſermo meus nõ capit in uobis.Ego quod uidi apud patrẽ,lo
quor:& uos quæ uidiſtis apud patrẽ ueſtrũ,facitis.Reſpõderunt & dixerunt ei:Pater no-
ſter Abraham eſt.Dicit eis Ieſus:Si filij Abrahæ eſtis,opera Abrahæ facite.Nunc aũt quę
ritis me interficere hominem,qui ueritatem uobis locutus ſum, quam audiui à deo.Hoc
Abraham non fecit.Vos facitis opera patris ueſtri. Dixerũt itaq; ei: Nos ex fornicatione
non ſumus nati, unum patrem habemus deum. Dixit ergo eis Ieſus:Si deus pater ueſter
eſſet,diligeretis utiq; me. Ego eñ ex deo proceſsi & ueni, neq; eñ à meipſo ueni, ſed ille
me miſit. Quare loquelam meam nõ cognoſcitis? Quia non poteſtis audire ſermonẽ me
um. Vos ex patre diabolo eſtis, & deſideria patris ueſtri uultis facere. Ille homicida erat
ab initio,& in ueritate nõ ſtetit,quia non eſt ueritas in eo. Cum loquitur mendacium, ex
proprijs loquitur,quia mẽdax eſt & pater eius.Ego aũt ſi ueritatẽ dico, nõ creditis mihi.
Quis ex uobis arguit me de peccato? Si ueritatẽ dico, quare uos nõ creditis mihi? Qui ex
deo eſt,uerba dei audit,propterea uos nõ auditis,qa ex deo nõ eſtis.Reſponderunt ergo
Iudæi,& dixerũt ei:Nõne bene dicimus nos,quia Samaritanus es tu,& dæmoniũ habes?
B Reſpondit Ieſus:Ego dæmoniũ non habeo,ſed honorifico patrem meũ,& uos inhono-
raſtis me. Ego aũt non quæro gloriã meam:eſt qui quærat & iudicat. Amẽ amen dico uo
bis,ſi quis ſermonẽ meum ſeruauerit, mortem non uidebit in æternũ. Dixerunt ergo ei
Iudæi:Nunc cognouimus,quia dæmoniũ habes:Abrahã mortuus eſt & prophetæ, & tu
dicis,ſi quis ſermonẽ meũ ſeruauerit, nõ guſtabit mortẽ in æternũ? Nũquid tu maior es
patre noſtro Abraham,qui mortuus eſt, & prophetæ mortui ſunt? Quem teipſum facis?
Reſpondit Ieſus:Si ego glorifico meipſum,gloria mea nihil eſt:eſt pater meus qui glori-
ficat me,quẽ uos dicitis,quia deus noſter eſt,& nõ cognouiſtis eũ:ego aũt noui eum. Et
ſi dixero,quia nõ ſcio eum,ero ſimilis uobis mẽdax:ſed ſcio eum,& ſermonẽ eius ſeruo.
Abraham pater ueſter exultauit ut uideret diem meũ,& uidit,& gauiſus eſt. Dixerunt er
go Iudæi ad eum:Quinquaginta annos nondum habes,& Abraham uidiſti? Dixit eis Ie-
ſus:Amen amen dico uobis:anteq̃ Abraham fieret, ego ſum. Tulerunt ergo lapides ut ia
cerent in eum:Ieſus autem abſcondit ſe,& exiuit de templo. Caput IX

ET pręteriẽs Ieſus,uidit hominẽ cæcũ à natiuitate,& interrogauerũt eũ diſcipuli eius:
Rabbi,quis peccauit,hic,aut parẽtes eius ut cęcus naſceret̃?Reſpõdit Ieſus:Neq; hic
peccauit,neq; parẽtes eius:ſed ut manifeſtent̃ opera dei in illo.Me oportet operari opera
eius qui miſit me,donec dies eſt.Venit nox,qñ nemo poteſt operari.Quãdiu ſum in mũ-
do,lux ſum mundi.Hæc cũ dixiſſet,expuit in terrã,& fecit lutũ ex ſputo,& liniuit lutũ ſu-
per oculos eius,et dixit ei:Vade & laua in natatoria Siloe,quod interpretat̃,miſſus. Abijt
ergo & lauit,& uenit uidẽs.Itaq; & uicini & qui uiderãt eũ prius(quia mendicus erat) di
cebãt:Nõne hic eſt qui ſedebat & mẽdicabat? Alij dicebãt,qa hic eſt,alij aũt, nequaq̃: ſed
ſimilis eſt eius.Ille uero dicebat:quia ego ſum.Dicebãt ergo ei:Quõ aperti ſunt tibi ocu-
li?Reſpõdit:Ille homo qui dicitur Ieſus,lutũ fecit:& unxit oculos meos,& dixit mihi:ua-
de ad natatoriã Siloe,& laua:& abij & laui,& uideo.Dixerũt ei: Vbi eſt ille? Ait, Neſcio.
Adducunt eũ ad phariſæos qui cæcus fuerat. Erat aũt ſabbatũ, quando lutum fecit Ieſus:
& aperuit oculos eius. Iterũ ergo interrogabãt eum phariſæi quomodo uidiſſet. Ille aũt
dixit eis:Lutũ poſuit mihi ſuper oculos,& laui, & uideo. Dicebant ergo ex phariſæis qui
dam:Non eſt hic homo à deo,qui ſabbatum non cuſtodit.Alij aũt dicebant: Quomodo

poteſt homo peccator hęc ſigna facere? Et ſchiſma erat inter eos. Dicũt ergo cæco iterũ: c
Tu quid dicis de illo qui aperuit oculos tuos? Ille aũt dixit: quia propheta eſt. Nõ credide
runt ergo Iudęi de illo, quia cæcus fuiſſet & uidiſſet: donec uocauerũt parẽtes eius qui ui
derat: & interrogauerũt eos, dicẽtes: Hic eſt filius ueſter quẽ uos dicitis, quia cęcus natus
eſt: quõ ergo nũc uidet? Reſpõderũt eis parẽtes eius, & dixerũt: Scimus quia hic eſt filius
noſter, & quia cæcus natus eſt: quõ aũt nũc uideat, neſcimus: aut quis eius aperuit oculos
nos neſcimus: ipſum interrogate, ætatem habet, ipſe de ſe loquať. Hæc dixerunt parentes
eius: qm̃ timebant Iudæos. Iam enim cõſpirauerãt Iudæi, ut ſi quis eum confiteretur eſſe
Chriſtum, extra ſynagogã fieret. Propterea parentes eius dixerũt, quia ætatẽ habet, ipſum
interrogate. Vocauerunt ergo rurſum hominẽ qui fuerat cæcus, & dixerunt ei: Da glori
am deo: nos ſcimus quia hic homo peccator eſt. Dixit ergo eis ille: Si peccator eſt, neſcio:
unũ ſcio, quia cæcus cũ eſſem, modo uideo. Dixerũt ergo illi: Quid fecit tibi? quõ aperuit
tibi oculos? Reſpõdit eis: Dixi uobis iam & audiſtis, quid iterũ uultis audire? Nunquid &
uos uultis diſcipuli eius fieri? Maledixerũt ergo ei & dixerũt: Tu diſcipulus illius ſis, nos
aũt Moſi diſcipuli ſumus. Nos ſcimus quia Moſi loquutus eſt deus: hunc autẽ neſcimus
unde ſit. Reſpõdit ille homo, et dixit eis: In hoc eñ mirabile eſt, quia uos neſcitis unde ſit,
& aperuit meos oculos. Scimus aũt, quia peccatores deus nõ audit, ſed ſi quis dei cultor
eſt, & uoluntatẽ eius facit, hũc exaudit. A ſeculo nõ eſt auditũ, quia quis aperuit oculos cę
ci nati. Niſi eſſet hic à deo nõ poterat facere quicquã. Reſpõderũt et dixerũt ei: In peccatis
natus es totus, & tu doces nos? Et eiecerũt eũ foras. Audiuit Ieſus quia eiecerũt eũ foras,
& cũ inueniſſet eum, dixit ei: Tu credis in filiũ dei? Reſpõdit ille & dixit: Quis eſt dñe, ut
credã in eũ? Et dixit ei Ieſus: Et uidiſti eũ, & qui loquiť tecũ, ipſe eſt. At ille ait: Credo dñe.
Et procidens, adorauit eũ. Et dixit ei Ieſus: In iudiciũ ego in hunc mundũ ueni, ut qui nõ
uident, uideant, & qui uident, cæci fiant. Et audierunt quidã ex phariſęis qui cũ ipſo erãt, D
& dixerunt ei, Nunquid & nos cæci ſumus? Dixit eis Ieſus, Si cæci eſſetis, non haberetis
peccatũ. Nunc uero dicitis, quia uidemus, peccatũ ueſtrum manet. Cap. x

Amen amen dico uobis, qui non intrat per oſtium in ouile ouium, ſed aſcẽdit aliun-
de, ille fur eſt & latro. Qui autem intrat per oſtium, paſtor eſt ouium, huic oſtiarius
aperit, & oues uocem eius audiunt. Et proprias oues uocat nominatim, & educit eas. Et
cum proprias oues emiſerit, ante eas uadit, & oues illum ſequunť, quia ſciunt uocẽ eius.
Alienum autem non ſequuntur, ſed effugiunt ab eo, quia non nouerunt uocem alieno-
rum. Hoc prouerbiũ dixit eis Ieſus, illi autem non cognouerunt quid loqueretur eis. Di-
xit ergo eis iterũ Ieſus, Amen amen dico uobis, quia ego ſum oſtium ouium. Om̃es quot
quot uenerunt, fures ſunt & latrones, & nõ audierunt eos oues. Ego ſum oſtium, per me
ſi quis introierit, ſaluabitur, & ingredietur & egrediet, & paſcua inueniet. Fur non uenit
niſi ut furetur, & mactet & perdat. Ego ueni ut uitã habeant & abundantius habeãt. Ego
ſum paſtor bonus. Bonus paſtor animã ſuam ponit pro ouibus ſuis. Mercenarius aũt &
qui non eſt paſtor, cuius nõ ſunt oues propriæ, uidit lupum uenientẽ, & dimittit oues &
fugit, & lupus rapit & diſpergit oues. Mercenarius aũt fugit, quia mercenarius eſt, & nõ
pertinet ad eum de ouibus. Ego ſum paſtor bonus, & cognoſco oues meas, & cognoſcũt
a 90 me meæ.[a] Sicut nouit me pater, & ego agnoſco patrẽ,[b] & animã meam pono pro ouibus
III meis.[c] Et alias oues habeo quæ nõ ſunt ex hoc ouili, & illas oportet me adducere, & uocẽ
b 91 IIII meã audient, & fiet unũ ouile & unus paſtor. Propterea me diligit pater, quia ego pono
c 92 X animã meã, & iterum ſumã eam. Nemo tollit eam à me, ſed ego pono eã à meipſo. Poteſta
tem habeo ponendi eam, & poteſtatẽ habeo iterũ ſumẽdi eam. Hoc mandatũ accepi à pa-
tre meo. Diſſenſio iterũ facta eſt inter Iudæos propter ſermones hos. Dicebant aũt mul-
ti ex ipſis, Dæmoniũ habet & inſanit, quid eum auditis? Alij dicebant, Hæc uerba non
ſunt dæmonium habẽtis, nunqd dęmoniũ poteſt cæcorũ oculos aperire? Facta ſunt aũt
encęnia in Hieroſolymis, & hyẽs erat, & ambulabat Ieſus in tẽplo in porticu Salomonis.
Circũdederũt ergo eũ Iudęi, & dicebant ei, Quouſq; animam noſtram tollis? ſi tu es Chri
ſtus, dic nobis palàm. Reſpondit eis Ieſus, Loquor uobis, & non creditis. Opera quæ ego
facio

A facio in nomine patris mei, hęc testimoniū perhibēt de me: sed uos nō creditis, quia non
estis ex ouib. meis. Oues meæ uocē meā audiunt: & ego cognosco eas, & sequunt̄ me. Et
ego uitā æternā do eis: & non peribunt in æternū: & nō rapiet eas quisquā de manu mea.
Pater meus qd̄ dedit mihi, maius omnib. est: & nemo potest rapere de manu patris mei.
Ego & pater unū sumus. Sustulerūt ergo lapides Iudęi, ut lapidarēt eū. Respondit eis Ie-
sus: Multa bona opera ostēdi uobis ex patre meo: propter quod eorū opus me lapidatis?
Responderūt ei Iudæi: De bono opere nō lapidamus te, sed de blasphemia: & quia tu ho-
mo cū sis, facis teipsum deum. Respondit eis Iesus: Nónne scriptū est in lege uestra: Quia
ego dixi, dij estis? Si illos dixit deos, ad quos sermo dei factus est: & non potest solui scri-
ptura, quē pater sanctificauit & misit in mundum: uos dicitis, quia blasphemas: quia dixi,
filius dei sum. Si non facio opera patris mei, nolite credere mihi. Si aūt facio: et si mihi nō
uultis credere, óperibus credite: ut cognoscatis & credatis, quia pater in me est & ego in
patre.[d] Quęrebāt ergo eum apprehēdere: & exiuit de manibus eorū. Et abijt iterum trans d 93
Iordanem in eum locum, ubi erat Ioannes baptizans primū: & mansit illic.[e] Et multi ue- IIII
nerunt ad eum, & dicebāt: quia Ioánnes quidem signū fecit nullū. Omnia aūt quæcunq; e 94
dixit Ioannes de hoc, uera erant, & multi crediderunt in eum. X

Cap. XI

ERat aūt quidā languēs Lazarus à Bethania, de castello Marię & Marthæ sororū eius.
Maria aūt erat quæ unxit dñm unguēto, & extersit pedes eius capillis suis, cuius fra-
ter Lazarus infirmabat̄. Miserūt ergo sorores eius ad eū, dicētes: Dñe, ecce quē amas infir
matur. Audiēs aūt Iesus dixit eis: Infirmitas hæc nō est ad mortē, sed pro gloria dei, ut glo
rificet̄ filius dei per eā. Diligebat aūt Iesus Marthā, & sororē eius Mariā, & Lazarū. Vt er-
go audiuit quia infirmabat̄, tunc quidē mansit in eodē loco duobus diebus. Deinde post
hæc dicit discipulis suis: Eamus in Iudæā iterū. Dicunt ei discipuli, Rabbi, nūc quærebāt
B te Iudæi lapidare, & iterū uadis illuc? Respōdit Iesus, Nōne duodecim sunt horæ diei? Si
quis ambulauerit in die, nō offendit, qa lucē huius mūdi uidet. Si aūt ambulauerit in no-
cte, offendit, qa lux nō est in eo. Hæc ait, & post hęc dicit eis: Lazarus amicus noster dor-
mit, sed uado ut à somno excitē eū. Dixerūt ergo discipuli eius: Dñe si dormit, saluus erit.
Dixerat aūt Iesus de morte eius, illi aūt putauerūt, qa de dormitione somni diceret. Tunc
ergo Iesus dixit eis manifeste: Lazarus mortuus est, et gaudeo propter uos ut credatis, qm̄
non erā ibi, sed eamus ad eū. Dixit ergo Thomas qui dicit̄ Didymus ad cōdiscipulos, Ea
mus & nos, & moriamur cū eo. Venit itaq; Iesus, & inuenit eum quatuor dies iā in monu
mento habentē. Erat aūt Bethania iuxta Hierosolymā quasi stadijs quindecim. Multi aūt
ex Iudæis uenerant ad Martham & Mariā, ut consolarent̄ eas de fratre suo. Martha ergo
ut audiuit quia Iesus uenit, occurrit illi. Maria aūt domi sedebat. Dixit ergo Martha ad Ie
sum, Domine, si fuisses hic, frater meus non fuisset mortuus. Sed & nunc scio, quia quæ-
cunq; poposceris à deo dabit tibi deus. Dixit illi Iesus, Resurget frater tuus. Dixit ei Mar-
tha, Scio quia resurget in resurrectione in nouissimo die. Dixit ei Iesus, Ego sum resurre
ctio & uita. qui credit in me, etiam si mortuus fuerit, uiuet. & omnis qui uiuit et credit in
me, non morietur in æternū. Credis hoc? Ait illi, Vtiq; domine, Ego credidi quia tu es Chri
stus filius dei, qui in hūc mundū uenisti. Et cum hæc dixisset, abijt & uocauit Mariam so-
rorem suā silentio dicens, Magister adest, & uocat te. Illa ut audiuit, surrexit cito & uenit
ad eū. Nondū enim uenerat Iesus in castellum, sed erat adhuc in illo loco ubi occurrerat
ei Martha. Iudæi ergo qui erant cum ea in domo, & cōsolabant̄ eam, cum uidissent Mari
am quia cito surrexit & exijt, secuti sunt eam, dicētes, Quia uadit ad monumentū ut plo-
ret ibi. Maria ergo cum uenisset ubi erat Iesus, uidens eū cecidit ad pedes eius, & dixit ei,
Dñe, si fuisses hic, nō esset mortuus frater meus. Iesus ergo ut uidit eam plorantē, & Iu-
dæos qui uenerant cū ea plorantes, infremuit spiritu & turbauit seipsum, & dixit, Vbi po
suistis eum? Dicūt ei, Domine, ueni & uide. Et lachrymatus est Iesus. Dixerūt ergo Iudęi,
Ecce quō amabat eum. Quidam autem ex ipsis dixerunt. Non poterat hic qui aperuit ocu
los cæci, facere ut hic nō moreret̄? Iesus ergo rursum fremens in semetipso, uenit ad mo-
numentū. Erat aūt spelunca, & lapis superpositus erat ei. Ait Iesus: Tollite lapidem. Di-

xit ei Maria ſoror eius qui mortuus fuerat: Dñe, iã fœtet: quatriduanus eſt em̃. Dixit ei Ie- C
ſus: Nõne dixi tibi, qm̃ ſi credideris, uidebis gloriã dei? Tulerũt ergo lapidẽ. Ieſus aũt ele-
uatis ſurſum oculis dixit: Pater: gratias ago tibi, quoniã audiſti me. Ego aũt ſciebam quia
ſemper me audis: ſed propter populũ qui circũſtat dixi ut credãt, quia tu me miſiſti. Hæc
cum dixiſſet, uoce magna clamauit: Lazare, ueni foras. Et ſtatim prodijt qui fuerat mortu
us, ligatus manus & pedes inſtitis, & facies eius ſudario erat ligata. Dicit eis Ieſus: Soluite
eum, & ſinite abire. Multi ergo ex Iudęis qui uenerãt ad Mariã, & uiderãt quæ fecit Ieſus,
crediderũt in eũ. Quidã aũt ex ipſis abierũt ad phariſęos, et dixerũt eis quę fecit Ieſus. Col
legerũt ergo põtifices & phariſæi conciliũ, & dicebãt: Quid faciemus, q̃a hic homo mul-
ta ſigna facit: ſi dimittimus eũ ſic, oẽs credent in eum, & uenient Romani & tollent noſtrũ
& locũ & gentẽ. Vnus aũt ex ipſis Caiphas noĩe, cũ eſſet pontifex anni illius, dixit eis: Vos
neſcitis quicquã, nec cogitatis: quia expedit nobis, ut unus moriat̃ homo pro populo, &
non tota gens pereat. Hęc aũt à ſemetipſo nõ dixit: ſed cũ eſſet põtifex anni illius prophe
a 95 tauit, quia Ieſus moriturus erat pro gente, & nõ tantũ pro gẽte, ſed ut filios dei qui erãt di
IIII ſperſi, cõgregaret in unũ. [a] Ab illo ergo die cogitauerunt ut interficerẽt eum. Ieſus ergo
iam non in palam ambulabat apud Iudæos: ſed abijt in regionẽ iuxta deſertum, in ciuitatẽ
b 96 quæ dicitur Ephrem: & ibi morabatur cum diſcipulis ſuis. [b] Proximũ autem erat paſcha
I Iudæorum: [c] & aſcenderunt multi Hieroſolymam de regione ante paſcha ut ſanctificarẽt
c 97 X ſeipſos. Quærebant ergo Ieſum, & colloquebant̃ adinuicem in templo ſtantes: Quid pu-
tatis quia non uenit ad diem feſtum? Dederant autem pontifices & phariſæi mandatum,
ut ſi quis cognouerit ubi ſit, indicet ut apprehendant eum. Cap. XII

IEſus ergo ante ſex dies paſchæ uenit Bethaniã, ubi Lazarus fuerat mortuus: quem ſuſci
d 98 tauit Ieſus. [d] Fecerunt aũt ei cœnam ibi, & Martha miniſtrabat: Lazarus uero unus erat
I ex diſcũbentibus cum eo. Maria ergo accepit libram unguẽti nardi piſtici precioſi, & un- D
xit pedes Ieſu, & exterſit pedes eius capillis ſuis, & domus impleta eſt ex odore unguenti.
Dixit ergo unus ex diſcipulis eius Iudas Iſcariotis, qui erat eũ traditurus: Quare hoc un-
guentũ non uenijt trecentis denarijs, & datũ eſt egenis? Dixit aũt hoc, nõ quia de egenis
pertinebat ad eũ, ſed quia fur erat: & loculos habens, ea quę mittebant̃ portabat. Dixit er
go Ieſus: Sine illã ut in diẽ ſepulturæ meæ ſeruet illud: Pauperes em̃ ſemper habebitis uo-
b 99 biſcũ, me aũt nõ ſemper habebitis. [b] Cognouit ergo turba multa ex Iudęis, quia illic eſt: &
X uenerunt, non propter Ieſum tantũ, ſed ut Lazarum uiderẽt: quẽ ſuſcitauit à mortuis. Co
gitauerunt aũt principes ſacerdotum, ut & Lazarum interficerent, quia multi propter il-
c 100 lum abibant ex Iudæis, & credebant in Ieſum. [c] In craſtinum aũt turba multa quæ uenerat
t ad diem feſtum, cũ audiſſent quia uenit Ieſus Hieroſolymã, acceperũt ramos palmarum,
& proceſſerunt obuiam ei, & clamabãt: Oſanna, benedictus qui uenit in nomine domi-
d 101 ni rex Iſrael. [d] Et inuenit Ieſus aſellum, & ſedit ſuper eũ: ſicut ſcriptũ eſt: Noli timere filia
VII Sion: ecce rex tuus uenit tibi ſedens ſuper pullum aſinæ. [e] Hęc nõ cognouerunt diſcipuli
e 102 X eius primũ: ſed quando glorificatus eſt Ieſus, tunc recordati ſunt, quia hæc erant ſcripta
de eo, & hæc fecerunt ei. Teſtimoniũ ergo perhibebat turba, quæ erat cũ eo quando La-
zarum uocauit de monumento, & ſuſcitauit eum à mortuis. Propterea & obuiam uenit
ei turba, quia audierunt eum feciſſe hoc ſignũ. Phariſæi ergo dixerunt ad ſemetipſos: Vi-
detis quia nihil proficimus: ecce mũdus totus poſt eũ abijt. Erant aũt quidã gẽtiles ex his
f 103 qui aſcenderant, ut adorarent in die feſto. Hi ergo acceſſerunt ad Philippum, qui erat à
IIII Bethſaida Galilææ, & rogabant eũ, dicẽtes: Domine, uolumus Ieſum uidere. Venit Phi-
g 104 X lippus, & dicit Andreæ, Andreas rurſum & Philippus dixerunt Ieſu. [f] Ieſus aũt reſpondit
h 105 eis, dicens: Venit hora ut clarificetur filius hominis. [g] Amen amen dico uobis, niſi granũ
III frumenti cadens in terrã mortuũ fuerit, ipſum ſolum manet. Si aũt mortuum fuerit, mul-
i 106 X tum fructũ affert. [h] Qui amat animã ſuam, perdet eam: & qui odit animam ſuã in hoc mun
k 107 do, in uitã æternam cuſtodit eam. [i] Si quis mihi miniſtrat, me ſequat̃. Et ubi ego ſum, illic
IIII & miniſter meus erit. Si quis mihi miniſtrauerit, honorificabit eum pater meus. [k] Nunc
l 108 X anima mea turbata eſt, & quid dicam? Pater ſaluifica me ex hac hora. [l] Sed propterea
ueni

A ueni in hãc horã.Pater clarifica nomẽ tuũ.Venit ergo uox de cęlo,dicẽs:Et clarificaui,&
iterũ clarificabo.Turba aũt quę stabat & audierat, dicebat tonitruũ esse factum. Alij aũt
dicebãt:Angelus ei locutus est.Respõdit Iesus & dixit:Nõ propter me hęc uox uenit, sed
propter uos.Nũc iudiciũ est mũdi,nunc princeps huius mũdi eijciet̃ foras.Et ego si exal-
tatus fuero à terra,oĩa trahã ad meipsum.Hoc aũt dicebat significãs qua morte esset mo-
riturus.Respõdit ei turba:Nos audiuimus ex lege: quia Christus manet in æternũ: & quõ
tu dicis:Oportet exaltari filiũ hoĩs?Et quis est iste filius hominis?Dixit ergo eis Iesus:Ad-
huc modicũ lumẽ in uobis est:Ambulate dum lucẽ habetis, ut nõ uos tenebræ cõprehen
dant.Et qui ambulat in tenebris,nescit quò uadat. Dum lucẽ habetis, credite in lucem,ut
filij lucis sitis.Hæc locutus est Iesus: & abijt & abscõdit se ab eis. Cũ aũt tanta signa fecisset
coram eis,nõ credebant in eũ:ut sermo Esaiæ prophetæ impleret̃ quẽ dixit:Dñe,quis cré
didit auditui nostro,& brachiũ domini cui reuelatũ est? [m] Propterea nõ poterant crede- m 109
re:quia iterũ dixit Esaias:Excæcauit oculos eorũ,& indurauit cor eorũ:ut nõ uideant o- I
culis,& intelligant corde,& conuertant̃,& sanem eos.[n]Hæc dixit Esaias, quãdo uidit glo n 110
riam eius:& locutus est de eo.Veruntamẽ & ex principib.multi crediderũt in eũ, sed pro X
pter pharisæos nõ confitebant̃,ut de synagoga non eijcerentur.Dilexerunt em̃ gloriã ho
minum magis q̃ gloriã dei.[o]Iesus aũt clamauit & dixit: Qui credit in me, nõ credit in me, o 111
sed in eũ qui misit me.Et qui uidet me, uidet eũ qui me misit.[p] Ego lux in mundũ ueni: ut I
omnis qui credit in me,in tenebris nõ maneat. Et si quis audierit uerba mea & nõ custo- p 112
dierit,ego nõ iudico eum. Non enim ueni ut iudicẽ mundũ, sed ut saluificẽ mundũ. Qui X
spernit me & nõ accipit uerba mea,habet qui iudicet eum.Sermo quem locutus sum, ille
iudicabit eum in nouissimo die.Quia ego ex meipso nõ sum locutus, sed qui misit me pa
ter, ipse mihi mandatũ dedit, quid dicam, & quid loquar.Et scio quia mandatũ eius uita
B æterna est.Quæ ergo ego loquor,sicut dixit mihi pater,sic loquor. Cap. XIII

ANte diem festũ paschæ,sciẽs Iesus quia uenit hora eius,ut trãseat ex hoc mũdo ad pa
trem,cum dilexisset suos qui erãt in mũdo,in finẽ dilexit eos.[a]Et cœna facta,cũ dia- a 113 IX
bolus iam misisset in cor ut traderet eũ Iudas Simonis Iscariotis, [b] sciens quia om̃ia dedit b 114
ei pater in manus, & quia à deo exiuit, & ad deũ uadit: [c] surgit à cœna & ponit uestimẽta III
sua.Et cum accepisset linteum præcinxit se.Deinde misit aquam in peluim: & cœpit laua- c 115
re pedes discipulorum,& extergere linteo quo erat præcinctus.Venit ergo ad Simonem X
Petrum:& dixit ei Petrus:Domine,tu mihi lauas pedes?Respõdit Iesus, & dixit ei: Quod
ego facio,tu nescis modo:scies autem postea.Dicit ei Petrus:Non lauabis mihi pedes in-
æternum.Respondit ei Iesus:Si non lauero te,non habebis partem mecũ.Dicit ei Simon
Petrus: Domine,non tantum pedes meos,sed & manus & caput.Dicit ei Iesus:Qui lotus
est,non indiget nisi ut pedes lauet:sed est mundus totus. Et uos mundi estis, sed non om
nes. Sciebat enim quisnam esset qui traderet eum:propterea dixit, nõ estis mundi omnes.
Postquam ergo lauit pedes eorum,accepit uestimenta sua, & cum recubuisset, iterum di
xit eis, Scitis quid fecerim uobis? [d] Vos uocatis me magister & domine, & bene dicitis, d 116
sum etem̃. [e] Si ergo ego laui pedes uestros dominus & magister, & uos debetis alter alte III e 117
rius lauare pedes.Exemplum enim dedi uobis,ut quemadmodũ ego feci uobis,ita et uos X
faciatis. [f] Amen amẽ dico uobis: nõ est seruus maior domino suo, neq; apostolus maior f 118
est eo,qui misit illum. Si hæc scitis, beati eritis si feceritis ea. [g] Non de omnibus uobis di- III g 119
co:Ego scio quos elegerim,sed ut adimpleatur scriptura:Qui manducat mecum panem, X
leuabit contra me calcaneum suum. Amodo dico uobis priusquam fiat, ut credatis cum
factum fuerit,quia ego sum.[h] Amen amen dico uobis,qui accipit si quem misero,me ac- h 120
cipit:qui autẽ me accipit,accipit eum qui me misit.[i] Et cum hęc dixisset Iesus, turbatus est I i 121
spiritu,& protestatus est,& dixit:Amen amen dico uobis, quia unus ex uobis tradet me.[k] IIII
Aspiciebant ergo adinuicem discipuli hęsitantes de quo diceret.[l] Erat aũt recũbens unus k 122
ex discipulis eius in sinu Iesu,quem diligebat Iesus:Innuit ergo huic Simon Petrus,& di- I l 123
xit ei:Quis est de quo dicit? Itaq; cum recubuisset ille supra pectus Iesu,dicit ei,Domine, X
quis est? Respondit Iesus, ille est cui ego intinctum panẽ porrexero. [m] Et cum intinxisset m 124 IX

n 125 panē, dedit Iudę Simonis Iſcariotis. Et poſt buccellā tūc introiuit in eū Satanas.ⁿEt dicit C
x ei Ieſus: Quod facis, fac citius. Hoc aūt nemo ſciuit diſcūbentiū, ad quid dixerit ei. Quidā
em̄ putabāt, quia loculos habebat Iudas, quod dixiſſet ei Ieſus: Eme ea quæ opus ſunt no-
bis ad diē feſtū, aut egenis ut aliqd daret. Cū ergo accepiſſet ille buccellā, exiuit cōtinuo:
erat aūt nox. Cum ergo exiſſet, dixit Ieſus: Nūc clarificatus eſt filius hoīs, & deus clarifica
tus eſt in eo. Si deus clarificatus eſt in eo, & deus clarificabit eū in ſemetipſo, & cōtinuo
clarificabit eū. Filioli, adhuc modicū uobiſcū ſum. Quęretis me, & ſicut dixi Iudęis, quò
ego uado, uos nō poteſtis uenire. Et uobis dico modo: Mādatū nouū do uobis, ut diliga
o 126 tis inuicē, ſicut dilexi uos, ut & uos diligatis inuicē. In hoc cognoſcēt oēs quia diſcipuli
I mei eſtis, ſi dilectionē habueritis ad inuicē.ᵒDicit ei Simō Petrus: Dn̄e quò uadis? Reſpō-
dit Ieſus: Quò ego uado, non potes me modo ſequi, ſequeris aūt poſtea. Dicit ei Petrus:
Quare nō poſſum te ſequi modo? Animā meā pro te ponā. Reſpōdit ei Ieſus: Animā tuā
pro me pones? Amē amen dico tibi: nō cantabit gallus, donec ter me neges. Cap. XIIII
a 127 Eᵃ T ait diſcipulis ſuis: Nō turbet̄ cor ueſtrū. Creditis in deū, et in me credite. In domo
x patris mei māſiones multæ ſunt. Si quo minus dixiſſem uobis, quia uado parare uo
bis locū. Et ſi abiero & præparauero uobis locū, iterū uenio & accipiā uos ad meipſum:
ut ubi ſum ego, & uos ſitis. Et quò ego uado, ſcitis, & uiā ſcitis. Dicit ei Thomas: Dn̄e, ne
ſcimus quò uadis, & quō poſſumus uiā ſcire? Dicit ei Ieſus: Ego ſum uia, ueritas, & uita.
Nemo uenit ad patrē niſi per me. Si cognouiſſetis me, & patrē meū utiq; cognouiſſetis.
Et amodo cognoſcitis eū, & uidiſtis eū. Dicit ei Philippus: Dn̄e, oſtende nobis patrē, &
ſufficit nobis. Dicit ei Ieſus: Tanto tēpore uobiſcū ſum, & nō cognouiſtis me Philippe?
Qui uidet me, uidet & patrē, quō tu dicis, oſtende nobis patrē? Nō credis, quia ego in pa
tre, & pater in me eſt? Verba quæ ego loquor uobis, à meipſo nō loquor. Pater in me ma
nens, ipſe fecit opera. Nō creditis, quia ego in patre, & pater in me eſt? Alioqui propter D
opera ipſa credite. Amen amē dico uobis, qui credit in me, opera quę ego facio, & ipſe fa
b 128 ciet, & maiora horū faciet, quia ego ad patrē uado.ᵇEt quodcunq; petieritis patrē in no-
IIII mine meo, hoc faciam: ut glorificetur pater in filio. Si quid petieritis me in nomine meo,
hoc faciam. Si diligitis me, mandata mea ſeruate. Et ego rogabo patrē, & alium paracletū
dabit uobis: ut maneat uobiſcum in æternū, ſpiritum ueritatis, quem mundus non poteſt
accipere, quia non uidet eum, nec ſcit eum. Vos aūt cognoſcetis eum, quia apud uos ma-
nebit, & in uobis erit. Non relinquā uos orphanos, ueniam ad uos. Adhuc modicū, &
mundus iam me non uidet. Vos aūt uidebitis me, quia ego uiuo, & uos uiuetis. In illo die
uos cognoſcetis, quia ego ſum in patre meo: & uos in me, & ego in uobis. Qui habet mā-
c 129 data mea, & ſeruat ea: ille eſt qui diligit me.ᶜQui autem diligit me, diligetur à patre meo:
I
d 130 & ego diligam eum, & manifeſtabo ei meipſum.ᵈDicit ei Iudas, non ille Iſcariotis: Domi
X ne quid factum eſt, quia manifeſtaturus es nobis teipſum, & nō mundo? Reſpondit Ieſus
& dixit ei: Si quis diligit me, ſermonem meum ſeruabit, & pater meus diliget eum: & ad
eum ueniemus, & manſionem apud eum faciemus. Qui non diligit me, ſermones meos
e 131 non ſeruat.ᵉEt ſermonē quem audiſtis non eſt meus, ſed eius qui miſit me patris. Hęc lo-
I
f 132 quutus ſum uobis, apud uos manēs.ᶠParacletus autem ſpiritus ſanctus quem mittet pater
X in nomine meo, ille uos docebit omnia, & ſuggeret uobis omnia quæcūq; dixero uobis.
Pacem meam relinquo uobis, pacem meā do uobis. Non quō mūdus dat, ego do uobis.
Nō turbetur cor ueſtrum, neq; formidet. Audiſtis quia ego dixi uobis, uado & uenio ad
uos. Si diligeretis me, gauderetis utiq;, q͞a uado ad patrē, quia pater maior me eſt. Et nūc
dixi uobis priuſquā fiat: ut cum factū fuerit, credatis. Iam non multa loquar uobiſcū. Ve
nit em̄ princeps mundi huius, & in me nō habet quicquā. Sed ut cognoſcat mūdus quia
diligo patrē: & ſicut mandatum dedit mihi pater, ſic facio. Cap. XV
EGo ſum uitis uera, & pater meus agricola eſt. Omnē palmitē in me nō ferentē fructū
tollet eū: et omnē q̄ fert fructū, purgabit eū ut fructū plus afferat. Iam uos mūdi eſtis
ꝓpter ſermonē quē locut⁹ ſum uobis: Manete in me, & ego in uobis. Sicut palmes nō po
teſt ferre fructū à ſemetipſo, niſi māſerit in uite: ſic nec uos niſi in me māſeritis. Ego ſum

A uitis, uos palmites. Qui manet in me, & ego in eo, hic fert fructū multum, q̃a sine me ni-
hil potestis facere. Si quis in me nō māserit, mittet̃ foras sicut palmes, et arescet, et colligēt a 133 IIII
eū & in ignē mittēt, & ardet. [a]Si manseritis in me, & uerba mea in uobis manserint: quod- b 134
cūq; uolueritis petetis, & fiet uobis. [b]In hoc clarificatus est pater meus, ut fructū plurimū X
afferatis, & efficiamini mei discipuli. Sicut dilexit me pater, & ego dilexi uos. Manete in di
lectiōe mea. Si præcepta mea seruaueritis, manebitis in dilectiōe mea, sicut & ego pręce-
pta patris mei seruaui, & maneo in eius dilectiōe: Hęc loquutus sum uobis, ut gaudiū me
um in uobis sit: & gaudiū uestrū impleat̃. Hoc est pręceptū meū, ut diligatis inuicē sicut
dilexi uos. [c]Maiorē hac dilectionē nemo habet, q̃ ut animā suam ponat quis pro amicis c 135 IIII
suis. [d]Vos amici mei estis, si feceritis quæ ego præcipio uobis. Iā nō dico uos seruos, quia d 136
seruus nescit quid faciat dn̄s eius. Vos aūt dixi amicos, quia omnia quæcunq; audiui à pa X
tre meo, nota feci uobis. Nō uos me elegistis, sed ego elegi uos, et posui uos ut eatis & fru e 137 IIII
ctū afferatis, & fructus uester maneat: [e]ut quodcunq; petieritis patrē in noīe meo, det uo f 138
bis. [f]Hæc mādo uobis, ut diligatis inuicē. Si mūdus uos odit, scitote quia me priorē uobis X
odio habuit. Si de mūdo fuissetis, mūdus quod suū erat diligeret. Quia uero de mūdo nō g 139 III
estis, sed ego elegi uos de mundo, propterea odit uos mūdus. [g]Memētote sermonis mei, h 140
quē ego dixi uobis: Nō est seruus maior dn̄o suo. [h]Si me persecuti sunt, & uos persequen X
tur. Si sermonē meū seruauerint, & uestrū seruabūt. [i]Sed hæc oīa facient uobis propter i 141 I
nomē meū: [k]quia nesciunt eum qui misit me. [l]Si nō uenissem, & locutus fuissem eis, pec- k 142 III
catū nō haberēt. Nūc aūt excusationē non habent de peccato suo. [m]Qui me odit, & patrē l 143
meum odit. [n]Si opera nō fecissem in eis, quæ nemo alius fecit, peccatum non haberent. X
Nūc aūt & uiderūt: & oderūt me & patrē meū. Sed ut adimpleat̃ sermo qui in lege eorū m 144 I
scriptus est: Quia odio habuerūt me gratis. Cū aūt uenerit paracletus, quem ego mittā uo n 145
B bis à patre, spiritū ueritatis, qui à patre procedit, ille testimoniū perhibebit de me, & uos X
testimonium perhibebitis, quia ab initio mecum estis.

Cap. XVI

H[a]Aec loquutus sum uobis, ut nō scandalizemini. Absq; synagogis faciēt uos. Sed ue
niet hora ut omnis qui interficit uos, arbitret̃ obsequiū se præstare deo. Et hæc faci a 146 I
ent uobis, quia non nouerunt patrem neq; me. Sed hæc loquutus sum uobis, ut cum ue- b 147
nerit hora eorum reminiscamini, quia ego dixi uobis. [b]Hæc autem uobis ab initio non di X
xi: quia uobiscum eram. Et nunc uado ad eum qui misit me, & nemo ex uobis interrogat
me, quò uadis. Sed quia hæc loquutus sum uobis, tristicia impleuit cor uestrū. Sed ego
ueritatem dico uobis, expedit uobis ut ego uadam. Si em̄ ego nō abiero, paracletus nō ue
niet ad uos. Si aūt abiero, mittā eum ad uos. Et cum uenerit ille, arguet mundū de pecca-
to, & de iustitia & de iudicio. De peccato quidē: quia non crediderunt in me. De iusticia
uero, quia ad patrē uado: & iam non uidebitis me. De iudicio aūt, quia princeps mundi
huius iudicatus est. Adhuc multa habeo uobis dicere, sed nō potestis portare modo. Cū
autem uenerit ille spiritus ueritatis, docebit uos omnē ueritatē. Non enim loquetur à se-
metipso: sed quæcunq; audiet, loquetur, & quæ uentura sunt annunciabit uobis. Ille me
clarificabit, quia de meo accipiet, & annunciabit uobis. [c]Omnia quæcunq; habet pater, c 148 III
mea sunt. [d]Propterea dixi, quia de meo accipiet: & annunciabit uobis. Modicū & iam nō
uidebitis me, & iterum modicum & uidebitis me, quia uado ad patrem. Dixerūt ergo ex d 149
discipulis eius adinuicem: Quid est hoc quod dicit nobis, modicū & nō uidebitis me, & X
iterum modicū & uidebitis me, quia uado ad patrem. Dicebant ergo: Quid est hoc quod
dicit, modicum? Nescimus quid loquitur. Cognouit aūt Iesus: quia uolebant eum interro
gare, & dixit eis: De hoc quæritis inter uos, quia dixi: Modicum & nō uidebitis me, & ite
rum modicū & uidebitis me. Amen amen dico uobis: plorabitis & flebitis uos: mundus
autem gaudebit. Vos autem contristabimini, sed tristicia uestra uertetur in gaudium. Mu
lier cum parit, tristiciam habet, quia uenit hora eius. Cum autem peperit puerum, iam nō
meminit pressuræ, propter gaudium: quia natus est homo in mundū. Et uos igitur nunc
quidem tristiciam habetis. Iterum autem uidebo uos: & gaudebit cor uestrum, & gaudi- e 150
um uestrum nemo tollet à uobis. Et in illo die me non interrogabitis quicquam. [f]Amen IIII
amen

amẽ dico uobis:si qd petieritis patrẽ in nomine meo,dabit uobis. Usq; modo nõ petistis c
f 151 quicq̃ in nomine meo:petite & accipietis,ut gaudiũ uestrũ sit plenũ.[f] Hæc in prouerbijs
x locutus sum uobis. Venit hora cũ iã non in prouerbijs loquar uobis, sed palam de patre
meo annũciabo uobis.In illo die in noĩe meo petetis. Et nõ dico uobis,quia ego rogabo
patrẽ de uobis.Ipse eñ pater amat uos,qa uos me amastis, & credidistis, quia à deo exiui.
Exiui à patre & ueni in mundũ,iterũ relinquo mundũ & uado ad patrẽ. Dicũt ei discipu
li eius:Ecce nũc palã loqueris:& prouerbiũ nullũ dicis.Nũc scimus,quia scis omia, & nõ
g 152 opus est tibi ut quis te interroget.In hoc credimus, quia à deo existi. [g] Respõdit eis Iesus:
IIII Modo creditis?Ecce uenit hora,& iã uenit,ut dispergamini unusquisq; in propria,& me
h 153 solũ relinquatis,& nõ sum solus,quia pater mecũ est.[h]Hęc locutus sum uobis,ut in me pa
x cem habeatis.In mundo pressuram habetis:sed cõfidite,ego uici mundum. Cap. XVII

HAec locutus est Iesus:& subleuatis oculis in cœlũ,dixit:Pater,uenit hora: clarifica filium tuũ,ut filius tuus clarificet te. Sicut dedisti ei potestatẽ omnis carnis, ut omne quod dedisti ei det eis uitam æternã.Hæc est aũt uita æterna, ut cognoscant te solum deũ uerum,& quem misisti Iesum Christũ. Ego te clarificaui super terram, opus cõsummaui quod dedisti mihi ut faciã.Et nunc clarifica me tu pater apud temetipsum,claritate quam habui priusquã mundus fieret apud te.Manifestaui nomen tuum hominibus,quos dedisti mihi de mundo. Tui erant,& mihi eos dedisti, & sermonẽ meum seruauerunt. Nunc cognouerunt,quia omnia quæ dedisti mihi,abs te sunt.Quia uerba quæ dedisti mihi,dedi eis.Et ipsi acceperunt,& cognouerũt uere,quia à te exiui, & crediderũt,quia tu me misisti.Ego pro eis rogo:Nõ pro mundo rogo,sed pro his quos dedisti mihi,quia tui sunt, & mea omnia tua sunt,& tua mea sunt,& clarificatus sum in eis. Et iam nõ sum in mũdo, & hi in mundo sunt,& ego ad te uenio.Pater sancte,serua eos in nomine tuo quos dedisti mihi,ut sint unũ sicut & nos.Cum essem cũ eis,ego seruabã eos in nomine tuo. Quos D
dedisti mihi custodiui: et nemo ex eis perijt nisi filius pditionis,ut scriptura impleat.Nũc aũt ad te uenio,& hęc loquor in mũdo,ut habeãt gaudiũ meũ impletũ in semetipsis. Ego dedi eis sermonẽ tuũ: & mũdus eos odio habuit: quia nõ sunt de mundo:sicut & ego nõ sum de mũdo.Non rogo ut tollas eos de mundo, sed ut serues eos à malo. De mũdo nõ sunt:sicut & ego nõ sum de mũdo. Sanctifica eos in ueritate,sermo tuus ueritas est.Sicut tu me misisti in mundũ:ita & ego misi eos in mundũ.Et pro eis ego sanctifico meipsum: ut sint & ipsi sanctificati in ueritate.Nõ pro eis aũt rogo tantũ:sed et pro eis qui credituri sunt per uerbũ eorũ in me:ut oẽs unũ sint:sicut tu pater in me,& ego in te,et ut ipsi in nobis unum sint, ut credat mundus quia tu me misisti . Et ego claritatẽ quam dedisti mihi, dedi eis ut sint unũ sicut & nos unũ sumus.Ego in eis,& tu in me:ut sint cõsummati in unum,& cognoscat mũdus, quia tu me misisti, & dilexisti eos, sicut & me dilexisti. Pater,
quos dedisti mihi uolo ut ubi ego sum,& illi sint mecũ, ut uideant claritatẽ meã quã de-
a 154 disti mihi,quia dilexisti me ante constitutionẽ mundi.[a]Pater iuste mundus te nõ cogno-
III
b 155 uit,ego aũt te cognoui.[b]Et hi cognouerũt,quia tu me misisti. Et notũ feci eis nomẽ tuũ,
x & notum faciam:ut dilectio qua dilexisti me,in eis sit,& ego in ipsis. Cap. XVIII

H[a]Aec cũ dixisset Iesus, egressus est cum discipulis suis trãs torrentẽ Cedron,ubi erat
a 156 hortus, in quẽ introiuit ipse & discipuli eius. [b]Sciebat aũt & Iudas qui tradebat eũ,
I
b 157 locũ,quia frequẽter Iesus cõuenerat illuc cũ discipulis suis.[c]Iudas ergo cũ accepisset co-
x hortẽ,& à põtificib. & pharisęis ministros,uenit illuc cũ laternis & facib.& armis.[d]Iesus
c 158 itaq; sciẽs oĩa quę futura erãt super eũ,processit & dixit eis:Quẽ quęritis?Respõderũt ei:
I
d 159 Iesum Nazarenũ.Dixit eis Iesus: Ego sum.Stabat aũt & Iudas qui tradebat eũ cũ ipsis.Vt
x ergo dixit eis,ego sum:abierũt retrorsum,& ceciderunt in terrã. Iterũ ergo interrogauit
eos:Quẽ quęritis?Illi aũt dixerũt:Iesum Nazarenũ. Respõdit Iesus: Dixi uobis, quia ego
sum:Si ergo me quæritis,sinite hos abire,ut impleret sermo quẽ dixit:Quia quos dedisti
e 160 mihi,nõ perdidi ex eis quẽq̃.[e]Simon ergo Petrus habẽs gladiũ eduxit eũ,& percussit pon
I
f 161 tificis seruũ,& abscidit auriculã eius dexterã.Erat autem nomẽ seruo Malchus.[f]Dixit er-
I go Iesus Petro: Mitte gladiũ in uaginam, calicẽ quem dedit mihi pater, nõ bibam illum?

Cohors

A [g] Cohors aūt & tribunus & ministri Iudęorū cōprehenderūt Iesum & ligauerūt eum:[b] & g 162 I
adduxerūt eū ad Annam primū. Erat enim socer Caiphæ, qui erat pōtifex anni illius. Erat b 163
aūt Caiphas qui consiliū dederat Iudęis: quia expedit unū hominē mori pro populo.[i] Se- x
quebatur aūt Iesum Simon Petrus & alius discipulus.[k] Discipulus aūt ille erat notus pōti- i 164 IIII
fici: & introiuit cū Iesu in atriū pontificis.[l] Petrus aūt stabat ad ostiū foris.[m] Exiuit ergo di- k 165
scipulus alius qui erat notus pōtifici, & dixit ostiariæ, & introduxit Petrū.[n] Dixit ergo Pe- x
tro ancilla ostiaria: Nunquid & tu ex discipulis es hoīs istius? Dicit ille: Non sum.[o] Stabāt l 166 I
aūt serui & ministri ad prunas, quia frigus erat: & calfaciebāt se. Erat aūt cū eis & Petrus m 167
stans & calfaciēs se. Pōtifex ergo interrogauit Iesum de discipulis suis, & de doctrina eius. x
[p] Respondit ei Iesus: Ego palam locutus sum in mūdo, ego semper docui in synagoga & in n 168 I
templo: quo oēs Iudæi cōueniunt, & in occulto locutus sum nihil:[q] Quid me interrogas? o 169
Interroga eos qui audierūt quid locutus sum ipsis, ecce hi sciunt quæ dixerim ego.[r] Hæc x
aūt cū dixisset, unus assistēs ministrorū, dedit alapā Iesu dicēs: Sic respondes pontifici?[s] Re p 170 I
spondit ei Iesus: Si male locutus sum: testimoniū perhibe de malo: si aūt bene, quid me cę q 171
dis?[t] Et misit eū Annas ligatū ad Caipham pontificē.[u] Erat aūt Simon Petrus stans, et calfa x
ciēs se. Dixerūt ergo ei: Nunquid & tu ex discipulis eius es? Negauit ille, & dixit: Nō sum. r 172 I
Dicit unus ex seruis pōtificis, cognatus eius cuius abscidit Petrus auriculā, Nónne ego te s 173
uidi in horto cū illo? Iterū ergo negauit Petrus: & statim gallus cātauit.[x] Adducūt ergo Ie- x
sum ad Caiphā in prætoriū. Erat aūt mane,[y] & ipsi nō introierūt in prætoriū: ut nō conta t 174 I
minarent, sed ut māducarēt pascha. Exiuit ergo Pilatus ad eos foras, et dixit: Quam accusa u 175
tionē affertis aduersus hominē hūc? Respōderūt, & dixerūt ei: Si nō esset hic malefactor, I
non tibi tradidissemus eum. Dixit ergo eis Pilatus: Accipite eum uos, & secundū legē ue- x 176 I
stram iudicate eum. Dixerūt ergo ei Iudæi: Nobis nō licet interficere quenquā: ut sermo y 177
B Iesu impleret, quē dixit, significās qua morte esset moriturus.[z] Introiuit ergo iterū in prę- x
toriū Pilatus, & uocauit Iesum, & dixit ei, Tu es rex Iudæorū? Respōdit Iesus, A temetipso z 178 I
hoc dicis, an alij tibi dixerūt de me?[a] Respondit Pilatus, Nunquid ego Iudæus sum? Gens a 179
tua & pontifices tradiderunt te mihi, quid fecisti? Respondit Iesus, Regnū meum non est x
de hoc mundo. Si ex hoc mundo esset regnū meum, ministri mei utiq; decertarent ut nō
traderer Iudæis, nunc autem regnum meum non est hinc.[b] Dixit itaq; ei Pilatus, Ergo rex b 180 IIII
es tu. Respondit Iesus, tu dicis, quia rex sum ego.[c] Ego in hoc natus sum, & ad hoc ueni in c 181
mundum, ut testimonium perhibeam ueritati. Omnis qui est ex ueritate, audit uocem me x
am. Dixit ei Pilatus, Quid est ueritas? Et cum hoc dixisset, iterū exiuit ad Iudæos,[d] & dixit d 182 IX
eis, Ego nullam inuenio in eo causam.[e] Est autem consuetudo, ut unum dimittā uobis in e 183
pascha, uultis ergo dimittam uobis regem Iudæorum?[f] Clamauerunt rursum omnes, di- IIII f 184
centes, Non hunc, sed Barrabam. Erat autem Barrabas latro. Cap. XIX I
T[a] Vnc ergo apprehēdit Pilatus Iesum, & flagellauit. Et milites plectētes coronā de spi a 185 IIII
nis imposuerūt capiti eius, & ueste purpurea circūdederūt eū, & ueniebāt ad eū, et di b 186
cebant, Aue rex Iudæorū, & dabāt ei alapas.[b] Exiuit ergo iterum Pilatus foras, & dicit eis: IX
Ecce adduco eū uobis foras, ut cognoscatis, qa nullā inuenio in eo causam.[c] Exiuit ergo c 187 IIII
Iesus portās coronā spineā & purpureū uestimentū. Et dicit eis, Ecce homo.[d] Cū ergo ui- d 188
dissēt eū pōtifices & ministri, clamabāt, dicētes, Crucifige, crucifige eū.[e] Dicit eis Pilatus, I
Accipite eū uos, & crucifigite.[f] Ego em̄ nō inuenio in eo causam.[g] Respōderūt ei Iudæi, e 189 x
Nos legē habemus, & secundū legē debet mori, quia filiū dei se fecit.[h] Cū ergo audisset Pi f 190
latus hunc sermonē, magis timuit, & ingressus est prætoriū iterū & dicit ad Iesum, Vnde IX
es tu? Iesus aūt respōsum nō dedit ei.[i] Dixit ergo ei Pilatus, Mihi nō loqueris? Nescis qa po g 191 x
testatē habeo crucifigere te, & potestatē habeo dimittere te? Respōdit Iesus, Nō haberes h 192
potestatē aduersus me ullā, nisi tibi datū esset desuper, ꝓpterea qui me tradidit tibi, maius IIII
peccatū habet. & exinde quęrebat Pilatus dimittere eū. Iudęi aūt clamabant, dicentes, Si i 193 x
hunc dimittis, nō es amicus Cæsaris, Om̄is qui se regē facit, cōtradicit Cæsari. Pilatus aūt
cum audisset hos sermones, adduxit foras Iesum, & sedit pro tribunali, in loco qui dicitur
lithostratos, Hebraice aūt gabatha (erat aūt parasceue paschæ hora quasi sexta) & dicit

Iudæis

k 194 I Iudęis:Ecce rex uester.[k]Illi aũt clamabãt:Tolle,tolle, crucifige eũ.[l]Dixit eis Pilatus:Regẽ C
uestrũ crucifigã?Respõderũt põtifices:Nõ habemus regẽ nisi Cæsarẽ.[m]Tũc ergo tradidit
l 195 X eis illũ,ut crucifigeret̃.[n]Susceperũt aũt Iesum,& eduxerunt eũ:& baiulans sibi crucẽ, exi-
m 196 I uitin eũ qui dicit̃ caluarię locũ,Hebraice aũt golgotha:ubi crucifixerũt eũ:[o]& cũ eo ali-
os duos hinc & hinc,mediũ aũt Iesum.[p] Scripsit aũt & titulũ Pilatus: & posuit super cru-
n 197 I cem.Erat aũt scriptũ:Iesus Nazarenus rex Iudæorũ.[q]Hunc ergo titulũ multi Iudæorũ le-
o 198 I gerũt:quia prope ciuitatẽ erat locus ubi crucifixus est Iesus:& erat scriptũ Hebraice,Gręce & Latine.Dicebãt ergo Pilato põtifices Iudæorũ:Noli scribere,rex Iudæorũ: sed quia
p 199 I ipse dixit:rex sum Iudæorũ.Respõdit Pilatus:Quod scripsi,scripsi.[r] Milites ergo cũ cruci
q 200 X fixissent eũ,acceperũt uestimẽta eius:& fecerũt quatuor partes,unicuiq; militi partẽ & tu
nicã.Erat aũt tunica incõsutilis,desuper cõtexta per totũ.Dixerũt ergo adinuicẽ:Nõ scin
r 201 I damus eã, sed sortiamur de illa cuius sit:ut scriptura impleret̃,dicẽs:Partiti sunt uestimẽta
s 202 X mea sibi:& in uestẽ meã miserunt sortẽ.Et milites quidẽ hęc fecerũt.[s]Stabãt aũt iuxta cru
cem Iesu mater eius:& soror matris eius,Maria Cleophæ,& Maria Magdalene. Cũ uidisset ergo Iesus matrẽ & discipulũ stantẽ quẽ diligebat,dixit matri suę:Mulier ecce filius tu
t 203 IIII us.Deinde dicit discipulo:Ecce mater tua.Et ex illa hora accepit eã discipulus in suã.[t]Po-
stea sciens Iesus quia iam oĩa cõsummata sunt:ut consummaret̃ scriptura,dixit:Sitio.Vas
autem erat positũ aceto plenũ.Illi aũt spongiam plenam aceto hyssopo circũponẽtes, ob
u 204 I tulerunt ori eius.[u]Cum ergo accepisset Iesus acetũ,dixit:Consummatũ est,& inclinato ca
x 205 X pite,tradidit spiritũ.[x]Iudæi ergo quoniã parasceue erat,ut nõ remanerent in cruce corpo
ra sabbato,erat enim magnus dies ille sabbati,rogauerũt Pilatũ,ut frangerentur eorũ cru
ra & tollerent̃.Venerunt ergo milites, & primi quidẽ fregerunt crura,& alterius qui cru
cifixus est cum eo.Ad Iesum aũt cum uenissent,ut uiderunt eum iam mortuũ, non frege-
rũt eius crura,sed unus militũ lancea latus eius aperuit:& cõtinuo exiuit sanguis & aqua. D
Et qui uidit,testimoniũ perhibuit, & uerũ est testimoniũ eius. Et ille scit quia uera dicit,
ut & uos credatis.Facta sunt enim hæc ut scriptura impleretur : Os nõ cõminuetis ex eo.
y 206 I Et iterum alia scriptura dicit : Videbunt in quẽ transfixerunt.[y]Post hoc aũt rogauit Pila-
tum Ioseph ab Arimathia:eo quod esset discipulus Iesu, occultus aũt propter metum Iu-
dæorum,ut tolleret corpus Iesu.Et permisit Pilatus.Venit ergo,& tulit corpus Iesu.[z] Ve
z 207 X nit aũt & Nicodemus qui uenerat ad Iesum nocte primum , ferens mixturam myrrhę &
aloes quasi libras centum.[a] Acceperunt ergo corpus Iesu, & ligauerunt eum linteis cum
a 208 I aromatibus,sicut mos est Iudæis sepelire. Erat aũt in loco ubi crucifixus est hortus , & in
horto monumentũ nouum,in quo nondũ quisquam positus fuerat . Ibi ergo propter pa
rasceuen Iudæorum,quia iuxta erat monumentum,posuerunt Iesum. Cap. XX

a 209 I V[a]Na aũt sabbati Maria Magdalene uenit mane cũ adhuc tenebræ essent ad monumẽ
tum:& uidit lapidẽ sublatũ à monumẽto.[b]Cucurrit ergo & uenit ad Simonẽ Petrũ,
b 210 X & ad alium discipulũ quẽ amabat Iesus,& dicit illis: Tulerunt dñm de monumẽto:& ne-
scimus ubi posuerunt eũ.Exijt ergo Petrus & ille alius discipulus & uenerũt ad monumẽ
tum.Currebãt aũt duo simul, & ille alius discipulus præcucurrit citius Petro, & uenit pri
mus ad monumentũ.Et cũ se inclinasset,uidit posita linteamina,nõ tamẽ introiuit.Venit
ergo Simon Petrus sequẽs eũ, & introiuit in monumẽtũ,& uidit linteamina posita & su-
darium quod fuerat super caput eius nõ cum linteaminib.positũ, sed separatim inuolutũ
in unum locũ.Tunc ergo introiuit & ille discipulus qui uenerat primus ad monumentũ:
& uidit & credidit,nondũ enim sciebant scripturã, quia oportet eũ à mortuis resurgere.
c 211 I Abierũt ergo discipuli iterũ ad semetipsos.[c]Maria aũt stabat ad monumentũ foris,plorãs.
Dum ergo fleret,inclinauit se & prospexit in monumentũ.Et uidit duos angelos in albis
d 212 X sedẽtes,unũ ad caput, & unum ad pedes ubi positũ erat corpus Iesu.[d] Dicũt ei illi:Mulier
quid ploras? Dicit eis, Quia tulerũt dñm meum,& nescio ubi posuerũt eum.Hęc cum di-
xisset,cõuersa est retrorsum, & uidit Iesum stantẽ & nõ sciebat quia Iesus est. Dicit ei Ie-
sus, Mulier quid ploras? Quẽ quęris? Illa existimãs quia hortulanus esset,dixit ei,Dñe, si
tu sustulisti eum , dicito mihi ubi posuisti eum, & ego eum tollam. Dixit ei Iesus, Maria.

Conuersa

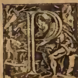
A Conuersa illa dixit ei:Rabboni,quod dicitur magister.Dicit ei Iesus:Noli me tangere. Nondume- C
nim ascendi ad patrem meum.Vade autem ad fratres meos,& dic eis: Ascendo ad patrem meum
& patrem uestrum,& deum meum & deum uestrum.Venit Maria Magdalene annuncians disci-
pulis:quia uidi dominum,& hæc dixit mihi: [e] Cum ergo sero esset die illo una sabbatorum,& fo- e 213
res essent clausæ,ubi erant discipuli congregati propter metum Iudæorũ:uenit Iesus & stetit in me- IX
dio,& dixit eis:Pax uobis.Et cum hoc dixisset, ostendit eis manus & latus. [f] Gauisi sunt ergo disci- f 214
puli uiso domino.Dixit ergo eis iterũ:Pax uobis.Sicut misit me pater, & ego mitto uos. Hoc cum X
dixisset,insufflauit & dixit eis:Accipite spiritum sanctum. [g] Quorum remiseritis peccata,remittun- g 215 VII
tur eis:& quorum retinueritis,retenta sunt. [h] Thomas autem unus de duodecim,qui dicitur Didy h 216
mus non erat cum eis quando uenit Iesus.Dixerunt ergo ei alij discipuli: Vidimus dominũ.Ille au- X
tem dixit eis: Nisi uidero in manibus eius fixuram clauorum, & mittam digitum meum in locum
clauorum,& mittam manum meam in latus eius,non credam. [i] Et post dies octo iterum erant di- i 217
scipuli eius intus & Thomas cum eis.Venit Iesus ianuis clausis,& stetit in medio,& dixit eis:Pax uo IX
bis.Deinde dicit Thomæ:Infer digitum tuum huc,& uide manus meas, & affer manum tuam, &
mitte in latus meum,& noli esse incredulus, sed fidelis. [k] Respondit Thomas & dixit ei : Dominus k 218
meus & deus meus.Dicit ei Iesus:Quia uidisti me,credidisti?Beati qui non uiderunt & crediderũt. X
Multa quidem & alia signa fecit Iesus in conspectu discipulorum suorum quæ non sunt scripta in
libro hoc. Hæc autem scripta sunt ut credatis: quia Iesus est Christus filius dei, & ut credentes ui-
tam habeatis in nomine eius.

Caput XXI

P[a]Ostea manifestauit se iterum Iesus ad mare Tiberiadis.Manifestauit autẽ sic: Erant simul Si- a 219
mon Petrus & Thomas qui dicitur Didymus, & Nathanael qui erat in Cana Galilææ, & filij IX
Zebedæi,& alij ex discipulis eius duo.Dicit eis Simon Petrus: Vado piscari.Dicunt ei: Venimus &
nos tecum.Et exierunt & ascenderunt in nauim,& illa nocte nihil prendiderũt. Mane autem iam
facto,stetit Iesus in littore:non tamen cognouerunt discipuli quia Iesus est.Dicit ergo eis Iesus:Pue
ri,nunquid pulmentarium habetis?Responderunt ei:Non. Dicit eis: Mittite in dexterã nauigij re-
B te,& inuenietis.Miserunt ergo retia, & iam non ualebant illud trahere præ multitudine piscium. D
[b] Dicit ergo discipulus ille quẽ diligebat Iesus Petro:Dominus est.Simon Petrus cum audisset quia b 220
dominus est,tunica succinxit se(erat enim nudus)& misit se in mare. Alij autem discipuli nauigio X
uenerunt.Non enim longe erant à terra,sed quasi cubitis ducentis,trahentes rete piscium. [c] Vt er- c 221 IX
go descenderunt in terram,uiderunt prunas positas, & piscem superpositum & panem. Dicit eis d 222
Iesus:Afferte de piscibus quos prendidistis nunc. [d] Ascendit Simon Petrus & traxit rete in terrã ple IX
num magnis piscibus,centum quinquaginta tribus.Et cum tanti essent,non est scissum rete. [e] Dicit e 223 IX
eis Iesus:Venite,prandete. [f] Et nemo audebat discumbentium interrogare eum, tu quis es: sciẽtes f 224
quia dominus est. [g] Et uenit Iesus,& accepit panem,& dabat eis,& piscem similiter. [h] Hoc iam ter- X
tio manifestatus est Iesus discipulis suis cum surrexisset à mortuis.Cum ergo prandisset,dicit Simo g 225 IX
ni Petro Iesus:Simon Ioãnis diligis me plus his?Dicit ei: Etiam domine,tu scis quia amo te.Dicit ei: h 226
[i] Pasce agnos meos. Dicit ei iterum: [k] Simon Ioannis diligis me?At ille : Etiam domine,tu scis quia X
amo te.Dicit ei iterum: [l] Pasce agnos meos.Dicit ei tertio: [m] Simon Ioannis amas me? Contristatus i 227 IX
est Petrus quia dixit ei tertio?amas me,& dixit ei:Domine tu omnia nosti:tu scis quia amo te. Dicit k 228
ei: [n] Pasce oues meas. [o] Amen amen dico tibi : cum esses iunior cingebas te, & ambulabas ubi uo- X
lebas.Cum autem senueris,extendes manus tuas,& alius te cinget & ducet quò tu non uis. Hoc au l 229 IX
tem dixit significans qua morte clarificaturus esset deũ. Et cum hoc dixisset, dicit ei: Sequere me. m 230
Conuersus Petrus,uidit illum discipulum quem diligebat Iesus sequentem: qui & recubuit in cœ- X
na super pectus eius,& dixit:Domine quis est qui tradet te?Hunc ergo cum uidisset Petrus,dixit Ie n 231 IX
su:Domine hic autem quid?Dicit ei Iesus:Si eum uolo manere donec ueniam, quid ad te? Tu me o 232
sequere.Exijt ergo sermo inter fratres:quia discipulus ille non moritur,& nõ dixit ei Iesus,nõ mo- X
ritur:sed,si eum uolo manere donec ueniam,quid ad te? Hic est discipulus qui testimonium per-
hibet de his, & scripsit hæc, & scimus quia uerum est testimonium eius. Sunt autem & alia multa
quæ fecit Iesus: quæ si scribantur per singula, nec ipsum arbitror mundum capere posse eos qui
scribendi sunt libros.

Euangelij secundum Ioannem finis.

A # DIVI HIERONYMI IN EPISTOLAM AD GALATAS AD PAVLAM ET EVSTOCHIVM PROOEMIVM. C

AVCI admodum dies sunt ex quo Epistolam Pauli ad Philemonem interpretatus ad Galatas transcenderam: multis retrorsum in medio prætermissis, & ecce subito literæ mihi de urbe allatæ sunt: nūciantes & Albinam uenerabilem anum præsentiæ domini redditam, & sanctam Marcellam matris contubernio destitutam, magis nunc uestrum ô Paula & Eustochium flagitare solatium. Et quia hoc interim fieri non potest propter grandia maris in medio spacia atq; terrarum: repente uulnus impressum saltem scripturarum uellem curare medicamine. Scio equidē ardorem eius, scio fidem, quam flammā semper habeat in pectore, superare sexū, obliuisci hominis, & diuinorū uoluminum tympano cōcrepante, rubrum huius seculi pelagus transfretare. Certe cum Romæ essem, nunquā tam festina me uidit ut nō de scripturis aliquid interrogaret. Neq; uero more Pythagorico quicquid responderam rectum putabat: nec sine ratione præiudicata apud eam ualebat autoritas: sed examinabat omnia & sagaci mente uniuersa pēsabat: ut me sentirem non tam discipulam habere q̄ iudicem. Itaq; quod & illi absenti pergratum fore, & uobis quæ in præsentiarū estis utile existimo: aggrediar opus intentatum ante me linguæ nostræ scriptoribus, & à Græcis quoq; ipsis uix paucis, ut rei poscebat dignitas usurpatū. Non quia ignorē Caiū Marium Victorinū, qui Romæ pueros rhetoricam docuit, ædidisse cōmentarios in Apostolum: sed quod occupatus ille eruditione seculariū literarū, scripturas omnino sanctas ignorauerit, & nemo possit quāuis eloquens de eo bene disputare quod nesciat. Quid igitur, ego stultus aut temerarius qui id pollicear quod ille non potuit? Minime. Quin potius in eo mihi uideor cautior atq; timidior, quod imbecillitatem uirium mearum sentiens, Origenis commentarios sum secutus. Scri-
B psit enim ille uir in Epistolā Pauli ad Galatas quinq; propria uolumina, & decimū Stromatū suorum librum cōmatico super explanatione eius sermone cōpleuit: tractatus quoq; uarios & excerpta quæ uel sola possint sufficere composuit. Prætermitto Didymū uidentem meum, & Laodicenū de Ecclesia nuper egressum, & Alexandrū ueterem hæreticum: Eusebium quoq; Emesenum, & Theodorum Heracleoten, qui & ipsi nonnullos super hac re cōmentariolos reliquerūt. E quibus si uel pauca decerperē, fieret aliquid quod non penitus contēneretur. Itaq; ut simpliciter fatear: legi hęc omnia, & in mente mea plurima coaceruans, accito notario uel mea uel aliena dictaui: nec ordinis, nec uerborū interdū, nec sensuum memoriā retentans. Iam domini tātum misericordiæ est, ne per imperitiam nostrā ab alijs bene dicta dispereant, & nō placeant inter extraneos quæ placent inter suos. Argumentum itaq; epistolæ huius breuiter comprehendens: hac præfatione cōmoneo: ut sciatis eandem esse materiam & Epistolæ Pauli ad Galatas, & quæ ad Romanos scripta est. Sed hoc differre inter utramq;: quod in illa altiori sensu & profundioribus usus est argumentis: hic quasi ad eos scribens de quibus in consequentibus ait: O insensati Galatæ, & sic insipientes estis: tali sermone moderatus est: quod increparet potius quàm doceret, & quem possent stulti intelligere: ut communes sententias communi oratione uestiret, & quos ratio suadere non poterat, reuocaret autoritas. Nullus quidem Apostoli sermo est: uel per epistolam uel præsentis, in quo nō laboret docere antiquæ legis onera deposita, & omnia illa quæ in typis & imaginibus præcesserunt, id est ocium sabbati: circuncisionis iniuriam: Kalendarum & trium per annum solennitatū recursus: scrupulositatem ciborum, & per dies singulos lauacra iterum sordidanda, gratia Euangelij subrepente cessasse: quam non sanguis uictimarum sed fides animæ credentis impleret. Verum alibi pro parte, & ut se aliud agenti hæc quæstio obtulerat, ex latere disputatū est, & penè perstrictum. In his autem duabus ut dixi Epistolis, specialiter antiquæ legis cessatio & nouæ introductio continetur. Sed ad Galatas hoc proprium habet: quod non scribit ad eos qui ex Iudæis in Christum crediderant, & paternas putabant ceremonias obseruandas: sed ad eos qui ex gentibus fidem Euangelij receperant, & rursum retro lapsi, quorundam fuerant autoritate deterriti: asserentium Petrum quoq; & Iacobum, & totas Iudææ ecclesias

A sias, euangeliũ Christi cum lege ueteri miscuisse. Ipsum etiam Paulũ aliud in Iudæa facere, aliud nationibus prædicare: & frustra eos in crucifixũ credere, si id negligendũ putarẽt, quod apostolorũ principes obseruarent. Quamobrẽ ita cautè inter utrunq; & medius incedit: ut nec euangelij prodat gratiã pressus pondere & autoritate maiorũ, nec præcessoribus faciat iniuriã, dum assertor est gratiæ: obliquè uerò & quasi per cuniculos latẽter incedens, ut Petrũ doceat pro cõmissa sibi circuncisionis plebe facere, ne ab antiquo uiuendi more desciscens, in crucẽ scandalizata non crederet: & sibi prædicatione gentiũ credita, æquũ esse id pro ueritate defendere, quod alius pro dispensatione simularet. Quod nequaquã intelligẽs Bataneotes & sceleratus ille Porphyrius, in primo operis sui aduersum nos libro: Petrũ à Paulo obiecit esse reprehensum, quod non recto pede incederet ad euangelizandũ, uolens & illi maculam erroris inurere, & huic procacitatis, & in cõmune ficti dogmatis accusare mendaciũ, dum inter se ecclesiarum principes discrepent. Quæ quidem & orantibus uobis leuiter quo sensu sint dicta contingimus, & in suis locis plenius exequemur. Sed iam tempus est, ut ipsius apostoli uerba ponentes, singula quæq; pandamus. C

COMMENTARIORVM HIERONYMI in Epistolam ad Galatas Liber primus.

AD GALATAS

PAVLVS apostolus, non ab hominibus, neq; per hominẽ: sed per Iesum Christum & deum patrẽ qui suscitauit eũ à mortuis. Et qui

P*Aulus apostolus, non ab hominibus, neq; per hominem.*] Non superbè, ut quidam putant, sed necessariè, neq; ab hominibus, neq; per hominem se apostolũ esse proponit, sed per Iesum Christum & deum patrẽ: ut eos qui Paulũ extra duodecim apostolos uentilabant, & nescio unde subito prorupisse, uel à

B maioribus ordinatum astruebant, hac autoritate confunderet. Potest aũt & obliquè in Petrum & in cæteros dictum accipi: quod non ab apostolis ei sit traditũ euangelium, sed ab ipso Iesu Christo, qui & illos apostolos elegerat. Hoc autem ideo præparatur, ut nemo sibi contra legis onera pro euangelij gratia disputanti, possit opponere, sed Petrus hoc dixit, sed apostoli hoc statuerunt, sed præcessores tui aliud decreuerunt. Quod quidem in sequentibus nunc quasi occulto sermone præludens manifestius facit, dum ab eis qui uidentur esse aliquid nihil in se collatum refert, & ipsi Petro in faciem restitisse se scribit: nulla se dicens necessitate compulsum ut hypocrisi cederet Iudæorum. Quod si temerarium quibusdã uidetur eum cõtra apostolos quamuis occulte locutum: qui Hierosolymam idcirco perrexerit, ut cum eis conferret euangelium: ne fortè in uacuum curreret, aut cucurrisset, illo intelligentiam transferamus: Vsque hodie à patriarchis Iudæorum apostolos mitti: à quibus etiam tunc reor Galatas deprauatos legem obseruare cœpisse: uel certe alios de Iudæis credentibus in Christum perrexisse Galatiam, qui assererent Petrum quoq; apostolorũ principem & Iacobum fratrem domini, legis ceremonias custodire. Ad distinctionem itaq; eorum qui mittuntur ab hominibus, & sui qui sit missus à Christo, tale sumpsit exordium. Paulus apostolus, non ab hominibus, neq; per hominem. ἀπόστολος autem, hoc est missus, Hebræorũ propriè uocabulũ est: quod Silas quoq; sonat: cui à mittẽdo Misso nomen impositũ est. Aiunt Hebræi inter ipsos quoq; prophetas & sanctos uiros esse quosdã qui & prophetæ & apostoli sint: alios uero qui tantum prophetæ. Denique Moysen, cui dicitur: Ergo mittam te ad Pharaonem, & ipse respondeat: Prouide alium quẽ mittas. Et Esaiam, cui loquitur deus: Quem mittã, & quis ibit ad populũ istum: esse & apostolos & prophetas. Vnde & nos possumus intelligere Ioannẽ quoq; baptistã & propherã & apostolũ appellãdũ: siquidẽ ait scriptura: Fuit homo missus à deo, cui nomẽ erat Ioãnes. Et in epistola ad Hebræos propterea Paulũ solita cõsuetudine nec nomẽ suũ, nec apostoli uocabulũ præposuisse: quia de Christo erat dicturus. Habentes ergo principẽ sacerdotũ & apostolũ cõfessionis nostræ Iesum: nec fuisse congruũ, ut ubi Christus apostolus dicendus erat, ibi etiã Paulus apostolus poneretur. Quatuor aũt genera apostolorum sunt. Vnum, quod neq; ab hominibus, neq; per hominẽ, sed per Iesum Christũ & deũ patrẽ. Aliud quod à deo quidẽ est, sed per hominem. Tertiũ, quod ab homine, non à deo. Quartũ, quod neq; à deo, neq; per hominẽ, neq; ab homine, sed à semetipso. De primo genere potest esse Esaias cæteriq; prophetæ, & ipse apostolus Paulus: qui neque ab hominibus neq; per hominẽ, sed à deo patre & Christo missus est. De secundo, Iesus filius Naue: qui à deo quidem est apostolus constitutus, sed per hominẽ Moysen. Tertium genus est, cum hominũ fauore & studio aliquis ordinat̃. Vt nunc uidemus plurimos non dei iudicio, sed redempto fauore uulgi in sacerdotium subrogari. Quartũ est pseudoprophetarũ, & pseudoapostolorum. De quibus Apostolus: Istiusmodi, inquit, pseudoapostoli, operarij iniquitatis: transfigurãtes se in apostolos Christi, qui dicũt: Hæc dicit dñs: & dñs nõ misit eos. Verum non talis apostolus Paulus, qui neq; ab hominibus, neq; per hominem, sed à deo patre per Iesum Christũ missus est. Ex quo approbatur, Hebionis & Photini etiam hinc hæresis retũdenda, quod dominus noster Iesus Christus deus sit: dum apostolus qui à Christo ad prædicationẽ euangelij missus est, negat se missum esse ab homine. Subrepunt hoc loco cæteræ hæreses: quæ putatiuam Christi carnem uendicantes: deum aiunt Christũ esse, nõ hominẽ. Necnon & noua hæresis: quæ dimidiatã Christi asserit dispensationẽ. Atq; ita ecclesiæ fides inter tanta falsorum dogmatum naufragia constituta: si Christum fateatur hominem: Hebion Photinusq; subrepunt. Si deum esse contenderit: Manichæus & Marcion, & nouelli dogmatis autor ebulliunt. In cõmune itaq; audiant: Christum & deum esse & hominem. Non quod alius deus sit, & alius homo: sed qui deus semper erat, homo ob nostrã salutem esse dignatus est. Sciendũ quoq; in Marcionis apostolo nõ esse scriptũ, & per deum patrẽ: uolentis exponere

Exo. 3.c Esa. 6.c Heb. 3.a D 2. Cor. 11.c

A Christū non à deo patre, sed per semetipsum suscitatū:
Ioan. 2. d ut est illud: Soluite templū hoc & ego in triduo suscita-
bo illud. Necnō & alibi: Nemo tollit animā meā à me,
sed ego pono eā à meipso: Potestatē habeo ponēdi eā,
& rursum potestatē habeo sumēdi illā. a ¶ Et qui, etc.]

Et qui mecum sunt omnes fratres, Ecclesijs Galatiæ. Gratia uobis & pax à deo patre & domino nostro Iesu Christo. Qui dedit semetipsum pro peccatis nostris ut eriperet nos de præsenti seculo malo secundum uoluntatem dei & patris nostri: cui est gloria in secula seculorum amen. Miror quod tam cito transferimini ab eo qui uos uocauit in gratiā Christi Iesu in aliud euangelium quod non est aliud, nisi sunt aliqui qui uos conturbant

In alijs epistolis, Sosthenes & Siluanus, interdū & Timotheus in exordio præponunť: in hac tantū qa necessaria erat autoritas plurimorum, omnium fratrum nomē assumitur. Qui & ipsi forsitan ex circūcisione erant, & a Galatis non contemptui ducebanť. Plurimū quippe facit ad populū corrigendū, multorū in una re sententia atq; cōsensus. Quod aūt ait: ecclesijs Galatiæ, & hoc
notandū quia hic tantū generaliter nō ad unam eccle-
siā unius urbis, sed ad totius prouinciæ scribat ecclesi-
as, & ecclesias uocet, quas postea errore arguat depra-
uatas. Ex quo noscendū dupliciter ecclesiā posse dici, &
eam quæ nō habet maculam aut rugā, & uere corpus
Christi sit, & eā quæ in Christi nomine absq; plenis per-
fectisq; uirtutibus congregeť. Quomodo sapiētes bifa-
riam nuncupanť: tam hi qui sunt plenæ perfectæq; uir-
tutis q̄ illi qui incipiūt & in profectu positi sunt. De per-
Prou. 9. b fectis diciť: mittam in uos sapientes. De incipientibus:
Argue sapientē & diliget te. Qui enim plenæ cōsumma-
tæq; uirtutis est, correptione nō indiget. Iuxta hūc sen-
sum de cæteris quoq; uirtutibus intelligendū: quod sci-
licet fortis & prudēs, pius, castus, iustus, & temperās, in-
B terdū plene, interdū abusiue accipiať. b ¶ Gratia, etc.]
Non ut in cæteris epistolis, dei patris & dñi nostri Iesu
Christi gratiam ponit & pacem: per quas absq; operū
merito, & peccata nobis cōcessa sunt pristina, & pax in-
dulta post ueniam: sed prudenter iam causam agit ad-
uersum eos qui fuerant à lege præuenti, & putabant se
posse ex operibus iustificari: ut scirent dei saluos gratia
in eo perseuerare debere quod cœperant. c ¶ Qui de-
dit, etc.] Neq; filius se dedit pro peccatis nostris absque
uoluntate patris: neq; pater tradidit filiū sine filij uolū-
tate: sed hæc est uolūtas filij, uoluntatē patris implere: ut
Psal. 39. b ipse loquitur in psalmo: Ut facerē uoluntatem tuā, de-
us meus uolui. Dedit se aūt filius: ut iniustitiam quæ e-
rat in nobis, iustitia ipse subuerteret. Tradidit se sapien-
tia, ut insipientiā expugnaret. Sanctitas & fortitudo se
obtulit: ut spurcitiam infirmitatēq; deleret. Atq; ita non
solum in futuro seculo iuxta promissam spem qua cre-
dimus, sed etiā hic de præsenti seculo nos liberauit: dū
cōmortui Christo transfiguramur in nouitatē sensus,
& nō sumus de hoc mūdo, à quo merito nec amamur.
Quæritur quomodo præsens seculum malū dictū sit.
Solent quippe hæretici hinc capere occasiones: ut aliū
lucis & futuri seculi: alium tenebrarū & præsentis affe-
ctant conditorē. Nos autem dicimus, non tam seculum
ipsum quod die ac nocte annis currit & mēsibus appel-
lari malum, quàm ὁμωνύμως ea quæ in seculo fiūt: quo-
Gen. 47. b modo sufficere diciť diei malitia sua, & dies Iacob mo-
dici esse scribunť & pessimi. Nō quo spaciū temporis in
quo uixit Iacob malū fuerit, sed quo ea quæ sustinuit,
per uaria eū exercuerint tentamenta. Deniq; eo tēpore
quo ille pro coniugibus seruiebat, & multis conflicta-
bať angustijs: Esau in requie erat: atq; ita idē tēporis spa-
Eccl. 7. b ciū, alij bonū alij malū fuit. nec scriptū esset in Ecclesia-
ste: Ne dixeris quia dies mei priores erant boni super
1. Ioan. 5. d istos: nisi ad discrimen malorū. Unde Ioannes ait: Mun-
dus omnis in maligno positus est. Nō quod mūdus ip- C
se sit malus, sed quod mala in mūdo fiāt ab hominibus Esa. 22. d
manducemus & bibamus dicētibus, cras enim morie-
mur. Et ipse Apostolus: Redimētes, inquit, tēpus: quia Eph. 5. d
dies mali sunt. Infamanť & saltus cum latrocinijs pleni sunt: non quo terra peccet & syluæ, sed quo infamiā homicidij loca quoq; traxerint. Detestamur & gladium, quo humanus effusus est cruor, & calicē in quo uenenū tēperatū est, non gladij calicisq; peccato: sed quod odiū mereantur illi q̄ his male usi sunt. Ita & secu-
lū quod est spaciū temporū, nō per semetipsum aut bo-
nū aut malū est: sed per eos qui in illo sunt, aut bonū ap-
pellať aut malū. Quapropter Valētini delyramēta & fa-
bulæ contēnendæ sunt: qui triginta αἰῶνας suos ex eo
q̄d in scripturis secula leganť effinxit: dicēs eos esse ani-
malia, & per quadradas & ogdoadas, decadas quoq;
& duodecadas tot ædidisse numeros seculorū: quot Ae-
neia fœtus scropha generauit. Quærendū quoq; qd sit
inter seculū & seculū seculi siue secula seculorū: & ubi p̄
breui tēporis spacio, ubi pro æternitate ponať: quia in
Hebræo seculū, id est עולם ubi ו literā positā habue-
rit, æternitatē significat: ubi uero sine ו scribiť, annum
quinquagesimū: quē illi Iobileū uocāt. Ob hāc causam Exod. 21. a
& ille Hebræus q̄ propter uxorē & liberos amās dñm
suū, aure pertūsa seruituo subiugať, seruire iubeť in secu-
lū: hoc est usq; ad annū quinquagesimū. Et Moabitæ & Deut. 23. a
Amonitæ nō ingrediunť ecclesiā dñi, usq; ad quintā & D
decimā generationē & usq; in seculū: Quia omnis dura
cōditio, Iobilei soluebať aduentu. Quidā dicūt eundē
esse sensum in seculis seculorū: quē in sanctis sanctorū,
in cœlis cœlorū, in operibus operū, in Cāticis cantico-
rū: & quam habent differentiā cœli ad eos quorū cœli
sunt, & sancta quæ sanctorū cōparatiōe sunt sanctiora,
& opera quæ operū prælatione meliora sunt, & cantica
quæ inter cantica uniuersa præcellunt: eandē habere &
seculū, quæ seculorū collatiōe sunt secula. Præsens itaq;
seculū ita edisserūt, ut dicant ex eo tēpore illud esse nu-
merandū ex quo cœlum & terra sunt cōdita, & currere
usq; ad cōsummationem mūdi, quo Christus iudicatu-
rus est omnia. Reuocāt quoq; ultra, & in priora p̄mo-
uēt gradū, de præteritis & futuris seculis disputātes, bo-
na an mala fuerint seu futura sint: & in tam profundas
incidūt quæstiones, ut libros quoq; & infinita uolumi-
na super hac dissertione cōdiderint. Quod aūt prolo-
gus Pauli, amē Hebræo sermone concludiť אמן Lxx.
trāstulerūt γένοιτο, id est fiat: Aquila πεπιστωμένως ue-
re siue fideliter. Quod etiam in Euangelio à saluatore
semper assumiť, sua per amen uerba firmante. d ¶ Mi-
ror quod, etc.] Verbum translationis in Genesi primum Gen. 5. d
legimus: ubi Enoch transtulit deus & non inueniebať.
Et in regnorū postea libris: quando Achab à cultu dei 3. Reg. 21. d
ad idolorum uenerationem trāstulit uxor sua Iezabel,
ut faceret iuxta omnia quæ fecit Amorræus quē disper-
didit dominus à facie filiorum Israel. Sed cū sit utraq;
translatio: illa dei est, hæc diaboli. Qui trāsfertur à deo,
non inuenitur ab inimicis suis, nec ei potest insidiator
obrepere. Hoc quippe significare æstimo, & non inue-
niebatur. Qui uero trāsfertur à diabolo: in hoc trāsfer-
tur quod uidetur esse sed non est. Sapientes quoq; secu-
li eos qui de dogmate transferuntur ad dogmata, trāsla-
latos uocant: ut Dionysius ille cuius fuit ante sententias
dolo-

turbant,& uolunt conuertere euangelium Chriſti. Sēd
licet nos aut angelus de coelo euangelizet uobis præter
quàm quod euangelizauimus uobis, anathema ſit. Si-
cut prædiximus,& nunc iterum dico:ſi quis uobis euan
gelizauerit præter id quod accepiſtis,anathema ſit. Mo-
dō enim hominibus ſuadeo,an deo: aut quæro homi-
nibus placere? Si adhuc hominibus placerē, Chriſti ſer-
uus

A dolorē nō eſſe malū: poſtq̄ oppreſſus calamitatibus &
dolore cruciatus,cœpit affirmare q dolor eſſet ſummū
omniū malorum: ab his appellatus eſt trāſpoſitus ſiue
trāſlatus, q ſcilicet à priori decreto recedēs in cōtrariū
recidiſſet. Mirat itaq; Paulus, primū q translati ſint ab
euangelij libertate in
legaliū operū ſeruitu
tem. Deinde quod tā
cito trāſlati: quia nō
eiuſdē reatus eſt trāſ-
ferri ab aliquo diffi-
culter,& cito trāſfer-
ri: ut in martyrio nō
eadē pœna plectitur,
qui abſq; colluctatio
ne & tormētis ſtatim
proſiluit ad negādū:
ut ille qui inter eculeos,fidiculas,igneſq; diſtortus, cō
pulſus eſt quod credebat negare. Recēs adhuc erat euā
gelij prædicatio,nō grande tēpus in medio,quo Gala-
tas Apoſtolus ab idolis ad Chriſtum traduxerat. Mira
rur itaq; quomodo tā cito receſſerint ab eo ad cuius no
mē dudū facti fuerāt Chriſtiani. Habet aūt & locus ipſe
ὑπέρβατον,quod ita ſuo ordine legi poteſt: Miror q tā
cito transferimini à Chriſto Ieſu,q uos uocauit in gra-
Mat. 2.c tia,dicēs: Nō ueni uocare iuſtos,ſed peccatores ad pœ-
nitentiā. Gratia quippe ſalui facti ſumus,& nō per legē.
Translati aūt,inquit,eſtis in aliud euangeliū: quod nō
eſt aliud,quia omne quod falſum eſt nō ſubſiſtit,& qd
Heſt. 14.c ueritati contrariū,nō eſt: ut illud: Ne tradas dñe ſceptrū
tuū his qui non ſunt. Et ea quæ nō erant uocauit deus:
ut faceret eſſe quod nō erat. Si aūt hoc de his q in eun-
dem credebant deum,& eaſdē ſcripturas habebant di-
citur,q translati ſint in aliud euangelium,quod nō eſt
B euangeliū: quid de Marcione & cæteris hæreticis,q con
ditorē reſpuunt, & alterius dei Chriſtū ſimulant, æſti-
mare debemus? Qui nō in interpretatione legis & lite
ræ pugna uel ſpiritus labunt & corruunt: ſed de toto ec
cleſiæ iure diſcordant. Pulchrè aūt ait: Niſi ſi ſunt aliqui
qui uos conturbant, & uolunt cōuertere euangelium
Chriſti. Volunt,inquit,euangeliū Chriſti mutare,con-
uertere,turbare: ſed non ualent. Quia huius eſt,ut nō
poſſit aliud eſſe,q̄ uerū eſt. Omnis qui euangeliū alio
interpretatur ſpiritu & mente q̄ ſcriptū eſt,credētes tur
bat,& conuertit euangeliū Chriſti: ut id quod in facie
eſt,poſt tergum faciat, & ea quæ poſt tergū ſunt, uertat
in faciem. Si quis tantū literā ſequit, poſteriora ponit
in faciem. Si quis Iudæorū interpretationibus acquie-
ſcit,poſt tergū mittit ea quæ ex natura ſua in faciē con-
ſtituta ſunt. Necnon & illud congrue,quod translatio-
nis uerbum Galatis coaptatū eſt. γαλατία enim trāſla
tionem in noſtra lingua ſonat. a ¶ *Sed licet nos,&c.*]
Poteſt & hyperbolice dictum accipi: nō quo aut Apo-
ſtolus aut angelus aliter potuerint prædicare q̄ ſemel
dixerāt: ſed etiā ſi hoc poſſet fieri ut & apoſtoli & ange-
li mutarentur, tamē nō eſſet ab eo quod ſemel acceptū
Rom. 8.g fuerat recedēdum: maxime cum ipſe Apoſtolus in alio
loco firmitatē fidei ſuæ oſtendat, dicens: Scio quia neq;
mors,neq; uita,neq; angeli,neq; principatus,neq; præ
ſentia,neq; futura,neq; fortitudo,neq; altitudo,neque
profundum, neq; alia creatura poterit nos ſeparare à
dilectione dei, quæ eſt in Chriſto Ieſu domino noſtro.
Rom. 9.a Veritatem dico,& nō mentior,teſtimoniū mihi perhi-
bente conſciētia mea. Hæc quippe dicta nō ſunt eius q
poſſit à Chriſti fide & dilectione aliquando diſcedere.
Qui aūt nolunt ὑπερβολικῶς hoc dictum eſſe,ſed uere:
quod ſcilicet poſſint & apoſtoli & angeli ad peiora con
uerti: illud opponūt, quod & ipſe Paulus ſcierit poſſe ſe
labi ſi ſegnius ageret dicēs: Subijcio aūt corpus meum
& in ſeruitutē redigo, ne alijs prædicās, ipſe reprobus C
inueniar. Angelos quoq; eſſe mutabiles q nō ſeruaue-
rint principatū ſuū,ſed relinquētes propriū domiciliū,
iudicio magni diei uinculis æternis ſub caligine reſer-
uantur. Dei ſolius naturā eſſe immutabilē: de quo ſcri-
bit: Tu uero ipſe es. Pſal. 101.d
Et ipſe de ſe: Ego deus
ueſter,& non mutor.
Cecidiſſe luciferū q Malac. 3.b
mane oriebat,& eū q
mittebat quondā ad
oēs gētes,in terra eſſe
contritū. Eleganter in
hoc loco uir doctiſſi-
mus Tertullianus ad
uerſus Apellē & eius
uirginē Philumenē,
quā angelus quidā diabolici ſpiritus & peruerſus im-
pleuerat: hūc eſſe ſcribit angelū,cui multo anteq̄ Apel-
les naſceret,ſpiritus ſancti uaticinio ſit anathema p apo
ſtolū prophetatū. Porrò ἀνάθεμα uerbū propriè Iudæ
orū eſt,& poſitū tā in Ieſu Naue q̄ in Numeris: qn om- Ioſue 6.7.b
nia quæ erant in Hiericho & Madianitarū, deteſtationi Num. 21.a
& anathemati habenda dñs imperauit. Interrogemus
eos, qui Chriſtū & apoſtolū Paulū, boni dei & uſq; ad
illud tēpus ignorati,uel filiū aſſerūt eſſe uel ſeruū, q ma
le dicere neſciat,nec nouerit aliquē condēnare: quomo
do nunc apoſtolus eius uerbo Iudæorū, id eſt creato-
ris utat,& perire uel angelū uel apoſtolū uelit,cum ipſe
nō ſoleat ulciſci. Quod aūt addidit, ſicut prædiximus,
& nūc iterū dico: oſtendit ſe in principio hoc ipſum ca-
uentē denūciaſſe anathema eis q aliter prædicaturi e-
rant,& nūc poſtq̄ prædicatū eſt,id anathema decerne-
re quod ante prædixerat. Propterea aūt & ſibi, quem
aliud in Iudæa facere,aliud docere in gentib. crimina- D
bantur,& angelo quē maiorē etiā præceſſorib. ſuis apo
ſtolis eſſe conſtabat,anathema denunciauit: ut nō ma-
gna Petri & Ioānis putaretur autoritas: cum nec ſibi li-
ceret qui eos ante docuerat,nec angelo aliter prædica-
re q̄ ſemel didicerant. Se itaq; & angelū nominatim po
ſuit: alios uero abſq; nomine. Si qs,inquit,uobis euan
gelizauerit,ut in generali uocabulo nec præceſſoribus
faceret iniuriā,& tamen nomina eorū latēter oſtēderet.
b ¶ *Modo enim,etc.*] Non putemus ab Apoſtolo nos do
ceri, ut exemplo ſuo hominum iudicia cōtemnamus,
qui in alio loco dixerit: Scientes ergo timorē domini, 2.Cor. 5.b
hominibus ſuademus: deo aūt manifeſti ſumus, & il-
lud: Sine offenſione eſtote Iudæis & gentib. & eccleſiæ
dei,ſicut & ego omnibus per omnia placeo,nō quærēs
quod mihi utile eſt, ſed quod multis ut ſaluent. Sed ſi
fieri poteſt ut pariter & deo & hominibus placeamus,
placendū & hominibus. Sin autem aliter nō placemus
hominibus,niſi deo diſpliceamus: deo magis q̄ homi-
nibus placere debemus. Alioquin & ipſe infert,cur om
nibus per omnia placeat: Non quærēs, inquiēs, quod
mihi utile eſt,ſed quod multis ut ſaluentur. Qui aūt ex Philip. 2.c
ea charitate quæ non quærit quæ ſua ſunt,ſed quæ alie-
na,placet omnibus ut ſaluētur: utiq; deo primum pla-
cet,cui ſalus hominum curæ eſt. Habet aūt & uerbum
quod hic ſpecialiter additū eſt, modo: uel placēdū eſſe
pro tempore hominibus uel diſplicendum: ut qui mo
do non placet propter euangelij ueritatem, placoerit
quondam ob ſalutem plurimorum. Placuerat Paulus
aliquando Iudæis, cum æmulator exiſtens paternarū
traditionū: ſine querela ante in lege uerſatus eſt,& tan-
tum habuit in maiorum ceremonijs ardoris & fidei,ut
in Stephani nece particeps fuerit,& Damaſcum perre-
xerit ad eos,qui à lege deſciuerāt uinciendos. Sed poſt
quam in uas electionis de perſecutore translatus eſt,&

A coepit prædicare fidẽ quam quondã expugnauerat:cœ
pit pariter displicere Iudæis quib. ante placuerat. Hoc
est ergo quod ait: Nũquid quæro Iudæis placere:qbus
displicẽdo deo placui: Si enĩ illis placerẽ, adhuc Chri-
sti seruus nõ essem. Assererẽ quippe legẽ & euãgelij gra
tiam destruerẽ. Nunc
aũt propterea ne in si
mulationem quidem
obseruandæ legis ad
ducor:quia non quæ
ro & deo placere pari
ter & Iudæis : quibus
quicunq; placet, deo
displicet. Ipsũ quoq;
uerbũ, suadere, de hu
mano usu sumptum
est : cũ quis id quod
ipse habet & semel im
bibit, etiã cæteris conatᷣ inserere, & in plurimis scriptu
rarũ locis legitᷣ:ex quibus illud est : Suasio nõ est ex eo
Act. 19.b qui uocauit uos. Necnõ & in actibus apostolorũ: Vene
& 28.f rũt ergo ad eũ Iudæi in hospitiũ multi:quibus expone
bat, contestãs eis regnũ dei, suadẽsq; eis de Iesu, ex lege
Moysi & prophetis usq; ad uesperũ. Hoc aũt totũ ideo:
quia disseminatũ de eo fuerat, occulte illũ custodire le-
gẽ, & Hierosolymis cũ his qui Iudaizabant cõsortium
miscuisse. a ¶ *Notum, etc.*] Ex hoc loco Hebionis & Pho
tini dogma conteritᷣ:quod deus sit Christus, & non tan
tũ homo. Si enim euangeliũ Pauli non est secundũ ho
minẽ, neq; ab homine accepit illud aut didicit: sed per
reuelationẽ Iesu Christi:nõ est utiq; homo Iesus Chri-
stus qui Paulo euangeliũ reuelauit. Quod si nõ est ho-
mo, cõsequẽter deus est. Nõ quo hominẽ negemus as-
sumptũ:sed quo tantum hominem renuamus. Quæri
B tur utrum totus orbis ecclesiæ dei acceperint euange-
liũ an hominis: Quotus enĩ quisq; nostrũ per reuelatiõ
nem Christi didicit, & non homine prædicante cogno
2.Cor.13.a uit: Ad quod respõdebimus eos qui possint dicere: An
experimentum eius quæritis qui in me loquitur Chri
stus, Et, uiuo autẽ iam non ego, uiuit autẽ in me Chri-
stus:non tam ipsos docere q̃ in ipsis deum qui ad san-
Psal. 81.b ctos loquatur: Ego dixi dij estis, & filij excelsi omnes, &
statim de peccatoribus: Vos autem ut homines morie
mini, & tanq̃ unus de principibus cadetis. Cum igitur
Paulus loquitur & Petrus, qui non moriũtur ut homi-
nes:neq; ut unus de principibus corruũt:deos esse ma
nifestũ est. Qui aũt dij sunt:tradunt dei Euangelium &
non hominis. Marcion & Basilides & cæteræ hæretico-
rum pestes, non habẽt dei Euangeliũ:quia non habent
spiritũ sanctũ sine quo humanum fit Euangeliũ quod
docetur. Nec putemus in uerbis scripturarũ esse Euan
geliũ:sed in sensu. Nõ in superficie, sed in medulla. Nõ
in sermonũ folijs:sed in radice rationis. Dicitur in pro
Mich. 2.b pheta de deo: Sermones eius boni sunt cũ eo. Tunc scri
ptura utilis est audientibus, cum absq; Christo non di
citur:cum absq; patre non profertur: cũ sine spiritu nõ
eam insinuat ille qui prædicat. Alioquin & diabolus q
Ezech. 13.c loquitur de scripturis, & omnes hæreses secũdum Eze
chiel inde sibi consuunt ceruicalia, quæ ponant sub cu
bito uniuersæ ætatis. Ego quoq; ipse q loquor, si Chri-
stum in me habeo, nõ habeo euangeliũ hominis: si au-
Psal. 49.c tẽ peccator sum:dicitur mihi: Peccatori dixit deus: qua
re tu enarras iustitias meas, & assumis in labijs tuis te-
stamentum meum: Tu autem odisti disciplinã, & pro-
iecisti uerba mea post te, & cætera quæ sequũtur. Gran
de periculũ est in ecclesia loqui, ne forte interpretatio-
ne peruersa, de euangelio Christi, hominis fiat euãge-
lium:aut quod peius est diaboli. Inter accipere autẽ &
discere hoc inter est:quod accipit euangelium cui pri-

uus non essem. Nõtum enim uobis facio fratres euan-
gelium quod euangelizatum est à me: quia non est se-
cundum hominem:neq; enim ego ab homine accepi il
lud neq; didici:sed per reuelationem Iesu Christi. Audi-
stis enim conuersationẽ meam aliquando in Iudaismo:
quoniã supra modũ persequebar ecclesiam dei, & expu
gnabam illam, & proficiebã in Iudaismo, supra multos
coætaneos meos in genere meo:abundãtius æmulator
existens

mum insinuatᷣ, & ad fidem eius adducitᷣ, ut credat uera C
esse quæ scripta sunt. Discit aũt is : qui ea quæ in illo per
ænigmata & parabolas figurata sunt, explanata & dis-
serta cognoscit, & cognoscit nõ homine reuelante, sed
Christo qui reuelauit Paulo: aut Paulo in quo loquitur
Christus. Verbũ quo
que ipsum ἀποκαλύ-
ψεως id est, reuelatio
nis, proprie scriptura
rũ est, & à nullo sapiẽ
tiũ seculi apud Græ-
cos usurpatũ. Vnde
mihi uidentᷣ quemad
modũ in alijs uerbis
quæ de Hebræo in
Græcũ LXX. interpre
tes transtulerũt:ita &
in hoc magnopere es
se conatos ut proprietatẽ peregrini sermonis exprime
rẽt noua nouis rebus uerba fingentes, & sonare, cum
quid tectũ & uelatũ, ablato desuper operimẽto ostendi
tur & proferrᷣ in lucem. Hoc ut manifestius fiat:accipite Exod. 33.b
exemplũ. Moyses cũ deo reuelata & aperta facie loque & 34.g
batur, id est absq; uelamine: ad populũ autem loquẽs
quia uultum eius attendere non ualebant, uelamẽ po-
nebat in facie. Ante arcam quoq; testamenti uelum op Num. 4.a
pansum erat:quod cum fuisset reductum : ea quæ ante
abscondita fuerant prodebantur, & ut ipso uerbo utar
reuelabantur. Si itaq; hi qui disertos seculi legere con-
sueuerũt, cœperint nobis de nouitate & uilitate sermo-
nis illudere:mittamus eos ad Ciceronis libros, qui de
quæstionibus philosophiæ prænotantᷣ, & uideant, quã
ta ibi necessitate compulsus sit, tanta uerborum portẽ-
ta proferre, quæ nunquam Latini hominis auris audi
uit, & hoc cum de Græco quæ lingua uicina est trãsfer D
ret in nostram: Quid patiuntur illi qui de Hebræis dif-
ficultatibus proprietates exprimere conantᷣ, & tamen
multo pauciora sunt in tãtis uoluminibus scripturarũ
quæ nouitatem sonẽt, quàm ea quæ ille in paruo opere
congessit. Potest autem sicut in principio diximus, cũ
exponeremus: Paulus apostolus nõ ab hominib. neq;
per hominẽ: ita & in præsenti loco oblique in Petrum
accipi & in cæteros præcessores eius, quod nullius ꝓ le
gẽ autoritate moueatur, qui Christum solum euangelij
habeat præceptorem. Porro reuelationem illam signifi
cat, cum Damascũ uadẽs in itinere Christi uocem me-
ruit audire, & cæcatis oculis, uerum mundi lumen in-
tuitus est. b ¶ *Audistis, etc.*] Plurimũ prodest Galatis
ista narratio, quomodo Paulus uastator quondã eccle
siæ, & Iudaismi acerrimus defensator, ad Christi fidẽ re
pente conuersus sit. Et hoc eo tempore quo crucifixus
primum annunciabatur in mundo: quo nouũ dogma
& à gẽtibus & à Iudæis totius orbis finibus pellebatur.
Dicere enim poterãt: Si ille qui à parua ætate pharisæo-
rũ institutus est disciplinis: qui omnes coætaneos suos
in Iudaica traditione superabat: nũc defendit ecclesiam
quam quondam ualidissime persequebatur, & magis
Christi gratiam & nouitatem uult habere cũ inuidia o-
mnium, q̃ uetustatem legis cum laude multorũ : quid
nos facere oportet, qui ex gẽtilitate esse cœpimus Chri
stiani: Pulchre uero adiũxit: supra modũ persequebar
ecclesiã dei: ut hinc quoq; admiratio nasceretur, quod
nõ unus quispiã de his qui leuiter persequebãtur eccle
siam: sed ille qui cæteros in persecutione uincebat, con
uersus ad fidem sit. Et prudenter dum aliud narrat, in-
terserit nõ tam dei se seruisse legi quàm paternis, id est
pharisæorum traditionibus : qui docent doctrinas &
mandata hominum, & reijciunt legem dei, ut statuant
traditiones suas. Quàm pulchra autẽ obseruatio pon-
dusq;

existens paternarum mearū traditionum. [a] Cûm autem placuit ei qui me segregauit de utero matris meæ, & uocauit per gratiam suam ut reuelaret filium suum in me, ut euangelizem illum in gentibus. [b] Cōntinuo nō acquieui carni & sanguini. [c] Nēq; ueni Hierosolymam ad antecessores meos apostolos. [d] Sēd abij in Arabiā, & iterū reuersus

A dusq; uerborū. Audistis, inquit, conuersationē meā aliquando in Iudaismo: cōuersationē, nō gratiā: aliquando, non modo: in Iudaismo, non in lege dei: Q̄m supra modū persequebar ecclesiā dei, & deuastabā illam. Nō persequebaŕ ut cæteri, sed supra modū. Nec sufficiebat quãuis uehemēs persecutio, sed quasi quidam grassator, ecclesiam & prædo uastabat. Nec, ait, ecclesiā Christi, ut tunc putabat, quē ducebat contemptui, quem persequebatur, sed ut nūc credit, ecclesiam dei, uel ipsum Christū deū esse significans, uel eiusdem dei esse ecclesiā qui quondā legis dator fuit. Et proficiebā, inquit, in Iudaismo supra multos coætaneos meos in genere meo, abundantius æmulator existens paternarū mearū traditionū. Rursum profectū nō legis dei, sed Iudaismi uocat. Nec super omnes, sed super plurimos: nec super senes, sed super coætaneos, ut & studiū suum referret in lege, & iactantiā declinaret. Paternas aūt traditiones, non dñi mandata commemorans, & se pharisæū ex pharisæis indicauit: & habuisse quidē zelum dei, sed nō secundū scientiā. Vsq; hodie aūt qui Iudaico sensu scripturas intelligunt, persequunŕ ecclesiā Christi, & populanŕ illam, non studio legis dei, sed traditionibus hominū deprauati. a ¶ *Cum aūt placuit, etc.*] Non solum in hoc loco, sed ad Romanos Paulus segregatū in euan-
Hier. 1. b geliū dei esse se scribit: Et Hieremias anteq̄ formareŕ in utero, & conciperet in uulua matris suæ, notus deo sanctificatusq; perhibeŕ: Et ex iusti, siue ut quidā putant, ex
Psal. 21. b saluatoris persona dicitur: In te proiectus sum ex uul-
B ua, ex utero matris meæ deus meus es tu. Econtra de peccatorib. Dauid canit: Ecce enim in iniquitatib. con-
Psal. 57. a ceptus sum, & in delictis cōcepit me mater mea. Et in alio loco: Abalienati sunt peccatores à uulua. Et in utrāq; partem anteq̄ paruuli nascerenŕ: Deus Iacob dilexit: Esau aūt odio habuit. Inueniunt locū hæretici, qui diuersas naturas esse prætendunt, spiritualē uidelicet & animalē, & χοϊκὴν, & aliā saluari, aliā perire, aliā in utrāq; consistere, quod nunq̄ aut iustus eligeretur anteq̄ aliquid boni faceret, aut peccator odiretur ante delictū, nisi esset pereuntiū & saluandorū natura diuersa. Ad qđ potest simpliciter responderi, hoc ex dei præscientia euenire, ut quē scit iustū futurū, prius diligat q̄ oriatur ex utero, & quē peccatorē oderit anteq̄ peccet: nō quo & in amore & in odio iniquitas dei sit: sed quo nō aliter eos habere debeat, quos scit uel peccatores futuros esse uel iustos: nos ut homines tantū de præsentib. iudicare, illū cui futura iam facta sunt, de fine rerū, non de exordijs ferre sentētiā. Et hæc quidē simplicius dicta sunt, & absq; altiori dissertione possunt utcūq; placere lectori. Cæterū qui iniustum deum nituntur asserere, post illud quod dudū posuimus, abalienati sunt peccatores à uulua, inferunt etiā cætera quæ sequuntur: Errauerūt ab utero, locuti sunt falsa: Et dicūt, quomodo statim ab utero errauerunt peccatores, & falsa locuti sunt, qui nec sermonē potuerunt habere nec sensum? Aut quę est ista iustitia præscientiæ dei, alium amare & custodire priusquam nascatur, alium detestari? Et causas huius rei ad priorem uitam referunt, quod unusquisq; pro merito suo, à primo statim ortu bonis aut malis angelis assignetur. Totumq; illum locum de Iacob & Esau, cuius nunc
Rom. 9. a fecimus mentionē: ita ad Romanos scriptum uenulāt, ut nō absq; sudore & Chrysippi eis possit helleboro responderi. Non est autē ipsum, reuelaret filium suum in me, quod si diceret, reuelaret filium suum mihi. Cui eñ quid reuelatur, huic illud potest reuelari, quod ante in C
eo nō erat. In quo uero reuelatur, illud reuelatur quod prius fuit in eo, & postea reuelatū est. Simile est illud in euangelio: Medius in uobis stat quē uos nescitis. Et ali- Ioan. 1. d
bi: Erat lux uera quæ illuminat omnē hominē uenientē in mūdū. Ex quo perspicuū fit, natura omnibus dei inesse nonciam, nec quenq̄ sine Christo nasci, & non habere semina in se sapientiæ & iustitiæ, reliquarumq; uirtutū. Vnde multi absq; fide & euangelio Christi, uel sapienter faciunt aliqua uel sancte, ut parentibus obsequantur, ut inopi manū porrigant, non opprimāt uicinos, non aliena diripiant, magisq; iudicio dei obnoxij fiant, quod habentes in se principia uirtutū & dei semina, nō credunt in eo sine quo esse nō possunt. Potest & aliter accipi in Paulo dei filius reuelatus, quod prædicāte illo agnitus sit gentibus, quē antea nesciebāt. b ¶ *Cōtinuo nō acquieui, etc.*] Siue ut in Græco melius habet: Nō cōtuli cum carne & sanguine. Scio plerosq; de apostolis hoc dictū arbitrari. Nam & Porphyrius obijcit, quod post reuelationē Christi nō fuerit dignatus ire ad homines, & cum eis cōferre sermonē, ne post doctrinā uidelicet dei à carne & sanguine instrueret. Sed absit ut ego Petrū, Ioannē & Iacobū carnē & sanguinē putē, quæ regnū dei possidere nō possunt. Si spirituales apostoli, caro & sanguis sunt, quid de χοϊκοῖς arbitramur? Non contulit planè Paulus post reuelationē Christi cū carne & sanguine, quia noluit margaritas proijcere ante porcos, nec dare sanctū canibus. Vide quid de pec-
catorib. scriptum sit: Non permanebit spiritus meus in D
hominib. istis, quia caro sunt. Cum talibus qui caro & sanguis erant, quæ Petro quoq; nō reuelauerūt filium dei, nō contulit Apostolus euangeliū quod ei fuerat reuelatū: sed paulatim eos de carne & sanguine uertit in spiritū, & tūc demum eis occulta euangelij sacramenta cōmisit. Dicat quispiā: Si statim non contulit cum carne & sanguine euangeliū, tamē subintelligitur quod postmodū cū sanguine & carne cōtulerit: & sensus hic quo apostoli excusanŕ, ne caro & sanguis sint, stare nō poterit: dum nihilominus qui in principio cū carne & sanguine nō contulit, postmodū ut dixi cū sanguine & carne contulerit. Quæ propositio nos coartat ut sic distinguamus, ne statim siue cōtinuo cum carne iūgamus & sanguine, sed cum superiorib. hærere faciamus, & legatur: Cum aūt placuit ei qui me segregauit de utero matris meæ: Ac deinde: Vt reuelaret filiū suum in me: Et ad extremū: Vt euangelizarē illū in gentib. continuo: ut à proprio incipiat exordio: Nō contuli cum carne & sanguine: magisq; arbitrandū est sic stare sensum, quia qui statim missus sit post reuelationē Christi euangeliū gentib. annunciare, nō steterit, nec moris quibusdā tēpus produxerit eūdo ad apostolos, & reuelationē dñi cum hominib. cōferendo: sed abierit in Arabiā, & rursus reuersus Damascū, post tres annos euangeliū prædicauerit: & tunc demū Hierosolymā ueniens, Petrū, Ioānem & Iacobū uiderit. c ¶ *Neq; ueni Hierosolymam, etc.*] Si de apostolis dixerat, nō contuli cū carne & sanguine: quid necesse fuerat idipsum iterare dicentē: neq; ueni Hierosolymā ad antecessores meos apostolos? Is itaq; sensus tenendus quē supra exposuimus. d ¶ *Sed abij in Arabiā, etc.*] Non sibi uidetur historiæ ordo concinere, referen-
te Luca in Actibus apostolorū quod cum Paulus post Act. 9. d
fidem Christi per dies multos euangelium Damasci loqueretur audenter: factæ fuerint ei insidiæ, & in sporta

A per murū nocte dimissus sit, & uenerit Hierosolymā tentans se iungere discipulis. A quibus cū uitaret & timerent ad eū accedere, à Barnaba ad apostolos illū esse pductū, & ibi narrasse quō dñm uiderit in itinere, & Damasci fiducialiter egerit in nomine Iesu. Erat, inquit, cū illis, intrans & exiens in Hierusalē, fiducialiter agens in nomine dñi. Loquebat quoq; & disputabat cū Græcis, illi aūt quærebant occidere eū. Quod eū cognouissent fratres, deduxerūt eū Cæsareā, & dimiserūt Tarsum. Hic aūt dicit se primū isse in Arabiā, & iterū reuersum Damascū, post triēniū uenisse Hierosolymā, ui disse Petrū, & cū eo mansisse diebus quindecim, nec præter Iacobū, fratrē dñi, alterū cōuenisse. Quæ ut uera credant (dubia quippè uideri ab sentibus poterāt) sub testatiōe cōfirmat dicēs: Quæ aūt dico uobis, ecce corā deo, qa nō mētior. Possumus igit æstimare isse quidē Paulū secundū Lucæ historiā Hierosolymā, nō quasi ad antecessores apostolos, ut aliquid ab illis disceret, sed ut persecutionis impetū declinaret, qui sibi Damasci propter euangeliū Christi fuerat cōcitatus, & sic uenisse Hierosolymā quasi ad quamcūq; aliā ciuitatē. Inde eū statim propter insidias recessisse, & uenisse Arabiā siue Damascū, atq; inde post trienniū ad uidendum Petrū Hierosolymā reuertisse. Vel certe ita. Statim ut baptizatus sit, & accepto cibo cōfortatus, fuisse eū cū discipulis qui erāt Damasci per dies aliquot: & stupētibus cūctis in synagogis Iudæorū, prædicasse cōtinuo quod Iesus esset filius dei, & tūc isse in Arabiā, & de Arabia Damascum reuertisse, & ibi fecisse trienniū, quos dies multos scriptura testat, dicēs: Cū implerētur autē dies multi, consiliū fecerūt Iudæi ut eū interficerēt.
B Notæ autē factæ sunt Saulo insidiæ eorū, & custodiebāt portas die ac nocte ut eū interficerēt. Accipiētes ergo discipuli eius nocte, per murū dimiserūt eum submittentes in sporta. Cū autē uenisset Hierusalē, tentabat iungere se discipulis. Lucā uerò idcirco de Arabia præterisse, quia forsitan nihil dignū apostolatu in Arabia perpetrarat, & ea potius cōpendiosa narratione dixisse, quæ digna Christi euangelio uidebantur. Nec hoc segnitiæ apostoli deputandū, si frustra in Arabia fuerit: sed quo aliqua dispēsatio & dei præceptū fuerit ut taceret. Nam & postea legimus Paulū cum Sila egressum, prohibitū
Act.16.a esse à spiritu sancto uerbū in Asia loqui. Aliter: Sed abij in Arabiā, & iterū reuersus sum Damascū. Quid mihi prodest ista relatio, si legam quod Paulus post reuelationē Christi statim ierit in Arabiā, & de Arabia statim Damascū fuerit reuersus, nec sciā qd ibi gesserit, quidue utilitatis habuerit itus ac reditus? Dat mihi occasionē altioris intelligentiæ, in hac eadem epistola ipse apostolus cum de Abraham, Agar, & Sara disputans: Quæ quidem sunt, inquit, per allegoriā dicta. Hæc enim sunt duo testamenta, unum quidem à monte Sina in seruitutē generans, quæ est Agar. Sina enim mons est in Arabia, qui iunctus est ei, quæ nunc est Hierusalē. Et docet uetus testamētū, hoc est, ancillæ filiū: in Arabia (quę interpretat humilis & occidua) constitutū. Statim itaq; ut credidit Paulus, ad legē, ad prophetas, ad ueteris testamenti iam in occiduo positi sacramenta conuersus, quæsiuit in eis Christū, quem iussus fuerat in gentibus prædicare & reperto illo nō est ibi diutius cōmoratus, sed reuersus est Damascū: hoc est, ad sanguinē & ad passionē Christi, & inde prophetica lectione firmatus pergit Hierosolymā, locū uisionis & pacis, non tam disciturus aliquid ab apostolis, q̄ cum eis euangelium quod docuerat collaturus. a ¶ *Deinde post annos tres, ueni Hierosolymam uidere Petrum.*] Non ut oculos, genas, uultumq;

uersus sum Damascum. Deinde pōst annos tres, ueni Hierosolymam uidere Petrum. Et mānsi apud eum diebus quindecim. Alium autem apostolorum uidi neminem

eius aspiceret, utrū macilentus, an pinguis, adunco naso esset, an recto: & utrū frontē uestiret coma: an (ut Clemens in Periodis eius refert) caluiciem haberet in capite. Nec puto apostolicæ fuisse grauitatis, ut post tantam triennij præparationē, aliquid humanū in Petro uoluerit aspicere. Sed his oculis aspexit eū, quibus & modo in epistolis suis uidet. His oculis Paulus uidit Cephan, quibus nūc à prudentibus quibusq; Paulus ipse cōspicitur. Quod si cui non uidetur, cum superiori sensu iungat hæc omnia, quod nihil sibi apostoli contulerint. Nam & quod uisus sit ire Hierosolymam, ad hoc isse ut uideret Apostolum, non discendi studio, qui & ipse eundem prædicationis haberet autorem, sed honoris priori apostolo deferendi. b ¶ *Et mansi apud eum diebus quindecim.*] Non grandi indiguit magisterio, qui tanto se ad uidendum Petrū tempore præparauit. Et licet quibusdam superfluum uideatur, numeros quoq; qui in scripturis sunt obseruare, tamen non ab re arbitror quindecim dies, quibus apud Petrū Paulus habitauit, plenam significare scientiā, consummatamq; doctrinā. Siquidem quindecim sunt carmina in psalterio, & quindecim gradus per quos ad canendum deo, & in atrijs eius consistendum iustus ascendit. Ezechias quoq; quindecim anno Esa.38.b
rum spacio sibi ad uitam dato, signum accipere meretur in gradibus, & solennitates dei a quintodecimo die incipiunt. Necnon (quia duplicem intelligentiā sequimur) propterea quindecim ponit dies, ut ostēdat non fuisse grande tempus, quo potuerit aliquid à Petro discere, ut ad illum sensum à quo cœpit cūcta referantur, se non ab homine doctū esse, sed à deo. c ¶ *Alium apostolorum, etc.*] Memini me dum Romæ essem, impulsu fra- D
trū librū de sanctæ Mariæ uirginitate edidisse perpetua. In quo mihi necesse fuit de his qui fratres dñi dicti sunt, diutius disputare. Vnde qualiacunq; sunt illa quæ scripsimus, his cōtenti esse debemus. Nunc hoc sufficiat, ut propter egregios mores, & incōparabilē fidē sapientiamq; non mediam, frater dictus sit dñi, & quod primus ei ecclesiæ præfuerit, quæ prima in Christū credēs ex Iudæis fuerat cōgregata. Dicunt qmdē & cæteri apostoli fratres dñi, sicut in euangelio: Vade dic fratribus Ioan.20.d
meis, uado ad patrē meū, & ad patrē uestrū, & ad deū meū & ad deū uestrū. Et in psalmo: Narrabo nomē tuū Psal.21.a
fratribus meis, in medio ecclesiæ cantabo te. Sed præcipuè hic frater dicit, cui filios matris suæ ad patrē uadēs dñs cōmendauerat. Et quomodo Iob & cæteri patriarchæ dicti sunt quidē famuli dei, sed quasi egregiū quiddam Moses habuit, ut scriberetur de eo: Sed non sicut Heb.3.a
Moses famulus meus, sic & beatus Iacobus specialiter frater dñi (ut ante diximus) appellatus est. Quod autē exceptis duodecim quidam uocentur apostoli, illud in causa est: omnes qui dñm uiderant, & eum postea prædicabant, fuisse apostolos appellatos, ut ad Corinthios scribitur: Quia uisus est post hæc illis undecim, deinde 1.Cor.15.a
uisus est plus q̄ quingentis fratribus simul, ex quibus multi manent usq; adhuc, quidam autem dormierunt: deinde uisus est Iacobo, deinde apostolis omibus. Paulatim uerò tempore procedente, & alij ab his quos dominus elegerat, ordinati sunt apostoli, sicut ille ad Philippenses sermo declarat, dicens: Necessariū autem exi- Phil.2.d
stimaui Epaphroditū fratrem, cooperatorem & commilitonē meū: uestrū autē apostolū, & ministrū necessitatis meæ mittere ad uos. Et ad Corinthios de talibus 2.Cor.8.d
scribit: Siue apostoli ecclesiarū in gloria dei. Silas quoque & Iudas ab apl̄is, apostoli nominati sunt. Vnde uehemēter errauit, q arbitratus est Iacobū huc de euangelio

nem, nisi Iacobum fratrem domini. Quæ aũt scribo uobis, ecce corã deo, quia nõ mentior. Deinde ueni in partes Syriæ & Ciliciæ. Erãm autẽ ignotus facie ecclesijs Iudææ, quæ erant in Christo Iesu. Tantum aũt auditũ habebant, quoniam qui persequebatur nos aliquando, nunc euangelizat fidem quam quondam expugnabat, & in me glorificabant deum. Cap. II

DEindẽ post annos quatuordecim rursum ascendi Hierosolymam cum Barnaba, assumpto & Tito. Ascendi autem secundum reuelationem, & cõtuli cum eis euangelium quod prædico in gentibus: seorsum autem his qui uidebantur, ne forte in uacuũ currerem, aut cucurrissem. Sed neq; Titus qui mecũ erat, cum esset ex gentibus

A gelio esse apostolum fratrem Ioannis, quem cõstat post Stephanum iuxta fidem actuum apostolorũ sanguinẽ fudisse pro Christo. Hic autem Iacobus episcopus Hierosolymorũ primus fuit, cognomento iustus, uir tantæ sanctitatis & rumoris in populo, ut fimbriã uestimenti eius certatim cuperẽt attingere. Qui & ipse postea de templo à Iudæis præcipitatus, successorẽ habuit Symeonẽ, quẽ & ipsum tradunt pro dño crucifixum. Negat se itaque præter hos quenquã apostolorũ cõuenisse, ne occulta contradictio nasceretur: etiã si à Petro non es doctus, alios habuisti apostolos præceptores. Non uidit autem eos, non quo contemptui duceret, sed quòd illi ad euangeliũ prædicãdũ toto fuerant orbe dispersi. a ¶ *Quæ autem scribo, etc.*] Siue simpliciter accipiendũ, ut sit: quæ scribo uobis, uera sunt, & deo teste confirmo, quia nulla arte uerborũ, nullo sunt fucata mendacio. Siue aliud, ut legatur: quæ scribo uobis, corã deo sunt: id est, dei digna conspectu. Quare autem dei digna conspectu? Quia scilicet non mentior. Et quomodo oculi dñi super iustos: auertit autem faciem suã à conspectu impiorũ, ita nunc ea quæ scribuntur, corã dño sunt, me non mentiente quæ scribo, quæ nõ essent
B coram dño, si mentiret. Hoc aũt non solum de his quæ nunc scribit ad Galatas potest accipi, sed & generaliter de omnib. epistolis, quia non sunt falsa quæ scribat, & cor eius uerbaq; non discrepent. b ¶ *Deinde ueni in, etc.*] Post Hierosolymæ uisionẽ uenit ad Syriã, quæ nobiscũ dicitur excelsa atq; sublimis. Et inde trãsijt ad Ciliciam, quam in fide Christi cupiebat assumere, euangelizans ei uocationẽ pœnitentiæ. Cilicia quippe interpretatur assumptio siue uocatio lamentabilis. c ¶ *Erant aũt ignotus, etc.*] Ecclesiæ quæ erant in Iudæa, Paulũ tantũ rumore cognouerant. Ex quibus pleriq; eũ magis persecutorẽ quàm apostolũ uiderãt. Syria uero & partes Ciliciæ, Arabia & Damascus, ex uultu quoq; eũ forsitan nouerant, quia doctor gentiũ euangeliũ Christi non Iudæis, sed gentib. prædicabat. Totum aũt quod ait, illud est, ut doceat se nunquã de persecutore apud eos ipsos quos prius persecutus fuerat potuisse existere gloriosum, nisi prædicatio eius, eorũ quoq; qui ante eũ male nouerãt, esset iudicio cõprobata. Et ad propositũ occulte redit, tam breue tẽpus se in Iudæa fecisse confirmans, ut etiã uultu credentib. esset ignotus. Ex quo ostendit, nõ Petrũ, non Iacobũ, non Ioannẽ se habuisse doctores, sed Christũ, qui sibi euangeliũ reuelasset. Simul aũt notandũ quod supra dicatur ecclesiã expugnasse, hic fidẽ, ibi homines, hic rem, ut nunc opportunius inferret: Euangelizat fidẽ quam aliquando expugnabat. De ecclesia enim similiter sonare non poterant. CAP. II

D*Einde post annos quatuordecim, etc. & cõtuli cum eis, etc.*] Id quod supra Latinus interpres, acquieui dixerat, in eo loco ubi scriptũ est: Continuo nõn acquieui carni & sanguini: in præsenti loco, cõtuli magis quã acquieui, interpretatus est. Et ut uerius dicam, sermo Græcus *ἀνεθέμην*, aliud quiddã quàm apud nos intelligit: cũ scilicet ea quæ nouimus, conferimus cũ amico, & quasi in sinũ eius & cõscientiã reponimus, ut pari consilio uel probanda sint, uel improbanda quæ nouimus. C
Ascendit igitur post quatuordecim annos Hierosolymã, & qui prius tantũ ad uidendum perrexerat Petrũ, & diebus quindecim manserat apud eũ: nunc se dicit ideo perrexisse ut cõferret cum apostolis euangeliũ, assũpto Barnaba circũciso, & Tito ex gentibus habente præputium, ut sub ore duorũ & triũ testiũ staret omne uerbũ. Aliud est aũt conferre, aliud discere. Inter conferẽtes æqualitas est: inter docentẽ & discẽtem, minor est ille qui discit. In principio fidei in transitu apostolos uidet. Post annos (ut ipse ait) decẽ & septẽ, plene cum eis loquitur, & se humiliat: & ne forte in uacuũ aut curreret, aut cucurrisset, inquirit. Duplicem ob causam, quo & humilitas ostenderet Pauli, qui doctor in toto orbe iam gentium, ad præcessores apostolos cucurrisset, & Galatæ discerent nõ reprobasse euãgelium eius, eos quoq; qui in Iudæa ecclesijs præsidebant. Simul aũt & illud docet, quod pro Christi fide & euangelij libertate, ad eos ipsos qui de eo plura cognouerant, quod legẽ infringeret, Moysen destrueret, circuncisionẽ penitus auferret: ausus sit ducere Titũ hominẽ incircuncisum. Et inter tantã multitudinẽ Iudæorũ & inimicos suos, qui quasi ob zelũ legis sanguinẽ eius haurire D
cupiebant: nec ipse, nec Titus aliquo sint terrore superati necessitati cedere. Quæ potuit habere ueniã, uel pro loco, uel pro autoritate maiorũ, uel pro numero ecclesiarũ, quæ de Iudæis in Christo credebant: uel pro tempore, ne tantã simul inuidiã sustinerẽt. Quidã post quatuordecim annos cũ Hierosolymã ascendisse tũc dicũt, quando in Actib. apostolorũ de quæstionib. obseruandæ, uel prætermittendæ legis inter credentes Antiochiæ orta dissensio est, & placuit ire Hierosolymã, & sententiã maiorũ præstolari, quãdo ipse quoq; Paulus & Barnabas missi sunt, & hoc esse quod in codicib. legatur Latinis, quibus ad horã cessimus subiectioni, ut ueritas euangelij perseueraret apud uos. Quod scilicet propterea Paulus & Barnabas de re manifesta, quasi dubia se mitti passi sunt Hierosolymã, ut maiorũ quoq; iudicio euangelij gratia cõfirmata, credentib. probaret: & nulli resideret ultra dubitatio circuncisionis omissæ, cũ apostolorũ esset literis imperatũ, iugum legis ab his qui in Christũ crediderant ex gentibus, auferendũ. Potest aũt hoc quod ait: Contuli cũ eis euangeliũ quod prædico in gentibus: seorsum aũt his qui uidebãtur, ne forte in uacuũ currerẽ uel cucurrissem: & sic intelligi, ut abscondite cum apostolis gratiã euangelicæ libertatis, & legis abolitæ uetustatẽ contulerit propter multitudinem credentiũ Iudæorũ, qui necdũ poterant Christũ adimpletionẽ & finem legis audire, qui & absente Paulo Hierosolymæ iactitauerãt, frustra eum currere aut cucurrisse, qui putaret legem ueterẽ non sequendã. Non quo Paulus timuerit, ne per decẽ & septẽ annos falsum in gentibus euangeliũ prædicasset: sed ut ostenderet præcessoribus suis, nõ se in uacuũ currere aut cucurrisse, sicut putauerant ignorantes. e ¶ *Sed neq; Titus qui mecum, etc.*] Si Titus quum esset ex gentibus, nullo potuit terrore compelli, ut circuncideretur Hierosolymis in Iudæorũ metropoli

A metropoli ciuitate, in qua tanta Paulus blasphemiæ in Mosen flagrabat inuidia, ut postea penè à Iudæis interfectus sit, quãdo à tribuno liberatᵘ, & Romã uinctus ad Cæsarẽ mittiᵘ: quomodo quidam putant legendũ esse, quibus ad horã cessimus subiectioni, ut ueritas euangelij permaneat apud uos? & intelligẽdum quod Titus ipse qui cõpelli ante non potuit ad circũcisionẽ, rursum circũcisus sit atque subiectus? Aut quæ est ista ueritas euangelij, hypocrisi cedere Iudæorum, & ea quæ prius scybala æstimaueris, & quasi damna cõtempseris, obseruare, & esse aliquid æstimare quum nihil sint? Sed & ipsius epistolæ sensui, ualde repugnat, Galatas ad circũcisionẽ reuocare. Hoc toto sermonis sui textu agit, ut doceat se Hebræũ ex Hebræis, omnia quondam legis opera seruantẽ, circũcisum octaua die secundum legẽ, pharisæũ, nihilominus tamẽ ob Christi gratiam uniuersa contemnere. Nam cum isset Hierosolymam, & falsi fratres qui ex circũcisione crediderãt, eum uellent impellere, ut circũcideret Titũ: nec Titũ, nec se cessisse uiolentiæ, quo minus custodirent euangelij ue-
B ritatẽ. Quod si dicit se necessitate superatũ ut circũcideret Titũ, quò Galatas reuocat à circũcisione, à qua nec Titũ qui secũ fuerat ex gentibus, Hierosolymis potuit excusare? Itaq; aut iuxta græcos codices est legendum, quibus neq; ad horã cessimus subiectioni, ut cõsequenter posit intelligi, ut ueritas euangelij permaneat apud uos. Aut si Latini exẽplaris alicui fides placet, secundũ superiorẽ sensũ accipere debemus, ut ad horã cessio nõ circũcidendi Titi, sed eundi Hierosolymã fuerit. Quò scilicet idcirco subiectioni cesserint Paulus & Barnabas eundi Hierosolymã, seditione ob legẽ Antiochiæ cõcitata, ut p epistolã apostolorũ, sua sentẽtia firmareᵘ, & maneret apud Galatas euãgelij ueritas, quæ nõ esset in litera, sed in spiritu: non in carnali sensu, sed in intelligẽtia spirituali: nec in manifesto iudaismo, sed in occulto. Sciendũ uerò q, aũt, cõiũctio quæ in præsenti loco ponitᵘ: Propter subintroductos aũt falsos fratres, superflua sit: & si legatᵘ, non habet quod ei respõdeat, illãq; cõcludat: sed esse ordinẽ lectiõis & sensus: Sed neq; Titus q mecũ erat, cũ esset ex gẽtibus, cõpulsus est circũcidi. Statimq; subiungat quæ causa fuerit, ut ad circũcisionẽ impellereᵘ inuitus: Propter subintroductos, inquit, falsos fratres, qui subintroierũt explorare libertatẽ nostrã quam habemus in Christo Iesu, ut nos in seruitutẽ redigerẽt. Qui cũ minis terrerẽt, & multitudine uellẽt nos à libertate Christi in legis traducere seruitutẽ, ne ad tempus quidẽ eis cessimus, ut circũcideremus Titum, maximè cum & aliqua ob ecclesiasticã pacẽ potuerit nos necessitas excusare: & hoc totũ fecimus, ut uobis nulla fieret occasio ab euangelij gratia recedendi. Si igiᵘ nos Hierosolymis inter tantos Iudæos imminentib. hincinde falsis fratribus, & his qui maiores erant aliqua ex parte cohibẽtibus, nulla potuimus ui ac ratione cõpelli, ut obseruaremus circũcisionẽ quam sciebamus esse finitam: uos ex gentibus, uos in Galatia, uos quibus uis nulla

gentibus, compulsus est circũcidi. Propter subintroductos autem falsos fratres, qui subintroierunt explorare libertatem nostram, quam habemus in Christo Iesu, ut nos in seruitutem redigerent, quibus neq; ad horam cessimus subiectioni, ut ueritas euangelij permaneat apud uos. Ab his aûtem qui uidebantur esse aliquid, quales aliquãdo fuerint, nihil mea interest: Deus personam hominis non accipit. Mihi ẽnim qui uidebantur, nihil contulerunt. Sẽd contrà cum uidissent quod creditũ est mihi euangeliũ præputij, sicut Petro circũcisionis. Qui enim operatus est Petro in apostolatu circũcisionis, operatus est & mihi inter gentes. Et cũ cognouissent gratiam quæ data est mihi, Petrus & Iacobus, & Ioannes, qui uidebantur columnæ esse: dexteras dederunt mihi & Barnabæ societatis, ut nos in gentes, ipsi autem in circumci-

inferri potest, ultro à gratia recedẽtes, ad legis iam abolitæ transcendistis uetustatẽ. C
a ¶ *Ab his autem, etc.*] Licet, inquit, Petrũ & Ioannẽ dñs secũ apostolos habuerit, & transfiguratũ eum in mõte uiderint, & super ipsos ecclesiæ sit positũ fundamẽtũ, mihi tamẽ nihil refert: quia non aduersum eos loquor qui eo tempore dñm sequebãtur: sed aduersũ eos loquor, qui nunc legem præponũt gratiæ: nec detraho præcessoribus, nec in aliqua parte accuso maiores, sed hoc dico, quia deus personam hominis nõ accipit. Non enim accepit Moysi, non accepit Dauid, nõ accepit aliorũ: nec eorũ ergo accipiet, q cedere quibusdã uidenᵘ ad tempus, tametsi ipsi mecũ sentiant, Petro quoq; dicente: In ueritate co- Act. 10.
gnosco, quia non est acceptor personarũ deus, sed in omni loco qui timet eum, & operatur iustitiam acceptabilis est ei. Quo itaq; argumento ipse sanctus apostolus Petrus aduersum eos qui in Cornelio ex gentibus baptizato, nec circũciso scandalũ sustinebãt utitur, & placat eos se non potuisse negare aquã his qui spiritũ sanctũ acceperant: eodẽ nũc sanctus apostolus Paulus aduersum ipsum Petrum disputat, quod personarũ non sit acceptor D
deus, sed unũquenq; pro ueritate iudicet. Et ita cautè & pedetentim inter laudẽ & obiurgationẽ Petri medius incedit, ut & præcessori apostolo deferat, & nihilominus audacter ei resistat in faciem, ueritate compulsus.
b ¶ *Mihi enim qui uidebantur, nihil contulerunt.*] Ipse superius cum illis cõtulit, & multa ad eos retulit, quæ in gẽtibus perpetrarat: illi nihil cõtulerunt ei, sed tantũmodo quæ ab eo dicta sunt cõprobantes, dexteras dederunt consortij, & unũ suũ Paulíq; euangeliũ firmauerunt. Rursum notandum quod προσανέθεντο, id est, cõtulerũt, uerbum ipsum sit in Græco, de quo ante tractauimus.
c ¶ *Sed contrà cum uidissent, etc.*] ὑπέρβατον est, & multis quæ in medio sunt interiecta sublatis, sic breuiter legi potest: mihi enim qui uidebanᵘ esse, nihil contulerunt, sed econtra dexteras dederunt mihi & Barnabæ societatis. Aut certè ille absq; iactatione sui, occultus est sensus: mihi qui uidebantur esse aliquid, nihil cõtulerunt: sed econtra à me eis collatũ est, dum fiunt in euangelij gratia firmiores. Totũ aũt quod dicit, hoc est: unus atq; idem mihi euangeliũ præputij, & Petro circumcisionis credidit. Me misit ad gentes, illum posuit in Iudæa. Nec gentes poterant adulta iam ætate non profuturo circũcisionis dolore cruciari, & abstinere se ab escis, quibus semper assueuerant, & quas deus creauerat ad utendũ: nec hi qui ex Iudæis crediderant & circũcisi erant, & ex consuetudine quasi secunda natura putabant se à cæteris gentibus plus habere, facile cõtemnere poterant ea in quibus gloriabanᵘ. Prouidentia itaq; dei, alius apostolus circũcisis datus est, qui legis umbris uidereᵘ acquiescere: alius in præputio cõstitutis, qui euãgelij gratiã nõ putaret esse seruitiũ, sed liberã fidẽ: ne sub aliqua occasione impedimentũ fidei nasciereᵘ, & propter circũcisionẽ siue præputiũ non credereᵘ in Christũ. Nec hoc dicimus quo Petrus, qui & ipse in Actibus apostolorũ nullum

circūcisionem. Tantùm ut pauperū memores essemus, quod etiam solicitus fui hoc ipsum facere. Cùm autem uenisset Petrus Antiochiam, in faciem ei restiti, quia reprehensibilis erat. Prius enim quàm uenirent quidam à Iacobo, cum gentibus edebat. Cum autē uenissent, subtrahebat & segregabat se, timens eos qui ex circuncisione erant, & simulationi eius cōsenserunt & cæteri Iudęi, ita ut & Barnabas duceretur ab eis in illa simulatione. Sed

A nullū hominē communē esse testatus est: & in illo uase, quod quatuor angulis de cœlo missum uiderat, edocetur nihil interesse, Iudæus sit aliquis, an gentilis: quasi oblitus priorū, super euāgelij gratia, legē putauerit obseruandā: sed ut ipse quoq; legē custodire se simulans, paulatim Iudæos ab antiquo uiuendi more deduceret. Nō enim poterant tm̄ obseruationis laborē, & ueteris uitæ cautissimam cōuersationem quasi purgamēta subito & damna contēnere. Ex quo perspicimus propterea dexteras datas Paulo & Barnabæ societatis a Petro, Iacobo & Ioanne, ne obseruatione uaria, diuersum Christi euangeliū putarent: sed & circuncisorū & habentiū præputiū esset una cōmunio. Pulchre aūt præstruxit, dicēs: Qui enim operatus est Petro in apostolatu circuncisionis, ne quis eum putaret detrahere Petro, sed ut laudibus eius ante præmissis, intelligeret Petrus ideo circuncisionē aliqua ex parte suscipere, ut eos qui sibi ex Iudæis crediti fuerāt, lucrifaceret, & in Christi fide & euangelio custodiret. Subintelligit etiā quod si ille absq; culpa faceret, & ad tēpus obseruando, quod non licet, ne sibi creditos perderet: se magis pro euangelij ueritate facere debere quod sibi creditū est in præputio, ne gentes legis onere & difficultate deterritæ, à Christi fide & credulitate discederent. Occulta hic orit quæstio. Quid igitur: Petrus si inuenisset ex gentibus, nō eos adducebat ad fidē? Aut Paulus si ex circuncisione aliquos re-
B perisset, nō eos ad Christi baptismū prouocabat? Quæ ita soluit, ut dicamus principale singulis in Iudæos & gentes fuisse mandatū, ut qui defendebāt legē, haberēt quē sequerent, qui legi gratiā præferebāt, nō deesset eis doctor & præuius. In commune uero hoc eos habuisse propositū, ut Christo ex cunctis gentib. ecclesiā congregarent. Legimus enim & à sancto Petro gentilē baptizatū fuisse Corneliū, & à Paulo in synagoga Iudæorū, Christū sæpissime prædicatū. Petrus & Ioannes & Iacobus, qui uidebant columnæ esse, ter supradictū de apostolis legimus: seorsum aūt his qui uidebant, & ab his qui uidebant esse aliquid, & mihi enim qui uidebant esse aliquid, nihil cōtulerunt. Solicitus itaq; requirebam quidnā esset quod diceret, qui uidebant. sed nunc me omni scrupulo liberauit adijciens, qui uidebant colūnæ esse. Columnæ igitur sunt ecclesiæ apostoli, & maxime Petrus, Iacobus & Ioānes, ex quibus duo cum dn̄o ascendere merent in mōtē: quorū unus in Apocalypsi saluatorē introducit loquentē: Qui uicerit, faciā eum columnā in templo dei mei, docens omnes credentes qui ad-
1.Tim.3.d uersariū uicerint, posse columnas ecclesiæ fieri. Ad Timotheū uero Paulus scribens ait: Ve scias quomodo oporteat te in domo dei cōuersari, quæ est ecclesia dei uiui: columna aūt & firmamentū ueritatis. His & cæteris instruimur, tam apostolos omnesq; credētes, q̄ ipsam quoq; ecclesiā columnā in scripturis appellari, & nihil interesse de corpore quid dicat, an membris, cū & corpus diuidat in membra, & membra sint corporis. Dederunt itaq; Petrus, & Iacobus & Ioannes, qui uidebātur colūnæ esse, dexteras Paulo & Barnabæ societatis, sed Tito qui cū eis erat, dextras nō dederunt. Nec dum quippe ad eā mensurā peruenerat, ut possint ei Christi mercimonia ex æquo cū maiorib. credi, & eundem tenere negociationis locum quem Barnabas tenebat & Paulus. a ¶ *Tantum ut pauperum, etc.*] Sancti pauperes

quorū præcipue ab apostolis Paulo & Barnabæ cura mandat, hi sunt, qui ex Iudæis credentes, precia possessionū suarū ad pedes apostolorū deferebāt egentib. largienda: uel quia cōtribulibus, cognatis & parentib. suis quasi desertores legis, & in crucifixū hominē credētes, C
detestationi & piaculo ducebant. In horū ministerio sanctus apostolus Paulus quāto labore sudauerit, epistolæ eius testes sunt, scribentis ad Corinthios, & ad Thessalonicenses, ad omnes gentium ecclesias, ut præpararent munus hoc per se, uel per alios qui eis placuissent, Hierosolymā deferendū. Vnde nunc cōfidenter dicit, quod etiā solicitus fui facere hoc ipsum. Possunt aūt & alio genere pauperes accipi, de quib. in euangelio dicit: Beati pauperes spiritu, qm̄ ipsorū est regnū cœlorū. Matth.5.
Merent quippe tales in memoria esse apostolorū. Necnō & illi pauperes, de quib. in Salomone scribit: Redē- Pro.13.b
ptio uiri animæ, propriæ diuitiæ. Pauper uero nō sustinet cōminationē. Nō enim potest futurarū pœnarū audire terrorē, pauper in fide, pauper in gratia, nō habēs diuitias spirituales, nec scientiā scripturarū, quæ auro & argēto, & precioso lapidi cōparat. Qm̄ igitur nō egent sani medico, sed hi qui male habent: propterea & apostolis in dexterarū cōmunicatione cōuenit, ne spernerent pauperes, ne despicerēt peccatores, sed semper meminissent eorū, sicut Paulus Corinthij illius meminit, 1.Cor.5.b
quē cū in priori epistola cōtristasset ad tempus, ut corpore per pœnitentiā laborante spiritu saluus fieret: in se- D
cūda, ne maiori tristitia absorberet, reuocat ad ecclesiā. Petitq; cunctos ut cōfirment in eum charitatē, & donēt fratri sicut ipse unicuiq; eorū in facie Christi donauerit, implēs pactū quod Hierosolymis fecerat, ut semper pauperū recordaret. b ¶ *Cum aūt uenisset, etc.*] Ex eo q̄d Petrus anteq̄ quidam de Hierosolymis Antiochiā uenirent, edebat cum gentibus: ostenditur non eum oblitum fuisse præcepti, nullū hominē communē & immūdū dicere, sed quia propter eos qui adhuc legem obseruandā putabant, paululū se à conuictu subtraxerat gentiū, ita ut etiam cæteri qui ex Iudæis erant similiter facerent: & Barnabas qui cum Paulo in gentib. euangeliū prædicabat, hoc facere cogeret. Hi qui Antiochię crediderant ex gentibus, nec fuerant circuncisi, cōpellebantur ad legis onera transcendere, nō intelligentes dispensationē Petri, qua Iudæos saluari cuperet: sed putantes ita se euangelij habere rationē. Cum itaq; uidisset apostolus Paulus periclitari gratiā Christi, noua bellator eius usus est arte pugnādi: ut dispensationē Petri, qua Iudæos saluari cupiebat, noua ipse cōtradictionis dispensatione corrigeret, & resisteret ei in facie, nō arguēs propositū, sed quasi in publico cōtradicens, ut ex eo quod Paulus cū arguens resistebat, hi qui crediderāt ex gentibus seruarent. Quod si putat aliquis uere Paulū Petro apostolo restitisse, & pro ueritate euāgelij intrepide fecisse iniuriam præcessori, nō ei stabit illud quod & ipse Paulus Iudæis Iudęus factus est, ut Iudęos lucrifaceret: & eiusdē simulationis tenebit reus, qn̄ caput totōdit in Cenchreis: & facto calutio, oblationē obtulit in Hierusalē, & Timotheum circūcidit, & nudipedalia exercuit, quæ utiq; manifestissime de ceremonijs Iudæorū sūt. Si itaq; ipse q ad prædicationē gentiū missus erat, nō putauit abs re dicere: Sine offendiculo estote Iudæis & ecclesię dei, quō & ego omnib. per omnia placeo, nō quærēs
quod

A quod mihi utile est, sed quod multis ut saluenẽ: & fecit
aliqua quæ cõtraria essent euangelij libertati, ne scanda
lizaret Iudæos, qua autoritate, qua fronte audet hoc in
Petro reprehendere, qui circũcisionis apostolus erat,
quod ipse Apostolus gentiũ arguitur cõmisisse? Sed ut
ante iam diximus, re
stitit secundũ faciem
publicã Petro & cæte
ris, ut hypocrisis ob-
seruandæ legis, quæ
nocebat eis q ex gen
tibus crediderãt, cor-
reptiõis hypocrisi e-
mendaret, & uterq; populus saluus fieret: dum & q cir
cumcisionẽ laudant, Petrũ sequunẽ: & qui circũcidi no-
lunt, Pauli prædicant libertatẽ. Quod aũt ait, reprehen
sibilis erat, propterea mediè tẽperauit, ut intelligamus
non tam à Paulo eum fuisse reprehensibilẽ, q̃ his fratri
bus cum quibus ante edens se ab eis postea separabat.
4 Reg. 10 d Vtilẽ uerò simulationẽ, & assumendã in tempore, Hieu
regis Israel nos doceat exemplũ, qui cum nõ potuisset
interficere sacerdotes Baal, nisi se finxisset uelle idolũ co
lere, dixit: Cõgrega mihi omnes sacerdotes Baal, si enĩ
Achab seruiuit Baal in paucis, ego seruiam in multis. Et
Dauid quando mutauit faciẽ suã corã Abimelech, & di
misit eum & abijt. Nec mirũ, quamuis iustos homines,
tamẽ aliqua simulare pro tempore ob suam & aliorum
salutẽ, cum & ipse dñs noster non habens peccatũ, nec
carnẽ peccati, simulationẽ peccatricis carnis assumpse-
rit, ut cõdemnans in carne peccatũ, nos in se faceret iu-
Luc. 17. a sticiã dei. Legerat utiq; Paulus in euangelio dñm præci
pientẽ: Si aũt peccauerit in te frater tuus, uade & corri-
pe eum inter te & ipsum solũ. Si te audierit, lucrifeceris
fratrẽ tuũ. Et quõ cum etiã de minimis fratribus hoc fa
B ciendũ iusserit, ausus est apostolorũ maximũ in publi-
ca facie tam procaciter, tam constanter arguere: Nisi &
Petro sic placuisset argui, & Paulus non ei faceret iniu-
riam, de quo ante dixerat: Veni Hierosolymam uidere
Petrũ, & mansi apud eum diebus quindecim: aliũ autẽ
apostolorũ uidi neminẽ: Et rursum: Qui enĩ operatus
est Petro in apostolatũ circũcisionis. Et infra: Petrus &
Iacobus & Ioannes, qui uidebanẽ columnæ esse, & cæte
ra quæ in eius laudes perorat. Aliquãdo cũ adolescen
tulus Romæ cõtrouersias declamarẽ, & ad uera certa-
mina fictis me litibus exercerẽ, currebã ad tribunalia
iudicũ, & disertissimos oratorũ tanta inter se uidebam
acerbitate cõtendere, ut omissis sæpe negocijs in pro-
prias contumelias uerterenẽ, & ioculari se inuicẽ dente
morderent. Si hoc illi faciunt, ut apud reos nullam su-
spicionẽ præuaricationis incurrant, & fallunt populũ
circumstantẽ, quid putamus tantas ecclesiæ columnas,
Petrũ & Paulũ tanta uasa sapientiæ inter dissidentes Iu
dæos atq; gentiles facere debuisse? nisi ut eorũ simulata
cõtentio, pax credẽtiũ fieret, & ecclesiæ fides, sancto in-
ter eos iurgio cõcordaret. Sunt qui Cephan, cui hic in
faciẽ Paulus restitisse se scribit, non putent apostolũ Pe
trũ, sed alium de septuaginta discipulis isto uocabulo
nuncupatũ. Et dicũt nequaq̃ Petrũ à cõuictu gentiũ se
potuisse subtrahere, qui & centurionẽ Corneliũ bapti-
zarat. Et cum ascendisset Hierosolymã, disceptantibus
aduersus se qui erant ex circumcisione, & dicentibus:
Act. 11. a Quare introisti ad uiros præputiũ habentes, & mandu
casti cum illis? Post narrationẽ uisionis, tali responsio-
nem suam fine cõclusit: Si ergo eandem gratiã dedit
illis deus, sicut & nobis qui credimus in dñm Iesum
Christũ, ego quis eram qui possem prohibere deum?
Quibus auditis, tacuerũt & glorificauerunt deũ, dicen
tes: Ergo & gentibus deus pœnitentiã ad uitã dedit: ma
ximè cum Lucas scriptor historiæ, nullã huius dissen-

Sed cùm uidissem quod non recto pede incedũt ad ue-
ritatem euangelij, dixi Petro coram omnibus: Si tù cum
Iudæus sis, gentiliter & nõ Iudaicè uiuis, quòmodo gen-
tes cogis iudaizare? Nós natura Iudæi, & non ex gen-
tibus

sionis faciat mentionẽ, nec dicat unq̃ Petrũ Antiochiæ C
fuisse cũ Paulo, & locũ dari Porphyrio blasphemanti, si
aut Petrus errasse, aut Paulus ꝓcaciter apostolorũ prin
cipẽ cõfutasse credaẽ. Quibus primũ respõdendũ, alie-
rius nescio cuius Cephæ nescire nos nomẽ. Nisi eius q
& in euãgelio, & in a-
lijs Pauli epistolis, &
in hac quoq; ipsa mo
do Cephas, modo Pe
trus scribiẽ: Non quo
aliđ significet Petrus,
aliud Cephas, sed q
quã nos latinè & græ
cè petrã uocemus, hanc Hebræi & Syri propter linguæ
inter se uiciniã, cephan nuncupent. Deinde totũ argu-
mentũ epistolæ quod oblique de Petro, Iacobo & Ioan
ne diciẽ, huic intelligentiæ repugnare. Nec mirũ esse si
Lucas hanc rem tacuerit, quũ & alia multa quæ Paulus
sustinuisse se replicat, historiographi licẽtia prætermise
rit: & non statim esse cõtrariũ, si quod alius ob causam
dignũ putauit relatu, alius inter cætera dereliquit. De-
niq; primũ episcopũ Antiochenæ ecclesiæ Petrũ fuisse
accepimus, & Romã inde translatũ, quod Lucas peni-
tus omisit. Ad extremũ si propter Porphyrij blasphe-
miã, alius nobis fingendus est Cephas, ne Petrus putaẽ
errasse, infinita de scripturis erũt radenda diuinis, quæ
ille, quia nõ intelligit, criminaẽ. Sed aduersum Porphy
riũ, in alio, si Christus iusserit, opere pugnabimus: nũc
reliqua prosequamur. a ¶ *Sed cum uidissem, etc.*] Sicut hi
qui sanis gressibus claudicare se simulant, non uitium
habent in pedibus, sed est aliqua causa cur claudicent:
ita & Petrus sciens circũcisionẽ & præputiũ nihil esse,
sed obseruationẽ mandatorũ dei, edebat quidẽ ante cũ
gẽtibus, sed pro tẽpore ab eis se, ne Iudæos à fide Chri-
sti perderet, subtrahebat. Vnde & Paulus eadẽ arte qua D
simulabat, ei restitit in faciẽ, & loquiẽ corã omnibus, nõ
tatu ut Petrũ arguat, q̃ ut hi quorũ causa Petrus simu-
lauerat, corrigantẽ. Quod si cui iste non placet sensus,
quo nec Petrus peccasse, nec Paulus procaciter ostẽdiẽ
arguisse maiorẽ, debet exponere qua cõsequentia hoc
Paulus in altero reprehẽdat, quod ipse cõmisit. b ¶ *Si
tu quum Iudeus sis, etc.*] Indissolubili argumento constrin
git Petrũ, imò per Petrum eos qui pugnantia illum in-
ter se facere cogebant: Si, inquit, ò Petre tu natura Iu-
dæus es, circũcisus à parua ætate, & uniuersa legis præ-
cepta custodiens, nunc ob gratiam Christi scis ea nihil
per se habere utilitatis, sed exemplaria esse & imagines
futurorum, & cum his qui ex gentibus sunt, cibum ca-
pis, nequaquã ut ante superstitiose, sed libere & indiffe-
renter uictitans: quomodo eos qui ex gentibus credi-
derunt, nunc recedens ab eis, & quasi à cõtaminatis te
separans & secernens, cõpellis iudaizare? Si enim im-
mundi sunt à quibus recedis, idcirco autẽ recedis, quia
non habent circũcisionẽ, compellis eos circumcidi &
Iudæos fieri, quum tu ipse natus Iudæus gentiliter ui-
xeris. Et latenter ostẽdit causam quare aduersum eum
disputauerit, quia scilicet gentes simulatione sua iudai-
zare compelleret, dum eum cupiunt æmulari. c ¶ *Nos
natura Iudei, & non ex gentibus peccatores.*] Subrepunt hoc
loco hæretici, qui ridicula quædam & inepta fingentes,
aiunt, nec spiritualem peccare posse naturam, nec iuste
aliquid facere terrenam. Quos interrogemus quare de
bona oliua rami fracti sunt, & cur de oleastro in radi-
cem bonæ oliuæ inserti sint: si nec de bono cadere quic-
quam potest, nec de malo surgere? Aut quomodo uel
Paulus persecutus sit ante ecclesiam, si de natura spiri-
tuali fuit: aut postea apostolus factus, si de terrena fece
generatus est. Quod si terrenum eum non fuisse cõten-
derint, ipsius uerba ponamus. Eramus filij natura iræ,
sicut

A ſicut & cæteri. Natura Iudæus eſt, qui de genere eſt Abraham: & à parentibus die octauo circuncifus eſt. Non natura Iudæus, qui poſtea eſt factus ex gentibus. Vt autem totum argumentũ breui ſermone comprehẽdam, ſenſus eſt iſte qui texitur, Nos, id eſt, ego & tu Petre: miſcuit enim perſonam ſuã, ne illi facere uideretur iniuriã: Cũ eſſemus, inquit, natura Iudæi, ea faciẽtes quæ lege præcepta ſunt, & non ex gentib. peccatores, qui uel generaliter, quia idolis ſeruiũt, peccatores ſunt: uel quos nunc putamus immũdos: ſcientes quod non poſſemus ex legis opere, ſed ex Chriſti ſaluari fide, credidimus in Chriſtũ, ut quod lex nobis non dederat, fides tribueret quã habebamus in Chriſto. Quod ſi recedentes à lege, in qua ſaluari non potuimus, trãſcendimus ad fidẽ, in qua nõ carnis quęritur circuncifio, ſed cordis puri deuotio: & nũc à gentibus recedendo hoc agimus, ut quicũq; non ſit circuncifus, immũdus ſit: ergo fides in Chriſtũ in qua nos putamus ante ſaluari, magis peccati eſt miniſtra quàm iuſtitiæ, quæ aufert circuncifionẽ: quã qui non habuerit, immundus eſt. Sed abſit, ut quod ſemel deſtruxi, & ſciui mihi nõ profuiſſe, rurſum uendicẽ. Semel à lege diſcedens, legi ſum mortuus, ut in Chriſto uiuerẽ: crucią; eius affixus, & in nouũ renatus hominẽ, fide magis quàm
B carne ſubſiſterem, & cum Chriſto egrederer è mundo. Quod ſemel adorſus ſum, teneo. Nõ mihi gratis Chriſtus eſt mortuus, in quo fruſtra credidi, ſi putaui abſq; fide eius in ueteri lege ſaluari. *a* ¶ *Scientes aũt quod, etc.*] Aiunt quidã ſi uerum hoc ſit quod Paulus affirmat, ex operibus legis neminẽ iuſtificari, ſed ex fide Ieſu Chriſti, patriarchas & prophetas, & ſanctos, qui ante Chriſti aduentũ fuerunt, imperfectos fuiſſe. Quos admonere debemus eos hic dici iuſtitiã non conſequutos, qui tantũ ex operibus iuſtificari poſſe ſe credunt. Sanctos aũt qui antiquitus fuerint, ex fide Chriſti iuſtificatos. Si
Ioa.8.g quidẽ Abrahã uidit diem Chriſti, & lætatus eſt. Et Moſes maiores diuitias æſtimauit theſauro Aegyptiorũ, improperiũ Chriſti. Aſpiciebat enim in remunerationẽ.
Eſa.6.a Et Eſaias uidit gloriã Chriſti, ut Ioannes euangeliſta cõmemorat, & Iudas de omnibus generaliter: Cõmonere, inquit, uos uolo ſcientes ſemel omnia, quoniã Ieſus populũ de terra Aegypti ſaluans: ſecundo eos qui non crediderunt, perdidit. Vnde non tam legis opera damnantur, quàm hi qui tantũ ex operib. iuſtificari ſe poſſe confidunt. Saluatore quoq; ad diſcipulos loquente:
Math.5.e Niſi ſuperabundauerit iuſtitia ueſtra plus quàm ſcribarũ & pharifæorũ, non intrabitis in regno cœlorum. Congregandum in hoc loco quanta in lege præcepta ſint, quæ explere nullus queat. Et econtrario dicendũ, quædã legis etiã ab his fieri qui ignorẽt eam. Sed ideo non iuſtificari operatores eius, quia abſq; fide Chriſti fiant: uerbi gratia, non dormire cum uiro dormitione mulieris, non adulterari, non rapere, ſed magis honorare patrẽ & matrẽ, & cætera quæ imperata ſunt, facere. Quod ſi de ſanctis uiris nobis exempla protulerint, quod in lege uerſati, ea quæ legis fuerant perpetrarint,
1.Tim.1.b dicemus. Quia iuſto lex nõ eſt poſita, ſed iniquis & nõ ſubditis, impijs & peccatoribus, contaminatis & immũdis. Qui aũt à deo doctus ſit, nõ habere eum neceſſe

tibus peccatores. Scientes aûtem quod non iuſtificatur homo ex operibus legis, niſi per fidem Ieſu Chriſti, & nos in Chriſto Ieſu credidimus, ut iuſtificemur in fide Chriſti, & nõ ex operibus legis. Prôpter quod ex operibus legis non iuſtificabitur omnis caro. Quod ſi quęrentes iuſtificari in Chriſto, inuenti ſumus & ipſi peccatores: nũquid Chriſtus peccati miniſter eſt? Abſit. Si enim quæ deſtruxi, hæc iterũ reædifico, præuaricatorem me cõſtituo. Egô enim per legem legi mortuus ſum, ut deo uiuam. Chriſtô confixus ſum cruci. Viuô autẽ iam non ego, uiuit autem in me Chriſtus. Quôd aũt nunc uiuo in carne

ut uel de charitate doceatur, Paulo dicente: De charitate aũt non neceſſe habeo ſcribere uobis, ipſi enim uos C
à deo docti eſtis, ut diligatis inuicẽ. *b* ¶ *Propter quod ex, etc.*] Non iuſtificatur ex operib. legis caro illa, de qua ſcribitur. Omnis caro fœnũ, & omnis gloria eius quaſi Eſa.40.b
flos agri. Iuſtificatur aũt ex fide Ieſu Chriſti caro illa, de qua in reſurrectionis dicitur ſacramento: Omnis Luc.3.b
caro uidebit ſalutare dei. Sed & iuxta humiliorẽ intellectũ, iuſtificabatẽ quondã ex lege non omnis caro, ſed tantũ hi homines qui in Palæſtina erãt. Nunc aũt ex fide Ieſu Chriſti iuſtificatur omnis caro, dum eccleſia eius in toto orbe fundatur. *c* ¶ *Ego enim per legem, etc.*] Aliud eſt per legẽ mori, aliud legi mori. Quod legi moritur, uiuebat ei antequã moreretur, obſeruans ſabbata, & neomenias, & dies feſtos, & uictimarũ typicã curioſitatem, & fabulas Iudaicas, & genealogias. Poſtquã autẽ uenit Chriſtus & lex, de qua ſcri- Rom.7.c
ptum eſt: Scimus autẽ quia lex ſpiritualis eſt: per euangelicam legem, legi priſtinæ mortuus eſt: & anima, quę ſecundum id quod ſcribitur ad Romanos: Viro uiuẽte ſi nupſiſſet, adultera uocabatur: mortuo uiro ſuo, id eſt, lege ueteri, nupſit legi ſpirituali, ut fructificaret deo. Vnde & in Oſee ad eam dicitur: Ex me fructus tuus in- Oſee 14.d
uentus eſt. Cui pulchre myſticũ illud infertur: Quis ſapiens, & intelliget iſta: intelligens, & cognoſcet ea? Qui D
per legem igitur ſpiritualem legi literæ moritur, deo uiuit, cum non ſit ſine lege dei, ſed in lege ſit Chriſti. Qui uero legi moritur ob peccata, mortuus quidem eſt: ſed non poteſt de eo dici quod ſequitur, ut uiuat deo. Eſſe autem legem aliam ſpiritualem extra legem literæ: & alibi Apoſtolus docet, dicens: Itaq; lex quidem ſancta & mandatum ſanctum, & iuſtum, & bonum. Et Ezechiel Ezec.20.b
ex perſona dei: Eduxi, inquit, eos: id eſt, populum Iudæorum de terra Aegypti, & adduxi eos in deſertum, & dedi eis præcepta mea, & iuſtificationes meas oſtendi illis, quas faciet homo & uiuet in eis. De ea uero lege quæ iram operatur, cui & Apoſtolus mortuus eſt, poſtea infert: Et ego dedi eis præcepta non bona, & iuſtificationes in quibus non uiuent in eis. Idipſum ſignificatur & in pſalterio: Quoniã non cognoui literaturã, in- Pſal.70.c
troibo in fortitudinẽ dñi. *d* ¶ *Chriſto confixus ſum cruci.*] Quia dixerat ſe per legẽ legi mortuũ, quomodo mortuus fuerit, oſtendit: Chriſto confixus ſum cruci, tollẽs crucem ſuam, & Chriſtum ſequens, & in ipſa obſecrãs paſsione: Memento mei quũ ueneris in regnum tuum. Luc.23.c
Statimq; audiens: Hodie mecũ eris in paradiſo. Si quis mortificatis membris ſuper terrã: & mundo mortuus, configuratus fuerit morti Ieſu Chriſti, crucifigitur cum Ieſu, & trophæũ mortificationis ſuæ, in ligno dominicæ paſsionis affigit. *e* ¶ *Viuo autem iam non ego, etc.*] Non uiuit ille qui quondam uiuebat in lege, quippe qui perſequebatur eccleſiam. Viuit autem in eo Chriſtus, ſapientia, fortitudo, ſermo, pax, gaudium, cæterȩq; uirtutes, quas qui non habet, non poteſt dicere: Viuit autem in me Chriſtus. Hoc autem totum ſub ſua perſona aduerſum Petrũ de Petro diſputat. *f* ¶ *Quod aũt nunc uiuo in carne.*] Aliud eſt in carne eſſe, & in carne uiuere. Qui enim in carne ſunt, deo placere non poſſunt. Vnde ad Rom.8.b
bene uiuentes dicitur: Vos autem non eſtis in carne.

carne, in fide uiuô filij dei: qui dilexit me, & tradidit semetipsum pro me. Nôn abijcio gratiam dei: si enim per legem iustitia, ergo Christus gratis mortuus est.

Cap. III

O Insensati Galatę, quis uôs fascinauit nô credere ueritati? Antê quorú oculos Iesus Christus proscriptus est, in uobis crucifixus est. Hôc solû à uobis uolo discere, ex operibus

A a ¶[In fide uiuo, etc.] Ad Romanos de deo loquit̃, quod filio suo nõ pepercit, sed pro nobis tradiderit eũ. Nũc uero de Christo quod se ipse tradiderit: Qui dilexit me, inquit, & tradidit seipsum pro me. In euangelio uero ubi apostoli enumerant̃, infertur: Et Iudas Iscarioths qui & (Luc. 6.c) tradidit eũ. Rursum in eodẽ: Ecce appropinquauit qui tradet me. De principib. uero sacerdotũ, & seniorib. populi, scriptura cõmemorat, quod cõdemnauerint Iesum morti, & ligãtes eũ duxerint & tradiderint Pilato præsidi. (Matth. 26.c) Et deinceps de Pilato: Dimisit eis Barrabã, Iesum aũt flagellatũ tradidit eis ut crucifigerent illũ. Igitur & pater tradidit filiũ, & filius ipse se tradidit: & Iudas & sacerdotes cum principib. tradiderunt. & ad extremũ traditũ sibi, tradidit ipse Pilatus. Sed pater tradidit, ut saluaret perditũ mũdũ. Iesus ipse se tradidit, ut patris suamq; faceret uoluntat̃. Iudas aũt & sacerdotes & seniores populi & Pilatus, uitam morti nescij tradiderunt. Quæ cũ ipsa quoq; se pro nostra salute tradiderit, beatus multumq; felix, qui uiuente in se Christo per singulas cogitationes & opera potest dicere: In fide uiuo filij dei, qui dilexit me, & tradidit seipsũ pro me. b ¶[Non abijcio gratiã, etc.] Abijcit gratiã dei, tã ille qui post euangeliũ uiuit in lege, quàm is qui peccatis post baptismũ sordidat̃. Qui aũt potest iuxta Apo-(1.Cor. 15.b)stolũ dicere: Gratia eius in me nõ fuit uacua: iste & hoc loquit̃ confidenter: Nõ abijcio gratiã dei. Quod aũt sequit̃, ualde necessariũ est aduersum eos qui post fidem B Christi putant legis præcepta seruanda. Dicendũ quippe eis: Si per legẽ iustitia est, ergo Christus gratis mortuus est. Aut certe doceãt, quomodo nõ Christus gratis mortuus sit, si opera iustificent. Sed quamuis sint hebetes, dicere nõ audebunt Christũ sine causa mortuũ. Ad particulã itaq; syllogismi, quæ hic proponit̃: id est, si enĩ per legẽ iustitia, ergo Christus gratis mortuus est: debemus illud assumere quod consequenter infertur, & negari nõ potest: Christus autẽ non est gratis mortuus, & concludere: Non igitur per legẽ iustitia. Hucusq; cõtra Petrũ, nunc ad Galatas reuertitur. CAP. III

O [Insensati Galatæ, etc.] Dupliciter hic locus intelligi potest. Vel ideo insensatos Galatas appellatos, à maioribus ad minora uenientes, quia cœperint spiritu & carne consument̃. Vel ob id, quod unaquæq; (Tit. 1.c) prouincia suas habeat proprietates. Cretenses semper mendaces, malas bestias, uẽtres pigros, uere ab Epimenide poeta dictos, Apostolos comprobat. Vanos Mauros, & feroces Dalmatas, Latinus pulsat historicus. Timidos Phrygas, omnes poetæ lacerant. Athenis expedidiora nasci ingenia, philosophi gloriant̃. Græcos leues, apud C. Cæsarẽ suggillat Tullius, dicens: Aut leuiũ Græcorũ, aut immaniũ barbarorũ: & pro Flacco, Ingenita, inquit, leuitas, & erudita uanitas. Ipsum Israel, graui corde, & dura ceruice, oẽs scripturæ arguũt. In hunc ergo modũ arbitror & Apostolũ Galatas regionis suæ ꝓprietate pulsasse. Licet quidã ꝓfundis se quæstionib. inserentes, quasi sub obtentu uitandæ hæreseos, quæ diuersas naturas infert, dicãt, Tyrios quoq; & Sidonios, Moabitas & Ammonitas, & Idumæos, Babylonios & Aegyptios, oẽsq; gentes quæ in scripturis nominantur habere quædã idiomata: & ex causis præcedẽtib. & merito operũ pristinorũ, ne iustitia dei ueniat in dubiũ, cũ unaquæq; gens uel bonũ uel malũ habere asserat̃ quod alia nõ habeat. Nos istas altitudines declinãtes, superiora sectabimur, aut stultitiæ eos argui, dicentes: per quã C spiritũ legis & literã dijudicare nõ possint: aut uitio gẽtis corripi, quod indociles sint & uecordes, & ad sapiẽtiã tardiores. Quod aũt sequit̃: Quis uos fascinauit, digne Paulo, qui & si imperitus est sermone, nõ tamẽ sciẽtia debemus exponere: nõ quo scierit esse fascinũ, qui uulgo putatur nocere: sed usus sermone sit triuij: et ut in cęteris, ita & in hoc quoq; loco, uerbum quotidianæ sermocinationis assumpserit. Legimus in Prouerbijs: Donũ, inuidi cruciat oculos. Qui apud nos inuidus, in Græco significãtius ponit̃, fascinator, & in sapiẽtia quæ Salomonis scribit̃: Fascinatio malignitatis obscurat bona. (Sap. 4.c) Quib. docemur exẽplis, quod uel inuidus aliena felicitate cruciet̃: uel is in quo bona sint aliqua, alio fascinãte, id est, inuidẽte noceat̃. Dicit̃ fascinus ꝓprie infantib. nocere, & ætati paruulæ, & his qui necdũ firmo uestigio figãt gradũ. Vnde & quidã è gentilibus: Nescio quis teneros oculus mihi fascinat agnos. Hoc utrũ uerũ, nec ne sit, deus uiderit: quia potest fieri, ut & dæmones huic peccato seruiãt, & quoscunq; in dei opere uel cœpisse uel profecisse cognouerint, eos à bonis operib. auertãt. Nũc illud in causa est, quod ex opinione uulgi sumptũ putamus exẽplũ, ut quomodo tenera ætas noceri dicit̃ fascino: sic etiã Galatę in Christi fide nuper nati & nutriti lacte, & non solido cibo: ueluti quodã fascinãte sint nociti, & stomacho fidei nauseãte, spiritus sancti cibũ euomuerint. Quod si aliquis cõtradicit, exponat quomodo de cõmuni opinione sit sum- D ptũ, uallis Titanorũ in Regnorũ libris: Syrenæ & Onocẽtauri in Esaia: (2.Reg. 23.b) Arcturus & Oriõ, & Pleiades in Iob, & (Esa. 34.d) cætera his similia: quæ utiq; uocabula, gẽtiliũ fabularũ & causas et origines habẽt. Interrogemus hoc loco Marcionẽ, qui ꝓphetas repudiat, quomodo interpretet̃ id quod sequit̃. d ¶[Ante quorũ, etc.] Nobis enĩ recte proscriptus est Christus, de cuius paubulo & passione, alapis & flagellis, omnis prophetarũ prædicit chorus, ut crucẽ ipsius nõ de euãgelio tm̃ in quo crucifixus refertur: sed multo anteq̃ descendere dignaret̃ ad terras, & hominẽ qui est crucifixus assumeret, nouerimus. Nec parua laus Galatarũ est, quod ita crediderint in crucifixũ, ut ante fuerat eis proscriptus: quod scilicet lectitãtes prophetas, & om̃ia ueteris legis sacramẽta noscẽtes, uia & ordine uenerint ad credẽdũ. Legit̃ in quibusdã codicibus: Quis uos fascinauit nõ credere ueritati? Sed hoc quia in exẽplarib us Adamãtij nõ habet̃, omisimus. e ¶[Hoc solum, etc.] Sunt quidẽ, ait, multa quæ possunt interrogatione uos cogere, legi euangeliũ præferẽdũ: sed qm̃ insensati estis, & nequaq̃ potestis ea audire, simplici uobiscũ sermone loquor, & de eo qđ prõptũ est, sciscitor: Spiritũ sanctũ quem accepistis, utrũ uobis legis opera, sabbati obseruatio, circũcisionis, & neomeniarũ superstitio dederint, an auditus fidei, per quã ex gẽtib. credidistis? Quod si negari nõ potest, spiritũ sanctũ & uirtutes quæ in principio fidei acceptũ spiritum sequebantur, nõ ex operib. legis, sed ex fide Christi datas, manifestum est uos à meliorib. exorsos, in peiora corruere. Consideremus aũt diligenter, quia nõ dixerit: uolo à uobis discere utrũ ex operib. spiritũ accepistis: sed adiecerit, ex operibus legis. Sciebat enim & Corneliũ Cẽturionẽ spiritum ex operibus accepisse, sed nõ ex operibus legis, quã nesciebat. Si aũt ecõtrario dicitur, ergo & sine auditione fidei accipi spiritus potest. Nos respõdebimus ac

A bimus accepisse quidē eū spiritū: sed ex auditu fidei & naturalē legē, quę loquit̃ in cordib. nostris, bona queq; faciēda & uitāda mala, per quā dudum quoq; Abrahā, Mosen, & cęteros sanctos iustificatos retulimus: quā augere deinceps potest operū obseruatio, legis quoq; iustitia: nō tñ carnalis legis quæ præterijt, sed spiritualis, quia lex spiritualis est. Neq; uero quia fidē præferimus, legis opera destruimus: nec dicimus secūdū quosdā, faciamus mala donec ueniāt bona, quorū damnatio iusta est, sed seruituti gratiā anteponimus. Dicimusq; qđ Iudæi propter metū faciūt, id nos facere propter charitatē. Illos seruos esse, nos filios: illos cogi ad bonū, nos bonū sponte suscipere. Non igit̃ ex fide Christi licentia nascit̃ delinquēdi, sed ex dilectione fidei uoluntas boni operis auget̃. dū bona ideo facimus, nō quia iudicē formidamus, sed quia scimus ea ei placere in quem credimus. Quærat quispiā, si fides nō est nisi ex auditu: quomodo qui surdi nati sunt, possunt fieri Christiani. Deū quippe patrē ex magnitudine & pulchritudine creaturarū potest quis intelligere, & à cōditionib. cōditor consequenter agnoscit̃. Christi aūt natiuitas, crux, mors, resurrectio, nisi ex auditu sciri nō potest. Aut surdi igitur Christiani non sunt, aut si surdi sunt Christiani, falsum est quod alibi ab apostolo dicit̃: Itaq; fides ex auditu: auditus aūt per uerbū dei. Ad quod qui simplici responsione cōtentus est, dicit non eū generaliter dixisse: fides omniū ex auditu est, sed fides ex auditu: quod & in parte, & in toto accipi potest: Eorū scilicet fides ex auditu, qui audiūt, qui credūt. Qui aūt huic scrupulo satisfacere
B conat̃, prius illud tētabit asserere, quod nunb. quoq; & quotidiana cōuersatione: & ut ita dixerim totius corporis loquēte gestu surdi possint euangeliū discere: deinde etiā hoc, quod det sermo cui nihil surdū est, ad eas magis loquat̃ aures, de quibus & ipse ait in euangelio:
Luc.8.a Qui habet aures audiēdi, audiat. Et in Apocalypsi: Qui
Apoc.2.b habet aurem, audiat quid spiritus dicat ecclesijs. Et Esaias: Dñs addidit mihi auriculā. Iste est alius homo cui deus loquitur in occulto: qui clamat in corde credēus:
Rom.8.c Abba pater: & (ut frequenter exposuimus) quomodo corpus omnia mēbra & sensus habet: ita animā quoq; uniuersos & sensus, & mēbra habere, & inter cætera aures etiam, quas qui habuerit, nō magnopere indigebit his aurib. corporis ad Christi euangeliū cognoscendū. Simul aūt etiā illud attendite, quod hic spiritus absq; ullo additamēto sanctus intelligat̃, quē ex dono cōsequi-
Sap.12.a mur, & non hominis, de quo alibi scribit̃: Incorruptus spiritus est in omnibus. Et: Ipse spiritus testimoniū reddet spiritui nostro. Et in alio loco: Nemo scit ea quæ in homine sunt, nisi spiritus hominis qui est in eo. Et in
Dan.3.f Daniele: Benedicite spiritus & animæ iustorū dñm. a ¶ [*Sic stulti estis, etc.*] Si sanctū spiritū acceperant Galatæ, quomodo stulti erāt? Verū statim soluit, cœpisse quidē eos spiritu, sed cū carne cōsummarēt, spiritū ab eis fuisse sublatum. Vnde sine causa passi sunt tanta quæ passi
Psal.50.f sunt. Quod ne sibi post peccatū eueniret, Dauid precat̃ dicens: Spiritū sanctū tuū ne auferas à me. Diligēter attēdite quod qui scripturas iuxta literā sequit̃, cōsummari carne dicat̃. Quāobrē illud quod ad Corinth. scriptū
2.Cor.10.a est: In carne uiuētes, nō iuxta carnē militamus: melius sic intelligi potest, ut hi militare dicant̃ in carne qui uetus testamētū humiliter edisserūt. Qui uero sequunt̃ intelligētiā spiritualē, sint quidē in carne, quia eādē habēt literā quam Iudæi: sed nō iuxta carnē militēt, à carne ad spiritū trāscendētes. Quādo uideritis eū qui primū cre

operibus legis spiritum accepistis, an ex auditu fidei? Sic stulti estis, ut cū spiritu cœperitis, nunc carne cōsummamini? Tātā passi estis sine causa, si tamen sine causa. Qui ergo tribuit uobis spiritū, & operat̃ uirtutes in uobis, ex operibus

dit ex gētibus, & ad Christi aratrū misit manū, præuio C aliquo doctore prudēte, sic per legis iter ad euāgelium pergere, ut omnia illa quæ ibi scripta sunt, de sabbato, de azymis, de circuncisione, de uictimis, digne deo intelligat: & deinceps post euangelij lectionē a Iudæo aliquo, aut Iudæorū socio persuaderi, ut umbras & Allegorię nubila derelinquens, sic scripturas interpretet̃ ut scriptę sunt, de hoc potestis dicere: Sic stultus es, ut cū spiritu cœperis, nūc carne cōsummaris. b ¶ [*Tāta passi estis, etc.*] Cōsideremus infelices Iudæos, quanta superstitione & obseruationis labore uiuāt inter cæteras nationes, dicētes: ne tetigeris, ne gustaueris, ne attrectaueris, & probabimus uerū esse quod dicit̃: Tāta passi estis sine causa: sed nō statim ad eos sentētia tēperat̃ & dubia fit, si tñ sine causa, quia de his dicit̃, qui possunt post legē ad euāgeliū reuerti. Melius aūt sic intelligi potest, quod primū credentes Galatæ in crucifixū, & à Iudæis & à gentilib. opprobria multa perpessi sint, & persecutiones nō minimas sustinuerint. Quas frustra arguunt̃ fuisse perpessi, si à gratia Christi recedant, propter quā tāta perpessi sunt. Simul & illa spes, quod quicūq; ob Christi fidē laborauerit, & postea lapsus fuerit in peccatū, sicut priora sine causa dicit̃ passus fuisse dū peccat: sic rursum nō perdat ea si ad pristinā fidē & antiquū studiū reuertat̃. Alter: Si circūcisionem, inquit, putatis sequendam esse post gratiā: ergo usq; ad præsens tēpus sine circūcisione uiuentes, omnia quæ passi estis, in irritū sunt deducta. Quæ quidē mihi uidemini non frustra sustinuisse, qui scio legē post euangeliū nō ualere. Vel certe sic: Nō
D leue erat damnū, si circuncisionē sequentes, tantū pristinæ fidei perdidissetis laborē: nunc uero ad hoc detrimentū, etiā præuaricationis pœna sociatur, ut & præterita sine causa perpessi sitis, & in futuro cruciemini. Quidā coactius ita intelligunt. Considerate pristinā gratiæ libertatē, & præsentis onera obseruationis in lege, & ut debitis q̃ multa casso studio feceritis, licet non penitus fructus erroris istius desperādus sit, dū zelo dei ad hoc ipsum estis adducti. Ignorantib. enim cōcedi uenia potest: si ad meliora conuersi, scientiā in uobis doceatis fluctuasse, nō studiū. c ¶ [*Qui ergo tribuit, etc.*] Tribuit, hoc est, administrat, præsentis tēporis est legendū, ut ostendatur per singulas horas atq; momenta semper dignis sanctū spiritū ministrari, & quanto quis in dei opere & amore profecerit, tanto magis sancti spiritus in se habere uirtutes, quas auditus fidei, & non legis opera consummāt. Non quo legis opera contēnenda sint, & absq; eis simplex fides appetenda, sed quo ipsa opera fide Christi adornent̃. Scita est enim sapientis uiri illa sententia, non fidelē uiuere ex iustitia, sed iustū ex fide. Simul ostenditur Galatas accepto post fidē sancto spiritu, dona habuisse uirtutū, id est, prophetiā, genera linguarum, morborū curationes, & cætera quæ ad Corinthios in donis spiritualib. enumerantur. Et tamen post 1.Cor.7.b
tanta (quia forsitan gratiā discernendorū spirituū non habebant) à falsis doctoribus irretiti sunt. Obseruandum etiā quod operari uirtutes dicantur in his qui nō tenent euangelij ueritatē, sicut in illis qui dñm non sequentes, in nomine eius signa faciebant: Ioanne uel maxime cōquerente, Præceptor uidimus quēdā in nomine tuo eijcientē dæmonia, & ꝓhibuimus eū quia nō sequit̃ nobiscū. Hoc aduersum hæreticos qui ꝓbationē fidei suę ex eo si signum aliquod fecerint, arbitrant̃. Qui cū māducauerint & biberint in nomine dñi (habēt quippe & ipsi altare sacrilegū) & signa multa inuocato salua Marc.9.f

A toresecisse se iactent, in die iudicij merebuntur audire: Nō noui uos, discedite à me qui operamini iniquitatē. a ¶ *Sicut Abrahā credidit, etc.*] Ab hoc loco usq; ad eum ubi scribitur: Qui ex fide sunt, benedicentur cum fideli Abrahā: Marcion de suo apostolo erasit. Sed quid profuit hoc tulisse, cū cætera quæ reliquit, insaniæ eius aduersa sint. Gen. 12 a Credidit aūt Abraham deo, exiens de patria sua in terram quam nesciebat: Sarā nonagenariā, & sterilē cōfidēs esse parituram: & audita repromissione dei, quod in Isaac uocaretur semē eius, ipsum Isaac offerens uictimā, & tamen de dñi repromissione non dubitās; rectè tali reputatur fides ad iustitiam, qui legis opera supergressus, deum non metu, sed dilectione promeruerit. b ¶ *Cognoscitis ergo, quia qui ex fide sunt, hi filij sunt Abraham.*] Rom. 4 a Plenius de hoc in epistola ad Romanos disputat, quod fides reputata sit Abrahæ ad iustitiā, non in circuncisione, sed in præputio. Et diligenter obseruans, docet eos filios esse Abrahæ, quicunq; hac mente crediderint, qua incircuncisus credidit Abrahā, qui exultauit ut uideret diem dñi, & uidit, & lætatus est. Ioan. 8 g Vnde & ad infideles Iudæos dicitur: Si filij essetis Abrahæ, opera Abrahæ faceretis. Quæ aūt alia (illo in tempore cum hæc dicebantur) ab eis opera dñs expetebat, nisi credulitatem in filiū dei quem pater miserat loquentem: Qui credit in me, non credit in me, sed in eum qui me misit. Vnde & in alio loco de generis sibi antiquitate & nobilitate plaudentib. respondetur: Ioan. 8 e Et ne dixeritis, quia patrem habemus Abraham. Potest enim deus de B lapidibus istis suscitare filios Abraham. Lapides ibi nemo ambigit dura significari corda gentiliū: quæ mollita sunt postea, & fidei recepere signaculū. Virtutes Abraham in quibus ante circuncisionem deo placuit, diligens lector enumera, & quoscunq; in simili opere repereris, dicito filios esse Abraham, iustificatu in præputio, qui circuncisionē non ob meritū operū, sed in signum fidei prioris accepit. Quia eīn ex semine eius erat Christus oriundus, in quo uniuersarū gentiū fuerat benedictio repromissa: & ab Abraham usq; ad Christum multa erant secula transitura, prouidēs deus, ne soboles dilecti Abrahæ cæteris nationibus miscerentur: & paulatim familia eius fieret incerta, gregem Israeliticū quodā circuncisionis cauterio denotauit, ut uiuētes inter Aegyptios, inter Assyrios, Babylonios atq; Chaldęos, hoc signaculo distinguerentur. Deniq; per quadraginta annos in eremo nullus est circūcisus: soli quippe sine gen- C

operib. legis, an ex auditu fidei? Sicut Abraham credidit deo, & reputatū est illi ad iustitiā. Cognoscitis ergo, quia qui ex fide sunt, hi filij sunt Abraham. Prouidens autem scriptura, quia ex fide iustificat gentes deus, prænūciauit Abrahæ, quia benedicentur in te omnes gentes. Igitur qui ex fide sunt, benedicentur cum fideli Abraham.

tis alterius admixtione uiuebāt: statim ut Iordanis ripā transgressus est populus, & in Palæstinæ terrā Iudæum se examen infudit, circuncisio necessaria futuro ex commixtione gentium prouidit errori. Quod aūt à Iesu duce, secundo scribitur Iosue 5 c populus circuncisus: significat & in eremo cessasse circūcisionē, quæ in Aegypto rationabiliter exercebatur, & à dño Iesu Christo spirituali circuncisione credētes esse mūdandos. c ¶ *Prouidens autem scriptura.*] Non quo ipsa scriptura, attramentum uidelicet & membranæ, quæ insensibiles sunt, possint futura prænoscere, sed quo spiritus sanctus, & sensus qui in litera latet, multis post seculis uentura prædixerint. Porrò exemplum quod de Genesi sumptū est, ita in proprio uolumine continetur: Et benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ. Quod Apostolus super Christum interpretans, ait: Non est scriptum ex seminib. quasi in multis, sed quasi in uno, & semine tuo qui est Christus. Hoc autem in omnibus penè testimonijs, quæ de ueteribus libris in nouo assumpta sunt testamento obseruare debemus, quod memoriæ crediderint euangelistæ uel apostoli: & tantum sensu explicato, sæpe ordinem commutauerint: nonnunq̄ uel detraxerint uerba, uel addiderint. Nulli uero dubium quod in Isaac & Iacob, siue in duodecim patriarchis, & cæteris qui de Abraham stirpe descendunt, non fuerint benedictæ uniuersæ nationes, sed in Christo Iesu per quē omnes gentes laudant deum, & benedicitur nouū nomen super terrā. Potest autem Apostolus & de alio Ge- D neseos loco exemplū seminis usurpasse, ubi scribitur: Eduxit autem foras haud dubium quin Abrahā deus, & dixit ei: Aspice in cœlum & numera stellas, si poteris Gen. 15 a dinumerare eas. Et ait illi: Sic erit semen tuum: & credidit Abraham deo, & reputatum est ei ad iustitiam. Quicunq; igitur credunt, benedicentur cum fideli Abrahā, qui ob egregiam in deum fidem primus in eum credidisse narratur. Sicut Enos ob principalem in deū spem, & inter cæteros eminentem, sperasse scribitur inuocare dñm deum. Non quo & Abel de quo dñs ait: Vox sanguinis fratris tui clamat ad me: & cęteri deinceps deum non sperauerint inuocare, sed quo ex ea parte unusquisq; appelletur, quam uel maxime habet.

¶ Commentariorum in epistolam ad Galatas libri primi finis.

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN SECVNDVM LIBRVM Commentariorum ad Galatas, ad Paulam & Eustochium procemium.

Vod in primo Cōmentariorū ad Galatas libro, cum de gentiū proprietatibus disputarem, intactū reliquerā: nunc in secundo reddendū uidetur, qui sint Galatæ, uel quò, unde transierint. Vtrū indigenas eos fuderit, an aduenas quā nunc incolunt terra susceperit: & utrū linguā connubio perdiderint: an & nouā didicerint, & non amiserint suā. Marcus Varro cunctarū antiquitatū diligentissimus perscrutator, & cæteri qui eū imitati sunt, multa super hac gente, & digna memoria tradiderūt. Sed quia nobis propositū est, incircūcisos homines nō introducere in templū dei: & ut simpliciter fatear, multi iā anni sunt quod hæc legere desiuimus: Lactātij nostri quę in tertio ad Probū uolumine de hac gēte opinatus sit, uerba ponemus. Galli, inqt, antiquitus à cādore corporis Galatæ nūcupabanī, & Sibylla sic eos appellat. Quod significare uoluit Poeta, quū ait: Tū lactea colla auro innectunī: cū posset dicere candida. Hinc utiq; Galatia prouincia, in quā Galli aliquando ueniētes, cū Græcis se miscuerūt. Vnde primū ea regio Gallogræcia

A logræcia, poſt Galatia nominata eſt. Nec mirum ſi hoc ille de Galatis dixerit, & occidentales popu C
los tantis in medio terrarum ſpacijs prætermiſsis, in orientis plaga conſediſſe memorarit, cum con
ſtet Orientis contra & Græciæ examina, ad Occidentis ultima perueniſſe. Maſsiliam Phocæi con-
diderunt, quos ait Varro trilingues eſſe, quod & Grçce loquantur, & Latine, & Gallice. Oppidum
Rhoda, coloni Rhodiorum locauerunt, unde amnis Rhodanus nomen accepit. Prætermitto Car-
thaginis conditores Tyrios, & Agenoris urbem: prætereo Thebas Liberi quas in Aphrica condi-
dit, quæ ciuitas nunc Thebeſtis dicitur. Relinquo eam partem Libyæ, quæ Græcis urbibus plena
eſt. Ad Hiſpanias tranſgredior: nonne Saguntum Græci ex inſula Zacyntho profecti condide-
runt? & oppidum Tarteſſon, quod nunc uocatur Carteia, Iones Græci homines locaſſe referun-
tur. Montes quoq; Hiſpaniarum, Calpe, Idrus, Pyrene: item inſulæ Aphrodiſiades, & Gymneſiæ,
quæ uocantur Baleares: nonne Græci ſermonis indicia demonſtrant? Ipſa Italia à Græcis populis
occupata, maior quondam Græcia uocabatur. Certe quod negari non poteſt, Romani de Aeneæ
Aſiani hominis ſtirpe generati ſunt. Ex quo euenit, ut & in Occidente Græci ſæpe acuminis repe-
riantur ingenia, & in Oriente ſtoliditatem barbaram redoleant. Nec hoc dicimus quod non è re-
gione utrobiq; diuerſa naſcantur: ſed quod ex magna parte etiam cætera quæ non ſunt ſimilia,
nuncupentur. Itaq; non mirum eſt ſtultos ad intelligentiam tardiores Galatas appellatos, cum &
Hilarius Latinæ eloquentiæ Rhodanus, Gallus ipſe & Pictauis genitus, in hymnorum carmine
Gallos indociles uocet. Et quod nunc oratorum fertiles ſunt, non tam ad regionis diligentiam,
quàm ad rhetoricum clamorem pertinet, maxime cum Aquitania, Græca ſe iactet origine: & Ga-
latæ non de illa parte terrarum, ſed de ferocioribus Gallis ſint profecti. Vultis ſcire ô Paula & Eu-
ſtochium, quomodo Apoſtolus unamquanq; prouinciam ſuis proprietatibus denotarit. Vſq; ho-
die eadem uel uirtutum ueſtigia permanent uel errorum. Romanæ plebis laudatur fides. Vbi alibi
tanto ſtudio & frequentia, ad eccleſias & ad martyrum ſepulchra concurritur? ubi ſic ad ſimilitu-
dinem cœleſtis tonitrui amen reboat, & uacua idolorum templa quatiuntur? Non quod aliam ha
beant Romani fidem, niſi hanc quam omnes Chriſti eccleſiæ, ſed quod deuotio in eis maior ſit, &
B ſimplicitas ad credendum. Rurſum facilitatis & ſuperbiæ arguuntur. Facilitatis, ut ibi: Rogo uos D
fratres, ut obſeruetis eos qui diſſenſiones & offendicula, præter doctrinam quam uos didiciſtis, fa-
ciunt: & declinate ab illis, huiuſmodi enim Chriſto domino non ſeruiunt, ſed ſuo uentri, & per
dulces ſermones & benedictiones ſeducunt corda innocentium. Veſtra enim obedientia in om-
nem locum peruulgata eſt. Gaudeo igitur in uobis, & uolo uos ſapientes eſſe in bono, & ſimpli-
ces in malo. Superbiæ uero: Noli altum ſapere, ſed time. Et: Nolo uos ignorare fratres myſterium
hoc ut non ſitis ipſi uobis ſapientes. Et in ſequentibus: Dico enim per gratiam quæ data eſt mihi in
omnibus qui ſunt inter uos, non plus ſapere quàm oportet ſapere, ſed ſapere ad ſobrietatem. Et a-
pertius: Gaudere cum gaudentibus, flere cum flentibus. Idipſum inuicem ſentientes. Non alta ſa-
pientes, ſed humilibus conſentientes. Nolite eſſe prudentes apud uoſmetipſos. Corinthios quo-
que notat quod mulieres eorum intecto capite ſint, & uiri comam nutriant, & indifferenter ue-
ſcantur in templis: & inflati ſapientia ſeculari, reſurrectionem carnis negent. Hæc ex parte uſq; ho-
die permanere: non poteſt dubitare, qui Achaiam uiderit. Macedones in charitate laudantur, &
in hoſpitalitate ac ſuſceptione fratrum. Vnde ad eos ſcribitur: De charitate autem fraternitatis,
non neceſſe habemus ſcribere uobis. Ipſi enim uos à deo didiciſtis, ut diligatis inuicem. Etenim
facitis illud in omnes fratres in uniuerſa Macedonia. Sed reprehenduntur quod ocioſi domus cir
cumeant: & alienum expectantes cibum, dum ſingulis placere deſiderant, & huc illucq; diſcur-
rant: quid apud ſingulos agatur, enuncient. Sequitur enim: Rogamus autem uos fratres, ut abun-
detis magis, & operam detis ut quieti ſitis, & ut ueſtrum negocium agatis, & operemini manibus
ueſtris ſicut præcepimus uobis, & ut honeſte ambuletis, ad eos qui foris ſunt, & nullius aliquid de-
ſideretis. Quod ne quis putet officio magis docentis quàm uitio gentis admonitum, in ſecunda ad
eoſdem inculcat ac replicat, dicens: Nam & quum eſſemus apud uos, hoc denunciabamus uobis:
quoniam ſi quis operari non uult, nec manducet. Audiuimus enim inter uos quoſdam ambulare
inquiete, nihil operantes, ſed curioſe agentes. His autem qui eiuſmodi ſunt, denunciamus & ob-
ſecramus in domino Ieſu Chriſto, ut cum ſilentio operantes, ſuum panem manducent. Longum
eſt ſi uelim de Apoſtolo & de ſcripturis omnibus ſingularum gentium, uel uirtutes obſeruare uel

A uitia, cum ad hæc ipsa quæ diximus, inde deuoluti simus quod Galatæ stulti & uecordes pronunciati sint. Scit mecum qui uidit Ancyram metropolim Galatiæ ciuitatem, quot nunc usq; schismatibus dilacerata sit: quot dogmatū uarietatibus constuprata: omitto Cataphrygas, Ophitas, Borboritas, & Manichæos. Nota enim iam hæc humanæ calamitatis uocabula sunt. Quis unquam passalorincitas, & Ascodrobos, & Artotyritas, & cætera magis portenta quàm nomina in aliqua parte Romani orbis audiuit? Antiquæ stultitiæ usq; hodie manent uestigia. Vnum est quod inserimus, & promissum in exordio reddimus, Galatas excepto sermone græco, quo omnis oriēs loquitur, propriam linguā eandem penè habere quam Treuiros: nec referre si aliqua exinde corruperint, cum & Aphri Phoenicum linguam nonnulla ex parte mutauerint, & ipsa Latinitas & regionibus quotidie mutetur & tempore. Sed iam ad propositum reuertamur. C

COMMENTARIORVM HIERONYMI IN EPISTOLAM AD GALATAS LIBER SECUNDUS.

Qvicunque enim ex operibus legis sunt, sub maledicto sunt. Scriptum est enim: Maledictus omnis qui non permanserit in omnibus quæ scripta sunt in libro legis, ut faciat ea. Quôniam autem in lege nemo iustificatur apud deum: manifestum est, quia iustus ex fide uiuet. Lex autem non est ex fide, sed qui fecerit ea

Qvicunq; enim ex operib. legis sunt, sub maledicto sunt, etc.] Hunc morē habeo, ut quotiensc unq; ab apostolis de ueteri instrumento aliquid sumitur, recurram ad originales libros, & diligenter inspiciam, quomodo in suis locis scripta sint. Inueni itaq; in Deuteronomio hoc ipsum apud Lxx. interpretes ita

Deut.27.d positum: Maledictus omnis homo qui non permanserit in omnibus sermonibus legis huius, ut faciat illos, & dicet omnis populus, fiat. Apud Aquilam uero sic: Maledictus qui non statuerit uerba legis huius, ut faciat ea: & dicet omnis populus, uere. Symmachus:
B Maledictus qui non firmauerit sermones legis istius, ut faciat eos, & dicet omnis populus, amen. Porrò Theodotio sic transtulit: Maledictus qui non suscitauerit sermones legis huius facere eos: & dicet omnis populus, amen. Ex quo intelligimus, Apostolum, ut in cæteris, sensum magis testimonij posuisse quàm uerba: & incertum habemus utrum Septuaginta interpretes addiderint, omnis homo & in omnibus: an in ueteri Hebraico ita fuerit, & postea à Iudæis deletū sit. In hanc me autem suspicionem illa res stimulat: quod uerbum omnis & in omnibus, quasi sensui suo necessarium ad probandum illud, quod quicunque ex operibus legis sunt, sub maledicto sint: Apostolus uir Hebrææ peritiæ, & in lege doctissimus nunquam protulisset, nisi in Hebræis uoluminibus haberetur: quam ob causam Samaritanorum Hebræa uolumina relegens, inueni כל quod interpretatur, omnis siue omnibus, scriptū esse, & cum Septuaginta interpretibus concordare. Frustra igitur illud tulerunt Iudæi, ne uiderentur esse sub maledicto, si non possent omnia complere quæ scripta sunt: cum antiquiores alterius quoq; gentis literæ id positum fuisse testentur. Quoniam autem nemo possit explere legem, & cuncta facere quæ iussa sunt: & alibi te-
Rom.8.a statur apostolus, dicens: Quod enim erat impossibile legis, in quo infirmabatur per carnem, deus filium suum mittens in similitudinem carnis peccati, de peccato condemnauit peccatum in carne. Quod si uerum est, potest nobis obijci: Ergo & Moyses, & Esaias, & cæteri prophetæ, qui sub operibus legis fuerunt, sub maledicto sunt. Quod non timebit annuere, qui dicentem Apostolum legerit: Quia Christus nos redemit de maledicto legis, factus pro nobis maledictum, & respondere unumquenq; sanctorum suo tempore maledictionem factum esse populo. Nec statim hoc tribuens & iustis uiris, uidebitur detrahere saluatori, quasi nihil præcipuum & excellens habuerit, factus pro nobis maledictum: cum & cæteri pro alijs maledictum facti sint. Nemo enim illorum quamuis factus fuerit ipse maledictio, de maledicto quempiam liberauit, absq; solo domino Iesu Christo, qui precioso sanguine suo, & nos omnes & ipsos, Moysen dico & Aaron, prophetas cunctos & patriarchas, de maledicto legis redemit. nec hoc ex meo sensu dictum putetis, scriptura testis est, quia Christus gratia dei, siue ut in quibusdam exemplaribus legitur, absq; deo, pro omnib. mortuus est. Si autē pro omnibus, & pro Moyse, & pro uniuersis prophetis, è quibus nullus potuit delere chirographum uetus, quod aduersum nos scriptum erat, & affigere illud cruci. Omnes peccauerunt, & indigent gloria dei. Ecclesiaste quoq; hanc firmante sententiam. Homo non est iustus in terra, qui faciat bonum & non peccet. Denique & inferius Apostoli dictum manifeste docet nec Moysen, nec illustrem aliquem de antiquis uirum, apud deum iustificari potuisse per legem. Sequitur enim: 4 ¶ *Quoniam autem in lege nemo iustificatur, etc.*] Exemplum quo probatur iustus ex fide uiuere, & non ex operibus, de Habacuc tulit, quod ita Septuaginta interpretes ediderunt: Iustus autem ex fide mea uiuit. Aquila & Theodotio: Iustus autem ex fide eius uiuit, id est, dei. Considerandum itaq; quia non dixerit, homo aut uir ex fide uiuit, ne occasionem tribueret ad uirtutum opera contemnenda, sed iustus ex fide uiuit: Ve quicunq; fidelis esset, & per fidem uicturus, non aliter posset ad fidem uenire uel in ea uiuere, nisi prius iustus fuisset, & puritate uitæ quasi quibusdam ad fidem gradibus ascendisset. Potest ergo fieri, ut sit aliquis iustus, & tamen non uiuat absq; fide Christi. Si legenti scrupulus commouetur, Pauli uerba suscipiat, in quibus de se ait: Secundum iustitiam quæ in lege est sine reprehensione. Erat igitur Paulus tunc iustus in lege, sed necdum uiuere poterat, quia non habebat in se Christum loquentem: Ego sum uita. In quem credens postea cœpit & uiuere. Faciamus & nos aliquid simile huic quod dicitur: Iustus ex fide uiuit, & dicamus, castus ex fide uiuit, sapiens ex fide uiuit, fortis ex fide uiuit: & à cæteris uirtutum partibus uicinam sententiam proferamus aduersum eos qui in Christum non credentes, fortes & sapientes, temperantes se putant esse uel iustos, ut sciant nullum absque Christo uiuere, sine quo omnis uirtus in uitio est. Potest præsens testimonium & sic legi, quia iustus ex fide, ut deinceps inferat, uiuit. Quod autem ait: Lex non est ex fide, sed qui fecerit ea uiuet in illis: manifestissime demonstratur, non simplicem dici uitam, sed eam quæ referatur ad aliquid

Marginal references (right margin): 2.Cor.5.c · Col.2.c · Rom.3.c · D · Abac.2.d · Philip.3.b · Ioan.11.c

ea uiuet in illis. Christus nos redemit de maledicto legis, factus pro nobis maledictum. Quia[b] scriptum est: Maledictus omnis qui pẽdet in ligno: ut in gentibus benedictio Abrahæ fieret in Christo Iesu: ut pollicitationem

(A) aliquid. Iustus quippe ex fide uiuit, & non additur, in his siue in illis. Viuẽs autem in lege qui fecerit ea, uiuet in illis: hoc est, in his quæ fecit, quæ putauit bona: mercedẽ laboris sui habens ea tantum opera quæ fecit: siue longitudinẽ uitæ (ut Iudæi putãt) siue declinationẽ pœnæ, per quã trãsgressor legis occidit. Viuere aũt in illis, nõ putemus apostoli uerba esse, sed Ezechielis ꝓphetæ qui ait: (Ezech. 20. d) Et eduxi eos in desertũ, & dedi eis præcepta mea, & iustificationes meas demonstraui eis, quas faciet homo & uiuet in eis. Qui cũ illos qui in præceptis & iustificationibus ambulassent, uiuere dixisset: adiecit: Et dedi eis præcepta nõ bona, & iustificatiões in quibus nõ uiuerẽt in eis. Quanta in uerbis cõsideratio, ubi dixit: Dedi eis præcepta & iustificatiões in quibus uiuerẽt in eis nõ adiũxit, bona. Vbi uero posuit in quibus nõ uiuerẽt in eis, addidit: Et ego dedi eis præcepta nõ bona, & iustificationes in quibus nõ uiuẽt in eis. Sed hæc plenius in Ezechiele: nũc ad ordinẽ epistolæ reuertamur. a ¶ *Christus, etc.*] Subrepit in hoc loco Marcion de potestate creatoris, quẽ sanguinariũ, crudelẽ infamat & uindicẽ, asserẽs nos redẽptos esse per Christũ, qui alterius boni dei filius sit. Qui si intelligeret quo differunt emere, & redimere (quia qui emit, alienũ emit: qui aũt redimit, id emit propriè quod suũ fuit, & suum esse desiuit) nunq̃ scripturarũ uerba simplicia, in calũniam sui dogmatis detorqueret. Redemit ergo nos Christus de maledicto legis, quod peccantibus constitutũ est: quos ipse increpat per prophetã, dicens: (Esa. 50. a) Ecce peccatis uestris uenditi estis, & in iniquitatibus uestris dimisi matrem uestrã. (B) Et Apostolus hoc ipsum replicat, dicẽs: Ego aũt carnalis sum uenũdatus sub peccato. (Rom. 7. c) Maledicta quoq; legis quæ in Leuitico & Deuteronomio scripta sunt: nõ deo autore cõplentur, sed prophetico spiritu his q̃ peccaturi erant ea quæ uentura sunt, nunciant. Quod si apostoli uoluerit nos testimonio coartare dicẽtis: Quicũq; ex operibus legis sunt, sub maledicto sunt: scriptũ est enim: (Deut. 27. d) Maledictus omnis qui nõ permanserit in omnibus quæ scripta sunt in libro legis, ut faciat ea: & asserere oẽs qui sub lege fuerint, fuisse maledictos: interrogemus eũ utrũ hi qui sub euãgelio Christi sunt, & eius præcepta nõ faciũt, maledicti sint an nõ. Si maledictos dixerit, id habebit in euangelio quod nos habemus in lege. Si maledictos negauerit, frustra ergo euãgelij præcepta sunt posita, & absq; mercede erũt hi qui illa compleuerint. Soluitur itaq; utrunq; hoc modo: quomodo Christus Iesus ex maledicto nos legis liberauit, factus pro nobis maledictum: ita de maledicto quoq; euangelij quod statutum est super eos qui eius præcepta nõ fecerint, eruit nos: factus pro nobis ipse maledictũ, sciens talẽti quoq; minimã nõ dimittere portionẽ, & nouissimum exigere quadrantem. b ¶ *Quia scriptum est, etc.*] Antequam de sensu & uerbis Apostoli disputemus, iustũ uidetur Deuteronomij testimoniũ, de quo & Apostolus hæc sumpsit, paucis replicare & cõponere illud cæteris æditionibus. (Deut. 21. d) Lxx. ergo interpretes ita hũc locũ transtulere: Si aũt fuerit in aliquo peccatũ & iudicium mortis, & mortuus fuerit, & suspenderitis eũ in ligno, nõ dormiet corpus illius super lignũ: sed sepeliẽtes sepelietis eum in die illa: quia maledictus à deo omnis q̃ pendet in ligno, & nõ contaminabis terrã tuam quam dominus deus tuus dabit tibi in hæreditatem. Aquila: Et cum fuerit in uiro peccatum iudiciũ mortis, & occisus fuerit & suspenderis eum super lignũ: non commorabitur morticinium ipsius super lignum: sed sepeliens sepelies eũ in die illa: quia maledictio dei est, qui suspensus est, & non contaminabis humum tuam quã dominus deus tuus dabit tibi hæreditatẽ. (C) Symmachus: Si autem fuerit homini peccatũ ad iudiciũ mortis, & occisus fuerit, & suspẽderis eum super lignũ: non pernoctabit cadauer ipsius super lignũ, sed sepultura sepelies eum in die ipsa: quia propter blasphemiã dei suspẽsus est, & nõ contaminabis terram tuam quã dominus deus tuus dabit tibi ad hæreditatem. Theodotio: Et quia erit in uiro peccatum iudiciũ mortis, & morietur, & suspendes eum in ligno: nõ dormiet morticiniũ eius super lignũ: quia sepultura sepelies eum in die ipsa: quia maledictio dei est suspensus, & non cõtaminabis adama tuã quam dominus deus tuus dederit tibi hæreditatem. Porrò אדמה terra siue humus, lingua Hebræa appellatur. In eo aũt loco ubi Aquila & Theodotio similiter transtulerunt, dicentes: quia maledictio dei est suspensus: in Hebræo ita ponit̃ כי קללת אלהים תלוי Hæc uerba Hebiõ ille hæresiarches, semichristianus & semiiudæus, ita interpretatus est: ὅτι ὕβρις θεοῦ ὁ κρεμάμενος: id est quia iniuria dei est suspensus. Memini me in altercatione Iasonis & Papisci, quæ Græco sermone conscripta est ita repperisse: λοιδορία θεοῦ ὁ κρεμάμενος: id est, maledictio dei qui appẽsus est. Dicebat mihi Hebræus qui me in scripturis aliqua ex parte instituit, quod possit & ita legi: quia contumeliosè deus suspensus est. Hæc idcirco congessimus: quia famosissima quæstio est: & nobis solet à Iudæis pro infamia obijci, quod saluator noster & dominus sub dei fuerit maledicto. Primũ igitur intuẽdum est: quod nõ quicũq; in ligno pepẽderit, maledictus sit apud deũ: (D) sed qui peccauerit, & propter scelus morti fuerit adiudicatus, sublatusq; in crucẽ: non ideo maledictus, quia crucifixus est: sed quia in talẽ inciderit reatũ, ut meruerit crucifigi. Deinde illud opponendũ quod inferius causa patibuli plenius exponat̃, scriptura referente, ob maledictũ & blasphemiã dei eũ esse crucifixum. Quod apertius Symmachus transtulit, dicens: quia propter blasphemiã dei suspensus est. Ad extremũ interrogemus eos si Ananias & Azarias & Misahel, (Dan. 3. b) nolentes adorare idolum Nabuchodonosor, fuissent in ligno suspensi: Eleazarus quoq; nonagenarius sub Antiocho rege Syriæ, & cũ septẽ filijs gloriosa mater: (2. Mac. 6. d) utrum maledictos eos æstimaturi fuerint, an omni benedictione dignissimos? Certe si crucem quã Aman parauerat Mardocheo, non ipse pro suo merito cõscendisset: (Hest. 7. d) puto Mardocheus in eam, nõ ut maledictus, sed ut uir sanctus ascẽderet. His & cæteris similibus cõprobatur illum esse maledictum, qui dignum facinus patibulo perpetrarit: Non eum qui iniquitate iudicum, & inimicorum potentia, uel clamore uulgi, aut uirtutum inuidia, aut regis ira fuerit crucifixus. Et Naboth (3. Reg. 21. c) quondã ad Iezabel literas tota Iezrael ciuitas morte dãnauit: sed sanguis eius in typo Christi, multa post secula uindicat̃: dicente dño ad Osee: (Osee 1. b) Voca nomen eius Iezrael: quia adhuc modicũ, & ulciscar sanguinẽ Iezrael super domũ Hieu. Hæc aduersum Iudæos. Cæterum ut ad nos redeat disputatio, scire non possum quare Apostolus in eo quod scriptum est: (Deut. 21. d) Maledictus à deo omnis qui pẽdet in ligno, uel subtraxerit aliquid uel addiderit. Si enim semel autoritatem Lxx. interpretũ sequebatur: debuit sicut ab illis æditum est, & dei nomen adiungere. Sin uero ut Hebræus ex Hebræis, id quod in sua lingua legerat, putabat esse uerissimum, nec omnis nec in ligno, quæ in Hebræo non habentur, assumere.

nem spiritus accipiamus per fidem. Frâtres, secundum
hominem dico: tamen hominis testamentum cõfirma
tum nemo spernit aut superordinat: Abrahæ dictę sunt
repromißiones & semini eius. Non dicit, & seminibus,
quasi in multis: sed quasi in uno, & semini tuo qui est
Christus. Hoc autem dico testamentum confirmatum
à deo, quæ post quadringentos & triginta annos facta
est lex, nõ irritũ facit ad euacuandã repromißionẽ: quia
si ex lege hæreditas, iam non ex promißione. Abrahæ
aũt per promißionẽ donauit deus. Quid igitur: lex pro-
pter

A Ex quo mihi uident̃: aut ueteres Hebræorũ libri aliter
habuisse, quàm nũc habẽt: aut Apostolũ (ut ante iam di
xi) sensum scripturarũ posuisse, nõ uerba: aut qđ ma-
gis est æstimandũ, post passionẽ Christi, & in Hebræis,
& in nostris codicib. ab aliquo dei nomẽ appositũ: ut
infamiã nobis inure
ret, q in Christũ male
dictũ à deo credimus.
Audaci itaq; pede ad
hoc ꝓcedo certamẽ,
ut ad libros prouo-
cẽ, nullo loco scriptũ
à deo quenquã esse
maledictũ: & ubicũq;
maledicto ponit̃, nũ
quã dei nomẽ adiun
Gen. 3. c ctũ. Maledictus tu ab
omnib. bestijs, dicit̃
ad serpentẽ. Et ad A-
dã Maledicta terra in
operibus tuis. Et ad Cain: Maledictus tu super terrã. Et
alibi: Maledictus Chanaã puer, famulus erit fratribus
suis. Necnõ in alio loco: Maledictus furor eorũ, q a au-
dax: & ira eorũ, quia dura. Longũ est si uniuersas male
dictiões, quæ in Leuitico, & in Deuteronomio, & in le-
su Nauæ scribunt̃, enumerẽ, & tamẽ in nulla earum, dei
nomẽ est additũ: intantũ ut etiã ipse satanas, cũ de Iob
polliceret̃, quod si grãdib. pressus fuisset angustijs bla-
Iob. 1. c sphemaret, à meliori parte hoc significauerit, dicẽs: Ni
3. Reg. 21. c si te benedixerit in faciẽ. Et in regnorũ libris, Naboth
propterea lapidatus refert̃: quia benedixerit deũ & re-
gẽ. Nullum aũt debet mouere quod Christus pro no-
bis maledictũ factus sit: quia & deus qui eũ dicit̃ fecisse
Philip. 2. a maledictũ: ipse (cũ nesciret Christus peccatũ) pro nobis
B eum peccatũ fecit, & saluator de plenitudine patris, ex
inaniuit se, formã serui accipiẽs, uita mortuus est, & sa
piẽtia dei fatuitas est appellata: ut quod stultũ erat dei,
1. Cor. 1. d sapiẽtius fieret hominib. Et in sexagesimooctauo psal-
mo de se loquit̃: Deus tu scis insipientiã meã, & delicta
mea à te nõ sunt abscõdita. Iniuria itaq; dñi, nostra glo
ria est. Ille mortuus est, ut nos uiueremus, Ille descendit
ad inferos, ut nos ascẽderemus ad cœlum. Ille factus est
stultitia, ut nos sapiẽtia fieremus. Ille se de plenitudine
& de forma dei euacuauit, formam serui accipiẽs: ut in
nobis habitaret plenitudo diuinitatis, & dñi fieremus
è seruis. Ille pependit in ligno ut peccatũ quod cõmise
ramus in ligno sciẽtiæ boni & mali, ligno deleret appẽ-
sus. Crux eius amaras aquas uertit in dulcẽ saporẽ, &
securim perditã in profundũq; demersam, missa in flu
enta Iordanis leuauit. Ad postremũ factus est ille male
dictio: factus, inquã, non natus: ut benedictiones quæ
promissæ fuerãt Abrahæ, ipso autore & præuio trãsfer
rent̃ ad gẽtes, & spiritus repromissio per fidẽ illius cõ-
1. Cor. 9. d pleret̃ in nobis: quã dupliciter debemus accipere: aut
in uirtutũ spiritualibus donis: aut in scripturarũ intelli
gentia spirituali. a ¶ [Fratres, etc.] Apostolus qui omni-
bus omnia factus est, ut oẽs lucrifaceret, debitor Græ-
cis ac barbaris, sapientib. & insipiẽtibus, Galatis quoq;
quos paulo ante stultos dixerat, factus est stultus. Non
enim ad eos his usus est argumentis quibus ad Roma
nos, sed simplicioribus, & quæ stulti possent intellige-
re, & pene de triuio. Quod ne uideret̃ imperitia & non
arte fecisse, prudentẽ placat ante lectorem, & quæ dictu
rus est, temperat præfatione præmissa. Fratres, secundũ
hominẽ dico: Quod enim dicturus sum, nõ dico secun
dum deum: nõ dico secũdum reconditam sapientiam,
& eos qui solido possũt uesci cibo: sed secundũ eos qui
ob teneritudinem stomachi lacteo rore pascũtur, & ne
quaquam ualent audire quæ grandia sunt. Vnde & ad
Corinthios in quibus audiebat̃ fornicatio, & talis for- C
nicatio quæ ne inter gentes quidẽ, ait: Ego dico, & non 1. Cor. 5. a
dñs. Et ad eosdẽ in secũda: Quod loquor, nõ secũdum 1. Cor. 7. b
dñm loquor, sed quasi in insipiẽtia. Putãt aliqui quod 2. Cor. 11. c
de testamẽto hominis, & de testatoris morte, & cæteris
humanæ similitudi-
nis disputaturus exẽ
plis, dixerit: Fratres
secundũ hominẽ di-
co. Mihi aũt uidet̃, &
propter hoc quidem
quod illi arbitrãtur:
sed maxime propter
illud quod sequit̃ esse
pręmissum: id est: Nõ
dicit, & seminib. qua
si in multis, sed quasi
in uno, & semini tuo
qui est Christus. Oẽs
scripturas sensu ac
memoria peragrãs, nunq̃ plurali numero semina scri-
pta repperi: sed siue in bonã partẽ, siue in malã, semper
singulari numero. Necnõ & illud quod infert: Hoc aũt
dico testamentũ confirmatũ à deo: si quis diligẽter He-
bræa uolumina, & cæteras æditiões cũ LXX. interpretũ
trãslatiõe cõtulerit, inueniet ubi testamentũ scriptũ est,
non testamentũ sonare, sed pactũ: quod Hebręo sermo
ne dicitur ברית Vnde manifestum est, id fecisse Aposto
lum quod promisit: nec recõditis ad Galatas usum esse
sensibus: sed quotidianis & uilibus, & quæ possint (nisi
præmisisset, secundũ hominẽ dico) prudentibus displi
cere. Supputandi in hoc loco anni ab eo tempore quo Gen. 22. d
dñs ad Abraham locutus est dicẽs: Et in semine tuo be
nedicentur omnes gentes, usq; ad legislatorẽ Moysen:
utrũ quadringenti triginta sint: uel quomodo in Gene D
si ipsi Abrahæ dñs polliceatur: quod post quadringen
tos annos de terra seruitutis filij eius exituri sint: Non
enim parua res est, & à multis quæsita, nescio an ab ali
quo sit inuenta. Illud etiam quod in eodẽ libro de Tha Gen. 38. f
mar & duobus eius paruulis legitur: quod scilicet pri
mus qui dicitur Zara, miserit manum suam, & obste-
trix ligauerit ei coccinũ, & dehinc illo manum intrinse
cus retrahente, manũ posterior qui Phares uocat̃ por-
rexerit, præsenti loco cõgruit: quod ostenderit Israel in
legis opere manũ suã, & eam prophetarũ, & ipsius sal-
uatoris pollutã cruore cõtraxerit: Postea uero proru-
perit populus gentiũ: propter quẽ dicitur sepis esse de
structa, & medius paries qui inter Iudæos & gẽtiles fue
rat dissipatus: ut fieret unus grex, & unus pastor, & es-
set gloria, & honor, & pax, omni operãti bonũ, Iudæo
primũ & Græco. Simplex aũt sensus qui in hoc loco te
xitur, hanc uim habet, ut doceat Apostolus, non posse
per legẽ, quæ postea data est, repromissiones quæ ante
factæ sunt ad Abrahã destrui, & posteriora prioribus
præiudicare: cũ repromissiones ad Abraham ante qua
dringẽtos triginta annos datæ sint, quod benediceren
tur in illo uniuersæ natiões. Legis aũt obseruatio, qđ q
fecisset eã, uiueret in ea, post quadringẽtos triginta an-
nos Moysi data sit in mõte Sina. Ecõtrario hic dici pote
rat: Quid ergo necesse fuit legẽ post tantũ tẽpus repro-
missionis dari: cũ & data lege, suspicio destructæ spõsio
nis potuerit oboriri, & manẽte repromissione non pro
futura lex data sit: Quã præuidens Apostolus quæstio
nẽ, in sequentibus ipse sibi proponit & explicat, dicẽs.
b ¶ [Quid igitur, etc.] Quia manente repromissione quæ
facta fuerat ad Abrahã: lex postea data per Moysen fru
stra uidebat̃ illata: cur data sit explicat: Propter trans-
gressiones, inquit. Post offensam enim in eremo popu
li, post adoratũ uitulum, & murmur in dominum: lex
transgres-

pter transgreßiones posita est donec ueniret semen cui promissum erat, ordinata per angelos in manu mediatoris. Mediator autem unus non est: deus autem unus est. Lex ergo aduersus promissa dei? Absit. Si enim data esset lex quæ posset uiuificare, uere ex lege esset iustitia. Sed conclusit scriptura omnia sub peccato, ut promißio ex fide Iesu Christi daretur credẽtibus. Prius autem q̃ ueniret fides, sub lege custodiebamur: conclusi in eam fidem quæ reuelanda erat. Itaq; l[b]ex pædagogus noster fuit in Christo: ut ex fide iustificaremur. At ubi uenit fides: iam nõ sub pædagogo sumus. Omnes enim filij dei estis per fidẽ quæ est in Christo Iesu. Q[c]uicunque enim in Christo baptizati estis, Christum induistis. Non est

A transgreßiones prohibitura successu. Iusto quippe lex
non est posita: iniquis autem & non subiectis, impijs &
peccatoribus, & ut altius repetam, post idololatriã cui
in Aegypto fuerant mancipati: ita ut deum patrũ suo-
rum obliuiscerẽtur, & deinceps dicerẽt: Isti sunt dij tui
Israel qui eduxerunt
te de terra Aegypti: ri
tus colendi deum &
delinquẽtium pœna
sancita est in manu
mediatoris Christi Ie
su: quia omnia per ip
sum facta sunt, & sine
ipso factum est nihil:
Non solũ cœlũ, terra,
mare, & uniuersa quę
cernimus, sed etiã illa
quæ per Moysen du-
ro populo quasi iugũ
legis imposita sunt.
1.Tim.2.b Scribitur & ad Timo
theũ: Vnus eñ deus
unus & mediator dei
& hominum homo
Christus Iesus. Postq̃
ob nostram salutem de uirginis utero dignatus est na-
sci dei & hominum homo Christus Iesus, sequester est
dictus. Anteq̃ uero humanũ corpus assumeret, & esset
apud patrẽ in principio deus uerbum, ad omnes san-
ctos ad quos factus est sermo dei, Enoch uidelicet, Noe
Abrahã, Isaac, & Iacob: & postea Moysen & cũctos pro
phetas quos scriptura cõmemorat: sine additamento
hominis, quem necdũ assumpserat, mediator tantũmo
do nuncupatur. Quod aũt ait. Lex ordinata per ange-
B los: hoc uult intelligi, quod in omni ueteri testamento,
ubi angelus primum uisus refert & postea quasi deus
loquens inducit: angelus quidẽ uere ex ministris pluri
bus quicũq; sit uisus: sed in illo mediator loquat qui di
Exod.3.b cat: Ego sum deus Abraham, deus Isaac, & deus Iacob.
Nec mirũ si deus loquatur in angelis, cum etiã per an-
gelos qui in hominibus sunt loquatur deus in prophe
tis: dicẽte Aggeo: Erat angelus qui loquebat in me: ac
Zach.2.a deinceps inferente. Hæc dicit dominus omnipotẽs. Ne
que enim angelus qui esse dictus fuerat in propheta ex
sua persona audebat loqui: Hæc dicit dñs omnipotẽs.
Manum mediatoris, potentiam & uirtutem eius debe
mus accipere. Qui cum secundum deum unum sit ipse
cum patre: secundum mediatoris officiũ alius ab eo in
telligit. Quia uero lectionis ordo cõfusus est, & hyper-
bato perturbatur: sic nobis reddendus uidet. Lex posi
ta est per angelos in manu mediatoris, propter trans-
greßiones ordinata per angelos, donec ueniret semen
cui repromisũ erat. Semen aũt haud dubiũ quin Chri
stum significet: qui ex Matthæi quoq; principio cõpro
batur esse filius Abraham: scriptura referente: Liber ge
nerationis Iesu Christi filij Dauid, filij Abrahã. a ¶ *Lex ergo aduersus, etc.*] Sicut mediator dei & hominum, inter
dantem & accipientem legem medius fuit: ita lex ipsa
quæ post repromißionem data est, inter repromißio-
nem & completionem eius media subrepsit. Quæ non
idcirco arbitranda est promißionem excludere, quia
postea subsecuta eam quæ prius fuit uidetur abolere:
sed ex eo quod non potuit uiuificare, nec id tribuere
quod repromißio prima pollicita est, manifestum est
in custodiam eam repromißionis non in subuersio-
nem datam. Si enim data esset lex quæ posset præsta-
re uitam, & id quod repromißio spoponderat ex-
hibere: uere promißio per legem putaretur exclusa.
Nunc autem propter trãsgreßiones, ut supra diximus

posita, magis arguit eos peccatores quibus post repro C
mißionem in custodiam, & ut ita dicam, in carcerẽ da
ta est: ut quia per arbitrij libertatem noluerant innocẽ-
tes expectare promissum, legalibus uinculis præpedi-
ti, & in seruitutẽ mandatorum redacti, custodirẽtur in
aduentum futuræ in
Christo fidei: quæ fi-
nem repromißionis
afferret. Nec uero est
mandũ scripturã au-
torẽ esse peccati, quia
omnia sub peccato
cõclusisse dicat: cum
mandatũ quod ex iu
re præcipitur, osten-
dat potius arguatq;
peccatũ, quàm sit cau
sa peccati. Quomodo
& iudex nõ est autor
sceleris nequam ho-
mines uinciendo: sed
concludit eos, & no-
centes sententiæ suæ
autoritate pronũciat:
ut debitos pœnæ, in-
dulgẽtia postea si uoluerit principalis absoluat. b ¶ *Ita que lex pædagogus noster fuit in Christo: ut ex fide iustificemur.*]
Pædagogus paruulis assignatur: ut lasciuiens refrene-
tur ætas, & prona in uitia corda teneantur: dum tenera
studijs eruditur infantia, & ad maiores philosophiæ
ac regendæ reipublicæ disciplinas, metu pœnæ coerci
ta præparatur. Non tamen pædagogus magister & pa-
ter est: nec hæreditatem & scientiam pædagogi is qui e-
ruditur expectat: sed alienum custodit filium pædago-
gus, ab eo postquam ille ad legitimum capiendæ hære D
ditatis tempus aduenerit recessurus. Deniq; & nomen
pædagogi hoc ipsum sonat, & est compositum ab eo
quod pueros agat, id est ducat. Itaq; & Moysi lex, po-
pulo lasciuienti ad instar pædagogi seuerioris apposi-
ta est, ut custodiret eos, & futuræ fidei præpararet: quæ
postquam uenit & credidimus in Christum iam non
sumus sub pædagogo: tutor à nobis curatorq; disce-
dunt, & legitimum ætatis tempus ineuntes, ueri dei filij
nominamur: cui nos generat non lex abolita: sed ma-
ter fides, quæ est in Christo Iesu. Quod si quis post con
summatum ætatis suæ tempus, quando iam hæres & li
ber & filius appellatur, uoluerit esse sub pædagogo:
sciat se non posse legibus paruuli uiuere. Vbi enim
nunc compleri potest illud, Ter in anno apparebit om
ne masculinum tuum in conspectu domini dei tui, sub
uersa Hierusalem, & templo usq; ad cineres dissipato? Exod.23.b
Vbi salutares & pro peccato hostiæ? Vbi ad simula-
chrum cœlestium siderum holocaustorum æternus ig
nis, altari omnino destructo? Noxijs uero quæ poterit
pœna decerni, scriptura dicente: Auferetis malum de
medio uestrum: seruientibus Iudæis, & Romanis reg- Deut.13.b
nantibus. Atq; ita fiet, ut nec sub patre nec sub pædago
go uiuant: dum & lex impleri non potest post successio
nem fidei, & fides dum pædagoga lex appetitur non te
netur. c ¶ *Quicunq;, etc.*] Quomodo filij dei per fidẽ
quæ est in Christo Iesu nascamur, ostẽdit dicẽs: Quicũ-
que enim in Christo baptizati estis Christũ induistis.
Quod aũt Christus sit indumentũ: non solũ de præsen
ti loco, uerumetiã de alio cõprobatur, Paulo eodẽ co-
hortãte: Induite uos dominũ Iesum Christum. Si igitur Rom.13.d
qui in Christo baptizati sunt, Christum induerũt: ma-
nifestum est eos qui non sunt induti Christum, non fu
isse baptizatos in Christo. Ad eos eñ qui fideles & ba
ptisma Christi cõsecuti putabãtur, dictum est: Induite
uos

A uos dominū Iesum Christum. Si quis hoc corporeū & Rom. 13.d quod oculis carnis aspicit, aquæ tantū accipit lauacrū: nō est indutus dn̄m Iesum Christū. Nam & Simon ille Act. 8.c de actibus Apostolorū acceperat lauacrū aquę: uerum quia sanctū spiritū nō habebat: indutus nō erat Christū. Et hæretici uel hypocritæ, & hi qui sordide uictitant, uidentur quidē accipere baptismum: sed nescio an Christi habeāt indumentū. Itaq; cōsidere mus ne forte & in nobis aliquis deprehendatur, qui ex eo quod Christi nō hēt indumentū arguatur nō baptizatus in Christo.

est Iudæus neq; Græcus. Nō est seruus neq; liber. Nō est masculus neq; fœmina. Omnes enim uos unum estis in Christo Iesu. Si autem uôs Christi: ergo Abrahæ semen estis secundū promisionē hæredes. Cap. IIII

Dicô autem, quanto tempore hæres paruulus est, nihil differt à seruo cum sit dominus omnium: sed sub tutoribus est & actoribus usq; ad præfinitum tempus à patre. Itá & nos cum essemus paruuli, sub elementis

Cū aūt quis semel Christū indutus fuerit, & missus in flāmam, spiritus sancti ardore cāduerit: nō intelligitur aurū sit an argentū. Quàm diu calor massam sic possidet, unus igneus color est, & omnis diuersitas generis, conditiōis & corporū aufertur istiusmodi uestimento. Nō est enim Iudæus neq; Græcus. Pro Græco gentilē accipere debemus: quia ἑλλην, & Græcū & ethnicū utrūq; significat. Nec Iudæus idcirco melior est, quia circūcisus est: nec gētilis ideo deterior, quia præputiū habet: sed pro qualitate fidei, uel Iudæus, uel Græcus melior siue deterior est. Seruus quoq; & liber, nō conditione separantur sed fide: quia potest & seruus libero esse melior, & liber seruū in fidei qualitate præuertere. Masculus similiter & fœmina, fortitudine & imbecillitate corporū separātur. Cæterū fides pro mētis deuotiōe censetur, & sæpe euenit ut & mulier uiro causa salutis fiat, & mulierē uir in B religiōe præcedat. Cū aūt ita se res habeat, & tota diuersitas generis, cōditionis & corporū, Christi baptismate & indumēto illius auferatur: oēs unū sumus in Christo Iesu: Vt quō pater & filius in se unū sunt: ita & nos in ipsis unū simus. 4 ¶ *Si au. etc.*] Quia repromissiones ad Abrahā & ad semē eius factæ sunt, quod est Christus Iesus: cōsequēter hi qui Christi filij, id est semē eius sunt: semē quoq; dicuntur Abrahā cuius sunt semē ex semine. Verū quotienscūq; dn̄s noster Iesus semē Abrahæ nominatur: corporaliter sentiendū est, quod ex eius stirpe generatur. Quotiens aūt nos qui saluatoris sermōe suscepto credidimus in eū, & nobilitatē generis Abrahæ ad quē est promissio facta suscepimus: tūc spiritualiter semē fidei & prædicatiōis accipere debemus. Deinde etiā hoc cōsiderandū, quod qn̄ de dn̄o loquitur: Abrahæ aūt dictæ sunt promissiōes & semini eius: hoc est Christo Iesu: repromissiōes pluraliter ponat. Qn̄ uero de his qui p Christū semē sunt Abrahæ, singulariter repromissio nuncupatur: ut in præsenti loco: ergo Abrahæ semen estis secundū promissionē hæredes. Decēs quippe erat ut q in Christo uno pluraliter dicebatur: id in multis hominibus singulariter poneret. Sequitur: Cap. IIII.

D*ico autem, etc.*] Hæres iste paruulus qui nihil differt à seruo cū sit dn̄s omniū, sed sub tutoribus et actoribus est usq; ad præfinitū tēpus à patre: totū humanū genus usq; ad aduentum Christi, & ut amplius dicam, usq; ad mūdi consummatione significat. Quō enim oēs in protoplasto Adā, necdum nati moriuntur: ita & oēs etiam hi qui ante aduentum Christi nati sunt, in secundo Adā uiuificantur. Atq; ita fit, ut & nos legi seruierimus in patribus, & illi gratia saluentur in filijs. Iste intellectus ecclesiæ catholicæ cōuenit: quæ & ueteris & noui testamenti unā asserit prouidentiā: nec distinguit in tēpore, quos cōditione sociauit. Oēs ædificati sumus super fundamētum apostolorū & prophetarum, cōnuente nos angulari lapide Iesu Christo dn̄o C nostro, qui fecit utraq; unum, & medium parietē dissipans, inimicitiā utriusq; populi in sua carne destruxit, & antiquæ legis difficultatē euangelicorum dogmatū integritate mutauit. Vere in Christo omnes unus panis sumus, & duo cō sensimus super terrā. Et quō nos super prophetas fundati sumus: ita & patriarchę in apostolorū fundamine constiterūt. Tutores autē & actores, possunt & prophetæ accipi: quorū uerbis quotidie in aduentū saluatoris erudiebamur, sicut pædagoga Moysi lex supra differta est, & angeli paruulorum qui quotidie uident faciē patris, & interpellant pro eis. De Psal. 33.b quibus dictum est: Immittet angelū dn̄s in circuitu timentiū eum & eruet eos. Recte hi sub tutoribus & actoribus esse dicuntur: qui habentes spiritum timoris, necdum meruere spiritum libertatis & adoptionis accipere. Aetas enim infantię ad peccata formidat: pędagogū metuit, non confidit esse se liberam, licet per naturam domina sit. Et secundū utranq; intelligentiā qua tutores & actores uel prophetas uel angelos diximus: paruulus iste tam diu sub actoribus est atq; tutoribus, donec legitimum perfecti uiri tēpus impleuerit. Legitimū autē tempus, sicut Romanis legibus, uigintiquinq; annorum spacio terminatur: ita ad humani generis perfectionē, Christi reputatur aduentus. Statim ut ille uenerit, & oēs in uirū perfectū creuerimus: pędagogus à nobis tutorq; discedunt. Tunc autoritate dn̄i & hæreditatis D possessiōe perfruemur, in qua prius nati, quodāmodo putabamur alieni. c ¶ *Ita & nos cum essemus paruuli, sub elementis huius mundi eramus seruien. etc.*] Elementa mūdi, eosdem quos supra tutores & actores dixerat, appellauit: quod sub ipsis primū præsidib. cōstituti: quia necdum dei filij capere ad nos poteramus aduētum, erudiebamur in mūdo. Nōnulli eos esse angelos arbitrantur, qui quatuor mūdi elemētis præsideāt: terræ uidelicet, aquę igni, & aeri, & necesse esse ut priusq̄ quis credat in Christo, illis arbitris gubernetur. Elemēta mundi, cœlū, & terrā, & ea quæ intra hæc sunt, plæriq; appellata putât: qđ uidelicet solē, lunā, maria, syluarum & môtium deos, & sapiētes Græciæ & Barbaræ natiōes, Romaniq; omniū superstitionum sentina uenerentur: à quibus cum Christus uenerit liberamur: intelligêtes ea creaturas esse nō numina: Alij elemēta mundi, legē interpretantur Moysi & eloquia prophetarum: quod per hæc quasi initia & exordia literarum, dei timorē qui sapiētiæ principium est, susciperamus. Deniq; ad eos qui iā deberēt esse perfecti, & ueritate neglecta adhuc disciplinarum principijs inhærebant: scribit in epistola ad Hebræos Apostolus: Etenim cum deberetis esse magistri propter tēpus, rursum necesse habetis ut doceamini quæ sint elementa principij sermonū dei. Econtrario nobis obijci potest, quod ad Coloss. Paulus apostolus scribens, elementa mūdi alia nūcuparit: Videte dicēs, ne quis uos deprædetur per philosophiā, & inanē deceptionē, secundū traditionem hominum: secundum elemēta mundi, & nō secundum Christum. Sed eo quod addidit, secundum traditionē hominum & inanē deceptionē: ostendit nō eadē elementa ad Colossenses & ad Galatas nominari. Ab his quippe elementis postquā uenerit tēporis plenitudo redimimur, & ad maiora gradientes, adoptionem recipimus filiorum. Ab illis uero nihil tale dicitur

quid

tis huius mundi eramus ſeruientes. At ubi uenit plenitudo temporis, miſit deus filium ſuum factum ex muliere, factum ſub lege: ut eos qui ſub lege erant redimeret, ut adoptionem filiorum reciperemus. Quoniam autem eſtis filij dei, miſit deus ſpiritum filij ſui in corda noſtra

A quid ſequat̃: ſed ſimpliciter elemēta pro literis accipiūtur. Poteſt igit̃ ut diximus Moyſi lex & prophetæ pro elemētis accipi literarū, quod per eas ſyllabæ iungant̃ & nomina, & nō tam ſui q̃ alterius rei utilitate diſcant̃: ut poſſimus orationē legere cōtextā: in qua ſenſus magis & ordo uerborū q̃ literarū principia conſiderātur. Quod aūt legem & prophetas, elemēta mūdi interpretati ſumus, mūdus pro his q in mundo ſunt accipi ſolet: eodē Paulo dicente: Deus erat in Chriſto, mundū recōcilians ſibi. Et in Euangelio: Et mūdus per eū factus eſt, & mūdus eū nō recepit. Quidā etiā in illa liberius euagant̃: ut quia lex umbrā habet futurorū bonorū, requirāt utrū in alio mundo de quo ſaluator ait: Ego nō ſum de mundo iſto: primū paruuli ſimus, & ſub elemētis initiorum cōſtituti, paulatim procedamus ad ſummū, & recipiamus adoptiōis locū quē quondā amiſimus. a ¶ At ubi uenit, etc.] Diligēter attēdite quod nō dixerit, factū per mulierem, q̃d Marciō & cæteræ hæreſes uolūt, quæ putatiuā Chriſti carnē ſimulāt: ſed ex muliere: ut nō per illā, ſed ex illa natus eſſe credat̃. Quod aūt ſanctam & beatā matrē dñi, mulierē non uirginē nominauit, hoc idē & in Euāgelio κατὰ ματθαῖον ſcriptū eſt: quādo uxor appellat̃ Ioſeph, & ab ipſo dño quaſi mulier increpat̃. Nō enim neceſſe erat ſemper quaſi caute & timide uirginē dicere: cū mulier ſexū magis ſignificet q̃ copulā uiri, & ſecūdū intelligentiā Græcitatis, γυνὴ tā uxor q̃ mulier ualeat interpretari. Sed ut cūcta præteream: quō ſub lege factus eſt, ut eos qui ſub lege erāt redimeret: ſic propter illos qui nati erāt ex muliere, ex muliere naſci uoluit. Nā B & baptiſmū in Iordanis fluēte idcirco quaſi pœnitēs cū eſſet à peccatis liber accepit: ut cæteros edoceret mundādos eſſe per baptiſmū, & in filios noua ſpiritus adoptiōe generari. Quod nequaq̃ intelligēs Ioannes bapti- Matt. 3.d ſta, eū ad lauacrū prohibebat accedere, dicēs: Ego à te debeo baptizari. Et ſtatim ſacramentū docet̃: Sine modo: ſic eīn decet nos adimplere oēm iuſtitiā. Ne qui ob hominū ſalutē uenerat, aliquid de cōuerſatione hominum præteriret. Quærat quiſpiā & dicat: Si ideo ſub lege factus eſt, ut eos q ſub lege erant redimeret, quod uidelicet impoſſibile fuerit redimi eos qui erant ſub lege niſi factus fuiſſet ipſe ſub lege: aut ſine lege factus eſt, ut redimeret eos qui ſub lege nō erant: aut ſi nō eſt factus ipſe ſine lege, nō redemit eos qui ſub lege non fuerant. Quod ſi poſſibile erat eos qui ſine lege erant redimi, ita ut ſine lege ipſe nō fieret: ergo ſuperflue ſub lege factus eſt: ut redimeret eos qui ſub lege erant. Breuiter ſoluet hanc quæſtionē, ſi quis illo utatur exemplo, & cum his qui ſine lege erant reputatus eſt. Nam licet in latinis codicibus propter ſimplicitatē interpretū male æditum ſit: Et cū iniquis reputatus eſt: tamē ſciendū aliud apud Græcos ſignificare ἄνομον, quod hic ſcriptum eſt: aliud ἄδικον quod in Latinis uoluminibus habet̃. ἄνομος enim dicitur ille: qui ſine lege eſt & nullo iure cōſtringitur. ἄδικος uero iniquus ſiue iniuſtus. Vnde & ipſe a- 1.Cor. 9.c poſtolus in alio loco: Cū nō eſſem, ait, ſine lege dei, ſed in lege eſſē Chriſti. & certe in hoc quoq; teſtimonio ἄνομος in Græco ſcriptū eſt: & qui hic bene interpretatus eſt, potuit idem uerbū & ibi ſimiliter interpretari, niſi eū ambiguitas fefelliſſet. Alius uero ipſum uerbū redimeret acutius intuebit̃, & dicet eos ſignificari redēptos q primū de dei parte fuerint, & poſtea eſſe ceſſauerint. Illos uero qui ſub lege non fuerint, non tam redimi q̃ 1.Cor. 5.a emi. Vnde & ad Corinthios in quibus audiebat̃ fornicatio, & talis fornicatio quæ ne inter gentes quidē, ſcri- C bit: Precio empti eſtis nō redēpti. Sub lege quippe nō fuerāt. Recipimus igit̃ adoptionē filiorū dei, & redēpti à Chriſto, ſub ſeruitute elementorū mundi & idolorum poteſtate eſſe deſiſtimus. Quō aūt inter redimere & emere quid intereſſet, oſtendimus: ſic quid ſit inter accipere, & recipere adoptionem filiorū, conſideremus. b ¶ Quoniam autem eſtis filij dei, etc.] Manifeſte Apoſtolus Paulus tres ſpiritus nominat: Spiritum filij dei: ut in præſenti loco, miſit deus ſpiritum filij ſui in corda noſtra: Et ſpiritum dei: ut in illo. Quotquot ſpiritu dei aguntur, hi filij dei ſunt. Et ſpiri- Rom. 8.c tum ſanctū: ut ibi: Corpora ueſtra templū ſancti ſpiri- 1.Cor. 6.d tus ſunt qui eſt in uobis. Alium autē ſanctū ſpiritū eſſe quàm filiū dei, manifeſte & in Euangelio cōprobatur: Qui dixerit uerbū contra filium hominis, dimittet̃ ei. Luc. 12.b Quicunq; autem dixerit cōtra ſpiritū ſanctum: nec hic nec in futuro dimittetur ei. Hoc ideo quia multi per imperitiam ſcripturarū, quod & Firmianus in octauo ad Demetrianū epiſtolarum libro facit: aſſerunt ſpiritum ſanctum ſæpe patrem, ſæpe filium nominari. Et cū perſpicue in trinitate credamus, tertiam perſonam auferentes, nō ſubſtantiam eius uolunt eſſe ſed nomen. Ne autem longum faciam, non enim dialogus, ſed commētarius ſcribitur: de quinquageſimo pſalmo tres ſpiritus nominatos breuiter oſtendam: propheta dicente: Cor mundum crea in me deus, & ſpiritum rectū innoua in uiſceribus meis. Ne proijcias me à facie tua, & ſpiritū ſanctum tuum ne auferas à me. Redde mihi lætitiam ſalutaris tui, & ſpiritu principali cōfirma me. Prin- D cipalem ſpiritū, patrem appellat, quia filius ex patre, & nō pater ex filio. Spiritū autem rectū ueritatis atq; iuſtitiæ, Chriſtum dominū ſignificat: Quia pater omne iu- Ioan. 5.d dicium dedit filio: ut Dauid ait: Deus iudicium tuū re- Pſal. 71.a gi da, & potētiam tuam filio regis. Porro ſpiritum ſanctum aperto nomine uocat. Quæ quidē cum uocabulis perſoniſq; diſſentiant: ſubſtantia naturaq; ſociata ſunt, & indifferēter idem ſpiritus ob naturæ ſocietatē, nunc patris dicitur eſſe nūc filij. Argumentū autē quo aſſerere conatur, nos iam nō eſſe ſub lege, ſed ſub gratia domini Ieſu, tali fine concludit. Superius dixerat ut adoptionem filiorum reciperemus: nunc dei eſſe nos filios, ex ſpiritu probat quem habemus in nobis. Nunquā enim, inquit, auderemus dicere: Pater noſter qui es in cœlis, ſanctificetur nomen tuum: niſi de conſcientia ſpiritus habitantis in nobis, & magna ſenſuū & dogmatum uoce clamante: Abba pater. Abba Hebraicum eſt, idipſum ſignificans quod & pater. Et hanc conſuetudinem in pluribus locis ſcriptura conſeruat: ut Hebraicum uerbum cum interpretatione ſua ponat. Bartimeus, filius Timei. Aſer diuitię. Tabitha, Dorcas: & in Geneſi Meſech, uernaculus, & cætera his ſimilia. Cum autem abba pater Hebræo Syroq; ſermone dicatur, & dominus noſter in Euangelio præcipiat, nullum patrem uocandū niſi deum: neſcio qua licentia in monaſterijs uel uocemus hoc nomine alios uel uocari nos acquieſcamus. Et certe ipſe precepit hoc q dixerat non eſſe iurandum. Si non iuramus, ne patrem quidē quēpiam nominemus. Si de patre interpretabimur aliter, & de iurando aliter ſentire cogemus. Notādum etiam quia clamor in ſcripturis, nō magnæ uocis emiſſio, ſed ſcientiæ intelligatur, & dogmatum magnitudo. Nā & in Exodo reſpōdit dominus ad Moyſen: Quid clamas Exod. 14.d ad me, cū penitus Moyſi uox nulla præceſſerit. Verum

compun-

A compunctū cor & pro populo lachrymabiliter ingemi
scēs, scriptura clamorē uocauit. Quomodo igit qui spi
ritū filij dei habet, filius dei est: sic in reciprocū qui spiri
tū filij dei nō habet, dei filius uō potest appellari. a ¶ I-
taq; iam non est, etc.] Habētes, inquit, spiritū filij dei in uo
bis clamātē abba pa-
ter, nō serui cœptitus
esse sed filij. Quia an-
te nihil differebatis à
seruo cum essetis na-
tura quidem dei, sed
sub tutoribus & acto
ribus paruuli dege-
batis: quod si filij e-
stis, consequenter uo
bis debet hæreditas: ut quomodo spiritū filij dei accipi
entes facti estis filij dei: ita in libertatē de seruitute muta
ti, hæredes sitis cū hærede patris Christo Iesu: q ex per-
sona hominis assumpti loquit in psalmo: Dñs dixit ad
Psal. 2. b me, filius meus es tu, ego hodie genui te. Postula à me:
& dabo tibi gentes hæreditatē tuam, & possessionē tuā
terminos terræ. Quod aūt in hoc loco dicimus in cæte
ris quoq; obseruare debemus: de toto genere hominū
singulari numero disputari. Omnes enim credētes, u-
nū sumus in Christo Iesu, & mēbra corporis eius, & in
perfectū uirum redacti, illum habemus caput: quia ca-
put uiri Christus est. b ¶ *Sed tunc quidem nescientes, etc.*]
Galatas quos ab idolorum cultu ad fidem dei ueri trā
stulerat arguit, quomodo idolis derelictis, quæ natura
non erant dij, & cognoscentes deum, magis autem cog
niti ab ipso, spiritu quoq; adoptionis accepto: rursum
quasi paruuli & sub tutoribus & pædagogo esse cupiē
tes: ad infirma & paupertina reuertantur elemēta: quæ
propterea infirmo & pauperi sensu populo data sunt
in deserto: quia nō poterat accipere & sustinere malo-
B ra. Eadem autem elementa, quæ nunc infirma & egena
appellauit: superius tantum mūdi elementa posuit. Et
ubi elementa mundi dicta sunt, ibi non est additū, infir
ma & egena. Hic rursum ubi infirma uocata sunt, mū
di, ut supra diximus, nomen est tacitū. Puto itaq; quā-
diu quis paruulus est, nec statutum à patre tempus im
pleuit ut filius & hæres appellari queat: sub elementis
eum mundi, lege uidelicet esse Moysi. Cum autem post
libertatem & adoptionem & hæreditatem filio debitā
rursus reuersus fuerit ad legem, circuncidi uolēs, & to
tam Iudaicæ superstitionis literam sequi: tūc quæ prius
ei mundi tantum fuerant elementa, infirma quoq; &
egena dicuntur exordia. Intantum enim nihil prosunt
cultoribus suis, ut ne hoc quidem eis exhibere ualeant
quod ante præstiterāt, Hierosolyma, templo altariq; de
structis. Respondeat aliquis & dicat: Si lex & præcepta
quæ in lege conscripta sunt, infirma & egena elementa
sunt, & hi qui cognouerūt deū, magis autē cogniti sunt
ab eo, legem obseruare non debent, ne incipiāt nō tam
deū colere à quo cogniti sunt, q̄ ad eos reuerti qui na-
tura nō sunt dij: Aut legē obseruauerunt Moyses & pro
phetæ, & nō cognouerūt deum nec cogniti sunt ab eo:
Aut si cognouerunt deum: mādata legis minime com
pleuerunt: Quod utrunq; periculosum est dicere: Aut
illos non fecisse quæ legis sunt, & sic cognouisse deum:
aut nō cognouisse deum, dū infirma & egena legis ele
1. Cor. 9. c mēta custodiūt. Quod qdē sic solui potest, ut dicamus
illos, quomodo Paulus factus est Iudæis Iudæus, ut Iu
Act. 18. c dæos lucrifaceret, & in Cēchreis ex uoto comā totōdit,
& nudipedalia atq; caluitium Hierosolymis in templo
exercuit: ut eorum sedaret inuidiam, qui catechisati de
eo fuerant, quod contra legē Moysi & deū faceret pro-
phetarum: Ita & sanctos uiros fecisse quidem ea quæ le
gis erant: sed sensum magis legis secutos esse q̄ literam:

stra clamantem abba pater. Itáq; iam nō est seruus sed fi
lius. Quod si filius, & hæres per Christum. Sed tunc qui
dem nescientes deum, seruiltis his qui natura non erant
dij. Nūc uero cognoscentes deum, magis aūt cogniti ab
eo: quomodo cōuertimini iterū ad infirma & egena ele
mēta: quib. rursum seruire uultis. Diēs obseruatis, et mē-
ses

Qui nō minus q̄ Abraham sublato de facie uelamēto C
cupierūt uidere diē Christi, & uiderūt & lætati sunt: Fa
cti infirmo populo infirmi: ut infirmos lucrifacerēt, & 1. Cor. 9. d
his qui sub lege erāt quasi essent ipsi sub lege: ut eos ab
idolis quibus in Aegypto assueuerāt separarēt. Absur-
dū quippe est Moy-
sen & cæteros cōfabu
latores dei in ea fuisse
cōditione, ut nō cre-
damus eis & præfini-
tū tēpus à patre uenis
se, & redemptos eos
esse de seruitute lega-
li, & adoptionē filio-
rū consecutos, & hæ
reditatē cepisse cū Christo. Quæcunq; enim toto gene
ri humano sapiētia dei quasi uni filio præstitit: hæc ea-
dē unicuiq; sanctorū semper suo ordine & dispensatiōe
largita est. Legē nobis Moysi infirma & egena dicēbus
elemēta, occasionē inueniūt hæretici, ut detrahāt crea-
tori, quia mūdū cōdiderit & legē sanxerit. Quibus nos
respōdebimus id qd' supra diximus, infirma his esse &
egena elemēta, qui ad ea post euāgelij gratiā reuertunt.
Anteq̄ uero præfinitū tēpus ueniret à patre, uō tam in-
firma & egena appellata esse elementa q̄ mūdi. Deniq;
prius q̄ Christi in toto orbe euangelium coruscaret ha
buerūt suū fulgorē præcepta legalia: postq̄ uero maius
euāgelicæ gratiæ lumē effulsit, & sol iustitiæ toti mundo
se prodidit: stellarū lumen absconditū est, & earū radij
caligauerūt: ita ut Apostolus in alio loco diceret: Nam 2. Cor. 3. c
nec glorificatū est quod glorificatū fuit in hac parte, p
pter excellentē gloriā. Quod alijs uerbis nūc loquit, ut
dicat, lex Moysi quæ ante euangeliū diues & opulēta &
clara fuit: post aduētū Christi ad cōparationē eius qua
si infirma & egena, imminuta atq; destructa est ab eo q D
maior fuit Salomōe, & tēplo & Iona. Quod eñ scriptū Ioan. 3. d
est. Illū oportet crescere, me aūt minui: nō tam ex Ioan-
nis q̄ ex legis persona dictū puto: quia semper cedunt
minora maioribus, & perfecta initijs præponunt. Alias
aūt, infirma & egena elemēta, Iudæorū traditiōes, & se-
cundū literā uilem intelligentiā confirmabimus: quæ
sunt iustificatiōes nō bonæ & præcepta nō bona. Robu
sta quippe & diues est legis intelligētia spiritualis, ita ut
aut penitus elementū nō debeat appellari: aut elemen-
tū quidē sit cōparatione futuri seculi, & uitæ in Christo
Iesu, qua nunc uiuūt angeli supernæq; uirtutes. Sensui
uero Iudaico comparata, non tam elementum, hoc est
initiū quàm perfectio nuncupet. Quod aūt ait. Nūc ue
ro cognoscētes deum, magis aūt cogniti ab eo: illud o-
stendit, quod post idolorū cultum, deum intellexerint
Galatæ: uel potius ipsi cognitiōe eius digni sint iudica-
ti. Non quod deus creator omniū aliquid ignoret, sed
quod eos tantū scire dicat, qui errorē pietate mutaue-
rint. Cognoscit dñs qui sunt eius. Et saluator in euāge- 2. Tim. 2. c
lio. Ego sum, ait, pastor bonus, & cognosco meas, & co Ioan. 10. c
gnoscūt me meæ. Ecōtra ad impios: Nescio uos, recedi Luc. 13. f
te à me operarij iniqtatis. Et ad stultās uirgines: Nescio Matt. 25. a
uos quæ estis. c ¶ *Dies obseruatis, etc.*] Qui non adorat
patrē in spiritu & ueritate, nescit sabbatismū sanctis re- Psal. 94. b
positū. De quo loquitur deus: Si introierint in requiē Esa. 46. b
meā: & non de illis temporibus recordatur, de quibus & 76. b
scriptū est: Recordamini dierū seculi. Et alibi. Memora
tus sum dies antiquos, et annos æternos in mēte habui.
Dies Iudaicos obseruāt & mēses, & tempora & annos.
Dies, ut sabbati, & neomeniæ, & à decima mēsis primi
usq; ad quartādecimam qua agnus corporeus ulctimę
reseruatur, & à quartadecima usq; ad uicesimāprimam
eius mensis, quando azyma comeduntur, nō synceri-
tatis & ueritatis: sed in fermēto ueteri malitiæ & neqtiæ
pharisæo-

A pharisæorū. Septē quoq; septimanas, qui ritu Iudaico post azyma cōputat: dies Israeliticæ pentecostes colit. Nec nō & clangorē tubarū mense septimo prima mensis. Decima quoq; eiusdē mensis, expiationē & ieiuniū, & scenopegias ex more figentes, Iudaicos obseruant dies. Mēses aūt custodiunt, qui primū & septimū mēsem, nō intelligētes mysteriū ueritatis, obseruāt. Tempora quoq; colunt, q ter per annos singulos Hierosolymā uenientes putant se dñi implere præceptū dicentis: Tribus tēporibus anni diem festū agetis mihi, solennitatē azymorū, & solennitatē messis primitiuorū, & solennitatē

Exod.23.b consummationis in exitu anni. Et alibi: Tribus temporibus anni apparebit masculinū tuum in cōspectu dñi dei tui. Qd' aūt ait, & annos: puto de septimo remissionis anno dici, & de quinquagesimo, quē illi Iobileum uocāt. Plenius hunc locū ad Colossenses Apostolus explicat, dicēs: Nemo ergo uos iudicet in cibo, aut in potu: aut in parte diei festi, aut neomeniæ, aut sabbatorū, quæ sunt umbra futurorū. Partē diei festi, ad distinctionē perpetuæ festiuitatis hic posuit: ut nō breuem, & ut ita dicā, totius corporis quandā particulā, sed totū uitæ nostræ spaciū perpetuæ in Christo solēnitatis habeamus. Et ut posterioribus priora connectā: quid de lege Moysi & de superflua ciborū curiositate in hac eadem epistola sentiat: statim subiungit & loquit̃: Si enim mortui estis cū Christo ab elementis mūdi huius: quid adhuc tanquā uiuētes in hoc mūdo decerniris? Ne tetigeritis, neq; gustaueritis, neq; cōtrectaueritis: quæ sunt omnia in interitu ipso usu, secundū præcepta & doctrinas

B hominū. Dicat aliquis: Si dies obseruare nō licet, & mēses & tēpora & annos: nos quoq; simile crimē incurrimus quartā sabbati obseruātes, & parasceuē, & diē dominicā, & ieiuniū quadragesimæ, & paschæ festiuitatē, & pentecostes lætitiā, & pro uarietate regionū, diuersa in honorē martyrū tēpora cōstituta. Ad quod qui simpliciter respondebit: dicet, non eosdē Iudaicæ obseruationis dies esse quos nostros. Nos enim nō azymorū pascha celebramus, sed resurrectiōis & crucis. Nec septē iuxta morē Israel numeramus hebdomadas in pētecoste: sed spiritus sancti ueneramur aduentū. Et ne inordinata cōgregatio populi fidē minueret in Christo, propterea dies aliqui cōstituti sunt, ut in unum omnes pariter ueniremus. Non quo celebrior sit dies illa qua cōuenimus: sed quo quacūq; die cōueniendum sit, ex conspectu mutuo, lætitia maior oriat̃. Qui uero oppositæ quæstioni acutius respondere conat̃: illud affirmat, omnes dies æquales esse: nec per parasceuē tantū Christū crucifigi, & die dominica resurgere: sed semper sanctū resurrectionis esse diē, & semper eū carne uesci dominica. Ieiunia autē & congregationes inter dies, propter eos à uiris prudētibus cōstitutos, qui magis seculo uacant q̄ deo: nec possunt imò nolūt toto in ecclesia uitæ suæ tēpore cōgregari, & ante humanos actus, deo orationū suarū offerre sacrificiū. Quotus em̄ quisq; est, q saltē hæc pauca quæ statuta sunt, uel orādi tēpora uel ieiunādi, semp exerceat? Itaq; sicut nobis licet uel ieiunare semp uel semp orare, & diē dominicā accepto dñi corpore indesinēter celebrare gaudētibus: Nō ita & Iudæis fas est omni tēpore immolare agnū: pētecostē agere, tabernacula figere: ieiunare quotidie. Satis uero caute inter autoritatē Apostoli, & sancti hominis lenitatem uerba moderatus est, inferēs: Timeo uos, ne forte sine causa laborauerim in uobis. Si em̄ abrupte condēnare uoluisset: dixisset utiq;: Timeo uos, sine causa em̄ labo-

raui in uobis. Nūc aūt uidens eos zelū dei habere; sed C non secundū scientiā, nec penitus eorū desperauit salutē, qui pio fuerāt errore decepti. Nec rursum integrū hē sos reliquit: ne & ipsis perseuerādi in errore, & cæteris occasionē similiter tribueret errandi. Timeo autē uos, posuit, pro eo qd' est, timeo de uobis. Sine causa laborat magister, cum ipse prouocat ad maiora discipulos, & illi retro lapsi ad minora & humilia reuoluuntur. a

ses, & tempora, & annos: timeo uos ne forte sine causa laborauerim in uobis. Estotē sicut & ego, quia & ego sicut uos. Fratrēs obsecro uos nihil me læsistis. Scitis autem quia per infirmitatem carnis euangelizaui uobis iam

¶ *Estote, etc.*] Qd' dicit tale est: quo modo ego uobis infirmis sum factus infirmus, & nō potui loq; ut spiritualib. sed quasi carnalib. & paruulis in Christo, & q̄a necdū poteratis solido cibo uesci, euāgelico uos tātū lacte potaui, nolēs in ætate uos semper infantię ꝑmanere, sed paulatim ad adolescētiā & iuuētutē usq; perducere, ut solidū cibū possetis accipere: Ita & uos debetis esse sicut & ego sum: perfectiora uidelicet sapere: dimisso lacte, ad fortiores cibos & ad pabula trāsire maiora. Hoc aūt loquit̃ quasi saluatoris imitator, qui nō rapinā arbitratus est se esse æqualē deo: sed semetipsum exinaniuit formā serui accipiēs, & habitu inuētus est ut homo: ut nos dij fieremus ex hominibus, & nō ultra moreremur: sed cōsurgētes Christo, amici eius diceremur & fratres, & ut esset discipulus sicut magister, & seruus sicut dñs. Potest aūt & ita intelligi. Obsecro uos, inquit, fratres, ut Iudaica obseruatiōe cōtēpta, dierū, mēsiū, temporū, atq; annorū, quæ sunt umbræ futurorū, me imitemini: qui sine querela in lege uersatus, omnia arbitratus sum quasi purgamēta atq; quisquilias, ut Christū lucrifacerem. Fui quippe & ego sicut uos nūc estis: cū eisdē obseruationib. strictus tenebar, & ecclesiā Christi q̄a ista nō faceret persequēs deuastabā. D b ¶ *Fratres, etc.*] Superiori sententiæ iūge qd' sequit̃: quod ut fiat manifestius, sit ordo iste quē fingimus. Obsecro uos fratres estote sicut & ego: quia & ego sicut uos. Simile est huic illud: Roga- 2.Cor.5.d mus ꝓ Christo recōciliamini deo. Nec nō & alibi: Obse- 1.Tim.2.a cro primū omniū fieri depcecatiōes, oratiōes, postulatiōes, gratiarū actiōes. Petri quoq; uerba dicētis: Seniores in uobis rogo cōsenior ipse, & testis passionū Chri- 1.Pet.5.a sti. Quæ quidē & nos ad humilitatē prouocāt, & supercilium decutiūt episcoporum: qui uelut in aliqua sublimi specula cōstituti, uix dignant̃ uidere mortales, & alloq cōseruos suos. Discāt ab Apostolo errātes & insipientes 1.Cor.11.a Galatas fratres uocari. Discant post increpationē blanda uerba dicentis: Obsecro uos. Quod aūt obsecrat, illud est, ut imitatores eius sint, sicut ipse Christi: imò ut præsentē locū sequar, nihil est grande quod postulat: ut quomodo ipse propter illos de maiori factus est minor: sic illi à minoribus ad maiora conscendant. Nihil me, inquit, læsistis. Lædit discipulus magistrū, si per negligentiā suā præcepta eius laboremq; disperdat. Non læserant Galatæ Apostolū, usq; in præsens tēpus Euangelium eius ac mandata seruantes. Aut certe ita. Quando uobis primū Euangeliū annunciaui, & propter infirmitatem carnis uestræ, quia non poteratis sacramenta suscipere maiora, prædicaui uobis quasi paruulis, & meipsum infirmū esse simulaui, ut uos infirmos lucrifacerē: nōne quasi angelū suscepistis me, quasi Christum Iesum? Cum igitur in nullo me illo tempore læseritis, & me uestri causa humilē atq; deiectū similem dei filio putaueritis: quomodo ad maiora uos prouocās lædor à uobis, perdendo laborem meū, & dispensationē illam qua me paruulū esse simulauerā, irrito opere nūc lugens? Per infirmitatē aūt carnis nō suæ, sed audientiū Galatis Paulus annunciat: qui non poterāt carnē subijcere uerbo

A esse gratias, dona, uirtutes, ipsi tales esse desiderant, & fi
dẽ, uitã atq; industriã eorũ per quæ illa meruerũt nitũ-
tur imitari, ut possint ea quoq; quæ bona æmulatione
digna sunt cõsequi. De quibus & Apostolus ait: Aemu
lamini spiritualia: magis autẽ ut prophetetis. Ac dein/
ceps: Sic & uos, qm
æmulatores estis spi/
ritualiũ, ad ædificatio
nẽ ec. lesiæ quærite ut
abundetis. Et iterum:
Itaq; fratres æmula/
mini prophetare, & loqui linguis nolite prohibere. Ae
mulant̃ aũt non bene: qui nõ tam ipsi cupiũt esse melio
res, ut imitent̃ eos qui æmulatiõe digni sunt, q̃ illos ip
sos uolũt facere peiores, & retrorsum trahere æmulatio
ne peruersa. Verbi gratia dictũ sit: Christianus est qui/
spiã, legit Moysen & prophetas: scit omnia in umbra &
in imagine illi populo præcessisse: scripta aũt esse ꝓpter
nos in quos fines seculorũ decurrerũt: Circũcisionẽ nõ
tã præputij, q̃ auriũ & cordis intelligit: Resurrexit cum
Christo: ea quærit quæ sursum sunt: Liberatus est ab o-
nere & seruitute legis, ne tãgas, ne gustes, ne attamines,
imperãtis: huic si quis scripturarũ uerbis uoluerit per/
suadere, ut nõ per tropologiã, sed occidentẽ literã quæ
sunt scripta suscipiat: ut in manifesto fiat Iudæus nõ in
occulto: æmulat̃ eũ non bene: sed cõcito cursu ad maio
ra gradientẽ retrahere festinat: ut se potius æmulet̃ qui
retrorsum uadit: aut certe ut multũ ultra nõ ꝓmoueat.
Loquit̃ uero Galatis qui ab assertorib. legis inducti fue
rant ut eos imitarent̃, cũ illi potius Galatas debuerint
imitari: quia naturale est, maiorẽ de minori, nõ mino/
rẽ fieri de maiore. Bonũ æmulamini in bono: id est noli
te assertores Iudaicæ obseruationis imitari: sed ea quæ
bona sunt imitamini. Quõ enim qui diuitias, potentiã
B dignitatẽ alicuius imitat̃, nõ tam bona q̃ ea quæ fugiẽ
da sunt æmulat̃: Ita & uos econtrario, bonũ æmulamini
in bono: magis quærẽtes spiritualia q̃ carnalia: ut nõ il
li uos Iudæos, sed uos illos Christianos esse doceatis.
Hoc aũt facite semper, ut perseuerãti gradu, ad finẽ bo
ni operis peruenire possitis. Aemulabamini siquidem
bonũ in bono, prius cũ apud uos essem: qui postq̃ à
uobis recessi, omnia quæ tradiderã perdidistis: de sta/
tiõe certa & fido portu, rursum in altũ unda relabente
subtracti. Nec mirũ si recedẽte Apostolo uase electiõis,
& in quo Christus dñs loquebat̃, Galatæ sunt mutati:
cũ etiã nũc cernamus in ecclesijs idipsum fieri. Si qñ e/
nim doctor quis in ecclesia cõtigerit sermone ornatus
& uita: qui audiẽtes quasi stimulis quibusdã cõcitet ad
uirtutes: uidemus omnem plebẽ circa eleemosynas, ie-
iunia, castitatẽ, susceptionẽ pauperũ, sepulturas, & cæte
ra similia festinare, feruere, discurrere. Cum aũt ille re/
cesserit: paulatim emarcescere, & subtracto cibo, tenua/
ri, pallere, languescere: & interitũ sequi omniũ quæ pri
Matt. 9. d us uigebãt. Quãobrẽ quia messis multa, operarij autẽ
pauci: precemur dñm messis: ut mittat operarios ad metẽ
dũ, qui spicas populi Christiani quæ stãt in ecclesia fu/
turo tritico præparatæ, metãt, colligãt, & in horrea cõ/
portantes, nequaquã perire patiant̃. Hoc de eo zelo &
Psal. 36. a æmulatiõe peruersa, de qua & alibi dictũ est: Noli æmu
lari in malignãtibus, & hic: Aemulant̃ uos non bene. In
uenimus aũt & aliũ zelum quo zelati sunt filij Iacob Io
seph fratrẽ suũ, & Maria & Aarõ amicũ dñi Moysen. Ne
que eñ aut illi aut hi, ut meliores essent Ioseph & Moy
se ad zelũ sunt cõcitati, sed quia dolebãt illos esse melio
res. Iste zelus uicinus inuidiæ est. Longũ est si uelim o/
mnia zeli genera, boni seu mali de scripturarũ profer/
Num. 25. b re thesauro. Bonũ zelũ legimus Phinees, Eliæ, Matha/
3. Reg. 19. b thiæ, & Apostoli Iudæ, sed nõ proditoris: qui ob insig/
nẽ zeli in se uirtutẽ, etiã zelotis nomẽ accepit. Malũ au-

uos uolunt ut illos æmulemini. Bonum autem æmula-
mini in bono semper, & non tantum cum præsens sum
apud uos. Filiôli mei quos iterum parturio donec for-
metur

tẽ, ut Cain in Abel, & cæterorũ in alios. Et zelũ uiri, de C
quo scriptũ est: Et uenerit ei spiritus zeli. Nisi forte me
dius hic zelus est, & nec in bonã nec in malã partẽ acci
pi potest: sed inter utrũq; zelotypia potius appellat̃. A/
liter. Vidẽtes hi qui ex circũcisione erãt Galatas ex gẽti
bus spiritus sancti ab
undare uirtutib. se ue
ro nõ linguis loqui:
nõ dona habere cura
tionũ, non gratiã pro
pheticæ, cupiebãt eos
zeli stimulis incitati, ad legis onera trãsducere: ut inci/
perẽt & illi sui similes fieri. 4 ¶ Filioli, etc.] Quãtis diffi Gen. 3. c
cultatibus & dolore foetus promant̃ ex utero: maledi/
ctio prima declarat, dicẽs: In tristitia paries filios. Volẽs
igit̃ Paulus ostẽdere magistrorũ pro discipulis sollicitu
dinẽ: quos patiant̃ affectus, ne sectatores sui excidant à
salute, ait: Filioli mei quos iterũ parturio. Qui eñ in a/ 1. Cor. 4. c
lio loco quasi pater dixerat: Si decẽ milia pædagogorũ
habeatis in Christo, sed nõ multos patres. iã non quasi
pater, sed ut mater loquit̃ in Christo: ut utriusq; anxie/
tatẽ & pietatẽ in se parẽtis agnoscãt. Tale quid & Moy/
ses de populo loquebat̃: Nunquid ego in utero accepi Num. 11. c
oẽm populũ istũ? Quis putas nostrũ ita de discipulorũ
anxius ẽ salute, ut nõ paucis horis, aut ut multũ biduo
triduóue: sed toto uitę suę tẽpore torqueat̃: donec Chri
stus formet̃ in eis. Exẽplũ foetæ mulieris quod assum/
psit, cõcipientis & formãtis in se foemina, diligenter teñẽ
dum, ut possimus intelligere quod dicitur: Natura nõ
erubescenda, sed ueнerãda est. Sicut eñ in uuluã mulie
ris primũ semẽ iacit̃ informe, ut sulcis & fũdo eius quã
si quodã glutino adhæreat: de quo & propheta initij sui
recordatus ait: Incompositũ meũ uiderũt oculi tui: De
inde per nouem menses restricto sanguine, futurus ho
mo coagulatur, corporatur, pascitur atq; distinguitur: D
ut postquã in utero palpitarit, statuto tẽpore fundatur
in lucem, & tãtis difficultatibus nascitur, quãtis postea
ne intereat enutritur: Ita & semẽ sermonis Christi cum
in animam audiẽtis inciderit, per gradus suos crescit:
& ut multa prætercam, possumus siquidem facile cor/
poralem descriptionem transferre ad intelligẽtiam spi
ritualem: tamdiu in ancipiti est, quãdiu pariat qui con
cepit. Nec statim finis industriæ est ædidisse, sed tunc al
terius laboris exordium est: ut lactentem infantiã sedu
lis nutrimẽtis & studijs, usq; ad plenã Christi perducat
ætatem. Et quomodo in cõiugio sæpe uiri semẽ in cau/
sa est ne liberi procreentur: uõnunquã sterilis uxor se/
mina nõ tenet, & frequẽter neuter ad generandũ aptus
est, & econtrario uterq; foecundus: ita & in his qui uer/
bum dei seminant, quadrifaria hæc diuisio custoditur:
ut impleat quidem suũ doctor officium, sed sit sterilis
auditor: uel auditor bonæ indolis sit, sed per imperitiã
doctoris uerbi semen intereat: aut certe tam uecors sit
qui docet, quã ille est qui præcipit: raroq; cõtingit, ut et
magister & discipulus sibi consentiãt, scilicet ut tantum
iste doceat quantum ille possit haurire: uel tantũ susci/
pere doctus, quantum doctor ingerere. At nũc omnes
iudices sumus. Nescimus quotus psalmus sit, quę pars
prophetæ, quod legis capitulũ, & loquẽdi facilitate in
terpretamur audacter, quod nequaquã intelligimus.
Non ad nos pertinet ut Christus formet̃ in populo, ut
ad domũ suã unusquisq; rediẽs habeat semẽ uerbi dei:
quod cum conceperit possit dicere cum propheta: A ti Esa. 26. c
more tuo dñe cõcepimus & peperimus, filios saluatio
nis tuæ fecimus super terrã. Tales in Apostolos transe/
unt, & à saluatore merentur audire. Quicunq; fecerit Matt. 7. c
uoluntatẽ patris mei, ipse est frater meus, & soror & ma
ter. diuersitate profectuum, in diuersis nominibus ostẽ
sa. Formatur quoq; Christus in corde credentium, cũ

A omnia illis sacramēta pandunt, & ea quæ obscura uidebant perspicua fiunt. Sed & illud est intuendū, qđ qui per peccatū quodāmodo homo esse desiderat: per pœnitentiā concipit à magistro, & rursum in eo Christi formatio repromittit. Hoc aduersum Nouatianos, qui nolunt reformari eos quos semel peccata cōtriuerint. a ¶ *Vellē autem, etc.*] Scriptura diuina ædificat & lecta: sed multo plus ꝓdest si de literis uertat in uocē: ut qui per epistolā docuerat, præsens instruat audientes. Magnam siquidē uim habet uox uiua: uox de auctoris sui ore resonās: quæ ea pronunciatione profert atq; distinguit, qua in hominis sui corde generata est. Sciēs itaq; Apostolus maiorē uim habere sermonē q ad præsentes fiat: cupit uocē suā apostolicā literis cōprehēsam in præsentiā cōmutare, & quia hoc magis expediebat his qui in errorē fuerant deprauati, uiuo eos ad ueritatē retrahere sermone. Hoc aūt ideo, quia confundebat in illis: quod quidē Græce magis proprie dicit. ἀπορῶμαι enim non tam confusionē quæ apud illos αἰσχύνη siue σύγχυσις appellat, q̄ indigentiā & inopiā sonat. Sēsus itaq; iste est. Vellē apud uos nūc adesse, & literarum uocē præsens ipse proferre: quia indigeo uobis. Non quippe habeo fructus quos solent de discipulis habere doctores, & sine causa semen iactū est doctrinarū, cū penitus in uobis patiar egestatē: ita ut Hieremiæ possim uoce prorumpere: Nō profui neq; profuit mihi quisq̄. Potest & aliter locus iste interpretari: Paulus apostolus

B qui factus fuerat Iudæis Iudęus, ut Iudęos lucrifaceret: & his qui erant sub lege, quasi esset ipse sub lege, & infirmis infirmus, ut infirmos lucrifaceret: pro qualitate eorum quos saluare cupiebat, mutabat uocem suā, & in histrionum similitudinē (factus siquidem est theatrum mundo & angelis & hominibus) habitū in diuersas figuras uertebat & uoces: Nō quod id esset, quod se esse simulabat: sed quod id tantū uideret esse, quod cæteris proderat. Cernit Galatas alia indigere doctrina, alia uia debere saluari: nō illa qua primū ad Christi fidē fuerant de gentilitate transducti, & compellitur dicere: Vellem nunc esse apud uos, & mutare uocem meam in uobis. Nō, inquit, uideo me prodesse, si ea loquar quæ prius locutus sum: propter quod ignorans quid agā, & in diuersa distractus: laceror, cōfundor atq; dilanior. Et quō medici cum uim artis suæ in primo uiderint non ualere medicamine, transeunt ad aliud, & tamdiu experiūtur quid prosit è pluribus, donec perueniant ad curationem: ut quod per mollitiem alicuius emplastri nequaq̄ sanari ualuit, mordaciori puluere & austeriori curatione sanet. Ita & ego quia cōfondor in uobis, & ignorātia huc atq; illuc distrabor: uellē literarum uocem pręsens de meo ore proferre, ut uos solito seuerior ipse corriperem: quoniam epistola non potest uocē obiurgantis exprimere: nō ualet irascētis resonare clamorē, & dolorē pectoris apicibus explicare. Potest aūt & simplicius intelligi. Blādis apđ uos modo uerbis usus sum dicēs: Fratres obsecro uos, & filioli mei quos iterū parturio donec Christus formet in uobis: sed ego blādus & lenis qui ad uos quasi pater locutus sum, ꝓ ea charitate qua uos perire nō patior & errare perpetuo: uellē nunc præsens esse si cōfessionis me uincula nō artarēt, & blādā uocē in obiurgātis uerba mutare. Nec leuitatis est si nūc blādiar, nūc irascar. Impellit me charitas, impellit me dolor, diuersis affectibus loqui. Nescio eñ in quæ primū uerba prorumpā, & quo uos debeā sanare

metur Christus in uobis. Vellem autem esse apud uos modo, & mutare uocem meam: quoniam cōfundor in uobis. Dicitē mihi qui sub lege uultis esse, legem non audistis? Scriptúm est enim: quoniam Abrahā duos filios habuit: unum de ancilla, & unum de libera. Sed qui de ancilla, secundum carnem natus est. Qui autem de libera

medicamine: quia cōfundor in uobis. a ¶ *Dicite, etc.*] C
Notandū legē hic dictā esse Genesis historiā: nō ut uulgo æstimāt, quæ facienda sint quæue uitāda: sed totum quod de Abraham & eius uxoribus liberisq; contexitur, legē appellatā. Legimus & in alio loco, prophetas quoq; legem uocari. Audit ergo legē, qui iuxta Paulū nō superficiem, sed medullam eius introspicit. Non audit legem, qui similis Galatarū, exteriorem tantū corticem sequitur. b ¶ *Scriptū est, etc.*] Nimiæ difficultatis est demōstrare, Isaac tantum, qui de Sara natus est, fuisse de repromissione generatū: & non etiam Ismahel qui de Agar ancilla est ortus Aegyptia. Scriptura quippe refert, quod cū persequente Sara Agar socta fugisset, & uenisset ad eā angelus in deserto, moneretq; ut subjiceret dñæ potestati: idem ipse angelus eui hæc locutus sit: Multiplicans multiplicabo semen tuū, & non Gen. 16.
numerabit præ multitudine. Et postea de Ismahel, quæ utiq; repromissionis uerba nemo dubitarit: Iste erit rusticanus homo: manus eius super oēs, & manus omnium super eū, & contra faciem omniū fratrum suorū habitabit. Sed respōderi potest, minoris autoritatis esse repromissionē angeli, q̄ ipsius dei. Sicut enim stella orto sole nō rutilat: ita & angeli uerba ad cōparationē repromissionis dei obscurari, & euanescere, & pro nihilo computari. Videtur quidem hæc responsio aliquid habere momenti: sed statim sequētis scripturæ autoritate cōteritur. Scriptum est enim: Abraham autem dixit ad Ibidem 17.
deum: Ismahel iste uiuet in cōspectu tuo, & deus respōdit ad eum ita: Ecce Sara uxor tua pariet tibi filium, & D
uocabis nomen eius Isaac, & statuam testamentū meū ad eum, in testamentū æternū, & semini eius post eum. De Ismahel aūt: Ecce exaudiui te, & ecce benedixi eum, & augebo eum, & multiplicabo illum uehemēter. Duodecim gentes generabit, & dabo eum in gentē magnā. Testamentum autem meum statuam ad Isaac quem generabit tibi Sara in tempore isto, anno uēturo. Ex quibus euidēs est ipsius quoq; sermonibus dei Ismahel secūdum repromissionem esse generatum. Sed & hoc ita soluitur: repromissionem proprie in testamēti datione compleri, & aliud esse benedicere, augere, multiplicare uehemēter, quod in Ismahel scriptū est: aliud hæredem facere per testamētum, quod de Isaac dicitur: Statuam Gen. 17.
testamentum meum ad eum, in testamētum æternum, & semini eius post eum. Et in cōsequentibus. Testamētum autem meum statuam ad Isaac quē pariet tibi Sara. Et quomodo aliud sunt dona, aliud substātia: aliud legata, aliud hæreditas: Legimus enim filijs concubinarum Abrahæ dona tradita: filio autem Saræ totius substantiæ hæreditatem relictam. Ita aliud esse, ut diximus, benedictionē atq; legata: aliud testamentū. Sed & hoc dici potest de Ismahele, post conceptum eius, uel angelum uel deum locutum. De Isaac uero antequam in Saræ utero conciperetur, deum fuisse pollicitū. Hæc interim quantum ingenij nostri mediocritas patitur dicta sint. Cæterū si quis potest maius aliquid inuenire, quomodo Ismahel qui de ancilla natus est, nō sit repromissionis filius, sed Isaac qui de libera: ille potius audiēdus est. Et si quid (inquit apostolus) aliter sentitis, & hoc uobis deus reuelabit. Nūc breuiter ad altiora tendēdum est, ut dicamus unumquemq; nostrum primum nō iuxta repromissionem nasci: quamdiu scripturarum uerbis simplicibus instruitur, & Iudaicis adhuc expositionibus delectatur: quando uero ad sublimiora transcē-
derit,

bera per repromissionem. Quæ sunt per allegoriam dicta. Hæc enim sunt duo testamenta: unum quidem à monte Sina in seruitutem generans, quæ est Agar. Sina enim mons est in Arabia, qui cōterminus est ei, quæ nunc est Hierusalem, & seruit cum filijs suis. Illa autem quæ sursum est Hierusalē, libera est, quæ est mater omnium nostrum. Scriptúm est enim: lætare sterilis quæ non paris: erumpe & clama quæ nō parturis: quia multi filij

A derit, & legem intellexerit spiritualem, tunc eum de repromissione generari: Et ut apertius loquar, quotidie eos qui faciūt opera Abrahæ, de Abrahā nasci. Verū illos qui habeāt spiritū seruitutis iterum in timore, ex ancilla generari Aegyptia: eos aūt qui spiritū adoptionis acceperint, ex Sara libera, qua libertate à
Ioan. 8. d Christo dōati sumus. Loquitur dn̄s ad Iudæos q adhuc ancillę filij esse malebant: Si mālseritis in sermone meo, uere discipuli meieritis, & cognoscens ueritatē, & ueritas liberos faciet uos. Vnde & illi ignorantes mysticū esse q dicebat, aiūt: Semen Abrahæ sumus, & nemini unq̄ seruiuimus: quō tu dicis liberi eritis? Respōdit ei Iesus: Amē dico uobis, quia omnis qui facit peccatū, seruus est peccati. Seruus aūt nō manet in domo in æternū: Filius autem manet in æternū. Si serui sumus peccati, Agar uos generauit Aegyptia: si non regnat peccatum in nostro mortali corpore, uere dei filij sumus. a ¶ Quæ qu. etc.] Allegoria proprie de arte grāmatica est, & quo à metaphora uel cæteris tropis differat, in scholis paruuli discimus. Aliud prætēdit in uerbis: aliud significat in sensu. Pleni sunt oratorū & Poetarū libri. Scriptura quoq; diuina per hanc nō modica ex parte cōtexta est. Quod intelligens Paulus apostolus (quippe qui & seculares literas aliqua ex parte cōtigerat) ipso uerbo figuræ usus est, ut allegoriā sicut apud suos dicitur appellaret: quo scilicet sensu magis loci huius Græci sermonis abusio-
B nē monstraret. Scisse autem Paulū, licet nō ad perfectū,
Titum 1. c literas seculares, ipsius uerba testant̄. Dixit quidam ex eis proprius eorum propheta: Cretenses semper mendaces, malæ bestiæ, uentres pigri. Hic uersus Heroicus Epimenidis poetę est: cuius & Plato & cęteri scriptores ueteres recordantur. Apud Athenienses quoq; cum in Arco pago satisfaceret: hæc addidit: Sicut & quidā uobis poetæ dixerunt: Ipsius enim & genus sumus. Hoc hemistichiū fertur in Arato: qui de cœlo stellisq; cōscri
1. Cor. 15. d psit. Necnon & illud: Corrūpunt bonos mores confabulationes pessimæ: trimeter iābicus de comœdia sumptus est Menandri. Ex quibus & alijs, euidens est Paulum non ignorasse literas seculares, & quam hic allego
Rom. 7. a riam dixit, alibi uocasse intelligentiā spiritualē. Vt ibi:
1. Cor. 10. a Scimus enim quod lex spiritualis est, pro eo quod est allegorica, siue allegorice figurata. Et alibi: Omnes eandē spiritualē comederūt escā, & eundē spiritualē biberunt potū. Bibebant aūt de spirituali sequēti eos petra: petra aūt erat Christus. Manna hic, & subin fontis eru pno, & petra ipsa quæ sequit̄: quod allegorice accipienda sint, nemo est qui dubitet. Scio quid ecōtrario possit opponi: Fratres, si præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto uos spirituales instruite istiusmodi in spi
1. Cor. 2. a ritu mansuetudinis. Et in alio loco. Spiritualis aūt dijudicat omnia: ipse aūt à nullo dijudicat̄: qd' scilicet aliud q̄ supra diximus uerbū spirituale sonet. Sed nos spiritualē, qui omnia iudicet & ipse à nemine dijudicetur, eum uirū dicimus, qui uniuersa scripturarū sacramenta cognoscens, sublimiter ea intelligat, & Christū in diuinis libris uidens, nihil in eis Iudaicæ traditionis admittat. b ¶ Hæc enim, etc.] Penecunctorū super hoc loco ista est explanatio: ut Agar ancillā, interpretent̄ in lege & in populo Iudæorū: Saram aūt liberā, in ecclesia, quæ de gentibus cōgregata est, quæ mater sanctorū sit, Paulo dicente: quæ est mater omniū nostrum. Hæc diu

non peperit antequam Christus de uirgine nasceretur C
& sterilis fuit: necdum risu mundi Isaac de electo parte cum uoce sublimium dogmatum resonante: Si quidē & Abraham in nostra lingua, pater electus cum sonitu refertur: Agar autem quæ interpretat̄ παροικία, id est, incolatus siue peregrinatio siue mora, generat Ismahel: q tātum audiat dei præcepta nec faciat: hominem rusticū, sanguinariū, deserta sectantem: qui uniuersis fratribus suis de libera procreatis inimicus sit, & aduersa eis fronte resistat. Nec mirū uetus testamentū, qd' in mōte Sina, qui est in Arabia, & cōfinis est ei quę nūc est Hierusalē, constitutū est atq; conscriptū, nō esse perpetuum: cum & incolatus à perpetua possessione diuersus sit, & Sina montis nomen tentationē sonet, & Arabia significet occasum, & ecōtrario quæ sursum est Hierusalē, quæ est libera materq; sanctorum, demonstret hanc Hierusalē quæ in præsenti est, deorsum esse, & in humili infimoq; demersam. Sūt qui duo testamenta & aliter intelligāt: ut scripturā diuinā, tam ueterem q̄ nouam, iuxta diuersitatē sensus eorumq; sententiā qui legunt: aut ancillā interpretent̄ aut liberā, & eos qui adhuc literæ seruiant, & spiritū timoris habeāt in seruitute, de Agar Aegyptia uelint esse generatos: Eos aūt qui ad superiora cōscendāt, & allegorice uelint sentire quæ scripta sunt, filios esse Saræ, quæ in lingua nostra ἄρχουσα id est princeps interpretat̄ genere fœminino: Et hoc ob illam necessitatē se asserūt usurpare: quia iniquū sit D
Moysen, & cunctos prophetas de ancilla: quoslibet uero gentilium de libera intelligere procreatos. Vnde melius esse, ut non solum de his qui in ecclesia sunt, pro diuersitate (ut supra diximus) intellectuū alios seruos, alios liberos arbitremur: sed etiā de uno eodēq; homine quamdiu sequitur historiam, ancillæ eum esse filiū: cū autē aperiente Iesu scripturas, incensum fuerit cor eius, & in fractione panis inspexerit eum quem antea nō uidebat: tunc & ipsum Saræ filium nominari. Marciō & Manichæus hunc locum in quo dixit apostolus: Quæ quidem sunt allegorica, & cætera quæ sequuntur, de codice suo tollere noluerunt: putātes aduersum nos relinqui: quod scilicet lex aliter sit intelligenda q̄ scripta est: cū utiq; etiā si allegorice, ut nos quoq; fatemur & Paulus docet, accipiēda sit, nō pro uolūtate legētis, sed pro scribentis autoritate sic cognita sit, & eo ipso qd' contra nos seruare usi sunt, conterantur: quod Moyses creatoris dei seruus spiritualia scripserit, apostolo quoq; eorū idipsum docēte, quem ipsi alterius Christi & melioris dei asserunt prædicatorem. c ¶ Scriptum est enim, etc.] Esa. 54. a
Virum habuit synagoga legem, & iuxta Annæ quoq; 1. Reg. 1. a
prophetiā, fœtosa quondam in liberis fuit. Sterilis uero ecclesia sine uiro Christo: sine ullo sponsi sermonis alloquio diu tacuit in deserto. Sed postquam accepit illa librum repudij in manus suas, & omnia ornamenta uiri in idoli uertit ornamentum: tunc maritus priore cingulo putrescente: alium lumbis suis balteū, aliud de gentibus lumbare contexuit: quæ statim ut est uiro
iuncta, concepit & peperit. Et in Esaia exclamat domi- Esa. 49. f
nus per prophetā: si est gens nata simul: quando una & 54. a
die in actibus apostolorum tria milia, & quinq; milia hominum crediderūt. Nec puto necesse esse, ut de multitudine Christiana, & de Iudæorū paucitate dicamus cum in toto mundo crucis uexilla resplendeāt, & uix

ti filij desertæ magis q̃ eius quæ habet uirum. Nôs autē fratres, secundū Isaac promissionis filij sumus. Sed quô[b] modo tunc qui secundum carnē natus fuerat persequebatur eum qui secundum spiritum: ita & nūc. Sed quid dicit scriptura? Eijce ancillam & filiū eius: non enim hæres erit filius ancillæ cū filio meo Isaac. Itaq; fratres, non sumus ancillæ filij sed liberæ. Qua libertate Christus nos liberauit.

Cap. V.

STâte & nolite iterum iugo seruitutis contineri. Ecce[d] ego Paulus dico uobis: q̃m si circuncidamini, Christus

A rarus atq; notabilis in urbibus Iudæus appareat. a ¶ *Nos autem, etc.*] Apostolum & similes ei, secundū Isaac promissionis esse filios: nulla intelligētiæ difficultas est. Sed quia Origenes hunc locum edisserens, ita apostoli posuit exemplū: Vos autem fratres, secundū Isaac promissiōis filij estis, quæritur quomodo Galatas, quos stultos appellarat, & incœpisse dixerat spiritu, carne finire: nunc secūdum Isaac filios repromissionis uocet. Dicimus itaq; apostolum ideo eos appellare secūdū Isaac filios repromissionis: quia non penitus eorū desperet salutem, & rursum eos ad spiritum quo cœperant æstimet reuersuros: fiantq; filij liberæ. Qui si carne fuerint consummati, filij sint ancillæ. b ¶ *Sed quomodo tunc qui secundum carnem natus fuerat persequebatur eum qui secundū, etc.*] Nō puto inuenire nos posse ubi Ismahel persecutus fuerit Isaac: sed tantū illud, quod cū filius Aegyptiæ qui maior natu erat, luderet cum Isaac: indignata sit Sara & dixerit ad Abraham: Eijce ancillam & filium

Gen. 21. a eius: Nō enim hæreditabit filius ancillæ cum filio meo Isaac. Et utiq; simplex lusus inter infantes: expulsione & abdicatione indignus est. Verū apostolus quasi Hebræus ex Hebræis, & ad pedes magistri Gamalielis edoctus: qui quondam furentes aduersus deum pharisæos consilio refrenarat, ex uerbis Saræ dicentis nō enim hæreditabit filius ancillæ cū filio meo Isaac: intellexit lusum illum simplicem non fuisse. Sed quia forsitā

B Ismahel quasi maior natu, & eo tēpore circūcisus quo iā poterat intelligere & sentire quod passus est, sibi primogenita uēdicabat: scriptura iurgium paruulorum, lusum uocauit. Vnde & Sara hæc uerba non sustinens, & consuetudinem sibi primogenita uendicātis ancillæ filij à parua ætate nō patiens, erupit in uocem: Eijce ancillam cum filio suo: Non enim hæreditabit filius ancillæ cum filio meo Isaac. Quod cum durū uisum fuisset Abrahæ (semper enim primogenitis maiora debētur) non solum Ismahelem priorē esse desinere, sed ne æqualem quidem cū minore fratre accipere portionē: deus qui liberam intus esse, & foras expelli uolebat ancillā, Saræ uerba confirmat, & loquitur ad Abrahā: Non durum sit coram te de puero & ancilla: Omnia quæ dixit tibi Sara, audi uocem eius: quoniā in Isaac uocabitur tibi semen. Sicut ergo tunc maior frater Ismahel lactentem adhuc & paruulū persequebatur Isaac, sibi circuncisionis prærogatiuam, sibi primogenita uendicās: ita & nunc secūdum carnem Israel, aduersum minorē fratrem de gētibus populum Christianum sustollitur, inflatur, erigitur: Cōsideremus insaniam Iudæorum: qui & dominum interfecere, & prophetas & apostolos persecuti sunt, & aduersant̃ uolūtati dei, & uidebimus multo maiores persecutiones, quas nos etiam historiæ docent, à Iudæis in Christianos q̃ à gentibus cōcitatas. Miramur de Iudæis: Hodie quoq; hi q in Christo paruuli sunt, & uiuunt carnaliter, persequūtur eos qui ex aqua & spiritu nati sunt, & cum Christo resurgentes, ea quærunt quæ sursum sunt, non deorsum. Faciāt quod uolunt: cum Ismahele persequant̃ Isaac: eijcientur foras cum ancilla matre Aegyptia: Nec accipient hæreditatē: quam solus qui de repromissione natus est consequet̃. Eleganter autem & illud, quod is qui secūdum carnem natus est, persequitur spiritualem. Nunquam enim spiritualis persequitur carnalē: sed ignoscit ei quasi rusti/ C cano fratri: scit eū posse proficere per tempus. Et si quādo Aegyptiæ filium uiderit irascentē, recordatur unius patris, qui lucam bouem crearit & culicē, & in magna domo, non solum esse uasa aurea & argētea, sed lignea & fictilia. Itaq; cū apostolo Paulo dicamus: Non sumus ancillæ filij sed liberæ, & renouati in Christo, audiamus uerba domini ad Iudæos loquētis: Si mānseritis in sermone meo: cognoscetis ueritatem, & ueritas liberabit uos. Hac libertate & apostolus liberatus, aiebat: Cū enim sim liber ex omnibus. Qui facit peccatum, seruus peccati est. Ille quia se ab omnibus uitijs liberum: ab omni concupiscentia & errore sciebat alienū: rectè in Christi libertate gaudebat dicens: Non sumus ancillæ filij sed liberæ: qua libertate Christus nos liberauit.

Ioan. 8. d

1. Cor. 9. d

Cap. V.

STate *& nolite, etc.*] Et ex hoc ostendit̃, quia non stet qui iugo inhæreat seruitutis. Et quia is qui a Christo libertate donatus est, tādiu fuerit sub iugo quādiu spiritū seruitutis habuerit in timore, & legis initia sit secutus. Quod aūt ait, state: firmam & stabilē in Christo hortat̃ fidē, ut ecclesiæ Galatiæ fixo in saluatore permaneant pede. De quo & in alio loco iustus loquit̃: Statuit super petram pedes meos: pro eo quod est, super Christū: ne scilicet circunferant̃ omni uento doctrinæ, & in diuersa rapiant̃. Vnde & ad stantes dicitur: Et qui stat, uideat ne cadat. Et in alio loco: State, uiriliter agite, cōfortamini: ut stent cū eo quē Stephanus à dextris patris stantē uidit in martyrio perseuerās, & qui locutus est ad Moysen: Tu uero sta mecū. Iugū aūt seruitutis, legem uocat duram, difficilem, laboriosam, quę die ac nocte cultores suos graui opere cōsumit. Sicut & Petrus in actibus apostolorū: Quid tentatis, inquit, imponere iugū graue super collū fratrū: quod neq; nos neq; patres nostri portare potuerunt? Quod autē apposuit, nolite iterum: non quo prius legē Galatæ custodierint: sed quo & idololatriæ iugum graue fit: quo Aegyptiorum populus oppressus, ad instar plūbi in rubrū mare mersus est. Iuxta quē sensum & supra dixerat: Quomodo conuertimini iterum ad infirma & egena elemēta: quibus rursum seruire uultis, dies obseruātes, & mēses & tempora & annos? Galatæ enim qui ad Pauli apostoli prædicationem, idolis derelictis statim ad euangelij conscenderant gratiam: non reuertebātur ad legis Iudaicæ seruitutem, quā nunquā prius cognouerant: sed uolētes obseruare tēpora, circūcidi carne, & hostias offerre corporeas, quodāmodo in eosdem reuertebātur cultus, quibus in idololatria ante seruierāt. Aiūt enim & Aegypti sacerdotes, & Ismaelitas & Madianeos præputiū nō habere. Quod aūt natiōes, obseruēt dies, mēses & annos: utinā nesciremus, ne nobis cū eis esset unq̃ mixta festiuitas. d ¶ *Ecce ego Paulus dico uobis: quoniā, etc.*] In euāgelio saluator ad discipulos loquit̃: Qui uos audit, me audit: qui uos suscipit, me suscipit. Et Apostolus testat̃, dicens: Viuo aūt iam nō ego: uiuit aūt in me Christus. Et alibi: An experimentum quæritis eius qui in me loquitur Christus? Ex quo liquido comprobat̃ hoc quod nunc dixit: ecce ego Paulus dico uobis, non quasi Pauli tātum uerba accipienda, sed domini. Nam cum & in prima ad Corinthios præmisisset. His autem qui

Psal. 39. a

D

1. Cor. 10. c

Act. 7. g

Exo. 34. a

Act. 15. b

A qui nupti sunt, denuncio nõ ego sed dñs, & statim intulisset: cæteris aũt ego præcipio, ne uilis sua putaretũ autoritas: puto, inquit, quod & ego spiritũ dei habeo, ut spiritu & Christo in se loquente, nõ contemptui duceret, qui ꝓphetas imitãs diceret: Hæc dicit dñs omnipotẽs. Maius autẽ fiet id qđ dictum est: Ecce ego Paulus dico uobis, qm̃ si circũcidamini, Christus uobis nihil prodest, si cũ principio copulẽt, in quo ait: Paulus apostolus

stus uobis nihil prodest. Cônlestor autem omnem hominem circuncidentem se, quoniam debitor est uniuersæ legis faciendæ. Eͣuacuati estis à Christo, qui in lege iustificamini, à gratia excidistis. Nôs enim spiritu ex fide

nõ ab hominibus, neq; per hominẽ, sed per Iesum Christũ & reliqua: ut audientes, non tam missi q̃ mittẽtis autoritate moueanẽ. Potest aliquis dicere: Contrarium est
Rom. 2. d huic loco quod ad Rom. scribit: Circũcisio quidẽ prodest si legẽ custodias, & infra: Quid ergo est amplius Iudæo, aut quæ utilitas circũcisionis? Multũ per omnem modũ. Primũ quidẽ, quia credita sunt illis eloquia dei. Si eñ his qui circuncisi fuerint Christus nihil prodest, quomodo legẽ custodientib. prodest circũcisio? Quod quidẽ hac responsione soluẽ, ut dicamus epistolã quæ ad Roman. scripta est, ad eos esse dictatã, qui ex Iudæis gentibusq; crediderant: Et hoc egisse Paulũ, ut neuter populus offenderẽ, quo scilicet suũ utraq; plebs priuilegiũ possideret: ut nec gentiles circunciderenẽ, nec circuncisi adducerent præputiũ. Ad Galatas aũt scribens alio usus sit argumento. Non eñ erant ex circũcisione, sed ex gentib. qui crediderant. Nec poterat eis prodesse circuncisio, qui post euangelij gratiã, iterũ ad legalia re
Act. 15 uerterenẽ elementa. Et in Actib. apost. narrat historia, cũ quidã de circuncisione surgẽtes asseruissent eos qui ex gentib. crediderant, debere circuncidi, & legẽ custodire
B Moysi: seniores qui Hierosolymis erãt & apostolos pariter congregatos, statuisse per literas, ne superponerẽ eis iugũ legis, nec amplius obseruarent, nisi ut custodirent se tm̃ ab idolothytis & sanguine & fornicatione: siue ut in nonnullis exemplarib. scriptũ est, & à suffocatis. Et ne resideat ulla dubitatio quod circuncisio nihil profit, sed propter eos qui ex Iudæis crediderãt, ad Romanos de circũcisione sententiã tẽperauit: paulatim ad epistolæ eiusdẽ posteriora descendẽs, nec circũcisionẽ,
1. Cor. 7. d nec præputiũ aliquid ualere mõstrauit, dicens: Circuncisio itaq; nihil est, & præputiũ nihil est, sed obseruatio mandatorũ dei. Intantũ eñ circũcisio nihil est, ut Israeliticæ quoq; domui, se de circũcisione iactãti, nihil profuerit, propheta memorante: Omnes gẽtes incircũcisæ carne, domus aũt Israel incircũcisa corde. & incircuncisus Melchisedek, circuncisum benedixit Abrahã. Nam quod ait: Si circũcidamini, tale est quasi dicere uoluisset, si circuncidemini. Quã in alio loco nõ circuncisio-
Phil. 3. a nẽ, sed concisionẽ uocat, dicens: Videte cõcisionẽ. Nos eñ sumus circũcisio qui spiritu dei seruimus, & gloriamur in Christo, & nõ in carne cõfidimus. Non confidit in carne, qui oẽm utilitatẽ expectat à Christo, & nõ seminat in carne, ut de carne metat corruptionẽ, sed in spiritu de quo uita æterna generatur. Subtilius intuẽda sententia, si circuncidamini, Christus uobis nihil prodest. Quod non solum in eo si circuncidantur, nõ eis profit ipsa circuncisio, sed etiam si cæteras uideantur extra circuncisionẽ in Christo habere uirtutes, uniuersæ percãt, cum post fidem Christi fuerint circuncisi. Quid igitur? Nihil profuit Timotheo circũcisio? Multũ per omnem modũ. Non enim tam ideo circũcisus est, ut ex ipsa circuncisione aliquid emolumenti æstimaret posse se cõse-
1. Cor. 9. e qui, q̃ ut cæteros lucrifaceret, factus Iudæis Iudæus, ut Iudæos ad fidem Christi sua circũcisione transduceret. Tunc siquidẽ non prodest circuncisio, cum aliquid per semetipsam putatur utilitatis afferre. a ¶ *Cõtestor autem omnem, etc.*] Deus qui circuncisionẽ primo ad Abrahã, C
deinde per Moysen in lege præcepit, non solũ circuncisionẽ, sed & alia multa obseruanda cõstituit: Dies festos Hierosolymis frequẽtandos, hostiarũ holocausta, mane semper & uespere: Immolationẽ in uno tm̃ loco agni: terræ septima ætate ferias, quinquagesimum remissionis annũ, & cætera quæ facile est de scripturis excerpere sibi unumquenq; lectorẽ. Coartabimus itaq; Hebionẽ & sectatores eius, qui post euangeliũ credentes in Christo circuncidendos putant, ut aut circuncisionẽ faciant & cætera quæ præcipiunẽ in lege: aut si impossibile est cuncta fieri, cesset & circũcisio, quę cũ cæteris quasi inutilis prætermissa est. Quod si respõderint, possibilia tm̃ debere se facere: nõ enim deum ea à nobis exigere quæ nõ possumus, sed ea quæ possimus implere: dicemus eis, nõ eiusdẽ esse dei custodiri uelle legẽ, & eos qui legẽ custodiant derelinquere. Aut quomodo propter intermissam legẽ reos eos faciet, qui etiã si uelint, uniuersa cõplere nõ possint. Nos uero legẽ sequi spiritualem quæ dicat: Nõ infrenabis os boui trituranti, & cũ apo-
stolo intelligere: Nunquid de bobus cura est deo? sed Deut. 25. a
propter nos utiq; dicit: & obseruare sabbata delicata, 1. Tim. 5. c
nõ ut bos & asinus noster & uilia pecora lætenẽ in sab-
bato, sed illi homines & pecora, de quibus scriptũ est: Psal. 35. b
Homines & iumenta saluos facies dñe. Homines, rationabiles quosq; & spirituales uiros: animalia uero eos qui tardioris ingenij sunt, & à spiritualib. ad agẽda dñi sabbata erudiunẽ. Nec contrariũ esse id quod supra di-
ctũ est, si circuncidamini, Christus uobis nihil prodest, D
& quod sequiẽ: Testificor omnẽ hominẽ circuncidentẽ se, quoniã debitor est uniuersæ legis faciẽdæ: huic quod infertur à nobis, Neq; enim auditores legis sunt iusti apud deum, sed factores legis iustificabunẽ: Quia factor ille sit legis qui potest dicere: Nos sumus circuncisio, & in occulto Iudæus, & scimus quia lex spiritualis est. Qui aũt circuncisionẽ & interfectricem sequatur literã, cum nõ legis esse factorẽ, sed ueræ legis inimicũ, maxime post saluatoris aduentũ, qui ad se conuertentib. tollat uelamen de corde, ut omnes reuelata facie, gloriam dñi contemplantes, transfiguremur de uetustate literæ in nouitatẽ spiritus. b ¶ *Euacuati estis à Christo, etc.*] Quomodo nemo potest duob. dominis seruire: sic umbram pariter & ueritatẽ legis implere difficile est. Vmbra in le-
ge ueteri est donec aspiret dies, & amoueantur umbræ:
ueritas in euangelio Christi: Gratia enim & ueritas per Ioan. 1. b
Iesum Christũ factæ sunt. Perdidit ergo gratiã Christi, & euangelium quod tenuerat amittit, qui in aliqua obseruatione legis se iustificari putat: & quum gratiã amiserit, à Christi fide destituitur, & in eius opere non conquiescit. κατηργήθητε enim ἀπὸ τοῦ χριστοῦ, non ut in Latino male interpretatum est: Euacuati estis à Christo, sed in Christi opere cessastis, magis intelligiẽ, ut id qđ supra specialiter de circuncisione præceperat, dicens: si circuncidamini, Christus uobis nihil prodest: nunc de tota lege generaliter cõmprehẽdat, nihil eos in Christi opere proficere, qui in quacunq; obseruatione legis se crediderint iustificandos. c ¶ *Nos enim spiritu, etc.*] Spiritũ, ad distinctionem literæ posuit. Spes uero iustitiæ, Christus intelligendus, quia ipse est ueritas, patientia, spes, iustitia, omnesq; uirtutes, cuius nos secundũ expectamus aduentũ, quo iudicaturus est omnia, & iã nõ patiẽtia, sed iustitia affuturus, ut reddat unicuiq; secundũ opera sua. Cuius diei præsentiã apostolus & qui ei

A sunt similes, expectantes aiunt: Adueniat regnū tuum: ut cum filius deo & patri tradiderit regnum, & in subiectis omnibus fuerit & ipse subiectus: tūc caput subijciatur in corpore, & sit deus omnia in omnibus. Quia qui nunc est ex parte per singulos, tunc incipiet totus esse per cunctos. a ¶ *Nā in Christo Iesu, etc.*] His qui in Christo Iesu uolunt uiuere, uirtutes appetendæ sunt, uitia fugienda: media uero

fide, spem iustitiæ expectamus. Nām in Christo Iesu, neque circuncisio aliquid ualet neque præputium, sed fides quæ per charitatem operatur.

quæ inter uirtutes & uitia sunt, nec fugienda nec appetenda, ut circuncisio & præputiū, & cætera his similia. Circuncisio quidem prodest si legem custodias. Quæ idcirco utilis fuit his qui in lege uixerunt: non quia circuncisi erant, sed quia credita sunt illis eloquia dei: quę in opera uertentes, à salute extranei nō fuerūt. Nec nos
Exod. 4.f moueat quod Sephora tollens calculum, filium circuncidit, & suffocantē angelum prohibuit à marito, siue ut aliter in Hebræo scriptum refertur, quia nunc non tam circuncisionē penitus nil prodesse q̄ in Christo Iesu eā nō ualere testatus est: ex eo siquidem tempore quo euāgeliū in toto orbe radiauit, superflua est circuncisionis iniuria. Quę tunc, ut cætera quoq; legis ualuit, quando & benedictiones carnales legem seruātib. spondebantur: quo scilicet si implessent eam, benedicti essent in ciuitate, benedicti in agro, plena haberēt borrea, & multa alia quæ in repromissionib. continentur. Nos autem in Christo Iesu ualere uolumus & cōfortari, id est in uera circuncisione, & non in concisione Iudaica. Neq; enim qui in aperto Iudæus est, neq; manifesta in carne circūcisio, sed in abscōdito Iudæus, & circūcisio cordis in spiritu non litera. Nihil itaq; prodest in Christo carnis circuncisio, sed cordis & aurium, quæ aufert illud oppro-
B brium Iudæorū: Ecce incircuncisæ aures uestræ, & non potestis audire. Prodest circuncisio labiorū quam iuxta humilitatem necdum se habere causabatur Moyses,
Exod. 6.b ut in Hebraico scriptum est: Ego autem sum præputiū habēs in labijs. Multum utilitatis prębet & in rebus uenereis circuncisio, cum per castitatem impudicitia desecatur. Igit in Christo Iesu nec circuncisio ualet, nec præputiū corporale, quia in medio, id est inter uitia uirtutesq; sunt posita, sed fides quę per charitatem operatur: Vt & fides quę reputata est Abrahę in iustitia cōprobetur, & omne opus fidei in charitate ponatur: tota lege & C
prophetis ex charitate pendentibus. In his siquidē duobus præceptis: diliges deum tuum, & diliges proximū: saluator asserit legem prophetasq; cōsistere. Et Paulus 1. Cor. 6.
in alio loco: Etenim nō adulterabis, non furaberis, nō cōcupisces: & si quod est aliud mandatum, in hoc sermone recapitulatur: Diliges proximum tuū sicut te. Si ergo omne mandatū recapitulatur in eo quod dictum est: diliges proximum tuum tanquam te: fides autem per charitatem operata ualet plurimum: manifestum est operationem fidei per charitatem, plenitudinem mandatorum omnium continere. Quomodo autem iuxta apostolum Iacobum: fi Iacob. 3.d
des absq; operibus mortua est: sic absq; fide quamuis bona opera sint, mortua computantur. Qui igitur in Christo nō credūt, & sunt probis moribus, aliud quid magis habent quàm opera uirtutum? Exemplum fidei quæ per charitatem operatur, de euāgelio illa meretrix tribuat: quæ quum in domo pharisæi accubanti domino pedes lauisset lachrymis, tersisset crinibus, linisset unguento, & pharisæo murmuranti, dominus parabolam, quinquaginta & quingentos denarios debitoris Luc. 7.f
proposuisset, adiecit: Propter quod dico tibi: Dimittuntur ei peccata multa, quia dilexit multū. Et ad ipsam mulierem conuersus, ait: Fides tua te saluam fecit, uade in pace. Aperte enim in hoc loco demonstratū est, mulierē istam habuisse fidem per charitatem operatā, quæ multum ualuerit in Christo. Esto quis dicat: Bene circuncisionem in Christo nihil ualere monstrauit quam sciebat aliquando ualuisse: nūquid & de præputio aliquis ambigebat, ut diceret, neq; præputiū? Sed si consideremus plurimos Christianorū, id est ē nostris qui de o- D
leastro inserti sumus in radicē bonæ oliuæ, exultare cōtra fractos ramos populi Iudæorū, & dicere, magis ualere præputium in quo Abrahā deo placuit, & reputata est ei fides ad iustitiā, quàm circuncisionem quæ in signum fidei data est, & habenti eam non profuit Israeli: uidebimus etiam hanc quorūdam usurpationem cautissime nunc exclusam.

¶ Commentarij secundi in epistolam ad Galatas finis.

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN TERTIVM LIBRVM Commentariorum ad Galatas, ad Paulam & Eustochium procemium.

TERTIVM ad Galatas ô Paula & Eustochium uolumen hoc cudimus, non ignari imbecillitatis nostræ, & exilis ingenij riuulum, uix paruo strepentem murmure, sentientes. Iam enim in ecclesijs ista quæruntur, omissaq; apostolicorum simplicitate & puritate uerborum, quasi ad Athenæum, & ad auditoria conuenitur, ut plausus circunstantium suscitentur, ut oratio rhetoricæ artis fucata mendacio, quasi quædam meretricula procedat in publicum, non tam eruditura populos quàm fauorem populi quæsitura, & in modum psalterij & tibiæ dulce canentis, sensus demulceat audientium: ut uere illud prophetæ Ezechielis nostris temporibus possit aptari, dicente domino ad eum: Et factus es eis quasi uox citharæ suaue canentis, & bene compositæ, & audiunt uerba tua & non faciunt ea. Verum quid agam? Taceam ne? Sed scriptum est: Non apparebis in conspectu domini tui uacuus. Et Esaias (sicut in Hebræis tantum habetur uoluminibus) ingemiscit: Væ mihi misero quia tacui. Loquar? sed omnem sermonis elegantiā, & Latini eloquij uenustatē, stridor lectionis Hebraicę sordidauit. Nostis enim & ipsæ quod plus quàm quindecim anni sunt ex quo in manus meas nunquam Tullius, nunquam Maro, nunquam gentilium literarum quilibet autor ascendit: & si quid forte inde dum loquimur obrepit, quasi antiqui per nebulā somnij recordamur. Quid autem profecerim ex linguæ illius infatigabili studio, aliorum iudicio derelinquo, ego quid in mea amiserim scio. Accedit ad hoc

A ad hoc, quia propter oculorum & totius corpusculi infirmitatem, manu mea ipse non scribo: nec C labore & diligentia compensare queo eloquij tarditatem, quod de Vergilio quoq; tradunt, quia libros suos in modum ursorum foetum lambendo figurauerit: uerum accito notario, aut statim dicto quodcunq; in buccam uenerit: aut si paululum uoluero cogitare melius aliquid prolaturus, tunc me tacitus ille reprehendit, manum contrahit, frontem rugat, & se frustra adesse toto gestu corporis contestatur. Oratio autem & si de bonæ indolis ingenio sit profecta & distincta inuentionibus, & ornata flore uerborum, tamen nisi autoris sui manu limata fuerit & polita, non est nitida, non habet mixtam cum decore grauitatem, sed in modum diuitum rusticorũ, opibus suis magis arguitur quàm exornatur. Quorsum ista? uidelicet ut & uobis & cæteris qui forte legere uoluerint sit responsum, me non Panegyricum, aut cõtrouersiam scribere, sed commentariũ: id est hoc habere propositum, non ut mea uerba laudentur, sed ut quæ ab alio bene dicta sunt, ita intelligantur ut dicta sunt. Officij mei est obscura disserere, manifesta perstringere, in dubijs immorari. Vnde & à plerisq; commentariorũ opus, explanatio nominatur. Si quis eloquentiam quærit, uel declamationibus delectatur: habet in utraq; lingua Demosthenem & Tulliũ, Polemonem & Quintilianum. Ecclesia Christi non de Academia & Lyceo, sed de uili plebecula congregata est. Vnde & Apostolus: Videte, inquit, uocationem uestram fratres, quia non multi sapientes secundum carnẽ, non multi potentes, non multi nobiles, sed quæ stulta sunt huius mundi elegit deus, ut confundat sapientes, & infirma mundi elegit deus, ut confundat fortia. Et ignobilia huius mundi, & contemptibilia elegit deus, & quæ non sunt, ut ea quæ sunt destrueret. Quia enim ex creaturarum ordine, uarietate, constantia, non cognouerat mundus per sapientiam deum, placuit deo per stultitiã prædicationis, saluos facere credentes: Non in sapientia uerbi, ut non euacuaretur crux Christi. Vbi enim sapiens, ubi grammateus, ubi causarum naturalium scrutatores? Nec in persuasibilibus sapientiæ uerbis, sed in ostensione uirtutis & spiritus, ut fides credentium non esset in sapientia hominũ, sed in uirtute dei. Quamobrem & ipse Apostolus ad eosdem Corinthios loquebatur: Et ego ueniens ad uos fratres, ueni non per sublimitatem sermonum & sapientiæ, annuncians uobis testi-
B monium domini. Non enim iudicaui scire me aliquid inter uos, nisi Christum Iesum & hunc cru- D cifixum. Et ne forsitan putaretur hæc dicens, esse insipientiæ prædicator, mente præsaga, quod opponi poterat, euertit. Sed loquimur, inquit, dei sapientiam in mysterio, quæ abscondita est, quam nemo principum huius seculi cognouit. Quotusquisq; nunc Aristotelem legit, quanti Platonis uel libros nouere, uel nomen. Vix in angulis ociosi eos senes recolunt. Rusticanos uero & piscatores nostros totus orbis loquitur, uniuersus mundus sonat. Itaque sermone simplici, simplicia eorum uerba pandenda sunt. Verba, inquam, non sensus. Cæterum si orantibus uobis, illum possim in exponendis epistolis eorum habere spiritum, quem illi in dicendo habuerunt: tunc uideritis tantam maiestatem & latitudinem in his ueræ fuisse sapientiæ, quanta in seculi literatis arrogantia & uanitas fuit. Breuiter uobis meæ mentis fateor arcanum: Qui per me intellecturus est Apostolum, nolo ut mea scripta difficulter intelligat: & ad interpretem cognoscendum, alium quærat interpretem. Sed iam tempus est ut reliqua persequamur.

COMMENTARIORVM HIERONYMI IN EPISTOLAM AD GALATAS LIBER TERTIUS.

CVrrêbatis bene, quis uos impediuit ueritati non obedire? Nêmini consenseritis. Pêrsuasio uestra non est ex eo qui uocauit uos. Modicum

CVrrebatis bene, etc.] Id qood nonc Latinus posuit interpres, ueritati non obedire, & in Græco scriptum est, τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι, in superiori loco ita interpretatus est, nõ credere ueritati. Quæ qoidem noa in uetustis codicibus non haberi, in suo loco annotauimus, licet & Græca exemplaria hoc errore cõfusa sint. Sensus autem iste est: Adorabatia patrem in spiritu & ueritate, & de plenitudine Christi accipientes, sciebatis, qoia lex data est tantum populo per Moysen, & non etiam facta. Gratia aotem & ueritas non solũ data, sed & facta per Iesum Christum. Cũ igitur tam bene curreretis, ueritati magis quàm imaginib. seruientes, à quo præpediti doctore peruerso, umbrã legis sequimini, & euangelij relinqoitis ueritatem? Sequitur: b ¶ *Nemini consenseritis.*] Sed quia nec in Græcis libris, nec in his qoi Apostolũ cõmentati sunt, hoc scriptũ inuenimus, prætereondum oidetur. c ¶ *Persuasio uestra non est ex eo qui uocauit uos.*] In Latinis codicib. ita scriptũ reperi: Persuasio oestra ex deo est, qui uocauit oos. Quod qoidem puto, ex eo, fuisse: & noo intellectom, paulatim ob similitodinẽ ex deo, increbuisse pro eo quod est, ex eo. Sed nec sic potest stare sensus, ot qoos modo accusauerat quare non obedierint ueritati, ostendens in eorum arbitrio positum, uel obedire uel non obedire: nunc ecõtrario asserat persuasionem & obedientiam eorum, nõ tam ex ipsis esse qui uocentur

Modicum fermentũ totam conspersionem fermentat. Egò confido in uobis in domino, quia nihil aliud sapietis. Qui aũt conturbat uos, portabit iudicium quicũq; est ille. Egò aũt fratres si circuncisioné prædico, quid adhuc persecutionem patior? Ergo euacuatum est (siue ut in Græco

A tur, quàm ex eo qui uocet. Melius igitur & uerius sic legitur: Persuasio uestra nõ est ex eo qui uocauit uos. Aliud quippe dei opus est, aliud hominum. Dei opus est uocare: hominũ, uel credere, uel non credere: Et sicubi alibi de scripturis liberũ hominis affirmatur arbitriũ, ut ibi: Si uolueritis & Exod. 10.a audieritis me. Et ite- Deut. 10.c rũ: Et nũc Israel quid petit à te dñs deus tuus, & ex hoc loco uel maxime cõprobatur. Verum simpliciores quiq; putantes se deferre deo, ut persuasio quoq; nostra in eius sit potestate: abstulerunt partẽ orationis, non: & sensum contrariũ apostolo reddidere. Siue ergo in bonã, siue in malã partem: nec deus, nec diabolus in causa est, quia persuasio nostra non est ex eo qui uocauit nos, sed ex nobis, qui uel consentimus, uel non consentimus uocanti. Alter: Persuasio hęc quã nunc sequimini, nõ est ex deo qui in principio uos uocauit, sed ex his qui uos postea turbauerũt. a ¶ *Modicũ fermentum, etc.*] Male in nostris codicib. habetur: modicum fermentũ totam massam corrumpit, & sensum po- 1.Cor. 5.b tius interpres suũ quàm uerba Apostoli transtulit. Hac aũt ipsa sententia Paulus & ad Corinthios utit, ubi præcepit eum qui uxorẽ patris sui habebat tolli de medio, & tradi pœnitentiæ in interitũ & uexationẽ carnis, per ieiunia & ægrotationes, ut spiritus saluus fiat in die dñi nostri Iesu Christi. Ait quippe: Non bona gloriatio uestra. Nescitis quia modicũ fermentũ totã massam corrũpit: siue ut iam emendauimus, totã conspersionẽ fermẽtat: Et statim intulit: Expurgate uetus fermentũ, ut sitis noua cõspersio, sicut estis azymi: etenim pascha nostrũ B immolatus est Christus. Itaq; epulemur nõ in fermẽto ueteri, neq; in fermento malitiæ & nequitiæ, sed in azymis synceritatis & ueritatis. Nunc aũt per hanc eandẽ sententiã docet panẽ ecclesiæ spiritualẽ, qui de cœlo descendit, non debere Iudaica interpretatione uiolari, & dñs idipsum discipulis præcepit, ut caueant à fermento pharisæorũ. Quod euãgelista manifestius faciens addi- Matth. 16.a dit: Dixerat aũt eis de doctrina pharisæorũ. porrò quæ est ista alia doctrina pharisæorũ, nisi legis secundũ carnẽ obseruatio? Sensus itaq; iste est: Nolite putare paucorũ hominũ, qui de Iudæa uenientes aliud docent, insidias contẽnendas. Scintilla res parua est, & penè dum cernitur, non uidetur: sed si fomitẽ comprehenderit, & nutrimenta sui quãuis paruus ignis inuenerit, mœnia, urbes, latissimos saltus, regionesq; consumit. Fermentũ quoq; cuius ad aliã pariẽ in euangelio parabola temperata est, res modica uidetur & nihili: sed cum farinæ conspersum, totã massam suo uigore corruperit, in illius uim transit omne quod mixtum est: ita & doctrina peruersa ab uno incipiẽs uix duos aut tres primũ in exordio reperit auditores, sed paulatim cancer serpit in corpore, & iuxta uulgare prouerbiũ, unius pecudis scabies, totum cõmaculat gregẽ. Igitur & scintilla statim ut apparuerit, extinguẽda est, & fermentũ à massæ uicinia semouendũ: secandæ putridæ carnes, & scabiosum animal à caulis ouiũ repellendũ, ne tota domus massa, corpus, & pecora ardeat, corrumpatur, putrescat, intereat. Arius in Alexandria una scintilla fuit, sed quia non statim oppressa est, totũ orbem eius flamma populata est. b ¶ *Ego confido in uobis, etc.*] Non per coniuncturã, ut quidam uolunt, sed prophetico spiritu Paulus pronunciat Galatas ad ueritatis uiam quam amiserãt regressuros. Etenim qui alios hortabatur ut æmularentur charismata: magis autem ut prophetarent: ipse quoq; eadem plenus gratia loquebatur: Et ex parte cognoscimus, & ex parte prophetamus. Prouidens igitur spiritu, quia nihil aliud essent credituri, nisi quod per epistolam docebantur, ait: Ego confidó in uobis in dño quod nihil aliud sapietis. Nã & additio dominici nominis, idipsum significat. Si enim per coniecturã hoc æstimabat, potuerat dicere: Ego cõfido in uobis. Nũc autem apponens, in dño: diuino quodã confidẽs spiritu, quod futurũ cognouerat, prophetauit. c ¶ *Qui aũtẽ conturbat uos, etc.*] Occulte, inquiunt, Petrum lacerat, cui supra in faciẽ restitisse se scribit, quod nõ recto pede incesserit ad euangelij ueritatem. Sed nec Paulus tam procaci maledicto de ecclesiæ principe loqueretur: nec Petrus dignus, qui conturbatæ ecclesiæ reus fieret. Ex quo arbitrandũ est de alio quodam dici, qui aut cum apostolis fuerat, aut de Iudæa uenerat, aut ex pharisęis crediderat, aut certe magnus sit apud Galatas æstimatus, ut portet iudiciũ ecclesiæ conturbatæ, quicunq; est ille. Portare aũt iudicium, id est quod alijs uerbis in sequentib. dixit: Vnusquisq; propriũ onus portabit. Et puto in scripturis, onus, & in bonã & in malã partem posse accipi: hoc est, & in his qui peccatis grauibus opprimuntur, & in illis qui uirtutum leuia onera sustentant. De peccatis in psalmo pœnitẽs loquitur: Iniquitates meæ eleuatæ sunt super caput meũ, quasi o- Psal. 37.a nus graue grauatæ sunt super me. De uirtutibus doctrinaq; uirtutũ saluator ait: Iugũ enim meum suaue est, & onus meum leue est. Quod autẽ & doctrina pro onere accipiatur, perspicuũ fit in euangelio: Alligant quippe pharisæi onera grauia, & quæ portari non possunt, & superponunt ea super humeros hominũ: ipsi autẽ uno D ea digito nolunt contingere. Quàm graue sit aliquem de tranquillitate turbare, & serena corda hominũ quibusdam quasi fluctibus concitare, saluatoris ad apostolos uerba testantur, dicentis: Ne turbetur cor uestrum, Ioan. 14.a neq; timeatis. Expedit quippe ei qui conturbat & scandalizat quempiã in ecclesia, ut lapis molaris circundetur collo eius, & mittatur cum eo in mare, quàm ut scandalizet unũ de his minimis, qui à saluatore monstrantẽ. Turbati ergo fuerant Galatæ inter spiritũ & literam, circuncisionem & concisionẽ, Iudaismum occultũ & manifestũ, quid agerent ignorantes. Breuius aũt & sic accipi potest. Quicunq; est ille qui uos ad pharisæorũ doctrinam retrahit, & in carne desiderat circuncidi, quamuis sit eloquens, & in legis eruditione se iactitet: nihil amplius dico, nisi hoc quod etiam uos abnuere non potestis: quod portabit pro hoc opere iudicium, & cõsequetur pro suo labore mercedem. d ¶ *Ego autem fratres si circuncisionem prædico, quid adhuc persecutionem patior? etc.*] Legimus in Actib. apostolorũ, ipse quoq; apostolus Paulus in epistolis suis sæpe cõmemorat, se à Iudæis persecutiones crebertimas sustinuisse, propterea quod doceret eos qui de gentib. crediderant in Christo, non debere circuncidi. Hi itaq; de quibus supra ait: Qui aũt conturbat uos, portabit iudicium quicunq; est ille, ut deciperent Galatas, etiam hoc addebant: Non solum Petrus, & Iacobus, & Ioannes, & cæteri in Iudæa apostoli, circuncisionem, & alia præcepta legis obseruant: sed ipse quoq; Paulus qui uos aliter docuit, quàm se rei ueritas habet, Timotheum circuncidit, & Iudæis frequenter Iudæus factus est, ueritate cogente. Quam opinionem de Galatarum mentibus Paulus nunc uolens tollere, ait: Ego aũt fratres si circuncisionem prædico, quid adhuc persecutionẽ patior? Omne, inquit, in me odiũ Iudæorũ, & quæ aduersum me furiunt insania, ob nihil aliud est, nisi

Græco melius habet, cessauit) scādalum crucis. Vtinàm
& abscindantur qui uos conturbāt. Vōs enim in liberta-
tem uocati estis fratres, tantum ne libertatem in occasio
nem

A est, nisi quod doceo gentes nō debere circuncidi, & le-
gis onera superflua & iam abolita custodire. Cum autē
persecutionē patiar, manifestū est me circuncisionē præ
dicare quam destruo. Non enī tam persecutionē patior
à Iudæis, quia prædico crucifixū, & Iesum dico esse Chri
stū, quē lex & prophe
tæ prænunciauerunt,
quā quia doceo legē
esse completā. Quod
aūt crux Iudæis scan-
dalū sit, gentibus stul
ticia, ipse dñs noster ostendit: qui lapis dicitur offensio
nis, & petra scandali: propter nihil aliud puto, nisi quia
prædicatio cū plenis uelis ad audientes processerit, sta-
tim ut ad crucē uenerit, impingit, & nequaquā libero cur
su potest ultra procedere. Sed hæc crux quæ apud Iu-
dæos scandalū est, & apud gētes stultitia, uobis qui cre-
1.Cor.1.d ditmus, uirtus est & sapientia. Christus enī dei uirtus est
& dei sapiētia, ut propter id quod stultitia dicebatur, fatuū
dei sapiētius fieret hominibus, & propter id quod infir-
mitas & scandalū, infirmū dei fortius fieret hominibus.
Cum aūt, inquit, crucis Christi scandalū maneat, & ego
persecutionē patiar, quā non paterer si scandalū nō ma
neret: frustra quidā iactitant me circuncisionē prædica-
re, quā impugnando sustineo persecutionē. a ¶ Vtinam
& c.] Quæritur quomodo Paulus discipulus eius qui
Rom.12.c ait: Benedicite maledicentib. uobis: Et ipse loquens: Be-
nedicite, & nolite maledicere. Et in alio loco: Neq; ma-
ledici regnū dei possidebūt: Nūc & maledixerit eis, qui
ecclesias Galatiæ conturbabant, & cum optantis uoto
maledixerit: Vtinā & abscindantur qui uos cōturbant.
Tam enim detestanda abscisionis est passio, ut qui in-
uitis eam intulerit, legibus publicis puniatur: & qui se
B ipsum castrauerit, infamis habeatur. Vtenī illud (aiūt)
2.Cor.13.a uerū sit: Viuit in me Christus, & hoc: An experimentū
quæritis eius qui in me loquitur Christus? certe maledi
Matth.11.d ctionis uox non potest eius intelligi, qui dicit: Discite à
me, quia humilis sum & mitis, & mānsuetus corde. Et ma
gis putatur Iudaico furore, & quadā effrenata insania se
non potuisse cohibere, quàm imitatus esse eū qui tanquā a-
gnus corā tondente se, non aperuit os suū, & maledicē-
tibus non maledixit. Tradidit aūt se morti condēnatus.
Ad quod qui pro Paulo respondebit, hæc dicet: nō tam
furoris in aduersarios quàm dilectionis in ecclesias dei uer
ba esse quæ locutus sit. Videbat quippe totā prouinciā,
quam ipse suo sanguine & periculis ab idololatria ad
Christi transduxerat fidē, subita persuasione turbatā, &
dolore apostolico, dolore patris se tenere non poterat:
mutabat uocē, & quibus blanditus fuerat, irascebatur:
ut quos nequiuerat lenitate, saltē obiurgatione retine-
ret. Nec mirū esse si Apostolus ut homo, & adhuc uascu
lo clausus infirmo, uidensq; aliā legē in corpore suo ca
ptiuantē se, & ducētem in lege peccati, semel fuerit hoc
locutus, in quod frequēter sanctos uiros cadere perspi
cimus. Sed & illud dici potest, licet superfluū quibusdā
esse uideatur, quod Paulus nō tam maledixerit eis quàm ora-
uerit pro illis, ut eas partes corporis perderēt, per quas
Matth.18.a delinquere cogebant. Et quomodo in euangelio dictū
est: melius esse aliquē sine oculo, & sine manu, & sine pe
de, & qualibet alia parte mēbrorū intrare in regnū cœ-
lorū, quàm totū ire in gehennā: Ita & nūc optare magis
unā partē corporis perdere, quàm per occasionem integri
corporis perpetuo igne dānari. Hic locus si quādo ab
ethnicis reprehenditur, quomodo eis responderi possit,
ostēdimus. Nūc à nobis cōtra hæreticos proferatur: Mar
cionē uidelicet & Valentinū, & omnes qui cōtra uetus
latrant testamentū, qua ratione illi qui creatorē sangui
nariū, seuerū bellatorē, & tantū iudicē criminantur, hoc
in Apostolo dei boni ualeant excusare. Et certe nullam

puto in ueteri lege tam trucē, tam cruentā in aliquo esse C
sententiā, quàm, utinā abscindātur qui uos cōturbant.
Nec possunt dicere orasse Apostolū pro inimicis Chri-
sti, qui eius ecclesias cōturbabāt: Nec ex dilectione pro-
latū, quod tumore & indignatione plenū, ipso uerbo-
rū pondere demon-
stratur. Quicquid er-
go illi pro Apostolo
excusationis attule-
rint, hoc nos pro lege
ueteri defendemus.
b ¶ Vos enim, etc. (subauditur, dctis.] Quod quia in Græcō
non habetur, Latinus posuit interpres. Hunc locū quia
ualde obscurus est, de decimo Stromatū libro transfer
ri placuit ad uerbū. Non quo singula non possint suis
locis & sensibus explanari, sed quo à superiori negotio
separata, unū difficile corpus efficiant: & si sic intelligā-
tur ut resonant, inconsequenter & abrupte repugnare
inter se & scatere uideantur. Origenis itaq; hæc uerba
sunt. Difficilis locus est, & ita nobis differendus uidetur.
Qui liber est, & altiori sensu spiritū & ueritatē sequitur:
præcedentes & typos contemnit & literā: non idcirco
debet minores despicere, & occasionē dare his qui non
possunt sentire sublimius, de se penitus desperandi. Li
cet enī infirmi sint, & caro cōparatione spiritus appel-
lentur, caro tamen Christi sunt. Si enim intelligit myste
riū charitatis infirmiorib. seruientis, faciat aliquid pro-
pter infirmos, ne in scientia sua frater pereat, pro quo
Christus est mortuus. Diligēter itaq; attende, an ex con
sequentib. sensus iste texatur. Vos, inquit, fratres in li-
bertatē uocati estis: forsitan ideo, quia nō omnes uoca-
tionē capere poterant libertatis: Propter quod nūc au-
ditis: Tm̄ ne libertatē in occasionē detis carni. Per dile-
ctionē enī oportet minorib. seruire maiores: quia qui
uult esse maior, erit omniū seruus. Neq; ergo spiritua- D
lis laceret Christi carnes, neq; occasionē illis tribuat, ut
se remordeant prouocantē, ne ab inuicē consumātur.
Oportet ergo spiritu ambulantē & spiritu scripturarū
uerba sectantē, nō perficere desideriū carnis earum. Si
aūt hoc quod dicitur: Spiritu ambulate, & desideriū car-
nis nō perficietis, simpliciter intelligimus, ut pleriq; ar-
bitrantur: contra argumentū & hypothesin totius episto-
læ, in hæc subito Paulus erumpet, statim quippe sequitur:
Si aūt spiritu ducimini, non estis sub lege. Et cū hucusq;
aliqua ex parte sibi sermo cohæreat: rursum si simplicē
intelligentiā sequamur, ad inordinata repente præce-
pta nos transfert, de carne & spiritu differens, id est: Ma
nifesta aūt sunt opera carnis illa & illa. Et ecōtrario: Fru
ctus aūt spiritus, est charitas, & reliqua. Sed neq; in his
consequentiam desperare debemus, quia opera carnis
diuinorū uoluminū historia continet, nō ualde eos iu
uans qui sic eā intelligunt ut scripta est. Quis enim non
docebitur seruire luxuriæ & fornicationē habere pro
nihilo, cum Iudā ad meretricē legerit ingredientē, & pa Gen.38.b
triarchas habuisse multas pariter uxores? Quomodo
non ad idololatriā prouocabitur, qui sanguinē tauro-
rū, & cæteras Leuitici uictimas nō plus quàm quod in
litera sonat, putauerit indicare? Quod aūt inimicitias,
in aperto positus scripturæ sermo doceat, & ex hoc lo-
co probatur: Filia Babylonis misera, beatus qui retri- Psal.136.b
buet tibi retributionē tuā quā retribuisti nobis. Beatus
qui tenebit & allidet paruulos tuos ad petrā. Et ex illo:
In matutino interficiebā oēs peccatores terræ: & cætera
his similia, de contentionib. uidelicet, æmulatione, ira,
rixis, dissensionib. Ad quæ (si nō altius aliquid sentia-
mus) prouocant nos magis historiæ exēpla quàm pro
hibēt. Hæreses quoq; magis de carnali scripturæ intelli
gentia, quàm de opere carnis nostræ, ut plurimi æstimant,
subsistierunt. Necnon inuidiam & ebrietates per legis
literam

A literā discimus. Inebriatur Noe post diluuiū, & patriar-
2.Reg.6.c chæ apud fratrē Ioseph in Aegypto. Sed & cōmessatio-
nes in Regnorū libro scriptæ sunt, saltante Dauid & cō-
crepante tympanis corā arca testamenti dei, & his simi
lia. Quæritur quomodo ad ueneficia, & ad maleficas ar
tes, simplex scripturæ
diuinæ sermo qui di-
citur caro, nos prouo
cet, nisi ad eiusdē scri-
pturæ spiritū trāscen-
damus. Puto hoc si-
gnificare, decies Danielē & tres pueros Magis, incanta
toribus, & Gazarenis atq; Chaldæis sapientiores reper
tos, & Mosen omni sapientia & doctrina Aegyptiorū e-
ruditū. Multorū ergo malorū occasio est, si quis in scri-
pturæ carne permaneat. Quæ qui fecerint, regnū dei nō
consequentur. Quamobrē spiritū scripturæ fructusq;
quæramus, qui non dicūtur esse manifesti. Multo quip
pe labore & sudore, & digno cultu in scripturis fructus
spiritus inuenitur. Vnde arbitror Paulum diligenter &
caute de scripturæ sensib. dixisse carnalibus: Manifesta
aūt sunt opera carnis. De spiritualib. uero non ut ibi po
suisse, manifestus est fructus spiritus, sed ita: Fructus au
tem spiritus, est charitas, gaudiū, pax, & reliqua. Quod
si relictis typis ad ueritatē scripturæ transeamus & spiri
tū, statim nobis prima charitas panditur: & ad gaudiū
inde gradientes, peruenimus ad pacē, per quam conse
quimur patientiā. Quis aūt non ad miseratione & bo-
nitatē erudiatur, cum etiā ea quæ quibusdā tristia pu-
tantur in lege, supplicia dico & prælia, & euersiones gē-
tiū, & cōminationes ad populos per prophetas, magis
Esa.57.c remedia intellexerit esse quàm pœnas? Non enim in æ-
ternū irascetur dñs. Cū ergo hæc nobis aperta fuerint,
rationabiliorē habebimus fidē, & correctos mores tem
B perantia comitabitur, quā continentiā sequetur & ca-
stitas: & post hæc oīa incipiet esse lex pro nobis. Huc-
usq; Origenis. Quibus nos possumus addere, ut dica-
mus de seruitute legali ad euangelij libertatem uocatos
(quibus superius dicitur: State & nolite rursum iugo
seruituos hærere) etiā nūc moneri, ut leue Christi iugū,
& delectabilia euangelij præcepta sectantes, nequaq̄ pu
tent sibi licere, ut hac ipsa libertate uiuēdi, in occasionē
carnis utant, scilicet ut iuxta carnē uiuant, iuxta carnē
circūcidant, sed spiritu magis stent, spiritu præputiū car
nis abscidāt, & ad spiritus altiora tendētes, humilitatē li
teræ derelinquāt. Potest aūt & aliter intelligi. Dicat quis-
piā: Si cessaui ô Paule esse sub lege, & de seruitute in li-
bertatē uocatus sum, ergo debeo ita uiuere, ut cōuenit
libertati, nec aliquib. præceptis teneri, sed quæcūq; pla-
cuerit & uolūtas suggesserit, hoc facere, implere, sectari.
Ad quod respōdit Apostolus: Vocatos quidē uos esse
in spiritus libertatē sed ita, ut libertas ipsa carni seruiat.
Nec putemus quia nobis oīa licēt, omnia expedire,
quin potius quia serui legis esse cessauimus: facti liberi,
magis per charitatē nobis inuicē seruiamus, ut lacinio-
sæ legis præcepta, uno dilectionis capitulo cōcludātur.
a ¶ *Sed per charitatem, etc.*] Qui cū esset liber ex omnib.
omniū se propter charitatē seruū fecit, ut plures lucrifa-
ceret: recte hortat & cæteros, ut per charitatē sibi seruiāt,
quæ nō quærit quod suū est, sed quod proximi. Qui e-
nim uult fieri primus, erit omniū seruus: Vt quomodo
saluator in forma dei cōstitutus, nō rapinā arbitratus
Phil.2.a est esse se æqualē deo, sed seipsum exinaniuit, formā ser
ui accipiēs, & habitu inuētus ut homo, humiliauit se-
metipsum, factus obediēs usq; ad mortē, mortē aūt cru
cis: ita & nos quæcūq; ante sub legis necessitate facere ui
debamur: nūc sciamus nobis liberis, magis p charitatē
esse faciēda. Tm̄ aūt bonū est charitas, ut oīs lex in illa
recapituleī. Enumerat & in alio loco Apostolus charita

nem carni (subauditur detis.) Sēd per charitatem ser-
uite inuicem, omnis enim lex in uno sermone impletur:
Diliges proximum tuum sicut teipsum. Quōd si inui-
cem

tis bona dicēs: Nō zelatur, nō agit perperā. Multisq; in C
medio replicatis, in fine cōcludit: Omnia sperat, oīa 1.Cor.13
sustinet, charitas nunq̄ excidit. Et saluator in euāgelio, Matth.
hoc signum sui ait esse discipuli, ut diligat proximum.
Quod quidē puto non solū hominibus, sed etiā ange-
lis cōuenire. Alijs uer
bis idipsum dicitur:
Quæ uobis fieri non
uultis, alij ne feceri-
tis: & quę uultis ut uo
bis faciant homines,
hæc eadē & uos eis facite similiter. Nolo adulterari uxo
rē meā, nolo substātiam diripi, nolo me falso opprimi
testimonio, & ut cuncta breui sermone cōprehendā, in
digne fero aliquid mihi fieri quod iniustū est: Hæc ea-
dē si per charitatē in me operantē, uel fecero alteri, uel
uoluero, lex oīs impleta. Nec difficile est docere quo-
modo uniuersa præcepta, nō occides, nō adulterabis,
nō furaberis, nō falsum testimoniū dices, & cætera his
similia, una charitatis obseruatione teneant. Hoc osten
dere arduū est, quomodo hostiæ quoq; quæ in Leuiti-
co sunt pręceptę, & ciborū uel abstinētia uel permissio,
cū alia munda, alia dicant immūda: solennitatū quoq;
iugis per annos recursus, in uno charitatis præcepto re
capituleī: Nisi forte quis illo se transferat, ut affirmet le-
gē spiritualē esse, & imaginib. & exēplari nos cœlestium
deseruisse, anteq̄ uerus pōtifex adueniret: qui postq̄ se
mel seipsum offerēs uictimā, suo sanguine nos redemit,
oīs illa priscæ legis uarietas & difficultas, in ipsius su
per homines dilectione cōpleta est. Intm̄ quippe pater
amauit mundū, ut filiū suū charissimū & unigenitū da-
ret pro nobis. Ei aūt qui semel spiritu uiuens, opera car
nis mortificauit, & à saluatore dilectus, nequaq̄ seruus,
sed amicus uocaī, nō est ultra lex posita, quæ impijs &
peccatoribus, & nō subiectis & nepharijs cōstituta est. D
At nunc cū omnia quæ difficiliora sunt, uel modica ex
parte faciamus: hoc solū nō facimus, quod & factu faci-
lius est, & absq; quo cassa sunt uniuersa quæ facimus. Ie
iunij corpus senut iniuriā, uigiliæ carnē macerant, elee-
mosynæ labore quærunī: sanguis in martyrio, quāuis
ardeat fides, tñ sine dolore & timore nō fundiī. Hæc om
nia sunt qui faciāt, sola charitas sine labore est. Et quia
sola cor mundū efficit, à diabolo expugnaī in nobis,
ne deū pura mente uideamus. Qñ enim sedens loquor
contra fratrē meū, & contra filiū matris meę pono scan
dalū, quando aliena torqueor felicitate, & alterius bo
nū, meum malū facio, nonne hoc quod sequitur, in me
expletur: Si inuicē mordetis & comeditis, uidete ne ab
inuicē cōsumamini? Charitatis rara possessio est. Quis
uult ipse anathema esse à Christo pro fratrib. suis, apo-
stolū sequens? Quis cum lugentib. lugens, cū gauden-
tib. gaudēs, alieno uulnere uulneraī? Quis fratris mor
te perimiī? Omnes magis amatores nostri, q̄ amato-
res dei sumus. Vide quantum bonū sit charitatis. Si ita
martyriū fecerimus, ut nostras uelimus ab hominib. re
liquias honorari: si opinionē uulgi sectantes, intrepidi
sanguinē fuderimus: & substantiā nostrā usq; ad men-
dicitatē propriā dederimus: huic operi non tā præmiū
quàm pœna debetur: & perfidiæ magis tormenta sunt,
quàm corona uictoriæ. b ¶ *Quod si inuicem, etc.*] Potest
& hoc simpliciter accipi, ne detrahamus inuicē, ne ma-
ledicto nos putemus ulcisci, ne contristati contristare
cupiamus, & similes bestiarum, mordere pariter & re-
morderi, ut post morsus sequaī interitus atq; consum-
ptio. Melius aūt est, ne contra rationē & totius epistolæ
consequentiā, subito in extraordinaria præcepta Pau-
lus erūpat, hoc ita intelligere, ut ad circuncisionē obser
uationēq; legis cūcta referamus. Si uos, inqt, cōturbāt
alij, uos aūt cōturbamini: si totā scripturā ueterē legētes
sic

A fic intelligitis ut scriptũ est: Oculum pro oculo, dentem pro dente: & ira desiderat ultionem, ultio uero imponit dolorẽ, quod lex non solum non prohibet, uerum etiã præcepit, iustitiã in talione restituens: sequitur, ut & nudatus nudet, & uulneratus reuulneret, & morsus remordeat: & quę uidetur iustitia esse, consumpta sit, nõ unum iudicãs, sed utrunq; consumens. a ¶ Dico autẽ: Spiritu, etc.] Et hoc secundũ superiora dupliciter accipiendum, ut dicamus eos qui spiritu opera carnis mortificauerint, & seminauerint in spiritu, ut de spiritu metant uitã æternã, quotienscunq; uoluptatẽ carnis senserint titillare, nõ perficere desideriũ eius: quod quidẽ si expletũ fuerit, blandiri uidetur ad tempus, sed spiritu refrenare, & secundũ sententiam historici, animi Rom. 7.c imperio, corporis seruitio magis uiuere. Nec non & illud, quia lex spiritualis est, & nõ qui manifesto Iudęus, sed qui in occulto, & circuncisio cordis in spiritu, nõ litera: eos ambulare spiritu, & carnis desideriũ non perficere dicimus, qui spiritualiter egrediuntur Aegyptũ, & spiritualẽ escã potumq; de spirituali hauriũt petra, qui non iudicantur in cibo aut potu, aut in parte diei festi, aut neomeniæ & sabbati: sed ambulant in omnib. spiritualiter, non perficientes carneæ legis, literæ'ue desideriũ, sed fructus metẽtes intelligentię spiritualis. Tertia quoque interpretatio à quibusdã in hoc loco dicta est: sed quæ non multũ discrepet à secunda, ut desideriũ carnis in his asserant esse qui paruuli in Christo sunt. Iter autẽ spiritus in perfectis uiris, & esse sensum: In grauitate spi-
B ritus, id est, in itinere uiri ambulate perfecti, & non facietis desideria paruulorũ. b ¶ Caro autẽ concupiscit, etc.] Caro præsentib. delectatur & breuibus, spiritus perpetuis & futuris. Inter hoc iurgiũ media anima consistit, habens quidem in sua potestate bonũ & malũ, uelle & nolle: sed nõ habens hoc ipsum uelle ac nolle perpetuũ: quia fieri potest, ut cũ carni consenserit, & opera eius fecerit rursum per pœnitentiã se remordens, spiritui copuletur, & opera eius efficiat. Hoc ergo quod ait: Hæc em̃ sibi inuicem aduersantur, id est, caro & spiritus, ut nõ quæcunq; uultis, illa faciatis. Non quo propriũ nobis tulerit arbitrium, quo uel carni uel spiritui assentiamur: sed quia quod facimus nõ est nostrũ proprie, sed opus ipsum uel carni uel spiritui deputatur. Grãdis laboris & disputationis est nimiæ, ostensis carnis operib. & spiritus, media aliqua reperire, quæ nec ad carnẽ uideantur pertinere, nec ad spiritũ. Carnales dicimur, quñ totos nos uoluptatib. damus. Spirituales, quãdo spiritũ sanctũ præuiũ sequimur, id est, cum ipso sapimus instruente, ipso docemur autore. Animales reor esse philosophos, qui proprios cogitatus putant esse sapientiã,
1.Cor.2.d de quibus recte dicitur: Animalis aũt homo nõ recipit ea quæ sunt spiritus. Stultitia quippe est ei. Quod ut manifestius fiat, aliquod sumamus exemplũ: Caro, terra, anima, aurũ, spiritus ignis uocetur. Quandiu aurũ fuerit in terra, perdit uocabulũ suũ, & à terra cui cõmixtũ est appellat. Cum uero separatũ ab humo, auri & speciẽ & nomen acceperit: aurũ quidẽ dicitur, sed necdum probatũ. Si aũt per ignem excoctũ fuerit & purgatũ, tũc auri splendorẽ & ornatus sui accipit dignitatẽ. Ita & anima inter humũ & ignẽ, hoc est, inter carnẽ spiritumq; consistens, quando se tradiderit carni, caro dicitur: qñ spiritui, spiritus appellatur. Quod si proprio crediderit cogitatui, & absq; gratia spiritus sancti inuenire se æstimauerit ueritatẽ, quasi aurũ sordidũ, animalis homi-

cem mordetis & comeditis, uidete ne ab inuicem consumamini. Dico[a] autem: Spiritu ambulate, & desiderium carnis non perficietis. Caro[b] enim concupiscit aduersus spiritum, spiritus autem aduersus carnem. Hæc enim sibi inuicem aduersantur, ut non quæcunque uultis, illa faciatis. Quod[c] si spiritu ducimini, non estis sub lege. Manifesta

nis appellatione signatur. Potest locus iste sic melius explanari, & quasi una series corpusq; fieri, se inuicẽ nectens, sibiq; non discrepans. Fratres de seruitute legis uocati estis, in euangelij libertatẽ. Verũ obsecro uos, ne libertate pro licentia abutamini, & putetis uobis cũcta expedire quæ licent, credatisq; occasionẽ carni atq; luxuriæ. Quin potius discite quod libertas hæc maior sit seruitus, ut quod ante lex ab inuitis extorquebat obsequium, nunc per charitatem uobis inuicem seruiatis. Siquidẽ omne illud legis onus, & multiplicia præcepta, non tam exclusa sunt per euangelij gratiam, quàm uno charitatis sermone breuiata, ut diligamus proximũ sicut nosmetipsos. Qui enim diligit proximũ, totã Matth.22.d legẽ implet: bona ei tribuens, mala nõ inferens: Quod si cesset dilectio, & non sit charitas per quam lex uniuersa completur, publicũ quoddam inter homines latrocinium erit, ut contra se inuicem deferentes, seq; mordentes, consumantur ab inuicem. Vos autem fratres propterea secundum spiritualem legem debetis uiuere, ne desideria quæ carnis sunt, perficiatis. Caro enim frigus timet, aspernatur famem, attenuatur uigilijs, libidinib. exardescit, mollia quæq; & iocunda desiderat. E contra spiritus, ea quæ carni contraria sunt, & quæ illam debilitare queant, expetit. Et ita fit, ut non ideo, quia sub seruitute legis esse cessastis, putetis esse uos liberos: sed sciatis magis naturæ uos lege retineri, quia nõ statim si lex non imperat, & natura cessauit, ut uoluntatem scilicet uestram, opera subsequantur: sed frequenter ea facere compellamini, repugnante carne aduersus spiritũ, quæ D
facere non uultis. Ex quo fratres obsecro, ut non detis libertatẽ uestram in occasionem carnis, sed magis spiritu seruiatis, ut incipiatis ea facere quæ uultis, & nihil debere legi, id est non esse sub carne. Quia libertatem legis abolitæ tunc uere in euangelio habere poteritis, quum uos nequaquã caro compulerit facere quæ non uultis, sed spiritui seruientes, docueritis uos nõ esse sub lege. Et quia supra secundum duplicem intelligentiam hunc locum cœperamus exponere, reddẽda sunt quæ omisimus. Caro concupiscit aduersus spiritũ: id est, historia & scripturæ carneus intellectus, contra allegoriã & spiritualem doctrinam repugnat. Spiritus autem aduersus carnem, id est, sublimiora deiectis, æterna breuibus, umbræ ueritas refragatur, & carneus scripturæ sensus, quia impleri non potest (nec enim ualemus omnia quæ scripta sunt facere) ostendit nos non in nostra positos potestate legis explendæ, cum etiã si uelimus literam sequi, impossibilitas non admittat. c ¶ Quod si spiritu, etc.] Spiritũ non eum de quo Apostolus in alio loco loquitur: Ipse spiritus testimoniũ perhibet spiritui Rom.8.c nostro, quod sumus filij dei: id est, non spiritũ hominis qui in ipso est, sed spiritũ sanctũ significat: quẽ sequentes, efficimur spirituales, & sub lege esse desistimus. Notandũ ergo quod hic spiritus nõ cum ἄρθρῳ & cũ additamento aliquo, sicut in cæteris legimus spiritũ mansuetudinis, & spiritũ fidei, sed simpliciter spiritus appellatur: quæ quidẽ minutiæ magis in Græco quàm in nostra lingua obseruatæ, qui ἄρθρα penitus nõ habemus, uidentur aliquid habere momenti. Quæritur in hoc loco, si quicunq; spiritu ducitur, non est sub lege: utrum Moses & prophetæ uel spiritu acti sint, & sub lege uixerint, quod Apostolus negat: aut habentes spiritum, sub lege nõ fuerint, quod Apostolus hic affirmat: aut quod est tertium, sub lege uiuentes, spiritũ non habuerint, quod

Manifesta autem sunt opera carnis: quæ sunt, fornicatio, immundicia, luxuria, idolorum seruitus, ueneficia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, iræ, rixæ, dissensiones, hæreses, inuidiæ, ebrietates, comesationes, & his similia: quæ

A de tãtis uiris nephas est credere. Ad quod nos breuiter
respondebimus: Non idẽ esse sub lege esse, & esse quasi
sub lege: quomodo nõ idipsum est, in similitudine car-
nis peccati, & in carne esse peccati. Nec idẽ sonat uerus
Num. 21.b serpens, & ærei similitudo serpẽtis, quem Moses in ere-
mo suspendit. Sic igiẽ
& sanctos prophetas
& Mosen, ambulãtes
spiritu, & spiritu uiuẽ
tes: non sub lege, sed
quasi sub lege uixisse:
ut ipsi uiderentẽ qui-
dem esse sub lege: sed
eos qui sub lege erant, lucrifacerent: & ab humilitate li-
1.Cor. 9.c teræ, ad altitudinẽ spiritus prouocarẽt. Nam & Paulus
qui Iudæus Iudæis factus est, & omnibus omnia, ut om
nes lucrifaceret: nõ dixit, factus sub lege, sed factus qua-
si sub lege, ut ostenderet se non ueritatẽ legis, sed simili-
tudinẽ custodisse. Videmur nobis soluisse propositam
quæstionẽ. Sed quid faciemus de illo Pauli capitulo di-
centis? Cum aũt uenit plenitudo temporis, misit deus
filium suum factũ ex muliere, factũ sub lege, ut eos qui
sub lege erãt, redimeret. Si enim Christus sub lege fuit,
& nõ quasi sub lege, tota illa superior disputatio uacua
fiet. Verũ & hæc oppositio de suo soluetur loco. Qui eñ
propterea factus sub lege est, ut eos qui erãt sub lege, re-
dimeret: utiq; cum esset liber à lege, legi se subdidit uo-
luntate: Et multo erat Paulo liberior, qui non sub lege,
sed quasi sub lege fuisse testatus est. Et quomodo in cœ-
nũ & barathrũ mortis propter nos descendit, qui ora-
Rom. 7.d bamus dicentes: Quis me liberabit de corpore mortis
huius? Ita & ex muliere nasci uoluit, & esse sub lege, ut
eos qui nati erãt de muliere & sub lege, saluaret. Et certe
non est natus de muliere: id est, de nupta, sed de uirgi-
B ne. Verum abusiue uirgo mulier appellata est, propter
eos qui illam fuisse uirginẽ nesciebant. Vt itaq; propter
illos qui sanctã Mariam arbitrabantur maritũ habere,
Exod. 6.b mulier pro uirgine posita est: sic propter eos qui æstima
bant Christum esse sub lege, nescientes quia factus esset
his qui erant sub lege, quasi sub lege: dicitur & ipse fa-
ctus esse sub lege. ¶ [*Manifesta autem sunt, etc.*] Superius
quũ exponeremus de carne & spiritu, triplicem intelli-
gentiã dixeramus, uel eos esse carneos, qui paruuli &
corporei, in Christo solidũ cibum, & perfectæ ætatis ali
menta capere non possent: uel carnales eos esse, qui mo
re Iudaico historiã tantũ sequerentur & literã. Aut certe
iuxta simplicẽ sensum, in hominis fictione carnem spi-
ritumq; subsistere, & iuxta diuersitatẽ substantiæ uel o-
pera carnis esse, uel spiritus. Nunc ergo quæ hic carnis
opera nominantẽ, fornicatio uidelicet, immundicia, lu-
xuria, & cætera quæ sequũtur: magis mihi uidentur ad
simplicẽ carnis & spiritus intelligentiã, quàm ad carnẽ
legis & paruulos in Christo referri: licet in eo loco ubi
supra de decimo Origenis Stromate uerbũ transtuli-
mus ad uerbũ, quid etiã de his sentiri possit, expressum
sit. Quod aũt ait: Manifesta aũt sunt opera carnis, uel o-
mnibus ea nota esse demonstrat, quia per se pateãt ma-
la esse & fugienda: intantũ ut etiam hi qui ea faciunt, cu
piant occultare quod faciunt. Vel certe his tantũ mani-
festa, qui in Christo crediderint. Plurimi quippe genti-
liũ in suis ignominijs gloriantẽ: & putant si expleuerint
uoluptatẽ, quandã se turpitudinũ uictoriã cõsequutos.
Sed & illud eleganter, quod in carne opera posuit, fru-
ctus in spiritu, quia uitia in semetipsa finiuntẽ & pereũt:
uirtutes frugib. pullulãt & redundãt. Nec putemus ani
mæ nullũ esse opus, si uitia carni, uirtutes spiritui depu-
tentẽ. Quia anima (ut supra diximus) in quodã meditul
Gen. 6.a lio posita, uel carni iungitur, & diciẽ de ea: Non perma-
nebit spiritus meus in hominib. istis, quia carnes sunt,

uel spiritui copulatẽ, & in spiritus uocabulũ transit. Qui C
enim adhæret dño, unus spiritus est. Primũ itaq; carnis 1.Cor. 6.d
opus, est fornicatio. Manifesta in exordio posuit, ne de
medijs ambigamus. Omne eñ quodcunq; fecerit ho-
mo, extra corpus est: qui aũt fornicatur, in corpus suũ
peccat. Et non sumus
nostri, empti enim su
mus precio, glorifice
mus & portemus deũ
in corpore nostro. In
eo fornicator maio-
ris est criminis, quia
tollit mẽbra Christi,
& facit ea mẽbra meretricis. Erunt quippe duo in carne
una. Qui nõ est fidelis, nec credit in Christo, sua mem-
bra facit mẽbra meretricis: qui credit & fornicatẽ, Christi
membra facit mẽbra meretricis. Econtrario infidelis in
fornicatione sua utrũ uiolet, an ædificet templũ idolo,
nescio. Per uitia quippe uel maxime dæmones coluntẽ.
Hoc unũ scio, quod qui post fidẽ Christi fornicatẽ, uio-
lat templũ dei. Secundũ opus carnis, immundicia nun
cupatur, & eã comes luxuria sequitẽ. Quomodo eñ in
ueteri lege de nephandis criminibus, quæ in occulto
fiunt, & ea nominare turpissimũ est, ne & dicentis os &
aures audientiũ pollueretẽ, generaliter scriptura com-
Leuit. 15.d plexa est, dicens: Verecũdos & reuerentes facite filios
Israel ab omni immundicia: sic in hoc loco cæteras ex-
traordinarias uoluptates, ipsarũ quoq; opera nuptia-
rũ si nõ uerecũde & cum honestate quasi sub oculis dei
fiant, ut tantũ liberis seruiatẽ, immundiciã & luxuriã no
minauit. Quartũ in catalogo operũ carnis idololatria
locũ tenet. Qui eñ semel se luxuriæ uoluptatiq; permi-
serit, nõ respicit creatorẽ. Aliàs aũt omnis idololatria, fe
stiuitate, gula, uentre, & his quæ infra uentrẽ sunt, dele-
D ctatẽ. Et ne forsitã ueneficia, & maleficæ artes nõ uideren
tur in nouo prohibitæ testamẽto: ipsæ quoq; inter car-
nis opera nominantẽ. Quia sæpe magicis artibus, & ama
re miseris euenit & amari. Inimicitia quoq; quæ post
ueneficia ponitur, quẽ habeat reatũ, manifesto crimini
subiecta declarat. Quantũ eñ in nobis est, nullius esse
debemus inimici, sed cum omnib. habere pacẽ. Quod
si loquentes ueritatẽ, aliquos meremur inimicos, non
tã nos inimici eorũ sumus, q̃ illi inimici sunt ueritatis.
Gen. 15 Nam quod & in Genesi dicit ad Abrahã: Inimicus ero
inimicis tuis, & aduersabor aduersantibus tibi: sicut su
pra intelligendũ, nõ tam Abrahã illis inimicũ fuisse, q̃
illos Abrahæ uirtutib. & religioni, per quã calcatis ido
lis, cognitũ uenerabatur deũ. Illud quoq; quod popu-
lo præcipitur Israel, ut odio sempiterno & in posteros
trãsmissa discordia, inimici sint Madianitis, quasi his di
citur qui sub pædagogo erãt, & in alio loco merebãtur
Matth. 5 audire. Odio habebis inimicũ tuum. Aut certe nõ tam
personarũ quàm morũ est facta dissensio: ut quomodo
deus utiliter inter serpẽtẽ & mulierẽ inimicitias posuit,
ne amicitiæ eorũ inutiles essent homini, per quas pro-
iectus est de paradiso: Ita & in Israelitis & Madianeis ui
ta magis dissimilis, q̃ gens una damnata est. Septimũ
locũ inter carnis opera, cõtentio possidet, quodã quasi
sacrato & eminenti inter uitia numero collocata. Seruũ
aũt dñi nõ oportet rixari, sed esse mansuetũ ad omnes,
doctorẽ longanimẽ, cum mansuetudine erudientem:
etiã eos qui econtra disputant. Post contentionẽ, octa-
ua succedit æmulatio, quæ Græco sermone ζῆλος si-
gnificantius & notius appellatur. Quo quidem malo,
nescio quis nostrum careat. Zelati sunt enim & patriar
chæ Ioseph fratrem suum, & Maria & Aaron prophetes
dei & sacerdos, cõtra Mosen tali passione decepti sunt,
intantũ ut illa de qua scriptura narrauerat, dicens: Tol-
lens aũt Maria prophetes tympanũ, & cætera: postea ex

tra castra

quæ prædico uobis sicut & prædixi: quoniam qui hæc
agunt, regnũ dei non possidebunt. Frũctus autem spiri
tus, est charitas, gaudium, pax, longanimitas, benignitas,
bonitas, fides, mãsuetudo, continentia, aduersus huius-
modi

A tra castra proiecta, lepræ uitio sordidata sit, & pœniten-
tiã longiorẽ septẽ dierũ separatione signauerit. Ira dein
de succedit, quæ iustitiã dei nõ operat̃, & species est fu/
roris. Inter iracundiã aũt & irã hoc interest, quod ira/
cundus semper irascit̃, iratus pro tẽpore concitat̃. Et ne
scio quis possit regnũ
dei possidere, cum is
qui irascitur, separet̃
à regno. Rixæ quoq;
quas aliud Græci si/
gnificãter ἐριθείας uo
cãt: siquidẽ rixa μάχη
dicit̃, à regno dei pro
bibent. Est aũt ἐριθεία, cũ quis semper ad contradicen/
dũ paratus, stomacho delectatur alieno, & muliebri iur
gio contendit, & prouocat cõtendentẽ. Hæc alio nomi/
ne apud Græcos φιλονεικία appellat̃. Necnõ & dissen/
siones opera carnis sunt, cũ quis nequaquã perfectus,
1.Cor. 1.b eodẽ sensu & eadẽ sententia dicit: Ego sum Pauli, & ego
Apollo, & ego Cephe, & ego Christi. Sed & domorũ in
ter se hæc eadẽ dissensio reperit̃, mariti uidelicet ad uxo
rẽ, patris ad filiũ, fratris ad fratrẽ, cõserui ad cõseruum,
militis ad cõtubernalẽ, artificis ad eiusdẽ operis artifi/
cẽ. Nõnunq̃ euenit, ut & in expositionib. scripturarum
oriat̃ dissensio, è quib. hæreses quoq; quæ nũc in carnis
Rom. 8.b opere ponunt̃, ebulliunt. Si em̃ sapiẽtia carnis inimica
est deo (Inimica aũt sunt omnia dogmata falsitatis deo
repugnãtia) cõsequẽter & hæreses inimicæ deo, ad car/
nis opera referunt̃. αἵρεσις aũt Græce, ab electione di-
citur, quod scilicet eã sibi unusquisq; eligat disciplinã,
quã putat esse meliorẽ. Quicũq; igit̃ aliter scripturã in/
telligit q̃ sensus spiritus sancti flagitat quo cõscripta est:
licet de ecclesia nõ recesserit, tñ hæreticus appellari po/
test: & de carnis operib. est, eligẽs quæ peiora sunt. Hæ/
B reses sequit̃ inuidia, quã nõ putemus idẽ esse quod ze/
lũ. Quia zelus & in bonã partẽ accipi potest, cũ quis ni
titur quæ meliora sunt æmulari. Inuidia uero aliena fe
licitate torquet̃, & in duplicẽ scindit̃ passionẽ: quũ aut
ipse est aliquid in eo in quo aliũ esse nõ uult: aut aliũ es/
se uidẽs meliorẽ, dolet se ei nõ esse cõsimilẽ. Pulchre qui
dã de Neotericis, Græcũ uersum trãsferẽs, elegiaco me/
tro de inuidia lusit, dicẽs: Iustius inuidia nihil est, quæ
protinus ipsum Autorẽ rodit, excruciatq; animũ. Scri/
psit & beatus Cyprianus librũ de zelo & liuore ualde
optimũ, quẽ qui legerit, nõ dubitabit annumerare ope
rib. carnis inuidiã. Inter inuidũ aũt & inuidiosum hoc
interest, q̃ inuidus feliciori inuidet. Inuidiosus aũt is
est, qui ab alio patit̃ inuidiã. Quartũdecimũ locũ inter
carnis opera, ebrietas tenet. Ebriosi quippe regnũ dei
Luc. 21.g nõ possidebũt. Et dñs ad discipulos: Cauete, ait, ne for/
te grauent̃ corda uestra in uino & crapula. Vino, homi
nis sensus euertit̃, pedes corruunt, mẽs uacillat, libido
succendit̃. Vnde Apostolus clamitat: Et uinũ in quo est
luxuria. Habet unusquisq; suæ sententiæ potestatẽ: Ego
Apostolũ sequor, in uino esse luxuriã, in uino ebrieta/
tẽ. Ebrietatẽ aũt & luxuriã inter carnis opera numerari
nec ille potest negare qui eisdẽ passionib. uincit̃. Et licet
me quidã in eo libro quẽ de seruãda uirginitate scripsi,
reprehendendũ putent: quod dixerim adolescentulas
ita uinũ debere fugere ut uenenũ, nõ me sententiæ pœ/
nitebit. Opus quippe ibi magis uini q̃ dei à nobis crea
tura damnata est, & licentiã tulimus uirgini proprio æ-
tatis calore feruenti, ne sub occasione parũ bibẽdi, plus
biberet & periret. Alioquin sciebamus & in Christi san
guinẽ uinũ cõsecrari, & Timotheo uinũ ut biberet, im/
peratũ. Ebrietas aũt tã ex uino q̃ ex cæteris bibendi ge
neribus, quæ uario modo cõficiunt̃, potest accidere, ex
quo & de sancto dicit̃: Vinũ & siceram nõ bibet. Sicera in
terpretat̃, ebrietas. Et ne quis uinũ nõ bibens, aliud sibi

putaret bibendũ: exclusa causatio est, dũ omne quod C
inebriare potest, cũ uino pariter aufert̃. Quintadecima
quæ & extrema inter carnis opera, comesatio est. Mãdu 1.Cor. 10.b
cauit quippe populus & bibit, & surrexerũt ludere. Sẽ/
per ebrietatẽ iũcta luxuria est. Pulchre quidã nõ ignobi
lis orator, cũ ebrium
de somno describe/
ret excitatũ, ait: Nec
dormire excitatus,
nec uigilare ebrius
poterat. Qua sentẽtia
expressit, quodãmo/
do nec mortuũ eum
fuisse nec uiuũ. Longũ erat uniuersa carnis opera repli
care, & catalogũ facere uitiorũ. Vno igit̃ omnia sermo/
ne cõclusit dicẽs, & his similia. Quæ uinã tã facile uita/
re possemus, q̃ facile intelligimus. Prædico, inquit, uo/
bis sicut prædixi, qm̃ qui talia agũt, regnũ dei nõ conse
quent̃. Vbi ante prædixerat: Nõ regnet, inquit, peccatũ Rom. 6.b
in mortali uestro corpore, ad obediẽdũ desiderijs eius.
Peccatũ oẽs istas species habet, in quib. nũc discriminã/
dis plus forsitã q̃ oportuit, immorati sumus. Ergo in a-
nima in qua peccatũ regnauerit, nõ potest dei regnare
regnũ. Quæ em̃ participatio iustitiæ & iniquitati? quæ 2.Cor. 6.d
cõmunicatio luci ad tenebras? qui cõsensus Christo &
Belial? Et putamus nos regnũ dei cõsequi, si à fornica/
tione, idololatria, & ueneficijs immunes simus. Ecce i/
nimicitiæ, cõtentio, ira, rixa, dissensio, ebrietas quoq;,
& cætera quæ parua arbitramur, excludũt nos à regno
dei. Nec refert uno quis à beatitúdine excludat̃, an plu
ribus, cũ omnia similiter excludãt. In latinis codicibus,
adulteriũ quoq; & impudicitia, & homicidia, in hoc ca
talogo uitiorũ scripta referunt̃. Sed sciendũ nõ plus q̃
quindecim carnis opera nominata, de quib. & disserui
mus. ¶ *Fructus autem, etc.*] Et quæ alia inter fructus spi D
ritus debuit tenere primatũ, nisi charitas, sine qua uir/
tutes cæteræ nõ reputant̃ esse uirtutes, & ex qua nascun
tur uniuersa quæ bona sunt? Siquidẽ & in lege & in e/
uãgelio, ipsa obtinet principatũ: Diliges dñm deũ tuũ Deut. 6.a
ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota uirtu- Mat. 22.d
te tua, & diliges proximũ tuũ tanq̃ teipsum. Quãtis bo
nis referta sit charitas: & supra breuiter perstrinximus:
& nũc uel parũ dixisse sufficiat, q̃ dilectio non quærit
quæ sua sunt, sed quæ aliena. Et quãuis suo quis uitio i/
nimicus sit diligẽti, & tranquillitatẽ eius ad odiorũ flu-
ctus concitare nitat̃, tñ nunq̃ ille turbat̃, nunq̃ creaturã
dei odio dignã æstimat. Charitas em̃ operit multitu di/
nẽ peccatorũ. Illud quoq; quod à saluatore dicit̃: Non Matt. 7.c
potest arbor bona fructus afferre malos: neq; arbor
mala, fructus afferre bonos: nõ tã de hominib. q̃ de fru
ctib. carnis & spiritus arbitror pronũciatũ, quia nec spi
ritus unq̃ potest ea uitia quæ in carnis operib. numera
ta sunt facere: nec caro his fructib. qui oriunt̃ ex spiritu
redũdare. Potest aũt fieri per negligentiã possidẽtis, ut
spiritus qui uersat̃ in homine, fructus nõ habeat suos:
& econtrario caro operib. suis mortificatis, peccare de
sistat. Non tamẽ illo usq; procedũt, ut & neglecta arbor
spiritus, opera carnis afferat: & arbor carnis exculta,
fructus germinet spirituales. In secundo spiritualiũ fru
ctuũ loco, gaudiũ positũ est: quod Stoici quoq; qui di/
stinguunt inter uerba subtilius, aliud quid esse æstimãt
quàm læticiã. Gaudiũ quippe esse aiunt elationẽ animi
super his quæ digna sunt exultantis: Læticiam uero ef/
frenatam animi elationem, quæ modũ nesciat: & in his
quoq; quæ uitio sitæ mixta, lætetur. Alij è regione gau/
dij uoluptatem ponunt, non hanc quæ corpus ad libi/
dinẽ concitat, titillat sensus, dulci blanditur affectu, sed
aliam huic ὁμώνυμον, quæ sine moderatione & ullo de
core læticiæ, in risu exaltat uocem suam. Quod si uerũ

modi non est lex. Qui autem sunt Christi, carnem crucifixerunt

A est, & eorũ inter uerba distinctio nõ fallit & fallitꝰ: consi-
deremus, ne forsitan idcirco sit dictũ: Non est gaudere
impijs, dicit dñs. Simul aũt & illud notandũ, quod post
dilectionẽ, gaudiũ sequitꝰ. Qui eñ diligit quempiã, sem
per in eius felicitate lætatꝰ: & si eũ uiderit aliquo errore
deceptũ, & peccatorũ
lubrico cõcidisse, do-
lebit quidẽ, & eruere
festinabit, sed nõ po-
terit gaudiũ mutare tristitia, sciens nullã rationabilium
creaturarũ apud deũ perire perpetuo. Tertius fructus
spiritus, est pax, à qua Salomõ quoq; qui in typo Chri
Psal. 75.a sti præcessit, nomẽ accepit. Et de ecclesia psalmista canit:
Factus est in pace locus eius. Et inter octo euãgelij bene
Matth. 5.a dictiones scribitꝰ: Beati pacifici, qm filij dei uocabũtur.
In primo etiã graduũ psalmo cantatur: Cum his qui o-
derunt pacẽ, erã pacificus. Nec putemus pacẽ tantũ in
eo esse quærendã, si cum alio nõ iurgemur: sed tũc pax
Christi, hoc est, hæreditas nostra nobiscũ est: si trãquilla
mens nullis passionib. perturbetꝰ. Post pacẽ sequitur lõ-
ganimitas, siue patientia, quia utroq; modo μακροθυ-
μίαν possumus interpretari. Huic cõtraria est pusillani
mitas, de qua scribitꝰ: Pusillanimus uehementer insipi-
ens: qui uero patiens est, & uniuersa sustẽtat, uir sapiẽs.
Et cũ ἐπιτάσει, multũ sapiens appellatꝰ, ut in Prouerb.
Pro. 14.d quoq; scriptũ est: Longanimus uir, multus in pruden-
tia. Benignitas etiã siue suauitas, quia apud Græcos χρη
στότης utrunq; sonat: uirtus est lenis, blãda, tranquilla,
& omniũ bonorũ apta cõsortio, inuitans ad familiari-
tatẽ sui, dulcis alloquio, morib. tẽperata. Deniq; & hanc
Stoici ita definiunt: Benignitas est uirtus sponte ad be-
nefaciendũ exposita. Non multũ bonitas à benignitate
diuersa est, quia & ipsa ad benefaciendũ uidetur exposi
ta. Sed in eo differt, quia potest bonitas esse tristior, &
B fronte seueris morib. irrugata, bene quidẽ facere, & præ
stare quod poscitur, nõ tamen suauis esse consortio, &
sua cunctos inuitare dulcedine. Hanc quoq; sectatores
Zenonis ita definiũt: Bonitas est uirtus quæ prodest, si-
ue uirtus ex qua oritꝰ utilitas, aut uirtus propter semet-
ipsam: aut affectus qui fons sit utilitatũ. Inter fructus spi
ritus, septimũ & sacratiorẽ locũ fides possidet: quæ etiã
alibi inter tres ponitꝰ, spes, fides, charitas. Nec mirum si
spes in hoc catalogo nõ referatꝰ, cum in fide sit quod spe
Heb. 11.a ratur: & ita eam Apostolus ad Hebræos scribens defi-
niat: Est aũt fides sperandarũ substantia rerũ, argumen
tum necdũ apparentiũ. Siquidẽ id quod speramus esse
uenturũ, & necdũ est in præsenti, fide possidemus, spe-
rantes nos tenere quod credimus. Quæritꝰ quoq; quo-
modo fides in charitate sit posita. Qui diligit, nunq̃ se
lædi æstimat, nunq̃ aliud nisi quod diligit & diligitꝰ, su-
spicatꝰ. Cum aũt dilectio procul abfuerit, & fides pariter
abscedit. Post fidẽ mansuetudo numeratꝰ, quæ aduersa
est iræ, rixis, dissensionibus, & nunquã ad sui contraria
prouocatꝰ: uere de bona spiritus arbore, bonos fructus
egerminans. Per hanc famulus dei Moyses, testimoniũ
Num. 12.a scripturæ meruit accipere, dicentis: Moyses mansuetus
erat, plusq̃ omnes homines super terrã. Super terrã in-
quit: Super eos enim qui facie ad faciẽ deum uidebant,
esse nõ poterat, quia multa sæpe cõpellimur per carnis
facere infirmitatẽ. De Dauid quoq;, licet multi de dño
nostro æstiment prophetatũ, quod nos etiã non nega-
mus, spiritus sanctus in typo uenturi canit: Memento
Psal. 105.a dñe Dauid, & omnis mansuetudinis eius. Cuius man-
suetudo aduersus Saul, Absalõ, & Semei, uel maxime
claruit, cũ alius uellet eũ occidere: alius res nouas moli
tus, fraudare imperio niteretꝰ: alius lapides in eũ iaciẽs,
& puluerẽ uentilãs, clamaret & diceret: Egredere, egre-
dere uir inique. Extrema cõtinẽtia in fructibus spiritus
collocatꝰ. Quam nõ solũ in castitate debemus accipere,

sed etiã in cibo & potu: In ira quoq; & uexatione men- C
tis, & detrahendi libidine. Inter modestiam aũt & conti
nentiam, hoc interest, quod modestia in uiris perfectis
est, cõsummatæq; uirtutis, de quib. saluator ait: Beati mi
tes, qm ipsi possidebunt terrã. Et de seipso: Discite à me, Matth. 11.d
qm mitis sum & hu-
milis, & mãsuetus cor
de. Continentia uero
in uia quidẽ uirtutis
est, sed needũ peruenit ad calcẽ, quia cupiditates adhuc
in eius qui se continet cogitatione nascuntꝰ, & mẽtis pol
luunt principale, licet nõ superent, nec ad opus pertra-
hant cogitantẽ. Non solũ aũt in desiderijs & cupiditate,
continentia necessaria est: sed etiã in tribus reliquis per
turbationibus, dolore scilicet, lætitia, & timore. Aduer-
sus huiusmodi fructus spiritus, nõ est lex. Iusto quippe
lex nõ est posita: Iniquis aũt & non subiectis, impijs &
& peccatoribus. Lex mihi dicit: Nõ adulterabis, nõ oc- Exod. 20.b
cides, nõ falsum testimoniũ dices, nõ fraudabis, nõ de-
syderabis aliena, nõ periurabis, nõ furaberis: si hæc om
nia fructu in me spiritus charitate regnante nõ facio, su
perflua mihi sunt præcepta legis. Deniq; & sapiẽtes mũ
di de philosophia sic opinati sunt, ut quod leges publi-
cæ facere homines necessitate cõpellunt, hoc illa persua
deat fieri uoluntate. a ¶ [Qui autem sunt, etc.] Origenes
hunc locũ superiorib. nectẽs, ita legit: Aduersus huius-
modi non est lex, qui Christi carnẽ crucifixerunt cum
uitijs & concupiscentijs, ut nõ, sicut in Latino sonat, eos
qui Christi sunt, carnẽ suã dicat crucifixisse cum uitijs
& cõcupiscentijs, sed Christi carnẽ ab his cum uitijs &
cõcupiscentijs crucifixã. Et quærit quomodo in his qui
fructus spiritus habeant: & aduersum quos lex esse ces-
sauit, crucifixio carnis dominicæ ponatꝰ in laude, quũ
ad Hebræos in uituperatione sit positũ: Rursum crucifi
gentes in semetipsis filiũ dei, & ostentui habentes. Pro D
rursus crucifigentes melius unũ uerbũ compositum in
græco est ἀνασταυροῦντες quod nos interpretari possu-
mus recrucifigentes. Primum notandũ quod aliud sit
crucifigere, aliud recrucifigere. Deinde quia non idi-
psum sit recrucifigere filiũ dei, & crucifigere carnẽ Chri
sti cum uitijs & cõcupiscentijs. Caro quippe Christi nõ
principaliter & proprie filius dei est, sed Iesus Christus:
qui quũ esset in principio apud patrẽ, uerbũ deus caro
factus est, & seipsum exinaniuit formã serui accipiẽs, ut
crucifigeret carnẽ, & despoliaret principatus & potesta
tes, triumphans de eis in ligno, ut compleretꝰ illud Apo
stoli: Quod enim mortuus est, peccato mortuus est se- Rom. 6.b
mel. Igitur si corpora nostra mẽbra sunt Christi, conse-
quenter & caro nostra caro Christi est, quam crucifigi-
mus, mortificantes per eam super terrã, fornicationẽ,
immunditiã, passionẽ, desyderiũ malũ, & auaritiã, & de
nobis nunc in laude ponitꝰ, qui Christi Iesu carnẽ cruci
fixerunt cũ uitijs & concupiscentijs, & semper mortifi-
cationẽ Iesu circũferimus in corpore nostro, ut & uita
eius manifestetur in carne nostra. Non modici aũt la-
boris est, sic in præsenti seculo uiuere, ut iam nunc uita
Iesu manifestetꝰ in carne nostra. Ita eñ uiuificabũtur &
mortalia corpora nostra per inhabitantẽ in nobis spiri
tũ. Vbi Latinus interpres uitia posuit, in græco παθή-
ματα, id est, passiones leguntꝰ. Et quia passio põt & do-
lorẽ, & cæteras necessitates significare corpusculi, caute
Apostolus intulit, desyderia: ut nõ naturã corporis ui-
deretꝰ in spiritualib. uiris negare, sed uitia. Et hoc ita ad-
monitũ sit, si uulgatã editionẽ sequimur, legẽtes: qui aũt
sunt Christi, carnẽ crucifixerũt cũ uitijs & cõcupiscẽtijs,
ut nõ carnẽ Christi, sed suam eos crucifixisse dicamus.
Penè oblitus sum interpretationis secundæ. Prædixe-
ram enim omnia quæ sequuntur ad legẽ & ad circum-
cisionẽ esse referenda. Sensus itaq; iste est: In quibus est
fructus

cifixerunt cum uitijs & concupiscentijs. Si spiritũ uiuimus, spiritu & ambulemus. Nõn efficiamur inanis gloriæ cupidi, inuicem prouocantes, inuicem inuidentes.

CAP. VI

FRãtres, & si præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, uos qui spirituales estis, instruite huiusmodi in spiritu mansuetudinis, cõsiderans teipsum, ne & tu tenteris

A fructus spiritus, charitas, gaudium, & reliqua: hi corporeã scripturę intelligentiã, quæ nunc caro Christi appellatur, crucifixerũt cum passionibus eius & desyderijs, quæ generant paruulis atq; lactentib. fomenta uitiorũ. Crucifixit Christi carnẽ, qui non iuxta carnẽ historiæ militat, sed spiritũ allegoriæ sequit præuiantem. a ¶ *Si spiritu uiuimus, etc.*] Vtamur hoc testimonio aduersum eos qui nolũt scripturas spiritualiter intelligere. Quis est autẽ qui uiuit spiritu, nisi abscõditus homo noster, qui & iuxta carnem interdum solet uiuere? Sed cum spiritu uixerit, spiritu ambulat. Cum in carne uoluerit ambulare, uiuens mortuus est. Vir perfectus in Christo semper uiuit in spiritu, spiritui obedit, nunquam uiuit in carne. Et contra: Qui se totum carni dederit, & passionibus deputarit, nũquam uiuit in spiritu. Inter hos medij sunt, quos nec spirituales possumus appellare, nec carneos, sed qui inter uirtutes & uitia fluctuantes, nunc ad meliora retrahuntur, & spiritus sunt: nunc carnis lubrico supplantãtur, & caro sunt. b ¶ *Non efficiamur inanis, etc.*] Vnum uerbũ apud Græcos κενόδοξοι, triũ uerborum circuitu interpres Latinus expressit. Quantas autẽ habeat definitiones & significantias gloria, & philosophorum innumerabiles libri, & Ciceronis duo uolumina, quæ de gloria scripsit, indicio sunt. Verũ nos quia non uerborum etymologias, sed scripturæ sensum disserere conamur: ita hunc locũ cum superiorib. copulabimus: Si spiritu uiuimus, spiritui obtemperemus: nequaquã
B per legem, sed per charitatẽ nobis inuicem seruientes, non debemus de scripturarũ interpretatione contendere & dicere: Circuncisio melior est: non, sed præputium. Contemnenda historia, & allegoria sequenda: imò allegoria uana est & umbratica, & nullis ueritatis fixa radicibus. Vnde euenit, ut inuicẽ nascãtur inuidiæ. Excludere enim ait, uos uolunt, ut illos æmulemini: nõ tam ueritatem legis uolentes docere, quàm uincere. Ne autem penitus uerbũ gloriæ prætermittamus intactũ, suas philosophis ineptias relinquentes, de scripturis aliqua retractemus. Opinionẽ uulgi, & laudẽ hominum
Math. 23. a fauore quæsitã, gloriæ nomẽ sonat ubi dicitur: Omnia
Ioan. 5. g aũt faciunt, ut ab hominib. glorificentur. Et alibi: Quomodo potestis credere, gloriã ab inuicẽ quærẽtes? Porro in bonam partẽ in eodem loco. Et gloriã ab eo qui solus est, nõ quærentes. Ex quo intelligimus idem uerbũ, nunc uirtutẽ significare, nunc uitiũ. Si ab hominib. quæro gloriã, uitium est: si à deo, uirtus est, qui & ad ueram nos gloriã cohortatur, dicens: Eos aũt qui me glorificant, glorificabo. Significat & aliud in scripturis diuinis gloria, cum augustius aliquid, & diuinius homi-
3. Reg. 8. b num se præbet obtutibus. Visa est in tabernaculo glo-
Exod. 40. d ria dñi, & in templo quod à Salomone constructũ est, gloria erat: & in facie Moysi, quãdo nesciebat quod glorificatus esset uultus eius, de qua uultus gloria, puto &
2. Cor. 3. d Apostolũ dicere: Nos aũt omnes reuelata facie gloriam domini contemplantes, in eandem imaginem transformamur à gloria in gloriam, sicut à dei spiritu. Et ipse saluator splendor gloriæ & figura substantiæ dei dictus
Act. 7. g est. Vidit & Stephanus gloriam dei, & Iesum stantem à dextris eius. Vt autem & nobis fingendorũ nominum licentiam præsumamus, rebus quippe nouis (ut ait quidam) noua fingenda sunt nomina, quia hic dictum est: Nõ efficiamur inanis uel uacuæ gloriæ cupidi, nos eos asseramus plenæ gloriæ esse cupidos, qui gloriã dei de-

siderant, & laudem uirtute condignã, & aspectum diuinius aliquid ostendentẽ. Vnde & in plerisq; nostri maiestatem pro gloria transtulerunt. Iam dudum cupio in uerba prorumpere, sed teneor timore dicendi. Dicam tamẽ nec tacebo passionem meã, passionem penè communem: non de diuitijs, non de potentia, non de pulchritudine, & corporum uenustate: hæc enĩ manifeste inter carnis opera nominantur. Eleemosyna si ob laudem fiat, inanis est gloria. Longa oratio, pallor ex ieiunio sequens. Luc. 7. 20. g
Non mea sunt uerba, sed saluatoris in euangelio pertonãtis. Ipsa quoq; castitas in matrimonio, uiduitate, uirginibus, sæpe plausum quærit humanũ: & quod dudũ timeo dicere, sed dicendũ est, martyrium ipsum, si ideo fiat ut admirationi & laudi habeamur à fratribus, frustra sanguis effusus est. Loquatur Apostolus, loquatur 2. Cor. 12. a
electionis uas: Si tradidero corpus meũ ut glorier, charitatem aũt non habeam, nihil mihi prodest. Ille qui dixerat: Scio hominẽ in Christo, ante annos quatuordecim, siue in corpore nescio, siue extra corpus nescio, deus scit, raptũ usq; ad tertiũ cœlum. Et post modicum: Raptus in paradisum, audiuit arcana uerba, quæ non licet homini loqui. Illi, inquã, qui plus omnibus laborauit, ne magnitudo reuelationũ extolleret eum, datus est stimulus carnis eius, angelus satanæ, qui eum colaphizaret, ut nõ extolleret. Et certe ter dñm rogauit ut discederet ab eo, sed dictum est ei: Sufficit tibi gratia mea, uirtus enim in infirmitate perficitur. Quid tam dei opus, quàm scripturas legere, in ecclesia prædicare, sacer- D
dotiũ cupere, ante altare dñi ministrare? Sed & hæc nisi aliquis omni diligentia custodierit cor suũ, de cupiditate laudis oriunt. Videas plerosq; (quod etiã Tullius ait) libros suos de contemnenda gloria inscribere, & causa gloriæ, proprij nominis titulos prænotare. Interpretamur scripturas, sæpe uertimus stilũ, quæ digna lectione sunt, scribimus: & nisi Christi causa fiant, sed memoriæ in posteros, & famæ in populos, totus labor irritus fiet, & erimus quasi tympanũ sonans, & cymbalũ concrepans. Videas plerosq; de scripturis inter se contendere, & athleticum scãma dei facere sermonem. Inuicem prouocant: & si uicti fuerint, inuident: Inanis quippe gloriæ cupidi sunt. Scio in Latinis codicibus in eo testimonio quod supra posuimus: Si tradidero corpus meum ut glorier, ardeam habere pro glorier, sed ob similitudinem uerbi, qua apud Græcos ardeã & glorier, id est, καυθήσομαι, & καυχήσομαι una literæ parte distinguitur, apud nostros error inoleuit. Sed & apud ipsos Græcos ipsa exemplaria sunt diuersa.

CAP. VI

F*Ratres, & si præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, uos qui spirituales estis, etc.*] Sciens Paulus eius dei se esse cultorem, qui nollet mortem peccatoris, sed pœnitentiam: & excepta trinitate omnem creaturam licet nõ peccet, tamen posse peccare: eum quoq; qui spiritualis est, cohortatur sui timore ne peccet, manum porrigere corruenti. Et pulchre præoccupatum in delicto, hominem uocat, qui mori possit: ex ipso nomine fragilitatem conditionis ostendens, ut dignus sit uenia, qui uelut homo errore deceptus, & mersus in uoraginem, seipsum sine auxilio & adiutore erigere non possit. Spirituali autem non additur homo, sed quasi deo præcipitur ut hominem præoccupatum in delicto instruat: siue (ut melius habetur in Græco) perficiat in spiritu lenitatis. Qui autem perficitur, nõ ei desunt uniuersa, sed

tenteris. Alter alterius onera portate, & sic adimplebitis legem Christi. Nam si quis existimat se esse aliquid cum nihil

A aliqua. Deniq; non peccatis pluribus, sed uitio aliquo præoccupatus errauit. Lenitatis spiritū & mansuetudinis in correctione peccātis spiritualis adhibeat, ne rigidus, ne iratus & tristis corrigere cupiat errātē, sed prouocet eū, spōdens salutē, ueniā repromittens, Christi testimoniū proferat, qđ grauī legis & peccatorū onere depressos, ad iugū suū suaue & leue inuitet onus, ut dicāt, quia humilis sit & mitis, & mansuetus corde, & inueniant requiē animab. suis. Vtamur hoc testimonio aduersum hæreticos, qui diuersarū fingētes fabulas naturarū, aiūt spirituale, bonā esse arborē, & nunquā malos afferre fructus. Ecce Apostolus, cuius & ipsi autoritatē sequunt, dicit eos qui spirituales sunt, posse peccare, si per altitudinē cordis sui infletur & corruāt. Qđ & nos quoq; fatemur, & χοϊκοὺς, spirituales fieri, si ad meliora reuertant. Opponi nobis potest illud quod ad Co- 1.Cor.4.d
rinthios scribit: Quid uultis? In uirga ueniā ad uos, an in charitate, & spiritu mansuetudinis? Si eñ ibi ad peccatores, nō in spiritu mansuetudinis, sed in uirga uenire se dicit: quō hic his qui in aliquo peccato præuēti fuerint, nō uirgā adhibet, sed spiritū mansuetudinis? Verū ibi ad eos dicit qui post peccatū nō sentiētes errorē suū, nolebāt maiorib. suis subdi, & pœnitentia corrigi. Vbi uero peccator intelligens uulnus suū, tradit medico se curandū: ibi nō est uirga necessaria, sed spiritus lenitatis. Sed & illud forte quærat, qđ si propterea instruere quis debeat peccatorē in spiritu lenitatis, quia cōsideret se, ne & ipse tētetur: ergo iustus qui de sua certus est mente, qui scit nō posse se labi, nō debet instruere peccatorē in spiritu lenitatis? Ad quod dicemus, etiāsi uere sit iustus, sciens quanto labore superauerit, magis pec-
B canti ueniā largiet. Nā & saluator propterea tētatus est iuxta oīa nobis similiter absq; peccato, ut possit compati & dolere infirmitatib. nostris, suo doctus exēplo, q̄ difficilis sit in carne uictoria. Si quis uirgo ad senectā usq; permāserit, ignoscat ei qui adolscētiæ quodā calore deceptus est, sciēs quantis difficultatib. illā transierit ætatē. Si quis pro Christi nominis cōfessione cruciatus, aliū in tormētis uiderit denegare, cōpatiat uulnerib. negatoris: & nō tam illū uictū q̄ se uicisse miret. Cautelam quoq; scribentis attendite, quia nō dixerit, cōsiderans te, ne & tu cadas, sed ne & tu tenteris. Vinci quippe uel uincere nōnunq̄ est in nostra potestate: cæterū tentari, in potestate tentātis est. Si eñ saluator tentatus est, quis potest esse securus, intentatū se uitæ huius maria transire? Qui putat Paulū iuxta humilitatē, & nō uere dixisse: & si imperitus sermone, nō tamē sciētia, defendat huius loci cōsequentiā. Debuit quippe secundū ordinē dicere: Vos qui spirituales estis, instruite huiusmodi in spiritu lenitatis, cōsiderantes uosmetipsos, ne & uos tentemini: & non plorali, inferre numerū singularem. Hebræus igit̃ ex Hebræis, & qui esset in uernaculo sermone doctissimus, profundos sensus aliena lingua exprimere non ualebat: nec curabat magnopere de uerbis, quū sensum haberet in tuto. Hæc secundū simplicē intelligentiā. Cæterū ut & secūdæ expositionis ordinē prosequamur, locus iste de epistolæ ad Rom. fine pandendus est. Ibi eñ cū similiter de escis & obseruationib. scriberet Iudæorū, & eos qui legis iuxta literā præcepta cōtemnerent, firmos atq; perfectos: illos uero qui adhuc antiqua consuetudine docebant, infirmos paruulosq; narraret, & uideret iurgiū esse inter spirituales & carneos: admonuit spirituales, ne cōtemnerēt carneos & ait: Infirmū aūt in fide assumite, nō in disceptationibus co- Rom.14.a
gitationū. Alius enim credit manducare omnia: qui autem infirmus est, holus māducet. Is qui manducat, nō manducantē nō spernat: & qui nō māducat, māducan- C
tē nō iudicet. Deus eñ illū assumpsit: Tu qui es qui iudices alienū seruū? Suo dño stat, aut cadit. Stabit aūt: Potens est eñ deus statuere illum. Et multa in medio super hoc sensu differēs, adiecit in fine: Noli propter escā destruere opus dei. Et iterū: Debemus autē nos firmiores, imbecillitates infirmorum sustinere, & nō nobis placere. Vnusquisq; uestrū proximo suo placeat ad bonā ædificationē. a ¶ *Alter alterius onera, etc.*] Quia pec-
catū onus sit, & psalmista testat̃ dicens: Iniquitates meæ Psal.37.a
eleuatæ sunt super caput meū, quasi onus graue grauatæ sunt super me. Et Zacharias in specie mulieris, uidit Zach.5.c
super talentū plumbi sedere iniquitatē. Hoc onus saluator pro nobis tulit, suo nos exēplo docens, quid facere deberemus. Ipse quippe iniquitates nostras portat, & ꝓ nobis dolet, & eos qui peccatorū ac legis onere sunt
depressi, ad leue onus uirtutis inuitat, dicens: Iugū meū Matth.11.d
suaue est, & onus meū leue. Qui igitur fratris nō desperat salutē, sed manū porrigit deprecanti, & quantū in se est, flet cum flente: infirmus est cū infirmo, suaq; iudicat aliena peccata: iste per charitatē adimplet legē Christi. Quæ Christi lex est? Hoc est mandatū meū, ut diligatis inuicē. Quæ lex filij dei est? Diligite alterutrū sicut & ego
dilexi uos. Quomodo dei filius nos dilexit? Maior hac Ioan.15.b
dilectione nō est, q̄ ut quis animā suā ponat pro amicis suis. Qui clementiā non habet, nec indutus est uiscera misericordiæ & lachrymarū, quamuis spiritualis sit, nō adimplebit legē Christi. Sed & hunc locū cum superioribus copulemus: Duplicē eñ sequimur intelligentiā. Si quis infirmus in fide est, & adhuc lacte nutritur infantiæ, nec potest iam cito à legali obseruatione ad spi-
ritualia sacramenta trāsire: uos qui robustiores estis, e- D
ius onera portate, ne per scientiā uestram frater pereat, pro quo Christus est mortuus. Portat quoq; fratris necessitatē, qui grauatū pauperē onere egestatis adiuuat, & facit sibi amicos de iniquo māmona, quē post resurrectionē Christus affatur: Venite ad me benedicti patris mei, possidete præparatū uobis regnū à cōstitutione mundi. Esuriui enim, & dedistis mihi manducare: sitiui, & dedistis mihi bibere. Iuxta hunc sensum etiam in
alia epistola Paulus ad Timotheū docens, addidit: Di- 1.Tim.6.d
uitibus huius seculi præcipe nō sublime sapere: pro eo quod est, nō superbire, neq; sperare in incerto diuitiarū, sed in deo qui præstat omnia abūde ad fruendū, bene agere, diuites esse in operib. bonis, facile tribuere, cōmunicare, thesaurizare sibi fundamētū bonū in futurū, ut apprehendant ueram uitā. Qui uerā uitā apprehendit, eum uidelicet qui loquit̃: Ego sum uita, impleuit legē Christi quæ tendit ad uitam. b ¶ *Nam si quis, etc.*] Si quis nō uult onera aliena portare, & immisericors suo tm̄ opere & uirtute cōtentus est, nō quærens quæ aliena sunt, sed quæ sua: hoc est, sui tantū amator, & nō etiam dei, ipse se seducit. Dupliciter aūt legi potest atq; distingui: Vel si quis existimat esse se aliquid cū sit nihil. Aut ita: Si quis existimat se esse aliquid: ut postea inferamus, cū sit nihil, se ipse seducit. Et magis in Græco q̄ in Latino resonat ista distantia. Prioris distinctionis hic sensus est: Qui se aliquid existimat esse & nihil est, ipse se decipit. Secūdus sensus altior est, & qui nobis magis placet: Si quis existimat se esse aliquid, in eo quod se putat esse aliquid, & nō ex clementia in proximū, sed ex suo opere & labore se iudicat, sua tantū uirtute cōtentus: iste ex hac ipsa arrogātia nihil fit, & ipse se decipit: quod melius in Græco dicit̃ φρεναπατᾷ, hoc est, mētē suā decipit: pro quo Latinus posuit interpres, se ipse seducit. Mentē aūt suā decipit, qui se putat esse sapiētē: & secūdū Esaiā,

sapiens

A sapiens in se est, & in conspectu suo intelligēs. Ad circūcisionem & legem, ita loci huius cōnectitur intellectus: Qui spiritualis est, & misericordiam in proximū non habet: cōtemnēs humilem, quia ipse sublimior est, ipse se decipit: nesciens hanc spiritus esse legem, ut nos inuicē diligamus. a ¶ *Opus autem suum pro. etc.*] Sensus iste est: Tu qui te æstimas spiritualē, & de alterius infirmitate robustior es: nō debes imbecillitatem iacentis, sed tuam fortitudinem considerare. Neq; enim si alius perfecte nō potest ad Christianismum à Iudaismo transire, idcirco tu perfectus es Christianus: sed si te propria cōscientia non remordet, habes in temetipso gloriam & nō in altero. Athleta non ideo fortis est, quia uicit infirmū, & languida aduersarij membra superauit: sed si robustus est, & in sua fortitudine, non in infirmitate alterius gloriatur. Intelligi potest & aliter: Qui conscientiam habet operis boni, & seipsum considerans, opus suum nō reprehendit: non debet de hoc apud aliū gloriari, & laudem suam foras fundere, & communicare cum cūctis, & ex hominum quærere fauore iactātiam: sed in semet ipso habeat gloriam, & dicat: Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce domini nostri Iesu Christi: per quē mihi mundus crucifixus est, & ego mundo. Qui gloriam quærit ab altero, huic nec mundus crucifixus est, nec crucifixus est ipse cum Christo. Recepit quippe quod quærebat ab hominibus mercedem suam.

1. Cor. 3. b

nihil sit, seipsum seducit. Opus aūtē suum probet unusquisq;, & sic in semetipso tantum gloriā habebit, & non in altero. Vnūsquisq; enim onus suum portabit. Communicet autem is qui catechizatur uerbum, ei qui se catechizat in omnibus bonis. Nōlite errare, deus non irridetur: quę em̄ seminauerit homo, hęc & metet. Quōniā qui seminat in carne sua, de carne et metet corruptionē. Qui aūt seminat in spiritu, de spiritu metet uitam æternam

B b ¶ *Vnusquisq; enim onus suum portabit, etc.*] Videtur superioribus contraire, ubi ait: Alter alterius onera portate: Si enim onus suū unusquisq; portabit, alter alterius onera portare non poterit. Sed uidendum, quod ibi præceperit ut peccantes in hac uita nos inuicem sustentemus, & in præsenti seculo alterutrum auxilio simus: hic autem de domini dicat in nos iudicio: quod non ex alterius peccato & comparatione deterioris, sed iuxta nostrum opus, aut peccatores ab eo iudicemur aut sancti, recipiēte unoquoq; secundum opus suum. Obscure licet docemur per hanc sententiolam, nouum dogma quod latitat: dum in præsenti seculo sumus, siue orationibus, siue consilijs inuicem posse nos coadiuuari. Cum autem ante tribunal Christi uenerimus, non Iob, nō Daniel, nec Noe rogare posse pro quoquam: sed unumquēq; portare onus suum. c ¶ *Communicet autem is qui ca. etc.*] Marcion hunc locum ita interpretatus est: ut putaret fideles & catechumenos simul orare debere, & magistrū cōmunicare in oratione discipulis: illo uel maxime elatus quod sequatur, in omnibus bonis: Cum utiq; si de oratione sermo fuisset, non debuerit ei præcipi qui catechizatur, sed ei qui se catechizat: id est, non discipulo, sed magistro. Deinde etiam cætera quæ sequuntur, cum eius expositione non congruūt: Quæ seminauerit homo, hæc & metet. Et: Bonum autem facientes, nō deficiamus: Tempore enim suo metemus, nō deficientes. Sensus itaq; iste est: Quia superius spiritualibus præceperat: ut eos qui præoccupati fuerāt in aliquo delicto, instruerēt in spiritu lenitatis, & alter alterius onera portarent adimplentes legem Christi, nunc econtrario his qui adhuc imbecilliores, & discipuli, & carnales erant: præcipit: ut quō ipsi à magistris spiritualia metunt, sic magistris carnalia præbeant: Qui totos se diuinæ eruditioni & studio tradentes, uitæ huius necessarijs indigeant, & fiat illud quod de manna scriptū est: Qui mul

C tum non abundauit, & qui modicum non minorauit. Bona autem in præsenti loco iuxta uulgi cōsuetudinē, moremq; cōmunem, uictum & uestitum, & cætera quæ homines inter bona numerant, appellauit. Habētes enim uictum & uestitum, his cōtenti sumus. 1. Tim. 6. b Nec mirum si Paulus ea quæ erāt corpori necessaria, boni appellatione signauit: cum etiā saluator noster ad eos qui necdū ad uirtutum culmen ascenderant, sed adhuc humilius incedebant, & sibi a deo poscebant fidem, dixerit: Si ergo uos Matt. 7. b cum mali sitis, scitis bona data dare filijs uestris: quanto magis pater uester cœlestis dabit bona petentibus se? Ego puto & Iob cum ad uxorem, quasi unam de insipientibus mulieribus loqueretur, respectu eius quæ ita putabat de corporalibus diuitijs locutum: Si bona accepimus de manu domini: & rursum Iob. 2. c de angustijs & pressuris & tentatione quæ uictoriā afferant: Quare mala non sustineamus? Cum utiq; mala & bona non in diuitijs & pressuris, sed in uirtutibus ponantur & uitijs: ut iustus loquitur in psalmo: Quis est Psal. 33. c homo qui uult uitam, cupit uidere dies bonos? Prohibe linguam tuam à malo, & labia tua ne loquantur dolum. Declina à malo & fac bonum. Ibid. 36. c Proprie malum dicitur, quod uitandum est: bonum, quod facere debemus. Diues quoq; ille in euāgelio, qui mali & boni sciētiam non habebat, recte agrorum ubertatem bona arbitrabatur, dicēs: Anima, habes bona posita in annos Luc. 12. c multos: quiesce, comede, bibe, & lætare. Et alius qui iacebat in purpura, & delicijs affluebat, audit apud inferos ab Abraham: D Recepisti bona in uita tua. Illud quoque attendēdum: ne forte & hoc possit intelligi, dari discipulis mandatum: ut eis qui se instruunt, uerbū communicent, obsequantur, dociles, facilesq; se præbeant. In his tamen quæ bona sunt, quæ spiritualia & non hæretica uel Iudaica prauitate peruersa. d ¶ *Nolite errare, etc.*] Præuidens spiritu, eos qui docentur & debent magistris sumptus & uitæ necessaria ministrare, posse obtendere paupertatē, & dicere: Ager meus hoc anno aruit siccitate: uineā grando contriuit: redditus qui esse poterant, tributa rapuerunt: non habeo unde tribuam quod iubetur, adiecit: Nolite errare, deus non irridet. Scit, inquit, corda uestra, non ignorat facultates: Excusatio uerisimilis, hominem potest utcunq; placare, deū non potest fallere. Et simul cohortatur ad id quod præceptum est exhibendum, semen nominās: ne putet perditum, quod multiplicato fœnore recepturus est. Ad Corinthios quoq; rationē dati & accepti, simili docuit exemplo: Qui parce seminat, parce & metet, & qui seminat in benedictione, de benedictione & metet. 2. Cor. 9. b Vnusquisq; sicut propositum habet in corde: non ex tristitia aut ex necessitate: Hilarem enim datorem deus diligit. e ¶ *Quoniam, etc.*] Omne quod loquimur, agimus, cogitamus, in duob. seminatꝰ agris, carne & spiritu. Si bona sunt quæ de manu, ore, corde promunt: seminata in spiritu, uitæ æternæ fructib. redundabūt. Si mala, ab agro carnis excepta, corruptiōis nobis segetem pullulabūt. Aliter: Qui legē carnaliter intelligit, repromissiōes carnales, & quæ in præsenti seculo corrūpuntur, expectat. Qui aūt spiritualis auditor est, seminat in spiritu, & de spiritu metet uitā sempiternā. Simul notemus sermonis consequentiam, & eam cū superioribus copulemus: hominem uocari in spiritu seminātē: qui quādo

nam. Bonum autem facientes, non deficiamus: tempore enim suo metemus, non deficientes. Ergo dum tempus habemus, operemur bonum ad omnes: maxime autē ad domesticos fidei. Vidēte qualibus literis scripsi uobis

A cœperit uitā metere sempiternā, homo fortasse esse desistat. Tatianus qui putatiuā Christi carnē introducens, oēm coniunctionē masculi ad fœminā immundā arbitrat: Encratitarū uel acerrimus hæresiarches, tali aduersum nos sub occasione præsentis testimonij usus est argumēto. Si qui seminat in carne, de carne metet corruptionem: in carne aūt seminat, qui mulieri iungit: ergo & is qui uxore utitur, & seminat in carne eius, de carne metet corruptionē. Respondebitur ei primū nō dixisse Paulū, qui seminat in carne, sed in carne sua. Nemo aūt secū ipse cōcūbit, & in sua carne seminat. Deinde ut obseruationē hāc quā annotauimus, in carne sua, ex abūdanti ei cōcedamus: addendū est eos quoq; qui comedāt & bibāt, & dormiāt, & aliquid faciāt ob refrigeriū corporis: iuxta illum seminare in carne, & de ea metere corruptionē. Quod si ad hoc confugerit, ut dicat eos qui siue bibāt, siue māducēt, siue dormiāt in nomine tamē dñi omnia cū ratione perficiant, nō in carne seminare, sed in spiritu: & nos ei similiter respōdebimus, eos quoq; qui dei primā sententiā Gen. 1.c sequātur cū ratione faciētes: Crescite & multiplicamini & replete terram: nō in carne, sed in spiritu seminare. Syllogismus itaq; eius futilis & caducus, sophismate primū decipit audientē. Cæterū diligēter inspectus, facile soluitur: Neq; enim possumus dicere, Abrahā, Isaac & Iacob & alios sanctos uiros, qui de repromissione nati sunt: ipsum quoq; dñi præcursorē: quia in carne natus est, de corruptionis germine pullulasse. Illud pariter obseruandū: quod qui seminat in carne, cum additamento suæ carnis ponit: qui autem seminat in spiritu, nō dicit B in spiritu suo, sed simpliciter in spiritu. Qui enim bona seminat, non in suo quippiā, sed in dei spiritu seminat, de quo & uitā est messurus æternam. a ¶ *Bonum autem facientes, etc.*] Cohortat eos ad studium perseuerantiæ, qui in hac uita mercedem boni operis expectant: nescientes quia sicut in semine aliud satiōis, aliud messis est tempus: sic & in præsenti uita, sementē esse opera: quæ uel in spiritu uel in carne metātur: messem uero futurū iudiciū, & pro qualitate uel diuersitate sementis, diuersas nos facere messuras, centesimū & sexagesimū, & tricesimū fructū: quam segetem nemo potest metere defi- Matt. 10.c ciēs. Qui enim perseuerauerit usq; in finem, hic saluus Esa. 5.g erit. Sicut & alio loco præcipitur: Esto nō deficiēs. Quale est autem ut cum peccatores quotidie in malis operibus augeantur, nos in bono opere lassemur? b ¶ *Ergo dum, etc.*] Tempus sementis (ut diximus) tempus est præsens, & uita quā currimus. In hac licet nobis quod uolumus seminare. Cum ista uita transierit, operandi Ioan. 9.a tempus aufertur. Vnde & saluator ait: Operamini dū dies est: ueniet nox quando iam nullus poterit operari. Ortus est nobis dei sermo, sol uerus, & congregatæ sunt bestiæ recedētes in cubilia sua: procedamus ut homines ad opus nostrum, & usq; ad uesperam labore- Psal. 103.c mus: sicut mystice cātatur in psalmo: Posuisti tenebras, & facta est nox: In ipsa pertransibunt bestiæ syluæ: catuli leonum rugientes, ut rapiant, & quærant à deo escam sibi. Ortus est sol, & cōgregatæ sunt, & in cubilibus suis dormierunt. Egredietur homo ad opus suum: & ad operationem suam usq; ad uesperam. Siue ægrotamus, siue sani sumus, humiles uel potentes, pauperes, diuites, ignobiles, honorati, esurientes, siue uescentes, omnia in nomine domini cū patiētia & æquanimitate faciamus, & implebitur in nobis illud quod scriptū est: Rom. 8.c Diligentibus aūt dñm, omnia cooperantur in bonum. Ira ipsa & libido, & iniuria, quæ desiderant ultionem: si me refrenem, si propter deum taceā, si per singulos cōmotiōis aculeos, & incētiua uitiorū, dei desuper me uidētis recorder, fiūt mihi occasio triūphorum. C Ne dicamus in largiēdo: Ille est amicus, hūc nescio: hic debet accipere, iste contēni. Imitemur patrē nostrū qui solē suū Matt. 5.g oriri facit super bonos & malos, & pluit super iustos & iniustos. Fons bonitatis omnibus patet. Seruus & liber, plebeius & rex, diues & pauper, ex eo similiter bibūt. Lucerna cū accēsa fuerit in domo, omnib. lucet æqualiter. Quod si iu cūctos indifferenter liberalitatis frena laxant: quāto magis in domesticos fidei, & in Christianos: qui eūdē habēt patrē, eiusdē magistri appellatione censent? Videt aūt mihi locus iste posse & superiorib. cohærere: ut domesticos fidei, magistros nominet quib. supra omnia quæ putant bona, ab auditorib. suis iusserat ministrari. Breue est uitæ istius curriculū. Hoc ipsum quod loquor, quod dicto, quod scribo, quod emēdo, qđ relego, de tēpore meo mihi aut crescit, aut deperit. Titus filius Vespasiani: qui in ultionē dominici sanguinis subuersis Hierosolymis, Romā uictor ingressus est, tantæ dicit fuisse bonitatis: ut cū quadā nocte sero recordaret in cœna, quod nihil boni die illa fecisset, dixerit amicis: Hodie diē perdidi. Nos putamus nō perire nobis horā, diē, momēta, tempus, ætates, cū ociosum uerbū loqmur: pro quo reddituri sumus rationē in die iudicij? Quod si hoc ille sine lege, sine euāgelio, sine saluatoris & apostolorū doctrina, naturaliter & dixit & fecit: quid nos oportet facere, in quorū cōdemnationē hēt & Iuno uniuiras, & Vestæ Virgines, & alia idola cōtinentes? Beatus Ioānes euangelista cū Ephesi moraret usq; ad ultimā senectutem, & D uix inter discipulorū manus ad ecclesiā deferretur, nec posset in plura uocē uerba cōtexere: nihil aliud per singulas solebat pferre collectas, nisi hoc, filioli diligite alterutrū. 1. Ioan. 4.b Tandē discipuli & fratres q aderāt, tædio affecti, q eadē semper audirēt, dixerūt: Magister, quare semper hoc loqueris? Qui respōdit dignā Ioāne sententiā: Quia præceptū dñi est, & si solū fiat, sufficit. Hoc ppter præsens apostoli mādatū: Operemur bonū ad oēs: maxime aūt ad domesticos fidei. c ¶ *Videte, etc.*] Hi q circūcidi Galatas uolebāt, disseminauerāt alia Paulū facere, alia prędicare, & suo ope destruere sermonē: qđ q legē assereret abolitā, ipse inueniret in lege. Hāc opinionē, qa nō poterat Paulus apud oēs pręsens subuertere: prohibebat qppe uinculis, quæ ob Christi martyriū sustinebat, seipsum p literas repræsentat. Et ne aliqua suppositæ epistolæ suspicio nasceret: ab hoc loco usq; ad finē, manu sua ipse pscripsit: ostēdens supiora ab alio exarata. Quod aūt sub nomine eius à fallis doctorib. epistolæ mitterentur, ad Thessalonicēses quoq; demōstrat 2. Thes. 2.a scribēs: Rogamus aūt uos fratres per aduētū dñi nostri Iesu Christi, & nostræ cōgregatiōis in ipsum: ut nō cito moueamini à uestro sensu, nec terreamini, neq; per spiritū, neq; per sermonē, neq; per epistolā tanq̄ per nos missā: quasi instet dies dñi: ne qs uos seducat ullo modo. Et ut totā epistolā quā mittebat, suspiciōe erueret falsitatis: manu sua in fine subscripsit, dicēs: Salutatio mea manu Pauli, quod est signū in omni epistola, ita scribo: Gratia dñi nostri Iesu Christi cū omnibus uobis. Col. 4.d Ad Colossenses etiā quas dictauerat literas, manu sua similiter subnotauit: Salutatio mea manu Pauli: Memores estote uinculorū meorū. Et ubicūq; sciebat falsos adesse doctores qui possent per apostoli autoritatem noua dogmata seminare, epistolā manu propria subscribebat. Deniq; & ad Corinthios scribens, in quibus erant

schismata

A schismata & hæreses, unoquoq; dicēte: Ego sum Pauli, & ego Apollo: ego aūt Cephæ, epistolā suā tali annotatiōe signauit: Salutatio mea manu Pauli. Si qs nō amat dñm Iesum Christū, anathema sit maranatha, & cętera. Propter hoc igit̃ uolens oēm occasionem falsis auferre doctorib. qui & Galatas à ueritate euangelij deprauauerant, finē epistolæ manus suæ annotatione compleuit dicēs: Videte qualibus literis scripsi uobis: nō quod grādes literæ fuerint: hoc qppe in Gręco sonat πηλίκοις, sed quod suæ manus essent eis nota uestigia: ut dū literarū apices recognoscūt, ipsum se putarent uidere qui scripserat. (Gal. 6.c) In hoc loco uir apprime nostris tēporibus eruditus, miror quomodo rē ridiculā locutus sit. Paulus, inquit, Hebræus erat, & Græcas literas nesciebat. Et quia necessitas expetebat, ut manu sua epistolā subscriberet: cōtra cōsuetudinē curuos tramites literarū, uix magnis apicibus exprimebat: etiā in hoc suæ ad Galatas indicia charitatis ostendens: quod propter illos id quoq; quod nō poterat, facere conaret̃. Grādibus ergo Paulus scripsit epistolam: quia sensus erat grādis in literis, & spiritu dei uiui, nō atramento, nec calamo fuerat exaratus. Quod aūt apposuit, mea manu: opera intelligamus in manib. Quā ob causam crebro & in prophetis scribit̃: sermo dei qui factus est in manu Hieremiæ siue Aggei: ut per hanc quoq; similitudinē in manu Pauli sciamus factum dei esse sermonē. Grandes Paulus literas nō solum tūc ad Galatas, sed etiā hodie scribit ad

B cūctos, & quāuis parui sint apices, quibus eius epistolæ conscribunt̃, tamen magnæ sunt literę: quia in literis magnus est sensus. a ¶ *Quicunq; uolunt placere in, etc.*] Superius ostendit ex quo loco sua subscripserit manu: nunc quid scripserit, replicat. Caius Cæsar, & Octauianus Augustus, & Tyberius successor Augusti, leges promulgauerant: ut Iudæi qui erant in toto Romani imperij orbe dispersi, proprio ritu uiuerent, & patrijs ceremonijs deseruirent: Quicunq; igitur circuncisus erat, licet in Christū crederet: quasi Iudæus habebat̃ à gentibus. Qui uero absq; circuncisione se nō esse Iudæū præpotio præferebat: persecutionibus tam gentilium q̄ Iudæorum fiebat obnoxius. Has igitur persecutiones hi qui Galatas deprauauerant declinare cupientes: circūcisionem pro defensione discipulis persuadebant, quā nunc Apostolus confidētiam in carne uocat: quod scilicet tam gentilibus quos timebāt, q̄ Iudæis quibus uolebant placere, circuncisionem in persecutione proponerent. Nam nec Iudæi persequi eos poterant nec gentiles quos uolebant, & proselytos circuncidere, & ipsos legis præcepta seruare. b ¶ *Neq; enim qui circuncisi, etc.*] Propter infirmitatē, inquit, carnis, lex impleri non potest. Vnde & Iudæi præcepta magis hominū & doctrinas, q̄ dei mandata custodiūt: neq; corporalē facientes legē, impossibile qoippe est, neq; spiritualē, quam non intelligūt. Vnde hoc est omne quod studēt, quod agūt, quod nitunt̃: ut apud Iudæos de uestræ carnis iniuria glorient̃, & iactitent suo gentes magisterio circuncisas. Hoc aūt totum faciunt, ut Iudæis placeant, & expugnatæ legis inuidia cōquiescat. c ¶ *Mihi autem absit gloriari nisi in cruce domini, etc*] Solus potest in cruce Christi gloriari qui tollit eam & sequitur saluatorem: qui crucifixit carnem suam cum uitijs & concupiscētijs, qui mortuus est mūdo, & non contēplatur ea quæ uidētur, sed

uobis mea manu. Qūicūq; uolūt placere in carne, hi cogūt uos circūcidi: tātū ut crucis Christi psecutionē nō patiant̃. Neq; em̄ qui circūcisi sunt, hi legē custodiūt: sed uolūt uos circūcidi, ut in carne uestra glorient̃. Mihi aūt ābsit gloriari, nisi in cruce dñi nostri Iesu Christi, per quē mihi mūdus crucifixus est, & ego mūdo. Neq; enim circūcisio aliquid est, neq; præputiū, sed noua creatura. Et qūicunq; hanc regulā sequuntur, pax super illos & misericordia

quę nō uident̃: uidēs mundū crucifixū, & transeuntē figurā eius. Crucifigit̃ aūt iusto mūdus ille, de quo saluator ait: Ego uici mūdū. Et: Nolite diligere mūdū. Et: Nō accepistis spiritū è mūdo. (Ioan. 16.g) Cui crucifixus ē mūdus huic mūdus & mortuus est: & iā ei uenit mūdi cōsummatio, & dignus effectus nouo cœlo, & noua terra, & nouo testamento, canit canticum nouū, & accipit nomen nouū scriptū in calculo, quod nemo nouit nisi qui accepit illud. Quærit̃ quomō nunc Paulus dicat: Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce domini nostri Iesu Christi: cum (1. Cor. 15.c; 2. Cor. 12.c) in alio loco de alijs gloriet̃, ut ibi: Ita per uestrā gloriam quā habeo in Christo Iesu. Et iterū: Libenter gloriabor in infirmitatib. meis, ut inhabitet in me uirtus Christi. Et in alio loco: Bonū aūt mihi est magis mori, q̄ ut gloriā meā qs euacuet, & cætera quę in hunc modū scripta sunt. Sed sciendū quod omnis illa gloriatio ad crucē relata, gloria crucis sit, & quicquid dignū in uirtutib. perpetrat̃, hoc fieri ob domini passionē. d ¶ *Neq; enim circuncisio, etc.*] Quomodo fidelis & infidelis, cū unus sit per substantiā, in duos diuiditur iuxta intelligentię diuersitatem, Apostolo dicente: Expoliantes uos ueterē hominem cum operibus eius, & induentes nouū, qui renouatur in cognitionem iuxta imaginē creatoris: (Col. 3.b) sic & mundus cum secundū substantiā unus sit, secundū sensum alius atq; alius efficitur. Peccatori, mundus uetus est: sancto, nouus. Cum enim sancto mundus fuerit crucifixus: nequaquā est ei circuncisio & præputium: non Iudæus neq; gentilis, sed noua creatura, in quam D transfiguratur corpus humilitatis nostræ, conforme corporis gloriæ Christi: Vetera quippe transierunt: ecce facta sunt omnia noua. Et quomodo alia est gloria (1. Cor. 15.e) solis, alia lunæ, alia stellarū. Stella quippe à stella differt in gloria: sic & resurrectio mortuorū. De qua & Daniel pari uoce concordat, dicēs: Plurimi dormientiū de terræ puluere surgēt: hi in uitā æternā, & hi in opprobriū (Dan. 12.a) & in confusionē æternā: Et intelligentes fulgebunt sicut splendor firmamēti, & de iustis multi sicut stellæ in sempiternū. Neq; enim in sole & luna, firmamēto & stellis, circūcisio aliquid ualet, aut præputiū: sed est noua cōditio sine his partib. corporū, quæ possunt secari. Ita igit̃ & nos qui diligimus deū & præparata sunt nobis quæ nec oculus uidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascenderūt: cū de corpore humilitatis trāsformati fuerimus in corpus gloriæ dñi Iesu Christi: illud habebimus corpus quod nec Iudæus possit incidere: nec cū præputio custodire gentilis. Nō quod aliud iuxta substantiā sit: sed qd iuxta gloriā sit diuersum. Oportet enim mortale hoc inducre immortalitatē, & corruptionū hoc incorruptiōe uestiri. (1. Cor. 15.g) Huic qd simile & beatus euāgelista Ioānes sentiēs ē locutus: Charissimi nūc dei filij sumus, (1. Ioan. 3.a) & necdū manifestū est quid futuri sumus: Scimus quia si manifestatū fuerit: similes ei erimus, quia uidebimus eum sicut ipse est. Quia ergo necdū manifestū est illud corpus gloriæ Iesu Christi: qd & uestigia clauorū post resurrectionem habuit, & clausis ianuis est ingressum: nos qui iā nūc in baptismate Christo cōresurreximus, in nouū renati hominem, nec circuncisioni, nec præputio seruiamus: sed quod futuri somus, iam nūc nos esse credamus. e ¶ *Et quicunq; hanc regulam, etc.*] Ad normam omnia diriguntur, & utrū praua recta ue sint, cū regula apposita fuerit arguuntur: Ita & doctrina dei

quædam

scricordia & super Israel dei. Dē cætero nemo mihi molestus sit. Ego enim stigmata domini Iesu in corpore meo porto. Grátia domini nostri Iesu Christi cum spiritu uestro fratres, amen.

A quædā quasi norma sermonis est: quæ inter iusta iudicat & iniusta: quā qui secutus fuerit: habebit pacem in semetipso quæ superat omnem sensum: & post pacē, misericordiā quæ præcipua est in dei Israel. Dei uero Israel est, ad distinctionem eius qui dei Israel esse cessauit. Dicunt enim se esse Iudæos & non sunt, sed mentiuntur: cum sint de synagoga satanæ. Nec mireris si ad imitationē spiritualis Israel, carnalis sit Israel, q nec pacē habeat nec
1.Cor.8.b misericordiā: de quo & ad Corinthios scribit: Videte Israel secundū carnem: cum ad imitationē quoq; dei & dñi, multi sint dij & multi dñi, siue in coelo siue in terra. Pulchre autem uno sermone ut epistolam iuxta propositū argumentū finiret, Israel dei uocauit: quo scilicet omnia quæ supradicta sunt, nō extra causam, sed ex causa disputata doceant. a ¶ [De cætero, etc.] Nō quasi defecerit in docendo, sed quo & agricola hunc habeat laborem, si quæ plantauerit uirgulta siccentur, & pastor sollicitudinē si pecora quæ congregauerat dissipata lanientur. Melius ergo in Græco legitur: De cætero labores mihi nemo exhibeat: ne rursum scilicet in uobis necessitatem habeam laborandi. Laborem præstat magistro qui aliter & uiuit & sentit, q̄ magister & docuit & fecit. Potest & contentionem eorum si qui cōtradicere deinceps uoluerint præuenire, quod euā ad Corinthios in uelando mulieris capite, & masculi nō uelādo, post multa complexus est, dicens, Si quis aūt uidetur cōtentiosus esse: nos talem cōsuetudinem nō habemus neq; ecclesia dei: hoc est, nos diximus quæ nobis honesta uidebantur & iusta: si quis aūt nolēs acquiescere ueritati,
B quærit quid respondeat, & quibus nitatur contra: sciat se responsione non dignum, qui magis contendere paratus est quàm doceri. ¶ ¶ [Ego enim stigmata domini Iesu in corpore meo porto, etc.] Qui post aduentū Christi in carne circuncidit, non portat stigmata domini Iesu, sed habet gloriam in cōfusione sua. Qui uero in plagis supra modū, in carceribus frequenter: ter uirgis cæsus est: se- C
mel lapidatus est, & cętera quę in Catalogo scripta sunt gloriandi: hic stigmata domini Iesu in corpore suo portat. Forte & is qui macerat corpus suum & subijcit seruituti: ne alijs prædicans ipse reprobus inueniat, portat stigmata domini Iesu in corpore suo. Lætabant & Apostoli qd̄ digni fuerant pro nomine Iesu cōtumeliā 1.Cor.9.d
pati. c ¶ [Gratia domini nostri, etc.] Non dis- Act.5.g
sensio, non legis serui- Gal.5.d
tus, non rixa, nō iurgium, sed gratia domini Iesu Christi sit cum spiritu uestro. Nequaquā cū carne, nequaq; cum anima, siue quia spirituales facti, caro & anima esse desistis: siue quod in principali etiam ea quæ minora sunt cōprehendātur. Anima enim & caro subiecta sunt spiritui. De quo & Ecclesiastes loquitur: Spiritus reuertetur ad eum qui dedit illum. Et Paulus in alio loco: Ipse spiritus testimonium perhibet spiritui nostro. Hæc Eccl.12.f Rom.8.c
autem gratia domini Iesu non cū omnibus est, sed cum his qui fratres ab apostolo merentur uocari, fratres fideles, fratresq; germani: quod amen uerbū significat Hebræū. Amē enim Lxx. interpretes, fiat: Aquila, Symmachus & Theodotio, fideliter siue uere, interpretati sunt. Et quomodo in ueteri testamento quadam iurādi consuetudine deus sua uerba confirmat, dicens: Viuo Num.14.d
ego dicit dñs: per sanctos quoq; iuratur, uiuit anima tua: ita & saluator noster in euangelio per uerbū amen uera esse quæ loquitur ostendit. Quod autē amen consensum significet audientis, & sit signaculum ueritatis, ad Corinthios quoq; prima nos docet, in qua Paulus 1.Cor.14.c
ait: Cæterum si benedixeris spiritu: quis supplet locum idiotę? Quomodo dicet amen super tua benedictione: quoniam quidem nescit quid dicas? Ex quo ostendit D
non posse idioten respondere uerum esse quod dicit: nisi intellexerit quod docetur.

Commentariorum in epistolam ad Galatas finis.

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN EPISTOLAM ad Ephesios, ad Paulam & Eustochium proœmium.

SI quicquam est Paula & Eustochium, quod in hac uita sapientem uirum teneat, & inter pressuras & turbines mundi æquo animo manere persuadeat: id esse uel primum reor, meditationem & scientiā scripturarum. Cum enim à cæteris animātibus hoc uel maxime differamus, quod rationale animal sumus, & loqui possumus: ratio autē omnis & sermo, diuinis libris cōtineatur, per quos & deum discimus, & quare creati sumus, nō ignoramus: miror quosdā extitisse qui aut ipsi se inertiæ & somno dantes, nolint quæ præclara sunt discere: aut cæteros qui id studij habent reprehendendos putent. Quibus cum possim districtius respōdere: & breuiter eos uel offensos dimittere uel placatos, multo esse melius scripturas legere q̄ augēdis & cumulādis opibus inhiare: Illud dicā, quod uel apud iniquissimū iudicē obtineā: placere mihi ociū meū, & solitudinē omni celebritate iucundiorē uideri. Et quomodo ego nō reprehendo, non damno quod faciūt: ita illos ineptias meas mihi debere cōcedere. Parū eloquens sum, quid ad te? disertiorē lege. Nō digne Græca in Latinū transfero, aut Græcos lege, si eiusdē linguæ habes sciētiam, aut si tantū Latinus es, noli de gratuito munere iudicare, & ut uulgare prouerbiū est, Equi dētes inspicere donati. Nunquid te manu cōserta in ius traho, quia nostra nō scribas? Me imperitior quisq; lecturus est, tua forsitā dicta si scripseris, Tullius admirabitur. Nūquid aut Tertullianus beatū martyrē Cyprianū, aut Cyprianus Lactantiū, aut Lactantius Hilariū deterruit à scribēdo? Taceo de cæteris minutalibus qui mecū in libris suis garriunt. Nisi & parua fuerint, magna eminere non possunt. Primum non dicitur, nisi secundū sequatur & tertiū. Ad summa non scandimus, nisi per ima

A ima gradiamur. Quamobrem obsecro tam uos quæ in præsentiarum estis, quàm sanctam Marcellam unicum uiduitatis exemplar, ne facile maledicis & inuidis opuscula mea tradatis: neque de tis sanctum canibus, & margaritas mittatis ante porcos. Qui cum bona imitari non queat, quod solum facere possunt, inuident, & in eo se doctos eruditosq; arbitrantur, si de alijs detrahant: Quibus obsecro respondeatis ut figant ipsi stilum: tria ut dicitur uerba coniungant: sudent paululum: experiantur semetipsos, & ex labore proprio discant ignoscere laborantibus. Scitis enim & ipsæ quod ad hoc me explanationum opus, inuitum & retrectantem compuleritis. Non quo ab adolescentia aut legere unquam, aut doctos uiros ea quæ nesciebam interrogare cessauerim, & meipsum tantum (ut plerię;) habuerim magistrum. Denique nuper ob hanc uel maxime causam Alexandriam perrexi, ut uiderem Didymum, & ab eo in scripturis omnibus quæ habebam dubia sciscitarer. Sed cum aliud sit proprios libros componere: uerbi gratia: de auaritia, & de fide, de uirginitate, de uiduis, & super unaquaque materia testimonijs scripturarum hinc inde quæsitis, eloquentiam iungere secularem, & pene in communibus locis, pompaticum iactare sermonem: Aliud in sensum prophetæ & Apostoli ingredi: intelligere cur scripserint: qua sententiam suam ratione firmauerint: quid habeant in ueteri lege proprium, Idumæi, Moabitæ, Ammanitæ, Tyrij, Philistijm, Aegyptij, & Assyrij: Quid rursum in nouo testamento Romani, Corinthij, Galatæ, Philippenses, Thessalonicenses, Hebræi, Colossenses, & quam nunc ad Ephesios epistolam habemus in manibus. Necesse est enim ut iuxta diuersitates locorum & temporum, & hominum quibus scriptæ sunt, diuersas & causas & argumenta & origines habeant. Et quomodo beatus Ioannes in Apocalypsi sua ad septem scribens Ecclesias, in unaquaque earum specialia uel uitia reprehendit uel uirtutes probat: ita & sanctus Apostolus Paulus per singulas Ecclesias uulneribus medetur illatis: nec ad instar imperiti medici uno collyrio omnium oculos uult curare. Et quia iam ad Galatas orantibus uobis, ante paucos dies quid nobis uideretur expressimus: Nunc ad Ephesios transeundum est, mediam Apostoli epistolam, ut ordine ita & sensibus. Mediam autem dico, non quo primas sequens, extremis maior sit: sed quomodo cor animalis in medio est: ut ex hoc intelligatis quantis difficultatibus, & quàm profundis quæstionibus inuoluta sit. Scribebat ad Ephesios Dianam colentes, non hanc uenatricem quæ arcum tenet atque succincta est: sed illam multimammiam, quam Græci πολύμαστον uocant: ut scilicet ex ipsa quoque effigie, mentirentur omnium eam bestiarum & uiuentium esse nutricem. Scribebat autem ad metropolim Asiæ ciuitatem, in qua ita idololatria & quod semper idololatriam sequitur, artium magicarum præstigiæ uiguerant, ut Demetrius diceret, & magnæ deæ templum Dianæ in nihilum reputabitur: destruetur quoque magnitudo eius quam cuncta Asia & uniuersus orbis colit. Denique triennio ibi Apostolus moratus est: nocte & die dei euangelium prædicans, ut idololatriæ arce destructa, facile minorum urbium templa caperentur. Hoc ipsum scriptura refert quomodo Paulus ad Ephesios sermocinetur, dicens: Quapropter uigilate, recordantes quia triennio nocte ac die non cessaui cum lachrymis monere unumquenque uestrum: & nunc commendo uos deo & uerbo gratiæ eius, qui potens est ædificare & dare uobis hæreditatem in sanctificatis omnibus. Indigebant enim commendatione apostoli ad deum, quos tanto tempore dæmonum error tenuerat, & sciebant esse spirituales aliquas potestates, & in extis atque augurijs & diuinationibus quandam similitudinem diuinitatis agnouerant. Vnde rursum ad eos loquitur: Propter quod contestor uos in die hac: quia mundus sum ego à sanguine omnium. Non enim subtraxi quo minus annunciarem uobis omnem uoluntatem dei. Et in alio loco: Quomodo nihil subtraxerim eorum quæ uobis proderant, quin annunciarem & docerem publice & domestice. Legerat in Ezechiele quod speculator qui populo hostium non prædixisset aduentum, sanguis ciuium exigeretur de manibus eius: & propterea omnem se uoluntatem dei & uniuersa quæ illis utilia forent annunciasse memorauit, ut liber esset à sanguine eorū. Vt autem sciatis eos qui in Epheso crediderant, dæmoniacis præstigijs & magiæ fuisse artibus obligatos: in eisdē apostolorū actibus replicatur & dicitur: Plurimi quoq; eorū qui curiosa gesserant, cōportantes libros, cōbusserūt corā omnibus, & cōputauerūt preciū eorū, & inuenerunt argēti quinquaginta milia: sic potenter uerbum dñi crescebat & confortabatur. Hæc idcirco uniuersa replicauimus, ut ostenderemus quare Apostolus in hac uel potissi-

A tissimum epistola obscuros sensus & ignota seculis sacramenta congesserit, & de sanctarum con- C
trariarumq; uirtutum docuerit potestate, qui sint dæmones, quid ualeāt, quid ante fuerint, & quo modo post aduentum Christi sunt diruti atq; destructi. De quibus ait: Non est nobis pugna aduersum carnē & sanguinē, sed aduersum principatus & potestates: aduersus rectores tenebrarum istarum: aduersum spiritualia nequitiæ in cœlestibus. Et in alio loco: Permanebo autem Ephesi usque ad pentecosten. Ostium enim mihi apertū est magnum & efficax, sed aduersarij multi. Permāsit autē Ephesi usq; ad pentecosten: tempus lætitiæ atq; uictoriæ, quo non flectimus genua, nec curuamur in terram, sed cum domino resurgentes ad cœlorum alta sustollimur. Et permāsit: quia apertum ei erat ostium, & non ostium modicum sed magnum: ut uincto forti atq; superato, domum eius inuaderet, spoliaret, euerteret, & captiuam duceret captiuitatem: qui satellitum suorum agminibus congregatis, tota contra apostolum acie dimicauit & uictus est. Qui sint autem Ephesij, & hinc uel maxime comprobatur, quod sicut Ioannes mysterium natiuitatis antiquæ domini relaturus in pectus eius recubuit, & de purissimo fonte hausit riuulum doctrinarum: ita & hi in abeuntis Pauli collum ruentes, osculis atq; complexibus suis indicauerunt unum se cum eo scientiæ habere thesaurum, & magistri desiderium lachrymis contestati sunt. Illud quoque in præfatione commoneo: ut sciatis Origenem tria uolumina in hanc epistolam conscripsisse: quem & nos ex parte secuti sumus. Apollinarem etiam & Didymum quosdam commentariolos ædidisse: è quibus licet pauca decerpsimus, & nonnulla quæ nobis uidebantur adiecimus siue subtraximus, ut studiosus statim in principio lector agnoscat hoc opus uel alienum esse uel nostrum.

COMMENTARIORVM HIERONYMI IN EPISTOLAM AD EPHESIOS, LIBER PRIMUS.

AD EPHESIOS

Aulus âpostolus Iesu Christi per uoluntatem dei. Sânctis omnibus qui sunt Ephesi, & fidélibus in Christo Iesu. Grâtia uobis & pax à deo patre nostro & domino Iesu Christo. Benèdictus deus & pater domini nostri Iesu

Aulus Apostolus Iesu Christi, etc.] Si per præpositio ministerium eius per quem res agitur ostendit, uidetur mihi in illam sententiam
B sensus iste cōgruere:
Ioan. 6.e Nemo uenit ad me, nisi pater meus attraxerit eū ad me. Atque ita fiet: ut & illud qd' in Ioannis euangelio
Ioan. 1.a legitur, Omnia per illū facta sunt, haud dubiū quin per filium, non præiudicet domino nostro Iesu Christo, quasi ex eo minor sit, quod patris obtemperet uoluntati: quomodo & nunc non præiudicat patri, quod per uoluntatem illius Paulus apostolus Iesu Christi sit. Alij uero ita locum istum intelligunt: ut Paulum apostolum Iesu Christi per uoluntatem dei qui sit Christus ostendi putent: ut sicut sapientia & uerbum, & uirtus dei, & ueritas & resurrectio, & uia dicitur: ita etiam uoluntas appelletur. Nonnulli nihil referre existimant: utrū per uoluntatem dei, an ex dei dixerit uoluntate: quia his præpositionibus Apostolus indifferenter utatur, & idipsum significare per uoluntatem dei, quod si dixisset ex uoluntate dei. b ¶ *Sanctis omnibus qui sunt Ephesi, etc.*] Quidam curiosius quàm necesse est, putāt ex eo quod
Exod. 3.d Moysi dictum sit: Hæc dices filijs Israel: Qui est, misit me: etiam eos qui Ephesi sunt sancti & fideles, essentiæ uocabulo nuncupatos: Vt quomodo à sancto sancti, à iusto iusti, à sapiente sapientes: ita ab eo qui est, hi qui sunt appellentur, & iuxta eundem apostolum elegisse deum ea quæ non erant: ut destrueret ea quæ erant. Ipsam etiam scripturam quæ in testimoniū adducta est, ita edisserunt: ut destructionem eorum quæ erant, ex consequentibus intelligamus: Vt non, inquit, glorietur omnis caro in conspectu dei. Si enim aiunt quispiam ex eo quod non erat, in id quod est à deo esse proficiens, non datori gratiam referat, sed sui meriti & uirtutis æstimet quod subsistat: statim quod est esse destruit, & incipit non esse quod fuerat. Alij uero simpliciter, nō ad eos qui sunt, sed qui Ephesi sancti & fideles sint, scriptū arbitrantur. c ¶ *Et fidelibus in Christo, etc.*] Quoniam sanctificata est mulier infidelis in fratre fideli: & uir infidelis sanctificatus est in muliere fideli. Et sunt uasa quoq; sancta: & mutæ pecudes quæ deo mactātur in tēplo: propterea eos quos sanctos dixerat uocauit & fideles: quia fides ex mentis propriæ descendit arbitrio: sanctificatio uero ex sanctificantis interdum, absq; uoluntate nostra sumitur largitate. Quod autem ait, fidelibus in Christo Iesu, & hoc ad distinctionem diligentissimæ obseruationis est positū. Sūt quippe plures fideles, sed non in Christo Iesu. Si quis reddat depositum, si quis commodata non abneget: fidelem se amicum exhibeat: animam magis quam fidem paratus sit prodere, quod de nonnullis philosophis legimus, & ne illi satis gloriarentur, Atheniēsis meretrix perpetrauit: iste quidem fidelis est, sed non est fidelis in Christo Iesu. d ¶ *Gratia uobis & pax à deo, etc.*] Siue ambo ad utrūq;, hoc est, & gratia & pax: tam ad deum patrem q̄ ad dominum nostrum Iesum Christum: siue ad singulos referenda sunt singula, ut gratia ad deum patrem, pax uero referatur ad Christum. siquidem statim sequitur: In laudem gloriæ gratiæ suæ, in qua gratificauit nos in dilecto: ut gratia patris in eo sit, quod filium pro salute nostra dignatus est mittere: Pax uero filij in eo, quod per ipsum patri reconciliati sumus, & destructo medio pariete, inimicitias in carne sua euacuans, fecerit utrunq; unum. e ¶ *Benedictus deus & pater domini nostri Iesu Christi qui benedixit nos, etc.*] Quomodo secundū substantiam atq; naturam deus bonus nos cōmunione sui effecit bonos, & loquitur ad Israel: Sancti estote quoniam ego sanctus sum: ita ipse benedictus nos præstat esse benedictos. Dat quippe legislator benedictiones, & benedictio domini super caput iusti: cuius bene- Leui. 20.b

Marginal notes: 1.Cor. 7.a (beside "Quoniam sanctificata est mulier infidelis"); D (beside "& mutæ pecudes").

Christi: qui benedixit nos in omni benedictione spirituali in cœlestibus in Christo. Sicût elegit nos in ipso ante constitutionẽ mundi, ut essemus sancti & immaculati coram

A benedictionis cognomentũ habet Baruch: q in lingua
nostra, benedictũ sonat. Benedixit aũt nos, nõ in una
benedictione, sed in cũctis. Nõ quo oẽs omnia conse-
quamur, sed dum singuli uel singulas uel plures habe
mus ex omnibus, oẽs per singulas possideamus. Et nõ
in terrenis benedictio
nib. sed in spirituali-
bus. Sũt quippe terre
næ benedictiones, ha
bere quẽpiã liberos:
affluere opibus, ho-
nore & sanitate gaudere: quæ terrena benedictio usque
ad irrationabilia iumẽta descẽdit. Dictũ est qppe de il-
Gen. 1. d lis: benedixit eis dñs, & dixit: Crescite & multiplicami-
ni. Spirituales uero bñdictiones in cœlestibus sunt· qa
Deut. 28. a terra benedictionẽ nõ capit spiritualẽ. Siquidẽ & bene
dictiões illæ quæ in Leuitico dei præcepta seruãtib. pro
mittunt: uerbi causa: externis gẽtibus fœnerari, plena
esse horrea frumẽtis: benedictos esse in urbibus: bene-
dictos in agris, & cætera his similia, in prophetis nõ ui
Heb. 11. g demus expleta, hominib. qui in melotis & in caprinis
pellib. errauerũt: in egestate, in angustia, in desertis mõ
tibus: in speluncis & cauernis petrarũ, persecutorũ impe
tus declinãtes. Spiritualiter ergo accipiẽda sunt omnia:
& spiritualia, nõ in terrenis locis, sed in cœlestib. expe-
ctãda. Quod uero ait: bñdixit nos in omni benedictio
ne spirituali in cœlestibus, quasi iã in præterito factum
sit & nõ in futuro promissum: id est benedixit, & nõ be
nedicturus est: Quærit quõ adhuc in terra nos positos
cœlesti benedictione benedixerit. Siue igit quod cõuer
satio nostra in cœlis est, & nõ sumus de mũdo isto, sed
deposita imagine choici, portamus imaginẽ superccœ-
lestis, & in carne uõ uiuimus, sed in spiritu: & thesauri-
zamus nobis in cœlis ubi & cor habemus, dicimur
B nũc cœlesti bñdictione benedicti: siue certe qđ omnis
benedictio spiritualis in Christo, licet in terra sit, tñ de
cœlestibus cõputet. Benedixit nos, inquit, in omni bñ-
dictiõe spirituali in cœlestib. in Christo: In sermõe dei,
& sapientia, & ueritate, cæterisq; uirtutibus. Dupliciter
aũt legendum: Benedictus deus & pater dñi nostri Iesu
Christi: ut sit benedictus deus qui uniuersorũ cõditor
est, & hucusq; distinctio: deinceps inferat: q est & pater
dñi nostri Iesu Christi. Vel ita: ut deus & pater, ad dñm
nostrũ, in cõmune referat. Benedictus deus eius q assũ
ptus est hominis, & pater eius, qui in principio apud
deũ fuit deus uerbũ. Non quo alius assumptus homo,
& alius sit sermo qui assumpserit: sed quo unus atq; idẽ
pro uarietate causarũ, nũc sublimis, nũc humilis prædi
cet. a ¶ Sicut, etc.] Pro cõstitutione mũdi, in Græco scri
ptũ bẽt καταβολῆς τῦ κόσμυ, non idipsum aũt καταβο
λὴ, quod cõstitutio sonat. Vnde & nos propter pauper
tatẽ linguæ, & rerũ nouitatẽ, & sicut quidã ait: quod sit
Græcorũ & sermo latior & lingua felicior: conabimur
nõ tam uerbũ transferre de uerbo, qđ impossibile est,
q̃ uim uerbi quodã explicare circuitu. καταβολὴ pro-
prie dicit cũ quid deorsum iacit, & in inferiorẽ locum
mittit de sublimi: uel cũ aliqua res sumit exordiũ. Vn-
de & hi qui ædiũ futurarũ prima iaciunt fundamẽta κα
ταβεβληκέναι, id est deorsum initia fundamentorum ie
cisse dicunt. Volẽs itaq; Paulus ostẽdere qđ deus uni-
uersa sit machinatus ex nihilo: nõ conditionẽ, nõ crea-
turã atq; facturã: sed καταβολὴν id est initiũ fundamẽti
ad eũ retulit: ut nõ iuxta Manichæũ & cæteras hæreses
quæ factorẽ & materiã ponũt, aliquid unde creaturæ fa
ctæ sint, antecesserit creaturas: sed omnia ex nihilo sub-
stiterint. Quod aũt electos nos ut essemus sancti & im-
maculati corã ipso, hoc est deo ante fabricã mũdi testa
tus est: ad præscientiã dei pertinet: cui omnia futura iã
facta sunt, & anteq̃ fiãt uniuersa sunt nota. Sicut & Pau
lus ipse prædestinat in utero matris suæ, & Hieremias C
in uulua sanctificat, eligit, roborat, & in typo Christi ꝓ
pheta gentibus mitti. Alius uero qui deũ iustum cona Hier. 1. b
tur ostẽdere, quod nõ ex præiudicio sciẽtiæ suæ, sed ex
merito electorũ unumquemq; eligat: dicit ante uisibi-
les creaturas cœlũ, ter
ram, maria & omnia
quæ intra ea sunt, fuis
se alias inuisibiles cre
aturas, in quibus &
animas, quæ ob quas
dam causas soli deo notas, deiectæ sint deorsum in ual
lẽ istam lachrymarum, in locũ afflictionis & peregrina
tionis nostræ, in quo sanctus constitutus, orabat ut ad
sedẽ pristinã reuerteret, dicens: Heu mihi quia incola- Psal. 119. a
tus meus prolõgatus est: habitaui cũ habitãtib. Cedar:
multũ peregrinata est anima mea. Et in alio loco: Miser Rom. 7. d
ego homo quis me liberabit de corpore mortis huius?
Et, melius est reuerti & esse cũ Christo. Et alibi: Anteq̃ Psal. 118. a
humiliarer ego peccaui, & cætera his similia. Itaq; prius
quã animæ, inquiunt, præcipitarent in mundũ, & mũ
dus ex animabus fieret, cũ habitatricib. suis in infimũ
ipse deiectus, elegit Paulũ deus & ei similes corã se, qui
erãt & sancti & immaculati. Nemo aũt eligit nisi de plu
ribus, & ubi sunt aliqui uiliores, ibi electio perpetrat.
Quomodo aũt in Babylonica captiuitate: quãdo à Na
buchodonosor in Chaldæã abductus est populus, mis
si sunt ꝓphetę Ezechiel, Daniel, tres pueri, Aggeus, Za
charias, non quo & ipsi meruerint captiuitatem, sed ut
essent in solatio captiuorũ: ita & in illa deiectione mun
di eos qui anteq̃ mundus fieret electi erãt à deo: missos
esse in eruditionẽ & magisterium animarũ peccatriciũ:
ut ad prædicationẽ eorum reuerterentur ad eũ locum
unde corruerant: Et hoc esse quod à Moyse in octogesi
mo psalmo dicatur: Domine refugiũ factus es nobis in D
generatione & generationem: Antequam mõtes firma
rẽtur, & fieret terra & orbis terrarum: Quod scilicet an
tequã mundus fieret, & uniuersa generatio principiũ
sumeret, sanctis suis deus refugiũ fuerit. Quod aũt ait,
ut essemus sancti & immaculati corã ipso, Inter sanctũ
& immaculatum hoc interest, quod sanctus & immacu
latus quoq; intelligi potest: immaculatus uero non sta
tim & sanctus: Paruuli quippe immaculati sunt: qa inte
gro corpore nullũ fecere peccatũ: & tamen non sancti,
quia sanctitas uoluntate & studio comparat: Et quod
immaculatus dici potest ille qui peccata non fecit: San
ctus aũt is qui uirtutibus plenus sit: iuxta illud quod in
quodã psalmo scribit: Qui ambulat sine macula & ope Psal. 14. a
ratur iustitiam: Et in Cantico canticorũ. Tota speciosa Cant. 4. b
ea proxima mea, & macula nõ est in te. Quæritur quo-
modo sanctus quis & immaculatus sit coram deo, cũ
propheta testetur, dicens: Non iustificabitur in conspe Psal. 142. a
ctu tuo omnis uiuẽs. Aut enim sancti & immaculati co
ram deo Ephesij sunt, & falsum est hoc quod dicit: Nõ
iustificabitur in conspectu tuo omnis uiuens. Aut si ne
mo iustificatur in cõspectu dei: falsum est quod præces-
sit, sanctos & immaculatos esse in cõspectu dei. Ad qđ
bifariam est respondendum. Non enim ait Paulus: Ele
git nos ante constitutionẽ mũdi cum essemus sancti &
immaculati, sed elegit nos ut essemus sancti & immacu
lati: hoc est q sancti & immaculati ante nõ fuimus ut po
stea essemus. Quod & de peccatoribus ad meliora con
uersis dici potest, & stabit illa sentẽtia: Non iustificabit Psal. 145. a
in conspectu tuo omnis uiuẽs: id est, in tota uita sua: in
omni quo in mundo isto cõuersatus est tẽpore. Quod
quidẽ ita intellectũ, & aduersum eũ facit qui anteq̃ mũ
dus fieret, animas dicit electas esse propter sanctitatẽ &
nullũ uitiũ peccatorũ. Non enĩ ut ante iam diximus eli
gunt Paulus & qui ei similes sunt, quia erãt sancti & im

coram ipso. In charitate prædestinans nos in adoptionem filiorum per Iesum Christũ in ipsum. Secundum placitũ uoluntatis suæ. In laudem gloriæ gratiæ suæ: in qua gratificauit nos in dilecto. In quo habemus redemptionem per sanguinem ipsius, remissionem peccatorum

A maculati: sed eliguntur & prædestinantur, ut in consequẽti uita per opera atq; uirtutes sancti & immaculati fiãt. Deinde & sic sentiendũ est: quia nõ dixerit: Nõ iustificabitur in cõspectu tuo quispiã uiuẽs, sed omnis uiuens: id est nõ iustificabuntur oẽs, iustificabuntur uero aliq. a ¶ *In charitate, etc.*] Dupliciter legendum: ut charitas uel cum superioribus uel inferiorib. copuletur. Cum superiorib. ita: ut essemus sancti & immaculati corã ipso in charitate, & postea sequatur: prædestinãs nos in adoptionẽ filiorũ per Iesum Christũ in ipso. Cũ inferioribus aũt sic: in charitate prædestinans nos in adoptionẽ filiorũ per Iesum Christum in ipso. Differentiã uero Græci sermonis προορίσας & ὁρισθέντος Latinus sermo non explicat. Superior quippe sermo ad eos refert, qui antea nõ fuerũt, & priusquã fierẽt de his cogitatũ est, & postea substiterunt. Inferior uero de eo quem nulla cogitatio, uolũtas nulla præcessit, sed semper fuit & nunquã ut esset accepit exordiũ. Vnde recte nunc de his qui cũ ante nõ essent postea substiterunt dicit προορισθέντες. De filio uero, hoc est, de dño nostro Iesu Christo, in alio loco scriptũ est ὁρισθέντος: quia semper cũ patre fuit, & nunquã eum ut esset uolũtas paterna præcessit. Ex quo colligit semper patrẽ, semper fuisse filiũ, & in quib. æternitas coæqualis est, eandẽ esse naturã. Nec nõ etiã hoc inferẽdũ, quod cũ prædestinet nos, siue præfiniat deus in adoptionẽ filiorũ per Iesum Christũ: tamen nõ ante filij esse possumus: nisi filij eius Iesu Christi fidẽ & intelligentiã recipiamus. Et ille quidẽ natura filius est: nos uero adoptione. Ille nunquã fili-

B us nõ fuit: nos antequã essemus prædestinati sumus, & tunc spiritũ adoptionis accepimus, quãdo credidimus in filiũ dei. b ¶ *Secundum, etc.*] Verbũ εὐδοκίαν, quod Latinus interpretatus est, placitũ: apud Græcos cõpositũ est ex duobus integris ἀπὸ τοῦ εὖ καὶ τοῦ δοκεῖν, à bene & à placito, quod nos possumus dicere beneplacitũ: quia non statim omne quod placuit & bene placere potest: sed ibi tantũ, εὐδοκία, hoc est beneplacitũ dicit: ubi quod placuit, recte placitũ cõprobatur. Hũc aũt sermonẽ de Hebraico רצון LXX. interpretes trãstulerũt: rebus nouis, noua uerba fingẽtes. Inuadũt itaq; in hoc loco occasionẽ, qui ante conditionẽ mũdi, animas putant cũ angelis & cæteris uirtutũ nominibus in cœlesti Hierusalẽ fuisse uersatas: quod nec beneplacitũ dei nec in laudẽ gloriæ eius & gratiæ possit intelligi, alios nudos, barbaros, seruos, debiles: alios diuites, Romanos liberos, sanos, ignobiles uel nobiles in diuersa orbis parte generari: nisi causæ præcesserint, quib. ex meritis

Rom.9.d hæc animarũ unaquæq; sortita sit. Et illud quod ad Romanos scriptũ se quidã putant nosse, nec norũt: An nõ habet potestatẽ figulus de eadẽ massa facere aliud uas in honorẽ, aliud in contumeliã: ad eundẽ sensum referũt: ut quomodo uita bona siue mala, laboriosa uel facilis, frustra in isto mundo agitur, nisi credamus dei futurũ iudiciũ esse: ita & diuersitas in hoc mũdo nascẽtium iustitiã dei arguat, nisi animarũ merita præcesserint. Si enim, inquiũt, hæc nõ ita accipimus, nec beneplacitum uolũtatis dei erit, nec in laudẽ gloriæ & gratiæ eius, alios elegisse ante constitutionẽ mũdi, ut essent sancti & immaculati, & haberent adoptionẽ per Iesum Christũ: alios ultimæ cõditioni, & pœnis perpetuis destinasse. c ¶ *In laudem, etc.*] Quæ laus, inquiunt, gloriæ gratiæ dei est, alios gratificare in Christo: alios æternis præparare supplicijs: amare Iacob antequã oriatur ex utero: odisse Esau priusquã digna odio perpetraret: nisi causæ præ-

C cesserint quæ iustitiã dei probent. Omnis ergo gratia quam consequimur in gloriã & laudẽ eius qui nos gratificauit in dilecto, hoc est in dño nostro & saluatore cõplet: quia absq; sapientia, ueritate, iustitia, pace redemptione, cæterisq; uirtutibus, nullũ bonum intelligi potest. Nec putandum quod in Latinis codicibus habetur scriptũ esse, in dilecto filio suo: sed simpliciter, in dilecto. Et si quidem esset additum, dilecto dei uel dilecto patris, esset simplex intelligentia omnium opinione uulgata, quod dominus noster Iesus Christus diligeretur à patre: sed magnũ aliquid proprietati filij concederemus cũ sic filius diligeretur ut cætera. Dicitur quippe ad deum: Diligis omnia & ni- Sap.11.d
hil abijcis eorũ quæ fecisti: Neq; enim odio quid habens condidisti. Aut si esset appositũ, in qua gratificauit nos in dilecto præ omnibus, uniuersus scrupulus fuisset ablatus, quia & patriarchas & prophetas & omnes sanctos uiros scimus à deo fuisse dilectos. Nũc uero in eo quod absolute locutus est dicẽs, in dilecto: ita mihi intelligendum uidetur, ut subaudiatur ab omnibus. Si enim Christus ut sæpe iam diximus sapiẽtia est, iustitia, pax, gaudiũ, continentia, & cætera, hæc uirtutũ uocabula etiam hi qui sequi nequeũt diligunt, & nullus tam confessi sceleris est, ut nõ sapientiam & iustitiã amare se dicat. Quomodo & de substantia dei omniũ hominũ cõsentit opinio quod diuina sit, & nullius sensu facile comprehendatur: errat uero unusquisq; dũ talem uel talem eam putat: ita & Christum secundum id quod diuersas uirtutes sonat omnes diligũt, licet plures factis non possint probare quod diligũt. Ille est dile- D
ctus quẽ æstimo & in Esaia significari: Cantabo dilecto Esa.5.a
canticũ dilecti uineæ meæ, & uinea facta est dilecto. Et in uigesimooctauo psalmo: Conteret dominus cedros Libani, & cõminuet eas ut uitulũ Libani, & dilectus sicut filius unicornium. d ¶ *In quo habemus redemptionem per sanguinem ipsius, remissionem peccatorum.*] Ille redimitur, qui captiuus est, & in hostium ueniens potestatem liber esse desiuit: ita & nos quidam dicunt in hoc mundo esse captiuos, & sub principibus & potestatibus iugo seruitutis teneri: nec ante uinctas catenis explicare manus, & oculos sursum attollere, nisi redemptor aduenerit. Sed quis iste aiunt tãtus & talis, qui possit precio suo totũ orbem redimere? Iesus Christus filius dei proprium sanguinem dedit, & nos de seruitute eripiens, libertate donauit. Et reuera si historijs gentilium credimus quod Codrus & Curtius & Decij Mures, pestilentias urbium, & fames & bella suis mortibus represserint: quanto magis hoc in dei filio possibile iudicandum est, quod cruore suo, non urbem unam sed totum purgarit orbem? Dupliciter uero sanguis Christi & caro intelligitur: uel spiritualis illa atq; diuina, de qua ipse dixit: Caro mea uere est cibus, & sanguis meus ue- Ioan.6.f
re est potus: Et, nisi manducaueritis carnem meam, & sanguinem meum biberitis, non habebitis uitam æternam. Vel caro & sanguis quæ crucifixa est, & qui militis effusus est lancea. Iuxta hanc diuisionem & in sanctis eius diuersitas sanguinis & carnis accipitur: ut alia sit caro quæ uisura est salutare dei: alia caro & sanguis quæ regnum dei non queant possidere. Consequenter autem post redemptionem sanguinis Christi, remissionem accepisse scribimur peccatorum: Quia nisi redempti fuerimus, frustra nobis peccata donantur. Nec ante ueniã accipere possumus delictorũ, & serui esse cessamus, nisi preciũ pro nobis cruentus quondã uictor acce-

torum, Sĉcundum diuitias gratiæ eius, qua abundauit in nobis. In ômni ſapientia & prudentia notum nobis faciens myſterium uoluntatis ſuæ. Secundum plâcitum ſuum quod propoſuit in eo in diſpenſatione plenitudinis temporum. Recâpitulare omnia in Chriſto, quæ in coelis & quæ in terra in ipſo. In qûo & ſorte uocati ſumus: prædeſtinati ſecundum propoſitum eius qui uniuerſa

A acceperit. a ¶ *Secundum, etc.*] Qui intelligit hoc quod
Eph. 2.b dictū eſt: Gratia eſtis ſaluati, & nõ ex operibus, & quin
Luc. 7.f quaginta & quingentorū denariorū in euangelio debitorē, quod cui plus dimittitur, plus diligat: iſte poteſt ſcire quod ſecundū diuitias ſuas dei gratia abundarit in uobis: maxime in eccleſia de gentibus cõgregata, quæ aliena fuit à teſtamento & promiſſionib. Iſrael: cuius delicto nos ſalutē cõſecuti ſumus. An non eſt magnitudo gratiarum in Paulo & in cęteris ſanctis
1.Cor. 6.a de quibus dicitur: Neſcitis qm̃ angelos iudicabimus? & in alio loco: In quē
1.Pet. 1.b deſiderãt angeli cõſiderare, & rurſum: Pater da ut quomodo ego & tu unū ſumus, ſic & ipſi in nobis unū ſint. Has diuitias gratiarū ille in ſe nõ facit uacuas, qui quãtū ualet humana fragilitas, nititur, laborat atq; contendit, & cū Apoſtolo loquitur: Gratia eius in me nõ fuit uacua. Qui uero beneficij magnitudinē non recordans ad deteriora delabitur, in iſto diues gratia dei, & opulēta largitio paupertate tenuatur. b ¶ *In omni ſapientia, etc.*] Sapiētiam & prudentiā eſſe diuerſas, Stoici quoq; opinantur, dicentes: Sapientia eſt rerū diuinarū humanarūq; cognitio: Prudentia uero tantū mortaliū. Iuxta hanc diuiſionē poſſumus ſapientiā inuiſibiliū & uiſibiliū accipere: prudentiā uero tantū uiſibiliū. Quæritur itaq; quō uobis deus in omni ſapiētia & prudentia notū fecerit myſteriū uoluntatis ſuæ. Et quidē primū ſimpliciter accipiendū, quod myſteriū uoluntatis eius, redēptio noſtra ſit per ſanguinē filij ipſius, & remiſſio peccatorum,
B ſecundū diuitias gratiæ eius qua abundauit in nobis: Quod ſcilicet nos in domini paſſione credētes, quæ eſt ſtultitia non credentibus: ſapientiā poſſideamus atque prudentiā. Deinde quod per ſcripturas ſuas nobis nota fecerit uniuerſa myſteria: quomodo primū coelū & terrā machinatus ſit, & omnia quæ intra ea ſunt fecerit, ordinarit atq; diſtinxerit: ut plaſmatus homo, & uſque ad paſſionē Chriſti mundus impletus ſit: quomodo ex uiſibilibus ea quæ ſunt inuiſibilia cognoſcantur. Ad extremū, quod etiā ea quæ in terra ſunt, ſapientia indigeant atq; prudētia. Quotus enim quiſq; noſtrū ſcit quid ſit illud quod aues in aera ſuſpēdat, piſces in fluctibus non necet: hominum greſſus promoueat, & rabiē incitet beſtiarū. Sed qui diligens lector eſt, ſtatim nobis illud opponet: Si ex parte cognoſcit Paulus & ex parte prophetat, & nunc uidet per ſpeculū in ænigmate: quō uel ipſi uel Epheſijs in omni ſapientia atq; prudētia dei myſterium reuelatum eſt. Hac itaq; neceſſitate cõpellimur mutare ordinē lectionis, & facere ſecundū placitū uoluntatis ſuæ, in laudem gloriæ gratiæ ſuæ: in qua gratificauit nos in dilecto: in quo habemus redēptionem per ſanguinē ipſius, remiſſionem peccatorū: ſecundū diuitias gratiæ eius, qua abūdauit in nobis in omni ſapientia & prudentia; ut cū hucuſq; diſtinxerimus: quo ſcilicet, omni ſapientia & prudētia, ad ſuperiora iūgantur: deinceps inferamus: notū faciēs nobis myſterium uoluntatis ſuæ ſecundum placitum ſuum. Poteſt aūt & hac inueniri ſententia, quod ex parte uideãt & ex parte propheteni: nunc in omni ſapientia & prudentia, dici reuelatum eis eſſe myſteriū: Nõ quo ipſi in omni ſapientia & prudentia myſterium didicerint: ſed deus in omni ſapientia ſua atq; prudētia iuxta quod conſequi poterant, eis myſterium reuelauerit. c ¶ *Secundum placitum ſuum, etc.*] Supra dixerat, ſecundum placitum uoluntatis ſuæ: nunc ſecundū placitum ſuum, uolūtate detracta. Ibi προορισμόν, id eſt, prædeſtinationem in adoptionē filiorū per Ieſum Chriſtū poſuit: hic uero πρόθεσιν, id eſt, propoſitionē. Inter prædeſtinationē autē & C
propoſitū hi qui ſolēt inter uerba diſcutere, hoc aſſerūt intereſſe: quod prędeſtinatio alicuius rei multo ante in mente eius q deſtinet quid futurū ſit præfiguret. Propoſitū aūt, cū iam uicina ſit machinatio, & penè cogitationē ſequatur effectus. Quod uero ait: ꝓpoſuit in eo, ad myſteriū referendū eſt: Si quidē ſupra dixerat: ut notum faceret nobis myſterium uoluntatis ſuæ: quod myſterium diſpenſatio eſt plenitudinis temporū, ut ſtatuto tempore omnia compleantur. Quomodo enim hæres quãdiu paruulus eſt, licet ipſius bona ſint, tamen needū ei debetur hæreditas: ita & myſteriū quod prædeſtinatū fuerat á deo in adoptionem filiorum eius, ante nõ potuit diſpenſari, niſi ſuo ueniret tempore. De quo & alibi numero ſingulari Paulus ait: Vt aūt uenit plenitudo tem- Gal. 4.a
poris, miſit deus filiū ſuum: qui ante uenire nõ potuit, niſi myſterium temporis impleret. d ¶ *Recapitulare omnia in Chriſto, etc.*] Pro recapitulare in Latinis codicibus ſcriptū eſt, inſtaurare. Et miror cur ipſo uerbo Gręco non uſi ſint tranſlatores: cū iſtiuſmodi licētia, dialectica & philoſophia ſicut in Græco habentur aſſumptæ ſint. Nã & oratores in epilogis, uel ante epilogos, in fine cauſarū propter memoriã iudicū & eorū qui audiere negocia, recordationē, id eſt, ἀνακεφαλαίωσιν ſolēt facere: ut quæ prius latius diſputarant, breui poſtea ſermone cõprehendant, & unuſquiſq; recordari eorū incipiat quæ audiuit. Senſus itaq; in pręſenti loco iſte eſt. D
Omnis diſpēſatio quæ & ante mundū & poſtea eſſe coepit in mundo: tam inuiſibilium q̃ uiſibilium creaturarum, aduentū dei filij pollicebatur: quod Adam qui de paradiſo eiectus eſt, per ſaluatorem reuocandus erat: Quod in fabricatione turris, linguarū unitas ſciſſa eſt: in Actibus apoſtolorū portendebat dona linguarum. Quod Iſaac in typo domini crucē ſuam ipſe portauit. Quod Samſon ſanctam comam nutriens, Dalilæ pauperis dilexit amplexus, & omnia cordis ſui ſecreta confeſſus eſt: ſaluatoris & eccleſiæ ex gentibus uere pauperis & egenæ myſterium ſignificabat. In cruce itaq; domini & in paſſione eius recapitulata ſunt omnia: id eſt uniuerſa in hac ἀνακεφαλαιώσει ſupputata. quod ut manifeſtius fiat, quotidianæ cõſuetudinis aliquod ponamus exemplum. Verbi cauſa: Viginti denarios erogaui, rurſum quinq;, & alios quindecim: triginta quoque & ter decies, per diuerſa tempora dedi: Hęc ſi in unum uoluero ſupputare, centenarij mihi numeri ſumma ſuccreſcit, & in uno numero habebo omnia quę ante deſcripſi. Sic itaq; uniuerſa myſteria & omnis diſpēſatio uetuſtatis: non ſolum quæ in terris, ſed etiam quæ in coelis geſta eſt, in Chriſti paſſione cõpletur. Cum enim ſemel mihi Chriſtus paſſus fuerit & ſepultus, & reſurrexerit, & ad patrem uictor aſcenderit: non neceſſe habeo ueterem numerum: quia omnia in uno teneo. Diligenter attendite, quod non ſolum omnes hiſtoriæ ſcripturarum, quas in terra geſtas ſpiritus ſanctus enumerat: ſed etiam in coeleſtibus quæ nobis occultę ſunt, in Chriſti recapitulata paſſione teneantur. e ¶ *In quo & ſorte uocati ſumus: prædeſtinati ſecundum propoſitum eius qui uniuerſa operatur ſecundum conſilium uoluntatis ſuæ, etc.*] Verbum hæreditatis & ſortis, per quas in Chriſti partem uenimus: oſtēdit uos de alia poteſtate ad aliam trãſmi-

uersa operatur secundum consilium uoluntatis suæ. Vt simûs in laudem gloriæ eius qui ante sperauimus in Christo. In quo & uos audito uerbo ueritatis, euangelij salutis uestræ, in quo & credētes signati estis spiritu sancto promissionis. Qui est pignus hæreditatis nostræ in redemptionem adoptionis, in laudem gloriæ ipsius.

A grasse, & secundum illud quod in Deuteronomio scri-
Deut. 32.a ptū est: Quando diuidebat altissimus gentes cum disseminaret filios Adam, de angelorum diuone ad partem dñi esse translatos. Et illi quidē aliena & sibi uel cōmissa
Psal. 21.a uel usurpata tenuerūt: iste uero recepit sua, & ascendēs in altū captiuā duxit captiuitatē: id est eos qui ante capti fuerāt in perditionē, ipse cepit ad uitam ut reduceret in excelsum: & quodammodo est capta captiuitas, dum per secundam captiuitatem qui prius capti fuerant liberantur. Considerandū quod & hic προορισμός & πρόθεσις, id est, prædestinatio & propositū simul positæ sint: iuxta quæ operatᷣ omnia deus secundū consilium uolūtatis suæ. Nō quo omnia quæ in mūdo fiāt, dei uolūtate & cōsilio peragantᷣ: alioquin & mala deo poterūt imputari: sed quo uniuersa quæ facit, cōsilio facit & uolūtate: quod scilicet & ratione plena sint & potestate faciētis. Nos homines pleraq; uolumus facere consilio: sed nequaquā uoluntatē sequitᷣ effectus. Illi aūt nullus resistere potest, quin omnia quæ uoluerit faciat. Vult aūt ea quæcunq; sunt plena rationis atq; cōsilij: uult saluari oēs & in agnitionē ueritatis uenire. Sed quia nullus absq; propria uolūtate saluatᷣ, liberi enim arbitrij sumus: uult nos bonū uelle: ut cū uoluerimus, uelit in nobis & ipse suum implere consilium. a ¶ *Vt simus, etc.*] Si sperauimus tantum dixisset in Christo, & non præmisisset, ante sperauimus, quod Græce dicitur προηλπικότας, esset manifestior sensus, eos qui sperauerunt in Christo, sorte uocatos esse & prædestinatos se-
B cundū propositū eius, qui uniuersa operatur iuxta cōsilium uoluntatis suæ. Nunc uero præpositionis adiectio, ad illā nos intelligentiā trahit, de qua superius disputauimus, exponentes hoc quod scriptū est, Qui benedixit nos in omni benedictione spirituali, in cœlestibus in Christo: sicut elegit nos in ipso ante constitutionē mundi, ut essemus sancti & immaculati coram ipso: quod scilicet sicut iam nos benedixerit omni benedictione spirituali in cœlestibus, & elegerit ante constitutionē mūdi: ita etiā nunc sperasse ante dicamur in Christo, ex eo tēpore quo electi & prædestinati & benedicti sumus in cœlestibus. Alius uero hoc dogma non sustinens, quod ante fecrimus & sperauerimus in Christo, q̄ in isto corpore degeremus: illā intelligentiā transferet: ut dicat, in aduentu dñi saluatoris, quādo in nomine eius omne genu flectetur cœlestiū, terrestriū & infer-
Philip. 2.b norū, & omnis lingua confitebitᷣ, quia dñs Iesus Christus in gloria est dei patris: cū ei fuerint uniuersa subiecta: alios uoluntate, alios necessitate subijciēdos, & eos qui ante præsentiā maiestatis eius sperauerint in eum, futuros esse in laudem gloriæ eius, & uocari ἐπελπικότας. eos uero qui reperti fuerint necessitate credētes eo tempore quo nec diabolus & angeli eius poterunt negare regnantem, esse sperantes, sed non in laudem gloriæ eius: quod quidē & nunc ex parte uidemus expleri: quia alia sit merces eius qui uoluntate sequatᷣ deum, alia qui necessitate. Veruntamen siue per occasionem siue per ueritatē tantum Christus annuncietur: dummodo sciat & sperans & ante sperans quod pro diuersitate spei diuersa sint præmia recepturi. b ¶ *In quo & uos audito uerbo ueritatis, euangelij salutis uestræ, etc.*] In quo haud dubium quin in Christo: inter cæteros qui audierunt: uos quoq; Ephesij uerbum ueritatis audistis euangelium salutis uestræ: cui credentes, signati estis spiritu repromissionis sancto. Videtur autem iuxta ordinem

lectionis non stare sententia: nec ei quod prælatum est, C
In quo & uos audito uerbo ueritatis euāgelij salutis uestræ: redditum aliquid quod sequatur: quia statim secūdo ponitur, in quo: quod quia superfluum est, sublatū é medio potest textum reddere lectioni. Hoc autem patiebatur Paulus de nimio amore Christi: ut eum semper quem diligebat, etiā superflue & extraordinarie nominaret. Quod potest absq; nobis in omnibus epistolis eius lector diligens inuenire. Vnde & nunc propterea secundo positum, in quo, ordinē deprehenditur turbasse sententiæ, & anteriorē promissionē reliquisse pendentem. Neq; uero parua laus Ephesiorum est: nō prædicationem, sed uerbum ueritatis audisse. Si quidē inter prædicationē & uerbum ueritatis multam esse distā-
Ephes. 2.a tiam, & in alia epistola legimus: Et uerbū, inquit, meū & prædicatio mea, non in persuasibilibus sapiētiæ uerbis, sed in ostensione spiritus & uirtutis. Quæramus diligentius, ubi alibi scriptum sit, quod uerbum quis audierit ueritatis: ut ex collatione eorum possit perspicue Pauli sensus aperiri: ubi quoq; euangelium nominatū sit: siue cum additamento siue absolute. Verbi gratia cū additamento, euangelium meum, & euangelium Iesu Christi, & euangelium æternum: uel quod nunc dicitur ad Ephesios, euāgelium salutis uestræ. Absolute uero: ut cum loquitur de Luca, Cuius laus in euangelio per omnes ecclesias. Signatur autem qui audierit uerbum ueritatis & crediderit in eo, spiritu repromissiōis sancto. Quia multi sunt qui audierunt, & increduli per-
manentes, nequaquam signaculum sancti spiritus con- D
secuti sunt. Dicitur & ad principem Tyri: Tu es signaculum similitudinis dei. Signaculum autē dei est: ut quomodo primus homo conditus est ad imaginem & similitudinem dei: sic in secunda regeneratione quicunque spiritum sanctum fuerit consecutus, signetur ab eo, & figuram conditoris accipiat. Quærendū etiam ubi alibi scriptum sit: spiritus repromissionis sanctus: uel quid significet. Ego enim æstimo quia sicut spiritus sanctus sanctum facit eum cui fuerit infusus, & spiritus sapientiæ, sapientem, & intelligentiæ, intelligentem, & consilij, cautum atq; consultum, & fortitudinis, fortem, & scientiæ, scientem, & pietatis, pium, & timoris, timidū, deiq; timore trepidantem: ita & spiritus repromissionis uel spiritus dei, sponsorem & deum facit eum in quo habitauerit. Quomodo econtrario immundus spiritus immundum facit, & spurcam sibi domum præparat spurcus habitator: fornicationis quoq; spiritus efficit scor-
tatores: de quibus & propheta loquitur: Spiritu forni- Osee 4.c
cationis seducti sunt: nequam spiritus nequā facit homines atq; peruersos, & dæmoniacus, dæmones: qualisq; fuerit liquor, qui nouæ testæ infusus est, talem diu testa & odorem retinet & saporem. c ¶ *Qui est pignus hered. etc.*] Pignus Latinus interpres pro Arrabone posuit. Non idipsum autem Arrabo quod pignus sonat. Arrabo enim futuræ emptioni quasi quoddā testimonium & obligamentū datᷣ. Pignus uero hoc est, ἐνέχυρον, pro mutua pecunia opponitur: ut cū illa reddita fuerit, reddenti debitū pignus á creditore reddatᷣ. Rursum in eo ubi ait: in redēptionē adoptionis, nō habet in Græco υἱοθεσίαν, sed περιποιήσεως: quā nos acquisitionē siue possessionem possumus dicere: nec tamē uim sermonis expressimus. Multa enim uerba sunt, quæ nec de Græco in Latinum transferri ualent, nec de Hebraico in Græcum, & reciproce nec de Latino in Græcū, nec de

A de Græco in Hebræū. Quicunq; igit non tantū spiritū sanctū, sed spiritū sanctum repromissionis acceperit, simul consequet & arrabonē hæreditatis, quæ hæreditas uita perpetua est. Et quomodo ex arrabone æstimatur qualis emptio futura sit, & quæ possessio: uerbi causa: ex decem solidis, centum solidorū uilla, & ex cētum solidis mille solidorū possessio: ita ex uarietate arrabonis, hæreditatis quoq; postea secuturę magnitudo cognoscitur. Quamuis autē sanctus sit aliquis atque perfectus, & omniū iudicio beatitudine dignus putetur: tamen ad futuram hæreditatem nunc arrabonem est spiritus cō secutus. Si aūt arrabo tātus, quanta erit ipsa possessio? Quomodo aūt arrabo qui nobis tribuit: non est extra nos, sed intra nos est: sic & ipsa hæreditas, hoc est regnū dei qđ intra nos est, in nobis uersat intrinsecus. Quæ enim potest esse maior hæreditas, q̄ contemplari & uidere sensu pulchritudinē sapientiæ & uerbi & ueritatis & luminis, & ipsius ineffabilē & magnificam dei considerare naturā: omniumq; quæ ad similitudinē dei condita sunt, substantiā contueri? Iste autem spiritus repromissionis sanctus qui est arrabo hæreditatis nostræ, idcirco nunc sanctis datur, ut redimant & copulent deo in laudē gloriæ ipsius. Non quod deus laude alicuius indigeat, sed quo laus dei laudatoribus prosit, & dum
B per singula opera maiestatem ipsius magnitudinemq; cognoscunt, ad laudandum eum miraculo stuporis erumpant. a ¶ *Propterea & ego audiens, etc.*] Licet uerbi ad uerbum expressa translatio possit Apostolum diligenti excusare lectori, quod uideatur omnis sententiæ scatere contextus, & soloecismus fieri, tamen & in Græco unum sonat. Vnde & nos Græcis potius calumniatoribus respondentes, conabimur ita iuxta sensum tēperare ordinem lectionis, ut dicamus: Audiens fidem uestram in domino Iesu & in omnes sanctos eius: uidensq; differentiam fidei uestræ in dominum & in omnes sanctos eius: non cesso gratias agere & memoriam uestri facere in orationibus meis, ut domini nostri Iesu Christi deus, pater autem gloriæ, det uobis spiritum sapientiæ & reuelationis. Quod autem sequitur: illuminatos oculos cordis uestri: ita per Hyperbaton reddi potest: Propterea & ego audiens fidem uestram in domino Iesu in agnitione eius, illuminatos oculos cordis uestri & in omnes sanctos: non cesso gratias agens pro uobis, memoriam uestri facere in orationibus meis, ut deus domini nostri Iesu Christi pater gloriæ det uobis spiritum sapientiæ & reuelationis in agnitionem: ut sciatis quæ sit spes uocationis uestræ, &c. Porro deus domini nostri Iesu Christi, pater autem gloriæ, ita intelligendus, ut quomodo dominus noster Iesus Christus, ipse est sermo, sapientia, ueritas, pax, iustitia, fortitudo: ipse sit etiam gloria: secū
Leuit. 9.d dum illud quod alibi dicitur: Apparebit gloria dei, &
Num. 9.c in omni pene ueteri lege, scriptum est super taberna
Psal. 66.b culum testimonij uisam esse gloriam dei. Et psalmista canit: Exurge gloria mea, exurge. Quæ gloria illuminans suo fulgore mundum, templum sibi de uirginali utero fabricata est. Cuius templi pater gloriæ efficitur deus. Et ubi Christus gloria est, ibi tantum pater dicitur: ubi Iesus, ibi deus eius, absque additamento

Propterea & ego audiens fidem uestram in domino Iesu & in omnes sanctos, non cesso gratias agens pro uobis, memoriam uestri faciens in orationibus meis: ut deus domini nostri Iesu Christi pater gloriæ det uobis spiritum sapientiæ & reuelationis in agnitione eius, illuminatos oculos cordis uestri. Vt sciātis quæ sit spes uocationis eius, & quæ diuitiæ gloriæ hæreditatis eius in sanctis: & quæ sublimis magnitudo uirtutis eius in nos qui credimus secundum operationem potentiæ uirtutis eius: quam operatus est in Christo suscitans illum à mortuis

aliqoo nominatur. Iste igit deus assumpti hominis: pa C
ter uero gloriæ, sapiētiæ, ueritatis, dat credētibus in filium suum spiritum sapientiæ & reuelationis: ut sapientes fiant, & reuelata facie gloriā dñi contemplent. Quæ sapientia & reuelatio cum eos sapientes fecerint, & mysteria illis occulta aperuerint: statim sequitur ut habeāt illuminatos oculos cordis. Ex uerbis præsentib. approbatur secundū exterioris mēbra hominis, etiam interioris hominis membra dici. Ecce enim manifeste cordis oculos appellauit: quos absq; sensu & mente intelligere non possumus: Huic & illđ psalmistę conuenit: Illumina oculos meos ne unquam obdormiā in morte. Et alibi:
Sapiētis oculi in capite eius. Si enim simpliciter oculos Psal. 12.a
carnis accipimus: utiq; nō solū sapiēus, sed etiā insipiē Eccl. 2.b
tis oculi in capite eius sunt. Caput itaq; sapiētis, sensus accipitur: qui alio uerbo mens & animus & principale cordis appellat. Quod uero ait, in agnitione eius, id est ἐπιγνώσει αὐτοῦ, quidā sic intelligunt: ut inter γνῶσιν καὶ ἐπίγνωσιν, hoc est, inter notionē & agnitionē illud intersit: qđ notio eorū sit quæ ante nō sciuimus, & ea postea scire cœpimus. Agnitio uero eorū quæ prius scientes deinceps scire desiuimus, eorumq; postea recordamur: & priorē quādā uitā in cœlestibus suspicant, post quā in corpora ista deiecti & obliti dei patris, nunc eū
per reuelationē cognouimus: secundū illud: Reminiscē D
tur & conuertent ad dñm omnes fines terræ, & cætera Psal. 21.f
his similia replicātes. b ¶ *Vt sciatis, etc.*] Cui semel iuxta orationē Pauli datus fuerit spiritus sapiētiæ & reuelationis, ut apertis oculis cordis aspiciat: iste sciet quæ reposita sunt uocatis, & quę sperāda sanctis dei: quę abundāter & large his q̄ hæreditatē ipsius sustinent est daturus. Ad quā notitiam, magnitudo uirtutis dei est necessaria: in his qui iuxta similitudinē Pauli, credētes uocant, per quā operatus est deus in Christo Iesu quem à mortuis resuscitauit. Dupliciter aūt intelligenda hæreditas: siue quod primogenitus omnis creaturæ hæreditas sit animæ domini nostri Iesu Christi, & eius qui ex corpore & anima assumptus est hominis: nosq; cū hęreditate animæ hæreditemus deū uerbū: siue quod in Christo hæreditas nostra sit, patris & filij & spiritus sancti una diuinitas: Vt quomodo uocat hæreditas domorū atq; uillarū ea ipsa quæ ab hæredibus possident: sic ipse deus hæreditas credentium sit atq; sanctorum. Scri
ptum est & in ueteri testamento: Filijs autem Leui non Num. 18.e
dabitis hæreditatē in medio fratrum suorum: quia ego Iosue 13.b
pars eorum. Et alibi: Dominus hæreditas eorum est. Et Deut. 18.a
sanctus qui extra deum nihil habere se nouit, audacter Psal. 72.d
loquitur: pars mea dominus: Et, tu es pars hæreditatis & 15.b
meæ & calicis mei. Non ergo parui studij est ut sciamus spē uocationis & diuitias gloriæ hæreditatis dei in sanctis. Ea quippe indigemus ad hæc cognoscēda uirtute, qua etiā in filio suo deus usus est suscitando: quem suscitauit non semel, sed semper à mortuis, & fecit eum in mortuis liberum, nulla mortis cōtagione maculatum: quotidie Christus resurgit ex mortuis, quotidie in pœnitentibus suscitatur. Non quo non habuerit etiā secūdum carnem potestatem animæ suæ ponendæ & iterū resumendæ eius: nemo quippe tollit eā, nisi ponat illā à semetipso: sed quo iuxta dispensationem carnis & filij,

A homo & filius à deo & patre suscitatus esse dicaẽ. a ¶ *Et sedere, etc.*] Per humanã similitudinẽ, dei potẽtiã demõstrauit: nõ quo solũ ponaẽ, & deus pater in eo sedeat, secũq; filiũ habeat residentẽ: sed quo nos aliter iudicantẽ atq; regnantẽ nisi per nostra uerba intelligere nequeamus. Ad hoc pertinet & illud qđ in centesimonono psalmo scriptũ est: Dixit dñs domino meo: sede à dextris meis. Donec ponã inimicos tuos scabellũ pedũ tuorũ. Si enim iuxta regnantis habitum filius ad patris dexterã sedet: necesse est ei iuxta candẽ similitudinẽ maior sit ab eo q in læua parte cõsederit. Quod ut sciamus aliter intelligi q̃ litera resonat: idẽ psalmus in consequentibus docet, dicẽs: Tu es sacerdos in æternũ secundũ ordinem Melchisedec. Dñs à dextris tuis. Quomodo enim cũ filius patri ad dexterã sedeat, rursum pater à dextris eius esse phibeẽ? Aut qua ratione terra scabellũ est pedum eius, &
Esa.40.c coelũ thronus ipsius: cũ & terrã secundũ Esaiã pugillo cõtinere dicaẽ, & coelũ palmæ extensione metiri? Non enim potest intra id esse quod ab eodẽ continetẽ: nec in manu inclusum tenere à quo ipse iuxta sedentis habitũ circundetẽ. Sicut ergo proximũ esse deo, uel ab eo procul recedere, nõ secundũ locorũ spacia, sed iuxta merita sentiendũ est: quod sancti iuxta eũ sint: peccatores ue-
Esa.72.d ro, de quibus ait propheta dicẽs: Ecce qui elõgãt se à te, peribũt: ab omni eius uicinia submoueanẽ: Sic & in dextris uel in sinistris dei esse, accipiendũ est: qđ sancti à
Matt.25.c dextris eius sint, peccatores uero à sinistris: Saluatore
B quoq; idipsum in euãgelio cõprobante, cũ oues à dextris, hædos esse memoret à sinistris: Sed & ipsum uerbũ sedere: regni significat potestatẽ, per quã beneficiũ eis deus tribuit super quibus sedere dignaẽ: quod scilicet regat eos & in curru suo habeat, & ad nutũ propriũ uaga prius & libera colla cõuertat. Post hæc quærit, quomodo id quod sequiẽ possit intelligi, super oẽm principatũ, & potestatẽ & uirtutẽ & dominationẽ & omne nomẽ quod nominaẽ, non solũ in hoc seculo, sed etiã in futuro. Et quidem de dextris ac sinistris, & de sessiõe iam dictũ est. Nunc quærendũ ubi Apostolus hæc quatuor nomina, principatũ loquor, potestatẽ & uirtutẽ & dominationem, scripta repererit, & in medium unde protulerit. Neq; enim fas est eũ qui diuina lectione fuerat instructus aliquid locutũ putare quod in sanctis uoluminibus nõ habetur. Arbitror itaq; illũ aut de traditionibus Hebræorũ ea quæ secreta sunt, in medium protulisse: aut certe quæ quasi iuxta historiã scripta sunt, cum intelligeret legẽ esse spiritualẽ, sensisse sublimius, & qđ de regibus atq; principibus, ducib. quoq;, tribunis & cẽturionibus, in Numeris, & in Regnorũ libris referẽ, imaginem aliorũ principũ regumq; cognouisse: quod scilicet in coelestib. sint principatus, sint potestates, sint dominatiões atq; uirtutes, & cætera ministeriorũ uocabula: quæ nec nos possumus nominare: nec ipsum Paulũ puto ut in graui corpusculo cõstitutũ enumerare ualuisse. Si aũt sunt principatus & potestates & uirtutes & dominationes: necesse est ut & subiectos habeant & timentes & seruiẽtes sibi & eos qui sua fortitudine roborentur. Quæ distributiones officiorum, nõ solũ in præsentiarum sed etiam in futuro seculo erũt: ut per singulos profectus & honores & ascensiones & descẽsiones uel crescat aliquis uel decrescat, & sub alia atq; alia potestate, uirtute, principatu, & dominatione fiat. Nos homunculi cito in cinerem & puluerem dissoluẽdi, si con-

mortuis. Et sedere eum faciens ad dexteram suam in coelestibus super omnem principatum & potestatẽ & uirtutem & dominationem, & omne nomen quod nominatur non solum in hoc seculo sed etiã in futuro. Et [b] omnia subiecit pedibus eius, & ipsum dedit caput super omnia ecclesiæ quæ est corpus ipsius, plenitudo eius qui omnia in omnibus adimpletur. Et

sensu hominũ leuemur in reges: tantas habemus ministrorũ diuersitates & multitudines: quãtas facilius possumus sentire q̃ dicere: Verbi causa: quod præfectus in parte ciuili, iudices, ꝓuincias, & ordinẽ suũ habeat: rursum militia, in tot comites, duces, tribunos, & multiplicẽ scindaẽ exercitũ, & putamus deũ, dñm dominorũ & regẽ regnantiũ, simplici tantũ ministerio esse contentũ. b ¶ *Et om. etc.*] Huic uideẽ illud esse contrariũ, quod alibi scribiẽ: Necdũ eñ ei uidemus omnia subiecta. Sed & illud: O- Ecd.4.d
portet enim illũ regnare donec ponat oẽs inimicos sub 1.Cor.15.d
pedibus eius. Si enim necdũ ei subiecta sunt omnia & oportet eũ regnare donec ei subijciaẽ omnia: quomodo nũc sub pedibus eius deus uniuersa subiecit: maxime cũ & in alio loco Paulus ipse testeẽ: Cum aũt ei sub- 2.Cor.10
iecta fuerint omnia, tũc & ipse filius subijcieẽ ei qui sibi subiecit omnia: ut sit deus omnia in omnibus? Ergo aut secundũ præscientiã id quod futurũ est, quasi tã factũ esse cõmemorat: iuxta sensum quem supra exposuimus ubi ait: Benedixit nos in omni benedictiõe spirituali in coelestib. in Christo. Aut certe si de præterito sentiendũ est: sic debemus accipere, qđ etiã ea quę nõ sunt ei uolũtate subiecta, naturæ cõditione deseruiãt: Verbi causa, dæmones Iudæi atq; gẽtiles. Nõ eñ seruiũt Christo, nec subiecti sunt pedib. eius, & tñ quia ab eo in bonã partẽ creati sunt, subditi sunt potestati eius inuiti: tametsi aduersum eũ repugnẽt liberi arbitrij uolũtate. In hunc sensum & illud qđ sequitur coaptaẽ: Et ipsum dedit caput super omnia ecclesiæ quæ est corpus ipsius. Quõ eñ caput plurima sibi habet mẽbra subiecta: e quibus sunt nõnulla uitiosa & debilia: Ita & dñs noster Iesus Christus cũ sit caput ecclesię, hẽt mẽbra eos oẽs qui D
in ecclesia cõgregantur, tã sanctos uidelicet q̃ peccatores: sed sanctos uolũtate, peccatores uero sibi necessitate subiectos. Atq; ita fit ut etiã inimici subiecti sint pedibus eius. Quapropter in eo quod ait, omnia: uideẽ facere quæstionẽ. Nã illud quod dictũ est: Sede à dextris
meis: donec ponã inimicos tuos sub pedib. tuis. Et ali- 1.Cor.15.d
bi: Oportet enim eum regnare donec ponat oẽs inimicos sub pedibus eius: non magnopere quærit interpretẽ: ut ea quæ inimica sunt cũ fuerint superata, subijciantur pedib. eius, & in uictoris transeãt potestatẽ. Cur aũt omnia: id est, angeli, throni, dominatiões, potestates, & uirtutes cæteræ, quæ nunq̃ fuerunt cõtrarię deo, eius pedibus subijciãtur, uidetur obscurũ. Potest itaq; responderi, quod absq; peccato nullus sit, & sydera ipsa non sint munda coram deo, omnisq; creatura paueat creatoris aduentũ. Vnde & crux saluatoris non solum ea quæ in terra, sed etiam ea quæ in coelis erant purgasse perhibetur. Alius uero, omnia, nõ ad uniuersitatẽ, sed ad ea tãtũ refert, de quibus disputatũ est: uel hoc modo, omnis ciuitas cõclamauit: nõ quo aliquis tacẽs in urbe nõ fuerit, sed ex parte maxima etiã ea quæ minora sunt appel-
lãtur, & ipse Paulus apostolus: Omnes, inquit, sua quæ- Phil.2.c
runt, non ea quæ sunt dei, & omnes me dereliquerunt. Non quod Timotheus & cæteri discipuli, qui illo tẽpore quo epistolæ scribebantur cũ eo erant, illum reliquerint: sed idcirco, quia à pluribus sit desertus: ab omnibus: id est, à maxima parte desertũ se esse conqueritur.
Simile huic quid & in psalmo sonat: Omnes declina- Psal.13.a
uerunt, simul inutiles facti sunt: Non est qui faciat bonum, non est usq; ad unum. Si enim omnes declinauerunt, ergo declinauit & ipse qui loquitur. & alibi: Ego

dixi

A dixi in excessu mētis meæ, omnis homo mendax. Aut
eñ uerū est hoc quod dixit, aut falsum. Si omnis homo
mendax est, ergo mēdax est & ipse qui loquiť. Si autem
mendax est & ipse qui loquiť, ne hoc quidē quod ait ue
rū est, omnē hominē esse mendacē. Porrò si uera senten
tia est, omnes sic acci-
piendi sunt, ut supra
diximus, q᷑ magna
pars hominū mētiať.
Col. 3.c Scribit & alibi Apo-
stolus, docentes oēm
hominem: & rursum,
cōmouentes omnem
hominē, nō quod o-
mnes homines do-
cuerit: quāti eñ sunt
qui usq; hodie nec do
ctrinā apostoli audi-
re, nec nomē: sed q᷑
eos omnes doceat & admoueat, qui in ecclesia sunt, &
cupiūt scire quæ dei sunt. Sequiť: Plenitudo eius qui om
nia in omnib. adimpleť. Quod quidē sic accipiendum,
1.Cor. 15.4 quemadmodū & illud: Tūc subijcieť ei qui sibi subiecit
omnia, ut sit deus omnia in omnib. Nunc eñ deus per
partes in singulis est: in alio iustitia, in alio castitas, in a-
lio tēperantia, in alio sapiētia, in alio fortitudo, & diffici
le est etiā in sanctis uiris atq; perfectis oēs pariter esse
uirtutes. Cū aūt in fine rerū & cōsummatione mūdi, ei
fuerint uniuersa subiecta, adimplebiť oīa in omnib.
ut iuxta id quod deus est cūctis uirtutib. plenus, oīa
in omnib. adimpleať: & sint uniuersi habentes omnia,
quæ ante singula singuli possidebant. Sed & hoc quod
ait: Et ipsum dedit caput super oīa ecclesiæ quæ est cor
pus ipsius: plenitudo eius qui omnia in omnib. adim-
B pleť, nō solū hominū, sed etiā angelorū cūctarūq; uirtu
tū & rationabilium creaturarū ecclesia intelligi potest.
Necnō & hoc: Qui omnia in omnib. adimpleť, nequaq̄
ita ut resonat accipiendū, nō enim ait: Qui omnia in o-
mnib. adimplet, sed quia omnia in omnib. adimpletur.
Siquidē aliud est implere, aliud impleri, quia in altero
agētis, in altero patiētis est uerbū. Sicut ergo adimpleť
imperator, si quotidie eius augeať exercitus, & fiant no
uæ prouinciæ, & populorū multitudo succrescat: Ita &
dñs noster Iesus Christus in eo q᷑ sibi credūt omnia, &
per dies singulos ad fidē eius ueniunt, ipse adimpleť in
omnibus: sic tñ ut omnia adimpleať in omnibus, id est,
ut qui in eū credūt, cūctis uirtutib. pleni sint, & iuxta e-
uāgeliū faciāt eū ꝑficere ætate, sapiētia & gratia, nō solū
apud deum, sed & apud homines.

CAP. II

ET uōs quum essetis mortui delictis & peccatis ue-
stris in quibus aliquando ambulastis, secundū se-
culum mundi huius, secūdum principem potestatis ae-
ris, spiritus qui nunc operatur in filijs diffidentię, in qui-
bus & nos omnes conuersati sumus aliquādo in deside-
rijs carnis nostræ, facientes uoluntates carnis & cogita-
tionū, & eramus natura filij iræ sicut & cæteri. Deus autē
qui diues est in misericordia, propter multam charita-
tem suam qua dilexit nos: & cum essemus mortui pec-
catis

CAP. II

ET uos cum, etc.] Anteq̄ de singulis uerborū sensib.
disputemus, uideť ita nobis lectionis ordo reddē
dus: Et uos cū mortui essetis delictis & peccatis ue
stris, cōuiuificauit Christo deus qui diues est in miseri-
cordia, propter multā charitatē suā qua dilexit nos: &
cū essemus mortui delictis, in quibus aliq̄n ambulaui-
mos, secundū seculū mundi huius, secundū principem
potestatis aeris, spiritus qui nūc operať in filijs diffiden
tiæ, in quibus & nos oēs cōuersati sumus aliquando in
desiderijs carnis nostræ, faciētes uolūtates carnis & mē
tiū, & eramus natura filij iræ, cōuiuificauit nos Christo:
ut ἀπὸ κοινοῦ, subaudiať quasi bis dictū, & nos cōuiuifi
cauit Christo. Coniunctionē uero causalē in eo loco in
quo ait: Deus aūt qui diues est in misericordia, arbitra
mur aut ab indoctis scriptorib. additā, & uitiū inoleuis-
se paulatim: aut ab ipso Paulo qui erat imperitus sermo
ne, & nō sciētia, superflue usurpatā. Manifeste aūt mors
animæ diciť esse peccatū, ex eo q᷑ ait: Et uos cū essetis
mortui delictis & peccatis uestris, iuxta illud quoq; q᷑
Ezech. 18.4 in Ezech. scriptū est: Anima quę peccauerit, ipsa morieť.

Et quia delicta quæ græce παραπτώματα nuncupanť iu- C
xta eiusdē linguæ etymologiā propriè uerbū est scriptu
rarū, licet delicta πλημμελίαι rectius trāsferanť: Quæ-
rimus quid significent, quo'ue distent à peccatis: id est,
quid intersit inter παραπτώματα καὶ ἁμαρτίας. Aiūt eñ
quod παραπτώματα,
quasi initia peccato-
rū sint, cum cogitatio
tacita subrepit: & ex
aliqua parte cōniuen
tibus nobis, necdum
tamē nos impulit ad
ruinam. Vnde & in
xviij psal. scribiť: De-
licta, hoc est παραπτώ-
ματα, quis intelligit,
qa scilicet difficile sit
radices & initia intel-
ligere peccatorū. Pec-
catū uero esse, cū quid opere consummatū peruenit ad
finē. Quærimus quoq; quid sit, in quib. aliq̄n ambula-
stis secundū seculū mundi huius: utrū nā & aliud secu-
lū sit, quod nō pertineat ad mundū istū, sed ad mundos
alios, de quibus & Clemēs in epistola sua scribit: Ocea-
nus & mūdi qui trans ipsum sunt: An unus iste mūdus
sit, qui ab initio seculi quo factus est Adā usq; ad termi-
nū suū uolnať & transeat. Vel certe mūdus alio nomine
appelleť princeps aeris huius, qui nunc operať in filijs
diffidētiæ. Scribiť & ad Galatas: Vt eruat nos de præsen Gal. 1.a
ti hoc seculo nequā. Et in hac eadē epistola: Redimentes
tēpus, qm̄ dies mali sunt. Et dies Iacob modici dicunť Gen. 47.c
& pessimi: siue quod tēpus uitæ istius per quod clausi te
nemur in seculo graue sit & laboriosum: siue quod ipse
satanas mūdi huius, ut supra diximus, & seculi uocabu
lo nūcupeť. De quo statim in sequētibus, secūdū princi- D
pē, inquit, potestatis aeris spiritus qui nūc operať in fi-
lijs diffidētiæ. Princeps quippe aeris, & spiritus potesta
tis qui in aere isto est, diabolus intelligiť: qui nunc ope
rať in filijs diffidētiæ. In his eñ qui dño credūt nō potest
operari. De quo & infra ait: Nō est uobis pugna aduer-
sus carnē & sanguinē, sed aduersum principatus & po-
testates, aduersus rectores tenebrarum istarū, aduersus
spiritualia nequitiæ in cœlestib. Nō quo & diabolus &
satellites eius qui per mūdū istū uagātes peccata homi-
nib. insinuāt, in cœlo uersari queāt, de quo ob sua meri
ta corruerūt: sed cœlū diciť aer iste qui supra nos est, iu-
xta illud saluatoris eloquiū: Cōsiderate uolatilia cœli. Matth. 6.d
Manifestū quippe est quod uolatilia nō per cœlū uoli-
tent, sed per aerē. Sequitur: In quibus & nos omnes cō
uersati sumus aliquādo in desiderijs carnis nostræ, fa-
ciētes uolūtates carnis & mentiū. Quod ait, in quibus,
ad delicta referendū est. Superius enim quia duo pari-
ter posuerat: Et uos cū essetis mortui delictis & peccatis
uestris: & ad peccata retulerat dicēs: in quibus aliquan-
do ambulastis: ad delicta uero nihil tale uidebať secutū
quod sensum posset explere: nūc ait, in quibus delictis
& nos oēs cōuersati sumus. simulq; ne in eo q᷑ dixerat:
& peccatis uestris in quibus aliq̄n ambulastis, se per su
perbiā à peccato uidereť excipere, adiūxit, in quibus &
nos oēs cōuersati sumus. Qui aūt cōuersatū esse se dicit,
de præteritis delictis & nō de præsentibus confiteť. Con
uersati sumus, inquit, aliquādo, non in uno desiderio,
sed in desiderijs carnis nostræ. Caro quippe desiderat Gal. 5.s
aduersus spiritū, & spiritus aduersus carnē. Faciētes nō
unā uoluntatē carnis, sed plures, & nō solū uoluntates
carnis, sed etiā mentiū. Pro quo in Latinis codicib. ha-
betur, cogitationum. Inter peccatū autē carnis & men-
tiū, hoc esse puto, quod carnis peccatum, est impudici-
tia atq; luxuria, & ea quæ per ministeriū eius in libidi-

A nibus explentur. Mentium uero delictum, ad dogmata pertinet contraria ueritati & hæreticā prauitatem, ita ut possimus dicere plerosq; hæreticorū, quanq̄ hoc rarū sit, uoluntates mentiū facere, & non uoluntates carnis: & multos contra ecclesiasticos, carnis & non mentiū facere uolūtates, & esse plures qui & carnis & mentium pariter faciant uoluntates. Hæc autem diximus, non quo & hęretici carnis non faciant uoluntates: plura quippe apud eos corporis sunt uitia q̄ apud nostros. sed ut exēplo posito, facilius qđ uolebamus possit intelligi. Et eramus, inquit, natura filij iræ sicut & cæteri. Respondeant hæretici qui diuersas naturas esse cōtendūt, quomodo Paulus, quem utiq; spiritualis naturæ esse nō dubiū est, fuerit natura filius iræ, sicut & cæteri qui adhuc in errore sunt positi. Nos uero dicimus esse primū omnes homines natura filios iræ, uel propter corpus humilitatis corpusq; mortis, & quod ab adolescētia mēs hominū

Eccle. 7.c apposita sit ad maliciā. Vnde & Salomō ait: Non est iustus in terra qui faciat bonū & nō peccet. Vel qđ ex eo tēpore quo possumus habere notitiā dei, & ad pubertatē uenimus, omnes aut opere, aut lingua, aut cogitatione peccemus. Eramus igit̃ natura filij iræ sicut & cæteri, & oēs sancti qui ab ira sanguine Christi redempti sunt. Si eñ Paulus qui iuxta iustitiā quæ in lege fuit, irreprehensibiliter est cōuersatus, dicit se natura fuisse filiū iræ: cur timeamus etiā retro sanctos uiros filios iræ fuisse testari. De quibus omnib. uere dici possit: Cum aūt uenit mandatū, peccatū reuixit: ipsi uero mortui sunt. Filius aūt iræ sic accipiendū, ut filius perditionis, filius iniqui

B tans, filius mortis. Nō quo aliqua ira, mors, iniquitas & perditio subsistat in natura sua quæ filios habeat: sed quo filij dicant̃ eius rei quæ operet̃ in singulis: Sicut filij appellant̃ gehennæ, qui gehennæ ignib. consumendi sunt. Alius iræ filios sic uocatos putat ut filios diaboli. Diabolus enim perditio est & ira & mors. Deuorauit mors inualescens, & nouissimus inimicus destruetur mors. & ad ipsum diabolū, perditio factus es. Factus inquit propria uolūtate, nō ab initio sic creatus. Quomodo igitur mors dicit̃, ex eo quod inuidia diaboli mors introiuit in orbē terrarū, & per illū sunt mortui qui ante uiuebant: & perditio, quod perdat quoscūq; deceperit: Sic & ira dicit̃ propter eā quā exercet aduersum hominē feritatē. Sunt qui illud in Regnorū libris quando Dauid numerauit populū Israel, irā in se dei prouocās,

2.Re. 24.d scriptura dicēte: Et apposuit est ira dei succēdi in Israel, & incitauit Dauid dicēs: irā dñi diabolū significare putent: etēm iuxta græcæ linguæ proprietatē nō dixit genere fœminino ira dei λέγουσα, hoc est quæ diceret: sed ira dei λέγων, id est, qui diceret, genere masculino: mittit siquidē dñs irā & furorē suū per angelos pessimos. Deus ergo qui diues est in misericordia, & diues propter charitatē suā qua dilexit hominū genus, & charitatem non simplicē, sed multā, cū essemus mortui ꝓpter delicta nostra, uiuificauit nos. & nō solū uiuificauit, parū quippe hoc erat bonitati & magnitudini eius, sed uiuificauit cū Christo Iesu, unā atq; eandē nobis tribuens uitā habere cū Christo. Quidā pro eo quod nūc exposuimus: Et eramus natura filij iræ, pro natura, prorsus siue omnino, quia uerbū φύσις ambiguū est, transtulerūt. Quod & si sic sonet, iuxta ea quæ diximus, exponē

Rom. 8.d dum est. a ¶ *Gratia saluati estis.*] Si nō sunt dignæ passiones huius tēporis ad futurā gloriā quæ reuelabit̃ in nobis, gratia magis sumus q̄ opere saluati. Nihil enim possumus dño retribuere ꝓ oñib. quę retribuit nobis.

catis, conuiuificauit nos Christo. Grâtia saluati estis. Et cōexcitauit simulq; fecit sedere in cœlestibus in Christo Iesu. Vt ostēnderet in seculis superuenientibus abundantes diuitias gratiæ suæ in bonitate super nos in Christo

b ¶ *Et coexcitauit, etc.*] Supra dixerat, quod suscitauerit deus Christū à mortuis, & sedere fecerit ad dexterā suā in cœlestib. super omnē principatū & potestatē, & uirtutem, & dominationē: & omne nomē quod nominatur non solū in hoc seculo, sed etiā in futuro: Nūc uero addidit, quia & nos suscitauerit cū eo, & sedere fecerit in cœlestibus ad dexterā suam. C Quærit̃ ergo quomodo deus qui nos saluos fecit & suscitauit, simul fecerit sedere cū Christo. Et quidē qui simplicius est responsurus, hoc asserit, quod iuxta præscientiam dei id quod futurū est, quasi factū esse iam dixerit. Et quia mos iste sit scripturarū, ut interdū futura, tēpore præterito declinent̃: Verbi

Psal. 21.d causa, de cruce dñi: Foderunt manus meas & pedes. Et

Esa. 53.c alibi de passione eius: Quasi ouis ad uictimam ductus est, & adhuc de iniurijs flagellorū: Liuore eius nos sanati sumus. Et alibi: Ab iniquitatib. populi mei ductus est in mortē. Hoc aūt ideo, ne quia futura semper incerta sunt, hominū spes fluctuet & uacillet, ea quæ deus futura cognouit, apud quē nihil ambiguū est, quasi iam facta memorantur: Vt quia præterita secundū philosophos quoq; fieri infecta nō possunt, qui audierint, quasi iam facta habeant quæ futura sunt. Alius uero qui resurrectionem & regnū Christi spiritualiter intelligit, nō deliberauit dicere, iam sanctos sedere & regnare cum Christo: Quomodo enim nequaq̄ in carne sanctus est cum uiuat in carne, & habet conuersationē in cœlestib. cum gradiatur in terra: & caro esse desistens, totus uersatur in spiritū: Ita eum in cœlestib. sedere cum Christo: Luc. 17.e

Regnū quippe dei intra nos est: & ubi fuerit thesaurus Matt. 6.c

noster, ibi erit & cor nostrū: firmiq; & stabiles sedemus D

cum Christo, sapientia, uerbo, iustitia, ueritate. Potest aūt & hoc dici, quomodo arrabonē spiritus sancti accepimus, necdum totā eius plenitudinem consecuti: sic & sedere nos cum Christo atq; regnare, necdū perfectam sessionem in cœlestib. obtinentes. c ¶ *Vt ostenderet in seculis, etc.*] Quanta sit beneficij magnitudo, & q̄ multiplex gratia qua nos dñs de seculi istius perturbationibus liberatos sedere fecit & regnare cum Christo, hinc uel maxime cōprobat̃: quod in futuris seculis, nō uno sed omnibus, suā cunctis rationabilib. creaturis super nos ostensurus est gloriā, suasq; diuitias mōstraturus: Quod nos qui quondā lege tenebamur inferni, & propter uitia atq; peccata, ut operib. carnis, ita eramus & supplicijs destinati: nunc in Christo regnemus sedeamusq; cū eo. Sedeamus aūt nō in humili quocūq; loco, sed super oēm principatū & potestatē & uirtutem & dominationē, & omne nomē quod nominat̃ nō solum in hoc seculo, sed etiā in futuro. Si eñ Christus suscitatus à mortuis sedet ad dexterā dei in cœlestib. supra omnē principatū & potestatē & uirtutē, &c. & nos sedemus regnamusq; cum Christo: necesse est ut super his quæ sedet ille, sedeamus. Sed qui diligens lector est, statim requirit & dicit: quid ergo, maior homo angelis & cunctis in cœlo potestatibus? Quod quia periculosum est respōdere, principatus & potestates & uirtutes & dominationes, & omne nomē quod nominat̃ non solum in hoc seculo, sed etiam in futuro: maxime quia omnia Christi subiecta sunt pedibus, nō ad bonā partem, sed ad contrariā referet: ut dicat eas esse angelos refugas, & principē mundi istius, & luciferum qui mane oriebat̃ super quibus sancti cū Christo in fine sessuri sunt: illis quoq; tribuentes beneficiū, qui nunc infreni & male libertate sua abutentes passim uagātur, & per præcipitia corruunt peccatorū. Cum aūt tales habuerint sessores,

iuxta

A Iuxta ſedentiũ uoluntatẽ incipiẽt gubernari. Alius uero hoc quod ait, ut oſtenderet in ſeculis ſuperuenientibos abundãtes diuitias gratiæ ſuæ in bonitate ſopra nos, in Chriſto Ieſu, ad illã intelligentiã transferet, quod nõ ſimus merito noſtro, ſed gratia eius ſaluati, & maioris bonitatis indiciũ ſit pro peccatorib. magis q̃ pro iuſtis mori. Pro bono eñ forſitã quis audeat interire, & daturus nobis ſit, quæ nec oculus uidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis aſcenderunt. Quæ omnia ex parte iam dederit in Chriſto Ieſu, quia nullum abſq; Chriſto bonum dici poteſt. a

ſto Ieſu. Grãtia eñ eſtis ſalui facti per fidẽ, & hoc non ex uobis, dei eñ donũ eſt, nõ ex operibus, ut ne q̃s glorieẽ. Ipſius eñ ſumus factura, creati in Chriſto Ieſu in operib. bonis, quæ præparauit deus ut in illis ambulemus. Prõpter qd̃ memores eſtote, quia aliq̃n uos gẽtes in carne, q. dicebamini præputium ab ea quæ appellaẽ circũciſio in carne manu facta, qm̃ eratis illo tẽpore ſine Chriſto, alienati à conuerſatione Iſrael, & peregrini teſtamentorum promiſsionis, ſpem non habẽtes, & ſine deo in mundo. Nunc

¶ *Gratia enim eſtis, etc.*] Ideo, inquit, abũdantes diuitias gratiæ ſuæ, in bonitate iu ſuperuenturis ſeculis oſtenſurus eſt, quia gratia ſalui facti eſtis per fidẽ, non per opera. Et hæc ipſa fides nõ eſt ex oobis, ſed ex eo qui uocauit uos. Hoc aũt ideo, ne forſitã nobis cogitatio occulta ſubreperet, ſi per opera noſtra ſaluati non ſumus, certe uel per fidẽ ſaluati ſumus, & alio genere noſtrũ eſt qd̃ ſaluamur. Addidit itaq; & dixit: fidẽ quoq; ipſam non noſtræ uolũtatis eſſe, ſed dei muneris. Nõ quod liberũ

Rom. 9.c hominí tollaẽ arbitriũ, & ſecundũ illud Apoſtoli ad Romanos nõ ſit currentis neq; uolẽtis, ſed miſerentis dei: uerũ quod arbitrij ipſa libertas deũ habeat autorem, & ad illius beneficiũ cuncta referanẽ, cum etiã nos bonũ nos uelle ipſe permiſerit. Hoc aũt totum propterea, ne quis glorieẽ à ſemetipſo, & non à deo ſe eſſe ſaluatum.

B b ¶ *Ipſius enim ſumus, etc.*] Reddidit cauſas quare ſaluati ſomus per fidẽ, & hoc ipſum nõ ex nobis, ſed ex munere dei, dicens: Ipſius eñ factura ſumus: hoc eſt, quod uiuimus, quod ſpiramus, quod intelligimus, & credere poſſumus, ipſius eſt, quia ipſe conditor noſter eſt. Et diligẽter obſerua, quia nõ dixerit, ipſius figuratio ſumus atque plaſmatio; ſed ipſius factura ſumus. Plaſmatio quippe originẽ de terræ limo trahit. Factura uero iuxta ſimilitudinẽ & imaginẽ dei ſumpſit exordiũ. Quod in cẽteſimo quoq; octauodecimo pſalmo ſimul poſitũ diuerſa ſignificat: Manus tuæ fecerũt me & plaſmauerunt me. Factura primũ locũ tenet, deinde plaſmatio. Et quia creationis & conditionis nomẽ ad magna ſemper ſolet opera copulari, uerbi cauſa: illa urbs cõdita eſt, & ab initio creatus eſt mũdus, & unuſquiſq; ſanctorũ per uaria dogmata atq; uirtutes, in ſemetipſo mundus eſt totus, propterea nunc creati in Chriſto dicimur: & creati in operibus bonis, ſiue quæ ipſi fecimus, uel facturi ſumus: ſiue in alijs creaturis ad quæ noſtra conuerſatio trãsferẽda eſt, ut quæ præparauit deus in illis ambulemus, ſpe magna iã nobis data, dũ in his ambulaturi ſumus quæ deus magnopere præparauit. Et quia ſemel ad nomẽ creaturæ uenimus, & ſapiẽtia in prouerb. Salomonis dicit ſe creatã initiũ uiarũ dei: multiq; timorẽ ne Chriſtũ creaturã dicere cõpellanẽ, totũ Chriſti myſteriũ negant, ut dicãt, nõ Chriſtũ in hac ſapientia, ſed mũdi ſapientiam ſignificari: Nos libere proclamamus nõ eſſe periculũ eum dicere creaturã, quẽ uermẽ & hominẽ & crucifixũ & maledictionẽ, tota ſpei noſtræ fiducia profitemur: maxime cũ ex duobus uerſiculis qui præcedunt, ipſa ſapientia promittat ſe eſſe dicturã quæ poſt ſecula ſunt. Cum aũt ſecula Chriſtus fecerit, & quæ de-

Prou. 8.c inceps loquiẽ, ea ſint quæ poſt ſecula dicturã eſſe promiſerit: ad incarnationis myſteriũ, nõ ad naturã dei referenda ſunt quæ ſequunẽ: licet in Hebræis codicib. non habeaẽ: dñs creauit me initiũ uiarũ ſuarũ: ſed dñs poſſedit me. Inter poſſeſſionẽ aũt & creationẽ multa diſtãtia eſt, quia qui poſſidet, is utiq; qui eſt atq; ſubſiſtit, & eſt proprius, poſſidet. Creatur uero ille qui nõ erat anteq̃ fieret: aut certe de eo quod erat, trãsfertur in aliud: ſic & nos nũc creati dicimor in Chriſto Ieſu. Creati utiq;, nõ quia ante non fuimus, ſed creati in operibus bonis. Qd̃ Dauid quoque in pſal. L deprecaẽ, dicens: Cor mundũ crea in me deus. Et certe mũdum cor ante peccatũ habuerat, q̃n de eo dñs loquebatur: Inueni Dauid filiũ Ieſſe ſecundũ C

Pſal. 88.d

cor meũ: ſed ut ibi creatio inſtaurationẽ ſonat: ita & in nobis & in Chriſto per ſingula opera & profectus, creatura atq; cõditio accipi poteſt, ut quotidie in credẽtib. qui uarie ſecundũ merita diuerſa mõtes dicunẽ, & ualles & colles atq; cãpeſtria: Chriſtus creatus, natus & cõditus ſit. c ¶ *Propter quod, etc.*] Gentes Epheſios in carne uocãs, oſtendit in ſpiritu eſſe nõ gentes: ſicut ecõtrario Iudæi in ſpiritu gẽtes ſunt, & in carne Iſraelitæ. Quadrifariã igiẽ Iudæi diuidunẽ & gentes. Alij ſunt in carne circũciſi & in ſpiritu, qualis fuit Moyſes & Aarõ, apoſtoli, & Nathanael, cuius occultũ Iudaiſmũ dñs intuẽs ait: Ecce uere Iſraelites in quo dolus nõ eſt. Alij qui nec carne nec ſpiritu circũciſi ſunt, qualis fuit Nabuchodonolor & Pharao, & hodie barbararũ & Romanarũ gentiũ multitudo quæ nõ credũt in deũ. Tertij qui tm̃ in carne ſunt circũciſi, & ſpiritũ incircunciſum habent, ad quos propheta dicit: Circũcidimini deo ueſtro, & nolite circũcidere carnẽ præputij ueſtri. Et alibi: Omnes gẽtes in circũciſi carne, domus oero Iſrael incircũciſi ſont corde. Extremi de quibus nunc diciẽ, quia aliquando uos gentes in carne qui dicebamini præputiũ, ab ea quæ dicitur circũciſio in carne manu facta: qualis hodie uniuerſa eſt turba credentiũ, & totus ẽ gentib. mundus eſt plenus. Ad diſtinctionẽ igitur ſpiritualiũ gentiũ Iudæorũ, Epheſij gentes oocanẽ in carne, quia ſecondũ ſpiritũ Iſraelitæ ſunt. Nam & in alio loco carneũ Iſraelem ſcriptura commemorans ait: Videte Iſrael ſecundum carnem, quia in ſpiritu nõ erat Iſrael. Pulchre aotem etiam uerba moderatus eſt, qui dicebamini præputium. Dicebamini inquit præputium, nec eratis, ab ea quæ dicitur circũciſio in carne manu facta. Non quo ſit circũciſio, ſed quo ipſa ſibi hoc nomen aſſumat, & ſit uere circunciſio manu facta, non ſpiritu. Simul & illud eſt attendendum quod nos quos ſine Chriſto alienatos quõdam à cõuerſatione Iſrael eſſe memorauit, & peregrinos à promiſſionibus & teſtamento dei: nunc poſtquam in Chriſtum credidimus, ſicut repromiſſiones & teſtamenta eius accepimus: ita conuerſationem quoq; habere dicamur Iſrael, quomodo cõuerſatio uniuerſa legalis expletur in nobis, quia uidelicet lex ſpiritualis eſt, & magis circũcidamur, & ſabbatizemus in ſpiritu, ſpirituales uictimas offerentes: illorũ templo altariq; deſtructis, nos deo fructuũ noſtrorũ decimas offeramus, nos immolemus agnũ immaculatũ: & accincti lumbos, expediti paſcha comedamus. Sicut enim circuncíſio dicitur in carne manu facta: ita ad diſtinctionem eius intelligitur alia eſſe circuncíſio, quæ non ſit, ut diximus, manu facta, ſed ſpiritu. Quod autem ait: Spem non habentes, & ſine deo in mundo: Non quo plures deos, antequã in Chriſtũ crederent Epheſij non habuerint, atq; ueneratí

Ioan. 1.g

D

Hier. 4.g

1. Cor. 10.d

sint

Nûnc autē in Christo Iesu uos qui aliquando eratis longe, facti estis prope in sanguine Christi, ipse est enim pax nostra. Qui fecit utrūq; unum, & medium parietem maceriæ soluens inimicitiam in carne sua, legem mandatorum in dogmatibus euacuans, ut duo cōderet in seipso in unum nouum hominem, faciens pacem ut reconcilia ret utrunq; in uno corpore deo, per crucem interficiēs inimicitiam in ea: & ueniens euangelizauit pacem uobis qui longe eratis, & pacem his qui prope, quoniam per ipsum habemus accessum uterq; in uno spiritu ad patrē. Ergô non estis peregrini & accolæ, sed ciues sanctorum & domestici dei, superædificati super fundamentum apostolorum & prophetarum, ipso summo angulari lapide Christo Iesu. In quo omnis ædificatio compaginata, crescit in templum sanctum in domino. In quo & uos coædificamini in habitaculum dei in spiritu.

A sint: sed quo, qui absq; deo uero sit, nullū deum habeat.
Et significanter additum est, sine deo in mundo. Habe-
bant quippe deū, quē eos habituros deus ante cogno-
uerat: & apud præscientiā dei non erant sine deo, sed in
mundo erāt absq; deo. a ¶ Nunc autem in, etc.] Deus u-
biq; est, & totus ubiq;
est: à quo quis potest
separari, cū in eo sint
omia, & ipse per pro-
Hier.13.b pheta loquatur: Ego
deus appropinquās
& nō de longe: Et psal
mista testaṫ: Si ascen-
dero in cœlū, tu illic
es: si descendero in in
fernū, ades. Cum igi-
tur in eo sint omnia,
procul tamen esse ab
impijs dicitur, iuxta
Pro.15.d illud: Longe est domi
nus ab impijs. Iste à
quo impij lōge sunt,
uicinus est sanctis. De
uiq; cum & ab Ephe-
sijs esset procul, in san
guine Iesu prope eis
factus est. Et diligen-
tius intuendū, quod
absq; cruore dñi Iesu
nemo appropinquet deo, quia ipse est pax nostra, di-
Ioan.14.d cens Pacem meā do uobis, pacē meā relinquo uobis.
Quomodo enī sapiētia sapientes facit, & iustitia iustos,
& sanctificatio sanctos, & uiuētes uitæ: sic & ipse pax, nos fa-
Psal.119.b cit esse pacatos, ut dicamus: Cū his qui oderūt pacē, e-
B rā pacificus. Si aūt Christus credentiū pax est, quicūq;
sine pace est, cōsequēter nō habet Christū. b ¶ Qui fecit
utrūq;, etc.] Iste est medius paries & maceria, quæ utrūq;
Gen.38.g à se populū diuidebat. De quo & in Genesi in partu ge-
minorū obstetrix loquiṫ: Vt quid propter te dirupta est
sepis? Postq̄ ergo sapientiā carnis quæ est inimica deo,
in sua saluator carne destruxit, & præcepta legalia, euā-
gelicis dogmatib. cōmutauit, ut de Iudæo atq; gētili u-
num populū faceret Christianū, euāgelizās nobis qui
lōge eramus: & reliquijs Iudæorū qui de Israel per apo
stolos crediderūt, pacē atq; concordiā: nunc accessimus
per ipsum ad deū, & unū in spiritu patrem nos habere
cognouimus. Cōpletumq; est illud quod in euangelio
dñs loquebaṫ, dicens: Et fiet unus pastor & unus grex.
Ioan.10.c Et iterū: Et alias oues habeo quæ non sunt de ouili isto,
nos significans ex gentib. cōgregandos. Inimicitia aūt
quæ in saluatoris carne destructa est, etiā per crucē est
interfecta. Scriptū est enim, ut reconciliaret utrunq; in
uno corpore deo, per crucē interficiēs inimicitiā in ea:
Non ut in Latinis codicib. habetur in semetipso, pro-
pter Græci pronominis ambiguitatē: ἐν αὐτῷ enim,
& in semetipso, & in ea, id est cruce intelligi potest: quia
crux, id est σταυρὸς iuxta Græcos generis masculini est.
Lex quoq; mādatorū subuersa est in dogmatib. postq̄
circūcisio & sabbatismus qui relictus est popolo dei, &
pascha, & pētecoste, & nō apparere in cōspectu dei ua-
cuū, sunt aliūs intellecta q̄ resonāt: & ab occidēte litera
recedentes, cœpimus uiuificantē spiritū sequi. Quod
aūt ait: Veniēs euangelizauit pacē uobis qui lōge, hoc
est, gētibus: & pacē his qui prope, hoc est Iudæis: uideṫ
mihi de Esaia alijs uerbis testimoniū protulisse, & scri-
pturæ sententia abusum quasi sua. Scriptū est quippe
Esa.57.d in eo: Vias eius uidi, & sanaui eū, & consolatus sum eū,
& dedi ei cōsolationem ueram: pacem super pacem his
qui longe erant & qui prope. Et hæc quidem iuxta uul-
gatam interpretationē dicta sint. Cæterū qui illud apo- C
stoli legit, de Christo memorantis: Pacē faciens per san-
guinem crucis suæ, his quæ in terra erant, & his quæ in
cœlis, & cætera quæ in eodem dicuntur loco: non puta-
bit nos qui iuxta spiritum Israel uocamur fuisse lōge, &
Iudæos, qui tantūmo
do Israel nūcupentur
in carne fuisse prope.
Et hanc totam intelli-
gentiam ad angelos
uirtutesq; cœlestes, &
ad animas tēperabit
humanas, q᷑ Chri-
stus in suo sanguine
terrena & cœlestia co
pularit, quæ inter se
antea dissidebant: Et
bonus pastor morbi
dam ad montes reue
ctans ouē, fecerit esse
cum cæteris: drach-
mamq; quæ perierat,
drachmis quæ saluæ
fuerant, copulauerit:
& mandata legalia ad
illa retraxerit dogma
ta, ad quorum typū
& imaginem Moyses
quæ essent in taberna
culo fabricanda conspexit. Atq; ita fieri, ut crux dñi, nō
solum terræ, sed & cœlo profuerit: non solum homini-
bus, sed & angelis, & omīa creatura dñi sui cruore pur-
gata sit. Quod aūt ait: Vt duo conderet in semetipso in
unum nouū hominem: & quod magis uideṫ superiori
de Iudæis atq; gentilib. sensui conuenire: sic suæ intelli- D
gentiæ coaptabit, ut dicat hominē iuxta imaginē & si-
militudinē dei factum, eandē post reconciliationē for-
mā recepturū quam & nunc angeli habent, & ipse per-
diderit. Nouū aūt hominē esse dicit, qui quotidie reno-
uatur: & habitaturus est in nouo mundo, quando erit
cœlū nouū & terra noua: & bibiturus est calicē Iesu no-
uum in regno dei, & cantaturus canticū nouū, & uete-
ris & noui testamēti lectione gaudebit. Illud quoq; q᷑
alibi scribiṫ: Ecce facio noua quæ nunc orientur: sic sen- Esa.43.c
tiet, ut principiū innouationis in præsenti seculo fieri
existimet. Cæterū perfectā cōsummatāq; nouitatē, nec-
dū in isto putet seculo posse cōpleri. Et quomodo nunc
per speculū uidemus in ænigmate, tunc aūt facie ad fa-
ciē: sic & instaurationē noui hominis tunc plene perfe-
ctēq; cōplendā, cum cœlestia terrenaq; fuerint copula-
ta, & in uno spiritu, & sensu eadēq; sententia, accesseri-
mus ad patrē. Nescio quid tale, & in alia epistola, si quis
tamen eā recipit, prudentib. quibusq; lectorib. Paulus
subindicat dicens: Hi omnes testimoniū accipientes fi- Heb.9.d
dei, nō acceperunt promissionē, deo pro nobis melius
quid prouidente, ut nō absq; nobis consummarentur.
Propterea & uniuersa creatura cōgemiscit nobiscū, qui
in tabernaculo isto ingemiscimus, & condolet: qui à ti-
more dei in utero cōcepimus & dolemus, & præstola-
mur reuelationē filiorū dei, ut de uanitate seruitutis cui
nunc subiecta est, liberetur, & fiat unus pastor & unus
grex, & oratio dñi cōpleaṫ dicentis: Fiat uoluntas tua si- Math.6.
cut in cœlo & in terra. c ¶ Ergo iam non estis, etc.] Ad id
quod supra dixerat: peregrini testamentorū & repro-
missionis, nūc respōdet: ergo iā nō estis peregrini & ac-
colæ. Et ad illud q᷑ præmiserat, alienati à cōuersatione
Israel; modo reddit: estis ciues sāctorū & domestici dei.
Hic locus aduersus eos uel maxime facit, qui diuersas
naturas nituntur introducere. Quō enim peregrini facti
sunt

A sunt ciues sanctorū, & quomodo domestici dei fuerunt quondam alieni à conuersatione Israel: si nō potest uel in melius uel in peius natura mutari? Quod aūt sequitur: Aedificati super fundamentū apostolorum & prophetarum, magis priori q̄ secundæ interpretationi cōuenit, in qua superius dixeramus, ante passionem Christi uicinum Israel, & gentes fuisse de longe. Hoc testimonio & contra Marcionem cæterosq; ueteres hæreticos, qui aliū legis, aliū euangelij prædicant deum, uti possumus. Si enim nequaq̄ peregrini & accolæ, sed ciues sanctorū domestici dei superædificati sunt fundamēto apostolorum & prophetarum ipso summo angulari lapide Christo Iesu, in quo om̄is ædificatio compaginata, crescit in templum sanctum in dño, in quo & Ephesij coædificantur in tabernaculū dei in spiritu: unus est deus, unius ædificationis & templi, quod superædificatū est fundamento apostolorum & prophetarū. Quod si uniuersa ædificatio compaginata, crescit in templū sanctū dño: omni labore nitendū est, ut fiamus illi lapides de
Zach. 9.d quibus scriptum est: Lapides sancti uoluūtur super terram. Et cum fuerimus uiui lapides ex omni parte dolati, leues, politi, nullam habētes scabredinē, ædificemur in templum, & fiamus habitaculum deo: Cōdaturq; in nobis arca testamenti custos legis domini, & cherubim scientiæ multitudo, & interiora pectoris nostri in nouū uocabulum transeant, dicamurq; דביר quod nos oraculum siue responsum possumus appellare: & ut cōtentiosius uerbū exprimamus é uerbo λαλητήριον, id est C locutoriū dicere, ut cum Apostolo erumpamus in uocem: An experimentū quæritis eius qui in me loquitur Christus? a.Cor. 13.a Potest aūt omnis ædificatio super fundamentum apostolorū prophetarumq; constructa, nō solum nos, sed & cœlestes significare uirtutes, ut uniuersi pariter fiant habitaculū dei in spiritu. Incōgruū quippe esse aiunt ex hominib. ædificationē compactam atq; cōcordem crescere in templū sanctum in dño, fieriq; habitaculum dei in spiritu: angelos aūt & beatas quasq; uirtutes, quæ in cœlestib. deo seruiunt, ab hac felicitate alienas existimari. Summus aūt angularis lapis, qui populum utrūq; contineat: siue iuxta secundā interpretationem cœlestia iungat atq; terrena: Christus est dñs noster, lapis præcisus de monte sine manibus, de quo & psalmista testatur dicens: Lapidem quē reprobauerūt Psal. 117.e ædificantes, hic factus est in caput anguli. A dño factum est istud. Reprobatus quippe est à pharisæis, qui uidebantur legis habere noticiā, deq; templum legalibus ædificare mandatis: & assumptus à deo in angularē lapidem, ut duos parietes ipse medius contineret: & per illum uterq; populus ad deū haberet accessum. Iste angularis lapis, nō credentibus, lapis offensionis est & petra scandali. Super quem qui ceciderit, quassabitur: super quem uero ipse corruerit, comminuet eum.

¶ Commentarij primi in epistolam ad Ephesios finis.

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN SECVNDVM LIBRVM Commentariorum ad Ephesios, ad Paulam & Eustochium prooemium.

Ecundum orationibus uestris ô Paula & Eustochium ad Ephesios aggredimur librum: noua quoq; Romam munusculi transmissuri. Non quod hæc dignetur legere doctorum senatus, & bibliothecis ueterum asscribere: sed quod sancta Marcella id-
B ipsum fieri per epistolas flagitet. Cuius ego quotienscunq; studiorum, ingenij, laboris recordor, totiens me dāno inertiæ: qui in monasterij solitudine constitutus, & illud præsepe cō-
Exod. 6.b tra uidens, in quo uagientem paruulum festini adorauere pastores, id facere nō possum quod mulier nobilis inter strepentem familiam & procurationem domus explet operis succisiuis. Quapropter & illam & uos, & si qui forte lecturi sunt, in commune precor, ut sciatis me nō cogitatum diu limatumq; proferre sermonem: sed ad reuelanda mysteria scripturarū, uti uerbis penè de triuio, & interdum per singulos dies usq; ad numerum mille uersuum peruenire, ut cœpta in Apostolum explanatio, ipsius Pauli, cuius epistolas conamur exponere, orationibus compleatur.

COMMENTARIORVM HIERONYMI in epistolam ad Ephesios Liber secundus.

CAP. III

Vius rei gratia ego Paulus uinctus Iesu Christi pro uobis gentibus: si tamen audistis dispensationem gratiæ dei, quæ data est mihi in uobis. Quoniā secundū reuelationem cognitū factū est mihi mysteriū, sicut præscripsi in modico

Vius rei gratia ego Paulus uinctus Iesu Christi pro, etc.] Quantum ad consequentiam sermonis textūq; eloquij pertinet, ad id quod præmisit: Huius rei gratia ego Paulus uinctus Iesu Christi pro uobis gentibus, diligentissime perquirētes: nihil quod ei reddiderit, potuimus inuenire. Neq; enī dixit, huius rei gratia ego Paulus hoc uel hoc feci, uel illud uel illud docui: sed suspensa manente sentētia,
2.Cor. 11.d transgressus ad alia est. Nisi forte ignoscentes ei, quod & ipse confessus est dicens: Et si imperitus sermone, non tamen scientia: sensuū magis in eo quæramus ordinem q̄ uerborum. Qui sic reddi potest: huius rei gratia ego Paulus uinctus Christi Iesu, & uinctus pro uobis qui estis ex gētibus, cognoui mysteriū, ut uobis quoq; illud traderem sicut in hac eadem epistola ante paululū sum loquutus. Debetis aūt audire dispēsationem gratiæ dei quæ data est mihi in uobis qui estis ex gētibus, pro quibus & uinctus sum Iesu Christi. Vinctum aūt Iesu Christi Paulum esse pro gentibus, potest & de martyrio intelligi, quod Romæ in uincula coniectus, hanc epistolam miserit eo tempore quo ad Philemonem, & ad Colossenses, & ad Philippēses in alio loco scriptas esse monstrauimus. Matth. 5.g Vel certe quia in pluribus locis lectum est, uinculum animæ corpus hoc dici, quo quasi clausa teneatur in carcere: Dicimus propterea Paulū corporis nexib. coerceri, nec reuerti & esse cum Christo, ut perfecta in gentes per eum prædicatio cōpleatur: licet quidā alium sensum in hoc loco introducant, quod Paulus prædestinatus & sanctificatus ex utero matris suæ, ad prædicationē gētium antequam nasceretur, postea uincula carnis acceperit. Puto autem quod & uitiosa in hoc loco elocutio sit. Pro eo enim quod debuit dicere: huius rei gratia ego Paulus uinctus Iesu Christi pro uobis gentib. cognoui mysterium

modico,ꝓut potestis legētes intelligere sensum meū in mysterio Christi. Et alijs gēnerationib. nō fuit notū filijs hoim,sicut nūc reuelatū est sanctis eius apostolis & prophetis in spiritu,esse gētes cohęredes,& cōcorporales,et cōparticipes,ꝓmisiōis in Christo per Euāgeliū:cuius factus sum minister secūdū donū gratię dei,q̄ data est mihi iuxta

A steriū,sicut & præscripsi in modico,prout potestis legē/tes intelligere:ait,huius rei gratia ego Paulus uinctus secundū reuelationē, cognitū factū est mihi mysteriū, & reliqua. Si uero quis potest etiā iuxta sermonis & eloquij contextū docere Apostolū fuisse perfectū, & in artis grāmaticę uitia nō incurrisse, ille potius auscultādus est. Nos quotiensceunq; solœcismos aut tale quid annotamus, nō Apostolum pulsamus, ut maliuoli criminātur, sed magis apostoli assertores sumus:quod Hebræus ex Hebræis, absq; rhetorici nitore sermonis, & uerborū cōpositione,& eloquij uenustate, nunq̄ ad fidē Christi totū mundū transducere ualuisset, nisi euāgelizasset eum nō in sapientia uerbi, sed in uirtute dei.

1.Cor.2.a Nam & ipse ad Corinth. ait: Et ego cū uenissem ad uos fratres,ueni nō in eminentia uerbi, aut sapientiæ annūcians uobis testimoniū dei.Et rursum: Et uerbū meū & prædicatio mea,nō in suasorijs sapientiæ uerbis, sed in ostensione spiritus & uirtutis, ut fides uestra nō sit in sapientia hominū, sed in uirtute dei.Iste igitur qui solœcismos in uerbis facit: qui nō potest hyperbaton reddere,sententiamq; concludere, audacter sibi uendicat sapientiā,& dicit:Q̄m secundū reuelationē cognitū est mihi mysteriū,sicut præscripsi in modico. Vere em̄ si quis superiora huius epistolæ contempletur,uidebit ei reuelata mysteria, quorū partē quandā modicā suo sermone perstrinxit,nō tam totū quod nouerat proferēs, quàm ostendens ex modico quid taceret. Prout potestis (inquit)legentes intelligere sensum meū siue sapientiam in

B mysterio Christi. Hoc est illud quod in præfatione diximus,nullā epistolarū Pauli tanta habere mysteria, tam reconditis sensib. inuolutā, quos & Apostolus nosse se gloriatur,& nobis indicatos breuiter ostendit, ut attentius quæ sunt scripta relegamus. ¶ *Et alijs generationibus,etc.*] Mysteriū Christi quod ex parte supra Apostolus executus est,quomodo alijs generationib. fuerit ignotū,plenius retractandū uidetur,utrū ne Abrahā, Iacob, & Moyses, Esaias & cæteri prophetæ illud ignorauerint an non? A quibus esse prædictū aduentū Christi & uocationē gentium,scriptura cōmemorat.Abraham

Ioan.8.g quippe uidit diē eius & lætatus est,& dicitur ei:Benedicent in semine tuo omnes gentes.Et Iacob de eo qui oriundus esset ex Iuda prophetice loquit̄: Et ipse erit ex/

Gen.49.b pectatio gentiū. Moyses quoq; maiores diuitias Aegy/

Esa.7.c pti thesauris, opprobriū Christi arbitratus est. Et Esaias:Ecce(inquit) uirgo in utero cōcipiet,& pariet.Et alibi:Erit uirga Iesse,& qui surget ad regnandū gentibus,

Psal.21.f in ipso gentes sperabūt.Et ne longū fiat, pauca de psalmis dixisse sufficiat:Et adorabunt in cōspectu eius omnes familiæ gentiū. Et iterū : Omnes gentes seruient ei. Et adhuc manifestius de populo Israel,& de dño saluatore:Visita uineā istā,& perfice eam quā plantauit dextera tua,& super filiū quē confirmasti tibi.Cuius etiam corporis dispensatio in consequentib. indicat̄: Fiat manus tua super uirū dexteræ tuæ, & super filiū hominis quē cōfirmasti tibi.Aut igitur iuxta Montanū, patriarchas & prophetas in extasi locutos accipiendū, & nescisse quæ dixerint.Aut si hoc impiū est (spiritus quippe prophetarū, prophetis subiectus est) intellexerunt utiq; quæ locuti sunt.Et si intellexerūt, quærit̄ quomodo nunc Paulus dicat, quod alijs generationib. nō fuit notū, fuisse apostolis Christi reuelatū. Aut igit̄ illud est respōdendū, quod caute Paulus signanterq; testatus sit filijs hominū ignotum fuisse mysteriū non filijs dei, ad quos loquit̄:Ego dixi dij estis,& filij excelsi omnes. Qui C scilicet hi qui spiritū adoptionis acceperunt, de quibus patriarchæ & prophetæ fuerunt, dei scierint sacramentum.Aut si hoc non recipitur,& nimiū uiolentū & coactum uidetur,illuc sermo transibit,ut dicat non definite et generaliter dixisse Paulū alijs generationib. ignotū fuisse omnino dñi sacramētum : sed sic quomodo nunc reuelatū est sanctis eius & apostolis , nescisse patriarchas ueteres & ꝓphetas. Aliud est enim in spiritu uentura cognoscere,aliud ea cernere opere completa. Vnde & Ioannes propterea maior prophetis om Luc.7.d

nibus dicitur,quia quē cæteri prophetarūt,ipse conspexit, & digito demōstrauit dicens : Ecce agnus dei, ecce qui tollit peccata mundi. Iuxta quē sensum & illud exponi potest : Multi prophetæ & iusti cupierunt uidere Matth.13.b

quæ uidetis,& nō uiderunt:& audire quæ auditis, & nō audierūt.Hæc utiq; uidere & audire cupiebant quæ futura cognouerant.Quod si nesciebant uentura,quomodo desyderare poterant, quæ penitus ignorabant? Legimus in Regnorum libris, dñm Salomoni in somnio pollicentē atq; dicentē:Pro eo quod petijsti à me uerbū istud,& nō petijsti tibi dies multos, nec postulasti diuitias,nec animas inimicorū tuorū, sed petijsti ut intelligeres,& audires iudiciū:Ecce feci uerbū tuū, & dedi tibi cor prudens,& sapiens,sicut tu,nō fuit ante te,& post te nō surget similis tibi.Et quomodo quidā putāt apostolis Christi reuelatū esse mysteriū,quod ignotū fuerit Salomoni,cū apostolis omnib. sapientiorē fuisse Salomonē,& retro patriarchis uox diuina pollicita sit, qui D

de se quoq; ipse loquit̄ confidenter : Deus docuit me sa Sap.7.b

pientiā,& intellectū sanctorū cognoui.Necnō & Dauid de scientia occulti mysterij gloriat̄ dicens:Incerta & occulta sapientiæ tuæ manifestasti mihi.Et ad eum qui sibi de sapientia suppplaudebat,deus loquitur per prophetā:Nonquid tu sapientior es Daniele? Aut ille igitur de Ezech.28.a

quo iam supra disseruimus,tenendus est sensus:ita patriarchas & prophetas , ut nunc apostolis reuelatū est, Christi ignorasse mysteriū,quia aliud sit tenere manib. 1.Cor.12.a

aliud futurū in spiritu prævidere.Aut dicendum,quomodo nō sunt similes facies faciebus , sic nec corda esse cordibus:& iuxta Apostolū diuersa esse charismata : alium habere prophetiā, alium genera linguarū , alium dona curationum,alium opitulationes & gubernationes,illū esse sapientē,hunc fidelē, istum pollere scientia secretorū , illum simplici tantū fide esse contentū. Neq; enim omnes in exemplū Salomonis de naturis bestiarum & uolucrū,& herbarū similiter sunt loquuti,ut disputarent à cedro Libani usq; ad hyssopū,quę exijt per 3.Reg.4.

parietē. Econtrario Salomon nō ita forsitan uiderit ut Moyses omnes species uictimarū & culturæ dei : Nec ei facie ad faciē sit locutus dñs:nec uasorū tantā uel habuerit uel intellexerit supellectilē, quorū typū illi in monte dñs ostendit.Et quomodo patriarchæ & prophetæ habuerunt aliqua quæ apostolos non habuisse credendū est:sic econtrario pro opportunitate temporis , & pro euangelij prædicatione , habuerunt apostoli magis notum mysterium Christi.Quod scierunt quidem & sancti antiquitus uiri:sed non ita ut apostoli, quibus prædicandi necessitas incumbebat. Quod est autē hoc mysterium quod sicut nunc alijs generationib. non fuit reuelatum? Vtq; illud quod sequitur , esse gentes cohæredes & cōcorporales , & comparticipes promissionis in Christo Iesu per euangelium,cuius factus est Paulus

minister

iuxta operationem uirtutis eius. Mihi infimò omnium sanctorum data est gratia hæc, in gentibus euangelizare inuestigabiles diuitias Christi, & illuminare quæ sit dispensatio mysterij absconditi à seculis in deo qui uniuersa creauit. Vt innotesceret nunc principatibus & potestatibus

A minister secundũ donũ gratię dei, quæ data est ei iuxta
operationẽ uirtutis eius. Scio appositionẽ coniunctio-
nis eius, per quã dicit, cohæredes, & concorporales &
cõparticipes, indecorã facere in Latino sermone senten-
tiã. Sed quia ita habet in Gręco, & singuli sermones, syl
labę, apices, pũcta in
diuinis scripturis ple
na sunt sensibus: pro
pterea magis uolu-
mus in cõpositione
structuraq; uerborũ,
quàm intelligẽtia periclі-
Rom. 8.c tari. Gẽtes igit cohæ-
redes sunt Israeli: siue
qđ melius arbitramur, Christo cohæredes sunt, ut hæ-
reditas nostra deus sit, & cohæredes Christi. Quod &
in alio loco scriptũ est: Hęredes dei, cohęredes aũt Chri
sti. Non quòd aliqua inter nos possessio diuidat: sed quòd ipse
Deut. c 8.c dñs sit hæreditas nostra atq; possessio. Dñs quippe ait,
Psal. c 5.b hæreditas uestra est. Et alibi: Dñs pars mea, & hęreditas
mea. Concorporales aũt illud significat: ut quẽadmo-
dũ in uno corpore plura sunt mẽbra: uerbi gratia, ocu
li, manus, aures, pedes, uẽter & genua: & cũ in uno sint
corpore, habeãt differẽtias suas, & pro se inuicẽ lætent
& doleãt: sic licet diuersas habeant gratias, hi qui in Chri
sto credidere, in uno tamẽ sint ecclesiæ corpore conglo
bati. Et in superiorib. quidẽ duobus uerbis, id est in eo
qđ ait, cohæredes & cõcorporales: poterat in uno cor-
pore diuersum aliquid suspicari. Ex eo aũt quod addi
dit, & cõparticipes promissionis in Christo Iesu, omis
penitus diuersitas ãputata est. Vbi em̃ una cõparticipa
tio est, uniuersa cõmunia sunt. Pulchrè etiã addidit, per
euãgeliũ: cuius factus sum minister secundũ donũ gra-
tiæ quæ data est mihi, iuxta operationẽ uirtutis eius, ut
B dei gratiã nõ suũ meritũ demonstraret. Sciebat se nãq;
persecutorẽ fuisse, & Christi ecclesiã deuastasse, ex qua
humilitate, arrogãtiæ penitus crimẽ excludit. Sup qua
nõnulli eũ reprehendendũ putãt, quia sibi dixerit my-
sterium reuelatũ, quod patriarchis & prophetis fuerit
ignotũ. Nunq; enim humilitatis discipulus, uerbis ar-
rogãtiæ intumesceret: euangeliũ cuius minister est, nõ
sui meriti dicẽs fuisse, sed gratiæ dei. Qui uolũt prophe
tas nõ intellexisse quod dixerint, & quasi in ecstasi locu
tos, cũ pręsenti testimonio illud quoq; quod ad Roma
nos in plerisq; codicibus inuenit, ad confirmationẽ sui
dogmatis trahũt, legẽtes: Ei aũt qui potest uos robora-
re iuxta euangeliũ meum, & prædicationẽ Iesu Christi
secundũ reuelationẽ mysterij tẽporibus æternis taciti:
manifestati aũt nunc per scripturas propheticas, & ad-
uentũ dñi nostri Iesu Christi, & reliqua. Quib. breuiter
respondendũ est, temporib. pręteritis tacitũ Christi fu-
isse mysteriũ, nõ apud illos qui illũ futurũ pollicebant,
sed apud uniuersas gẽtes, quib. postea manifestatũ est.
Et pariter annotandũ, quòd sacramentũ fidei nostræ, nisi
per scripturas propheticas & aduentũ Christi nõ ualet
reuelari. Sciãt igitur qui prophetas nõ intelligunt, nec
scire desiderãt: asserentes se tantum euangelio esse con-
tentos, Christi nescire mysteriũ, quod temporib. æter-
nis gentib. cunctis fuerit ignoratũ. a ¶ *Mihi infimo.*]
Non puto apostolũ Paulũ cum mẽtis suæ cõcordasse se
creto, ut uerè omnib. sanctis infimũ esse se dixerit: uer-
bi causa, his qui erant in Epheso, qui in Corintho, qui in
Thessalonica, uel qui in toto orbe crediderant. Quod
cum humilitatis indiciũ sit, se omnib. sanctis infimũ di-
cere, mẽdacij est reatus: aliud in pectore clausũ habere,
aliud in lingua pmere. Reperiendũ ergo est argumen-
tum, quo & Paulus uerè omnib. sanctis infimus fuerit,
& tamẽ de apostolica nõ ceciderit dignitate. Loquitur
Mat. 20.d dñs in euangelio ad discipulos: Qui uult in uobis ma-

ior esse, fiat omniũ minor: & qui uult esse primus, sit om- C
niũ nouissimus. Quod Paulus opere cõplebat, dicens:
Puto em̃ quia deus nos apostolos nouissimos ostẽdit, 1.Cor. 4.b
quasi morti destinatos. Omnib. igit quòd se propter Chri-
stum infimos esse cupiebãt, apostolus Paulus infimior
erat, & idcirco maior
Omnib. em̃, inquit, il
lis plus laboraui: nõ
aũt ego, sed gratia dei
quæ mecũ est. Pro-
pter quã humilitatẽ
dũ omniũ sanctorũ
est infimus, data est ei
gratia hæc in gẽtib. ut
euãgelizaret ininuestigabiles diuitias Christi, & doce-
ret dispensationẽ mysterij absconditi à seculis in deo, qui
uniuersa creauit. Si ininuestigabiles diuitiæ Christi sũt,
quomodo euangelizant in populo? Si absconditũ est
à seculis mysteriũ in deo, qua ratione per Paulũ profer
tur in gẽtes? Sed ininuestigabiles & abscõditũ duplici-
ter sentiendũ. Quod ininuestigabiles ante diuitiæ fue-
rint, & nũc post dñi apertę sunt passionẽ. Aut certe quę
natura sua homini ininuestigabiles erant, hæ deo reue
lante sunt cognitæ. Quia aliud est ad secretũ curiositate
propria peruenire: quod postq; inuentum fuerit, desi-
nit esse ininuestigabile. Aliud propria diligẽtia illud ne
quaq; posse comprehendere, sed per gratiã cognoscere
dei, quod cũ scieris, & cæteris quoq; ostenderis, nihilo
minus ininuestigabile perseuerat, dum ubi quantũ in
te est, fuit anteq; ostenderetur occultũ. Diuitias Christi
ininuestigabiles, ad ipsum quoq; Christũ loquẽs psal-
mista testatur dicens: Quàm infinita multitudo bonita Psal. 30.c
tis tuæ, quã abscondisti timẽtibus te. Hæ bonitatis eius
diuitiæ ab omnibus retro seculis absconditæ fuerũt in
deo, qui creator est omniũ. Vbi sunt Marcion & Valen D
tinus, & omnes hæretici, qui alterũ mundi, id est, uisibi
lium, & alterum asserunt inuisibiliũ conditorem: hunc
iustum esse dicẽtes, illum nescio quem semper ignotũ,
tantũ bonũ qui pater Christi sit. Ecce deus in quo my-
sterium Christi ab omnibus retro seculis abscõditum
fuit, creator esse omniũ prædicatur. Ex quo ostenditur
idem esse deus noui & ueteris testamenti. Potest aũt my
steriũ à seculis absconditũ & aliter intelligi, quod ipsa il
lud secula ignorauerint, hoc est, omes spirituales & ra-
tionabiles creaturæ quæ in seculis fuerũt. Seculũ quip-
pe frequenter pro his qui in seculo uersant accipit. Si-
cut Paulus ad Galatas loquitur dicens: Vt eriperet nos Gal. 1.a
de præsenti seculo nequã. Et in alio loco: Vt ostenderet
in uenturis seculis: pro eo quod est, his omnib. quæ in
superuenientib. seculis futura erant. b ¶ *Vt innotesce-
ret.*] Iuxta donum gratiæ dei, quę data est Apostolo, ut
euãgelizaret ininuestigabiles diuitias Christi, & doce-
ret in gentib. mysteriũ quod à seculis fuerat ignoratũ:
idcirco idipsum sacramentũ ei est reuelatũ, ut non solũ
gentibus, sed & principatibus & potestatibus per eccle
siam manifesta fieret multiplex sapiẽtia dei, quæ iuxta
propositũ ueterũ seculorũ olim destinata, nũc consum
mata uidet in Christo. Si aũt principatib. & potestatib.
in cœlis, quas sanctas ministrasq; dei accipere debe-
mus: licet quidã principẽ aeris istius & angelos eius in
terpretent ignota fuit multiplex sapientia dei, quæ nũc
in eis per ecclesiã reuelata est: quãto magis patriarchis
& prophetis ignota fuit, quos suprà nõ ignorasse my-
steriũ Christi, sed ita ut apostolos nescisse monstraui-
mus? Multiplex quippe sapiẽtia dei, quæ sermone Grę
co, ut ita dicã multifaria πολυποίκιλος appellat, per ec-
clesiã dei, nunc & principatib. & potestatibus reuelata
est. Quam olim deus futurã in sua mente decreuerat: &
nunc esse perfectã, ex eo quod uidemus, agnoscimus.

testatibus in coelestibus per ecclesiam, multiplex sapiētia dei secūdum propositū seculorū, quam fecit in Christo Iesu domino nostro, In quo habēmus fiduciā & accessum in confidentia per fidem eius. Prōpter quod peto, ne deficiatis in tribulationibus meis pro uobis, quæ est gloria

A Crux itaq; Christi nō solū nobis, sed & angelis cūctisq;
in coelo uirtutib. profuit, & aperuit sacramentū qđ an-
tè nesciebāt. Deniq; ad coelū cū corpore deū reuerten-
Esa. 63.a tē mirant, & dicūt: Quis est iste qui ascēdit de Edō, ful-
uida uestimēta eius ex Bosor, sic formosus in stola can
dida? Et in alio loco:
Psal. 23.a Quis est iste rex glo-
riæ? dñs uirtutū ipse
est rex gloriæ. Nō pu
temus igit in ecclesia
esse simplicē fidē, sed
multiplicē & multifa
riā esse sapiētiā, ut nō
solū uaria sit, sed mul
ta uarietate distincta. Respicis cunas Christi, uide pari-
ter coelū. Vagientē in præsepe intueris infantē, sed ange
Matt. 2.c los simul ausculta laudātes. Herodes persequit, sed ado
rāt magi. Ignorāt pharisæi, sed stella demōstrat. Baptiza
tur à seruo, sed uox desuper dei intonātis audit. Aquis
mergit, sed colūba descēdit, imò spiritus in colūba. Ad
passionē uenit, & pati timet: uult trāsire calicē, & Petrū
quia calicē timebat, accusat. Quid hac stultitia pruden-
tius, uarietate distinctius, sapientia obscurius, quā fecit
deus in Christo Iesu dño nostro? Licet enī à plerisq; se-
cundū ordinē iuncturāq; sermonis, & ecclesia facta in-
telligi possit: & πρόθεσις, id est propositio, quā nos ge-
nere neutrali in Latino sermone propositū habemus
expressam: tamē sapiētia magis in Christo facta potest
1.Cor. 1.d resonare q̄ cętera. Fatuū quippe dei, sapiētius est homi
nibus. Quod si in Christo secundū mysticos intellectus
dicit facta sapiētia, intelligāt Arriani frustra se de illo te-
stimonio gloriari, in quo sapientia in initio uiarū dei
creatā se & genitā loquit & fundatā. Et utiq; iuxta illos
si creata est, nata esse nō potuit. Si aūt nata est, quomo-
B do & fundata dicit & creata? a ¶ In quo.] Nihil nobis
ita potest ad deū præbere fiduciā & cōscientiæ puritatē,
de qua dicit: Si consciētia nos nō reprehēderit, cōfiden
tiā habemus ad deū, nisi sermo, ueritas, sapiētia, iusti-
tia, quæ omnia intelligunt in Christo. Quomodo igit
hæc nobis tribuūt fiduciā ad deū: sic & accessum, ut no
ster ad eū sensus accedat, & diligētius contempletur: & ali
quid sibi de eius maiestate assumat & uēdicet, & quasi
de radijs solis calorē quendā splendoremq; luminis mu
Psal. 4.b tuetur, & dicat: Signatum est super nos lumē uultus tui
dñe. Magnū est ergo nō solū nos habere fiduciā, sed etiā
habere eam in confidētia. Nec tantū habere accessum,
sed ut ipse firmior sit accessus, habere illū in confidētia,
cuius fiduciæ atq; accessus, principiū & origo, fides in
Christo est. Qui igit omnia ratione & ordine facit, iste
credit in Christū sermonē atq; rationē. Qui sapientiam
potuerit cōprehendere, credit in Christū sapientiā: qui
intellexerit ueritatē, credit in Christū ueritatē: qui iustè
uixerit, credit in eū iustitiā. Nec opus est plura dicere,
cum frequēter mihi necessitas incubuerit de Christo si
militer disserendi. b ¶ Propter quod.] Id quod nūc Lati
nus translator expressit, ne deficiatis, potest iuxta Græ
ci sermonis ambiguitatē & ita legi, ne deficiā. Vt sit sen-
sus: Propter quod peto ne deficiam in tribulationibus
meis pro uobis, &c. Hoc est ergo quod Apostolus ro-
Rom. 15.d gat, & à dño magnopere deprecat, ne deficiat in pressu
ris suis. Videbat quippe se de Hierusalē usq; ad Illyricū
euangeliū prædicasse, iste Romā, ad Hispanias uel per-
rexisse, uel ire disponere. Totus mundus ad doctrinā
ipsius de potestate principis tollebatur, deserebant ido
la, & cultoribus templa deserta squalore & sordibus re
plebantur. Ob quam causam omnis exercitus dæmo-
num, omnis turba inimicarū fortitudinum, contra ip-
sum facto cuneo dimicabat, ut per tribulationes & an-
gustias euangeliū Christi desineret prædicare, & lassus
aliquando requiesceret. Hoc est itaq; quod ait: Peto ne C
deficiā in tribulationibus meis pro uobis. Totū enim
quod patior, quod tribulor, quod coarctor, uestræ salu
tis est causa, dum uobis euangeliū annūciare desidero,
quæ tribulationes meæ, uestra est gloria. Porrò quasi
imperitus locutus est
ut plurali tribulatio-
num numero, gloriā
subiungeret singula-
rē, & diceret: In tribu
lationib. meis pro
uobis, quæ est gloria
uestra: pro eo quod
est, quę tribulationes
sunt gloria uestra: nisi fortè quis altius & per hyperba-
ton, uel ad fiduciā, uel ad accessum, uel ad fidē hoc exi-
stimet esse referendū, & dicat: in quo habemus fiduciā,
& accessum, & fidē: quæ fiducia, accessus & fides, uestra
est gloria. Sed magis superior sectandus est sensus. Po-
test autem secundū id quod Latinus expressit, Propter
quod peto ne deficiatis in tribulationib. meis pro uo-
bis, quæ est gloria uestra: illud exponi quod pro Ephe-
sijs petat, ne in pressuris Apostoli lassescant atq; defici-
ant. Siquidem & ea quæ sequuntur, huic sensui magis
congruunt: Propterea curuo genua mea ad patrem do
mini nostri Iesu Christi, ut det uobis secūdum diuitias
glorię suę uirtute confortari. Necessariā quippe habe-
bant fortitudinē, ne in tribulationibus uincerentur. Di
cat aliquis: si fuissent Ephesij in angustijs cōstituti, rectè
Paulus pro eis potuerat deprecari, ne deficerēt atq; las-
scerēt: nunc uero ridiculum est Paulo in tribulationi-
bus posito, rogare eū ne Ephesij in suo labore deficiāt.
Sed & ad hanc quæstiunculā dissoluendam illud sume
tur exemplum: Tentationē uestram in carne mea non
spreuistis neq; abiecistis. Ostenditur siquidē in hoc di- D
cto, q̄ in carne Pauli alijs sit nata tētatio. Cōsideremus
totius mundi homines, & quid in commune de omni
bus loquor, eos qui in Christum putant credere discu
tiamus, & uidebimus hac eos uel maxime quęstione
tētari, quare sanctis uiris & deo seruiētib. multa aduer-
sa eueniant: & contra scelerati, impij, parricidæ floreāt,
uigeant, sint diuites & potētes. Quorum uerba sub sua
persona Dauid exprimēs ait: Quam bonus deus Israel Psal. 72.a
rectis corde. Mei uero penè moti sunt pedes, penè effu
si sunt gressus mei. Quoniā æmulatus sum super iniqs,
pacem peccatorū uidens, & reliqua. Super quæ infert:
Ego autē dixi, ergo sine causa iustificaui cor meum, &
laui inter innocētes manus meas, & factus sum flagella
tus tota die. Non itaq; mirum est si pluribus Paulo an-
gustijs in Epheso & in Asia coarctato Ephesij tentabant,
& habebant necessariū orationū eius auxilium, ne defi
cerent in pressuris eius. Quod aūt in Epheso & in Asia
fuerit Apostolus plura perpessus, scriptum est quidem
& in Actibus apostolorū, sed magis de ipsius Pauli epi
stolis discimus, in quibus ait: Si iuxta hominem ad be 1.Cor. 15.d
stias pugnaui in Epheso, quid mihi ꝓdest, si mortui nō
resurgūt? Et in secunda ad Corinthios: Nolo uos igno 2.Cor. 1.b
rare fratres de tribulatiōe nostra quæ facta est in Asia,
quia super modum, super uirtutē aggrauati sumus, ita
ut desperaremus etiā uiuere, sed ipsi in nobismetipsis
respōsum mortis habuimus, ut nō confidētes essemus
in nobis, sed in deo q̄ suscitat mortuos, qui de talibus
mortibus liberauit nos, & liberat: speramus autē quia
& liberaturus sit. Quantum putas eum tribulationum
pondus urgebat ut diceret, qui de tātis & talibus mor-
tibus liberauit nos? Rectè igitur petit, ne deficiat fides
Ephesiorum in pressuris suis atq; angustijs, quas pro-
pterea patiuntur, quia Ephesijs euangelium prædicabat.
quæ quidē pressurę apud incredulos pœnę sunt, apud
fideles

A fideles gloria atq; uictoria, qa uicisse est, aduersarijs in
angustijs nō cessisse. a ¶ *Propterea.*] Quō iu superio-
rib. demonstratū, ad effigiē corporaliū luminū esse ocu
los spūales: sic nūc intelligendū, alia esse exterioris ho-
minis genua, alia interioris. Etenī illud qđ dicit in Esaia
Esa.35.a Cōfortamini manus
dimissæ, & genua dis-
soluta. Et iu alio loco
Philip.2.d ipse Apostolus: Vt in
nomine (inquit) Iesu
omne genu flectat, cę

gloria uestra. Propterea curuo genua mea ad patrē dñi nostri Iesu Christi, ex quo omnis paternitas in cęlis & in terra nominat. Vt det uobis secundū diuitias gloriæ suæ uirtute

lestiū, terrestriū, & infernorū. Non ad genua corporis,
sed ad subiectionē mētis & inclinationē animę cordisq;
obsequiū punet, terræ se coæquātis, ut psalmista quoq;
Psal.118.b canit dicēs: Adhæsit pauimēto anima mea. Res eīm spūa
lis & incorporea anima, rei corporali pauimento quō
potuit adhærere? Esto quippe in nomine Iesu flectāt ge
nu terrestria. Nunqd & angelos cęterasq; uirtutes quę
iu cœlestib. perseuerāt, possumus affirmare speciē habe
re corporeā, ut in nomine eius flectant genu? uel apud
iuferos animas uinculis corporis liberatas, genu qđ
nō habēt esse flexuras? Quomodo igit quicunq; subie
ctus est saluatori, flectere ei genu dicit: sic q peccati ser-
uus est, & habet spiritū seruitutis iterū in timore, genu
3.Reg.19.d scribit flexisse peccato. Dereliqui ait mihi dñs septē mi-
lia uirorū, q nō curuauerūt genua ante Baal, idolo scili
cet atq; peccato. Qui fornicator est, & p lupanaria scor
taq; discurrit, libidini flectit genu suū. Qui furiosus, fle-
xo adorat irā genu. Qui māmonā suspicit, & deus eius
est uēter, flectit genua auaritiæ atq; luxuriæ. Et quid me
necesse est singula peragrare? Toties diabolo flectimus
genu, quoticūcunq; peccamus. Hęc aūt spūaliter expo-
nētes, nō statim iuxta literā orandi consuetudinē tolli-
mus, qua deū genu posito suppliciter adoramus, & fi-
B xo in terrā poplite, magis quod ab eo poscimus impe-
Act.27.f tramus. Legimus eīm & Paulū iu littore sic orasse, & ge-
niculationes in oratione præceptas. Sed sicut illud ędi-
ficat simplices, sic uerā geniculationē esse docemus in
animo: quia multi corporale flectētes genu, animæ ne-
quaq; poplitē curuauerūt. Et cōtrà, alij erecto deū cor-
pore deprecantes, magis se animo curuauerunt. Porrò
qđ sequit, ad patrē, ex quo oīnis paternitas in cœlis, &
in terra nominat, non ut in Latinis codicib. additū est,
ad patrē dñi nostri Iesu Christi, sed simpliciter ad patrē
legendū, ut dei patris nomē, nō dño nostro Iesu Chri-
sto, sed omnib. creaturis rationabilib. coaptet. Quęren
dū ergo, quō ex deo patre omnis paternitas in cœlis &
in terra sit nominata. Et simul anteq aliquid retractet:
notandū, q nō dixerit, ex quo oīnis paternitas in cœ-
lis & in terra nata est uel creata, sed ex quo omnis pa-
ternitas in cœlis & in terra nominat. Aliud est enim ap
pellationē paternitatis mereri, aliud naturę habere cō-
sortium. Paternitatē quæ in Græco πατριὰ, in Hebræo
משפחה id est, cognatio uel familia dicit, legimus & in
Num.1.a Numeris: Tollite, inquit, summā oīnis synagogę Israel,
iuxta cognationes & populos, secundū domos pater-
nitatū, iuxta numerū nominū eorū. Et post paululū: Hi
sunt electi synagogæ principes tribuū, iuxta paternita-
tes suas duces Israel. Et rursum de tribu Leui: Et locu-
tus est dñs ad Mosen in deserto Sina, dicēs: Numera fi-
lios Leui secundū domos paternitatū suarū, secūdum
populos eorū, secundū cognationes eorū, oīne mascu
linū à mēse uno & supra cōsiderate eos. Hæc de populo
Israel, & de sacerdotali ac Leuitica tribu. Cæterū mecū
ipse pertractās, ubi de gēribus paternitatū uocabulū le
gerim, nūc interim aliud nō inuenio, nisi xxi. psalmi te
stimoniū, in quo scriptū est: Et adorabūt in conspectu
eius oēs patriæ gentiū. Et in xcv. & xxviij. Afferte dño
patriæ gentiū, afferte dño gloriā & honorē, afferte dño

filios arietū. Quomodo ergo deus essentiæ suæ nomen C
atq; substāuæ, eā cæteris impertit clemēns, ut ipsa quo
que esse dicant, nō quo secundū naturā sint: fuit eīm te-
pus quādo uniuersa nō fuerūt: & rursum si uoluerit, in
nihilū reuertent, sed ut esse dicant, habent dei bonitate
donatū: sic & paterni
tatis nomē ex semet-
ipso largitus est om-
nibus. Quod ut ma-
nifestius fiat, scriptu-
rarū testimoniū pro-
feramus. Loquit in Exodo dñs: Ego sum qui sum. Et: Exo.3.d
Hæc dices filijs Israel: Qui est, misit me ad uos. Nunqd
solus deus erat, & cætera nō erāt? Vtiq; angeli, cœlū, ter
ra, uel maria, & ipse Moses cui dñs loquebat, & Israel &
Aegyptij, ad quos, & contra quos princeps & aduersa
rius mittebat, erant. Et quomodo nomē cōmune sub-
stantiæ, sibi propriū uēdicat deus? Illa ut diximus cau-
sa, quia cætera ut sint, dei sumpsere beneficio. Deus ue-
ro qui semper est, nec habet aliunde principiū, & ipse
sui origo est suæq; causa substantiæ, non potest intelligi
aliunde habere quod subsistit. Nā & in igni aliud est ca
lidū, aliud calefactū. Ignis absq; calore intelligi non po
test. Cætera quæ ex igni calefiunt, calorē illius mutuan
tur: & paulatim si ignis abscesserit calore tenuato, rede-
unt in naturā suam, & nequaq calida nuncupant. Iux-
ta hunc sensum & in euangelio dicitur ad eū qui salua-
torē non quasi dei filium, sed quasi magistrū bonū pu-
tabat: Quid me appellas bonū, nemo est bonus, nisi u- Luc.18.d
nus deus. Et certè terrā bonā legimus, & hominē & pa
storē bonū, sed nemo iuxta naturā bonus, nisi solus de
us. Cætera ut dicant bona, bonitate illius consequunt.
Sicut ergo solus bonus bonos facit, & solus immorta-
lis immortalitatē tribuit: & solus uerus ueritatis nomē
impertit: ita & solus pater, quia & creator est omniū, & D
uniuersorū causa substantiæ, præstat cæteris ut patres
esse dicant. De terrenis cœlestia contēplemur: Adā quē
primum plasmauit deus, & creator ipsius & pater fuit:
certè deo patri scit se debere quod subsistit. Rursum hi
qui geniti sunt ex Adā, patrē illū intelligūt, ex quo orti
sunt. Vnde & in euangelio secundū Lucā, cū paulatim
à Christo, Dauid & Abrahā retrorsum esset generatio
supputata, ad extremū scriptura ait: Filij Seth, filij Adā,
filij dei, ut paternitatis in terra uocabulū, à deo primū
ortū esse monstraret. Quærit uero quā ob causam & in
cœlis ab eo omnis paternitas appellet. Quomodo nos
qui nō sumus de genere Abrahā, si fidē illius habueri-
mus, filij uocamur Abrahā, patriarchas quoq; & pro-
phetas: si tamē nos ab eis peccata non separēt, nostros
patres dicimus: ita puto & angelos cæterasq; uirtutes
habere principes sui generis in cęlestibus, quos patres
gaudeant appellare. Archangelus enim nisi angelorū
dici nō potest, & dñatio, & principatus, & potestas, nisi
inferiores subiectos habeant, nō uocant. Potest ergo &
hoc dici, ex eo q deus pater dñi nostri Iesu Christi iux-
ta substantiā pater est, & unigenitus nō est adoptione
filius, sed natura: cęteræ quoq; creaturę paternitatis no
mē adoptione meruerūt. Quicquid aūt de patre & filio
dicimus, hoc sciamus dictū esse de spiritu sancto. Nā &
saluator noster patrē se esse nouit, dicēs: Fili, dimittunt Mar.2.c
tibi peccata. Et: Filia, fides tua te saluam fecit. Et: Filioli Matt.9.c
mei, adhuc modicū uobiscū sum, & per spiritū sanctū, Ioan.13.d
iusti quiq; adoptant in filios. Valentinus seculorū suo-
rum parabolas atq; coniugia, ex hoc uel maxime loco
confirmandas putat: nequaq intelligēs ut suprà dixi-
mus, ad similitudinē dei patris, & in cęlo, & in terra, pa
ternitates nō fieri, sed appellari. b ¶ *Vt det.*] Propter-
ea, inquit, curuo genua mea ad patrē, ad cuius similitu
dinē omnis in cœlo & in terra paternitas nominat, de-

uirtute cõfortari per ſpiritũ eius in interiorẽ hominẽ, ha
bitare Chriſtũ per fidẽ in cordib. ueſtris, in charitate ra-
dicati & fundati, ut poſsitis cõprehendere cũ omnibus
ſanctis quæ ſit latitudo, & longitudo, & profundũ, & al-
titudo. Scire etiã ſupereminentẽ ſcientiæ charitatẽ Chri-
ſti, ut impleamini in omni plenitudine dei. Ei aũt qui po
teſt ſuper omnia facere abundãtius q̃ petimus aut intelli
gimus, ſecundũ uirtutẽ quæ operaẽ in nobis: ipſi gloria
in eccleſia, & in Chriſto Ieſu, in omnib. generationibus
ſeculi ſeculorum. Amen. Cap. IIII

OBſecro itaque uos ego uinctus in domino, ut di-
gnẽ

A precãs eũ atq; obſecrãs, ut tribuat uobis uirtutẽ gloriæ
ſuæ, id eſt maieſtatis ſuæ habere conſortiũ. Voſq; robo
ret atq; confirmet per ſpiritũ ſanctũ, quia nulla fortitu-
do abſq; ſpiritu ſancto eſt. Roboret aũt atq; cõfirmet in
teriorẽ hominẽ. Non enim corporis uires, ſed animæ
quærimus: nec exte-
riorẽ, ſed interiorem
hominẽ cupimus ro-
borari, ut poſtq̃ habi
tauerit Chriſtus in in
teriore homine, in ip
ſius interioris homi-
nis habitet principa-
li, id eſt in cordib. no
ſtris: nequaq̃ p cũcta
eius membra diſcur-
rẽs, ſed in rationabili
eius habitãs, & in co
domiciliũ, ſedẽq; ſuã
ponẽs. Hoc aũt totũ
per fidẽ fiet, ſi creda-
mus in eũ. Quãobrẽ
ait: Habitare Chriſtũ per fidẽ in cordibus ueſtris. Habi
tatio aũt iſta quæ per exordiũ fidei fabricaẽ, radices &
fundamentũ in charitate habet, ut qm̃ dei agricultura
1.Cor.3.b ſumus, dei ædificatio, omnia in charitate ſuccreſcãt atq;
ædificenẽ. Cum aũt radicati & fundati in charitate, in in
teriore homine habitare Chriſtũ tota mẽtis fiducia no
uerimus: tũc incipiemus cum cæteris ſanctis etiã ad illa
nos tẽdere, ut ſagaci animo cõprehendamus, quę ſit la
titudo, & longitudo, profundũ, & altitudo, & non ſolũ
hoc, ſed etiã ſupereminentẽ ſciẽtiæ charitatẽ Chriſti ſci-
re cupiemus, ut poſtq̃ hæc omnia fuerint in nobis or-
dine & ratione cõpleta, tũc impleamur in omnib. pleni
B tudine dei. Latitudinẽ & longitudinẽ, profundũ & alti
tudinẽ, de corporalibus ante diſcamus, ut per ea ad ſpi
ritualia tranſire ualeamus. Verbi gratia: ſit latitudo cęli
iſtius & terræ: id eſt, totius mundi, ab oriẽte uſq; ad oc-
cidentẽ: Longitudo, à meridie ad ſeptentrionẽ: profun
dum, in abyſsis & inferno: altitudo, quę ſupra cœleſtia
Eccle.1.a ſublimaẽ. Sed qm̃ à pleriſq; iuxta Eccleſiaſten cœlũ af-
firmaẽ rotundũ, & in ſphæræ modũ uolui: nulla aũt ro
tunditas, latitudinẽ & longitudinẽ habet, altitudinem
quoq; & profundũ, ſed ex uniuerſis partib. coæqualis
eſt: neceſsitate cõpellimur altitudinẽ, angelos intellige-
re ſuperaſq; uirtutes. Profundũ uero inferos & quę in
fra eos ſunt. Longitudinẽ aũt & latitudinẽ, media quæ
inter ſuperos inferoſq; conſiſtũt. Et quia cõſequẽs eſt:
aut ſuperis aliquẽ, aut inferis eſſe uicinũ: quæcunq; in-
cipiũt ad meliora proficere, & ad cœleſtia & ad alta con
ſurgere, longitudo appellenẽ. Quæ uero inferiori parti
proxima ſunt, & ad uitia delabunẽ, his latitudinis no-
mẽ impoſitũ ſit. Lata quippe & ſpacioſa uia quæ ducit
ad mortẽ. Hæc uniuerſa & in cruce dñi noſtri Ieſu Chri
Pſal.67.d ſti intelligi queũt. Aſcendẽs quippe in altũ, captiuã du
xit captiuitatẽ, & deſcẽdit in inferiora terræ. Et poſt alti
tudinẽ & profundũ, in omnẽ terrã exijt prædicatio cru
cis. Atq; ita & altitudinẽ & profundũ, & longitudinẽ &
latitudinẽ tenet. Nec mirũ ſi crux Chriſti uniuerſa poſ-
ſideat: cũ etiã ſi quis crucifixus fuerit cũ Chriſto, eandẽ
habeat poteſtatẽ. Sciet quippe primũ latitudinẽ ab in-
ferioribus incipiens, & minora cognoſcẽs. Deinde lon
gitudinẽ, eos qui in terra poſiti ad ſublimia & alta feſti
nant. Poſt hæc profundũ, aduerſarias cõtrariaſq; uirtu
tes, quæ contra nos in hoc mundo bellum gerũt. Et ad
extremũ altitudinẽ, quia poſtquã notitiã earũ habẽtes,
fecerimus nobis eas eſſe ſub pedibus: tũc merebimur
ad alta & excelſa conſcendere. Nec putandũ in hoc finẽ
laboris noſtri eſſe, ut radicati & fundati in charitate,
poſsimus cõprehendere cũ omnib. ſanctis, quæ ſit lati- C
tudo, & longitudo, & profundũ, & altitudo: niſi etiam
omni ſtudio noſſe cupiamus, eminentẽ ſcientiæ chari-
tatẽ Chriſti: ut nõ ſimplex charitas, ſed ſupereminẽs no
ta ſit nobis: nec iſte ſit terminus habere notitiã ſupemi-
nẽtis charitatis Chri-
ſti, niſi addamus &
aliud, ut ſupereminẽ
tem charitatẽ ſcientiæ
cõſequamur. Ex quo
animaduertendũ, qa
grandẽ & immẽſam
Chriſtus ſcientiæ ha-
beat charitatẽ: id eſt,
eorũ qui ſe ſcire deſi-
derãt, qui in lege eius
meditanẽ die ac no-
cte: qui uerba uertũt
in opera: & quod ore
meditanẽ, cõſummãt
manu. Qui autẽ talis
eſt, ut dignus ſit per
ſcientiã ſuã habere Chriſti ſupereminentẽ charitatẽ, il-
le nihil debet aliud præter ſcientiã cogitare. Atq; ita im-
plebitẽ in omni plenitudinę dei, nõ ſolũ in præſenti ſecu
lo, ſed etiã in futuro, ut q nũc plenus eſſe cœpit in ſtu-
dio per lectionẽ, poſtea perfectius impleaẽ, deo qui eſt
plenitudo omniũ ſe cõplente. a ¶ Ei aũt.] Ad id qđ
ſuprà dixerat: Propterea curuo genua mea ad patrem,
ex quo om̃is paternitas in cœlis & in terra nominaẽ, ut
det uobis ſecundũ diuitias ſuas confortari, & reliquas
nũc infert: Ei aũt q poteſt ſup omnia facere abũdantius
q̃ petimus, aut intelligimus: hoc oſtendẽs, ſe quidẽ iux
ta imbecillitatẽ hominis poſtulaſſe, quę eis cõducibilia
uidebanẽ: cęterũ quantũ ad rei ipſius pertinet ueritatẽ, D
plus deũ ualere tribuere q̃ rogaẽ, & ſpes noſtras uinci
effectibus, quia ſecundũ id quod oportet orare neſci-
mus: & ſæpe contra nos petimus, æſtimãtes eſſe pro no
bis. Quãto em̃ melius erat fornicatori ægrotare, & de-
bilitare torqueri, q̃ Chriſti templũ facere membra me-
retricis. Potens eſt ergo deus nõ ſolũ ſuper id quod pe-
timus, ſed etiã ſuper id quod intelligimus tribuere. Eue
nit interdũ ut ſenſum noſtrũ nõ exprimamus in uocẽ,
& mentẽ uerba non explicent: tacitoq; cogitatu gemiti
bus inenarrabilibus, ut ipſe Apoſtolus ait, neſcio quid
quod dicere nõ poſſumus, deprecemur. Præſtabit igiẽ
ſuper quàm petimus, aut intelligimus, ſecundũ eã uir-
tutem quæ operaẽ in nobis: ut quomodo nũc nõ iuxta
meritũ noſtrum, ſed ſupra uota dat nobis aliqua, quæ
nec petere auſi fuimus, nec ſi penſſemus, æſtimauimus
nos mereri: ita & cætera tribuat, quæ nec mens poteſt
cogitare, nec lingua pferre. Ipſi itaq; deo ſit gloria, pri-
mum in eccleſia quæ eſt pura, nõ habens maculã neq;
rugam, & quæ propterea gloriam dei recipere poteſt,
quia corpus eſt Chriſti. Deinde in Chriſto Ieſu, quia in
corpore aſſumpti hominis, cuius ſunt uniuerſa mem-
bra credentiũ, omnis diuinitas inhabitet corporaliter.
Quæ quidem gloria nõ in præſens tantum tempus ex-
tenditur, & futuris ſeculis terminatur, ſed in omnes ge
nerationes & ſeculũ ſeculorũ ineffabili æternitate per-
manet, creſcit, augetur. Cap. IIII

OBſecro itaq; uos.] Poteſt & in Chriſti uinculis, & in
carcere pro martyrio conſtitutus hæc ſcribere: me
lius aũt eſt, ſi uinctum domini, in Chriſti charitate di-
camus. Cuius rei & Clemẽs ad Corinthios teſtis eſt ſcri
bens: Vinculũ charitatis dei quis poterit enarrare? Et
in primo Regnorũ libro legimus: Factũ eſt poſt uerba 1.Reg.18.a
hæc, colligata eſt anima Ionathæ cum anima Dauid. Et Pſal.104.a
pphetá de apoſtolis: Poſt te, inquit, ſequenẽ uinctis fer
ro

gnè ambuletis uocatiõe qua uocati estis. Cûm omni humilitate & mansuetudine, cum patiẽtia. Sufferẽtes inuicẽ in charitate. Sollicitiseruare ueritatẽ spiritus, in uinculo pacis. Vnũ corpus & unus spiritus, sicut & uocati estis in una spe uocationis uestræ. Vnus dñs, una fides, unũ baptisma

A ro manibus. Qui enim Christũ diligũt, sequunt̃ eũ charitatis uinculis colligati. Est & alia expositio, quæ recipiẽda sit, necne, erit in potestate lectoris: Vinculũ animę, corpus hoc dicitur quia Paulus ob ministeriũ euãgelij corpus acceperit, cõsequẽter Christi uinctus sit appellatus. Corpus hoc uinculũ dici, & eos q in corpore uincti sũt, uinctos terræ appellari: Hieremias quoq; in secũdo alphabeto testat̃, dicẽs: Vt humiliaret sub pedib. suis oẽs uinctos terræ. Et alibi hoc ipsum legimus ex Christi persona, dicẽtis his qui erãt in uinculis, exite: & qui in tenebris, reuelamini. Isa.49.c Potest quidẽ uinculũ hic peccati, & tenebras ignorãtiæ, aduẽtu & prædicatione Christi propheta ostẽdere dissolutas. Sed & superior sensus habet locũ, ꝙ uinculũ corpus sit: & tenebræ terrena hæc habitatio: ubi sunt rectores tenebrarũ, & mõtes tenebrosi, ad quos pedes ꝓhibemur offendere. Quod aũt ait: Vt dignè ambuletis uocatione qua uocati estis. Dignè uocatione ambulare credẽdus est, qui ingredit̃ per eũ q dicit: Ego sum uia, et nõ declinat neq; ad dextrã, neq; ad sinistrã: & auertit pedẽ suũ ab omni uia mala, cõpleturq; in eo: Psal.36.c A dño gressus hominis dirigunt̃. a ¶ *Cum omni.*] Qui terrã & cinerẽ esse se nouit, & post paululũ in puluerẽ dissoluendum, nunꝙ superbia eleuabit̃. Et q dei æternitate perspecta, breue & penè ad puncti instar humanæ uitæ spaciũ cogitarit, ante oculos suos semper habebit interitũ, & erit humilis atq; deiectus. Corruptibile enim corpus aggrauat animã, & terrenũ hoc tabernaculum, sensum opprimit multa curantẽ. Propter quod cũ omni humi- B litate dicamus: Dñe, nõ est exaltatũ cor meũ, neq; elati sunt oculi mei. Omnis aũt humilitas, nõ tã in sermone ꝙ in mẽte est, ut humiles nos esse cõscientia nouerit, & nunꝙ nos uel scire, uel intelligere, uel esse aliquid æstimemus. Mãsuetudo quoq; illa est, quæ nulla passione turbat̃, & specialiter ira & furore nõ rumpit̃. Quã q habuerit, beatitudinẽ quæ dñi uoce promissa est, cõsequetur, ut possideat terrã, id est imperet corpori suo, domineturq; subiecto, & hæc sit eius prima hæreditas, in carne nõ carnaliter uiuere. Nõnulli rugata fronte, demisso supercilio, uerbisq; trutinatis, autoritatẽ sibi doctorũ & iudicũ uendicant. Non quo ipsi dignũ aliquid arrogantia nouerint: sed quo simplices quosq; fratrum, sui quãdã uideãt cõparatione nescire. b ¶ *Sufferentes.*] Si quis intelligit quid sit, sufferẽtes inuicẽ in charitate, nõ putabit in sanctos uiros hoc conuenire mandatũ: uerũ in eos qui sunt in uirtutũ initijs constituti. Sancti quippe non habebũt quod inter se inuicẽ sufferãt: sed hi qui quasi homines aliqua adhuc passione superãtur. Nec mirũ si Ephesij hæc audiãt, cum in multitudine credentiũ sint aliqui qui adhuc inuicẽ sufferre se debeant. Hoc ipsum mihi uidet̃ significare & illud quod ad Galatas Gal.6.a scribit̃: Alterutrũ onera uestra portate. Possumus ergo utrunq; testimoniũ & aliter interpretari, ut uel alterutrũ onera portare, uel sufferre inuicẽ in charitate, & eos cõplere dicamus, qui diuites sunt, & inopiã pauperũ subleuãt. Si quis ęgrotãti fratri præbet obsequiũ, suffert eũ in charitate. Si quis in cœlibatu beatã transigẽs uitã, aliũ qui & uxorẽ habet & liberos, & seipsum uix potest pascere adiuuarit, & utcunq; potest fuerit consolatus, alienũ onus portasse laudabit̃. Et qui matrẽ uel sororẽ uiduã cernens egestate tabescere, non potest adiuuare: huic si quis porrexerit manũ, sustinuit eũ in charitate. Siue aũt superiorẽ sensum, siue posteriorẽ sequamur: nec peccantẽ fratrẽ, nec inopẽ consolat̃, qui non habet charitatẽ, & contẽnit uerba Apostoli cõmonentis: Debemus aũt nos qui fortiores sumus, infirmitates imbecilliorũ portare, & nõ nobisimetipsis placere. C Rom.15.a c ¶ *Solliciti.*] Ephesijs qui iam unitatẽ spiritus sancti fuerãt consecuti, rectè dicit̃: Solliciti seruare unitatẽ spũs in uinculo pacis. Qui ẽm qd habet, seruãdi illi sollicitudo præcipit̃: qui aũt nõ habet, studiũ illi ut habere ualeat imperatur. Hic locus uel maxime aduersum hæreticos facit, q pacis uinculo dissipato atq; corrupto, putãt se tenere spiritus unitatẽ, cũ unitas spiritus in pacis uinculo construct̃. Quando enim nõ idipsum oẽs loquimur, & alius dicit: Ego sum Pauli, ego Apollo, ego Cephæ: diuidimus spiritus unitatẽ, & eam in partes ac mẽbra discerpimus. Nec statim aliquis illud opponat: Quomodo ergo diuersæ sunt gratiæ, & uaria charismata, cũ unitas custodienda sit spiritus. Sunt quidẽ uariæ donationes, sed in eodẽ spiritu, & diuersa ministeria, sed idẽ dñs: & multiplices operationes, sed ipse deus q operat̃ omnia in omnib. Quod aũt ait, unũ corpus, & unus spiritus, uel simpliciter unum corpus Christi intelligit̃, quæ est ecclesia: uel certe quod ex uirgine dignatus est assumere, ne illũ quidam putẽt toties corporatũ, quoties in ueteri apparuit testamento. Et unus spiritus sanctus, unus quippe largitor, & sanctificator est omniũ. Vel certe unũ corpus, ad uitã refertur & opera, quæ Græce dicunt̃ πρακτικὸς βίος, & unus spiritus, ad scientiã & contemplationẽ, quæ propriè uersatur in corde, & ab illis appellat̃ θεωρία. Cum ergo membrũ quis fuerit ecclesiæ, nec ab uno eius spiritu separatus, consequenter erit in una spe uocationis. D Quærit̃ quomodo una spes uocationis sit, cum apud patrẽ diuersæ sint mansiones. Ad quod unam spem uocationis, regnum cœlorũ, quasi unum bonum dei patris esse dicemus: & in una domo uarias mãsiones. Alia 1.Cor.1.b enim gloria solis, alia lunæ, alia stellarũ. Aut certe illud subtilius indicat̃, quod in fine & cõsummatione rerum in pristinum statũ restituenda sint omnia, quando omnes unũ corpus efficimur, & in uirum perfectum reformamur, & oratio pro nobis saluatoris impletur: Pater, Ioan.17.c da ut quomodo ego & tu unũ sumus, sic & isti in nobis unũ sint. Non ignoro in eo quod nunc exposui, solliciti seruare unitatẽ spiritus in uinculo pacis, spiritũ à plerisq; non sanctum accipi, sed affectũ mentis atq; sententiam, iuxta quam omnium credentiũ erat anima & cor unum. Et ab Apostolo uirgini præcipitur: Vt sit sancta & corpore & spiritu: carnis uidelicet opere, & mẽtis affectu. Sed & generalis explanatio ad specialẽ interpretationem trahi potest, quod seruet unitatẽ spiritus in uinculo pacis, qui non rapiatur omni uento doctrinę, neq; in mortem stultu quasi luna mutetur, nunc diabolo seruiens, nunc deo. Habeat uero unũ corpus bonorum operum, & semper carnẽ suam deo templum exhibeat. Et unũ spiritum, eadem semper sentiens, in una spe uocationis, ut nequaꝙ de repromissionibus ambigens, in resurrectione & restitutione omniũ solida mente confidat. d ¶ *Vnus dominus.*] Quomodo alia est fides à baptismate, deo & dño: sic baptisma, dñs & deus, alia sunt à tribus singulis, quæ pariter nominant̃. Hoc autem dico propter Sabellium, qui eundẽ deum patrẽ arbitratur & filium, confunditq; personas, dum eandẽ diuinitatem in utroq; deprehendit. Ecce manifestissime unus dominus filius, & unus deus pater uocitur. Quod ad Corinthios quoq; plenius scriptum est: Sed 1.Cor.8.b nobis deus unus pater, ex quo omnia, & unus domi-

ptisma, unus deus & pater omniũ, q̃ super oẽs, & per omnes, & in omnibus. Vnicuiq; aũt nostrũ data est gratia secundũ mensurã donationis Christi. Proptèr quod dicit: Ascendẽs in altũ, captiuã duxit captiuitatẽ: dedit dona in hominibus. Quòd aũt ascẽdit, q̃d est, nisi q̃a & descẽdit in

A nus noster Iesus Christus, per quem omnia, & nos per ipsum. Sicut enim deo patri nõ adimit filius ne dñs sit, cum dñs solus ipse dicatur: ita & filio nõ aufert pater ut deus sit, quia pater deus tantũmodo nominatur. Legi-
Psal. 99.a mus & in alio loco: Et scitote quoniã dñs ipse est deus.
Deut. 6.a Et alibi: Dñs deus tuus, deus unus est. Si enĩ ut existimãt Ariani, deus pater solus est deus, eadẽ consequẽtia, solus erit dñs Iesus Christus, & nec pater erit dñs, nec filius deus. sed absit ut nõ sit in dominatione deitas, uel in deitate dominatio. Vnus est dñs, & unus est deus: quia patris & filij dominatio, una diuinitas est. Propterea & fides una dicitur, quia similiter in patrẽ & in filiũ & in spiritũ sanctũ credimus, & baptisma unũ. Eodẽ enim modo & in patrẽ, & in filiũ, & in spiritũ sanctũ baptizamur. Et ter mergimur, ut trinitatis unũ appareat sacramentũ. Et non baptizamur in nominibus patris & filij & spiritus sancti, sed in uno nomine quod intelligit̃ deus. Et miror qua consequẽtia in uno uocabulo, eodẽ opere, & eodem sacramẽto, naturæ diuersitatẽ, Arius, Macedonius, & Eunomius suspicent̃: concordãte in impietate discordia, & creaturæ in filio & spiritu sancto, cœnosum fontẽ tenentes, diuersos hæreseos riuulos duxerint. Vnum baptisma, & contra Valentinum facit, qui duo baptismata esse contendit: & contra omnes hæreticos, ut sciant nõ habere se baptismata, sed in una Christi ecclesia fontem esse uitalem. Potest unũ baptisma & ita dici, quod licet ter baptizemur propter mysteriũ trinitatis, tamẽ unũ baptisma reputetur. Vnũ quoq; baptisma est in aqua,
B in spiritu, & igne. Et de quo dominus loquitur: Baptisma habeo baptizari. Et alibi: Baptismate meo baptizabimini. Diuersitas aũt propositionũ in quibus dicitur: Vnus deus & pater omniũ, qui super omnes, & per omnes, & in omnibus, diuersam intelligentiã sapit. Super omnes enim est deus pater, quia autor est omniũ: Per omnes filius, quia cuncta trãscurrit, uaditq; per omnia. In omnibus spiritus sanctus, quia nihil absq; eo est. Nec uero putandũ, unũ deũ & patrẽ omniũ esse cõmuniter, ut scilicet ad irrationabilia iumenta, nomẽ patris possit aptari: sed quomodo si in decẽ hominibus, quinq; filijs, & quinq; seruis pariter diceremus: horũ decem, unus est dominus, & unus est pater: nõ utiq; omniũ patrem, nec dominũ omniũ uocaremus, sic & in eo quod ait: Vnus deus & pater omniũ, aliorũ pater, aliorũ deus accipiendum est. Tale quid de creaturis & de deo etiã Zeno cum suis Stoicis suspicatur. Quem secutus Vergilius ait: Deum nanq; ire per oẽs Terrasq; tractusq; maris, & reliqua. Et: Principio cœlum ac terras camposq; liquentes, Lucentemq; globum lunę, Titaniaq; astra Spiritus intus alit, totamq; infusa per artus, Mens agitat molem, & magno se corpore miscet. Quidã hoc quod est scriptũ: Super omnes, & per omnes, & in omnibus, ad patrẽ & filiũ & spiritũ sanctum, sic æstimant esse referendum, ut super omnia pater sit, quia autor est omniũ, per omnes filius, quia per filium creata sunt omnia: in omnib. spiritus sanctus, ipse enĩ credentibus dat̃, & templũ sumus spiritus sancti, & pater & filius habitant in nobis. a ¶ *Vnicuiq; autem, etc.*] Licet deus pater per omnia sit, & per omnes, & in omnibus, tamen gratia iuxta mensuram credentibus dat̃. Non quod ad mensurã spiritum & gratiã tribuat deus, magnificentiæ enim eius non est finis: sed quod iuxta mensurã uasculorũ infundat liquorẽ: tantum muneris largiens, quantũ potest ille cui donat̃ accipere. Nec enĩ

C ad mensurã dat deus spiritum, aut potest habere mensurã, quod æqualiter ubiq; diffusum est. Quod ut manifestius fiat, imperfectũ licet & non implens similitudinem, tamen per quod possit intelligi quod dicit̃, sumamus exẽplũ. Mare certe immẽsum est, & capacitas eius deo soli nota: ex hoc si q̃s uelit multis hominibus secũdum id quod gestare queunt tradere: necesse est ut ad mensurã unicuiq; tribuat, & partes eius mensuram recipiant, cuius solium immensurabile est. Ita & spiritus sanctus, immensus quidẽ est, & nullo fine concluditur, tamen unicuiq; datur secundum quod expedit. Et simul notandũ q̃ hæc eadẽ gratia quę nunc attributa perhibetur, secundum mensurã donationis Christi data sit nobis. b ¶ *Propter quod dicit.*] Quia suprà dixerat: Vnicuiq; autem nostrum data est gratia secundum mensuram donationis Christi, ut confirmaret hæc ipsa dona, quæ post paululũ quoq; enumerat, dicens: Et ipse dedit quosdam quidem apostolos, quosdam autem prophetas, alios euangelistas, alios pastores & magistros, & reliqua, á saluatore esse donata, testimoniũ de sexagesimoseptimo psalmo assumpsit, ut sciamus illas esse manubias hominibus distributas, quas Christus uictor emeruit. Ascendens quippe in altum, captiuam duxit captiuitatem. Nos qui nũc in Christo credimus de gentibus congregati, cum essemus creatura dei, á diabolo capti sumus, & eius satellitibus distributi. Venit igitur dñs noster Iesus Christus secundum Ezechielem, uasa secum captiuitatis ap- Ezech. 9.a
portans: & operto capite, ne ab aduersarijs cognosceretur, prædicauit his qui capti erant remissionem: & qui D
tenebantur in uinculis solutionẽ: & nos de catenis hostium, & de compedibus liberauit: sicut illam in euan-
gelio mulierem, de qua ipse cõmemorat: Hanc autẽ fi- Luc. 13.d
liam Abrahã quam ligauit satanas iam decẽ & octo annis, nõ oportuit solui de uinculo hoc in die sabbati. Liberatosq; nos & per nouam captiuitatẽ, de captiuitate ueteri erutos, secum duxit in cœlum: & his ipsis quos de inimicorũ manu uictor eripuit, diuersa gratiarũ dona largitus est. Et eleganter hic posuit, dedit dona in ho-
minibus, cũ in psalterio scriptũ sit, accepit dona in ho- Psal. 67.d
minibus. Verum ibi quia necdum factum erat, sed futurũ promittebat̃, propterea dicitur accepisse. Hic uero cum Apostolus scribit, quia iam dederat, & in uniuerso orbe ecclesiæ fundatæ erant: idcirco nõ accepisse scribitur, sed dedisse. Alij hunc locum ita edisserũt, q̃ ob id dñs noster Iesus Christus ad cœlos uictor ascẽderit, ut inde angelos cæterasq; uirtutes ad custodiã ecclesiarũ suarũ mitteret. Et dum indignus sit locus iste terrenus, sublimiũ potestatũ habere præsentiã: quodãmodo illæ sustinuerint captiuitatẽ. Ideo enim (inquiunt) ascendit in altum, ut captiuãs captiuitatẽ, dona hominibus largiret̃. Hoc aũt totũ ideo Apostolus replicat, ut quia superius dixerat: Sufferentes inuicẽ in charitate, solliciti seruare unitatẽ spiritus in uinculo pacis: doceret in diuersis charismatibus ecclesiam esse concordẽ, & nõ statim schismatũ & dissensionũ occasionẽ dari, quia secundum mensurã donationis Christi unusquisq; nostrum accepisset dona: Non eadẽ, sed in unũ corpus, & in unũ spiritũ omnes uocatos esse: id est, ut sicut unus dñs est, & una fides, & unũ baptisma, & unus deus pater: ita & nos in charitate idipsum simus, in pacis uinculo, seruantes spiritus unitatẽ. c ¶ *Quod aũt ascendit.*] Qui ascendisse nunc dicit̃: propterea ascendit, quia antè descẽderat. Hoc enim sonat: quod autem ascendit, quid est, nisi

quia

A quia & descēdit? Requirendū itaq; super eo quod alibi
Ioan. 3.b scriptū est: Nemo ascendit in cœlū, nisi qui de cœlo de-
scendit, filius hominis, quomodo ascenderit ante de-
scendens. Quando enim hæc loquebat: post descensio-
nē è cœlis, se quondam ad cœlos ascendisse mōstrabat.
Necnon & illud pari-
ter retractandū: quo-
modo ipsa descensio
& ascensio sentienda
sit: Vtrū nam secundū
corpus localiter, an
supra corpus spiritua
liter, uel certe utroq;
modo. Inferiora autē
terræ, infernus accipi
tur: ad quem dn̄s no-
ster saluatorq; descen
dit: ut sanctorū ani-
mas quæ ibi tenebant inclusæ, secū ad cœlos uictor ab-
duceret. Vnde & post resurrectionē eius, plurima cor-
pora iustorū in sancta ciuitate uisa sunt. Quod aūt infer
nus in inferiori parte terræ sit, & psalmista testat, dicēs:
Psal. 105. c Aperta est terra & deuorauit Dathan, & operuit super
Num. 16. e cōgregationē Abyrō. Et ipsum in Numerorū libro ple-
Psal. 54. c nius explicat. Alio quoq; loco legimus: Veniat mors su
per eos, & descēdāt in infernū uiuentes. a ¶ *Qui descen-
dit, etc.*] Nunquid corporaliter omnes cœlos, & uniuer
sas sublimitates, & cœlorum circulos, quos philosophi
sphæras uocāt, trāsiens atq; trāscēdens, stetit in summo
cœli fornice, & ut ipso uerbo utar, apside? An certe om-
nia corporalia cōtemnens atq; despiciens, & æterna cō
templans, super cœlos: id est super inuisibilia stetisse cre
dendus est: quod ego melius puto. Descēdit ergo in in-
feriora terræ, & ascēdit super omnes cœlos filius dei: ut
B nō tantū legē prophetasq; cōpleret, sed & alias quasdā
occultas dispēsatiōes, quas solus ipse nouit cum patre.
Neq; enī scire possumus, quō & angelis & his qui in in-
ferno erant, sanguis Christi profuerit, & tn̄ quin profue-
rit, nescire non possumus. Descēdit quoq; ad inferos, &
ascendit ad cœlos: ut impleret eos qui in illis regiōibus
erāt, secundū id quod se capere poterant. Ex quo scien
dum q anteq̄ Christus descēderet & ascēderet, uacua
fuerint omnia & plenitudine illius indiguerint. Hic lo-
cus aduersus Hebionē, & Photinū uel maximè facit. Si
enim ipse est ascēdens in cœlos, qui de cœlis ante descē-
derat: quō dn̄s noster Iesus Christus non ante Mariam
est, sed post Mariā? Necnō & cōtra eos, qui duos filios
insano errore cōfingunt: filiū uidelicet dei, & filiū homi
nis. Ecce hic apertissimè dicit, q ipse sit ascēdēs atq; de-
scēdēs. Nec statim ista dicētes, locū alteri hæresi damus:
quæ dimidiatā Christi asserit dispensationē: sed sic unū
dei & hominis filiū cōfitemur, ne dispensationē assum-
pti hominis, qua saluati sumus, ex parte credentes, in
parte truncemus. b ¶ *Et ipse dedit, etc.*] Et ex hoc loco
manifestissimè cōprobatur, patris & filij una diuinitas.
Si quidē hoc quod nūc Christus tribuisse describitur:
in prima epistola ad Corinthios, deus pater dedisse nar
1. Cor. 12. d ratur. Alios enim, ait, posuit deus in ecclesia, primo a-
postolos, secundo prophetas, tertio doctores, deinde
uirtutes, & dona sanitatū, opitulationes, gubernatio-
nes, genera linguarū. Quod Sabellius non intelligens,
patrē cōfundit & filiū, dum eandē operationē esse non
putat diuersorū. Et simul notandū, q hic apostolos, pro-
phetas, euāgelistas, pastores, & magistros dedisse Chri
stus: ibi uerò eosdem pater posuisse memoretur. Posuit
itaq; siue dedit pater & filius primo apostolos, secūdo
prophetas. Non illos qui futura uaticinent, quales in
ueteri legimus testamento: sed qui infideles & imperi-
tos, arguant atq; dijudicent. Tales quippè prophetas

in inferiora terræ? Qui dēscendit, ipse est qui ascendit su
per omnes cœlos: ut impleret omnia. Et ipse dedit quōs-
dam quidem apostolos: quosdam autem prophetas: a-
lios uerò euangelistas: alios autem pastores & magi-
stros ad instructionem sanctorum, in opus ministerij,
in ædificationem corporis Christi. Dōnec occurramus
omnes in unitate fidei & agnitionis filij dei, in uirū per-
fectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi. Vt
ultra

noui testamenti in alia epistola esse definit. Tertio euan C
gelistas, quorū speciosi pedes sunt ad annunciandā pa
cem. Nec uerò putandū quod sicut in superioribus tri
bus, alios dixit esse apostolos, alios prophetas, alios e-
uangelistas: ita & in pastoribus & magistris, officia di-
uersa posuerit: Nō e-
nim ait: alios aūt pa-
stores & alios magi-
stros: sed alios pasto-
res & magistros: ut q
pastor est, esse debeat
& magister: nec in ec-
clesiis quamuis san-
ctus sit, pastoris sibi
nomen assumere: nisi
possit docere quos
pascit. Vel certè aliter:
ut unus atq; idē præ-
ses ecclesiæ, sit pastor & doctor: Pastor ouium, magister
hominū. Homines quippè & iumenta saluos facies do
mine. Arbitror hodie quoq; in ecclesiis, quemadmodū
propheta & euangelista, pastor quoq; inuenitur & do-
ctor, ita posse & apostolum reperiri: in quo apostolatus
signa & indicia cōpleant: & è regiōe esse plurimos tā fo
ris, q̄ intus, tā in ecclesia q̄ in hæresibus, q pseudoapo-
stoli sint & pseudoprophetæ, & pseudoeuāgelistæ, & pseu
dopastores, & pseudomagistri. Et de hæresib. quidē nul
la dubitatio est, quin secundū falsam fidē, falsa uniuersa
possideant. In ecclesiis aūt nónne uobis uident falsi esse
pastores: q nō pascūt oues cū disciplina, sed quasi mer-
cenarij nequaq̄ gregis salutē cogitāt: quod errauit non
cōuertentes, & quod perijt non quærētes: sed tantūmo
do de ouibus lac & lanā, cibos uidelicet & uestimenta
captantes. Nec uerò absq; ordine in hæc putemus apo
D stolū subito prorupisse: uerū quia præmiserat esse deū
super omnia & per omnia, & in omnibus, & unicuique
sanctorū datā gratiā secundū mensurā donationis Chri
sti: nūc addit alios apostolos, alios prophetas, alios eu-
angelistas, alios pastores & magistros esse in ecclesia di-
stributos: qui necessarij sint ad perfectionē instructio-
nemq; sanctorū in opus ministerij, in ædificationē cor
poris Christi: quia cum corpus dn̄i ecclesia sit, & eccle-
sia de uiuis lapidibus cōstruatur: hi quos supra memo
rauimus in ecclesia cōstitutos, id habēt operis: ut secun
dum dispensationē & officia sibi credita, ecclesiā Chri-
sti, id est corpus eius ædificent. Si quis igitur non ædi-
ficat ecclesiā Christi, nec plebem sibi subiectā instruit: ut
de subiecto populo, Christi ecclesia cōstruatur: iste nec
apostolus, nec propheta, nec euangelista, nec pastor,
nec magister est appellandus. c ¶ *Donec occurramus om-
nes in unitate fidei, etc.*] Quærendum quos omnes dixerit
occurrere in unitate fidei: Vtrū nam omnes homines,
an omnes sanctos, an certe omnes qui rationis capaces
sunt. Videtur autem mihi de omnibus hominibus di-
cere: quia multi uenti doctrinarū sunt: Et flatu eorū flu-
ctibus concitatis, huc atq; illuc homines incerto cursu,
& uario ferūtur errore. Vnde omni studio laborandū,
primū in fidei occurrere unitate: deinde in eadem uni-
tate, habere agnitionem filij dei. Quorū cum fuerit se-
cura possessio, paruuli esse cessantes, & mensuram inte
rioris hominis recipientes, quæ mensura plenitudinis,
mensura Christi est: perfecti uiri uocabulū sortiemur:
ita tamen ut ad consummatā ætatem plenitudinis Chri
sti, omnis credentium turba perueniat, & nequaquā in
dogmatibus fluctuās, ad instar paruulorū gurgite infi
delitatis feratur incerto: dum uenti hincinde perflātes,
hæreticorū uidelicet, siue sapientum seculi, diuersę com
pugnantesq; rationes, naufragium audientibus aut
inferunt, aut minantur: dum alij absq; uoluntate falla-

ultra non simus paruuli fluctuantes, & circumlati omni uento doctrinæ, in fallacia hominum & astutia, ad circumuentionem erroris. Veritatem autem faciētes in charitate, augeamus in ipso omnia, qui est caput Christus. Ex quo totum corpus compactum & conglutinatum per omnem iuncturam subministrationis, secundum operationem in mensuram uniuscuiusq; membri augmentum corporis facit in ædificationē sui in charitate. Hoc ergo dico & cōtestor in domino, ut nō amplius ambuletis, sicut & gētes ambulant in uanitate sensus sui, obscurati mente, abalienati à uita dei propter ignorantiam

A ciæ, ca tamē quæ falsa sunt, prædicāt: alij uerò omni calliditate erroris laqueos cōponētes, nos decipere & uincere festināt. Cū aūt occurrerint atq; ꝑuenerint sancti in mensurā supradicti uiri: tūc intelligētes charitatē Christi, augebūt in eo oīa quæ acceperāt semina ueritatis, habētes corporis ecclesiæ caput dñm Iesum. Quia uerò ait: Vt ultra nō simus paruoli fluctuantes, & reliqua: se quoq; fluctuantē & paruulum esse coniectans, retractandum uidetur utrū nę hæc secundū humilitatē locutus sit: An certe ex parte uidens, & ex parte cognoscens, intellexerit quantū à perfecta absit scientia, & in uera conscientiæ suæ uerba ꝓruperit. Si quis igit̃ uult eū hæc secundū humilitatē locutū, illo
1. Cor. 13 c utet̃ exēplo: Quādo erā paruulus, loquebar ut paruulus: cogitabā ut paruulus, sapiebā ut paruulus. Quando uero factus sum uir, euacuaui ea quæ erant paruuli. Alius uerò ad ista respōdeat: cōparatione multorū, in ætatē perfecti uiri apostolū peruenisse: ad ea uerò quæ reposita sanctis sunt, adhuc paruulū nuncupari: Si quidem omnes apostolos qui in Christo credant, paruu-
Esa. 8. d los ꝓpheta cōmemorat, dicēs: Ecce ego & paruuli quos dedit mihi deus. Post hæc attentius disserendū: ne fortè uerè iuxta humilitatē nō solū paruulū Apostolus se esse dixerit, sed fluctuantē & omni doctrinæ uēto flatu in diuersa raptatū, in fallacia hominū, in nequitia, ad circūuentionis errorē. Qui aūt uult hæc eū nō de humilitate, sed
B de cōsciētia protulisse, dicit: Paulus apostolus, homo erat acuti & acris ingenij, & qui ad primos quosq; dispu tantiū conatus, sagaci mēte quæ erāt inferēda, prænosceret. Videbat igit̃ sæpe ex utraq; parte sic dici, & tā uerisimilia in rebus cōtrarijs asseri, ut ambigere facerent audientē: idcirco ut homo & adhuc in fragili corpusculo cōstitutus, circūferebat̃ quidē omni uento doctrinæ, sed non elidebat̃ in saxa: nec nauis eius gurgitibus implebat̃: Stabat quippè in puppi gubernaculū tenēs, & spumantes hæreseos fluctus, fidei securitate frangebat. Non tñ intrepidus & securus, nec quietus & placidus, ꝓspiciebat uentos hincinde perflātes, & solicita aure captabat, uincebatq; cōtraria, sed nō erat illi secura uictoria. Quia igit̃ aduersariorū uerba, atq; rationes, quibus ueritatē euertere nitebant̃: uidebat nō facile posse superari, & omni calliditate plenas, dialecticæ quoque imò diaboli arte cōtextas: sperabat dei auxiliū, ut omnē deliberationē de mente sua ꝓpelleret, & certè atq; defixè absq; ulla molestia crederet ueritati, & augeret eam in dilectione Christi: quē sciebat & sui & totius ecclesię corporis caput. Sciendū ꝙ hic locus in Græco manifestior sit, dum aūt in latinū è uerbo transfert̃ ad uerbū, sensus sermōibus inuolui, obscurū facere quod dicit̃. a ¶ *Ex quo, etc.*] In fine rerū, cū deū facie uidere cœperimus ad faciē, & in mensurā peruenerimus ætatis plenitudinis Christi: de cuius plenitudine nunc omnes accepimus: ita ut Christus nō ex parte sit, sed totus in nobis, & relictis initijs paruulorū creuerimus in eū uirū: de quo ꝓ-
Zach. 6. c pheta dicit: Ecce uir oriēs nomē illi. Et Ioannes baptista
Ioan. 1. b cōmemorat: Post me uenit uir q̃ ante me factus est, qm̃ ante me erat: tunc in occursu unius fidei & unius agnitionis filij dei, quē nunc pro uarietate mentiū, non una nec eadem fide & agnitione cognoscimus: totū corpus quod prius dissipatum fuerat, & in diuersa laceratū, in C suā cōpagem iuncturamq; redigetur: ita ut una subministratio eademq; operatio, & unius ætatis consummata perfectio, totū crescere faciat corpus æqualiter, & oīa mēbra iuxta mensurā suā incrementū ætatis accipiant. Hæc aūt tota ædificatio per quam ecclesiæ per partes corpus auget̃, mutua in se charitate cōplebitur. Totas rationabiles creaturas sub unius rationabilis animalis intelligamus exemplo, & quodcunq; de huius membris dixerimus & partibus, hoc sciamus esse referendum ad unamquāq; rationabilem creaturā. Putemus hoc animal ita per artus, uenas, carnesq; laceratū: ut nec os ossi hæreat: nec neruus iungat̃ ad neruū: separatim oculi iaceāt, seorsum nares: manus aliū locū teneant, aliò ꝓiecti sint pedes, & reliqua membra in hunc modū inter se dispersa sint & diuisa. Finge aliquem uenire tantæ scientiæ medicū, qui iuxta fabulas ethnicorū, Aesculapiū possit imitari, & in nouā figuram nouūq; nomen, Virbiū suscitare: hic necesse habebit unūquodq; membrū suo loco restituere, & cōpagē copulare cōpagi, & quodam glutino partibus restitutis, unū corpus efficere. Hucusq; nobis una similitudo processerit: nūc in eandem similitudinē id quod intelligi uolumus, aliud trahatur exemplum. Paruulus cre-
scat, & occulto æuo in perfectā adolescat ætatē: suum ma D
nus augmentū habebit, sua pedes sentient incrementa: uenter dum nescimus, impletur: humeri dum falluntur oculi dilatant̃, & omnia membra per partes iuxta mensurā suam sic crescunt: ut tamen non sibi, sed corpori uideant̃ augeri. Ita igitur & in restitutione omniū, quandò corpus totius ecclesiæ nunc dispersum atq; laceratum, uerus medicus Christus Iesus sanaturus aduenerit: unusquisq; secundū mensurā fidei, & agnitionis filij dei: quē ideo cognoscere dicitur, quia prius nouerat, & postea nosse desiuit: suū recipiet locū, & incipiet id esse quod fuerit: Ita tñ ut nō iuxta aliam hæresim, omnes in una ætate sint positi: id est oēs in angelos reformentur: sed unūquodq; membrū iuxta mēsurā & officiū suum perfectū sit. Verbi gratia: ut angelus refuga id esse incipiat quod creatus est: & homo qui de paradiso fuerat eiectus, ad culturā iterū paradisi restituat̃. Ista aūt uniuersa sic fient: ut inuicē inter se charitate iungant̃: Et dum congaudet membrū membro, & in alterius prouectione lætatur Christi corpus, ecclesia primitiuorū habitet in cœlesti Hierusalem: quam in alio loco Apostolus ma- Gal. 4. d
trem sanctorum uocat. Idcirco (ut supra diximus) hæc apud nos obscuriora sunt: qa μεταφορικῶς dicunt̃ in Græco: Et oīs metaphora si de alia in aliā linguā trāsferatur ad uerbū, quibusdā quasi sentibus, oratiōis sensus & germina suffocantur. b ¶ *Hoc ergo dico, etc.*] Hoc ergo (ait) dico uobis, ô Ephesij: uosq; cōtestor: ut qa occursuri estis in mēsurā ætatis plenitudinis Christi, non ambuletis sicut ambulāt gentes: quæ idolis seruientes, & sensu & mente abutuntur in praua. Quæ cū ideo acceperint animā & intellectū ut cognoscerent deū, abalienati sunt a uia eius, quam aliā absq; Christo non nouimus, & in sui cordis ambulant cæcitate. Atq; utinā peccasse sufficeret, & uel sero agerent pœnitudinē, damnarentq; uitia in qbus iugiter inhiarūt, esset remediū resipiscere

tiam, quæ eſt in illis, propter cæcitatẽ cordis eorũ. Qui deſperantes ſemetipſos, tradiderunt impudicitiæ, in operationẽ immundiciæ omnis in auaricia. Vos aũtẽ non ita didiciſtis Chriſtũ, ſi tamẽ illũ audiſtis, & in illo docti eſtis. Sicut eſt ueritas in Ieſu.

Deponere

A piſcere poſt errorẽ. Nũc uerò deſperãtes, & ſe in ritũ irrationabiliũ beſtiarũ, cœno uoraginiq́; mergentes, tradiderunt impudicitiæ atq; luxuriæ: operãtes quicquid corpus uoluit, mens deſiderauit, libido ſuggeſsit. Et cũ nihil omnino prætermiſerint quod immundũ ſit, hoc totum fecere in auaricia dum nunq̃ luxuriando ſatiant̃, nec eorũ terminũ habet uoluptas. Aut certè ultra conceſſam uiri ad fœminã cõiunctionẽ, ad maiora cõſcendũt maſculi in maſculos turpitudinẽ operãtes, & mercedẽ erroris ſui in ſemetipſis recipiẽtes. Vanitas ſenſus, & mẽtis obſcuritas, bifariã diuidit̃, in ſeculi huius negocia, & in ſapientiã ſecularem: quando aut in his quæ mundi huius ſunt & cito trãſeũt, detinemur: aut nõ ꝓfutura cognoſcimus. Nõn ne uobis uidet̃ in uanitate ſenſus, & obſcuritate mentis ingredi, q diebus ac noctibus in dialectica arte torquetur: qui phyſicus perſcrutator, oculos trans cœlũ leuat, & ultra profundũ terrarũ & abyſsi quoddã inane demergit: qui iambũ ſtruit, qui tantã metrorũ ſyluã in ſuo ſtudioſus corde diſtinguit & congerit, & ut alterã partẽ tranſeã, qui diuitias per phas & nephas quærit: q adulatur regibus, hæreditates captat alienas & opes congregat: quas in momento cui ſit relicturus, ignorat? Quod aũt ait: qui deſperantes ſemetipſos, id eſt, οἵτινες ἀπηλγηκότες ἑαυτοὺς, multo aliud in Græco ſignificat q̃ in Latino: deſperãtes quippe ἀπηλπικότες nominant̃. ἀπηλγηκότες autẽ hi ſunt qui poſtq̃ peccauerint, non dolent: qui nequaq̃ ſentientes ruinã ſuã, ferunt̃ in pronum, & tanq̃ beſtiæ ferrũ uidentes, in mortẽ ruũt. Pone mihi duos in uno uitio deprehenſos: alterũ qui

B intelligat, plangatq́; quod fecit: alterũ qui delectet̃ in ſcelere, & non ſolũ non doleat, uerumetiã gloriet̃, & putet ſe quandã turpitudinũ palmã & uictoriã cõſecutũ: nõne tibi uidetur ille dolere, & hic penitus nõ dolere? Exprimamus ſi poſsimus uerbũ de uerbo, & dicamus ἀπηλγηκότες, indolentes, ſiue indolorios. Nam & quidam philoſophorũ ἀναλγησίαν, indoloriã prædicauit. Hi qui naturas uarias introducũt, ſciant propterea gentes in uanitate ſenſus obſcuratis mentibus ambulare: quia ignorãtiæ ſe & cæcitati dederint. Nemo enim imperitus appellat̃ & cæcus: niſi is q cognoſcere poteſt & uidere. Nec dicimus cæcũ eſſe lapidẽ, & brutũ animal ignorare, quia nõ ab eo quærit̃, nec eius naturæ eſt, ut cognoſcat & uideat. Sin autẽ in natura gentiũ fuit, ut dei uitã intelligerent & uiderent: non choicorũ & ſpiritualiũ natura uaria, ſed uoluntas. Dixeramus ſupra operationẽ immundiciæ omnis in auaricia: non ad auariciã ut ſonat ſimpliciter pertinere, ſed ad libidinẽ atq; luxuriam: Debemus hunc ſenſum alterius loci teſtimonio cõprobare.

1. Theſſ. 4.a In prima ad Theſſalonicenſes epiſtola ſcribit̃: Hæc eſt enim uolũtas dei, ſanctificatio ueſtra, ut abſtineatis uos à fornicatione: ut ſciat unuſquiſq; ueſtrũ ſuum uas poſsidere in ſanctificatione & honore: non in libidine deſiderij, ſicut & gentes quæ non nouerunt deũ: ut ne quis ſupergrediat̃, & circũſcribat in negocio fratrẽ ſuũ: quoniã uindex eſt dñs de his omnibus: ſicut & prædiximus uobis & teſtificati ſumus. Nõ enim uocauit nos deus in immundicia, ſed in ſanctificatione. Diligenter obſerua: quia ad caſtitatẽ nos prouocans, & uolens uxoribus tantũ eſſe cõtentos dixerit: Ne quis ſupergrediat̃, & circũſcribat in negocio fratrẽ ſuũ, id eſt, ne ſuam cõiugẽ derelinquẽs, alterius polluere quærat uxorem. Vbi nos habemus, & circũſcribat in negocio fratrẽ ſuũ: in Græco legit̃, καὶ πλεονεκτεῖν ἐν τῷ πράγματι τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ. πλεονεξία autẽ auaricia nuncupatur: C quam nos poſſumus uim uerbi trãſferentes, ſic in præſenti loco exprimere, ut ne quis ſupergrediat̃, & auarus fraudet in negocio fratrẽ ſuũ. Quæ enim cõſequẽtia eſt, uel in illo capitulo quod uũc ad exemplũ uocauimus: uel in hoc quod principaliter ad Epheſios conamur exponere: inter impudicitiam & immundiciã, caſtitatẽ quoq; & affectũ cõiugalẽ, extraordinariẽ repentè auariciã nominari. Nõ uobis moleſtũ ſit, ſi diu in obſcurioribus immoremur: cauſam enim in principio ſumus, inter omnes Pauli epiſtolas, hanc uel maximè & uerbis & ſenſib. inuolutã. a ¶ *Vos aũt non ita didiciſtis Chriſtũ, ſi tamẽ illũ audiſtis, etc.*] Si omnes q Chriſtũ audire uident̃, audirent: nunq̃ ad Epheſios, & certe illos quibus ſacramenta Chriſti reuelarat, Apoſtolus diceret: ſi tamẽ illũ audiſtis. Diſcere aũt Chriſtũ, idipſum eſt, quod noſſe uirtutẽ: & audire illũ, non differt ab eo ſi diceret, audire ſapientiã, iuſticiã, fortitudinẽ, temperantiã, & cætera quibus Chriſtus uocat̃. Si qs ergo Chriſtũ audiuit & didicit, non ambulabit in uanitate ſenſus ſui: nec obſcuratus mente gradiet̃: neq; erit abalienatus à uita dei: habebit etiã ſcientiã ignoratione diſcuſſa, & immiſſo tenebris lumine, omnis de oculis cordis eius cæcitas auferet̃. Quod cũ habuerit, nõ ſe tradet impudicitiæ: nec operabit̃ omnẽ immundiciã in auaricia, cõceſſos fines prætergrediens nuptiarũ. Si aũt aliquando cõtigerit ut aliqua paſsione ſuperet̃, dolebit ſuper uulnere ſuo, & cõſcientiæ tormenta patiet̃: quia liberã frontẽ, & puritatẽ immaculatæ mẽtis amiſerit. Diſcamus igit̃ Chriſtũ & audiamus illũ: ſi quis eſt qui po- D teſt dicere: An experimentũ quæritis eius qui in me loquit̃ Chriſtus? Curramus ad eum diebus ac noctibus, ad os eius & ad eloquiũ pendeamus. Chriſtus nobis loquit̃: ſpiritus ſancti ſunt uerba quæ promit. Statuit enĩ deus in eccleſia primũ apoſtolos, ſecundo prophetas, tertio doctores. Sed nec illud deſperandũ, qđ aliquando ipſe in mentibus noſtris Chriſtus loquat̃, & per ſemetipſum nos doceat, & organũ oris nõ quærat alieni: tantũ nõ ſimus ſubditi peccato: nec corpus noſtrũ delicta poſsideant, & ingrediet̃ in illud ſapientia. b ¶ *Sicut eſt ueritas, etc.*] Vocabulũ, Ieſus, interdũ eũ hominẽ ſignificat: qui à deo uerbo eſt aſſumptus ex uirgine: iuxta illud: Vocabis nomẽ eius Ieſus: Ipſe enim ſaluabit po- Luc. 1.d pulũ à peccatis eius. Et alibi: Ieſus ergo fatigatus de uia, Ioan. 4.a & reliqua. Interdum uerò deũ uerbũ: Nobis enĩ unus dñs Ieſus Chriſtus per quẽ omnia. Si qñ ergo dicit Ieſus: Ego ſum uia & ueritas: iuxta id dicit q filius dei eſt. Ibidẽ 14.a Cũ aũt ſcribit Paulus: ſicut eſt ueritas in Ieſu, de templo Ioan. 1 corporis loquit̃, in quo habitat uerbũ deus. Verbũ enĩ caro factũ eſt, & habitauit in nobis. Niſi forte utrũq; de deo uerbo intelligendũ: quod quõ habitet in eo uita, & ipſe ſit uita: ſicut enĩ habet pater uitã in ſemetipſo, ita & filio dedit habere uitã in ſemetipſo: ſic & ueritas dicat̃ filius, & ipſa in eo habitare monſtret̃. Hæc autẽ dicimus, non Ieſum à Chriſto ſeparantes: nec rurſum deũ uerbũ ab eo quẽ aſſumpſit hominẽ alterum eſſe dicentes: ſed ſecundum intelligentias effectuum uel locorum, illum quem unum eſſe credimus filium hominis & filiũ dei, & ante uirginem, & poſt uirginẽ, alium atq; alium nuncupantes. Poteſt autem & aliter intelligi: Sicut eſt ueritas in Ieſu: In nullo patriarcharum, in nullo prophetarum, in nullo apoſtolorũ ueritas fuit, niſi in ſolo Ieſu. Alij enim ex parte cognoſcebant, & ex parte prophetabant, & per ſpeculũ in ænigmate uidebant. In ſolo Ieſu

ueritas

A ueritas dei apparuit, quæ loquitur confidenter: Ego sum
Ioan. 14 ueritas: quæ credentibus in se iuxta Analogiã fidei tri-
buit libertatẽ. Qui enim cognoscit ueritatẽ, à ueritate li-
bertate donatur. Et ipsa ueritas propterea formam ser-
ui assumpsit: & humiliauit se, facta obediẽs patri usque ad
mortẽ: ut seruũ redde-
ret liberũ. Vbi enim spi-
ritus dei est, ibi liber-
tas. Si uolumus for-
mam liberi in Iesu fa-
ciemque cognoscere ue-
ritatis, ascẽdamus cũ
eo in montem: uidea-
mus eum transfigu-

Depônere uos secundum priorem conuersationem ue-
terem hominem, qui corrumpitur iuxta desideria erro-
ris. Renôuamini autẽ spiritu sensus uestri, & induite no-
uum hominẽ, qui secundũ deũ creatus est, in iustitia &
sanctitate ueritatis. Prôpter quod deponẽtes mendaciũ
loquimini

ratũ: ubi & uestimenta eius, id est, scripturæ quæ de eo
annunciant, immutantur, & Moyses quoque & Elias, id
est lex & prophetæ uidentur in gloria. Quamdiu domi-
nus formã serui non mutat, nec ascẽdit in montẽ: lex in
sordibus, prophetæ in squalore uersant. Cũ ille ad supe-
riora cõscenderit, & uestimẽta sua uoluerit immutare:
intellectusque de seruo fuerit clarus & liber: tunc Moysi
quoque & Eliæ, & facies & uestimẽta mutantur. a ¶ *De-
ponere uos, etc.*] Quia uidetur iuxta ordinẽ textũque ser-
monis scatere sententia, sic legendũ est: Vos autẽ non ita
didicistis Christũ: si tamẽ illum audistis, & in illo docti
estis, deponere uos secundũ priorẽ cõuersationẽ uete-
rẽ hominẽ, qui corrumpitur iuxta desideria erroris: si-
cut est ueritas in Iesu. Vt sit sensus: Quomodo est ueri-
tas in Iesu: sic erit & in uobis qui didicistis Christum, &
audistis illũ, & docti estis deponere secundũ priorẽ cõ-
uersationẽ ueterẽ hominẽ, qui corrumpitur iuxta desi-
deria erroris. Veterẽ autẽ hominẽ quẽ præcepit deponẽ-
dum, inueteratũ à malicia arbitror appellari. Iste enim
secundũ priorẽ cõuersationẽ & desideria erroris, sem-
B per errans, & in opere corruptionis helluans, corrum-
pitur atque uiolatur. Et quia in desiderijs indesinenter uer-
satur erroris, & nunquam cessat à uitio: nequaquam corruptus
dicitur, sed corrumpi: quod per singulos dies, horas,
puncta, atque momenta corrumpitur, intercipitur, uio-
latur. Sermo uerò dei quidem ideo interficit, ut uiuificet mor-
tuum, & uiuificatus dñm requirat, quẽ ante interitum
nesciebat: non corrumpit, sed interficit ueterẽ hominẽ:
Deut. 23.f Ego enim occido (ait) & ego uiuifico, & cum interfice-
ret illos, tunc quærebant eum. Nec putemus hoc quod
nunc ait: Qui corrumpitur secundum desideria erro-
ris, illi esse cõtrariũ quod in alio loco scriptũ est: Et si ex-
terior noster homo corrumpitur: sed is qui interior est,
renouatur de die in diẽ: Quia corruptio exterioris ho-
minis, interioris hominis renouatio est: Et cõtra: inte-
rioris hominis corruptio, exterioris est instauratio.
Aestimet aliquis simpliciter Paulũ loqui: Si quis tem-
plum dei corrumpit, corrumpet illum deus. Templum
enim dei sanctum est, quod estis uos. Sed fortè & alibi
aliquid lateat, quod apud nos uidetur absconditũ. Si
templum dei nos sumus: secundum id quod scribitur:
1.Cor. 3.d Templũ enim dei sanctũ est quod estis uos, & alius est
qui corrumpit templum dei, aliud quod corrumpitur:
Quærendum quis sit ille qui templum corrumpat dei.
Si inueneris hostes Hierusalem corrumpentes atque uio-
lantes templum ex lapidibus extructum: uidebis pari-
ter omnem corrumpentẽ & uiolantẽ templũ dei: quem
corrumpet & uiolabit deus, ulciscens corruptionẽ tem-
pli sui. Veruntamen & templum, quod se præbuit ui-
uens quidem atque sensibile insidijs corrumpentis, luet
pœnas, per hoc ipsum quod corruptũ atque uiolatũ spi-
ritum incorruptionis amisit. b ¶ *Renouamini autem spiri-
tu sensus, etc.*] Nec in sensu renouamur absque spiritu, nec
in spiritu absque sensu: sed renouamur coniuncte in spi-
ritu sensus nostri: ut quomodo psallimus spiritu, psal-
limus & sensu: oramus spiritu, oramus & sensu: sic in C
spiritu sensus nostri renouemur: ut cum sensus mũdus
fuerit atque purgatus, & ab omni macula sordidæ cõcre-
tionis alienus: tũc ei iungatur & spiritus, & ita quodam
inter se unitatis glutino copulẽtur: ut nequaquam simplex
spiritus, sed spiritus
sensus esse dicatur. Cũ
autem renouati fueri-
mus in spiritu, quod no-
stri sensus est spiritus,
tũc induemur nouũ
hominẽ qui secundũ
deũ creatus est. Quod
quidem alijs uerbis
idipsum puto esse quod in alio loco dicitur: Induite uos Rom. 13.d
Christum Iesum. Iste quippe est nouus homo, quo uni-
uersi credentes debemus indui atque uestiri. Quid enim
in homine qui à saluatore nostro assumptus est, nõ no-
uum fuit? Conceptus, natiuitas, partus, infantia, doctri-
na, uita, uirtutes, & ad extremũ, crux & passio, expoli-
antis in ea principatus, & cõtrarias fortitudines ostẽtui
habẽtis, resurrectio quoque & ascẽsus ad cœlũ. Hic ergo
uerè creatus est in iustitia & sanctitate ueritatis: quia deus
uerus dei ueri filius fuit, & tota in illo religio atque iusti-
tia, dei ueritate cõpleta est. Qui igitur conuersationẽ illius
imitari potest, & uniuersas in se exprimere uirtutes: ut
sit mansuetus, sicut fuit ille mãsuetus & humilis corde,
& ponat animã suã pro amicis, ut ille posuit pro ouibus
suis: uerberatus nõ respõdeat: maledictus nõ remaledi-
cat, sed uincat in humilitate superbiam: iste indutus est
nouũ hominẽ, & dicere cum Apostolo potest: Viuo autẽ Gal. 2.d
iam non ego: uiuit uerò in me Christus: Et, Imitatores 1.Cor. 11.a
mei estote, sicut & ego Christi. Potest quoque uerba Ioan-
nis assumere: Qui dicit se in Christo credere: debet si- 1.Ioan. 2.a
cut ille ambulauit, & ipse ambulare. Quod autẽ ait: Qui
secundũ deũ creatus est: nõ idipsum sonat in latino ser- D
mone quod Græco. Creatio quippè apud nos, genera-
tio uel natiuitas dicitur: apud Græcos uerò sub nomine
creationis, uerbũ facturæ & cõditionis accipitur. Et quod
apud nos cõditio, hoc apud Græcos creatio sonat. Vn-
de & hæresis natiuitatẽ Christi calumnians, Salomonis
usurpat exemplũ: Dñs creauit me initiũ uiarũ suarum. Prou. 8.c
Cõsiderandũ igitur: quia creatio atque conditio, nunquam nisi
in magnis operibus nominentur. Verbi causa, mundus
creatus est: urbs cõdita est: domus uerò quamuis ma-
gna sit, ædificata potius dicitur, quàm cõdita uel creata.
In magnis enim operibus atque facturis, uerbũ creatio-
nis assumitur. Ex quo animaduertendũ istum nouum
hominẽ, qui iuxta deum in Christo creatus est: magnũ
dei opus esse, & eminere ultra cæteras creaturas: cum
sic cõditus esse dicatur, ut mundus, & initium uiarum
dei, & in exordio elementorum omnium sit creatus.
c ¶ *Propter quod, etc.*] Non simpliciter ut quidam putãt
nec moraliter Apostolus præcepit mendacio derelicto,
cum proximis ueritatẽ loquẽdam. Alioquin si tantum
cum proximis loquimur ueritatẽ: quicunque non fuerit
proximus, debet audire mendaciũ. Quod quidẽ & in
lege præceptũ est: Non adulterabis uxorẽ proximi tui. Exod. 20.c
Si proximus tantũ propinquus uel amicus accipitur,
adulteria in alienos iure permittit: sed proximũ uocat
omnẽ hominẽ, qui ex eodẽ nobiscũ parente generatus
est. Quod quidẽ & parabola illa significat, de Hierusa- Luc. 10.e
lem Hiericho hominis descẽdentis, qui incidit in latro-
nes, & sacerdote & leuita prætereũtibus, à Samaritano
curatus est, & ad stabulariũ reuectus. Affirmat autẽ post
hæc dñs eum esse proximũ, qui illi misericordiã fecerit,
uolens ostẽdere omnes homines, omnibus esse proxi-
mos. Et hoc quidem sic intellectum ædificat audientes.
Cæterũ id quod sequitur: Quoniã sumus alterutrum
membra

loquimini ueritatem unusquisque cum proximo suo: quoniam sumus alterutrum membra. Irāscimini & nolite peccare. Sōl non ōccidat super iracūdiam uestram. Nēque locum detis diabolo. Qūi furabatur, iam non furetur: magis autem laboret operando manibus suis quod bonum est: ut habeat cōmunicare ei qui indiget. Omnis

A mẽbra, magis mihi uidet̃ significare mysteriũ, & de his
dicere, q nobis fide & uirtute sunt ꝓximi. Mẽbra quip-
pè alterutrũ non sunt, nisi fideles fideliũ, & Christiani
Christianorũ, & perfecti, eorũ qui sunt plenæ cõsumma
1.Cor. 2.b tæq; uirtutis. Propter quod Paulus ipse perfectus, in e-
pistola alia loquebat̃:
Sapientiã autẽ loqui-
mur inter perfectos.
Ergo hoc iubet, ut u-
nusquisq; mystica que-
que secreta, & ea quæ
dei ueritate sunt ple-
Psal. 18.a na, loquat̃ cum proxi
mo suo, & dies diei e-
ructet uerbũ, & nox
nocti indicet scientiã: hoc est: clara quæq; & lucentia his
Matth. 5.b indicet, q merent̃ audire: Vos estis lumẽ mundi. Porrò
tenebrosa & inuoluta, & omni sacramentorũ nocte ue-
lata, his referat, qui & ipsi nox, tenebræ, uel caligo sunt:
Psal. 17.b de quibus dicit̃: Et caligo sub pedib. eius, haud dubiũ
Exod. 16.c quin dei. Nã in mõte Sina Moses ingredit̃ in turbinẽ &
Psal. 17.b caliginẽ, ubi erat deus, & de ipso deo scriptũ est: Posuit
tenebras latibuliũ suũ. Loquat̃ itaq; ueritatẽ atq; myste-
riũ unusquisq; cũ ꝓximo suo, & nõ det sanctũ canibus,
neq; mittat margaritas suas ante porcos: sed quicunq;
oleũ habuerit ueritatis, illos in thalamũ sponsi & penũ
regis inducat. Porrò quod ait: Loquimini ueritatẽ u-
Zach. 8.c nusquisq; cum proximo suo: sciamus de Zacharia ꝓ-
pheta sumptũ. a ¶ *Irascimini & nolite peccare.*] De quarto
psalmo hoc usurpatũ, nulli dubiũ est: & uidet̃ illi esse cõ
Col. 3.b trariũ quod alibi dicit̃: Nunc aũt deponite & uos omnẽ
irã, & indignationẽ, & maliciã, & blasphemiã, & turpẽ
sermonẽ ex ore uestro. Sed & simpliciter intellectũ no-
cet, dum putant̃ iræ frena laxata. Duplex aũt nõ solum
B apud nos, uerumetiã apud philosophos iræ nomẽ ac-
cipit̃. Vel cum iniuria lacessiti, naturalibus stimulis cõ-
citamur: uel cum requiescente impetu & furore restin-
cto, potest mens habere iudiciũ, & nihilominus super
eo qui putat̃ læsisse, desiderat ultionẽ. Arbitror itaq; de
priori ira nunc dictũ, & nobis quasi hominibus esse cõ
cessum, ut ad indignæ alicuius rei faciẽ moueamur: trã-
quillitatẽq; mentis, uelut lenis quædam aura cõturbet:
nequaq̃ tamẽ intumẽtis gurgitis furoris impetu suble-
uemur. Firmianus noster librũ de ira dei, docto pariter
& eloquenti sermone cõscripsit: quẽ qui legerit, puto ei
ad iræ intellectũ, satis abundeq; posse sufficere. b ¶ *Sol
non occidat super iracundiam uestram.*] Si simpliciter hunc so
lem intelligimus, qui oculis carnis aspicit̃: peccamus,
quando irascimur, & occidente sole, iracundia perseue
rat. Non peccamus aũt, quando (uerbi gratia) à prima
hora usq; ad undecimã irascentes, facimus quod indig
natio, furor, ira suggesserint. Quo sensu nihil mihi ui-
detur absurdius: quasi non queat quispiã ab ortu solis
usq; ad occasum, in tanta scelera debacchari: quanta to
ta uita sua non possit lachrymis expiare. Aut nõ magis
ira locũ in die habeat: cũ utiq; nox requies sit furoris,
& succedente somno, etiã si irascimur, in diem iracun-
diã differamus. Quia igit̃ uerus sol, sicut occidit sup ma
Amos 8.c los prophetas: iuxta illud quod scriptũ est: Occidit sol
super prophetas uestros meridie: ita etiã super omnes
occidit peccatores, nequaq̃ eis ortus sui lumen indul-
gens: præcipit nunc Apostolus, ne talia faciamus furo-
re superati: per quæ nobis sol occidat, & principale cor
dis, tenebris inuoluatur. Quidam putant sic accipien-
dum hoc esse simpliciter, quomodo & illud quarti psal
mi: unde idipsum sumptũ uidetur: Quæ dicitis in cor-
dibus uestris, & in cubilibus uestris compungimini: id
est, quæcunq; in die, uel opere, uel sermone, uel cogita-
tione peccatis: hæc succedente pœnitentia purgate per

noctem, & ira sit breuis, nec in diem crastinũ differat̃. C
c ¶ *Neq; locum detis diabolo.*] Diabolus Græcũ uerbũ est,
quod Latine dicitur criminator: lingua uero Hebræa
satan appellatur: id est, aduersarius, siue cõtrarius, & ab
Apostolo belial: hoc est, absq; iugo: q de collo suo dei 2.Cor. 6.c
abiecerit seruitutem:
quem Aquila aposta
tam trãstulit. Et scien-
dum ubicunq; in ue
teri lege filij pestilen-
tiæ scribant̃, sicut ibi: 1.Reg. 2.c
Filij autẽ Eli, filij pesti
lentiæ: ibi in Hebrai-
cis uoluminibus Be-
lial: hoc est, diabolum
pro pestilentia nominari: licet plurimi pro belial corru
ptè in Apostolo belian legant. Nolite itaq;, ait, dare lo-
cum diabolo: qui tanq̃ leo rugiens, quærit aditũ ꝑ quẽ
possit irrumpere. Quomodo enim pater & filius stant
ante ostium & pulsant, ut introeant & cœnent cum eo
qui se receperit: ita & aduersarius semper in nos est pa-
ratus irrumpere, & cum locũ dederimus, ingredit̃. So-
let autẽ anteq̃ ueniat, quædam iacula pręmittere, & prę
cursorẽ aduentus sui facere cogitationẽ: hanc si nos in
corde nostro susceptã nutrierimus intrinsecus, & cresce
re fecerimus: cum in nobis prolem suam auctam uide-
rit, & ipse audebit intrare. Deniq; in Iudæ Iscariot cor,
primã iecit sagittam ut traderet saluatorẽ: quam si exce-
ptam ille miserabilis nõ fouisset, nunq̃ post intinctũ pa
nẽ in paropside, intrasset in illũ satanas. Simulq; & hoc
diligenter attendite, q non inuenerit diabolus locũ in-
troeundi in Iudam: cuius pectus iam ante percusserat,
nisi in conuiuio saluatoris. Quia tũc uel maxime in po
testatẽ ei damur, quando nec humanitate, nec clemen-
tia, nec mansuetudine eius uincimur, quẽ odimus in- D
digne. Huic quod nũc præcepit: neq; locũ detis diabo-
lo, illud de Ecclesiastico cõparatur: Si spiritus potestatẽ
habentis ascẽderit super te, locũ tuũ ne dederis ei: Ille su
perbus & temerarius uult ascendere, uult subire: sed e-
tiam si te oppressum putauerit & se extulerit, tu ne dede
ris locũ. Potestas quippe diaboli, non in temeritate il-
lius atq; iactantia, sed in tua est uoluntate. d ¶ *Qui fura-
batur, &c.*] Quia hi qui in uitæ istius negocijs cõuersan-
tur, propter alimẽta & usus necessarios, cogunt̃ aliqua
uel emere, uel uendere, & lucra de negociatione secta-
ri: & difficile est etiã eos qui à cæteris passionibus liberi
sunt, fornicatione uidelicet, idololatria, adulterio & ho
micidio, hoc uitio non teneri: Propterea nũc Ephesios
monet, ne sub occasione emolumenti, furti crimen in-
currant. Furtũ nominans, omne quod alterius damno
quærit̃. Iustũ aũt esse ut manibus suis unusquisq; ope-
rans, & uictũ labore cõquirens, impertiat non habenti
bus. Neq; uerò ait: Magis aũt laboret operãdo manib.
suis, quod bonũ est, ut non indigeat, & habeat uictũ, &
nulli molestiã exhibeat: sed laboret, inquit, manib. suis
quod bonũ est: ut habeat unde cõmunicet indigentib.
Qui igit̃ ad hoc tantũ laborat, ut ipse non egeat, & à cæ-
teris cõtrahit manũ: quamuis applaudat sibi: tamẽ apo
stoli præceptũ non fecit. Potest aũt & altius intelligi: qui
furabat̃, iam nõ furetur, & reliqua: propter illud quod
scriptũ est de pseudoprophetis: Qui furant̃ sermones Hiere. 23.f
unusquisq; à proximo suo: Et in euangelio: Omnes qui Ioan. 10.b
uenerũt ante me: fures fuerũt & latrones. Et ad Roma-
nos: Qui prædicas nõ furandũ furaris: quod furta pro Rom. 2.c
hibeamur facere spiritualia. Neq; eñ hoc quod sequit̃:
magis aũt laboret operãdo manibus suis, quod bonũ
est: ad uitæ huius necessaria digne referri potest: ut bo-
num dicatur quodcunq; periturum est, & ad mammo
nam iniquitatis pertinet. Quamuis enim iustus labor
opes

A opes habeat absq; tergiuersatione quæsitas: satis habebit si non dicant malū: cæterū bonū non ualent appellari. Igitur bonū operaē, qui declinat à malo & facit bonum, & operatur in agro animæ suæ: ut spiritualib. panibus impleatur, & possit cōmodare esurienti, & necessitatē sustinenti: dans in tēpore cibaria conseruis suis. Si autē talis est qui operaē bonum: ergo & is qui furatur, consequenter uerba furatur & dogmata: de furto uiuēs: de furto sibi ceruicalia consuens, & scripturarum pannos hincinde colligens: ut possit tunicam facere cōscissam, quæ deorsum est non desursum. Tunica enim ecclesiæ: hoc est, corpus Christi, desuper contexta est, & nulla ex parte consutilis: quæ ne ab inimicis quidē scindi potest.

Omnis sermo målus de ore ueſtro non procedat. Sed si quis bonus ad ædificationem opportunitatis, ut det gratiam audientibus. Et nōlite contristare spiritum sanctum dei: in quo signati estis in die redemptionis.

a ¶ *Omnis sermo malus de ore uestro non procedat: sed si quis bonus ad ædificationem opportunitatis, ut det gratiam audientibus.*] Bonus sermo est ad ædificationem opportunitatis, dans gratiam audientibus: qui docet uirtutes sequendas, uitia fugienda. Malus, qui ad peccata prouocat & pronos magis incitat ad ruinā. Pro eo autem quod nos posuimus, ad ædificationem opportunitatis: hoc est quod dicitur Græce τῆς χρέιας: in Latinis codicibus propter euphoniā mutauit interpres & posuit, ad ædificationem fidei. Quouenscūq; ex sermone nostro aliquis proficit, & iuxta opportunitatē loci, temporis & personæ, ædificat audientes, bonus de ore nostro sermo processit. Quouēs uerò loquimur aut nō in tēpore, aut importuno loco: aut non ut cōuenit audientibus: totiens sermo malus procedit de ore nostro, ad destructionē eorum qui audiunt. Consideremus itaq;

B

C quid loquamur: quia pro omni ocioso uerbo, reddituri sumus rationē in die iudicij. Et etiam si nō lædamus, non tamen ædificemus: mali uerbi nobis luenda sit pœna. b ¶ *Et nolite contristare spiritum sanctum dei: in quo signati estis in die redemptionis.*] Mœror sancti spiritus, sic intelligendus, quomodo ira dei & somnus, & cæteræ in humanam similitudinem passiones. Non quo contristetur spiritus, & ullā perturbationem diuinitas sentiat: sed quo ex uerbis nostris, dei discamus affectus: quod mœreat, quotienscunq; peccamus, & defleat peccatores. Nam & saluator in corpore constitutus, fleuit Hierusalē, & omne hominum genus in propheta deplorat, dicens: Heu Luc.19 Mich.7
mihi anima quia perijt reuerens à terra. Et qui corrigat inter homines non est: omnes in sanguine iudicantur. Et in Ezechiele opera quondam sanctæ ciuitatis enumerans, ait: In omnibus istis cōtristabas me. Signati autem sumus spiritu dei sancto: ut & spiritus noster & anima imprimanē signaculo dei: & illam recipiamus imaginem & similitudinē, ad quam in exordio conditi sumus. Hoc signaculum sancti spiritus iuxta eloquiū saluatoris, deo imprimente signatur. Hunc enim, ait, signauit pater deus. Signatur ergo à patre spiritu sancto, omnis qui ex eo quod credidit deo signauit: quia uerus est deus. Qui idcirco signaē: ut seruet signaculum, & ostendat illud in die redemptionis, purum atq; syncerum, & nulla ex parte mutilatum, & ob id numerari cum his ualeat qui redempti sunt. Ezech.16 Ioan.6

Commentarij secundi in epistolam ad Ephesios finis.

D

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN TERTIVM LIbrum cōmentariorum ad Ephesios, ad Paulam & Eustochium procemium.

SAtis abundeq; ò Paula & Eustochium, de argumento epistolæ Pauli ad Ephesios, in primi libri præfatione disserui, & sparsim ubicūq; occasio data est, licet breuiter, ostendi quod beatus Apostolus ad nullam ecclesiarum tam mysticè scripserit, & abscondita seculis reuelauerit sacramenta. Nunc ergo quoniā orationū uestrarū & sanctę Marcellæ fultus auxilio, tertiū, id est, extremū, in eandem epistolam dictò librū: iustum mihi uidetur: ut nominis quoq; ipsius etymologiam cum sensu quem supra exposui congruere doceam. Ephesus in Latinam linguam interpretatur, uoluntas siue consiliū meum in ea, uel certe anima mea in ea. Voluntas & consilium & anima dei in eo est, qui potest dicere: Ipse enim mihi dedit noticiam omniū,
Psal.88 & cum incerta & occulta sapientiæ dei illi fuerint reuelata, testimoniū cōsequetur loquentis: Inueni Dauid de Bethlehem filium Iesse, uirū secundum cor meum, qui faciet omnes uoluntates meas.
Osee 14 Istiusmodi uirū & Osee propheta significat, dicens: Quis sapiens & intelligit hæc, prudens & agnoscit ista? Porrò ut sciatis multam esse distantiam iusti simplicis, iustiq; sapientis: qualem in resurrectione mortuorū singuli gloriam consequantur attendite. Et multi dormientiū de limo terræ exurgent: hi in uitam æternam, & hi in opprobriū & confusionē æternam: Et intelligentes fulgebunt sicut splendor firmamenti, & ex iustis multi sicut stellæ in æternū. Fulgebunt, inquit, iusti sicut stellæ in æternū, & intelligentes, id est, habentes scientiā scripturarū, sicut splendor cœli. Non quo doctus uir, iustus quoq; esse non debeat: sed quo qui iustus est, nisi fuerit eruditus, tam procul sit à sapiente iusto, quàm est stellarum fulgor à lumine firmamenti. Quod si quis meditatione tantū legis instructus, uitam suam negligit, neq; audet dicere: A mandatis tuis intellexi: propterea ad omnia mandata tua dirigebar: iste quasi æramentum sonans, & cymbalum tinniens, & infatuatum sal, in stercore conculcandus est. Si autem detur optio singulorum, seposito eo qui habet sapientiam atq; iustitiam: magis ego uelim rusticitatem iustam quàm doctam maliciam. Quia in

altero

A altero licet minor, tamen gloria est, stellarũ esse lumini coæqualẽ: in altero iuxta scientiæ profectũ, C
maiora supplicia sunt. Potentes quippe potenter patientur tormenta. Et: Seruus qui scierit uoluntatem domini sui & non fecerit eam, uapulabit multis. Hæc idcirco, ut docerem quare animam & consilium, & uoluntatẽ dei, Ephesiorũ uocabulum sonet: qui artium magicarũ præstigijs derelictis, erroris zelum ad ueritatis studiũ transtulerunt. Ob quorũ salutẽ tanto Paulus sudore pugnauit, ut ad Corinthios scriberet: Si secundũ hominẽ ad bestias pugnaui Ephesi: quid mihi prodest si mortui non resurgunt? Quæ sunt istæ bestiæ? Nempe illæ, de quibus psalmista precatur, dicens: Ne tradas bestijs animam confitentẽ tibi. Et in alio loco: Increpa feras calami. Aduersarius enim noster diabolus, tanquam leo rugiens circuit. Qui cum cerneret principem Asiæ ciuitatẽ ad doctrinam Pauli de faucibus suis eripi: totis satellitũ suorũ agminibus congregatis, eum opprimere nitebatur: & improbe se extollens, uolebat quasi aquila ponere super illum nidum suum. Quod Apostolus sentiens, & omni custodia seruans cor suũ: quippe qui eius non ignoraret astutias: post uictoriam quidem, sed non incruentam uictoriam loquebatur: Non enim uolumus uos ignorare fratres de tribulatione nostra quæ facta est nobis in Asia: quoniam supra modum grauati sumus, supra uirtutem: ita ut tæderet nos etiam uiuere. Quod autẽ per Tychicũ epistola mittitur, ualde eiusdem epistolæ cõgruit sacramentis. De quibus & noni psalmi titulus prænotatur, pro arcanis filij: Tychicus enim silens interpretatur: non proijciens margaritas ante porcos, nec dans sanctum canibus, & libere ad deum loquens: In corde meo abscondi eloquia tua, ut non peccem tibi.

COMMENTARIORVM HIERONYmi in epistolam ad Ephesios, liber tertius.

Omnis amaritudo & furor, & ira, & clamor, & blasphemia auferatur à uobis cum omni malicia.

Caput V

Estote autem inuicem benigni, misericordes: donantes uobismetipsis, sicut & deus in Christo donauit

Omnis amaritudo & furor, & ira, & clamor, & blasphemia auferatur à uobis cũ omni malicia.] Amaritudo cõtraria dul-
B cedini est: unde amari uulgo appellantur & dulces. De qua & Hieremias loquitur,
Hier. 15 dicens: Et amaritudo tua ascendit super me. Furor uerò insipiẽs ira est, & feruescens in animo indignatio. Ira autem est: cuius amaritudo & furor species sunt: quæ furore restincto desiderat ultionem, & eum quem nocuisse putat uult lædere. Quæ quidem licet in deo sæpe dicantur, secundum il-
Psal. 6 lud: Domine ne in furore tuo arguas me: neque in ira tua corripias me: non sunt perturbationes animi computandæ sicut in nobis: quia in illo moderata & ordinata sunt omnia, & pœna qua peccatores corriguntur, nostris uocibus appellatur. Nos uerò si irascimur, perturbamur, & furore rapti, nostri esse desinimus. Vnde à nobis omnis amaritudo, & furor, & ira penitus aufe-
Matth. 5 renda sunt. Nam ad illud euangelij: Quicũq; irascitur fratri suo sine causa, reus erit iudicio: frustra est additũ, sine causa: quia nec eum causa nobis irasci conceditur: manifestissimè Apostolo nunc dicente: Amaritudo & furor, & ira tollatur à uobis: Et tricesimo sexto psalmo, uniuersam cõmotionem animi generaliter auferente: Quiesce ab ira, & dimitte furorem. Si enim ira desiderat ultionem: omnis autem ulto rependere cupit ei malum à quo se læsam putat, & Christianus non debet malum pro malo reddere, sed uincere in bono malum: &, Mihi uindictam & ego retribuam, dicit dominus: omnis qui irascitur, peccat: Ira quippè uiri iusticiam dei non operatur. Post amaritudinem, furorem, iram rectè clamor quoque & blasphemia prohibentur in nobis. Quia qui semel fuerit furore superatus: necesse est ut prosiliat in clamorem, & turbide fremens, huc atq; illuc in modum folij uentiletur & dicat: ô rerum iniquitas, ô iniusta iudicia dei, & cætera quæ solẽt loqui qui per indignationis furorẽ mentis iudiciũ perdiderunt. Porrò blasphemia non solum aperta est, & de ira nascitur: sed & absq; ira sedata mente profertur: si aut de mundi istius quispiã gubernatione causetur, & dicat: illud sic esse nõ debuit: hoc uerò esse sic debuit: aut certe in ecclesia constitutus, & credens in deum: labatur in dogmatibus quæ ignorare non licitum est: aliter de patre & filio D
& spiritu sancto sentiens, quàm rei ipsius ueritas habet: non ita credẽs in resurrectione mortuorũ, ut scripturæ docent: uel certe alienæ inuidens sapientiæ, eum male sentire cõmemoret, qui catholicæ fidei est, & rursum hæreticum pro adulatione qua sibi obsequitur, catholicũ esse contestans: qui dicit dulce amarum, & amarum dulce. Vnde omni studio legendæ nobis scripturæ sunt, & in lege domini meditãdum die ac nocte: ut probati trapezitæ, sciamus quis nummus probus sit, quis adulter. Porrò amaritudinẽ, furorem, iram, clamorem, atq; blasphemiam, sic tollamus à nobis: ut cum omni malicia auferantur. Malicia autem uel contraria uirtuti intelligenda est: quam alio nomine uitium nominamus: uel malignitas & nequitia, quæ in tergiuersatione & calliditate sentitur.

Caput V

Estote autem inuicem benigni, misericordes, donantes uobismetipsis: sicut & deus in Christo, etc.] Supra amaritudini contrariã dulcedinẽ dixeramus: quam nũc Apostolus alio uerbo χρηστότητα, id est, suauitatem magis quàm benignitatem uocauit: præcipiens ut omni amaritudine & furore, ira, clamore, & blasphemia, & motu turbido, cum quadam frontis austeritate damnatis, clementes simus & blandi, & ad familiaritatem nostram ultro homines inuitemus, ut nullus ad nos formidet accedere: quæ familiaritas maxime ex misericordia cõparatur. Nec statim præstantes alijs, ipsi quod dedimus habere desistimus: sequitur enim: Donantes uobismetipsis: quia quod bene in alium fit: magis ei reponitur qui præstitit quàm cui datum est. Qui miseretur pauperis, ipse saturabitur: & qui dat ei, deo fœnerat. Vel certè ita accipiendũ, quod in eo quod suaues & mi-

nauit uobis. Estôte ergo imitatores dei sicut filij charissimi. Et ambulate in charitate sicut & Christus dilexit nos, & tradidit semetipsum pro nobis oblationem & hostiam deo in odorem suauitatis. Fornicatiô autem & omnis immundicia aut auaricia, nec nominetur in uobis sicut decet sanctos, & turpitudo & stultiloquiũ: aut scurrilitas quæ ad rem non pertinent, sed magis actio gratiarum.

A sericordes sumus, & perturbationibus quæ nos inquietabant relictis, ad mansuetudinẽ, temperantiãq; transiuimus: ipsis nobis datum sit & donatum, dum de malis in bonos uertimur, & hæc ipsa donamus nobis quæ deus pater donauit in Christo. Si eñ omissis uitijs, uirtutes sequimur: omnes autem uirtutes, sapientia, ueritas, iustitia, mansuetudo, & cętera ad Christum intellecta referunẽ: cum has uirtutes habuerimus: ipsas nobis etiã nostro studio comparamus, & habere nos facimus: quas deus nobis donauit in Christo. Alius uerò hoc quod ait, donantes uobismetipsis, simpliciter accipiet: ut quomodo supra dicitẽ: Estote autẽ inuicẽ suaues: sic & nunc dicatur, donantes uobismetipsis: pro eo quod est, donantes uobis inuicem: ut quomodo deus nobis in Christo nostra peccatã donauit: sic etiam nos eis qui in nos peccauerint dimittamus. Et ad probandũ quod dimissio peccatorũ in scripturis donatio nũcupetur: illud sumet exemplũ, quod

Luc. 7. f in Luca scribitur: ubi unũ creditori alius debebat quingentos denarios, & alius quinquaginta: quos utrisque côcesserit, & ad interrogationẽ saluatoris ille qui interrogatus fuerat responderit, maiorẽ gratiam illum habere cui plus donatũ sit. Dicitur & in oratione dominica:

Matth. 6. b Dimitte nobis debita nostra: sicut & nos dimittimus debitoribus nostris. Deus aũt nobis donauit in Christo, non extra positus, sed habitans in eo: quia pater in filio, & filius in patre. Nec statim ille in quo donatur mi-

B nor est ab eo qui in se donat: quia & Apostolus dicit: Et

2. Cor. 2. b ego si qd donaui uobis, in facie Christi & dei. a ¶ *Estote*

Matth. 5. g *ergo, etc.*] Qui intelligit quomodo dictũ sit: Estote perfecti, sicut & pater uester cœlestis perfectus est: iste sciet quomodo & nunc dicatur: Estote imitatores dei. Et Co-

1. Cor. 4. d rinthijs quidem scribens ait: Imitatores mei estote sicut

& 11. a & ego Christi. Non enim poterant statim imitatores Christi fieri, sed grande illis erat si imitatores possent imitatoris existere. Ephesijs uerò quasi his quos iam mysteria tanta docuerat: non ait, imitatores mei estote: nec imitatores Christi, sed imitatores dei. Non quo minus sit imitatorẽ Christi esse q̃ dei, Deus quippe Christus est: sed quod aliud sit secũdũ hominẽ imitari: aliud secundum deum. Nam & si Christum secundum carnem antea noueramus: nunc iam nequaquam eum nouimus secundũ carnẽ. Loquitur & ipse saluator, humi-

Ioan. 5. c litatẽ dispensationis ostendens: Quæcunq; uiderit patrem facientẽ, hæc eadem filius facit similiter. Non quo aliud cœlũ & aliã terrã pater fecerit, & ad similitudinẽ eorũ, aliud cœlũ & alia terra & elementa à Christo facta sint cætera: sed quo quæcunq; operetẽ pater, hæc eadem & filius operetur. In quo autem similes deo possumus fieri, supra testatus est, dicens: donantes uobis, sicut & deus in Christo donauit uobis. Non enim puto quod in cæteris quoq; quæcũq; deus fecit, homo deum possit imitari: sed uerbi causa: ut quomodo ille clemens est, & pluit super bonos & malos & reliqua: sic etiã nos bonitatem nostram super omnes homines effundamus. Quod cum fecerimus, erimus filij dilecti, siue ipsius Pauli, siue quod melius puto dei. b ¶ *Et ambulate, etc.*] Qui pro aliorum salute usq; ad sanguinem contra peccatum dimicat: ita ut & animã suam tradat pro eis: iste ambulat in charitate: imitans Christum, qui nos in tantum dilexit: ut crucẽ pro salute omniũ sustineret. Quomodo enim ille se tradidit pro nobis sic & iste pro quibus potest libẽter occumbens: imitabitur eum qui oblationem & hostiam in odorẽ suauitatis se patri tradi- C dit, & fiet etiam ipse oblatio & hostia dei in odorẽ suauitatis. c ¶ *Fornicatio autem, etc.*] Nisi philosophorũ quidam Cynicus extitisset: qui doceret omnem uillationẽ carnis, & fluxũ seminis ex qualicunq; attritu tactuq; uenientẽ in tẽpore non uitandum, & nonnulli sapientes seculi in hanc turpem & erubescendam hæresim consensissent: nunq̃ sanctus Apostolus scribẽs ad Ephesios, ad fornicationẽ etiam omnẽ immundiciam copulasset, & ad immundiciam iunxisset auariciam: non hanc qua pecuniam cupimus congregare: sed illam de qua supra diximus: ne supergrediatẽ, & auarus fraudet in negocio fratrẽ suum: Quod scilicet insatiabilis & inexpletus, per omnia turpitudinũ genera lasciuiæq; discurrat. Sicut decet, inquit, sanctos. Ex quo sanctus nõ potest appellari, quicunq; extra fornicationẽ in aliqua immundicia & auaricia uoluptatum quæ se delectauerint inuenitur. Si quis autem arbitratur auariciã non in illo sensu accipiendam esse quo diximus: reddat causas quare inter fornicationẽ, & immundiciam, & turpitudinẽ & stultiloquiũ, & scurrilitatem, mediam auariciã extraordinarie posuerit. Porrò stultiloquium esse existimo: non solum eorum qui aliqua narrant turpia ut risum moueant, & fatuitate simulata magis illudant eis quibus placere desiderant: sed etiã eorũ qui sapientes seculi putantur, & de rebus physicis disputantes dicũt se arenas littorũ, guttas oceani, D & cœlorũ spaciũ, terræq; punctũ liquido cõprehẽdisse. Est & in ecclesia stultiloquiũ: Si quis cœlũ putet forni-

Esa. 6. a cis more curuatũ: Esaiæ quẽ non intelligit sermone deceptus: soliũ quoq; in cœlis positum, & super eo sedere deum, & in ritum imperatoris & iudicis, angelos stare in circuitu qui uerbis iubentis obtemperẽt, & in diuersa mutantẽ officia. Sed qa sequitẽ stultiloquiũ scurrilitas, magis stultiloquiũ ad fatuas & ineptas fabulas transferendũ. Inter stultiloquiũ autẽ & scurrilitatẽ hoc interest: quod stultiloquiũ nihil in se sapiens & corde hominis dignũ habet. Scurrilitas uerò de prudẽti mente descendit, & cõsulto appetit quædã: uel urbana uerba, uel rustica, uel turpia, uel faceta: quã nos iocularitatẽ alio uerbo possumus appellare: ut risum moueat audientibus. Verũ & hæc à sanctis uiris penitus propellẽda: quibus magis conuenit flere atq; lugere: ut in Hebraico quoq; euãgelio legimus, dñm ad discipulos loquẽtẽ: Et nunq̃ inquit, læti sitis nisi cũ fratrẽ uestrũ uideritis in charitate. Videtur hucusq; nihil extra propositũ, & extra consequentiã textumq; ordinis intulisse. Verum hoc quod sequitur, & in fine positũ est: Sed magis gratiarũ actio. Quærat aliquis & dicat, quid sibi uelit post fornicationem prohibitã & immundiciã, & lasciuiã, & turpitudinẽ, & stultiloquiũ, & scurrilitatẽ, actio gratiarũ. Si enim semel ei liberũ fuit ponere quamcunq; uirtutẽ: potuit dicere: sed magis iusticia, ueritas, dilectio. Quomodo autem hoc inconsequens est: ita etiam illa inconsequentia esse potuissent, & eadem licentia ordinem non haberent. Forsitan igitur gratiarum actio in hoc loco nõ ista est nominata, iuxta quam gratias agimus deo: sed iuxta quam grati siue gratiosi, & salsi apud homines appellamur. Stultiloquũ enim & scurrã non decet esse Christianũ. Decet aũt sermonẽ eius sale esse conditũ: ut gratiã apud audiẽtes habeat. Et quia non est cõsuetudinis

nisi

A nisi inter doctos quosq; apud Græcos εὐχαριςίαν ad
distinctionē eucharistię dicere: hoc est gratiosum esse, &
agere gratias: Propterea puto Apostolū quasi Hebræū
ex Hebræis, uerbo usum esse uulgato, & sensum suū al-
terius significatione uerbi explicare uoluisse: maxime
cum apud Hebræos
gratiosus & gratias a-
gens: uno ut aiunt ser
mone dicatur. Vnde
Prou. 11.b & in prouerbijs puto
ita scriptū, γυνὴ εὐχά-
ρισος ἐγείρει ἀνδρὶ
δόξαν, mulier grata
suscitat uiro gloriā: ꝓ
eo quod est, gratiosa:
uideremur uim facere scripturæ, & gratias agētē mulie-
rē, ꝓ gratiosa audacter accipere: nisi & cæteræ editiones
nostræ opinioni cōgruerēt. Aquila enim & Theodotio &
Symmachus ita posuerūt: γυνὴ χάριτος, id est mulier
gratiosa, & nō εὐχάρισος quod ad actionē ptinet gratia-
rū. a ¶ *Hoc aūt etc.*] Notādū q̄ sex uitijs supra ꝓhibitis:
fornicatione, immūdicia, auaricia, turpitudine, stultilo
quio, scurrilitate: nūc tantū tria posuerit: fornicationē,
immundiciā, auariciā, quibus qui fuerit obnoxius hæ
reditatem in regno Christi & dei habere non possit. Si
enim ita stultiloquus & scurra alieni essent à regno dei,
quomodo tres quos specialiter separauit: uideretur sen
tentia esse crudelis, non ignoscere imbecillitati fragilita
tis humanæ: cum etiam per iocū nos dicta damnarent.
Qui enim in sermone non labit̄, perfectus est. Neq; ue-
rò ista dicentes, locū stultiloquio & scurrilitati damus,
dum non excludunt̄ à regno: sed quomodo apud pa-
trē diuersæ sunt mansiones & stella à stella differt in glo
ria: sic & resurrectio mortuorū. Quamuis aliquis à for-
B nicatione, immundicia atq; lasciuia alienus sit: tamen si
stultiloquus & scurra fuerit, non tenebit eum locū quē
possessurus erat, si hæc uitia non haberet. Respondeat
quis: esto stultiloquiū & scurrilitas non eundem habe-
ant reatū, quē fornicatio, immundicia, & auaricia, nun
quid non & turpitudinē cum tribus superioribus de-
buit nominare? Ad quod dicendū, turpitudinē hic sig
nificare absconditā cogitationē, cum inflammat̄ sensus
noster ad libidinē, & carnis titillationibus anima igni-
ta succenditur, & nihilominus dei timore & mentis iu-
dicio refrenatur. Deniq; etiā supra absq; turpitudine,
tria pariter appellauit, dicens: Fornicatio aūt & omnis
immūdicia, & auaricia, nec nominetur in uobis, & de-
inceps turpitudo cum stultiloquio & scurrilitate nume
rata est. Et quomodo stultiloquiū & scurrilitas: sic & ista
turpitudo non perdit, nec in perpetuū excludit à reg-
no. Quia uerò in superioribus ex eo quod alibi legera
mus: Ne supergrediat̄, & auarus fraudet in negocio fra
trē suū: dixeramus auariciā pro adulterio positā: Quæ-
rimus id quod nunc dicit̄, aut auarus, quod est idolis
seruiens: utrū cum illa: an cum uulgata interpretatione
cōsentiat. Inuenimus in locis plurimis prophetarū, ido
lolatriā, fornicationē appellatā. Fornicabant̄, inqt, post
idola sua, & spiritu fornicationis seducti sunt. Potest ita-
que fornicatio & super idololatria intelligi. Sin uerò a-
uarus ille accipit̄: qui pecuniā utcūq; cōquirens, num-
mos per fas & nefas habere desiderat, & pleno sacculo
delectat̄: Iste idololatres in eo est: quia sculpturā ipsius
nummi colit, & idola in eis cælata ueneratur. Vt uoraciū
deus uenter est: ita cupidorū quoq; iustissimè pecunia
deus dici potest: maximè cum in alio loco Apostolus
cupiditatē idololatriā uocet. Ad hæc uidendū quid sen
1.Cor. 10.c tire uoluerit, dicēs: In regno Christi & dei: utrū nam a-
liud regnū Christi sit, & aliud dei: An idem regnū sit pa
tris & filij. Et si quidem dixisset, in regno filij & patris:

gratiarum. Hoc aūtē scitote quia omnis fornicator aut
immundus, aut auarus, quod est idolis seruiens: non ha-
bet hæreditatem in regno Christi & dei. Nemō̆ uos de-
cipiat inanibus uerbis, propter hæc enim uenit ira dei in
filios diffidentiæ. Nolitē ergo effici comparticipes eo-
rum. Erâtis enim aliquando tenebræ: nūc autem lux in
domino

per filiū ueniremus ad patrē, & licet esset diuersitas per- C
sonarū: tamē esset regnantiū una maiestas: nunc uerò
cum dixerit, in regno Christi & dei: ipsum deū & Chri-
stum intelligamus: quia & cum tradiderit regnū deo &
patri, non erit pater omnia in omnibus, sed deus om-
nia in omnibus. Vbi
autē deus est: tam pa-
ter q̄ filius intelligi
potest. Porrò quod de
patre & de filio dici-
mus: hoc idē & de spi
ritu sancto sentiamus
b ¶ *Nemo uos decip. etc.*]
Verba quæ decipiūt
atq; supplantant, ina
nia sunt & uacua. Quæ uerò ædificāt audientes, plena,
cumulata, cōferta. Quia igit̄ sunt pleriq; qui dicūt non
futura pro peccatis esse supplicia: nec extrinsecus adhi-
benda tormenta: sed ipsum peccatū & cōscientiā delicti
esse pro pœna, dum uermis in corde nō morit̄, & in a-
nimo ignis accenditur: in similitudinē febris quæ non
torquet extrinsecus ægrotantē: sed corpus ipsa corripi-
ens punit, sine cruciatuū forinsecus adhibitione quod
possidet: Has itaq; persuasiones & decipulas fraudulen
tas: uerba inania appellauit & uacua, quæ uident̄ florē
quendam habere sermonū, & blandiri peccātibus: sed
dum fiduciā tribuunt, magis eos ferunt ad æterna sup-
plicia: Quia de nulla re sic irascitur deus: quomodo si
peccator superbiat, & erectus ac rigidus nō flectatur in
fletū, nec misericordiā postulet pro delicto. Propter hęc
enim uenit ira dei super filios diffidentiæ: siue insuasibi
litatis: ἀπείθεια enim magis à suasione q̄ à fiducia edi-
uerso intelligi potest. Insuasibilitatis aūt siue diffidētiæ
filij sic dicunt̄, quō filij perditionis, & filij fornicationis,
& filij mortis, & filij gehennæ: & cætera his similia, quæ D
in uarijs scripturarū locis inuenire perfacile est. e ¶ *No
lite ergo effici cōparticipes eorū.*] Particeps siue cōparticeps
fit diffidentiæ filiorū: qui in fornicatione & in immun-
dicia & auaricia, propter quæ uenit ira dei super filios
diffidentiæ reperitur. Et particeps quidē eorū est, ab eo
quod participat̄, & cōmunionē habet malorū operū.
Cōparticeps uerò is appellat̄, qui cū alijs est particeps:
Et in cōparticipi intelligit̄ & particeps. In participi uerò
non statim tenet̄ & cōparticeps. Diligenter obserua uer
bum, cōparticipis atq; participis. Puto enim in scriptu
ris participē in bonā partē: cōparticipē in malam semp
accipi. Verbi gratia: Propter quod unxit te deus deus tu- Psal. 44.c
us, oleo exultationis præ participibus tuis. Et in alio lo
co: Participes enim Christi facti sumus: si tamē princi- Heb. 3.c
piū substātiæ usq; ad finē firmū tenuerimus. Porrò nō
memini alibi me legisse, excepto præsenti loco, cōparti
cipem, & tamē manifestū est, hic non in bona parte sed
in contraria positū. d ¶ *Eratis enim aliquando, etc.*] Si pos-
sibile est uerti in lucē tenebras: non est secundū quos-
dam hæreticos natura quæ pereat & recipere nequeat
salutē. Interrogemus ergo eos qui illa confingunt: utrū
nam omnes impij tenebræ sint nec ne: de quibus qui-
dam cum propter maliciā tenebræ uocarent̄, ad melio-
ra conuersi, nunc lux appellant̄ in dño: Sicut autē iusti
sunt lumen mundi: sic impij cōsequenter tenebræ uoca
buntur. & iusti quidē cum sint lumē, uidebunt lumē in
lumine: iniusti aūt cū sint tenebræ, populus sunt sedens
in tenebris, & nihil uidens: Quorū differentiā inter se
atq; distantiā, ex fructibus intelligimus. Omnis enim
qui operat̄ malū, odit lucē, & non ueniens ad lucē, tene
brosus est, & filius noctis atq; tenebrarū. Qui uerò ope
ratur ueritatē & in lucem uenit, lux est, & filius lucis &
diei: Lucentes aūt siue tenebrosi: de cordis uel lumine,
uel tenebris cognoscuntur. Super hæc quæres: ne fortē

domino. Vt filij lucis ambulate. Fructus enim lucis, est in omni bonitate & iustitia & ueritate. Probantes quid sit beneplacitũ deo. Et nolite cõmunicare operibus infructuosis tenebrarum. Magis autem & arguite. Quæ enim occultè fiunt ab eis, turpe est & dicere. Omniã autem arguta à luce manifestantur, omne enim quod manifestatur lux est. Propter quod dicit: surge qui dormis, & exurge à mortuis, & illuminabit te Christus (siue, orietur tibi Christus.) Videte ergo quomodo caute ambuletis

A ob distinctionẽ eorũ qui lux sunt: sed non sunt lux in dño: de iustis dicat̃, nũc aũt lux in dño. Decenter quoq; Ephesiis, qui ad scientiæ summã cõscenderant, scribitur quod sint lux in dño. Neq; uerò tenebræ ipsæ uertũtur in lucẽ, aut lux in tenebras cõmutat̃: sed hi qui ab eo qđ sunt, nomen quoque uel uirtutis meruere, uel uitij, si cõuersi fuerint de alio in aliud: ὁμωνύμως his rebus à quibus possident̃: uel tenebrarum, uel lucis uocabulũ sortientur. a ¶ *Vt filij lucis ambul.*] Si deus lux est, & tenebræ in eo nõ sunt: filij dei, filij lucis sunt. Nec non si Christus lux uera est: filij quoque eius ad quos lo-
Ioan.13.d quit̃, dicens: Filioli mei adhuc modicũ uobiscũ sum: filij ueræ lucis sunt. Ex quo colligit̃, eosdem filios esse dei patris q sunt filij Christi Iesu. b ¶ *Fructus enim, etc.*] Aduersus Marcionẽ, qui iustũ deũ à bono separat, & putat creatorẽ esse iustũ: aliũ uerò nescio quẽ, cuius Christus iste qui uenit filius sit, bonũ tantummodo esse deũ: hoc testimoniũ proferamus. Si quidẽ fructus lucis: non solum est in bonitate, sed in iustitia & in ueritate. Vbi itaque bonitas est, ibi & iustitia: ubi iustitia, ibi cõsequẽter & ueritas. Apud bonũ ergo Christi patrẽ: ut ipsi quoq; fatent̃, est ueritas & bonitas. Vbi aũt bonitas & ueritas: apud ipsum & non apud aliũ, ut nũc Apostolus docet, iustitia est. Intelligat quoq; Marcion ipsum Christũ, bonitatẽ, ueritatẽ, & iustitiã nuncupari. Bonitatẽ in eo, ꝙ
B non secundũ opera, sed secundũ misericordiã dei gratiã credentibus in se. Iustitiã in eo, dum unicuiq; retribuit quod meretur. Porrò ueritatẽ, dum ipse solus causas creaturarũ omniũ rerũq; cognoscit. c ¶ *Probantes, etc.*] Omnia faciendo cũ cõsilio, ut cauti atq; solliciti, ea tantũ quæ scimus deo placere faciamus: in morẽ prudentissimi trapezitæ: qui sculptũ numisma non solum oculo, sed & pondere & tinnitu probat. Quia uerò in hoc loco cõtextus eloquij uidet̃ esse turbatus, & tota scatere sententia: sic ordini sermo reddendus est. Nolite ergo fieri cõparticipes eorũ, probantes quid sit beneplacitũ deo: & si enim eratis aliquãdo tenebræ, nũc aũt lux estis in dño: quasi filij lucis ambulate, fructus luminis ostẽdẽtes in omni bonitate & iustitia & ueritate d ¶ *Et*
Gal.5.d *nolite, etc.*] Et ad Galatas nomen fructus in spiritu: operis uerò posuit in carne, dicens: Manifesta aũt sunt opera carnis, quæ sunt fornicatio, & reliqua. Fructus uerò spiritus, est charitas, gaudiũ, pax, & cętera. Porrò in pręsentiarũ, opera tenebrarũ infructuosa appellauit: quibus qui ea fecerint, cõmunione sociant̃. e ¶ *Magis autẽ & arguite.*] Inter cætera mandata, etiã peccantes posse arguere, maximæ libertatis est. Sed hoc ille potest face-
Luc.6.f re qui nõ meret̃ audire: Hypocrita, eijce primũ trabẽ de oculo tuo, & tũc poteris eijcere festucã de oculo fratris tui. Quamobrem & prophetæ, nulla ipsi peccatorũ sorde polluti: nec cauteriatã habentes cõscientiã: poterant cæteros arguere delinquentes. Ex quo animaduertendum eum arguere posse, qui ipse non redarguat̃ in semetipso. f ¶ *Quæ enim, etc.*] Non mihi uidetur sermõis stare contextus: ut id quod nũc dicit̃: quæ enim occultè fiunt ab eis, ex superioribus pendeat, & sciri possit ad quos potissimũ referendũ sit: nisi fortè altius reddatur hyperbaton, & ad filios diffidentiæ copuletur: ut sonare possit, quæ enim occultè fiunt à filijs diffidentiæ, turpe est & dicere: quæ sunt fornicatio & immundicia & auaricia omnis. g ¶ *Omnia autem, etc.*] Omnia, haud C dubiũ quin ea quæ occultè fiunt à filijs diffidentiæ: hæc enim à luce arguta manifestant̃. Lux aũt arguit ea quæ prius erant tenebræ, & postea facta sunt lumen in dño, ut ex eo quod corripiunt̃, mutent̃ in melius, & mutata manifestent̃ in publico: & publicata sint lumen: quia omne qđ manifestatur lux est. h ¶ *Propter quod dicit, etc.*] Quoniã opera tenebrarũ à luce arguta manifestãtur in lucem, his quæ arguta fuerant transmutatis: dicitur dormiẽtibus & mortuis, eo quod opera fecere tenebrarum: Surge qui dormis, & exurge à mortuis. Quærat aliquis, quis nam sit iste qui dicat: Surge qui dormis, & exurge à mortuis: aut cuius testimonio Apostolus sit abusus. Et quidem qui simplici respõsione cõtentus est: dicet in recõditis eum prophetis, & his quæ uocantur apocrypha hæc lecta in mediũ protulisse: Sicut in alijs quoq; locis illũ fecisse manifestũ est: nõ quod apocrypha cõprobaret, sed quo & Arati & Epimenidis & Menandri uersibus sit abusus ad ea quæ uoluerat in tempore cõprobanda. Nec tamen Arati & Epimenidis & Menandri, tota quæ scripsere sunt sancta, qa eos uerè aliquid dixisse testatus est. Alius uerò quasi προσωποποιίαν spiritus sancti apostolus figurauerit, ad exhortationẽ pœnitentiæ hæc dicta memorabit. Ego certe secundũ paupertatulã meã, omnes editiones ueterum scripturarũ: ipsaq; Hebræorũ uolumina diligẽter D euentilans: nunꝙ hoc scriptũ reperi. Nisi fortè & hoc dicamus: quõ olim prophetæ in concione populi loquebant̃, hæc dicit dñs, & qm dñs locutus est: ita & Apostolũ spiritu sancto plenũ, repentè in uerba quæ in se Christus loquebatur erupisse atq; dixisse, hæc dicit dñs. Nec non & illud est differendũ, quõ uni atq; eidem dicatur quasi uiuenti, surge qui dormis, & quasi mortuo, exurge à mortuis. Igit̃ qa & spiritus est hominis, quẽ semper in bonã partẽ scriptum meminimus, & anima cuius & infirmitates & mortes legimus peccatorũ: id quod nũc dicit̃, surge qui dormis, referat̃ ad spiritũ: & quod sequitur, exurge à mortuis: animæ coaptet̃. Anima enim quę peccauerit, ipsa moriet̃. Spiritus aũt mortẽ nunꝙ omnino legimus. Christus ergo lux uera orietur ei q surrexerit de somno & ex mortuis fuerit suscitatus. Scio me audisse quendam de hoc loco in ecclesia disputantem: qui in theatrale miraculũ, nunꝙ ante uisam formã populo exhibuit ut placeret: Testimoniũ hoc, inquẽs, ad Adam dicit̃ in loco caluariæ sepultũ: ubi crucifixus est dñs. Qui caluariæ idcirco appellatus est: quod ibi antiqui hominis esset cõditũ caput: illo ergo tempore quo crucifixus dñs, super eius pendebat sepulchrũ: hæc ꝓphetia cõpleta est, dicẽs: Surge Adã qui dormis, & exurge à mortuis, & nõ ut legimus ἐπιφαύσει σοι ὁ Χριστός id est, oriet̃ tibi Christus, sed ἐφάψεται: id est cõtinget te Christus: Quia uidelicet tactu sanguinis ipsius & corporis dependentis, uiuificet̃ atq; cõsurgat, & tũc typum quoq; illũ ueritate cõpleri, quando Elisæus mortuus, mortuũ suscitauit. Hæc utrũ uera sint, nec ne, lectoris arbitrio derelinquo. Certe tũc in populo dicta placuerũt, & quodã plausu ac tripudio sunt excepta. Vnum quod scio loquor: cum loci istius interpretatione atq; cõtextu, sensus iste non conuenit. i ¶ *Videte ergo, etc.*] Rectè Ephesiis dicitur, ut caute ambulent, qui habebãt exercitatos

letis, non ut insipientes sed ut sapientes. Rẽdimentes tempus quoniam dies mali sunt. Prŏpter quod nolite effici imprudentes: sed intelligite quæ sit uoluntas dei. Et nolitẽ inebriari uino in quo est luxuria: sed impleamini spiritu. Lŏquentes uobismetipsis in psalmis & hymnis & canticis spiritualibus, cantantes & psallentes in cordibus uestris domino. Grătias agentes semper pro omnibus, in nomine domini nostri Iesu Christi deo & patri

A citatos sensus ad discernendū bonū & malū, & probantes omnia, id quod statuerant bonū esse retinebāt: Qui aūt uidet quomodo ambulet, & q̃ caute figat gradum:
Psal. 118.c ne forte ad lapidē offendat pedē suū, & dicit, Lucerna pedibus meis uerbū tuū dñe: utiq; sapiens est. Non em̄ puto [illegible] quem piā & si uelit ambulare caute, posse hoc implere præceptū: quia sapientibus & nō insipientibus imperatū est. Ex quo intelligimus & præcepta moralia quæ pleriq; manifesta arbitrātur: ex eo quod in octauodecimo psalmo dicitur: Mandatū dñi lucidū illuminans oculos: indigere prudenti & circumspecta expositione: quia lucidū illud præceptū, eorū illuminat oculos, qui insipientia derelicta, sapiētiæ studijs se mancipārint. a ¶ *Redimentes temp. etc.*] Qui sapiens est, & idcirco caute ambulat, redimit tempus. Tempus aūt redimit; quia dies mali sunt. Quando in bono opere tempus cōsumimus: emimus illud & propriū facimus q̃d malicia hominū uenditū fuerat: Nemo autē uitæ huius quærens necessaria, & de diuitijs & sollicitudinib. quas euangeliū spinas nūcupat cogitans, potest sibi tempus redimere. Redimentes aūt tempus, quod in diebus malis est, quodammodo immutamus illud, & dies malos in bonos uertimus, & facimus illos non præsentis seculi, sed futuri. Potest & aliter locus iste edisseri: O uos Ephesij quibus de somno seculi istius exurgentibus sol iustitiæ ortus est Christus: caute ambulate & prudēter,
B & abiecta insipientia, tenete sapientiā: per quam possitis non cum uarietate temporū cōmutari, sed diuersitatem temporū uobis unū tempus efficere. Et quia sunt plurimæ persecutiones: In principio quippè fidei propemodū quotidie uexabant ecclesiæ, unum tenete cursum, & hoc scitote seruandū, ut nō in morē stulti, quasi luna mutemini: sed quod semel cœpistis, firma mente teneatis: ne uidelicet si persecutorē iudicem uideritis, & uos cum iudicis uoluntate mutemini. Rursum si alius dogmatis uestri laudator aduenerit: uos fateamini Christianos: sed quod estis omni tēpore reseruate. Aliquod de scripturis ponamus exemplum: ut quod dicimus manifestius fiat. Ioseph unū habebat propositū, placere deo. Hoc nulla uarietate temporis immutatum est: nec fratrū inuidia, nec cōditiōe seruitutis: nec ætatis illecebris, nec dominæ repromissis, nec squalore carceris, nec postea tumore Aegyptiæ potestatis: sed semper unus fuit, & uarietatē ut diximus tēporū sibi redimēs, malos dies uertit in bonos. Hoc idem & de Iob sentiendum est, quod per uaria tentamenta uexatus, nec diuitijs, nec damnis, nec orbitate, nec uulnere, nec exprobratione amicorū, nec solitudine, nec postea bonorum omnium restitutione mutatus est. Redemerat enim sibi tempus, & dies malos fecerat bonos. b ¶ *Propter quod nolite, etc.*] Quia tempus malū est, & sicut supra diximus redimendū, appetenda ante sapientia est, ut per illā intelligere ualeamus quæ sit uoluntas dei. Non em̄ possumus caute ambulare: nisi prius intellecta uolūtate dei. In omni ergo opere primū cōsiderādū quid uelit deus, & habito iudicio, id postea faciendū, quod illi placere fuerit comprobatū. c ¶ *Et nolite inebriari uino, etc.*] Quomodo nō possumus duobus dñis seruire, deo & mammonæ: sic nō possumus spiritu impleri pariter & uino. Qui enim spiritu implet, habet prudentiā: & mansuetudinē, uerecundiā, castitatē. Qui uino, habet insipientiā,

furorē, procacitatē, libidinem. Hoc quippè æstimo uno uerbo significare luxuriā. Quod si quidā intelligerent, C
nunq̃ me temeritatis & hæreseos arguissent: quod in uirginitate seruāda dixerim uinū adolescentulis declinandū, & nō mittendū super flammā oleū, nec naturalem carnis ardorē, somentis uoluptatis augendū. Potest aūt uinum in quo est luxuria, & illud accipi, de quo in cantico Moysi Deut. 32.d
dicitur: Furor draconū uinū eorū, & furor aspidū insanabilis: quod omnes qui seculi istius rogatione sunt ebrij, bibunt & insaniūt, & uomūt, & præcipites corruunt. Et iuxta Lapitharū, Centaurorumq; fabulā: in mutuū ferunt exitiū. Huic uino, illud uinū cōtrariū est: quod dñs se nobiscū in regno suo bibiturū esse promittit. Frequenter annotauimus, nomē spiritus absq; additamento, in bonā positū partē: quod quidē etiā nūc obseruandū uidet. d ¶ *Loquētes uobismetipsis, etc.*] Qui se abstinuerit ab ebrietate uini in quo est luxuria, & pro hoc spiritu fuerit impletus: iste omnia potest accipere spiritualiter, psalmos, hymnos & cantica. Quid aūt intersit inter psalmū & hymnū & canticū: in psalterio plenissimè discimus. Nunc autem breuiter hymnos esse dicendū, qui fortitudinē & maiestatē prædicāt dei, & eiusdē semper uel beneficia uel facta mirantur. Quod omnes psalmi cōtinent, quibus alleluia uel præpositū uel subiectū est. Psalmi aūt propriè ad ethicū locū pertinent: ut per organū corporis, quid faciendū, & quid uitandū sit nouerimus. Qui uerò de superioribus disputat, & cōcentū mundi omniūq; creaturarum D
ordinē atq; cōcordiā subtilis disputator edisserit: iste spirituale canticū canit. Vel certe ut propter simpliciores manifestius q̃d uolumus eloquamur, psalmus ad corpus, canticū refertur ad mentē. Et canere igitur & psallere & laudare dominū, magis animo q̃ uoce debemus: Hoc est quippè quod dicitur: Cantantes & psallentes in cordibus uestris dño. Audiant hæc adolescentuli: audiant hi quibus psallendi in ecclesia officiū est, deo nō uoce sed corde cantandum: nec in Tragœdorū modum guttur & fauces dulci medicamine colliniēdas: ut in ecclesia theatrales moduli audiant & cantica, sed in timore, in opere, in scientia scripturarū. Quamuis sit aliquis ut solent illi appellare κακόφωνος, si bona opera habuerit, dulcis apud deum cantor est. Sic cantet seruus Christi, ut non uox canentis, sed uerba placeant quæ leguntur: ut spiritus malus qui erat in Saule, eijciatur ab his qui similiter ab eo possidentur, & non introducatur in eos: qui de dei domo scenā fecere populorū. e ¶ *Gratias agentes semper pro omnibus in nomine domini nostri Iesu Christi deo & patri.*] Huic quid simile, & in epistola ad Thessalonicenses prima scriptum est: Semper gaudete, sine 1.Thess. 5.c
intermissione orate, in omnibus gratias agite. Quod præceptum ille solus custodire potest: qui prouidentia dei nouit etiam quinq; passeres qui uenduntur dipondio gubernari: quorum unus non cadit in laqueum sine patris uoluntate. Quod autem ait: Gratias agentes, & semper, & pro omnibus. Dupliciter intuendum, ut & in tempore, & pro omnibus quæ nobis accidunt, deo gratias referamus: ut non tantum pro his quæ bona putamus, sed etiam quæ nos coartant, & contra nostram ueniunt uoluptatem, in dei præconium mens læta prorūpat, & dicamus: Nudus exiui de utero matris meæ: nudus & redeam: sicut placuit domino, ita factum est:

patri. Subiecti inuicem in timore Christi. Mulieres uiris suis subditæ sint sicut domino: quoniā uir caput est mulieris, sicut & Christus caput ecclesiæ. Ipse est saluator corporis. Sed ut ecclesia subiecta est Christo: ita & mulieres

A sit nomen dñi benedictū. Hæc actio gratiarū apud prudētes uiros, & generaliter & specialiter obseruaẽ. Generaliter, ut gratias agamus deo q nobis sol oriẽ, dies currit, nox mutaẽ in requiē: splēdore lunæ, tenebræ temperanẽ, & ortu occasuq; stellarū tēpora mutanẽ & redeūt: q nobis seruiūt pluuiæ, terra parturit, elemēta famulanẽ: q tantæ animaliū uarietates, uel ad uehēdum, uel ad operandū, uel ad uescendum, uel ad tegmen, uel ad exemplū, uel ad miraculū datæ sunt, & ad extremū q nati sumus: q subsistimus: q in mundo quasi in quadā domo potētissimi patrisfamiliâs ꝓcurationē gerimus, & totū quicquid in mūdo est, nostri causa intelligimus ꝑcreatū. Specialiter uerò, qñ in dei beneficijs quæ nobis accedunt gratulamur. Sed hoc & gentilis facit, & Iudæus & publicanus, & ethnicus. Christianorū propria uirtus est etiā in his quæ aduersa putanẽ, referre gratias creatori: Si domus corruerit: si amātissima uxor & filij uel captiuitate uel ueneno uel naufragio intercepti sint: si diuitias proscriptione perdidimus, si sanitatē innumerabiles morbi, & semper expectāda miseris podagræ debilitas fregerit. Qui sibi sanctiores uidenẽ, solēt deo referre gratias q de periculis uel de miserijs liberati sunt. Sed iuxta Apostolū hæc uirtus est maxima, ut in ipsis periculis atq; miserijs, deo gratiæ referanẽ, & semper dicamus: Benedictus deus, minora me scio sustinere q̃ mereor, hæc ad mea peccata parua sunt: nihil mihi dignū reddiẽ. Hic animus Christiani est, hic crucē suā tollens, sequiẽ saluatorē, quē nec orbitas nec damna debilitās. Quē ut Flaccus in lyrico carmine ait: Si fractus illa B baẽ orbis, impauidū ferient ruinæ. Qui aūt, sicut diximus, gratias agit deo & patri, in mediatore dei & hominū referat eas Christo Iesu: qa nisi per illū accedere nō ualemus ad patrē. a ¶ *Subiecti inuicē, etc.*] Audiant hæc episcopi, audiant presbyteri, audiat omnis ordo doctorū: subiectis suis se esse subiectos, & imitenẽ dicētē Apostolū: Cū eñ essem liber ex omnibus: omnib. meipsum (1.Cor. 9.d) seruū feci, ut omnes lucrifacerē. Et in alio loco: Per charitatē seruite inuicē. (Gal. 5.c) Vnde & ipse eadē charitate omnib. gentiū seruiuit ecclesiis. Saluator quoq; formā serui accepit: ut seruiret discipulis suis, & pedes eorū lauit. Hoc interest inter gentiū principes & Christianorū, q illi dominanẽ subditis, nos seruimus, & in eo maiores sumus si minimi omniū fuerimus. Sed & hoc quod ait: In timore Christi, sic accipiendū: ut ipsa subiectio nō ꝑpter hominū gloriā sed propter timorē Christi fiat: dum illū timemus offendere. Alius uerò sic interpretabiẽ: subiecti inuicē in timore Christi: ut hanc sentētiā generalē in cōsequentibus diuidi dicat atq; partiri: Mulieres uiris suis subditæ sint, & filij obedite parentibus, & serui obedite dñis carnalibus cū timore & tremore: ut nō solum uxor uiro & filij parentibus, & serui dñis, sed etiam uiri mulieribus iuxta officiū quod præceptū est, & patres filijs, ne illos ad iracundiā prouocent, & dñi seruis: ut remittant minas, & præbeant his quæ habent necessaria, inuicē sint subiecti, & hoc ex Christi timore faciant: Vt quomodo seruus suis fuit ille subiectus: sic & hi qui maiores uidenẽ subijcianẽ minoribus suis, reddendo officia quæ iubenẽ. Possumus, hic timorē & pro εὐλαβείας: id est reuerentia accipere, quæ magis uicina est charitati. Nequaq̃ eñ cōuenit Ephesiis, ut timore quid faciāt, & non dilectione Christi. b ¶ *Mulieres, etc.*] Hoc quod in Latinis exemplaribus additū est, subditæ sint: in Græcis codicib. nō habeẽ: si quidē ad superiora refertur, & subauditur: Subiecti inuicē in timore Christi: ut ἐν καὶ rū resonet subiectæ & mulieres uiris suis sicut dño. Sed C hoc magis in Græco intelligitur q̃ in Latino. Quō itaq; Christo subiecta est ecclesia: sic subiecta sit uxor uiro suo: Quē eñ habet principatū & subiectionē Christus & ecclesia: huic eidē ordini maritus & uxor astringitur. Sed uidendū, ut quō in Christo & in ecclesia sancta cōiūctio est: ita & in uiro & in muliere sancta sit copula. Sicut aūt non omnis cōgregatio hæreticorū Christi ecclesia dici potest: nec caput eorū Christus est: sic non omne matrimoniū quod nō uiro suo secundū Christi præcepta cōiungiẽ, rite cōiugiū appellari potest: sed magis adulteriū: Aliàs autē subijciẽ uxor uiro ut dño: quia ad ipsum cōuersio eius est, & ipse illius dominabiẽ. Nam & Sara dñm uocabat Abrahā, quæ spontanea seruitus, quanto magis fuerit uolūtate subiecta: tanto esse incipit coæqualis: quinimo, obsequijs suis in seruitutē redigere dominantē. Quidā hunc locū secundū Anagogen ita interpretanẽ: ut dicant uxorē in corpore, uirū accipi in animo. Et sicut Christo subiecta est ecclesia: ita corpora subijci debere sensui, & in unū spiritū redigi, si dño fuerint copulata. Qui eñ adhæret dño: unus spiritus est. c ¶ *Ipse est saluator, etc.*] Quoniā propinquior atq; inferior est substantia Christi à natura ecclesiæ: propterea eam corpus Christi æstimo nominatā: cuius corporis saluator est Christus Iesus: id est uerbū, sapientia, cæteræq; uirtutes in quibus intelligiẽ filius dei. Quære curiosius, sicubi in diuinis uoluminib. potueris inuenire, uocabulū carnis pro ecclesia positū. Si quidē nunc nequaq̃ caro, sed corpus Christi appellaẽ ecclesia. Porrò manifestū q quicquid caro est, consequenter & corpus D sit: non aūt quicquid corpus, hoc cōsequenter & caro. d ¶ *Sed ut ecclesia subiecta, etc.*] Ecclesia Christi gloriosa est: non habens maculam neq; rugā, aut quid istiusmodi. Qui ergo peccator est & aliqua sorde maculatus: de ecclesia Christi non potest apellari, nec Christo subiectus dici. Possibile autē est, ut quomodo ecclesia quæ prius rugam habuerat & maculā: in iuuentutē & mundiciam postea restituta est: ita & peccator currat ad medicū: qa non habent opus sani medico, sed male habentes: & curentur uulnera ipsius, & fiat de ecclesia quæ corpus est Christi. Sans quoq; eleganter & caute ad Ephesios loquēs ait: ut ecclesia subiecta est Christo: ita & uxores uiris suis. Si enim ita uxor subijcienda uiro est, ut Christo ecclesia: inter uirū & uxorē erit sancta cōiunctio, & nunquā corporis seruient passionibus. Quod si nobis aliquis illud quod ad Corinthios scribiẽ opposuerit: uirū (1.Cor. 7.a) uxori debitum reddere, & uxorem uiro: animaduertat magnam inter Corinthios & Ephesios esse distantiam. Illis quasi paruulis atq; lactentibus scribitur: in quibus erant dissensiones & schismata, & audiebaẽ fornicatio qualis ne inter gentes quidē, & propterea eis concediẽ, ut post orationē ad idipsum redeant: ne tententur à satana. licet & ibi in cōsequētibus, non iuxta uoluntatē: sed iuxta συγκατάβασιν, se eis dicat ignoscere. Ephesii uerò apud quos fecit trienniū, & omnia eis Christi aperuit sacramenta aliter erudiunẽ, & habet unusquisq; arbitrij liberam potestatē uel Corinthios sequi uel Ephesios, & saluari aut seruitute Corinthij, aut Ephesii libertate. Væ, inquit saluator, prægnantibus & lactātibus in die illa, hoc eū iudicij, quæ utiq; propriè opera nuptiarū sunt. Vnde omni labore nitendū, ut magis Ephesios q̃ Corinthios æmulemur: nec deprehēdamur quasi in diluuio emētes & uēdētes, nubētes & matrimonio copulati: sed accinctis lūbis lucernas teneamus in manibus.

¶ Viri

lieres uiris suis in omnibus. Viri diligitē uxores uestras, sicut & Christus dilexit ecclesiam, & semetipsum tradidit pro ea, ut eam sanctificaret, mundans lauacro aquæ in uerbo, ut exhiberet ipse sibi gloriosam ecclesiam, nō habentem maculā, aut rugam, aut aliquid eiusmodi: sed ut sit sancta & immaculata. Itā & uiri debent diligere uxores suas sicut sua corpora. Qūi uxorē suā diligit, seipsum diligit: nemo enim unq̃ carnē suam odio habuit, sed nutrit & fouet eam, sicut Christus ecclesiam. Quoniā membrā sumus corporis eius, ex carne eius & ex ossibus eius. Proptēr hoc relinquet homo patrem & matrē, & erunt duo

A a ¶ Viri diligite uxores.] Quamuis sibi inuicem maritus & coniux amore teneant, qualis illa uxor memoratur Hasdrubalis, quæ capto uiro, in patriæ se iecit incēdiū: & ceteræ quæ uiris mortuis superuiuere noluerūt: nunq̃ tamē dilectionē illā uir sapiēs dilectioni Christi & ecclesiæ cōparabit. Sāctus igitur hic intelligendus est amor, quo & Isaac dilexit uxorē suā Rebeccā, quę interpretatur patiētia, & de terra Mesopotamię, quę seculi huius ex omni parte fluctib. cingitur, in terrā eā repromissionis induxit, ut cōsolaretur pro morte matris suę: interitū quippe synagogæ cōiunctione ecclesiæ tēperauit. Ista dicētes occasionē hæreticis damus, qui oēs omnino nuptias repudiandas putāt: & hoc uel maxime uiuunt testimonio. Quibus breuiter respōdendū, passiones hic & immūdiciā & luxuriā ab Apostolo inter maritū & uxorē uetari, nō sanctā cōiunctionē, alioquin si coniugiū omnino prohibebat, quid necesse fuit dicere, uxores uestras, cū potuerit dicere: Viri diligite mulieres uel uxores: uestras eñ proprie matrimoniū sonat. Et rursum in sequentibus: Et uiri debent diligere uxores suas sicut sua corpora: & adhuc manifestius: qui uxorē suā diligit, seipsum diligit: nemo enim unq̃ suā carnē odit, sed nutrit & fouet eā: quia secundū edictū legis antiquę & instaurationē euangelij, maritus & uxor

B una caro efficiuntur. Liberorū ergo, ut diximus, in matrimonio opera cōcessa sunt. Voluptates aūt quæ de meretricū capiunt amplexibus, in uxore dānatæ. Hoc legens omnis uir & uxor, intelligant sibi post conceptū, magis orationi q̃ cōnubio seruiendū. Et quod in animalib. & bestijs ipso naturæ iure præscriptū est, ut prægnantes ad partū usq; nō coeant: hoc in hominib. sciāt arbitrio derelictū, ut merces esset ex abstinētia uoluptatum. Quia uero secundū tropologiā, uiros animas, & uxores corpora dixeramus: sic diligat anima corpus, quō Christus ecclesiā, ut semetipsum tradat pro salute ipsius, & eam sanctificet uerbo doctrinę, ut exhibeat sibi eam nō habentē maculā aut rugā aliquā uetustatis: maxime cū sciat, illā in resurrectione saluandā, & uisuram esse salutare dei. Talis uir caput habet Christum, & cum propter salutē carnis se humiliās factus fuerit cum uxore sua una caro, retrahit eā ad spiritū, & dño copulatus, caro esse desistit. Pulchre quoq; maculā aut rugā, quia de coniugio loquebatur, de exemplo mulierū ad decorē traxit ecclesiæ. Sicut enim solent in mulierū corporibus uel sordere næui, uel ruga cōtrahi, uel lentigo uariari: & hoc est omne studiū fœminarū, ut quod fœdare uidetur abstergāt, & exhibeāt maritis corporū uenustatem: ita & animæ omni peccatorū sorde purgādæ sunt, ut ruga ueteris hominis in iuuenitute tendat, & renouetur in nouū hominē de die in diē. b ¶ Ita et uiri.] Et in

Gen. 2. d Genesi ex persona loquētis Adā ita scriptū est: Hoc nūc os ex ossibus meis, & caro ex carne mea: & idipsum in

Matt. 19. a euangelio dño postea dicēte firmatur: Qui creauit ab initio, masculū & fœminā fecit eos, & dixit: propter hoc relinquet homo patrē & matrē, & adhærebit uxori suę, & erunt duo in carne una. Cum igitur uir & uxor una caro sint, ita uxoribus ut nostris corporib. prouidendū. Nemo aūt corpus suum turpiter amat, aut semetipsum propter coitū diligit, sed quasi uasculū animę suę fouet corpus & nutrit, ne fracto uase id quod continebatur effluat & erūpat. Necnō & iuxta literā, q̃ diu mulier partui seruit & liberis, hanc habet ad uirū differentiā, quā corpus ad animā. Sin aūt Christo magis uoluerit seruire q̃ seculo: mulier esse cessabit, & dicetur uir, quia oēs in perfectū uirum cupimus occurrere. Quod si ad tropologiam & hæc referimus, amabimus nostrum corpus, & corporis sensus uilioris quidē cōditionis ab animo, sed per quos ad mentē bonarū artiū & uirtutū transeāt disciplinæ. c ¶ Qui uxorē.] Quantū ad simplicē intelligētiā pertinet, sancta inter uirum & uxorem charitate præcepta, nunc iubemur ut nutriamus & foueamus coniuges, ut scilicet eis uictum atq; uestitū & quæ sunt necessaria præbeamus. Sed opponi nobis potest, quod non sit uera sententia dicentis Apostoli: Nemo enim unquam carnem suam odit, cum morbo regio laborantes, & ptisi & cancere & distillationibus: mortem uitæ præferant, & sua oderint corpora. Magis itaq; ad tropicā intelligentiā sermo referatur, & dicamus, quod illam carnem quæ uisura sit salutare dei, anima diligat & nutriat & foueat, eam disciplinis erudiens, & cœlesti saginans pane, & Christi sanguine irrigans, ut refecta & nitida, possit libero cursu uirū sequi, & nulla debilitate & pondere prægrauari. Pulchre etiam in similitudinem Christi nutrientis & fo- D

uentis ecclesiam, & dicētis ad Hierusalem: Quoties uo- Luc. 13. g

lui congregare filios tuos, sicut gallina cōgregat pullos suos sub alas, & noluisti: animæ quoq; fouent corpora sua, ut corruptiuū hoc induat corruptionē, & alarū leuitate suspensum, in aerē facilius eleuetur. Foueamus igitur & uiri uxores, & animę nostra corpora, ut & uxores in uiros, & corpora redigantur in animas. Et nequaq̃ sit sexuum ulla diuersitas, sed quomodo apud angelos, nō est uir & mulier: ita & nos qui similes angelis futuri sumus, iam nunc incipiamus esse quod nobis in cœlestibus repromissum est. d ¶ Quoniā.] Quia mēbra sumus corporis Christi, & Christus nutrit & fouet ecclesiam: ideo & nos nutrimus & fouemus carnē nostram, quā nemo unq̃ odio habuit. Mēbra aūt sumus corporis Christi, non secundū naturā diuinitatis æternæ, sed iuxta id quod hominē est dignatus assumere: Quanq̃ & homo ipse qui assumptus est, habeat naturā nostrorū corporū, sed nō habeat originē. Nos enim ex humano semine coagulamur, ille de spū sancto natus est. Potest aūt & aliter dici: Qm̃ corpus Christi ecclesia est, & ecclesia de cūctis credentib. cōgregatur, Paulus & Ephesij mēbra sunt corporis, id est ecclesia Christi. e ¶ Propter.] Quod frequenter annotauimus apostolos & euangelistas nō eisdē uerbis usos esse in testamēti ueteris exemplis, quibus in proprijs uoluminibus continentur: hoc & hic probamus: siquidē testimoniū istud ita in Genesi

scriptū est: Propter hoc relinquet homo patrem suum Gen. 2. d

& matrē suam, & adhærebit uxori suæ, & erunt duo in carne una: nunc aūt Apostolus pro eo quod ibi habetur, ἕνεκεν τούτου, id est propter hoc: posuit ἀντὶ τούτου, quod Latine alijs uerbis dici nō potest: deinde pro patre suo & matre sua, pronomina abstulit, & patrem tantum posuit & matrem: & quod in medio dicitur, & adhærebit uxori suæ: hic penitus prætermisit, & tantum

duo in carne una. Sacramentûm hoc magnum est, ego aũt dico in Christo & in ecclesia. Verũntamen & uos & singuli unusquisq; suam uxorẽ sicut se diligat. Mũlier autem ut timeat uirum.

Cap. VI

Filij obedite parentibus uestris in domino: hoc enim est iustum. Honora patrem tuum & matrem tuam, quod est mandatum primũ in promissione, ut bene

A quod sequebat̃ hoc dictũ, superiorib. copulauit: & posuit, & erũt duo in carne una. Hoc aũt totũ nũc idcirco obseruauimus, ut cuã in cæteris locis sicubi testimonia quasi de prophetis & de ueteri testamẽto ab ap̃lis usurpata sunt, & in nostris codicib. nõ habent̃: nequaq̃ statim ad apocryphorũ ineptias & delyramẽta curramus: sed sciamus scripta quidẽ ea esse in ueteri testamẽto, sed nõ ita ab ap̃lis edita, & sensum magis usurpatũ, nec facile nisi à studiosis posse ubi scripta sint inueniri. Igitur ad exhortationẽ mutui affectus inter uxorẽ & uirũ, Adam & Euæ sumpsit exemplum, ut quomodo costa tollit̃ de Adã & ædificatur in coniugẽ, & ipsa rursum coniunx in unã uiri carnẽ redigitur, quia q uxorẽ diligit, seipsum diligit: sic & nos nostras amemus uxores. Idipsum aũt p allegoriã in Christo interpretat̃ & in ecclesia, ut Adam Christum, & Eua

1. Cor. 15. f præfiguraret ecclesiã. Factus est enim nouissimus Adã in spiritum uiuificantẽ. Et quomodo de Adam & uxore eius omne hominũ nascit̃ genus: sic de Christo & ecclesia omnis credentium multitudo generata est. Quæ unũ ecclesiæ corpus effecta, rursum in latere Christi ponitur, & costæ locũ replet, & unũ uiri corpus efficit̃: ipso dño id in euangelio postulante: Pater da, ut quomodo ego & tu unũ sumus, sic & ipsi in nobis unũ sint. Interrogemus Marcionẽ qua consequẽtia locum istum qui de ueteri usurpatus est instrumento, in Christum & in ecclesiam interpretari queat, cum iuxta illum scriptura

B uetus omnino nõ pertineat ad Christũ. a ¶ *Sacramentum.*] Non ut plerîq; existimãt, omnis historia quæ de Adam & de Eua in Genesi scripta est, ad Christũ & ad ecclesiã facile referri potest, sed tantũmodo qđ in præsenti loco ponit̃. Id est, propter hoc relinquet homo patrem suũ & matrẽ suã, & adhærebit uxori suæ, & erunt duo in carne una. Primus enim homo & primus uates Adã, hoc de Christo & ecclesia prophetauit, quod reliquerit dñs noster atq; saluator patrẽ suum deũ, & matrem suã cœlestẽ Hierusalẽ, & uenerit ad terras propter suũ corpus ecclesiã, & de suo eam latere fabricatus sit, & propter illam uerbũ caro factũ sit. Et quia non omnia æqualia sacramenta sunt, sed est aliud sacramentũ maius, & aliud minus, propterea nunc dicit: Sacramentũ hoc magnũ est, simulq; humilitatis eius indiciũ est inferentis: Ego aũt dico in Christo & in ecclesia. Gregorius Nazianzenus, uir ualde eloquẽs, & in scripturis apprime eruditus, cũ de hoc mecũ tractaret loco, solebat dicere: Vide quantũ istius capituli sacramentũ sit, ut Apostolus in Christo illud & in ecclesia interpretans, nõ se ita asserat ut testimonij postulabat dignitas expressisse, sed quodãmodo dixerit: scio quia locus iste ineffabilibus plenus sit sacramentis, & diuinũ cor quærat interpretis: ego aũt pro pusillitate sensus mei, in Christo interim illud & in ecclesia intelligendũ puto: non quo aliquid Christo & ecclesia maius sit, sed quod totũ quod de Adam & de Eua dicitur, in Christo & in ecclesia interpretari posse, difficile sit. b ¶ *Verũntamẽ.*] Aestimet aliquis eandem inter maritũ & uxorem iuberi ab Apostolo charitatẽ, quæ in proximũ præcepta est: sic enim

Leuit. 19. d scriptũ est: Diliges proximũ tuũ sicut teipsum: & nunc dicit̃, unusquisq; suam uxorẽ sicut se diligat. Ergo eadẽ in proximũ & in uxorem charitas erit. Quod si proximus iuxta interpretationẽ saluatoris omnis homo est homini, nulla ergo erit inter uxorẽ & quorumlibet hominũ dilectionẽ differẽtia charitatis, quod dicere ualde absurdũ est. In proximo enim similitudo ponit̃, ut sic eũ diligas sicut te, & cupias esse saluatũ. In uxore aũt comparationis aduerbiũ, sicut, nõ similitudinẽ sed approbationẽ & confirmationẽ, cũ quodã põdere sonat: quõ dicimus de uiro quasi uir fecit, & de saluatore scriptũ est: Vidimus gloriã eius gloriã quasi unigeniti. Nõ quo ipse saluator gloriam habuerit ad cõparationẽ alterius unigeniti, ipse est enim unigenitus. Et unigenitus si & alter fuerit, unigenitus nõ potest appellari. Vnde alterius unigeniti nõ indigebat exẽplo, sed quasi unigenitũ, hoc est, ut semetipsum decebat gloriã habere possedit. Hoc idem & lxxij. psalmi iuxta Græcos tamẽ exordiũ sonat: ὡς ἀγαθὸς ὁ θεὸς τῷ ἰσραὴλ τοῖς εὐθέσι τῇ καρδίᾳ, quod à nostris translatum est: Quàm bonus deus Israel rectis corde. Alioqn iuxta Græcos ὡς, id est sicut, similitudinẽ magis uidet̃ q̃ firmitatẽ significare dictorũ, si non ut confirmationẽ audieris, sed quasi exemplũ. Simul & hoc attendendũ, q uir diligere iubet̃ uxorẽ, mulier uero timere uirum. Congruit enim uiro dilectio, mulieri timor, seruo uerò non solũ metus, sed & tremor iungit̃. Vnde & in consequentibus ait: Serui obedite dñis carnalibus cum timore & tremore. c ¶ *Mulier aũt.*] Si in deum metus propter timorẽ supplicij, non sinit eum qui metuit esse perfectum, quanto magis imperfecta erit mulier, non solum deum, sed etiã uirum metuens? Propter quod requirendum, an carnaliter uxor intelligenda sit, & uxoris timor, cum frequẽter multo meliores maritis inueniant̃ uxores, & eis imperẽt, & domũ regãt, & educent liberos, & familiæ teneant disciplinam, illis luxuriantibus & per scorta currentibus. Hæ uiros suos utrum regere debeant, an timere, lectoris arbitrio derelinquo. Quod si iuxta allegoriã, ut suprà diximus, uxor in corpore accipit̃, uir in animo, nihil incongruũ est timere eam ut ancillã uirũ in secundo gradu, & in uiliori substantia constitutã. Animi quippe (ut ait Crispus) imperio, corporis seruitio magis utimur. Qui uero simplicẽ intelligentiã mulieris sequit̃ & mariti, duas significantias in uerbo timoris esse mõstrabit. Et dicet unam de qua Ioãnes ait: Qui timet, pœnã habet: & qui timet, nõ est perfectus: Iuxta quam & serui spiritum seruitutis habent in timore, quem exiguntur à dño dicente ad eos: Et si pater sum ego, ubi est gloria mea? & si dñs sum ego, ubi est timor meus? Alteram uero quæ apud philosophos nominatur ἐυλάβεια, & apud nos licet non plene sonet, reuerẽtia dici potest. Scit quoq; & prophetes perfectorũ timorẽ, quẽ q timuerit, pfectus est, in xxxiij. psalmo, dicẽs: Nõ est inopia timentib. eũ. Potest igitur uxori simpliciter intellectę hic impari metus, ut timeat hoc est, reuereat̃ uirũ suum.

Ioan. 1. a [beside "Vidimus gloriã eius"]

C [margin, at the head of the right column]

D [margin, beside "quirendum, an carnaliter uxor"]

Capųt VI

Filij obedite parẽtibus.] Ambigue dictum, utrũ in dño parentibus suis filij debeant obedire: an certe parentibus suis filij obediant in dño. Quod utrũq; faciendũ, ut in his parentibus qui nos in dño genuere, qualis fuit Paulus & ap̃li, obediamus, & ea faciamus quæcunq; præceperint: & parentib. nostris de quib. secundũ carnẽ nati sumus, obtẽperemus in dño, implentes ea quæ non sunt dñi cõtraria uoluntati. Simul & hæreticos coartabimus, nolẽtes uetus testamentũ esse dei boni, cuius filius Christus sit. Qua ratione Ap̃s Christi, boni dei filij, scriptura creatoris utatur, & obedientiam

A tiam filiorū de ueteri lege præsumat. Quod testimoniū
Exo.20.b de Exodo sumptū, ita hic cōtexit: Honora patrē tuū &
matrē tuā, ut bene sit tibi, & sis longæuus super terram,
quam dn̄s deus tuus dabit tibi, de quo nunc ultima
uerba subtraxit, quod mandatū in decalogo quintum
est. Vnde quærendū,
quare nunc dixerit,
quod est mādatū pri
mū, cū primū māda-
tū sit: non erūt tibi dij
alij præter me. Quamobrē nōnulli ita legunt, quod est
mandatū primū in promissione, quasi quatuor alia man
data quæ ante hæc dicta sunt, nō habeāt promissiones:
& in hoc seculo pollicitatio ferat adiuncta, ut bene sit ti
bi, & sis longæuus super terrā quā dn̄s deus tuus dabit
tibi. Sed uidentur mihi nō obseruasse subtilius, & in secū-
Exo.20.a do mandato repromissionē esse sociatā. Ait enim: Non
facies tibi idolū, neq; omnē similitudinē eorum quæ in
cœlo sursum, & quæ in terra deorsum, & in aquis sub-
tus terrā, nō adorabis ea, & nō immolabis illis: Ego enī
sum dn̄s deus tuus, deus zelotes, qui reddo peccata pa
trum in filios usq; in tertiā & quartā generationē, his q
me oderūt, & facio misericordiā in milia his qui diligūt
me, & custodiūt mandata mea. Obserua enim q uerba
sint sponsionis: Faciēs misericordiā in milia his qui di-
ligūt me, & custodiūt mādata mea. Forsitan ergo quia
decalogus exeunti de Aegypto populo, prima lex da-
ta est: unūquodq; mandatū decalogi, primū mandatū
est appellandū: ad cōparationē eorū præceptorū, quæ
postea in lege conscripta sunt. Qui uero expositionem
superiorē tenere conabit, in eo qđ distinxerat, quod
est mandatū primū in repromissione, dicet separatim
esse mandatū: Honora patrē tuū & matrē tuā, & postea
repromissionē suo loco positam, ut sis longæuus super
B terrā quā dn̄s deus tuus dabit tibi. In hoc uero manda
to: id est, non facies tibi idolum, neq; omnē similitudi-
nem, non seorsum, sed sub uno textu atq; sermone, nō
tam promissionē datam q̄ sententiā in laudes dei esse fi
nitam, faciēs misericordiā in milia his qui eum diligūt,
& custodiunt mandata eius. Rursum is qui tota decalo
gi mandata, primū mandatū esse contendit, repromis-
sionem in qua scriptū est: ut sis longæuus super terram
quam dn̄s deus tuus dabit tibi, nō solū ad eos pertine-
re monstrabit, qui parentibus obsequantur: sed etiam ad
alia innumerabilia præcepta, & necesse habebit cuncta
replicare mandata in quibus merces hæc & præmium
promittatur, ut sint longæui super terrā quam dn̄s deus
suus dederit eis. A quo diuersus ille exigere debebit in
terpres, ut doceat ante hoc mādatū, illa quæ ab eo pro-
lata sunt scripta esse mandata. Quod si nō potuerit ap-
probare, frustra & in alijs præceptis hanc repromissio
nem adiunctā esse memorabit. Post hęc retractandum,
pro honore patris & matris, nō Iudaicū & carnale esse
promissum, ut longæui sint filij super terrā quam dn̄s
deus suus dederit eis. Multos enim fuisse credendum,
qui & parentib. obsequentes cito mortui sint, & in pa-
rentes impij, usq; ad extremā uenerint senectutem. Re-
spondeant enim Iudæi & similes Iudæorū, si uitæ istius
longitudo est in repromissis, & diu in corpore perma-
nere felicitas est, quid sibi uult illud in psalmis: Hei mi-
hi quia incolatus meus prolongatus est, habitaui cum
habitantibus Cedar. Et hoc Salomonis in Ecclesiaste:
Eccls.4.a Laudaui ego oēs mortuos qui olim mortui sunt, super
uiuentes qui uiuunt usq; in pręsens, & melior est super
hos duos, qui necdū natus est, & nō uidit omne opus
malū quod factū est sub sole. Et post paululū: Si genue-
rit uir centum, & annos plures uixerit, & multi fuerint
dies annorū eius, & anima illius repleatur bonis, & sepul
tura nō sit ei, dixi melius est super eū abortiuū, quia in

ne sit tibi, & longæuus sis super terram. Et patrēs noli-
te ad iracundiam prouocare filios uestros, sed educate
illos

uanitate uenit, & in tenebris nomē eius operiet, & qui- C
dem solē non uidit, & cætera. Si enim laudantur super ui-
uos mortui, & iuxta quosdā qui anteq; in corpora ista
descendant, animas degere in cœlestibus arbitrantur, me
lior esse dicitur duobus, qui necdū natus est, & oīs ista
uita tentatio est. Et se-
cundū Iob: Mors ui-
ri reges. Et iuxta eun
dem & Hieremiā: Ma Hier.20.d
ledicta est dies in qua
nascimur, quomodo nunc repromittitur honorantibus
patrē & matrē q longæui sint super terrā quā dn̄s deus
suus dederit eis? Quærenda est ergo terra quā dn̄s re-
promittit, & tribuit his qui spiritualē Aegyptū reliquē-
rint: & cū omni patientia, magna & terribilia uitę istius
deserta transierint, & uicerint reges magnos quos per-
cutit dn̄s, & transierint in Iudæā quæ lacte & melle fluit:
Et sub Iesu duce, Hiericho corruente, atq; uastata Hai,
quæ interpretatur abruptū, Hierusalem uenerint, & ædifi
cetur eis templū sub Salomone rege pacifico, & possi-
deant terram quæ mansuetis est præparata. Beati quip-
pe mites, quoniā ipsi possidebunt terram, quæ uere est
terra uiuentiū, psalmista quoq; dicente: Credo uidere Psal.26.d
bona dn̄i in regione uiuentiū. Huius uitæ longitudinē
& sapientia habet in manu dextera, in sinistra tenēs di-
uitias & gloriā. 4 ¶ *Et patres.*] Peccatum filiorum est,
non obedire parentibus: & quia poterant parentes ali
quid imperare peruersum, adiunxit, in domino: Pecca
tum uero parentū, paruulos filios atq; lactentes ad ira
cundiā prouocare: aut certe iam adolescentibus & ma-
turioris ætatis, ea imperare quæ grauia sunt. Sicut igitur
in filijs obsequiū, & subiectionis merces est demonstra
ta: ita parentibus moderatū iubetur imperium, ut non
quasi seruis, sed quasi filijs pręesse se nouerint. Nec hoc
præcepti fine contentus est, sed & illud adiunxit: Educa D
te illos in disciplina & correptione dn̄i. Quā correptio-
nem nos legimus: melius in Græco dicitur *παιδεία*, quæ
admonitionem magis & eruditionem quàm austerita-
tem sonat. Legant episcopi atque presbyteri, qui filios
suos secularibus literis erudiunt, & faciunt comœdias
legere, & mimorum turpia scripta cantare de ecclesiasti
cis forsitan sumptibus eruditos: & quod in corbonam
pro peccato uirgo uel uidua, uel totā substantiā suam
effundens, quilibet pauper obtulerat: hoc in Calenda-
riam strenam, & Saturnaliciam sportulam, & Mineruā
le munus grāmaticus & orator, aut in sumptus dome-
sticos, aut in templi stipes, aut in sordida scorta cōuer-
tit. Eli sacerdos, ipse sanctus fuit, sed quia filios suos nō 1.Reg.2.d
erudiuit in omni disciplina & correptione, supinus ce-
cidit, & mortuus est: nō enim poterat ad priora extēdi,
sed retrorsum ruit, & opisthotono insanabili lapsus in
tergum, ad Sodomam cum Lot uxore respexit, & cer-
te corripuerat filios suos, dicens: Quare facitis uerba
hæc quæ ego audio de uobis mala ab omni populo?
Nolite filij mei: quoniā nō est bona fama, quam ego au
dio de uobis. De istiusmodi patribus & Esaias lachry-
mabili uoce causatur, dicēs: Et filij alienigenarum nati Esa.2.b
sunt eis. Quod si hoc Ephesijs laicis & plerisq;, ut in po
pulo solet, uitæ huius negocijs occupatis, præcipit ut fi
lios suos erudiant in omni disciplina & admonitione
dn̄i: quid de sacerdotibus ęstimandum est, de quorum
ordine ad Timotheū scribit, dicēs: Filios habentē in ob 1.Tim.3.a
sequio, cum omni honestate. Et idipsum ad Titum in-
culcat & repetit: Filios habentem fideles, non in accusa Tit.1.b
tione luxuriæ, aut nō subditos: & quasi uitia filiorū pa
rentibus imputentur, coniunctionē causalem interserēs,
ait: Oportet enim episcopum sine crimine esse tanquā
dei dispēsatorē. Nō est ergo sine crimine episcopus, cu-
ius filius nō fuerit subditus, & in accusatione luxuriæ.

¶ Serui

illos in disciplina & conuersatione domini. Serui obedite dominis carnalibsu cum timore & tremore & simplicitate cordis uestri, sicut Christo. Non ad oculū seruientes quasi hominibus placentes, sed ut serui Christi, facientes uoluntatem dei ex animo, cum fidelitate seruientes sicut domino & nō hominibus: Sciẽtes quod unusquisque quod fecerit boni, hoc recipiet à domino, siue seruus siue liber. Et domini, eadem facite ad illos, remittentes minas, sciẽtes quia & ipsorum & uester dominus est in coelis, & personarum non est acceptio apud eum. De cætero confortamini in domino, & in potentia uirtutis eius. Induite omnia arma dei, ut possitis stare contra

A a ¶ *Serui obedite.*] Propheta loquẽte ad Hierusalẽ: Qua-
Esa.51.c lis tu timuisti ab homine mortali & à filio hominis, & Petro in epistola sua: Timorẽ eorū ne timeatis, sed dñm Iesum Christum sanctificate in cordibus uestris. Et sal-
Matt.10.c uatore eadẽ concinente: Nolite timere eos qui possunt occidere corpus, & plus nō habẽt quod uobis faciãt: sed timete eum qui potest & animã & corpus occidere in gehennã. Salomone quoq; paria
Prou.7 testante: Fili honora dominū, & confortaberis, præter illū autem ne timeas alium. Videt Apostolus diuersa præcipere, ut serui cū timore & tremore obediãt dominis carnalib. & uxori ut timeat uirum. Atq; qui simplicius respōdebit, hæc dicet, non perfectis uiris & eis qui sapientiæ secreta cognouerint hæc præcepta constitui, sed his qui principia habebant fidei, & doctrinis humilioribus indigebãt. Alius uero asserat eum qui non habeat spiritū seruitutis iterū in timore, nequaq; huic subiacere sententiæ, ut cum timore & tremore obediat dñis carnalibus: Hoc idẽ & de uxore dicturus, quæ iubet ut timeat uirū. Porrò tertius in hoc quoq; loco sicut in muliere, timorẽ pro reuerentia dictū putabit, sed arctabitur ex eo q additus est timori tremor. Potest enim uxori reuerẽtia cōuenire, ut reue-
B rens timeat uirū. Vbi aũt tremor est, metus nō sonabit reuerentiã, sed timorẽ. Necessario itaq; in seruis additū est, ut post timorem domini habeant & tremorẽ, & ad distinctionem domini spiritualis, nunc carnalis dominus appellatur: ita ut seruo quicunq; crediderit in deū, & necdum ad scientiæ summam peruenerit: non indecens sit domino seruire carnali cum timore & tremore, in simplicitate cordis sui, & sic ei seruire fideliter ut Christo: Non ad oculum seruiens, ut hi faciunt qui hominibus placere desiderant, sed ut necessitatem in uoluntatem uertat, & faciat de seruitute mercedem, maxime cum dominus carnis à domino spiritus diuersa nō imperet. Hoc est enim quod ait: Non ad oculum seruientes, ut hominibus placentes, sed ut serui Christi, facientes uoluntatem dei. Sed & ipsam fidelitatem non coactam seruus habeat, sed spōtaneam & ex animo, sic seruiẽs domino suo sicut Christo, à quo recepturus est fidelis præmiū seruitutis, non minus quàm si liber uoluntate seruisset. Simul & hoc notandū, quod obedientiæ filiorum atq; seruorum diuersa subiunxerit. Ad filios enim dicit, obedite parentibus uestris in domino: ad seruos uero, obedite dominis carnalibus cum timore & tremore. Vt sicut inter seruum & uxorẽ habet metus diuersitatem: ita & inter filios & seruos obedientia discreparet. Et pulchre imperans ut obediãt dominis, adiecit, quasi Christo: & iterum, ut serui Christi, facientes uoluntatem dei, ut scilicet non audiat seruus carnalem dominum si contraria dei præceptis uoluerit im-
1.Cor.7.b perare. Quomodo autem ad Corinthios secundū tempus rescripserat, ne per occasionem fidei in Christum inter maritos & uxores diuortia fierent, si è duobus unus credere uoluisset: ita ad Ephesios & ad Colossenses, quia plurimi inter initia fidei putabant gentiles dominos contemnendos, nunc conditionum moderate præcepta constituit, ut & seruitia non uideatur contra dominos concitare, & rursum nequaquam dominos C doceat audiendos, si uitiosa & nefanda præcipiant.

b ¶ *Et domini.*] Quænam sunt hæc quæ seruis superius imperauit, ut diceret dominis eadem facienda quæ seruis? Puto illa quæ dixerat in simplicitate cordis, & facientes uoluntatẽ dei & ex animo & cum fidelitate siue beneuolentia in seruos, quia εὔνοια utrunq; sonare potest. Vnusquisq; enim quod fecerit boni, hoc recipiet à domino: siue famulus seruierit sicut dictum est: siue liber dominatus fuerit, ut oportet, ut nō sit terribilis, nō promptus ad uerbera: sciens quia & ipse habeat dominū in cœlis, apud quem nō est acceptio personarū, qui solus tantum iudicet uoluntates, & iuxta eas deteriori præferat meliorem, eligens facta, nō homines.

c ¶ *De cætero.*] Scio in Græco pro uirtute, fortitudinẽ positam: id est ἰσχύν, quia uirtus apud eos ἀρετὴ appellatur. Sed hæc apud nos est consuetudo scripturarum, ut indifferẽter ἰσχὺν & ἀρετὴν uirtutem nomineut: maxime quia fortitudo corporis, uirtus animi existimatur. Quanquã & apud philosophos inter quatuor uirtutes fortitudo sit posita, quam utiq; animi & non corporis esse manifestum est. Quod igitur ait, confortamini in domino & in potentia uirtutis eius, totum sentitur in Christo, ut in om- D nibus uirtutibus quæ super eo intelliguntur, qui crediderint confortentur. Et prudenter post specialia mãdata quid uiris & uxoribus, patribus & filijs, dominis & seruis obseruandum sit: nūc generaliter in omnibus in cōmune præcipit, ut in dño & in eius potentia confortati, præparent se aduersum diabolum. De quo in consequentibus scribit.

d ¶ *Induite omnia arma dei.*] Ex his quę infra legimus, & his quę in scripturis omnibus de domino saluatore dicunt, manifestissime comprobat: omnia arma dei quibus nunc indui iubemur, intelligi saluatorem, ut unum atq; idem sit dixisse, induite uos omnia arma dei: quasi dixerit, induite dominū Iesum Christum. Si enim cingulum ueritas est, & lorica iustitia est, saluator autẽ & ueritas & iustitia nominatur: nulli dubium quin ipse & cingulum sit & lorica. Itaq; iuxta hæc, ipse erit & pręparatio euangelij pacis, & scutum fidei, & galea salutaris, & gladius spiritus, quod est uerbum dei: & uiuens sermo & efficax, & acutus super omnem gladium ex utraq; parte acutum. Quæ autem alia arma dei possumus existimare, quibus induendus est qui habet aduersum diaboli dimicare uersutias, excepta uirtute quæ Christus est? Hic enim qui iuxta omnia quæ super eo intelliguntur fuerit indutus, potens erit contra uniuersas insidias diaboli repugnare: & secundum id quidem quod ueritate præcinctus est, non facile ad falsitatis dogmata deducetur. Iuxta hoc uero quod loricã indutus est iustitiæ, iniquitatis iaculis non poterit perforari. Necnon cum calciatus fuerit calciamentis pulcherrimis in præparatione euangelij pacis, quasi is qui præparauit in fine opera sua, & idcirco pacis homo factus est, nec bellicum aliquid aut tumultuosum agit: nec cum his qui impræparati sunt condemnabitur. Infidelitas quoque quæ inimica est fidei, ubi scutum est fidei, nihil ualebit. Caput etiam & principale

A cipale cordis & animæ in quo sensus oēs locati sunt, sa-
lutis galea circundatū, nō quassabit. Ad extremū quasi
uir bellator & fortis, oēs sectas cōtrarias ueritati conci-
det, interficiet, iugulabit, gladiū spūs, id est uerbū dei,
manu tenēs. Volens ergo Apls multimoda diaboli in-
genia ostēdere, quib.
nos capere nitat per
ea loca in quibus nō
omni custodia serue-
mus cor nostrū, me-
thodias eius, id est ad
inuētiones uel uersu-
tias nominauit. Si em̄
abstinuerimus nos à corporū uoluptate, parū cautos
in auaritia capit. Quod si & auaritiā cū uoluptate con-
tēnimus, per luxuriā irrepit, & facit nobis uentrem esse
deū: & per hanc etiā illa quæ fortia esse uidebant, expu-
gnat. Et quō solent sapientes exercituū principes ea uel
maxime oppugnare urbiū loca quę parū munita sunt,
ut cū per illa irruperint, facile munita capiant: ita & dia
bolus p ea quæ patere uidet, aut certe nō firmiter clau-
sa, quęrit irrūpere, & ad ipsam arcē cordis & animę per
uenire. Et qd me necesse de plurib. eius insidijs dicere,
cū ex his & cæteræ uersutiarū eius species cognoscant.
Diabolus aūt nomē Græcū est, quod interpretat crimi-
nator. Iuxta Hebręi uero sermonis proprietatē, quia &
tribus Zabulon quandā similitudinē huius uocabuli
habet, κατταρέων, id est deorsum fluēs dici potest, q sci-
licet paulatim de uirtute ad uitiū fluxerit, & de cęlestib.
ad terrena corruerit. *a Quoniam.*] Non puto Paulum
scribētē ad Corinthios dicere potuisse, nō est uobis col
luctatio aduersus carnē & sanguinē, quib. ait: Tentatio
uos nō apprehēdat nisi humana. Fidelis aūt deus q nō
B permittit uos tentari supra id quod potestis. Existimo
quippe aduersus carnē & sanguinē esse certamina, quæ
Gal. 5. d ibi tentationes appellant humanę, qn̄ caro concupiscit
aduersus spiritū, & prouocat nos facere opera sua, for-
nicationē, immūdiciā, luxuriā, idololatriā, inimicitias,
cōtentiones, æmulationes, iras, rixas, dissensiones, hę-
reses, insidias, ebrietates, comessationes, & reliqua his
similia. Porrò nō est humana tētatio, nec aduersus car-
nē & sanguinē pugna, qn̄ aut ipse satanas trāsfiguratus
in angelū lucis, persuadere nitit ut eū angelū lucis arbi-
tremur: aut aliqd horū simile facit, in omi uirtute, signis
& portētis mēdacibus in omni deceptione iniquitatis.
Nam cū aliquē illaquearit inimicus ut recipiat se, & lo-
quat in eo, hæc dicit dn̄s: Nō quasi caro & sanguis eum
decipit, aut quasi humana tentatio, sed quasi principa-
tus & potestas, rector tenebrarū & nequitia spiritualis.
Eph. 4. f Quamobrē nō demus locū diabolo, sed & si spūs pote
statē habētis ascenderit sup nos, iuxta quod scriptū est,
locū nō demus ei. Dicat quispiā hoc qd ait: Non est no
bis colluctatio aduersus sanguinē & carnē, sed aduersū
principatus & potestates, & cętera quę sequunt, ideo di
cit: ut doceamur ne ea qdē q nobis ministrari uitia pu-
tamus ex carne, carnis esse uel sanguinis, sed à qbusdā
spūalib. nequitijs suggeri. Sūt em̄ quidā dęmones amo
ribus & amatorijs cāticis seruiētes, ut propheta quoq;
cōmemorat dicēs: Spiritu fornicationis seducti sunt. nā
Osee. 4. c & barbara quædā nomina eorū esse dicunt, ut sæpe cō-
fessi sunt hi quos uere uulgus maleficos uocat, & incā-
tationes, & preces, & colores uarij, & diuersa uel metal
lorū genera uel ciborū, ad quæ inuocati assistere dæmo
nes & infelices animas capere memorant. Alij uero ira
cūdias & furores & bella cōmittere: alij præesse inimici-
tijs, & inter homines odia cōcitare. qa uult ergo (aiunt)
Apls nos docere, nō ex natura corporis, & de materia
carnis & sanguinis, hæc uitiorū genera procreari, sed
instinctu dæmonū, propterea ait: Nō est nobis colluctā

tra uersutias diaboli. Quoniam non est nobis collucta-
tio aduersus sanguinem & carnem: sed aduersus princi-
patus, aduersus potestates, aduersus mundi rectores te-
nebrarum harum, aduersus spiritualia nequitiæ in coele
stibus

tio aduersus sanguinē & carnē, sed aduersus principa- C
tus & potestates, & reliqua. Ideo aūt nūc eorū qui magi
cis artib. seruiunt, & facere prohibent, in mediū exēpla
protulimus, ut retūdamus eorū opinionē q putāt om-
nia uitia esse carnis & sanguinis, & nullā habere dęmo-
nes potestatē, ut nos
incitēt ad peccatū. Ta Gen. 32. f
lē luctationē & Iacob
putamus fuisse, q sci-
licet nō aduersū car-
nē & sanguinē cōten-
derit, qn̄ remansit so-
lus & luctabat cū eo
homo, adiuuās eū & corroborās aduersum aliū fudo-
re nimio dimicantē. Et simul uide, ne forte ridiculi sint
qui arbitrant in ritū luctantiū, tota Iacob nocte luctatū.
Quid enim grande, si ut illi aiunt, luctans aut supera-
rit, aut uictus sit? Sed iuxta rationabilē & conuenientē
patriarchæ luctam, talem illi colluctationē fuisse creden
dum est, qualem hi habent qui possunt dicere: Non est
nobis colluctatio aduersus carnem & sanguinem. Non
necesse est totum nunc loci illius excutere sacramentū,
cum in suo loco si uixero plenius differendū sit. Quæ-
rimus autem ubi in ueteri testamento Paulus hæc lege
rit, aut qua autoritate quæ minime scripta sunt publica
rit. Et conijcimus ex his quæ de prælijs & singulari cer-
tamine, uerbi causa, Dauid aduersum Goliam, & filio-
rū Israel cōtra alienigenas, & cæteras gētes, scripta sunt
in lege: & Iesu, & libro Iudicū, & Regnorū, & Paralipo-
menon, altius intellexisse Apostolum, & spirituale bel-
lum sensisse de carneo, quo pugnantes uicti sint siue su
perarint: & satrapas quidem uniuscuiusq; loci, superna-
rum fuisse indicia potestatū: Reges aūt gentiū singula-
rum insignes eorū qui nunc rectores mundi tenebra D
rumq; dicunt: Malos uero homines spirituales nequi-
tias in coelestibus demonstrasse. Et uidet nobis Aposto
lus alijs uerbis hæc dicere: O Ephesij, quæ de prælijs Is-
raelis aduersum nationes legitis: uident quidē carnem
sonare uel sanguinē: uerbi gratia: Aegyptiorū, Idumæo
rum, Ammanitarū, Moabitarū, & gentiū cæterarū. Sed
si uere uultis scire, cognoscite quia illa uniuersa figura-
liter contingebāt illis. Scripta sunt autē propter nos, in 1. Cor. 10. c
quos fines seculorū decurrerūt, ut intelligamus ex illis
non esse nobis pugnā aduersum carnē & sanguinē, sed
aduersus spirituales quasdam & inuisibiles potestates,
aduersus rectores earū tenebrarū, quæ huic mundo in
cubant, & errorē hominibus incredulitatis offundunt
& aduersum spiritualia nequitiæ, quæ habitant in coele
stibus: Non quo dæmones in coelestibus cōmorentur,
sed quo supra nos aer, hoc nomen acceperit. Vnde &
aues quæ uolitant per aerē, uolucres coeli esse dicūtur.
Nam & in alto loco de dæmonib. q in aere isto uagen-
tur, Apostolus ait: In quibus ambulastis aliquādo iux- Eph. 2. a
ta seculū mundi istius, secundū principē potestatis ae-
ris spiritus, qui nunc operatur in filios diffidētiæ. Hæc
aūt omniū doctorū opinio est, q aer iste qui coelū & ter
ram medius diuidens, inane appellat, plenus sit cōtra-
rijs fortitudinibus. Post hæc retractandū, à quo princi-
patus, & potestates, & rectores tenebrarū mundi, & spi
ritualia nequitiæ in coelestibus, ut hoc sint, acceperint
potestatē. Et quidē dicat alius, apostatā diabolum, satel
litibus suis diuersa officia cōmisisse, & nō esse harū di-
stributionū autorē deum. Cui potest illud diligens le-
ctor opponere, & quomodo scriptū est: Non est enim Rom. 13. a
potestas, nisi à deo? Quod si de hominibus dicit, quan
to magis de his qui sunt subtilioris meliorisq; naturę?
Nec statim qui hoc sentiat blasphemiæ eum crimen in-
currere, quia unusquisque iuxta suam uoluntatem, di
uersa ministeria sortitus est. Quomodo em̄ in urbibus
eoa

A eos q aliquid cõmisere flagitij, uidemus uel bestias sle-re, uel secare marmora, uel mundare spurcitias cloacarũ, uel præesse gladiatoribus, & fundẽdo reorũ sanguini destinari: ita & dæmones ex proprij arbitrij libertate, insidiarũ, fraudiũ, scelerũ, atq; periurij, & reliquã uitiorũ prouinciã esse sortitos, ut sint rectores tenebrarũ, qa esse lucis principes noluerunt. Hi ergo rectores mũdi atq; tenebrarũ, cũ aduersum aliquẽ colluctãtes supplãtauerint eũ fecerintq; corruere: statim illũ suo mũdo, & suis tenebris quib. principant, annectunt. Ob quã causam fortius laborandũ,

stibus. Ideô sumite omnia arma dei, ut possitis resistere in

Ioan. 15.c ut q semel audiuimus: Ego elegi uos de isto mũdo, iam nõ estis de isto mũdo: si enim essetis de mũdo, mundus quod suũ esset, amaret: nõ redeamus ad mundum, nec subijciamur ei, sed crucifigat nobis mundus, & nos ei, ut rector lucis Iesus proprio mũdo nos copulet, & sub patris esse faciat ditione, erutos de spũalis nequitiæ potestate, & de coelo eorũ qd transiturũ est, nec dei sedes appellari potest. Impiũ quippe est, ut spũalia nequitiæ in coelestib. eũ cęlũ tenere credant, de quo loquit deus:

Esa. 66.a Coelũ mihi thronus est. Itaq; qui intelligit quãta in isto mũdo nobis & præsentib. & absentib. fiant, dũ ea uidere non possumus, siue propter corpus humilitatis nostræ hoc fragile atq; terrenũ, quo anima inuoluit, siue quia carnalib. oculis subtilior natura nõ pandit: hic uidebit quæ sint tenebræ quæ ab Apostolo nunc dicant: q scilicet aut tota uita ista terrena tenebræ nuncupent: Lux quippe lucet in tenebris, & tenebræ eã nõ comprehenderũt: Aut animæ lumẽ & sensus, terrenũ corpus, & corpus mortis & humilitatis obũbret, operiat, & obcæcet. Sciamus aũt q excepto præsenti loco, nec in ueteri, nec in nouo testamẽto, κοσμοκράτορας, id est mundi re-

B ctores, unquam legerimus: quod nomen idcirco Paulus apostolus finxit, quia necesse habebat ad Ephesios disputans, rebus nouis & inuisibilibus, noua nomina coaptare. Adhuc propter hoc quod ait, in coelestibus, quia uidetur ambiguum: dicendum subaudiri posse illud ad omnia, ut sit sensus: Non est nobis colluctatio aduersus potestates in coelestibus, & rectores tenebrarum istarum in coelestibus, & spiritualia nequitiæ in coelestibus: maxime si intelligimus (ut iam suprà expositum est) quomodo coelestia nominentur propter uolucres coeli, & quod in usu dicit, pluuiã uenire de coelo: nõ quo pluuia è coelo ueniat. Philosophi qppe aiunt: nõ amplius q̃ duob. milib. passuũ à terra distare nubes, ex quib. fundant pluuiæ & imber irroret. Iuxta quẽ sensum cataractæ quoq; coeli in diluuio apertę esse ferunt. Veruntamẽ quãto quis peior fuerit, tanto uicinior erit terræ locis, & pinguiori substantiæ. Siquidẽ & terra, & circũdatus nobis aer, habẽt pinguedinẽ suam. Aiunt quidã & animas corporib. liberatas, si attenuatæ fuerint in præsenti uita, & lima, ut ita dicam ἀσκήσεως atq; uirtutũ, in subtile corpus attritę, nõ habitaturas in

Psal. 4.a pinguiorib. locis, sed deo q incorporeus est, uicinas fore. Si uero tales fuerint, de quib. dici possit: Filij hominũ usq; quo graui siue pingui corde: secundũ crassitudinis suæ põdus ad infima detrahi, & pinguedine prægrauari. Post hoc & illud pariter differendũ, an hac terra & aerę, aliqs pinguior locus sit, q à plerisq; appellat infernus, in quo hi q dicunt inferi, cõmorent. Qui nã uero isti sint, & quã uel cognationẽ uel diuersitatem habeãt, ad eos q spũalia nequitiæ in coelestib. appellant, nõ est præsentis tẽporis disputare. Reliquũ est, ut quid inter colluctationẽ carnis & sanguinis, & inter rectores tenebrarũ istarũ, & spũalia nequitiæ in coelestib. sit, in duob. apud Apostolũ manifestius discamus agminib. a Quãdo enim uult humanas tentationes, hoc est, collu-

C ctationẽ carnis & sanguinis indicare, despiciẽs eas atq; contẽnens loquit: Quis nos separabit à charitate dei,

Rom. 8.g tribulatio, an angustia, an persecutio, an fames & nuditas, & periculũ, & gladius: Iuxta quod scriptũ est: Propter te mortificamur tota die: reputati sumus ut oues occisionis. Sed in his omnibus superamus propter eũ q dilexit nos. Quãdo uero docere nos uult de aduersarijs potestatib. & rectorib. tenebrarũ, & spũalibus nequitiæ in coelestibus, ab alio quasi capite sumit exordiũ, & dicit: Certus sum enim, quia neq; mors, neq; uita, neq; angeli, neq; principatus, neque præsentia, neq; futura, neq; fortitudo, neq; altitudo, neq; profundũ, neq; alia quælibet creatura poterit nos separare à charitate dei, quę est in Christo Iesu dño nostro. Prolixius forsitan q̃ lector uoluerit, de hoc capitulo disputatũ sit, sed quæso det ueniã difficultati ipsius loci & personæ Ephesiorũ, q post artes magicas scire debuerãt, à quib. fuissent aliqñ decepti. a ¶ *Ideo sumite.*] Diẽ malã, aut pręsens tẽpus ostẽdit, de quo suprà dixerat: Redimẽtes tẽpus, quia dies mali sunt, propter angustiã & uitæ huius labores, quia nõ absq; sudore & certamine peruenimus ad palmã: aut certe cõsummationis atq; iudicij, qñ diabolus inimicus & uindex, in sua nos cupiet parte retinere. De qua liberabit, q intelli-

Psal. 40 git super egenũ & pauperẽ: in die enim mala liberabit

Esa. 13.b eũ dñs. Hæc est dies de qua & in alio loco scriptũ est: Ecce uenit dies iræ dñi: Et alibi: Dies enim domini insanabilis ueniet, furoris & iræ. Et rursum: Væ desiderantibus diem domini: Vt quid uobis dies dñi: & hæc est tenebræ & nõ lux. Quẽadmodũ si fugiat homo à facie leonis, & incurrat in ursum, & introeat in domũ suã, & reclinet manus suas super parietẽ, & mordeat eũ colu-

D ber: nõne tenebræ dies dñi, & nõ lux, & caligo non habens splendorẽ: Quõ enim nõ mala est hęc dies, quę tenebris & caligine inuoluit: De qua Iohel quoq; ꝓpheta cõmemorat, dicẽs: Canite tuba in Sion, prædicate in

Iohel. 2.a mõte sancto meo, & cõfundant oẽs qui habitant terrã, qm̃ adest dies dñi, quia prope est dies tenebrarũ & turbinis, dies nebulæ & caliginis. Et Sophonias de eadem die loquit dicẽs: Prope est dies dñi magna, prope & uelox nimis. Vox diei dñi amara & dura & fortis: dies irę dies illa, dies angustię & necessitatis, & reliqua. Post quæ infert: Et affligã homines, & ambulabũt ut cęci: qa dño peccauerunt. Vt igitur possit quis in hac die diabolo resistere, quia ipse est accusator fratrũ nostrorũ, assumat oĩa arma dei. hoc eñ sonat πανοπλίαν, nõ ut in Latino simpliciter arma trãslata sunt, & omnibus telis armisq; succinctus, de quibus in sequentib. explicatur: sciat tũc se stare posse, si uniuersa fuerit operatus, ut plenus cunctis uirtutibus, stabilẽ figat gradum, & non moueat de acie, sitq; ex his de quib. dñs ait: Sunt quidã

Matt. 16.g de hic stantibus. Et in alio loco: Etenĩ fide statis. Et psalmista: Statuit (inquit) supra petram pedes meos. Tertia b quoq; à quibusdam interpretatio subinducitur, dicentibus: non omne aduersum diabolũ prælium more finiri: sed cum de isto seculo exierimus, tũc nobis fortius & apertius, præsentibus contra præsentes futurum esse certamen: & sic illud quod paulo ante posuimus exponent, neq; præsentia, neq; futura, ut futura hæc dicant esse, quæ post uitam istam sint ineunda certamina. Nec

2. Cor. 5.b non & illud: Quapropter contendimus, siue in præsenti, siue in futuro placere illi, ut pręsens tẽpus, hanc uitã: futurum, post mortem significari putent. Hoc quoque quod nunc dicitur: Et omnia operari stare, ad eundem sensum referent, quasi non possit aliquis omnia in pręsenti uita operari, sed ex parte quid faciat: sic ut ex parte uideat, & ex parte prophetet, & tunc perfecte stare ualeat

in die malo,& uniuersa operati stare. Statē ergo succin-
cti lumbos uestros in ueritate, & induti loricam iustitię.
Et calciati pedes in præparatione euangelij pacis. Su-
per omnia accipientes scutum fidei, in quo poßitis om-
nia iacula maligni ignita extinguere. Et galeam salu-
tis accipite. Et gladium spiritus, quod est uerbum dei.
Per omnem orationem & obsecrationem, orantes in
omni tempore in spiritu, & in ipso uigilantes in omni in
stantia & prece pro omnibus sanctis & pro me. Vt mihi
detur

A ualeat,cum uniuersa fuerit operatus.Alius uero simpli
cius hęc exponit,dicēs Ephesios ad futuras tētationes,
& persecutiones quas eis Paulus ap̄s post hanc episto
lam propheuco uidebat spiritu prouenire,cohortari et
moneri,ut omnia faciant, per quæ poßint in fide stare
euāgelij,nec in perse-
cutiōe corruere. Diē
aūt malā propriè de
xlvij. psalmo arbitra
mur esse nūc sumptā.
a ¶ State.] Quod iux
ta membra carnis &
corporis,oīa mem
bra animæ in scriptu
ris uocent, nulli du-
biū est: de quib. nnū
puto esse nūc mēbrū,
lūbos: quos ut accin
gamus ueritate præci
Luc.12.d pitur.Scriptum est quoq; in euangelio κατὰ Λουκᾶν: Sint
lumbi uestri præcincti, & lucernæ ardētes in manibus
uestris.Quia igitur lumbi in generatione semper acci-
Psal.131.b piunt & semine,secundū illud:De fructu lumbi tui po-
nam super thronū tuū. Et alibi: Adhuc in lumbis erat
Leui patris sui Abrahā, quando obuiauit ei Melchise-
dech: Videtur nobis accinxisse lumbos suos, qui ne-
quaq; uxori debitū reddit,nec seruit libidini,sed imita
tur ingenitū deū, generationis negocijs nō ministrās.
Hoc idem reor & illud significare quod Ioānes zonam
pelliceā habebat circa lumbos suos, & non erat de im-
mundis, qui propter fluxū seminis extra castra proie-
cti,cum arca dn̄i habitare nō possunt: nec ex his de qui
Leuit.13.f bus in Numeris scribitur:Sint uestimenta eius dissuta.
Qui aūt Christo accinctus est ueritate, hæc uestimenta
in altū colligit,& sursum trahit,& nudorū laterū fœdita
tem,baltheo spirituali uelat,stringit, includit, & para-
B tus ad prælium est,& opera habet lucētia, quæ lucernæ
dicunt ardentes. b ¶ Et induti.] Sicut difficile uulne-
ratur,in his uel maxime locis quæ uitā tenent: qui con
sertam hamis, & ferreis inuicē circulis se tenentē loricā
uirtutis indutus est: ita qui est circūdatus multiplici ue
ste iustitiæ,nec ad similitudinē cerui in iecur accipiet sa
gittam;nec in desideria corruet & furores,sed erit mun
do corde,habens artificē huius loricæ deum, qui uni-
cuiq; sanctorū omnia arma fabricat, & nō sinit eū à ia-
culo uolante per diē, & à sagittis ardentibus percuti pa
riter & exuri. c ¶ Et calciati.] Diligētius obseruate, q
uirtutē quandam animæ appellauerit pedes, quib. in-
Ioan.14.a gredimur in eo qui dicit: Ego sum uia, & quos nos o-
portet calciare præparatione euangelij pacis. In horū
calciamentorū figurā,& illa calciamenta in Exodo præ
cesserūt,quæ habere pascha uescentib. imperat,& his q
Exo.12.b ad faciendū iter parati sunt.Sic enim (ait) manducabi-
tis illud:lumbi uestri accincti, & calciamenta uestra in
pedibus uestris, & baculi uestri in manibus uestris, &
comedetis illud cum festinatione, pascha est enim dn̄i.
Signū siquidē præparationis est, cū festinatione & cal-
ciatis pedibus comedere, ut corroborati paschali cibo
latam & horribilem poßint eremū pertransire. Qui er-
go adhuc ambulat,calciet: qui uero iam Iordane trāf-
misso terrā promißionis intrauit,nudet pedem. Solue
(ait) calciamentum de pedibus tuis: locus enim in quo
Iosue.6.d tu stas,terra sancta est. Si quis nō est Iesus Naue,nec A-
postolus, calciet pedes suos in pręparatiōe euāgelij pa
cis. Si quis aūt apostolus est, & inter duodecim nume-
rari potest,nequaq; tollat in uia calciamentū suum: nec
ad scorpiones & colubros declināndos, calcaneū tegat,
sed iam consummatus atq; perfectus, stet in terra san-
cta, & uiuat in Christo, & sequat agnū quocunq; uadit.

Quæritur utrū nam ad distinctionē euangelij alterius, C
nunc dixerit,pacis euangeliū? An certe propriū sit hoc
euangelij,ut pacis euangeliū nominetur. Qui igitur ha-
bet pacem,calciatus est Christi euangelio: & cū calcia-
tus fuerit, præparatus est: & præparatus nō se putet esse
perfectū, sed ad hoc
præparet, ut pergat,
& pergēs ueniat ad fi
nem. d ¶ Super om-
nia.] Quasi dixerit:in
omni opere portate
clypeū fidei,ut poßi-
tis tecti atque muniti
excipere uenientes sa
gittas, & huc atq; il-
luc arte eas bellica de
clinare. Hæc est fides
super qua & Abrahā
post multa opa atq;
uirtutes,uix potuit promereri,ut de eo scriptura dice-
ret:Credidit autem Abraham deo, & reputatum est illi Gen.15.b
ad iustitiam.Perspicua autem sunt iacula maligni, quæ
uult mittere in corda nostra per cogitatiōes pessimas,
de quibus unum iecit in cor Iudæ, ut traderet saluato-
rem. Itaq; ne principium quidem habere poterit inimi
cus animæ uulnerandæ,si tenuerimus scutum fidei, in
quo non solum uenientia tela franguntur,sed etiam te-
lorum ipse ignis extinguitur, de quo & propheta com
plorat dicens:Omnes adulterātes,quasi clibanus cor- Osee.7.a
da eorum. Qui hunc umbonem fidei manu fortiter te
nuerit,& confisus in domino,scierit se à uenientibus ia
culis esse securū,loquetur intrepidus: In dn̄o confido, Psal.10.a
quomodo dicitis animæ meæ,transmigra in montē si-
cut passer? Quoniā ecce peccatores intenderūt arcum,
parauerunt sagittas suas in pharetris,ut sagittēt in ob- D
scuro rectos corde.Cum ergo,inquit, confido in dn̄o,
quam mihi datis ratione consilium, ut non item aduer-
sum inimicorū impetus, & iacula quæ cōtra me in pha
retris præpararūt,uolentes nō solum me, sed etiā om-
nes rectos corde percutere? Ecce enim sto super petrā,
& non transmigro in mōtes tenebricosos: & omnia te-
la hostium repulsa, in ipsos qui dirigūt conuertuntur.
e ¶ Et galeam.] Propter hanc galeā salutaris, omnes in
capite nostro sensus integri perseuerant: & maxime o-
culi,de quibus in Ecclesiaste Salomon ait:Sapiētis ocu Eccls.2.b
li in capite eius.Sciebat enim quod esset uiri caput,& q
nam isti oculi in uiri capite collocati. Si enim caput uiri
Christus est,& oculi sapientis in capite eius sunt, sequit
ut omnis noster sensus,mens, cogitatio, sermo, consi-
lium, si tamen sapientes fuerimus, in Christo sint. In
Christo autem uerbo,lumine,iustitia,ueritate,cūctisq;
uirtutibus. f ¶ Et galeam spiritus.] Dei sermo de spiri-
tu sancto fluit, contrarius uero de terra loquitur,& in-
de sumit exordium. Qui enim de terra est, de terra lo- Ioan.3.d
quitur. Qui de cœlo uenit,super omnes est: & quod ui
dit & audiuit,hoc testatur.Porrò sermo dei,gladius spi
ritus est,de quo nūc Paulus ait:Gladius spiritus,quod
est uerbum dei. Viuens quippe sermo dei, & efficax,&
acutus super omnem gladium ancipitem,& penetrans
usque ad artus animæ, & oßium, & medullarum. Qui
spiritus præcidit & diuidit,multum proficiens per ora
tionem & obsecrationem eorum, qui in omni tempo-
re dominum deprecātur in spiritu,iuxta illud: Orabo 1.Cor.4.c
spiritu,orabo & mēte.Et in hoc proficiens,ut per uigi-
lias & instantem precē Apostolus in dei uerbo doctri-
naq; ditetur. Et hæc omnis opulentia ad aliorum profi
ciat salutem,ut eis quoq; ipsis prosit, qui pro eo obse-
crant. Simulq; Apostoli humilitas admiranda, petētis
Ephesios,ut pro se faciāt obsecrationes. Ait quippe: In
omni

detur sermô in apertione oris mei, in cōfidentia notum facere mysterium euangelij, pro quo legatione fungor in catena, ita ut in ipso audeam ut oportet me loqui. Vt [b] aūtem sciatis & uos quæ circa me sint, quid agam, omnia nota uobis faciet Tychicus, dilectus frater, & fidelis minister in domino, quem misi ad uos in hoc ipsum, ut cognoscatis quæ circa nos sunt, & consoletur corda uestra. Páx fratribus & charitas, cú fide à deo patre & dño Iesu Christo. Gratiá cum omnibus qui diligunt dominú Iesum Christum in incorruptione. Amen.

A omni instātia & prece pro omnibus sanctis & pro me: Vt seorsum sanctorū, & seorsum sui faceret mētionem. a ¶ *Vt mihi.*] Hoc qđ nūc ait, in apertiōe oris mei: Et alibi: (2.Cor.6.c) Os meū ad uos apertū est ô Corinthij: Et, aperiens os suum, docebat discipulos suos dicēs: Et os meū aperui, & attraxi spiritū: (Psal.118.c) Et, aperiā in parabolis os meum: & cætera his similia, sic accipiendum quasi dixerit: aperiantur thesauri, & abscōdita à seculis sacramēta pandantur, ut spiritus sanctus introeat ad ea proferenda quæ latitant. Nā quod huius testimonij, id est, ut detur mihi sermo in apertiōe oris mei, iste sit intellectus, sequētia probant. In cōfidentia (inquit) notū facere mysteriū euāgelij. Nequaquā in parabolis & prouerbijs, sicut & prophetæ, & ipse dñs adhuc cōstitutus in corpore loquebat̃ dicēs: (Ioan.16.c) Venit hora quādo nequaquā uobis in prouerbijs loquar, sed cōfidenter de patre annūciabo uobis. Hūc cōfidentiæ sermonē, solus poterit obtinere, qui nō habuerit cor se reprehēdēs. Si enim cor nostrū nos nō reprehenderit, confidentiā habemus ad deū, & quodcunq; petierimus, accipiemus ab eo. Rarus itaq; est qui in cōfidentia notū faciat mysteriū euāgelij, quia rarus est q confidentiā habeat ad deū. Quis enim gloriabit̃ castū se habere cor, aut quis stabit dicens mundum se esse à peccatis? Post hæc qđ sit hoc quod ait: Pro quo legatio B ne fungor in catena, ut notū uidelicet facerē mysteriū euāgelij, breuiter perstringendū. Et quidē qui simpliciter intelligit, dicet propter testimoniū Christi eū de carcere & de catenis hæc Romæ positū scripta misisse. Alius uero propter corpus humilitatis & catenā istā qua circūdamur: & needū scimus secundum quod oportet nos scire, & per speculū uidemus in ænigmate, ista eum dixisse cōtendet: & tūc uere posse in cōfidentia euāgelij aperire mysteria, cū catenā deposuerit, & de carcere liber exierit, nisi forte & in uinculis absq; uinculis cōputādus est, qui cōuersationē habet in cœlis, & de quo di- (Rom.8.b) ci potest: Vos aūt nō estis in carne, sed in spiritu: si tamē spiritus dei habitat in uobis. b ¶ *Vt aūt, etc.*] Dupliciter accipite, uel ideo Tychicū missum Ephesum, ut nunciaret eis uincula apostoli Pauli nota facta esse in omni prætorio, & catenā illius ad fidē euāgelij profecisse, eo tēpore quo ad Colossenses scripsit dicēs: Quæ circa me sunt, omnia nota uobis faciet Tychicus frater dilectus, (Colos.4.b) & minister, & cōseruus in dño, quē misi ad uos ob hoc ipsum, ut cognoscatis quæ circa nos sunt, & consoletur corda uestra cū Onesimo charissimo & fideli fratre, q est ex uobis, qui omnia quæ hic agunt̃, nota faciet uobis. Grādis enim cōsolatio erat audire Paulū Romæ in domina urbium, & in arce Romani imperij, de carcere & de uinculis triumphantem. Vel certe ob id Tychicū C missum esse, ut uitā & conuersationē Pauli, quā ignorabant, annūciaret eis, & quasi quoddā exēplar uiuendi daret discentibus gesta apostoli atq; uirtutes, & eū imitari uolētibus. Nec parua esse poterat cōsolatio æmulari cupientiū, quæ apostolū egisse cognouerant. c ¶ *Pax fratribus, etc.*] Si qua alia dona sunt quæ tribuuntur à deo patre & dño Iesu Christo, inter hæc pax nō minimū possidet locum, quæ superat oēm sensum, & custodit corda intellectusq; sanctorū: serenitas quædam atq; trāquil[illegible] animæ quiescentis, & uniuersam tempestatem & turbinē perturbationū fugans. Huic similis est charitas cū fide, quā & ipsam simul deus pater donat & filius, ut diligamus deū de toto corde, & pximos sicut nosmetipsos, & pro inimicis nostris precemur. Hāc pacē & charitatē quā credentibus Apostolus imprecat̃: hi tantū habēt, qui fratrū nomine merent̃ uocari. Pax fratribus & charitas cū fide & pace. Igitur & charitatem & fidem sic pater præstat ut filius: Et hæresis obmutescit, quæ nō uult eadem filium posse quæ patrem. d ¶ *Gratia cum, etc.*] Nōnulli hoc ita interpretati sunt, ut eū putarent diligere dominum nostrum Iesum Christū, qui ab operibus corruptionis alienus sit, opera corruptionis in coitu sentientes. Vnde & cōsuetudo & sermo uul- D garis incorruptos, uirgines uocat, eosq; qui coitū nesciant fœminarum. Corruptos uero eos, qui istiusmodi degustauerint uoluptatem. Illud quoq; testimoniū coaptantes: Si quis templum dei corrumpit, corrumpet illum deus. Sed nescio an hoc ualeāt explanare qđ (1.Cor.3.b) scribitur: Vnusquisq; proprium habet donum à deo, alius quidem sic, & alius sic. Videamus igitur ne forte melius sit omne peccatum corruptionem animæ intelligere, & eos qui à peccato liberi sunt, incorruptos uocari: ita ut diligentes dominū Iesum Christū, in incorruptione sint, dum peccati uinculis nō tenētur, & cum eis est gratia dei. Simulq; arbitror ad distinctionem eorum qui diligunt dominum Iesum Christū, sed non in incorruptione: nunc positū, eos gratiam habere Christi, qui diligant eum in incorruptione. Quanti eñ diligunt dominum, parati exilia, parati martyria, parati inopiam, & omnia pro eo contumeliarum genera sustinere: & nihilominus carnis passione superantur: sed his non imprecatur Apostolus gratiam, quia gratia domini est cum omnibus qui diligunt eum in incorruptione.

Commentariorum ad Ephesios finis.

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN EPISTOLAM ad Titum, ad Paulam & Eustochium procemium.

Licet non sint digni fide, qui fidem primam irritam fecerunt, Marcionem loquor & Basilidem, & omnes hæreticos qui uetus laniant testamentum: tamen eos aliqua ex parte ferremus, si saltem in nouo continerent manus suas, & non auderent Christi (ut ipsi iactitant) boni dei filij, uel euangelistas uiolare, uel apostolos. Nunc uero cum & euangelia eius dissipauerint, & Apostolorum epistolas, non apostolorum Christi fecerunt

A cerunt esse, sed proprias: miror quomodo sibi Christianorum nomē audeant uindicare. Vt enim C de cæteris epistolis taceam, de quibus quicquid contrariū suo dogmati uiderant, eraserūt: nōnullas integras repudiandas crediderunt: ad Timotheū uidelicet utranq;, ad Hebræos, & ad Titum, quam nunc conamur exponere. Et si quidē redderent causas cur eas apostoli non putarent, tentaremus aliquid respōdere, & forsitan satisfacere lectori. Nunc uero cū hæretica autoritate pronunciant & dicāt: illa epistola Pauli est, hæc nō est: ea autoritate refelli se pro ueritate intelligāt, qua ipsi nō erubescāt falsa simulare. Sed Tatianus Encratitarū patriarches, qui & ipse nonnullas Pauli epistolas repudiauit: hanc uel maxime, hoc est, ad Titū, apostoli pronunciandā credidit, paruipēdens Marcionis & aliorū qui cū eo in hac parte consentiūt assertionē. Scribit igitur Apostolus, o Paula & Eustochiū, de Nicopoli, quæ in Actiaco littore sita, nūc possessionis uestræ pars uel maxima est, & scribit ad Titū discipulū suū, & in Christo filiū, quē Cretæ reliquerat ad ecclesias instruēdas: præcepit ei, ut cū è duobus Artemas seu Tychicus Cretā fuerit appulsus, ipse Nicopolim ueniat. Iustū quippe erat, ut ille qui dixerat, sollicitudo mea omnium ecclesiarū: & qui euangeliū Christi usq; ad Illyricum de Hierosolymis proficiscens fundauerat, non pateretur & sui & Titi absentia Cretenses esse desertos, à quibus primum idololatriæ semina pullularunt, sed mitteret eis pro se & Tito Arteman uel Tychicum, quorum doctrina & solatio confouerentur.

COMMENTARIORVM HIERONYMI in epistolam ad Titum liber unus.

AD TITVM

PAVLVS seruus dei, apostolus autem Iesu Christi. Secūndum fidem electorū dei & cognitionem ueritatis, quæ est iuxta pietatem in spe uitæ æternæ, quam promisit nō mendax deus ante secula æterna: manifestauit autem temporibus suis uerbum suum in prædicatione, quę credita est mihi secundum imperium saluatoris nostri dei, Tito charissimo filio iuxta communem fidem: Gratia & pax à deo patre, et Iesu Christo saluatore nostro.

PAulus seruus dei, apostolus autem Iesu Christi.] In epistola ad Romanos ita exorsus est: Paulus seruus Iesu Christi, uocatus apostolus. In hac autem seruum se dei dicit: apostolum uero Iesu Christi. Si enim pater & filius unum sunt, & qui crediderit B in filium, credit & in patrē: seruitus quoq; indifferenter apostoli Pauli, uel ad patrē est referenda, uel ad filium. Hęc autem seruitus non est illa de qua ipse Apostolus Rom.8.c ait: Nec enim accepistis spiritum seruitutis iterū in timore, sed accepistis spiritū adoptionis, in quo clamamus Abba pater: uerum nobilis seruitus, de Psal.110.b qua & Dauid ad deum loquit̄: Ego seruus tuus, & filius ancillæ tuæ. Et beata Maria ad angelū: Ecce ancilla dn̄i, fiat mihi secundū uērbū tuū. Hanc seruitutē habuit & Deut.34.b Moyses, de quo dn̄s ad Iesum filium Naue: Moyses (inquit) famulus meus mortuus est. Et in alio loco: Mortuus est Moyses famulus dn̄i in terra Moab per uerbū dn̄i. Absit quippe ut spiritū seruitutis Moysen & Mariā in timore, & non in dilectione dei habuisse credamus. Nec mirū quamuis sanctos homines, tamen dei seruos nobiliter appellari, cū per Esaiā prophetā pater loquat̄ Esa.48.b ad filium: Magnū tibi est uocari te puerū meum, quod Græcè dicitur: μέγα σοί ἐστι τὸ κληθῆναί σε παῖδά μου. Puer aūt, hoc est παῖς, quia potest secundū Græcos & famulū & filium significare: in Hebræo quæsiuimus, & inuenimus nō filium meum scriptum esse, sed seruum meum: id est עבדי Vnde & Abdias propheta, qui interpretatur seruus dn̄i, ex famulatu dei nomē accepit. Si moueat quempiam, dn̄m saluatorē, qui uniuersitatis est conditor, seruū dei dici: nō mouebitur, si ipsum Matt.20.d ad apostolos audiet loquētem: Qui uoluerit inter uos Ioan.13.a esse maior, sit omnium seruus. Et filius hominis uenit, non ut ministraretur sibi, sed ut ministraret: quod ne docere tantum uerbis uideretur, monstrauit exemplo. Assumpto quippe linteo, accinxit se: & aqua peluim recipiens, discipulorum pedes lauit. Non est itaq; impium credere eum qui formam serui assumpserat, hæc fecisse quæ serui sunt, ut paternæ uoluntati seruisse dicat̄, cum seruis suis ipse seruierit. Hæc autem seruitus, charitatis est, per quam nobis inuicem seruire præcipimur. Et ipse Apostolus cum esset liber ex omnibus, omniū 1.Cor.9.d se seruum fecit. Et in alio loco: Vester (inquit) seruus propter D Christū: Seruus dei ille est, qui non est seruus peccati. Omnis enim qui facit peccatum, seruus est peccati. Apostolus igitur q peccati non fuit seruus, rectè dei patris uocat̄ seruus & Christi. Porrò quod ait: Apostolus autem Iesu Christi, tale mihi uidetur, quale si dixisset: præfectus prætorio Augusti Cæsaris, magister exercitus Tiberij imperatoris. Vt enim iudices seculi huius quo nobiliores esse uideantur, ex regibus quibus seruiunt, & ex dignitate qua intumescunt uocabula sortiuntur: ita & Apostolus grandem inter Christianos sibi uindicās dignitatem, apostolum se Christi titulo prænotauit, ut ex ipsa lecturos nominis autoritate terreret, indicās omnes qui in Christo crederent, debere sibi esse subiectos. Necnon quod paulo ante scriptum posuimus ad Romanos: Seruus Iesu Christi, nō differt ab eo si dixisset, seruus sapientiæ, seruus iustitiæ, seruus sanctificationis, seruus redēptionis: Christus quippe factus est nobis à deo patre sapientia, iustitia, sanctificatio & redemptio. 1.Cor.1.d

b ¶ *Secundum fidem electorum dei.*] Qui non iuxta humilitatem, ut plerique æstimant, sed uere dixerat: Et si imperitus sermone, non tamen scientia: Hebræus ex Hebræis, iuxta legē Pharisæus, profundos sensus Græco sermone non explicat: & quod cogitat, in uerba uix promit. Iuxta ordinem igitur sensuum & textum rerum, potius quàm uerborū, de singulis ut scripta sunt, disseramus. Secundum fidem, inquit, electorum dei, refert ad superiora quod intulit: Paulus seruus dei, apostolus autem Iesu Christi secūdum fidem electorum

Huius rei grãtia reliqui te Cretæ, ut ea quæ deerant, corrigeres

A dei, id est, eorum qui nõ tantũ uocati sunt, sed & electi.
Electorũ quoq; ipsorũ, magna diuersitas est pro uarie-
tate operũ, sensuũ, atq; sermonũ. Nec statim qui electus
dei est, uel iuxta electionẽ possidet fidẽ, uel iuxta fidem
hẽt scientiã ueritatis. Vnde & saluator ad Iudæos qui in
eum crediderant, est
locutus: Si permanse
ritis in uerbo meo, co
gnoscetis ueritatẽ, & ueritas liberabit uos. Et euãgelista
testat, quod hæc credẽtibus quidẽ dixerit: sed nescienti
bus ueritatẽ, quã cõsequi possẽt, si in sermõe ipsius pce
manerẽt: & liberi effecti, serui esse desinerẽt. Quærit qua
re ad id quod ait: secundũ fidẽ electorũ dei & cognitio
nẽ ueritatis, iũxerit, quæ iuxta pietatẽ est: utrũ nã sit ali-
qua ueritas quæ nõ in pietate sit posita, & nũc ad distin
ctionẽ illius inferat cognitio ueritatis, quæ iuxta pieta-
tẽ est. Est plane ueritas, quæ nõ hẽt pietatẽ. Si quis grã-
maticã artẽ nouerit uel dialecticã, ut rationem recte lo-
quẽdi habeat, & inter falsa & uera dijudicet. Geometria
quoq; & arithmetica & musica habẽt in sua sciẽtia ueri
tatẽ, sed nõ est sciẽtia illa pietatis. Sciẽtia pietatis est nos-
se legẽ, intelligere prophetas, euãgelio credere, aposto-
los nõ ignorare. Et ecõtrario multi sunt qui habẽt pie-
tatis uerã cognitionẽ, sed nõ statim & cæterarũ artium,
& earũ de quib. supra mentionẽ fecimus ueritatẽ. Hæc
igit ueritas cuius cognitio iuxta pietatẽ est, in spe uitæ
æternæ posita est: quia statim ei qui se cognouerit, præ-
miũ tribuit immortalitatis. Absq; pietate uero notitia
ueritatis delectat ad præsens, sed æternitatẽ nõ hẽt præ-
miorũ, quã promisit nõ mendax deus ante secula æter-
na: & manifestauit eã tẽporib. suis in Christo Iesu. Cui
aũt promisit ante, & postea fecit esse perspicua, nisi sapiẽ
tiæ suæ, quæ erat semper cũ patre, cũ lætaret orbe perfe
cto, & gauderet super filijs hominũ: & repromisit eos q
B cũq; in illa credituri essent, habituros esse uitã æternã?
Antequã orbis iaceret fundamẽta, antequã maria dif-
funderet, mõtes statueret, coelũ suspẽderet, terram deie
cta mole solidaret, hæc repromisit deus in quo menda
ciũ nõ est: Nõ quia possit mẽtiri, & nolit in falsitatis uer
ba prorũpere, sed quia qui pater sit ueritatis, nullum in
Rom. 3.4 se habeat mendaciũ, secũdũ illud: Fiat aũt deus uerax,
omnis aũt homo mẽdax. Propterea aũt non mẽdax de
us dicit: etenim cũ iureiurãdo quædã in prophetis pol
licet, ut nos securiores effecti, magis speremus futura
esse quæ prædicta sunt, & tota mẽte credẽtes, ad conse-
quẽda ea quæ uẽtura sunt, præparemur. Nõ abre uide
tur breuiter perstringere, cur deus solus uerax, & om-
nis homo mẽdax, Apostoli uoce dicatur. Et nisi fallor,
quõ solus habere dicit immortalitatẽ, cũ & angelos &
multas rationabiles fecerit creaturas: quibus dederit
immortalitatẽ, ita & solus dicit esse uerax, non quod &
cæteri nõ immortales & ueritatis sint amatores, sed qđ
ille solus naturaliter sit & immortalis & uerus. Cæteri
uero immortalitatẽ & ueritatẽ ex largitione illius conse
quant: & aliud sit uerũ esse, & quid habere per semet: a-
liud in potestate donãtis esse qđ habeas. Sed nec hoc si
lentio prætereundũ puto, quõ non mendax deus ante
æterna secula, æternam spoponderit uitam, ex quo iu-
xta historiã Geneseos factus est mũdus, & per uices no
ctium atq; dierum, mensium pariter & annorũ, tempo
ra cõstituta sunt. In hoc curriculo & rota mundi, tẽpo-
ra labuntur & ueniũt: & aut futura sunt, aut fuerũt. Vn
de quidam philosophorũ non putant esse tempus præ
sens, sed aut præteritum, aut futurũ: quia omne quod
loquimur, agimus, cogitamus: aut dum fit, præterit: aut
si nondũ factum est, expectamus. Ante hæc igitur mun
di tempora, æternitatẽ quandam seculorũ fuisse credẽ-
dum est, quibus semper cũ filio & spiritu sancto fuerit
pater: & ut dicã, unũ tẽpus dei, est omnis æternitas: imò
innumerabilia tẽpora sunt, quũ infinitus sit ipse qui an C
te tẽpora omne tẽpus excedit. Sex milia necdũ nostri
orbis implent anni: & quãtas prius æternitates, quãta
tẽpora, quãtas seculorũ origines fuisse arbitrandũ est,
in qbus angeli, throni, dominationes, cæteræq; uirtu-
tes seruierint deo, &
absq; tẽporum uicib.
atq; mẽsuris deo iu-
bẽte substiterint. Ante hæc itaq; omnia tẽpora quæ nec
sermo eloqui, nec mens cõprehendere, nec cogitatio ta
cita audet attingere, promisit deus pater sapientiæ suæ
uerbũ suũ, & ipsam sapientiã suam, & uitã eorũ qui cre
dituri erant mũdo esse uenturã. Diligẽter attendite tex
tũ & ordinẽ lectionis, quoniã uita æterna quã non mẽ-
dax deus ante secula æterna promisit, non alia sit absq;
uerbo dei. Manifestauit enĩ (inquit) tẽporibus suis uer
bũ suũ: Ergo quam promiserat uitã æternã, ipsa est uer
bũ suũ quod in principio erat apud patrẽ, & deus erat
uerbũ: & uerbũ caro factum est, & habitauit in nobis.
Quod aũt uerbum dei, hoc est, Christus ipse sit uita, in
alio loco testat dicẽs: Ego sum uita. Vita uero non bre- Ioan. 14
uis, nõ aliquibus circũscripta tẽporibus, sed perpetua,
sed æterna: quæ manifestata est in nouissimis seculis, in
prædicatione quæ credita est Paulo doctori gentiũ &
magistro, ut annunciaret in mũdo, & hominibus nota
fieret, iuxta imperiũ saluatoris dei, qui nos saluos esse
uoluit, id quod pollicitus fuerat implẽdo. Scribit autẽ
Apostolus Tito charissimo filio, quod Græce dicit τί-
τῳ γνησίῳ τέκνῳ, & latino sermone nõ potest explica
ri: γνήσιος enĩ hoc potius sonat, cũ quis fidelis & pro-
prius & (ut ita dicã) legitimus siue germanus absq; cõ-
paratione alterius appellat. Ex quo intelligimus fuisse
& in filijs Pauli plurimã differentiã, quod alios haberet
γνησίους, id est germanissimos, sibiq; cõiũctos: & de ue
ro matrimonio, ac de libera pcreatos: alios uero quasi D
ex ancilla & ex Agar, qui nõ possunt hæreditatẽ accipe
re cum liberæ filio Isaac. Sermo quippe & sapiẽtia & do
ctrina qua Titus Christi ecclesias instruebat, efficiebãt
eũ propriũ Apostoli filiũ, & ab omni alio eũ consortio
separatũ. Videamus post hæc quod sequitur: Secundũ
cõmunem fidem, utrũ nam omniũ qui in Christo cre
debant, cõmunem dixerit fidẽ, an cõmunem, suam tan
tum & Titi? Quod quidem melius mihi uidet, apostoli
Pauli & Titi fidẽ fuisse cõmunem, q̃ omniũ credentiũ,
in qbus p uarietate mẽtiũ, fides quoq; cõmunis esse nõ
poterat, sed diuersa. Ad extremũ præfatio epistolæ, & sa
lutatio præfationis apostoli ad Titũ, tali fine complet.
Gratia & pax à deo patre & Christo Iesu saluatore no-
stro. Siue qđ & gratia & pax tã à deo patre sit q̃ à Chri-
sto Iesu, & utrũq; ab utroq; datũ possit intelligi: siue qđ
gratia ad patrẽ, & pax referat ad filiũ. Nõ absq; scrupu
lo transeundũ est, qđ quibusdã Apostolus imprecatus
est, ut eis gratia & pax multiplicarent: nũc uero ad Titũ
pax & gratia sine multiplicatiõe sint positæ. Noe uir iu
stus & naufrago orbe solus seruatus, non dicit plures
gratias, sed unã gratiã inuenisse in cõspectu dei. Et Moy Exod. 33
ses ad dñm: Si inueni (inquit) gratiam apud te: Et sicubi
alibi in psona sanctorũ gratia posita est: quære & inue-
nies: non eos gratias inuenisse, sed gratiã. Mercator ille
de euãgelio qui plures habuit margaritas, ad extremũ
unã preciosam reperit, quã de multis margaritis solã
emit. Perfectorũ quippe est unã margaritã, & unũ the- Matt. 13
saurũ, omnibus margaritis & totius substãtiæ suæ eme
re cõmercio. Incipientiũ uero & adhuc in itinere posi-
torũ, nedũ unã & solã, sed plures habere margaritas.
¶ Huius rei, etc.] Apostolicæ dignitatis est ecclesiæ iacere
fundamentũ, quod nemo potest ponere, nisi archite-
ctus. Fundamentum autem non est aliud præter Chri-
stũ Iesum. Qui inferiores artifices sunt, hi possunt ædes
super

A super fundaměta cōstruere. Paulus itaq; ut sapiēs archi
tectus, & omi labore cōtendēs, ne in preparatis gloria/
ret, sed ubi necdū Christus fuerat annūciatus, postquā
dura Cretensiū ad fidē Christi corda mollierat: & tā ser
mone q̄ signis edomuerat & edocuerat eos nō in uer/
naculum Iouē, sed in
deū patrē & in Chri/
stū credere: reliqt Ti/
tū discipulū Cretæ, ut
rudiměta nascětis ec/
clesiæ cōfirmaret: & si
quid uidebať deesse, corrigeret: ipse pergēs ad alias na/
tiones, ut rursum in eis Christi iaceret fundamentum.
Quod aūt ait, ut ea quæ deerāt, corrigeres: ostendit nec
dū eos ad plenā uenisse sciētiā ueritatis: & licet ab Ap̄lo
correcti fuerint, tā adhuc indigere correctione. Omne
aūt quod corrigiť, imperfectū est. Nā & in Græco præ/
positionis adiectio, qua scribiť ἐπιδιορθώσῃς, nō idipsū
sonat quod διορθώσῃς, id est corrigeres: sed ut ita dicā, su
percorrigeres, ut scilicet ea quæ à me correcta sunt, &
necdū ad plenā ueri lineā sunt retracta, à te corrigant, et
normā æquitatis accipiāt. a ¶ Et cōstituas.] Audiāt e/
piscopi q habēt cōstituendi presbyteros per urbes sin/
gulas potestatē, sub quali lege ecclesiasticæ cōstitutiōis
ordo teneať: nec putēt Ap̄li uerba esse, sed Christi, q ad
Luc.10.d discipulos ait: Qui uos spernit, me spernit: qui autē me
spernit, spernit eū q me misit: Sic & q uos audit, me au/
dit: qui autē me audit, audit eū q me misit. Ex quo ma/
nifestū est eos qui Ap̄li lege contēpta, ecclesiasticū gra/
dū nō merito uoluerint alicui deferre, sed gratia, cōtra
Christū facere: q qualis in ecclesia presbyter cōstituen/
dus sit, per Ap̄m suū in sequētibus executus est. Moy/
ses amicus dei, cui facie ad faciē deus locutus est: potuit
utiq; successores principatus, filios suos facere, & poste
B ris propriā relinquere dignitatē, sed extraneus de alia
tribu èligitur Iesus, ut sciremus principatum in popu/
los nō sanguini deferendū esse, sed uitæ. At nunc cerni-
mus plurimos hanc rē beneficiū facere, ut nō quærant
eos q possunt ecclesiæ plus prodesse, & in ecclesia erige
re colūnas: sed quos uel ipsi amāt, uel quorū sunt obse
quijs deliniti, uel pro quib. maiorū quispiā rogauerit,
& ut deteriora taceā, qui ut clerici fierēt, munerib. impe
trarūt. Diligēter Ap̄li uerba attēdamus dicētis: Vt cōsti/
tuas per ciuitates presbyteros, sicut ego tibi disposui.
Qui qualis presbyter debeat ordinari, in cōsequentib.
differens, hoc ait: Siquis est sine crimine, unius uxoris
uir, &c. postea intulit: Oportet eñ episcopū sine crimi/
ne esse, tanq̄ dei dispēsatorē. Idē est ergo presbyter qui
episcopus, & anteq̄ diaboli instinctu, studia in religio/
1.Cor.1.b ne fierēt, & diceret in populis: Ego sum Pauli, ego Apol
lo, ego aūt Cephæ, cōmuni presbyterorū consilio, eccle
siæ gubernabanť. Postq̄ uero unusquisq; eōs quos ba-
ptizauerat, suos putabat esse non Christi, in toto orbe
decretū est, ut unus de presbyteris electus superponereť
cæteris, ad quē omnis ecclesiæ cura pertineret, & schis/
matū semina tollerenť. Putat aliquis nō scripturarū, sed
nostram esse sententiā, episcopū & presbyterū unū esse,
& aliud ætatis, aliud esse nomen officij, relegat Ap̄li ad
Philip.1.a Philippēses uerba dicentis: Paulus & Timotheus serui
Iesu Christi, omnib. sanctis in Christo Iesu, q sunt Phi/
lippis cū episcopis & diaconis, gratia uobis & pax, &
reliqua. Philippi una est urbs Macedoniæ, & certe in u/
na ciuitate plures, ut nuncupanť, episcopi esse nō pote-
rant. Sed quia eosdē episcopos illo tēpore quos & pres
byteros appellabant, propterea indifferēter de episco/
pis quasi de presbyteris est locutus. Adhuc hoc alicui
uideať ambiguū, nisi altero testimonio cōprobeť. In A-
Act.20.b ctibus apostolorū scriptū est, q cū uenisset Ap̄s Mile/
tum, emiserit Ephesum, & uocauerit presbyteros eccle

...rigeres. Et cōnstituas per ciuitates presbyteros, sicut ego tibi disposui. Si quis est sine crimine, unius uxoris uir, filios habens fideles, non in accusatione luxuriæ, aut non subditos

siæ eiusdē, quibus postea inter cætera sit locutus: Atten/ C
dite uobis & omi gregi, in quo uos spiritus sanctus po/
suit episcopos pascere ecclesiā dñi, quā acquisiuit p san
guinē suū. Et hic diligētius obseruate, quomodo unius
ciuitatis Ephesi presbyteros uocās, postea eosdē episco
pos dixerit: Siqs uult
recipere eā epistolam
quę sub nomine Pau
li ad Hebræos scripta Heb.13.e
est, & ibi æqualiter in
ter plures ecclesiæ cu
ra diuidiť. Siquidē ad plebē scribit: Parete principib. ue
stris, & subiecti estote: ipsi eñ sunt q uigilāt p animab.
uestris, quasi rationē reddētes, ne suspirātes hoc faciāt:
Siquidē hoc utile uobis est. Et Petrus q ex fidei firmita 1.Pet.5.a
te nomē accepit, in epistola sua loquiť dicens: Presbyte
ros ergo in uobis obsecro cōpresbyter, & testis Christi
passionū, qui & eius gloriæ quæ in futuro reuelāda est,
socius sum: pascite eū qui in uobis gregē dñi, nō quasi
cū necessitate, sed uolūtariè. Hæc propterea, ut ostēdere
mus apud ueteres eosdē fuisse presbyteros quos & epi
scopos: paulatim uero ut dissensionū plātaria euelleren
tur, ad unū omnē sollicitudinē esse delatam. Sicut ergo
presbyteri sciunt se ex ecclesiæ cōsuetudine ei q sibi præ
positus fuerit esse subiectos: ita episcopi nouerint se ma
gis consuetudine q̄ dispositionis dñicæ ueritate, pres/
byteris esse maiores, & in cōmune debere ecclesiā rege
re, imitātes Moysen, q cū haberet in potestate solus præ
esse populo Israel, septuaginta elegit cū quibus populū
iudicaret. Videamus igiť qualis presbyter siue episco/
pus ordinādus sit. b ¶ Si quis est.] Primū itaq; sine cri
mine sit, quod puto alio uerbo ad Timotheum irrepre 1.Tim.5.a
hensibilem nominatū, non q eo tantum tempore quo
ordinādus est, sine ullo sit crimine: & præteritas macu-
las noua cōuersatione diluerit: sed ex eo tēpore quo in D
Christo renatus est, nulla peccati consciētia remordea-
tur. Quomodo enim potest præses ecclesiæ auferre ma
lum de medio eius, qui in delicto simili corruerit? Aut
qua libertate corripere peccantē, cū tacitus sibi ipse re/
spondeat, eadē admisisse quæ corripit? Itaq; q episcopa
tum desiderat, bonū opus desiderat. Opus, inquit, nō
honorē, non gloriam. Oportet aūt illum & testimoniū
habere bonum ab his qui foris sunt, ut non in oppro/
brium incidat & in laqueum diaboli. Quod aūt ait, u/
nius uxoris uir, sic intelligere debemus, ut non omnē
monogamū digamo putemus esse meliorē, sed quo is
possit ad monogamiā & continentiā cohortari, qui sui
exemplum præferat in docendo. Esto quippe aliquem
adolescentulū coniugem perdidisse, & carnis necessita
te superatū, accepisse uxorem secūdam, quam & ipsam
statim amiserit, & deinceps uixerit continenter: aliū ue
ro usq; ad senectam habuisse matrimoniū & uxoris u/
sum, ut pleriq; existimant felicitatē, nunquam à carnis
opere cessasse: quis uobis è duobus uideť esse melior,
pudicitior, continentior? Vtiq; ille qui infelix etiam in
secūdo matrimonio fuit, & postea pudicè & sanctè con
uersatus est: & non is qui ab uxoris amplexu nec senili
est separatus ætate. Non sibi ergo applaudat, quicunq;
quasi monogamus eligitur, q omni digamo sit melior:
cum in eo magis sit electa felicitas q̄ uoluntas. Quidā
de hoc loco ita sentiūt: Iudaicæ (inquiunt) consuetudi/
nis fuit uel binas uxores habere, uel plures: qđ etiā in
ueteri lege de Abrahā & Iacob legimus, & hoc nūc uo/
lunt esse præceptū, ne is qui episcopus eligendus est, u/
no tempore duas pariter habeat uxores. Multi super/
stitiosius magis q̄ uerius, etiā eos qui cum gentiles fue
rint, & unam uxorem habuerint, qua amissa, post ba/
ptismū Christi alterā duxerint, putant in sacerdotio nō
legendos, cum utique si hoc obseruandum sit, illi ma/

A gis ab episcopatu arceri debeāt: q uagā per meretrices ante exercētes libidinē, unā regenerao uxorē accepint: & multo detestabilius sit fornicatū esse cū pluribus, q̄ digamū reperiri: quia in alio infelicitas matrimōij est, in alio ad peccandū prona lascivia. Mōtanus & qui No uati schisma sectant, nomen sibi mūdiciæ præsumpsere, putātq; secunda matrimonia ab ecclesiæ cōmunione prohibenda, cum

subditos. Opôrtet enim episcopum sine crimine esse, tanq̄ dei dispensatorem: non proteruum, non iracundum, non uinolentū, non percussorem, nō turpis lucri appeti/

Apostolus de episcopis & presbyteris hoc præcipiens, utiq; in cæteris relaxarit: nō qđ hortet ad secūda matrimonia, sed q̄ necessitati carnis indulgeat. Scripsit & Tertullianus de Monogamia librū hæreticū, quē Apostolo cōtraire, nemo qui Apostolū legerit, ignorabit. Et quidem esse sine crimine episcopū siue presbyterū, & unā uxorē habere, in nostra est potestate. Cæterū illud qđ sequit: habere filios fideles, nō in accusatione luxuriæ, ac nō subditos, extra nostrā est uoluntatē. Esto quippe parētes bene instituisse liberos suos, & à parua ætate semp dominicis erudisse præceptis: hi si postea se luxuriæ dederint, & superati uitijs, libidini frena permiserint: nunquid culpa ad parētes redūdabit, & sanctitatē patris, filij peccata maculabūt? Si qs bene erudiuit filios suos, in his puto fuisse & Isaac, q utiq; Esāo filiū suū bene in/
Gen.15.d stituisse credēdus est. Verū Esau fornicarius & propha
1.Reg.12.c nus, ꝓ una esca uēdidit primogenita sua. Samuel quoque q talis fuit, ut inuocaret dn̄m, & dn̄s exaudisset eū, & in tēpore messis, pluuiā hyemis impetraret: habuit filios qui declinauerūt post auaritiā, & accipiebāt munera, & tā iniqui iudices extiterūt, ut populus nequaquā ferens, regē sibi in similitudinē cæterarū gentiū postularet. Ergo si electio sacerdotū fieret, & Isaac ꝓpter Esau,
B & Samuel propter filios suos indigni sacerdotio putarent. Et cū peccata parētū filijs nō imputent, nequaquā iā illa uigēte sentētia, parētes uuā acerbā comederūt, & dētes filiorū obstupuerūt, filiorū uitia parētibus præiudicabūt? Primū itaq; dicendū est, quod tam sanctū nomē sit sacerdotij, ut nobis etiā ea quæ extra nos sunt posita, reputent: nō quo propter uitia nostra episcopi nō fiamus, sed quod propter filiorū incontinentiā ab hoc gradu arcēdi simus. Qua enim libertate possumus alienos filios corripere, & docere quæ recta sunt, cū nobis statim possit qui fuerit correptus ingerere, ante doce filios tuos. Aut qua frōte extraneū corripio fornicantē, cū mihi cōscientia mea ipsa respōdeat: Exhæreda ergo fornicantē filiū, abijce filios tuos uitijs seruiētes. Cū aūt nequā filius in una tecū cōmunicat domo, tu audes de alterius oculo festucam detrahere, in tuo trabem nō uidens? Nō itaq; iustus polluitur ex filiorum uitijs, sed libertas ab Apostolo ecclesiæ principi reseruat: quod talis fiat qui nō timeat propter uitia liberorū extraneos reprehēdere. Deinde etiam illud est inferendum aduersum eos qui de episcopatu intumescūt, & putāt se non dispensationem Christi, sed imperium cōsecutos, quia nō statim omnibus his meliores sint, quicūq; episcopi nō fuerint ordinati: & ex eo qđ electi sunt, ipsi se magis existimēt comprobatos: sed intelligāt propterea quosdam à sacerdotio remotos, quia eos uitia liberorū impedierint. Si autem peccata filiorū iustum ab episcopatu prohibent, quanto magis unusquisq; se cōsiderās & sciēs, quia potentes potenter tormenta patientur, retrahet se ab hoc non tam honore q̄ onere: & aliorū locum q magis digni sunt, nō ambiet occupare? Ad extremū hoc dicendū est, in scripturis per filios λογισμοὺς, id ē, cogitatiōes: per filias uero πράξεις, id est, opa intelligi, & eum nūc præcipi debere episcopū fieri, qui & cogitationes & opera in sua habeat potestate, & uere credat in Christo, & nulla subrepentiū uitiorū labe maculet. C

a ¶ Oportet, etc.] Quærit ergo inter dispēsatores ut fidelis quis inueniat: & non comedēs & bibēs cū ebriosis, percutiat seruos & ancillas: sed incertū dei expectet aduentū, & det conseruis in tēpore cibaria. Inter uillicum autē & familiam hæc sola distātia est, q cōseruus præpositus est cōseruis suis. Sciat itaque episcopus & presbyter, sibi populū cōseruū esse non seruū. Cætera quæ sequunt, in nobis posita sunt. Nō proteruū, id est, nō tumentē & placentē sibi quod episcopus sit: sed quasi bonū uillicū, id requirentē quod pluribus prosit. Nō iracundū. Iracūdus est qui semper irascit, & ad leuē responsionis aurā atq; peccati, quasi à uento foliū cōmouetur. Et reuera nihil est fœdius præceptore furioso, qui cum debeat esse māsuetus, & secundū illud quod scriptū est: Seruū aūt dn̄i nō 2.Tim.2.d
oportet rixari, sed humilē esse ad omnes, doctorē, pauētem, in mansuetudine erudientē eos qui cōtra ueniūt: Ille ē diuerso toruo uultu, tremētibus labijs, rugata frōte, effrenatis cōuitijs, facie inter pallorē ruborēq; uariata, clamore perstrepat: & errantes nō tam ad bonum retrahat, q̄ ad malū sua sæuitia præcipitet. Inde est quod & Salomō ait: Ira perdit etiam sapiētes. Et, ira uiri iustitiā dei non operatur. Neq; uero qui aliquando irascit, Prou.21.d
iracundus est: sed ille dicit iracundus qui crebro hac passione superatur. Prohibet quoq; episcopum esse uinolentum, de quo ad Timotheum scribitur: Non multō uino deditum. Quale est aūt episcopū uidere uinolē 1.Tim.3.d
tum, ut sensu occupato uel exaltet risum contra grauitatis decorem, & labijs dissolutis cachinnet: uel si paululū tristis cuiusdā rei fuerit recordatus, inter pocula in singultus prorumpat & lachrymas. Longū est ire per D
singula, & insanias quas ebrietas suggerit, explicare. Videas alios pocula in tela uertentes, scyphū in faciem iacere cōuiuæ: alios scissis uestibus in uulnera aliena proruere, alios clamare, alios dormitare: qui plus biberit, fortior cōputatur: accusatiōis occasio est, adiuratū per regē frequentius nō bibisse. Vomūt ut bibant: bibunt ut uomant. Digestio uentris & guttur, uno occupātur officio: Hoc nūc dixisse sufficiat, quod secundū Apostolū, in uino luxuria est. Et ubicūq; saturitas atq; ebrietas fuerint, ibi libido dominet. Specta uentrē & genitalia, pro qualitate uitiorū ordo membrorū. Nunquam ego ebriū castum putabo, qui & si uino cōsopitus dormierit, tamen potuit peccare per uinū. Miramur aūt Apostolū in episcopis siue presbyteris dānasse uinolentiā, cum in ueteri quoq; lege præceptū sit, Sacerdotes cū ingrediunt templū ministrare deo, uinum omnino nō bibere, & Nazaræū qoādiu sanctā comā nutriat: & nihil contaminatū, nihil mortale conspiciat: & à uino abstinere, & ab uua passa, & à diluriori quę solet ex uinaceis fieri potione, omniq; sicera, quæ mentē ab integra sanitate peruertit. Dicat quisq; quod uolet, ego loquor conscientiā meā: scio mihi abstinentiā & nocuisse intermissam, & profuisse repetitā. Post uinolentiā aūt hoc præcipit, ne percussor sit: quod quidē & simpliciter intellectū ædificat audientē, ne facile manū porrigat ad cædēdūm, ne in os alterius uerberandū, insanus erumpat. Melius autem est, ut non percussorē illū dicamus esse, qui māsuetus & patiens, scit in tēpore quid loquendū sit, quid tacendū: nec sermone inutili, conscientiā percutit infirmorū. Non enim Apostolus ecclesiæ principē formās, uetat esse pugilem & pancratiasten: quod etiam in plebeio & quocunque gentili si fuerit, reprehenditur: sed hoc ut dixi, ne contumeliosos & garrulus perdat eum, quem potuit modestia & lenitate corrigere. Turpis quoq;

A quoq; lucri appetitus ab eo qui episcopus futurus est, esse debet alienus. Sunt enim multi docentes quæ non
Prou. 16. b oportet, turpis lucri gratia: qui totas domos subuertūt, & putant quæstū esse pietatē. Melior aūt est iuxta Salomonē, modica acceptio cum iustitia, q̄ multa genimina cum iniquitate, & magis eligendum in paupertate nomē bonum q̄ in diuitijs nomen pessimū. Episcopus qui imitator Apostoli esse cupit: habens uictum & uestitum, his tantū debet esse cōtentus. Qui altario seruierint, de altario uiuant. Viuant, inquit, nō diuites fiant. Vnde & æs nobis excutitur de zona, & una tantū tunica induimur: nec de crastino cogitamus. Turpis lucri appetitio, est plus quàm de præsentibus cogitare. Hucusq; quid non debeat habere e-
Matth. 25. c piscopus siue presbyter, Apostoli sermone præceptum est: nunc econtrario quid habere debeat, explicatur. a ¶ *Sed hospitalem, etc.*] Ante omnia hospitalitas futuro episcopo denunciatur. Si enim omnes illud de euangelio audire desyderāt: Hospes fui, & suscepistis me: quāto magis episcopus, cuius domus, omniū cōmune esse debet hospitiū? Laicus eīm unū aut duos, aut paucos recipiens, implebit hospitalitatis officiū. Episcopus nisi om-
Matth. 12. d nes receperit inhumanus est. Sed uereor ne quomodo regina Austri ueniens à finib. terræ audire sapientiā Salomonis, iudicatura est hominea tēporis sui: Et uiri Niniuitæ acta pœnitentia ad prædicationē Ionæ, condemnabunt eos qui maiorē Iona saluatorē audire contem-
B pserunt: Sic plurimi in populis, episcopos iudicēt, subtrahentes se ab ecclesiastico gradu, & ea quæ episcopo nō conueniunt exercentes: de quibus puto & Ioānem ad Gaiū scribere. Charissime fideliter facis: quodcunq; operaris in fratribus, & hoc peregrinis: qui testimoniū dederūt dilectioni tuæ corā ecclesia: quos optime facis, si præmiseris deo digne: pro nomine eīm dñi exierunt, nihil accipiētes à gentilib. Et uere sancto spiritu in se loquente: quod futurū erat in ecclesijs, iam tūc reprehendit dicens: Scripsi etiā ecclesiæ: sed qui primatus agere cupit eorū Diotrephes nō recipit nos. Propterea cū uenero, admonebo eius opera, quæ facit malis uerbis detrahens de nobis, & nō sufficit ei quod ipse non recipit fratres, sed & uolētes prohibet, & de ecclesia eijcit. Vere nūc est cernere quod prædictū est, in plerisq; urbibus, episcopos siue presbyteros, si laicos uiderint hospitales, amatores bonorū: inuidere, fremere, excōmunicare, de ecclesia expellere: quasi nō liceat facere quod episcopus nō faciat, & tales esse laicos, dānatio sacerdotiū sit. Graues itaq; eos habēt, & quasi ceruicib. suis impositos, ut à bono abducāt opere, uarijs persecutionib. inquietant. Sit aūt episcopus & pudicus, quē Græci σώφρονα uocāt, & Latinus interpres uerbi ambiguitate deceptus, pro pudico prudentē transtulit. Si aūt laicis imperatur ut propter orationē abstineant se ab uxorū coitu: quid de episcopo sentiendū est: qui quotidie pro suis populiq; peccatis, illibatas deo oblaturus est uicti-
1. Reg. 21. b mas? Relegamus Regū libros, & inueniemus sacerdotē Abimelech de panib. propositionis noluisse prius dare Dauid & pueris eius: nisi interrogaret, utrū mundi essent pueri à muliere: nō utiq; aliena, sed cōiuge. Et nisi eos audisset ab heri & nudiustertius uacasse ab opere cōiugali: nequaq̄ panes quos prius negauerat, concessisset. Tm̄ interest inter propositionis panes & corpus Christi, quantū inter umbrā & corpora, inter imaginē

appetitorem. Sed hospitalem, bonorum amatorem, castum, iustum, sanctum, continentem, siue abstinentem, obtinentem eum qui secundum doctrinam est fidelem sermonem: ut potens sit consolari in doctrina sana, & contradicentes arguere. Sunt enim multi & nō subditi, uaniloqui, & mentiū deceptores: maxime qui de circuncisione sunt, quibus oportet silentium indici, qui uniuersas

& ueritatē, inter exemplaria futurorū, & ea ipsa quæ per C
exemplaria præfigurabant. Quomodo itaq; mansuetudo, patientia, sobrietas, moderatio, abstinentia lucri, hospitalitas quoq; & benignitas, præcipue esse debent in episcopo, & inter cūctos laicos cōtinentia: Sic & castitas propria, & (ut ita dixerim) pudicitia sacerdotalis: ut nō solū ab opere se immūdo abstineat, sed etiā à iactu oculi, & cogitationis errore, mēs Christi corpus confectura sit libera. Iustus quoque & sanctus episcopus esse debet: ut iustitiā in populis quibus præest, exerceat: reddens unicuiq; quod meret: nec accipiat personā in iudicio. Inter laici aūt & episcopi iustitiam hoc interest, quod laicus potest apparere iustus in paucis: episcopus uero in tot exercere iustitiam potest, quot & subditos habet. Sanctus aūt quod Græce ὅσιος dicitur, magis id significat, cum ipsa sanctitas est mixta pietati, & ad deū refertur. Quē enim nos sanctū, Græci ἅγιον uocant: quē aūt illi ὅσιον, nos piū in deū possumus appellare. Sit quoq; episcopus & abstinēs: nō tantū (ut quidā putant) à libidine & ab uxoris amplexu, sed ab omnib. animi perturbationibus, ne ad iracundiā concitetur, ne illum tristitia deijciat, ne terror exagitet, ne lætitia immoderata sustollat. Abstinentia autē in fructib. spiritus, ab Apostolo numerata est. Et si exigit ab omnibus, quanto magis ab episcopo: qui patiens & mansuetus debet uitia ferre peccantiū: cōsolari pusillanimes: sustentare infirmos, nulli malū pro malo reddere, sed uincere in bono malū? Ad extremū obtineat eū D
qui secundū doctrinā est fidelē sermonē: ut quomodo sermo dei fidelis est & omni acceptione dignus, sic & ille talē se præbeat: ut omne quod loquit̄, fide dignū existimet̄, & uerba ipsius sint regula ueritatis. Potēs quoq; sit eos qui seculi istius turbinib. exagitant̄ consolari, & per sanā doctrinā infirma præcepta destruere. Sana aūt doctrina dicit̄ ad distinctionē languidæ infirmæq; doctrinæ. Talis quoq; sit, ut contradicentes arguat hæreticos siue Iudæos, & seculi istius sapientes. Et superiora quidē quæ in episcopi uirtutib. posuit, ad uitā pertinēt. Hoc uero quod ait: ut potens sit cōsolari in doctrina sana, & contradicentes arguere, referendū est ad scientiā. Quia si episcopi tantū sit sancta uita, sibi potest prodesse sic uiuens. Porrò si & doctrina & sermone fuerit eruditus, potest se cæterosq; instruere, & non solū instruere & docere suos, sed & aduersarios repercutere: qui nisi refutati fuerint atq; conuicti, facile queūt simplicium corda peruertere. Hic locus aduersus eos facit, qui inertiæ se & ocio & somno dantes, putant peccatū esse, si scripturas legerint: & eos qui in lege dñi meditantur die ac nocte, quasi garrulos inutilesq; contemnunt: non animaduertentes Apostolū post catalogū conuersationis episcopi, etiā doctrinā similiter præcepisse. b ¶ *Sunt enim multi, etc.*] Qui ecclesiæ futurus est princeps, habeat eloquentiam cum uitæ integritate sociatam: ne opera absq; sermone sint tacita, & dicta factis deficientibus erubescant: maxime cum sint non pauci, sed plures, nec
subditi, sed proterui: qui non curent illud Psalmistæ di- Psal. 61. a
cere: Nonne subiecta est deo anima mea? Sed bonam mentium sementem, quæ naturaliter habet noticiam dei, inani persuasione peruertant. Hoc quippe mihi Paulus uidetur sensisse, cum dicit φρεναπάτας: non ut simpliciter Latinus interpres transtulit, deceptores, sed mentium deceptores. Et quidem sine scriptu-

uersas subuertunt domos, docentes quæ non oportet, turpis lucri gratia. Dixit quîdam ex illis proprius eorum propheta: Cretenses semper mendaces, malæ bestiæ, uentres pigri. Testimoniũ hoc uerum est: ob quam causam increpa illos acriter: ut sani sint in fide, nõ attendentes Iudaicis fabulis, & mandatis hominum auersantium se à

A rarũ autoritate garrulitas non haberet fidem, nisi uiderent peruersam doctrinã etiã diuinis testimonijs roborare. Hi sunt de circũcisione Iudæi, qui tunc tẽporis nascentẽ Christi ecclesiã subuertere nitebanẽ, & introducere præcepta legalia: de quibus & ad Romanos & ad Galatas plenius Paulus exequiẽ. Et nos ante paucos mẽses, tria uolumina in epistolę ad Galatas explanatione dictauimus. Tales homines doctor ecclesiæ, cui animæ populorũ creditæ sunt scripturarũ debet ratione superare, & silentiũ illis testimoniorũ pondere imponere: qui non unã aut paucas domos, sed uniuersas cũ dñis familijsq; subuertũt: docentes de ciborũ differentijs, de sabbati iam olim abolitione, de circũcisionis iniuria: atq; utinã hoc ipsum zelo fidei facerẽt, ex parte
Rom.10.a aliqua posset ignosci: dicente Apostolo: Cõfiteor, zelũ dei habẽt, sed non secundũ scientiã. Verũ quia deus est uenter ipsorũ, turpis lucri gratia uolunt proprios facere discipulos: ut quasi magistri à sectatoribus suis alantur. Possumus aũt & aliter interpretari hoc quod dictũ est, turpis lucri gratia: ut putemus Apostolum cõmuni uerbo usum, quo omnes hæretici cũ peruersa docent, se hominũ solent asserere lucratores: cum non lucrũ sit, sed perditio animas interficere deceptorũ. Contra, qui errantẽ fratrẽ suũ iuxta euangeliũ corripuerit: si fuerit ille conuersus, lucratus est eũ. Quod enim maius lucrũ potest esse: aut quid preciosius, q̃ si humanã animã qs lucreẽ? Omnis igiẽ doctor ecclesiæ, qui ad fidem Christi recta ratione persuadet, honestus lucrator est. Et omnis
B hæreticus qui quibusdã præstigijs homines fallit & fallitur, loquiẽ quæ nõ oportet, turpis lucri gratiã. ¶ [*Dixit quidam ex illis, etc.*] Quantũ ad textũ sermonis, & ad
1.Cor.7.f cõtinentiã loci pertinet, hoc quod ait: Dixit quidam ex illis proprius eorũ propheta: uidetur ad eos referri, de quibus superius est locutus: maxime qui de circumcisione sunt: quos oportet refrenari, q uniuersas domos subuertunt, docentes quæ non oportet turpis lucri gratia: ut sequatur, dixit quidam ex illis proprius eorum propheta. Quia uerò in nullo prophetarũ, qui apud Iudæam uaticinati sunt, hic hexameter uersiculus reperiẽ: uidetur mihi dupliciter legendũ: ut hoc quod ait: Dixit quidam ex illis proprius eorũ propheta, cum superioribus copuletur: huius rei gratia reliqui te Cretæ: ut ea quæ deerant, corrigeres, & sequatur: dixit quidam ex illis proprius eorũ propheta, id est, Cretẽsiũ. Sed quia multa in medio sunt, & hoc absurdũ uideẽ, & fortè nemo recipiat propterea cum superioribus, quæ magis uicina sunt, aliter aptandum est, ut legamus: Sunt enim multi & non subditi, uaniloqui, & mentiũ deceptores: maxime autẽ qui de circũcisione sunt: quos multos & non subditos, uaniloquos, & mentiũ deceptores, cum his qui de circumcisione sunt, oportet refrenari: qui uniuersas domos subuertunt: docentes quæ non oportet turpis lucri gratia: dixit quidam ex illis proprius eorum propheta: ut id quod ait, proprius eorũ propheta: non specialiter ad Iudæos & eos maxime qui de circumcisione sunt, sed ad multos referatur, qui non subditi sunt, & uaniloqui, & mentiũ deceptores: qui utiq; quia in Creta erant, Cretenses fuisse credendi sunt. Dicitur autẽ iste uersiculus in Epimenidis Cretensis Poëtæ oraculis reperiri: quẽ in præsentiarũ siue illudens ꝓphetã uocauit: quod scilicet tales Christiani, tales habere mereanẽ prophetas: quõ & prophetæ erant Baal, & prophetæ cõfusionis, & alij offensionũ, & quoscũq; ui-

C tiosos prophetas scriptura cõmemorat: Siue uerè, quia de oraculis scripserit atq; responsis, quæ & ipsa futura prænuncient, & ea quæ uentura sunt, multo ante prædicant. Deniq; ipse liber, oraculorũ titulo prænotatur: quẽ quia uidebatur diuinũ aliquid repromittere: propterea Apostolũ arbitror inspexisse, ut uideret quid gentilium diuinatio pollicereẽ, & in tẽpore abusum esse uersiculo, scribentem ad Titũ qui erat Cretæ: ut falsos Cretensiũ doctores, proprio insulæ doctore cõuinceret. Hoc aũt Paulus non solũ in hoc loco, sed etiam in alijs fecisse deprehendiẽ. In actibus quippe Apostolorũ, cũ cõcionareẽ ad populũ, & in Areopago, quæ Act.17.e
est curia Atheniensiũ disputaret, inter cætera ait: Sicut & quidam de uestris poetis dixerũt: Ipsius enim & genus sumus: quod hemistichiũ in Phænomenis Arati legiẽ: quẽ Cicero in Latinũ sermonẽ trãstulit, & Germanicus Cæsar, & nuper Auienus, & multi, quos enumerare ꝑlongũ est. Ad Corinthios quoq;: qui & ipsi Attica facun- 1.Cor.15.d
dia expoliti, & propter locorũ uicinitã Atheniẽsiũ sapore cõditi sunt: de Menandri Comœdia uersum sumpsit Iambicum: Corrumpũt mores bonos colloquia mala. Nec mirũ si pro opportunitate tẽporis, gentiliũ poetarũ uersibus abutaẽ: cum etiã de inscriptione aræ aliqua cõmutans, ad Athenienses locutus sit: Pertransiens enĩ, inquit, & cõtemplans culturas uestras, inueni & arã in qua superscriptũ est: Ignoto deo. Quod itaq; ignorãtes colitis, hoc ego annuncio uobis. Inscriptio aũt aræ non ita erat ut Paulus asseruit, ignoto deo: sed ita: Dijs Asiæ & Europæ, & Aphricæ: dijs ignotis & peregrinis. Verũ D
quia Paulus non pluribus dijs indigebat ignotis, sed uno tantũ ignoto deo, singulari uerbo usus est: ut doceret illũ suũ esse deũ, quẽ Athenienses in aræ titulo prænotassent, & rectè eũ sciẽtes colere deberent: quẽ ignorantes uenerabanẽ, & nescire nõ poterãt. Hoc aũt Paulus faciebat raro, & ut loci potius q̃ ostẽtationis opportunitas exigebat: in morẽ apiũ, quæ de diuersis florib. solẽt mella cõponere, & fauorũ cellulas coaptare. Sunt qui putẽt hunc uersum de Callimacho Cyrenensi poeta sumptũ, & aliqua ex parte non errãt. Siquidẽ & ipse in laudibus Iouis aduersus Cretẽses scriptitans: qui sepulchrũ eius se ostendere gloriabanẽ, ait: Cretẽses semper mendaces: qui & sepulchrũ eius sacrilega mente fabricati sunt. Verũ (ut supra diximus) integer uersus de Epimenide poeta ab Apostolo sumptus est, & eius Callimachus in suo poemate est usus exordio. Siue uulgare prouerbiũ, quo Cretenses fallaces appellabanẽ, sine furto alieni operis in metrũ retulit. Putant quidã Apostolum reprehendendũ, q imprudenter lapsus sit, & dum falsos doctores arguit, illũ uersiculũ cõprobarit: quod propterea Cretẽses dicũt esse fallaces, q Iouis sepulchrũ inane cõstruxerint. Si enim, inquiũt, Epimenides siue Callimachus propterea Cretenses fallaces & malas bestias arguunt, & uentres pigros, q diuina non sentiãt, & Iouẽ qui regnet in cœlo in sua insula fingant sepultũ, & hoc quod illi dixerũt, esse uerũ Apostoli sentẽtia cõprobaẽ: sequiẽ Iouem non mortuũ esse, sed uiuũ. Imperitè igiẽ Paulus idololatriæ destructor: dum aduersus peruersos doctores agit: deos quos impugnabat, asseruit. Quibus breuiter respõdendũ est: sicut in eo quod ait: Corrũpũt mores bonos colloquia praua: Et in illos Ipsius enim & genus sumus: non statim totã Menandri Comœdiam, & Arati librum probauit, sed opportunitate uersiculi abusus est: ita & in præsenti loco, non totũ

opus

se à ueritate. Omnia mũnda mũdis: coinquinatis autẽ & infidelib. nihil mundũ, sed polluta est eorũ & mẽs & cõscientia. Cõfitent se nosse deũ, factis aũt negant, execrabiles & inobediẽtes, & ad omne opus bonum reprobi. Tu

A opus Callimachi siue Epimenidis: quorũ alter laudes Iouis canit, alter de oraculis scripitat, per unum uersiculũ confirmauit: sed Cretenses tantũ mendaces uitio gentis increpauit: non ob illã opinionẽ, qua sunt arguti à poetis, sed ob ingenitã mentiendi facilitatẽ, de proprio eos gentis autore confutans. Qui autem putant totũ librũ debere sequi eũ qui libri parte usus sit: uidentur mihi & apocryphum Enochi, de quo apostolus Iudas in epistola sua testimoniũ posuit, inter ecclesiæ scripturas recipere, & multa alia quæ Apostolus Paulus de reconditis est locutus. Possumus enim hoc argumento dicere: quia apud Athenienses ignotũ deũ colere se dixit, quem illi in ara annotauerant: debere Paulũ & cætera quæ in ara scripta fuerant sequi, & ea quæ Athenienses faciebant, facere: quia cũ Atheniensibus in cultura ignoti dei ex parte consenserat. Absit ut argumentũ & scholasticã elegantiã in calumniã trahã. Nemo est tam sicarius, & tam parricida, tam ueneficus, qui non aliquid boni aliquando fecerit. Ergo si unũ bonũ illius uidens probauero, & in cæteris mihi incũbet necessitas, quæ mala fuerint approbãdi. Si inimicus aduersus nos iurgetur & clamitet, nonne inter uerba simultatis & rixæ aliquid loquet ueritatis: quod & à nobis quoq; aduersus quos loquit, nõ usquequaq; reprehendit. Itaq; & Callimachus & Epimenides, non ideo uera dixerunt Iouẽ deũ esse, & reliqua quæ in eorũ carminib. continentur, quia Cretenses fallaces sunt, sed in eo tantũmodo uerũ locuti sunt, quia ingenitũ Cretẽsiũ uitiũ expressere mẽdacij: qui quia fallaces sunt, nõ statim & uerũ non aliqñ
B dixerunt. Nec eñ Iupiter deus idcirco nõ esset, si Cretenses uera loquerent: sed illis tacentibus, qui mortuus erat, dei uocabulũ nõ haberet. Deniq; ut sciamus Apostolũ non fortuito, & ut libet transitorie (ut illi arbitrantur) sed considerate & circunspecte, & ex omni parte se protegentẽ aduersus Cretenses locutũ: Testimoniũ, inquit, hoc uerũ est: non totũ carmen, de quo testimoniũ sumptũ, non uniuersum opus: sed tm̃ hoc testimoniũ, hic uersiculus quo mendaces uocant. Et utiq; qui in una tantũ poematis parte cõsensit, cætera confutasse credendus est. Quomodo aũt uel Cretenses mendaces, & stulti Galatæ, uel dura ceruice Israel: uel unaquæq; prouincia proprio uitio denotet, in epistola Pauli ad Galatas disseruimus. Et quia nihil amplius est quod hic possimus afferre, illo cõtenti sumus. Quãobrẽ increpa (ait) illos acriter: Mendaces quippe sunt, & malæ bestiæ, & uentres pigri: qui falsa persuadẽt, qui ferarũ ritu sanguinẽ sitiunt deceptorũ, & non cum silentio operantes, suũ panẽ manducãt: quorũ deus uenter est, & gloria in confusione eorũ, & increpa ut sani sint in fide. De qua fidei sanitate & in cõsequentib. loquit: Senes sobrios esse, honestos, pudicos, sanos in fide, & charitate, & patientia: ad quã fidei similitudinẽ, doctrinæ quoq; sanitas appel
1.Tim. 6.a lat. Erit (ait) tẽpus qñ sanæ doctrinæ nõ acquiescẽt. Sunt & sermones sanitatis, de quibus ad Timotheũ in prima epistola loquit: Si quis aliter docet, & nõ acquiescit sanis sermonib. dñi nostri Iesu Christi, & quæ secũdũ pietatẽ est doctrinæ. Et in secunda: Exẽplũ habens sanorũ
2.Tim. 1.d uerborũ quæ à me audisti. Qui hãc habẽt fidei & doctrinæ sanitatẽ atq; uerborũ, nõ attendẽt Iudaicis fabulis & mãdatis hominũ auersantium se à ueritate. Acquiescamus paulisper Iudæis, & eorũ qui apud eos sapiẽtes uocãt, patiẽter ineptias audiamus, & tũc intelligemus quę sunt Iudaicæ fabulæ sine autoritate scripturæ, sine ulla assertione rationis, anilia quædã & fabulosa fingentiũ:

C de quibus Esaias prophetauit dicens: Populus hic labijs me honorat: cor aũt eorũ longe est à me. Sine causa Esa. 29.d
aũt colunt me, docentes doctrinas & mãdata hominũ. Quod testimoniũ saluator in euangelio cõprobans, arguit eos legi dei mãdata hominũ prætulisse. Deus quippe ait: Honora patrẽ & matrẽ. Illi uero tradiderunt: quia quicunq; dixerit patri & matri: munus quodcunq; est ex me, tibi proderit, & non honorificauit patrẽ suũ & matrẽ. Si quis post aduentũ Christi cõciditur & non circuncidit: Iudaicis seruit fabulis, & mandatis hominũ auersantiũ ueritatẽ. Nõ eñ qui in manifesto Iudæus est, sed qui in occulto, & circuncisio cordis in spiritu, nõ litera. Si quis pascha agit, nõ in azymis synceritatis & ueritatis: ut exterminet ex anima sua omne uetus fermentũ malitiæ & nequitiæ: iste attendit fabulas, & umbras sequit, ueritate neglecta. Si quis nõ resurgens cum Christo: nec quærens ea quæ sursum sunt, sed quæ deorsum, dicit: ne tetigeris, ne gustaueris, ne tractaueris, quæ sunt in corruptione ipso usu, secundũ præcepta & doctrinas hominũ: iste sequit iustitias nõ bonas, & præcepta non bona. Vbi aũt est ueritas & lex spiritualis, ibi iustificationes bonæ, & præcepta sunt optima: quæ qui fecerit, uiuet in eis. a ¶ *Omnia munda mundis, etc.*] Quia superius dixerat: Sunt eñ multi, & nõ subditi, uaniloqui, & deceptores, maxime qui de circũcisione sunt, & de his qui ab eis decepti fuerant, cõsequẽter addiderat: Increpa illos acriter, ut sani sint in fide: nõ intendentes Iudaicis fabulis, & mandatis hominũ auersantiũ ueritatẽ. Et quomodo ad Galatas & ad Rom. plenissime disputat, putabant inter cibos esse distantiã: cũ aliqui mũ- D
di, aliqui uiderent immũdi: propterea nũc infert: Omnia munda mũdis: his uidelicet qui in Christo credũt, & sciũt oẽm creaturã bonã esse, & nihil abijciẽdũ quod cũ gratiarũ actione percipit. Coinquinatis aũt & infidelibus nihil mundũ: quia polluta est eorũ & mens & conscientia: propterea etiã quæ munda sunt per naturã, eis immũda fiunt: Non quod uel mũdũ sit aliquid uel immundũ: sed pro qualitate uescentiũ, & mundũ mũdis, & immũdũ cõtaminatis fiat. Alioquin infideles quosq; atq; pollutos, etiã panis benedictionis, & calix dominicus nũ iuuat: quia qui indigne comederit de pane illo, & de calice biberit, iudiciũ sibi mãducat & bibit. Aduẽtu Christi purgata sunt õmia. Quæ ille mũdauit, nos cõmunicare nõ possumus. Sed cõsiderandũ ne ista tractãtes, occasionẽ illi hæresi demus: quæ iuxta Apocalypsim Apoc. 2.f
& ipsum quoq; apostolũ Paulũ scribẽtem ad Corinth. 1.Cor. 8.b
putat de idolothytis esse uescendũ: quia omnia munda sunt mũdis. Nũc eñ Apostolo nõ fuit propositũ de his quæ immolant dæmonibus disputare: sed aduersus Iudæos, qui secundũ legis abolitæ disciplinã, quædã munda, quædã arbitrabant immũda. Nõ eñ, inquit, possu- 1.Cor. 10.d
mus mensæ dñi participare, & mensæ dæmoniorũ, nec ualemus simul bibere calicem dñi, & calicẽ dæmoniorum. In nobis itaq; est comedere uel munda uel immũda. Si enim mundi sumus, mũda nobis est creatura. Si aũt immundi & infideles, fiunt nobis uniuersa cõmunia: siue per inhabitantẽ in cordibus nostris hæresim, siue per conscientiã delictorũ. Porrò si cõscientia nostra nos non reprehenderit, & habuerimus fiduciã pietatis ad dñm: orabimus spiritu, orabimus & mente: psallemus spiritu, psallemus & mente, & procul erimus ab his, de quibus nunc scribitur: Polluta est eorũ & mens & conscientia. b ¶ *Confitentur se nosse deũ, etc.*] Hi quorũ polluta est & mens & conscientia, deum se nosse confitentur

Caput II

TV uerò loquere quæ decet sanam doctrinam. Senes sobrios esse, honestos, pudicos, sanos: in fide & charitate

A tent: factis aũt negãt: secundũ illud quod in Esaia dicit:
Esa. 29 Populus hic labijs me honorat: cor aũt eorũ longe est à
me. Quõ igit̃ labijs quis honorat, & corde procul rece-
dit: ita deũ sermone quis cõfitens, operibus negat. Ne-
gans aũt operibus deũ, cõfessione simulata, rectè exe-
crabilis & ꝓphanus
est, & nulla ueritatis
ratione persuasus in-
obediens & incredu-
lus appellatur. Vnde
euenit ut ad omne opus bonũ reprobus sit, quod sci-
licet & ea quæ naturali bonitate superatus fortè bona
fecerit: non sint bona, dum mentis peruersitate sunt re-
proba. Existimant quidã in eo tantũ deum negari, si in
persecutione quis à gentilibus cõprehensus, se renuerit
Christianũ. Sed ecce Apostolus omnibus quæ peruer
sa sunt factis, deũ asserit denegari. Christus sapiẽtia est,
iustitia, ueritas, sanctitas, fortitudo. Negat̃ per insipien-
tiã, sapiẽtia, per iniquitatẽ, iustitia, per mendaciũ, ueri-
tas, per turpitudinẽ, sanctitas, ꝑ imbecillitatẽ animi for
titudo. Et quotienscũq; uincimur uitijs atq; peccatis, to
tiens deũ negamus. Et ecõtrario: quotiẽs bene quid a-
gimus, deũ cõfitemur. Nec arbitrandũ est in die iudicij
illos tantũ à dei filio denegandos, qui in martyrio Chri
stũ denegarũt: sed per omnia opera, sermones, cogita-
tiones, Christus uel negatus negat, uel cõfessus cõfitet̃.
Act. 1.a De hac puto cõfessione & discipulis præcepit dicẽs: Eri-
tis mihi testes in Hierusalẽ, & in omni Iudæa, & Sama-
ria, & usq; ad extremũ terræ: ut in omnibus bonis ope-
ribus atq; sermonibus, mens Christũ ipsi dedita confi-
teat̃. Est & quædã laudanda negatio: de qua & ipse Apo
Titum 2.c stolus ait: Vt abnegantes impietatẽ & secularia deside-
ria, caste, & iuste, & pie uiuamus in præsenti seculo: ex-
pectantes beatã spem & aduentũ saluatoris nostri dei.
B Quam negationẽ qui negauerit, & sequi uoluerit salua
Luc. 9.c torẽ loquentẽ: Quicũq; uoluerit uenire ad me, abneget
semetipsum: exutus ueterẽ hominẽ cum operibus eius:
& indutus nouũ, sequetur deum suum. Quomodo au
tem se quis abneget, contemplandum est. Pudicus for-
nicatorẽ quod prius fuerat, negat: sapiens impruden-
tem, iustus iniustum, fortis infirmũ. Et ut in cõmune de
omnibus loquar: totiens negamus nos, quotiens prio
ra uitia calcantes, desinimus esse quod fuimus, & inci-
pimus esse quod ante non fuimus. Cap. II

TV *uerò loquere, etc.*] Aliud est sanã doctrinã loqui:
aliud ea quæ sanæ cõueniunt docere doctrinæ: qa
in altero simplex tantũ institutio est: in altero cũ
Matt. 5.c eo quod doces, uitæ quoq; correctio est. Qui enim sol-
uerit unũ de mandatis istis minimis & docuerit sic ho-
mines, minimus uocabit̃ in regno cœlorũ: dño præci-
piente discipulis, non solũ in meditatione scripturarũ
eos laborare debere, ut quæ scripta sunt, replicent & cõ
dant in memoriæ thesauro: sed prius faciant quæ præce
pta sunt. Quicunq; uerò fecerit & docuerit, ille uocabit̃
magnus in regno cœlorũ. Nisi enim supergressa fuerit
nostra iustitia scribarũ iustitiã & Pharisæorũ, non pos-
Matt. 23.a sumus ingredi regna cœlorum: Qui supra Moysi cathe
dram sedentes dicũt, & non faciũt, & alligant onera im
portabilia, quæ ceruicib. hominũ imponunt, & ipsi mi
nimo digito nolunt ea contingere. Hoc igit̃ nunc Apo-
stolus Titũ filiũ in Christo, & discipulũ suũ docet: ut ea
loquat̃ quæ sanæ doctrinæ cõueniãt: quia tũc doctrinæ
sit sanitas, cum doctoris doctrina pariter & uita cõsen-
tiant. b ¶ *Senes sobrios esse, etc.*] Generaliter Tito ante pre
cipiens quid ipse loqui deberet ad cũctos, in eo quod
ait: Tu uerò loquere quæ decet sanã doctrinã: nunc per
singulas species quid unamquanq; ætatẽ deceat, expu
nit. Primũ senibus uiris cõuenientia: deinde anus quid
deceat: tertio quæ adolescẽtibus apta sint, tam maribus

uidelicet, q̃ fœminis: licet in præcepto mulierũ uetula- C
rũ de adolescẽtib. fœminis mãdata subiecerit: ut nõ tam
ipse doceret adolescentulas, q̃ quid à uetulis docerent̃,
exponeret. Extremo de seruis, & per singulas ætates, &
cõditiones, sic decẽter præcepta cõstituit: ut sermo eius,
uitæ morũq; sit regu-
la. Senes igit̃ sobrios
esse, siue uigilãtes: qa
νηφάλιοι apud Græ-
cos utrũq; sonat: ho-
nestos: ut ætatis grauitatẽ, morũ grauitas decoret. Pudi
cos, ne in aliena ætate luxuriẽt: ne iam frigido ad libidi
nẽ sanguine, exẽplo sint adolescẽtib. ad ruinã. Sanos in
fide: de qua fidei sanitate supra diximus. Sanos aũt nõ
tantũ in fide, uerũ & in charitate & in patiẽtia: ut cũ pri-
mam fidei habuerint sanitatẽ, audiãt a saluatore: Fides Mar. 10.g
tua te saluũ fecit. Et alibi: Neq; in Israel tantã fidẽ inue- Matt. 8.b
ni. Et propter eandẽ fidei sanitatẽ, fiant filij Abrahæ: de
quo scriptũ est: Credidit Abrahã deo, & reputatũ est ei Gen. 15.b
ad iustitiã. Et Abacuk de hac fidei sanitate cõmemorans Abac. 2.a
ait: Iustus aũt ex fide mea uiuit. Relege ad Hebræos epi Heb. 11
stolã Pauli apl̃i: siue cuiuscũq; alterius eã esse putas: qa
iam inter ecclesiasticas est recepta: totũ illũ catalogũ fi-
dei enumera: in quo scriptũ est: Fide maius sacrificium
Abel à Cain obtulit deo, & Enoch trãslatus est, ne uide
ret mortẽ, & Noe de his quæ necdũ uidebat, deo credẽs
fabricatus arcã, & Abrahã in terrã quã nesciebat, egres-
sus est. Et ne uideret̃ scriptura nullũ mulierib. fidei exẽ-
plũ dare: in eadẽ epistola scribit̃: qa & Sara acceperit uir
tutẽ ad recipiendum semẽ alieno iam ætatis suæ tẽpore:
qa fidelẽ eũ q repromiserat, arbitrata est. Laudat̃ ibi fi-
des Isaac, & Iacob, & Ioseph, Moysi quoq; & Rahab, &
cæterorũ, quos melius potest scire, qui ipsam epistolã le
gerit. Quõ est igit̃ fidei sanitas: ita eadẽ sanitas & in cha-
ritate est. Quis aũt sanitatẽ possidet charitatis, nisi ille q
primũ deũ dilexerit ex tota anima sua, & ex toto corde
suo, & ex totis uiribus suis? Deinde Christi præceptum
audiens in proximũ: Diliges ꝓximũ tuũ sicut teipsum, Matt. 5.g
diuiserit charitatẽ: qa in his duobus mandatis pendet
omnis lex & ꝓphetæ. Qui habet sanitatẽ charitatis, nõ
æmulat̃, nõ inflat̃, nõ agit perperã, nõ inhonestè, nõ ad
iracundiã cõcitat̃, nõ cogitat malũ, nõ gaudet super ini D
quitate, cõgaudet aũt ueritati: oĩa sustinet, omnia cre
dit, omnia sperat, oĩa præstolat̃. Et qa charitas nunq̃
excidit: q in charitatis est sanitate, nunq̃ & ipse corruit.
Siquidẽ nec tribulatio eũ, nec angustia, nec fames, nec
persecutio, nec nuditas, nec periculũ, nec gladius sepa-
rare poterit à sanitate charitatis quã habuerit in Chri-
sto Iesu. Quid de gladio & cæteris minoribus loquar:
quæ nõ possũt eũ diuidere, q sanitatis possidet charita-
tẽ: cũ nec mors, nec uita: nec angeli, nec principatus: nec
præsentia, nec futura: nec fortitudo, nec altitudo, nec ꝓ-
fundũ, nec alia quælibet creatura possit separare eũ qui
habet charitatẽ sanitatis in Christo Iesu? Si intellecta est
à uobis sanitas charitatis, de scripturis aliquod suma-
mus exemplum, eorũ qui in infirmitate sunt charitatis.
Ait saluator de extremis temporibus: Quia cum mul- Matt. 24.b
tiplicata fuerit iniqtas, refrigescet charitas multorũ. Ca
lida quippe est charitas in his qui feruent in spiritu: fri
gens aũt & glacialis & gelida, in his qui flatus aquilõis
durissimos suscepere. Ab aquilone eñ exardescẽt ma-
la super omnes inhabitantes terrã. De hoc frigore cha-
ritatis & Amnon in sorore sua Thamar obriguerat. Ti-
mendũ ergo ne fortè & nos hac infirmitate charitatis
aliquãdo superemur. Nõnunq̃ eñ euenit, ut primum
à nobis in uirginẽ siue in quamlibet fœminam sit san-
cta dilectio, & cum mollita mens fuerit in affectus, pau
latim sanitas charitatis languore pallescat, & infirmari
incipiat, & ad extremã mortem diligentem ferat. Vnde
ss

charitate, & patiẽtia. Anus similiter in habitu sancto, nõ incentrices, nõ uino multo seruiẽtes, bene docẽtes, ut ad castitatẽ erudiãt adolescẽtulas: ut amẽt uiros suos: ut amẽt filios: pudicas, castas, habẽtes domus diligẽtiã, benignas, subditas uiris suis, ut uerbũ dei non blasphemetẽ. Iuuenes similiter exhortare ut pudici sint in omnibus: teipsum exẽplũ præbens bonorũ operũ: in doctrina, in integritate et castitate, in sermone sano et irreprehensibili: ut qui ex aduerso est, reuereatur nil habens de nobis dicere mali.

Serui

A & Apostolus caute & prudenter Timotheo præcipit, ut exhortetur adolescentulas in omni castitate. Omnis autem castitas, in carne, & spiritu, & anima est, ne scandalizet oculus: ne in pulchritudine uultus fœminæ hærẽtes pendeamus: ne blãda nos audire uerba delectet: ne ad simulatos sermones mẽs prius dura marcescat. Caueant ergo (ut diximus) tam iuuenes q̃ senes: tam adolescentulæ, q̃ uetulæ, & omni diligentia custodiant cor suum: ne per sanitatem dilectionis, morbus charitatis introeat, & per amorẽ sanctum, fiat non sancta dilectio, quæ illos pertrahat ad gehennam. Qui sanus est in fide, qui sanus in charitate, sanus quoq; sit in patientia, & patientia quæ maxime in tentationib. comprobatur: quia nihil prodest habuisse quæ supra enumerauimus, nisi omnes diuitiæ & mercimonia quibus onusta nauis est, in tempestate seruentur, & perflantib. hincinde uentis, absq; naufragio ea quæ bene parta sunt, liberentur. Qui enim perseuerauerit usq; in finẽ, hic saluus erit. a ¶ *Anus similiter in, etc.*] Tametsi apostolus Petrus præceperit: ut uiri uxorib. suis tanq̃ infirmiori uasculo honorẽ tribuant: Nõ tamen arbitrandum est, quod uxor quæ corporis uasculum habet infirmum, statim & anima infirmior sit. Vnde nunc præcipitur eis: ut in ipsis quoq; illud Apostoli compleatur: Virtus in infirmitate perficitur: & dicitur, ut & omnia habeant, quæ senib. uiris sunt præcepta communiter, in eo scilicet quod ait: Anus similiter, hoc est: ita ut uiri senes, in omnib. honestæ, sobriæ, pudicæ, sanæ in fide & charitate, & patiẽtia: & pro sexu suo hoc habeant proprium, ut sint in habitu sancto: siue ut melius legitur in Græco ἐν καταστήματι ἱεροπρεπεῖς: ut ipse quoq; earum incessus & motus, uultus, sermo, silentium, quandam decoris sacri præferant dignitatẽ. Et quia hoc genus muliercularum esse solet garrulum, iuxta illud: Simul autem & ociosæ discunt circuire domos: non solum autem ociosæ, sed & uerbosæ & curiosæ, loquentes quæ non oportet: Propterea eas uult esse non incentrices, id est, non accusatrices: non tales quæ ut alijs placeant, de alijs detrahant: Aut certe quia ipsæ adolescentiam iam transgressæ sunt, de adolescentularũ ætatib. disputent, & dicant: illa sic ornatur: illa sic comitẽ, sic illa procedit: amat illum, amatur ab illo, cum etiam si hæc uera sint, non tam apud cæteros debeant accusare, q̃ ipsam secrete Christi charitate corripere, & magis docere ne faciat, q̃ in publico accusare quod fecerit. Solent hæ ætates, quia corporis frixere luxuriam: licet sint plurimæ, quæ nec canos suos erubescant, & ante gregẽ nepotum, trementes uirgunculæ componantur, uino se dedere pro libidine, & cum inter pocula sibi prudentes uisæ fuerint & facundæ: morum quasi austeritatem assumere, loquentes hoc quod sibi uidentur esse, & nõ recordantes illud quod fuerunt. A uini ergo nimio potu anus prohibeantur: q̃m quod in adolescentibus libido, hoc in senibus ebrietas est. Aut quomodo potest docere anus adolescentulas castitatem: cum si ebrietatẽ uetulæ mulieris adolescẽtula fuerit imitata, pudica esse non possit. Signanter autem expressit, non uino multo seruientes: Seruitus enim quædam est & extrema cõditio, uino sensus hominis occupari, & non suũ esse, sed uini. Quia igitur docuit quales primo anus deberent esse, & post illa quæ cum senibus uiris habent communia, etiam propria earum exposuit: ut honesto & sancto habitu & omni decore sint plenæ: nec accusatrices, nec alijs detrahentes, nec uino sensib. occupatis: Nunc consequenter doctrinæ eius frena permittit: ut cũ tales fuerint, docendi habeant libertatem: ut scilicet doceant ea quæ bona sunt. Licet enim in alio loco dixerit: Docere aũt mulierib. non permitto: sic intelligendum est, ut in uiros sit illis doctrina sublata. Cæterũ adolescẽtulas doceãt quasi filias suas. Primũ castitatẽ. quia aduersus hanc magis in ætate florenti pugnat inimicus, & uirtus eius omnis contra fœminas in umbilico uentris est: deinde ut ament uiros suos, diligant filios. Quę doctrina est amare uiros: cum hoc non in eloquio docentis, sed in corde amantis sit constitutũ. Vult eas amare uiros suos caste: uult inter uirum & mulierem esse pudicã dilectionem: ut cum uerecundia, & quasi necessitate sexus reddat potius debitum uiro, quàm ipsa exigat ab eo, & opera liberorũ ante oculos dei & angelorũ perpetrare se credat: ita ne illa erubescet etiã secretũ cubile, & noctis tenebras, & clausum cubiculum suũ: cum omnia patere dei oculis cogitarit. Filios aũt ita diligunt, si eos in dei erudiant disciplina. Cæterũ nolle eos contristare docendo quæ bona sunt, & libertatẽ tribuere peccandi: nõ est amare filios, sed odisse. Erudiantẽ quoq; adolescentulæ, ut domus habeant diligentiã. Et quia poterat euenire, ut diligentia domus cũ austeritate regeretẽ, & per hoc Apostoli præceptum, matrona seuerior fieret in seruulos: ideo copulauit, benignas: ut tunc se crederet mariti bene domũ regere, si cum benignitate imperet seruulis, nõ in terrore. Necnon & subditas uiris suis: ne forte diuitijs & nobilitate perflatæ dei sententiæ non meminerint: per quã subiectæ sunt uiris. Ait quippe ad mulierẽ: Ad uirũ tuũ cõuersio tua, & ipse tui dominabitur. In quo sanctæ scripturæ consideranda prudentia est: quia non uiro hoc dñs sit locutus, & dixerit: Dominaberis uxori tuæ, sed ipsi mulieri: ut illi præmiũ relinqueret obsequelæ, dum in potestate eius est, si dei uelit obedire præceptis: seruire uiro & marito esse subiecta: ut quodammodo esset libera seruitus, & dilectione plena: ideo seruiens est uiro, dum eum metuit offendere. Etenim non est creatus uir propter mulierẽ, sed mulier propter uirum. Et cum caput mulieris uir sit: caput autem uiri, Christus, quęcũq; uxor non subijcitur uiro suo, hoc est, capiti suo: eiusdẽ criminis rea est, cuius & uir si non subijciatur Christo capiti suo. Verbũ autem dñi blasphematur: uel dum cõtemnitur dei prima sententia, & pro nihilo ducitur: Vel Christi infamatur euangeliũ, dum contra legẽ fidemq; naturæ, ea quæ Christiana est & ex dei lege subiecta, uiro imperare desiderat: cum etiam gentiles fœminæ uiris suis seruiant cõmuni lege naturæ. b ¶ *Iuuenes similiter exhortare, etc.*] Sicut in eo quod supra præceperat dicẽs: Anus similiter in habitu sancto: similitudinẽ anuum diximus, ad senes esse referendã: Ita nũc in eo quod intulit: Iuuenes similiter hortare ut pudici sint: similitudinẽ iuuenũ ad anus, & per anus ad senes arbitramur aptandã: ut senũ habeant sobrietatẽ, & honesti sint & pudici, & sani in fide & charitate, & patientia. Anuum autem in habitus sanctitate, ut non sint accusatores, non uino multo seruientes, bene docentes, & cætera. Proprium aũt adolescentulorũ hoc posuit, ut pudici sint in

omnibus

Margin notes: A; C; 1.Tim.2.d; 2.Cor.12.c; B; D; 1.Tim.5.b

A omnibus: tam scilicet mente, q̄ corpore: tam opere, q̄ cogitatiōe: ut nulla sit in adolescēte suspicio turpitudinis. Et licet quidā de Latinis ita existimēt legendū: Iuuenes similiter hortare ut pudici sint, & postea inferant, in omnibus teipsum formā præbēs bonorū operū: tamē sciamus, in omnibus, ad superiora esse referendū: id est, hortare ut pudici sint in omnib. Sciendum quoq; est quod cōtinentia non solū in carnis opere & animi cōcupiscentia, sed in omnibus rebus necessaria sit: ne honores indebitos appetamus: ne accēdamur auaricia: ne ulla passione superemur. Teipsum, inquit, formā præbēs bonorū operum. Nihil prodest aliquē exercitatū esse in dicēdo, & ad loquendū triuisse linguā: nisi plus exēplo docuerit q̄ uerbo. Deniq; q impudicus est, quāuis disertus sit: si ad castitatē audiētes cohortet: sermo eius infirmus est, & autoritatē nō habet cohortandi. Et ecōtrario quamuis sit rusticanus & tardus ad loquendū: si castus fuerit, exemplo suo homines potest ad uitæ similitudinē impellere. Quod aūt ait, in incorruptione: sic accipiendū: quod incorruptio propriè uirginitatē sonet. Deniq; qui uirgines sunt, uulgo incorrupti appellari solēt, & q uirgines esse desierint, corrupti nominant, & dicimus, illa quæ fuit olim uirgo, corrupta est. Vnde & Titū existimo priusq̄ carnis opere occuparet, euāgelio credentē accepisse baptisma, & uirginē permansisse, & nūc ab Apostolo ut in incorruptiōe formā sui præbeat cōmoneri: quam quidē incorruptionē in Timotheo nō uidemus. Nam cū ei diceret: Nemo adolescentiā tuā cōtemnat: sed forma esto fideliū in sermone: in cōuersatione, in charitate, in fide, in castitate: de incorruptiōe tacuit, & tantū po-

B suit castitatē. Castitas aūt & in cœlibatu absq; uirginitate intelligi potest: Nisi fortè castitatē accipiamus in mente: incorruptionē uerò in corpore: iuxta illud qđ alibi in uirginis definitione scribit: ut sit sancta corpore & spiritu: Et ipse nūc cōsequenter adiūxit: In doctrina, in incorruptione, in pudicitia. Possumus & pudicitiā & incorruptionē, & in doctrinæ integritate interpretari: nisi quod specialiter sequit sermone sano & irreprehēsibili, propriū haberet super doctrinæ restitutione præceptū. Quod aūt ait, sermone irreprehēsibili, non quod ullus tantæ facūdiæ & prudētiæ sit, ut à nemine reprehendat: reprehēdunt quippe & apostoli & euāgelistæ ab hæreticis & gētibus: sed quod nihil dignū reprehēsione dicat aut faciat: licet aduersarij sint ad reprehēdendū parati. Et quia sunt multi nō subditi, uaniloqui & mentiū deceptores: q oderūt in portis arguētē, & sermonē sanctū abominant: propterea exemplū nos in omnibus præbeamus: in doctrina, in integritate, in pudicitia, in sermone sano & irreprehēsibili: ut aduersarij uitæ & doctrinæ nostræ sanitate perterriti, non audeāt accusare: hoc est, nihil uerisimile in accusatione confingere. Et reuera usq; hodie uidemus nōnullos in ecclesijs, quanq̄ hæc rara auis sit, tantæ grauitatis cōtinentiæq; esse: ut etiā ab aduersarijs habeāt testimoniū, & dicat, uir magnus est ille, & sanctæ cōuersationis: probisq; moribus nisi esset hæreticus. Nemo est eñi tam immoderatæ impudentiæ, ut solis radios possit accusare tenebrosos, & clarū lumē

1. Cor. 11.c caligine noctis offundere. Vnde & Apostolus hæc eadē præcauens ait: Vt auferā occasionē his q uolūt occasionē. Potest aūt is q ex aduerso est & diabolus intelligi: q accusator est fratrū nostrorū: ut Ioannes euāgelista prædicat: q cū nihil habuerit mali quod nobis obijciat erubescit, & criminator nō poterit criminari. Diabolus aūt in Latina lingua criminatorē sonat. 4 ¶ *Serui dom. etc.*]

Serui dominis suis subditi sint in omnibus: sint placentes, non contradicentes, non furantes: sed omnē fidem ostendentes bonam, ut doctrinam saluatoris nostri dei ornent

Matth. 11.d Quoniā dñs & saluator noster qui in euangelio ait: Venite ad me omnes q laboratis & onerati estis & ego reficiam uos: nullam conditionē, ætatē, sexū, à beatitudine arbitratur alienū: propterea nunc Apostolus & seruis præcepta constituit: scilicet ut parti ecclesiæ membrisq; corporis Christi. Et quomodo superius senes, anus, adolescentulas, iuuenes, quid Titus erudire deberet edocuit: ita nunc seruis apta præcepta constituit. Primū ut subditi sint dominis suis in omnibus. In his autē omnibus, quæ non sunt cōtraria deo: ut si dominus ea iubet quæ non sunt aduersa scripturis sanctis, subijciatur seruus domino. Sin uerò contraria præcipit, magis obediat spiritus q̄ corporis dño. Diligenter attendite quomodo cōgrua personis pręcepta decernat. Serui, inquit, dominis suis Ephes. 6.a subditi sint in omnibus. In alio loco disputans de filijs Col. 3.c ait: Filij obedite parentibus. Filios quippè decet parentibus obedire: Seruos uerò imperanti dño esse subiectos. Nec illud putemus esse cōtrariū quod in alia epistola, mulieres (ait) subiectæ sint uiris, & in hac subiectas uiris suis asseruit uxores: quasi eodem uerbo & in seruis & in uxoribus usus sit. Quodammodo enim maritus uxoris est dñs: Ipse, inquit, dominabitur tui. Erat & saluator subiectus parentib. suis: sed cum adhuc duodecim esset annorum, & nihil differret à seruo, dñs omniū: necdū enim ad perfectā uiri ætatē quæ posset hereditatē capere peruenerat. Sed & alibi de eo scriptū est: quia cum subiecta ei fuerint omnia, tūc ipse filius subijcietur ei qui sibi subiecit omnia, ut sit deus omnia in omnibus. Subijciētur aūt ei omnia: cū dixerit dominus dño meo sede à dextris meis: donec ponam inimicos tuos scabellū pedū tuorū. In subiectis seruis dñs subijci-

D tur. Et quomodo pro nobis dicit esse maledictū: cum nō sit maledictū, sed uera benedictio: ita pro nobis uel subiectus scribitur, uel non subiectus: si aut subditi fuerimus deo aut non subditi. Quidā hunc locū ita legūt: Serui dñis suis subditi sint. Et postq̄ huc usq; distinxerint, inferūt: in omnibus placeant: cum in Græco alius sit ordo lectionis: id est, serui dominis suis subditi sint in omnibus: ut sequatur εὐαρέστους εἶναι: quod nos licet non plene, tamen ex parte aliqua interpretari possumus, ut complaceant sibi, ne uidelicet super cōditione sua uideatur eis dei iniqua sentētia. Sed quomodo pauper iuxta mensurā suā saluari potest, & mulier in sexus infirmitate à regno dei non excluditur, & omnis cōditio secundū ordinē suū beatitudinē capere potest: ita & serui cōplaceant sibi quod serui sint, & non idcirco putent deo se seruire non posse, quia subiecti sint hominibus: sed in eo magis placere uoluntati dei, si & dominis suis subditi fuerint in omnibus, & cōplacuerint sibi in cōditione sua, & qđ deinceps Apostolus præcipit exequantur, ut non sint cōtradicētes, non furantes. Vel maximum seruorū uitiū est, dñis cōtradicere, & cū aliquid iusserint secum mussitare. Itaq; Titum cōmonet, ut per doctrinam suam ab his qui Christiani serui sunt: huiusmodi auferat passionem. Si enim quæ dominus imperat necesse habet seruus implere: cur hoc ipsum nō cum bona faciat uoluntate, sed & dñm offendat & tandē faciat quod iubetur: maximè cū & deus ad aquā contradictionis offensus sit. Et in alio loco de murmurante populo loquatur: Desinat à me murmuratio eorū, & non Num. 10 morientur. Post cōtradictionem & aliud seruorum uitium, doctrina Christi corrigat, ne fures sint. Fur autem non solum in maioribus, sed etiam in minoribus iudicatur. Non enim id quod furto ablatū est, sed mens furantis attendit. Quō in fornicatione & adulterio, nō idcirco diuersa sit fornicatio aut adulterium, si pulchra

uel

ornent in omnibus. Illûxit enim gratia dei saluatoris omnibus hominibus: erudiens nos, ut abnegantes impietatem & secularia desyderia, pudice & iuste & pie uiuamus in hoc seculo, expectantes beatam spem & aduentum gloriæ magni dei & saluatoris nostri Iesu Christi: qui dedit semetipsum pro nobis, ut nos redimeret ab omni iniquitate, & mundaret sibi populum egregium, æmulatorem bonorum operum. Hęc lôquere & exhortare

A uel diues, deformis aut pauper, meretrix uel adulter sit: sed qualiscunq; illa fuerit, una est fornicatio uel adulterium: Ita & in furto, quantumcunq; seruus abstulerit, furti crimē incurrit. Vnde & in Moysi lege fures nōnunquā septuplū, nonnunquā quadruplū reddere cōpelluntur, & interdum obtruncatur, interdū uendit fur ipse pro furto: de quibus nuper uobis in Leuitico exposuisse me memini. Si autē hoc prohibetur in seruo: quanto magis in libero: ne aut iudex rapiat, aut miles nō cōtentus stipēdijs suis aliena deuastet? Pulchre quidam uir apprime grauis, cum ei cuiusdā iudicis laudaretur integritas, & diceret de eo ille qui laudabat: nō est fur: Respondit, optimū seruū faceret, si nec fugitiuus esset. in tantum furti suspicio ab omni libero debet esse aliena. Sint itaq; serui subditi dominis suis in omnibus, sint complacentes conditioni suæ, ut nō ferant aspere seruitutē, nō contradicant dominis: nō furentur, & post hæc in omnib. fidē bonā ostendant, ut doctrinā saluatoris dei nostri ornēt in omnibus. Si enim apud carnales dominos in minimo fideles fuerint: incipient eis apud deū maiora committi. Ornat aūt doctrinam dñi, qui ea quæ conditioni suæ apta sunt facit. Et e diuerso confundit eam, qui non est subiectus in omnibus: cui conditio sua displicet: qui contradictor atq; fraudator in nullo fidem bonā ostendit. Quomodo enim potest fidelis esse in substātia dei, qui carnali dño fidem exhibere non potuit? a ¶ *Illuxit*
B *enim gratia, etc.*] Post catalogū doctrinæ ad Titū: quid senes, quid anus, quid adulescētulas & iuuenes, quid ad extremū seruos erudire deberet: recte nunc intulit: Illuxit enim gratia dei saluatoris omnib. hominibus. Non est enim aliqua differentia liberi & serui: Gręci & barbari, circuncisi & habentis præputiū, mulieris & uiri: Sed cuncti in Christo unum sumus, uniuersi ad dei regnū uocamur: omnes post offensam patri nostro recōciliati sumus: non per merita nostra, sed per gratiā saluatoris: Vel quod dei patris uiuens & subsistens gratia ipse sit Christus: Vel quod Christi dei saluatoris hæc sit gratia, & nō nostro merito saluati simus: secundū illud qđ
Psal. 55. b in alio loco dicitur: Pro nihilo saluabis eos. Quę gratia omnibus hominib. ideo illuxit: ut erudiret nos abnegantes impietatē & secularia desyderia, pudice & iuste & pie uiuere in hoc seculo. Quid sit aūt abnegare impietatem & secularia desyderia: ex eo quod supra exposuimus: deū confitentur se nosse, factis aūt negant, intelligi posse confido, & per contraria differtia contraria. Secularia ergo desyderia sunt, quæ à mundi istius principe suggeruntur, & cum sint seculi, cum seculi huius nube pertranseunt. Nos aūt cum pudice & iuste, nec corpore scilicet, nec mente peccantes uixerimus in Christo: pie quoq; uiuemus in hoc seculo: quæ pietas expectat beatā spem, & aduentū gloriæ magni dei & saluatoris nostri Iesu Christi. Sicut eñ impietas, magni dei reformidat aduentū: ita secura de opere suo & de fide illū pietas præstolat. Vbi est serpens Arius? ubi Eunomius coluber? Magnus deus Iesus Christus, saluator dicit, nō primogenitus oīs creaturæ, nō uerbū dei & sapiētia, sed Iesus Christus: quæ uocabula assumpti hominis sunt. Neq; uero aliū Iesum Christū aliū uerbū dicimus: ut noua hæresis calumniat: sed eundē & ante secula, & post secula, & ante mundū & post Mariam: imò ex Maria, magnū deū appellamus saluatorē nostrū Iesum Christū,

qui dedit semetipsum pro nobis, ut precioso sanguine C
suo nos redimeret ab omni iniquitate, & mūdaret sibi populū περιούσιον, ita quippe habetur in Græco, & bonorū operū faceret æmulatorē. Sæpe mecū cōsyderans quid sibi uellet uerbū περιούσιον, & à sapientib. seculi huius interrogans si forte alicubi legissent: nunq̄ inuenire potui qui mihi quid significaret exponeret. Quāobrem cōpulsus sum ad uetus instrumētū recurrere: unde arbitrabar & apostolum sumpsisse quod dixerat. Hebræus enim ex Hebræis, & secūdū legē pharisæus: utiq; id ponebat in epistola sua, quod in ueteri testamento legisse se nouerat. In Deuteronomio itaq; reperi: Qm̄ populus sanctus tu dño deo tuo, & in te complacuit dño deo tuo: ut esses ei in populū περιούσιον ex omnib. populis qui sunt super faciē terræ. Et in cxxxiiij psalmo, ubi nos habemus: Psallite nomini eius qm̄ suaue est: qm̄ Iacob elegit sibi dñs, Israel in possessionem sibi: pro eo qđ est, in possessionē, in Græco scriptū est, εἰς περιουσιασμόν: qđ quidē Aquila & quinta editio εἰς περιούσιον expresserūt. Lxx. uero & Theodot. περιουσιασμόν transferentes, cōmutationē syllabæ fecere non sensus. Symmach. igitur pro eo quod est in Græco περιούσιον, in Hebræo סגלה expressit ἐξαίρετον: id est, egregiū uel præcipuū: pro quo uerbo in alio uolumine Latino sermone utens: peculiarē, interpretatus est. Recte igit̄ Christus Iesus, magnus deus noster atq; saluator, redemit
nos sanguine suo: ut sibi Christianū populū peculiarē D
faceret: qui peculiaris tunc esse posset, si honorū operū æmulator existeret. Vnde & illud quod in euangelio se
cundū Latinos interpretes scriptū est: Panē nostrū quo *Matth. 6. b*
tidianū da nobis hodie: melius in Gręco habetur: panē nostrū ἐπιούσιον: id est præcipuū, egregiū, peculiarem:
eum uidelicet qui de cœlo descendēs ait: Ego sum panis *Ioan. 6. c*
qui de cœlo descendi. Absit quippe ut nos qui in crastinū cogitare prohibemur: de pane isto qui post paululū concoquendus & abijciendus est in secessum, in prece dominica rogare iubeamur. Nec multum differt inter ἐπιούσιον & περιούσιον: præpositio eñ tantūmodo est mutata nō uerbū. Quidā ἐπιούσιον existimāt in oratione dominica panē dictū, quod super omnes οὐσίας sit: hoc est, super uniuersas substātias. Quod si accipit̄, nō multū ab eo sensu differt quē exposuimus. Quicquid eñ egregiū est & præcipuū: extra omnia est, & super omnia. b ¶ *Hæc loquere, etc.*] Tria posuit: loquere, exhortare, & increpa. Et quidē in eo quod ait, loquere: ad doctrinā uidetur esse referendū. Quod uero intulit, exhortare: id est παρακάλει: aliud quoddā in Græco significat q̄ in Latino: παράκλησις quippe magis consolationē q̄ exhortationē sonat. Hoc uerbū & superius de adolescentib. est locutus: Iuuenes similiter cōsolare, pudicos esse in omnibus. De quo nos in suo loco ita ut in Latino legit̄: quasi exhortare scriptū esset expressimus. Consolatur igitur audientem qui dicit: Rogamus pro Christo recōciliamini deo, & seipsum humiliat & subijcit: ut lucrifaciat quē consolat̄. Quod uero tertiū est, increpa: consolationi mihi uidetur esse contrariū: ut quicunq; consolationē contempserit, increpatione sit dignus, & mereat̄ audire: Obliti estis cōsolationis: quę uo
bis ut filijs loquitur. Ad Timotheū quoq; alterā conso *2. Tim. 4*
lationē, & increpationē alterā legimus, dicente Apostolo: Insta opportune, importune, argue, increpa, consolare

A lare. Et ibi quidē increpatio ante assumiť, & postea con-
solatione seueritas temperať. Hic uero ante uult discipu-
los cōsolari, & si nō profecerint cōsolando, tunc corri-
pi, & corripi cum omni imperio. Sic enim intelligo hoc
quod dictū est: Increpa cū omni imperiu: ut specialiter
ad increpationem &
nō ad duo superiora
in cōmune referatur.
Neq; em̄ conuenit di
cere: consolare cū om
ni imperio, & loque-
re cum om̄i imperio:
sed tantūmodo incre
pa cū omni imperio.

tare & increpa cum omni imperio. Nemo te cōtemnat.

Cap. III

ADmōne illos principibus & potestatibus subdi-
tos esse, obedire, ad omne opus bonum paratos
esse: neminem blasphemare: non litigiosos esse, esse mo-
destos: omnem ostendentes mansuetudinem ad omnes
homines

¶ Nemo te contemnat,
etc.] Existimet aliquis hoc ipsum nunc ad Titum scribi
1. Tim. 4. c quod ad Timotheū dictū est: Nemo adolescentiā tuam
cōtemnat. Nos uero iuxta Græci sermonis differentiā,
aliud putamus significare περιφρονείτω, quod hic scri
bitur, & aliud καταφρονείτω quod ad Timotheū dictū
est, & præpositiones περὶ uel κατὰ sensum facere diuer
sum. Quod aūt non fortuito & ut libet, Paulus aposto-
lus, nō solū nominib. & uerbis: uerumetiā præpositio-
nib. diuersis utatur pro uarietate causarū, perspicuū fie
1. Cor. 11. b ri poterit ex eo quod ait: Mulier enim ex uiro: uir uero
Rom. 11. d per mulierē. Et alibi: Quia ex eo & per eū & in ipso sunt
omnia. Nec nō & illud, Paulus apostolus nō ab homi-
nib. neq; per hominē. Existimamus itaq; καταφρόνησιν
ad contemptū proprie pertinere: uel cū quis inter equu
leū laminasq; distentus, cōtemnit dolorē: & nec iudicis
cōminationē, nec circunstantis populi fremitū pertime
scit: sed pro confessione martyrij, uniuersa supplicia cō-
temnit & despicit. Ecōtrario aūt est & malus contēptus,
Abac. 1. b de quo & Abacuk spiritu sancto in se loquente testatur:
B Videte cōtemptores & inspicite mirabilia & disperdi-
1. Tim. 4. c mini. Iuxta quod ad Timotheū quoq; scriptū diximus:
Nemo adolescentiā tuā cōtemnat: id est, nolo te talē ex-
hibeas, ut possis ab aliquo merito contemni. περιφρό-
νησις aūt illud sonat, sicut Stoici tamen asserūt, qui di-
stinguunt inter uerba subtiliter: cū quis confidens sibi
se alio esse meliorē, despicit eum quē inferiorē putat, &
super, id est plus sapiēs, humiliorē existimat dignū esse
contēptu. Tale quid intumescens superbiæ uanitate, &
cœlū ipsum solemq; despiciens apud Græcos quidā di
xisse deludiť: ἀεροβατῶ καὶ περιφρονῶ τὸν ἥλιον, qđ
nos latine possumus dicere: scādo per aerē & pluris me
noui esse q̄ solē. περιφρόνησις ergo quæ nūc ad Titum
poniť, illum sensum habet: Nemo eorū qui in ecclesijs
sunt, te segniter agente sic uiuat, ut se putet esse meliorē.
Qualis em̄ ędificatio erit discipuli, si se intelligat magi-
stro esse maiorem? Vnde non solum episcopi, presby-
teri & diaconi debent magnopere prouidere: ut cunctū
populum cui præsident, conuersatione & sermone præ
cedant: uerum & inferior gradus: exorcistæ, lectores,
æditui, & omnes omnino qui domui dei seruiūt. Quia
uehementer ecclesiam Christi destruit, meliores laicos
esse quàm clericos. CAP. III

ADmone illos principibus, etc.] Tale quid & ad Rom.
Rom. 13. a scribiť: Omnis anima potestatib. superiorib. sub
dita sit: Nō est em̄ potestas nisi à deo. Quod qui-
dē præceptū, & hic & ibi propterea puto editū: quia Iu-
dæ Galilæi per illud tempus dogma adhuc uigebat, &
habebat plurimos sectatores: cuius & in Actis aposto-
lorū fit mentio, scriptura referēte: Ante hos em̄ dies sur-
rexit Theodas dicēs quendā se esse magnū: cui apposīti
sunt uiri quasi tria milia. Et post hūc surrexit in diebus
census Iudas Galilæus: qui inter cætera hoc quasi pro-
babile proferebat, ex lege nullū debere dñm nisi solum
deū uocari, & eos qui ad templū decimas deferrent, Cę-
sari tributa nō reddere. Quæ hæresis in tantū creuerat, C
ut etiā Pharisæorū & multā partē populi conturbaret:
ita ut ad dñm quoq; nostrū referreť hæc quæstio: Licet
Cæsari dare tributū an non? Quibus dñs prudēter cau Matth. 22. b
teq; respōdens ait: Reddite quæ sunt Cæsaris Cæsari, &
quæ sunt dei deo. Cui
responsioni Paulus a-
postolus congruens,
docet principatib. &
potestatib. credentes
debere esse subiectos,
ἀρχὰς quippe quæ le
gūt in Græcu, magis
principatus q̄ princi
pes sonāt, & ipsam si-
gnificant potestatē, non eos qui in potestate sunt homi
nes. Sed quia dixerat: admone illos principatib. & po-
testatib. subditos esse: poterat his qui tormenta formi-
dant, occasio ad negandū dari: dum iuxta Apostoli di-
ctū se assererēt principatib. & potestatib. esse subiectos,
& facere quod iuberent, ꝓpterea subiecit: Obedire ad
omne opus bonū. Si bonū est quod præcipit impera-
tor & præses, iubentis obsequere uolūtati. Sin uero ma
lum & contra deū sapit: responde ei illud de Actib. apo Act. 5. e
stolorū: Obedire oportet deo magis q̄ hominib. Hoc
ipsum & de seruis intelligamus apud dños, & de uxori-
bus apud uiros, & de filijs apud parentes, quod in illis
tantū debeant dominis, uiris, parentibus esse subiecti,
quæ cōtra dei mandata nō ueniunt. Quod uero sequi-
tur: Paratos esse: dupliciter legendū: ut uel subaudiatur,
ad omne opus bonū paratos esse, uel certe cū superio-
ribus copulato hoc quod ait, obedire ad omne opus
bonū, & hucusq; finito: quasi aliud propriū & speciale
præceptū sit, paratos esse: iuxta illud quod in Leuitico Leu. 16. b
scriptū est: Hircū qui emittitur maledicta populi susti- D
nentē, tradi in manus hominis parati. Si quis ergo pa-
ratus est ut ἀποπομπαῖον teneat & educat illū in deser-
tū, & ibi eum disperdat, & quantū in se est, forte maledi
ctionis exterminet: is cū obedierit omni operi bono, e-
tiā paratus erit. Potest aūt & aliter accipi, paratos esse: ut
omnia quæcunq; euenire possunt sibi in animu præfi-
gurent, & cum acciderint, nihil quasi nouū sustineant
sed eis præparata sint omnia. Neminem quoq; blasphe
mare, nō simpliciter accipiť. Nec enim ait: neminē homi
nē blasphemare, sed absolute neminē: non angelū, non
aliquā creaturā dei. Om̄ia quippe quæ à deo facta sunt Iude. a
ualde bona sunt. Quando Michael archangelus cum
diabolo disputabat de Moysi corpore, nō fuit ausus in-
ferre iudiciū blasphemiæ: sed dixit, imperet tibi deus. Si
igiť Michael nō fuit ausus diabolo, & certe maledictio-
ne dignissimo iudiciū inferre blasphemiæ: quanto ma
gis nos ab omni maledicto puri esse debemus? Mere-
bať diabolus maledictū: sed per archangeli os blasphe-
mia exire nō debuit. Relege ueteres libros, & uide quæ
tribus in mōte Garizin constitutæ sint, ut benedicerent Deut. 27. b
populo, & quæ in mōte altero ut maledicerent. Ruben,
qui maculauerat thorum parentis, & Zabulō nouissi-
mus filius Liæ, & ancillarū liberi, in mōte Ebal ponunť,
ut maledicāt eis qui maledictione sunt digni. Longū est
si nunc enumerē quomodo Iacob qui ad benedictionē
uocauerat filios dicens: ut benedicā uobis: postea qua-
si in benedictione cōsociet: maledictus furor eorū, quia
procax, & ipse dñs loquatur in Genesi: Maledicta terra Gen. 49. a
in operibus tuis. Hoc nunc tantum dixisse sufficiat: qđ
blasphemare Christi discipulos nō oportet: Nec quod
additur, esse litigiosos. Si enim sumus filij pacis, & uo-
lumus super nos pacem requiescere, & accessimus ad
Hierusalem cœlestem, quę ex pace nomen accepit: cum
his qui oderunt pacē habeamus pacem, & quantum in
nobis

homines. Fuimus ênim aliquãdo & nos stulti, inobediẽtes, errãtes, seruiẽtes desiderijs & uoluptatib. uarijs, in malicia & in inuidia agẽtes, odiosi, odiẽtes alterutrũ: Cũ aũt bonitas & humanitas illuxit saluatoris dei, nõ ex operib. iustitiæ quę fecimus nos, sed secundũ misericordiã suam saluauit nos: per lauacrũ regenerationis & renouationis spiritussãncti, quẽ effudit super nos opulẽter per Iesum Christũ saluatorẽ nostrũ: ut iustificati illius gratia, hæredes efficiamur secundũ spem uitæ æternę. Fidelis sermõ, & de his uolo te cõfirmare: ut curã habeant bonis operibus præesse qui credunt in domino. Hæc bona sunt & utilia hominibus. Stũltas aũt quæstiones & genealogias & contentiones, & pugnas quæ ueniunt ex lege, deuita. Sunt

A nobis est cum omnib. hominibus pacati simus: non so
lum cũ modestis, sed etiã cum rixosis: quia nulla uirtus
est ferre mansuetos: locumq; demus iræ, omnem osten
dentes mansuetudinẽ ad omnes homines: nõ quod ua
næ gloriæ desiderio nos esse mansuetos omnib. homi/
nib. ostendere debea
mus: sed dum omnes
ferimus, & iniuriæ ui
cem nõ rependimus,
ipsa opera nouora u/
niuersis fiant. Potest
aliquis ob iactãtiam
& opinionẽ uulgi au-
ramq; popularem, si-
mulare apud quos/
dam mansuetudinẽ,
& fingere bonitatem.
Sed ubi non est uera
& genuina & solida
mansuetudo, nescio
an eum esse mansue/
tũ possit omnib. per/
suaderi. a ¶ *Fuimus e/ nim aliquãdo, etc.*] Quæ
rat aliquis quomodo
Paulus fuerit stultus, incredulus, errans, & seruiens ua-
rijs desiderijs & uoluptatibus, in malicia, & in inuidia,
odiosus, & odiens: anteq̃ saluatoris nostri bonitas atq;
clementia per lauacrũ secundæ regenerationis eũ saluũ
faceret: nõ ex iostitiæ operib. quæ fecerat: sed ex miseri/
coedia sua, effuso abundanter & large super apostolos
Phil. 3. a atq; eredentes per Iesum Christũ spiritu sancto: ut hære
ditatẽ gratiæ consecuti, spem uitæ in perpetuũ posside/
rent. Et certe legimus eum secũdum iustinã quæ in lege
B est sine querela fuisse circũcisum octaua die: Hebræum
Act. 22. a ex Hebræis, secundũ legẽ Phariseũ, de tribu Beniamin,
eruditũ ad pedes Gamalielis, & ab infantia sacris literis
institutũ. Ad quod respondeť, Iudæos qui ante aduen/
tũ saluatoris & passionẽ eius & resurrectionem in lege
uersati sunt: licet non plenã, attamen aliqua ex parte ha
buisse iustitiã: sicut Symeon quoq; & Anna prophetissa
in templo dei seruiens est reperta. Postq̃ uero populus
cõclamauit, crucifige eũ: non habemus regẽ nisi Cæsa/
rẽ, & sanguis eius super nos & super filios nostros: & ab
latũ est ab eis regnũ dei, & traditũ genti facienti fructus
eius, ex eo tempore qui in Christũ nõ credidit: fuit stul
tus, errabundus, incredulus, & seruiens uarijs uolupta
tibus. An non uobis uidetur Paulus fuisse stultus: quã/
do habebat zelũ dei, sed non secundũ scientiã, & perse/
quebatur ecclesiã, & lapidantiũ Stephanũ uestimenta
seruabat? cum in tantũ odij contra saluatorẽ instigatus
exarserit: ut literas à sacerdotibus acciperet: pergẽs Da/
mascũ ad eos qui in Christum crediderant uinciẽdos?
Act. 8. a Aut ullas poterat habere uirtutes sine uirtute dei Chri/
sto Iesu: aut æstuantem flammã restinguere uoluptatũ:
cum non esset templum dei? Quæ aũt maior potest esse
malicia & inuidia, q̃ contra absentes epistolas sumere,
& ubiq; Christi uastare discipulos? nolle ipsum saluum
fieri, & cæteris qui salui esse poterant inuidere: odisse
Christianos & cõsequenter ab omnib. odiũ promereri.
Quis autem maior error & inobediẽtia & uecordia, q̃
postq̃ respirauit dies & præterierunt umbræ, legẽ abo/
litam uelle seruare, & dicere: ne attrectaueris, ne cõtige-
ris, ne gustaueris, & apparẽte solido cibo & uirili, infan
tiæ lacte cupere potari. Diligentius attendamus, & inue
niemus in pręsenti capitulo manifestissimã trinitatem.
Benignitas quippe atq; clementia saluatoris nostri dei:
non alterius q̃ dei patris, per lauacrum regenerationis
& renouationem spiritus sancti: quẽ effudit super nos
abunde per Iesum Christũ saluatorẽ nostrũ, uiuificauit C
nos in uitam æternã. Salus credentiũ mysteriũ trinita/
tis est. Alij hunc locũ ita intelligunt: ut non de Paulo &
apostolis, sed sub apostolorũ persona, de alijs dictũ pu
tent: ut quomodo sub persona sua & Apollo & Cephæ 1. Cor. 1. b
de dissensióe & schis/
mate quod arguebat
in Corinthijs est locu
tus, ita etiam in præ/
senti loco se & aposto
los nominãs: omnes
qui in Christo credi/
derãt, quales fuerint
ante regenerationem
lauacri uitalis ostẽde-
rit. Simul aũt & humi
litas eius est admiran
da, quod qui omnẽ
utilitatem iustitiamq;
legis quasi quisqui/
lias & purgamẽta cõ/
tempsit: recte se sine
Christo uitijs omni/
bus seruisse memora
rit. b ¶ *Fidelis sermo, & de his, etc.*] Hoc quod ait, fidelis sermo, ad superiora iũ/
gendũ est: in quibus præmiserat, ut iustificati ipsius grã
tia, hæredes efficiamur secundum spem uitæ æternæ. Di
gnus enim fide super hæreditate dei sermo, & super spe
uitæ æternæ. Vnde oportet de his, nõ dubiũ, nõ timen/
tem & ipsum credere, & ut credant cæteri confirmare.
Non solũ aũt hoc, sed & hoc cum cæteris his qui uolue/
rint credere confirmandũ est: quapropter ait: Et de his
uolo te confirmare. Qui autẽ ista uera esse crediderint,
necesse est ut curã habeant bonorũ operũ: per quæ hæ- D
reditas dei & spes uitæ præparatur æternæ. Et pulchre
ut maiorem fidẽ faceret, non dixit, qui credunt homi/
nibus: sed qui credunt deo. Necesse est enim ut curã bo
norũ operũ habeãt, quæ adimpleta & omni studio per/
petrata, sunt bona utiliaq; credentibus. c ¶ *Stultas autẽ questiones, etc.*] Quia multiplices & diuersæ sunt quæ/
stiones: propterea Salomon de his qui quærunt deum
locutus est dicens: Recte aũt quærentes eum inuenerũt Prou. 8. b
pacẽ. Qui igitur deũ non recte quærunt, pacẽ inuenire
nõ possunt. Plurima exempla sunt quærentiũ nõ recte
deum. Iudæi praue quærunt deũ, sperantes se eum inue
nire posse sine Christo. Hæretici uano sermonũ strepitu
cõcrepantes: quærunt quẽ inuenire non possunt. Philo
sophi quoq; & barbari de deo uaria sentientes, quæsie/
runt deum. Sed quia non recte quæsierunt, fuerunt eo/
rum fatuæ quæstiones: putantium deum humanis sensi
bus posse comprehẽdi. Ab his igitur Paulus nos reuo
cat quæstionibus. Cæterum ad sapientes & quæ scriptu
rarum autoritate sunt fultæ, magis cohortať & prouo/
cat, præceptorum non nescius saluatoris in quibus ait:
Quærite & inuenietis: pulsate & aperietur uobis: petite
& dabiť uobis: Omnis enim qui quærit inueniet, & qui Luc. 11. b
petit accipiet, & qui pulsat aperietur ei: modo nõ sit cor
pus nostrum subditum peccatis, & ingredieť in nos sa/
pientia. Exerceatur sensus: mens quotidie diuina lectio
ne pascatur, & quæstiones nostræ stultæ nõ erunt quæ/
stiones. Quod aũt ait: genealogias & contentiones & ri
xas quæ ueniunt ex lege deuita: proprie pulsat Iudæos
qui in eo se iactant & putant legis habere notitiã, si no/
mina teneant singulorũ: quæ quia barbara sunt, & ety/
mologias eorum nõ nouimus: plerunq; corrupte pro-
feruntur à nobis. Et si forte errauerimus in accentu, in
extensione & breuitate syllabæ: uel breuiã producẽtes,
uel producta breuiantes: solent irridere nos imperitię,

A maxime in aspirationib. & quibusdã cum rasura gulæ literis proferendis. Hoc aũt euenit quod Lxx. interpretes, per quos in Græcũ sermonẽ lex diuina trãslata est: specialiter ח heth literã & ע ain, & cæteras istiusmodi: quia cũ duplici aspiratione in Græcã linguã transferre nõ poterant: alijs literis additis expresserunt. Verbi causa: ut Rahel, Rachel dicerẽt, & Hiericho, Hiericho, & Hebron Chebron, & seor, segor. In alijs uero eos conatus iste deficit. Nam nos & Græci unã tantũ literã, s, habemus: illi uero tres ס samech צ sade & ש sin quæ diuersos sonos possidẽt. Isaac & Sion per צ sade scribunt: Israel per ש sin, & tamẽ non sonat hoc quod scribit. Seon rex Amorræorũ per ס samech literã & pronunciat & scribit. Si igitur à nobis hæc nominũ & linguæ idiomata, ut uidelicet barbara nõ ita fuerint expressa ut exprimunt ab Hebræis, solent cachinũ attollere & iurare se penitus nescire qđ dicimus. Vnde & nobis curæ fuit omnes ueteris legis libros: quos uir doctus Adamantius in exempla digesserat: de Cæsariensi bibliotheca descriptos, ex ipsis autenticis emẽdare, in quibus & ipsa Hebræa proprijs sunt characterib. uerba descripta, & Græcis literis tramite expressa uicino. Aquila etiam & Symmach. Lxx. quoq; & Theodotio suũ ordinẽ tenent. Nõnulli uero libri & maxime hi qui apud Hebræos uersu compositi sunt: tres alias editiones additas habent: quã quintã & sextã & septimã translationẽ uocant: autoritatẽ sine nominib. interpretũ consecutas. Hæc immortale illud ingeniũ suo nobis labore donauit: ut non magnopere pertimescamus superciliũ Iudæorum: solutis labijs, & obtorta lingua, & stridente saliua, & rasa fauce gaudentiũ. Est in il-
B lis & alia occasio superbiæ: qm̃ sicut nos qui Latini sumus, Latina nomina & origines de lingua nostra habẽtia, facilius memoriæ tradimus: ita illi à parua ætate, uernacula sui sermonis uocabula, penitissimis sensib. imbiberũt, & ab exordio Adam usq; ad extremũ Zorobabel: omniũ generationes ita memoriter uelociterq; percurrũt, ut eos suũ putes referre nomẽ: Hoc nos qui aut alias literas didicimus: aut certe sero credidimus in Christũ: aut etiã si infantes sumus ecclesiæ mãcipati: magis scripturarũ sensum q̃ uerba sectamur, si forte nõ ita nouimus, putãt se in nominib. referẽdis, & in supputatione annorũ, & in nepotib. & abnepotib. auis, proauis, & atauis doctiores. Audiui ego quẽdã de Hebræis qui se Romæ in Christum credidisse simulabat, de genealogijs dñi nostri Iesu Christi quæ scripta sunt in Mattheo & Luca facere quæstionẽ, qđ uidelicet à Salomone usq; ad Ioseph: nec numero sibi, nec uocabulorũ æqualitate cõsentiant: qui cũ corda simpliciũ peruertisset: quasi ex adytis & oraculo deferebat quasdã ut sibi uidebat solutiones: cũ magis debuerit iustitiã & misericordiã & dilectionẽ dei quærere, & post illa si forte occurrisset, de nominib. & numeris disputare. Satis forsitã de Hebræorũ supercilio & plus q̃ necesse fuerit diximus: sed occasio nobis data est, de genealogijs & cõtentione & rixis quæ ex lege ueniũt disserẽdi. Dialectici quorũ Aristoteles princeps est: solẽt argumentationũ retia tendere, & uagã Rhetoricæ libertatẽ in Syllogismorũ spineta cõcludere: hi ergo qui in eo totos dies & noctes terunt: ut uel interrogẽt uel respondeãt: uel dent propositionẽ uel accipiant, assumãt, cõfirment atq; cõcludant, quosdã contentiosos uocant: qui ut libet, nõ ratione sed stomacho disputent litigantiũ. Si igitur illi hoc faciunt: quorũ propria ars cõtentio est: quid debet facere Christianus nisi omnino fugere cõtentionem? Rixæ quoq; legales penitus respuendæ sunt, & Iudæorũ stultitiæ relinquendæ:

Sunt quippe inutiles & uanæ. Hæreticũ hominẽ post unam & alteram correptionẽ deuita: sciens quod subuersus est eiusmodi, & delinquit qui est à semetipso damnatus

Sunt em̃ inutiles & uanæ: quæ tm̃ speciẽ scientiæ habẽt: C
cæterũ nec dicentib. nec audiẽtib. prosunt. Quid enim mihi prodest scire quot annos uixerit Mathusalẽ: quoto ætatis suæ anno Salomon sortitus sit coniugẽ, ne forsitan Roboã undecimo ætatis illius anno natus esse credat: & multa istiusmodi, quę aut difficile est inuenire ꝓpter librorũ uarietatẽ, & (dum paulatim de inemendatis inemẽdata scribunt) errores insolitos: aut etiã si inueniremus magno studio & labore, nihil profutura cognouimus. Frequẽter accidit ut habeamus pugnas legis, non ob desyderiũ ueritatis, sed ob iactantiã gloriæ, dum apud eos qui audiunt, docti uolumus æstimari, aut certe ex hoc rumusculo turpia sectamur lucra. Quid em̃ prodest spumãtib. labijs, & latratu garrire canũ: cum simplex & moderata respõsio, aut possit te placare si uera est, aut si falsa, leniter à te & placabiliter emendari. ¶ Hæreticũ hominẽ, etc.] Nomen Hæreseos & in epist. ad Corinth. ponit: Oportet em̃ & hæreses in uobis esse, ut probati qui- 1.Cor. 11.d
que manifesti fiant. Et ad Galatas inter carnis opera nu- Gal. 5.c
merat: Manifesta aũt sunt opera carnis: quæ sunt fornicatio, immũdicia, luxuria, idololatria, ueneficia, inimicitiæ, cõtentiones, æmulationes, iræ, rixæ, dissensiones, hæreses, inuidiæ, ebrietates, comessationes, & cætera his similia: quæ prædico uobis sicut prædixi: qm̃ qui hæc agũt, regnũ dei non possidebunt. In quib. diligenter est obseruandũ, quod quõ cætera uitia quæ inter carnis opera numerata sunt excludũt nos à regno dei: ita etiam nobis hæreses auferãt regnũ dei, & nõ interest quomodo quia, dũ tm̃ excludat à regno. Quod aũt magis mirũ sit, etiã illud de Actib. apost. uidetur esse relegendũ, si
dem nostrã in Christo, & ecclesiasticã disciplinã, tã tunc D
à peruersis hominib. hæresim nuncupatã: Nos enim, inquiunt Iudæi ad apostolũ Paulũ, nec literas de te acce-
pimus de Iudæa: nec ueniens quis de fratrib. annuncia- Act. 28.c
uit uobis: aut locutus est aliquis de te in malũ. Petimus aũt, ut audiamus à te quid sentias: de hæresi em̃ ista notũ est nobis, quia ubiq; ei contradicit. Et licet nomẽ hæreseos Mileti nõ dicatur, à Paulo tamẽ opera nominantur, loquente ad presbyteros ecclesiæ: Ego scio qm̃ uenient post abscessum meũ lupi graues in uos: nõ parcentes gregi, & ex uobis ipsis consurgẽt uiri loquentes peruersa: ut abducãt discipulos post se. Hæc in transitu dicta sint, ubi & alibi hæresis appellet: Nunc ipsum nomen uidet plenissime uentilandũ. Hæresis Græce ab electione dicit, quod scilicet unusquisq; id sibi eligat quod ei melius esse uideat. Philosophi quoq; Stoici, Peripatetici, Academici, Epicurei, illius uel illius hæreseos appellantur. Superfluũ est ire per singula, & Marcionem, Valentinũ, Apellem, Hebionem, Montanũ, & Manichæũ cum suis enumerare dogmatibus: cũ perfacile sit unicuiq; cognoscere quibus singuli ducãtur erroribus. Arius & Eunomius, & nouæ autor hæreseos, utinam tam noti nõ essent, minus forsitan plurimos decepissent. Hęreticũ igitur hominẽ post unam correptionẽ: siue ut in Græco melius habetur νουθεσίαν deuita: νουθεσία autem cõmonitionem magis & doctrinã absq; increpatione significat. Legitur in Latinis codicibus, quod uerũ Papa quoq; Athanasius approbat: Post unam & alteram correptionem: quod scilicet non sufficiat tantũ semel eum corripi uel cõmoneri qui aliquo sit deprauatus errore: sed & secunda sit ei adhibẽda doctrina: ut in ore duorum aut triũ testium stet omne uerbum. Quare aũt post primam & secundam correptionẽ deuitandus sit: reddit causas dicẽs: quod subuersus est eiusmodi, & peccat, cũ sit à semetipso damnatus. Qui em̃ semel

bisq;

A bisque correptus, audito errore suo non uult corrigi: errare existimat corrigentem, & econtrario se ad pugnas & iurgia uerborum parans, eum uult lucrifacere à quo docetur. Propterea uero à semetipso dicitur esse damnatus: quia fornicator, adulter, homicida, & cætera uitia, per sacerdotes ecclesia propelluntur. Hæretici autem in semetipsos sententiam ferunt, suo arbitrio de ecclesia recedentes: quæ recessio, propriæ conscientiæ uidetur esse damnatio. Inter hæresim & schisma hoc esse arbitrantur: quod hæresis peruersum dogma habeat. Schisma propter episcopalem dissensionem ab ecclesia separetur: quod quidem in principio aliqua ex parte intelligi potest. Cæterum nullum schisma non sibi aliquam confingit hæresim: ut recte ab ecclesia recessisse uideatur. a ¶*Cum misero ad te Arteman, etc.*] Legimus in exordio istius epistolæ: Huius rei gratia reliqui te Cretæ: ut ea quæ deerant corrigas, & constituas per ciuitates presbyteros, sicut ego tibi disposui: Vt quia Cretenses nuper crediderant: recedente Paulo & ad alias ecclesias transeunte, non dimitterentur orphani: sed haberent apostolicum uirum, qui ea quæ uidebantur deesse corrigeret. Quia ergo post fundamentum aliarum ecclesiarum necessarius erat Titus: qui ædificium superstrueret, scribit ei, ut cum Arteman uel Tychicum, unum scilicet è duobus qui secum fuerant, Cretam misisset, impleturū locum eius: ipse Nicopolim ueniret: ibi se hyematurum esse cōtestans. B Ex quo paternos Pauli in Cretenses probemus affectus. Necessarium habet Titum in euangelij ministerium: tamen non eum ante se uult uenire, nisi in locum eius Artemas uel Tychicus successor aduenerit. Nicopolis ipsa est, quæ ob uictoriam Augusti, quod ibi Antonium Cleopatramque superarat, nomen accepit. b ¶*Zenan legis doctorem & Apollo, etc.*] Iste 1.Cor.1.b est Apollo de quo & ad Corinthios scribit: Vnusquisque uestrum dicit: Ego sum Pauli, ego autem Apollo, ego uero Cephæ. Fuit autem uir Alexandrinus ex Iudæis, ualde eloquens & perfectus in lege: episcopus Corinthiorum: quem propter dissensiones quæ in Corintho erant, ad uicinam insulam Cretam cum Zena legis doctore putandum est transfretasse, & Pauli epistola dissensionibus quæ Corinthi ortæ fuerant temperatis, rursum Corinthum reuertisse. Zenam uero legis doctorem, de alio scripturæ loco quis fuerit, non possumus dicere, nisi hoc tantum, quod & ipse apostolicus uir id operis quod Apollo exercebat habuerit, Christi ecclesias extruendi. Præcipit itaque Tito, ut quoniam de Creta ad Græciam nauigaturi erant: non eos faciat sitarcijs indigere, sed habere ea quæ ad uiaticū necessaria sunt. c ¶*Discant autem & nostri bonis operibus præesse, etc.*] Supra dixerat, Zenam legis doctorem & Apollo sollicite præmitte, ut nihil illis desit: Quia ergo poterat suboriri occulta responsio, ut non tam Titus quàm quicunque epistolæ lector hoc diceret, & unde Tito, ut uiaticum non habentibus largiretur? Soluit hanc quæstionē, & quasi nihil sibi opponatur elidit, dicendo: Discant autem & nostri bonis operibus præesse in necessarijs usibus: ut non infructuosi sint. Nostros, suos uocat qui in Chri-

tus. Cùm misero ad te Arteman aut Tychicum: festina uenire ad me Nicopolim: ibi enim statui hyemare. Zenām legis doctorem & Apollo sollicite præmitte, ut nihil illis desit. Discánt autem & nostri bonis operibus præesse in necessarijs usibus: ut non infructuosi sint. Sálutant te qui mecum sunt omnes. Sáluta eos qui nos amant in fide. Grátia domini nostri cum omnibus uobis.

sto crediderant: qui quia Christi erant, recte & Pauli & C Titi appellari merebantur. Habes, inquit, in discipulos potestatem: doce eos non esse infructuosos: sed euangelistis & apostolicis uiris qui bonis operibus seruiunt ministrare, & ministrare non in quibuscunque causis, sed in necessarijs usibus: Habentes quippe 1.Tim.6.b uictum & uestimētum, his contenti sumus: Et qui altario seruiunt, de altario uiuunt, & qui participes spiritualium nostrorum facti sunt, debent uobis sua participare carnalia. Et ne forsitā uel epistolam Pauli uel præceptum Titi facile contemnerent: infructuosos uocat, quicunque euangelistis non ministrauerint. Dicit & Salomon in Prou.3 Prouerbijs: Fructus uero eleemosyna. Et ipse Paulus Gal.5.b primum spiritus fructum charitatem uocat. Charitas autem in communicatione & in ministerio uel maxime comprobatur. Vt non inquit, infructuosi sint. Omnis Matth.3.c enim arbor quæ non facit fructum bonum, excidetur & in ignem mittetur. Hoc autem dico: quia qui parce seminat, parce & metet. Apostolicis uiris & euangelizatoribus Christi in necessarijs usibus nolle tribuere: sterilitatis scipsum est condemnare. d ¶*Salutant te qui mecum sunt omnes.*] Vel solita consuetudine usus est, ut Titum ab omnibus qui secum erant diceret salutari: uel certe proprie in Titum, quod talis esset, ut amorem eorum qui cum Paulo erant omnium mereretur. Magna uero laus Titi, per Paulum ab omnibus salutari. e ¶*Saluta eos qui nos amant in fide.*] Si omnis qui amat amaret in fide, & non essent alij qui absque fide diligerent: D nunquam Paulus ad amorem fidem apposuisset, dicens: Saluta eos qui nos amant in fide. Amant quippe & matres filios, ita ut mortem pro eis oppetere sint paratæ: sed non amant in fide, & uxores maritos quibus frequentissime commoriuntur, sed amor ille non fidei est. Sola sanctorum dilectio in fide diligit; in tantum ut etiam si ille qui diligitur infidelis sit: tamen sanctus in fide eum diligat secundum illud: Omnia uestra in fide Luc.6.d fiant. Et alibi: Diligite inimicos uestros. Diligit sanctus inimicos suós, & ideo in fide diligit: quia credit in eum qui pollicitus est se pro expletione mandáti retributurum esse mercedem. f ¶*Gratia domini nostri cum omnibus uobis.*] Sciendum quod in Græcis codicibus ita scriptum est: Gratia cum omnibus uobis: ut nec domini nec nostri in libris feratur autenticis. In commune itaque sanctis atque credentibus, Tito & cæteris qui cum eo erant, imprecatur gratia. Et quomodo Isaac patriarcha benedixit filium suum Iacob, & ipse duodecim patriarchas: apostoli quoque ingredientes domum dicebant: Matth.10.b Pax huic domui: Et si digna erat domus, requiescebat pax eorum super eam: si uero exhibebat se indignam, reuertebatur ad eos qui eam fuerant imprecati: Ita & nunc in fine epistolæ suæ Apostolus gratiam credentibus imprecatur: quæ cum uoto habebat effectum, & erat in potestate credentium, si talem se benedictus, qualem benedicens præbere uoluisset.

¶Commentariorum in epistolam ad Titum finis.

A DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN EPISTOLAM ad Philemonem, ad Paulam & Eustochium procemium. C

QVi nolunt inter epistolas Pauli eam recipere quæ ad Philemonē scribitur: aiunt non semper apostolum, nec omnia Christo in se loquente dixisse, quia nec humana imbecillitas unum tenorem sancti spiritus ferre potuisset, nec huius corpusculi necessitates sub præsentia domini semper cōplerentur: uelut disponere prandiũ, cibũ capere, esurire, saturari, ingesta digerere, exhausta cōplere: taceo de cæteris quæ exquisite & coacte replicant, ut affirment fuisse aliquod tempus in quo Paulus dicere non auderet: Viuo iam non ego, uiuit uero in me Christus. Et illud: An experimentum quæritis eius qui in me loquitur Christus? Quale inquiunt, experimentum Christi est audire: Penulam quam reliqui Troade apud Carpũ, ueniens tecum affer. Et illud ad Galatas: Vtinam & excidantur qui uos conturbant. Et in hac ipsa epistola. Simul aũt & præpara mihi hospitium? Hoc aũt non solũ apostolis, sed prophetis quoq; similiter accidisse. Vnde sæpius scriptũ feratur: factum est uerbũ dñi ad Ezechiel, siue ad quemlibet alium prophetarũ: quia post expletũ uaticiniũ, rursum in semet reuertens, homo cōmunis fieret è propheta, & excepto dño nostro Iesu Christo, in nullo sanctũ spiritũ remansisse. Quod signũ & Ioannes baptista acceperat: ut super quē uidisset spiritũ sanctũ descendentē & manentem in eo, ipsum esse cognosceret. Ex quo ostendit super multos quidem descendere spiritũ sanctũ, sed proprium hoc esse saluatoris insigne: quia permaneat in eo. His & cæteris istiusmodi, uolunt aut epistolā nō esse Pauli quæ ad Philemonē scribitur: aut etiā si Pauli sit, nihil habere quod ædificare nos possit, & à plerisq; ueteribus repudiatā: dum cōmendandi tantũ scribatur officio, non docēdi. At econtrario qui germanæ autoritatis eam esse defendunt, dicunt nunquā in toto orbe à cunctis ecclesijs fuisse susceptā nisi Pauli apostoli crederetur, & hac lege ne secundā quidē ad Timotheũ & ad Galatas eos debere suscipere, de quibus & ipsi humanæ imbecillitatis exempla protulerunt: Penulā quā reliqui Troade apud Carpum, ueniens tecum affer. Et utinam excidantur qui uos conturbant. Inueniri plurima & ad Romanos & ad cæteras ecclesias, maximeq; ad Corinthios remissius & quotidiano penè

B sermone dictata, in quibus Apostolus loquatur: Cæteris autem ego dico non dñs. Quas & ipsas D quia aliquid tale habeant: aut Pauli epistolas non putandas, aut si istæ recipiuntur, recipiendā esse & ad Philemonem, ex præiudicio similiũ receptarum. Valde aũt eos & simpliciter errare: si putent cibum emere, hospitiũ præparare, uestimenta conquirere, esse peccatũ, & asserere à se refugari spiritum sanctũ, si corpusculi paulisper necessitatibus seruiamus. Nolite, inquit Apostolus, contristare spiritũ sanctum in quo signati estis in die redemptionis. Quibus operibus spiritus sanctus contristetur, propheta commemorat, multis in ordine uitijs peccatisq; digestis, ad extremũ inferens. In omnibus istis contristabas me. Alioqui calicem aquæ frigidæ porrigere, pedes lauare, immolare uitulũ, prandium præparare, peccatũ sit: cum sciamus ex his rebus in dei quosdam filios adoptari. Non est huius temporis ad omnia respondere: quia nec omnia quæ illi proponere solent intulimus: Quod si non putant eorum esse parua, quorum & magna sunt, alterum mihi conditorem, iuxta Valentinũ, Marcionem & Apellen, formicæ, uermium, culicum, locustarũ: alterum cœli, terræ, maris & angelorum debent introducere. An potius eiusdē potentiæ est, ingeniũ quod in maioribus exercueris etiā in minoribus non negare. Et quoniā Marcionis fecimus mentionem, Pauli esse epistolā ad Philemonē, saltē Marcione autore doceantur. Qui cum cæteras epistolas eiusdem, uel non susceperit: uel quædā in his mutauerit atq; corroserit: in hanc solam manus non est ausus mittere, quia sua illam breuitas defendebat. Sed mihi uidentur dum epistolā simplicitatis arguunt, suam imperitiā prodere: non intelligentes quid in singulis sermonibus uirtutis ac sapientiæ lateat: quæ orantibus uobis, & ipso nobis sancto spiritu suggerente, quo scripta sunt, suis locis explanare conabimur. Si autem breuitas habetur contemptui: contemnatur Abdias, Nahum, Sophonias & alij duodecim prophetæ, in quibus tam mira & tam grandia sunt quæ feruntur, ut nescias utrum breuitatem sermonum in illis admirari debeas, an magnitudinem sensuum. Quod si intelligerent hi qui epistolam ad Philemonem repudiant: nunquam breuitatem despicerent: quæ pro laciniosis legis oneribus, euangelico decore conscripta est, dum breuiatum cōsummatumq; sermonem facit dominus super terram. Sed iam ipsa apostoli uerba ponenda sunt, quæ ita incipiunt.

Commen-

A COMMENTARIORVM HIERONYMI IN EPISTOLÃ AD PHILEMONEM LIBER UNUS.

AD PHILEMONEM

PAVLVS uinctus Christi Iesu & Timotheus frater, Philemoni dilecto & cooperatori nostro, & Apphiæ sorori, & Archippo cõmilitoni nostro, et ecclesiç quç in domo tua est. Gratia uobis & pax à deo patre nostro, & dño nostro

Paulus uinctus, etc.] Præpostero ordine atque peruerso, in epistolas Pauli dictari à me nobis placuit. Nã cũ id crebro ô Paula & Eustochiũ peteretis ut facerem: & ego obnixe ne facerem recusarẽ, saltem paruã & quæ uobis ut numero uersuum, ita sensu quoq; & ordine uidebaẽ extrema, ut dissererem coegistis. Rem itaque principij in fine tẽtabo: & quod alius in exordio statim apostoli quæreret: quare, aut quo tẽpore, uel quo cognominãte é Saulo Pauli nomen acceperit: hoc ego nũc facere compellor, ne mu quidem (ut dicitur) ante hanc diem in eũ facere cusus. Neq; uero putandum est, ut à simplicioribus latinis legitur: Saulum ante dictũ esse, & non Saul, quia & de tribu Beniamin erat, in qua hoc nomen familiarius habebatur. Siquidem & ille Saul, rex Iudęę, persequutor Dauid, de tribu Beniamin fuit. Quod autem Saulus à nobis dicitur, non mirũ est Hebræa nomina ad similitudinem Græcorum & Romanorum casuum declinari: ut sicut pro Ioseph Iosephus, pro Iacob Iacobus: ita pro Saul quoque Saulus in nostra lingua ac sermone dicaẽ. Quæritur igitur, cur, aut quo iubente, uel antiquum nomen amiserit, uel nouũ sumpserit. Vt ex Abram Abraham diceretur, dei iussio ne perfectum est, ut ex Sarai Saræ uocabulũ fieret, æque dei imperium fuit. Et ut ad nouum instrumentum

B ueniam, ut Simon, Petri nomen acciperet, & filij Zebedæi בני רעם beni reem, hoc est filij tonitrui uocarẽtur, domini nostri Iesu Christi uoce præceptum est. Quare autem è Saulo Paulus dictus sit, nulla scriptura memorat. Audacter itaq; faciam, sed forte uere, de Actibus apostolorum suspitiones meas affirmans. Legimus in eis quod sanctus spiritus Antiochiæ dixerit: Separate mihi Barnabam & Saulum in opus ad quod assumpsi eos. Tunc ieiunantes & orantes, imponentesq; eis manus, dimiserunt illos. Qui cum Seleuciam Syriæ descẽdissent, & nauigantes Salaminam Cypri, quę nũc Constantia dicitur, peruenissent, haberentq; secum in ministerio Ioannem, propter quem postea ædificatoriũ ecclesiæ iurgium concitatum est, & omni insula peragrata, Paphum usq; uenissent: inuenerunt quendam magum pseudoprophetam nomine Bar Iesu cum proconsule Sergio Paulo uiro prudente. Qui accitis Barnaba & Saulo, desiderabat dei sermonem ab eis audire. Resistente itaq; mago, & à fide recta Sergium deprauante, Saulus (ait scriptura) qui & Paulus, repletus spiritu sancto, intuens in eum dixit: O plene omni dolo, & omni fallacia, fili diaboli, inimice omnis iustitiæ, non desinis subuertere uias domini rectas? Et nunc ecce manus domini super te, & eris cæcus non uidens solem usq; ad tẽpus. Confestimq; cecidit in eũ caligo & tenebræ, & circuiens quærebat qui ei manus daret. Tunc proconsul cum uidisset factum, credidit, admirans super doctrina domini. Et quum à Papho nauigassent Paulus, & qui cum eo erant, uenerunt Pergen Pamphyliæ. Diligenter attende, quod hic primũ nomen Pauli acceperit. Vt enĩ Scipio subiecta Aphrica, Aphricani sibi nomen assumpsit: & Metellus Creta insula subiugata, insigne Cretici suæ familiæ reportauit: & imperatores nũc usq; Romani ex subiectis gẽtibus, Adiabenici, Partici, Sarmatici nuncupanẽ: ita & Saulus ad prædicationẽ gentiũ missus, à primo ecclesiæ spolio proconsule Sergio Paulo, C uictoriæ suæ trophæa retulit: erexitq; uexillum, ut Paulus diceretẽ é Saulo. Si aũt & interpretatio nominis quęritur, Paulus in Hebræo, mirabilẽ sonat: Reuera mirũ ut post Saul, qui interpretaẽ expetitus, eo quod ad uexandum ecclesiam, fuisset à diabolo postulatus, de persecutore uas fieret electiõis. Plus forte quàm oportuit, sed necessarie disputatũ est. Quod aũt sequitur, uinctus Iesu Christi, in nulla epistola hoc cognomine usus est: licet in corpore epistolarũ, ad Ephesios uidelicet & Philippenses & Colossenses esse se in uinculis pro confessione testetur. Maioris autem mihi uidetur supercilij, uinctum se Iesu Christi dicere, quàm apostolum. Gloriabãtur quippe apostoli, quod digni fuerant pro nomine Iesu Christi contumeliam pati. Sed necessaria autoritas uinculorum. Rogaturus pro Onesimo, talis rogare debuit, qui posset impetrare quod posceret. Felix nimirum qui nõ in sapientia, non in diuitijs, non in eloquentia & potentia seculari, sed in Christi passionibus gloriatur. Tali & ad Galatas epistolam sermone concludens: De cætero (ait) nemo mihi molestus sit: ego enim stigmata dñi nostri Iesu Christi in corpore meo porto. Non omnis autẽ qui uinctus est, uinctus est Christi, sed quicunq; pro Christi nomine & pro eius confessione uincitur, ille uere uinctus dicitur Iesu Christi: & sanguis effusus is tantum martyrem facit, qui pro Christi nomine funditẽ. Scribit igitur ad Philemonẽ Romæ uinctus D in carcere, quo tẽpore mihi uidenẽ ad Philippẽses, Colossenses, & Ephesios, epistolæ esse dictatæ. Ad Philippẽses illa ex causa: primũ, quod cum solo Timotheo scribit, quod in hac epistola facit. Dehinc qđ uincula sua manifesta dicit facta pro Christo in omni prætorio: qđ sit autem prætoriũ, in ipsius epistolæ fine significat. Salutãt uos oẽs sancti, maxime aũt qui de Cæsaris domo sunt. A Cæsarę missus in carcerẽ, notior familiæ eius factus, persecutoris domũ, Christi fecit ecclesiã. Deinde ait: Quidã aũt ex contentione Christũ annũciant, non syncere, existimãtes pressurã se suscitare in uinculis meis. Porro & ad Colossenses principiũ simile: Paulus apostolus Iesu Christi per uoluntatẽ dei, & Timotheus frater. Et in cõsequentib. Cuius factus sum ego Paulus minister, q nũc gaudeo in passionib. pro uobis, & adimpleo ea quæ desunt passionũ Christi in carne mea pro corpore eius, quod est ecclesia. Et in fine: Salutatio mea manu Pauli, memores estote uinculorũ meorum. Hoc ideo, ut sciamus has quoq; epistolas de carcere, & inter uincula fuisse dictatas. Illud aũt proprie hẽt ad Coloss. qđ idẽ Onesimus q nũc Philemõi cõmendaẽ, etiã perlator eiusdẽ sermonis fuit. Deniq; ait: Quæ circa me sunt, omnia uobis nota faciet Tychicus charissimus frater & minister fidelis, & cõseruus in dño, quẽ misi ad uos, ad hoc ut cognoscat quæ circa uos sunt: & consoleẽ corda uestra cũ Onesimo charissimo, & fideli fratre, qui est ex uobis. Si aũt Philemõ ad quẽ hæc epistola scribiẽ, Onesimi dñs est: immo frater esse cœpit in dño, & ad Colossenses referẽ quod Onesimus ex eis sit: ratio nos ipsa & ordo deducit, quod & Philemõ Colossensis sit: & eo tẽpore cõmunem ad omnem ecclesiã Onesimus epistolam tulerit, quo priuatas & sui cõmendatrices ad dñm literas sumpserat. Est & aliud indicium, quod in hac eadẽ epistola & Archippus nominaẽ: cui hic cũ Philemone scribiẽ: Dicite (inquit) Archippo, uide ministerium

nostro Iesu Christo. Gratias ago deo meo semper, memoriam tui faciens in orationibus meis, audiens charitatem tuam, & fidem quam habes in domino Iesu, & omnes sanctos eius, ut cōmunicatio fidei tuæ euidens fiat in agnitione omnis boni, quod in uobis est in Christo. Gaudium

A quod accepisti à dño, ut illud impleas. Quod est ministeriū quod Archippus accepit à dño? Ad Philemonē legimus: Et Archippo cōmilitōi nostro, & ecclesiæ quæ in domo tua est. Ex quo puto aut episcopū eū fuisse Colossensis ecclesiæ, cui admonet studiose & diligēter præesse, aut euāgelij prædicatorē. Aut si ita nō est, illud mihi in præsentiarū sufficit, quod & Philemō & Archippus & Onesimus ipse qui literas pferebat, fuerint Colossenses, & eodē tempore, quatuor (ut ante diximus) epistolæ scriptæ sunt. Ad Ephesios uero illā ob causam, quod pro Christo & hic uinctū se esse dicat: & eadē quæ ad Coloss. iusserat, in huius quoq; epistolæ fine præcipiat, ut uxores subijciant uiris, & uiri uxores diligāt, ut filij obediāt parētib. ut patres nō prouocēt ad iracundiā filios suos: ut serui obediant dñis carnalib. ut dñi relictis minis, ea seruis quæ iusta sunt, præbeāt: & ad extremū epistolā suā hoc fine concludat: Quid agā? notū uobis faciet Tychicus charissimus frater, & fidelis minister in dño, quem misi ad uos in hoc ipsum, ut cognoscatis quæ circa me sunt, & cōsolet corda nostra. Tychicus aūt is est, qui & ad Colossenses cū Onesimo mittit: & eo tēpore Onesimū habuit comitē, quo Onesimus ad Philemonē literas perferebat. Et Timotheus frater. In alijs epistolis Sosthenes & Siluanus, interdū & Timotheus assumit. In quatuor tantū Timotheus, quia uel eodē tempore, uel præsente Timotheo cæterisq; dictatæ sint. Quod ego dupli ci ex causa factū puto, ut & epistola maiorē haberet autoritatē, quæ nō ab uno scribebat: & quia nulla æmula

B tio erat inter apostolos, si quid forte Paulo dictante, alij spiritus suggessisset, absq; ulla tristitia addebat Paulus

1.Cor. 14.f in literis quas dictabat. Secundum id quod ipse Corinthijs præcepit, ut si alio prophetāte, alij fuerit reuelatū, taceat ille qui prius prophetabat: Ita ipse quoq; præceptū suū opere cōplebat, & propter pauca quę alio addiderat suggerēte, ut suā ita alterius quoq; epistolam præscribebat: Philemoni (inquit) dilecto. Nō habet in Græco ἀγαπημένῳ, quod dilectus dicit: sed ἀγαπητῷ, id est, diligibili. Inter dilectū aūt & diligibilē hoc interest, quod dilectus appellari potest & ille qui dilectionē nō meret. Diligibilis uero is tantū qui merito diligit. Denique & inimicos nostros diligere præcipimur: q sunt dilecti, sed nō diligibiles. Amamus quippe illos, nō quia amari merent, sed quia præcipiti eos odio nō habēdos. Illud uero quod in quadragesimi quarti psalmi titulo

2.Reg. 12.c prænotat, pro dilecto: melius hēt in Gręco, pro diligibili, qui locus manifestissime de Christo intelligit. Licet

ידידיה enim Iudæi Iedidia, hoc est, amatū dei, Salomonē dici putēt, quod ei à deo sit ob sapientiā nomē impositū: tñ amatus dei quis magis dici potest, nisi is de quo in euāgelio pater loquit: Hic est filius meus dilectus in quo mihi bene complacui, hūc audite? Denique & in Esaia ita

Esa. 5.a scriptū hēt: Cantabo dilecto canticum diligibilis uineæ meę. Vinea facta est dilecto. Et hoc circūcisio de populo Iudaico accipiendū putans, impegit in lapidē offensionis & petrā scandali, non recogitans uineā quæ de Aegypto translata est, esse domum Israel: & Christum hic dici uel diligibilem, uel dilectum, dum & ipse diligi meretur à sanctis, & sancti eum diligunt, offerētes ei magis charitatem, q ulla charitatis præmia postulantes. Scribūt igitur Paulus & Timotheus Philemoni charissimo & cooperatori, qui ideo charissimus dictus est, qd in eodē Christi opere uersetur. Apphiæ quoq; sorori non habenti in se falsæ aliquid & fictæ germanitatis, & Archippo cōmilitoni, quē arbitror cū Paulo & Timotheo C cōtra aduersarios pro Christi nomine dimicantē extitisse uictorē, & propterea nūc cōmilitonē dici, quod in eodē certamine belloq; superauerit. Scribit etiam ecclesiæ, quæ in domo eius est. Verū hoc ambiguū, utrū ecclesiæ quæ in domo Archippi sit, an eiquę in domo Philemōis. Sed mihi uidet nō ad Archippi, sed ad Philemōis referendū esse personā, cui ipsa quoque epistola deputatur. Nam licet Paulus & Timotheus pariter scribāt ad Philemonē, Apphiam, Archippū, & ecclesiā, tñ in sequētibus approbat Paulū tantūmodo ad Philemonē scribere, & unū cū uno sermocinari. Gratias ago deo meo semper memoriā tui faciens. Hunc aūt morem scribēdi in nonnullis epistolis eius inuenire poteritis, quod cū plures & ad plures in præfatione ponant, postea per totū corpus epistolæ, u-

Gal. 3.d nus disputans inducat. Illud quod ad Galatas scribens Apostolus ait: In Christi fide nihil referre, gētilis sit aliquis, an Iudæus, uir an mulier, seruus, an liber, etiā in hoc loco perspicuū fit. Inter duos quippe uiros & apostolicos, inter cooperatorē Pauli & cōmilitonē eius, mediū Apphiæ nomen inserit, ut tali ex utroq; latere fulta comitatu, nō uideatur ordinē sexus habere, sed meriti. Quod aūt ait: Gratia nobis & pax à deo patre nostro & dño Iesu Christo, adhuc à duobus ad plures scribit: & in omnibus pene epistolis æquale principiū est, ut gratiā eis & pacē à deo patre & Christo dño imprecet. Ex quo ostendit unā filij patrisq; esse naturā, cū id potest filius præstare quod pater, & dicit id pater pręstare

D quod filius. Gratia aūt est, qua nullo merito nec opere saluamur. Pax qua recōciliati deo per Christū sumus, ut ibi: Obsecramus pro Christo, recōciliamini deo. ¶ Gratias, etc.] Hæc iam nō ut Paulus & Timotheus, Philemoni & cæteris, sed ut solus Paulus, ad solū Philemonē loquit: Gratias inquiens, ago, & memoriā tui faciēs in orationibus meis. Ambigue uero dictū, utrū gratias agat deo suo semper, an memoriā eius faciat in orationibus suis semper. Et utrūq; intelligi potest. Qui enim præcipit alijs, ut in omnib. gratias agant deo, nullis angustijs poterit coartari, ut gratias semper deo ipse non referat. Si aūt pro sanctis & melioribus quibusq; Paulus semper orabat: Sanctus aūt & Philemō est, tantā habens in se fidē & charitatē, ut non solū auditu ei, sed etiā opere nosceret: & pro Philemone semper orasse Paulum, credibile est, quo scilicet fides & charitas quā habebat in Christo, & in oēs sanctos eius, per communicationē fidei & operationē agnitionis in omni bono, Christi misericordia seruaretur: & de charitate quidem quā habebat in Christo Iesu, & in omnes sanctos eius, non difficilis interpretatio est, qua post deū diligere iubemur & proximos. Nūc hoc quæritur, quomodo eandē fidē in Christo Iesu habere quis possit, & in sanctos eius: ἀπὸ κοινοῦ enim resonat charitatē quam habes in dño Iesu & in oēs sanctos eius. Ad expositionem huius

Exod. 19.b loci de Exodo sumamus exemplū: Credidit populus deo & Moysi seruo eius: Vna atq; eadem credulitas in Moysen refert & in deū, ut populus qui credebat in dominū, æque credidisse dicat in seruum. Hoc autem nō solum in Moyse, sed in omnibus sanctis eius est, ut quicūq; credidit deo, aliter eius fidē recipere nō queat, nisi credat & in sanctos eius. Non est enim in deū perfecta dilectio & fides, quæ in ministros eius odio & infidelitate tenuat. Quod autē dico, tale est: Credidit quispiā in cōditorē deū, nō potest credere, nisi prius crediderit

de

Gaudium enim magnum habuimus & consolationem
in charitate tua, quia uiscera sanctorum requieuerunt
per te frater. Prŏpter quod multam fiduciam habens
in Christo Iesu, imperandi tibi quod prodest, propter
charitatem magis obsecro, quum sis talis ut Paulus se-
nex: nunc autem & uinctus Iesu Christi. Obsecrŏ te de
meo

A de sanctis eius uera esse quæ scripta sunt, Adā à deo pla
smatum: Euam ex costa illius & latere fabricatā: Enoch
translatum: Noe naufrago solum orbe seruatū: Quod
primus Abraham de terra sua & cognatione iussus exi
re, circuncisionem quam in signum futuræ prolis acce
perat, posteris dereli
quit: Quod Isaac ob-
latus, uictima sit: & ꝑ
illo aries immolatus,
coronatusq; sentib.
passionē dñi defor-
marit: Qđ Moyses &
Aarō decē plagis Ae-
gyptū afflixerint. Qđ
ad uocē Iesu filij Na-
ue precesq; steterit sol in Gabaō, & luna in ualle Ailon.
Longū est diuersa Iudicū gesta percurrere, & totā Sam
son fabulā, ad ueri solis (hoc quippe nomē eius sonat)
trahere sacramentū. Ad Regū libros ueniā, quando in
tēpore messis obsecrāte Samuele, pluuiæ de cœlo & flu
mina repēte manarūt: & Dauid unctus in regē est: & Na
thā & Gad prophetauerūt mysteria, cū Elias igneo ra-
ptus est curru: & Eliseus spiritu duplici, mortuus mor-
tuū suscitauit. Hæc & cætera quæ de sanctis scripta sunt,
nisi qs uniuersa crediderit, in deū sanctorū credere nō
ualebit: nec adduci ad fidē ueteris testamēti, nisi quæcū
que de patriarchis & ꝓphetis, & alijs insignib. uiris nar
Abacuk 2.a rat historia cōprobarit, ut ex fide legis, ad fidem ueniat
Leui. 19.a euāgelij, & iustitia dei in eo reueletꝛ ex fide in fidē, sicut
scriptū est: Iustus aūt ex fide uiuit. Præcipit & in alio lo
co: Sācti estote, qm̄ ego sanctus sum, dicit dñs deus ue-
ster. Eadē sanctitas seruis debet & dño, & sanctificās qp
pe & sanctificati ex uno oēs. Non putemus leuē Phile-
mōis prædicatiōnē, si eandē fidē habeat in sanctos quā
B & in deū. Qui credit deū sanctū esse, utiq; nō errat. Qđ
si quis hominē qui sanctus nō est, sanctum esse credide
rit, & dei eum iūxerit societati, Christū uiolat: cuius cor
poris oēs mēbra sumus. Qui dicit, inquit, iustū iniustū
& iniustū iustū, abominabilis uterq; apud deū est: simi
1.Cor. 6.d liter qui sanctū dicit esse non sanctū: & rursum non san
ctū asserit sanctū, abominabilis apud deum est. Oēs cre
dētes (secundū Apostolū) Christi corpus efficiuntꝛ. Qui
in Christi corpore errat & labitꝛ, asserēs mēbrū eius uel
sanctū esse, cū non sit: uel nō sanctū esse, cū sanctū sit, ui-
Esa. 5.c de quali crimine obnoxius fiat: Væ (ait Esaias) qui di-
cūt dulce amarū, & amarū dulce: ponētes tenebras lu-
cē, & lucē tenebras. Dulce puto esse sanctimoniā, ama-
rū quod sanctimoniæ contrariū est: æque lux sanctimo
nia intelligi potest, tenebræ cōtrariæ sanctitati. Quis pu
tas è nobis probādis numismatib. callidus trapezita,
nō errabit in discretione sanctorū. Qui cū in deum uel
sanctos eius æqualē charitatē habuerit & fidē, ipsius fi-
dei cōmunicatiōnē debet habere nō disparem, ut sicut
credit & diligit, ita dilectionem suā & fidē opere consu
mat. Vnde ait: Euidēs fiat in agnitione omnis boni: siue
ut in Græco melius habetꝛ, efficax. ἐνεργής eñ proprie
transferri potest, efficax siue operatrix, ut non solū fidē
nobis & charitatē in deū & in sanctos eius sufficere pos
se credamus: sed id quod credimus, opere cōpleatꝛ. Po-
test aūt accidere, ut quis habeat fidē, & eā opere consu-
met: uerū simpliciter & nude nō habens agnitionē, nec
Rom. 10.a scientiā eius, iuxta illud Apostoli: Cōfiteor zelū dei ha
bēt, sed non secundū scientiā. Sūt hodie pleriq; simpli-
ciū, qui faciunt opera iustitiæ, & nō habent eorum quæ
ipsi operantur scientiā. Vnde addidit: Vt communica-
tio fidei tuæ operatrix fiat in agnitiōe oñis boni. Quā-
tis gradib. quātisq; saltibus, apostolicus in altiora ser-
mo se tēdit. Habet quispiā charitatem & fidem, in deum
& in sanctos eius: sed forsitā nō æquali eā in oēs iāce cō

municet. Cōmunicet forsitā in cūctos, sed opere nō ex- C
pleat, uolūtate impleat aliquis & opere, sed gestorū suo
rū perfectā habere nō potest notionē. Sit talis quoq; q̄
& opus habeat & scientiā, sed nō omnis hēt boni. Multa
eñ iuste, māsuete, studioseq; ꝑpetrās, impar est suis in
aliqua parte uirtutib.
An nō talis Philemō?
Habet quippe cōmu-
nicationē operatricis
fidei & charitatis in
agnitione omnis bo
ni. Quæ cum in apo-
stolis sit, nō eam pute
mus ob id tantū esse
perfectā, si in illis sit:
sed in eo totā esse, quia Christi est, ut quicqd boni & in
Philemone laudatꝛ, & de apostolorū exēplo sumitꝛ, inde
bonū sit, quia de fonte Christi ducatꝛ. a ¶ *Gaudium, etc.*]
Plenius inculcat & edocet, quare dixerit: gratias ago
deo meo semper memoriā tui faciēs in oratiōib. meis.
Dignū siquidē erat agere gratias deo sup charitate Phi
lemonis, qui internū cordis affectū, & profundos ani-
mi sanctorū recessus suscipiendo refecerat. Et hoc idio-
ma apostolicū est, ut semper uiscera uocet, uolēs plenā
mentis ostēdere charitatē. Vnde gaudēs cū gaudentib.
& cū his qui requieuerāt, refectū esse credens: hēt lętitiā
non transitoriā & leuem, & quæ fortuitō possit accide-
re, sed magnā, & prout erat in Philemone charitas, emi
nentē. quam augebat cōsolatio super Philemonis chari
tate descēdens, plena à patre misericordiarū, & deo to-
tius cōsolationis. b ¶ *Propter, etc.*] Multis in Philemo
nem laudibus ante præmissis, cum res talis sit, pro qua
rogaturus est: quæ & præstanti sit utilis & roganti, pote
rat Paulus magis imperare q̄ petere. Et hoc ex fiducia il
la ueniebat, quod qui tāta ob Christū opera perpetra- D
rat, utiq; impar sui in cæteris esse non poterat. Sed uult
magis petere q̄ iubere, grādi petētis autoritate proposi
ta, per quā & Apostolus obsecrat, & senex & uinctus Ie
su Christi. Totū aūt pro quo rogat, illud est: Onesimus
seruus Philemonis, fugā furto cumulans quędā rei do
mesticæ cōpilarat: hic pergens ad Italiā, ne in proximo
facilius posset apprehendi, pecuniā domini per luxu-
riam prodegerat. Hoc ne quis putet temere, & ut libet,
à nobis fictū, in sequentibus discat. Nunquā enim Pau
lus diceret: Si quid nocuit tibi aut debet, hoc mihi im-
puta: Ego Paulus scripsi manu mea, ego reddam. Nec
spōsor rei fieret ablatæ, nisi esset id quod ablatū fuerat
dissipatū. Hic igitꝛ cum ob confessionē Christi, Paulus
Romæ esset in carcere, credidit in Christū, & ab eo ba-
ptizatus, digna pœnitētia, maculas uitæ prioris abster
sit, in tantū ut is Apostolus cōuersiōis eius testis fieret,
qui quondā Petrū increpauerat, nō recto pede in euan
gelij ueritate gradientē. Quantū igitur ad peccatū & ad
facinus pertinet, quo dñm læserat, ueniā non meretur:
quantū uero ad Apostoli testimoniū; qui scit eum ple-
ne esse cōuersum, grandi pondere premitur qui rogatꝛ,
ut qui è seruo fugitiuo, atq; raptore, minister apostoli
factus erat. Quod autem aliud habebat apostolus mi-
nisteriū nisi euāgelij Christi Iesu, iam non quasi à dño,
sed quasi à cōseruo, & cō euangelista, ignosceretꝛ ei qui
seruus esset Christi similiter & minister. c ¶ *Obsecro.*]
Volēs impetrare quod postulat: iam nō pro seruo Phi
lemonis, sed pro filio suo se asserit deprecari, & illo filiō
quem genuerit in uinculis euangelij, hoc est, quæ pro
Christi euangelio sustinebat: qui cum ante inutilis dño
suo tantum fuerit: nec enim seruus fur atq; fugitiuus al
teri nocuit, nisi dño suo: nūc ecōtrario utilitatis cōpen-
satiōe, qua ipsi dño & Paulo utilis est: cæterisq; per Pau
lum, plus charitatis meretꝛ q̄ odij ante meruerat: Vnde
aliis

meo filio quē genui in uinculis Onesimo, q tibi aliquādo inutilis fuit: nūc aūt & tibi & mihi utilis est, quē remisi tibi. Tu aūt illū, id est, mea uiscera suscipe, quē ego uoluerā mecum detinere, ut pro te mihi ministraret in uinculis euāgelij. Sine consilio aūt tuō nihil uolui facere, ut nō quasi ex necessitate bonū tuū esset, sed uoluntarium. Forsitā enim ideo discessit ad horā à te, ut æternū illū reciperes, iam nō sicut seruū, sed plus seruo, fratrē charissimū, maxime mihi: quāto magis autem tibi & in carne & in domino. Si ergō habes me socium, suscipe illum sicut me. Si aūtē aliquid nocuit tibi aut debet, hoc mihi imputa. Egō Paulus scripsi manu mea. Ego reddam, ut non dicam

A ait: Qui tibi aliquādo inutilis fuit. Tibi, inquit, soli, nō cæteris: nunc autem & mihi & tibi utilis. Vtilis dño in eo, quia posset & Paulo seruire pro domino suo. Paulo uero in eo utilis, quia in illo carcere uinculisq; detēto, posset ei in euāgelio ministrare. Simul autem admirandū de magnanimitate Apostoli, & in Christum mente ferueñs. Tenet in carcere, uinculis stringitur, squalore corporis, charorum separatione, pœnalib. tenebris coartatur, & non sentit iniuriā, nō dolore cruciatur. nihil nouit aliud nisi de Christi euāgelio cogitare. Sciebat seruum, sciebat fugitiuum, sciebat aliquando raptorē ad Christi fidē esse conuersum. Grādis laboris est talē hominē in eo perseuerare qđ cœpit. Idcirco filiū suū & filiū uinculorū & ministrū euangelij in uinculis constitutum, inculcat ac replicat, ut Philemō ille prudenter & dispēsatorie tandē in præfatione laudatus, non auderet negare, ne suis laudibus uideret indignus. Quod autē ait: Tu autem illum, id est, mea uiscera suscipe: hoc est, quod paulo ante dixi, uiscera significare internum cordis affectum, & plenam ex animo uoluntatem, cum totum quicquid in nobis est, suscipit à rogato: Aliâs autē omnes liberi, uiscera sunt parentū. a ¶ *Sine consilio autem, etc.*] Hoc quod à plerisq; quæritur, & sæpissime re-
B tractatur, quare deus hominem faciens, non eum bonum rectumq; cōdiderit, de præsenti loco solui potest. Si enim deus uoluntarie & nō ex necessitate bonus est, debuit hominē faciens, ad suam imaginem & similitudinē facere: hoc est, ut & ipse uoluntarie & nō ex necessitate bonus esset. Qui aūt asserunt ita eum debuisse fieri, ut malū recipere non posset, hoc dicunt: talis debuit fieri qui necessitate bonus esset, & non uolūtate. Quod si talis fuisset effectus, qui bonū nón uoluntate, sed necessitate perficeret: nō esset deo similis, qui ideo bonus est, quia uult, non quia cogitur. Ex quo manifestū est rem eós inter se postulare cōtrariam. Nam ex eo quod dicunt; debuit homo deo similis fieri: illud petunt, ut liberi fieret arbitrij, sicut deus ipse est. Ex eo autē quod inferunt: talis debuit fieri, qui malū recipere non posset, dum necessitatem ei boni important, illud uolūt, ut homo deo similis non fieret. Potuit itaq; & apostolus Paulus absq; uoluntate Philemonis, Onesimum sibi in ministeriū retinere. Sed si hoc sine uoluntate Philemonis fecisset, bonum quidem erat, sed nō uoluntarium: Quod autem non erat uoluntariū, alio genere arguebatur non esse bonum. Nihil quippe bonum dici potest, nisi quod ultroneum est. Ex quo Apostoli considerandа prudentia est: Qui idcircò fugitiuum seruum remittit ad dominū, ut prosit domino suo, qui prodesse nón poterat, si domino teneret absente. Superior ergo quæstio ita soluitur: Potuit deus hominem sine uoluntate eius facere bonum. Porrò si hoc fecisset, nō erat bonum uolūtarium, sed necessitatis: Quod autem necessitate bonum est, non est bonum: & alio genere malū arguit. Igitur própriò arbitrio nos relinquens, magis ad suam imaginem & similitudinem fecit. Similem autem deo esse, absolute bonum est. b ¶ *Forsitan, etc.*] Nonnunq̄ malum occasio fit bonorū, & hominū praua cōsilia, deus uertit ad rectū. Quod dico manifestius exemplo fiet. Ioseph fratres sui, zeli stimulis incitati, Ismaelitis uiginti aureis uēdiderūt. Hoc initiū & patri & fratribus & oīni Aegypto bonorū omniū fuit. Deniq; ipse postea ad fratres: Vos, inqt, cogitastis de me mala, & deus cogitauit de me bona. Simile qd & in Onesimo possumus intelligere, quod mala principia, occasiones fuerint rei bonę. Si enim dñm non fugisset, nūq̄ uenisset Romam ubi erat Paulus uinctus in carcere. Si Paulū in uinculis nō uidisset, nō recepisset fidē in Christū. Si Christi nō habuisset fidē, nunq̄ Pauli effectus filius, in opus euangelij mitteretur. Ex quo paulatim & per gradus suos, reciprocante sententia, ideo minister euāgelij est factus Onesimus, qa fugit à dño. Pulchre aūt addēs, forsitā, sententiā tēperauit. Occulta sunt quippe iudicia dei, & temerariū est quasi de certo pnunciare quod dubiū est. Forsitā, inqt, ideo discessit: caute, timide, trepidāter, & nō toto fixo gradu: ut si nō posuisset forsitā, omnibus seruis fugiendū esset ut apostolici fierent. Quod aūt ad horā iūxit: horā pro tēpore debemus accipere. Ad cōparationem enim æternitatis, omne tēpus breue est. Vt æternū illū reciperes. Nullus æternus dñs serui sui, potestas qppe eius & utriusq; conditio, morte finit. Onesimus uero qui ex fide Christi factus æternus est, æterno Philemoni, qa in Christū & ipse crediderat, spi- D
ritu libertatis accepto, iā nō seruus sed frater cœpit esse de seruo, frater charissimus, frater æternus, æterno & ipsi apostolo dñoq; suo, cui Onesimū ut carnis ante cōditio, ita postea spiritus copulabat. Et tunc quidē quādo erat ei subiectus in carne, nō erat ei iūctus in dño: nunc aūt ei & in carne iunctus est & in dño. Ex quo intelligimus seruū qui crediderit in Christo, duplici dño suo lege cōstringi, ut ei & carnis necessitate iungat ad tēpus, & in æternū spiritu copulet. c ¶ *Si ergo, etc.*] Philemon Paulum sociū habere cupiebat, & in Christū credēs, tales utiq; uolebat habere pfectus, ut Paulo similis fieret & ei cōmunicaret in uinculis. Cōsyderemus ergo quātū hic laudetur Onesimus, quantū profecisse dicatur, cum ita recipiēdus sit ut apostolus: & sic eius dominus ut Pauli debeat desyderare consortiū. Breuiter quod dicit tale est. Si me uis habere consortem, habeto & Onesimum, quem ego cōsortem & filium meū & uiscera mea habeo: quē si nō susceperis, nec habere uolueris, & ipse intelligis quod me habere non possis. e ¶ *Si aūt, etc.*] Imitator domini sui & Christum in se loquentē habēs, ea iuxta uires suas debet facere quæ Christus. Si eñ ille infirmitates nostras portauit, & plagas nostras doluit: iuste Apostolus pro Onesimo se opponit, & spondet quæ ille debebat. Vt aūt supra diximus totum illud est, quod ablatum furto & per luxuriam perditum, nō poterat absolui, quod Philemon grandi precio pensabat, dum pro seruo fugitiuo & pecunia perdita, & fratrem charissimum, & fratrem reciperet æternum, & per eum sibi Apostolum faceret debitorem. e ¶ *Ego Paulus scripsi manu mea: Ego reddam, etc.*] Quod dicit tale est: Quod Onesimus furto rapuit, ego me spondeo redditurum, cuius sponsionis, epistola hæc & manus testis est propria, quā non solito more dictaui, sed mea manu ipse conscripsi. Crede igitur mihi pro Onesimo pollicenti.

Hoc

A Hoc autem dico quasi ad extraneum loquēs. Cæterum si ad ius meum redeam, propter sermonē Christi, quē tibi euāgelizaui, & Christianus effectus es, teipsum mihi debes. Qđ si tu meus es, & tua omnia mea sunt, Onesimus quoq; qui tuus est, meus est. Poterā igitur eo uti ut meo, sed uoluntati tuæ relinquo, ut mercedem habeas ignoscendo. a ¶ Ita, etc.] Proprietatē Græcam Latinus sermo nō explicat. Qđ enim ait ναὶ ἀδελφὲ, ναὶ quod dā quasi aduerbium blādiētis est. Nos au-

dicam tibi, quia & ipsum te mihi debes. Itá frater ego te fruar in domino: Réfice uiscera mea in Christo. Cônfidens de obediētia tua scripsi tibi, sciens quoniam super id quod dico facies. Simûl autem & præpara mihi hospitium. Spêro enim per orationes uestras donari me uobis. Sálutat te Epaphras concaptiuus meus in Christo Ie-

tē interpretantes, ita frater, aquatius & dilutius nescio quid magis aliud q̄ id quod est scriptū sonamus. Sicut enim illud Hebraicū, pro quo frequēter Lxx. interpretes trāstulerūt, in lingua sua significat deprecātis affectū: unde nōnunquā Symmachus pro ana, hoc est, obsecro trāstulit: ita & nos eandē in Græca lingua uim patimur, quā Græci sustinēt in Hebræa. Qđ aūt ait: Ego te fruar in dño, aliud multo intelligit q̄ putat. Apostolus non fruit nisi eo qui multas in se hēt continentesq; uirtutes. Et totū quod Christi dicit pro uarietate causarū, sapientiā uidelicet, iustitiā, continentiā, mansuetudinē, tēperantiā, castitatē: has imprecat Philemoni, ut cū his abūdauerit, ipse eo perfruēs impleatur. Et ne putes illam fruitionē dici qua nos sæpe nostri inter nos præsentia delectamur: addidit in dño, ut ex eo quod dñi nomen adiunctū est, intelligeretur & alia esse fruitio, qua quis absq; dño perfruat. b ¶ Refice, etc.]

B Sicut ipse frui uult Philemone in dño, ita uiscera sua Onesimū, quē & superius eodē nomine appellauit, refici uult per Philemonē. Et ambigue dictū, utrū uiscera Pauli in Christo Onesimus sit: an uiscera Pauli Onesimus per Philemonē in Christo reficiēda sint. Si superius accipere uolueris, recte Pauli in Christo uiscera dicent Onesimus, quē in uinculis Christo genuit. Si posterius, in Christo reficiendus est Onesimus à Philemone, dū eius in Christo sermonib. erudit. c ¶ Cōfidens, etc.] Qui præsumit de eo quem rogaturus est, ipsa quodam modo præsumptiōe præiudicat, ne ei negare liceat qđ rogatur. Porro si scit ille qui postulat plusquā rogauit rogatum esse facturum, ideo minora petit, ut habeat rogatus uolūtariam & maiorem præstatione mercedem. Si autem Philemon hæc ad hominis præceptum facit, quanto magis faciet ob dilectionem dei. Vnde merito Apostoli uoce laudatur, quod mādata eius opere præuertat, & possit dicere: Voluntaria oris mei cōplaceant tibi domine, plusq; faciens q̄ præceptū est, uincat eos qui tantummodo imperata fecerunt, & iubētur dicere: Serui inutiles sumus, quod debuimus facere, fecimus. Virginitas quoq; propterea maiori præmio coronat, quia præceptum domini non habet, & ultra imperata se tendit. d ¶ Simul autem, etc.] Non puto tam diuitem fuisse Apostolum & tantis sarcinis occupatū, ut de præparando ageret hospitio, & non una contentus cellula, breue corporis sui spaciū, ædes amplissimas existimaret: Sed ut dum eum spectat Philemon ad se esse uenturum, magis faciat quod rogatus est. Si autem hoc non dispensatorie, sed uere quis existimat imperatum, ut sibi hospitiū præparet, apostolo magis quàm Paulo hospitium præparandum est. Venturus ad nouam ciuitatem, prędicaturus crucifixum, & inaudita dogmata delaturus, sciebat ad se plurimos concursuros: & necesse erat, primum, ut domus in celebri esset urbis loco ad quam facile cōueniretur. Deinde ut ab omni importunitate uacua, ut ampla, quæ plurimos caperet audien-

tium, ne proxima spectaculorum locis, ne turpi uicinia C
detestabilis: postremo ut in plano potius esset sita q̄ in cœnaculo. Quam ob causam eū existimo etiā Romæ in conducto māsisse biennio. Nec parua, ut reor erat māsio, ad quā Iudæorū turbæ quotidie cōfluebāt. e ¶ Spêro enim, etc.] Filiū patri, deus rogatus indulget: & frater sæpe fratris oratione seruatur. Apostolus autem totius ecclesiæ precibus cōceditur, ob eorum qui eum audituri sunt utilitatem. Et hoc donum, nō tam in eum dicit esse qui differt à martyrio ad martyrium præparatus, q̄ in eos ad quos apostolus mittit. Quod aūt crebro Paulus in carcere fuerit, & de uinculis liberatus sit: ipse in alio loco dicit: In carceribus frequēter, de quibus nonnunq̄ domini auxilio, crebro ipsis per 2.Cor.15.d
secutoribus nihil dignum in eo morte inuenientibus dimittebat. Necdū enim super nomine Christiano senatuscōsulta processerāt: necdū Christianū sanguinē Neronis gladius dedicarat. Sed pro nouitate prædicationis, siue à Iudæis inuidētibus, siue ab his qui sua uidebant idola destrui, ad furorē populis cōcitatis, missi in carcerē, rursum impetu & furore deposito laxabantur. Et hoc ita esse ut dicimus, apostolorū acta testantur, in quibus & Felix loquitur ad Agrippā, potuisse dimitti Paulum, si nō appellasset Cæsarē. Et quia nullā inuene Act.25.d
rit causam præter quæstiones quasdā de religione propria, & de quodā Iesu quē Paulus uiuere prædicabat. Ex quo animaduertimus, & à cæteris iudicibus similiter eos potuisse dimitti: id agēte dño ut in toto orbe noua prædicatio disseminaretur. f ¶ Salutat te Epap. etc.]
Id qđ in principio dicebamus, qm̄ ad Colossenses epi D
stola eodem in tēpore, & per eundē esset scripta baiulū literarū, quo ad Philemonē quoq; scriptū est: etiam eorū qui salutantes inducunt nomina docent. Nam & in ipsa ita scribit: Salutat uos Aristarchus cōcaptiuus meus, & Marcus cōsobrinus Barnabę, & Epaphras qui est ex uobis seruus Christi. Et paulo inferius: Salutat uos Lucas medicus charissimus, & Demas: & dicite Archippo: uide ministeriū quod accepisti in dño, ut illud impleas, & memores estote uinculorū meorum. Si aūt ex eo aliquis nō putat pariter scriptas, quod ad Colossenses pauca sint nomina quæ hic nō ferant asscripta: sciat nō omnes omnibus aut amicos esse aut notos: & aliud esse priuatam ad unum hominē, aliud publicā ad uniuersam ecclesiā epistolā fieri. Salutat te inqt, Epaphras cōcaptiuus meus in Christo Iesu. Quis sit Epaphras cōcaptiuus Pauli, talē fabulā accepimus. Aiunt parentes apostoli Pauli de Gyscalis regione fuisse Iudææ: & eos cū tota prouincia Romana uastaret manu, & dispergerent in orbe Iudæi, in Tarsum urbē Ciliciæ fuisse trans- 2.Cor.11.d Philip.3.d
latos: parentū conditionē adolescentulū Paulū secutū: Et sic posse stare illud quod de se ipse testat: Hebręi sunt & ego: Israelitæ sunt & ego, semē Abrahæ sunt & ego. Et rursum alibi: Hebræus ex Hebræis, & cætera quę illum Iudæum magis indicant quàm Tarsensem. Quod si ita est, possumus & Epaphram illo tempore captum suspicari, quo captus est Paulus: & cum parentibus suis in Colossis urbe Asiæ collocatum, Christi postea recepisse sermonem. Vnde ad Colossenses ut supra diximus scribitur: Salutat uos Epaphras qui est ex uobis, seruus Christi, semper solicitus pro uobis in orationibus. Hoc si se ita habeat, & Aristarchus qui concaptiuus eius in eadem epistola dicitur: ad eandem intelligentiam deducetur, nisi forte reconditum aliquid

& sa-

stó Iesu, Marcus, Aristarchus, Demas, Lucas coopera-
tores mei. Grátia domini nostri Iesu Christi cum spiri-
tu uestro.

A & sacratum ut quidā putant in uerbo captiuitatis ostē
dit: quod capti pariter & uincti, in uallem hanc adducti
sint lachrymarū. Quod si neutrū recipitur, ex eo quod
hic additū est in Christo Iesu: possumus suspicari eadē
eum Romæ pro Christo uincula sustinuisse quę Paulū:
& ut uinctū Christi,
ita captiuum quoq;
eius potuisse dici. Aut
certe ita, quod nobi-
lis & ipse sit in aposto
lis, ut Andronicus &
Iulia, de quibus ad Romanos scribitur: Salutate An-
dronicum & Iuliam cognatos & cōcaptiuos meos, qui
sunt nobiles in apostolis, qui & ante me fuerūt in Chri
sto Iesu. Hæc de Epaphra. Cæterum cooperatores euan
gelij & uinculorum suorum, cum ad Philemonem epi
stolam scriberet, Marcum ponit, quem puto euangelij
conditorem, & Aristarchum cuius supra fecimus men
tionem, & Deman de quo in alio loco queritur: Demas
me dereliquit diligens præsens seculum, & abijt Thessa
lonicam. Et Lucam medicum, qui euāgelium & Actus
apostolorum ecclesijs derelinquēs, quomodo aposto-
stoli de piscatoribus piscium, piscatores hominū facti
2.Cor.8.c sunt: Ita de medico corporum, in medicum est uersus
animarum, de quo & in alio loco: Misi, inquit, cū illo
fratrem, cuius laus est in euāgelio per omnes ecclesias,
cuius liber quotienscunq; legitur in ecclesijs, tonens e-
ius medicina non cessat. a ¶ *Gratia domini, etc.*] Sicut à
meliore parte hominis capite numerat̄ populus Israel,
dicente scriptura, secundum capita eorū: ita in toto qui
dē homine & in omni parte sanctorū, gratia est domi-
ni Iesu Christi. Sed à maiori & meliori parte: id est, spiri
tu, per synecdochen, de toto homine dicitur. Gratia du
mini nostri Iesu Christi cum spiritu uestro. Cū autem
in spiritu gratia fuerit, totum facit hominē spiritualem:
ut & caro spiritui seruiat, & anima nō uincatur à carne, C
& redacta simul in substantiam spiritualem adhæreant
domino, quia qui adhæret domino, unus spiritus est.
Interpretatur autem secundum Iudæos Paulus, admi-
rabilis. Timótheus, beneficus. Philemon, mire dona-
tus, siue os panis: ab
ore, non ab osse. Ap-
phia, continens aut li
bertas. Archippus, lō
gitudo operis. Onesi
mus, respondens. E-
paphras, frugifer & uidens siue succrescēs. Marcus, sub
limis mandato. Aristarchus, mōs operis amplioris. De
mas, silens. Lucas, ipse consurgens. Quæ si nomina iu-
xta interpretationē suam uolueris intelligere, non est
difficile, admirabilem atq; beneficum præcipue ad eū
scribere, cui uniuersa concessa sint uitia, & os eius pate-
at ad cœlestem panem. Deinde ad continentem & libe-
ram & ad longitudinem operis, quod nunquam à san
cto labore desistat. Scribere autē pro eo qui respōdeat
testimonio suo, necnō ei cui specialiter epistola dedica
tur, salutari ab ubertate crescente: Et eum qui factus sit
per mandata sublimior illo: qui per maiora opera in
montem usq; succreuerit: ab eo quoque qui posuit cu-
stodiam ori suo, & ostium munitū labijs suis, qui idcir
co forsitan siluit, quia ad modicum Apostolum dereli
querat: Et ad extremum ab eo qui per se ipse cōsurgens
quotidie augeatur, processusq; habeat, dum eius
euangelio orbis implet̄: & totiens crescit,
quotiens auditus & lectus
ædificat.

COMMENTARIORVM HIERO-
nymi in epistolam ad Phile-
monem finis.

A PROOEMIVM COMMENTARIORVM IN EPISTOLAS DIVI PAVLI C

ITERIS tuis mihi curſim allatis,& laboribus & curis in ſacris codicibus deſudare me cogis,iam mihi ſeneſcente corpore,& uiribus laſſeſcentibus Heliodore ſancte: idq; in epiſtolis beati Pauli apoſtoli, quæ & ſcientia prædicatoris & lima iuſtitiæ tam magnæ & prædicando & docendo teſtimonio ſpiritus ſancti prolatæ atq; dilatatæ ſunt, ut comparare aut coæquare ueteri teſtamento & euangelicæ doctrinæ non dubitemus:ipſe enim reuelante ſibi ſpiritu ſancto cognouit, dum ſe raptum eſſe uſq; ad tertium cœlum in corpore aut extra corpus aſſerit: hoc eſt,uſque ad tertiam legem ueteris nouiq; teſtamenti. In corpore aut extra corpus:id eſt,neque per legem naturæ,neque per legem literæ,ſed per ſpiritum ſanctum ei,omnibus apoſtolis minimo, nouiſſime datum per Ieſum Chriſtum dominum noſtrum, per quem habemus acceſſum in gratia iſta, in qua & ſtamus & gloriamur. Nos uero ſimpliciter expoſuiſſe breuibusq; ſermonibus comperies.Eius nempe epiſtolæ magnificentius ab omnibus ſapientibus & interpretantur & prædicantur.

COMMENTARIA IN EPISTOLAM PAVLI AD ROMANOS.

AD ROMANOS

AVLVS ſeruus Ieſu Chriſti uocatus apoſtolus,ſegregatus in euangeliũ dei,qđ ante promiſerat per prophetas ſuos in ſcripturis ſanctis de filio ſuo,qui factus eſt ei ex ſemine Dauid ſecundum carnem: qui prædeſtinatus eſt filius dei in uirtute ſecundum ſpiritum ſanctificationis. Ex reſurrectione mortuorum Ieſu Chriſti, domini noſtri.Per quem accepimus gratiam, & Apoſtolatũ, ad

B

Aulus.] Querimus quare Paulus ſcribat,cũ Saulus antea ſit uocatus? Quod ex more ſanctorum feciſſe credẽdum eſt,qui in uirtutibus proficientes, mutato nomine ſunt uocati,ut eſſent etiam ipſo nomine noui,ut Abraham & Sara & Cephas. Aliter. Paulus.Sicut aliorũ ſanctorũ tam in ueteri q̃ in nouo teſtamento: id eſt,Abraham & Petri & cæterorum, pro profectu & incremẽto meritorum mutata ſunt nomina:ita & Paulus in gratia proficiẽs nomẽ ſibi ipſe mutauit. b ¶ *Seruus Ieſu Chriſti, etc.*] A ſeruo cœpit,exemplum nobis humilitatis oſtẽdẽs, quaſi imitator eius qui exinaniuit ſeipſum,formã ſerui accipiens, & humiliauit ſeipſum, factus obediens uſq; ad mortẽ,propter quod & deus illum exaltauit:& hic per fidele primum ſeruitium meruit apoſtolatum.Item non ſecundũ timorem, ſed ſecũ

Gal.5.d dum dilectionem,ſicut ipſe dicit:Viuo autem iam non ego,uiuit uero in me Chriſtus. c ¶ *Vocatus apoſt.etc.*] Iam in præſentia ad hoc uocatus ut eſſet apoſtolus. Itẽ oſtendit non ſolum uocatũ ſe ad apoſtolatus gratiam, ſed & ſegregatũ in prædicationem gentium,ut ipſe memorat.Nos in gẽtibus,ipſi autem in circũciſione. Vocatus ergo à Chriſto ad apoſtolatũ : ſegregatus autẽ in prædicationẽ gentium,ut oſtendat unã eſſe ſubſtãtiam

Act.13.d patris & filij & ſpiritus ſancti. d ¶ *Segregatus.*] Sicut in Actibus apoſtolorũ ſpiritus ſanctus dicit:Segregate mihi Barnabam & Paulum in opus ad quod elegi eos. e ¶ *In euang.etc.*] Euangelium,Latine bona annunciatio dicitur,natiuitatis ſcilicet Chriſti, paſſionis & reſurrectionis & in cœlũ aſcẽſionis. f ¶ *Quod ante promiſerat,etc.*] Oſtendit ſe Chriſtum non alium prædicare, q̃ eum cuius euangeliũ prophetæ ab Hieruſalẽ promiſerant eſſe uenturum. g ¶ *In ſcripturis, etc.*] Ipſos aſſerit dei prophetas eſſe,& illas ſcripturas ſanctas quę de Chriſto ante cecinerũt. Verũ totus hic locus contra Manichæos facit,ubi dicit, q̃ euangeliũ ante ſit ꝓmiſſum, & per ꝓphetas dei & in ſanctis ſcripturis, & qđ Chriſtus ſecundũ carnẽ ex Dauid ſtirpe,id eſt de Maria uirgine ſit creatus,ſecundum quod prædixerat Eſaias. h ¶ *De filio,etc.*] Multi filij gratia, hic natura: cuius etiã in carne natiuitas diſſimilis cæteris inuenitur, eo quod ex uirgine natus eſt. i ¶ *Qui factus eſt ei ex ſemine Dauid.*] Factus per ſpiritũ ſanctũ. k ¶ *Secundũ,etc.*] Addendo ſecundũ carnem,& Fotinũ excludit & Arium. Si enim ſecundum carnẽ factus eſt,ſecundũ uerbi utiq; ſubſtãtiam factus non eſt. l ¶ *Qui prædeſt. etc.*] Dicendo: in uirtute,oſtendit non ſolitum humanæ naturæ eſſe conceptũ,ſed abſq; uirili ſemine ex uirgine procreatũ.Inferendo autem. m ¶ *Secundum ſpiritum.*] Oſtendit creatorem ſuũ ſpiritum ſanctũ. Itẽ ut ſit in omnibus ipſe primatũ tenens,ſecundũ ſpiritum ſanctificationis prædeſtinatus,ut prior omnib. in incorruptibilitatis uirtute ſurgeret,& uiã reſurrectionis dei filijs aperiret. De quibus ipſe dicit:Quia filij dei cũ ſint filij reſurrectionis. n ¶ *Ex reſurrectione.*] Non omnium reſurgentium,ſed ad Chriſtum pertinentium.In ipſo Chriſto reſurrectionis forma eſt. o ¶ *Per quem accepimus.*] Gratiam in baptiſmo,apoſtolatum,quando à ſpiritu ſancto directus eſt. D Eſa.7.c

ad obediendum fidei in omnibus gentibus pro nomine eius, in quibus estis & uos uocati Iesu Christi: omnibus q̃ sunt Romę dilectis dei uocatis sanctis. Gratia uobis & pax à deo patre et domino nostro Iesu Christo. Primum quidem gratias ago deo meo per Iesum Christū pro omnibus uobis, quia fides uestra annunciatur in uniuerso mundo. Testis enim mihi est deus cui seruio in spiritu meo in euangelio filij eius, quod sine intermissione memoriam uestri facio semper in orationibus meis, obsecrās si quo modo tandē aliquādo prosperū iter habeā in uoluntate dei ueniendi ad uos. Desydero enim uidere uos, ut aliquid impertiar gratiæ uobis spiritualis ad cōfirmandos uos: id est simul cōsolari in uobis per eam quæ inuicē est fides uestra atq; mea. Nolo aūt uos ignorare fratres, quia sæpe proposui uenire ad uos, & prohibitus sum usq; adhuc, ut aliquē fructū habeā in uobis, sicut & in cæteris gentibus. Græcis ac Barbaris, sapientibus & insipiētibus debitor sum: itaq; quod in me promptum est, & uobis qui Romæ estis euangelizare. Non enim erubesco euangelium. Virtus enim dei est in salutē omni credenti: Iudæo primū & Græco. Iustitiā eīn dei in eo reuelatur ex fide in fidem, sicut scriptum est: Iustus autem

A Apostolus enim Græce, Latine missus dicitur. Item recto ordine, accepta gratia, honorem apostolatus meruisse se dicit. *a* ¶ *Ab obediendum fidei.*] Ostendit euangelij gratiam obedientibus prædicandam. *b* ¶ *In omnibus gentibus.*] Apostolatū accepit, ut iam nō legi, sed fidei obedirēt. *c* ¶ *Pro nomine eius, etc.*] Vice nominis eius fungimur, ut ipse ait: Sicut (Ioan. 6.f) misit me pater, & ego mitto uos. Et iterum: (Matt. 10.d) Qui uos recipit, me recipit. *d* ¶ *In quibus estis, etc.*] Et in uobis: id est Romanis apostolatum accepimus. *e* ¶ *Omnibus qui sunt Romæ, etc.*] Hoc est omnibus credentib. quos æqualiter diligit deus sine acceptione personæ Iudæi uel Græci. *f* ¶ *Vocatis sanctis.*] Sā ctis uocatione dei, nō meritis facti. Item idcirco dicit, sanctis, q̄m gratiam spiritus sancti habentib. prædicabat. *g* ¶ *Gratia uobis & pax, etc.*] Talis est ubiq; salutatio eius, ut & commemoret in nobis beneficia dei, & optet in nobis B integra permanere, quia & gratis nobis peccata dimissa sunt, & recōciliati sumus deo per mortē filij eius. Cōmonet etiam pacificos esse debere, unam eademq; gratiā consecutos. *h* ¶ *Primum quidem gratias ago deo meo, etc.*] Natura, deus omnium est, merito & uoluntate paucorū: ut deus Abraham, secundum quod hic suum nominat deum. *i* ¶ *Per Iesum Christum pro omnibus uobis.*] Hoc est, non pro Iudæis solis. *k* ¶ *Quia fides uestra annunciatur in uniuerso mundo, etc.*] Ostendit quomodo Romanorū fides omnibus ecclesijs cognita sit: Vel certe quod eadē fides quam Romani tenent, in uniuerso mūdo ab apostolis prædicetur. Item prudenter laudat, ut prouocet ad profectum: Siue quia omni mundo mirum fuit Romanos credidisse, qui idolorum nimia fuerant cultura possessi, ita ut omnium gentium dijs quas uicerant deseruirent. Sed & simpliciter eorum fidem laudasse credendum est, cuius nunc deuotio demonstrat. *l* ¶ *Testis enim mihi est deus, etc.*] Hoc est, in toto corde meo & prompta deuotione mea deseruio. Si enim uolens hoc ago, mercedem habeo. Siue uerbū hic spiritū nominauit, ut est illud: Verbo domini cœli firmati sunt, & spiritu oris eius omnis uirtus eorum. *m* ¶ *Quod sine intermissione.*] Hic ostēdit se omnia ex dilectione dicturū, ut liberius audiatur, & dat exemplum sine intermissione orandi. *n* ¶ *Obsecrans, etc.*] Qua liberatione ad uos quādoq; perueniam in uoluntate dei. Aliter enim prosperum iter non habeo, nisi me uoluntas dei quæ omnia nouit illuc direxerit, ut aliquem habeam fructum. (Act. 16.g) Vnde in Actibus apostolorū legimus, eos aliò ire uolentes, aliò destinatos. Siue secundum illud Iacobi: (Iacobi 2) Si deus uoluerit & uixerimus, faciemus hoc uel illud. *o* ¶ *Si quomodo tandem, etc.*] Demonstrat se cuncta quæ agebat, ex dei gerere uoluntate. *p* ¶ *Desydero enim ui. etc.*]

Hic ostēdit quomodo eos superius laudauerat qui ad C confirmandum aliquid gratiæ indigent spiritualis. *q* ¶ *Vt aliquid impertiar gratiæ uobis.*] Romanos Petri prædicatione fidem tenentes confirmare se uelle Paulus dicit, non quo minus accepissent à Petro, sed ut duobus apostolis, testib. atq; doctoribus, eorū roboraretur fides. *r* ¶ *Id est, etc.*] Vt per cōmunē fidē inuicē consolemur. *s* ¶ *Nolo enim uos ignorare fratres, quia sæpe, etc.*] Per cōmeantes autē fratres audire potuistis. *t* ¶ *Et prohibitus usq; adhuc.*] Ostendit se occupatū necessitate euangelij prædicandi, Romā adhuc ire non posse. Item prohibitus hic occupatus accipitur, dū alijs prouincijs prædicauerit, sicut ipse exponit in fine epistolæ suæ dicēs: Propter quod & impediebar plurimū uenire ad uos. *u* ¶ *Vt aliquem fructum habeam in uobis.*] Mercedē laboris sui nominat fructum. *x* ¶ *Sicut & in cæteris, etc.*] Subauditur, habeo. D *y* ¶ *Græcis ac barbaris, sapientibus & insipientibus debitor sum.*] Sapientes græcos philosophos, barbaros, insipientes appellat. *z* ¶ *Itaq; quod in me promptum, etc.*] Qui Romæ estis, æque insipientibus ut Græcis euangelizare uult. *a* ¶ *Non enim, etc.*] Recte dicit non se erubescere prædicationem crucis, quæ credētibus dei uirtus est in salutem. Item hoc ad taxationem subtiliter pertinet paganorum: qui cum non erubescant credere deū suū Iouem propter inanem libidinem, in animalia irrationabilia & insensibilia esse mutatum: nobis erubescendum putant dominum propter salutem perditi hominis credere crucifixum, cum in altero horrendū sit dedecus, in altero admiranda pietas atq; uirtus. Simul & illos hæreticos tangit, qui hæc tāquam indigna deo refugiunt, ut hominem indueret quem pro salute humani generis passioni traderet: non intelligentes nihil dignius creatori quàm creaturæ suæ curare salutem: maxime cum ipse per hoc naturæ detrimentū quasi impassibilis senure non possit. *b* ¶ *Virtus enim dei est in salutē.*] Nulla maior uirtus est quàm quæ deuicta morte homini perdito reddit uitam. *c* *Omni credenti.*] Quamuis infirmitas uideaī incredulis. *d* ¶ *Iudæo, etc.*] Siue qd' iustū fuerit, ut quō Abrahā credēs ex gētibus per solā primā fidē saluatus est: ita cæteri credētes saluarent. Siue qd' illud testamentū quod p legē deus uerax pmiserat, debuerat exhibere. *e* ¶ *Iustitia, etc.*] Ostēdit ex fide uniuscuiusq; nostrū, prædicantis fidē posse roborari. *f* ¶ *Ex fide.*] Siue quod ex fide iustificat Iudæus, & in fide gētilis. Et ideo exposuerit ut cacologiæ uitiū declinaret. *g* ¶ *Sicut, etc.*] Nō ex operib. legis. *h* ¶ *Iustus, etc.*] Propterea hoc dicit, quia sine fide: hoc est sine spe retributionis honorum operū, perficere uirtutes nemo poterit: sicut & ipse ad Hebræos perhibēs docet. Sine fide autem

autem ex fide uiuit. Reuelátur enim ira dei de coelo sū-
pēr omnē impietatem & iniustitiam hominū, eōrū qui
ueritatē dei in iniustitia detintē: qūia quod notū est dei,
mānifestū est in illis. Deús enim illis manifestauit. Inuisi-
biliā enim ipsius à creatura mundi per ea quę facta sunt,
intellecta cōspiciuntur: sempiternā quoq; eius uirtus &
diuinitas, ita ut sint inexcusabiles. Quia cum cognouis-
sent deum, nón sicut deum glorificauerunt aut gratias
egerunt, sed euānuerunt in cogitationibus suis, & ob-
scurātum est insipiens cor eorum. Dicēntes enim se esse
sapientes, stūlti facti sunt. Et mutauerunt gloriam incor-
ruptibilis dei, in similitudinē imāginis corruptibilis ho-
minis, & uolucrū & quadrupediū & serpentiū. Prōpter
qd' tradidit illos deus in desideria cordis eorū in immū
diciām, ut cōtumēlijs afficiāt corpora sua in semētipsis.
Quia cōmutāuerūt ueritatē dei ī mēdaciū, & cōluerūt et
seruierūt creaturę potius q̄ creatori, q̄ ē̄st bn̄dictus ī secu
la,

A autem impossibile est placere deo. Credere enim oportet accedentem ad deum, quia est: & inquirentibus se remunerator sit. a ¶ *Reuelatur enim, etc.*] Si dicentibus Manichæis crudelis asseritur deus ueteris testamenti, quia super peccatores uindictam inducat: quomodo hoc loco ab Apostolo dicitur à deo noui testamēti uindictā impijs hominibus inferendam? Vnde monstratur unū eundēq; deum esse noui & ueteris testamenti. Item incipit ad partē gentiū loqui, dicitq; dei iram per euangelium reuelari siue per naturæ testimoniū: nouerunt enim homines & beneficia & plagas expectare de coelo. b ¶ *Super omnem impietatem, etc.*] Tres esse uidētur impietates. Prima & maxima in deum, quæ aut per blasphemiā aut per idololatriam admittitur. Secunda in parētes, aut iniuria aut cōtēptus, sicut scribitur in Leuitico. Si quis dormierit cū uxore patris sui, morte moriatur: ambo impietatē fecerūt. Tertia in
Psal. 21. b extraneos, ut est illud: Et tu remisisti impietatē cordis
B mei. Et plura alia, quæ enumerare perlongū est. Siue omnis impietas, ad diuersas idolorū culturas referenda est, ut impietas quasi ad iniuriam dei: iniustitia uero ad omnia peccata pertinere uideatur. c ¶ *Eorum qui, etc.*] Veritatem nominis dei iniustitia indignæ materiæ detinēte dolorem. Item scientes delinquunt, qui dei ueritate agnita iniuste agunt. d ¶ *Quia quod, etc.*] Ostēdit quomodo omnis homo naturalē habens intellectum, agnoscit esse insequendam substantiam inuisibilem, quæ diuersas in hominib. artes & disciplinas operatur. Quo etiam exēplo inuisibilis deus manifestatur hominibus, ex his operibus quæ operatus est & operatur: simul & mens trinitatis demonstrat imaginē, in qua generat in situm sibi uerbū, & inseparabilē habet sibimet natum uerbum sapientia. Item qd' potest naturaliter scire de deo quod sit, & quod iustus sit. e ¶ *Manifestum est, etc.*] In cōscientijs eorū. Omnis nanq; creatura deū se nosse testatur, & ab alio factā indicat, cuius uoluntati sibi parere necesse sit. Si enim deus summū magnū est, inuisibilis, incōparabilis, incōprehensibilis, inæstimabilis, & qui super omnia sit: id est, cui neq; præponi aliquid neque possit æquari, siue magnitudine siue claritate uel potentia: manifestū est hoc nulli creaturæ posse cōpetere quæ & oculis uidetur, ratione colligitur, & æstimatione iudicatur. Maior aūt omnibus per omnia nulla est creatura, quia omnes se alterutrum uincunt. Alia enim magnitudine, ut coelū, terra. Alia claritate, ut sol, luna uel stella. Alia altitudine, ut mare. Ita ergo peruidetur quia nullum elementū sit deus. Quod autē facta sint, mutabilitas eorum quæ non potest cadere in æternitatē demōstrat. Quod uero non seipsa fecerint, manifestū est: quia si seipsa fecerunt, iam erant anteq̄ fierent ut se facere possent, quod ualde absurdum est dicere. Cum uero uariant, & ordines suos permutant, & alterutrū cedūt: ostendunt se ab uno autore facta, & non suam, sed dñi sui facere uoluntatē, cuius transgredi non possunt im-

perium. f ¶ *Deus enim, etc.*] Virtus enim eius occulta, C
ex his quæ palàm sunt æstimatur. Si enim ea quæ uidētur, tam præclare ab eo facta sunt, ut quidā illa deos putarent & æterna asserere tentarent, quanto magis factorem sempiternum & omnipotentem & immensum esse intelligere potuerūt secundū sapientiæ librum dicentem. Ad cuius magnitudinē, creaturarū comparata, poterit horū creator uideri, etc. g ¶ *Inuisibilia enim ipsius à creatura mundi per ea quæ facta sunt intellecta conspiciuntur.*] Tam euidenter intellecta sunt, ut cōspecta dicantur. h ¶ *Sempiterna quoq; eius uirtus & diuinitas ita ut sint inexcusabiles, quia cū cog. etc.*] Siue per naturam, siue per facturam & rationem. i ¶ *Non sicut deum glorificauerunt, aut gratias egerunt.*] Pro eo quod tales facti sunt, ut deum possint agnoscere si uelint. k ¶ *Sed euanuerunt in cogit, etc.*] Putantes se dei magnitudinem in cogitatione posse comprehendere, euānuerunt in naturali sapore, creaturas pro creatore uenerati. l ¶ *Et obscuratum est insipiens cor eorum.*] Recedentes à lumine ueritatis.
m ¶ *Dicentes enim se esse sapientes.*] Quasi qui inuenissent quomodo inuisibilis deus, per simulacrum D
uisibile coleretur. n ¶ *Stulti facti sunt, & mutauerunt gloriam incorruptibilis dei in similitudinem.*] Non intelligentes nullam similitudinem habere mortale immortalis, & incorruptibile sempiterni. o ¶ *Imaginis corruptibilis hominis & uolucrum & quadrupedum & serpentum.*] Non hominis solum, sed imaginis hominis: & non huius tantum, sed etiam animalium. Hic Iouis cultores appellat, qui eum propter amores fœdissimos in ista asserunt transformatum, & idcirco se illi tales imagines consecrasse, in quibus libidini satisfecit. p ¶ *Propter quod tradidit illos deus in desideria cordis eorum.*] In hoc quod deus tradidisse dicitur proprijs desiderijs peccatores, ostendit non quod ipse sit causa, sed quod per longanimitatem & patientiam non inducendo uindictam, patitur eos secundum cordis sui agere uoluntatem: hoc facit uolens eos ad pœnitentiam conuerti. Item tradere in scripturis dicitur deus, cum non retinet delinquētes propter arbitrij libertatem, sicut in psalmo dicit: Et dimisi eos secundum desideria cordis eorum. q ¶ *In immunditia.*] Quæ est in turpibus ministerijs idolorū. r ¶ *Vt contumelijs afficiant corpora sua.*] Dum sibi in sacramentis eorum, cauteria & combustiones infligunt. s ¶ *In semetipsis.*] Vt quasi amentes ipsi in se, suorum sint uindices delictorum. t ¶ *Quia commutauerunt ueritatem dei in mendacium.*] Commutauerunt uere dei cultum in mendacium idolorum, quæ falso pro dijs coluerunt: & quodammodo stultis mentiūtur esse quod non sunt. u ¶ *Et coluerunt & seruierunt creaturæ potius quàm creatori.*] Non solum dilexerunt, sed etiam seruierunt: sed quicunq; alicuius creaturæ cupiditate uincitur, ipsi seruit. A quo enim quisq; superatus est, huius & seruus est. x ¶ *Qui est benedictus in secula.*] Cui si seruissent, fieri benedicti in secula potuissent. Qui enim fece-

la, amen. Propterea tradidit illos deus in passiones ignominiæ. Nam fœminæ eorum immutauerūt naturalem usum, in eum usum qui est contra naturā. Similitér autē & masculi relicto naturali usu fœminæ, exarserunt in desiderijs suis in inuicē, masculi in masculos turpitudinem operantes, & mercedē quā oportuit erroris sui in semet ipsis recipientes. Et sicut nōn probauerūt deum habere in notitia: trádidit illos deus in reprobum sensum, ut faciānt ea quę non conueniunt, repletos omni iniquitate, malitia, fornicatione, auaritia, nequitia, plenōs inuidia, homicidijs, contentione, dolo, malignitate, susurrōnes, detractōres, deo odibiles, contumeliosos, superbōs, elatos, inuentores malorū, parentibus nō obedientes, insipientes, incompositos, sine affectiōne, absq; fœdere, sine misericordia. Qui cum iustitiā dei cognouissent, non intellexerunt, quoniam qui talia agunt, digni sunt morte: nōn solum qui ea faciunt, sed etiam qui consentiunt facientibus.

Cap. II

PRopter quōd inexcusabilis es ò homo omnis qui iudicas. In quo enim alterum iudicas, teipsum condemnas. Eadem enim agis quæ iudicas. Scimus enim quoniam iudicium dei est secundū ueritatem in eos qui talia agunt. Existimas autem hoc ò homo omnis qui iudicas eos qui talia agunt & facis eā, quia tu effugies iudicium dei? An diuitias bonitatis eius & patientiæ & longanimitatis contemnis? Ignoras quoniam benignitas dei

A rit uoluntatem dei, manet in æternū, sicut ipse manet in æternum. a ¶ *Propterea tradidit, etc.*] Propter causas superius memoratas, in his flagitijs sunt dimissi. b ¶ *Nā fœminæ, etc.*] Omnia peruerterunt in deum peruersi. Neque enim ordinem naturæ seruarunt, qui naturæ dereliquerūt autorem. In fandorum enim idolorum cultura, omīs mali causa est, initiū & finis. c ¶ *Similiter autem & masculi relicto naturali usu fœminæ, exarserunt in desiderijs suis in inuicem, masculi in masculos turpitudinem, etc.*] Effrenata libido modum seruare non nouit. d ¶ *Et mercedem quam oportuit erroris sui in semetipsis recipiētes.*] Sic cucurrit ordo, ut qui dei obliti erant, nec seipsos agnoscerent. e ¶ *Et sicut non probauerunt deum habere in notitia.*] Non nescierunt, sed minime probauerunt. Ille eīn probat se deum habere in notitia, qui semper illum in præsenti habens, peccare non audet. f ¶ *Tradidit illos deus in reprobum sensum.*] Non

B reprobandi sunt traditi in reprobum sensum. g ¶ *Vt faciant ea quæ non conueniunt.*] Homini facere. h ¶ *Repletos omni iniquitate, malitia.*] Iniquitatem & malitiam, principales causas ostendit uitiorū esse. i ¶ *Fornicatione, auaritia.*] Fornicationem autem & auaritiam simul iunxit, quia utrique penè idololatria comparatur nequitiæ. k ¶ *Plenos inuidia, homicidio.*] Pulchre inuidiam homicidio sociauit, quia prima huius criminis, ipsa materia est. l ¶ *Contentione.*] Contentio est, ubi non ratione aliquid, sed animi pertinacia defenditur: & ubi iam non ueritas quæritur, sed proximus fatigatur. m ¶ *Dolo.*] Occulta malitia, blandis sermonibus adornata. n ¶ *Malignitate.*] Malitiæ uotum, uel opus, malignitas appellatur. o ¶ *Susurrones.*] Murmuratores, non in faciem, sed in aurem loquentes. p ¶ *Detractores, deo odibiles.*] Nihil est enim tam odibile deo quám idololatria, cui per similitudinem eradicandi pœna detractionis scripta coniungitur. q ¶ *Contumeliosos.*] Qui ueloces sunt in uerbis iniuriæ. r ¶ *Superbos, elatos, inuentores malorum.*] Qui uult supergredi quod est, superbus est, sicut diabolus perdit seipsum quod est. Qui enim super alios uult esse, hic infra se fiet: & ideo sequitur inuentores malorum, quia semper superbia excogitat & inuenit mala: sicut autor superbiæ per elationem suam inuenit sibi malum quod ante non fuerat. Elatus autem dicitur, qui effertur super mensuras suas. s ¶ *Parentibus non obedientes.*] Veri parentes sunt qui per semen uerbi generant in lucem filios ad uitam æternā. t ¶ *Insipientes, incompositos.*] Qui à fonte sapientiæ recesserūt, necesse est ut inordinatè ferantur.

C u ¶ *Sine affectione, absq; fœdere.*] Affectio est adimpletio charitatis. x ¶ *Sine misericordia.*] Quomodo alijs poterant misereri, qui in se misericordes esse noluerunt. Hæc omnia per ordinem digesta peccata, de illis dicuntur, qui derelinquentes deum, ab eo uicissim sunt derelicti. Caueamus ergo & nos ne quod malum ex his habentes, similiter relinquamur. y ¶ *Qui cum iustitiam dei cognouissent, etc.*] Hic ostendit quomodo unusquisq; hominum sciat se à deo secundum actus proprios iudicādū: in quo & ipse aliū hominem peccātem iudicat atq; condemnat. Item cum ex eo sibi quisq; displicet qđ fecerit malum, dei iustitiam cognouisse dicitur: nō intellexerūt tales ab eo, & si nō in præsenti, tamen in futuro esse puniendos. Si enim intellexissēt, utiq; talia committere timuissēt. z ¶ *Non solum qui ea faciunt, sed et qui consentiunt facientibus.*] Ne quis diceret: hæc non omnia se fecisse, addidit, qui con

D sentiunt facientibus: Sed & qui iustis nō consensit qui iudicabant huiusmodi, tamen idololatriæ consentiendo, quæ omnium horum caput & causa est, omnibus consensisse uidebatur.

Capur II.

PRopter quod inexcusabilis, etc.*] Omnes huiusmodi qui dijudicabant, maxime tamen hi qui habent in reprehendendo iudiciū, iudices & dn̄i conueniuntur. Naturali enim iudicio dignā factis profert unusquisq; sentētiam: omnesq; nouerunt, & innocentiā mereri præmium, & malitiam habere suppliciū. b ¶ *Scimus enim, etc.*] Secundum ueritatem erit iudiciū, quo iudicabuntur huiusmodi qui condemnare in alijs potuerunt quæ ipsi cōmittere non timuerunt. Si enim tu peccator, peccatorem tibi similem iudicas, quanto magis deus iustus te iudicabit iniustum? ne illi mala placere & displicere bona forsitan uideantur: Quippe quem sine personarum acceptione, nec amicis suis, nec angelis legimus pepercisse peccātibus. Humanum aūt iudiciū multis modis corrumpitur: amore, odio, timore, auaritia sæpe iudicij integritas uiolatur: & cōtra iustitiæ regulam interdum misericordia inclinatur. c ¶ *An diuitias bonitatis eius & patientiæ & longanimitatis contemnis? Ignoras quoniam benignitas dei.*] Hic aperte monstratur quare peccatori desideria cordis sui dimiserit deus: & cum possit prohibere peccantem, uel inferre uindictam, mauult conuerti ad pœnitentiam. Item nunquid propterea tibi de impunitate blandiris, quia deus in præsenti non reddit: & tu longitudinē temporis & abundantiam bonitatis intuens, putas iam non esse iudicium?

Audi

dei ad pœnitentiam te adducit? Secundum autem duritiam tuam & impœnitens cor, thesaurizas tibi irã in die iræ & reuelationis iusti iudicij dei, qui reddit unicuiq; secundum opera eius. His quidem qui secundum patientiam boni operis, gloriam & honorem & incorruptionem quærentibus uitam æternam. His autem qui sunt ex contentione, & qui non acquiescunt ueritati, credũt autem iniquitati, irã & indignatio, tribulatio & angustia, in omnem animam hominis operantis malum, Iudæi primum & Græci. Gloria autem & honor & pax omni operanti bonum, Iudæo primum & Græco. Non enim est acceptio personarum apud deum. Quicunquẽ enim sine lege peccauerunt, sine lege peribunt. Et quicunque in lege peccauerunt, per legem iudicabuntur. Non enim auditores legis iusti sunt apud deum, sed factores legis iustificabuntur. Cum enim gentes quæ legem non habent, naturaliter ea quæ legis sunt faciunt: eiusmodi legẽ non habentes ipsi sibi sunt lex: qui ostẽdunt opus legis scriptum in cordibus suis, testimonium reddente illis conscientia ipsorum: & inter se inuicẽ cogitationum accusantium, aut etiam defendentiũ, in die cum

A Audi scripturæ sententiam: Non tardat dominus promissis, sed patienter agit propter uos, nolens aliquẽ perire, sed omnes ad pœnitentiã cõuerti. Bonus est expectando, iustus est puniẽdo. Vnde admonet propheta:
Eccl. 5.b Ne tardes cõuerti ad dominum, neq; differas de die in diem: subito uenit ira eius, & in tẽpore uindictæ disperdet te. Et iterum. Ne dixeris peccaui, & quid accidit mihi triste: est enim altissimus patiẽs redditor. Multi se homines per patientiã dei seducunt, qa nõ uult statim punire peccantes: putatur enim autres humanas minime curare, aut culpas indulgere quia differt. Pleriq; etiam cõtra se calumniantur, cur in præsenti non reddit, non intelligentes qđ si ita fieret, nullus penè hominũ remaneret, nec unq̃ de iniustis fierent iusti. Ideo autem hominibus uidetur deus diu expectare peccantes, quia nos cũ parui temporis simus, annos centum æternitatem pu-
B tamus. Ille autẽ apud quem mille anni pro uno sunt die, centum annos unius horæ suæ spacio nõ coæquat: quapropter hoc paruũ est apud eum, cum etiam homines soleant multo tempore correptionẽ sperare peccantium. a ¶ *Secundum, etc.*] Tu autem impudens æger, ad uulnera maiora abuteris ipso remedio,
Iob. 24.d quia iuxta sententiam beati Iob, pœnitẽtiæ loco abuteris in superbiam. Vnde nõ agnita pietas maius tibi iudicium parat, ut uindictam sentiat qui misericordiam seuire contempsit. Iterum, omne enim cor quod non sentit, induratur. Hoc enim modo indurauit deus cor Pharaonis. b ¶ *Thesaurizas, etc.*] In diem iudicij, iram tibi super iram ipse condis, qui die definito & certo tẽpore apparebit. c ¶ *His quidem qui se. etc.*] Boni operis merces per patientiam expectatur, quia in præsenti uita non redditur. Per fidem enim ambulamus & nõ per speciem. Et tunc erit perfectum opus, si in finẽ usq; durauerit, quia qui perseuerauerit usq; in finem, hic saluus erit. d ¶ *Gloriam & honorem, etc.*] Gloriã, qua sancti fulgebunt ut sol. Honorem, filiorum dei quo nihil est maius, per quem etiam angelos iudicabunt. Incorruptionem, uitæ perpetuæ. e ¶ *Quærentibus uitam æternam.*] Qui per patientiæ opera quærit uitam æternam, ista omnia consequitur. Et qui habet hanc spem, in eo sanctificat se sicut & ille sanctus est. f ¶ *His autem, etc.*] Audiant qui sæpe uicti, animositate contendunt, & timeant in consuetudine pessima permanere, ne ista omnia super eos deputentur: Iam superius dictum est, contentiosum hunc esse specialiter, qui aliquid contra conscientiam suam nititur defensare. g ¶ *Et qui non acquiescunt ueritati, credunt autem iniquitati.*] Euangelicæ ueritati non credunt, & consentiunt iniquitati, ut relicto creatore deseruiant creaturæ. h ¶ *Ira & indignatio.*] In iudicio pœnæ sunt. i ¶ *Tribulatio & angustia.*]

Conscientiæ & infructuosæ pœnitentię, sicut scriptũ est. C
Tunc dicent intra se pœnitentiã agentes, & per angu- Sap. 5.a
stiam spiritus gementes. Item hucusq; sermo dirigit ad omnes naturali obnoxios legi: in quo etiã Iudæi pariter continentur. Idcirco aũt Iudæus gentili anteferturi quoniã præter naturalem legem & Moysi legem scriptam habẽt. k ¶ *In omnem animam hominis, etc.*] Animæ pœnam apostolus comminatur propter hæreticos, qui solam carnẽ delinquere dicunt, & animam negãt posse peccare. Siue anima pro toto homine dicit: Sicut
in Genesi: Iacob cum Gen. 46.a
septuaginta animab. Aegyptũ introisse refertur. l ¶ *Gloria autem & honor, etc.*] Gloria contra iram, honor contra indignationem. Et quod supra incorruptionem, hic pacem appellat. m ¶ *Iudæo, etc.*] Quod supra animã, hic hominẽ nominauit. Primum autẽ pro quidẽ ponit. Siue primum credulitatis tempore
nõ honore. n ¶ *Non est enim personarũ, etc.*] D
Ergo nec gentes sibi de ignorantia falsa, nec Iudæi de legis circuncisione & priuilegio blandiantur. o ¶ *Quicunq; enim sine lege peccauerunt, sine lege peribunt, etc.*] Siue lege literæ, in lege naturæ: hoc loco, peribunt & iudicabũtur: unum uoluit intelligi, quia & qui perit, per dei iudicium perit: & qui iudicatur, peccator perit: sicut scriptũ
est: Quia peccatores peribunt. Nam & similes illos fa- Psal. 38.g
cit dicendo: Non auditores tantum legis iustos esse, sed factores. Et paulo inferius, dicit gẽtes in die domini iudicandas. Quis enim dubitat, tã sub lege positos quàm sine lege degẽtes, nisi Christum crediderint perituros? p ¶ *Non enim auditores legis iusti sunt apud deum, sed factores legis iustificabuntur.*] Reddit rationem quare non sint gentibus meliores. Vnde & nobis timendum est, ne audiẽtes legem & non facientes, cum gentibus pereamus, sicut ipse alibi dicit: Ne cum hoc mundo damnemur. q ¶ *Cum enim gentes quæ legem non habent.*] Ne quis forte diceret, legem non habent, ad quam formam poterũt iudicari. r ¶ *Naturaliter ea quæ legis sunt faciunt.*] Siue de his dicit, qui naturaliter iusti fuerunt ante legem: siue etiam qui nunc boni aliquid operantur. s ¶ *Eiusmodi legem non habentes, ipsi sibi sunt lex.*] Ostendit illos non esse sine lege, ut & gentes inexcusabiles faciat, & Iudæis de proprietate gloriam tollat. t ¶ *Qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis, testimonium reddente illis conscientia ipsorum.*] Natura agit legem in corde per conscientiæ testimonium: siue conscientia testatur legem habere timendo dum peccat, & uictis gratulando peccatis, etiam si nullum hominum uereatur ipse qui peccat. u ¶ *Et inter se inuicem cogitationum accusantium, aut etiam defendentium, etc.*] Dicit altercationes cogitationum esse, cum quid faciendum diutina deliberatione decernimus, & secundum hoc nos in die domini iudican-

A dos, quia bonū malum ue nō ignoraſſe probamur. Si ue cōſcientia & cogitationes noſtræ erūt in die iudicij ante oculos noſtros, tanq̃ quædam hiſtoriæ cognoſcē dæ: aut ipſæ nos accuſabūt, aut etiam excuſabunt, ſicut
Pſal. 49. d ſcriptum eſt: Arguam te, & ſtatuam eam contra faciem tuam.

inter gentes, ſicut ſcriptum eſt.] In Eſaia: Præpoſterato ordi- C
ne ante poſuit teſtimonium quàm diceret ſcriptum: Ita Eſa. 52. b
enim dicentis ſermo dilapſus eſt, ut quod ex propria intentione dicebat, eodem ſenſu ſcriptū repererit. Vel re uera, quorū iniuſtis actibus nomē dei fuerat blaſphematum, ſicut ſcriptū eſt: Polluerūt nomen meum inter gētes: dū dicunt populus dei, inter quas gentes captiui, ſuis peccatis facientibus morabant. Item, ſicut ait: Per bona opera ueſtra benedicitur deus: ita nunc non recte conuerſantibus blaſphematur.

cum iudicabit deus occulta hominum ſecundum euangelium meum, per Ieſum Chriſtum. Si autem tu Iudæus cognominaris, & requieſcis in lege, & gloriaris in deo, & noſti uoluntatem eius, & probas utiliora inſtructus per legem, cōfidis teipſum eſſe ducem cæcorum, lumen eorū qui in tenebris ſunt, eruditorem inſipiētium, magiſtrum infantium, habentem formā ſcientiæ & ueritatis in lege. Qui ergo alium doces, teipſum non doces. Qui prædicas nō furandum, furaris. Qui dicis non mœchādum, mœcharis. Qui abominaris idola, ſacrilegium facis. Qui in lege gloriaris, per præuaricationem legis deum inhonoras. Nomen enim dei per uos blaſphematur inter gentes, ſicut ſcriptum eſt. Circumciſio quidem prodeſt ſi legem obſerues. Si autem præuaricator legis ſis, circumciſio tua præputiū facta eſt. Si igitur præputium iuſtitias legis cuſtodiat, nonne præputium illius in circumciſionem reputabitur? Et iudicabit id quod ex natura eſt præputium, legem conſummans, te, qui per literam & circumciſionem præuaricator legis es. Non enim qui in manifeſto Iudæus eſt, neq; quæ in manifeſto in carne eſt circumciſio, ſed qui in abſcōdito Iudæus eſt, & circumciſio cordis in ſpiritu, nōn litera, cuius laus nō ex hominibus, ſed ex deo eſt.

a ¶ *Secundum euangelium, etc.*] Secundum quod annūcio per Ieſum Chriſtum iudicabit deus. b ¶ *Si autem Iudæus cognominaris.*] Hic conuertit ſe ad Iudęos, docens opere non nomine tātum debere eſſe Iudæum, eumq; eſſe uerū, cuius occulta ſunt bona. c ¶ *Et requieſcis in lege.*] Confidis uel ſecurus es. d ¶ *Et gloriaris, etc.*] Gloriaris te ſolum noſſe deum, eiusq; uoluntatē agnoſcere. e ¶ *Et probas, etc.*] Eligis maiora, & inter minora diſcernis. Quæ enim ꝑ naturam utiliora probantur, utiliora ſunt per legem. f ¶ *Confidis teipſum eſſe ducem cæcorum.*] Quorum cor obſeuratum eſt. g ¶ *Lumen eorum qui in te-*
B *nebris ſunt.*] Ignorantiæ. h ¶ *Eruditorem inſipientiū.*] Qui dei nō habent ſapientiam.

r ¶ *Circumciſio quidem prodeſt, ſi legem obſerues: ſi autem præuaricat. etc.*] Quomodo nihil eſt, ſi prodeſt? Prodeſt tēpore ſuo ſignum: prodeſt ſi iuſtitia cuius eſt ſignaculum, adſit. Cæterum ſine illa ſuperfluū erit, ſiue quia uiuere faciebat Iudæum, & inſanua exterminari antequam ſaperet: ſiue quia in lege faceret eſſe, qa perfecta inuenitur carnis circumciſiōe ceſ- D ſante, ueram illā cordis eſſe uenturam. Et præuaricator legis eſt dum non ſequitur id

i ¶ *Magiſtrum infantium.*] Paruulorum ætate uel ſenſu. k ¶ *Habentem formam ſcientiæ & ueritatis in lege.*] Ad quā ſemper reſpiciens, errare non potes. l ¶ *Qui ergo alium doces, teipſum non doces?*] Similiter gentibus dixerat: Qui enim alium iudicas, teipſum condemnas? Qui in lege requieſcis ò Iudæe, quare tranſgrederis legem? Qui gloriaris in deo, quare inhonoras deum? Qui noſti uoluntatem eius, quare non obtemperas eius uoluntati? Qui probas utiliora, cur inutilia ſectaris? Dux cæcorum, quomodo uiam nō uides rectam? Si enim uideres, per ipſam utiq; ambulares. Si lumen es aliorum, cur non abijcis opera tenebrarum? Eruditor inſipientium, ut quid timorem domini qui eſt initium ſapientiæ, reliquiſti? Magiſter infantium, quomodo puer es in ſenſu? Qui habes formam ſcientiæ ueritatis in lege, quare nec ipſe ſequeris, nec alios ſequi peſſimo exemplo permittis? Quare non conuenit uita tua doctrinæ tuæ, & opus tuum deſtruit fidem tuam? Vnde fiet ut lex à te non cuſtodita, nō ſolum tibi nihil proſit, ſed etiam maioris criminis reum, ſuum contemptorem obtineat. m ¶ *Qui prædicas non furandum, etc.*] Quidam dicunt, abſcondendo ab hominibus furaris Chriſtum. n ¶ *Qui dicis non mœchandum, mœcharis.*] Non eſt una mœchia. Nam omne quod deo debet anima, ſi alicui præterquàm deo reddiderit, mœchatur. o ¶ *Qui abominaris idola, ſacrilegium facis.*] Sacrilegiū eſt quod proprię in deum committitur, quaſi ſacroſancti uiolatio. Item in hoc, inquit, in quo committis ſacrilegium, idololatra eſſe monſtraris. p ¶ *Qui in lege gloriaris, per præuaricationem legis deum inhonoras.*] Exponit ſacrilegium quia dicit. q ¶ *Nomen enim dei per uos blaſphematur*

quod ibi prædictum eſt. s ¶ *Si igitur præputium, etc.*] Viſibilia indigent inuiſibilibus, inuiſibilia nō indigent uiſibilibus: eo quod uiſibilia imago ſunt inuiſibilium: & inuiſibilia ueritas ſint uiſibilium: ideo circumciſio carnis, indiget cordis. Circumciſio autem cordis, non indiget carnis, quia imagine non indiget ueritas: imago autē indiget ueritate. Quæritur ſanè, quare ſit data circumciſio, ſi per ſeipſam non prodeſt. Primū, ut agnoſceretur dei populus inter gentes. Deniq; quando ſoli erant in eremo, circumciſi non fuerunt. Siue ut corpora eorum agnoſcerentur in bello. Nam quod in tali mēbro ſignantor, hæc cauſa eſt. Primum, ne aliud membrum aut debile fieret, aut turpe, quod publice uideretur. Iterum, propter gratiæ promiſſionem, in qua erant per caſtitatem placituri. Siue ut Chriſtus ſignificaretur ex eius ſemine naſciturus, ad quem futura erat iſta carnalis, quæ ſpiritualem habebat afferre: Cuius typū gerens Ieſu Naue, populum ſecundo circumcidere iubetur. t ¶ *Et iudicabit id quod, etc.*] Siue dum literæ circumciſionem ſectaris, circumciſionem ſpiritus accipere dedignaris: ſiue non ſequendo quod lex dicit: hoc eſt ut Chriſto credens, ueram circūciſionē acceperis. u ¶ *Non enim, etc.*] Ipſe eſt uerus. Omnia enim quæ antea circa exteriorē hominem gerebantur, figuram interioris habebant. x ¶ *Et circumciſio.*] De qua ſcriptū in lege eſt: In nouiſſimis diebus circumcidet deus cor tuū, & cor ſeminis tui, ad dñm deum tuum amandum. Et iterum: Deut. 30. b
Circūcidite uos deo ueſtro, & circūcidite præputiū cordis ueſtri. y ¶ *In ſpiritu, etc.*] Non ſecundum literā le- Ibid. 10. d
gis, ſed ſecundum nouum teſtamentum, quod interiora quærit, quæ ſolum uidet deus.

Quid

CAPVT III

Qvid ergo amplius Iudæo est: aut quæ utilitas circuncisionis? Multum per omnem modum. Primum quidem, quia credita sunt illis eloquia dei. Quid enim si quidam illorum non crediderunt? Nunquid incredulitas illorum fidem dei euacuauit? Absit. Est autem deus uerax, omnis autē homo mendax. Sicut scriptum est. Vt iustificeris in sermonibus tuis, & uincas cum iudicaris. Si autem iniquitas nostra iustitiam dei cōmendat, quid dicemus? Nunquid iniquus est deus qui infert iram? Secundum hominem dico. Absit. Alioquin quomodo iudicabit deus hunc mundum? Si enim ueritas dei in meo mendacio abundauit in gloriam ipsius, quid adhuc & ego tanquam peccator iudicor? Et non sicut blasphemamur, & sicut aiunt quidam nos dicere: Faciamus mala, ut ueniant bona. Quorum damnatio iusta est. Quid ergo? Præcellimus eos? Nequaquam. Causati enim sumus, Iudæos & Græcos, omnes sub peccato esse. Sicut scriptum est: Quia non est iustus quisquam: non est intelligens: non est requirens deum. Omnes declinauerunt, simul inutiles facti sunt: non est qui faciat bonum, non est usq; ad unum. Sepulchrum patens est guttur eorum: linguis suis dolose agebant: uenenum aspidum sub labijs eorū. Quorum

CAP. III

A *Qvid ergo amplius est Iudæo: aut quæ utilitas circuncisionis? Multum quidem per omnem modum.*] Ex persona Iudæi interrogantis dicitur respondente Apostolo, multum quidem secundum omnem modum. Ideo autem multum interest: non quia circuncisionem in carne acceperunt, sed quia credita sunt illis eloquia dei. Item reddit rationem quod lex contempta non prosit, & quod carnalis circuncisionis prærogatiua, nullis operibus fulta, sit uana. Interrogat q̄d amplius habeat Iudæus. Ex cuius persona respondetur. Multum per omnem modum. Nam si ipsius sensus est: multū per omnem modū, & omnis homo mendax: quomodo postea cōtrauenit, dicens: Si autem iniquitas nostra iustitiam dei commēdat, quid dicemus? Nūquid iniquus deus? Absit, &c. Postremo, quomodo Iudæos nihil amplius ha-
B bere confirmat, si hic multum habere commemorat? b ¶ *Primum quidem quia credita sunt illis eloquia dei.*] Hoc est is dictum: primum, quod credita sunt illis eloquia dei: & gentibus nulla. c ¶ *Quid enim si quidam illorum non crediderūt? Nunquid incredulitas eorum, fidem dei euacuauit? Absit.*] Fidem
Gen. 12.a promissorum, cum sit dictum Abrahæ. Quia in semine tuo benedicentur omnes gentes. d ¶ *Est autem deus uerax: omnis autem homo mendax.*] Hic omnis, pro maxima
Phil. 2.c parte dicit, sicut: Omnes sua quærunt. Et: Om̄es me de-
2. Tim. 4.b reliquerunt. Lucas est mecum solus. e ¶ *Sicut scriptum est: Vt iustificeris in sermonibus tuis, & uincas cum iudicaris.*] In psalmo quinquagesimo. Hoc testimonium ita posuit pars aduersa, quasi diceret: Propterea ego peccaui, ut tu iustus appareas, me iudicando. Sed uerus sensus sic se habet: quia promiserat se deus sine personarum acceptione in peccantibus uindicare, & quidam eius patientiam mendacium iudicabant: uincit cum iudicauerit, quando eorum facta puniet: in quibus nemo putauerat uindicari. Aliter: Probasti te curam de hominibus habere: qui per prophetam mea abscondita reuelasti, & uicisti eos qui te incuriosum humanorum actuum esse confingunt. Hucusq; obiectio cucurrit: iam incipit Apostolus respondere. f ¶ *Si autem iniquitas nostra, etc.*] Iniquum est, si in illis uindicat: qui ideo peccauerunt, ut illis iustior appareret. Item non quod nostra iniquitas addat iustitiam deo, sed in tempore quando in iudicium cum deo uenimus, non obseruantes præcepta eius, promissionum retributionem fraudamus. Vnde ostenditur deus uerax: quia quæ promisit sanctis, peccatoribus non dat. g ¶ *Qui infert iram.*] Vt in diluuio & Sodoma, ita in iudicio. h ¶ *Secundum hominem dico: Absit.*] Secūdum te, qui taliter sentis. Alioquin quomodo iudicabit deus hunc mundum? Quia iusti-
tia damnabit iniustitiam: si secundum te, humana iniquitate sit iustior. i ¶ *Si enim ueritas dei, etc.*] Hoc est, creuit. k ¶ *Quid adhuc & ego?*] Hoc est, insuper iudicor ego quicunq; mentior homo, qui laudari deberem, si meo mendacio, dei ueritas comprobatur. l ¶ *Tāquam peccator iudicor, etc.*] Vt qui me ita iudicat quasi peccantem, & non sicut quidā nos aiunt dicere: quod quanto maiora mala fecerimus, tanto maiora bona recipiamus. m ¶ *Faciamus mala.*] Hoc fortassis ideo putabant: quia nō intellexerūt quod quidam dicebat: Vbi Rom. 5.d abūdauit peccatum, superabundauit gratia. n ¶ *Quorum damnatio iusta est.*] Quid iustius, quàm ut hanc pœnam sentiant, quā nos negare mentiti sunt: qui nihil magis quàm iustum dei iudicium prædicamus. o ¶ *Quid ergo? Præcellimus eos? Nequaquā, etc.*] Nos ex Iudæis nullā unde maiores simus inuenio causam. Hoc enim inuestigauit ratio, sub peccato esse D & Iudæos & Græcos: quod non ratione sola colligimus, sed etiam de Iudæis testimonio comprobamus. Item hoc ostendit: quomodo Iudæi licet legem & prophetas haberent, nihil tamen amplius quàm gentes habeant, quia omnes similiter peccauerunt, & egent gloria dei. p ¶ *Sicut scriptum est: Quia, etc.*] In psalmo tertiodecimo. Psalmus iste unde hoc testimonium sumptum est, de insipiente loquitur: quod testimonium in aduentu Christi, præcipue ostendit impletum, tempore scilicet passionis, quo nullus iustus cum putaretur, puto inuentus sit. q ¶ *Non est intelligens, etc.*] Qui nō requirit fundamentum, necesse est ut declinet. r ¶ *Omnes declinauerunt.*] Qui non intelligit, nō requirit: seu ideo, non intelligit, quia non quærit. Deus autem tunc requiritur, cum eius uoluntas inquiritur: quia omnis qui peccat, non uidit eum, nec cognouit eum: eo quod qui peccat, domini sui non cognoscit uoluntatem. Nam & uulgo nesciri dicitur, cuius uoluntas ignorata est. s ¶ *Simul inutiles facti sunt.*] Inutiles ad opus, ad quod fuerunt procreati. t ¶ *Non est qui faciat bonum, etc.*] Nec Apostolus. Item si non est qui faciat bonum, quomodo inferius, plebem suam arguit deuorantes, & inopum consilium confundentes? Plebs enim dei non erat, si bonū non faciebat: maxime cum iusta ibidem generatio appelletur. Hoc magis ad psalmi expositionem pertinet, quàm ad Apostoli causam. u ¶ *Sepulchrum patens est guttur eorum.*] Fœtore doctrinæ suæ & adulatione contaminans, & interficiens audientes. Ideo enim sepulchrum diligenter clauditur, ne adhuc uiuentibus exhalatione sua generet pestem. x ¶ *Linguis suis dolose agebant.*] Aliud ore promittentes, aliud corde uolutantes. y ¶ *Venenū aspidum.*] Horum serpentium pessimum dicit esse uenenum. z ¶ *Sub labijs eorum.*] Hoc est, in corde.

Quòrum os maledictione & amàritudine plenum est: uèloces pedes eorum ad effundendum sanguinem. Cònritio & infelicitas in uijs eorum, & uiam pacis non cognouerunt: nòn est timor dei ante oculos eorum. Scimùs autem quoniam quæcunq; lex loquitur: his qui in lege sunt, loquitur. Vt òmne os obstruatur, & subditùs fiat omnis mundus deo: qùia ex operibus legis non iustificabitur omnis caro coram illo. Pèr legem enim cognitio peccati. Nùnc autem sine lege iustitia dei manifestata est, testificàta à lege & prophetis. Iustitià autem dei per fidem Iesu Christi, in omnes & super omnes qui credunt in eum. Non ènim est distinctio. Omnès enim peccauerunt & egent gloria dei. Iustificàti gratis per gratiam ipsius, pèr redemptionem quæ est in Christo Iesu: qùem proposuit deus propiciatorèm per fidem in sanguine ipsius, ad ostensionem iustitiæ suæ proptèr remisionem præcedentium delictorum in sustèntatione dei, ad ostensionem iustitiæ eius in hoc tempore: ut sit ipse iustus & iustificàns eum, qui ex fide est Iesu Christi. Vbi est èrgo gloriatio tua? Exclusa est. Pèr quam legem? Factorum? Non. Sèd per legem fidei. Arbitràmur enim iustificari hominem per fidem sine operibus

A a ¶ *Quorum os maledictione.*] Non est unius generis maledictio. Quicquid enim malo uoto dicitur, sine dubio male dicitur. b ¶ *Et amaritudine plenum est.*] Amaritudo contraria est dulcedini uerborum dei. c ¶ *Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem.*] Siue simpliciter homicidas dicit: siue interficientes animas adulando. Unde in actibus (Act. 20. f) apostolorũ dicit Paulus: Mundus sum ab omni sanguine. Non enim subterfugi, quo minus uobis annunciarem omne consilium dei. d ¶ *Contritio & infelicitas, etc.*] Conteruntur & infelices fiunt animæ in doctrinis eorum, uel in exemplis conuersationis eorũ. e ¶ *Non est timor dei ante oculos eorum.*] In timore dei cõclusit: qui si timorem dei semper ante oculos habuissent non utiq; deliquissent. Neq; enim audet seruus domino præsente peccare. f ¶ *Scimus autem quoniã quæcunque lex loquitur, etc.*] Ne dicerent, hæc in psalmo de gentibus dicta, ostendit B quę in lege dicta sunt: his qui in lege sunt, loqui. Quæritur sanè, quomodo Iudæi dixerunt, deum non esse. Non utiq; uerbo dixerunt, sed opere. Nam confitentur quidem se nosse, factis autem negant. Ergo gentes hic non appellat: qui iam de illis talia dixerat in propria causa. g ¶ *Vt omne os obstruatur.*] Non solum gentium, sed etiam Iudæorum: dum non habent unde gloriari possint. h ¶ *Et subditus fiat omnis mundus deo.*] In confessione peccati. i ¶ *Quia ex operibus legis, etc.*] Modo non iustificatur. Siue opera legis, circumcisionem dicit, sabbatum, & cæteras ceremonias: quæ non tam ad iustitiam, quàm ad carnis lætitiam pertinebant. Item non contraria sibi dicit Apostolus, superius dicens: Qui ostendunt opus legis in cordibus suis: Et nunc dicit: Ex operibus legis nõ iustificari omnem carnem. Carnem accusat, cuius prouidentia legi dei subijcere non potest. Lex enim ostendere nouit peccatum: non tamen ostendit qualiter debeat obseruari, & iterum punire noxia, non dans ueniam pœnitenti. Christus autem remissionem peccatorum donat credentibus, & docet quomodo debeant carnis uitia uitari, atq; prudentia resecari. k ¶ *Per legem enim.*] Non remissio est peccati, sed cognitio. Ideo enim per legem quid sit peccatum, agnoscitur: quia aut in obliuione erat lex naturæ, aut ante legem literæ leuiora quæq; non cognoscebantur esse peccata: id est, quæ alijs non nocebant: ut concupiscentia, ebrietas, & cætera huiusmodi. l ¶ *Nunc autem sine lege, etc.*] Hoc est quod dicit: quia iustitia quæ in Christo manifestanda erat, in lege naturali non erat cognita. Testimonia autem legis Moysi & prophetarum annunciatione prædicantur. Item sine lege literæ iustitia manifestata: quæ nobis gratis à deo donata est: non nostro labore quæsita, & apertius per exempla Christi, euidentiora patefacta, quæ latebant in lege. m ¶ *Testificata à lege & prophetis.*] Siue iustitia hæc prædicata est à lege & prophetis, in nouissimis temporibus esse uentura: siue cognitio peccati, à lege & prophetis testimonium accepit. C n ¶ *Iustitia autem dei, etc.*] Iustitia, qua creditur Christo. o ¶ *Non enim est distinctio.*] Inter Iudęum & Græcum. p ¶ *Omnes enim peccauerunt & egẽt etc.*] Quia non habẽt suã. q ¶ *Iustificati gratis per gratiã ipsius.*] Sine ulla operum actione per baptismum, quod omnibus non merentib. gratis peccata donauit. r ¶ *Per redemptionem quæ est in Christo Iesu.*] Qua nos redemit sanguine suo de morte: cui per peccatum uenditi fueramus, secundum Esaiam dicentem: Pecca- (Esa. 52. a) tis uestris uenundati estis. Quam mortem Christus meit: quia non peccauit. Omnes autem rei eramus morti: cui se ille indebite tradidit, ut nos suo sanguine redimeret. Vnde propheta prædixerat: Gratis uenundati estis & sine D pecunia redimemini. Hoc est, quia nihil pro uobis accepistis, & Christi estis sanguine redimendi. Simul illud notandum: quia redemit nos, nõ emit: quia ante per naturam ipsius fueramus, licet simus uostris ab eo alienati delictis. Tunc sanè fructuosa erit redemptio nostra, si peccare cessemus. s ¶ *Quem proposuit deus.*] In promptu ante oculos omnium posuit: ut qui redimi uult, accedat. t ¶ *Propiciatorem per fidem, etc.*] Vt propicietur eis qui credunt se eius sanguine liberandos. u ¶ *Propter remissionem præcedentium delictorum.*] Propterea passus est Christus, ut propositum dei sedaret: quo tandem punire decreuerat peccatores. x ¶ *In sustentatione dei, ad ostensionem iustitiæ eius in hoc tempore.*] Vult ostendere deum quidem ad hoc expectasse, ut tandem se corrigerent delinquentes. Illos uero male usos patientia dei, in maiora prolapsos esse peccata. Vnde Iob ille iustissimus suo tempore ait de peccatore: Dedit ei (Iob. 34. b) deus locum pœnitentiæ, & ille abutitur eo in superbia. y ¶ *Vt sit ipse iustus & iustificans eum, etc.*] Qui solus iustus inuentus est, & quem ipse iustificauerit: non ex operibus, sed ex fide. z ¶ *Vbi est ergo, etc.*] Ad Iudæum loquitur: ne glorieris te operibus meruisse iustitiam. Item interrogatio Iudæi est. Et respondetur ab Apostolo: Exclusa est. Item Iudæus interrogat. a ¶ *Per quam legem? Factorum?*] Id est, naturalem. Opera legis refelluntur ab Apostolo. b ¶ *Non. Sed per legem fidei.*] Per quam legem? Factorum? Non, subauditur, est, sed per legem fidei. Legem, dicit statum fidei terminum, hoc est, nouum testamentum. c ¶ *Arbitramur enim iustificari hominem per fidem sine operibus legis.*] Certi sumus, uel iudicamus. Abutuntur quidam hoc loco ad destructionem operum iustitiæ, solam fidem posse sufficere affirmantes: cum tamen alibi dicat Apostolus: Si habuero (1. Cor. 13. a) omnem

operibus legis. An Iudæorũ deus tantum? Nõne & gentium? Imò & gentium. Quoniam quidem unus est deus qui iustificat circũcisionẽ ex fide, & præputium per fidem. Legem ergo destruimus per fidem? Absit. Sed legem statuimus.

Cap. IIII

QVid ergo dicemus inuenisse Abraham patrem nostrum secundũ carnẽ? Si enim Abrahã ex operibus legis iustificatus est: habet gloriã, sed non apud deum. Quid enim dicit scriptura? Credidit Abrahã deo, & reputatũ est illi ad iustitiã. Ei autem qui operatur, merces non imputatur secundũ gratiam, sed secundũ debitũ. Ei uero qui non operatur, credenti autem in eum qui iustificat impium, reputatur fides eius ad iustitiam secundum propositum gratiæ dei: sicut & Dauid dicit beatitudinem hominis cui deus accepto fert iustitiam sine operibus: Beati quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata Beatus uir cui nõ imputauit dñs peccatum. Beatitudo ergo hæc in circuncisione tantum manet: an etiam in præputio? Dicimus enim: quia reputata est Abrahæ fides ad iustitiam. Quomodo ergo reputata est ei, in circuncisione, an in præputio? Non in circuncisione; sed in præputio. Et signum accepit circuncisionis, signaculũ iustitiæ fidei, quæ est in præputio.

Vt

A omnem fidem, ita ut montes transferam: charitatem autem non habeam, nihil mihi prodest. In qua charitate, alio loco legis asserit plenitudinem contineri, dicens: Plenitudo legis est charitas. Quod si hæc eorum sensui uidentur esse contraria: sine quibus operibus legis, Apostolus iustificari hominem per fidem dixisse credendus est, scilicet circuncisionis uel sabbati, & cæterorum huiusmodi: non absq; iustitiæ operibus: de quibus beatus Iacobus dicit: Fides sine operib. mortua est: hic autem de illo dicit: qui ad Christum ueniens sola cũ primum credit fide saluatur. Addẽdo autem, operibus legis: ostendit esse etiã gratiæ opera. a ¶ *An Iudæorum deus tantum? Nonne & gentium?*] Nunquid Iudæos solos deus creauit: aut de illis solis curam gerit? Nam & gentes peccauerũt & uos, & si uos conuertimini, & illi. Si uobis uenit Christus ex lege promissus, & illis. Nam & fre-
B quenter prophetæ etiam de Iudæorũ uocatione dixerunt. b ¶ *Imò & gentium.*] Pulchre modum seruauit in uerbis. Imò dixit: ut ostenderet magis gentes quamuis non erant circuncisi. Et Abraham ante circuncisionem iustus. Et reddit rationem ne Iudæos excludere uideretur. b ¶ *Quoniam quidem unus deus qui iustificat.*] Vtriq; uni deo & uni Christo credidistis. d ¶ *Circuncisionem ex fide præputium per fidem.*] Ipsum est ex fide & per fidem: sed usus scripturarum hic est, ut in ijsdem causis mallent mutare quam repetere sermonem: sicut in Daniele scriptum est: Propter Abraham seruum tuum & Isaac dilectum tuum, & Israel sanctum tuum. e ¶ *Legem ergo destruimus per fidem? Absit. Sed legem statuimus.*] Non contraria sibi Apostolus dicit, superius asserens exclusam esse umbram & typum legis præsenti ueritate: nunc autem infert approbare se legem in quo ipse testimonium perhibet. Abraham, non ex operibus legis, sed ex fide iustificatus est. Item, legem ergo quæ circuncidi præcipit superfluam iudicamus. Absit. Imò stare faciamus, dum probamus uerum esse quod dixit: legem legi, testamentum testamento: circuncisionem circuncisioni successuram.

CAP. IIII

QVid ergo dicemus inuenisse Abraham.*] Reuocauit illos ad caput circuncisionis: ut quod initio constitue rit adhibeatur in toto. g ¶ *Patrem nostrum.*] Patrem secundum carnis circuncisionem. Nam fides in mente consistit. h ¶ *Secundum carnem.*] Dicens secundum carnem, ostendit traducem carnis esse non animæ. i ¶ *Si enim Abraham ex operibus legis iustificatus est.*] Si ex eo quod se circuncidit iustificatus est, nihil illi deus donauit, sed ex se habuit gloriam. Aliter. Si iussa perfecit apud semetipsum habet gloriam, non apud deum. C

k ¶ *Habet gloriam, sed non apud deum.*] Dicens: habet gloriam, sed non apud deum: ostendit eum ex operib. suis gloriam habere, & non ex deo. l ¶ *Quid enim scriptura dicit: etc.*] Tam magna fuit fides Abrahæ, ut & pristina ei peccata donarentur, & sola præ omni iustitia doceretur accepta, & tanto deinceps amore flagrauit: ut super omnia se opera præparet. m ¶ *Et reputatum est ei ad iustitiam.*] Et ideo habet gloriam apud deum, secundum quod lex probauit. n ¶ *Ei autem qui operatur, merces non, etc.*] Debitoris enim est facere quæ iubentur, & nisi paruerit, damnatur: si autem fecerit, non habet gloriam: quia inutilis adhuc seruus dicitur, qui nihil amplius quàm præceptum est operatur. Aliter. Non illi gratis donatur iustitia, sed merces redditur. o ¶ *Ei uero qui non operatur: etc.*] Conuertentem impium, per solam fidem iustificat D
deus, non opera bona quæ non habuit. Alioquin per impietatis opera fuerat puniendus. Simul attende, quia non peccatorem dicit iustificari per fidem, sed impium: hoc est nuper credentem asseruit. p ¶ *Secundum propositum, etc.*] Qui proposuit gratis per solam fidem peccata dimittere. q ¶ *Sicut & Dauid, etc.*] Magna beatitudo est sine labore legis & pœnitentiæ dñi gratiam promereri: sicut si quis aliquam dignitatem gratis accipiat. r ¶ *Cui deus accepto, etc.*] Ad hoc fides prima ad iustitiam reputatur, ut de præterito absoluatur, & de præsenti iustificetur, & ad futura fidei opera præparetur. s ¶ *Beati quorum remissæ, etc.*] Quod pœnitetur, nõ tenetur, & quod tegitur, non apparet, & idcirco minime imputatur. Quidam dicũt remitti per baptismum, tegi laboribus pœnitentiæ, non imputari per martyrium. Alij autem dicunt, remissis per baptismum peccatis, augeri charitatem in deo, quæ operit multitudinem peccatorum, & deinceps non sinit imputari, dum bonis quotidie operibus, mala præterita superantur. t ¶ *Beatitudo ergo, etc.*] Vult istã beatitudinem tribus temporibus assignare: naturæ, & circuncisionis, & Christianitatis. u ¶ *Dicimus enim, etc.*] Omnes enim confitemur & consentimus: ut quod ratio de Abraham inuenerit, hoc de cæteris obseruemus. x ¶ *Quomodo ergo reputata, etc.*] Videamus utrum circũcisio ex iustitia, an iustitia ex circuncisione sit nata. y ¶ *Non in circuncisione, etc.*] Quia ante iustus, quàm circuncisus. z ¶ *Et signũ accepit etc.*] Ne dicerent: ergo superflue circũcisus est: signum ait esse iustitiæ, non augmentum. a ¶ *Signaculũ iustitiæ.*] Signaculũ accepit illius iustitiæ, quam præputium fides meruit. Perfecta enim fuit, ut signaculũ mereretur. Sem

per

A per enim res plena signatur. Siue ut ostenderet: quàm iustus & fidelis esset, qui dolorem sibi ex mandato dei non dubitauit inferre. Non puteris superfluum quod ab essentiarum domino iubebatur: sicut nec parricidium credidit impium, quod fons praeceperat pietatis.

k ¶ *Qui contra spem in spe credidit.*] Contra spem naturae C est: ut centum annorũ homo ex muliere aeque iam fessa, quae etiam in iuuentute sterilis fuisset: semen suum sicut stellas coeli crederet esse futurum. l ¶ *Vt fieret pater multarum gentium: secundum quod dictum est ei: Sic erit semen tuum.*] Qui nec unius filij tã per se esse poterat pater.

Vt sit pâter omnium credentium per praeputium, ut reputetur & illis ad iustitiam, & sit pater circuncisionis, nõ his tantum qui sunt ex circuncisione, sed & his qui sectã-tur uestigia fidei, quae est in praeputio patris nostri Abrahae. Nôn enim per legem promisio Abrahae aut semini eius, ut haerês esset mundi: sed per iustitiam fidei. Si enim qûi ex lege haeredes sunt, exinanita est fides, abolita est promisio. Lêx enim irã operatur. Vbi ênim non est lex, neq; praeuaricatio. Ideo ex fide ut secundum gratiam firma sit promisio omni semini. Non ei qui ex lege est solum, sed & ei qui ex fide est Abrahae, qui est pater omniũ nostrum: sicut scriptũ est: Quia patrem multarũ gẽtium posuit te, antê deum cui credidisti, qûi uiuificat mortuos, & uôcat ea quae non sunt, tanquã ea quae sunt. Qûi contra spem in spe credidit, ut fiêret pater multarum gentiũ: secundum quod dictum est ei: Sic erit semen tuum sicut stellae coeli, & tanquã arena maris. Et nôn infirmatus est in fide: nêc considerauit corpus suũ emortuum: cum ferè centum esset annorũ, & emortuam uuluam Sarae. In rêpromissione etiam dei non haesitauit diffidentia, sed confortatus est fide: dans glôriam deo, plenissime sciẽs, quia quaecunq; promisit deus, potens est & facere. Idêo & reputatum est illi ad iustitiam. Nôn est autem scriptũ tantum propter ipsum: quia reputatum est illi ad iustitiã, sed & propter nos quibus reputabitur, crêdentibus in eum qui suscitauit Iesum Christum dominum nostrum à mortuis, qûi traditus est propter delicta nostra; & resurrexit propter iustificationem nostram.

Caput v

IVstificâti igitur ex fide, pâcem habeamus ad deum per

a ¶ *Vt sit pater omnium credentium per praeputiũ: ut reputetur & illis ad iustitiam, & sit pater circuncisionis: etc.*] Vt omnes qui ex gentibus credunt, filij sint Abrahae: dum & illis sola fides ad iustitiam reputatur: Erunt & ipsi circuncisi, sed corde. Siue quia in praeputio iustus fuit, ut esset incircuncisorum pater, & circuncisus iustus permansit, ut circuncisorum iustorũ fuerit pater. b ¶ *Non enim per legem promissio Abrahae aut semini eius.*] Hic enim legẽ ipsam circuncisionem appellat: eo quod possit om̃e praeceptum, lex intelligi. c ¶ *Vt haeres esset mundi, sed per iustitiam fidei.*] Siue ut in semine eius, quod est Christus, benedice-
B rentur omnes gẽtes: quae illi in haereditatem à patre sunt datę. Siue ut cum eo recumbant gentes, in regno coelorum. d ¶ *Si enim qui ex lege haeredes sunt, exinanita est fides: abolita est promissio.*] Si illi soli ot uos uultis circuncisi haeredes sunt: non impleuit deus promissum Abrahae, ut pater esset multarum gentium, & si ita est, iam uidebitur deo sine causa credidisse. e ¶ *Lex enim iram operatur.*] Quia iniustis est posita, & magis grauauit peccare uolentes, quàm absoluit per scientiam cumulando delicta. Si enim caeci essetis, peccatum non haberetis. f ¶ *Vbi enim non est lex, nec praeuaricatio, etc.*] Cum ergo fides exinaniri non potest, nec promissio aboleri, non est ex lege haereditas, sed ex fide. Lex enim non donat peccata, sed damnat, & ideo non potest omnes gentes filios facere Abrahae: quia secundum quod omnes sub peccato inuenti sont, omnes erant utiq; puniendi. Fides aotem dimissis per gratiam peccatis, omnes credentes filios efficit Abrahae: siue quia non est quod praeuaricetur, ubi lex non est: siue non est quod uindicetur, ubi lex necessaria non est. g ¶ *Ante deum cui credidisti.*] Ante deum qui pater est omnium credentium. h ¶ *Qui uiuificat mortuos.*] Hic mortuus ad generandum dicit, ut praesenti conueniat causae. i ¶ *Et uocat ea quae non sunt.*] Quamuis & in principio uocauerit qoae non erant, & statim esse coeperunt: tamen hic de filij desperata conceptione significat: quia iam non erant eis tempora generandi.

m ¶ *Et non infirmatus est in fide.*] Quaeritur quomodo Abraham iam emortuo corpore, filios de Cetura generauerat, qui de Sara ante non potuit? Idcirco de Sara non genuit: quia & senex erat & sterilis: in illa uero quasi in iuuene, cursu naturae, facile potuit generare. n ¶ *Nec considerauit corpus suum emortuum: cum ferè centum esset annorũ, & emortuam uuluam Sarae.*] Nihil naturae cõsiderat fides: quia omnipotentem nouit esse qui dixit. o ¶ *In re promissione etiam dei non haesitauit diffidentia, sed cõfortatus est fide.*] Nec de se, nec de senectutis impossibilitate, nec de promissionis magnitudine dubitauit. D p ¶ *Dant gloriam deo, plenissime sciẽs: quia quaecunque promisit deus, potens est & facere.*] Tanquam de recepto gratias agens. q ¶ *Ideo & reputatum est illi ad iustitiam.*] Quia tam perfecte & firmiter credidit. r ¶ *Non est autem scriptum tantum propter ipsum: quia reputatum est, etc.*] Non ut eius solum fidem sciremus, qua domino placuit: qui a deo etiam tentatus est, ut & ipse se nosset, & nos sequeremur. s ¶ *Credentibus in eum qui suscitauit Iesum Christum dominum nostrum à mortuis.*] Si tam perfecte crediderimus Christum à mortuis resurrexisse: quomodo ille credidit corpus suum posse ad generandum uiuificari iam mortuum. t ¶ *Qui traditus est propter delicta nostra, & resurrexit propter iustificationem nostram.*] Quia morte sua nostra peccata aboleuit, & in ea qualitate qua mortuus est, necessario resurgens apparuit: ut iustitiam credentium confirmaret.

CAPVT V

IVstificati igitur ex fide.*] Pertractata causa quare nemo eorum ex operibus iustificatus sit, sed omnes ex fide: quod exẽplo Abrahae probat: cuius se filios esse soli Iudaei putabant: ostendit ratione quod non genus nec circuncisio, sed fides faciat filios Abrahae: qui ex sola prima fide iustificatus est. Qua ratione cõclusa, pacẽ eos habere hortat: quia nemo suo merito, sed omnes aequaliter dei gratia sunt saluati. x ¶ *Pacẽ habeamus ad deũ, etc.*] Vel subiecti simus utriq; deo: siue pacem dei non

tantum

per dominum nostrum Iesum Christum: pêr quem & accessum habemus per fidem in gratiam istam in qûa stamus, & gloriâmur in spe gloriæ filiorum dei. Nôn solum autem, sed & gloriamur in tribulationibus: scientes quod tribulatio patientiam operatur: patientia autem probationem, prôbatio uero spem. Spes autem nõ con fundit: qûia charitas dei diffusa est in cordibus nostris pêr spiritum sanctum, qui datus est nobis. Vt qûid enim Christus cum adhuc infirmi essemus secundum têmpus, prô impijs mortuus est? Vix eñ prô iusto quis moritur: nâm pro bono forsitan quis audeat mori. Cômmẽdat autem charitatem suam deus in nobis: quôniam si cum adhuc peccatores essemus, secundũ tempus Christus prô nobis mortuus est: multo igitur magis iustificati nunc, in sangûine ipsius salui erimus ab ira per ipsum. Si ênim cum inimici essemus, recõciliati sumus deo per mortem filij eius: multò magis reconciliati, salui erimus in uita ipsius. Nôn solum autẽ, sed & gloriamur in deo per dominũ nostrum Iesum Christum, per quem nunc recõciliationem accepimus. Prôpterea sicut per unum

hominem

A tantum seculi habeamus. *a* ¶ *Per quem & accessum habemus per fidem in gratia ista.*] Per quem accessimus prope, qui eramus longe. *b* ¶ *In qua stamus.*] Qui ante iacebamus. *c* ¶ *Et gloriamur in spe gloriæ filiorum dei.*] Gloriamur nos sperare filiorum dei gloriam possessuros. Tantumq; est quod speramus, quantum ex se nullus auderet, ne nõ spes, sed blasphemia putaretur: eo quod multis pro sua magnitudine incredibile uideatur. *d* ¶ *Non solum autem, sed & gloriamur, etc.*] Non solum in gloriæ spe, sed etiam in saluberrimis tribulationibus gloriamur, magnitudinem præmij cognoscentes: sicut Iacobus ait: Omne gaudium existimate fratres, & reliqua. Vnde & gaudere debemus aliquid pati pro nomine dei, ut acquiramus de tribulatione finiẽda præmium infinitum. Consideratione enim præmij, nullum possumus cõdignum æstimare laborem. Nam & sci-

B mus homines propter aurum ultro se ad bestias deputare: quod tamen in æternum non poterunt possidere: quanto magis nos exemplo apostolorum in tribulationibus gaudere debemus? Quæ quidẽ cum sint temporales, æternam salutem acquirunt, & à doloribus liberant sempiternis. Cum multi propter spem paruæ salutis, & curam corporis, maximos sustinuerint cruciatus: nec tamen perfectam possunt consequi sanitatem: quæ etiam si prouenerit, paulopost morte intercedente soluetur. Habemus ergo unde honeste & sine periculo gloriemur. Magna enim gloria est de imis ad summa crescere: de nihilo ad maxima peruenire: de limo ad cœlum, & de seruitute uocamur ad regnum: si tamen omni seculi gloria & iucunditate contempta: in illo solo quod nobis promittitur, gloriemur. Quod & si feceritis, tale est, quale si quis nummo plumbeo contempto, gemmam regiam consequatur: quanquam nec sic sit digna comparatio: quia quamuis hic precium distet, tamen manet utriusq; corruptio: ibi uero incorruptibilibus corrupta, & æternis caduca mutantur. *e* ¶ *Probatio uero spem: spes autem non confundit.*] Spes futurorum omnem confusionem expellit. Vnde probatur non habere spem, qui præceptis confunditur Christi. *f* ¶ *Quia charitas dei diffusa est in cordibus nostris.*] Magnitudo beneficiorum excitat in se magnitudinem charitatis: quæ perfecta confidit, & timere non nouit. Item manifeste hoc ostendit: quia quæcunq; hominibus à deo patre donãtur, per spiritum sanctum tribuuntur. *g* ¶ *Per spiritum sanctum, qui datus est nobis.*] Quomodo nos deus diligat, ex hoc cognoscimus: quia non solum nobis per filij sui mortem peccata dimisit, sed & spiritum sanctum nobis dedit, qui iam ostendat gloriam futurorũ. *h* ¶ *Vt quid enim Christus cum adhuc infirmi essemus.*] Vt quid indebite pro nobis mortuus est, nisi ut manifestaret suam charitatem: cum adhuc peccatorum & scelerum iugo-

ribus premeremur? *i* ¶ *Secundum tempus.*] Secundum C tempus infirmi, quo iam defecerat penè iustitia. Siue quia ultimo tempore passus est Christus: siue ad tridui tempus ut prædicebatur est mortuus. *k* ¶ *Pro impijs mortuus est.*] Vult ostendere, quia pro impijs mortuus est: ut ex beneficiorũ contemplatione eius gratiam commendaret, & in mercato delicti, quantum eum debeamus diligere, demonstraret, & tanto beneficio & sancto, an aliquid præponendum sit: uideremus: cum ille nobis impijs nec uitam suam præposuerit: ne necessariam nobis denegaret mortem. *l* ¶ *Vix enim pro iusto quis moritur.*] Ideo pro iusto difficile moriẽ, quia iustus non habet mori. Pro morituro eñ forte moritur alter. *m* ¶ *Nam pro bono forsitan, etc.*] Bonus ipse est, qui & iustus. Dicit enim alibi: Mandatum sanctum, & iustum & bonum. Rom. 7.c Forsitan autem, hoc est, tam facile audeat, ne

illi iniuria fiat. *n* ¶ *Commendat autem charitatem, etc.*] A- D mabilem facit, cum insinuat quantum nos diligit. quãdo enim indebite aliquid præstatur, tunc maxime charitas commendatur. Quid enim tam indebite, quàm ut sine peccato dominus pro seruis impijs moreretur, & uniuersitatis conditor dignaretur apparere in homine & contemni pro reparatione propriæ creaturæ. *o* ¶ *Quoniam si cum adhuc peccatores essemus.*] Notandũ quod plerunq; Apostolus credẽtes iam in Christo fuisse peccatores, dicens: iam non esse significat: ut qualiter se exhibere debeant, recognoscant. *p* ¶ *Christus pro nobis mortuus est, etc.*] Si peccatores tantum dilexit, quanto magis custodiet iustos? *q* ¶ *In sanguine ipsius salui erimus ab ira per ipsum.*] Non animalium, sicut in lege. Caueamus ergo, ne peccando eum pollutum dicamus: sicut dicit ipse Apostolus ad Hebræos. *r* ¶ *Si enim cum inimici essemus, reconciliati sumus, etc.*] Peccatores inimici sunt contemnendo: sicut dicit apostolus: Scitis quia amicitia huius mundi inimica est deo: Quicunq; enim uoluerit amicus esse seculi huius, inimicus dei cognoscitur. Inimici ergo actibus, non natura. Reconciliati autem, quia conciliati naturaliter fueramus. *s* ¶ *Multo magis reconciliati, etc.*] Si per mortem Christi saluati sumus: quanto magis in eius glorificabimur uita, si eam fuerimus imitati? *t* ¶ *Non solum autem sed & gloriamur in deo, etc.*] Non solum nobis uita dabitur sempiterna, sed etiam quædã similitudo per Christum promittitur diuinæ gloriæ: sicut dicit Apostolus Ioannes: Nondum apparuit quid 1. Ioan. 3.a erimus, quoniam cum apparuerit, similes ei erimus. *u* ¶ *Propterea sicut per unum, etc.*] Si per unum hominem Euam, peccatum intrauit in mundum: insaniunt qui dicunt: antequam deceperit diabolus Euam, peccatum fuisse in mundo. Item hic ostendere uult propterea Christum passum: ut qui sequentes Adam discesseramus à deo, per Christum reconciliaremur deo.

¶ In hunc

hominem, in hûnc mundum peccatum intrauit, & per peccatum, mors: & ita in ômnes homines mors pertransijt: in quô omnes peccauerunt. Vsqûe ad legem enim peccatum erat in mundo. Pêccatum autem non imputabatur, cum lex non esset, sed rêgnauit mors ab Adam, usque ad Moysen, etiâm in eos qui non peccauerunt in similitudinem præuaricationis Adæ, qûi est forma futuri. Nâm non sicut delictum, ita & donum: Si ênim unius delicto multi mortui sunt: multo magis gratia dei, & donum in gratia unius hominis Iesu Christi in plures abundauit. Et nôn sicut per unum peccatum, ita & donum. Nâm iudicium quidem ex uno in condemnationem: grâtia autem ex multis delictis in iustificationem. Si ênim unius delicto mors regnauit per unum, multo magis abundantiam gratiæ & donationis & iustitiæ, accipientes in uita regnabunt per unum Iesum Christum. Igitûr sicut per unius delictum in omnes homines in condemnationem, sic & per unius iustitiam in omnes homines in iustificationem uitæ. Sicût enim per inobedientiam unius hominis peccatores constituti sunt multi, ita & per unius obedientiam iusti constituentur multi: Lêx autem subintrauit

A a ¶ *in hunc mundum peccatum intrauit, & per peccatum, mors.*] Exemplo, uel forma: Quomodo cum non esset peccatum, per Adam aduenit: ita etiam cum penè apud nullum iustitia remansisset, per Christum est reuocata. Et quomodo per illius peccatum, mors intrauit: ita & per huius iustitiam, uita est reparata: futura, non præsens. b ¶ *Et ita in omnes homines mors pertransijt.*] Dum ita peccant, & similiter moriuntur. Nô enim in Abraham, & Isaac
Rom. 14.b & Iacob pertransijt:
2.Cor. 5.c de quibus dicit dominus: Omnes enim illi uiuunt. Hic autem ideo dicit omnes mortuos: quia in multitudine peccatorum nô excipientur pauci iu-
Psal. 52.d sti, sicut ibi: Non est qui faciat bonum: nô est usq; ad unum. Et omnis homo mendax. Siue in eos omnes pertrâsijt: qui humano, non cœlesti ritu uiuebant. Item nûc Apostolus mortê animæ significat: quia Adam præuaricâs mortuus est: sicut & pro-
Ezech. 18.c pheta dicit: Anima
B quæ peccat, ipsa morietur. Transiuit enim & omnes homines, qui naturalem legem præuaricati sunt. c ¶ *in quo omnes peccauerunt.*] Hoc est, in eo quod omnes peccauerunt, exemplo Adæ peccant. d ¶ *Vsq; ad legem enim peccatum erat in mundo.*] Lex peccati uindex aduenit: ante cuius aduentum liberius uel præsentis uitæ longitudine fruebantur. Erat quidem ante legem peccatum, sed non ita putabatur esse peccatum: quia iam penè obliteratum fuerat in natura. Item dicens: Vsq; ad legem, Moysi significat. Inferens autem, peccatum nô imputatur cum lex non est: naturalem iterum ostendit legem, per quâ præuaricatus est Cain, & post ipsum qui naturalem legem præuaricati sunt. e ¶ *Peccatum autem non imputabatur, cum lex non esset.*] Quomodo mors regnabat, si non imputabatur peccatum? nisi subaudias, in præsenti nô imputabatur. f ¶ *Sed regnauit mors ab Adam, usq; ad Moysen.*] Siue dum non esset qui inter iustum & iniustum ante distingueret, putabat se omnibus dominari. Siue
Gen. 9.a non solum in eos qui præceptum sicut Adam trâsgressi sunt: Hoc est de filijs Noe: quibus iussum est: ne animam in sanguine manducarent: Et de filijs Abrahæ, quibus circuncisio mandata est: sed etiam in eos qui sine præcepto legem contempsere naturæ. g ¶ *Etiam in eos qui non peccauerunt in similitudinem præuaricationis Adæ.*] Hi sunt qui non in similitudinem præuaricationis Adę peccauerunt: qui per naturalem legem transgressi sunt, & non sicut Adam per mandatum. h ¶ *Qui est forma futuri.*] Siue ideo forma fuit Christi: quia sicut Adam sine coitu à deo factus est: ita ille ex uirgine spiritu sancto operante processit. Quidam dicunt forma econtrario, hoc est: sicut ille peccati caput, ita & iste iustitiæ. Item forma Christi Adam factus est. Sicut enim Adam primus mandatum dei præuaricans exemplum est, legem dei

præuaricare uolentibus: sic & Christus uoluntatem patris complens, exemplum est imitari eum cupientibus. C
i ¶ *Nam non sicut delictum, ita & donum.*] Ne in forma, æqualitas putaretur. k ¶ *Si enim unius delicto, multi mortui sunt: multo magis gratia dei & donum in gratia unius hominis Iesu Christi in plures abundauit.*] Hic manifeste docet: quia non generaliter de omni homine dicit, dicês: unius delicto, multi mortui sunt: quia communi & naturali morte: nô solum peccantes, sed & iusti moriuntur. l ¶ *Et non sicut per unum peccatum, ita & donum.*] Sed amplius. m ¶ *Nâ iudicium quidem ex uno in condemnationem.*] Ex uno iusto peccante, processit iudiciû mortis. n ¶ *Gratia autem ex multis delictis in iustificationem.*] Quia non inuenit Adam multam iustitiam quam suo exemplo destrueret: Christus autem gratia sua, multorum peccata dissoluit. Et Adam solam formâ fecit delicti: Christus uero & gratis peccata
D remisit, & iustitiæ dedit exemplum. o ¶ *Si enim unius delicto mors regnauit per unum: multo magis abundantiam gratiæ & donationis & iustitiæ accipientes in uita, regnabunt per unum Iesum Christum.*] Quare multa peccata dimisit, abundantia donationis spiritus sancti: quia multa sunt dona. Ipsa enim iustitia donatur per baptismum, non ex merito possidetur. p ¶ *Igitur sicut per unius delictum, in omnes homines in condemnationem: sic & per unius iustitiam in omnes homines in iustificationem uitæ.*] Mors regnauit: subauditur, ita & per iustificationem gratia regnauit. Itemq; superius
Iude.c dicit: Nunquid iniquus deus qui infert iram? Et adiecit: Absit: quomodo potest unius delictu Adæ, omnes homines condemnare, cum nec unius Christi iustitia, omnes homines iustificati sunt? Omnes autem dicens non generaliter dicit: sed uniuscuiusq; partis significat multitudinem. Alioquin inueniuntur omnes homines iustificati in Christo, sicut & in Adam condemnati, & non erit ultra qui puniatur. q ¶ *Sicut enim per inobedientiam unius hominis, peccatores constituti sunt multi: ita & per unius* Deut. 27.b
obedientiam iusti constituentur multi.] Sicut exemplo inobedientiæ Adæ, peccauerunt multi: ita & Christi obedientia iustificantur multi. Grande enim crimen inobedientiæ est, quod tantos occidit. r ¶ *Lex autem subintrauit: ut abundaret delictum.*] Quia naturalem legem habentes Hebræi & scribæ acceperunt: propterea dicit: subintrauit. Ipsi enim ad maiorem mercedem accipientes legem, per suam negligentiam non custodientes, in maius ceciderunt. ne dicerent, sed nobis lex peccatum dimisit, non, inquit, uenit dimittere, sed demonstrare delicta. Et dum scienter peccatur, cœpit abundare delictum: quasi si diceret: ut uideo lex peccatum non abstulit, sed adiecit: non tamen suo uitio sed illorum, subintrauit, hoc est, subito intrauit, & ita contigit ut abundaret delictum

A delictum. *a* ¶ *Vbi autem abundauit delictum, ſuperabunda-*
Luc. 7.d *uit & gratia.*] Sicut ait ſaluator: Cui plus dimittitur, am-
plius diligit. Manifeſtata eſt enim quantitas peccati, ut
ſciretur gratiæ magnitudo, & redderemus competens
debitum charitatis. *b* ¶ *Vt ſicut regnauit peccatum in mor*

effectus es. Et ille quidem innoxium corpus appendit, C
ut tu noxium ſuſpendas à uitijs: in quo myſterio Moy-
ſes ſerpentem æreum in deſerto ſuſpendit. *m* ¶ *Vt de-*
ſtruatur corpus peccati, etc.] Hoc eſt, ut omnia uitia deſtru-
antur: quia unum uitium, membrū eſt peccati: omnia,

ſubintrauit, ut abundaret delictum. Vbi autem abundauit delictum, ſuperabundauit & gratia. Vt ſicut regnauit peccatum in mortem, ita & gratia regnet per iuſtitiā in uitam æternam, per Ieſum Chriſtum dominum noſtrum.

Cap. VI

QVid ergo dicemus? Manebimus in peccato: ut gratia abundet? Abſit. Qui enim mortui ſumus peccato: quomodo adhuc uiuemus in illo? An ignoratis fratres: quia quicunq; baptizati ſumus in Chriſto Ieſu, in mortē ipſius baptizati ſumus? Conſepulti enim ſumus cum illo per baptiſmū in mortem: ut quomodo Chriſtus ſurrexit à mortuis per gloriam patris: ita & nos in nouitate uitæ ambulemus. Si enim complantati facti ſumus ſimilitudini mortis eius, ſimul & reſurrectionis erimus. Hoc ſcientes: quia uetus homo noſter ſimul crucifixus eſt, ut deſtruatur corpus peccati: ut ultra non ſeruiamus peccato. Qui enim mortuus eſt, iuſtificatus eſt à peccato. Si autem mortui ſumus cum Chriſto, credimus quia ſimul etiam uiuemus cum illo. Scientes quod Chriſtus reſurgens ex mortuis, iam non moritur: mors illi ultra non dominabitur. Quod enim mortuus eſt peccato, mortuus eſt ſemel. Quod autem uiuit, uiuit deo. Ita & uos exiſtimate uos mortuos quidem eſſe peccato: uiuentes autem deo, in Chriſto Ieſu. Non ergo regnet peccatum in ueſtro mortali corpore, ut obediatis concupiſcentijs eius. Sed neque exhibeatis membra ueſtra arma iniquitatis peccato, ſed exhibete uos deo tanquam ex mortuis uiuentes, & membra ueſtra arma iuſtitiæ deo.

Peccatum

tem, ita & gratia regnet per iuſtitiam in uitam æternam, per Ieſum Chriſtum dominum noſtrum. Sicut abundanter cōformatū eſt regnum per contemptum legis: ita & regnum gratiæ confirmetur per multorum remiſsionem peccatorū, & indeſinentem deinceps iuſtitiæ actionem.

Cap. VI

QVid ergo dicemus? Manebimus in peccato, ut gratia abundet? Abſit. Qui enim mortui ſumus peccato.] Ne nō intelligentes dicerent: Si gratia creſcit in magnitudine delictorum, peccare debemus, ut poſſit magis ac magis gratia abundare. Abſit. Ego de illis dico quos ita fides inuenit, non de nobis qui
B iam mortui ſumus peccato ut grana uiueremus. *d* ¶ *Quomodo adhuc uiuemus in illo?*] Vult tam firmū eſſe baptizatum tanquam perfectum. *e* ¶ *An ignoratis fratr.*] Aut nunquid neſcitis ipſum ſacramentū baptiſmatis? *f*

corpus totum. Chriſtus non ex parte, ſed integer eſt crucifixus. Sine ut corpus noſtrum deſtruat à ſeruitute peccati, & fiat iuſtitiæ mancipium, quod ſolebat eſſe delicti. Omnis enim q Ioan. 8.c
facit peccatū, ſeruus eſt peccati. *n* ¶ *Qui enim mortuus eſt, iuſtificatus eſt à peccato.*] Hoc eſt, alienatus eſt à peccato. Mortuus enim omnino non peccat: ita & qui natus eſt de deo, nō peccat. Crucifixus enim omnibus membris dolore occupatis, peccare uix poterit. *o* ¶ *Si autem mortui ſumus cū Chriſto, credimus quia ſimul etiam uiuemus cum illo.*] Si cō mortui non ſumus, nec cōuiuemus: quia eius nō ſumus membra. *p* ¶ *Scientes quod Chriſtus reſurgēs ex mor* D
tuis, iam nō moritur. Mors illi ultra non dominabitur.] Ita & nos ſi hic uoluntate mortui fuerimus, ſecundā non timebimus mortem. Sicut iam nō poteſtis iterū baptizari: quia Chriſtus non poteſt pro uobis iterū cruci-

¶ *Quia quicunq; baptizati eſtis in Chriſto Ieſu.* Tribus modis
baptiſmus accipitur in ſcripturis: aquæ, & ſpiritus ſan-
cti, qui & ignis appellatus eſt, & ſanguinis in martyrio:
Luc. 12.f de quo ſaluator dicebat: Baptiſmo habeo baptizari.
g ¶ *In morte ipſius baptizati ſumus.*] Vt illi commoriamur
in baptiſmo. *h* ¶ *Conſepulti enim ſumus cum illo per baptiſ-*
mum in mortem: ut quomodo Chriſtus ſurrexit à mortuis in gloriam
patris: ita & nos in nouitate uitæ ambulemus.] Oſtendit nos
propterea ita baptizari, ut per myſterium conſepelia-
mur Chriſto, criminibus morientes, & renunciantes
priſtinæ uitæ: ut quomodo pater glorificatur in filij re-
ſurrectione: ita & per noſtræ conuerſationis nouitatem
ab omnibus honoretur, ut ne ſigna quidem ueteris ho
minis agnoſcātur in nobis. Nec enim aliquid uelle aut
cupere debemus, quod uolunt aut cupiunt qui non-
dum ſunt baptizati, & quicunq; adhuc ueteris uitæ er-
roribus implicantur. *i* ¶ *Si enim complantati facti ſumus*
ſimilitudini.] Si conſepulti ſumus nunc, & tunc reſurre-
ctionis eius poterimus eſſe participes: & ſi fuerimus no
ui & immutati in cōuerſatione, ſimiliter noui & immu-
tati erimus in gloria. *k* ¶ *Hoc ſcientes, quia uetus homo no*
ſter.] Qui ueterem hominem terrenum Adam imitan
do peccabant. *l* ¶ *Simul crucifixus eſt.*] Per baptiſmū
te crucifixum intellige, qui membrū de corpore eius

figi: ſicut dicit ad Hebræos: Impoſsibile eſt eos q ſemel Heb. 6.a
illuminati ſunt, &c. Quibus nō pœnitentiam negat: ſed
iterationem baptiſmi diffitetur. *q* ¶ *Quod enim mortuus*
eſt peccato, mortuus eſt ſemel.] Quia ipſe peccata noſtra por
tauit, & pro nobis doluit, ne de cætero peccaremus.
r ¶ *Quod autem uiuit, uiuit deo.*] Viuit in gloria deitatis.
s ¶ *Ita & uos exiſtimate uos mortuos quidem eſſe peccato, uiuen-*
tes autem deo in Chriſto Ieſu.] Quaſi mēbra eius ſemel uos
ſcitote commortuos debere tum ſemper uiuere deo in
Chriſto: in quo uita noſtra abſcondita eſt apud deum,
quem induti, eius ſequamur exemplum. *t* ¶ *Non re*
gnet peccatum in ueſtro mortali corpore: ut obediatis concupiſcen-
tijs eius.] In corpore mortali, uiuite ut immortales. Et
quomodo regnet peccatū in corpore, expoſuit: per o-
bedientiā ſcilicet & conſenſum. *u* ¶ *Sed neq; exhibeatis*
membra ueſtra arma iniquitatis.] Vnumquodq; membrū ſi
officiū ſuū in malos uſus uerterit, arma iniquitatis effi-
citur ad iuſtitiā expugnandā. Simul notandū, q homo
mēbra ſua cui uelit parti exhibeat per arbitrij libertatē.
x ¶ *Sed exhibete uos deo tanquā ex mortuis uiuentes.* Tanq̃ qui
iam reſurrexiſtis: quia tunc nec carnaliter uiuitur, nec
peccato. *y* ¶ *Et mēbra ueſtra arma iuſtitiæ deo.*] Vt ocu-
lus qui ante uidebat ad concupiſcendum, nunc uideat
nudum ad ueſtiendū. Sic de reliquis mēbris aduerte.

Peccatum enim uobis nõ dominabitur. Non enim sub lege estis, sed sub gratia. Quid ergo? Peccabimus, quoniam non sumus sub lege, sed sub gratia? Absit. An nesci tis quoniam cui exhibetis uos seruos ad obediendum, serui estis eius cui obedistis, siue peccati ad mortem, siue obeditionis ad iustitiam. Gratias autem deo, quod fuistis serui peccati: obedistis autem ex corde in eam formam doctrinæ in qua traditi estis. Liberati autem à peccato, serui facti estis iustitiæ. Humanum dico propter infirmitatem carnis uestræ. Sicut enim exhibuistis membra uestra seruire immundiciæ & iniquitati ad iniquitatem, ita nunc exhibete membra uestra seruire iustitiæ in sanctificationem. Cùm enim serui essetis peccati, liberi fuistis iustitiæ. Quem ergo fructum habuistis tunc in illis in quibus nunc erubescitis? Nam finis illorum mors est. Nunc uero liberati à peccato: serui autem facti deo, habetis fructum uestrum in sanctificationem: finem uero uitam æternam. Stipendia enim peccati mors: gratia autem dei uita æterna, in Christo Iesu domino nostro.

Caput VII

AN ignoratis fratres: scientibus enim legẽ loquor: quia lex in homine dominatur quanto tempore uiuit. Nam quæ sub uiro est mulier: uiuente uiro alligata est legi. Si autem mortuus fuerit uir eius, soluta est à lege uiri. Igitur uiuente uiro uocabitur adultera, si fuerit cum alio uiro. Si autem mortuus fuerit uir eius, liberata est à lege uiri, ut non sit adultera, si fuerit cum alio uiro. Itaq; fratres mei & uos mortificati estis legi per corpus Christi, ut sitis alterius: qui ex mortuis resurrexit ut fructificetis

A a ¶ *Peccatum enim in uobis non dominabitur.*] Non uos uincet peccatum. Non enim estis paruuli, sed perfecti: quasi pædagogus puero, noli facere uitium sermonis. Non enim adhuc audis grãmaticum, sed oratorem: siue nõ debet dominari. Item non quia impossibile sit peccare his qui gratiam acceperunt: ideo dicit peccatũ in uobis non dominabitur. b ¶ *Nõ enim sub lege estis.*] Sed bene sciens quia hi qui sub gratia sunt, alieni sunt à multis & à diuersis præceptis legis, & ab oneribus eius: quæ data est propter duritiam cordis Iudæorum, ut est illud: Leprosam domũ destruere, & longe à ciuitate in locum immundum proijcere. (Leuit. 14) Qui enim participes sunt Christi gratiæ, didicerunt quemadmodũ oportet uincere passiones, & deũ diligere ac proximũ suum: (Deut. 6.a) sicut scriptum est: Nõ enim estis sub lege, sed sub gratia: gratiã uincendi & doctrinæ præbuit exemplum. c ¶ *Quid ergo? Peccabimus: quoniam non sumus sub lege, etc.*] (B) Ne dicerẽt: Ergo cessante uindicta legis, impune peccamus. d ¶ *Sed sub gratia. Absit.*] Si peccatis, sub gratia non estis. e ¶ *An nescitis, quoniam cui exhibetis uos seruos ad obediendum, serui estis eius cui obedistis.*] Si uolueritis peccatis seruire, incipietis sententiæ legis subiacere, quæ uindicat in peccantes: si autem iustitiæ obedieritis, non estis sub lege, sed sub gratia. f ¶ *Gratias autem deo, quod fuistis serui peccati.*] Fuistis, inq̃t, sed non estis. g ¶ *Obedistis autem ex corde in eã formam.*] Ex corde dicit, hoc est fideliter. h ¶ *Liberati autem à peccato.*] In doctrina & exemplo Christi, qui non solum peccata, sed etiam occasiones auferre docuit delictorũ. i ¶ *Humanum dico propter infirmitatem carnis uestræ.*] Humanum dico, quia nondum ad plenum potestis audire diuinum. Cum enim multo magis debeatis seruire iustitiæ quàm peccato cuiante seruistis: ego tamen concedo infirmitati uestræ, ut tantum iustitiæ seruiatis. Siue ita: Humana iam ratione digna loquor, quod omnes mecum sentire possent, & nullus abnuere. k ¶ *Sicut enim exhibuistis membra uestra.*] Quia quicquid anima carnaliter gerit, carnaliter deputatur: si autem caro spirituale opus faciat, totus homo efficitur spiritualis: ut est illud: (Sap. 9.d) Corpus quod corrumpitur, aggrauat animam. Nos exhibuimus membra nostra seruire peccato: non sicut Manichæi dicunt: naturam corporis insertum habere peccatum. l ¶ *Cum enim serui essetis peccati.*] Hoc est, in nullo ei penitus seruientes: ita & nunc liberi estote ab omni peccato. (C) m ¶ *Quem ergo fructum habuistis.*] Nullus sine dubio fructus est in ea re quæ per pœnitentiam erubescitur: Omnis enim qui cognoscit bonitatẽ, in pristinis actibus erubescit: quicunq; autem erubescit iustitiã, fructum eius ignorat. Ergo qui peccant, nec in præsenti aliquem fructũ habent, & mortem perpetuam in futuro percipient: Qui uero seruiunt domino, & in præsenti fructum habent donum spiritus sancti, & in futuro uitam æternam. Aliter: Qualem fructum in actione illius rei habuistis: in cuius etiam recordatione uerecundia estis. n ¶ *Nunc uero liberati à peccato, serui autem facti deo.*] Hoc ipsum ideo fructus est, quod uiuetis sanctificati per baptismum. o ¶ *Stipendia peccati mors.*] Qui peccato militat, remunerationem accipit mortem. Item præmium quod offert ad deceptionem nostram, hoc mors est. (D) p ¶ *Gratia autem dei uita æterna.*] Non dixit similiter, stipendia iustitiæ: quia non est antequam remuneratur in nobis. Nõ enim nostro labore quæsita est, sed dei munere condonata. q ¶ *In Christo Iesu domino nostro.*] Est siue gratia, siue uita.

Cap. VII

AN *ignoratis fratres: scientibus enim legem loquor.*] Hic incipit difficultatem legis ostendere, ut illos hortetur ad gratiam sine eius timore transire. s ¶ *Quia lex in homine dominatur.*] Homo, siue lex hominis. t ¶ *Nam quæ sub uiro est mulier, uiuente uiro alligata est legi: si autem mortuus fuerit uir eius, liberata est à lege uiri.*] Comparatione legis, mandatum uirum appellat: ut ostendat legem sine effectu uindictæ quasi mortuam, nobis iam mortificatis impedire non posse: quo minus ex integro ad Christum qui resurrexit à mortuis transeamus: qui merito nobis uiueret, si inuenisset quod punire posset in nobis. u ¶ *Igitur uiuente uiro uocabitur adultera, si fuerit cũ alio.*] Quamdiu uiuit uir, tamdiu illi secundum eius solius necesse est uiuere uoluntatẽ: cum autem illo mortuo, alio uiro mulier fuerit copulata, iam non illi secundum prioris uiri consuetudinem est uiuendum. x ¶ *Itaque fratres mei & uos mortificati estis legi.*] Noluit iuxta comparationem, legem illis dicere mortuã, sed quod uerbis eis dicere non audebat, intellectui dereliquit. y ¶ *Per corpus Christi, ut sitis alterius uiri, qui ex mortuis resurrexit ut mortificetis deo.*] Cõmoriẽdo Christo, qui dãnauit peccatum

fructificetis deo. Cum enim essemus in carne, passiones peccatorum quæ per legem erãt, operabantur in membris nostris, ut fructificarent morti. Nunc autem soluti sumus à lege mortis in qua detinebamur: ita ut seruiamus in nouitate spiritus, & non in uetustate literæ. Quid ergo dicemus: Lex peccatum est? Absit. Sed peccatum non cognoui, nisi per legem. Nam concupiscentiam nesciebam, nisi lex diceret: Non concupisces. Occasione autem accepta, peccatum per mandatum operatum est in me omnem concupiscentiam. Sinẽ lege enim peccatum mortuum erat. Ego autem uiuebam sine lege aliquando. Sed cum uenisset mandatũ, peccatum reuixit. Ego aũt mortuus sum, & inuẽtum est mihi mandatum quod erat ad uitam, hoc esse ad mortẽ. Nam peccatum occasione accepta per mandatũ seduxit me, & per illud occidit. Itaq; lex quidem sancta & mandatum sanctum & iustum & bonum. Quod ergo bonum est, mihi factum est mors? Absit. Sed peccatum ut appareat peccatum, per bonum operatũ est mihi mortem, ut fiat supra modum

A peccatum in carne. a ¶ *Cum enim essemus in carne, &c.*] Cum essemus in carnali conuersatione, passio concupiscentiæ operabatur in oculis, & in cæteris membris passiones, quæ tamen per legẽ ostendebantur esse peccata. Item in carne est, qui uoluntate carnis ducitur, & legi dei obedire prohibetur: quia non potest duobus dominis seruire. Nunc autem gratia spiritus sancti, docti passiones uincere, in carne non sumus: quia mortui sumus legi, quæ doctrinam gratiæ non continet. b ¶ *Vt fructificarent morti.*] Vt nos legis seueritas interficeret. c ¶ *Nunc autẽ soluti sumus à lege mortis.*] Morientes peccato, in quo detinebamur à lege. d ¶ *Ita ut seruiamus in nouitate spiritus.*] Spiritualis gratiæ præceptis, & non literæ legis. Item, seruitus noua est, nõ diligere mundũ neq; ea quæ sunt in mundo, & carnis curam non facere in concupiscentijs. Lex enim bona terræ prominens, nutrire nouit amorum carnis

B desideria. Iuste hic discipuli Iesu lege mortui sunt, quoniam mundo abrenunciauerunt. e ¶ *Et non in uetustate literæ.*] Nunc scriptæ & naturalis legis facit mentionem: quia scripta lex & naturalẽ continet. Infert autem dicens: Nam concupiscentiam nesciebam nisi per legẽ. Personã iuuenis sumit, ostendere uolẽs: quia quãdiu sumus infantes, omnino quid sit concupiscentia ignoramus. Cũ aũt crescere cœperimus, initiũ accipit cõcupiscẽtia quæ à lege prohibita est in nostram peruenire notitiã, cum iam possimus discernere bonum & malum. f ¶ *Quid ergo dicemus?*] Quia ab eo semper mortem dixerat esse solutam. Item exhinc uult ostendere: quoniã non custodiendo legem, non fuit legis infirmitas, sed humanæ uoluntatis. Dicendo autem: Peccatũ non cognoui nisi per legem: personam pueri assumit, qui per ætatis infirmitatem legi obnoxius non est: sed ubi adoleuerit, sub lege esse incipit, & mandata cognoscere. g ¶ *Absit.*] Cõtra Manichæos. Quod si dixerint, nimis scandalum: semper ergo timuit, & nunquam contra legem locutus est. Vnde ergo uos audistis, quod ille nõ fecit? h ¶ *Sed peccatum non cognoui nisi per legem.*] Hic in persona eius hominis loquitur qui legem accipit: id est qui primum dei mandata cognoscit, cum consuetudinem habet delinquendi. i ¶ *Nam concupiscentiam nesciebam, nisi lex diceret.*] Non dixit: Non habebam, aut non faciebam, sed nesciebam: hoc est, nesciebam concupiscentiam esse peccatum. Item sicut lumen in tenebris uel offendiculum uel foueam ostendit, similiter & lex præcauendũ & obseruandũ esse à peccatis, facit notitiã peccatorũ, & per legem bonã & sanctam esse dicimus. k ¶ *Occasione aũt, &c.*] Hic peccatum diabolum appellat: sicut in Apocalypsi nominatur: scilicet autor peccati. Dicit ergo occasionem mandati: quod excusationem ignorantiæ abstulit. Grauius enim facit quàm ante peccare: sicut omnis inuidus tunc magis occasionem no-

Hier. to. 9

cendi amplectitur, quando aliquid committitur ei cui molitur insidias. l ¶ *Omnem concupiscentiam.*] Quæ sub C erat lege prohibita. m ¶ *Sine lege enim.*] Penè lex in obliuione erat naturalis, quæ suggerebat quid sit peccatum: idcirco lex literæ superducta est, ut commoneret oblitos. Item si cũ lex non esset, peccatum mortuum est: in fantium qui de Adam per traducem asserũt ad nos uenire peccatum. Propterea hic dicit, peccatum mortuum est: quia in infantibus qui sine lege sunt, non uiuit, id est, impune cõmittitur. Nam maledicente infante, parentibus uidetur esse peccatum, non tamẽ uiuum, sed mortuum. n ¶ *Peccatum mortuum.*] Puer licet peccet, mortuũ est in eo peccatum: quia non est legi subiectus. o ¶ *Ego autem uiuebam.*] Quasi iustum & liberum uiuere me putabam: siue in præsenti uiuebam. Item, cum autẽ puer essem, legi obnoxius non eram. p ¶ *Sed cum uenisset mandatum.*] In fine obliuionis recognitum est peccatum adueniẽte mandato: D ut omnis qui illud fecerit, mortuum se esse cognoscat. q ¶ *Peccatum reuixit.*] Vbi adoleui & cœpi esse sub lege, & delictum, quod cum essem puer per ignorantiã erat in me mortuum, reuixit in me lege dominante. Ita ergo, inquit, mandatum quod erat ad uitam datum, hoc mihi in mortem inuentum est pueritiæ cõsuetudine & more peccandi. Item, quia uixerat per naturalem scientiam, & mortuum fuerat per obliuionem, ideo dicitur reuixisse per legem. r ¶ *Ego autem mortuus sum.*] Quia sciens præuaricaui. s ¶ *Et inuentum est mihi mandatum.*] Quod custoditũ proficiebat ad uitam, neglectum duxit ad mortem. Itẽm pœnam mortem dicit, quam nobis peccatum per deceptionem suam acquisiuit: ostendens temporalia & terrena quæ putantur esse bona, & legem præuaricare suadens, quę uitam ęternam facientibus repromittit. t ¶ *Nam peccatum occasione accepta.*] Contra impugnatores legis, & cõtra eos qui iustitiam à bonitate secernunt: lex & sancta & bona dicitur & iusta. Nisi, inquit, abundauerit iustitia uestra. Sed & deus nonnunquam in ueteri instrumento bonus, & in nouo dicitur iustus. Pater iuste, ait dominus. Contra Marcionistas hic locus facit. u ¶ *Quod ergo bonum est mihi factum est mors? Absit.*] Non mihi ipsa causa mortis extitit, sed ego qui peccando inuenio mortem. x ¶ *Sed peccatum ut appareat peccatum, per bonum operatum est mihi mortem.*] Per bonum legis reuelatur peccatũ & ab ipsa punitur. Item uult ostendere qualiter infantis qui ante sine lege erat, cũ cœperit adolescere, & à parentibus nihilo minus prohiberi, peccatũ incipiat apparere. Apparet autẽ cum illud uitare didicerit. Ipsum enim peccatũ si in proficiente ætate, non solum nõ abscinditur sed augetur, supra modum peccãs efficitur dum iam ueniam non meretur. y ¶ *Vt fiat supra modum peccans.*] Ante legem modum habebat per ignorãtiam: supra modum

Matt. 5. d
Ioan. 17. d

modum peccans peccâtum per mandatũ. Scimus ênim quia lex ſpiritualis eſt: Ego âutem carnalis ſum, uênundatus ſub peccato. Quod enim operor, non intelligo. Non enim quod uolo bonum, hoc ago, ſed quod odio malum, illud facio. Si aûtem quod nolo illud facio: conſentio legi, quoniã bona eſt. Núnc autem iam non ego operor illud, ſed quôd habitat in me peccatum. Sciô enim quia nõ habitat in me, hoc eſt in carne mea bonũ. Nam úelle adiacet mihi: perficêre autem bonum non inuenio. Nôn enim quod uolo bonum hoc facio, ſed quod nolo malum, hoc ago. Si aûtem quod nolo illud facio: iam non ego operor illud, ſed quod habitat in me peccatum. Inuênio igitur legem uolenti mihi facere bonum: quôniam mihi malũ adiacet. Côndelector enim legi dei ſecundum interiorem hominem. Vidêo autem aliam legem in membris meis rêpugnantem legi mentis meæ, & captiuantêm me in lege peccati quæ eſt in membris meis. Infelix êgo homo: quis me liberabit de corpore mortis huius? Grâtia dei per Ieſum Chriſtum dominũ noſtrum. Igitûr ego ipſe mente ſeruio legi dei: carne aûtem legi peccati.

Cap. VIII

Nihil ergô nunc damnationis eſt his qui ſunt in Chriſto Ieſu, qui non ſecundũ carnẽ ambulãt. Lêx enim

A eſt cum ſcienter admittitur. Item hoc dicit: quoniã peccatũ cum per ætatẽ obnoxiũ non erat adoleſcenti ætati: dominante ſibi lege cõmiſſi reputatur in culpam: factum eſt ultra modum peccatum. a ¶ *Peccatum per mandatum.*] Nunc ex perſona eius qui ætatẽ legitimam habet, ſermo profertur. Qui enim dicit: Quia lex ſpiritualis eſt: ſeipſum cõdemnat propria uolũtate peccante. Vnde adiecit: Ego autẽ carnalis ſum, uenundatus ſub peccato: ut oſtendat, quia cum eſſet liber, ipſe ſe uenundedit peccato. Quid enim iterum dicit. Quod enim operor nõ intelligo, hoc eſt nolens diſcernere nocere, uolẽs noceo. Aliena deſidero, in eis fraudare non optans: hoc enim oſtendit, dicẽs: Non enim quod uolo ago: hoc eſt mihi bonum fieri, ſed quod odi illud facio: ſimiliter intelligitur, mihi malũ fieri. Si enim quod nolo mihi malũ fieri hoc facio: conſentio legi, quia bona eſt: præcipiens quod tibi fieri
B non uis, alij non feceris. b ¶ *Scimus enim q. lex ſpiritualis eſt.*] Quæ ſpiritualia mandat. c ¶ *Ego autem carnalis ſum.*] Ego quamcunq; legem accipio, & carnaliter uiuere conſueui. d ¶ *Venundatus ſub peccato. Quod enim operor non intelligo.*] Propoſito peccato, ut ſi conſilium eius accepero, ipſius ſeruus efficiar, ſponte memetipſum ſubijciens: etiam quaſi inebriatus conſuetudine peccatorũ ignoro quid facio. Quod enim operor non intelligo. Siue ita pronunciandum: ego non intelligo malum eſſe quod inuitus admitto, cum malum nolo facere quod cõmitto: utiq; cum lege ſentio: quæ mala & non uult & prohibet. Poteſt autẽ & intelligi: Si pecco, legis ſeueritati meipſum ſubijcio. Item inueniũ peccare qui uoluntati carnis inſeruit. e ¶ *Si autẽ quod nolo illud facio, etc.*] Si ea quæ lex præcepit contraria uoluntati carnis, cuſtodire uolucro, ſecundum carnem quod nolo illud facio: ſecundum uerò uoluntatẽ ſpiritus, legi dei ſpirituali atq; bonæ cõuenio. f ¶ *Nunc autem iam non ego operor illud.*] Ante conſuetudinẽ ergo libens ego ipſe faciebam. Item dicens: Iam non ego operor illud: oſtendit quia non eſt hominis rationalis, irrationaliũ animaliũ ritu uiuendum. Inferens autem, quod habitat in me peccatũ, docuit quia totum ſe tradiderit paſsionibus carnis, quæ deo ſunt inimicæ. g ¶ *Sed quod habitat in me peccatum.*] Habitat quaſi hoſpes, & quaſi aliud in alio: nõ quaſi unũ: ut accidentia ſcilicet nõ naturalia. h ¶ *Scio enim quia non habitat in me: hoc eſt in carne mea bonum.*] Non dicit: Non eſt caro mea bona. Item hoc ex perſona eius dicitur: qui peccandi cõſuetudinẽ habet, & carnis uitijs tenetur obnoxius. i ¶ *Nam uelle adiacet mihi.*] Eſt uoluntas, ſed non eſt effectus: quia carnalis conſuetudo uoluntati reſiſtit. Itẽ uoluntas carnis amatur magis q̃ dei. Ideo dicit: uelle adiacet mihi, ut id quod mihi bonũ fieri uolo non perficiam proximo: nam quod odi pati, illud facio. C
k ¶ *Perficere autem bonum non inuenio.*] Non uideo facere. l ¶ *Non enim quod uolo bonũ, hoc facio, ſed quod nolo malum, hoc ago.*] Sicut uerbi gratia, ſi quis iam deuorare conſueuit, etiam cum non optat incurrit. m ¶ *Si autẽ quod nolo illud facio, non ego operor illud, etc.*] Non ego qui inuitus ſed conſuetudo peccati: quam tamen neceſsitatẽ mihi ipſe paraui. n ¶ *Inuenio igitur legẽ uolẽti mihi facere bonum.*] Si ego uolo, inuenio mihi legem bonũ facere contra adiacens malum. Item hoc eſt quod ait, ſecundum animæ uoluntatem bonũ uelle ſe facere: adiacere ſibi malum iuxta deſideria carnis. o ¶ *Quoniam mihi malũ adiacet.*] Quod dicit: Quoniã mihi malum adiacet: oſtendit quia nõ per neceſsitatẽ peccat: ſed propria uolũtate ducitũ ad peccatum, cum uult eſſe carnis amator. p ¶ *Condelector enim legi dei ſecundum interiorẽ hominem.*] Conſentio legi ſecundum mentẽ. Item interior D
homo noſter rationális & intelligibilis, eſt anima quæ cõſentit legi dei. Lex enim eius eſt rationabiliter uiuere, & nõ duci irrationabiliũ animaliũ paſsionibus. Exterior uerò, eſt corpus noſtrum. Eius aũt lex prudentia carnis eſt: quæ docet edere & potare, & cæteris uti luxurijs quæ repugnant rationi. Et ſi ſuperauerint, legi peccati ſubijciunt. Sic enim ita eſt ſicut quidam æſtimant: quia quod nolumus hoc facimus. q ¶ *Video aũt aliam legem, etc.*] Deſideria conſueta uel perſuaſionem inimici. r ¶ *Repugnantẽ legi, etc.*] Conſcientiæ ſcilicet naturali, uel legi diuinæ quæ in mente cõſiſtit. s ¶ *Et captiuantem me, etc.*] In conſuetudinẽ delictorũ. t ¶ *Infelix ego homo, etc.*] Ego qui ſic detineor, quis me liberabit de conſuetudine mortifera corporali? u ¶ *Gratia dei per Ieſum Chriſtum, etc.*] Admirabiliter intulit, dicens: Gratia dei per Ieſum Chriſtum dominum noſtrum: quia quæ Moyſes & naturalis lex non docuit: hæc docuit dominus noſter Ieſus Chriſtus: contemnere mundum & ſuperare uitia. Vnde beatus Apoſtolus hoc docet, dicens: Qui autem Chriſti ſunt, carnem ſuam crucifixerunt cum uitijs & cõcupiſcentijs. Item quem lex non potuit liberare: nunquid non Paulus nondũ erat dei gratia liberatus? Vnde probatur: quia ex alterius perſona hæc loquitur. x ¶ *Igitur ego ipſe mente ſeruio legi dei.*] Recapitulat ut concludat, & rurſum in perſona eius qui ſub lege erat hæc loquitur. y ¶ *Carne autem legi peccati.*] Homo carnalis duplex eſt quodammodo & in ſemetipſo diuiſus.

Caput. VIII

Nihil ergo, etc.*] Hic Apoſtolus, nihil in illis damnatione dignũ eſſe ait, qui carnis opera crucifixerunt. a ¶ *Lex enim ſpiritus in Chriſto.*] Notandum quia

enim spiritus uitæ in Christo Iesu, liberauit me à lege peccati & mortis. Nam quod impossibile erat legi in quo infirmabatur per carnem: deus filium suum mittens in similitudinem carnis peccati, & de peccato damnauit peccatum in carne, ut iustificatio legis impleretur in nobis: qui non secundum carnem ambulamus, sed secundum spiritum. Qui enim secundum carnem sunt, quæ carnis sunt, sapiunt: qui uero secundum spiritum sunt, quę sunt spiritus sentiunt. Nam prudentia carnis mors est, prudentia autem spiritus uita & pax. Quoniam sapientia carnis inimica est deo. Legi enim dei non est subiecta: nec enim potest. Qui autem in carne sunt, deo placere non possunt. Vos autem in carne non estis, sed in spiritu: si tamen spiritus dei habitat in uobis. Si quis autem spiritum Christi non habet, hic non est eius. Si autem Christus in uobis est, corpus quidem mortuum est propter peccatum: spiritus uero uiuit propter iustificationem. Quod si spiritus eius qui suscitauit Iesum à mortuis, habitat in uobis, qui suscitauit Iesum Christum à mortuis, uiuificabit mortalia corpora uestra propter inhabitantem spiritum eius in uobis. Ergo fratres, debitores sumus non carni, ut secundum carnem uiuamus. Si enim secundum

A quia gratiam legem appellat. a ¶ *Liberauit me à lege peccati & mortis.*] Quæ mortificat peccatores. b ¶ *Nam quod impossibile erat legi.*] Hic ostendit quoniam lex per infirmitatem carnis nõ poterat impleri. In eo autem in quo dicit: Deus cum filium suũ misisset in similitudinẽ carnis peccati, & pro peccatum misisse demonstrat, quoniam ante incarnationem erat filius, & suscepta postea carne, quæ ad peccandum esset procliuior, ipse tamen absq; peccato eam susceperit. Et idcirco dicitur in similitudinem carnis peccati suscepta carne uenisse, & peccatum in eadem carne damnasse: quoniam carnem quam susceperat, innoxiã seruauerit ab omni cõtagione peccati. Item legem dicit non præcepta sacrificiorum, & cętera quę erant umbra, usq; ad tempus Christi data: sed illam quam & dominus noster Iesus Christus docuit, dicẽs: Omnia quæcunque uultis ut faciant Matt.7.b
B uobis homines: sic & uos facite illis. Ista est enĩ lex & prophetæ. Infirmauerat qua nos uolebamus. Non enim impossibilia mandata. Vnde filius dei formã serui accipiens, factus est homo, ut peccatũ damnaret in carne, & nos instrueret quemadmodũ oporteat peccatũ damnare in carne: ut iustificatio legis impleatur in nobis. c ¶ *In quo infirmabatur per carnẽ.*] In illis infirmabatur, nõ in se. d ¶ *Deus filium suum mittens.*] Contra Phonnum, qui negat filium ante carnem. e ¶ *In similitudinem carnis peccati.*] Dicens in similitudinẽ carnis peccati, ostendit eum eandem quidẽ carnẽ, sed absq; peccato portasse. Item hic similitudo ueritatem habet: sicut Adam genuit ad similitudinẽ suam. Similem ergo cæteris hominibus carnem dominus deus noster Iesus Christus assumpsit. f ¶ *Et de peccato damnauit peccatum.*] Quasi si dicas: de hoste expugnauit hostem. Siue sicut hostias quæ pro peccato offerebant in lege, peccati nomine uocant, cum ipsi delicta nescirent: sicut scriptum est: Et imponent manus super caput peccati sui. Sic & Christi caro quæ pro peccatis nostris oblata est, peccati nomen accepit. Quidam autem dicũt quòd peccato Iudęorum quòd dñm occiderunt, peccatum diaboli quod hostem deceperat
Heb.2.d per hominem condemnarit: sicut ad Hebræos dicit: Vt per mortem destrueret eum qui habebat mortis imperium. Siue de illius carnis substantia quæ antè seruiebat peccato, uicit nunquam peccando peccatum, & in eadem carne damnauit peccatũ, ut ostenderet uoluntatem esse in crimine, non naturam, quæ talis à deo facta est, ut possit non peccare si uelit. g ¶ *Vt iustificatio legis impleretur.*] Vt quod in illis repugnãte carnali cõsuetudine implere nõ potuit, in nobis saltẽ impleat, q exemplo Christi mortificabimus carnẽ. h ¶ *Qui non secundum carnem ambulamus.*] Homo ex spiritu & carne cõstructus est. Quando ergo carnalia agit, totus caro dicitur: C
quando uero spiritualia, totus spiritus appellat. Vnaquæq; enim substantia, cum eadẽ alterã in suã ditionẽ erigit, & uim quodãmodo propriam & nomẽ amittit. Nam singulæ cognata sibi & uicina desiderãt. i ¶ *Nam prudentia carnis.*] Notandũ quia non caro mors, sed prudentia. Eius aũt mortẽ dicẽs æternã pœnã significat. hẽ ipse alibi dicit prudentiã humanã esse, malo uicẽ referre. Talis ergo prudentia mortẽ parit transgrediendo præceptũ. Spiritus uero prudẽtiæ in pręsenti pacem habet, nõ reddendo uicẽ, & uitã in futuro. Prudẽtia uero à prouidẽdo est appellata. k ¶ *Quoniam prudentia.*] Non ipsa caro, ut Manichæi dicũt, sed sensus carnalis inimicus est deo. Omne enim nõ subiectum, inimicum est: & quicunq; se uoluerit uindicare, etiã ueteris legis non nunq̃ modũ excedit. l ¶ *Nec enim potest.*] Impossibile dixit, ut uel sic eos à carnis cõcupiscẽtijs reuocaret. D
m ¶ *Qui autem in carne sunt.*] Hic probat quia superius nõ carnẽ, sed opera accusauerat carnis: quia quibus hoc dicitur, utiq; in carne uiuebãt. n ¶ *Deo placere non possunt.*] Fieri enim nõ potest, ut carni deditus, aliquando nõ peccet. o ¶ *Vos aũt in carne.*] Hoc est, in spiritualib. operibus occupati. p ¶ *Si spiritus.*] Hic ostendit, quoniã spiritus sanctus patris & filij sit. Item, In illo spiritus dei habitat in quo eius apparẽt fructus: sicut ait ad Galatas: Fructus aũt spiritus est, charitas, gaudium, &c. q ¶ *Si quis aũt spiritum.*] Spiritus Christi est humilitas & patientia, omniumq; uirtutum est: qui dilexit inimicos, & pro eis orauit. r ¶ *Si aũt Christus.*] Si Christum imitamini, carnalis sensus quasi mortuus non resistit. Vnde & Dauid dicebat: Ego tanquã surdus non audiebam, & sicut mutus non Psal.37.c
aperiens os suum, &c. s ¶ *Spiritus uero uiuit.*] Nunc spiritũ nostrum significat, qui propter iustitiam suam uita appellatur, quasi iustificans corpus, beata illa æterna uita. Item spiritus uiuit ut iustitiã operetur. Non enim solum quæritur, ut à carnalibus cessemus, sed etiam ut spiritualia faciamus. t ¶ *Quod si spiritus eius.*] Si tamen purificati, ut in nobis spiritus sanctus habitare dignetur: non patitur deus templum spiritus interire: sed quomodo Iesum à mortuis suscitauit: ita & corpora uestra restaurabit. u ¶ *Ergo fratres debitores sumus non carni, ut secundum carnem uiuamus.*] Hoc totum agit, ut ostendat eis legem non esse necessariam: quæ carnalibus data est. Item manifesta nunc ostendit: quia nõ de communi & naturali more superius fecerit mẽtionem, dicens: x ¶ *Si enim secundum carnem uixeritis.*] Significat aũt mortem pœnæ æternæ. Non enim quia caro humana mala sit, & spiritus bonus, laudat spiritum, & uituperat carnem: cũ ipse doceat, dicens: Et uirgo cogitat

A quæ ſunt domini, ut ſit ſancta corpore & ſpiritu. Nouit
enim & mentē accuſare, dicēs: Homines corrupti men
te: hoc enim dicit, oſtendere uolens maximā partē paſ-
ſionum, deſideria humani corporis eſſe: quod cum cæ
teris irrationalib. cōmune habemus. Sicut enim cæte/
ra animalia de terra
habent natiuitatē: ita
& nos corpus. Ani/
ma aūt noſtra ſpiri/
tus eſt incorporeus
& ratiōalis & immor
talis. Si enim ſecūdū
carnem uixeritis, mo
riemini. Secundū ra/
tionē expoſitā: carna
les homines iuſtitiā
cuſtodire nō poſsūt.
a ¶ *Si autē ſpiritu, etc.*]
Spiritualibus actio/
nibus, carnis opera
ſubieceritis. Notan/
dum ſauè opera car/
nis, non ſubſtantiam
accuſare. b ¶ *Qui/
cunq; aūt.*] Quicunq;
merent ſancto ſpiritu
gubernari: ſicut econ
trario qui peccāt, ſpi/
ritu diaboli aguntur,
ab initio peccatore.
Item quicunq; ſecundum doctriuam ſpiritus ſancti ui/
uunt, ipſi ſunt qui ſpiritu dei agunt. c ¶ *Non enim acce
piſtis.*] Notandum eſt, quia Iudæi & ſi filij dei erant, ta/
men cum eſſent ſub lege uelut ſub pædagogo agentes,
B ſpiritum timoris habebant. Item Iudæi acceperūt ſpiri/
tum qui illos ad ſeruitutē cogeret per timorem. Time/
re enim ſeruorū eſt: diligere filiorū, ſicut ſcriptum eſt:
Seruus dn̄m ſuum timebit, & filius diliget patrē ſuum.
Illi ergo qui operari charitatis uolūtate nolebant, nmo
ris neceſsitate cogātur. Nos uero omnia uoluntariè o/
peremur: ut filios nos omnes probemus, non ſeruos ti
moris. Item uos Romani in adoptionem filiorū uocati
non ſicut Iudęi qui ſubditi legis imperio, in ſeruitute te
nebantur. d ¶ *In quo clamamus, abba pater.*] Qui uocat
patrem, filiū ſe eſſe profitetur. Debet ergo patri in mori
bus ſimilis inueniri: ne nomine quoq; in uacuū uſur/
pato, maiori pœnæ ſubiaceat. e ¶ *Ipſe enim ſpiri/
tus teſtimonium reddet, etc.*] Teſtimonium adoptionis eſt
quod habemus ſpiritū per quem ita oramus. Tantam
enim arram accipere non poterant niſi filij. f ¶ *Si aūt
filij, & hæredes.*] Qui meret eſſe filius, meretur effici hæ/
res patris, & ueri filij cohæres. g ¶ *Si tamen compatimur.*]
Si talia patimur, cum neceſſe fuerit pro nomine eius,
qualia pertulit ille pro nobis. h ¶ *Vt & glorificemur.*]
1.Ioan.3.d Sicut Ioannes ait: Scimus quoniam cum apparuerit, ſi
miles ei erimus. i ¶ *Exiſtimo enim.*] Hic uult futuram
gloriam cōmendare, ut præſentes preſſuras facilius to
leremus. Et reuera nihil poſſet homo condignum pati
gloriæ cœleſti, etiam ſi talis eſſet illa, qualis modo eſt ui
ta. Quicquid enim paſſus fuerit à morte, plus non eſt
quàm etiam pro peccatis ſuis antea merebatur. Nunc
autem & peccata donantur, & tunc uita æterna præſta/
bitur, conſortiū angelorū, ſplendor ſolis, & cætera quæ
ſanctis legimus repromiſſa. k ¶ *Ad futuram gloriam quæ
reuelabitur.*] Modo enim abſcondita eſt cum Chriſto in
deo, & nondum apparuit quid erimus: quod domi/
nus repromiſit ſanctus. l ¶ *Nam expectatio creaturæ.*]
Diuerſi hunc locū diuerſis modis exponunt. Siue om/
nis creatura reſurrectionis tempus expectat: quia tunc

dum carnem uixeritis, moriemini. Si aûtem ſpiritu facta
carnis mortificaueritis, uiuetis. Quicûnque enim ſpiritu
dei aguntur, hi ſunt filij dei. Nôn enim accepiſtis ſpiritū
ſeruitutis iterum in timore, ſed accepiſtis ſpiritum ado-
ptionis filiorum dei: in qûo clamamus, abba pater. Ipſe
enim ſpiritûs teſtimoniū reddit ſpiritui noſtro quod ſu-
mus filij dei. Si aûtem filij, & hæredes: hæredes quidem
dei, cohæredes aūt Chriſti: ſi tâmen compatimur ût glo
rificemur. Exiſtimô enim quod nō ſunt condignæ paſ-
ſiones huius temporis âd futuram gloriam quæ reuela-
bitur in nobis. Nâm expectatio creaturæ reuelationem
filiorū dei expectat. Vânitati enim creatura ſubiêcta eſt,
nôn uolens, ſed propter eū qui ſubiecit eam in ſpe: quia
& ipſa creatura liberabitur à ſeruitute corruptionis in li-
bertatem gloriæ filiorum dei. Scimûs enim quod om-
nis creatura ingemiſcit & parturit uſq; adhuc. Nôn ſolū
autem illa, ſed & noſipſi primitias ſpiritus habentes, &
ipſi

in melius commutabitur, ſiue angelica, ſiue rationalis C
creatura. Petrus enim dicit, etiam angelos gloriam de/ 1.Pet.1.b
ſiderare ſanctorū. Quidam etiam ſic dicunt: Adam &
Euam eſſe creaturam, quos olim ſerpens à ſpe diuinita
tis uanitati ſubiectos, corruptioni effecerit deſeruire,
nō ex ſemetipſis pec-
cantes, ſed ſerpētis in
ſtigatione & conſilio.
Et ipſi, inquiunt, libe
rabuntur, ut iam nō
corruptioni deſerui/
ant. Omnem autem
creaturam dicūt eſſe,
quicunq; uſq; ad ad/
uentum Chriſti iuſti
fuerunt: quia & ipſi
nondum accipientes
expectāt, deo pro no
bis aliquid melius p̄
uidente. Non ſolū au
tem illi, ſed & nos ipſi
in quibus completa
ſunt, necdū tenemus,
ſed in ſpe ſuſtinemus:
quamuis quæ multi
uidere iuſti cupierūt,
uiderimus. Item di/
cens: Si tamē compa/
timur ut & cōglorifi-
cemur, & inferēs: Ex/
pectatio creaturæ: De rationali creatura ſermonē fecit,
& non ſicut quidam exiſtimāt, de irrationali uel inſen-
ſibili, quæ ad ſeruitutē hominū creata eſt, & poſt hęc pe
ritura, quando ſol obſcurabit, & luna non dabit lumē
ſuum, & ſtellæ cœli cadent ſuper terrā, & tunc erit nouū D
cœlum, & noua tempora. Creatura autem Adam eſt &
Eua, quæ adhuc expectat ſe à deo recipere adoptionē.
m ¶ *Vanitati enim.*] Vanitas eſt omne quod quandoq;
finitur. Item uanitas eſt præuaricatio: cui ſubiecta Eua,
non propria uoluntate, ſed à ſerpente decepta, ſpe illa
qua audierat: Et eritis quaſi dij, ſcientes bonū & malū.
Seruitus autē eſt corruptionis, quam audiuit Adam:
Terra es, & in terrā ibis. In reſurrectione recepturi ſunt Gen.3.A
incorruptionem filiorū dei. n ¶ *Subiecta eſt.*] Si ange
li hominibus miniſtrant. o ¶ *Non uolens.*] Iam nō ſer/
uiet eis qui dei imaginem corruperunt. p ¶ *Scimus e/
nim.*] Sicut gaudent angeli ſuper pœnitentes: ita dolēt
ſuper conuerti nolentes. Item nunc communem crea/
turam nominat, poſt Adam & Euam, iuſtos qui fuerūt
uſq; ad tempus Chriſti: qui & ipſi Adæ & Euæ, qui di/
cuntur creatura ſimul congemiſcunt, recipere deſide/
rantes præmia uirtutum quæ dominus promiſit eis.
q ¶ *Non ſolum autem.*] Non ſolum angeli qui benignio/
res nobis ſunt, de huiuſmodi dolent, ſed etiam nos qui
iam ſpiritum ſanctum habemus, de talibus ingemiſci/
mus: ſicut & Hieremias ingemiſcens aiebat: Heu mihi Hier.9.A
anima quia perijt à terra reuerens, & reliqua. Item di/
cens: Non ſolum autem illa, ſed & noſipſi primitias ſpi
ritus habentes: manifeſte edocuit, quia non de irratio/
nali uel inſenſibili creatura ſermonem fecerit, quæ non
participat ſpiritum ſanctum, ſed de ſanctis qui deo pla-
cuerunt naturali lege, ſimiliter & Moyſi: Diſcipuli au/
tem Chriſti primitias dicuntur habere ſpiritus, id eſt,
prima & præclara chariſmata, per quæ ditauerunt om
nem terram. Non enim tanta fuit gratia ante legem &
in lege Moyſi. Et quod priores ſint diſcipuli Chriſti,
Hebræis ſcribens docet: Sed & hi omnes teſtimonio fi/
dei probati non acceperunt repromiſsionem deo pro
nobis melius aliquid prouidente, & ne ſine nobis con
ſummarentur

ipsi intra nos gemimus adoptionem filiorum dei, expectântes redemptionem corporis nostri. Spe enim salui facti sumus. Spês autem quæ uidetur, non est spes. Nam quod uidet quis, quid sperat? Si aûtem quod non uidemus speramus, per patientiã expectamus. Similiter autem & spiritus adiuuat infirmitatẽ nostram. Nam quîd oremus sicut oportet nescimus: sed ipse spiritus pôstulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus. Qûi autẽ scrutatur corda, scit quid desideret spiritus, quia secundum dẽum postulat pro sanctis. Scimus autẽ quõniã diligẽtibus deũ omnia cooperanẽ in bonũ, his qui secundũ propositũ uocati sunt sancti. Nã quos præsciuit & prædestinauit cõformes fieri imaginis filij sui, ũt sit ipse primogenitus in multis fratribus. Quõs aũt prædestinauit, hos & uocauit: & quos uocauit, hos & iustificauit: quos autẽ iustificauit, illos & magnificauit. Qûid ergo dicemus ad hæc? Si deus pro nobis, quis cõtra nos? Qui ẽtiã proprio filio suo nõ pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum, quõmodo non etiam cum illo omnia nobis donauit? Qûis accusabit aduersus electos dei? Deus qui iustificat. Quis est qui condemnet? Christûs Iesus qui mortuus est: imò qui & resurrexit, qui est ad dexteram dei: qûi etiam interpellât pro nobis. Qûis ergo nos separa-

A summarentur. a ¶ *Expectantes redemptionem corporis nostri, etc.*] Nondum rem ipsam promissam percepimus,
2.Cor.5.b sed speramus, sicut ad Corinthios ait: Per fidem enim ambulamus, & non per speciem. b ¶ *Spes autem quæ uidetur non est spes, etc.*] Quod uidetur, non sperat: sed si proprium est possidetur.
Nulla enim spes in rebus uisibilib. est Christianis. Non enim nobis præsentia promissa sunt, sed futura. c ¶ *Si autem quod non uidemus speramus, per patientiam expectamus.*] Ideo fides per patiẽtiã grandis est præmij, quia quod non uidet credit: & quasi iam acceperit, ita secura est de nondũ acceptis, sicut ait
Heb.10.a ad Hebræos: Patientia uobis necessaria est, ut uoluntatem dei faciẽtes, reportetis repromissionem. Spes enim sine patiẽtia esse non nouit. d ¶ *Similiter autem & spiritus adiuuat infirmitatẽ nostrã.*] Secundum hãc spem adiuuat, ut non terrena, sed cœlestia postulemus. Infirma est enim nostra possibilitas, nisi doctrina sancti spiritus adiuuet. e ¶ *Nam quid oremus sicut oportet nescimus.*]
B Quia adhuc per speculũ uidemus. Frequenter obsunt, quæ prodesse putamus: & ideo nobis postulata minime conceduntur prouisione diuina, sicut & ipse alibi
2.Cor.12.c ait: Propter quod ter dominum rogaui, ut discederet à me, & reliqua. Aliter: Difficile orationis nostræ desiderium secundum quod corde concepimus, exprimere uix uoce ualemus, unde subsecutus est. f ¶ *Sed ipse spiritus postulat pro nobis.*] Deus ergo qui scrutatur corda, etsi sermone cõprehendere non sufficimus: nouit inquantum modo credere cupiamus. Scit tamen quia pro sanctis rebus, non pro secularibus postulamus secundum ipsius uoluntatẽ. g ¶ *Qui autem scrutatur corda, scit quid desiderat spiritus.*] Quasi summus sacerdos. h ¶ *Quia secundum deum postulat pro sanctis.*] Hic gratiam spiritus, spiritum nominauit, sicut alibi dicit: Si orauero lingua, spiritus meus orat, & æmulatores estis spirituum. Postulat autem, quia postulare nos facit gemitibus, qui enarrari non possunt: sicut tentare nos dicitur deus ut sciat, hoc est, ut scire nos faciat quales simus. Sed & hoc cõmune quod dominus fieri iubet, ipse dicitur operari, ut ille ædificauit domum, aut ille codicem fecit: cum nec ipse scripserit, nec ille construxerit. Item gratiã spiritus, nominat spiritum, qui docet nos pro nobis domino po-
Esa.11.a stulare, sicut Esaias dicit: Spiritus sapientiæ & scientiæ &
1.Cor.14.c intellectus. Et Corinthijs scribens dicit: Sic & uos quoniam æmulatores estis spirituum, ad ædificationem ecclesiæ quærite & abundetis. i ¶ *Scimus autem quoniam diligentibus deum, etc.*] Omnia quæcunque fecerimus, uel passi fuerimus propter dilectionem dei, omnia nobis ad mercedem crescunt. Omnia enim quæcunque iustus fecerit, prospetabuntur. k ¶ *His qui secundũ propositũ, etc.*]

Secundum quod proposuit sola fide saluare quos præ C sciuerat crediuuros, & quos gratis uocauit ad salutem, multo magis glorificabit ad salutem operantes. l ¶ *Et prædestinauit conformes fieri, etc.*] Prædestinare idem est quod præscire. Ergo quos præuidit conformes futuros in uita, uoluit ut fierent cõformes in gloria. Qui trãsformauit corpus humilitatis nostræ, cõforme corpori claritatis suæ. m ¶ *Vt sit ipse primogenitus, etc.*] Primogenitus ex mortuis in gloriam. Item hic secundum quod homo factus est, secundum gratiã quæ in eo erat filius dei, primogenitus interpellat pro nobis, non quasi deus interpellat, sed quasi summus sacerdos. n ¶ *Quos autẽ prædestinauit, etc.*] Quos præsciuit credituros, hos uocauit. Vocatio autẽ uolentes colligit, non inuitos. Aut certe discretio non in personis, sed in tẽpore est. Hoc ideo dicit, propter fidei inimicos, ne fortuitam dei gratiã iu-
D dicarent. Ergo uocantur per prædicationẽ ut credant: credentes iustificentur per baptismũ: glorificentur in uirtutibus gratiarũ. o ¶ *Quid ergo dicemus ad hæc? Si deus pro nobis, quis contra nos?*] Vult ostendere quod nemo possit impedire eos qui diligentes deũ, diliguntur à deo: quo minus gloriã quæ promissa est, cõsequantur, eo quod perfecta quæ in illis est charitas, omnẽ causam mortalis timoris foras expellat. p ¶ *Qui etiam proprio filio suo non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum.*] Præmisit, tradidit, ut tradentibus maneret libertas arbitrij, & nobis patientiæ monstraretur exemplum. Quod dicit, pro omnibus, notandum quia non pro aliquantis. q ¶ *Quomodo non etiam cum illo omnia nobis donauit?*] Quid potest habere charius, quod nobis neget, qui filium non negauit? r ¶ *Quis accusabit aduersus electos dei.*] Quos deus elegit credẽtes, ac signis & uirtutibus iustos ostendit: quis pro pristinis audebit accusare delictis, uel pro contemptu legalium mandatorum? s ¶ *Christus Iesus qui mortuus est, imò qui & res. etc.*] Secundũ assumpti hominis loquitur formã, qui mortuus est & resurrexit. t ¶ *Qui etiam interpellat pro nobis.*] Vt cum ipso simus, ubi ipse est. Solent plane Ariani ex interpellationis causa, mouere calumniam, dicentes, quod qui interpellatẽ, interpellante sit maior. Quibus respondendum est, deum obliuionẽ non pati, ut pro ipsis cõmoneatur semper quos ipse elegit: sed in hoc interpellare eum dicitur, dum semper patri hominem quem suscepit, quasi nostrum pignus ostendit: & offert ut uerus pontifex & æternus. u ¶ *Quis ergo nos separabit à charitate Christi? Tribulatio, etc.*] Post tanta & præclara beneficia uel promissa, quæ poterit tam grauis esse pressura, quæ nos ab eius charitate diuellat: & dicẽdo oẽs docet tales esse debere, qui à Christo nec periculis debeãt separari.

separabit à charitate Christi? tribulatio, an angustia, an fames, an nuditas, an periculū, an persecutio, an gladius? sicut scriptū est: Quia propter te mortificamur tota die. Aestimati sumus sicut oues occisionis. Sed in his omnibus superamus, propter eum qui dilexit nos. Certus sum enim, quia neq; mors, neq; uita, neq; angeli, neq; principatus, neq; uirtutes, neq; instantia, neq; futura, neq; fortitudo, neq; altitudo, neq; profundum, neq; creatura alia poterit nos separare à charitate dei, quæ est in Christo Iesu domino nostro.

Cap. IX

VEritatem dico in Christo Iesu, non mentior, testimonium mihi perhibente cōscientia mea in spiritu sancto, quoniā tristitia mihi magna est, & continuus dolor cordi meo. Optabā enim ego ipse anathema esse à Christo pro fratribus meis, qui sunt cognati mei secundum carnē qui sunt Israelitæ, quorū adoptio est filiorū, & gloria & testamentū & legislatio & obsequiū & promissa, quorum patres ex quibus est Christus secundum carnem, qui est super omnia deus benedictus in secula, amen. Non autem quod exciderit uerbum dei. Non enim omnes qui ex circumcisione sunt Israel, hi sunt Israelitæ: neque qui semen sunt Abrahæ omnes filij, sed in Isaac uocabitur tibi semen: id est non qui filij carnis, hi filij dei, sed qui filij sunt promissionis, æstimantur in semine. Promissionis enim uerbum, hoc est: Secundum

A Tunc uerò Iudæi uolebant illos à Christo ita separare, ut ad legis eos custodiam reuocarent. *a* ¶ *Quia propter te mortificamur tota die.*] Non propter aliquod crimē, sed Matt. 5 propter te, qui dixisti: Beati eritis cum persequentē uos, &c. *b* ¶ *Aestimati sumus sicut oues occisionis.*] Hoc in nobis Christianis maxime impletur: quibus nō licet nosmetipsos defendere, sed exemplo domini & magistri, q sicut ouis ad uictimā ductus est, omnia illata patientissimè tolerare. *c* ¶ *Sed in his omnibus superamus, etc.*] Has omnes tribulationes pro nihilo ducimus, propter eum qui nos tantum dilexit, ut etiam moreretur pro nobis. Et qñ pro eius nomine morimor, tunc maxime triumphamus: præsertim cum leue sit ꝓ se pati, quod pro alijs Christos dñs pati dignatus est. *d* ¶ *Certus sum enim, quia neq; mors, neq; uita, etc.*] Pro certo confido, quia nec si mihi quis mortem minetur, nec si uitam promittat: nec si se an-B gelum dicat à domino destinatum, nec si se angelorum principem mentiatur: nec si in præsenti honorem conferat, neq; si polliceatur gloriam futurorum, neq; si uirtutes operetur, nec si cœlum promittat, & inferno deterreat: uel profunditatem scientiæ suadere conetur, unq̄ nos poterit à Christi secernere charitate. *e* ¶ *Neq; creatura alia poterit nos separare à charitate dei.*] Omnem penè creaturam nominauit: & non fuit his contentus nisi addiderit, ut etiam si sit alia creatura, nec ipsa ualeat separare. *f* ¶ *Quæ est in Christo Iesu domino nostro.*] Deum diligit in Christo, cuius dilectio consistit Ioan. 14 in custodia mandatorū, sicut & ipse ait: Si diligitis me, mandata mea seruate. Necnō imitationē amoris sui in fraterna charitate, dicens: In hoc cognoscent homines, quia mei discipuli estis, si dilexeritis inuicē. Et Ioannes 1. Ioan. 4.d ait: Si fratrē quē uides, non diligis, deum quem non uides, quomodo potes diligere. Cap. IX

VEritatem dico in Christo Iesu, etc.] Contra Iudæos acturus, primū illis satisfacit, nō se odij causa hæc dicere, sed amoris, eo quod doleat illos non credere Christum, ad quos primū saluandos aduenerat. Quod autē dicit, se in Christo dicere ueritatem, ostendit hominē baptizatū, qui per cōmunicationē corporis & sanguinis Christi in ipso manet, & ipse in illo: quicquid uel facit uel loquitur, in Christo eum loqui uel agere, cuius est membrū. Et quicquid ei illatū iniuriæ fuerit, Christo similiter irrogari. Nam quod ait: Cōscientiam sibi in hac parte testimoniū perhibere, illū docet ueritatem dicere, cuius cōscientia in omnibus attestatur, nec eum mendacij reum, interna accusatione constituit. Itē Apostolus se tristē dicit ualde pro fratribus suis secundum carnē, q dicit nullū nos separare à charitate Christi, sciens se quando persecutor erat, & optabat se anathema esse à Christo, uocatū à Christo secundum eius misericordiā, & uolebat eos credere, & eandem miseri-C cordiam promereri. *b* ¶ *Optabam enim ego & ipse anathema esse à Christo.*] Optabam aliquando cum persequerer Christū, non modo optarem, sciebā q ipsorū essent hæc omnia. Sed postquam cognoui ueritatem, dereliqui eos quos taliter diligebā, & ipsi nondū conuertuntur. *i* ¶ *Qui sunt Israelitæ, quorū adoptio est filiorū.*] De ipsis enim dicebat: Filius meus Exod. 4 primogenitus Israel. *k* ¶ *Et gloria & testamentum & legislatio.*] Veteris latio, & noui promissio. *l* ¶ *Et obsequiū & promissa.*] Hoc est ministerium angelorum uel prophetarū. *m* ¶ *Quorum patres.*] Abraham, Isaac, & Iacob. *n* ¶ *Ex quibus est Christus secundum carnē, qui est super omnia deus benedictus.*] Cōtra Manichæum, Photinū, & Arium, quia & ex D Iudæis est secundum carnem, & deus benedictus in secula: sicut & Thomas adorat & dicit: Deus meus, de- Ioan. 20 us meus. Quod ille confirmat, dicens: Quia uidisti, ideo credidisti. *o* ¶ *Non autem quod exciderit uerbum dei.*] Licet Apostolus doleat Iudæos excidisse à promissionis gratia, ostēdit tamē non inane fuisse uerbum dei: & his promissa deberi, nō qui secundum carnē ex Abrahā, Isaac & Israel nati sunt, sed qui seruantes fidem patriarcharū, de quorū semine putantur. Item quia superius dixerat dolere se, quod genus Israel proprio uitio excluderetur à regno, quorū hæc omnia fuerūt: Hic ostendit illos qui non credunt, non esse filios Abrahæ, ne omnibus Iudæis præiudicare putaretur & obijceretur ei: Nunquid deus mentitus est Abrahæ? *p* ¶ *Non enim omnes, etc.*] Si non omnes, tamen aliquanti: Et si nō omnes Israelitæ, Israel sunt: sunt ergo ex gentibus aliquanti, in quibus non est dolus. *q* ¶ *Sed in Isaac, etc.*] In solo Isaac uocati sunt, etiam tunc filij Abrahæ, non etiam Ismael, cum & ipse ex eius stirpe descenderet. Item semen Isaac non isti qui secundum carnem nati sunt: sed hi qui secundum spiritū sunt, hoc est, secundū fidem Isaac. Qui enim talis, huius promissio est & adoptio filiorum. Habebat enim primogenitū Esau, & non est à deo dilectus, nisi Israel. *r* ¶ *Id est non qui filij carnis, hi filij dei, sed qui filij, etc.*] Ismael enim secundum carnalem usum natus est ex ancilla: Isaac uerò super naturam de senibus ex repromissione dei est generatus: Ita nunc Christianos promissio facit filios Abrahæ, quam meruit fides, ut scilicet pater sit gentiū plurimarum. *s* ¶ *Promissionis enim uerbum hoc est.*] Hic ostendit posteriorem populum more Isaac esse repromissionis

¶ Secundum

dum hôc tempus ueniam, & erit Saræ filius. Nō solùm[b] autē illa, sed & Rebecca ex ûno concubitu habens Isaac patris nostri. Cûm enim nondum nati fuissent, aut aliquid boni egissent aut mali, ut secundum electionem propositum dei maneret, nō èx operibus, sed ex uocante dictū est ei: quiá maior seruiet minori, sicut scriptum ēst: Iacob dilexi, Esau autem odio habui. Quid èrgo dicemus? Nunquid iniquitas apud deum? Absit. Môysi enim dixit: Miserebor cui misertus sum, & misericordiam præstabo cûi miserebor. Igitúr non uolentis, neque currentis, sed miserentis est dei. Dicit enim scriptūra Pharaoni: Quia in hoc ipsum excitaui te, ut ostendam in te uirtutem meam: & ut annuncietur nomen meum in uniuersa terra. Ergô cuius uult, miseretur: & quem

A a ¶ *Secundum hoc tempus ueniam, & erit Saræ filius.*] Antequā nasceremini, imó priusquā Rebecca Esau & Iacob utero suo funderet, in Iacob dilexi uos, in Esau Idumæū odio habui. Quem locum Paulus apostolus mystica disputatiōe euentilans, scriptū est ad Romanos: duo pariter testimonia de Genesi Malachia coniungit. Sed & Rebecca de uno cōcubitu habens Isaac patrē nostrum. Nam cum nondum nati essent, aut aliqd egissent boni uel mali, ut secundū electionem, propositum dei maneret, non ex operibus, sed ex uocatione dictum est ei: Quia maior seruiet minori: Sicut scriptum est: Iacob dilexi, Esau autem odio habui. Hoc enim quod dicit: Sicut scriptum est, & ad Gen. 25. c Geneseos librū, & ad Malach. 1. a prophetā Malachiam refertur. Et non solum ait: Iacob dilexi antequā nascerentur & odio habui Esau, prius quàm ex matris utero funderetur: sed in posteros eorū amorē meum & odium conseruaui. Odium in Esau, cuius montes qui appellantur Seir, redegi in solitudinē, & urbes feci esse desertas, & à serpentibus ac bestijs obtineri. b ¶ *Non solum autem illa, sed & Rebecca.*] Non solū aūt Ismael & Isaac, qui quamuis ex uno quidem patre, diuersa tamen matre sunt ge-B nerati: non sunt uoum apud deum, sed etiam Iacob & Esau, qui ex uno sunt de Rebecca nati concubitu, antequam nascerentur fidei sunt apud deum merito separati, ut propositū dei de eligendis bonis, & refutandis malis, etiā in præsenti maneret. Ita ergo & nunc quos præsciuit de gentibus credituros, elegit, & ex Israel reiecit incredulos. c ¶ *Ex uno concubitu haben. Isaac patrē nostrū.*] Quæ legitur primo geminos edidisse, in eo quasi nouū aliquid accesserit, perterrita deum interrogat. d ¶ *Cum enim nondū nati fuissent, etc.*] Siue ut hoc significaret, quod modo etiam de geminis qui non credit, abijcietur. e ¶ *Non ex operibus sed ex uocatione dictum est ei.*] Præscientia dei non præiudicat peccatores, si conuerti uoluerint. Ezech. 18. f Dicit enim per Ezechielem: Si dixero peccatori, morte morieris, & ille conuersus iustitiam fecerit, uita uiuet, & non morietur. f ¶ *Quia maior seruiet minori.*] In Geneseos libro dictū est: Duæ gentes & duo populi in utero tuo, & populus populū superabit, & maior seruiet minori. Ergo prophetia non de his est, qui secundum carnem sunt Iacob & Esau, sed de his qui futuri erant ex operibus boni & mali, & ex ipsis operibus aut odiū dei habere, aut misericordiam eius consequi. g ¶ *Sicut scriptum est: Iacob dilexi, Esau autem odio habui.*] Hoc autē quod dicitur, sicut scriptum est, & ad Geneseos librum, & ad prophetam Malachiam pertinet. In Geneseos libro ad Rebeccam dicitur: Duæ gentes & duo populi in utero tuo. Vnde bene ostendit Apostolus promissiones non esse eorum qui secundum carnem filij sunt Abrahæ, sed eorum qui fidem patrum seruant atque custodiunt. h ¶ *Quid ergo dicemus? Nunquid iniquitas apud deum? Absit.*] Timuit ne quod ipse propterea dixerat, ut pbaret apud deum prærogatiuā generis nil ualere: siue iam tunc significatū posteriorē populū meliorē futurū, non intelligentes, putarent eum dicere, quod alios deus bonos faceret, alios malos, secundum ipsorū sententiā: quod

erat iniquum punire, qui non sua sponte peccasset: pro- C ponit sibi ex aduerso testimonia, quibus ipsi hoc affirmare solebant. Quibus exemplis per breues subiectiones respōdet, ostēdens ita intelligi non posse. i ¶ *Moysi enim dicit: Miserebor cui misereor, & misericordiam præstabo.*] Hoc recto sensu ita intelligitur: Illius miserebor quem præsciui posse misericordiam promereri, ut iam tūc illius sim misertus. k ¶ *Cui miserebor.*] Econtrario Iudæi sermo est. Igitur non uolentis neque currentis. Et iterū: Ergo cuius uult miseretur: & quē uult, indurat. Non enī Apostolus tollit quod in propria uoluntate habemus, qui superius dicit: Ignoras quia bonitas dei te ad pœnitētiam adducit? Et iterū Timotheo scri- 2. Timot. 2 bit: In magna autē domo, non solū sunt uasa aurea & argentea, sed & lignea & fictilia. Et quædam quidem in honorem, quædam in contumeliā. Si quis autē mundauerit se ab his, erit uas in honorē sanctificatū. l ¶ *Igitur non uolentis neque currentis, sed miserentis est dei.*] Hoc loco Paulus apostolus usque ad illū locū: Quid enim adhuc queritur? Voluntati enim eius quis resistere poterit? personam de contrario assumit uenientis & dicētis, non esse in nobis, aut recte, aut malum agere, sed in dei arbitrio constitutū, qui cuius D uult, miseretur: & quem uult, indurat. Homo tu quis es qui contradicas deo? Nunquid dicit figmentū ei qui se finxit, quid me fecisti sic? Nunc Apostolus contradicentem sibi superius increpat, ostendens hoc ipsum quod dicit: Cui uult, miseretur: & quē uult, indurat: Et quid adhuc queritur? Voluntati enim eius quis resistere poterit? Ex hoc igitur demōstrat eum esse proprij arbitrij uel uoluntatis: quod si ut ipsi econtrario ueniens dicit: Cuius uult miseretur deus, & quem uult, indurat: nihil differt, quod figulus tractat in manibus: quod fingenti ex se uas aliquid cōtradicere nō potest, quid ex eo uult efficere: hic autē in eo in quo cōtradicit, queritur de dei uoluntate, ostendit liberi esse arbitrij, qui audet de dei iudicio retractare. Item si non est uolentis neque currentis, ut quidam putant: quare ipse currit, dicēs: Cursum cōsummaui. Et alios ut currerent, adhortatus est, dicēs: Sic currite ut omnes cōprehendatis. Vnde intelligitur quia hic interrogantis uoce utitur, & redarguentis potius quam negāns. m ¶ *Dicit enim scriptura Phar. etc.*] Hoc & illi male proponunt. Sed hic locus duobus modis à diuersis exponitur: Siue quod unusquisque modum & finem peccatorū suorum implet ut puniatur sicut Sodomitæ & Amorræi. Hic ergo iam modum excesserat, & idcirco uoluit deus quasi de iam perituro alijs prouidere, ut populus eius agnosceret iustitiā ipsius atque uirtutem, ut nec peccarent, nec suos aduersarios uererentur. Tale est hoc quod in Pharaone gestū est, quale si medicus de cruciatu iam damnati rei multis inueniat sanitatem, causas inquirendo morborū. Vel si iudex cū possit criminosum statim punire, ad omniū timorē diuersis pœnis afficiat. Siue dei patientia induratus est. Cessante enī plaga dei durior fiebat: & quamuis sciret eum non conuerti, tamen etiā in ipso suam clementiā uoluit demonstrare. n ¶ *Ergo cuius uult, etc.*] Ergo si hoc intelligitur

quem uult, indurat. Dicis itaq; mihi: Quid adhuc queritur? Voluntati enim eius quis resistit? O homo tu quis es qui respondeas deo? Nunquid dicit figmẽtum ei qui se finxit, quid me fecisti sic? An non habet potestatem figulus luti ex eadem massa facere aliud quidem uas in honorem, aliud uero in contumeliã? Quod si deus uolens ostendere iram, & notam facere potentiam suam, sustinuit in multa patientia uasa iræ aptá in interitum, ut ostenderet diuitias gloriæ suæ in uasa misericordiæ, quæ præparauit in gloriam. Quos & uocauit, non solum ex Iudæis, sed etiam ex gẽtibus, sicut in Osee dicit: Vocabo non plebem meam, plebem meam, & non dilectam, dilectam: & non misericordiam consecutam, misericordiam consecutam. Et erit in loco ubi dictũ est eis: Non plebs mea uos, ibi uocabũtur filij dei uiui. Esaias autem clamat pro Israel: Si fuerit numerus filiorũ Israel tanquã arena maris, reliquiæ saluæ fient. Verbum enim cõsummans & abbreuians in æquitate, quia uerbum breuiatũ faciet dominus super terram. Et sicut prædixit Esaias: Nisi dominus sabaoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma facti essemus, & sicut Gomorra similes fuissemus. Quid ergo dicemus, quod gentes quæ non sectabantur iustitiam, apprehenderunt iustitiam? Iustitiam autẽ quæ ex fide est. Israel uero sectando legem iustitiæ, in legem iustitiæ non peruenit. Quare? Quia non ex fide, sed quasi

A tur: Cuius uult miseretur, & quem uult indurat: quod satis iniquum est, & ita propositio uestra concluditur, ut dicatis maliciæ uestræ, non uos esse causam, sed domini uoluntatem, cui contradici non possit: sed resistit hic rationi uestræ ipsa natura iustitiæ dei. a ¶ *Dicis itaq; mihi.*] Apostolus cõtra aduersarios dicit: Dicis itaq; mihi: Quid adhuc queritur? Et iterum infert, confirmans hoc quod dixerat: homo tãto magis uere queritur, & iuste ex uerbis tuis. Nemo enim propriã non habens uoluntatem, dicere potest de deo, quid adhuc queritur. Vnde recte arguens eius imprudenuã, dicit: Tu quis es qui respõdes deo? Qui enim à deo induratus est; sicut tu dicis, contradicere suo creatori non potest, quasi nõ habens propriam uoluntatem, sicut & lutum insensibilis materia fictori suo respondere non potest, quia in potestate figuli positũ est. b ¶ *O homo tu quis es qui*

B *respondeas deo.*] Quibusdã uidetur & hoc adhuc ex ipsorũ persona dicere, quia ipsum est dicere, neminem posse contradicere uoluntati dei alterius miserentis, alterum indurantis: & addere neminem deo respondere. Quidam uero dicunt iam hinc Apostolum respondere: quod etiam si ita esset ut illi calumniantur, non debere eos suo respondere factori, eo quod tales simus ad comparationẽ dei, quale ad suum est luti artificem figmentum. In Græco habet, μενοῦνγε ὦ ἄνθρωπε, quod est, ô homo tanto magis. c ¶ *An nõ habet potestatem figulus luti ex eadem massa facere, etc.*] Secundum hos qui hæc uerba Apostoli dicunt, massam dicit omnes in Aegypto commorantes, quia & Israel ibi idolis deseruierat. d ¶ *Quod si deus uolens ostendere iram.*] Quia illum diu sustinuit blasphemantem, & populum suum uarijs operibus affligentem. Præterea quod innoxiam ætatem paruulorum crudeliter iusserat enecare. Item competens responsum, quia patiẽtia & eius bonitas facit eos qui propriam habent uoluntatem uiuendi, siue causa iræ, siue misericordiæ. e ¶ *Vasa iræ apta in interitum.*] Implendo peccata sua, uasa iræ digna sunt facti, & à semetipsis ad interitum præparata. f ¶ *Vt ostenderet diuitias gloriæ suæ.*] Digni erant misericordia, quia & minora commiserant, & grauiter fuerant afflicti. g ¶ *Quos & uocauit, non solum ex Iudæis, sed etiam ex gentibus.*] Quia & tunc aliquanti Aegyptiorum exierant cum filijs Israel, quod si deus personam acciperet, solus Israel debuit habere salutem. Ita & nunc non solum Iudæos, sed etiam gentes uocauit ad fidem. Secundum eos autem qui hæc non ex Apostoli, sed ex Iudæorum persona dici putant: Intantum, inquiunt, quos uoluit,

saluauit: ut etiam gentes elegerit idololatras, qui nunquam seruierãt deo, & ex Israel paucos uocaret, secundum testimonium Esaiæ. b ¶ *Sicut in Osee dicit.*] Non populum, duas tribus dicit, & non misericordiam consecutam, decem tribus. i ¶ *Vocabo non plebem meam, plebem meam.*] Hoc loco Iudam significat. k ¶ *Et non dilectam, dilectam: & non misericordiã cõsecutam, misericordiam consecutam.*] Israeliticũ populum. l ¶ *Et erit in loco ubi dictum est eis, non plebs mea uos.*] Gentes demonstrat in Christo credituras, sicut in euangelio dominus per parabolã loquitur nuptiali cœna facta, cũ Israel uenire noluisset, & pro ipso gentes uocãtur. m ¶ *Ibi uocabuntur filij dei uiui.*] Vocationem gentium significat. n ¶ *Esaias autem clamat pro Israel.*] Communicatio pro ipsis esse monstratur. o ¶ *Si fuerit numerus filiorum.*] Paucitatẽ eorum credituram esse demonstrat. p ¶ *Verbum enim consummans & abbreuians in æquitate, quia uerbum breuiatum faciet dominus super terram.*] D Historiæ hoc habet sensus: Sicut ego uerbum abbreuio, & cito definio, ita deus hoc omni uelocitate perficiet. In prophetia autem uerbum breuiatum, nouum testamentum accipitur, quia in eo breuiter comprehensa sunt omnia & clausa. q ¶ *Et sicut prædixit Esaias.*] Bene prædixit, quia superius scriptum est. r ¶ *Nisi dominus sabaoth reliquisset nobis semen.*] Quia non est passus paucos iustos perire cum multitudine impiorũ in fide, nisi semẽ Abraham Christus fuisset missus ad populum liberandum qui corruisset. s ¶ *Quid ergo dicemus, quod gentes quæ non sectabantur iustitiam, apprehenderunt iustitiam?*] Si superiora ex persona Apostoli dicuntur, hic sibi iterum proponit, quia poterant dicere, si non est ita ut dicimus, quia non est uolentis neque currentis, quomodo gentes inuenerũt iustitiam quam nunquam antea quæsierunt. Israel uero quærens semper iustitiam, non potuit inuenire? Si uero totus superior sensus contradicentibus applicatur, hic respondet Apostolus, & breuiter recapitulat quęstionem, dicens: Quid ergo dicemus ad ea quę nobis obiecta sunt, nisi quia gentes uocatæ, crediderunt, & illi credere noluerunt. t ¶ *Iustitiam autem quæ ex fide est.*] Quia iustitia ex fide est, cui credere noluerunt. u ¶ *Israel uero sectando legem iustitiæ, in legem iustitiæ non peruenit. Quare? Quia non ex fide, sed ex operibus legis.*] Reddit causas, quare non inuenerint iustitiã, quia falso in operibus gloriati, credere noluerunt, quasi iustitiam gratiam reputantes: dicens, quoniam populus Iudæorum ex operibus legis iustificari se putans, in legem iustitię, id est ad fidẽ Christi dedignando nõ potuit peruenire.

Offenderunt

quasi ex operibus. Offenderũnt enim in lapidem offensionis, sicut scriptum est: Ecce pono in Sion lapidem offensionis, & petram scãdali: & õmnis qui credit in eum, non confundetur.

Caput x

FRatrẽs: Voluntas quidem cordis mei, & obsecratio ad deum fit pro illis in salutem. Testimoniũm enim perhibeo illis, quod æmulationem quidem dei habent, sed non secundum scientiam. Ignorãntes enim iustitiam dei, & suam quærentes statuere, iustitiæ dei nõ sunt subiecti. Finis ẽnim legis, Christus ad iustitiam omni credenti. Mõyses enim scripsit: quoniam iustitiam quæ ex lege est, qũi fecerit homo, uiuet in ea. Quæ autẽm ex fide est iustitia, sic dicit: Ne dixeris in corde tuo, qũis ascendet in cœlum, id est Christum deducere: aut quis descendet in abyssum, hoc est Christum à mortuis reuocare. Sed qũid dicit scriptura? Prope est uerbum in ore tuo, & in corde tuo, hoc est uerbũ fidei quod prædicamus, qũia si confitearis in ore tuo dominũ Iesum, & in corde tuo credideris, quod deus illum suscitauit à mortuis, saluũs eris. Cõrde enim creditur ad iustitiam, ore autem confessio fit ad salutem. Dicit ẽnim scriptura: Omnis qui credit in illum, nõn confundetur. Nõn enim est distinctio Iudæi & Græci. Nam idem dominus omnium, diues in omnes qui inuocant illum. Omnis ẽnim quicunq; inuocauerit nomen domini, saluus erit. Quomodo ergo inuocabunt, in quẽ non crediderunt? Aũt quomodo credent ei, quem nõ audierũt? Quomodo aũt audient sine prædicante? Quomodo uero prædicabunt, nisi mittantur, sicũt scriptum est: Quàm speciosi pedes euãgelizantium

A a ¶ *Offenderunt enim in lapidem offensionis, etc.*] Qui uidet lapidem, non offendit: qui autem cæcus est, impingit. Quod contigit Iudæis, quos sua malicia excæcauit, & Christum non agnoscentes crucifixerunt: Sed & idcirco lapis offensionis & petra scãdali, prædictus est Christus, quia multi in natiuitate eius & passione scandalum patiuntur, sicut scriptum est:
Matt. 24.c Quia scandalizabantur in eo. Et Apostolus ait: Christum crucifixum,
1.Cor. 1.d Iudæis scandalum, gentibus stultitiam: ipsis uero uocatis, Christũ dei uirtutẽ & dei sapientiã. Vnde & hic sequitur: Qui credit in eo, non
1.Pet. 2.a confundetur. Petrus quoq; dicit, quod credentib. lapis electus sit angularis, incredulis uero offensionis. b ¶ *Et omnis qui crediderit in eum, non confundetur.*] Non Iudæus solus, sed omnes credẽtes in eo non confoundentur de pristinis delictis.

Cap. X

B c ¶ *FRatres: Voluntas quidem cordis mei & obsecratio ad deum fit pro illis ad salutẽ.*] Hic se ostendit nõ solis labijs, sed & cordẽ pro inimicis orare. d ¶ *Testimonium enim perhibeo illis, quod æmulationem quidem dei habẽt, sed non secundum scientiam.*] Habent scientiam sectandæ legis, sed non intelligunt, quia Christus secundum legem uenit. Et quia per legem iustificari non possunt, periclitantur re uera, si sine scientia fiat, quia sępe uertitur in contraria. e ¶ *Ignorantes enim iustitiam dei.*] Ignorantes quod deus ex sola fide iustificat: & iustos se ex legis operibus, quã non custodierunt esse putantes: noluerunt se remissioni subijcere peccatorum, ne peccatores fuisse uiderent, sicut scriptum est: Pharisęi autem spernentes consilium dei in semetipsis, noluerunt baptizari baptismo Ioannis. Item quia sacrificia legis, & cætera quæ umbra erãt ueritatis, quæ per Christum perfici habebant, præsentia Christi cessauerunt, cui credere noluerunt: Bene dicit Apostolus, iustitiam suam, quia iam non dei est, sed ipsorum. f ¶ *Finis enim legis, Christus.*] Talis est ille qui Christum credidit, die qua credidit, qualis ille qui uniuersam legem impleuit. g ¶ *Moyses enim scripsit, &c.*]
Leuit. 18.a Moyses distinxit in Leuitico inter utranq; iustitiam, fidei scilicet atq; factorum: quod altera operibus, altera sola fidei credulitate accedente fiat. Item Apostolus ostendere uolens differentiã iustitiæ legis ac fidei, testem uocat Moysen. Item docentem de iustitia legis, qui fecerit homo, uiuet in ea. De iustitia autem fidei: Ne dicas, inquit, in corde tuo: quis ascendet in cęlum: hoc est, ne C
dubites credere mandato, quod futurũ est annunciare Christum, qui uenturus est tibi dare iustitiã ex fide. h ¶ *Qui fecerit homo, uiuet in ea.*] Nemo enim illorum uiuit, quia in hoc tempore nemo perficit legẽ sine Christo, quia & hoc legis est, ut ipsi credatur. Quidam ex hoc loco putant Iudæos præsentem tãtum uitam ex legis operibus meruisse: quod uerum non esse, domini uerba declarant: qui de uita interrogatus æterna, mandata legis opponit dicẽs: Si uis Matt. 19.c
ad uitam uenire, serua mandata. Vnde intelligimus, quod qui suo tempore legẽ seruauit, uitam habuit æternam. i ¶ *Quæ autem ex fide est iustitia, sic dicit.*] Ille quidem secundum historiam de lege hoc dixit, sed Apostolus illud ad Christum aptat, quia lex nec in cœlo fuit, nec in abysso. Siue ideo illud semper iubet lex meditari, ut ibi Christum ualeant inuenire. k ¶ *Quis* D
ascendet in cœlum, &c.] Quia Christus deus & homo est, in eo qđ deus uerbum, qui cũ in forma dei erat, semetipsum exinaniuit formam serui accipiens, factus est homo. Propterea dicit: quis ascendet in cœlum, hoc est Christum deducere. Deducere dicitur secundum formam dei: reducere autem ex mortuis, secundum formam serui. l ¶ *Sed quid dicit scriptura.*] In Deuterono- Deut. 30.c
mio. Nouum scilicet testamentum. m ¶ *Quia si confitearis in ore tuo dominum Iesum, & in corde tuo credideris, quod deus illum suscitauit à mortuis.*] Testimonium cordis, est oris confessio. n ¶ *Saluus eris.*] A delictis præteritis cũ futuris. o ¶ *Corde enim creditur ad iustitiam.*] Ergo si fides sufficit ad iustitiam, & confessio ad salutem, inter Iudæum & gentilem credentes nulla discretio est. p ¶ *Dicit enim scriptura: Omnis qui credit in illum.*] In Esaia. Non so- Esa. 53.a
lum Iudæus. q ¶ *Non confundetur.*] Nolite ergo uos illos confundere de pristinis actibus, quos scriptura dicit confundi non posse. r ¶ *Non est enim distinctio Iudæi & Græci.*] Vnus dominus omnium, & abundans misericordia & salute, habet unde largiatur. s ¶ *Omnis enim quicunq; inuocauerit.*] In Iohele. De gentibus obiectio Iohel. 2.g
Iudæorum, quod deum inuocare non possunt. t ¶ *Aut quomodo credent ei, quem non audierunt? Quomodo autem audient sine prædicante? Quomodo uero prædicabunt, &c.*]. Quia nunquam ad illos prophetæ sunt missi. u ¶ *Sicut scriptum est: Quàm speciosi pedes, &c.*] Istorum pedes pulchri

A pulchri sunt, qui pacem annunciant: illorũ aũt qui annunciant seculi cursum, turpes sunt atq; deformes. a ¶ *Sed non omnes obediunt euangelio.*] Ergo si nec illi omnes obaudierunt, ad quos isti sunt missi: quanto minus isti
Esa. 53 ad quos nemo est destinatus? b ¶ *Esaias enim dicit: Domine, quis credidit auditui nostro?*] Quis credit qđ auditum à nobis, uel quod nos à te, ut alijs annunciaremus, audiuimus? c ¶ *Ergo fides ex auditu, auditus aũt per uerbum Christi.*] Hic responsio Apostoli. d ¶ *Sed dico: Nunquid nõ audierunt? Et quidem.*] Etiam ante illos audisse cõfirmat. e ¶ *In omnem terram exiuit sonus eorum, & in fines orbis terrae uerba eorum.*] Vult hoc testimoniũ per allegoriã de uocibus intelligi prophetarum. f ¶ *Sed dico.*] Gẽtes esse uocandas ad fidem. g ¶ *Primus Moyses dicit.*] Ideo primus Moyses, quia omnes penè prophetae postea de gentium salute dixerunt. h ¶ *Ego ad aemulationẽ uos adducam in non gentem:*
B *in gentem insipientem, in iram uos mittã.*] In cantico Deuteronomij.
Deut. 32. c Antequã crediderint deum, non erant gentes dei. Quasi ergo dicat, eos qui non sunt gens mea, uocabo, & credent mihi ad uestram irritationem: ut quibus maiores debuistis esse, gaudeatis aequari: sicut si quis habeat filiũ inobedientẽ, & ad corrigendum eum dimidiũ patrimonij sui det seruo suo, ut tandem ille conuersus gaudeat, uel si tantũ accipere mereatur. Siue non eramus gens, quia mortui eramus
Esa. 65 in peccatis. i ¶ *Esaias autem audit & dicit: Inuentus sum à non quaerentibus me.*] Gentibus quae non deum in lege, sed in idolo ignoranti requirebant. k ¶ *Palàm apparui eis qui me non interrogabant.*] Non deum, sed daemonia interrogabãt per augures & haruspices idolorũ atq; astrologos. l ¶ *Ad Israel autem dicit.*] Ipse qui talia gentibus irae promisit, Iudaeis ecce qualia cõminatur: ut sciatis utrunq; praedictum. m ¶ *Tota die expandi.*] Toto tempore mirabilia uel plagas ostendit: & nec sic credere uoluerunt. n ¶ *Manus meas ad populum non credentem.*] Extensio manuum, allegoricè signat crucem. Cap. XI

D*ico ergo: Nunquid repulit deus populũ suũ? Absit.*] Quia satis illos humiliauerat, modo quasi bonus doctor consolatur eos, ne illos nimiũ exacerbare uideretur. Non omnes ait repulit, nec semper, nisi quamdiu non credunt. p ¶ *Nam & ego Israelita sum.*] Si omnes repulisset, me non suscepisset. q ¶ *Ex semine Abraham etc.*] Non ex semine proselytorũ. r ¶ *Non repulit deus plebem suam quam praesciuit.*] Illam plebẽ non repulit, quam praesciuit esse crediturã. s ¶ *An nescitis in Elia, etc.*] In Re- C
gum libro, ubi scriptũ est de Elia. t ¶ *Quemadmodũ etc.*] Gentibus superbiã tollit, ne glorientur quod ex Iudaeis paucissimi crediderunt: & ipsi soli remanserunt deo. a ¶ *Domine, prophetas tuos occiderunt.*] Omnes prophetae illa tantummodo sciebãt, quae illis fuissent à dño reuelata. Vnde & rex Hieremiam dubie interrogat: si in ea hora qua cum illo loquebatur, apud eum sermo domini haberet. Sed & Elisaeus di- 4. Reg. 4
cit: quomodo haec dominus abscõdit à me? Ita ergo & Elias hoc loco praeter se esse alios qui deũ colerent, ignorauit. x ¶ *Sed quid dicit illi diuinum responsum.*] Si prophetam tantu latuerunt, quãto magis uos nescitis q̃ multi Iudaeorum & saluati sunt & saluandi. y ¶ *Qui nõ curuauerũt genua ante Baal.*] Non solum immolando, idola seruiiur, sed etiam delinquẽdo. Si enim deus factis negatur, utique & daemões honoran- D
tur. z ¶ *Sic ergo & in hoc tempore.*] Sicut ergo tunc non omnes perierunt, ita & nunc aliquanti saluantur. a ¶ *Reliquiae secundũ electionem gratiae dei saluae factae sunt.*] Electio gratiae, fides est: sicut opera, electio legis. Caeterum quae electio, ubi nulla diuersitas meritorum? b ¶ *Si autẽ gratia, etc.*] Ne dicerẽt illi, de quibus Eliae dicitur: Iusti erant, isti uerò peccatores, quomodo electi sunt, subiecit: quia & ipsi gratis saluati sunt, sicut & gentes. c ¶ *Alioquin gratia iam non est gratia.*] Quia gratuitum munus appellatur. d ¶ *Quid ergo? etc.*] Ideo Israel totus non est cõsecutus iustitiã, quia eam non ex fide quaerebat, sed ex solis operibus legis se iustificari putabat: cum maximè legis mandata cõtemneret. Vnde à saluatore arguunť, culicẽ liquantes, & camelũ glutientes. Itẽ propterea hoc dicit, quia Iudaeorũ erant promissiones, per quas uenturus erat Christus saluare eos à suis peccatis: sed quia uenit, & non crediderunt, ideo dicit: Israel nõ est cõsecutus. e ¶ *Electio aũt, etc.*] Qui per fidem electi sunt. f ¶ *Caeteri uerò, etc.*] Caeteri per infidelitatem excaecati sunt, sicut scriptũ est: Nisi credideritis, non
intelligetis. g ¶ *Sicut scriptum est: Dedit illis deus spiritũ, etc.*] Esa. 6
In Esaia. Ante hominem uita & mors, quod placuerit ei, dabitur illi, ne libertas scilicet tollatur arbitrij. Dei ergo dare, permittere est. Spiritũ autem compunctionis, quẽ desiderabant. Semper enim uerbis dei fuerunt increduli: nam si uoluissent habere spiritũ fidei, accepissent. Sed nũc Christiani qui de resurrectione dubitant, & praemio ac gehenna, similem sibi spiritũ quaesierunt.

tium pacem, euangelizantium bona? Sed nõn omnes obediũt euangelio. Esaias enim dicit: Dõmine, quis credidit auditui nostro? Ergò fides ex auditu, auditus autem per uerbum Christi. Sẽd dico: Nunquid non audierunt? Et quidem, in omnẽ tẽrram exiuit sonus eorum, & in fines orbis terrae uerba eorum. Sẽd dico: Nunquid Israel non cognouit? Primus Mõyses dicit: Egò ad aemulationem uos adducam in non gentem, in gentem insipientem, in iram uos mittam. Esaiàs autẽ audit & dicit: Inuentus sum à non quaerentibus me: palàm àpparui his qui me non interrogabant. Ad Israel autẽ dicit: Tõta die expandi manũs meas ad populum non credentẽ, sed contradicentem mihi.

Caput XI

DIco ergò: Nunquid deus repulit populũ suum? Absit. Nãm & ego Israelita sum èx semine Abraham, de tribu Beniamin. Nõn repulit deus plebẽ suam quam praesciuit. An nèscitis in Elia quid dicit scriptura: quemadmòdũ interpellat deum aduersum Israel? Dñe, prõphetas tuos occiderũt, altaria tua suffoderunt, & ego relictus sum solus, & quaerunt animã meam. Sẽd quid dicit illi diuinũ responsum? Reliqui mihi septẽ milia uirorum, qui nõ curuàuerũt genua antè Baal. Sic èrgo & in hoc tempore reliquiae secundũ electionẽ grãtiae dei saluae factae sunt. Si autẽ grãtia, iam non ex operibus: Alioquin grãtia iam non est gratia. Qũid ergo? Quod quaerebat Israel, hoc nõ est cõsecutus. Electiò aũt cõsecuta est: caeteri uẽrò excaecati sunt, sicut scriptũm est: Dedit illis deus spiritum compunctionis, oculos ut non uideãt, &

aures

Hoc

aures ut non audiant, usque in hodiernum diem. Et Dauid dixit: Fiat mensa eorum coram ipsis in laqueum, & in captionem & in scandalum, & in retributionem illis. Obscurentur oculi eorum ne uideant, & dorsum eorum semper incurua. Dico ergo: Nunquid sic offenderunt ut caderent? Absit. Sed illorum delicto, salus est gentibus, ut illos æmulentur. Quod si delictum illorum diuitiæ sunt mundi, & diminutio eorum diuitiæ gentium, quanto magis plenitudo eorum? Vobis enim dico gentibus, quamdiu quidem ego sum gentium Apostolus, ministerium meum honorificabo, si quo modo ad æmulandum prouocem carnem meam, & saluos faciam aliquos ex illis. Si enim amissio eorum reconciliatio est mundi, quæ assumptio, nisi uita ex mortuis? Quod si delibatio sancta est, & massa. Et si radix sancta & rami. Quod si aliqui ex ramis fracti sunt: tu autē cum oleaster esses, insertus es in illis, & socius radicis & pinguedinis oliuæ factus es, noli gloriari aduersus ramos. Quod si gloriaris, non tu radicē portas, sed radix te. Dicis ergo: Fracti sunt rami ut ego inserar. Bene propter incredulitatem fracti sunt. Tu autem fide stas: noli altum sapere, sed time. Si enim deus naturalibus ramis non pepercit, ne forte nec tibi parcat. Vide ergo bonitatem & seueritatem dei. In eos quidem qui ceciderunt, seueritatem: in te autem bonitatem dei, si permanseris in bonitate.
Alioquin

A Hoc enim loco propheta de infidelibus loquitur. Diui
na scriptura hoc habet, ut cū unusquisq; habeat liber-
tatē faciendi bonū uel malū, deū dicat tradere aut dare,
propterea quia ipse est qui dedit libertatē. Hæc enim fa
cit eius patientia, quia non statim peccantib. infert uin
dictā, nec bonis præ-
mia. *a* ¶ *Vsq; in hodier
num diem.*] Vsquequo
cōuertantur: sicut de
uelamine cordis, ad
1.Cor. 10 Corinthios dicit. *b*
Psal. 68 ¶ *Et Dauid dicit: Fiat men
sa eorum coram ipsis, etc.
& dorsum illorum semper
incurua.*] Aliter: semp
incurua onera pecca
torum, ut non dimit-
tanē nisi crediderint,
qa in passione Chri-
sti beati sunt, pascha
comedentes. Hoc eni
de illis prophetatur,
qui saluatorē aceto &
felle potarunt, & ta-
mē ipsis dicit Petrus:
Act. 3.c Et nunc scio, quia per
ignorantiam fecistis
hoc: Pœnitemini er-
go, & baptizet unus-
quisq; uestrū. Et ipse
Paulus post modicū
Rom. 11.c ait: Et illi si non per-
manserint in incredu
litate, inserent, ut scia-
B mus quia spiritus cō
punctionis facultatē
illis non abstulit con
uertendi. Deniq; sta-
tim ipse soluit in se-
quentibus uerbis. Itē
sacerdotes cum arbi-
trantur: quod si Christum interfecerint, haberent sem-
per mensam sacrificiorū & decimarū, facta est illis in la-
queum. Perdiderūt enim templum in quo uanā spem
habuerunt: & nunc sunt in gentes maledicti. *c* ¶ *Dico er
go: Nunquid sic, etc.*] Modo iterum partem releuat Iudæo
rum. *d* ¶ *Vt caderent. Absit.*] Non penitus & irremedia-
biliter ceciderunt. *e* ¶ *Sed illorum delictum salus est gentibus,
etc.*] Vsq; adeo illos dilexit, ut propter salutem illorum
gentes uocarentur, quo eas uidentes ad regnū dei ad-
mitti, uel sic facilius conuerterentur. Item quia dispensa
tio dei ita fuit, ut per mortem Christi omne genus hu-
Ioan. 12.c manum saluaretur, sicut ipse dominus dicit: Cum exal
tatus fuero, omnia ad me traham, ideo dicit: Sed illorū
delictum salus gentium. Dicens autem: Vt illos æmulen
tur, ostendit: quia nisi gentes in Christo credidissent, re
liquiæ illorū nunq̄ saluatæ fuissent. *f* ¶ *Quod si delictum,
etc.*] Si delictum eorum tantum uobis profuit, ut sine
operibus legis, uos illis faceret cohærere: & si pauci eo-
rum credentes, omnes uos ad salutē uocarunt: quanto
magis si omnes crediderunt, prodesse poterant uobis
per doctrinam? *g* ¶ *Vobis enim dico gentibus.*] Vult osten
dere ad Iudæorū salutē magnopere festinare. *h* ¶ *Quan
diu quidem ego sum gentium Apostolus, ministerium meum honori-
fico, etc.*] Quamdiu fuero in corpore constitutus, hono
rificabo ministerium nostrum, dum exemplo meo plu
res eorū saluare contendo. *i* ¶ *Si quomodo ad æmulandum
prouocem.*] Vt omni modo talem me exhibeam, ut me
desiderent imitari. *k* ¶ *Et saluos faciam aliquos ex illis.*] Vel
aliquantos, quia nolunt omnes. *l* ¶ *Si enim amissio eorum* C
recōciliatio, etc.] Repetit quod dixerat superius. *m* ¶ *Quæ
assumptio, nisi uita ex mortuis?*] Vnde gentibus assumptio,
nisi ex illorū uiuerent morte? Ex Iudæis mortuis, Chri-
stus uel apostoli uita fuerunt gentibus: Siue si quos in-
de liberauero, ad ue-
stram proficient uitā.
Item hoc dicit: quo-
niam sicut gentes per
fidem assumptæ sunt,
ita etiam Iudæi si cre-
diderint ex mortuis
ad uitam transibunt.
n ¶ *Quod si delibatio san
cta est, & massa.*] Si illi
qui pauci ex eis credi
derunt, sancti sunt, &
omnes si credant. Hic
primitias, Christū di
cit. Massam autem po
pulum Hebræorū, à
quibus Christus se-
cundum carnem est.
o ¶ *Et si radix sancta, &
rami.*] Radix, patriar
chæ: rami, apostoli:
hoc est, & primi & no
uissimi sancti ex ipsis
sunt. Item hoc loco ra
dicem, Abraham sig-
nificat: quoniā pro-
pter fidē, pater mul-
tarum gentium uoca
tur. Ramos uerò po- D
steros eius, fidem si-
militer retinentes. *p*
¶ *Quod si aliqui ex ra-
mis fracti sunt.*] Non
propter te fracti sunt,
sed ꝑpter illos tu in-
sertus es, quia illi fra-
cti sunt. *q* ¶ *Tu autem cum oleaster, etc.*] Olea quidem, sed
inculta atq; syluestris. Item hoc loco contra naturā gen
tilem populum insitum dicit in radice, hoc est, in fide
patriarcharū, & non secundum naturam arborū quasi
insertum, proprij generis fructū ferre, sed bonitatem ra
dicis sequi, in quam insertus es. *r* ¶ *Et socius, etc.*] Radi-
cis patrū, pinguedinis Christi. *s* ¶ *Noli gloriari, etc.*] No
li de illorū perditione gaudere, alioquin audies q̄ non
illi per te stant, sed tu per illos. Nec tu illis uitā præstas,
sed illi tibi. *t* ¶ *Dicis ergo, etc.*] Tu dicis ideo illos fractos
ut tu insereris: Videamus si ꝑpterea & non magis pro-
pter incredulitatē suam ceciderunt. *u* ¶ *Tu autē fide sta.*]
Non enim deus personam tuam acciperet, & illos sine
causa proijceret. *x* ¶ *Noli altum sapere, sed time.*] Quidam
hunc locum non intelligentes, nec attendentes causam
uel personas de qua & de quibus loquitur Apostolus,
putant hic sapientiā esse prohibitā. Quod si ita est secun
dum illos, inuenietur sibijpse contrarius: qui hic uetat,
quod alibi, ut Ephesij & cæteri accipiant, magnis suppli
cationibus ad dominū deprecatur. Noli ergo altū sape
re, hoc est, noli contra eos esse superbus. *y* ¶ *Si enim
deus, etc.*] Si illis non pepercit propter incredulitatem
q ex radice sancta sunt, multo minus tibi si peccaueris.
z ¶ *Vide ergo, etc.*] Contra eos qui alium deum iustum,
aliū asserunt bonū. Et cōtra eos qui negant deū in pec-
cantibus uindicare. *a* ¶ *In eos quidem qui, etc.*] Quia &
illi iuste fracti sunt, & tu clemēter insertus es. *b* ¶ *Si per-
manseris, etc.*] In fide, quæ tibi dei bonitate collata est.

Aliòquin & tu excideris. Sed & illi si non permanserint in incredulitate, inserētur. Pȏtens est enim deus iterum inserere illos. Nam & si tū ex naturali excisus es oleastro, & cȏntra naturam insertus es in bonam oliuam: quanto magis hi qui secundum naturam inserentur suæ oliuæ? Nȏlo enim uos ignorare fratres mysteriūm hoc, ut non sitis uȏbismetipsis sapientes, qūia cæcitas ex parte contigit Israel, donec plēnitudo gentium intraret, & sic omnis Israel saluus fieret. Sicūt scriptum est: Veniet ex Sion qui eripiat & auertat impietatem ab Iacob. Et hȏc illis à me testamentum cum abstulero peccata eorum. Secundum euangēlium quidem inimici propter uos: secundum electionēm autem charissimi propter patres. Sinē pœnitentia enim sunt dona & uocatio dei. Sicūt enim aliquando & uos non credidistis deo: nūnc autem misericordiam consecuti estis propter incredulitatem illorum: ità & isti nunc non crediderunt in uestram misericordiam, ut & ipsi misericȏrdiam cōsequantur. Cōclūsit enim deus omnia in incredulitate, ut ȏmnium misereatur. O altitudȏ diuitiarum sapientiæ & scientiæ dei, quàm incōprēhensibilia sunt iudicia eius, & inuestigabiles uię eius. Quis ēnim cognouit sensum dñi, aut qūis cōsiliarius eius fuit, aut qūis prior dedit illi & retribuet ei? Quȏniā ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia. Ipsi hȏnor & gloria in secula seculorum, Amen.

Obsecro

A a ¶ *Alioquin & tu excideris: sed & illi si non permanserint in incredulitate, inserentur.*] Sin uerò, & tu seueritatem senties, & illi bonitatē. b ¶ *Potens est enim deus iterū inserere illos.*] Apud homines quidem, impossibile est aridos surculos reformare: apud deū omnia possibilia & facilia sunt. c ¶ *Nam & si tu ex naturali excisus es oleastro.*] Quia iam olim patres corū naturalem legem obliti, degenerauerant à natura: & per successiones peccandi, consuetudine permanēte, quasi naturaliter amari, & infructuosi esse cœperūt. Itē hoc loco contra naturam gētilem populum insitum dicit in radice: hoc est, in fide patriarcharū, & non secundum naturam arborum quasi insertū, proprij generis fructū ferre, sed bonitatem radicis sequi, in quam insertus est. d ¶ *Et contra naturam insertus es in bonam oliuā: quanto magis hi qui secundum naturam inserentur suæ oliuæ?*] Contra naturam est oliuæ inserere oleastrū, quia
B magis ramus solet uim radicis imitari, q̃ radix ramum in suā uertere qualitatem. e ¶ *Nolo enim uos ignorare fratres, etc.*] Hoc totum contra illos, ne superbiāt gentes. f ¶ *Mysteriū hoc.*] Arcanū quod hominibus ignotum est, quare saluatæ sunt gentes, quia occasionem eis saluus etiam cæcitas præstiterit Israel. g ¶ *Vt non sitis uobismetipsis sapientes.*] Ne secundum humanam sapientiam dicatis: Nos deus elegit, & illos abiecit. h ¶ *Quia cæcitas ex parte contigit in Israel.*] Intantum Israel & delicta & perfidia occuparunt, ut ueniret tempus quo gentes omnes admitterentur ad uitam: & ita omnis Israel per fidē solam saluaretur: quomodo gentium plenitudo uita æquales essent in Christo, quia inæquales fuerant in delictis. i ¶ *Donec plenitudo gentiū intraret, & sic omnis Israel saluus fieret.*] Tam diu permansit, donec gentes saluatæ uiderēt, quod omnes uocati sunt ad salutē: siue ex Iuda & Israel, & lege scilicet. Itē hoc ostēdit quoniā intrante in fidem Christi gentiū supplemento: tunc zelo & æmulatione permoti, reliqui populi Iudæorū, credentes in Christo salui fiant. Pręponit autem interdū Apostolus gentes populo Hebræorū in fide, ea ratione, quoniā etiā si aliquanti ex illis Christo crediderant: tamē legis Mosaicæ adhuc præcepta seruabāt. Vnde & ipsi postea exemplo gentium, Christianam fidem integre custodire cœperunt. Non enim pro multitudine plenitudinē dicit, sed quia repleti sunt à domino nostro, sicut & ipse ait Paulus de credētibus: Et ipsum dedit caput super omne ecclesiam, quæ est corpus ipsius, plenitudo eius, qui omnia in omnib. adimplet. k ¶ *Sicut scriptum est, etc.*] Quidā hæc omnia futura existimāt. Quibus respondendū est: Ergo & hoc testimoniū: Veniet ex Sion qui eripiat Israel, adhuc futurum est, ut rursum Christus adueniat liberare, & à deo pro tempore
C excæcati sunt, & non semetipsis quid de illis, quomodo pereūt non credentes. l ¶ *Et hoc illis, etc.*] Testamentum nouum quod promisit Hieremias, quod non nisi noui abolitis peccatis accipient. Hiere. 31. c m ¶ *Secundum euangelium, etc.*] Inimici mei sunt, propter quæ uobis prædico, Christum prohibentes non gentibus loqui ut saluæ fiant. n ¶ *Secundum electionem autem charissimi, etc.*] Si autē credant, charissimi sunt dupliciter cōmendati. o ¶ *Sine pœnitentia enim sunt dona et uocatio dei.*] Si crediderint, nō illis poterunt imputari peccata, quia domini num non pœnitet Abrahæ semen promisisse. Siue illi sine afflictione pœnitentiæ si crediderint, saluabūtur. p ¶ *Sicut enim aliquando & uos non credidistis deo, etc.*] Quando adhuc illi credebant. q ¶ *Nunc autē misericordiam consecuti estis etc.*] Non uestro merito. D r ¶ *Ita & isti nunc etc.*] Misericordia gētium, Christus est. s ¶ *Vt & ipsi misericordiam, etc.*] Intantū nō crediderunt, ut & ipsi operibus suis non iustificētur, sed misericordia sicut & uos. t ¶ *Conclusit enim deus omnia in incredulitate.*] Non ui cōclusit, sed ratione cōclusit, quos inuenit in incredulitate, hoc est, Iudæos oēs & gentes hic cōclusit, quia antea Iudæi peccatores tantū erant, non etiā perfidi: postq̃ aūt Christū non crediderunt, gentibus sunt æquales, & omnes similiter misericordiā cōsequuntur. u ¶ *Vt omnium misereatur.*] Hac de causa. x ¶ *O altitudo diuitiarum sapientiæ, etc.*] Laudat sapientiā dei, qui tam diu expectauit secundum præscientiā, donec omnes misericordia indigerent: ut omnibus de falsa iactantia operum, gloria tolleretur. y ¶ *Quàm incomprehensibilia sunt iudicia eius, etc.*] Iudicia dei abyssus multa. Aliqui enim comprehendere non possunt. z ¶ *Quis enim cognouit sensum domini?*] Ante nemo cognouit: nam in præsenti ipse Paulus utiq; sciebat, qui alijs ostendebat. Nos autē sensum domini habemus: Siue legem ipsius per se nemo cognouit, & nemo peculiari deo cōfabulatione instructus, doctrina non indiget legis. a ¶ *Aut quis consiliarius, etc.*] Vt eius nouerit sacramenta. b ¶ *Aut quis prior, etc.*] Quis prior fecit aliquid boni & nō dei misericordiā glorificet, sed suo se merito recepisse glorietē. c ¶ *Quoniam ex ipso.*] Ab ipso omnis creatura accepit initiū, & per ipsum regitur, & in ipso omnia cōcludunē, nec ipse continetur ab ullo. d ¶ *Ipsi honor & gloria, etc.*] Ipse solus glorificandus est: cuius est etiam quod sumus & uiuimus, ac mouemur. Simul etiam cōtra Arianos facit hic locus, cum dicit deus id esse, ex quo oēa, & p quē oīa facta esse monstran-

A monstrantur: siquidem omnia per uerbũ in principio facta, euangelista signauit. Et quod de filio euangelista testatur, hoc Apostolus per unitatis mysteriũ, de patre intelligendum edocet credendum. Cap. XII

Caput XII

Obsecrò itaq; uos fratres per misericòrdiã dei, ut exhibeatis còrpora uestra hòstiã uiuentẽ, sanctam, deò placẽtem, ràtionabile obsequiũ uestrum. Et nòlite cõformari huic seculo, sed reformamini in nouitate sensus uestri, ut probetis quæ sit uoluntas dei bòna, & beneplacens & perfecta. Dicò enim per gratiam quæ data est mihi, òmnibus qui sunt inter uos, non plùs sapere q̃ oportet sapere, sed sapere ad sobrietatem, & unicuiq̃ue sicut deus diuisit mensuram fidẽi. Sicùt enim in uno corpore multa membra habemus: omnia autem membra non eundem actum habent: ita multi unum corpus sumus in Christo, singuli autẽm alter alterius membra: habentes aùtem donationes secundum gratiam quæ data est nobis differentes. Siue prophètiam secundum rationem fidei, siuè ministerium in ministrando, siuè qui docet uos in doctrina. Qui exhortatur in exhortando, qùi tribuit in simplicitate, qùi præest in sollicitudine, qùi miseretur in hilaritate. Dilectio sinẽ simulatione. Odientes malum; adhærentes bono. Chàritatem fraternitatis inuicem diligèntes, hònore inuicẽ præuenientes. Sollicitùdine nõ pigri, spiritù feruentes, dño seruientẽs. Spẽ gaudẽtes, in tribulàtione patientes, orationi instàntes, necessitatibus sanctòrum cõmunicàtes, hospi-

a ¶ *Obsecro itaq; uos fratres.*] Quia de sensu domini dixerat: modo dicit, quales se exhibere debeant, ut sensum domini habere mereanĩ. Hucusq; de dogmatibus dicit, hinc iam moralia docet. b ¶ *Per misericordiam dei.*] Qua magis nihil est, per quam liberati sumus. c ¶ *Vt exhibeatis corpora uestra.*] Quanto magis animam, non animaliũ, sicut in lege: quæ tamen licet in figura fuerint, immaculata offerebantur & uiua. d ¶ *Hostiam uiuẽtem, sanctam.*] Hoc est, castã, & alienam ab omni morte peccati. e ¶ *Deo placentem.*] Domino, non hominibus tantum placere, siue talis ei placet hostia. f ¶ *Rationabile obsequiũ uestrũ.*] Omne opus bonum tunc placet deo, si ra- B tionabiliter fiat. Nam mercede priuatĩ: utputa si quis hominũ causa ieiunat, bonum obsequium insipienter facit: ita & de omnibus adiacentibus sentiendum est. g ¶ *Et nolite conformari, etc.*] Nolite similes esse filijs mundi, qui facti estis filij dei, sed renouate sensum uestrum per quem regitur corpus, & omnia membra dirigunt, ut etiã corporis actus noui fiant, quo possitis uoluntatem dei & sensum eius agnoscere. Hæc enim non nisi nouo sensui reuelantur. h ¶ *Bona & benep. etc.*] Hoc est, quod bonũ sit & melius & optimũ. i ¶ *Dico enim per gratiam.*] Prohibet usum humanæ sapientiæ, quæ præter legem est: non sensu proprio loqui se dicit, sed autoritate gratiæ dei. k ¶ *Omnib. qui sunt, etc.*] Qui sunt sacerdotes siue doctores, quorũ cæteri sequũtur exemplum. l ¶ *Non plus sapere, etc.*] Plus uult sapere, qui illa scrutatur, quæ lex non dicit. Vnde & Salomon

ait: Altiora te ne quæsieris, & maiora te ne scruteris, sed Ecci 3.c

quæ præcepit tibi deus, illa cogita semper. m ¶ *Et unicuiq; sicut, etc.*] Notandũ q deũ dicat spiritũ sanctũ, quo-

modo ad Corinthios ait, dona diuidere singulis pro- 1.Cor. 12.b

ut uult. ¶ *Mensuram fidei.*] Mensura fidei, uirtutis intelligenda est gratia, quam non nisi fideles accipiunt. o ¶ *Sicut enim, etc.*] Per cõparationẽ corporis, eos ad concordiã cohortatur, ne uel hinc moueantur, quia dona accepere diuersa: non enim poterant omnia habere singuli, ne superbirẽt nullius egentes: nec omnes eadem, ut corporis Christi similitudo in nobis monstretur. Itẽ quod dicit in uno corpore multa membra, propter diuersitatẽ officiorũ dicit. Non enim potest oculus audire, nec auris uidere, & sic cætera intelligenda. p ¶ *Singuli autem alter alterius membra.*] Vt præstando alterutrum quod habemus, magis ac magis charitas in nobis confirmetur. q ¶ *Habentes autem donationes, etc.*] Donũ non

ex nostro, sed ex donãtis arbitriò pẽdet. Et omnibus C

quidem credentibus gloria promittitur in futuro: sed qui tam mundum cor habuerit, ut hoc mereatur gratiam uirtutum accipit etiam in præsenti. r ¶ *Siue prophetiam secundum rationem fidei.*] Fidei, non legis: siue quia fides illa mereĩ. Vnusquisq; enim tantũ accipit, quantũ credit. Item secũdum fidem quæ unicuique à deo data est atq; concessa. s ¶ *Siue ministeriũ in ministrando.*] Ministeriũ sacerdotalis, uel diaconatus officij. t ¶ *Siue qui, etc.*] Qui docet, maior est eo qui exhortatur. Exhortari enim pro uirib. suis possunt, etiam minus periti. Notandũ sanè quod tertio tantũ posuerit, siue: quod quare fecerit, spiritualis debet lector agnoscere. u ¶ *Qui tribuit in simplicitate.*] Omnib. simpliciter largiur, cunctos credens bonos esse, & indigere quæ petunt. x ¶ *Qui præest in sollicitudine.*] Qui præest ecclesiæ uel fratrib. debet esse

sollicitus. y ¶ *Qui miseretur in hilaritate.*] Ma D

xime circa ægrotos misericordiam exhibendo. Siue misericordiæ titulus generalis est, qui circa omnes placido exhibẽdus est animo. Hilarem enim datorẽ diligit deus, & tristem sine dubio odit, quia melius est uerbũ bonũ super datum optimũ. z ¶ *Dilectio sine simulatione. etc.*] Tota puritas debet esse in Christianis, sicut deus pura lux est. Fingere enim seruorum est. Et diligamus non lingua tantum, sed opere & ueritate. Ita ut etiam si necesse fuerit, pro inuicem moriamur. a ¶ *Charitatem, etc.*] Ita uos diligite, quasi ex una matre generati. b ¶ *Honore inuicẽ præuenientes.*] Hoc si semper ser-

uaremus, & charitatẽ & patientiã teneremus, sicut alibi ait: Alter alterutrũ maiorẽ æstimantes. Si enim nos om- Phil. 2

nibus minores iudicaremus, nec ultro alicui iniuriam faceremus, nec illatam nobis grauiter deputaremus. c ¶ *Sollicitudine non pigri.*] Ne per sollicitudinẽ seculi, pigri in dei opere efficiamini & inertes. d ¶ *Spiritu feruentes.*] Quia frigidos dominus nõ amat, & in tepidis nauseat. Tunc planè spiritu feruemus, si seculo frigidi sumus. e ¶ *Domino seruientes.*] Non seculo neq; uitio, sed deo. f ¶ *Spe gaudentes.*] Spe non præsenti. Spes enim quæ uidetur, non est spes. g ¶ *In tribulatione patientes.*] Propter gaudium spei futuræ, omnia sustinete, sicut ait:

Omne gaudium existimate. h ¶ *Orationi instantes.*] In- Iacob. 1.a

stantia orationis nobis præstat auxilium in aduersis. i ¶ *Necessitatibus sanctorũ cõmunicantes.*] Ministrate eis qui propter Christum, sua omnia contemnentes, alienis ad tempus indigent ministerijs. Quidam codices habent: Memorijs sanctorum cõmunicantes: quod ita intelligitur, quod meminerint, in qualibus sancti, uel quibus operibus promeruerint deum, ut participes eorum fiant imitantes semper. Deniq; sequitur:

hospitalitatem sectantes. Benedicite persequētibus uos. Benedicite & nolite maledicere. Gaudere cum gaudentibus, flere cum flentibus. Idipsum inuicem sentientes. Nōn alta sapientes, sed humilibus consentientes. Nolite esse prudentes apud uosmetipsos. Nulli malum pro malo reddentes, prouidentes bona: non tantū coram deo, sed etiam coram omnibus hominibus. Si fieri potest quod ex uobis est, cum omnibus hominibus pacem habentes. Nōn uosmetipsos defendētes charissimi, sed date locum iræ. Scriptum est enim: Mihi uindictam, & ego retribuam, dicit dominus. Sed & si esurit inimicus tuus, ciba illum: si sitit, potum da illi. Hoc enim faciens, carbones ignis congeres super caput eius. Noli uinci à malo, sed uince in bono malum.

Cap. XIII

OMnis anima potestatibus sublimioribus subdita sit: nōn est enim potestas nisi à deo. Quæ autem sunt, à deo ordinata sunt. Itaq; qui resistit potestati, dei ordinationi resistit. Qui autē resistūt, ipsi sibi dānationē acquirūt. Nam principes non sunt timori boni operis, sed mali. Vis autem non timere potestatem? Bonū fac, & habebis laudem ex illa. Dei enim minister est tibi in bonum. Si autē malū feceris, time. Nōn enim sine causa gladium

A a ¶ *Hospitalitatem sectantes.*] Quia & hoc sancti fecerunt: sicut Abrahā, sicut Lot, qui etiā inuitos hospites detinebant, de qua dicitur. Per hanc enim quidā deo placuerunt angelis hospitio receptis. b ¶ *Benedicite persequentibus uos. etc.*] Ne putaremus utrunq; nos facere debere. Ait enim & beatus Pe-
1.Pet.3.b trus: Neq; maledictū pro maledicto, sed e contrario benedicentes. c ¶ *Gaudere cum gaudentibus, flere cum flentibus.*] Vt si quid patitur unum membrū, compatiantur omnia mēbra. Sicut Iob ait: Si non ingemui uel lachrymatus sum, cū uiderem homines in necessitate. Et dominus fletib. Mariæ, ad fletū prouocatur, ut nobis daret exēplū. Nec enim pro Lazaro quem erat suscitaturus, fleuisse credendus est, sed propter incredulitatē illorū, q ei sæpe non crediderunt mirabilia facienti. Nos autē iam peruerso modo flemus cum gaudentibus, & gaudemus cum flentibus. Si quis enī lau-
B datus fuerit, contristamur: si quis ceciderit, exultamus. Vnde ostendimus nos qui talia facimus, de corpore Christi non esse, qui non dolemus de uno membro præciso: sed inimici sumus partis nostræ, & amici partis aduersæ, qui non dolemus de acie nostra uiros fortissimos corruentes: nec gaudemus, si uideamus eos fortiter dimicantes, quamuis ipsi tam ualidi non simus ad pugnandum. d ¶ *Idipsum inuicem sentientes.*] Vt ita alteri sentiatis, sicut uobismetipsis. e ¶ *Non alta sapientes, etc.*] Superba sapit iste, qui suam per se ulcisci cupit iniuriam, & non humilibus rebus, id est humilitate consentit. f ¶ *Nolite esse prudentes, etc.*] Noluit in humana sapientia gloriari, sed stulti estote seculo, ut sitis dn̄o sapientes, si-
Psal.93.b cut scriptū est: Beatus homo quem tu erudieris domine, & de lege tua docueris eum. g ¶ *Nulli malum pro malo reddentes.*] Humana sapientia est, si quæramus uicem reddere inimicis. Stultitia est enim in hoc seculo, si percutienti & aliam maxillam præbere uolueris. Quod si tantæ patientiæ & humilitatis fueris, non solum apud dn̄m, sed & apud omnes homines poteris probabilis apparere. h ¶ *Prouidentes bona, etc.*] Tantū caue ne ideo facias, ut non deo, sed solis hominibus placere desideres. i ¶ *Si fieri potest quod ex uobis est, etc.*] Quod uestrum est, uos cum omnibus pacem habetote, & dicite cum propheta: Cum his qui oderūt pacem, eram pacificus: optantes scilicet conuersionē eorū atq; salutē, sicut quæ uobis fieri possit. k ¶ *Non uosmetipsos defendentes charissimi, sed date locum iræ.*] Aut fugiendo, aut permittendo nocere. l ¶ *Scriptū est enim: Mihi uindictam.*] Ego quasi meā, dicit dominus, non quasi uestrā iniuriam uindicabo,
Zach.2.c quoniam dicit propheta: Qui uos tangit, tanquam qui tangit pupillam oculi ipsius. m ¶ *Ego retribuam dicit dominus.*] Facienti bona, retribuere promittit. n ¶ *Sed & si esurit inimicus tuus, ciba illum: si sitit, potum da illi.*] Noli illi C
negare, quod deus nulli negat, quamuis sit blasphemus & impius. o ¶ *Hoc enim faciens, carbones ignis congeres super caput eius.*] Vt cum sibi carbones intellexerit per suam indebitam misericordiam congregari, excutiat Hier. 31.
eos: hoc est, conuertatur, & diligat te, quē habuerat aliquando perosum. Cæterū nō est misericordia, sed crudelitas: si ideo ea facias, ut illi aliquid peius eueniat: ꝓ quo deum præciperis deprecari. Itē hoc loco docet nos imitari deū debere, qui solē suum oriri facit super bonos & malos. Cibando enim inimicum & potando, eum ad pacem uel reconciliationem prouocamus: & si ille in malicia persliterit, ignem suo congerit capiti. p ¶ *Noli uinci à malo, sed uince in bono malum.*] Ille dicitur uicisse alterū, qui eum ad suam duxerit partem, sicut hæreticum uel paganum. Si ergo te fecerit sibi uicem reddere, ille te uicit, sibi similem te fa- D
ciendo: si autem per patientiam tuam feceris eum cessare ab iniuria, tu uicisti. Cap. XIII

O *Mnis anima potestatibus sublimioribus subdita sit.*] Hæc causa aduersus illos prolata est, qui se putabant ita habere libertatē Christianam, ut aut nulli honorem deferrent, aut tributa dependerent. Quocunq; ergo modo eos humiliare desiderat, ne forte propter superbiam, magis ꝙ propter deum contumeliā paterentur. Ideoq; docet illos humilitate tempus redimere. Aliter, ꝙ sublimiores potestates, ecclesiasticæ dignitates intelligantur. r ¶ *Non est enim potestas nisi à deo.*] Et quomodo deus dicit per prophetam: Regnauerunt, & non Osee 8
ex me? s ¶ *Quæ autem sunt, à deo ordinata sunt.*] Si de seculi potestatibus dicere uideatur, non ideo iustæ erunt: etiam si à deo exordium acceperunt. Secundum desiderium uniuscuiusq; dantur. Nam dicit Salomon: Quoniam Sap.6.c
data est nobis potestas à deo. Sed cum essetis ministri regni illius, non recte iudicastis. Horrende & cito apparebit uobis, & cætera. Constituitur enim à deo ut iuste iudicet: & ut peccatores habeant, quod timeant, ne peccent. t ¶ *Itaq; qui resistit potestati, etc.*] Sicut ad Rahab dicitur: Qui exierit foras, ipse sibi reus erit. u ¶ *Nam principes non sunt timori boni operis, sed mali.*] Malus debet timere potestatē, nam bonus non habet ꝙ timeat: qui si iniuste occiditur, gaudet. x ¶ *Vis autem, etc.*] Accipe consilium meum, & nunꝗ timebis. y ¶ *Bonum fac, & habebis laudem ex illa.*] Ipsa damnatio malorum, laus est bonorum. z ¶ *Dei enim minister est tibi in bonum, etc.*] Qui pro tua sollicitus es quiete. Item hic dicendo: Minister est tibi boni causa, ostendit in his quæ recta sunt iudicibus obediendum, non in illis quæ religioni contraria sunt. a ¶ *Nō enim sine causa gladiū portat, dei enim minister est.*] Et in te habet officium, si peccaueris, nec tibi proficit

admet-

gladium portat. Dei enim minister est, uindex in iram ei
qui malum agit. Ideoq; necessitate subditi estote, non so
lum propter iram, sed etiam propter cōscientiam. Ideō
enim & tributa præstatis. Ministri enim dei sunt, in hoc
ipsum seruientes. Reddite ergo omnibus debita. Cui tri-
butum, tributum: cui uectigal, uectigal: cui timorem, ti-
morem: cui honorem, honorem. Nemini quicquam
debeatis, nisi ut inuicem diligatis. Qui enim diligit pro-
ximum, legem impleuit. Nam non adulterabis, non oc-
cides, non furaberis, non falsum testimoniū dices, non
concupisces: & si quod est aliud mandatum, in hoc uer
bo instauratur. Diliges proximum tuum sicut teipsum.
Dilectiō proximi, malum non operatur. Plenitudo er-
go legis, est dilectio. Et hōc scientes tempus, quia hora
est iam nos de somno surgere. Nunc enim propior est
nostra salus, q̃ cum credidimus. Nox præcessit, dies au-
tem appropinquauit. Abijciamus ergo opera tenebra-
rum, & induamur arma lucis: sic ut in die honeste am-
bulemus. Non in comessationibus & ebrietatibus, non
in cubilibus & impudicitijs, non in cōtentione & æmu-
latione, sed induimini dominū Iesum Christum, & car-
nis curam ne feceritis in desiderijs. Cap. XIIII

INfirmum autem in fide assumite: non in discepta-
tioni-

A ad mercedem. Siue sacerdotes gladiū spiritualem por-
tant t sicut Petrus percussit Ananiam & Sapphiram,
& Paulus magum. a ¶ *Vindex in iram ei qui malum agit.*]
Quia deus non diligit malos, qui odit omnes qui ope-
rantur iniquitatem. b ¶ *ideoq; necessitate subditi estote, non
solum propter iram, sed e-
tiam propter cōscientiā.*]
Nō solum quia pos-
sunt potestates etiam
sine causa irasci, sed &
ne propter alicuius
peccati conscientiam
condemnemini. Siue
non solū, ne irascan-
tur sacerdotes, sed e-
tiam quia sanctis illis
& iustis honorē debe
tis. Item malum agen
tes, & cōtra præcepta
uiuētes, propter uin-
dictā subditi sunt po-
testatibus: recte autē
uiuentes propter cō-
scientiā subditi sunt,
qa bona & iusta sunt
quæ iubent. c ¶ *ideo
enim & tributa præstatis,
etc.*] Possunt & tribu
ta sacerdotū intelligi,
quæ illis à deo sunt
constituta. Siue ideo
regibus tributa præ-
statis, quia uoluistis
possidēdo seculo esse
B subiecti. Ministros au
tē dei illos appellat,
ut uel sic eis reddant,
quod eis debebāt, ne
uideretur Christus superbiā docuisse. d ¶ *Reddite ergo
omnibus debita: cui tributū, tributū.*] Potest etiam eleemosyna
Eccl 4 debitum appellari. Dicit scriptura: Inclina pauperi au-
rem tuam, & redde debitū tuum. e ¶ *Cui uectigal, uecti-
gal.*] Vectigal nostrum est, ut transeuntibus donemus:
uel nos transeuntes sedentibus ad uiam, & inde ueni-
entibus largiamur. f ¶ *Cui timorem, timorem.*] Quomo-
Psal. 17 do ergo scriptū est alibi: Præter deū neminē esse timen-
dum? Sed sic, inquit, age ut neminem timeas. Timor e-
nim dei, timorē expellit humanū. Sed quoniam causas
adhuc timoris habetis, necesse est ut timeatis. g ¶ *Cui
honorem, honorem.*] Etiam timorē maioribus, honorem
tantum æqualibus. h ¶ *Nemini quicquam debeatis.*] Præ-
clare dixit Apostolus, reddenda unicuiq; quæ debent,
sola tantum dilectione nos inuicem obnoxios esse de-
bere. Si autem semper fratribus debuerimus, dilectio-
nē seruemus, ut perpetuæ charitati connectamur. Nam
non adulterabis, non occides, non furaberis, non con
cupisces: & si quod est aliud mandatū, in hoc uerbo in-
stauratur: Item nemini debitū non reddatis. i ¶ *Nisi ut
inuicem diligatis.*] Hoc solū semper debet manere, quod
nunquam persolui potest. k ¶ *Qui enim diligit proximū,
legem impleuit.*] Secundum domini parabolam, sine di-
scretione cunctis misericordiam fieri iubentis: omnis
homo proximus esse censendus est. Item dilectionem
ideo præmisit, quia fidelibus scribebat, & de iustitiæ cō
uersatione tractabat. l ¶ *Nā non adulterabis, etc. Diliges pro-
ximum tuum sicut teipsum.*] Recapitulatur omnis iustitia in
proximi dilectione, & iniustitia nascitur, dum plus cæ-
teris nos amamus. Qui enim sicut se diligit proximū,
non solum illi malū non facit, sed etiā bonū facit, quia
& circa se utrunq; cupit impendi. m ¶ *Dilectio proximi
malum non operatur.*] Etiam bonum non facere, malum C
est. Nam si uiderit illum fame periclitari, nōnne ipse il-
lum occidit, si ille cum affluat, nō dederit uictū, quam-
uis ei proprias nō tulerit facultates? Quisquis enim in
quacunq; necessitate
succurrere morituro
potest, si non fecerit,
occidit. n ¶ *Plenitudo
ergo legis, est dilectio.*]
Hoc est perfectio. o
¶ *Et hoc scientes tempus,
quia hora est iam nos de
somno surgere.*] Hoc est
ut ad perfectiora ten
datis. Non enim sem
per debetis esse par-
uuli & lactentes, sicut
alibi dicit: Etenim cū Heb. 5. c
deberetis magistri es-
se & cætera. Item hor-
tatur Apostolus, ut te
nebrosa & somni tor
pore depressa opera
relinquentes, in lumi
ne, hoc est, in bonis
operib. ambulemus.
Item de somno iner-
tiæ & ignorantiæ con
surgamus: Iam enim
sciētia lucet. p ¶ *Nūc
enim propior est nostra sa
lus, quàm cū credidimus.*]
Scientia proficiente
propior est salus, q̃ D
quando primū credi
dimus. q ¶ *Nox præ-
cessit, dies autem appro-
pinquauit.*] Cōparat diei scientiam, & ignorantiā nocti,
secundum Osee dicentē: Nocti assimilaui matrē tuam: Osee 4. b
factus est populus meus tanq̃ non habens scientiam.
r ¶ *Abijciamus ergo opera tenebrarū, & induamur arma lucis.*]
Cum ignorantia abijciamus simul & opera ignorātiæ,
& arma lucis, hoc est, luminis opera induamur. Qui e-
nim male agit, odit lucem: qui uerò facit ueritatem, ue-
nit ad lucem. s ¶ *Sic ut in die honeste ambulemus.*] Sicut lux
diei prohibet unūquenq; agere, quod nocte liberè cō-
mittebat, ita & scientia nos prohibet legis mandata con
temnere, quod sciamus nos semper à deo uideri. t ¶ *Nō
in comessationibus & ebrietatibus, non in cubilib. & impudicitijs.*]
Comessatio, est mensæ collatio. Nos uerò habemus spi
rituale conuiuiū dicētes: Cum cōuenitis, unusquisque
psalmum habeat, & cætera. Ebrietatē ergo perniciosam
esse, & luxuriæ materiā: ex hinc cognoscimus, quia im-
pudicitiam subiunxit. Et alibi ait: Nolite inebriari uino Ephe. 5. d
in quo est luxuria. u ¶ *Non in contentione & æmulatione.*]
Etiam contentionem & inuidiam criminosam esse, &
alijs multis probatur exemplis, dicēte Iacobo: Si enim Iacob. 3. d
zelo amaro habetis & cætera. x ¶ *Sed induimini dominum
Iesum Christum.*] Solus Christus uideatur in uobis, non
uetus homo. Qui enim dicit se in Christo manere, de-
bet sicut ille ambulauit, & ipse ambulare: in quo omnes
sunt uirtutes. y ¶ *Et carnis curam ne feceritis, etc.*] Sicut Sa
lomon ait: Post cōcupiscentias tuas non eas. Et iterum: Eccl 18
Si dederis cōcupiscentiam animæ tuæ, in gaudium fa-
cies te inimicis tuis uenire. Cap. XIIII

INfirmū, etc.] Hic obliquè illos increpare incipit, qui
se fortes putabāt, ut immoderate carnibus uescerem
tur. Item hic infirmos fideles dicit, qui carnes quę in

tiõnibus cogitationum. Aliùs enim credit ſe manducare omnia. Qủj autem infirmus eſt, olus manducet. Is qui mảnducat, non manducantem non ſpernat: & qủi non manducat, manducantẽ non iudicet. Deus enim ìllum aſſumpſit. Tu qủis es, qui iudicas alienum ſeruum? Dominȍ ſuo ſtat aut cadit, ſtabit aủtem. Potens eſt enim deus ſtatuere illum. Nam aliùs iudicat diem inter diem: alius autem iudicat omnẽ diem. Vnuſquiſq; in ſuo ſenſu abundet. Qủi ſapit diem, domino ſapit: & qủi manducat, domino manducat. Gratias eñ agit deo. Et qủi non manducat, domino non manducat, & gratias agit deo. Nemȍ enim noſtrum ſibi uiuit, & nemo ſibi moritur. Siue enim uiuimus, domino uiuimus: ſiue morimur, domino morimur. Siue ergo uiuimus, ſiue morimur, domini ſumus. In hoc ȇnim Chriſtus mortuus eſt & reſurrexit, ut & uiuorum & mortuorum dominetur. Tu ảutem quid iudicas fratrem tuum, aủt tu quare ſpernis fratrem tuum? Omnȇs enim ſtabimus ante tribunal Chriſti. Scriptủm eſt enim: Viuo ego dicit dominus, quoniam mihi flectetur omne genu, & omnis lingua confitebitur deo. Itaquȇ unuſquiſque noſtrum pro ſe rationem reddet deo. Nȍn ergo amplius inuicem iudicemus. Sed hȏc iudicate magis, ne ponatis offendiculũ fratri uel ſcandalum. Sciȍ & confido in domino Ieſu, quia nihil cõmune per ipſum, niſi ei qủi exiſtimat quid commune

A macello tunc temporis uendebant, idololatrias eſſe credebãt: & propter hoc ſic putantes, ne pollueréntur, oleribus ueſcebant, unde præcipitur ab Apoſtolo, ne imperiti ita ſentientes iudicent, qui habent fidem: omnia quæ in macello ueneũt, ſine diſceptatione manducent: quoniã omnis creatura dei bona eſt, & nihil damnandũ eſt eorum, quæ deus hominibus ad edendum creauit. a ¶ *Non in diſceptatiõib. cogitationũ.*] Nolite ſecundum ueſtras cogitatiões, quẽ lex non iudicat iudicare. b ¶ *Alius enim credit ſe manducare omnia.*] Qui tantam fidem habet, ut nõ moueatur aut abſtinentia confractus, aut ſenio. c ¶ *Qui autẽ infirmus eſt, etc.*] Infirmus aut ætate, aut corporis calore. Item hic probatur, quia non de Iudæis dicatur, ut quidam putãt, ſed de abſtinentibus. Nõ enim carnes ſecũdum legẽ, ſed ſola olera manducabãt. Alter: Si idcirco ubi infirmitas animæ generatur, quia
B alium eiuſdẽ propoſiti, carnibus pro ſua fide ueſci perhorreſcẽs, forte cognoſcis: noli eſſe iudex alterius uoluntatis, nec exigere ab aliquo. Vnicuiq; in uoluntate dimiſſum: ſed ſi ubi ſcandalum eſt, & nõ uis carnibus ueſci, tibi ipſi impone modũ: & melius faciens, ſola olera manduca. Magis unuſquiſq; per tuã æquanimitatẽ ad abſtinentiã prouocetur, q̃ irritatus de hoc ſcãdalizet te. Magis in edendis carnibus cõfirmet, quod tum non potes quaſi culpam in alio reprehẽdere, ſi unuſquiſq; aut fideliter hoc præſumit, aut fortè aſperitate ualitudinis, aut ſenecta hoc faciat exigente. d ¶ *Is qui manducat, etc.*] Habebant inter ſe ſcandala, illi illos quaſi carnales iudicabant: & illi illos tanq̃ ſtultos irridebant, & ſuperſtitioſos iudicabant. e ¶ *Et qui non manducat, manducantem etc.*] Ita illos deus uocauit, ut te. f ¶ *Tu quis es qui iudicas, etc.*] Cuius tu autoritatis es, ut iudices eum quẽ lex non iudicat? Vnde & Iacobus ait:
Iacob. 4. c Qui iudicat fratrem ſcilicet ſapientiorẽ ſe, iudicat legẽ. Cæterum ipſe Paulus contra mandatũ facientes iudicauit, & alijs iudicandi tribuit facultatem. Ad eum qui fide infirmus eſt ſermo dirigitur, non eum debere iudicare manducantẽ. Omnia quæcunq; in macello ueneunt: qui robuſtus fide eſt, omnia munda mundis eſſe cognoſcit. g ¶ *Domino ſuo ſtat aut cadit.*] Siue uiuit, ſiue moritur, quia & ille propter deum abſtinet, & ille ſecundum deum manducat. h ¶ *Stabit autem: potens eſt enim deus ſtatuere illum.*] Deus qui tres pueros leguminibus paſtos, meliores apparere fecit, q̃ illos qui de menſa regis edebant, poteſt & illos diutius facere in corpore ſtare. i ¶ *Nam alius, etc.*] Iudæi in eſcis diem inter diem iudicare non poterant. Ergo de ieiunio & abſtinentia dicit

quæ non ſunt ſub certo modo legis redacta, ut unuſquiſq; tantũ faciat, quantũ poteſt, quantũ mercedẽ habere uoluerit. Vnde ſequitur: Vnuſquiſq; id faciat in tali cauſa, quod melius eſſe iudicat. Item hoc eſt quod dicit, aliquos eſſe, qui certis anni temporibus, alios eſſe C
qui omni tempore uitæ ſuæ ab eſu carnium decreuerũt abſtinendum. k ¶ *Qui ſapit diẽ, domino ſapit.*] Domino ſapit, qui propter deum ieiunat, & non propter homines. l ¶ *Et qui manducat, domino manducat, etc.*] Qui propter dñm manducat, ut prædicãdo euãgelium poſſit habere uirtutem: non ſuæ gulæ ſtudet, ſed aliorum ſaluti, propter quod conuerſi, gratias referant deo. m ¶ *Et qui nõ mãducat, etc.*] Quia per exemplum illius multi ſaluant, & gratias referũt deo. Qui eñ uoce agit gratias, ſolus agit: qui autem etiã in opere, in multis agit. n ¶ *Nemo enim noſtrum ſibi uiuit, & nemo ſibi moritur, etc.*] Nemo fideliũ ſibi uiuit, & nemo ſibi moritur: D
quia Chriſtus pro omnibus mortuus eſt: ut & qui uiuunt, iam nõ ſibi uiuant, ſed illi. Cauendum econtrario, ne nos aut nobis uiuamus manducando: aut propter homines moriamur ieiunando. o ¶ *In hoc enim Chriſtus, etc.*] Aduentus Chriſti & uiuos inueniet, & mortuos ſuſcitabit. Nihil ergo refert, utrum te reſuſcitet, an uiuũ inueniat: tantum labora, ut coram eo iuſtus appareas. p ¶ *Tu autem quid iudicas fratrem tuum?*] Qua autoritate quaſi uoracem damnas? q ¶ *Aut tu quare ſpernis fratrẽ tuum?*] Quaſi infirmũ deſpiciens, aut ſuperuacue ieiunantẽ? r ¶ *Omnes enim ſtabimus ante tribunal Chriſti.*] Tunc conſcientias noſtras dominus iudicabit, quid & quali uoto fecerimus. s ¶ *Scriptum eſt enim: Viuo ego dicit dominus, quoniam mihi flectetur omne genu, & omnis lingua confitebitur deo.*] Hoc teſtimonio probat, quia omnes ſoli dño reddemus noſtrorũ actuum rationem. t ¶ *Itaq; unuſquiſq; noſtrum, pro ſe rationem reddet deo.*] De his quibus lex tacet. Cæterum ſi uidens peccantem non arguerit, reddet etiam deo pro eo rationem. u ¶ *Non ergo amplius inuicem iudicemus.*] Sufficit quod nunc uſque feciſtis. x ¶ *Sed hoc iudicate magis, ne ponatis offendiculum fratri uel ſcandalum.*] Hic ſubtiliter ingreditur ad abſtinentiam cõmendandam, & dicit illos abſtinere debere quamuis firmi ſint, ne exemplo illorum, infirmi ſcandalum patiantur. y ¶ *Scio & confido in domino Ieſu, quia nihil cõmune per ipſum.*] Non hoc ideo dico, quia putem aliquid cõmune eſſe. Per Chriſtum enim ſcio omnia eſſe mundata. Cõmune enim dicitur, quicquid immundum uidetur in eſca Iudæorũ. z ¶ *Niſi ei qui exiſtimat quid cõmune eſſe, illi cõmune eſt.*] Illi per conſcientiam fit commune, qui adhuc ritu Iudaico aliquid

commune esse, illi cōmune est. Si enim propter cibum frater tuus contristatur, iam non secundum charitatem ambulas. Nōli cibo tuo illum perdere, pro quo Christus mortuus est. Nōn ergo blasphemetur bonum nostrum. Non ēst enim regnum dei esca & potus, sed iustitia, & pax, & gaudium in spiritu sancto. Qui enim in hoc seruit Christo, placet deo, & probatus est hominibus. Itaquè quæ pacis sunt, sectemur: & quæ ædificationis sunt, inuicem custodiamus. Nōli propter escam destruere opus dei. Omniā quidem munda sunt, sed mālum est homini, qui per offendiculū manducat. Bonūm est non manducare carnem, & non bibere uinum, nēq; in quo frater tuus offenditur, aut scandalizatur, aut infirmatur. Tū fidem quam habes penes temetipsum, habe coram deo. Beatūs qui nō iudicat semetipsum in eo quod probat. Qui aūtem discernit si manducauerit, damnatus est: quiā non ex fide. Omne aūtem quod nō est ex fide, peccatum est.

Cap. XV

DEbemūs autem nos firmiores imbecillitatēs infirmorum sustinere, & non nobis placēre. Vnusquisq; uestrum proximo suo placeat in bonūm ad ædificationē. Etenim Christūs non sibi placuit, sed sicūt scriptum est: Improperia improperantium tibi ceciderūt super me. Quæcunq; enim scripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt: ut pēr patientiam & consolationē scripturarum spem habeamus. Deūs aūt patientiæ & solatij det

A aliquid post Christi fidem in talibus causis arbitratur immundum. a ¶ *Si enim propter cibum frater tuus contristatur.*] Non dixit, propter ieiunium: sed ne illum tuo exemplo aut prouoces, aut compellas. b ¶ *Iam non secundum charitatem ambulas.*] Quia inuitus māducat, quod illi nō expedit. Etiam non diligis proximū sicut teipsum, si non illius utilitatem cogitas sicut tuam. c ¶ *Noli cibo tuo illum perdere, pro quo Christus mortuus est.*] Non dixit, abstinentia tua, sicut quidam uolunt. d ¶ *Non ergo blasphemetur bonum nostrum.*] Libertatem quam habemus in domino, ut omnia nobis munda sint: non ea ita debemus uti, ut uideamur propter gulam & epulas ambulare. Siue blasphemamur si propter illa contendimus. e ¶ *Non est enim regnum dei esca & potus.*] Non per escā iustificamur. Sed & hoc notādum, quod nō dixerit: ieiunium & sobrietas nō est re-
B gnum dei, sed esca & potus. Item hic manifeste mōstratur, quoniam regnum coelorum cibum et potum non habet temporalem, sed illic spiritualiter uiuimr. f ¶ *Sed iustitia, & pax, & gaudium.*] Quæ per abstinentiā facilius custoditur. Vbi uero iustitia, ibi & pax: ubi pax, ibi & gaudium spirituale: quia ex dissensione semper tristitia & molestia generatur. g ¶ *Qui enim in hoc seruit Christo, placet deo.*] De tali homine nemo potest dubitare, quia sanctus est. h ¶ *Itaq; quæ pacis sunt, sectemur.*] Vt non inuicem nos de huiusmodi iudicemus. i ¶ *Et quæ ædificationis sunt, inuicem custodiamus.*] Sed ædificatio est abstinentia. Cæterum esca etiam si neminem perdat, nullum ædificat. k ¶ *Noli propter escas destruere opus dei.*] Hominem scilicet à deo creatum. l ¶ *Omnia quidem munda sunt.*] Repetit quod superius dixerat, ne creaturam damnare uideretur. m ¶ *Sed malum est homini qui per offendiculum manducat.*] Ipsum mundum, illis fit malum, si per illud alterum offendat. n ¶ *Bonum est non manducare, & uinum non bibere.*] Exponit quid sit per quod offendere dicebat infirmum. Item hoc loco laudat quidem abstinentiam carnis & uini: sed multo magis admouet, propter scandalum fratris abstinendum esse à cibo & potu eorum, quæ idolis immolantur. o ¶ *Neq; in quo frater tuus offenditur, aut scandalizatur, aut infirmatur*] Infirmatur à pudicitia. Vinum enim
Eccli. 19. a & mulieres apostatare faciunt etiam sapientes. p ¶ *Tu fidem quam habes penes temetipsum, habe coram deo.*] Si in hoc fidelem te putas, sic manduca, ut nemo tuo infirmetur exemplo. q ¶ *Beatus qui non iudicat semetipsum in eo quod probat.*] Quia non suam infirmitatem probando con-

siderat, sed alterius salutem infirmi. r ¶ *Qui autem discernit, si manducauerit, damnatus est.*] Si quis de alio discer- C
nat, & dicat: Iste si manducauerit, planè damnandus est. Hoc non habet fides, & ideo subsequitur. s ¶ *Quia non ex fide.*] Non est enim ex fide, si tu alium idcirco cōdemnas, quia te ieiunante, ille manducat. Aliter: Qui se ita diiudicat. Idipsum enim est discretio & iudicium: quia & iudicium discernēdo fit, & discretio iudicandō. t ¶ *Omne autem quod non est ex fide.*] Non ex fide quæ per charitatem operatur. Quicquid ergo aliū destruit, ex fide non est, & idcirco peccatum.

Cap. XV

DEbemus autem nos firmiores.*] Si firmi estis, sic facite ut ego, qui factus sum infirmus, ut infirmos lucrifacerē. x ¶ *Et non nobis placere: unusquisq; proximo suo placeat.*] Non à nobisipsis, sed à proximis collaudemur: sicut & alibi suum nobis proponit exem- D
plum dicens: Sicut & ego omnibus per omnia placeo, nō quærens quod mihi utile est, sed quod multis ut salui fiant. Nemo enim potest ædificare alterum, cui per bonam uitā nō ante placuerit. Sed & sibi placētes sunt qui propria cōmoda quærētes, suā faciūt uoluntatē. y ¶ *In bonam ædificationem.*] Ostēdit modū placendi & causam: ne ad uanā gloriā placeamus. Simul cū dicit: In bonā ædificationē: ostēdit & malā esse, sicut est illud: Aedifica 1. Cor. 8. a
bitē ad manducandum idolothyta. z ¶ *Etenim Christus non sibi placuit.*] Imitatē hoc & discipulus Christi: nō quærit suū cōmodum. Ille enim ob aliorū salutē, etiam mortuus est, & improperia amarissima supportauit, dicentiū: Vah qui destruit templū, &c. a ¶ *Sicut scriptum est: Improperia improperantium.*] Quæcunq; non solum Chri- Mat. 15. c
sto, sed etiam sanctis exprobrantur dei causa, deo improperari dicuntur: ut est illud: Vbi est deus tuus? Psal. 41
b ¶ *Quæcunq; enim scripta sunt.*] Nihil enim scriptum est sine causa. Nam & merita uel tentationes iustorum ad nostram proficiunt ædificationem: quia deo manifestissimi erant. c ¶ *Vt per patientiam.*] Per scripturarū solatia, spem futuram patientissimè expectamus: sicut scriptum est: Pax multa diligentibus legem tuam, & nō Psal. 118. b
est illis scandalum: hoc est qui consolatione legis utuntur, moueri ulla tentatione non possunt, ut per exempla patiētiæ & cōsolationis eorum quæ scripta sunt speremus consolationē etiā in præsentibus tentationibus. Magna enim causa solatij est, si quę nos patiamur, dñm nostrū Iesum Christum & sanctos eius sciamus esse perpessos. d ¶ *Deus autem patientiæ, etc.*] Hoc loco deum

ab Hierůsalem per circuitum usque ad Illyricum repleuerim euangelium Christi. Sic autẽm prædicaui euangelium hoc, non ubi nominatus est Christus, ne super alienum fundamentum ædificarem, sed sicůt scriptum est. Quoniãm quibus non est annunciatum de eo, uidebunt: & qui non audierunt de eo, intelligent: propter quod & impediebar plurimum uenire ad uos, & prohibitůs sum usque adhuc. Nunc uero alterius locum non habens in his regionibus: cupiditatẽm autem habens ueniendi ad uos ex mů́ltis iam præcedentibus annis: cům in Hispaniam proficisci cœpero, spero quod pręteriens uideam uos, & à uobis deducar illuc, si uobis primum ex parte fruitus fuero. Nůnc igitur proficiscar Hierusalem, ministrãre sanctis. Probauẽrunt enim Macedonia & Achaia collationẽ aliquam facere in pauperes sanctorům qui sunt in Hierusalem. Placuit enim eis, & debitorẽs sunt eorum. Nãm si spiritualium eorũ participes facti sunt gentiles: debẽt & in carnalibus ministrare eis. Hõc igitur cum consummauero, & assignauero eis fructum hunc: per uos proficiscar in Hispaniam. Sciò autẽ quoniam ueniens ad uos, in abundantia benedictionis Christi ueniã. Obsecrò ergo uos fratres per dominũ nostrum Iesum Christũ, & pẽr charitatem sancti spiritus: ut adiuuetis me in orationibus uestris pro me ad deũ: ut liberẽr ab infidelibus qui sunt in Iudæa, & obsequij mei oblatio accepta fiat in Hierusalem sanctis, ut ueniam ãd uos in gaudio per uoluntatẽ dei, ut refrigerer uobiscũ. Deůs autem pacis sit cum omnibus uobis. Amen.

Caput XVI

Commẽndo autem uobis Phœben sororem nostram

A a ¶ *Ita ut ab Hierusalem per circuitum usque ad Illyricum repleuerim euangelium Christi.*] Repletur euãgelium, cum etiam gentes credunt. b ¶ *Sic autem hoc prædicaui euangelium, non ubi nominatus est Christus: ne super alienum fundamentum ædificarem.*] Non omnis qui super alienum fundamẽtum ædificat, male facit: sed si ædificet aurum, & cætera. Hic pseudo apostolos tangit, qui semper ad eos qui iã crediderant ibant, & nunquam ad gentes: quia nõ poterant uirtutes operari. Et ostẽdit perfectè se laborasse, qui & fundamentum posuit, & ædificium superstruxit.
c ¶ *Sed sicut scriptum*
Esa.52.d *est.*] In Esaia. Ostendit suum laborẽ iam ante fuisse prædictũ.
d ¶ *Quoniam quibus nõ est annunciatum de eo, uidebunt: & qui non audierunt, intelligent.*] Ostenditur Christus in apostolis & per uirtutes quæ in eius nomine fiebant. e ¶ *Propter quod & impediebar plurimum uenire ad uos.*] Exposuit illud quod
B in capite dixerat.
f ¶ *Sed prohibitus sum usque adhuc. Nunc uero alterius locum nõ habens in his regionibus, etc.*] Vbi iam toti firmi sunt, causam se negat habere ponẽdi fundamentum. g ¶ *Cupiditatem autem habens ueniendi ad uos.*] Notandum esse cupiditatem etiã
Philip.1.c bonam: Sicut cupio dissolui, & esse cum
Psal.115.c Christo. Et: Concupiuit anima mea desiderare iustificationes tuas. h ¶ *Ex multis iam præcedentibus annis.*] Qualis necessitas fuerit ostendit, quæ illum multis detineret annis. i ¶ *Sed cum in Hispaniam proficisci cœpero, &c.*] Verum in Hispania fuerit, incertum habetur. k ¶ *Et à uobis deducar illuc, si uobis primum ex parte fruitus fuero.*] Quia ita uos exhibetis, ut nec apud uos locum aut necessitatem habeam diutius remorandi, & ideo ex parte illis fuisse dicit: quia nõ credere indigebant, sed tantummodo confirmari. Siue ideo ex parte, quia nulla magnitudo tẽporis satiat charitatem. l ¶ *Nunc igitur proficiscar in Hierusalem.*] Hoc mihi restat deinceps ut ueniam. m ¶ *Ministrare sanctis.*] Sancti erant in Hierusalem, qui omnibus suis distractis, & ante apostolorum pedes depositis, orationi, lectioni, doctrinæq; uacabant. Quales autem fuerint, ex hoc cognoscitur, ut ipse apostolus per se illis pergeret ministrare, & quibus oblationẽ suam esse optat acceptam: id est, ut eam dignent accipere, ostendens hoc non tam prodesse accipientibus quàm dantibus. Hoc contra illos facit qui gloriam perfectionis impugnant. n ¶ *Probauerunt enim Macedonia & Achaia.*] Probauerunt hoc sibi utile fore, si collationem aliquam sumptuum facerent sanctis. o ¶ *In pauperes sanctorum qui sunt in Hierusalem.*] Quia propter sanctorum ædificationem esse pauperes uoluerunt. Siue simpliciter pauperes sanctorum intellige. p ¶ *Et debitores sunt eorum.*] Exemplo eorum prouocat Romanos ad simile opus, ostendẽs hoc illis nõ immerito placuisse. C
q ¶ *Nam si spiritualium eorum participes facti.*] Quia doctores ex ipsis habebant, & socij facti fuerant radicis, & pinguedinis oliuæ: ideoq; unusquisq; in quo abundat, debet alteri impertire. r ¶ *Hoc igitur cum consummauero, et assignauero eis fructum hunc.*] Si uos bene exhibueritis, abundauit nobis bona doctrina in uos: quia quantum proficit discipulus, tãtum prouocatur ad docendum & doctor. Sicut alibi ait: Os no- 2.Cor.6.c
strum patet ad uos, ô Corinthij. Siue abundanter benedicitur in aduẽtu meo Christus in uobis. s
¶ *Scio autem quoniam ueniẽs ad uos, etc.*] Sciens D
Apostolus quoniam propter prædicationem Christi Romam uinctus ducendus erat, in abundantia benedictionis prædicat se esse uenturum. Vel certe quoniam conscius sibi erat, nihilominus habere se gratiam ab alijs apostolis. t ¶ *Obsecro igitur uos fratres per dominum nostrum Iesum Christum.*] Rogat ut pro tota instanter orẽt ecclesia: quia nouit multum ualere preces in communi multorum. Iacobo enim occiso, Petrus fratrũ precibus de carcere liberatur: qui non tam illi quàm sibi beneficium præstiterunt, scilicet ut eius possint doctrina firmari. u ¶ *Et per charitatem spiritus ut adiuuetis me in orationibus uestris pro me ad deum.*] Spiritualis enim charitas facit ut pro inuicem exoretis. x ¶ *Vt liberer ab infidelibus qui sunt in Iudæa.*] Siue ut omnes credant, siue fidelibus ministrans, in manus infidelium non incurram, ne ad uos uenire non possim. y ¶ *Vt ueniam ad uos in gaudio per uoluntatem dei.*] Tunc in gaudio ueniam, si oblatio mea ab eis accepta fuerit, & securus uerbum dei abundãtius loquar. Tristitia enim animi multum impedit ad doctrinam. z ¶ *Deus autem pacis sit cum omnibus uobis. Amen.*] Deus pacis non nisi pacificis est. Pulchre autem finiuit, duobus populis in concordiam reuocatis.

Caput XVI

C*ommendo autem uobis Phœben sororem nostram, &c.*] Iam quasi finito textu epistolæ, ut solet cõmendationis

stram, quæ est in ministerio ecclesiæ, quæ est Cenchreis: ut eam suscipiatis in domino digne sanctis, & asistatis ei in quocunque negocio uestri indiguerit. Etenim ipsa quoque asistit multis, & mihiipsi. Salutáte Priscam & Aquilam adiutores meos in Christo Iesu, qui pro anima mea suas ceruices supposuerunt. Quibus non solum ego gratias ago, sed & cunctæ ecclesiæ gentium, & domesticam ecclesiam eorum. Salutáte Epænetum dilectum mihi, qui est primitiuus ecclesiæ Asiæ in Christo Iesu. Salutate Mariam, quæ multum laborauit in uobis. Salutate Andronicum & Iuniam cognatos & concaptiuos meos: qui sunt nobiles in apostolis, & qui ante me fuerunt in Christo Iesu. Salutate Ampliatum dilectisimum mihi in domino. Salutate Vrbanũ adiutorem nostrum in Christo Iesu, & Stachyn dilectum meum. Salutate Apellen, probum in Christo. Salutate eos qui sunt ex Aristobuli domo. Salutate Herodionem cognatum meũ: Salutate eos qui sunt ex Narcisi domo, qui sunt in domino. Salutate Tryphenam & Tryphosam, quæ laborant in domino. Salutate Persidam charisimã, quæ multum laborauit in domino. Salutate Rufum electũ in domino, & matrem eius & meam. Salutáte Asyncritum & Phlegontem, Hermam, Patrobam, Hermen, & qui cum eis sunt fratres. Salutate Philologum & Iuliam, Nereum, & sororem eius, & Olympiadem, & omnes qui cum eis sunt sanctos. Salútate inuicem in osculo sancto. Salutant uos omnes ecclesiæ Christi. Rogò autem uos fratres, ut obseruetis eos qui dissensiones & offendicula prȩter doctrinam quam uos didicistis faciunt, & declinate ab illis. Huiuscemodi enim Christo domino nostro nõ seruiunt, sed suo uentri, & per dulces sermones & benedictiones seducunt corda innocentium. Vestrã enim obedientia in omni loco diuulgata est. Gaudeo igitur in uobis, sed uolo uos sapiẽtes esse in bono, & simplices in malo. Deus aũt pacis conterat satanam sub pedibus uestris velociter. Gratia dñi nostri Iesu Christi uobiscum. Salutat uos Timotheus adiutor meus, & Lucius, & Iason, & Sosipater, cognati mei. Saluto uos ego Tertius qui scripsi

A uonis gratiam subtus annexuit. Item hic monstrat Apostolus non accipiendam aut eligendam personam esse uiri uel fœminæ, quando Romanis per mulierem, ut fertur, literas mittit. In eadem epistola alijs fœminis mandat salutem. a ¶ *Quæ est in ministerio ecclesiæ quæ est in Cenchreis, &c.*] Sicut etiam in orientalibus diaconissæ mulieres, in suo sexu ministrare uidentur in baptismo, siue in ministerio uerbi: quia priuatim docuisse fœminas inuenimus, sicut Priscillam, cuius uir Aquila uocabat. b ¶ *Vt eam suscipiatis in domino digne sanctis, & assistatis ei in quocunque negocio uestri indiguerit. Etenim ipsa quoq; asistit multis, & mihiipsi.*] Vt adiuuetis eam siue sumptuum opibus, siue solatio: quia & ipsa quamdiu habuit, plures adiuuit. c ¶ *Salutate Priscam & Aquilam adiutóres meos in Christo Iesu.*] Qui eõ firmasse Apollo dicuntur in fide, quos & ideo adiutores appellat: quia in opere

B doctrinarum, ubi ipse laborabat, & isti iuuerunt. d ¶ *Qui pro anima mea suas ceruices supposuerunt, &c.*] Probando meam doctrinam, se periculo subiecerunt propter qđ illis omnes ecclesiæ gratias agũt: quia per illos ego seruatus sũ. e ¶ *Et domesticam ecclesiam eorum.*] Ostendit congregationem fidelium, ecclesiam nominari. f ¶ *Salutate Epænetum dilectum mihi, qui est primitiuus ecclesiæ Asiæ in Christo Iesu, etc.*] Primitiuos ecclesiæ Asiæ, istos oẽs quos salutat, intelligimus ex nominibus fuisse peregrinos: per quorum exemplum atq; doctrinam, non absurde existimamus credidisse Romanos. g ¶ *Salutate Andronicum & Iuliam cognatos & cõcaptiuos meos, qui sunt nobiles in apostolis: qui & ante me fuerunt in Christo. Salutate Ampliatum dilectissimum mihi in domino. Salutate Vrbanum adiutorem nostrum in Christo, & Stachyn dilectum, &c. Salutate Rufum electum in domino: & matrẽ eius & meam.*] Aetate non partu matrem salutate. Hi ex Iudæis erant, & quia simul cum Paulo fuerant tribulati, nec territi: ideo nobiles hoc merito habebantur: qui ad prȩfectum Romanorum inter cæteros fuerant destinati, quique

priores Paulo credidisse, ipsius testimonio referuntur. C h ¶ *Salutate Asyncriton, Phlegontem, Herman, Patrobam, Hermen, & qui cum eis sunt fratres. Salutate Philologum, & Iuliam, Nereum, & sororem eius, & Olympiadem, & omnes qui cum eis sunt sanctos.*] Suo exemplo nos docet quales amicos debeamus in nostris literis salutare: non diuites seculi, facultatibus uel dignitatibus honoratos, sed gratia locupletes. i ¶ *Salutate inuicem in osculo sancto. Salutant uos omnes ecclesiæ Christi.*] Non ficte uel subdole, quale Iudas tradidit saluatori. Ideo enim in ecclesia pax primo annunciatur: ut ostendat se cum omnibus esse pacificum, qui corpori communicaturus est Christi. k ¶ *Rogo autem uos fratres, ut obseruetis eos qui dissensiones & offendicula præter doctrinam quam uos didicistis faciunt, & declinate ab illis. Huiuscemodi enim Christo domino nostro non seruiunt, sed suo uentri.*] De illis dicit qui ex circũcisione illo tempore uenerant, ieiunia & D abstinentiam destruentes, neomenias & sabbata, & cæteras ferias, uentris gratia prædicabant, dissentientes ab apostolica doctrina, & fratribus offendicula præparantes. l ¶ *Et per dulces sermones & benedictiones seducunt corda innocentiũ.*] Per blandimenta, & adulationes, compto sermone compositas. m ¶ *Vestra enim obedientia in omni loco diuulgata est.*] Si illis obedistis quibus non debuistis, quãto magis nobis obedire debetis? Nam & illi propterea ad nos uenerunt, qa sciebant uos per obedientiam simplicem cito posse seduci. n ¶ *Gaudeo igitur in uobis, sed uolo uos sapientes esse in bono, & simplices in malo. Deus autem pacis conterat satanam sub pedibus uestris uelociter. Gratia domini nostri Iesu Christi uobiscum. Salutat uos Timotheus adiutor meus, & Lucius, & Iason, & Sosipater cognati mei. Saluto uos ego Tertius qui scripsi epistolam, &c.*] Quia bona est obedientia, sed si rationabilis sit, & ideo uos uolo sapientes esse in bono, ut malum nesciẽtes, sub pedibus innocentiæ deponatis inimicũ. Ita enim dedit nobis dominus potestatem calcandi super scorpiones atq; serpentes, & omnem

s

A omnem uirtutem inimici: id est, ne nobis præualeat, & omnibus super eum membris liberis ac solutis ambulare possimus. *a* ¶ *Salutat uos Erastus Arcarius ciuitatis & Quartus frater.*] Hic Arcarium ex Arcario dicit: sicut gentes credentes ex gentibus sæpe uocauit, secundum consuetudinē legis quæ Abigail uxorem Nabath adhūc appellat, cum iam illo mortuo in Dauid matrimonium transisset. *b* ¶ *Gratia domini nostri Iesu Christi cum omnibus uobis. Amen.*] Hæc est subscriptio manus eius in omnibus epistolis, ut in ea etiam commoneret beneficia Christi. *c* ¶ *Ei autem qui potens est uos confirmare.*] Signis atq; doctrinis. Item hic patris personam monstrat. Descendens autem dicit, manifestatum hunc per scripturas propheticas secundū imperium æterni dei: spiritum sanctum significat. Item infert: Cognitum est soli sapiēti deo per Christum Iesum: cui gloria in secula. Hoc loco patrem & filium manifeste loquitur. Quod autem dicit: Cognitū est soli sapienti deo: in communi munere, mysterij significat trinitatem. *d* ¶ *Iuxta euangelium meum.*] Ut sic uiuatis, quomodo ego Christi exemplo & autoritate gentibus prædicaui. *e* ¶ *Secundum reuelationem mysterij.*] Mysterium

psi epistolam hanc in domino. Salutat uos Gaius hospes meus, & uniuersa ecclesia. Salutāt uos Erastus Arcarius ciuitatis, & Quartus frater. Gratiā domini nostri Iesu Christi cum omnibus uobis. Amen. Ei autēm qui potēs uos confirmare iūxta euangelium meum & prædicationem Iesu Christi, secūndum reuelationem mysterij temporibūs æternis taciti: quod nunc patefactum est per scripturas prophetarum, secūndum præceptum æterni dei ad ōbeditionēm fidei in cunctis gentibus cōgniti soli sapienti deo, per Iesum Christum: cui honor & gloria in secula seculorum Amen.

de uocatione uniuersarū gentium in lege diu fuerat occultatum, quod nunc per Paulum euidenter patefactū est euangelium in Christo per testimonia prophetarū: quia quamuis de gentibus antea multa dixisset, tamen quomodo & in Christo unum fierent & Iudæi, nemo tam aperte cognouerat. Existimare enim poterāt quosdam ad fidem quasi proselytos admittendos. C *f* ¶ *Temporibus æternis taciti.*] Descendens autem dicit quid est patefactum. *g* ¶ *Secundum præceptum æterni dei.*] Præcepit deus ut omnes gentes obediant & deum agnoscant, quod futurum quandoq; solus ante sciebat, qui solus naturaliter sapiēs, sicut naturaliter bonus, cum tamē & homo dicatur bonus: sed nos institutione boni uel sapientes esse possumus: ille natura. Cui per Iesum Christum gloria & honor in secula seculorum. *h* ¶ *Ad obeditionem fidei in cunctis gentibus.*] Spiritum sanctum significat. Item infert: *i* ¶ *Cognitι soli sapienti deo per Iesum Christum: cui honor & gloria in secula seculorum. Amen.*

Commentariorum in epistolam ad Romanos finis.

B COMMENTARII IN PRIMAM epistolam ad Corinthios.

AD CORINTHIOS EPISTOLA PRIMA.

PAulūs, uocatūs apostolus Iesū Christi per uoluntatem dei, & Sōsthenes frater ecclesiæ dei, quæ est Corinthi: sanctificatis in Christō Iesū uocatis sanctis, cum omnibūs qui inuocant nomen domini nostri Iesu Christi: in ōmni loco ipsorū et nostro. Gratiā uobis & pax à deo patre nostro & domino Iesu Christo. Gratiās ago deo meo semper ꝓ uobis in gratia dei quæ data est uobis in Christo Iesū: qa in ōmnib. diuites facti

PAulus.] Paulus quod nomen præponit in epistolis, autoritatis esse noscendum. Item aliter: Paulus apostolus: cōnectens in epistola fratrum nomina: uel humilitatem suam significat uel cooperatorem esse eum apostolicæ prædicationis ostendit. *l* ¶ *Vocatus apostolus Iesu Christi per uoluntatem dei.*] Voluntate dei uocatur quisq; ad fidem, sed sua sponte & suo arbitrio credit: sicut ait in Act. 16. c Actibus: Non fui incredulus cęlesti uisioni. *m* ¶ *Et Sosthenes frater ecclesiæ dei.*] Frater, inquit, non apostolus. Hunc autem idcirco secum scribentem inducit: quia ex ipsis doctor est, & pro his ualde sollicitus. *n* ¶ *Quæ est Corinthi.*] Ostendit qui sunt ecclesia dei, sancti scilicet & immaculati: quia ecclesia neq; maculam habet, neque rugam: & ideo his scribit qui integram adhuc seruabant, non qui perdiderunt sanctitatem. Nam istos honorat literis, illos autoritate commendat. *o* ¶ *Sanctificatis in Christo Iesu uocatis sanctis.*] Per baptismum sanctificatis. *p* ¶ *Cum omnibus qui inuocant nomē domini nostri Iesu Christi.*] Propriè sacerdotum est inuocare dominum: Quibus dicitur: Sic benedicite filijs Israel, inuocantes nomen meū super illos. Et Psalmista dicit: Et Samuel inter eos

qui inuocant nomen eius. Quem sacerdotem fuisse illa D res probat: quia & sacerdoti successit, & hostias offerebat. De quo etiam secundum historiam dictum est: Suscitabo mihi sacerdotem fidelem. Qui quamuis non sit de genere Aaron, tamen de tribu Leui esse in Paralipomenon legitur: quia 1. Reg. 2. g ipse hunc constituit, qui & illum. Ita enim Aaron elegit, ut alios postea eligendi non amiserit potestatem. *q* ¶ *In omni loco ipsorum & nostro.*] Quia sacerdotes & suo & apostolorū loco funguntur. Propter quod etiam ecclesiarum apostoli nominantur. Itē aliter: Vniuersis ecclesiis prouinciæ Achaiæ ostendit se has literas mittere. *r* ¶ *Gratia uobis & pax à deo patre & domino nostro Iesu Christo.*] Pax gratiam seruat, quam quidam habere nolebant. *s* ¶ *Gratias ago deo meo semper pro uobis in gratia dei quæ data est uobis in Christo Iesu.*] Primum solito laudando prouocat ad profectum, & dicit se quidem gaudere de eorum scientia: sed scire illos debere: quia uera sapientia non inflat neque dissentit. *t* ¶ *Quia in omnibus diuites facti estis in illo.*] In omnibus uirtutibus, per sapientiam, quæ amicos dei & prophetas constituit. Item aliter: Hoc dicendo, Apostolus ostendit eos quando ad fidem Christi accesserunt, omni gratia tunc ditatos: nunc autem non iuxta fidem conuersantes, uacue factam monstrat gratiam quam perceperunt.

¶ In omni

facti estis in illo, in ômni uerbo & in omni scientia: sicût testimonium Christi confirmatum est in uobis: itá ut nihil uobis desit in ulla gratia expêctantibus reuelationem domini nostri Iesu Christi, qûi & confirmabit uos usque in finem sine crimine, in die aduentus domini nostri Iesu Christi. Fidelis deús per quem uocati estis in societatem filij eius Iesu Christi domini nostri. Obsecro autêm uos fratres per nomên domini nostri Iesu Christi, ût idipsum dicatis omnes, & nôn sint in uobis schismata. Sitis autêm perfecti in eodem sensu, & in eadem scientia. Significatûm est enim mihi de uobis fratres mei ab his qui sunt Chloes, quia contêtiones sunt inter uos. Hoc autêm dico, quod unusquisque uestrum dicit: Ego quidem sum Pauli, ego autem Apollo, ego uero Cephę, ego autem Christi. Diuisus êst Christus? Nûnquid Paulus crucifixus est pro uobis: aut in nomine Pauli baptizati estis? Gratiâs ago deo meo, quod neminem uestrum baptizaui, nisi Crispum & Caium, ne quis dicat, quod in nomine meo baptizati sitis. Baptizaui autem & Stephanæ domum: cæterum nescio, si quem alium uestrum baptizauerim. Nôn enim misit me Christus baptizare, sed euangelizare: nôn in sapientia uerbi, ût non euacuetur crux Christi. Verbûm enim crucis pereuntibus quidem stultitia est: his aûtem qui salui fiunt, id est nobis, dei uirtus est. Scriptûm est enim: Perdam sapientiam sapiêtium, & prûdentiam prudentium reprobabo

A a ¶ *In omni uerbo, & in omni scientia.*] Id est non tam noui quàm ueteris testamenti. b ¶ *Sicut testimonium Christi confirmatum est in nobis.*] Testimoniũ quo ait: Omnis scriba doctus in regno cœlorum similis est homini patrifamiliâs qui profert de thesauro suo noua & uetera.

culi tui, loquere, & cætera. Sed hanc gratiam habebat, C ut nosset absens quid in singulis ecclesiis ageretur. Sicut dicit ad Colossenses: Et si corpore absens sum, sed Col. 2. a spiritu præsens, gaudês & uidens ordinẽ uestrum, &c. Quia ergo sciebat Corinthios ita agere, ut audiebat,

c ¶ *Ita ut nihil uobis desit in ulla gratia.*] Vnde
Sap. 7. b ait Salomon: Venerunt mihi omnia bona pariter cum illa: id est, cum sapientia. d ¶ *Expectantibus reuelationem domini nostri Iesu Christi.*] Ille uere expectat aduentũ Christi, qui in omnib. præparatus est. Reuelatio autem dicitur domini aduẽtus: quia modo à uobis abscondita est. e ¶ *Qui et confirmabit uos usq; in finem sine crimine in die aduentus domini nostri Iesu Christi.*] Per doctrinam: sicut ait Dauid: Confirma me in uerbis tuis.
Psal. 118. d Et iterum: Pax multa diligentibus legẽ tuã, & non est illis scandalum. Item aliter. Orat pro ipsis, ut usq; in finem uitæ suæ irreprehensibiles in aduen-
B tum domini nostri Iesu Christi permaneant. f ¶ *Fidelis deus per quem uocati estis in societatẽ filij eius Iesu Christi domini nostri.*] Quã societatẽ Ioannes ex-
Ioan. 1. b ponit, dicens: Quoniam deus lux est, & tenebræ in eo non sunt ullæ. Si dixerimus quia societatem habemus cum eo, & in tenebris ambulamus, men-
2. Tim. 2. c timur. Et Paulus ait: Si commortui sumus, & conuiuemus: si sustinemus, & conregnabimus. Hic locus cõtra Arianos facit, qui in hoc minorem esse filium uolunt, quo per ipsum omnia facta referuntur, cum hoc etiam in patrem cadat: per quem in societatẽ filij eius credentes uocat. Item aliter: Hoc contra Arianos ualet, qui ministrum præceptorũ patris filium dicunt: quoniã scriptum est: Omnia per ipsum facta sunt: hic autem ostenditur quia per deum patrem uocati sunt ad cõmunionem Iesu Christi domini nostri. Hucusq; cũ laude præfano. g ¶ *Obsecro autem uos fratres.*] Ad unum sentiendi concordiam reuocat, & ut ipsi omnes idem loquantur hortatur. Item aliter: Hic iam causam contra dissensionem aggreditur. h ¶ *Per nomen domini nostri Iesu Christi.*] In quo nomine saluati estis, & signa fieri conspexistis. i ¶ *Vt idipsum dicatis omnes.*] Vt unum sentiatis atque dicatis. k ¶ *Et non sint in uobis schismata.*] Schismata ex contentione nascuntur. l ¶ *Sitis autem perfecti in eodem sensu & in eadem scientia.*] Si unum sentiatis & proferatis, tunc uere potestis esse perfecti. m ¶ *Significatum est enim mihi de uobis fratres mei ab his qui sunt Chloes, quia contentiones inter uos sunt.*] Quæritur quomodo Aposto-
Eccl. 13. 19 lus crediderit aliquid de absentibus: cum scriptum sit: Non credes auditui uano. Et iterum: Quæ uiderint o-

non credidit sine causa quasi de absentib. quorum conuersationem in spiritu cognoscebat. n ¶ *Hoc autem dico.*] Sub nomine apostolorũ, pseudoapostolos tangit, qui eos per sapientiã circumuenerãt mundi, ut unusquisq; eius se diceret esse, cuius doctrinam elegisset, qui aduersa docebãt. Si ergo nec de ueris apostolis hoc dici permittit: quanto magis de falsis non licebit? o ¶ *Diuisus est Christus.*] Diuiditur corpus cum mẽbra dissentiũt. p ¶ *Nunquid Paulus crucifixus est pro nobis, &c.*] Potest istud dici de his qui relicto Christi exemplo sanctos ueteris testamenti in solis diuitijs cupiunt imitari:
Nunquid Abraham D crucifixus est pro uobis, aut in nomine Iob baptizati estis? Et illud domini, ubi docemur non quærere quid alij discipulo iubeatur, dicentis Petro: Quid ad te, tu me Ioan. 21 sequere. q ¶ *Gratias ago deo meo, quod neminem uestrum baptizaui.*] Quod ita cõtigit, ut illos paucos baptizarem, qui se non dicunt in meo nomine baptizatos. Item aliter: illorum ipsorum neminem, nisi quos numeraui. r ¶ *Non enim misit me Christus baptizare.*] Non usurpauit minora facere, qui poterat officia implere maiora. Sicut hodie & episcopus uel sacerdos, si uoluerit, diaconi poterit implere ministerium. s ¶ *Non in sapientia uerbi.*] Cum possint apostoli etiam sermones sapiẽtiæ prædicare, simpliciter docẽt, ne astutiæ prædicationis asscribatur prudentia, & euacuetur crux Christi. t ¶ *Vt nõ euacuetur crux Christi.*] Euacuant enim uim crucis, qui aures declamatione permulcent. u ¶ *Verbum enim crucis pereuntibus quidem stultitia est.*] Prædicatio crucis non intelligẽtibus uirtutem dei, stultitia uidetur dei filium dicere crucifixum: fideles autem intelligunt dei esse uirtutem qua mors uicta est, & diabolus superatus est. x ¶ *His autem qui salui fiunt, id est nobis, uirtus dei est.*] Fides enim eorum eos saluos facit. y ¶ *Scriptum est enim: Perdam sapientiam sapientium, &c.*] Hoc in aduentu saluatoris asserit adimpletum: id est, ad nihilum redigam. z ¶ *Et prudentiam prudentium reprobabo.*] Eligendo piscatores artem rhetoricam & philosophicam reprobauit. Quæritur plane unde sit hæc sapientia, quam reprobat deus. Scriptum est enim, quod omnis sapientia à domino deo sit: id est, de bona natura ducit exordium

babo. Vbi sapiens, ubi scriba, ubi inquisitor huius seculi? Nonne stultam fecit deus sapientiam huius mundi? Nam quia in dei sapientia non cognouit mundus per sapientiam deum, placuit deo per stultitiam prędicationis saluos facere credentes. Quoniam & Iudæi signa petunt, & Græci sapientiam quærunt. Nos autem prædicamus Christum crucifixum. Iudæis quidem scandalum, gentibus autē stultitiam, ipsis autem uocatis Iudæis atq; Græcis, Christum dei uirtutem & dei sapientiam. Quia quod stultum est dei, sapientius est hominibus. Et quod infirmum est dei, fortius est hominibus. Videte enim uocationem uestram fratres, quia non multi sapientes secundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles, sed quæ stulta sunt mundi elegit deus, ut confundat sapientes, & infirma mundi elegit deus, ut confundat fortia, & ignobilia mundi, & contemptibilia elegit deus, & ea quæ nō sunt, ut ea quæ sunt destrueret, ut nō glorietur omnis caro in conspectu eius. Ex ipso autem uos estis in Christo Iesu. Qui factus est nobis sapientia à deo & iustitia & sanctificatio & redemptio, ut quemadmodum scriptum est: Qui gloriatur, in dño glorietur.

Cap. II

ET ego cum uenissem ad uos fratres, nōn ueni per sublimitatē sermonis aut sapientiæ, annuncians uobis testimonium Christi. Non enim iudicaui me scire aliquid inter uos nisi Iesum Christum, & hunc crucifixū.

Et

A dium. Hoc enim habet sensus humanus, ut quocunq; eum tetenderis consequatẽ, & paulatim meditãdo proficiat. Inde est quod multi illiterati poemata cõponunt tam exquisita quæ uiri eruditissimi admirentur. Hunc ergo sensum quē deus ad se ex creaturis cognoscēdum & suam uoluntatem inquirendam dederat: illi ad inquirēda superflua & curiosa uerterūt. Similiter & de diuitijs ac fortitudine, & de omnibus quibus male utimur possumus existimare. a ¶ *Vbi sapiens, ubi scriba.*] Id est, doctor. b ¶ *Vbi inquisitor huius seculi?*] Qui acquirit sapiētiam secularem, uel quicunq; alijs de rebus obscuris inquirit. c ¶ *Nã quia in dei sapientia, etc.*] Factura mūdi, dei sapientia est fabricata: in qua per sapiētiam naturalē quæ ad hoc data & creata fuerat, debuit cognosci ipse qui fecerat: sed quoniam non agnouerūt homines: alia illis medicina succurritur. Item aliter: Hoc loco

B sapientiam dei, ordinatione creaturarum quæ uidentur ostendit: ex quibus deum autorem uenerari & agnoscere debuerūt. d ¶ *Placuit deo per stultitiam prædicationis saluos facere credentes.*] Non quod uerè stultitia sit prædicatio crucis, sed quia apud illos ita haberetur. e ¶ *Quoniam & Iudæi signa petunt.*] Iudæi ex consuetudine prophetarū signa petunt, quæ etiam uidentes credere noluerunt. f ¶ *Et Græci sapientiam quærunt.*] Artis dialecticæ & humanæ sapientiæ rationem. g ¶ *Nos autem prædicamus Christum crucifixum.*] Multum suam doctrinam ab illorū sensu discrepare demonstrat. h ¶ *Iudæis quidem scandalū.*] Scandalizantur si audiunt Christum à se crucifixum. Siue scandalum illis est audire Christum mori potuisse, quem illi quasi immortalem expectãt. Inde est quod

Ioan. 12. c dicebant: Nos audiuimus ex lege quia Christus manet in æternum: non intelligentes, quia primum pati illum oportebat, & sic in gloriam suam introire. i ¶ *Gentibus autem.*] Secundum humanam sapientiam, stultitia uidetur deum credere crucifixum. k ¶ *Ipsis autem uocatis Iudæis atque Græcis, Christum dei uirtutem & dei potentiã.*] Hic non diuinitatem Christi dicit uirtutem & sapientiam, sed ordinationem crucis. Item aliter: Ipsi Iudæi & gentes cum crediderint, intelligunt uirtutem dei esse quæ deuicta morte hominem reuocauit ad uitam, & sapientiam quæ nos à dominatione diaboli liberauit: quod ante per incredulitatem intelligere non ualebant. l ¶ *Quia quod stultum est dei, sapientius est hominibus.*] Quod stultum putatur dei, omnem humanam sapientiam antecedit: quia sapientia sua liberari non potuerant qui per crucis mysterium sunt saluati.

Hier. 10. 9

m ¶ *Et quod infirmum est dei, fortius est hominibus.*] Mortem C quam nec gigantes euadere potuerunt, crucifixi infirmitas superauit. n ¶ *Videte enim uocationem uestram fratres.*] Exemplum accepit ex his qui crediderãt, ut ostendat quia non prodest gloriatio carnalis ad fidem, sed magis obest, dum superbia sapiētiæ & nobilitatis inflati, homines dei sapientiæ subiacere noluerunt. o ¶ *Quia non multi sapientes secundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles.*] Hic contra illos agit obliquè qui se legis peritos & fortiores apostolis & nobiliores ex sacerdotali stirpe descendere iactabant. p ¶ *Sed quæ stulta sunt mũdi elegit deus, ut confundat sapientes, & infirma mundi elegit deus, ut confundat fortia, & ignobilia mundi & contemptibilia elegit deus.*] Quia dum in semetipsis non confidebant, celerius crediderunt. Semper enim sapientium & diuitum & fortium gloria increpatur, sicut ait propheta: Nō glo- Hier. 9. f
D rietur sapiens in sapientia sua, neq; fortis in fortitudine sua, neque diues in diuitijs suis: sed ipse dominus quod per prophetam dixerat, ipse ad nostrum compleuit exemplum. Nascendo enim de matre paupere, diuitias reprobauit. Dum autem literas non discit, refutat sapientiam secularē. Cum uero traditus non resistit, sed patienter sustinet crucem, iu humana fortitudine prohibet gloriari. Humilient ergo se deo huiusmodi si nolunt & ipsi cum cæteris liberari. q ¶ *Et ea quæ nō sunt.*] Quæ non sunt sapientia, fortia, nobilia, ut quæ sunt talia dissiparet. r ¶ *Vt non glorietur omnis caro in conspectu eius.*] Omnis caro nō spiritus, quia carnalis est ista gloriatio. s ¶ *Ex ipso autem.*] Si ergo ex ipso estis, nolite ea quæ ille reprobat admirari. t ¶ *Qui factus est sapientia à nobis & iustitia.*] Nobis factus est, sibi semper fuit: ut scilicet nos faceret sapientes & iustos & sanctos. Item alia expositio. Cum sit Christus dei sapientia, tunc tamē cum quis in illum crediderit, sapientia ei Christus efficitur. u ¶ *Et sanctificatio & redemptio.*] Redemptio nostræ salutis. x ¶ *Vt quemadmodum scriptum est.*] Non in semetipso, aut in superius comprehensis.

Caput II

ET *ego cum uenissem ad uos fratres.*] Quia ostenderat nō illos debere humanam sapientiam admirari, suo quoq; hoc exemplo confirmat, eo quod ipse non per humanã sapientiã prædicasset. z ¶ *Non ueni per sublimitatem sermonis.*] Nolui pompaticum eloquētiæ iactare sermonē in prædicatione diuina. a ¶ *Non enim iudicaui me scire.*] Id est, nō sum gloriatus in aliquo, nisi in Christo. b ¶ *Et hunc.*] Quod stultum apud homines esse

Et egò in infirmitate & timore & tremore multo fui apud uos, & sermo mêus & prædicatio mea nôn in persuasibilibus humanæ sapientiæ uerbis: sed in ostensione spiritus & uirtutis, ut fidês uestra non sit in sapientia hominum, sed in uirtute dei. Sapiêntiam autem loquimur inter perfectos. Sapiêntiam uero non huius seculi, neq; principum huius seculi, qui destruuntur: sed loqui mur dei sapientiã in mysterio quæ abscondita est, quam prædestinâuit deus ante secula in gloriàm nostram: quã nêmo principum huius seculi cognouit. Si ênim cognouissent, nunquam dominum gloriæ crucifixissent. Sicût scriptum est: Quod oculus non uidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascendit, quæ præparauit deus his qui diligunt illum. Nobis autêm reuelauit deus per spiritum suum. Spiritûs enim omnia scrutatur, etiã profunda dei. Quis enim scit hominûm quæ sint hominis, nisi spiritus hominis qui in ipso est? Ita & quę dei sunt nemo cognouit nisi spiritus dei. Nôs autem non spiritum huius mundi accepimus: sed spiritum qui ex deo est: ut sciamûs quæ à deo donata sunt nobis: quæ & loquimur non in doctis humanæ sapientiæ uerbis, sed in doctrina spiritus, spiritûalibus spiritualia comparantes. Animalis autêm homo non percipit ea quæ sunt spiritus dei. Stûltitia enim est illi, & non potest intelligere: quia spiritualiter examinatur. Spiritûalis autem iudicat omnia, & ipse à nemine iudicatur: sicut scriptum est. Quis ênim cognouit sensum domini, aut quis instruxit eum? Nos autem sensum Christi habemus.

Et ego

A uidetur. a ¶ *Et ego in infirmitate & timore & tremore multo fui apud uos.*] Nec enim alio modo deum conuenerat prædicari: non iactantia neq; gloria carnali. b ¶ *Et sermo meus & prædicatio mea.*] Quia dialectici erant Corinthij, noluit apud illos disputatione uti, ne hoc quoque illis aliqua noua philosophia uideretur, sed magis illis uirtutes & miracula demonstrauit. c ¶ *Nõ in persuasibilibus humanæ sapientiæ uerbis, sed in ostensione spiritus & uirtutis.*] Quia rhetorica habet colores persuasorios in unaquaque materia. d ¶ *Vt fides uestra non sit in sapientia hominum, sed in uirtute dei.*]. Sapientia hominis temporalis, ad breue prodest. Virtus autem dei ut æterna, dat sine fine profectum. e ¶ *Sapientiam autem loquimur inter perfectos.*] Ne putetis & uos sapientiam nõ habere, habemus diuinam: sed uos iam tunc capere minime poteratis: quæ iã credentibus aperitur.

B f ¶ *Sapientiam uero non huius seculi, neque principum huius seculi, qui destruuntur.*] Siue regũ, siue philosophorum: qui in hoc seculo primatum sapientiæ tenere uidentur. Qui cum sapientia sua per nostrum euãgelium destruunt. g ¶ *Sed loquimur dei sapientiam in mysterio quæ abscondita est.*] In euangelio quod continet natiuitatem Christi, passionem, & cætera. h ¶ *Quam prædestinauit deus ante secula.*] Siue in præsentia, siue in lege ante tempora. Multi enim prophetæ cupierunt uidere, & non uiderunt. i ¶ *Et gloriam nostram.*] Qui credimus Christo. k ¶ *Quam nemo principum huius seculi cognouit.*] Pilatus, Caiphas, & cęteri, quorum etiam ignorantia damnat: quia non debuerant ignorare. l ¶ *Si enim cognouissent, nunquam dominum maiestatis crucifixissent.*] Hoc loco ad defensionem peruersi dogmatis, duæ hæreses abutuntur, Apollinarij scilicet & Arij. Vna ut perfectam assumpti hominis naturam destruat: alia ut dei uerbum asserat esse passibile: neq; erat intelligens, maiestatis dominũ iam assumptum hominem dictum: neq; ista sciens, non diuinitatis sed humanitatis passibilẽ esse naturã. Item alia expositio: Dominus maiestatis carne patitur, carne crucifigitur, carne moritur: substantia autẽ deitatis impassibilis est. Et simili modo etiã apostolus Petrus testatur in epistola sua, Christum pro nobis in carne passum dicens: Qui peccata nostra ipse portauit in corpore suo 1.Pet. 2.d super lignũ. Itẽ alio loco: Christo igitur passo in carne. m ¶ *Sed sicut scriptum est.*] Memoratorũ scilicet principũ mẽs hæc uidere nõ potuit: quia credere noluerũt. Quidam sanè dicunt, oculus non uidit uirginem peperisse, nec auris audiuit. Tunc iusti sicut sol fulgebunt. Qui Matt. 13.f habet aures, inquit, audiendi, audiat, & in cor hominis non ascendit, homines cohæredes Christi futuros. C

n ¶ *Nobis autem reuelauit deus per spiritum suum.*] Nobis qui fide meruimus spiritum dei accipere, qui nobis uoluntatem eius ostẽdit. o ¶ *Spiritus enim omnia scrutatur, etiam profunda dei.*] Etiam quæ in secreto dei consilio conquiescunt. p ¶ *Quis enim scit hominum quæ sunt hominis, nisi spiritus, etc.*] Quæ cogitatiões uersentur in homine. Itẽ alia expositio. Præclarum hoc aduersus hęreticos qui creaturã spiritum sanctum dicunt. Vnde hic ostenditur non solum creaturam non esse, uerum etiam quod ipse solus interiora dei & profunda rimetur: quippe ut eiusdẽ naturæ atq; substantiæ sit cum Christo. q ¶ *Nos autem non huius mũdi spiritum accepimus, etc.*] Quicunq; mundana sapit, non spiritum dei uidetur habere, sed mundi. D r ¶ *Vt sciamus quæ à deo donata sunt nobis.*] Vt sciamus quanta nobis à deo collata sunt per Christi aduentũ. s ¶ *Quæ & loquimur nõ in doctis humanæ eloquentiæ uerbis.*] Quæ etiam uobis annunciamus non à philosophis uel grammaticis, sed à dei spiritu eruditi. t ¶ *Spiritualibus spiritualia comparantes.*] Illis ea dicentes qui possunt audire: non enim possunt nisi à sibi cognitis & similibus comprehendi. u ¶ *Animalis autem homo non percipit ea.*] Qui spiritum dei non habet, animalis est: quia animalium ritu uersatur, qui putat nihil esse post mortem. Et ideo ut animal uentri libidiniq; committit se, æterna morte periturus. x ¶ *Stultitia est enim illi, & non potest intelligere: quia spiritualiter examinatur.*] Stultitia illi uidet primo quod ille qui & passus & mortuus est & resurrexit: totius creaturæ dominus prædicetur. Secundo contemnere propria bona, alteri prębere maxillã, & cætera his similia Christi mandata. y ¶ *Spiritualis autem iudicat omnia.*] Iudicat uana esse, in quibus carnales homines delectantur. Et ipse ita se agit ut à nemine iudicetur. Siue omnia spiritualis discernit & intelligit, & sensus illius ab homine non intelligitur animali. Item alia expositio: Omnia dicit quæ sunt spiritualia. Non enim artes & disciplinas huius mũdi, animalis homo nisi spiritualiter intelligat, scire potest. z ¶ *Quis enim, etc.*] Sensum dñi qui est in uiris spiritualibus, sine spiritu dei nemo cognouit. Itẽ sensus, hic intelligẽtiam significat. a ¶ *Nos autẽ.*] Qui spiritũ sanctũ accepimus.

Et ego

Cap. III

ET egô fratres non potui uobis loqui quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus. Tanquam paruulis in Christo: lac uôbis potum dedi, non escam. Nondum enim poteratis, sed nec nunc quidē potestis: adhuc enim carnales estis. Cûm enim sit inter uos zelus & contētio: nónne carnales estis, & secûndum hominem ambulatis? Cûm enim quis dicat, ego quidē sum Pauli: alius autem, ego Apollo: nónne homines estis? Quid igitûr est Apollo? quid uero Paulus? Ministri eius cui credidistis: Et unicuiq; sicut dominus dedit. Ego plantaui, Apollo rigauit, sed deus nunc incrementum dedit. Itaq; nèque qui plantat est aliquid, neq; qui rigat, sed qui incrementum dat deus. Qui autem plantat et qui rigat unum sunt. Vnusquisq; autem propriam mercedem accipiet, secûndum suum laborem. Dei ēnim sumus adiutores: dei agricultura estis: dei ædificatio estis. Secûndum gratiam dei quæ data est mihi, ut sapiēns architectus fundamentum posui: aliūs autem superædificat. Vnusquisq; autēm uideat quomodo superædificet. Fundamētū enim aliud nemo potest ponere præter id quod positum est: quod est Christus Iesus. Si quîs autem superædificat supra fundamentum hoc, aurûm, argentum, lapides preciosos, ligna, fœnum, stipulam, uniuscuiusq; opus manifestum erit. Dies enim domini declarabit: quia in igne reuelabitur, & uniuscûiusquisque opus quale sit, ignis probabit. Si cuius opus mãserit, quod superædificauit, mercedem accipiet

A Caput III

ET *ego fratres non potui uobis loqui quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus.*] Modo timens ne putent hoc solum habere sensum domini, quod ipsi ut paruuli audierant, nō, inquit, in me sensus domini defecit: sed uobis uirtus defuit audiēdi. Item alia expositio. Arguit Apostolus Corinthios q gratiā quam in principio credentes acceperant, perdiderint. Videtur autē hoc loco uniuersos in commune increpare. Cū hi reprehendantur q non iuxta fidem conuersantur. b ¶ *Tanquā paruulis in Christo.*]. Nō ætate carnali, sed in Christo. c ¶ *Lac uobis potum dedi.*] Hoc & beatus Petrus ait: Deponētes igitur omnem maliciā & simulationem tanquā modo geniti infantes rationabiles & sine dolo lac concupiscite, ut in eo crescatis in salutem. Si ergo adhuc illi paruuli sunt qui omnem maliciam abiecerunt, & qui non-
B dum in uirtute perfecti, quid de illis censendum est, quibus omnis malicia dominatur? d ¶ *Cum enim sit inter uos zelus.*] Ecce de quibus uitijs carnales iudicātur: quæ non proprie per carnē fiunt, sed de carnali sensu talia descendunt. e ¶ *Et secundum hominem ambulatis.*] Qui nihil amplius habet quàm cæteri homines: secundum hominem dicitur ambulare: sed in hoc loco ob defensionem singulorum hominum, homines appellantur. f ¶ *Cum enim quis dicat.*] Vult uos plus esse quàm homines. g ¶ *Quid igitur est Apollo, quid uero Paulus?*] Si nos nihil sumus quos ministros ipse constituit, quanto magis illi qui in carnalibus gloriantur? h ¶ *Et unicuiq; sicut deus dedit.*] Hoc ipsum nō ex nobis est, sed dei donum est, ut per manus meas signa fierēt quæ uos excitarent ad fidem: & Apollo sua uos doctrina firmaret: quia sicut planta sine aqua, sic fides sine doctrina marcescit. Si ergo & plātatio & fons dei est, quid uobis ascribitis quasi aliquid nostra uirtute fecerimus? i ¶ *Itaq; neq; qui plantat est aliquid, neq; qui rigat, sed qui incrementum dat deus.*] Nisi enim deus incrementum dederit, sine causa laboramus. Nos mercenarij sumus in alieno agro. Alienis utimur ferramentis: nihil habemus proprium, nisi mercedem nostri laboris. k ¶ *Dei enim sumus adiutores, dei agricultura estis, dei ædificatio estis.*] Non in potentia, sed in uerbo adiuuamus coli dei agrum, & extrui templum. l ¶ *Secundum gratiam dei, quæ data est mihi, &c.*] Non secundum meam uirtutem. Siue ponendi fundamentum gratiam accepit, ut ibi prædicarem, ubi Christus non fuerat nunciatus. m ¶ *Vt sapiens architectus fundamentum posui.*] Non potest imperitus architectus ponere fundamentum. n ¶ *Alius autem superædificat.*] Alius doctor instituit supra fidem quam ego fundaui. o ¶ *Vnusquisq; autem uideat quomodo superædificet.*] Sollicitus quàm fortia & recta parietum latera consurgant. p ¶ *Fundamentum enim aliud nemo potest ponere.*] Non est alius Christus quem possit uobis aliquis prædicare, præter Iesum cui fide firmissima credidistis. Hoc solum agitur, ne per doctorum negligentiam, obnoxij incipiatis esse gehennæ. q ¶ *Si quis autem superædificat super fundamentū hoc.*] Eiusdem artis est qui superædificat, licet minor sit in opere, cuius ille est qui posuit fundamētum. Non ergo unusquisque homo super fidē suam ędificat, sed quilibet doctor: quia nec parietes per se aliquā do possunt erigi, nisi fuerint ab operatore constructi. Item hic magistros & doctores significat super fundamentum quod est Christus homines rectè instituere uel prauè, in quibus magistrorum doctrina in die iudicij in igne reuelabitur, ubi consumptis peccatorib. probati manebunt. Doctores autem super his qui probati fuerunt, mercedem retributionis accipient: in illis uero quos ignis exurit, damno afficientur: quia in uacuum laborauerunt. Iidem autem magistri in iudicium uenientes, salui fient, si tamē ipsi causa non fuerint perditorum. Quod autem ait: Si cuius opus arserit, damno affectus erit. Non hic ut quidam putant in igne flammæ arsura sint opera, sed homines qui ita operati sunt, ut mereantur incēdio deputari. Si autem opera, id est crimina punientur, saluo eo qui perpetrauerat, non erit ei damnū, sed lucrum. Vnde manifeste ostenditur, sicut suprà comprehensum est, homines esse aurum, argentum, lapides preciosos, ligna, fœnum, stipulā. Quia acceptis institutionibus magistrorum uel obseruant præcepta, uel negligunt. r ¶ *Aurū, argentum, &c.*] In ecclesia tria genera sunt bonorum. Est bonum, & melius, & optimū. Quod autem primo aurum posuit, ut sermo melius texeretur, siue ad fortitudinem non ad speciem comparauit. Quia argentū fortius est auro, ideo meliori ponitur loco. Tria sont econtrario genera malorum: Malum, peius, & pessimum. Quæ lignis, fœno, & stipulæ comparantur. s ¶ *Et uniuscuiusq; opus quale sit, ignis probabit.*] Aurum & argētum non solum non ardent, sed per ignem splendidiora radiabunt. Ligna uero & cætera cremabuntur. Siue examinationem iudicij, igni uoluit comparare: iuxta consuetudinem

C (right margin, beside "architectus fundamentum posui") · D (right margin, beside "fundamentum quod")

accipiet. Si cuiûs opus arserit, detrimetum patietur: ipse aûtem saluus erit, sic tamên quasi per ignem. Nêscitis quia templum dei estis, & spiritus dei habitat in uobis? Si qûis autem templum dei uiolauerit, disperdet illum deus. Templum enim dei sanctum est, quod estis uos. Nemô uos seducat. Si qûis uidetur inter uos sapiens esse in hoc seculo, stultus fiat ut sit sapiens. Sapiêntia enim huius mundi, stultitia est apud deum. Scriptûm est enim: Comprehendam sapientes in astutia eorum. Et iterûm: Dominus nouit cogitationes sapientium: quoniam uanæ sunt. Nemô itaque glorietur in hominibus. Omnia enim uestra sunt, siue Paulus, siue Apollo, siue Cephas, siue mundus, siue uita, siue mors, siuê præsentia, siue futura. Omnia enim uestra sunt, uôs autem Christi, Christûs autem dei.

Caput IIII

SIc nôs existimet homo, ut ministros Christi & dispensatores ministeriorum dei. Hic iâm quæritur inter dispensatores, ut fidelis quis inueniatur. Mihi aûtem pro minimo est, ut à uobis iudicer, aut ab humano die. Sêd neque meipsum iudico. Nihil enim mihi cônscius sum, sed non in hoc iûstificatus sum. Qui aûtem iudicat me dominus est. Itaq; fratrês nolite ante tempus iudicare quousque ueniat dominus: qui & illuminabit abscondita tenebrarum, & manifestabit consilia cordium, & tûnc laus erit ûnicuique à deo. Hæc aûtem fratres transfiguraui in me & Apollo: propter uos, ût in nobis discatis, ne supra quàm scriptû est, unus aduersus alterum infletur pro alio. Qûid enim te discernit? Qûid autem habes

A suetudinem scripturarum. a ¶ *Si cuius opus arserit, detrimetum patietur.*] Si quis negligenter aut uerbo docuerit, aut exemplo, perdet laborê suum. Quia opus aridum infirmumq́ perfecit. b ¶ *Ipse autem saluus erit.*] In propria iustitia. c ¶ *Sic tamen quasi per ignem.*] Quod si ille non nisi per ignê saluus erit qui iustus ex proprio est, quia negligêter ædificauit discipulos: quid de illis fiet qui & sermone non ædificant, & insuper scandalizant exemplo? d ¶ *Nescitis quia templum dei estis, & spiritus dei habitat in uobis.*] Nescitis cuius signis templum, siue in singulis, siue in uniuersa ecclesia? e ¶ *Si quis autem têplum dei uiolauerit: disperdet illum deus. Templum dei estis.*] Siue suû corpus peccando, siue ecclesiam ad prauam doctrinâ reducendo: uel certe exemplo proprio destruendo. Solent hûc locum Nouatiani opponere ad pœnitentiam excludendam. Quibus respondendum est, ad quid hoc
B ipsum scribitur: Spê ueniæ non habebût. f ¶ *Nemo uos seducat.*] Propria uel aliena adulatione deceptus. g ¶ *Si quis uidetur inter uos sapiens esse in hoc seculo: stultus fiat ut sit sapiens.*] Hic proprie mûdi increpat sapiêtes, quos humana sapientia non permittebat sentire diuina. Aliter: Si quis ad reddendum uicem iniuriæ, si eadem fecerit, putet se esse sapiêtem, stultus fiat. In hoc enim seculo stultus est qui euangelica uoluerit implere præcepta. Qui enim percutiêti alteram præbet maxillam, uoluntate stultus est, non natura. h ¶ *Sapientia enim huius mundi, stultitia est apud deum.*] Nihil stultius est quàm ut uelit se, qui non potest uindicare, & deo suam non reseruat iniuriam. Et ita de contumelia uindictam apud deum perdet, & de patientia mercedê. i ¶ *Scriptum est enim: Comprehendam sapientes in astutia eorum.*] Ad effugiendam manum dei, nulla suffragatur astutia. k ¶ *Et iterum: Dominus nouit cogitationes sapientium, quoniam uanæ sunt.*] Nihil utilitatis couferunt ad salutem. l ¶ *Nemo itaque glorietur in hominibus.*] In falsis scilicet apostolis, humana tantum sapientibus, cum nec in nobis quidem, sed in eo cuius & ipsi sumus sit gloriandum. m ¶ *Omnia enim uestra sunt, siue Paulus, siue Apollo, siue Cephas, etc.*] Omnia creata sunt propter sanctos, qui cum nihil habeât, possident cuncta. Possumus autem hæc ad libertatem referre arbitrij, ut quod uelint eligant, siue mortem, siue uitam. n ¶ *Siue præsentia, siue futura. Omnia enim uestra sunt.*] Quod sanctis tam præsentia quàm futura diuinitus

C sint attributa: item Christi uitam mortemq́ significat. Quoniam propter nos & mortuus est & resurrexit. o ¶ *Vos autem Christi.*] Sic est Christus dei, sicut alibi deus dicitur Christi, & hoc si de diuinitate uelis intelligi. Cæterum hic de assumpti hominis forma tractatur, secundû quam & dicitur unctus. p ¶ *Christus autem dei.*] Quasi homo.

Capue IIII

q ¶ *SIc nos existimet homo ut ministros Christi, & dispensatores ministeriorum dei.*] Nô ut æquales Christo. r ¶ *Hic iam quæritur inter dispensatores ut fidelis quis inueniatur.*] Interrogantis uox est, id est, iam hic uos putatis conscientias iudicare. s ¶ *Mihi autem pro minimo est, ut à uobis iudicer, aut ab humano die.*] Humanum iudicium nullius duco momenti, in quo sæpe ueritas & iustitia frustratur. Diem enim hominis nô concupiui, Hieremias ait. Hier. 17.b t ¶ *Sed neque meipsum iudico.*] Ego qui conscientiam meam optime noui, nihil esse me iudico. Neq; meipsum iudico. u ¶ *Nihil enim mihi conscius sum.*] Male sentiunt qui dicunt: Nemo potest uitare peccatum. x ¶ *Sed non in hoc iustificatus sum.*] Hoc pro humilitate
D dicit. Nihil enî mihi sum conscius: unde super homines debeâ gloriari. Si hoc Paulus dicit: Quid à nobis dici debeat cogitandum est. Sed non in hoc iustificatus sum. y ¶ *Qui autem iudicat me, dominus est.*] Non in quo me quidam ita laudant: quia ita quisq; aliena laude non iustificatur, ut ne maculet infamia. Vnicuiq; enim apud deû quod est, non quid dicitur, imputatur. z ¶ *Itaq; nolite iudicare ante tempus, quousq; ueniat dominus, qui & illuminabit abscondita tenebrarum, & manifestabit consilia cordium.*] Homo uidet in facie, deus autem in corde. a ¶ *Et tunc laus erit unicuiq; à deo.*] Ille ueré laudabilis est qui dei testimonio probatur, apud quem omnia occulta & inuisa sunt cognita. b ¶ *Hæc autem fratres transfiguraui in me.*] Vt à nobis humilitatis sumatis exemplum: ne supra disciplinâ scripturæ audeat unusquisq; aduersus alterum pro alio inflari, doctore malæ contentionis euerso. c ¶ *Vt in nobis discatis, ne supra quàm scriptum est: Vnus aduersus alterum infletur pro alio.*] Hoc est quod dicit, ne unusquisq; magistrum proprium prædicans, alter aduersus alterum inciteur. d ¶ *Quis enim te discernit.*] Hic ad ipsos inflatos per eloquentiam, uerba conuertit: quis te discernit cuius momenti sis? e ¶ *Quid autem habes quod nô accepisti.*] Quid enim boni ex temetipso habes quod à

nullo

A nullo didiceris: uel dei dono minime consecutus es. a ¶ *Si autem accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis?*] Quasi in proprio gloriaris. b ¶ *Iam saturati estis, iam diuites facti estis.*] Hoc increpatiuo modo legẽdum uel peonunciandum est. c ¶ *Sine nobis regnatis.*]. In nullo nostri indigentes. d ¶ *Et utinam regnetis ut & nos nobiscum regnemus, etc.*] Vtinam non essetis falsa gloriatione decepti, forsitan simul regnaremus. e ¶ *Puto enim quod deus nos apostolos nouissimos ostendit tanquam morti destinatos.*] Nos omnium ultimos ad gẽtes tanquam ad mortem direxit. f ¶ *Quia spectaculum facti sumus huic mundo, & angelis & hominibus.*] Omnes nostras publicè spectãt iniurias, siue uerè angeli & homines, siue sancti homines & peccatores. g ¶ *Nos stulti propter Christum, nos autẽ prudentes in Christo: nos infirmi, nos autem fortes.*] Nos tanquam stulti peopter Christum omnia sustinemus: uos aũt ita uultis esse Christiani, ut
B prudentiam seculi teneatis. Nos infirmi, quis uicem reddere nolumus: uos autem reddendo, fortes uos esse gloriamini. Nos nihil habentes uoluntaria paupertate delecti: uos uobis etiam uobilitatem terreni generis uendicatis. h ¶ *Vsque in hanc horam, etc.*] Ab initio prædicationis uostræ usque in præsens tempus. i ¶ *Et esurimus, & sitimus, et nudi sumus, & colaphis cædimur, et.*] Non stamus in sedibus certis, ubique euangelij necessitate iactamur. k ¶ *Et laboramus operantes.*] Sic tamen operabantur ut doctrinæ officium magis implerent. l ¶ *Maledicimur, & benedicimus.*] Rogamus deum pro his qui nos blasphemant. m ¶ *Tanquam purgamenta huius mundi facti sumus.*] Sicut scriptũ est: Iustus immundus est apud malos. n ¶ *Omnium peripsema usque, etc.*] Omnium humillimi atque subiecti. o ¶ *Non ut confundam uos hæc scribo, sed ut filios meos charissimos moneo, & cæt.*]. Poterant confundi de sua gloria, si eos non releuaret. Non enim ruborem illorum cupiebat, sed profectum. p ¶ *Nam si decem milia pædagogorum habeatis in Christo, sed nõ multos patres.*] Omnes qui ab alio iã genitis ministrant, patres dici non possunt. q ¶ *Nam in Christo Iesu per euangelium ego uos genui, &c.*] In nouam uitam me primum prædicante, reformatos uos esse meministis.

Hier. 10. 9

bes quod non accepisti? Si autẽm accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis? Iãm saturati estis, iam diuites facti estis. Sinẽ nobis regnatis. Et utinãm regnetis, ut & nos uobiscum regnemus. Putô enim quod deus nos apostolos nouissimos ostẽdit, tanquã morti destinatos: quia spectaculum facti sumus mundo & angelis & hominibus. Nõs stulti propter Christum, uos autem prudentes in Christo. Nos infirmi, uos autẽ fortes. Vos nobiles, nos autem ignobiles. Vsqûe in hanc horam & esurimus, & sitimus, & nudi sumus, & colaphis cædimur, & instabiles sumus, & laboramus operantes manibus nostris. Maledicimur, & benedicimus. Persecutionem patimur, & sustinemus. Blasphemamur, & obsecramus. Tanquãm purgamenta huius mundi facti sumus, omniũm peripsema usque adhuc. Nôn ut confundam uos hæc scribo, sed ut filios meos charissimos moneo. Nãm si decem milia pædagogorum habeatis in Christo, sed non multos patres. Nãm in Christo Iesu per euãgelium ego uos genui. Rogo ergô uos imitatores mei estote, sicut & ego Christi. Ideo misi ad ûos Timotheum, qui est filius meus charissimus & fidelis in domino, qui uos commonefaciat uias meas quæ sunt in Christo Iesu, sicũt ubique in omni ecclesia doceo. Tanqûam non uenturus sim ad uos, sic inflãti sunt quidam. Veniam autem ad uos cito, si dominus uoluerit, & cognoscãm nõ sermonem eorum qui inflati sunt, sed uirtutem. Nôn enim in sermone est regnum dei, sed in uirtute. Qûid uultis? in uirgã ueniam ad uos, an in charitate & spiritu mansuetudinis?

Caput V

OMninô auditur inter uôs fornicatio, & talis fornicatio qualis nec inter gentes, ita ut uxorem patris sui aliquis habeat. Et uos inflãti estis, & non magis luctum habuistis, ũt tollatur de medio uestrum qui hoc opus

r ¶ *Rogo ergo uos, imitatores mei estote, sicut & ego Christi.*] C
Bonorum filiorum est, in omnibus bonos imitari parentes. s ¶ *Ideo misi ad uos Timotheum qui est filius meus charissimus, &c.*] Quanto fidelior est cæteris, tanto charior cunctis. t ¶ *Qui uos commonefaciat uias meas quæ sunt in Christo Iesu.*] Qui uos & meis literis & suo commoueret exemplo: aliud enim sine alio prodesse non poterat. u ¶ *Sicut ubique in omni ecclesia doceo.*] Quomodo semper & ubique meum exemplum cum doctrina concordat. x ¶ *Tanquam non uenturus sim ad uos.*] Hic incipit causam fornicationis arguere. y ¶ *Sic inflati sunt quidam. Veniam autem cito ad uos, si dominus uoluerit.*] Tam diu aliquis de scientia falsa se iactat, usquequo ueræ scientiæ prædicator aduenit. z ¶ *Et cognoscam non sermonem eorum qui inflati sunt, sed uirtutem, &c.*] Examinabo non eloquentiæ pompam, sed conuersationis effectum, ubi uirtus fidei esse probatur. a ¶ *Non enim in sermone est regnũ dei, sed in uirtute, &c.*] D
Hic ostẽdit nihil prodesse doctrinam absque iustitiæ operib. ei qui non faciat quæ facienda persuadet. b ¶ *Quid uultis, &c.*] Benignus magister discipulorum correctionem in eorũ potestate dimittit: ut si poenitere uelint, clementissimus consolator adesset. Si autem nollent, durus ultor assisteret peccatorum. c ¶ *In uirga ueniam ad uos, an in charitate & spiritu mansuetudinis?*] Quali uirga uenit Petrus ad Ananiam & Sapphiram, & ipse Act. 5
Paulus ad magum. ibid. 13. b

Caput V

OMnino auditur, &c.*] Ostendit quare superiora minatus sit. e ¶ *Inter uos fornicatio qualis nec inter gentes: ita ut uxorem patris sui, &c.*] In ecclesia cui uos præesse uidemini. f ¶ *Et uos inflati estis, &c.*] Vana scientia inflamini & curam de his qui pereunt non habetis: ut aut corrigantur, aut ab ecclesia separentur. Cum bonos pastores semper legamus populi deflesse peccata: ut Hieremiam, qui ait: Quis dabit capiti meo aquã, Hier. 9. d
& oculis meis fontem lachrymarum? ut ostenderet sibi non affectum doloris, sed lachrymas defecisse. g ¶ *Vt tollatur de medio uestrum, &c.*] Siue homo qui peccauit tollatur, siue satanas ejiciaẽ dum nõ habet per quem ope-

A retur. a ¶ *Ego quidem absens corpore, præsens autem spiritu iam iudicaui ut præsens.*] Præsentem se esse dicit in spiritu, ne ex solo auditu absentem damnasse putaretur: secun-
4.Reg.5.g dum illud Elisei dicentis ad Giezi: Nónne spiritus meus tecum erat in uia? b ¶ *Eum qui sic operatus est in nomine domini nostri Iesu Christi congregatis uobis & meo spiritu cum uirtute domini Iesu.*] Qui pro me erat præsens, siue in literarũ mearum autoritate, per quam domini quoq; uirtus assistit. c ¶ *Tradere huiusmodi satanæ in interitum carnis.*] Vt arripiendi illum corporaliter habeat potestatem. Quod dũ uiderit se nec carnis hic, nec in futuro spiritus requiem habiturum, de facto pœniteat ut saluetur. Siue sic quisq; pro meritis suis de ecclesia pellitur, & satanæ traditur potestati: ut dum caro eius per pœnitentiam afflicta quẽdam interitum patitur, spiritus conseruetur. Habet enim consuetudinem scriptura, ut ho-
B minem in parte totũ intelligat. Siue ita, quia & hic scripturæ mos est, ut in carne carnales affectus interire, in spiritu uero spiritualis conuersatio salua fieri demõstretur. Item hic ostendit eiectum extra ecclesiam rabido ore dæmonũ lacerandũ, si permanserit nolens carnis uitia mortificare, ut possit uitam sanctam recuperare. d ¶ *Vt spiritus saluus sit, &c.*] Quoniam in spiritum satanas accipere non potest potestatem, ut domini iudicio reseruetur. e ¶ *Non est bona gloriatio uestra: nescitis quia modicum fermentum totam massam corrumpit?*] Ignoratis quia malo exemplo possunt plurimi interire. Sed & per unius delictum in omnem populum Iudæorum irani dei legimus aduenisse. f ¶ *Expurgate uetus fermentum, ut sitis noua conspersio, sicut estis & azymi.*] Nihil in uobis conuersationis pristinæ relinquatis, quod synceritatem possit naturæ corrumpere. g ¶ *Etenim pascha nostrum immolatus est Christus. Itaq; epulemur, non in fermento ueteri, neq; in fermento maliciæ & nequitiæ, sed in azymis.*] Non figura, sed ueritas. Et Iudæi quidem septem diebus azyma comedebant. Nos uero semper, si simpliciter & pure uersemur. Quia in septem diebus mũdus est factus: qui semper in suo ordine reuoluitur. Et quotidie nobis agnus occiditur, & pascha quotidie celebramus: si fermentum maliciæ & nequitiæ nõ habemus. Quid est est enim aliud nisi corruptio naturæ, fermentũ: quod & ipsum prius à naturali dulcedine recedens adulterino acore corruptum est? h ¶ *Scripsi uobis in epistola, etc.*] Hoc ipsum in hac epistola ita scripsi, non ut à gẽtibus, C sed ab his qui peccãt in ecclesia separemini, sin autem, mori debueratis: quos idcirco præcipue uiuere interim deus uoluit, quo cohabitatione uestra proficerent infideles. i ¶ *Alioquin debueratis de hoc mundo exisse, etc.*] Siue ita: sin autẽ, melius uobis fuerat de hac luce migrasse, quàm iudigere per commonitionem à gentium consortio separari. k ¶ *Nunc autem scripsi uobis non commisceri.*] Sed magis quod scripsi, ne talibus cõiungamini. l ¶ *Si is qui frater nominatur inter uos fornicator est, aut auarus, aut idolis seruiens, &c.*] Non ex sola opinione uitandus est. Sed si quis frater solo nomine appellatur, cũ fornicator detegatur aut fur, ab hoc separari iubemur: sicut scriptum est: Qui se iun- Eccl̃s. 19.a
git fornicarijs, nequã est: putredo & uermes hæreditabunt eum. m ¶ *Cum huiusmodi nec cibum sumere.*] Nec communem quidem cibum cum talibus participandũ D
esse concessit. n ¶ *Quid enim mihi de his qui foris sunt iudicare?*] Hoc est, de infidelibus. o ¶ *Nõne de his qui intus sunt uos iudicatis?*] Nunquid non uos de his solis qui sunt intra ecclesiam iudicatis? p ¶ *Auferte malũ ex uobisipsis.*] Quo facilius eos possitis docere qui foris sunt.

opus fecit. Egô quidem absens corpore, præsens autem spiritu: iam iudicaui ut præsens, eũm qui sic operatus est in nomine domini nostri Iesu Christi: congregatis uobis & meo spiritu cum uirtute domini Iesu, traderẽ huiusmodi satanæ in interitum carnis: ut spiritũs saluus sit in die domini nostri Iesu Christi. Nõn est bona gloriatio uestra. Nescitis, quia modicum fermentum totam massam corrumpit? Expúrgate uetus fermentum, ut sitis noua conspersio, sicut estis azymi. Etẽnim pascha nostrum immolatus est Christus. Itaque epulemur, non in fermento ueteri, neque in fermẽto maliciæ & nequitiæ, sed in azymis synceritatis & ueritatis. Scripsi uõbis in epistola, ne commisceamini fornicarijs. Non utique fornicarijs huius mundi, aut auaris, aut rapacibus, aut idolis seruientibus: alioqúin debueratis de hoc mundo exisse. Nũnc autem scripsi uobis non commisceri. Si is qúi frater nominatur, inter uos est fornicator, aut auarus, aut idolis seruiẽs, aut maledicus, aut ebriosus, aut rapax, cũm huiusmodi nec cibum sumere. Quid ẽnim mihi de his qui foris sunt iudicare? Nónnẽ de his qui intus sunt, uos iudicatis? Nam eos qui foris sunt, deus iudicabit. Aufẽrte malum ex uobisipsis.

Cap. VI

AVdẽt aliquis uestrum habens negocium aduersus alterum, iudicári apud iniquos, & non apud sanctos? An nẽscitis quoniam sanẽti de hoc mundo iudicabunt? Et si in uõbis iudicabitur mundus: indigni estis qũi de minimis iudicetis? Nescitis quoniã angelos iudicabimus: quanto magis secularia? Secũlaria igitur iudicia

Caput VI

A *Vdet aliquis uestrum habens negocium aduersus alterum.*] Audet aliquis contra præceptum domini uenire, dicentis: Si quis uolt tecum iudicio conten- Matt. 5.f
dere, & cætera. Notandum quod aliquando apostolus in medio causæ quam agit, quosdam sensus inserat, & de latere iaciet, quibus explicitis, rursus reuertatur ad causam. r ¶ *Iudicari apud iniquos.*] Hic probatur Christianos tunc iudices non fuisse: quia iniqui dicuntur. s ¶ *An nescitis, quoniam sancti.*] Quod dominus repromi-
sit discipulis, dicens: Sedebitis & uos iudicantes duo- Matt. 19.d
decim tribus Israel: etiam omnibus hoc promittẽs, qui eos fuerint imitati. nam ex ipsis unus perijt, cuius loco alius successit: cui nihil fuerat repromissũ. Paulus quoque & Barnabas apostoli sunt ordinati à sancto spiritu. t ¶ *Et si in uobis, &c.*] Siue per uos, uel uestro exemplo. u ¶ *Indigni estis, etc.*] Ergo indigni sunt de rebus exiguis iudicare, qui & mundũ totũ & angelos iudicabũt. Illos angelos qui cum carnem nõ habuerint, peccare uoluerunt, hi qui in carne sancti esse uoluerunt, iudicabunt. x ¶ *Secularia igitur, etc.*] Quæ de rebus seculi oriuntur.

Contem-

A dicia si habueritis, contemptibiles qui sunt in ecclesia, illos constituite ad iudicandum. Ad uerecundiã uestram dico. Sic non est inter uos sapiens quisquam qui possit iudicare inter fratrem suum, sed fráter cum fratre iudicio contendit: & hoc apud infideles. Iám quidem omnino delictũ est in uobis, quòd iudicia habetis inter uos. Quáre non magis iniuriam accipitis? Quare non magis fraudem patimini? Sed uos iniuriam facitis, & fraudatis, & hõc fratribus. An nescitis, quia iniqui regnum dei non possidebũt? Nõlite errare, neq; fornicarij, neq; idolis seruientes, neq; adulteri, neq; molles, neq; masculorum concubitores, neq; fures, neq; auari, neq; ebriosi, neq; maledici, neq; rapaces regnum dei possidebunt. Et hæc áliquando quidem fuistis, sed abluti estis, sed sánctificati estis, sed iustificati estis in nõmine domini nostri Iesu Christi, & in spiritu dei nostri. Omniã mihi licent, sed non omnia expediunt. Omniã mihi licent, sed ego sub nullius redigar potestate. Esca uentri, & uenter escis: deũs autem hunc & hanc destruet. Córpus autem non fornicationi, sed domino, & dominus corpori. Deũs uerò & dominum suscitauit, & nos suscitabit per uirtutem suam. Nescitis quoniam corpora uestra, membra sunt Christi? Tõllens ergo membra Christi, faciám membra meretricis? Absit. An nescitis, quoniam qui adhæret meretrici, unum corpus efficitur? Erunt enim, inquit, duo in carne una. Qui aũtem adhæret deo, unus spiritus est. Fúgite fornicationem. Omnẽ enim peccatum quodcunq; fecerit homo, extra corpus est: qui autẽ fornicatur, in corpus suum peccat. An ne-

a ¶ *Contemptibiles qui sunt in ecclesia, illos constituite ad iudicandum.*] Possunt de his etiam illi qui minimi sunt in ecclesia iudicare. Item contẽptibiles in ecclesia eos iudices dicit, quos appellat in inferioribus infideles. b ¶ *Ad uerecundiam uestram dico. Sic non est inter uos sapiens quisquam qui possit iudicare inter fratrẽ suum.*] Erubescere debetis, eo quòd nemo sit inter uos tam sapiens qui nouerit causas inter fratres discernere, ut nõ necesse sit publicè litigare. c ¶ *Sed frater cum fratre iudicio contendit, & hoc apud infideles.*] Duplex peccatum est, & quod iudicio cõtenditis, & quia apud infideles uos ad iurgia prouocatis. d ¶ *Iam quidem omnino delictum est in uobis.*] Iam hoc solum delictũ est quod contra præceptum facitis Christi. e ¶ *Quod iudicia habetis inter uos.*] Qui semper pacẽ habere deberetis, etiam cum rerum temporalium detrimento seruatam. f ¶ *Quare non magis iniuriam accipitis? quare non magis fraudem*
B *patimini? sed uobis iniuriam facitis & fraudatis*] Cum illata secũdum euãgelij præceptũ, & domini exemplũ patienter sustinere deberetis: uos econtrario non solũ non suffertis, sed etiam non facientibus irrogatis. g ¶ *Et hoc fratribus.*] Quod nec inimicis reddere deberetis, fratribus facere non timetis. h ¶ *An nescitis quia iniqui regnum dei non possidebunt.*] Quod regnũ dei non possidebunt, nisi omnia peccata baptismi gratia diluantur. i ¶ *Nolite errare, neq; fornicarij, neq; idolis seruientes, neq; adulteri, neq; molles, neq; masculorum concubitores, neq; fures, neq; auari, neq; ebriosi, neq; maledici, neq; rapaces regnum dei possidebunt.*] Nolite errare, putantes uobis solam fidem sufficere ad salutem, cum omne peccatum
Gal.5.d permaneus, excludat à regno, sicut ad Galatas ait: Manifesta sunt opera carnis, quæ sunt fornicatio, immunditiæ, contentiones, iræ, & his similia, quæ prædico uobis: quoniam qui talia agunt, regnum dei non consequentur. Ideo autem addidit, & his similia ne quis negaret præter hæc alia esse peccata, quæ regnum dei prohiberent intrare. k ¶ *Et hæc aliquando quidem fuistis, sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed iustificati estis.*] Nolite de præteritis timere peccatis, tantum ne post baptismum delinquatis. Aut qui ut assolet præuentus fuerit, ad pœnitentiam conuertatur. Item omnia peccata, baptismi gratia diluuntur. Item alia expositio. Hoc contra hæreticos dicit, qui Christum & spiritum sanctum à deo patre separare conantur. Hic enim ostenditur, quoniam sicut pater, ita & Christus & spiritus sanctus peccata

abluit, iustificat atq; sanctificat. l ¶ *In nomine domini nostri Iesu Christi & spiritu dei nostri.*] Abluti in nomine Christi, sanctificati per spiritum dei. m ¶ *Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt.*] Qui de fornicatione tractabat, uoluit gulam & intemperantiam, materiam fornicationis ostendere & simul destruere. Item hoc dicit, quia liberi sumus arbitrij, & licet mihi agere quod uelim: nõ tamen debeo ipse alicuo peccato esse subiectus. n ¶ *Omnia mihi licent, sed ego sub nullius redigar potestate. Esca uentri, & uenter escis.*] Licet nobis manducare & bibere, sed si nimium uentri subditi fuerimus, ipsum licitum trahit nos ad illicita: hoc est, ad fornicationem: ita & de omnibus intelligendum, quæ cum peccatum non sint, occasiones tamen possunt capere delictorum. o ¶ *Deus autẽ hunc & hanc destruet.*] Et hæc duo: id est, escam & uentrem, & hominẽ his subditum & uoluptatibus seruiẽtem. Item
D in resurrectione mortuorum non destruetur uentris substantia, sed esus ciborum, & uentris opera cessabunt. Quoniam regnum cœlorum sicut idem Apostolus ad Romanos dicit: neq; esca neq; potus est. Rom.14.c
p ¶ *Corpus autem nõ fornicationi sed domino, & dominus corpori.*] Non fornicationi, sed domino exhibeatur, & dominus corpori copulabitur. Dominus enim nobiscum est quamdiu fuerimus cum illo, si dereliquerimus eum, & ille nos derelinquet. q ¶ *Deus uerò & dominum suscitauit, & nos suscitabit per uirtutem suam.*] Quia caput nostrum suscitauit, & nos suscitabit, si tamen eius membra per sanctitatem esse mereamur. r ¶ *Nescitis, quoniam corpora uestra, membra sunt Christi?*] Omnis ecclesia, corpus Christi est, singuli autem membra. s ¶ *Tollens ergo membra Christi.*] Tollit Christi membra, id est, abscindit se à corpore Christi, qui iunctus est meretrici. t ¶ *Faciam membra meretricis? Absit.*] Non dixit, fornicatoris, ut ostenderet eum eiusdem & criminis esse & nominis, cuius illa est: Apud homines enim minus uidetur uiri quàm mulieris admissum. u ¶ *An nescitis, quoniam qui adhæret meretrici, unum corpus efficitur?*] Quomodo cum uxore licitè, ita & illicitè cum meretrice una caro efficitur per amorem. x ¶ *Qui autem adhæret deo, unus spiritus est.*] Quomodo per carnis opera caro fit: ita per opera dei, spiritus efficitur. y ¶ *Fugite fornicationem.*] Cuius crimen uidetis esse grauissimum. z ¶ *Omne enim peccatum quodcunq; fecerit homo, extra corpus est: qui autem fornicatur, etc.*] Omne peccatum

An nescitis, quoniam membra uestra, templū sunt spiritus sancti, qui in uobis est? quem habetis à deo, & nōn estis uestri. Empti enim estis precio magno: glorificate & portate deum in corpore uestro. Cap. VII

DE quibus autem scripsistis mihi: bonum est homini mulierem non tangere. Propter fornicationem autem unusquisq; suam uxorem habeat, & unaquæq; suum uirum habeat. Vxori uir debitum reddat: similiter autem & uxor uiro. Mulier sui corporis potestatem non habet, sed uir. Similiter autē & uir sui corporis potestatem nō habet, sed mulier. Nolite fraudare inuicem nisi fortè ex consensu ad tempus, ut uacetis orationi: & iterum reuertimini in idipsum, ne tentet uos satanas propter incontinentiam uestram. Hoc autem dico secundum

A potest & ab uno cōmitti, qui membrū dici potest, non
tamen corpus. In fornicatione autem duo pereunt, etiam corpus. Grauius ergo malum est, in quo duæ animæ moriuntur. Grauat fornicationis causam, quæ illis
per consuetudinem leuissima uidebatur. Item alia expositio: De his q̄ sunt
in coniugio constituti, Apostolus sumit
exemplum. Quomodo, inquit, scriptū est:
Gen. 2.d Erunt duo in carne
una: id est, uir & uxor, unū corpus efficitur: Vnde si aliquis
ipsorum fuerit fornicatus, peccat in altū,
quasi in propriū corpus. Residua autem
peccata, specialia uniuscuiusq; sunt, nec
alterum cōdemnant.
a ¶ *An nescitis, quoniam membra nostra templum sunt spiritus sancti, qui in nobis est? quem habetis à deo.*] Cui grauissimā
iniuriam facitis fornicando. b ¶ *Et non estis uestri, empti enim estis precio magno.*] Qui non est suus, non debet suæ
uoluntati seruire, sed illius à quo emptus est, secūdum
Luc. 9 ipsius iussum dicentis: Qui uult post me uenire abneget semetipsum sibi. Si enim homo à seruo pauca pecunia comparato, continuam exigit seruitutem, quanto
magis ille qui nos sua morte redemit? Sicut ait Petrus:
1.Pet. 1.d Scientes quod non corruptibilibus, argento uel auro
B redempti estis de uana uestra cōuersatione paternæ traditionis, sed precioso sanguine, quasi agni immaculati & incontaminati Christi. Aliter: Rescindit emptionis
pactum quisquis inculcauerit ius testamenti: & à seruili cōditione alienus est, qui libertate suæ uolūtatis non
impeditur. c ¶ *Glorificate & portate deū in corpore uestro.*]
Glorificate deum actibus uestris, & portate eum, eius
1.Cor. 15 imaginē conseruando, sicut ait alibi: Sicut portauimus
imaginem terreni, ita portemus imaginem cœlestis.

Caput VII

DE *quibus autem scripsistis mihi.*] Incipit de coniugijs, ante enim expugnauit illicita quàm de licitis loqueretur. e ¶ *Bonum est homini mulierem non tangere: propter fornicationem autem, etc.*] Bonū fuerat illud quod
uobis in primordio prædicaui, hoc est, secundum coniugij usum, non tangere mulierem. Sed quoniam multos incōtinentes huic doctrinæ scripsistis refragari, cōcedatur remedium, ne fornicando moriant̄. Ergo hoc
Apostoli exemplo in primis uirginitas & continentia
prædicat̄. Et si quis se incontinentē non erubuerit confiteri, in languorem incontinentiæ recidenti, non denegetur remedium nuptiarum. Quomodo si peritus medicus inquieto ægro, & neganti se posse à pomis omnibus abstinere: cōcedat aliquantū, ne ille perniciosa præsumat. Incontinentiæ reuera usus, & tempore, & ætate,
& loco, & infirmitate prohibetur. Castitas uerò potest
iugiter custodiri. Illud ergo debemus appetere, quod
facilius custodire sine impedimento ullo possumus &
in perpetuo possidere. Sed obijcere amatores luxuriæ
solent: Vt quid ergo prima dei benedictio, crescere &
multiplicare concessit? Vt terra scilicet repleretur: qua
iam impleta, debemus ab incōtinentia temperare. Sed
potuit, inquiunt, omnes homines de terra formare, si
semper illi usus cōiugij non fuerat placiturus. Sed non
quæritur quod potuit, sed quid fecit, cui omnia possibilia sunt. Ipsam deniq; Euam noluit de terra facere, sed C
de costa. Si autē putas nobis antiquā tempora in omnibus conuenire: imitare Adam, qui filiam (ut ita dixerim) suam accepit uxorem. Cain similiter, si non pudet
& cæteros, qui proprias in matrimoniū accepere sorores. Quod si fieri non
debet, omnia dominum secundum præscientiam suis temporibus ordinasse credamus: ut qui tunc terram implere uoluit,
modo plus diligat castitatē, cui & grande
præmium repromittit. Illud etiam dicendum est, quod nec secundum uetus testamentū, quosdā uxores habuisse uideamus. Quia ibi uxores liberorū causa habere permissum est,
non propter nimiam
libidinē exercēdam,
qui in hoc etiam animalibus deteriores esse noscūtur: quo necando filios,
probant se non filiorum causa nupsisse. Qui autē ea sola causa coniungitur, statim se abstinet post cōceptum.
Et cessante iam per ætatem partu, cessat & usus. f ¶ *Mulier sui corporis potestatem non habet, sed uir: etc.*] Corpus dicitur omne quod iungitur. Sicut ergo mulier corpus
dicitur uiri: ita & uir, corpus mulieris appellatur. Ideo
neq; si uoluerit mulier contraire, in corpore suo, id est,
in uxore, uir poterit dominari. Dubiū autem non est, D
multo magis nolente uiro, neq; in uirum mulierē posse præualere. Quoniam ergo de duobus incontinentibus dicit, concedit ex necessitate Apostolus, ut in idipsum: quia utriq; incontinentes sunt, reuertantur: ne intercedente quacunq; dissensionis causa, ambo fornicationis crimen admittant, quia utriq; sunt incontinentes. Cæterū autē si unus è duobus considerans præmiū
castitatis, uoluerit continere, incōtinenti assentire non
debet, sed ita agere, ut uidendo continentiam illius prouocetur incontinens, quia luxuria ad cōtinentiā transire debet, non ad luxuriā continentia declinare, quamuis plurimæ mulieres castitati contradicant. Ita illū qui
uoluerit continere, agere debere, ut incontinentia assentiat in idipsum, ne dum ille continet, illa peccet. Anima
quæ peccauerit, ipsa morietur. Nec enim seruituti subiectus est frater aut soror in eiusmodi. Neq; enim uocauit nos deus in immundicia, sed in sanctificatione. Aliter: quia noluit uiro esse subiectam, solam sibi abstulit
libertatem. g ¶ *Nolite fraudare inuicem, nisi fortè ex cōsensu ad tempus, etc.*] Negare uidet̄ incontinentes orationi posse
uacare, quæ in eo utiq; minor est cōmunione, quia catechumeni & pœnitentes orant, qui cōmunicare non
possunt: Non solum hoc in nouo, sed etiā in ueteri testamento sanctificantur à muliere, ut descendenti domino in montem, assistere mereantur. Hic probatur quid
possit perpetua continentia, si tantum ualuit triduana.
Vnde in Regnorū libro panē sacerdotalē non nisi con 1.Reg. 21.b
tinentes accipiunt. Quam ob causam necessitas legem
soluere uenialiter potuit suffragio charitatis. Vnde &
Petrus hortat̄ nostras orationes minimè impediri de- 1.Pet. 3.b
bere. h *Ne tentet uos satanas, etc.*] Notandum quod ad
duos respiciens incōtinentes, uni non præiudicet continenti. Item ne uno se retrahente, alius fornicet̄. i ¶ *Hoc autem dico secundum indulgentiam, etc.*] Hoc ut paruulis indulgeo

A dulgeo, non præcipio ut perfectis: nam omnes homines cupio mihi similes inueniri. Noui enim quanta castitas mercede penseтur. Nunquam hoc uoluisset Apostolus, si fieri omnino non posset. a ¶ *Sed unusquisque proprium donum habet ex deo: alius quidem sic, alius uero sic, etc.*] Hoc est, propriæ uoluntatis accepit dona tuum. b ¶ *Dico autem non nuptis et uiduis.*] Incipit aliam causam de innuptis. c ¶ *Bonum est illis, si sic permanserint, sicut & ego, etc.*] Magnopere appetendum est, quod à tanto doctore laudatur. d ¶ *Quod si se non continent, nubant.*] Notandum quod incontinentibus nuptiæ concedantur. e ¶ *Melius est enim nubere quàm uri.*] Malo fornicationis melius est, quod igne punitur: sicut Iu-

Gen. 38. f das in Genesi de sua nuru pronunciat.

f ¶ *His autem qui matrimonio iuncti sunt, præcipio.*] Item de coniugijs minime causa aliqua dimittendis.

g ¶ *Præcipio non ego, sed dominus, uxorem à uiro non discedere, etc.*]

B Prohibet dimitti quacunque ex causa, ne alijs coniungantur secundum consuetudinem Iudæorũ, quam dominus interdixit,

Mat. 19. b dicens: Quicunque dimiserit uxorem suam, excepta causa fornicationis, & aliam duxerit, mœchatur.

Aliter: Præcipio non ego, sed dominus, uxorem à uiro non discedere. Non quia in se non habebat Christum loquentem, hæc dicit: sed ut ostendat, quia ipse dominus per semetipsum de hoc in euangelio dixit. h ¶ *Quod si discesserit, manere innuptam, aut uiro suo reconciliari, & uir uxorem non dimittat.*] Si ob aliquam causam discesserit, alij non nubat: aut suo uiro si uoluerit, reconcilietur: quia hoc quàm alteri nubere melius esse manifestum est. i ¶ *Nam cæteris dico ego, non dominus, etc.*] Consilium do quod mihi utile esse uidetur. k ¶ *Si quis frater uxorem habet infidelem, & hæc consentit habitare cum illo, non dimittat illam: & si qua mulier fidelis habet uirum infidelem, & hic consentit habitare cum illa, non dimittat uirum.*] Si quis solus crediderit è duobus, non quo permiserit fidelem infideli coniungi. Non enim dixit: si quis ducit: sed si quis habet infidelem. l ¶ *Sanctificatus est enim uir infidelis per mulierem fidelem: & sanctificata est mulier infidelis per uirum fidelem.*] Exemplum refert, quia sæpe contigerit, ut lucrifieret uir per mulierẽ. Vnde & beatus Pe-

1. Pet. 3. a trus ait: Vt si qui non credunt uerbo, per mulierũ conuersationem sine uerbo lucrifiant: id est, cum uiderint eas in melius commutatas, cognoscant omnes dei legem ita consuetudine inueterata potuisse mutari. Item

cundum indulgentiam, & non secundum imperiũ. Volo autem omnes uos esse sicut meipsum. Sed unusquisq; proprium donum habet ex deo: alius quidem sic, alius uero sic. Dicô autem non nuptis & uiduis: bonũm est illis, si sic permanserint sicut & ego. Quôd si non continent, nubant. Meliũs est enim nubere quàm uri. His autem qui matrimonio iuncti sunt, præcipio: nôn ego, sed dominus, uxorem à uiro non discedere. Quôd si discesserit, manere innuptam, aut uiro suo reconciliari. Et uir uxorem non dimittat. Nâm cæteris dico ego, non dominus: Si quis frater uxorẽ habet infidelem, & hæc consentit habitare cum illo, non dimittat illam. Et si qua mulier fidelis uirum habet infidelem, & hic consentit habitare cum illa, nõ dimittat uirũ. Sanctificatũs est enim uir infidelis per mulierem fidelem, & sanctificata est mulier infidelis per uirum fidelem. Alioqũin filij uestri immundi essent, nunc autem sancti sunt. Qũod si infidelis discedit, discedat. Nôn enim seruituti subiectus est frater uel soror in huiusmodi. In pacẽ autẽ uocauit uos deus. Vndẽ enim scis mulier, si uirum saluum facies? Aũt unde scis uir, si mulierem saluam facies? Nisi unicuìq; sicut diuisit dominus. Vnumquenq; sicut uocauit deus, ita ambulet, & sicut in omnib. ecclesijs doceo. Circũncisus aliquis uocatus est, nõ adducat præputiũ. In præputio aũt aliquis uocatus est, non circuncidatur. Circũncisio nihil est, & præputium nihil est: sed obseruatio mandatorum dei. Vnũsquisq; in qua uocatione uocatus est, in ea permaneat. Seruus uocatus es, non sit tibi curæ, sed & si potes

C ideo uir & uxor inuicem sanctificantur: quia ex traditione dei, sanctæ sunt nuptiæ. m ¶ *Alioquin filij uestri immundi essent, nunc autem sancti sunt.*] Si non ita esset ut dico, filij uestri adhuc infideles permanerent: sæpe enim contingeret, ut filij illos parentes qui crediderãt, sequerentur. Sub qua spe credi uoluit, alterum saluari posse, tam liberorum exemplo, quàm coniugis. n ¶ *Quod si infidelis discedit, discedat.*] Maritus enim uel uxor nõ sunt domino præferendi. o ¶ *Non enim seruituti subiectus est frater in huiusmodi.*] Nõ enim ita ligatus est in huiusmodi causa, quasi uere illi seruire necesse sit, & propter alterum interire. p ¶ *In pace autem uocauit uos deus.*] Cæterum non ad dissidium sumus uocati: ultro ergo discedere non debemus. q ¶ *Vnde enim scis mulier, si uirũ saluum facies?*] In dubiũ quidẽ posuit, sed semper ambigua in melius euenire credenda sunt. Simul quærendum, quomodo D superius sanctificatus dicatur, nisi secundũ hunc quem exposuimus intellectum. r ¶ *Aut unde scis uir, si mulierem saluam facies?*] Si per te credat, & salua sit. s ¶ *Nisi unicuiq; sicut diuisit dominus. Vnumquenq; sicut uocauit deus, ita ambulet: & sicut in omnibus ecclesiis doceo.*] Vel cum infideli coniuge, uel etiam cum fideli: siue in præputio, siue circuncisus, seruus aut liber. t ¶ *Circuncisus aliquis uocatus est, non adducat præputium: in præputio autem aliquis uocatus est, non circuncidatur.*] Non putet se superflue circũcisum, nec de hoc pœniteat: fuit enim suo tempore necessariũ. Siue hoc modo: nõ adducat præputium, quo sine legis ceremonijs uiuat, quia tunc quibusdam apostoli permittebant opera legalia custodire, ne subito à lege retracti, scandalum paterentur. Item alia expositio: Euidens est hoc loco, non hic de circuncisione carnis aut præputio Apostolum loqui: neq; enim fieri potest, circuncisum aliquem posse præputium adducere: sed ad eos sermo est qui sunt in coniugio constituti, hoc enim dicit: Si quis ad fidem dei accesserit, uxorem non habens, postmodum gentilem coniugem non debet accipere. Si autem in tali copula constitutus, ad fidem fuerit uocatus, nõ debere eum coniugale uinculum accipere. u ¶ *Circuncisio nihil est.*] Hoc tempore nec prodesse poterit, nec obesse. x ¶ *Vnusquisq; etc.*] Christianæ religioni conditio non potest obesse seruilis: ne dicas ergo, quomodo deo possum placere, q seruus sum: Deus enim non conditionem aspicit, sed uoluntatem quærit & mẽtem.

¶ Sed &

si pôtes fieri liber, magis utere. Qui ènim in domino uocatus est seruus, libertus est domini. Similiter qui liber uocatus est, seruus est Christi. Prêcio empti estis, nolite fieri serui hominum. Vnusquisque ergo in quo uocatus est frater, in hoc permaneat apud deum. Dê uirginibus autem præceptum dômini non habeo, cônsilium aût do tânquam misericordiam consequutus à domino, ut sim fidêlis. Existimò ergo hoc bonum esse propter instantē necessitatem, quóniam bonum est homini sic esse. Alligâtus es uxori, noli quærere solutionē. Solutus es ab uxore, noli quærere uxorem. Si aûtem acceperis uxorem, nō peccasti: & si nupserit uirgo, non peccauit. Tribulatiônem tamen carnis habebunt huiusmodi. Egô aût uobis parco. Hôc itaq; dico fratres. Tempûs breue est. Reliquum est, ut & qui habent uxores, tanquā non habentes sint: & qûi flent, tanquam non flentes: & qui gaudent, tanquam non gaudentes: & qui emunt, tanquam non possidentes: & qui utuntur hoc mundo, tanquam non utantur. Prætêrit enim figura huius mundi. Volo aûtē uos sine sollicitudine esse. Qui sine uxorē est, sollicitus est quæ dñi sunt, quō placeat deo. Qui autē cum uxore est, sollicitus est quæ sunt mundi, qūō placeat uxori, & diûisus est. Et mûlier innupta & uirgo, cogitat quæ domini sunt, ut sit sancta corpore, & spiritu. Quæ aûtem nupta est, cogitat quæ sunt mundi, quomodo pla-

A a ¶ *Sed & si potes fieri liber, magis utere.*] Vsqueadeo non prodest libertas, nec seruitus nocet. Idē similiter ad eos qui matrimonio iuncti sunt, Apostolus loquitur, dicens: Sed & si potes liber fieri, magis utere: si tamen tibi deo pudice uolenti seruire, non fuerit molesta, quando fortè tuo consortio, etiam ipsa ad deum possit conuerti. b ¶ *Qui enim in domino uocatus est seruus, libertus est domini: similiter qui liber uocatus est, seruus est Christi.*] Qui hominis seruus est, liber est deo: & qui hominib. liber est, seruus est Christi. Ambo ergo unum sunt. Non est enī personarum acceptio apud deum. c ¶ *Precio empti estis, nolite fieri serui hominum, unusquisq; ergo in quo uocatus est frater, in hoc permaneat apud deum.*] Precio empti estis: hoc est, Christi sanguine comparati: nihil ergo propter homines faciatis, sicut alibi ait: Non ad oculū seruiētes, quasi hominibus placētes, sed quasi serui Christi, facientes uoluntatē dei ex animo, &c. d ¶ *De uirginibus aūt.*] Et de hoc consuluerant, ubi esset præcepta uirginitas. e ¶ *Præceptū domini nō habeo.*] Quod sub præcepto est, si non impleatur, punit: Impletum morte tantum caret, quia nihil ex se dat: sed quod debet, exoluit. f ¶ *Consilium autem do.*] Consilium est autem saluatoris dicentis: Sunt qui se castrauerunt propter regnū cœlorum. g ¶ *Tanquam misericordiam consequutus à domino.*] Suo exemplo docet, non nisi in domino gloriandum. h ¶ *Vt sim fidelis.*] Domini mei semper seruitio occupatus. i ¶ *Existimo ergo hoc bonum esse.*] Hic existimo, non pro dubio posuit, sed pro certo, sicut & illud: Puto enim quod & ego spiritum dei habeo. k ¶ *Propter instantem necessitatem.*] Id est, præsentis uitæ sollicitudinem, quæ multum potest obesse iustitiæ: & qua præcipuè iuncti matrimoniis implicantur. l ¶ *Quoniam bonum est homini sic esse.*] Duplex bonum est: & sollicitudinibus mundi carere & uirginitatis præmium expectare. m ¶ *Alligatus es uxori, noli quærere solutionem. solutus es ab uxore, noli quærere uxorem.*] Ita uult solutos non ligari, quomodo nec solui dissidio ligatos admittit. n ¶ *Si autem acceperis uxorem, non peccasti, etc.*] Quia liberæ uoluntatis es, si non uis esse maior, esto uel minor. Nuptiæ enim peccatum non sunt, sed per sollicitudinem mundi qui nubunt, legem seruare uix possunt. Aliter: illos dicit non peccare si nubāt, qui nondum deo uouerint castitatem. Cæterum qui uel in corde suo promisit, si aliud fecerit, habet damnationē, quia primam fidem irritam fecit. Quod enim erat licitum, per uotum sibi fecit illicitum: sicut Ananiæ & Sapphiræ, quibus de precio possessionis suæ retinere nihil licuit: Ob quam causam & subita morte prostrati sunt.

Ephe. 6.a

B

Matth. 19.b

Act. 8

C o ¶ *Tribulationē tamen, etc.*] Maledictioni se Euæ subijcientes, siue sollicitudinem secularis tribulationis & tristitiæ patiuntur. p ¶ *Ego autem uobis parco.*] Vobis uirginibus, ut minori labore maiorem possitis implere iustitiam. q ¶ *Hoc itaq; dico fratres.*] Hic omni intentione etiam habentes uxores ad continentiam cohortatur, ut multo magis suadeat nō nubere non habentes. r ¶ *Tēpus breue est, etc.*] Tempus uitæ nostræ modicū asserit: ut doceat uoluptatem, quæ cito finitur, non magnopere appetendam, sed magis concupiscendum esse æternū præmium castitatis. s ¶ *Et qui flent, tanquam non flentes: & qui gaudēt tanquam non gaudētes, & qui emunt, tanquam non possidentes: & qui utuntur hoc mundo, tanquam non utantur.*] Quia & istud in breui transibit: tempus enim omnis rei sub sole, tempus plangendi, & cætera. t ¶ *Præterit enim figura huius mūdi.*] Hoc seculū, quasi umbra pertransit. Nolite ergo de eo multum esse solliciti, ne huius possessione perdatis æternam, & figurā quærentes incipiatis amittere ueritatem. Hic enim mundus, imago futuri est. Si ergo talis est imago, ipsa ueritas qualis est? Vnde si hoc tam impense diligitis, quanto magis illud impensius amare debetis? Nam seculum hoc nos dimissuros, quotidiana morientium exempla testanē. An fortè nos solos credimus immortales, quasi non simus ex hominibus generati? Vnde sapiens semper aliorum casibus emendatur, dicente scriptura: Cor sapientis in domo luctus. Hic enim finis omni homini: & cui uult, dabit bonum in corde suo. u ¶ *Volo autem uos sine sollicitudine esse.*] Debemus & nos uelle, quod Apostolus uelle se dicit: ne incontinentes, contra eius uideamur facere uolūtatē. x ¶ *Qui sine uxore est, sollicitus est quæ domini sunt, quomodo placeat deo: qui autem cum uxore est, sollicitus est quæ sunt mundi.*] Multū nobis expedit sollicitudine carere mundana, ne fortè spinæ suffocent semen, & dicere incipiamus: Villam comparaui, boues emi, uxorem duxi, ad cœnā uenire non possum. y ¶ *Quomodo placeat uxori.*] Quale est uxori magis uelle placere quàm deo. z ¶ *Et diuisus est.*] Quod diuisum est, unū non potest esse, quia unitas diuisionem omnino non accipit. a ¶ *Et innupta & uirgo cogitat quæ domini sunt, ut sit sancta corpore & spiritu.*] Corpore, ab usu coniugali: spiritu, à rerū mundanarū sollicitudine, dum tota diuino seruitio mancipatur. b ¶ *Quæ autem nupta est, cogitat quæ sunt mundi, etc.*] Nuptam uiro placere asserit cogitando quæ mundi sunt: innuptā uerò deo quod illi nulla cura sit seculi. Quæ ergo uirū non habet, & tamē quæ mundi sunt, cogitat, cui placere desiderat? Nōne incipiet illi nupta præponi, quæ cogitando

D

Eccl. 7.a

Luc. 14.d

do placeat uiro. Pôrrò hoc ad utilitatem uestram dico, non ut laqueũ uobis inijciam, sed ad id quod honestum est, & quod facultatem præbeat sine impedimento dominum obsecrandi. Si quis autèm turpem se uideri existimat super uirgine sua, quod sit superadulta: & itá oportet fieri, quod uult faciat: non peccat, si nubat. Nam qui statuit in corde suo firmus, non habens necessitatẽ: potestatem autem habens suæ uoluntatis, & hoc iudicauit in corde suo, seruare uirginẽ suam, benefacit. Igitûr & qui matrimonio iungit uirginẽ suam, benefacit: & qui non iungit, melius facit. Mulier âlligata est legi, quanto tempore uir eius uiuit. Quôd si dormierit uir eius, liberata est à lege. Cui autẽ uult, nubat, tantũ in domino. Beatiôr autem erit, si sic permanserit secundum meum cõsilium. Putò autem quod & ego spiritum dei habeam.

Caput VIII

DE his aûtem quæ idolis sacrificantur, scimûs, quia omnes scientiã habemus. Scientiã inflat, châritas uerò ædificat. Si quis âutẽ se existimat scire aliquid, nondum cognouit, quemadmodum oporteat eum scire. Si quis autem diligit deum, hic cognitus est ab eo. Dẽ escis autem quæ idolis immolantur, scimus, quia nihil est idolum in mundo: & quod nullus est deus, nisi unus. Nám & si sunt qui dicantur dij, siue in cœlo, siue in terra: siquidem sunt dij multi & domini multi: nobis támen unus est deus pater, ex quò omnia, & nos in illo, & unus dominus

A gitando mundana, complacet uel marito: cum hæc nec marito quẽ non habet, posit placere nec deo. a ¶ *Porrò hoc ad utilitatem uestram dico, non ut laqueum uobis inijciam, sed ad id quod honestum est, & quod facultatem præbeat, sine impedimento dominum obsecrandi.*] Necessitatem illis uidetur imponere: Dicit se illis quid expediat cõmonere eos. Simul atten de, quia si hoc illis utile erat quod Apostolus suadebat, illud minus utile erat, quod illi uolebant. b ¶ *Si quis autem turpem se uideri existimet super uirgine sua, quod sit super adulta.*] Turpis uideri poterit, si cupientem uirginem suam, nubere non permittat: & illa fuerit fornicata. Item hoc loco non parentes dicit uirginum filiarum, neq; enim potestatis illorũ potest esse propositum alienæ continentiæ, sed unumquenq; habere propriæ carnis arbitrium, eam incorruptam seruare. c ¶ *Et ita oportet fieri, quod uult faciat, non peccat, si nubat.*] Si ita necesse fuerit propter filiæ uo-

B luntatem, nam parentes quidem usq; ad legitimam ætatem custodire debent & docere, quod melius est: si autem illa noluerit, fiat quod necesse est. d ¶ *Nam qui statuit in corde suo firmus, non habens necessitatem: potestatem autem habens suæ uoluntatis: & hoc indicauit in corde suo, seruare uirginem suam, benefacit.*] Ille firmus statuit, cuius puellæ consensus, patris firmauerit uoluntatem. Et non illum compellit filiæ necessitas facere quod nolebat, sicut illum de quo supra loquutus est. e ¶ *Igitur & qui matrimonio iungit uirginem suam, bene facit: & qui non iungit, melius facit.*] Ita concludit uirginum causam, ut eas faciat in omnibus meliores. Vnde prudentibus semper meliora & perfectiora sectanda sunt, quia nec in secularibus & caducis norunt mediocribus esse contenti. f ¶ *Mulier alligata est legi, quanto tempore uir eius uiuit.*] Hic incipit de bigamis & uiduis. g ¶ *Quod si dormierit uir eius, liberata est a lege, etc.*] Secundum legem libera facta est à uinculo coniugali. Quod si nec tunc continere uoluerit, conceduntur illi etiam secundæ nuptiæ, tantum ut infidelium ritu non nubat. h ¶ *Beatior autem erit, etc.*] Beata habens maritum, si custodiat castitatẽ. Beatior uidua, quia minore labore maiorem inueniet castitatem. Beatissima uirgo, quæ sine labore ad summũ præmiũ possit peruenire. i ¶ *Puto autem quod & ego spiritum dei habeam.*] Ne meum consiliũ tanq̃ humanũ contemnatis.

Caput VIII

DE *his autem quæ idolis sacrificantur.*] Incipit de idolothytis, de quibus etiam dixerat: Quia quidam in templis edebant, idolũ nihil esse dicentes, & creatura dei se debere uti, & errabãt ueri similis ratione decepti. hoc increpandum Apostolus dicit ad eos qui ha C

bent scientiam diiudicandi, nihil esse quod idolis immolatur. Hoc ergo ait: l ¶ *Scimus, etc.*] Id est, non omnibus est notitia. Et nos omnes nouimus sicut uos, sed sunt aliqui qui ignorant. m ¶ *Scientia inflat.*] Illa scientia quæ ex sensu proprio & humano descendit, eos qui præter eam diuinam non habuerint, inflat: & quæ coniecturis magis nititur, quam exemplis. Cæterum si diuina inflat, ut quidã putãt, quare illos amplius uult docẽdo inflare? Et in principio ipsius epistolæ, gratias se dicit deo agere, quod omni scientia sint repleti, suũ quoq; alibi proponit exemplum, dicens: Et si imperitus sermone, sed non scientia. Sæpe 2.Cor.11

etiam arguit ignorantes: Et ignorantiã tenebris comparauit. Galatas æque stultitiæ notat: necnon Ephesiis lumen sapientiæ suppliciter deprecatur. n ¶ *Charitas uerò ædificat.*] Quia non quærit quæ sua sunt, sed quæ ædificent fra D

tres. o ¶ *Si quis autem se existimat scire aliquid, nondũ cognouit, etc.*] Si quis sibi uidetur sapiens, stultus est: qui enim uerè sapiẽs est, insipientiorem se omnibus arbitratur. Vnde Salomon ait: Vidi uirum qui sibi sapiens esse uidebatur, & spem Eccẽs 10

habuit insipiens magis quàm ille. p ¶ *Si quis autem diligit deum, hic cognitus est ab eo.*] Ille diligit deum, qui ædificat fratres, sicut dicit Petro: Si amas me, pasce oues meas. Ioan. 21.c

q ¶ *De escis autem quæ idolis immolantur, etc.*] Repetit quod superius dixerat se scire, & quid sit, euidentius ostendit. r ¶ *Nam & si sunt qui dicantur dij, siue in cœlo, siue in terra: siquidem sunt dij multi, & domini multi.*] In cœlo, angeli, & sancti, in terra, de quibus dicitur: Ego dixi dij estis. & domini Psal. 81.b

sunt sancti eorum, quos iudicabunt, de quibus dicitur: Iudicabunt nationes, & dominabunt populis. s ¶ *Nobis tamen unus est deus pater.*] Cuius uirtute ex nihilo omnia sunt creata. Item hunc locum hæretici ita accipiunt, personam patris filijq; separantes, ut dicant unũ deum & patrem, ex quo omnia: & dicũt domino, id est, Christo esse maiorem, per quem omnia. Hæc autem & filio sicut patri esse cõmunia, idem Apostolus ad Rom. do- Rom. 11.d

cet, dicens: Quis enim cognouit sensum domini: id est, Christi, non dei patris, sicut ille dicit & infert, dicens: Quia ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia. Item per quem, etiam deo patri ascribit, idem Apostolus in hac eadem epistola dicens: Fidelis deus per quem uo- 1.Cor.1.b

cati estis in cõmunionẽ filij eius Iesu Christi domini nostri. t ¶ *Ex quo omnia, & nos in illo, & unus dominus Iesus Christus.*] Calumniam ex hoc loco cõmouent Ariani: quod quum unus tantum deus dicitur pater, filium à deitate

seiunctus

A sciunctus sit. Quibus respondendum: si ideo non est filius deus, quia unus est deus pater, Ergo & pater non erit dominus, quia unus est dominus Christus. Si autem pater non excludit à dominatione, nec filius à deitate, sed utrunq; utriq; cõmune est. *a* ¶ *Per quem omnia, & nos per ipsum.*] Per filiũ oĩa facta sunt, sed & nos per ipsum sumus saluati. *b* ¶ *Sed non in omnibus est scientia.*] Non omnes sciunt, quia per contemptum idolorũ, & non magis uenerationis gratia manducetis. *c* ¶ *Quidam autem cum conscientia usq; nunc idoli, quasi idolothytum manducant, & conscientia ipsorum cum sit infirma, polluitur.*] Quidam ignari sic habẽt: adhuc in conscientia sua quomodo antequã crederent, manducabant. *d* ¶ *Esca autẽ nos non cõmendat deo.*] Sicut dicit Aggæus propheta: Et si manducastis & bibistis, nónne uobis manducastis & bibistis? *e* ¶ *Neq; enim si manducauerimus, abundabimus: neq; si non manducauerimus, deficiemus.*] Cui enim dubiũ est, nullum neq; manducando abundare, neque non manducando egere: cũ econtrario illis magis formidanda inopia sit, qui gulam retinere non norunt. Sed quia magnitudini fidei suæ quæ idolis immolata sunt uesci, asscribebãt: ideo Apostolus neq; in illis edendis fidei abundantiã, neq; in non edendis inopiam esse testatur. *f* ¶ *Videte autem ne fortè hæc licentia uestra.*] Videte ne quod uobis sufficere minus creditis, alijs obsit. Potest & illis dici qui destruunt exemplo quod ædificant uerbo. *g* ¶ *Offendiculum fiat infirmis.*] Ne per uos offendant & cadant. *h* ¶ *Si enim quis uiderit eum, etc.*] Quicunq; scandalizauerit unum de pusillis istis, expedit ei ut mola asinaria suspendatur collo eius, & mittatur in profundũ maris. Quanto grauior pœna illos expectat, ut ad comparationem illius, hoc quod grauissimũ est, leue putetur. Et notandum, ꝙ in Christo peccare dixerit, qui in membro peccauerit Christi. *i* ¶ *Quapropter si esca scandalizat fratrem meum, non manducabo carnem in æternum, etc.*] Non solum esca, sed omnia quæ scandalizare poterunt fratrẽ.

Aggei 1.b

B

Caput IX

NOn sum liber, non sum apostolus.] Sicut alij? Nunquid nõ sum, suam illis replicat formam: quod etiam licita contempserit, ne alij eius infirmarentur exemplo.

dominus Iesus Christus, per quem omniã, & nos per ipsum. Sed non in omnibus est scientia. Quidám aũt cum conscientia usq; nunc idoli, quasi idolothytum manducant, & conscientia ipsorum cum sit infirma polluitur. Escã autem nos non cõmendat deo. Nẽq; enim si manducauerimus, abundabimus: neq; si non manducauerimus, deficiemus. Videtẽ autem ne fortè hæc licentia uestra õffendiculũ fiat infirmis. Si ẽnim quis uiderit eum qui habet scientiam, in idolio recumbentẽ, nónne conscientia eius cum sit infirma, ædificabitur ad manducandum idolothyta? Et peribit infirmus in tua conscientia frater, propter quem Christus mortuus est. Sic aũt peccantes in fratres, & percutientes cõscientiam eorum infirmam, in Christo peccatis. Quãpropter si esca scandalizat fratrem meum, non manducabo carnem in æternum, ne fratrem meum scandalizem. Cap. IX

NOn sum liber, non sum apostolus, nónnẽ Christũ Iesum dominũ nostrum uidi? Nõne opus meum uos estis in domino? Et si alijs non sum apostolus, sed tamen uobis sum: nãm signaculum apostolatus mei uos estis in domino. Meã defensio apud eos qũi me interrogant, hæc est: Nũnquid non habemus potestatem manducandi & bibendi? Nũnquid non habemus potestatem sororem mulierculam circũducendi: sicũt & cæteri apostoli & fratres dñi & Cephas? Aut solus ego & Barnabas non habemus potestatẽ hoc operandi? Quis militãt suis stipẽndijs unquam? Quis plãntat uineam, & de fructu eius non edit? Quis pascit gregem, & de lacte gregis non manducat? Nũnquid secundum hominem hæc dico? An & lẽx hæc non dicit? Scriptum est enim in lege Moysi: Non alligabis os boui trituranti. Nunquid de bobus cura est deo? An propter nos utiq; hæc dicit? Nam propter nos utiq; scripta sunt, quoniãm debet

plo. *l* ¶ *Nónne Christum Iesum dominum nostrum uidi? Nónne opus meum uos estis in domino? Et si alijs non sum apostolus, sed tamẽ uobis sum.*] Ad quos non sum directus à domino, id est, ad Iudæos. *m* ¶ *Nam signaculum apostolatus mei uos estis in domino.*] Indicium apostolatus mei est, quod per me domino credidistis, signis & uirtutibus prouocati. *n* ¶ *Mea defensio apud eos.*] Inde apostolus esse defendor. *o* ¶ *Qui me interrogant, hæc est.*] In Græco habet, iudicant. *p* ¶ *Nunquid non habemus potestatem manducandi & bibendi?*] Habemus potestatem cõcessam à domino de sumptu uestro uiuendi, siue nostro labore. *q* ¶ *Nunquid non habemus potestatem sororem mulierculam circumducendi.*] Nõ dixit, mulieres ducẽdi, ne de uxoribus dicere putaretur: sed circumducendi, inquit, per prouincias, quæ necessaria de suis facultatibus ministrarent. *r* ¶ *Sicut & cæteri apostoli & fratres domini & Cephas? Aut solus ego & Barnabas non habemus potestatem hoc operandi?*] Non illos condemnat, sed suũ dat exemplum. Illi enim fidelioribus prædicabant: & apud Iudæos antiqua hæc erat consuetudo, ut necessaria doctoribus à discipulis præberẽtur, quod gentes adhuc rudes poterat scandalizare. *s* ¶ *Quis militat.*] Alijs etiam exemplis probat sibi debitum hoc fuisse. *t* ¶ *Suis stipendijs unquam.*] Suis, & non publicis, uel eorum pro quibus militat. *u* ¶ *Quis plantat uineam, & de fructu eius non edit: quis pascit gregem, & de lacte gregis non manducat?*] Per comparationem uineæ & gregis, populũ uult intelligi, sicut ibi: Uineam de Aegypto transtulisti. Et iterum: Dabo uobis pastores secundum cor meum, & pascent uos cum disciplina. *x* ¶ *Nunquid secundum hominem hæc dico?*] Id est, nunquid proprio tantum sensu loquor? *y* ¶ *An & lex hæc non dicit? Scriptum est enim in lege Moysi: Non alligabis os bouis trituranti: Nunquid de bobus cura est deo? An propter nos utiq; hæc dicit? Nam propter nos utiq; scripta sunt.*] Quomodo ergo dei de pecoribus cura est? Et ad Ionam de Niniue dicitur, in qua sunt homines & pecora multa? Sed de ipsis propter hominẽ cui creata sunt, cura est: nam deficiente homine, & ista deficiunt: non tamen propriè dei curam merentur. *z* ¶ *Quoniam debet in spe qui arat arare: & qui triturat in spe fructum percipiendi.*] Debet fructũ sui laboris percipere, & qui triturat, debet de ipsa

C

D

Psal. 79.b

Hiere. 3.c

Deut. 25.a

A de ipsa area manducare. a ¶ *Si nos uobis spiritualia seminauimus, magnū est, si nos carnalia uestra metamus.*] Si uobis spiritualia & diuina seminauimus, nunquid grauabimus uos, si à uobis quæ carni opus sunt, uelimus accipere. b ¶ *Si alij potestatis, etc.*] Si illi à uobis acceperūt, quibus minimè debebatur, pseudoapostoli scilicet, quos nihil uobis certum est contulisse: quāto magis nos accipere poterimus, si uobis esse utile sentiremus. c ¶ *Sed non usi sumus hac potestate, etc.*] Hoc est, famem & sitim, nuditatem libentissimè toleramus, ne per nos aduersarijs occasione accepta deuorantibus offendaris. Aut ne cui prædicatio nostra in aliquo reprehēsibilis uideatur, auariciæ suspicione maculata. d ¶ *Nescitis quoniam qui in sacrario operantur, quæ de sacrario sunt, edunt: & qui altario deseruiunt, cum altario participāt?*] Apud Iudæos secundum cōsuetudinē ueteris testamenti, etiā hoc exemplum eadem repe-
B tendo confirmat. e ¶ *Ita & dominus ordinauit his qui euangelium annunciant, de euangelio uiuere: ego autem nullo horum usus sum.*] Dicens: Dignus est operarius mercede sua. f ¶ *Non autem scripsi hæc, ut ita fiant in me.*] Nō hæc idcirco scribo, ut uel modo fiat quod ante factum non sit, sed uobis exempla præbeo tam proprij, quàm alieni discriminis, saltem ab illicitis abstinere, cū uideatis me aliorum causa salutis, debita non minus q̄ licita contempsisse. g ¶ *Bonum est enim mihi magis mori, quàm ut gloriam meam quis euacuet.*] Etiam si fame morerer, propositum meum, de quo ante deū glorior, nunq̄ potest immutari. h ¶ *Nam & si euangelizauero, non est mihi gloria: necessitas enim mihi incumbit.*] Cum omnia feceritis præcepta, debita uos dicite persoluisse. Non enim aliquid amplius fecistis, unde gloriari possitis. i ¶ *Væ enim mihi est si non euangelizauero.*] Damnationem habeo. k ¶ *Si enim uolens hoc ago, mercedem habeo.*] Tunc magis uidebitur uoluntarium, si amore eius licita contemnantur. l ¶ *Quæ est ergo merces mea, etc.*] Quasi interroget, unde maiorem possit habere mercedem: & ipse respondet, si gratis annunciem, nec acceptam exerceam potestatem. m ¶ *Nam cum liber essem ex omnibus, omnium me seruū, etc.*] Cū possem uti libertate mea, & de cæteris nō curare, omnib. tamen compassus sum, ut eos facerem saluos. n ¶ *Et factus sum Iudæis, etc.*] Quando se purificauit in templo, quod tem- C
pore gratiæ sciebat esse superfluum. o ¶ *His qui sub lege sunt, quasi sub lege essem.*] Ostendit quomodo fuerit cum ipsis & ipse Iudæus. Potest & ita intelligi, q̄ Samaritanos dixerit esse sub lege, qui legem tantū Moysi uidentur accipere. p ¶ *Cum ipse non essem sub lege.*] Non est sub lege literæ, quæ peccatoribus data esse perscribitur. q ¶ *His qui sine lege erant, etc.*] Sine lege literæ, & à gētibus inprimis solā fidē quærebat, quasi non haberet præcepta legis Christi, quæ illos obseruare doceret: siue in eo quo illos ad fidei credulitatem non tam legalibus doctrinis q̄ rationabilibus argumentis prouocabat. Sicut Athenis fecisse perhibetur, philosophos & paganos per philosophiam & ararum titulū exhortando, dum dicit: Circumiui aras uestras: & ut quidā uestrū dixerunt. Act. 17 r ¶ *Cum sine lege dei non essem.*] Cōtra Arianos & Photinianos, quòd deus D
sit Christus. Etiā hoc notandū quòd nouū testamentū, lex appellatur. s ¶ *Factus sum infirmis infirmus, ut infirmos lucrifacerem.*] Propter infirmos holera manducaui, cum securus possem carnibus uesci p̄miscuis. t ¶ *Omnibus omnia factus sum, ut omnes facerē saluos.*] Non aliquid mihi, nec quærens quod mihi utile est, sed quod multis. Itē aliter, in his quæ superius memorauimus, non ut quidam male existimant, illum etiam illicitis cōsensisse. u ¶ *Omnia autem facio propter euangeliū, ut particeps eius efficiar.*] Vt in eo partē merear habere cum sanctis. x ¶ *Nescitis q. hi qui in stadio currunt, etc.*] Hic stadij cursum, iustitiæ uel fidei cōparauit: quia quō illic cum omnes intra stadiū currūt, non nisi qui bene cucurrerit, dignus præmio iudicat: ita & hic quāmuis intra fidei metas cūcti credētes cōtineantur: soli tamen qui iustè uixerint, præmiū cœleste percipient. Itē hoc loco inter eos qui in stadio currunt, unū accipientē palmā: significat omnē rectè fidē tenentē, & præcepta seruantē. y ¶ *Omnis enim, etc.*] Ab omnibus escis, quæ cursum eorū impedire cōsueuerūt. z ¶ *Ego ig. etc.*] Nō in uanum curro uel fingo certamen, sed castigo corpus meū, & seruituti subijcio p̄ abstinētiā & afflictionē atq; labores, sicut alibi ait: In ieiunijs multis, in uigilijs, in fa- 2. Cor. 11
me & siti, in frigore & nuditate, in laboribus, in carceribus

debet in spe qui arat arare: & qui triturat in spe fructus percipiendi. Si nôs uobis spiritualia seminauimus: magnum est, si nos carnalia uestra metamus? Si alij pôtestatis uestræ participes sunt, quare non potius nos? Sed nôn usi sumus hac potestate, sed omnia sustinemus: ne quod offendiculum demus euangelio Christi. Nêscitis quoniā qui in sacrario operantur, quæ de sacrario sunt, edunt? Et qui altario deseruiunt, cū altario participant? Itâ & dominus ordinauit his qui euangeliū annunciant, de euangelio uiuere. Ego autem nullo horum usus sum. Non aûtem scripsi hæc, ut ita fiant in me. Bônum est enim mihi magis mori, q̄ ut gloriam meam quis euacuet. Nam & si euangêlizauero, non est mihi gloria. Necessitas enim mihi incumbit. Væ ènim mihi est, si non euangelizauero. Si ênim uolens hoc ago, mercedem habeo: Si autem inuitus, dispensatio mihi credita est. Qûæ est ergo merces mea? ut euangelium prædicans, sine sumptu ponam euangelium, ut non abutar potestate mea in euangelio. Nâm cum liber essem ex omnibus, omnium me seruū feci, ut plures lucrifacerē. Et factûs sum Iudæis tanq̄ Iudæus, ut Iudæos lucrarer. His qûi sub lege sunt, quasi sub lege essem, cûm ipse nō essem sub lege, ut eos qui sub lege erant, lucrifacerem. His qûi sine lege erant, tanquam sine lege essem: cûm sine lege dei non essem, sed in lege essem Christi, ut lucrifacerē eos qui sine lege erant. Fâctus sum infirmis infirmus, ut infirmos lucrifacerem. Omnibûs omnia factus sum, ut omnes facerem saluos. Omniâ autē facio propter euangelium, ut particeps eius efficiar. Nescitis quôd hi qui in stadio currunt, oēs quidem currūt, sed unus accipit brauium? Sic currite, ut cōprehendatis. Omnis êm qui in agone cōtendit, ab omnibus se abstinet, & illi quidē ut corruptibilē coronā accipiant, nos aūt incorruptā. Egô igitur sic curro, non

A bus, etc. Sicut ad Hebræos prophetas, & alios sanctos passos multa talia, memorauit. *a* ¶*Ne forte cum alijs prædicauerim, ipse, etc.*] Non faciendo quæ dico.

omnia si peccauerimus, ista nobis sola suffragari non poterunt, sicut & ad Hebræos dicitur: Irritam quis faciens legem Moysi, duobus aut tribus testibus, sine ulla miseratione punitur. Quanto magis putans deteriora mereri supplicia, qui filium dei conculcauerit, &c. C Heb.10.c

non quasi in incertum: sic pugno, non quasi aerẽ uerberans. Sed castigo corpus meum, & in seruitutẽ redigo, ne forte cum ålijs prædicauerim, ipse reprobus efficiar.

Cap. X

NOlò enim uos ignorare fratres, quoniã patres nostri omnes sub nube fuerunt, & omnes mare transierunt, & omnês in Moyse baptizati sunt in nubẽ & in mari: & omnês eandem spiritualem escam manducauerunt: & omnes eundẽ potum spiritualem biberũt. Bibẽbant autem de spirituali consequente eos petra: pẽtra autem erat Christus. Sed nòn in pluribus eorum beneplacitũ est deo. Nam prostrati sunt in deserto. Hæc åutem in figura facta sunt nostri, ut nõ simus concupiscẽtes malorum, sicut & illi concupierunt. Neq; idololatræ efficiãmini, sicut quidam ex ipsis, quemadmodũ scriptum est: Sedit populus manducare & bibere, & surrexerunt ludere. Neq; fornicẽmur, sicut quidam ex ipsis fornicati sunt, & ceciderunt una die uigintitria milia. Nẽq; tentemus Christũ, sicut quidam eorum tentåuerunt, & à serpentibus perierũt. Neq; mũrmurauerítis, sicut quidam eorum murmurauerunt, & perierũt ab exterminatore. Hæc åutẽ omnia in figura cõtingebant illis: scripta sunt autem ad correptionẽ nostrã, in quòs fines seculorũ deuenerunt. Itaque qui se existimåt stare, uideat ne cadat. Tentatio nòs nõ apprehendat, nisi humana. Fidelis åutem deus est, qui non patietur uos tentari supra id quod potestis: sed faciet ẽtiam cum tentatione prouentum, ut possitis sustinere. Prŏpter quod charissimi mihi, fugite ab idolorum cultura. Vt prudentibus loquor, uos ipsi iudicate quod dico. Calix bẽnedictionis cui benedicimus, nõnne communicatio sanguinis Christi est? Et panis

C A P. X

NOlo enim uos ignorare fratres.] Ne quis confidens in eo solũ, quod baptizatus est: aut in esca spirituali uel potu, putet sibi deum parcere, si peccauerit: tale patrum proponit exemplũ, quo ostendat tunc ista merito profutura, si pręcepta seruentur. *c* ¶*Et omnes in Moyse baptizati, etc.*] In Moyse, qui Christi typum gerebat. Item hæc in illo tempore quasi in umbra & typo fiebant, non in ueritate, postea uero præsentia Christi complentur. *d* ¶*In nube & in mari, etc.*] Quia & nubis proprium humorem portat. *e* ¶*Et omnes eandem, etc.*] Manna, figura corporis Christi fuit. *f* ¶*Bibebant autem de spirituali, etc.*] Ostendit Apostolus, quoniam populus Is-
B rael quandiu in deserto fuit, per omne iter eorum sequebatur eos petra. Vnde populo cum omni substantia sua fluenta suffecerunt, donec peruenientes in terra Moab, puteum effoderunt aquarum, terra repromissionis in proximo constituta. *g* ¶*Petra autẽ erat Christus, etc.*] Quia Christus erat postmodum secuturus, cuius figuram tunc petra gerebat. Idcirco pulchre dixit, consequente eos petra. *h* ¶*Sed non in pluribus eorum beneplacitum est deo, etc.*] Ita ergo & uobis erit, si uolueritis peccando imitari. *i* ¶*Hæc autem in figura facta sunt nostri, etc.*] Ipsis uere facta sunt, quæ in figura erant nostra, ut timeamus talia agere, ne talia incurramus. Omnia enim quæ in populo Israel illo tempore facta sunt in figura, nunc in nobis in ueritate celebrantur. Sicut enĩ illi per Moysen ex Aegypto liberati sunt, sic nos per quemlibet sacerdotem uel doctorem de seculo liberamur. Deinde Christiani facti, ducimur per deserta, ut per exercitium contemptus mundi & abstinentiæ, in obliuionem nobis eant Aegypti uoluptates, ita ut nesciamus ad seculum repedare. Cum uero baptismi mare transimus, tunc nobis diabolus cum suo exercitu tanquam Pharao demergitur. Deinde manna cibamur, & potum accipimus de Christi latere emanantem. Claritas quoq; scientiæ tanquam columna ignis, in nocte seculi demonstratur: & in tribulationis æstu, diuinæ consolationis nube protegimur. Post quæ

k ¶*Neq; idololatræ efficiamini, sicut quidam ex ipsis, etc.*] In idolio recumbentium usque adeo negocium aggrauauit, ut illos idololatras fuisse definiat. *l* ¶*Neq; fornicemur sicut quidam ex ipsis fornicati sunt.*] Notandum quod non solum idololatræ perire dicuntur. *m* ¶*Neq; tentemus Christum, etc.*] Et hic Christus deus ostenditur, quia deum dixisse legimus, tentauerunt me decies. *n* ¶*Tentauerunt, & à serpentibus perierunt, etc.*] Dicentes nũquid potest deus parare mensam in deserto? *o* ¶*Neq; murmuraueritis, sicut quidam, etc.*] In tribulationib. propter Christum. *p* ¶*Hæc aũt omnia in figura, etc.*] Omnia quæ illis contigerunt, secundum facta sua quidem receperunt: sed tamen ideo scripta sunt, ne nos putemus impune peccare. Si enim adhuc paruulis & rudibus non pepercit, quanto magis nobis qui legem perfectionis accepimus, non parcet, si talia fecerimus? *q* ¶*In quos fines seculorum, etc.*] In quos tota temporum perfectio decucurrit. *q* ¶*Itaq; qui se existimat stare.*] Videat ne per hoc ipsum cadat: quod se stare firmiter gloriatur: siue uideat ne fallatur. *s* ¶*Tentatio uos non apprehendat, etc.*] Non uobis uenit extrinsecus ista tentatio, quam uobis sponte generatis: quam etiam si tormentis cogeremini, admittere non deberetis. Hoc ideo dicit: quia spontanea uoluntate, immolata idolis manducabant. *t* ¶*Fidelis autem deus est, qui non patietur uos tentari, etc.*] Qui se pollicitus est sui nominis causa tribulationem patientibus affuturum, ut ibi: Multæ tribulationes iustorum, & cætera. *u* ¶*Sed faciet etiam cum tentatione prouentum, ut possitis sustinere.*] Non ampliorem uobis tribulationem uenire patietur, quàm sustinere possitis. *x* ¶*Propter quod charissimi mihi, fugite ab idolorum cultura. Vt prudentibus loquor, etc.*] Propter omnia quæ superius comprehendi. *y* ¶*Calix benedictionis cui benedicimus.*] Ideo primum calicem nominauit, ut possit de pane latius disputare. *z* ¶*Nonne communicatio sanguinis Christi est?*] Sicut ipse saluator dicit: Qui manducat carnem meam, & bibit sanguinem meum, in me manet, & ego in eo.

Num.14.d
Psal.77.a
D

Et panis

pānis quem frangimus, nónne participatio corporis domini est? Quoniā unus panis & unum corpus multi sumus. Omnēs quidem de uno pane & de uno calice participamus. Videtē Israel secundum carnem. Nónnē qui edunt hostias, participes sunt altaris? Quīd ergo? Dico quod idolis immolatum sit aliquid, aut quod idolum sit aliquid? Sed quæ immolant gentes, dæmonijs immolant, & non deo. Nolo autem uos socios fieri dæmoniorum. Non pótestis calicem domini bibere, & calicē dæmoniorum. Non potestis mensæ domini participes esse, & mensæ dæmoniorum. An æmūlamur dominum? Nūnquid fortiores illo sumus? Omniā mihi licent, sed non omnia expediunt. Omniā mihi licent, sed non omnia ædificant. Nemo quod suū est quærat, sed quod alterius. Omnē quod in macello uænit, manducate, nihil interrogantes propter cōscientiam. Domini est terrā & plenitudo eius. Si quis uocat uos infidelium ad cœnam, & uultis ire: omne quod uobis apponitur, manducate, nihil interrogantes propter cōscientiam. Si quis autem dixerit: hoc immolatū est idolis, nolite manducare propter illum qui indicauit, & propter conscientiam. Cōnscientiam autem dico non tuam, sed alteriūs. Vt quīd enim libertas mea iudicatur ab aliena conscientia? Si egō cū gratia participo, quid blasphemor pro eo quod gratias ago? Siuē ergo mādūcatis siue bibitis, uel aliud quid facitis, omnia in gloriam dei facite. Sinē offensione estote Iudæis & gentibus, & ecclesiæ dei: sicūt & ego per omnia omnibus placeo, non quærens quod mihi utile est, sed quod multis, ut salui fiant.

Cap. XI

IMitatorēs mei estote, sicut & ego Christi. Lāudo autem uos fratres, quòd per omnia mei memores estis: & sicūt tradidi uobis, præcepta mea tenetis. Vōlo autem uos scire, quòd ōmnis uiri caput, Christus est: caput.

A a ¶ *Et panis quem frangimus, nónne participatio corporis domini est?*] Ita & panis idololatriæ, dæmonū participatio esse monstratur. b ¶ *Omnes quidem de uno pane & de uno calice participamus.*] Ita si cum idololatris de uno pane comedimus, unum cum illis corpus efficimur. c ¶ *Videte Israel secundum carnem.*] Carnalis Israel, carnales hostias offerebat: sicut spiritualis, sacrificia spiritualia offert Christo. Item ideo secundum carnē quod iuxta literam non spiritualiter seruierunt. d ¶ *Nónne qui edunt hostias, participes sunt altaris?*] Sicut illi edentes hostias participes fiebant diuini altaris, ita isti similiter idolorū. e ¶ *Quid ergo dico, quod idolis immolatum sit aliquid, etc.*] Præuenit, ne quis diceret: Ergo dicis uim aliquam habere idolum, uel posse polluere: Non, inquit, idolū insensibile pollum, sed dæmones, qui templis præsidēt ad homines deprauandos, & suo seruitio mancipandos. f ¶ *Non potestis calicem*
B *domini bibere & calicem dæmoniorum?*] Non potestis & dei & dæmonum esse participes. g ¶ *An æmulamur dominum.*] Alij codices habent: Ipsi me zelauerunt in domino: hoc est, ad zelum prouocauerunt. h ¶ *Nūquid fortiores illo sumus*] Qui ista uon fecit: nam si fecisset hinc fidem firmissimam cōprobari, in hoc quoq; dedisset exemplum. i ¶ *Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt.*] Omnia quæ à lege non prohibentur, licent: quia per se non habent peccatum, sed non semper expediunt: quia occasionem nonnunquam generant delinquendi. k ¶ *Omnia mihi licent, sed non omnia ædificant. Nemo quod suum est, etc.*] Omne quod expedit, licet: non omne quod licet, expedit: sed nos Apostoli exemplo & Christi non debemus illa tantum considerarè quæ licent, sed illa ponus quæ nobis expediunt & ædificant fratres, ut non quæramus quæ nobis solis temporaliter prosint, & alijs fortè nocent. l ¶ *Omne quod in macello uenit, manducate: nihil interrogantes, etc.*] Si uultis manducare carnes, saltem de macello comparate, tantùm ne in idolio comedatis: & nolite interrogare utrum immolatæ sint, ne cognoscentes uos, omnia immolata esse respondeant: & non possitis propter conscientiam manducare. m ¶ *Domini est terra & plenitudo eius.*] Si domini sunt, munda sunt omnia simpliciter utentibus. n ¶ *Si quis uocat uos infideliū ad cœnā & uultis, etc.*] Cōcessit ire si uelint. Tūc sanè debet Christianus ad infidelem ire, si nouit esse profectū: sicut saluator qui ad hoc ibat, ut aut signa faceret, aut doceret: sicut apud pharisæū, primo ipsum docuit non diuites pascendos esse, sed debiles. Deinde simul discūmbētes docuit humilitatē etiā in accubitu custodire. Postremo legisperitos arguit arrogantiæ, eo q nec ipsi redarguerent superbiā, nec alios paterentur. o ¶ *Conscientiam autem dico, etc.*] Ne quis putet illa uos quasi sancta comedere. p ¶ *Vt quid enim libertas mea iudicatur ab aliena conscientia?*] Hoc est, ad quē profectum ita utor libertate mea ut me alius reprehendat. q ¶ *Si ego cum gratia participo, etc.*] Non ideo sub gratia sumus, ut sub libertatis specie, occasionē demus infidelibus blasphemandi. r ¶ *Siue ergo manducatis siue bibitis.*] Nihil magis agendum est Christiano q̄ ut in omni opere eius, dei gloria prædicetē: nec aliquid faciat, unde
D Christi doctrina possit in aliquo reprehendi. s ¶ *Sine offensione estote Iudæis & gentibus, etc.*] Quia & Iudæi tanq̄ de idololatrijs scandalum patientes, credere nō audebāt: & gentes in colendis idolis firmabātur: & Christiani tali destruebantur exemplo. t ¶ *Sicut & ego, etc.*] Ego sic me exhibeo, ut omnibus placeam ad profectū. Si quis me sine causa odisse uoluerit, ego non sum in culpa. Nunq̄ Apostolus ipse se laudat, non se ad extollentiā laudat, sed suo exemplo illos prouocat ad profectū. Vnde & nos ad hoc solum debemus uelle placere, ut sicut illius tantū deus nostrā nouerit conscientiā, quia non hoc propter fauorē, sed propter salutem hominum facimus.

Cap. XI

I*Mitatores, etc.*] Christus nihil propter se fecit aut passus est, sed salutis causa multorū. Itē qui nō quærit ea quæ sibi soli expediant, sed & pluribus, ut salui fiant: ipse imitator est Christi, qui pro nobis & passus est, & mortuus. x ¶ *Laudo, etc.*] Incipit de uelamētis, & laudando ad rationē puocat, q̄a in hac causa, autoritatē legis nō habet quā pfert. Hæc irridēdo Apl's dicit, q eius prę cepta minimè seruarēt. y ¶ *Et sicut, etc.*] Quasi legē præcepta mea tenetis, sciētes illū in me spiritū loqui, q in lege locutus est pphetis. z ¶ *Volo, etc.*] Etiā in hoc uolo uos instruere, ut illd' similiter teneatis. a ¶ *Quod om. etc.*]

put aûtem mulieris,uir:câput uerò Christi,deus.Omnis uir orâns uel prophetans uělato capite, deturpat caput suum. Omnis autêm mulier orans aut prophetans non uelato capite, deturpat caput suum. Vnum enim est, ac si decaluetur. Nam si non uelatur mulier, tondeatur. Si uerò turpe est mulieri tonderi aut decaluari, uelet caput suũ. Vir quidêm non debet uelare caput suũ, quǒniam imago & gloria dei est: mulier autẽ gloria uiri est. Nǒn enim uir ex muliere est, sed mulier ex uiro. Etenim nǒn est creatus uir propter mulierem, sed mulier propter uirum. Ideǒ debet mulier uelamen habere super caput suum,& prǒpter angelos. Verũtamen nẽq; uir sine muliere,neque mulier sine uiro in domino. Nâm sicut mulier de uiro,ita & uir per mulierẽ. Omniâ autem ex deo. Vosipsi iudicâte:decet mulierẽ non uelatá orare deum. Nẽc ipsa natura docet uos. Quod uir quidem si comam nutriat, ignominia est illi: mulier uerò si comã nutriat, gloria est illi:quǒniam capilli pro uelamine dati sunt ei. Si quis autêm uidetur contentiosus esse, nǒs talem consuetudinẽ nõ habemus:neq; ẽcclesia dei. Hoc âũt præcipio, nõ lâudãs quòd nõ in melius, sed in deterius cõuenitis. Primũ quidẽm cõuenientibus uobis in ecclesiam, audiǒ scissuras esse inter uos, & ex parte credo. Nam opǒrtet & hæreses esse, ut & qui probati sunt, manifesti fiant in uobis. Cǒnueniẽtibus ergo uobis in unum, iam non est dominicã cœnam mãducare. Vnusquisq; enim suam coenã præsumit ad manducandũ. Et âlius quidem esurit

A Vir nulli subiectus est nisi Christo, qui & homo & deus est. Mulier uerò, & Christo & uiro debet esse subiecta. a ¶ *Caput autem mulieris uir.*] Secundum ordinem naturalem. Cæterũ in Christo Iesu neq; masculus, neq; fœmina, sed uoluit eas esse subiectas. b ¶ *Caput uerò Christi,deus.*] Secundum assumpti hominis formam. Itẽ ideo caput Christi deus, quoniã susceptam incarnationem secundũ hominem, deitas quę in eo inerat, gubernabat, sicut idem Apostolus

2.Cor.5.d alibi dicit: Deus erat in Christo, mundum reconcilians sibi. c ¶ *Omnis uir orãs uel prophetans.*] Siue docẽs, siue futura prædicãs. d ¶ *Velato capite, deturpat caput, etc.*] Venit ad causam, quia & uiri comam nutriebãt: & mulieres nudo capite procedebant in ecclesiã, gloriantes in crinibus, quod non solũ inhonestũ erat, sed etiam cõcupiscentiæ fomenta præstabat. Vir ergo ut liber, non debet habere uelamẽ, cuius caput est

B Christus. Mulier uerò debet esse uelata, ut ostendat, quia debet esse humilis & subiecta. e ¶ *Omnis autem mulier orans aut prophetans non uelato, etc. uelet caput suum, etc.*] In suo sexu, aut in domo. f ¶ *Vir quidem non debet uelare caput suum.*] Ergo nec comã nutrire. g ¶ *Quoniam imago, etc.*] Vir ad imaginẽ dei factus est, & idcirco liber est. Mulier uerò ad uiri similitudinẽ est formata, unde iubetur esse subiecta. h ¶ *Non enim uir ex muliere est, sed mulier ex uiro.*] Ex costa scilicet uiri. i ¶ *Etenim non est, etc.*] Vir propter seipsum factus est: mulier uerò ad uiri adiutoriũ creata est. k ¶ *Ideo debet mulier uelamen habere, etc.*] Velamen signũ potestatis esse declarat. l ¶ *Et propter angelos.*] Itẽ hoc loco angelos, ecclesiis præsidentes dicit: sicut & Malachias propheta testat sacerdotẽ angelũ esse

Mal.3 dictus: Labia enim sacerdotis, custodiunt scientiã: Et legem requirent ex ore eius, quia angelus domini exercituũ est: Siue uerè propter honorẽ angelorũ, qui ecclesiæ assistere perhibentur. m ¶ *Verumtamen neq; uir sine muliere, neq; mulier, etc.*] Consolatur illas, ne nimiũ eas grauasse uideatur: & nec uir sine muliere potest nasci, nec mulier sine uiro. n ¶ *Nam sicut mulier de uiro, etc.*] Hoc est, in principio. Potest & ita dici: Sicut Eua ex Adam, ita secundum hominem, Christus ex Maria. o ¶ *Omnia autem ex deo.*] Contra Manichæos, qui negant carnem factam à deo. p ¶ *Vosipsi iudicate: decet mulierem, etc.*] In ipsorum iudicio ponit, ut sua conscientia conuincantur. q ¶ *Nec ipsa natura docet uos.*] Potest dici, si hoc natura est, quare non ab omnibus gentibus custoditur? quia illi à natura deciderunt: sicut ex multis aliis cõprobatur. Deniq; sine lege uiuunt, & si apud illos loqueretur

C Apostolus aliis rationibus uteretur. r ¶ *Quod uir quidem si comam nutriat, etc.*] Nazaræi ut comam nutrirẽt, ex dei præcepto deuotissimè faciebant. s ¶ *Quoniam capilli pro uelamine dati sunt ei.*] Exposuit quod dixerat, si non uelatur & tondeatur. t ¶ *Si quis autem uidetur contentiosus esse.*] Præuenit illos, ne quis diceret: ubi scriptũ est, uel aliis argumentis huic resisteret ratiõi. u ¶ *Nos talem consuetudinem non habemus.*] Siue contendendi, siue talia faciendi. x ¶ *Neq; ecclesia dei.*] Quæ magis consuetudini potius q̃ contentionibus studet. y ¶ *Hoc autẽ præcipio.*] Cõsiderandũ est quid audierit a domino ille seruus, qui solum acceptũ talentum custodiuit. Vnde nõ est laudandus qui non semper crescit in melius, quia fides eo perfectior esse debet quo senior. Miserum autẽ est, si semper infans lacte potetur: aut qui literis studet, hoc solũ habeat quod in primis rudi-

D mẽtis accepit. Quanto igitur magis ille sine spe est, qui non solum non proficit, sed etiam deficit: & illud ipsum penitus obliuiscitur, quod accepit. z ¶ *Nõ laudans.*] Subaudiẽ uitupero, quod in deterius proficitis. a ¶ *Primum quidem.*] Incipit de sacramẽtis. b ¶ *Audio scissuras esse, etc.*] Secũdũ quod mihi à dño reuelatum est: siue quia scio cõtentiosos uos esse. c ¶ *Nam oportet, etc.*] Quia tales cõtẽtiones habetis, necesse est uos etiã usq; ad hæreses peruenire. Sicut si dicas: ille qui tantũ bibit, necesse habet inebriari. Itẽ non hoc dicit Apostolus, quia debẽt esse hæreses, sed qa inter se scissuras habebant, ideo dicit: oportet hoc esse, & necesse est hæreses esse. d ¶ *Cõuenientibus, etc.*] Iam non est dominica, sed humana, quando unusquisq; tanquã cœnã propriã solus inuadit: & alii q non obtulerit, non impertit: ita ut magis propter saturitatẽ q̃ propter mysteriũ uideamini cõuenire. Cæterũ dñica cœna omnib. debet esse cõmunis, quia ille omnib. discipulis suis qui aderãt, æqualiter tradidit sacramẽta. Cœna aũt ideo dicit, quia dñs in cœna tradidit sacramẽta. Itẽ hoc ideo dicit: quia in ecclesia cõuenientes oblationes suas separatim offerebãt: & post cõmunionẽ quæcũq; eis de sacrificiis superfuissent, illic in ecclesia cõmunẽ cœnã comedentes, pariter cõsumebant. e ¶ *Et alius quidẽ esurit, etc.*] Quicunq; non obtulisset, non cõmunicabat, quia omnia soli qui obtulerant, insumebant. Quidam hunc locum ad illos referunt, qui epulas in ecclesia faciebãt. Aliter: Quidam esurit, quidam ebrius est, ideo dicit. quia superuenientib. mediocribus & uolentibus sumere sacramenta

A cramenta, deerant: quoniã ab illis qui obtulerant oblationes in cõmuni conuiuio, fuerant cuncta cõsumpta. a ¶ *Nunquid domos non habetis, etc.*] Si uultis saturari, domi manducate. Sanctificatio enim etiã in paruo consistit. b ¶ *Aut ecclesiam dei contemnitis.*] Facientes eam tricliniũ epularũ. c ¶ *Et cõfunditis eos, etc.*] Confundebantur, ab omnibus denotati, cum ita debeant cõmunicare, ut eum qui obtulerit, nemo cognoscat. d ¶ *Quid dicã uobis? laudo uos, etc.*] Sicut alijs laudaui ubi laudabiliter egistis, in hoc omnino non laudo. e ¶ *Ego enim accepi à domino, quod & tradidi uobis*] Nõ est meũ quod uobis tradidi, sed à dño illud accepi, sicut & ipse alibi di-
Gal. 1. b cit: Non ab hominibus, sed omnia à deo didicisse. f ¶ *Quoniam dominus Iesus.*] Iã hinc quasi oblitus cõmemorat, q̃ magnũ sit huius mysterij sacramentũ. g ¶ *In qua nocte tradebatur.*] Id est à Iuda. h ¶ *Accepit panẽ, & gratias agens, etc.*]
B Hoc est, benedicens etiam passurus, ultimam nobis cõmemorationẽ, siue memoriã dereliquit. Quemadmodum si quis peregre proficiscens aliquod pignus ei quẽ diligit, derelinquat: ut quotienscũq; illud uiderit, possit eius beneficia & amicitias memorari: q̃ ille si perfecte dilexit, sine ingenti desiderio non potest uidere uel flere. i ¶ *Hoc est corpus meum, etc.*] Qui manducat corpus meum, & bibit meum sanguinem, in me manet & ego in eo. Vnde agnoscere se debet, quisq; Christi aut corpus edit, aut sanguinem bibit, ne quid indignum ei faciat, cuius corpus effectus est. k ¶ *Hic calix nouum testamentum est.*] Quia uetus, hoc per sanguinem animalium portendebat. l ¶ *In meo sanguine hoc facite.*] Et uetus & nouum per sanguinem dedicatur, quia sine morte firmum esse non potest testamentum. m ¶ *Quotienscunq; bibetis, in meam cõmemorationem.*] Ideo hoc saluator tradidit sacramentũ, ut per hoc semper cõmemoremus, quia pro nobis est mortuus. Nã & ideo cum accipimus à sacerdotibus, cõmonemur: quia corpus & sanguis est Christi, ut beneficijs eius non existamus ingrati. n ¶ *Quotienscunq; enim manducabitis panem, etc.*] Siue ipsi mysterio nunciatis, siue in cordibus uestris agnoscitis. o ¶ *Donec ueniat.*] Tam diu memoria opus est, donec ipse uenire dignetur. p ¶ *Itaq; quicunq; manducauerit panem hunc, & biberit calicem domini indigne.*] Sicut scri-
od. 20. d ptum est: Omnis mundus manducabit. Et iterum: Anima quæ manducauerit immunda, exterminabitur de
Matth. 5 populo suo. Et ipse dominus ait: Si ante altare recordatus fueris, quia habet frater tuus aliqd aduersum te,

esurit, alius autem ebrius est. Nũquid domos non habetis ad manducandũ & bibendũ? Aut ecclesiã dei contemnitis, & cõnfunditis eos qui non habẽt? Quid dicam uobis? Laudo uos, in hoc non laudo. Egò enim accepi à domino quod & tradidi uobis: quõniam dominus Iesus in qua nocte tradebatur: accepit panem, & gratias agens fregit, & dixit: Accipite & manducate, hòc est corpus meũ quod pro uobis tradetur. Hoc facite in meam cõmemorationẽ. Similiter & calicẽ postquã cœnauit, dicens: Hic calix nouum testamentũ est in meo sanguinẽ. Hoc facite quõtienscunq; bibetis, in meam cõmemorationem. Quõtienscunq; enim manducabitis panem hunc, & calicem bibetis, mortem domini annunciabitis, dônec ueniat. Itàq; quicunq; manducauerit panem hũc, & biberit calicem domini indigne, rêus erit corporis & sanguinis domini. Próbet autem seipsum homo, & sic de pane illo edat, & de calice bibat. Qui ènim manducat & bibit indigne, iudicium sibi manducat & bibit, non dijudicàns corpus domini: Ideò inter uos multi infirmi & imbecilles, & dormiunt multi. Quod si nosmetipsos dijudicaremus, non utiq; dijudicaremur. Dũm iudicamur autem à domino corripimur, ut non cúm hoc mundo damnemur. Itaq; fràtres mei cum conuenitis ad manducandum inuicem expectate. Si quis esurit, domi manducet, ut non in iudicium conueniatis. Cætera autem cum uenero, disponam.

Cap. XII

DE spiritualibus autem nólo uos ignorare fratres. Scitis

relinque munus tuũ ante altare, & uade recõciliari fra- C
tri tuo. Prius ergo perscrutanda est cõscientia, si in nullo nos reprehẽdit: & sic aut offerre aut cõmunicare debemus. Quidã sanè dicũt, quia non indignũ, sed indigne accipientẽ reuocet à sancto. Si ergo etiã dignus indigne accedens retrahitur, quanto magis indignus qui nõ potest accipere digne? Vnde oportet ociosum cessare à uitijs, ut sanctũ dñi corpus sancte percipiat. q ¶ *Reus erit corporis & sanguinis domini.*] Quia tanti mysterij sacramentũ pro uili despexerit. r ¶ *Probet autem seipsum homo, etc.*] Si in linteum, uel uas sordidũ, nõ illud mittere audet, quãto magis in corde pollu-
to, quam immundiciam deus super omnia execratur, & quæ sola iniuria eius est
corpori? Nã & Ioseph Marc. 15. d
ille iustus propterea sindone mũda inuolutũ in sepulchro nouo corpus dñi sepeliuit, præfigurans corpus dñi accepturos, tam mundã mentem
debere habere, q̃ nouam. s ¶ *Qui enim manducat & bibit indigne, etc.*] Dupliciter reus effectus, præsumptionis scilicet & peccati. t ¶ *Non dijudicans corpus domini.*] Nõ discernens à cibo cõmuni. u ¶ *Ideo inter uos, etc.*] Erat præsens correptio, & nunc est: sed quia multi talia patiuntur, putamus consuetudinis esse quod culpæ est. Tribus sanè causis infirmitates adueniunt corporales. Aut ex tentatione, sicut Iob & Tobiæ: aut ex peccato, sicut Asaph regi, & his qui in præsenti ab Apostolo arguuntur: aut ex aliqua intemperantia, ut Timotheo: & his qui iubent medicũ honorare. Huic tantũ causæ, humana potest succurrere medicina. Item significat Corinthios propter supradictũ peccatũ, ægrotatione & imbecillitate & morte à domino esse correptos. x ¶ *Dum iudicamur autem, à domino corripimur, etc.*] Correptio paterna est pietatis, ut pœniteamus, ne cum infidelibus mundi damnemur in æternum. y ¶ *Itaq; fratres mei cum conuenitis ad manducandum, inuicẽ expectate. etc.*] Quia nemo alium expectabat, ut cõmuniter offerretur. z ¶ *Vt non in iudicium conueniatis.*] Non in sanctificationem, sed ad iudicium conueniebant. a ¶ *Cætera aũt cum uenero disponam.*] Cætera de ipsius mysterij sacramento.

Caput XII

DE *spiritualibus autẽ.*] Incipit de spiritualibus sacramentis. Crescẽte fide, iam linguarũ gratia quam propter infideles acceperant, desinebat: hinc ergo plurimi cõtristati, adhuc etiam hanc gratiam habentibus inuidebant, omnibus donis hanc maiorem esse putantes. c ¶ *Nolo uos ignorare fratres.*] Nolo uos huius

Scitis âutem quoniam cum gentes essetis, ad simulacra muta prôut ducebamini euntes. Ideô notum uobis facio, quod nemo in spiritu dei loquens, dicit anathema Iesu. Et nêmo potest dicere: dominus Iesus, nisi in spiritu sanctô. Diuisiônes uerô gratiarum sunt, idem autem spiritus. Et diuisiones ministrationum sunt, idem autem dominus. Et diuisiones operationum sunt, idem uerô deus, qui operatur omnia in omnibus. Vnicuiq; âutem datur manifestatio spiritus ad utilitatem. Alij quidẽm per spiritum datur sermo sapientiæ. Alij autẽm sermo scientiæ secundum eundem spiritum. Alteri fides in eôdem spiritu, alij grâtia sanitatum in uno spiritu, alij ôperatio uirtutum, alij prophêtia, alij discretiô spirituum, alij genera linguarum, alij intêrpretatio sermonum. Hæc autẽm omnia operatur unus atq; idem spiritus, diuidês singulis prout uult. Sicut ênim corpus unũ est, & membra habet multa: omnia autẽ membra corporis quum sint multa, unum tamen corpus sunt: itâ & Christus. Etenim in unô spiritu omnes nos in unum corpus baptizati sumus, siue Iudæi, siue gentiles, siue serui, siue liberi: & ômnes in uno spiritu uocati sumus. Nam & côrpus non est unûm membrum, sed multa. Si dixêrit pes, quoniam nôn sum manus, nôn sum de corpore: num ideo non est de corpore? Et si dixerit auris, quoniã non sum oculus, non sum de corpore: num ideo non est de corpore? Si tôtum corpus oculus, ubi auditus? Si tôtum auditus, ubi odoratus? Nunc âutem posuit deus membra, unumquodq; eorum in corpore sicut uoluit. Quod

A mysterij nescire rationem. *a* ¶ *Scitis autẽ quoniam cum gentes essetis ad simulacra muta.*] Hoc est, irrationabiles, secundum

Psal. 134.d dum prophetam dicentem: Similes illis fiant qui faciunt ea, & omnes qui confidunt in eis. *b* ¶ *Prout ducebamini euntes.*] A magia uel aruspicibus idolorũ. *c* ¶ *Ideo notũ uobis facio, quod nemo in spiritu dei loquens, dicit anathema Iesu.*] Vtinam irrationabiles mobilesq; non sitis, cum religione enim & mores mutare debetis, & nosse uestræ fidei rationem. *d* ¶ *Et nemo potest dicere: dominus Iesus, nisi in spiritu sancto.*] Quomodo ergo operarios iniquitatis dominus cognoscet, si etiam uirtutes sint operati: & deus malis operibus denegator? Sed nemo potest in spiritu sancto dominum appellare, nisi qui cũ & uerbis & operibus confitetur. Item docet Corinthios, nisi in spiritu sancto, hoc est, in bonis operibus conuersantes, dominum Iesum dicant, eis prodesse non posse: sicut

B & ipse dominus in eu

Matth. 7.c angelio dicit: Non omnis qui dicit mihi, domine domine, introibit in regnum cœlorũ, sed qui facit uoluntatem patris mei. *e* ¶ *Diuisiones uerò gratiarum sunt.*] Hic uult ostendere gratiæ spiritus sancti diuisiones esse, non ipsius. Et quamuis hic locus propriè contra Macedonios faciat, qui spiritum sanctum negant esse deum. Dicendo enim semper idem, omnia se dicere de spiritu sancto declarat: Sed & paulopost ait: Hæc autem omnia cooperatur unus atq; idem spiritus: ut eum & deum & dominum demonstraret: Tamen contra Arianos non mediocre est argumentum: qui de hoc calumniari solent, quod primo pater, secundo filius, tertio spiritus sanctus nominatur. Hic enim istum ordinẽ permutauit. Item manifesta prædicatio est, unius deitatis atq; substantiæ patrem & filium & spiritum sanctũ esse, qui potestatem ut dominus & deus, singulis quibusq; ut uult gratiarum dona largitur. *f* ¶ *Vnicuiq; autem datur manifestatio spiritus ad utilitatem.*] Vt appareat illum spiritum sanctum accepisse. *g* ¶ *Alij quidem per spiritum datur sermo sapientiæ.*] Sapientiæ sermo est, sapienter & apte ac rationabiliter loqui, & posse differere, uel docere q*d* norit suoẽ. Qui ex dono habet sapientiã sine suo conatu loquitur & labore: & nemo illi sicut beato Stephano præualet contraire. Ad utilitatem, & incredulorum, ut credant, & credentes ut firmentur. *h* ¶ *Alij autem sermo scientiæ secundum eundem spiritum.*] Vt sciat legis mysteria explanare: uel ut præterita nouerit, & æstimet de futuris. *i* ¶ *Alteri fides in eodem spiritu.*] Hic fides, prodigia facienda, quæ montes transferat. Abusiue enim posuit rem pro C effectu. *k* ¶ *Alij gratia sanitatum in uno spiritu.*] Vt curet ægrotos. *l* ¶ *Alij operatio uirtutum.*] Opus uirtutis est, dæmonia eijcere, uel mortuos suscitare. *m* ¶ *Alij prophetia.*] Hoc est, ut futura prædicet. *n* ¶ *Alij discretio spirituũ, etc.*] Vt qualis uel quo spiritu ueniat uel loquatur, intelligat. *o* ¶ *Alij interpretatio sermonum.*] Alius interpretari poterat, quæ alius loqueretur. *p* ¶ *Hæc autẽ omnia, etc.*] Si omnia unus spiritus operatur, quare contristaris, quod aliam gratiam accepisti: & alium quasi maiorem partem inuaserit, æmularis: cũ hoc non in nostra, sed in donãtis sit positũ potestate. *q* ¶ *Diuidens singulis prout uult.*] Sic quoq; spiritũ domini dicit: dum non iussus sed uoluntarius operatur. *r* ¶ *Sicut enim corpus unũ est, etc.*] Per comparationem corporis, ostendit non naturam membrorũ sed officia esse diuersa: & neminem debere curare cuius sit officij, dũ omnes uno D eodemq; spiritu animentur. Sumit exemplũ ex humano corpore, ut doceat ita esse ecclesias in Christo unum corpus, sicut sunt membra in corpore hominis, ne aduersum alterum, alter infletur. *s* ¶ *Ita & Christus.*] Notandum quod Christus per corpus suum dicatur ecclesia. *t* ¶ *Etenim in uno spiritu, etc.*] Vt unum corpus efficiamur in Christo. Quorum ergo spiritualia & cœlestia cõmunia sunt, debent terrena & carnalia cõmuniter possidere, secundũ sententiam prophetæ: Nónne pater unus est omniũ? Item Malac. 2.b hic manifeste ostenditur: quoniã qui baptizant in nomine patris & filij & spiritus sancti, in una baptizantur substantia, quoniã trinitas deitatis non habet diuersitatem, dicente Apostolo: *u* ¶ *Et omnes, etc.*] Quasi potionati spiritu, quẽ accipiũt baptizati per manus impositionẽ. *x* ¶ *Nã & corpus.*] Reuertit ad exemplũ. *y* ¶ *Nõ est unũ membrũ, etc.*] Nõ potest totũ corpus, unũ officium agere, sed unũquodq; membrorũ id agit ad quod aptũ est. *z* ¶ *Si dixerit pes.*] Pes ecclesiæ dici potest, qui ad intercedendum egreditur. *a* ¶ *Quoniam, etc.*] Manus, est ille qui operatur. *b* ¶ *Non sum, etc.*] Dicebat enim non esse se de corpore, quia hanc quã alij acceperunt gratiã, non habebat. *c* ¶ *Si totum corpus, etc.*] Si omnes scientes, ubi sunt auditores? *d* ¶ *Si totũ auditus, etc.*] Si oẽs auditores, qs erit boni odoris mali'ue discretor, ut unum corpus efficiamur in Christo. *e* ¶ *Nũc autẽ, etc.*] Sicut in corpore aptè & ordinatè cõstituta sunt membra: ita & in ecclesia unusquisq; à deo ad id q*d* aptus est, ordinatur.

Quod

A a ¶ *Quod si essent omnia unum membrum.*] Si omnes unam gratiam haberent, reliqui ubi essent: nec corpus iam poterãt esse sed membra. b ¶ *Nunc aũt multa quidem membra, unum autem corpus.*] Hoc est, humanum: quod multa membra ostendit. c ¶ *Non potest autem oculus dicere manui, etc.*] Ideo inuicẽ indigemus, ut magis ac magis charitas cõfirmet. Nam si unus omnia haberet, aduersus cæteros inflaretur. d ¶ *Aut iterũ caput pedibus.*] Sacerdos est caput: infirmi pedes ecclesiæ. Si dixerit auricula, quæ sapiens auditor est: Nã auris inter cætera auferri dicitur à Iudæa per Esaiam prophetam: Non sum oculus, non sum ex corpore: non ideo non est de corpore. e *Nõ estis mihi necessarij.*] Oculus est qui intelligit, os ille qui docet uel loquitur linguis. f ¶ *Sed multo magis.*] Membra quæ spernimus in ecclesia, maioris utilitatis esse probantur: sicut in corpore sine manibus &

B pedibus uiuitur, sine intestinis omnino non uiuitur. g *Et quæ putamus ignobiliora mẽbra esse corporis.*] Non quo uere sint talia. h ¶ *His honorem abundantiorem circundamus.*] Cum cautius uestimẽtis & diligentius conteguntur. i *Et quæ inhonesta sunt nostra abundantiorem honestatem habent.*] Quæ per se pulchra sunt, nullius tegminis egent pulchritudine: ut est caput & manus. k ¶ *Sed deus temperauit corpus.*] Minoribus maiora dona concedens: ut qui honore minor erat, gratia abundaret. l *Vt non sit schisma in corpore.*] Vt pro inuicẽ solliciti simus, dum alterutro indigemus, ne quis sequatur, & grana & honore priuatum. m ¶ *Sed in idipsum pro inuicem sollicita sint membra.*] Sicut oculi uiam pedibus præuident, & manus pro toto corpore operantur, & omnia alterutrum membra deseruiunt. n ¶ *Et si quid patitur unum membrum.*] Si unum membrum dolet, totum corpus affligitur, & ad sanitatem eius membra omnia collaborant. o ¶ *Siue gloriatur unum membrum.*] Sicut ait Salo-

Prou. 14.b mon: Corde lætante, uultus floret. Nos aũt compassionem & congratulationẽ in contraria permutamus. p *Vos autem estis corpus Christi.*] Hoc est, ecclesia de carne eius, & de ossibus eius: sicut ad Ephesios ait. q ¶ *Et mẽbra de membro.*] Toti corpus: singuli, membra. r ¶ *Et quosdam quidem posuit deus.*] Modo ipsum uult membrorum ordinẽ demõstrare. s ¶ *In ecclesia primo apostolos.*]

Quod si essent omnia unum membrum, ubi corpus? Nunc autem multa quidem membra, unũ autẽ corpus. Non potest aũt oculus dicere manui, opera tua non indigeo, aũt iterũ caput pedibus, non estis mihi necessarij. Sed multo magis quæ uidentur membra corporis infirmiora esse, necessariora sunt. Et quæ putamus ignobiliora membra esse corporis, his honorem abundantiorem circundamus. Et quæ inhonesta sunt, abundantiorem honestatem habent. Honesta aũt nostra nullius egent. Sed deus tẽperauit corpus ei cui deerat, abundantiorem tribuendo honorẽ: ut non sit schisma in corpore, sed in idipsum pro inuicem sollicita sint membra. Et si quid patitur unũ membrũ, compatiũtur omnia membra, siue gloriatur unum membrũ, congaudent omnia membra. Vos autem estis corpus Christi, & membra de mẽbro. Et quosdã quidẽ posuit deus in ecclesia, primo apostolos, secundo prophetas, tertio doctores, deindẽ uirtutes, exinde gratias curationũ, opitulationes, gubernationes, genera linguarũ, interpretationes sermonum. Nunquid omnes apostoli? Nunquid omnes prophetę? Nunquid omnes doctores? Nunquid omnes uirtutes? Nunquid omnes gratiã habẽt curationũ? Nunquid omnes linguis loquuntur? Nunquid omnes interpretãtur? Aemulamini aũt charismata meliora. Et adhuc excellentiorem uiam uobis demonstro.

Cap. XIII

Si linguis hominum loquar & angelorum, charitatem autem non habeam, factus sum uelut æs sonans aut cymbalum tinniens. Et si habuero prophetiam, & nouerim mysteria omnia, & omnẽm scientiam, & si habuero omnẽm fidem, ita ut montes transferam, charitatem aũt nõ habuero, nihil sum. Et si distribuero in cibos pauperum

Non in synagoga, ne putemus eum de antiquis dixisse C prophetis: sicut erat Agabus: cæterom patriarchas quoque debuerat nominare. t ¶ *Secundo prophetas, etc.*] Prophetæ sunt, qui explanant obscura prophetarum, & qui homines exhortantur, sicut alibi dicit: Nam qui prophetat hominib. loquitur ad ædificationẽ, exhortationẽ, & consolationes. u ¶ *Deinde uirtutes, etc.*] Hic uirtutes, signa maiora significat. x ¶ *Opitulationes.*] Hoc est, adiutoria. Vnde Paulo in uisu dicitur à uiro Macedone: Veni adiuua nos. Act. 16.b y ¶ *Gubernationes, etc.*] Qui sciunt singulos, prout apti sunt gubernare. z ¶ *Nunquid omnes apostoli?*] Hoc est quod superius dixerat: Si essent unum membrũ, ubi corpus. a ¶ *Aemulamini autem charismata meliora.*] Hoc est, sectamini prophetas. b *Et adhuc excellentiorẽ.*] In Græco habet, supermodũ. c ¶ *Viã uobis demonstro.*] Charitatẽ per quam peruenitur ad deũ: Vult D nos magis illa quærere quę ex nobis sunt, quàm signa quæ non sunt in nostra potestate posita.

Cap. XIII

S ¶ *Si linguis, etc.*] Nõ solum omnium hominũ, sed etiã si quæ sunt angelorũ. e ¶ *Charitatem, etc.*] Quod non ex se, sed ab alio impulsum solum sonitum reddit, & delectat auditum. Charitas uero ex nobis est, & omnẽ possidet fructum. f ¶ *Et si habuero prophetiam, etc.*] Hic futura prædicare, mysteriorum cognitio est & omnium secretorum. Scientia uero, nosse omnia quæ fuerunt & sunt. Si ista omnia tam magna sine charitate nihil sunt: quato magis sine abstinentia, ieiunio, & his similibus: in quibus sibi plerique relicta charitate gloriantur. g ¶ *Et omnem scientiam.*] Et hic scientia magna: quia cum his computatur, etiam si minor sit charitate. h ¶ *Et si habuero.*] Hic intelligitur magna fides esse, quæ in euangelio grano sinapis comparatur: quæ non propter modicitatẽ, sed propter integritatẽ uel uigorẽ apposita est. Notandum sanẽ quod inter cætera etiã omnis fides quę mõtes transferat, sine charitate non prosit. i ¶ *Et si distribuero in cibos pauperum.*] Apostolus de summo charitatis bono tractans, magnis eam proculdubio rebus prætulisse credendus est: neque enim potuerunt rei summæ comparari non magnæ, quod ex ipsis speciebus agnoscitur. Nam linguis hominum loqui & angelorom, &

 habere

A habere prophetiā, & omnia mysteria nosse, omnemq́ sciētiam posidere, & habere omnē fidem, & ignibus se cremandum tradere, magna esse quis nesciat? His etiā mundi cōtēptus annectitur: qui si magnus non esset, nec rei summæ, id est charitati cōpararet, nec inter magna utiq; poneretur: quod illorū sententiā destruit qui renūciandum rebus sæculi certo tēpore, persecutione cogēte uolunt esse præceptū: ut et apostolis gloriam tollant, q non uoluntariè fecerint, sed inuiti, & nostri æui perfectos, uanos constituāt, qui rē alterius tēporis, frustra nunc uoluerunt exercere. Itē aliter: notandum q contēptus mundi, martyrio cōparet, contra eos qui illud de euangelio uarijs argumētis nitunt exoluere, ubi dicitur

Luc. 18.d ad diuitē: Vade, uēde omnia quæ habes, & da pauperibus. *a* *Et si tradidero corpus.*] Non propter deum, sed propter gloriam humanā. Vel certe si quis in ipso martyrio

B aduersum fratrē retineat iram, contēnens eū qui iussit nos maliciam proximi obliuisci, & in ipsa etiam morte præuaricator existens. *b* ¶ *Charitas patiens est.*] Semper bene uolens. Modo describit omnia mēbra & species charitatis. Parentes quia multū diligūt filios, eorū etiā libenter patiuntur iniurias. *c* *Charitas non æmulatur.*] Nemo illi quē uerè amat inuidet, cuiusuis eū esse conspiciat gloriæ uel honoris, sed omnem eius felicitatem, quasi suatu libenter amplectitur. *d* ¶ *Non est ambitiosa.*] Maior esse alijs non ambit, & super fratres non cupit dominari. *e* ¶ *Non quærit quæ sua sunt.*] Non quærit quod sibi tantum sit utile, sed quod multis. *f* ¶ *Nō irritatur.*] Non incitatur ad iurgia ab illo quem diligit. *g* ¶ *Non cogitat malum.*] Non solum non facit, sed ne cogitat quidem. *h* ¶ *Non gaudet super iniquitate.*] Contristatur si quem iniquum aliquid uel fecisse, uel passum esse conspexerit. *i* ¶ *Congaudet autem ueritati.*] Id est bonis operibus, uel fidei charitati. *k* ¶ *Omnia sperat, omnia sustinet.*] Suffert iniurias, satisfacienti credit, sperat eius emendationem, & donec corrigat patienter expectat. *l* ¶ *Charitas nunquam excidit.*] Hoc est, ipsa sola per manet in futuro. Aut certè quæ uera est non finitur. *m* ¶ *Siue prophetiæ euacuabuntur.*] Non omnia scimus, nec omnia prophetamus. Et ista ut in maius proficiamus, destruentur: per ista enim ad perfecta uenimus.

pauperū omnes facultates meas, & si tradidero corpus meum ita ut ardeam: charitatem autem non habuero, nihil mihi prodest. Charitàs patiens est, benigna est. Charitàs non æmulatur, non agit perperam, non inflatur: nōn est ambitiosa, nōn quærit quæ sua sunt: nōn irritatur, nōn cogitat malum, nōn gaudet super iniquitate: congàudet autem ueritati. Omnia suffert, omnia credit, omnià sperat, omnia sustinet. Charitàs nunquam excidit, siuè prophetiæ euacuabuntur, siue linguæ cessabūt, siue scientia destruetur. Ex parte enim cognoscimus, & ex parte prophetamus. Cûm autem uenerit quod perfectum est, euacuabitur quod ex parte est. Cûm essem paruulus, loquebar ut paruulus, sapiebam ut paruulus, cogitabam ut paruulus. Quando aûtem factus sum uir, euacuaui quæ erant paruuli. Videmûs nunc per specûlum in ænigmate, túnc autem facie ad faciem. Nûnc cognosco ex parte: tunc aût cognoscam sicut & cognitus sum. Nûnc autem manent fides, spes charitàs, tria hæc: maior autem horum est charitas.

Cap. XIIII

SEctàmini charitatem, æmûlamini spiritualia, magis autem prophetetis. Qui ênim loquitur lingua, non hominibus loquitur, sed deo. Nemo enim audit. Spiritûs autem loquitur mysteria. Nam qûi prophetat, hominibus loquitur ad ædificationem & exhortationem & consolationem. Qui loquitur lingua, semetipsum ædificat: qui autem prophetat, ecclesiam dei ædificat. Volo autêm omnes uos loqui linguis, magis autem prophetare. Nâm maior est qui prophetat q̃ qui loquitur linguis: nisi forte interpretetur, ut ecclesia ædificationem accipiat. Nunc autêm fratres si uenero ad uos, linguis loquês: quid uobis prodero, nisi uobis loquar: aut in reuelatione, aut in scientia, aut in prophetia, aut in doctrina.

Tamen

n ¶ *Cum autem uenerit quod perfectum est, euacuabitur quod ex parte est.*] Quod sanctis promissum est in futuro. C *o* ¶ *Cum essem paruulus, etc.*] Exemplo carnalis incrementi uult spiritualem demonstrare profectum. *p* ¶ *Quando factus sum uir.*] Exposuit qualiter euacuentur, quæ superius memorauit. *q* ¶ *Videmus nunc, etc.*] Quasi paruuli q non possunt serena cordis luce, perfectè lumen perspicere ueritatis. *r* ¶ *Per speculū in ænigmate.*] Id est, in præsentia. *t* ¶ *Nūc cognosco ex parte, tunc autem cognoscam sicut cognitus sum.*] Sicut me perfecte deus cognouit, & ego quæ sunt diuina cognoscam. *u* ¶ *Nunc autem manet fides.*] In præsenti tria hęc, in futuro sola dei charitas & angelorū & sanctorum omniū permanebit. Maius ergo est quod semper erit, q̃ quod aliquādo cessabit. Item in patre & filio & spiritu sancto fides stabilis est, additamento enim opus nō habet. Spem aūt eam manere dicit, quæ nō est eorum quæ uidemus. D Charitas uero ideo maior est omnibus, quia qui diligit & credit & sperat. *x* ¶ *Spes, charitas, etc.*] Omne quod speramus credimus, nō omne qđ credimus speramus.

Cap. XIIII

S*Ectamini charitatē.*] Omni conatu ipsam sequamini, quia in uestra est potestate. *z* ¶ *Aemulamini spiritualia, magis autem prophetetis.*] Et spiritualia dona æmulari uos ac quærere non prohibeo, sed ut magis proficiatis exhortor. *a* ¶ *Qui enim loquitur lingua, non hominibus loquitur.*] Nemo per auditum aurium de his quæ dicuntur accipit intellectum nisi deus, & qui interpretandi donum accepit, uel qui eiusdem est linguæ. *b* ¶ *Spiritus autem, &c.*] Iterum linguam significat. *c* ¶ *Nam qui prophetat, &c.*] Notandū quoniā prophetiā doctrinā dicit, exposuit quot modis intelligēda sit prophetia. Quicunq; hanc habet, propheta esse censendus est. *d* ¶ *Volo autem omnes uos loqui.*] Hoc quidem uolo, sed illud malo: hoc non prohibeo, illud exhortor. *e* ¶ *Nam maior est.*] Quia & hoc magnum opus est charitatis per quod multi proficiunt. *f* ¶ *Quàm qui loquitur linguis.*] Quod uos præcipuum existimatis. Nisi forte ut ecclesia ædificationē accipiat. Si interpretetur, æqualis esse poterit prophetanti. *g* ¶ *Nunc aūt fratres.*] Sub illis proponit exemplum: erit uobis sola admiratio nō profectus, nisi uobis aut interpreter & plana faciā legis

occûlta

Tamēn quæ ſine anima ſunt, uocem dantia: ſiue tibia ſiue cithara: niſi diſtinctionem ſonituum dederint: quomodo ſcietur id quod canitur, aut quod citharizatur? Etēnim ſi incertã uocem det tuba, quis parabit ſe ad bellum? Ita & uos per linguam niſi manifeſtum ſermonem dederitis: quomodo ſcietur id quod dicitur? Eritis ēnim in aera loquētes. Tam multa ut puta genera linguarum ſunt in hoc mundo: & nihil ſine uŏce eſt. Si ergŏ neſciero uirtutem uocis: ero ei cui loquar barbarus: & qui loquitur mihi, barbarus. Sic & uos quoniam æmulatores eſtis ſpirituũ ad ædificationem eccleſiæ quærite ut abundetis. Et ideo qui loquitur lingua, oret ut interpretetur. Nam ſi orem lingua, ſpiritus meus orat: mens autẽ mea ſine fructu eſt. Quid ergo? Orabo ſpiritu, orabo & mente. Pſallam ſpiritu, pſallam & mente. Cæterum ſi benedixeris ſpiritu, quis ſupplet locum idiotæ? quomodo dicet amen ſuper tuam benedictionem? Quoniam quid dicas, neſcit. Nam tu quidem bene gratias agis, ſed alter nõ ædificatur. Gratias ago deo meo quod omniũ ueſtrum lingua loquor. Sed in eccleſia uolo quinque uerba ſenſu meo loqui, ut & alios inſtruam, quàm decem milia uerborum in lingua. Fratres nolite pueri effici ſenſibus: ſed malicia paruuli eſtote, ſenſibus autem perfecti eſtote. In lege enim ſcriptum eſt: Quoniam in alijs linguis & in alijs labijs loquar populo huic, & nec ſic exaudiẽt me, dicit dominus. Itaque linguæ in ſignum ſunt, non fidelibus, ſed infidelibus: prophetiæ autem non infidelibus, ſed fidelibus. Si ergo cõueniat uniuerſa eccleſia in unũ, & omnes linguis loquantur, intrent autem idiotæ aut infideles, nónne dicẽt, quid inſanitis? Si autẽ omnes prophetent, intret autem quis infidelis uel idiota, conuincitur ab omnibus, dijudicatur ab omnibus. Occulta enim cordis eius manifeſta fiunt, & ita cadẽs in faciẽ adorabit deũ, pronũcians quod uere deus in uobis ſit. Quid ergo eſt fratres? Cũ cõuenitis, unuſquiſq; ueſtrũ pſalmũ habet, doctrinã habet, apocalypſim habet, linguam habet, interpreta-

A occulta quæ noui, aut prophetias expouã, aut uos moralibus doceam inſtitutis. *a* ¶ *Tamen ea quæ ſine anima ſunt.*] Cum hæc inanimantia niſi diſtinctionem habeãt non poſſunt reddere cantilenã, & ut ſuperflua reſpuuntur, quanto magis uobis qui ſpirituales eſtis, ſuauitas non aures debet mulcere, ſed mentes. *b* ¶ *Etenim ſi incertam.*] Si uox tubæ incerta fuerit, utrum ſolennitatis an belli ſit, nemo pugnabit: ita ergo & ueſter intelligẽdus eſt ſermo, ut poſſit ad ſpirituale prælium Chriſti milites præparare. *c* ¶ *Eritis enim in aera.*] Etiam ſi tam multa loquamini, ut genera ſunt linguarum: quid proderit cum omnia in aera ſoluantur, & nulli proficiant? *d* ¶ *Et nihil ſine uoce.*] Nihil ſine uoce linguam habens. *e* ¶ *Si ergo neſciero.*] Omnis ſermo qui non intelligitur, barbarus iudicatur. *f* ¶ *Et qui loquitur mihi, barbarus. Sic & uos quoniam.*] Quoniam ſpiritualia dona ſectamini, illa magis quærite
B quæ ædificent auditores. *g* ¶ *Et ideo qui loquitur lingua, oret ut interpretetur.*] Oratio hoc loco oris elocutio intelligitur. Sic ergo loquatur, ut gratiæ uerba quæ dicit, poſsint intelligi: ſiue oret, ut illi interpretandi gratia donetur. *h* ¶ *Nam & ſi orem lingua, ſpiritus meus orat.*] Hoc dicit: quoniam ſi quis incognitis alijs linguis loquatur, mens eius nõ ipſi efficit ſine fructu, ſed audienti: quicquid enim dicitur ignorat. Item ſi lingua dicam, non ego loquor, ſed ſpiritus qui in me eſt. Si autem ad orationem requiratur ſpiritus, ſermo non intelligendus eſt, qui nonnunquam mente alia cogitante precatur. *i* ¶ *Mens autem mea ſine fructu eſt.*] Qui non intelligo quod loquor. *k* ¶ *Orabo ſpiritu, etc.*] Qui enim interpretatur, neceſſe eſt ut ante intelligat quod alijs eſt dicturus. Item ſic eſt loquendum, ut alij intelligant. *l* ¶ *Cæterum ſi benedixeris ſpiritu.*] Benedicit omne quod uerè & ſecundum deum dicitur. *m* ¶ *Quis ſupplet locum idiotæ.*] Laicũ ſignificat qui nullo gradu eccleſiaſtico fungitur. Aliter: Inanitatem ſcientiæ in corde ignari quis implet? *n* ¶ *Quomodo dicit amen, &c.*] Quomodo tuæ perhibet benedictioni teſtimoniũ uel conſenſum.

o ¶ *Nam tu quidem bene gratias agis.*] Quod ſuperius dixerat, omni benedicas, hic ipſum exponit. *p* ¶ *Gratias ago deo, quod omnium ueſtrum linguis loquor.*] Ne putetis me hanc quoq; gratiam non habere, & uos ideo prohibere, & idcirco non loqui. *q* ¶ *Sed in eccleſia uolo.*] Sed malo perpauca ad profectum loqui, quàm multa quæ nulli proficiant. Quidam ſanè quærunt, quæ ſunt quinq; uerba: à quibus econtrario, quæ ſint decem milia eſt quærendũ. *r* ¶ *Vt alios inſtruam.*] Id eſt, proprio intellectu & ſimplici ratione. *s* ¶ *Fratres nolite.*] Scire debetis quamdiu futuræ ſunt linguæ, uel quare ſint datæ. *t* ¶ *Sed malicia paruuli eſtote.*] Malicia debetis paruuli eſſe, non ſenſu: ſimul oſtendit neminem niſi paruulum malicia, ſenſu eſſe perfectum. Quia in maliuolam animam non introibit ſpiritus ſapientiæ. Sap. 1.a *u* ¶ *In lege ſcriptum eſt, &c.*] Etiam hoc ſignum dabo ut per ſanctos meos inuſitato ſermone loquar, & nec ſic eloquentem intelligent. D *x* ¶ *Itaq; linguæ in ſignũ ſunt, &c.*] Hic oſtenditur creſcente fide, ſigna ceſſaſſe, quando infidelium cauſa danda eſſe prædicebatur. *y* ¶ *Sed infidelibus, etc.*] Vt eius ſaltem admiratione mouerentur. *z* ¶ *Prophetiæ autem nõ infidelibus, &c.*] Maior eſt ergo & utilior quæ fidelibus prodeſt, & ſemper eſt opus. *a* ¶ *Si ergo conueniat.*] Hoc eſt, ſi fieri poteſt ut concederet uobis qui oẽs hoc uultis. *b* ¶ *Intret & idiota.*] Idiotæ nuper credẽtes dicunt hoc loco. *c* ¶ *Nonne dicẽt.*] Sicut Iudæi de apoſtolis dixerũt: Hi pleni ſunt muſto. Act. 2.b Aliter: ſicut initio apoſtoli quãdo acceperũt ſpiritũ ſanctũ uiſi ſunt quaſi ebrij. *d* ¶ *Si autẽ omnes prophetẽt.*] Quando eius pulſatur conſcientia per doctrinam. *e* ¶ *Et ita cadens in faciem adorabit, &c.*] Sicut Nabuchodonoſor adorauit Danielem: Verè deus ueſter ipſe eſt deus: Dan. 2.c poſtquam ſomniũ quod oblitus fuerat & interpretationem eius audiſſet. *f* ¶ *Quid eſt ergo fratres.*] Quid ergo eſt faciendum, uel quid definiemus eſſe tenendũ. *g* ¶ *Cum conuenitis, &c.*] Hoc eſt, intelligit pſalmum. *h* ¶ *Apocalypſim habet, linguam habet, &c.*] Reuelationem aliquam myſteriorum, quod intelligitur reuelatio.

Omnia

interpretationem habet: omnia ad ædificationem fiant. siue lingua quis loquitur secundum duos, aut ut multũ tres, & per partes & unus interpretetur. Si autem nõ fuerit interpres, taceat in ecclesia, sibi autẽ loquatur & deo. Prophetæ autem duo aut tres dicant, & cæteri dijudicẽt. Quod si alij reuelatum fuerit sedenti, prior taceat. Potestis enim omnes per singulos prophetare, ut omnes discant & omnes exhortentur. Et spiritus prophetarũ prophetis subiectus est. Non est enim dissensionis deus, sed pacis: sicut & in omnibus ecclesijs sanctorũ doceo. Mulieres in ecclesijs taceant. Non enim permittitur eis loqui, sed subditas esse: sicut & lex dicit. Si quid autem uolunt discere, domi uiros suos interrogent. Turpe est enĩ mulieri loqui in ecclesia. An à uobis uerbum dei processit, aut in uos solos peruenit? Si quis uidet propheta esse, aut spiritualis, cognoscat quæ scribo uobis, quia domini sunt mandata. Si quis autem ignorat, ignorabitur. Itaq; fratres æmulamini prophetare, & loqui linguis nolite prohibere. Omnia autem honeste et secundũ ordinem fiant in uobis.

Caput XV

NOtum autem uobis facio fratres euangeliũ quod prædicaui uobis, quod & accepistis, in quo statis, per quod & saluamini: qua ratione prædicauerim uobis, si tenetis, nisi frustra credidistis. Tradidi enim uobis in primis quod & accepi: quoniã Christus mortuus est pro peccatis nostris secundum scripturas: & quia sepultus est, & quia resurrexit tertia die secundum scripturas, & quia uisus est Cephæ, & post hoc undecim. Deinde uisus est plus quàm quingentis fratribus simul: ex quibus multi manent usq; adhuc: quidam aũt dormierunt.

Deinde

A a ¶ *Omnia ad ædificationem fiant.*] Nihil fit in uobis quod non uos alterutrum ædificet. b ¶ *Siue linguis quis loquitur secundum duos.*] Hoc est uicissim prophetãtes dicant, & unus paulatim interpretur. c ¶ *Si autem non fuerit interpres.*] Sua consciẽtia & dei teneat eum gratiã hanc habere. d *Prophetæ autem duo aut tres dicant.*] Nõ stantibus, sed prophetis sedentibus. e ¶ *Et spiritus prophetarum.*] Siue gratia spiritus alteri prophetæ consensit ut alterutrũ sibi cedant: siue spiritũ humilitatis & charitatis debent habere prophetę. Quia deus qui in ipsis est, nõ est deus dissensionis neque superbiæ. Itẽ hoc ait: quia in quo est spiritus prophetiæ, ipse alijs prophetis per societatem gratiæ subiectus est: in qua nõ æmulatur alterũ prophetare cum ei fuerit reuelatũ. f ¶ *Sicut & in omnibus.*] Sic est ubiq; ne noui aliquid me uobis imperare putetis. g ¶ *Mulieres.*] Quia contra ordinem est naturæ uel
B legis, ut in conuentu uirorum fœminæ loquantur. Quæritur ergo quomodo alibi dicat, mulieres docere prudentiã & castitatẽ debere. Sed hoc in sexu suo: sed & hic designat locũ, ubi taceãt, alibi eis permisit, sicut & lex dicit. h ¶ *Si quid autem uolunt discere.*] Quia & uir prius factus est, & Sara dominum uocabat Abraham. i ¶ *Domi uiros suos interrogent.*] Ne uidereñ eas etiã discere uetuisse, domi illas hoc quod publicè nõ decebat, facere debere præcepit. k ¶ *An à uobis sermo dei processit, &c.*] Nunquid doctrina Christi aut ex uobis est, aut apud uos remãsit. De scientia similiter est dicendum. l ¶ *Si quis uidetur propheta.*] Hoc probatis uerum prophetam, si ista cognouerit domini mãdata esse quæ dico: si quis autem ignorat hæc, ignorabitur & à nobis, & à domino dicente eis: qui se in eius nomine prophetasse dicebant, nescio uos. m ¶ *Itaque fratres æmulamini prophetare, & loqui linguis nolite prohibere.*] Illud sectamini, hoc prohibere nolite. n ¶ *Omnia autem honeste & secundum ordinem fiant, & cætera.* Nihil peruerso ordine, aut per contentionem, uel inanem gloriam faciatis.

Caput XV

NOtum autem uobis.] Incipit causa resurrectionis. Inter cætera, quidam Corinthiorũ etiam resurrectionẽ carnis ausi fuerant ex ueteris scientiæ præsumptione negare: qui hic ab Apostolo arguuntur. p ¶ *Quod & accepistis.*] Ne illi hoc non credidisse uiderentur: uel omnes creditũ respuisse. q ¶ *In quo statis.*] C
In cuius doctrina statis, & per quod salutẽ speratis, & in præsenti de diuersis infirmitatibus sæpe saluamini. r ¶ *Qua ratione prædicauerim.*] Tota ratio prædicationis nostræ hæc est, ut resurrectionem credatis: hoc est enim primum omniũ qui Christo deseruiũt: alioquin superfluus omnis labor est orationũ ieiuniorumq; quẽ in hac uita patimini, cum uobis hic prospera uel aduersa cum infidelibus esse cõmunia uideantur: sicut & ipsi solent pagani proponere: qd ab illis amplius habemus, & uerum est: Si horum laborũ præmium in uita alia nõ habemus, peiores illis sumus: qa illi uel in præsenti uoluptatum & luxurię consolationẽ habere uidentur. s ¶ *Si tenetis.*] Si fidei uestrę & laboris præmiũ nõ speratis, superfluũ hæc credidistis. t ¶ *Tradidi enim uobis.*] In primordio siue maxime. u ¶ *Quod & accepi.*]
Vel à lege, uel à prioribus, siue per reuelationem Christi. D
x ¶ *Quoniam Christus mortuus est.*] Posset quidẽ apostolis prædicantibus & multa uirtutũ signa facientibus haberi fides, esse ipsum Christum quẽ euangelizant: sed ut maiore beatus Apostolus autoritate firmaret hunc esse Christũ saluatorem mundi, quem Moyses & prophetæ annunciauerunt: ideo secundum scripturas prædictum esse commemorat: sicut inter cætera Esaias propheta dicit: Sicut ouis ad occisionem ducitur, & quasi agnus coram tondente se obmutescit. Item infra idem propheta: Et dabit impios pro sepultura, & diuitem pro morte sua. Similiter Osee propheta, tertia die resurrectionẽ Christi futuram annunciat, dicens: Viuificabit nos post duos dies, in die tertia suscitabit nos, & uiuemus in conspectu eius. y ¶ *Et quia resurrexit tertia die secundum scripturas.*] Sicut Osee dicit: Viuificabit nos in biduo, & die tertia resurgemus. z ¶ *Et quia uisus est Cephæ.*] Quod in euangelio dicitur: Apparuit Simoni. a ¶ *Et post hæc undecim.*] Iterum Petro & reliquis decem. b ¶ *Deinde uisus est plus quàm quingentis fratribus simul: ex quibus multi manent usq; adhuc.*] Vides quia in euangelio non omnes scriptę sunt uisiones nisi quæ sufficerẽt ad fidem. Hic aũt quoniam de apostolis dixerat, etiã hoc addidit, ne apostoli tanquã inimici eius putarentur esse mentiti. Et ut maior fides multitudini testium haberetur: etiam multi uiuere dicunẽ, qui possint interrogati dicere quæ uiderunt.

Esa. 53.c
Osee. 6.d
Luc. 24.

Deinde

A Deinde ůiſus eſt Iacobo: deinde apŏſtolis omnibus. Nŏuiſsime autem omnium tanquàm abortiuo ůiſus eſt & mihi. Ego ĕnim ſum minimus apoſtolorum, qui nŏn ſum dignus uocari Apoſtolus, quoniã perſecutus ſum eccleſiam dei. Grătia autem dei ſum id quod ſum, & gratia eius in me uacua non fuit, ſed abundăntius illis omnibus laboraui. Non ego autem, ſed gratia dei mecum. Siŭe enim ego, ſiue illi, ſic prædicauimus & ſic credidiſtis. Si autĕm Chriſtus prædicatur quod reſurrexit à mortuis: quŏmodo quidam dicunt in uobis, quoniam reſurrectio mortuorum non eſt? Si autem reſurrectio mortuorum nõ eſt, nĕq; Chriſtus reſurrexit. Si autĕm Chriſtus non reſurrexit: inanis eſt prædicatio noſtra: inanis eſt & fides ueſtra. Inuĕnimur autem & falſi teſtes dei: quoniam teſtimonium diximus aduerſus Deum, quod ſuſcitauerit Chriſtum, quem non ſuſcitauit, ſi mortui non reſurgunt. Nam ſi mórtui non reſúrgunt, neq; Chriſtus reſurrexit. Quod ſi Chriſtús non reſurrexit uana eſt fides ueſtra. Adhuc enim eſtis in peccatis ueſtris. Ergŏ & qui dormierunt in Chriſto, perierũt. C Si in hăc uita tantum in Chriſto ſperantes ſumus: miſerabiliores ſumus omnibus hominibus. Nunc ăutem Chriſtus reſurrexit à mortuis prímitiæ dŏrmientium: quoniam qŭidem per hominẽ mors, & per hominem reſurrectio mortuorum. Et ſicut in Adam omnĕs moriuntur, ita & in Chriſto omnes uiuificabuntur. Vnŭſquiſq; autem in ſuo ordine, primitiæ Chriſtus: deinde hi qui ſunt Chriſti: qui in aduĕtu eius crediderũt: Deinde finis: cũ trădiderit regnũ deo & patri, cũ euăcuauerit omnem D

A a ¶ *Deinde uiſus eſt Iacobo.*] Iacobo ſeorſum apparuit. b ¶ *Deinde apoſtolis omnibus.*] Siue iterum, ſiue apoſtolis quos extra duodecim ad prædicandum miſit. c ¶ *Nouiſsime autem omnium.*] Ne putarent eum audita potius quàm uiſa narrare. d ¶ *Tanquam omnium abortiuo.*] De cuius uita deſperatum eſt. e ¶ *Viſus eſt mihi.*] In uia ſcilicet uel in templo. f ¶ *Ego enim ſum minimus apoſtolorum.*] Minimus tẽpore nõ labore. g ¶ *Qui non ſum dignus, etc.*] Fili peccaſti, ne adijcias iterũ ſed & de priſtinis deprecare. Vnde & per Eſaiam dominus dicit: Ego ſum q deleo iniqtates tuas, & non memorabor, tu autẽ memorare. Melius eſt enim dimiſſa recordari peccata, quàm deiẽta obliuiſci. h ¶ *Gratia dei ſum, etc.*] Nõ fuit ſine fructu, ſicut ille q talentum domini defodit in terram. i ¶ *Sed abundantius illis omnibus laboraui.*] Quia illis diutius. k ¶ *Nõ ego autem, etc.*] Non ex me, ſed gratia dei. nec ſe ſine gratia dicit in B euangelio laboraſſe, ne contra illud quod ſuperius dixerat ſibi aliquid dare uideretur: nec gratiã ſine ſe, ut liberũ ſeruaret arbitrium. l ¶ *Sine enim ego, etc.*] Vnde igitur & nos ſic prædicauimus & uos ſimiliter credidiſtis: quia Chriſtus idcirco ſurrexit primus, ut uiam reſurrectionis aperiret: hoc illis commemorat, ut illi quod conſequens eſt negare non poſſint. m ¶ *Si autem, etc.*] Quæ conſequentia rationis. Iã enim hoc ipſum reſurrectio eſt quod Chriſtus à mortuis reſurrexit. n ¶ *Quomodo, etc.*] Alterum ex altero pendet: aut utrunq; negare aut utrunq; neceſſe eſt confiteri. o ¶ *Neq; Chriſtus reſurrexit.*] Cæterum rei non futuræ exemplum dare non debuit. p ¶ *Si autem Chriſtus non reſurrexit, inanis non eſt prædicatio noſtra, etc.*] Ergo & nos ſine cauſa hæc prædicauimus ſi uere non reſurrexit, & uos in illum fruſtra credidiſtis. Quidam hæretici animæ reſurrectionem uolunt aſſignare, non carnis, ſed reſurgere non dicitur niſi quod cecidit & reſurgit: ergo neq; anima morte cecidit, neque ſemper iacuit corpus: alioquin ſurgere magis quàm reſurgere diceretur. q ¶ *Inuenimur autem & falſi teſtes dei, etc.*] Nõ ſolum uani ſed etiam falſi contra deum inuenimur extitiſſe: ſi quidem mortui non reſurgunt. r ¶ *Nam ſi mortui, etc.*] Sed quoniam de illo nemo dubitat, & de nobis nemo dubitet. s ¶ *Quod ſi Chriſtus non reſurrexit, etc.*] Si mentitus eſt ſe poſt triduum reſurrecturum, mentitus eſt etiam ſe peccata dimittere. Aut ita: omnes in reſurrectione eius baptizamur ut noſtra peccata diluantur. Si ergo non reſurrexit, nec nobis remiſſa ſunt peccata. t ¶ *Ergo & qui dormierunt, etc.*] Maxime de his dicit, qui pro Chriſto ſunt mortui: ſine cauſa enim hanc uitam perdiderũt ſi aliam non habebunt. u ¶ *Si in hac uita tantum, etc.*] Illi enim uel in præſenti gloriantur: nos autem hic tribulationes quotidie ſuſtinemus. x ¶ *Nunc autem Chriſtus, etc.*] Quod apud omnes eſt certum: quia in primis probatũ eſt. y ¶ *Primitiæ dormientium.*] Quia primus in incorruptione ſurrexit. Si ergo caput reſurrexit, neceſſe eſt etiam ut cætera membra ſequantur. z ¶ *Quoniam quidem, etc.*] Sicut per Adam mors intrauit, quia primus ipſe eſt mortuus: ita per Chriſtũ reſurrectio, quia primus reſurrexit. Et ſicut ille morientium forma eſt, ita & iſte reſurgentium. Aliter: ſpem reſurrectionis uolens oſtendere hoc dicit: ſicut in Adã mortales ſumus: ſic & in Chriſto immortales erimus. a ¶ *Et ſicut in Adam, etc.*] Omnes quidem reſurgẽt, D ſed ſoli hi uiuificabũtur in Chriſto, qui Chriſti merebuntur copulari corpore. Itẽ de communi morte & de communi reſurrectione dicit. b ¶ *Vnuſquiſq; autem, etc.*] Tẽporis uel honoris. c ¶ *Primitiæ, etc.*] Tunc erit finis omnium cladam mortis, cum uniuerſi reſurgent. d ¶ *Cum tra. etc.*] Regnum ſcilicet humani generis, ſecundum Petri epiſtolam & Apocalypſim Ioannis, patri tradendũ aſſerit eſſe per filium: ut ibi regnet deus per gloriam, ubi per uitia diabolus ante regnabat. Deo & patri. Deo ſecundum humanitatem, patri ſecundũ deitatem. Hoc loco calumniari ſolent Ariani dicentes minorem eſſe filiũ. Si enim tradet, inquiunt, patri regnum, ipſe utiq; iam regnare deſinet. Quibus primo dicendum eſt: quia hic non de trinitatis ſubſtantia, ſed de reſurrectione tractabat, quam Chriſti reſurrectione confirmat. Ergo ſecundũ ſubſtantiã eius loquitur qui à mortuis reſurrexit. Si tamen ideo Chriſtus non regnabit: quia regnũ traditurus eſt patri: ergo nec pater regnarat anteq̃ ei tradat̃ à filio. Si autẽ pater non tunc primũ regnauit, quamuis tũc ſuſcipiat regnũ, nec filius illud quãuis tunc tradere uideat̃ amittit. Aliter. In hoc deo patri Chriſtus regnũ tradit: quoniam nemo poteſt ad patrẽ uenire niſi crediderit in Chriſto, ſicut ipſe in euangelio dicit: Nemo uenit ad patrem niſi per me. e ¶ *Cum euacu. etc.*] Euacuatis peccatis, euacuabunt̃ à nobis oẽs contrariæ poteſtates: ab eo quod nobis ſe ſeqoẽtib. principat̃ poteſtate qua nos uicẽrant. Virtus eñ eorũ noſtra peccata ſunt.

¶ Oportet

Eccl. 12.a — Eſa. 43.d — Matt. 25.c — Ioan. 14.a

omnem principatum & potestatem & uirtutem. Oportet autem illum regnare, donec ponat omnes inimicos sub pedibus eius. Nouissima autem inimica destruetur mors. Omnia enim subiecit sub pedibus eius. Cum autem dicat, omnia subiecta sunt ei, sine dubio præter eum qui subiecit ei omnia. Cum autem subiecta fuerint illi omnia: tunc & ipse filius subiectus erit illi qui subiecit sibi omnia: ut sit deus omnia in omnibus. Alioquin quid facient qui baptizantur pro mortuis? Si omnino mortui non resurgunt: ut quid & baptizantur pro illis? Vt quid & nos periclitamur omni hora. Quotidie morior, per uestram gloriam fratres quam habeo in Christo Iesu domino nostro. Si secundum hominem ad bestias pugnaui Ephesi: quid mihi prodest, si mortui non resurgunt? Manducemus & bibamus, cras enim moriemur. Nolite seduci. Corrumpunt mores bonos colloquia praua. Euigilate iusti, & nolite peccare. Ignorantiam enim dei quidam habent. Ad reuerentiam uobis loquor. Sed dicet aliquis: Quomodo resurgent mortui?

Quali

A a ¶ *Oportet enim illum regnare donec ponat.*] Cum omnibus scilicet suis. Donec, non semper finem significat: sicut est illud: Ego deus uester donec senescatis, & cætera talia. Aliter: Oportet, inquit, regnare omnibus Christum, donec inimicos & in se incredulos subijciat sibi & patri. Non est autem una subiectio: nam iustos ad se fide & credulitate uenientes subijcit. Infideles autem & impios destruens, subiugabit æterno supplicio deputandos. b ¶ *Omnes inimicos sub pedibus eius.*] Quando alij uoluntate, alij erunt necessitate subiecti. c ¶ *Nouissima autem inimica destruetur mors.*] Diabolus qui in Apocalypsi peccatum & mors appellatur: quia autor est peccati & mortis. d ¶ *Præter eum qui subiecit omnia.*] Caute Apostolus dicit filio qui deo patri subiecit omnia, cuncta esse subiecta: ne & ipsum simul cum omnibus quæ subiecta sunt, credamus esse subiectum: quoniam à dextris patris sedet, æquali potestate cum patre

B iudicaturus. e ¶ *Cum autem subiecta fuerint illi omnia.*] Hic quoque Ariani ita calumniantur, ut dicant, quia post resurrectionem omnium & finem erit filius patri subiectus, ut minor scilicet maiori. Quibus respondendum est: Subiectionem non semper ad diminutionem honoris pertinere, sed etiam ad charitatis officium: maxime cum & spiritus prophetarum prophetis dicatur esse subiectus:

Luc. 2. g ut non sit deus ibi dissensionis sed pacis. Et ipse dominus Ioseph ac Mariæ describitur fuisse subiectus. Multi sanè de hoc capitulo diuersa senserunt. Nam quidam dicunt, sicut in suis esurientibus esurit uel cibatur, ita & in ecclesia quæ est corpus eius ipse subijcitur. Alij aiunt quod ipsa humana natura quam induit, in gratiarum actionem semper sit subiecta diuinitati. Multi etiam alia & diuersa dicunt, quæ inserere & enumerare, prolixum est. f ¶ *Vt sit deus omnia in omnibus.*] Tunc deus omnia in omnibus erit, cum euacuata morte, & omni malicia uel errore destructo, solus regnabit in cunctis. g ¶ *Alioquin quid facient, etc.*] Quicunque baptizati sumus in Christo, in morte ipsius baptizati sumus: id est, iam quasi commortui cum illo sumus. Quid ergo prodest nos huic mundo mori, si contemptum uoluptatum uita non sequitur æterna? Item hoc est quod dicit: quia non solum propter remissionem peccatorum baptizantur, sed & propter resurrectionem carnis nostræ. Carnem autem nostram mortuam appellat, quoniam hac morte anima non moritur. Vnde increpando ait: Aut quid facient qui baptizantur pro mortuis, si omnino mortui non resurgunt, id est, quid baptizari opus est carnem, si non resurgat? h ¶ *Si omnino mortui non resurgunt, ut quid & baptizantur pro illis? Vt quid & nos, etc.*] Si nihil esset in futuro, non eramus tam stulti, ut tantas tribulationes pro illis pateremur. i ¶ *Quotidie morior.*] Semper paratus ad mortem, & quotidie expecto me pro uestra gloria moriturum. k ¶ *Per gloriam uestram fratres, etc.*] Per, non semper significatio iuramenti est. Nam si dicam, per puerum misi, C non statim per puerum iurasse recte putabor. l ¶ *Quam habeo in Christo Iesu domino nostro.*] Ego habeo mercedem laborum in uobis: etiam si uos proficere nolueritis. m ¶ *Si secundum hominem ad bestias pugnaui Ephesi, quid mihi prodest.*] Si nihil remunerationis à deo pro hoc certamine spero, quare pugnaui, ut hominibus forte placerem? Aliter: Hic bestias eos commemorat qui Ephesi seditionem aduersus eum mouerant popularem propter Dianæ idolum, cuius culturam prædicatione apostolica destruebat. Quod autem manifeste constet, bestias cum quibus pugnauit Apostolus, aduersarios homines debere intelligi: idem in alia epistola memorat, dicens: Et liberatus sum 2. Tim. 4. de ore leonis. In quo ostendit se sæuitiam Neronis euasisse, quando prima uice Romam uinctus deductus est. Dicens uero, quid mi- 1. Cor. 15. hi prodest, si mortui non resurgunt? illorum dogma destruit, qui dicunt ante corpora animas in cœlo factas, D actum quendam propriæ conuersationis habuisse. Aliter: Multa dicuntur in epistolis, quæ in actibus non continentur, & multa in actibus, quæ in epistolis non scribuntur. Per allegoriam autem bestiæ possunt intelligi aduersariæ potestates: sicut ait in psalmo: Ne tradas bestijs animas confitentes tibi: ad quas hic dicit se pugnasse. n ¶ *Manducemus & bibamus.*] Increpat exemplo prophetæ gulæ deditos, desperatione futurorum, cuius rei crimen negatur eis tenerum quoadusque moriantur. o ¶ *Nolite seduci.*] Ab his qui talia loquuntur. p ¶ *Corrumpunt mores bonos colloquia praua.*] Ne dicerent, ergo tales nos iudicas qui facile seducamur? non, inquit, de uobis timeo, sed de illorum conuersatione formido: sed quomodo mala colloquia bonos mores corrumpunt, ita è contrario bona colloquia malos mores ædificant. r ¶ *Ignorantiam enim.*] Ignorant uirtutem dei, qui eum putant suscitare non posse, potentiam eius ex sola imbecillitate censentes. s ¶ *Ad reuerentiam.*] Vt erubescatis uos his sermonibus tanquam adhuc paruulos erudiri. t ¶ *Sed dicet.*] Ipse sibi ex contradicentium persona proponit. Aliter: Præclarum hoc loco Apostolus de resurrectione carnis, frumentorum sumit exemplum: quorum semen cum nudum seratur, non ita ut terræ mandatur renascitur, sed sicut in principio secundum ordinem unicuique seminum quale corpus deus esse præcepit, & quemadmodum iussit terram producere ordinatione sua, durat & permanet: ita & unicuique hominum carnem quam unicuique initio nascendi specialiter tribuit, in resurrectione restituet. Dicendo autem, dat illi corpus sicut uoluit & non sicut uult, ostendit à principio constitutionem dei immutabilem permanere. u ¶ *Quomodo resurgent mortui.*] Multi solent proponere utrum debilia corpora ut sunt defuncta resurgant. Quibus respondendum est, in resurrectione non debilitatis uitium, sed

integritatem

A integritatem reparari naturæ. Nunquam enim tam debile est corpus quàm cum fuerit in puluerem resolutũ. Qui ergo creditur totum reddere cur ex parte reparare dubitetur: hoc est, uerbi gratia, cur non reddat oculos qui totum restituet corpus. a ¶ *Insipiens tu quod seminas, etc.*] Qui etiam naturalibus exemplis edoceri debueras, adhuc diuinis promissionibus infidelis existis. b ¶ *Et quod seminas non corpus, etc.*] Sicut de grano resurgit fœcundior cum granis arista: ita & corruptibile corpus in gloria resurgit cum augmento. c ¶ *Deus autem dat illi corpus prout uoluit.*] Sicut ab initio disposuit, ut omnia semina cum putruerint in amplius reformentur. d ¶ *Et unicuiq; seminum propriũ corpus.*] Attẽde quia proprium corpus dixerit non alienum. e ¶ *Non omnis caro eadem caro, etc.*] Cuius iussu in principio terra, tãta & tam diuersa corpora animata quæ non acceperat dedit,

B quid mirum si eius iussu hominem restituat quem accepit? f ¶ *Alia uolucrum, etc.*] Similiter & de aquis intellige quæ tantam diuersitatem uolucrũ & piscium ediderunt. g ¶ *Et corpora cœlestia, etc.*] Qui talia fecit

hominem, ut uiuificaret. q ¶ *Factus est primus homo Adam in animam uiuentem, nouissimus Adam, etc.*] Notãdum quod cum duos Adam dicit, eiusdem naturæ utrosq; demonstrat. Quod contra Manichæos & Apollinaristas facit: qui negant à dei uerbo perfectum hominem esse susceptum. r ¶ *Sed nõ prius quod spirituale est, sed quod animale, etc. Primus homo de terra terrenus, etc.*] Cœlestis dicitur, quia nõ humanæ fragilitatis ritu, sed diuinæ maiestatis nutu & conceptus est & enixus: nam usq; adeo naturam nostram habuit, ut secundus Adam dicatur & homo. Aliter. Hic primũ & secundum hominem, iuxta operam terrestrem & cœlestẽ dicit: Nam & Christus secundum carnem, ex nostra massa fuit. s ¶ *Et qualis cœlestis, tales & cœlestes.*] Si ideo ut hæretici uolunt, nostri generis assumptus homo nõ fuerit, quia cœlestis dicitur: ergo nec isti naturæ nostræ sunt, qui cœlestes appellantur. Si uero de his nemo dubitat, nec de illis est ambigendum. t ¶ *Igitur sicut portauimus imaginem, etc.*] Peccator, Adę imaginem portat: iustus uero imaginem Christi. Ergo sicut portauimus ueterem hominẽ an- D

Quali autem corpore uenient? Insipiens, tu quod seminas nõ uiuificatur, nisi prius moriatur. Et quid seminas? Non corpus quod futurum est seminas, sed nudum granum, utputa, tritici, aut alicuius cæterorum. Deus autem dat illi corpus sicut uult, et unicuiq; seminum proprium corpus. Nõn omnis caro eadem caro, sed alia hominũ, alia pecorum, alia uolucrum, alia autem piscium. Et corpora cœlestia & corpora terrestria. Sed alia quidem cœlestium gloria, alia autem terrestrium. Alia claritas solis: alia claritas lunæ, & alia claritas stellarũ. Stella enim à stella differt in claritate, sic & resurrectio mortuorũ. Seminatur in corruptione: surget in incorruptione. Seminatur in ignobilitate, surget in gloria. Seminatur in infirmitate: surget in uirtute. Seminatur corpus animale, surget corpus spirituale. Si est corpus animale, est & spirituale: sicut scriptũ est. Factus est primus homo Adam in animam uiuentẽ: nouissimus Adam in spiritũ uiuificantẽ. Sed non prius quod spirituale est, sed quod animale est: deinde quod spirituale. Primus homo de terra terrenus, secundus homo de cœlo cœlestis. Qualis terrenus: tales & terreni: Et qualis cœlestis: tales & cœlestes. Igitur sicut portauimus imaginẽ terreni: portemus & imaginẽ cœlestis. Hoc autẽ dico fratres: quia caro & sanguis regnũ dei possidere non possũt, neq; corruptio incorruptelã possidebit. Ecce mysteriũ uobis dico. Omnes quidẽ resurgemus: sed non omnes immutabimur. In momento, in ictu oculi, in nouissima tuba. Canet enim tuba, & mortui

corpora elementorum, cur non possit exiguum corpus humanum reficere? h ¶ *Sed alia quidem cœlestium, etc.*] Tota comparationis huius diuersitas ad hoc facit, ut credas unum genus reparare facile posse qui tanta fecit ex nihilo. i ¶ *Stella enim à stella differt in claritate, etc.*] Stellarum diuersitati, iustorum differentiam comparat: quos gradus uirtutum in gloria, non peccata faciente esse diuersos. Nam peccatorum diuersitas in cœlo nõ erit sed in pœna. k ¶ *Seminatur in corruptione.*] Vt nec febres iam nec cætera corruptibilitatis genera patiantur. Aliter. Sanctis & peccatoribus resurrectio carnis communis est: sed sanctorum corpora æterna gloria uestientur cum incorruptione & immortalitate. l ¶ *Seminatur in ignobilitate.*] Quid tam ignobile quàm cadauer? m ¶ *Surget in gloria.*] In gloria splendoris ut sol. n ¶ *Seminatur in infirmitate.*] Imbecillitatis humanæ. o ¶ *Surget in uirtute.*] In uirtute æternitatis. p ¶ *Seminatur corpus, etc.*] Hic animale est corpus, quia non semper habet spiritum sanctum. Tunc uero semper manebit in sanctis. Item seminatur corpus animale, surgit corpus spirituale. Aliter. Animale corpus dicit quod conditum terræ corrumpitur. Spirituale uero quod incorruptum resurgit, ut possit aera penetrare festinans ad cœlos. Primus Adam ad hoc factus est, tantum ut uiueret. Nouissimus Adam, id ast Christus, ideo suscepit

te baptismum, ita post baptismum portemus nouum. u ¶ *Hoc autem dico fratres, etc.*] Frequenter scriptura carnem pro operibus nominat carnis, ut ibi: Vos autem in carne non estis, sed in spiritu. Aliter. Caro sicut est, regnum dei non possidebit, nisi immortalitate uestita. x ¶ *Ecce mysterium, etc.*] Obscuritatem significat nominando mysteriũ. y ¶ *Omnes quidem, etc.*] Omnes homines resurgent: sed soli qui regnaturi sunt in gloria, mutabũtur. Siue ita, resurgemus omnes qui in aduentu Christi mortui inueniemur. Non omnes immutabunt qui in corpore sint reperti, quia sancti soli beatitudinis gloriã consequent. Aliter in quibusdã Græcis codicib. habetur. Omnes enim dormiemus: non omnes immutabimur. In alijs aũt: Omnes enim nõ dormiemus: omnes aũt immutabimur, quod quadrat magis ad sensum Apostoli: quia hic sermo non de omnib. generaliter dicitur, sed de solis sanctis. z ¶ *In momento, in ictu oculi.*] Per ictũ oculi, nimiã breuitatẽ uult significare momenti, ut quanta sit dei potẽtia ex resurrectionis celeritate cognoscas. a ¶ *In nouissima tuba, etc.*] Nouissima tuba, nouissimus aduentus intelligit Christi: mortui aũt uel peccatores intelligẽdi sunt: qui etiã uiuentes mortui esse dicunt ut ad pœnã aut immortales aut absq; aliqua mẽbrorũ diminutione resurgãt: uel certe simpliciter oẽs mortuos resurgere dicit. & solos sanctos cũ his qui uiui iusti in

A uenti fuerint in gloriam immutari. a ¶ *Oportet enim corruptibile hoc.*] Necesse est fieri quod promissum est. b ¶ *Induere incorruptelã, etc.*] Est quod induit, & est similiter indumentum. c ¶ *Cum autem mortale hoc, etc. Absorpta est mors in uictoria.*] Vt euacuatis causis mortis per diuinam uictoriam, sibi absorpta non appareat. d ¶ *Vbi est mors uictoria tua? Vbi est mors stimulus?*] Propheta ex persona iustorum loquitur insultãtium morti. e ¶ *Stimulus autem mortis peccatum est.*] Sagittæ mortis peccatum, per quod animæ iugulant. f ¶ *Virtus uero peccati lex.*] Dum fortius & maius fit per scientiam peccatum. g ¶ *Deo autem gratias qui dedit nobis uictoriam, etc.*] Victoriam illius peccati in quo lex per carnalem nostram uoluntatem fuerat infirmata, quã Christus cruce & exemplo destruxit. h ¶ *Itaq; fratres mei dilecti.*] Reddita resurrectionis ratione de qua hæsitabant: hortatur eos in dei opere
B permanere iam certos de retributione futura. i ¶ *Stabiles estote & immobiles abundantes in opere domini, etc.*] Nemo uos de gradu spei futuræ ultra permoueat.

CAP. XVI

DE *collectis autem quæ fiunt in sanctos, sicut ordinaui ecclesijs Galatiæ: ita & uos facite.*] De sumptibus dicit, qui per singulas ecclesias collecti, Hierosolymã sanctis pauperibus mittebantur. l ¶ *Per unã sabbati.*] Vna sabbati dominica dies est: sicut in euangelio dicitur, dominum una sabbati surrexisse. m ¶ *Vnusquisq; uestrum apud se reponat, recondens quod ei, etc.*] Vt paulatim reseruantes, non una hora grauari se putent: ut hilares datores diligãtur à deo. n ¶ *Dum autem præsens fuero, etc. Veniam autem ad uos cum Macedoniam pertransiero, etc.*] Quia ita se agunt Macedones, ut non sit necesse mihi apud eos diutius demorari: apud uos autem necesse est ut maneam uel hyemem.

mortui resurgent incorrupti, & nos immutabimur. Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptionẽ, & mortale hoc induere immortalitatem. Cum autem mortale hoc induerit immortalitatem, tunc fiet sermo qui scriptus est: Absorpta est mors in uictoria. Vbi est mors uictoria tua? Vbi est mors stimulus tuus? Stimulus autem mortis peccatum est: uirtus uero peccati lex. Deo autem gratias qui dedit nobis uictoriam per dominum nostrum Iesum Christum. Itaq; fratres mei dilecti, stabiles estote & immobiles: abundantes in omni opere domini, semper scientes quod labor uester non est inanis in domino.

Cap. XVI

DE collectis autem quæ fiunt in sanctos: sicut ordinaui in ecclesijs Galatiæ: ita & uos facite per unam sabbati. Vnusquisq; uestrum apud se reponat, recondẽs quod ei bene placuerit, ut non cum uenero tunc collectæ fiant. Cum autem præsens fuero, quos probaueritis per epistolas, hos mittam perferre gratiam uestram in Hierusalem. Quod si dignum fuerit ut ego eam, mecũ ibunt. Veniam autem ad uos, cum Macedoniam pertransiero. Nam Macedoniã pertransibo. Apud uos aũt forsitã manebo: uel etiã hyemabo: ut uos me deducatis quocunq; iero. Nolo enim uos modo in trãsitu uidere. Spero enĩ me aliquãtulũ tẽporis manere apud uos: si dominus permiserit. Permanebo aũt Ephesi usq; ad pentecosten. Ostium enim mihi apertũ est magnũ & euidens, & aduersarij multi. Si autẽ uenerit Timotheus, uidete ut sine timore sit apud uos. Opus enim domini operatur, sicut & ego. Ne quis ergo illum spernat. Deducite autẽ illum in pace, ut ueniat ad me. Expecto enim illum cum fratribus. De Apollo autem fratre uobis notũ facio, quoniam multũ rogaui eum, ut ueniret ad uos cum fratribus, & utiq; non fuit uoluntas eius, ut nunc ueniret. Veniet autẽ cum ei uacuũ fuerit. Vigilate, state in fide, uiriliter agite & confortamini, omnia enim uestra in charitate fiant. Obsecro autẽ uos fratres, nostis domũ Stephanæ & Fortunati & Achaici: quoniam sunt primitiæ Achaiæ, & in ministeriũ sanctorũ ordinauerunt seipsos, ut & uos subditi sitis eiusmodi, & omni cooperanti & laboranti. Gaudeo autẽ in præsentia Stephanæ & Fortunati & Achaici, quoniã id quod uobis deerat, ipsi suppleuerunt. Refecerunt enim & meũ spiritũ & uestrum. Cognoscite ergo qui eiusmodi sunt. Salutant uos ecclesiæ Asiæ

Multa enim sunt quæ corrigantur in uobis: sicut medicus ibi moram habet, ubi plures ægrotant. C a ¶ *Permanebo autem Ephesi usq; ad pentecosten: ostium enim mihi, etc.*] Ideo ibi permanebo, quia cum mihi euidens datus sit aditus prædicandi, sunt plurimi qui resistant. p ¶ *Si autem uenerit Timotheus, uidete ut sine timore sit, etc.*] Sine tribulationis formidine, uel etiam uestri contemptu. q ¶ *Deducite autẽ illum in pace ut ueniat ad me. Expecto enim illum cum fratrib.*] Nihil admittentes, quod ad animæ eius faciat læsionem. r ¶ *De Apollo autem fratre uobis notum facio quoniam multum rogaui eum ut ueniret ad uos cum fratribus, & utiq; non fuit uoluntas, ut nunc ueniret. Veniet autem cum ei uacuum, etc.*] Vigilate mentis oculis ad diaboli astutias præcauendas. State, quia stantibus difficile somnus obrepit. s ¶ *Viriliter agite.*] Muliebris enim omnis inconstantia & uarietas indicatur. t ¶ *Et confortamini, omnia enim uestra in charitate fiant.*] D Vt sit in uestra uirtute profectus, omnia nõ inanis gloriæ causa, sed charitatis gratia facere festinate. u ¶ *Obsecro autem uos fratres, nostis domum Stephanæ & Fortunati & Achaici quoniam sunt primitiæ Achaiæ & in ministerium sanctorũ ordinauerunt seipsos: ut & uos subditi sitis eiusmodi & omni cooperanti, etc.*] Quia præsentes sunt apud uos, & in illis magnum potestis habere profectum. Siue quia mihi uenerunt pro uobis ministrare officium charitatis. x ¶ *Refecerunt enim & meum spiritum & uestrum.*] Meum spiritum charitate pro uobis, uestrũ pro mea lætitia, refecerunt. y ¶ *Cognoscite ergo qui eiusmodi sunt.*] Vnde & alibi ait: Co- Phil. 3.d gnoscite eos qui ita ambulant, ut habetis formam nostram. Hos cognoscite, honorate cognoscentes eorum studium uel laborem. z ¶ *Salutant uos ecclesiæ Asiæ. Salutant uos in domino multum Aquila, etc.*] Domesticam congregationem fraternitatis

A nitatis, ecclesiam nominauit. a ¶ *Salutatio mea manu Pauli. Si quis non amat dominum nostrum Iesum Christũ sit anathema.*] Sicut illis qui eum amant redemptio uenturus est Christus: Ita & qui eum non amant anathema sit, id est ut illos abominetur & perdat. q ¶ *Maranatha.*] Magis Syrum est quàm Hebræum, tametsi ex cõfinio utrarumq; linguarum aliquid Hebræum sonet. Et interpretatur dominus noster uenit.

Asiæ. Salutant uos in domino multum Aquila & Prisca: cum domestica sua ecclesia, apud quos & hospitor. Salutant uos omnes fratres. Salutate inuicem in osculo sancto. Salutatio mea, manu Pauli. Si quis non amat dominum nostrum Iesum Christũ, sit anathema Maranatha. Grâtia domini nostri Iesu Christi uobiscum. Châritas mea cum omnibus uobis in Christô Iesu. Amén.

c ¶ *Gratia domini uobiscum.*] Propriæ manus consueta C subscriptio. d ¶ *Charitas mea cum omnibus uobis.*] Vt quomodo uos ego diligo, ita & in Christo inuicem diligatis. e ¶ *In Christo Iesu.*] Non secundum seculi charitatem. f ¶ *Amen.*] Confirmatio est benedictionis hic sermo, sicut superius ipse demonstrat: quomodo inquiens, dicit amen super tuam benedictionem.

COMMENTARIA IN SECVNDAM epistolam ad Corinthios.

P*Aulus apostolus Iesu Christi.*] Queritur cur in omnibus epistolis contra usum epistolarum, primum suum nomen ponat, quàm eorum ad quos literæ destinantur. Sed hoc ex autoritate apostolici ordinis, quia minoribus scripsit: ut etiam seculi iudices solent ad eos quos regont, scripta dirigere. Per uoluntatem dei, id est non hominum uolũtate. Simul uult ostẽdere non sine uoluntate patris se missum à Christo. B h ¶ *Et Timotheus frater, etc.*] Non dixit Paulus & Timotheus, quia non ambo apostoli. ad Philippenses uero ubi nõ erat tanta autoritas necessaria, serui ambo ponũtur. i ¶ *Cum omnibus sanctis qui, etc.*] Hic sancti possunt accipi sacerdotes, qui in prima ponuntur inuocantes dominum, & ad Philippenses cum episcopis & diaconis. Ideo autem postea nominantur, ne parum intelligentes, eos prætermissos esse putarent. Cum sint

SECVNDA EPISTOLA AD CORINTHIOS.

PAulus apôstolus Iesu Christi, per uoluntatem dei, & Timothêus frater ecclesiæ dei quæ est Corinthi, cũ ômnibus sanctis qui sunt in uniuersa Achaia. Grâtia uobis et pax à deo patre nostro & dño Iesu Christo. Bênedictus deus & pater dñi nostri Iesu Christi pater misericordiarũ, & deus totius consolâtionis, qui cõsolatur nos in omni tribulatiône nostra, ut pôssimus & ipsi consolari eos qui in omni pressura sunt per exhortationem qua exhortamur & ipsi à deo. Quoniãm sicut abundant pasiones Christi in nobis: itâ & per Christũ abundat cõsolatio nostra. Siuè aũt tribulamur pro uestra exhortatione & salute: siue cõsolamur pro uestra cõsolatione: siue exhortamur pro uestra exhortatione & salute, quę ôperatur tolerantiã earundẽ pasionũ quas & nos patimur: ut spes nostra firma sit pro uobis. Sciẽntes qm̃ sicut socij pasionũ estis: sic eritis & consolationis: nõ ẽnim uolumus ignorare uos fratres de tribulatione nostra quę facta est in Asia: qm̃ suprâ modũ grauati sumus supra uirtutẽ: itâ ut tæderet nos etiã uiuere. Sẽd ipsi in nobismetipsis responsum mortis habuimus: ut nõ simus fidẽtes in nobis: sẽd in deo

hortationem qua ipsi à deo consolamur agnoscamus quod deus timentium se neminem derelinquat, & multo magis in futuro remuneret, quos etiam in præsenti non deserit. p ¶ *Quoniam sicut abundant pasiones Christi in nobis.*] Id est, pro nomine Christi. q ¶ *Ita & per Christum abũdat cõsolatio nostra.*] Vt Petrus est de carcere liberatus, & Paulus uisione domini & uoce confirmatus in templo. r ¶ *Siue autem tribulamur pro uestra exhortatione & salute.*] Quia uos ad salutem hortamur: uel ut uobis exemplum tolerantiæ præbeamus. s ¶ *Quæ operatur sufferentiam earundem pasionum quas & nos patimur: ut spes nostra firma sit pro nobis.*] Id est ideo liberamur ut ipsa re confirmemini non pertimescere passiões, uel ut uós hortẽmur patienter ferre illa quæ ad præsentem consolationem pertinent & futuram. t ¶ *Scientes quoniam sicut socij pasionum estis, simul & consolationũ eritis.*] Id est, hęc est spes nostra firma pro uobis. D a ¶ *Non enim uolumus uos ignorare fratres de tribulatione nostra quæ facta est in Asia.*] Narrat suas passiones, ut illi se ad illarum comparationem parua pati cognoscant, maxime cum illi talia patiantur, qui uice Christi fuerant destinati. Sicut si quis discipulus doleat super iniuria sua, cum audierit magistrum maiora perpessum, consolatione accepta dolere desinit. x ¶ *Quoniam supra modum grauati sumus.*] Supra uirtutem grauati pondere passionum. y ¶ *Ita ut tæderet nos uiuere, etc.*] Ita ut mori omni desiderio cuperemus. z ¶ *Sed ipsi in nobis responsum mortis habuimus ut non simus fidentes in nobis, etc.*] Hoc est in nostra prudentia uel cautela. a ¶ *Sed in deo qui suscitauit mortuos, etc.*] Ipsa mors docuit nos, omne humanum auxilium defecisse, & ab illo solo sperandum esse remédium, cui etiam possibile est mortuos suscitare.

in ecclesia comprehensi Achaiæ, cuius est metropolis Corinthus. k ¶ *Gratia uobis & pax à deo patre, etc.*] Hæc est solita salutatio. Hic gratias agit deo gaudens se ideo consolari ut ipse alios consoletur. l ¶ *Benedictus deus pater domini nostri Iesu pater, etc.*] Quia ex ipso est omnis misericordia. m ¶ *Et deus totius consolationis, qui cõsolatur nos.*] Id est perfectæ consolationis, quia non est minus tribulatione solatium. n ¶ *In omni tribulatione nostra.*] Id est, non in aliquibus, sed in omnibus. o ¶ *Vt possimus & ipsi consolari eos qui in omni pressura sunt: per exhortationem qua exhortamur & ipsi à deo.*] Id est propterea liberamur, ut & nos alios consolari & de tristitia liberare possimus. Aut ita formam dat nobis alios consolandi, ut per ex-

in deo qui suscitat mortuos: qui de tantis periculis nos eripuit & eruit, in quem speramus: quoniam & adhuc eripiet, adiuuantibus & uobis in oratione pro nobis: ut ex multarũ personis facierũ eius quæ in nobis est donationis, per multos gratiæ agantur pro nobis. Nam gloria nostra hæc est, testimoniũ conscientiæ nostræ. Quod in simplicitate cordis & synceritate dei, & non in sapientia carnali, sed in gratia dei conuersati sumus in hoc mũdo: abundantius autẽ ad uos. Non enim alia scribimus uobis quàm quæ legistis & cognouistis. Spero autẽ quod usq; in finẽ cognoscetis: sicut & cognouistis nos ex parte, quia gloria uestra sumus sicut & uos nostra: in diẽ domini nostri Iesu Christi. Et hac confidentia uolui prius uenire ad uos, ut secũdã gratiã haberetis, & per uos trãsirẽ in Macedoniã, & iterũ à Macedonia uenirẽ ad uos, & à uobis deduci in Iudæam. Cùm ergo hoc uoluissem: nunquid leuitate usus sum? Aut quæ cogito secundũ carnẽ cogito, ut sit apud me est & non est? Fidelis aũt deus, quia sermo noster qui fuit apud uos, non est in illo, est & non, sed est in illo est. Dei enim filius Iesus Christus qui in uobis per nos prædicatus est: per me & Siluanum & Timotheũ, non fuit in illo est & nõ, sed est in illo fuit. Quotquot enim promissiones dei sunt in illo est. Ideo & per ipsum dicimus amen deo ad gloriam nostram. Qui autem confirmat nos uobiscum in Christo, & qui unxit nos deus & qui signauit nos, dedit pignus spiritus in cordibus nostris. Ego autem testem deum inuoco in animam meam, quod parcens uobis non ueni ultra Corinthum, nõn quia dominamur fidei uestræ, sed adiutores sumus gaudij uestri. Nam fide statis.

Cap. II

STatui autem hoc ipsum apud me, ne iterum in tristitia uenirem ad uos. Si enim ego contristo uos, & quis

A a ¶ *Qui de tantis periculis eripuit nos & eruit adhuc in quem speramus, quoniam liberabit nos.*] Scit se adhuc multa passurum qui sperat se liberandum. b ¶ *Adiuuantibus uobis.*] Nisi laborans non dicitur ab alio iuuari. c ¶ *Per orationem pro nobis.*] Multum ualet oratio totius ecclesiæ quæ Petrum de carcere liberauit. d ¶ *Vt ex multarum personis facierum eius quæ in nobis est donationis per multos gratiæ agantur deo pro nobis.*] Id est ut ex multorum conuentu pro eo quod uobis donamur, domino gratiæ referantur: uel quia multis donati sumus, plures conuertentes, per nos gratiã agunt. e ¶ *Nã gloria nostra hæc est.*] Ideo in ipsis passionibus gloriamur quoniam conscientia nos minime reprehendit, eo quod gloriæ uel lucri causa docere uideamur. f ¶ *Testimonium conscientiæ nostræ.*] Id est beati mundo corde, quoniam ipsi deum uidebunt. g ¶ *Quod in simplicitate & synceritate dei non est.*] Quomodo

B deus simplex est & syncerus. h ¶ *Non in sapientia carnali sed in gratia dei conuersati sumus in mundo.*] Hoc non subdole uel astute docentes, ut sapientia carnalis quæ mercede distrahitur: sed gratis, sicut à deo accepimus, uel dei solius causa docemus. i ¶ *Abundantius autem ad uos.*] A quibus nec uictum qui nobis iure debetur accepimus. k ¶ *Non enim alia scribimus uobis.*] Non confundor, quia uos nostis certum esse quod dico. l ¶ *Quàm quæ legistis & cognouistis.*] Id est, quæ legistis in epistola, cognouistis in conscientia. m ¶ *Spero autem quod usq; in finem cognoscetis.*] Id est, certus sum meum propositũ non mutari. n ¶ *Sicut & cognouistis ex parte nos.*] Quia nondum finis est, cum autem uenerit ex integro cognoscetis. o ¶ *Quia gloria uestra nos sumus sicut & uos nostra.*] Sic gloriantur discipuli de bono doctore, quomodo & magister in bonis discipulis gloriatur. p ¶ *In die domini nostri Iesu Christi.*] Quando & ueri magistri & boni discipuli probabuntur. q ¶ *Et hac confidentia, etc.*] Id est, quod nihil aliud uestrum quæsiui quàm salutem. r ¶ *Vt secundam gratiam haberetis, etc.*] Quia primam in primo habuistis aduentu: uel ut gratiam secundam præsentiæ meæ post literas haberetis. s ¶ *Cum ergo hoc uoluissem, etc.*] Quia promissum non impleuerat, ne leuitatis accusaretur se excusat. t ¶ *Aut quæ cogito secundum carnem cogito.*] Id est, secundum carnalem uoluntatem. carnale enim est aliquem nulla maiore causa existente non facere quæ promisit. u ¶ *Vt sit apud me est & non.*] Ideo non cogito secundum carnem ut non mendax uel duplex inueniar. x ¶ *Fidelis autem deus.*] Ita & nos per quos ipse loquitur, dum eum imitamur non sumus infideles. y ¶ *Quia sermo noster qui fuit apud nos etc.*] Nulla in eo ambiguitas, nec nos uobis sumus aliquando mentiti. z ¶ *Dei enim filius Iesus, etc.*] Quare cum promisisset ire se ad centurionis puerum non perrexit? Sed affuit spirituali gratia qui non affuit præsentia corporali. Sed est in illo fuit id est immutabilis ueritas, ut ad Moysen dicit. Qui est misit me. Exod. 3.d Ille enim uere est, qui semper idem est. a ¶ *Quotquot enim promissiones dei sunt, etc.*] Omnis ueritas promissionis in Christo est: quæ per nos ad dei gloriam prædicatur. b ¶ *Qui autem confirmat nos uobiscũ in Christo.*] Gratia & doctrina. Et quia dixerat per nos, modo ostendit deum totum facere, qui in eis ista omnia operatus est. c ¶ *Et qui unxit nos deus.*] Spiritu sancto uel chrismate. d ¶ *Et qui signauit nos.*] Illud signatur, quod aliquid intrinsecus cõtinet preciosum. e ¶ *Et dedit pignus spiritus, etc.*] Id est pro arra, spiritus gratiam: omnis autem arra pro magnitudine precij dari solet. Quantum ergo precium est, cuius tanta est arra? f ¶ *Ego autem testem inuoco.*] Reddit causam non impleti promissi, hoc non suæ leuitati, sed illorum infirmitati asserit deputandum. g ¶ *In animam meam.*] Cuius secreta solus agnoscit. h ¶ *Quod parcens uobis, etc.*] Ne in uobis acrius uindicarem. i ¶ *Non quia dominamur fidei uestræ, etc.*] Non quod ideo crederetis ut uobis dominemur, sicut in lege sacerdotes, & ideo uos terremus, sed omnia ad uestram facimus emendationem, ut hic in conscientia & in perpetuo gaudeatis, ne ipsa libertate usi fueritis in peius. k ¶ *Nã fide statis.*] Fide non lege, id est credendo Christo stare cœpistis. C D

CAPVT II

STatui autem hoc ipsum apud me, etc.*] Cogitaui uel disposui, ne in tristitia secundo uenirẽ. Qui cum primum credidistis, apud uos in gaudio fui. m ¶ *Si enim etc.*] Propterea id facio ut possim gaudere de uobis.

¶ Nisi

quis est qui me lætificet, nisi qui cõtristatur ex me? Et hoc ipsum scripsi uobis, ut non cum uenero tristitiam super tristitiam habeam, de quibus oportuerat me gaudere, confidens in omnibus uobis, quia meum gaudiũ omnium uestrum est. Nam ex multa tribulatione & angustia cordis scripsi uobis per multas lachrymas: nõn ut contristemini, sed ut sciatis quam charitatem habeam abundantius in uobis. Si quis autem contristauit me, nõ me contristauit: sed ex parte ut non onerem omnes uos. Sufficit illi qui eiusmodi est obiurgatio hæc quæ fit à pluribus: ita ut econtrario magis donetis & consolemini, nẽ forte abundantiori tristitia absorbeatur, qui eiusmodi est. Propter quod obsecro uos, ut confirmetis in illum charitatem. Ideo enim & scripsi uobis ut cognoscam experimentum uestrum an in omnibus obedientes sitis. Cui autem aliquid donatis, & ego. Nam & ego quod donaui: si quid donaui propter uos in personã Christi, ut nõn circunueniamur à satana. Non enim ignoramus cogitationes eius. Cum uenissem autem Troadem propter euangelium Christi, & ostium mihi apertum esset in domino, non habui requiem spiritui meo, eo quod non inuenerim Titum fratrem meum. Sed ualefaciens eis, profectus sum in Macedoniã. Deo autem gratias qui semper triumphat nos in Christo Iesu: & odorem noticiæ suæ manifestat per nos in omni loco: quia Christi bõnus odor sumus deo in his qui salui fiunt, & in his qui pereunt. Alijs quidẽ odor mortis in mortẽ, alijs autẽ odor uitæ in uitam. Et ad hæc quis tam idoneus? Nõn enim sumus sicut plurimi adulterantes uerbum dei: sed ex synceritate sicut ex deo coràm deo in Christo loquimur.

Incipimus

A a ¶ *Nisi qui contristatur ex me.*] Qui enim contristatur, intelligit se peccasse: sicut æger qui dolorem sentit, potest percipere sanitatem, & ad medici læticiam pertinere. b ¶ *Et hoc ipsum scripsi uobis.*] Modo enim ideo scribo uel ante scripsi, ut literis emendati, præsentem me gaudere faciatis. c ¶ *Vt non cũ uenero tristitiam super tristitiam habeam.*] Tristitiam habeo quia peccastis: quæ magis augebitur, si uos nõ perfecte uidero emẽdasse. d ¶ *De quibus oportuerat me gaudere.*] De quibus semper gaudere debueram, uel de emendatione gratulari. e ¶ *Confidens in omnibus uobis: etc.*] Id est, confido uos intelligere, quia tunc sit uerum gaudium uestrũ si ego gaudeam. Siue confido quod me taliter diligatis, ut meum gaudium uestrũ esse dicatis. f ¶ *Scripsi uobis per multas lachrymas.*] Primam epistolam qua uos corripui, & hinc intelligendum quàm fuerit de salute omnium sollicitus. g ¶ *Non ut cõ-*
B *tristemini: etc.*] Non ideo commemoro ut iterum cõtristemini: sed ut sciatis me omnia in charitate fecisse. h ¶ *Abundantius in uobis.*] Ex maiori sollicitudine, abundantiorẽ cognoscite charitatẽ. i ¶ *Si quis autem contristauit.*] Quia per illius peccatum uos etiam correpti, amplius profecistis. Siue qui me emendauit, non me penitus contristauit. k ¶ *Sed ex parte.*] Id est, ex ea solum parte qua nocuit sibi, dum illi necesse est pœnitere. l ¶ *Vt non onerem omnes uos.*] Ideo scribo eum recipi, ut non oneremini si per uestram duritiam desperauerit de salute. m ¶ *Sufficit illi qui, etc.*] Non de illo solum dicit qui paternum polluit thorum, sed de omni peccante: nam multos illic peccasse, epistola prima demonstrat. n ¶ *Ita ut econtrario, etc.*] Vt contra obiurgationem donetis ueniam. o ¶ *Et con-*
Ezech. 18.f *solemini.*] Verbis prophetiæ dicentis: Nolo mortem
& 33.c peccatoris. Et, iniquus quacunque die fuerit conuersus non memorabuntur peccata eius. p ¶ *Ne forte abundantiore, etc.*] Ne forte per desperationem indulgentiæ absorbeatur gurgite uitiorum, & à diabolo persuasus, ad infidelitatis & blasphemiæ maiora præcipitia deducatur. q ¶ *Propter quod obsecro uos, etc.*] Qua perfecte recognoscat se ueniam consecutum. r ¶ *Ideo enim & scripsi, etc.*] Vt uideam si quomodo obaudistis in uindicando, ita obaudiatis in indulgendo. Obedientia enim illa uera & perfecta est, quæ in nullo contemnit. s ¶ *Cui autem aliquid donatis, & ego.*] Sicut uobiscum uindicaui:

ita & dono uobiscum. t ¶ *Nam & ego quod donaui.*] Nõ C
in mea persona, sed in Christi qui dixit: Quæcunque sol- Matth. 16.c
ueritis in terra, erunt & in coelo soluta. u ¶ *Si quid donaui propter uos.*] Ne uos grauemini uel contristemini. x ¶ *In persona Christi.*] Quia uice fungimur Christi. y ¶ *Vt nõ circumueniamur, etc.*] Nec enim eius ignoramus uersutias: Idem similiter circumuenit per nimiam duritiam peccatores, ut pereant desperando: quomodo nimia remissione minime corrigendo. Vnde Salomon ait: Non decli- Prou. 4.d
nes in dexteram neque sinistram. Quamuis ergo tota epistola cõtra Nouatum sit, tamen hic euidentissime ostenditur à diabolo circũuentos pœnitentiam denegare: cuius ista uersutia est: ut sub specie iustitiæ fallat incautos. z ¶ *Cum uenissem autem Troadem, etc.*] Modo illis uult probare, quanto amplius eos diligat: quorum causa tantum sollicitus est ut cum essent illi omnia prosperata, nullam re- D
quiẽ habuerit, quia Titum quem ad eos uidendos miserat, nõ inuenit, timens iam, ne minime eos correxisset, quia nondum ei quicquam renunciauerat Titus. a ¶ *Sed uale faciens, etc.*] Cito inde egressus sum: quamuis occasionẽ habuerim prędicandi. b ¶ *In Macedoniam.*] Per quam à uobis Titus erat utique rediturus. Vicinior est enim Macedonia Achaiæ quàm Troadæ: denique cum ibi esset, dicit Titum postea aduenisse. c ¶ *Deo autem, etc.*] Triumphare facit nos per Christũ, uel in nobis ipse triumphat. d ¶ *Et odorem, etc.*] Odor notitiæ dei, per doctrinam manifestatẽ & signa. Odor autẽ ideo dicitur, quia sentitur potius quàm uidetur, & quia primo credentes, aliquid tanquam per modicũ odorem sentire ualebant. e ¶ *Quia Christi, etc.*] Quidã ita dicunt, noster labor deo semper est gratus, quia omnib. prædicamus seu uelint credere seu nolint: sed hic propriè de illis dicit, qui uel sanabant per ipsos, uel in quibus uindicta fiebat. Bonus ergo odor in utrisque quia iustus. f ¶ *Et ad hæc, etc.*] Ad hæc facienda quis potest tam idoneus esse quàm nos qui ad hoc sumus electi? g ¶ *Non enim etc.*] Pseudoapostolos tangit humanum sensum diuinæ prædicationi miscẽtes. Vnde Esa. ait: Caupones tui miscẽt Esa. 1.f
uino aquã, id est, meræ doctrinæ adulationis mollia uerba, quib. homines nõ tã inebriati feruescãt quàm delectati tabescãt. h ¶ *Sed, etc.*] Ex deo processit doctrina quam scimus ipso præsente in persona dicere Christi, id est, sicut ipse

A ipse prædicauit. CAP. III

INcipimus iterum nosmetipsos commendare.] Non ut commendemus nos uobis ista dicendo, laudare uos uolumus: sed hæc ne ab alijs seducamini cogimur commemorare. b ¶ Aut nunquid egemus sicut quidã, etc.] Quos non commendat gratia uirtutum, illos digne commendant epistolæ amicorum. c ¶ Epistola nostra uos estis.] Per uestram fidem omnibus commendamur, sicut alibi dicit: Signaculum apostolatus mei uos estis. d ¶ Scripta in cordibus, etc.] In conscientijs nostris, & uos nobis prædicantib. credidisse, uel in corde nostro est prædicatio per quam epistola nostra estis facti, quæ cognoscitur & quæ legitur ab omnibus hominibus & manifestatur. e ¶ Quoniam epistola estis, etc.] Omnibus manifestum est, Christo uos per nostram credidisse doctrinam, confirmante uirtutẽ spiritu sancto. Siue uere hinc co-
B gnoscimini Christi esse, quod eius spiritum accepistis. f ¶ Ministrata à nobis.] Hoc est spiritu sancto præparata.

Cap. III

INcipimus iterũ nosmetipsos cõmendare. Aut nunquid egemus sicut quidam cõmendaticijs epistolis ad uos aut ex uobis. Epistola nostra uos estis, scripta in cordibus nostris quæ sciĩ & legitur ab omnib. hominibus, manifestari, quoniã epistola estis Christi ministrata à nobis & scriptã, nõ atramento, sed spiritu dei uiui, nõ in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus. Fiduciã aũt talẽ habemus per Christũ ad deũ. Non quod sufficientes simus cogitare aliquid à nobis quasi ex nobis: sed sufficientia nostra ex deo est. Qui & idoneos nos fecit ministros noui testamenti: nõn litera sed spiritu. Litera enĩ occidit: spiritus autẽ uiuificat. Quod si ministratio mortis literis deformata in lapidibus fuit in gloria: ità ut non possent intendere filij Israel in faciẽ Moysi propter gloriam uultus eius quæ euacuatur: quomodo non magis ministratio spiritus erit in gloria? Nam si ministratio damnationis in gloria est: multo magis abundat ministeriũ iustitiæ in gloria. Nam nec glorificatum est quod claruit in hac parte, propter excellẽtem gloriã. Si enĩ quod euacuatur per gloriam est: multo magis quod manet in gloria est. Habentes igitur talem spem multa fiducia utimur. Et non sicut Moses ponebat uelamen super faciem suam: ut non intenderent filij Israel in faciem eius: quod euacuatur: sed obtusi sunt sensus eorum. Usq; in hodiernum

g ¶ Et scripta: non atramento: sed, etc.] Hic differentiam inducit legis & gratiæ. Iudæi in dura materia legem acceperunt, significante duritiam mentis eorum, sicut & uelamen faciei Moysi, cordis eorum uelamen ignorantiæ portendebat. Nos uero quamuis legem Christi scriptam in euangelijs habeamus: tamen in primis non quasi absentes tabulis scriptis, sed præsentes per auditum domini uerba corde suscepimus. Euangelia uero post modum scripta sunt, ad memoriam posterorum. Si ergo inexcusabiles sunt qui legem in lapidibus acceperunt: quanto magis nos qui uerba Christi suscepimus si peccemus:
Heb.2.b ut ad Hebræos scribitur? Si enim illi non effugerunt super terram loquente illis, & reliqua. h ¶ Fiduciam autẽ talem, etc.] Quia nouimus uos per nos credidisse: uel quod nos non humana epistola sed gratia diuina commendat. i ¶ Non quod, etc.] Vult ostendere se nihil sua prudentia facere uel uirtute, quia pauci homines rustici, nunquam sine dei gratia totum mũdum saluare potuissent. k ¶ Sed sufficientia, etc.] Ideo hoc præmisit, quia dicturus erat tanto maius se quàm Moysen mysterium suscepisse: quanto maius est nouum testamentum lege, ut eos a falsis apostolis sibi detrahentibus reuocaret. l ¶ Qui & idoneos nos, etc.] Dum ad hoc idonei adimplẽdum non essemus. m ¶ Non litera, etc.] Non literæ legis sed spiritui gratiæ ministrantes. n ¶ Litera enim, etc.] Quomodo alibi dicit legem esse spiritualem spirituali-
Rom.7.c bus. Cæterum peccatores occidit. grana autem uiuificat impium conuertentem. Quidam dicunt quod historicus intellectus occidat: nescientes quod nec ubiq; historia, neq; ubiq; possit allegoria seruari: nam sicut C quædam in figura dicta sunt, ita si præcepta uelis allegorice intelligere, omnem uirtutem eorum euacuabis, omnibus aperuisti uiam delinquendi. Sed ille uerus spiritualis intellectus est qui non uerisimilibus coloribus pulchrum mendaciũ fingit, sed uirtute rerum ipsam rem exprimit ueritatis. o ¶ Quod si ministratio, etc.] Quæ mortificat peccatores: cæterum ipse eam sanctam & iustam & bonam alibi dicit. p ¶ Ita ut non possent, etc.] Id est contra Manichæos. Nunquam enim Apostolus posset contrario comparare, id est, maiorem ministrorum noui testamẽti quàm Moysi gloriam dicere, si inter eos non uideretur esse communio. q ¶ Propter gloriam uultus eius quæ euacuatur.] Gloria legis per gloriam euangelij euacuatur: sed ita euacuatur ut proficiat: sicut infantem ipse dicit euacuari in uiri perfecti ætatem. Semen quoq; euacua- D tur in fructum, melior fructus semine, sed sine eo esse non potest. Fructus non perit, sed multiplicabitur semen in fructu & ita euacuatur sicut prophetia & scientia destruentur. r ¶ Quomodo non magis ministratio spiritus erit in gloria.] In gloria nostra quæ ut perfecta nõ potest euacuari. s ¶ Nam si ministratio damnationis in gloria est.] Exposuit quod superius dixerat: literam occidere, ministrationem esse mortis iam damnando peccantes. t ¶ Multo magis abundat, etc.] Quod ministrat iustitiam admittendo peccata. u ¶ Nam nec glorificatum est, etc.] In comparatione gloriæ euangelicæ obumbratur gloria legis: ut orto sole lumen obtunditur lunæ cum tamen suo tempore magnum habeat fulgorem: hoc ostendit etiam dominus cum ascendens montem solus, splendore solis uisus est radiasse: cum tamen Moyses & Helias uisi in gloria, referantur, & ideo uox desuper patris ipsum solum præcepit audiri. x ¶ Si enim quod euacuatur per gloriam est, etc.] Si euacuandum per gloriam datum est testamentum, quanto magis erit quod permanet gloriosum? y ¶ Habentes igitur talem spem.] Talem spem gloriæ, quia spe salui facti sumus. z ¶ Multa fiducia utimur.] In deo qui fecit nos idoneos. a ¶ Et non sicut Moyses ponebat uelamen super faciem suam.] Non ita facimus, quia iam omnes Christiani uident gloriam domini sancto spiritu reuelante. b ¶ Vt non intenderent filij Israel, etc.] Vsq; in finem eius: id est, usq; in finem uitæ eius: ita & lex non intelligitur usq; dum in finem eius, id est, dum Christo credatur. c ¶ Quod euacuatur.] Velamen nunc euacuatur in Christo. d ¶ Sed obtusi sunt sensus eorum, usq; in hodiernum diem.] Nisi enim crediderint, intelligere secundum prophetam omnino non possunt.

¶ Idipsum

A *a* ¶ *idipsum uelamen in lectione ueteris testamenti manet non reuelatum.*] Cuius figuram ille gestabat in facie. *b* ¶ *Quod in Christo euacuatur.*] Qui finis est legis. *c* ¶ *Sed usq; in hodiernum diem cum legitur Moyses, uelamen, etc.*] Ignorantiæ, super cor eorum quibus legitur Moyses: id est Iudæorum. gendum est, ut dicamus deum mentes infideliũ huius seculi merito infidelitatis excæcasse, sicut ait saluator: In iudicium ueni in hunc mundum, ut qui non uident uideant, & qui uident cæci fiãt. Et ipse Apostolus alibi ait: Quia non crediderunt ueritati, sed cõsenserũt iniquitati: misit illis deus spiritum erroris: hoc est dari permittit, qa credere noluerũt: quasi si medicus inobediẽtem ægrum deserat, ipse ægritudinẽ dicitur prolõgasse, cũ tota illius culpa sit, quia audire cõtempsit. Tamẽ si rursus roget & obtẽperet, potest recipere sanitatem. C Ioan. 9.g 2. Cor. 2.e

nium diẽ idipsum uelamen in lectione ueteris testamenti manet nõ reuelatum, quod in Christo euacuatur: sed usq; in hodiernũ diem quum legitur Moyses, uelamen positum est super cor eorum. Cum autem cõuersus fuerit ad deum auferetur uelamen. Dominus autem spiritus est. Vbi autem spiritus domini, ibi libertas. Nos uero omnes reuelata facie gloriam domini speculãtes, in eandem imaginem transformamur à claritate in claritatem tanquam à domini spiritu.

Cap. IIII

IDeo habentes hanc administrationẽ, iuxta quod misericordiam consecuti sumus, non deficimus, sed abdicamus occulta dedecoris, non ambulantes in astutia: neq; adulterãtes uerbum dei, sed in manifestatione ueritatis, commendantes nosmetipsos ad omnẽ conscientiã hominum coram deo. Quod si etiam opertũ est euangelium nostrum, in his qui pereunt est opertum, in quibus deus huius seculi excæcauit mentes infideliũ, ut non fulgeat illuminatio euangelij gloriæ Christi qui est imago dei. Non enim nosmetipsos prædicamus, sed Iesum Christum dominũ nostrũ. Nos autẽ seruos uestros per Iesum, quoniam deus qui dixit de tenebris lucem splendescere, ipse illuxit in cordibus nostris ad illuminationẽ scientiæ claritatis dei in faciẽ Christi Iesu. Habemus autẽ thesaurum istum in uasis fictilibus, ut sublimitas sit uirtutis dei, & non ex nobis. In omnibus tribulationem patimur, sed non angustiamur. Aporiamur, sed non destituimur. Persecutionẽ patimur, sed non derelinquimur. Humiliamur, sed nõ confundimur. Deijcimur, sed non perimus. Semper mortificationẽ Iesu Christi in corpore nostro circumferentes, ut & uita Iesu manifestetur in corporibus nostris. Semper enim nos qui uiuimus in mortẽ tradimur ꝓpter Iesum, ut & uita Iesu manifestetur in

d ¶ *Cum autem conuersus fuerit, etc.*] Cum conuersus fuerit Iudæus sicut Moyses conuertebatur ad dominum audiendum. *e* ¶ *Dominus autem spiritus est.*] Nihil in illo obscurum uel uelatum. *f* ¶ *Vbi autem spiritus domini, ibi libertas.*] Liber est spiritus, & idcirco nõ potest uelamen accipere, cum magis ipse omnia reuelet, quia qui spiritum dei habet, omnia illi nuda sunt & aperta, quia spiritus omnia scrutatur. *g* ¶ *Nos uero omnes reuelata facie gloriam domini speculantes.*] Euidenter & clare domini gloriam contemplamur. *h* ¶ *In eandem imaginem transformamur.*] Quam dominus ostendit in monte, B sicut alibi dicit: Qui transfigurauit corpus humilitatis nostræ, cõforme corpori claritatis suæ: Sic ut transformamur quotidie & nitimur transformari. *i* ¶ *A gloria in gloriam tanquam a domini spiritu.*] Id est, ab hac gloria in futuram proficimus, spiritu domini operãte.

Cap. IIII

I*Deo habentes hanc administrationẽ.* Quia per nos, idonei tãto officio non eramus.

t ¶ *Qui est imago.*] Imago expressa substantię dei, sicut scriptum est ad Hebræos. *u* ¶ *Non enim, etc.*] Qui eñ cõmoda propria quærit, nõ Christum, sed semetipsum prædicat sicut qui suo uẽtri seruiunt. *x* ¶ *Nos, etc.*] Quia uestræ utilitati omnia procuramus exẽplo Christi, q formã serui accepit, non gloriæ, nec auaritiæ causa docemus. *y* ¶ *Quoniam, etc.*] Hoc contra omnes inimicos ueteris testamenti, quia à patre Christi est datum. D *z* ¶ *Ipse illuxit, etc.*] Illuxit primus in cordibus nostris per Iesum Christum, ut nos alios illuminare possimus. *a* ¶ *In, etc.*] Quę claritas est in facie Christi maior q̃ Moysi: uel in persona Christi nos homines scientia illuminamus. *b* ¶ *Habemus aũt.*] Hic incipit

l ¶ *Non deficimus.*] In omnibus tribulationibus nostris. *m* ¶ *Sed abdic. etc.*] Id est occulta uitiorum. Dedecus est enim delinquere Christianum. *n* ¶ *Non, etc.*] Non turpis lucri gratia prædicãtes. *o* ¶ *Neq; adulterantes, etc.*] Per adulationem excusando peccata, ut aliqui causa lætificandi cor hominis uerbo dei sermonem uilem admiscent, & per terrã repunt. *p* ¶ *Sed, etc.*] Sed ita manifestum est apud homines uerum esse quod dicimus, ut eorum conscientia testimonium perhibeat nobis, qui resistant. *q* ¶ *Corã deo.*] Non hominibus, id est, non propter ipsos eis nos cõmendamus. *r* ¶ *Quod si etiam, etc.*] Quasi aliquis illi obiecisset, quod hanc non omnes intelligant ueritatem, sed non credentes, inquit, uel subdoli non fideles, etiam plurimi Iudæorũ ignorabant. *s* ¶ *In quibus deus huius seculi, etc.*] Deus seculi potest ita accipi quomodo princeps mũdi, q ipse sibi in infidelibus uẽdicat principatum. sed propter calumniã hæreticorum ita intelligendum est, …

ostẽdere quare tanta & talia patiantur, quia de hoc illis pseudoapostoli detrahebãt. *c* ¶ *Thesaurũ, etc.*] Thesaurum gratiæ spiritualis in fragili corpore baiulamus, in quo etiã cũ alios sanemus, ipsi aliquotiẽs infirmamur, ut quod facimus nõ nostræ uirtutis, sed dei esse noscat. *d* ¶ *In omnibus.*] Persecutionẽ quidẽ patimur, sed per solatiũ futuræ spei, nõ angustiamur, sed amplius delectamur. *e* ¶ *Aporiamur, etc.*] Et cæde & opprobrijs, sed diuino nõ desolamur auxilio. *f* ¶ *Deijcimur, etc.*] Vsq; ad desperationem uitæ uenimus, sed nõ morimur: sed & si morimur, nõ perimus. *g* ¶ *Semper, etc.*] Per tribulationẽ sicut alibi ait: Quotidie morimur ꝑ uestrã gloriã: ergo si cõmorimur inquit, & conuiuemus. Illi aũt qui nolũt cõmori, nec cõuiuent. 1. Cor. 15.d *h* ¶ *Semper, etc.*] Quãdiu sumus in corpore. *i* ¶ *Propter Iesum, etc.*] Non propter opera mala, sed propter corpus eius, id est, ecclesiã patimur, quod passus est ille pro nobis, ut uita eius, hoc est æterna manifestetur in carne nostra mortali, ut possit

carne noſtra mortali. Ergo mors in nobis operatur, uita autem in uobis. Habentes autem eundem ſpiritum fidei, ſicut ſcriptū eſt: Credidi propter quod locutus ſum, & nos credimus, ꝓpter quod & loquimur, ſcientes quoniam qui ſuſcitauit Ieſum, & nos cum Ieſu ſuſcitabit, & conſtituet uobiſcum. Omnia enim propter uos, ut gratia abundans, per multos in gratiarum actione abundet in gloriam dei. Propter quod non deficimus. Sed licet is qui foris eſt noſter homo corrumpatur, tamen is qui intus eſt renouatur de die in diem. Id enim quod in præſenti eſt momentaneum & leue tribulationis noſtræ: ſuprà modum in ſublimitate æternū gloriæ pondus operatur in nobis, non contemplantibus nobis quæ uidentur, ſed quæ non uidentur. Quæ enim uidentur, temporalia ſunt: quæ autem non uidentur, æterna ſunt.

Caput V

SCimus enim quoniā ſi terreſtris domus noſtra huius habitationis diſſoluatur, quod ædificationem ex deo habemus domum non manufactam, ſed æternam in cœlis. Nam & hoc ingemiſcimus, habitationem noſtram quæ de cœlo eſt ſuperindui cupiētes: ſi tamen ueſtiti & non nudi inueniamur. Nam & qui ſumus in hoc tabernaculo, ingemiſcimus grauati, eo quod nolumus expoliari, ſed ſuperueſtiri, ut abſorbeatur quod mortale eſt à uita. Qui autem efficit nos in hoc ipſum deus qui dedit nobis pignus ſpiritus. Audentes igitur ſemper & ſcientes, quoniam dum ſumus in hoc corpore, peregrinamur à domino. Per fidem enim ambulamus, & non per ſpeciem. Audemus aūt & bonam uoluntatem habemus magis peregrinari à corpore, & præſentes eſſe ad dominum

A fieri immortalis. Nondum enim apparuit in nobis qd
1. Ioan. 3. a erimus. a ¶ *Ergo mors, etc.*] Nūquid in nobis ſemper erit mors, & in uobis uita & futura & præſens? b ¶ *Habentes autem, etc.*] Increpat eos qui falſis apoſtolis crediderunt: idcirco Paulum paſſionibus ſubiacere, quia fidei minoris ſit. Si ergo per fidem tribulari non poſſit, econtrario oſtēdit ſe propter fidem talia ſuſtinere: illos uero cauſas odij non habere per adulationē atq; diſſidiū. Vnde ad Galatas ait:
Gal. 6. c Qui uolunt in carne placere tantū, ut crucis Chriſti perſecutionem minime patiantur. c ¶ *Credidi propter, etc.*] Hoc teſtimonio credere ſe ꝓbat. Si enim ille ideo quia credidit loquebatur: nemo enim ſanæ mētis alteri affirmat qđ ipſe non credit: ergo & nos qui loquimur, inquit, credimus: qui etiam propterea tribulamur. d ¶ *Scientes quoniam.*] Firmiter tenentes hanc fidem, à qua nec morte diuellimur. e ¶ *Et nos cum*
B *Ieſu, etc.*] Sicut illū ſuſcitauit, & nos, ſi pro eo morimur. f ¶ *Omnia propter uos.*] Omnia ideo patimur, qa fideliter ueſtram ſalutē quærimus & optamus. g ¶ *Vt gratia abundans, etc.*] Hūc ſenſum habet, ut per multitudinem credentiū propter gratiam abūdantem, & gratiarū actio abundet in gloria dei. h ¶ *Propter quod non.*] Propter uos & propter gloriam dei in omnibus tribulatiōibus & opprobrijs non ceſſamus. i ¶ *Sed licet is, etc.*] Licet corpus paſſionum iniurijs corrumpatur, anima tamen ſpe futurorū quotidie confirmatur ad omnia ſuſtinenda. k ¶ *Nam id quod, etc.*] Præſens tribulatio quantolibet tēpore perſeuerans, ad comparationem immenſæ gloriæ æternæ
Rom. 8 breuis & facilis eſt, ſicut ad Romanos ait: Exiſtimo enim quod non ſunt condignæ paſſiones huius temporis ad futuram gloriam. l ¶ *Supra modum in ſublimitate.*] Quia nulla comparatio poteſt eſſe. m ¶ *Aeternum gloriæ pondus, etc.*] Quia illud leue dixerat, ideo poſuit hic pondus, ſeruans metaphoram ſtateræ: uel quod tribulationum pondus quæ ſupra modum ſunt in præſenti, ſublimitatem gloriæ æternæ perficiant. n ¶ *Non contemplantibus nobis, etc.*] De uiſibilibus nec bonis mouemur, nec malis, quia utraq; finiuntur.

Caput V.

S*Cimus enim quoniam ſi terreſtris domus noſtra, etc.*] Quaſi aliquis ei dixiſſet, quando iſtud erit cum ſciam me eſſe mortalē: ideo reſurrectionē gloriæ induxit. Domus noſtra, inqt, terrenū corpus, in quo in hoc ſeculo C
adhuc corporaliter habitamus: ſi ante aduentū domini uel paſſionibus uel cōditione naturæ fuerit diſſolutū, cœleſtem incorruptionē ex deo corpore reuiuiſcente ſumemus. p ¶ *Domum, etc.*] Quia animale corpus quod ei quodammodo manu dicitur eſſe plaſmatū, hoc ipſum ſpirituale fiet, per ſpiritum. q ¶ *Nam & in hoc ingemiſcimus.*] Gemitus hic pro labore accipit̄, quia cū gemitu laboratur, ſicut & partus pro labore ponit̄. Ad hoc ergo laboramus, ut illa ſupindui mereamur. r ¶ *Si tamen ueſtiti.*] A fide uel opere pietatis. s ¶ *Nam & qui ſumus, etc.*] Nam qui ui ui inuenient̄ur, hoc laborabunt, ut non expolientur ab igne cū peccatoribus, cū omnia cœperint elementa cōſumi: ſed ut cum iuſtis immortalitate ſuperindui mereant̄. t ¶ *Vt abſorbeatur.*] Quod abſorbet̄ non apparet cum ſit, ſicut ferrū ſi mittat̄ in ignē manēte eius materia, D
totū fit ignis: nam & ſplendorem & calorē ipſius ignis aſſumit. u ¶ *Qui autem efficit.*] Deum hoc dicit facere, ne cui impoſſibile uideretur. x ¶ *Qui dedit nobis pignus ſpiritus.*] Qui nobis dedit pignus ſpiritus, ut ſciamus quia templū ſui ſpiritus perire nō patitur. y ¶ *Audentes, etc.*] Ideo hoc audemus petere, quia quādiu in corpore ſumus in hac uita, incertis iactamur euentibus, finem noſtri exitus neſciētes. Cum autem exceſſerimus è corpore, tūc ſcimus nos domino propinquare, quoniam aduerſis & incertis ſumus ſeculi moleſtijs liberati. z ¶ *Quoniam dum ſumus in hoc corpore, peregrinamur à domino, etc.*] Peregrinamur, quia adhuc non ſumus in hæreditate paterna. Vt peregrini ergo nō debemus de huius ſeculi rebus magnopere curare, ſed neceſſarijs contenti, deſiderium omne & ſtudium perueniendi ad patriam habeamus, quia fide adhuc ſperamus, & nondū ſpecie poſſidemus. Audemus autem & conſentimus, & prorſus hoc audenter legimus, ſicut alibi ait: Diſſolui
& cum Chriſto eſſe multo magis melius. a ¶ *Magis per, etc.*] Bene ait, peregrinari à corpore, quia ad id ſumus iterum regreſſuri. b ¶ *Et, etc.*] Quanquam creatori ſuo nulla creatura ſit abſens: ſed nos quodammodo tunc illi magis præſentes erimus, ut etiam perfecti, quum à carnis fuerimus fragilitate ſeiuncti. Siue quod ſecundum nos deo præſentes erimus, quia ſecundum illum abſentes eſſe nunquam poſſumus. Philip. 1. d

¶ Et

dominum:& ideò contendimus siue absentes siue præsentes placere illi: Omnes enim nôs manifestari oportet ante tribunal Christi, ut referât unusquisq; propria corporis prout gessit, siue bonum, siue malum. Sciêntes ergo timorem domini hominibus suademus, deo autem manifesti sumus. Spêro aût & in conscientijs uestris manifestos nos esse. Nôn iterum cômendamus nos uobis, sed occasiônem damus uobis gloriãdi pro nobis, ut habeatis ad eos qui in facie gloriantur, & non in corde. Siûe enim mẽte excedimus, deo: siûe sobrij sumus, uobis. Châritas enim Christi urget nos æstimãntes hoc, quoniam si unus pro omnibus mortuus est, ergo oẽs mortui sunt. Et pro omnib. mortuus est Christus, ut & qûi uiuunt, iam non sibi uiuãt, sed ẽi qui pro ipsis mortuus est & resurrexit. Itâq; nos ex hoc neminem nouimus secundũ carnem. Et si cognôuimus secundũ carnẽ Christum, sed nũc iam nõ nouimus. Si qûa ergo in Christo noua creatura, uetera transierunt: ecce facta sunt omnia noua. Omniâ aût ex deo qui nôs recõciliauit sibi ꝑ Christûm, & dedit nôbis ministeriũ recõciliationis. Quoniã qûidẽ deus erat in Christo mundũ reconciliãs sibi, nôn reputans illis delicta ipsorũ: & posuit in nobis ûerbũ recõciliationis. Pro Christo ergo legatione fungimur tanquam deô exhortãte per nos. Obsecrâmus ꝑ Christo, recon-

A a ¶ *Et ideo contendimus siue absentes, siue præsentes placere illi.*] Iã modo tales esse actu conamur, quales futuri sumus in regno, natura incorruptibili sine dubio & perfecti. Hoc dicit: quandiu in mũdo positi peregrinamur à domino, conuersatione bona id agamus, ut ei in futuro placere possimus, nõ ut quidam putant, quia postea q̃ excesserimus è corpore, ibi aliquid operãtes deũ promereamur. b ¶ *Omnes enim nos manifestari oportet ante tribunal Christi.*] Pro magnitudine potentiæ sedêus, magnitudo tribunalis, & terror iudicij æstimanda sunt. c ¶ *Vt referat unusquisq; propria corporis prout gessit, siue bonum siue malum.*] Quia de resurrectionis tempore fecerat mentionem: uult ostendere animã omnia per corpus operatam, siue bonum, siue malum. Venite ad (Matt. 25.c) me benedicti. Et: Discedite à me maledicti. d ¶ *Scientes ergo timorem domini hominibus suademus.*] Scientes quantus metus sit diuini iudicij, homini- B bus suademus ut caueant: deo autem manifesti sumus, si non & nos formidamus. e ¶ *Spero autem & in cõscientijs uestris manifestos nos esse.*] Quãuis male uobis suggestum sit de nobis: puto tamen quod non recipiat cõsciẽtia uestra de nobis aliud suspicari quàm nouit: nec possit alijs magis fidem accommodare quàm sibi. f ¶ *Non iterum commendamus, etc.*] Quia superius dixeran incipimus nosmetipsos commendare. g ¶ *Sed occasionem damus uobis gloriandi, etc.*] Contra pseudoapostolos, qui primum per detractionem odium eis uolebant inserere, ut eis fides facilius haberetur. h ¶ *Vt habeatis ad eos qui in facie gloriantur, & non corde.*] Vt habeatis ad eos qui in carnalibus, & inuisibilibus, & non in conscientijs gloriantur. Quid respondere potestis contra ea quæ de nostra obtrectatione confingunt, ut etiam sui cordis testimonio reuincantur. i ¶ *Siue enim mente excedimus deo.*] Si, inquit, sensu proprio, recta peruertimus in uitia, ipsi à deo excidimus, atq; alienamur ab eo. Si autẽ integre sentimus & sobrij, uobis sufficit nostra prædicatio. Dicebant enim de illis, si eorũ esset memoria coram deo, nũquam talia paterentur. Quidam aliter dicunt: Siue in ecstasi sumus, deo: siue nostro sensu loquimur, uobis. k ¶ *Siue sobrij sumus, uobis.*] Siue abstinentes propter uos. l ¶ *Charitas enim Christi urget nos.*] Necesse est nobis uel aliquatenus uicem eius rependere charitati: id est, ut pro eius corpore patiamur, qui mori pro nobis morte dignatus est. m ¶ *Aestimantes hoc quoniam si unus pro omnibus mortuus est, ergo omnes mortui sunt, & pro omnibus, etc.*] Solus inuentus est, qui ut immaculata hostia pro omnibus qui erant in peccatis mortui offerretur. n ¶ *Vt & qui uiuunt, iam non sibi uiuant.*] Et debemus uitam nostram, qui illã in omnibus sua morte seruauit. Si quis ergo suam potius quàm dei uoluntatem facit, sibi uiuit, non illi. Vnde ipse dominus ait: Si quis uult post me uenire, abneget semetipsum sibi, &c. (Matt. 16.d) C o ¶ *Sed ei qui pro ipsis mortuus est & resurrexit.*] Propter calumniã, semper mortis resurrectionem adiungit. De abolitione ueterũ, & renouatione creaturæ, & reconciliatione nostra ad deum per dominum nostrum Iesum Christum. p ¶ *Itaq; nos ex hoc neminem nouimus secundum carnem.*] Id est carnaliter circuncisum, & carnales ceremonias seruãtem, & nullius ueterũ imitamur exemplum. q ¶ *Et si cognouimus secundum carnem.*] Cognouimus, inquit, secundum carnẽ Christũ, quando maledictum factus, patibulũ crucis pro nostra salute suscepit. Nunc autem nõ ita cognoscimus, nõ enim est iam passurus pro nobis, qui semel pro omnibus & mortuus est & resurrexit. Aliter: Etsi D cognouimus Christum, cum adhuc essemus secundum carnẽ, sed hunc iam non nouimus. Quia eis exempla ueterum proponebat: ait Christum carnaliter circuncisum cum Iudæis omnia celebrasse. Sed nũc iã ista nõ nouimus, quia post resurrectionẽ eius nouũ est testamentũ. Aliter: Qui infirmi sunt, carnaliter credunt Christo: perfecti uero intelligũt iam post resurrectionẽ nihil imbecillitatis in eo esse carnalis. r ¶ *Si qua ergo in Christo, etc.*] Si quis credit in Christo, noua est creatura: intelligẽs uetera, suo tẽpore fuisse disiuncta, & amodò nouo more uiuendũ. s ¶ *Omnia, etc.*] Quia etiam præcepta innouata sunt, tamen & noua & uetera ab unò deo pro diuersitate temporum sunt dispensata. t ¶ *Quæ nos, etc.*] Quia peccãdo fueramus ab eo auersi. u ¶ *Per Christum.*] Per Christi doctrinam, pariter & exemplũ. x ¶ *Et dedit, etc.*] Vt & nos alios reconciliare possimus. y ¶ *Quoniam quidem deus erat in Christo, etc.*] Tribus modis inesse deum legimus: Secundum infinitatẽ omni creaturæ: sicut ipse dicit per prophetam: Nonne cœlum & terram ego impleo? Secundum sanctificationem & peculiarem inhabitationem in sanctis, iuxta illud: Et inhabitabo in illis. Secundum plenitudinem diuinitatis in (Leuit. 26.b) Christo, dicente alibi Apostolo: Quia in ipso habitat (Colos. 2.b) omnis plenitudo diuinitatis corporaliter, mundũ recõcilians sibi. z ¶ *Non reputans illis delicta ipsorum.*] Hoc est, per solam fidem cognoscens. a ¶ *Et posuit in nobis uerbum recon. etc.*] Vt pro Christo nos reconciliemus homines deo; cuius Christi uice, legati sumus dei. b ¶ *Tamquam deo exhortante per nos.*] Id est non ex nobis loq̃mur, sed ex deo. c ¶ *Obsecramus pro Christo, reconciliam. etc.*] Quod dicit, hoc est: non inquit, nos pro Christo deprecamur

reconciliamini deo. Eũm qui non nouerat peccatũ, pro nobis peccatum fecit, ut nos ẽfficeremur iustitia dei in ipso.

Cap. VI.

ADiuũantes autem exhortamur, ne inuãcuum gratiam dei recipiatis. Ait enim: Tempôre accepto exaudiui te, & in die salutis adiuui te. Eccẽ nũc tempus acceptabile, ecce nũc diẽs salutis. Nẽmini dantes ullam offensionem, ut non uituperetur ministerium nostrũ, sed in ómnibus exhibeãmus nosmetipsos, sicùt dei ministros. In mũlta patientia, in tribulationibus, in necessitãtibus, in ãngustijs, in plãgis, in carceribus, in seditionibus, in laboribus, in uigilijs, in ieiũnijs. In cãstitate, in scientiã, in lõgãnimitate, in suaũitate, in spiritu sanctõ, in chãritate nõ ficta, in uẽrbo ueritatis, in uirtũte dei. Per arma iũstitiæ à dextris & à sinistris, pẽr gloriam & ignobilitatem, pẽr infamiam & bonam famam. Vt seductores & ueraces, sicut qui ignõti & cogniti, quasi mõrientes, & ecce uiuimus, ut cãstigati & non mortificati. Quãsi tristes, semper autem gaudentes. Sicũt egentes, multos autem locupletantes. Tãnquam nihil habentes, & omnia posside ntes. Os nõstrum patet ad uos ò Corinthij, cor nostrum dilatatum est. Non angũstiamini in nobis, angustiamini autem in uisceribus uestris. Eãndem autem haben-

A camur, sed propter id quod pro nobis passus est, ut credentes in ipsum, reconciliemini deo: hoc est, uice Christi. a ¶ *Eum qui non nouerat peccatum, etc.*] Secundum illud: Christus qui absq; peccato erat, pro nobis dicitur factus peccatum, quia pro peccatis nostris mortuus est: Pater pro nobis Christum, qui peccatum nesciebat, peccatum fecit, hoc est, sicut hostia pro peccato oblata, peccatũ uocabatur in lege, ut in Leuitico scriptũ est: Et imponet manũ su-

Leuit. 1 et 3. per caput peccati sui: ita & Christus ꝓ peccatis nostris oblatus, peccati nomen accepit. b ¶ *Vt nos efficeremur, etc.*] Nõ uostra, nec nobis.

Cap. VI.

A *Diuuantes aũt.*] Verbo uos adiuuantes. d ¶ *Ne inuacuum, etc.*] In uacuum gratiam dei recipit, qui in nouo testamento non nouus est, hoc est, nihil in illo ꝓficit. e ¶ *Ait enim: Tempore accepto ex. etc.*] Acceptũ tempus ad exaudiendũ,

B & ad salutem miserãdum, in hac uita præsenti est, sicut ait salua-

Ioan. 12. c tor: Ambulate dũ lucem habetis, ne uos tenebræ comprehendant. f ¶ *Ecce nunc tempus acceptabile.*] Sicut alibi: Dum tempus habemus, ait, operemur quod bonum est. Dies autem ideo dicitur hæc uita, quia ad operandum est apta: & cõcluditur nocte iudicij, quæ dies tenebræ erunt peccatoribus, non lux in qua iam nemo poterit operari. Aestati quoq; assimilatur hoc tempus, in cuius comparatiõe formica dicitur hyemem sperare uenturam. g ¶ *Ecce nunc, etc.*] Modo solam possumus inuenire salutẽ, quia iuxta prophetæ testimonium, in inferno nemo confitebitur. h ¶ *Nemini dantes ullam offensionem, etc.*] Nemo à nostro offendatur exemplo, ne non tam nostrũ uitium putetur esse q̃ legis. i ¶ *Sed in omnibus.*] Nõ in aliquãtis. k ¶ *Exhibeamus nosmetipsos.*] Omnes autem huius causæ in nostra sunt potestate. l ¶ *Sicut dei ministros.*] Dei ministri, deum debent, prout possibile est imitari, ut ex actu cognoscamur dei esse cultores. Vnde alibi

1. Cor. 6. d ait: Portate deum in corpore uestro: sicut ille se ab omnibus patitur blasphemari, & tamen in præsenti uita ingratis etiam sua beneficia non denegat. m ¶ *In multa patientia, in tribulationibus.*] Omnis læsio, tribulatio est. n ¶ *In necessitatibus.*] Omne quod necesse est, feramus ut necesse est. o ¶ *In angustijs.*] Angustia, est omnis egentia. p ¶ *In plagis, in carceribus, in seditionibus, in laboribus.*] Manuum, uel discursuum. q ¶ *In uigilijs.*] Non minus mentis quàm corporis. r ¶ *In ieiunijs.*] Notandum ieiunia cum uirtutibus numerari. s ¶ *In castitate.*] Illa est uera castitas, quæ nec mente polluitur. t ¶ *In scientia.*] Notandum quod scientia sit inter species uirtutum. u ¶ *In longanimitate.*] Id est sustinentia longa. x ¶ *In suauitate.*] Vt nulli uerbis nostris amaritudinem generemus, & dicatur de nobis: Fauces eius C dulcedines, & totum desiderium. y ¶ *In spiritu sancto.*] Dum dignum ei nos habitacolum præparamus. z ¶ *In charitate non ficta.*] Omnia quæ nobis uolumus facere, alijs faciamus, ut non diligamus uerbo, sed opere & ueritate. a ¶ *In uerbo ueritatis.*] Id est, in uerbo Christi, si apte proferamr & uere, ne fiat de ueritate mendacium. b ¶ *In uirtute dei.*] In uirtute dei, siue legis, contra diabolum dimicemus. c ¶ *A dextris & à, etc.*] Ne prosperis eleuemur, nec frangamur aduersis. d ¶ *Per gloriam & ignobilitatem.*] Gloriam uirtutum, & ignobilitatem carceris. e ¶ *Per infamiam & bonam famam.*] Ab alijs ut ueraces laudamur: ut seductores ab alijs infamamur: sicut & ipse saluator appellatus est à Iudæis seductor, quæ omnia æqualiter ferimus, ne extollãt nos laudantes, nec deijciant detrahentes, quia necesse est utrãq; partem aliquando men- D tiri. Vnde ad consciẽtiam redeuntes, non debemus alijs magis fidem accommodare quàm nobis. f ¶ *Sicut qui ignoti & cogniti.*] Ignoti perfidis & ingratis, & cogniti à fidelibus & iustis. g ¶ *Quasi morientes, etc.*] Hoc est, usq; ad mortẽ peruenientes: sicut quando lapidatus est, & mortuus æstimatus, surgens docebat in Lystris. h ¶ *Vt castigati, etc.*] Castigans castigauit me dominus, & morti non tradidit me. i ¶ *Quasi, etc.*] Tristes seueritate uultus: corde uero etiam in tribulatione gaudentes. k ¶ *Sicut egentes, multos autem locupletantes.*] In hoc ipso quo nobis egemus, alijs abundamus, dum per nos eleemosynæ fiunt: siue terrenis egentes, alios bonis cœlestibus facimus locupletes. Simul attendendum, quomodo omnia quasi pati se dicit: non tamen pati, ut ostendat ista esse, quasi imagines passionum, ad comparationẽ præmij sempiterni. l ¶ *Tanquam nihil habentes, etc.*] Sicut ait Salomon eius, qui fidelis est totus mundus diuitiarũ. Nam excepto quod omnia nostra dei sunt: nemo plus habet, quàm qui nullius indiget: Ille uero nihil eget, q̃ præter necessaria nihil requirit. De separatione fideliũ ab infidelibus, & quod omnes sancti templũ sint dei. m ¶ *Os nostrum patet ad uos ò Corinthij, cor, etc.*] Ita sumus uestro profectu prouocati, ut tacere penitus non possimus. Profectus eñ discipuli, aperit os magistri. Et cor dilatat atque amplificat, id est, facit sensibus abundare. sicut de Salomone scriptum est: Quia dedit illi deus latitudinem cordis, sicut arenam maris. n ¶ *Non angustiamini in nobis, angustiamini autem in uisceribus uestris, etc.*] Non ex nobis sermonis angustia, sed quia ualidiorem uos non potestis audire doctrinam: ideo ex uobis causa procedit angustiæ. o ¶ *Eandem autem habentes rem, etc.*] Si eundem sustinueritis laborem. Aut certe

habentes remunerationem: tanquam filijs dico, dilatamini & uos. Nolite iugũ ducere cũ infidelibus. Quæ enim participatio iustitiæ cum iniquitate: aut quæ societas luci ad tenebras? Quæ autem conuentio Christi ad Belial? Aut quæ pars fideli cum infideli? Qui autem consensus templo dei cum idolis? Vos enim estis templum dei uiui, sicut dicit deus: Quoniam inhabitabo in illis, & inambulabo inter eos, & ero illorum deus, & ipsi erunt mihi populus. Propter quod exite de medio eorũ, & separamini, dicit dominus: & immundũ ne tetigeritis, & ego recipiã uos, & ero uobis in patrem, & uos eritis mihi in filios et filias, dicit dominus omnipotẽs.

Caput VII.

HAs ergo habentes promissiões charissimi, mundemus nos ab omni inquinamẽto carnis & spiritus, perficientes sanctificationem in timore dei. Capite nos. Neminẽ læsimus, neminẽ corrupimus, neminẽ circũuenimus. Nõ ad condemnationẽ uestram dico. Prędiximus enim quod in cordibus nostris estis ad cõmoriendũ & ad cõuiuendum. Multa mihi fiducia est apud uos, multa mihi gloriatio pro uobis. Repletus sum consolatione, superabũdo gaudio, in omni tribulatione uestra. Nam & cum uenissemus in Macedoniam, nullam requiem habuit caro nostra, sed omnem tribulationem passi sumus. Foris pugnæ, intus timores. Sed qui consolatur humiles, consolatus est nos deus, in aduentu Titi. Non solum autem in aduentu eius, sed etiam in consolatione, in qua consolatus est in uobis, referens nobis uestrum desiderium, uestrum fletũ, uestrã æmulationem pro me, ita ut magis gauderem. Quoniã & si contristaui uos in epistola, nõ me pœnitet. Et si pœniteret, uidens quod epistola illa & si ad horam uos contristauit, nunc gaudeo, non quia contristati estis, sed quia contristati estis

A si tantum, quantum dicere possumus capiatis. a ¶ *Tanquam filijs dico, etc.*] Quasi filij meo exemplo dilatamini, ut maiora recipiatis. Siue sacerdotes in doctrina exemplo suo præcipit dilatari. b ¶ *Nolite iugum ducere cum infidelibus.*] Nolite illis coniungi, uel æquari, quia iugum simul non trahũt, nisi pares, id est, nolite pseudoapostolis sociari, uel his qui in idolio recumbebant. c ¶ *Quæ enim participatio iustitiæ, etc.*] Nulla, sicut nec cum tenebris luci. Simul ostendit neminẽ posse esse iustum & iniustum, ualde cõtraria exempla proponens. d ¶ *Quæ autem conuentio Christi ad Belial? aut quæ pars fideli cum infideli?*] Penitus illi nõ potest conuenire. In Belial autem diabolum, sicut antichristũ in uocabulo idoli nominauit. e ¶ *Qui autem consensus templo dei cum idolis, uos enim, etc.*] Idola ipsos homines dicit, qui idola colũt, quia tẽpla sunt dæmonũ: sicut iusti templum dei sunt. f ¶ *Sicut dicit*
B *deus, quoniam inhabitabo in illis.*] Cum ubiq; sit deus, tamẽ in illis ꝓprie habitare se dicit, qui eius gratia ꝑfruũtur: & qui mundũ ei præparant sui cordis hospitium. g ¶ *Et inter eos ambulabo.*] Omnes eorum sensus obtinebo, uel percurram. h ¶ *Et ero illorum deus.*] Deus enim natura omnium est, uoluntate paucorũ, non enim est deus mortuorum, sed uiuorũ. i ¶ *Et ipsi erunt mihi populus.*] Qui uoluntate serui sunt, non natura tantum. k ¶ *Propter quod exite.*] Actu uel conuersatione, uel familiaritate, nõ loco. l ¶ *Et immundum ne tetigeritis.*] Omnis qui peccat, immũdus est: immundus enim apud deum omnis iniquus. m ¶ *Et ego recipiam uos.*] Si uos illi eiecerint. n ¶ *Et ero uobis in patrem, & uos eritis mihi in filios & filias.*] Si uos parẽtes abdicauerint infideles, me patrem habebitis sempiternum. o ¶ *Dicit dominus omnipotens.*] Addidit omnipotens, ne cui impossibile uideretur.

Caput VII.

H*As ergo habentes promissiones charissimi.*] Tantas & tales promissiones habentibus, quãto studio mũdanda est domus talem hospitem receptura: & dei filij quomodo debent patrem in omnibus iustitiæ operibus imitari. q ¶ *Mundemus nos ab omni inquinamento carnis & spiritus.*] Inquinamentũ carnis est, qđ per carnem admittitur. Spiritus uero, quod sola cogitatione peccatur. r ¶ *Perficientes sanctificationem.*] Tũc erit perfecta sanctificatio, si utraq; munda seruentur. s ¶ *In timore dei.*] Non in laude hominum uel timore. t ¶ *Capite nos, etc.*] Accipite quod dicimus, siue qđ uiuimus, ut exemplum nostrũ teneatis. u ¶ *Neminem corrupimus.*] Mala doctrina. x ¶ *Neminem circumuenimus.*] Vt eius aliquid tolleremus. y ¶ *Non ad condemnationem, etc.*] Nõ me excusando, uos tales expono: nõ enim possum de uobis hoc sentire quos diligo, ut superius commemoraui. z ¶ *Multa mihi fiducia est ap. etc.*] Multam mihi fiduciã dedistis loquendi, qa in omnib. obedistis, siue quia multũ me ã uobis diligi nõ ignoro. a ¶ *Multa mihi gloriatio pro uobis.*] Apud alias ecclesias, de uestra emendatione mihi applaudo. b ¶ *Repletus sum consolatione.*] Post multã tristitiam. Siue sermo mihi suppeditat consolationẽ, uestro prouocatus exemplo & D
profectu. c ¶ *Superabundo, etc.*] In omni tribulatione uestra tãtum gaudeo, ut obliuiscar omnium pressurarum. d ¶ *Nam & cum uenissemus in Macedoniam, etc.*] Ostendere illis uult quantã pressuram magnitudo gaudij superarit. e ¶ *Sed omnem tribulationem passi sumus.*] Nullum genus tribulationis experti non sumus. f ¶ *Foris pugnæ, intus timores.*] Pugnæ contra infideles, & timor de fratribus falsis: siue timebamus ne scandalizarentur infirmi. g ¶ *Sed qui cõsolatur humiles, etc.*] Hoc est humiliatos passionibus & afflictos. h ¶ *In aduentu Titi. Non solum autem in aduentu eius. etc.*] Non solum quia desideratus aduenit, sed etiam quia illa nunciauit: propter quæ eius maxime expectabamus aduentum. i ¶ *In qua consolatus est in uobis.*] Post luctum quem pro uobis nobiscum habebat. k ¶ *Referens nobis uestrum desiderium, uestrum, etc.*] Pro nostra contristatione, & quorundam peccatis. l ¶ *Vestram æmulationem pro me.*] Quia uice mea æmulati estis dei æmulatione peccãtes. siue triplex est æmulatio, aut imitationis, aut inuidiæ, aut de qua agitur in præsenti. m ¶ *Ita ut magis gauderem.*] Quia non modo correxistis uos, sed etiã amplius profecistis. n ¶ *Quoniam &, etc.*] Et si me pœnituisset, eo quod uos durius corripuerim, tamen

A tamen uester facit profectus, ut non me pœniteat: quasi si dicat medicus, etiam si doluisset mihi tam ardenti me usum esse cauterio: sed nūc gaudeo, nō quia doluistis, sed quia dolor ille uobis profuit ad salutē. a ¶ *Contristati enim estis secundum deum.*] Non secundum seculum. b ¶ *Vt in nullo detrimentū patiamini, etc.*] Aut nostra negligentia. Aut ut uenientes aliquem uestrum damnaremus. c ¶ *Quæ enim secūdum deum tristitia est, pœniten. etc.*] Est enim pœnitentia diabolica aduersa saluti, si quis de bono opere pœniteat. Stabilem operatur, stabilem salutem, siue permanentē pœnitentiam. De propitiatu enim peccatorum, non debemus esse sine metu. d ¶ *Seculi autem, etc.*] Seculi tristitia est, aut de amissis reb. proprijs, aut de alienis non inuasis dolere, uel de alterius felicitate torqueri. Secundum deum uero tristitia est, siue sua, siue aliena lugere commissa. e ¶ *Ecce enim hoc ipsum secundum deum contristari*
B *uos, quantam in uobis operatur sollicitudinem.*] Hoc ipsum quod modo factum est, potest uos docere: quid sit inter utrāq; tristitiā. f ¶ *Sed defensionem.*] Quidam habent, sed excusationem: in græco aūt ἀπολογίαν, id est, satisfactionē præcepti scilicet dicit. Quidam dicunt, hoc loco, sed præpositionem in latino esse superfluam. Apud Græcos uero consequentiam, structuræ esse sermonis. g ¶ *Sed indignationem.*] Contra peccantes, non negligentiam. h ¶ *Sed timorem.*] Timorem domini, non securitatem. i ¶ *Sed desiderium.*] Non fastidium, sed desiderium nostrum. k ¶ *Sed æmulationem.*] Contra peccantes, ne ultra peccarent, non remissionem. l ¶ *Sed uindictam.*] Non ueniam nociuam, sed uindictam salutarem. m ¶ *In omnibus exhibuistis uos incontaminatos esse negocio.*] Probastis uos immunes à culpa: contaminatus enim autoritatem non habet uindicandi. n ¶ *Igitur & scripsi uobis non propter eum qui fecit iniuriam, nec propter eum qui passus est.*] Non propter eum qui patri fecit iniuriam tantum, nec propter ipsum solummodo patrem scripsi. Potest & ita dici. Non propter eum qui excommunicauit: neque propter eum qui electus est scripsi: neque enim per me hæc sola emendata uel correpta est causa. o ¶ *Sed ad manifestandam sollicitudinem.*] Ne putetis nos aliquid posse latere, dum pro uobis sumus nimia cura solliciti. p ¶ *Ideo quoque consolati sumus.*]

Quia uos castos probatis esse in negocio. q ¶ *In consolatione, etc.*] In hoc autē amplius gratulati sumus, quòd ita à uobis Titi spiritus est refectus, ut nunquā de eius mente possitis recedere. Profectus quippe discipulorū, spiritualia gaudia sunt magistrorum. r ¶ *Et si quid apud, etc.*] Quasi peritus medicus agit, qui uulnus iam prope sanatū, blandis unctionibus fouet, ut facilius cauterij ustura sanetur. s ¶ *Non sum confusus, etc.*] Cōfusionem non habet gloria de profectu. t ¶ *Ita & gloriatio nostra, etc.*] De rebus iustis, non uanitatis, sed ueritatis est gloriatio. u ¶ *Et uiscera eius abundantius in uobis, etc.*] Omnia uos affectuū eius membra desiderant, ut oculi præsentiam, aures sermonem, os colloquiū expectet. x ¶ *Quomodo cum timore, etc.*] Obedientiam fidelem descripsit: qui enī ex charitate obedit, timet contristare quē diligit. y ¶ *Gaudeo quod in omnibus confido in uobis.*] Fecistis D me gaudere, quia de obedientia uestra nūquam potui hæsitare, & de ministerio in sanctos.

Cap. VIII

N*Otam autē, etc.*] Causam inchoat de collectis, & exemplo ecclesiarū illarum, eos ad pœnitentiam & eleemosynam prouocat, ut nō putarent sibi graue, quod pauperiores uideant iam fecisse. a ¶ *Quod in multo experimento tribulationis abundantia gaudij ipsorum fuit.*] Tunc maxime gaudent, quando fuerint tribulati, scientes Apostolos contumeliam in concilio passos pro nomine Christi, publica lætitia fuisse gauisos. b ¶ *Et altissima paupertas eorum abundauit in diuitias simplicitatis eorum.*] Multum quidē in terrena facultate sunt pauperes, sed in magna simplicitate sunt diuites, plus cupientes dare quàm habent: ac propterea deus animū magis probat, quàm quod dextera porrigit: qui enim quantum potest facit, totum fecit: similiter diues & pauper, quamuis diues amplius dare uideatur. c ¶ *Quia secundum uirtutem testimonium illis reddo.*] Verbis præposteris hoc dicit. Testimonium illis reddo, quod secundum uires facientes, supra uirtutem uoluntarij fuerunt. d ¶ *Cum multa exhortatione, etc.*] Multum suadentes, nos rogauerunt, ut gratanter quæ offerebant susciperemus in ministeriū sanctorum. e ¶ *Et non sicut spe. etc.*] Amplius quàm sperauimus fecerunt: non contenti sua dare, sed seipsos primo dño tradiderunt, deinde nobis: hoc est, deus uidet uolunta/

estis ad pœnitentiam. Contristâti enim estis secundum deum, ût in nullo detrimentū patiamini ex nobis. Quæ enim secundum deum tristitia est, pœnitentiam in salutem stabilem operatur: secûli aūt tristitia, mortem operatur. Eccē enim hoc ipsum secundum deum cōtristari uos, quantam in uobis operatur sollicitudinem, sed dēfensionem, sed indignâtionem, sed timōrem, sed dēsiderium, sed æmûlationem, sed uindictâm. In ōmnibus exhibuistis uos incontaminatos esse negocio. Igitûr & si scripsi uobis, non propter eum qui fecit iniuriā, nec propter eum qui passus est: sed ad mânifestandam sollicitudinem nostram quam habemus pro uobis coram deo. Ideō quoq; consolati sumus. In cōnsolatione autem nostra abundantius magis gauisi sumus super gaudio Titi, quia refectus est spiritus eius ab omnibus uobis. Et si qûid apud illum de uobis gloriatus sum, nôn confusus sum, sed sicut omnia uobis in ueritate locuti sumus, ita & glôriatio nostra quæ fuit ad Titum, ueritas facta est. Et uiscēra eius abundantius in uobis sunt, reminiscentis omniū uestrū obedientiā, quōmodo cum timore & tremore excepistis illū. Gaudeō quod in omnibus confido in uobis.

Cap. VIII

NOtâm autem facimus uobis fratres gratiam dei, quæ data est in ecclesijs Macedoniæ, & quod in mûlto experimēto tribulationis abundātia gaudij ipsōrum fuit, & âltissima paupertas eorū abundauit in diuitias simplicitatis eorū. Qûia secundum uirtutem, testimoniū illis reddo, & supra uirtutē uolūtarij fuerunt, cū multâ exhortatione obsecrâtes nos gratiā & cōmunicationē ministerij qd' fit in sanctos. Et nō sicût sperauim⁹, sed semetipsos dederūt primū domino

A luntatem eorum, nos effectum. a ¶ *Per uoluntatē, etc.*] Non ut nobis placerent ſine domini uolūtate. b ¶ *Ita ut rogaremus Titum, etc.*] Illorum deuotione accēſi ſumus mittere eum ad uos, ut doctrina & diſpoſitiōe ſua, etiā hoc in uobis perficiat, ne quid minus cæteris habeatis.

habueris fili fac eleemoſynam. k ¶ *Non enim ut alijs ſit remiſsio, etc.*] Non dico ut uobis nihil ſeruetis, ſed quod quidem utriſq; ſufficiat. l ¶ *Veſtra abundantia, illorum inopiam ſuppleat, ut & illorum abundantia, etc.*] Date illis carnalia, ut & illi uacantes, poſſint uobis reddere ſpiritualia. C

De collaudatione Corinthiorum & æqualitate, prout quiſque habuit, & de miniſterio qđ fit in ſanctos agit. c ¶ *Sed ſicut in omnibus abundatis, etc.*] Nota cum fide ſcientiam eſſe laudabilem. d ¶ *Vt & in hac gratia abundetis.*] Ne cum in alijs uincatis, in hoc ab alijs ſuperemini. e ¶ *Non quaſi imperans dico, etc.*] Non impero nec exigo, ſed conſilium do, ut ſicut in multis formam alijs præbetis, ita & in iſto opere faciatis. Eſt eñ uobis ſic ingenita pietas, ut ab alijs eam diſcere minime egeatis. f ¶ *Scitis enim gratiā domini noſtri Ieſu Chriſti, quoniam propter uos egenus factus eſt, cum eſſet diues, ut illius inopia uos diuites eſſetis. Et conſilium*
B *in hoc do. Hoc enim, etc.*] Non ignoratis dei filiū propter uos pauperem factum: qui uniuerſorū erat conditor & dominus, ut eius exēplo bonis cœleſtib. ditaremini. Si ergo ille propter uos temporalia uniuerſa contempſit: quanto magis uos dare debetis parua, non ueſtra, imò ſua ei reddere? Ipſi enim datur, quicqđ eius cauſa porrigitur. Simul & cōtra Photinū facit, quod prius ꝙ pauper fieret Chriſtus, diues erat, quia habitabat in patre. g

domino: deinde nobis pėr uoluntatem dei, ita ut rōgaremus Titum, ut quemadmodū cœpit, ita & perficiat in uobis etiam gratiam iſtam. Sėd ſicut in omnibus abundatis fide, & ſermone & ſciētia, & in omni ſollicitudine, inſuper & charitate ueſtra in nos, ůt & in hac gratia abūdetis. Nôn quaſi imperans dico, ſed per aliorum ſollicitudinem etiam ueſtræ charitatis ingenium bonū comprobans. Scitis ėnim gratiam domini noſtri Ieſu Chriſti, quoniam propter uos egenus factus eſt quum eſſet diues, ut illius inopia uos diuites eſſetis, & conſilium in hoc do. Hoc enim uobis utile eſt, qůi non ſolum facere, ſed & uelle cœpiſtis ab anno priore. Nůnc uero & facto perficite, ut quemadmodum promptus eſt animus uoluntatis, ita ſit & perficiendi ex eo quod habetis. Si ėnim uoluntas prompta eſt ſecundum id quod habet, accepta eſt, non ſecundum id quod non habet. Nôn enim ut alijs ſit remiſsio, uobis autem tribulatio: ſed ex æqualitate in præſenti tempore, ueſtra abundantia illorum inopiam ſuppleat, ut illorum abūdantia ueſtræ inopiæ ſit ſupplementum, ut fiat æqualitas, ſicut ſcriptum eſt: Qůi multū habuit non abundauit, & qui modicum non minorauit. Grâtias autem ago deo qui dedit eandem ſollicitudinem pro uobis in corde Titi, quoniā exhortationem quidem ſuſcepit: ſed quum ſollicitior eſſet ſua uoluntate profectus eſt ad uos. Miſimůs autem cum illo fratrem noſtrum, cuius laus eſt in euāgelio per omnes eccleſias. Nôn ſolum autem, ſed & ordinatus eſt ab eccleſijs comes peregrinationis noſtræ in hanc gratiam quæ miniſtratur à nobis ad dômini gloriam, & deſtinatam uoluntatē noſtram. Deuitantes hoc, ne quis nos uituperet in hac plenitudine quæ miniſtratʳ à nobis in domini gloriā. Prôuidemus enim bona, non ſolum coram deo, ſed etiā coram hominibus. Miſimus ȧutem cum illis & fratrem noſtrū, qůem probauimus in multis ſæpe ſollicitū eſſe: Nůnc aůt multo ſollicitiorem confidentia multa

Iſti enim duo gradus ſine alterutro eſſe nō poſſunt: iam enim ille perfectus non erit de carnalibus cogitā do, quamuis miſericors, cum non habet cui dare, uel quomodo dare doceatur. m ¶ *Qui multum habuit, non abundauit: & qui modicum, non minorauit.*] De manna hoc dicit, quod accepit populus in deſerto, cuius exemplo docemur, quod omnis ſuperabundantia generet uermes. Simul & oſtēditur quæ deus dat, omnibus æqualia eſſe debere. Et propter huius teſtimonij autoritatem, uult nobis Apoſtolus præſentia omnia eſſe cōmunia, ut & perfecti doctrinam non abſcōdant, & habentes ſubſtantiam mundi, non denegēt eis uictum. Dig- D
nus eſt enim operarius cibo ſuo. *Matt. 10. b* n ¶ *Gratias autem ago, etc.*] Gratia quidem exhortationis, & uoluntate ꝓpria feſtinauit, ut mercedem haberet: nō inuitus quaſi ei ſit credita diſpenſatio. o ¶ *Miſimus, etc.*] Hoc de Luca intelligit, quia laudem in euangelio cō ſcribendo uidet habere præ cæteris: qui etiam actus apoſtolorum præter euangelia ſcripſit. p ¶ *Non ſolum autem, ſed ordinatus eſt ab, etc.*] Teſtimonio eccleſiarum idoneum eum & probatum fuiſſe, demonſtrat. q ¶ *Ad domini gloriam, & deſtinatam uoluntatem noſtram. (Propoſitam ſiue paratam.) Deuitantes hoc, ne quis nos uituperet in hac plenitudine, etc.*] Ne quis dicat, quomodo Chriſtus legem impleuit, cum uideamus Chriſtianos, non tantam eleemoſynam facere, quantam fieri in lege præceptum eſt? r ¶ *Prouidens enim bona, etc.*] Nihil enim propter humanam gloriam facimus: ſed tamen nolumus ut per nos aliquis ſcandalum merito patiatur: ſed ut omnes uidentes opera noſtra bona, magnificent patrem noſtrum. s ¶ *Miſimus autem, etc.*] Quidam hoc de Apollo aſſerunt dictum. t ¶ *Quem probauimus in multis, etc.*] Teſtimoniū illi dat, ut facilius audiatur. u ¶ *Nunc autem, etc.*] Multo nunc ſollicitiorem comprobamus

¶ *Qui non ſolum facere, ſed & uelle cœpiſtis ab anno priore.*] Oſtendit quoſdam poſſe facere non uolentes, cum aut importunitas petentis, aut autoritas præcipientis exigeret. h ¶ *Nunc uero & facto perficite, ut quemadmodum prōptus eſt animus uoluntatis, ita ſit perficiendi ex eo quod habetis.*] Quod uolūtarie incœpiſtis, implete. Omnis enim boni operis finis eſt expetendus. Quia ſicut factum inuiti, acceptum non eſt: ita uoluntas infructuoſa eſt, habētibus eam ſine facto. i ¶ *Si enim uoluntas prompta eſt ſecundum id quod habet, etc.*] Ne putetis me aliquem ſupra uires cogere, aut tantum in hac cauſa à paupere quantū à diuite expetere. Omnes æqualiter dabunt, ſi unuſquiſq; tantū dederit, quantum poteſt, non ſecundum quod nō habet. Hoc & Tobias dicebat ad filium: Prout

Hier. to. 9

F bamus

multa in uos: siue pro Tito qui est socius meus, & in uobis adiutor, siue fratres nostri apostoli ecclesiarum gloriæ Christi. Ostēsionē ergo quæ est charitatis uestræ & nostræ gloriæ pro uobis in illos ostendite in faciem ecclesiarum.

Cap. IX.

NAm de ministerio quod fit in sanctos, ex abundāti est mihi scribere uobis. Scio enim promptū animū uestrum, pro quo de uobis glorior apud Macedones: quoniam & Achaia parata est ab anno præterito: & uestra æmulatio prouocauit plurimos. Misimus autem fratres, ut ne quod gloriamur de uobis, euacuetur in hac parte, ut quemadmodū dixi, parati sitis, ne cum uenerint Macedones mecum & inuenerint uos imparatos, erubescamus nos, ut non dicamus uos in hac substantia. Necessarium ergo existimaui rogare fratres, ut præueniant ad uos, & præparent repromissam benedictionem hanc paratam esse: sic quasi benedictionem, non quasi auaritiam. Hoc autem dico: Qui parce seminat, parce metet. Et qui seminat in benedictionibus, de benedictionibus & metet. Vnusquisque prout destinauit in corde suo, non ex tristitia aut ex necessitate. Hilarem enim datorem diligit deus. Potens est autem deus, omnem gratiam abundare facere in uobis, ut in omnibus semper omnem sufficientiam habentes, abundetis in omne opus bonum sicut scriptum est: Dispersit, dedit pauperibus, iustitia eius manet in seculum seculi. Qui autem administrat semen seminanti, & panem ad manducandū prestabit. Et multiplicabit semen uestrum, & augebit incremēta frugum iustitiæ uestræ, ut in omnibus locupletati abundetis in omnem simplicitatem, quæ operatur per nos gratiarū actionem deo.

Quoniam

A bamus cum propter nos, quia uestra obediētia prouocatur, siue quia adiuti à Tito, siue quia per seipsum eō probauit. a ¶ *Siue pro Tito qui est socius meus & in uobis adiutor: siue fratres nostri, etc.*] Quod dicit, hoc est. Tam Titi causa qui eorum obedientiam collaudauerat quàm eorū qui ad ipsum fuerant pariter destinati, ita se exhiberent, ut & charitatis synceritatem & apostolicę pro ipsis gloriæ ueritatē, in conspectu omniū comprobarent. b ¶ *Ostensionem ergo quæ est charitatis uestræ & nostræ gloriæ, etc.*] Vt uideant uerū esse quod dicit in omnibus ecclesijs de uestro profectu. Siue aliter: ostendite charitatē uestrā, de qua coram omnibus ecclesijs gloriamur. Cap. IX. ¶ *NAm de ministerio quod fit in sanctos, ex abu. etc.*] Mutare uidetur sanctos hic sensum, & ideo quidam dicunt eum superius de laicis dixisse, hic uero de sacerdotibus sanctis. B Alij uero aiūt eū de eleemosynis huc usque tractasse, modo autem de ministerio uerbi commonere, quod sanctificatis per baptismum exhibet. Hi uero duo sensus usque ad finem causæ diligenter utrique sunt colligendi. c ¶ *Quoniam & Achaia parata est ab anno præterito.*] Tota prouincia cuius caput estis, per nos ad hoc ministerium prouocata est. d ¶ *Et uestra æmulatio prouocauit plurimos.*] Hic æmulatio pro imitatione ponitur. e ¶ *Misimus autem fratres, ut ne quod gloriamur de uobis, euacuetur in hac parte.*] Superius memoratur: Qui uos commoneant ne aliter inueniant: in parte doctrinæ, siue ministerij quā putabam. f ¶ *Vt quemadmodum dixi parati sitis, ne quum uenerint Macedones mecum & inuenerint uos imparatos, erubescamus nos, etc.*] Si nos erubuerimus quasi falso gloriātes: quanto magis uos & pro uestra negligentia, & pro nostro rubore? Multa enim confusio est, si quis pro eo qui eum diligit erubescat. g ¶ *Necessarium ergo existimaui rogare fratres, ut præueniant ad uos, & præparent repromissam benedictionem hanc paratam esse, etc.*] Siue à benedicendo, siue quia per humanitatem eorum benedictio nascitur dei. h ¶ *Sic quasi benedictionem, non quasi au. etc.*] Benedictio erit si grato animo tribuatur. i ¶ *Hilarem enim datorem diligit deus.*] Auarus aūt hilariter dare nō nouit. In scientia autem auarus est, qui sensum nō uult implere quem coepit. Vnde dominus neminem in uia salutare præcepit, hoc est, nulli transitorie uerbum annū C clare salutis. Hoc est aūt qui parce seminat, parce & metet. Contra Iouinianū etiam hic locus facit, ubi meritorum gradus esse monstrātur. Et qui seminat in benedictionibus, de benedictionibus & metet. Ecōtrario ergo in maledictione seminans, inde & metet, sicut scriptum est. Non semines mala in sulcis iniuriæ, & non metes ea septuplū. (Eccl. 7.a) Vnusquisque prout destinauit in corde suo, id est uolūtarius non coactus, non ex tristitia, aut ex necessitate, hilarem enim datorem diligit deus, secundum sapientiam Salomonis. Et in omni dato, hilarē fac uultum tuum. Si autem de sciētia intelligitur, hilarē in labore suo uult esse doctorem, sicut de se alibi dicit. Si enim uolens hoc ago, mercedē habeo, & reliqua. k ¶ *Potens est autem deus.*] Siue ne inopiam formidarent, siue gratuitū donum sapientiæ. l ¶ *Omnem gratiam, etc.*] Granam nascentiæ, quia exinde per opera uestra, deo gratiæ referuntur. A fructu D enim frumenti, uini (Psal. 4.b) & olei sui multiplicati sunt. m ¶ *Vt in omnibus, etc.*] Ita ut tā carnalium misericordiarum quàm spiritualium, id est, doctrinarum opus bonū possetis implere sicut scriptum est. n ¶ *Dispersit, dedit pauperibus.*] Siue sensu pauperibus siue substantia, sicut superius ait, illorum abundantia, uestræ inopiæ sit supplementum. o ¶ *Iustitia eius manet in æternum.*] Rebus temporalibus æterna iustitia comparatur. p ¶ *Qui autem administrat semen seminanti, & panem ad manducandū præstabit.*] Hoc ait: Quod deus qui uelle eis præstitit, etiam facere perficiat in uobis. Hoc est, deus qui tibi dedit unde dispenses, esurientem minime patietur. Si autem ad semen uerbi referas: Qui dedit officium docendi, præstabit & escam ubi, modo ad hoc solum uacare uelis. q ¶ *Et semen uestrum.*] Humilitatis uel sermonis. r ¶ *Et augebit incrementa frugum iustitiæ uestræ.*] Fruges iustitiæ, sunt facultates, quum de eis fit iusticia. Cum uero aut inique congregantur, aut ad auaritiam uel superbiam possidentur, fruges iniquitatis fiunt. Pretio enim grauans triticum in populo maledicitur: siue fruges iustitiæ, sermones sunt dei. De fructu enim laborum suorum saturabitur sapiens. (Sap. 3.a) s ¶ *Vt in omnibus locupletati abundetis in omnem simplicitatem, quæ operatur per nos gratiarum actionem deo.*] Vt sine discretione omnibus simpliciter indigentibus tribuatis. Non quærentes cui, sed quare detis.

Quoniam

Quoniam ministerium huius officij non solum supplet ea quæ desunt sanctis, sed etiã abundat per multas gratiarum actiones in domino, per probationem ministerij huius, glorificantes deum in obedientia confessionis uestræ, in euangelio Christi & simplicitate communicationis uestræ in illos, & in omnes, & ipsorum obsecratione pro uobis, desiderantium uos propter eminentẽ gratiam dei in uobis. Gratias ago deo super inenarrabili dono eius.

Cap. X

IPse autem ego Paulus, obsecro uos per mansuetudinem & modestiã Christi, qui in facie quidem humilis sum inter uos: absens autem confido in uobis. Rogo autem uos ne præsens audeam per eam confidentiam qua existimor audere in quosdam, qui arbitrantur nos tãquam secundum carnem ambulemus. In carne enim ambulantes, non tamen secundum carnem militamus. Nam arma militiæ nostræ non carnalia sunt, sed potentia deo, ad destructionem munitionũ consilia destruentes: & omnem altitudinem extollentẽ se aduersus scientiam dei: & in captiuitatem redigentes omnem intellectum in obsequiũ Christi, & in promptu habentes ulcisci omnem inobedientiã, cum impleta fuerit uestra obedientia. Quæ secundum faciem sunt uidete. Si quis confidit Christi se esse, hoc cogitet iterum apud se: quia sicut & ipse Christi est, ita & nos. Nam & si amplius aliquid gloriatus fuero de potestate nostra quam dedit nobis dominus in ædificationem, & non in destructionem uestram, non erubescam. Vt autem non existimer tanquam terrere uos per epistolas, quoniã quidem epistolæ, inquiunt, graues sunt & fortes: præsentia autem corporis infirma, & sermo contemptibilis: hoc cogitet qui eiusmodi est, quia quales sumus uerbo per epistolas absentes, tales & præsentes in facto. Non enim audemus

A a ¶ *Quoniam ministerium, etc.*] Duplicem potestis habere mercedem, & perfectionem sanctorum, & gratiarũ in domino actiones. Aliter: Non solum docet sanctos, sed domino gratias agit, qui nos tanta sapientia erudiuit. b ¶ *Per probationem ministerij huius.*] Per hoc ministerium esse probamini Christiani, magnificantes deum per operũ confessionem, sicut e contrario alij factis negare dicunt. Aliter, perfecte docetis & ostenditis diuinum esse, in quo deũ per obedientiam magnificatis. c ¶ *Et simplicitate.*] In omnes simpliciter tribuentes siue docentes bona, quæ cõmunicatis potius q̃ donatis, certi uos cum multiplici ea fœnore recepturos. Hæc omnia operatur administratio huius officij quæ etiã in hoc abundat. d ¶ *Desiderantium uos propter eminentẽ gratiam dei in uobis.*] Quis autem non desideret talem propter gratiam siue scientiæ, siue misericordiæ cæteris eminentem. e

B ¶ *Gratias deo super inenarrabili dono, etc.*] Qui tantam nobis gratiã pietate sua cõferre dignatus est. De armis carnalibus & spiritualibus, & de Apostoli potestate, & de his q seipsos cõmẽdare conantur. Cap. X

IPse autem, etc.] Ea uos mãsuetudine rogo qua Christus, cum se posset de iniuriosis ulcisci, noluit, ut uel sero se corrigerent. p ¶ *Qui in facie quidem humilis sum inter uos, absens autem confido in uobis.*] Semper sanctorum præsentia, per nimiam humilitatem, minus intelligentibus potest esse contemptui. Absentes uero si necesse fuerit, confidenter suam indicant potestatem. Qui præsentes, sic sunt quasi nihil possint habere uirtutum, si tamen nihil delicti repererint in subiectis. h ¶ *Rogo autem uos, ne præsens audeam.*] Ita agite, ne mihi necesse sit manifestare uirtutem. i ¶ *Per eam confidentiam qua existimor audere in quosdam.*] Nam omnis existimatio facta est, sicut est. Puto autem quod & ego spiritum dei habeam. k ¶ *Qui arbitrantur nos tanquam secundum carnem ambulemus.*] Qui putant nos nihil amplius cæteris hominibus habere uirtutis. l ¶ *In carne enim ambulantes, non tamen secundum carnem militamus. Nam arma, etc.*] In corpore uidemur incedere, sed ut dei ministri spiritualiter militamus. Arma quippe militiæ nostræ non sunt facta de ferro, nec manu hominis fabricata sunt, sed potentia dei, qua plus uel uerbo agas, quàm alij homines carnalibus armis. m ¶ *Ad dest. etc.*] Muniunt enim & circũdant doctrinam suam falsi doctores astutiæ argumentis, quas aereas potestates Apostolus destruit uirtute gratiæ spiritualis: sicut illum Magum uias domini peruersis disputationib. subuertẽtem, Paulus uerbo cæcauit. Itẽ cogitatiões aduersariæ quæ aduersus Christum suggeruntur destruendas dicit. n ¶ *Et omnem altitudinem extollentem se aduersus scientiam dei.*] Quid tã superbum quàm diuinis contraire doctrinis? o ¶ *Et in captiuitatem redigentes omnem intellectum in, etc.*] Illos destruimus qui sub nomine obsequij Christi, omnem intellectũ sentẽtiæ cupiũt captiuare. p ¶ *Et in promptu habentes ulcisci omnem, etc.*] Parati ad ulciscendum oẽm inobedientiam cum impleta fuerit obedientia. Hoc dicit Apostolus, modo paratũ se esse ulcisci omnem inobedientiam cum ea quæ præcipiũtur impleuerint. Item cum iam uestra p nos obedientia fuerit impleta, illi non audiantur potestatẽ se uindicandi accepisse à domino, quia mentiuntur.

C

D

q ¶ *Quæ secundum carnem sunt uidete.*] Hoc est ab illis qui in facie gloriantur cauete. Tã manifesta est rei probatio, ut facillima sit intellectu. Siue ab his hypocritis uobis cauete, qui in præsentia gloriant. r ¶ *Si quis confidit Christi esse, etc.*] Nemo tam stultus est q̃ qui se solum Christi esse gloriatur. s ¶ *Nam & si amplius aliquid gloriatus fuero de potestate nostra, etc.*] Nam & si me magis potestatem à Christo accepisse dixero quàm cæteros ut Apostolus, non erubescam, quia uerum dico, & non gloriæ, sed ædificationis causa compulsus hæc facio. t ¶ *Et non in destructionem uestram, non erubescam.*] Nam illi & usurpatam, & in destructionem exercere cupiunt potestatem. u ¶ *Vt non existimer quasi uos terrere per epistolas, etc.*] Hoc ideo dico, ne quis me putet illa comminari quæ implere non possum, ut de me iactant deceptores. x ¶ *Hoc cogitet qui eiusmodi est, etc.*] Qui putat hoc, sciat omnia me posse facere, si necesse sit quæ promitto. Nam obedientibus per humilitatem infirmus, & peccantibus per seueritatem fortis existo. y ¶ *Non enim, etc.*] Id est, non debemus ita deum contemnere ut coæquemur aliquibus, qui suis laudibus malunt q̃ dei

A gratia commendari: nec de nobis possumus maiora iactare quàm sumus. a ¶ *Sed & ipsi in nobis, etc.*] Nõ excedimus mensuræ nostræ terminos. b ¶ *Et comparantes nosmetipsos nobis.*] Non minoribus: sicut cum illi nihil sint, apostolis se non modo æquales faciunt, sed etiã anteponunt. c ¶ *Nos autẽ, etc.*] Nihil supra mensuram humanã facimus, sed in apostolatus gratia, quantum uobis dominus donare dignatus est, per quam uobis Corinthijs prædicamus, nec enim hoc usurpatione fecimus sed precepto. d ¶ *Vsque ad uos, etc.*] Non nostro, ut illi qui prædicãdo se, suum euangelium faciunt. e ¶ *Non in im. etc.*] Immensum est in alienis laboribus gloriari. Illi autẽ semp ad fideles ibãt, q signa minime quærebant. f ¶ *Spem autem, etc.*] Qui non munera à uobis, sed mercedem à deo uestræ fidei expectamus. g ¶ *In abũdantia illa, etc.*] Id est, non enim usq; ad uos sufficit peruenire: sed cum uestra fi- B des creuerit, aliò transiemus. h ¶ *Non in aliena regula, etc.*] Sicut illi de præparatis iam ab alijs impudenter gloriantur. i ¶ *Qui autem gloriatur, etc.*] Iã gloriari in domino exhortatur, cuius uirtutes in eo operatæ sunt. k ¶ *Non, etc.*] Seipsum commẽdat qui ipse laudat se: illũ uero dominus commendat, qui signorũ uirtutibus commendatur. Cap. XI

VTinam sustineretis, etc.] Sustinete me qui multum sustinere consueuistis imprudentiam. Ideo insipientem se dicit, quia illi necesse erat aliqua de se dicere, licet uera, ut ostendat quàm uere insipientes sunt qui falso se laudant. Sed & supportate me. m ¶ *Aemulor enim uos dei æmulatione. Despondi enim uos uni uiro, uirginem castam exhibere Christo.*] Id est, non stimulo liuoris inflãmor, sed uos tanquam pater diuina æmulatione custodio, ut possim uos immaculatos Christo coniungere, tanto maiore studio conuersatos, quanto meliori estis sponso iungendi. n ¶ *Timeo autem ne sicut serpens Euam seduxit astutia, etc.*] Serpens Euam de deo mentiendo seduxit, affirmans solam deum cõminatum esse mortẽ, nec esse tam illaturum. Ita & pseudapostoli asserebant ideo euãgelij præcepta addita, ut uel sic lex antiqua ser-

mus inserere aut comparare nos quibusdã qui seipsos cõmendant: sed & ipsi in nobis nosmẽtipsos metiẽtes, et cõparãtes nosmetipsos nobis. Nos aũt non immensum gloriabimur, sed secũdũ mensurã regulæ qua mẽsus est nobis deus mensurã pertingẽdi usq; ad uos. Non enim quasi non pertingentes, ad uos superextendimus nos. Vsq; ad uos enim peruenimus in euãgelio Christi, nõn in immensum gloriantes in alienis laboribus. Spẽm aũt habentes crescentis fidei uestræ in uobis magnificari secundũ regulam nostram in abundãntia: etiã in illa quæ ultra uos sunt euãgelizare, nõ in ãliena regula in his quæ præparata sunt gloriari. Qũi autẽ gloriatur, in dño glorietur. Nõ eñ qũi seipsum cõmendat, ille probatus est, sed quem deus cõmendat. Cap. XI

VTinãm sustineretis modicum quid insipientiæ meæ, sed & supportate me. Aemũlor eñ uos dei æmulatione. Despõndi enim uos uni uiro, uirginem castam exhibere Christo. Timeõ autẽm ne sicut serpens Euam seduxit astutia sua, ita corrumpantur sensus uestri, & ẽxcidant à simplicitate quæ ẽst in Christo Iesu. Nã si is qũi uenit alium Christum prædicat quem non prædicauimus: aut alium spiritum accipitis quem non accepistis: aut aliud euangelium quod non recepistis, recte pateremini. Existimõ enim nihil me minus fecisse à mãgnis apostolis. Nãm & si imperitus sermone, sed nõ scientia. In õmnibus autem manifestus sum uobis. Aut nũnquid peccatum feci meipsum humilians, ut uos exaltemini? Qũoniam gratis euangelium dei euangelizaui uobis: aliãs ecclesias expoliaui, accipiens stipendium ad ministerium uestrum. Et cum essem apũd uos, & egerẽ, nulli onerosus fui. Nam quõd mihi deerat, suppleuerũt fratres qui uenerunt de Macedonia: & in õmnibus sine onere me uobis seruaui & seruabo. Est uẽritas Christi in me, quoniãm hæc gloriatio non infringetur in me in regionibus Achaiæ. Quãre? Quia non diligo uos: Deus

uaretur, & eam solam sufficere custoditam perquirunt C
æmulatores. Iam nunc serpens similiter quosdam seducit, gehennã propter solum terrorem asserentes nominari, quam aut penitus non esse, aut æternam non esse affirmãt, contra autoritatem omnium scripturarum. o ¶ *Et excid. etc.*] Quia dei uerbum simpliciter credere, nõ est hominum peruersorũ. p ¶ *Quæ est in Christo Iesu.*] Castus sensus q uni uiro coniungitur Christo, & solitus illi semel promissa sufficiunt. q ¶ *Nam si is qui, etc.*] Si uobis amplius aliquid gratiæ prædicaretur q̃ per nos accepistis, recte eos nobis præponi forsitan pateremini. r ¶ *Existimo enim nihil me minus fecisse.*] Meminus fecisse istis qui nihil sunt ne putetis. s ¶ *A magnis apostolis.*] Quãto magis Petrus & cæteri prædicãt minus aliquid accepisse. t ¶ *Nam & si imperitus sum, etc.*] Non sicut isti qui cum sine sciẽtia imperiti, in sermone tumido gloriãtur. u ¶ *In omnibus autem, etc.*] Ostendit in- D
tegritatem suam, qua per deum omnia fecerit, cum nec auaritiã, nec gulam nec gloriã ab eis aliquãdo quæreret. x ¶ *Aut nũquid peccatum feci.*] Si forte hoc solũ peccaui qui propter uos etiam licita & concessa contempsi. y ¶ *Quoniam gratis euangelium, etc.*] Qui neq; panẽ quotidianum, quem ordinauit dominus accepimus. z ¶ *Alias ecclesias expoliaui accipiens stipendium ad ministerium uestrum.*] Cum uobis prædicarem, mihi Macedones ministrabant. a ¶ *Cum essem apud uos, & egerem, etc.*] Hoc fuit ex ueritate infirmitatem portare paruulorum, ut nec tunc quidem uellet accipere cum egeret. b ¶ *Nam quod mihi deerat suppleuerunt fratres qui uenerunt de Macedonia.*] Qui non occurrebant, manibus adorando fratres quos nouerunt falsos: nec pseudapostolos susceperant, quinimo uincebant. c ¶ *Et in omnibus sine onere me uobis seruaui & seruabo.*] Quando infirmos uos habueritis. d ¶ *Est ueritas Christi in me.*] Sicut Christus semel statuit, nec negauit, necesse est ut aliquando non mentitus ita faciam. e ¶ *Quoniam hæc, etc.*] Gloriationẽ, propter deum concessam contẽnit, præcipue si inopiã patiatur. f ¶ *Quare? Quia non dilig. etc.*] Ipse nouit utrũ uos diligã an non.

Imo

Deus scit. Quòd autem facio & faciam, ut amputem occasionem eorum qui uolunt occasionem, ut in quo glorientur, inueniãtur sicut & nos. Nãm eiusmodi pseudoapostoli sunt, operárij subdoli, transfigurantes se in apostolos Christi. Et nôn mirum: Ipse enim satanas transfigurat se in angelum lucis. Nôn ergo est magnum si ministri eius transfigurẽtur uelut ministri iustitię, quorúm finis erit secundũ opera eorum. Iterũm dico ne quis putet me insipientem esse. Alioquin uelut insipientem accipite me, ut & ego modicũ quid glorier. Quod loquor non loquor secundum deum, sed quasi in insipientia in hac substantia gloriæ, quòniam multi gloriantur secundum carnem, & ego gloriabor. Libẽnter enim suffertis insipientes, cum sitis ipsi sapiẽtes. Sustinẽtis enim si quis uos in seruitutem redigit, si quis deuorat, si quis accipit, si quis extollitur, si quis in faciem uos cædit. Secũndum ignobilitatẽ dico, quasi nos infirmi fuerimus in hac parte. In quo quis audet, in insipientia dico, audeo & ego. Hebræi sunt, & egò: Israelitæ sunt, & ego. Semẽ Abrahæ sunt, & ego. Ministri Christi sunt, & egò. Vt minùs sapiens dico, plus ego. In laboribus plurimis, in carceribus abundantius, in plagis supra modum, in mortibus frequenter. A Iudæis quinquies quadragenas una minus accepi. Ter uirgis cæsus sum, semel lapidatus sum, tẽr naufragium feci, nocte ac die in profundo maris fui. In itineribus sæpe, periculis fluminum, periculis latronum, periculis ex genere, periculis ex gentibus, periculis in ciuitate, periculis in solitudine, periculis in mari, periculis in falsis fratribus. In laborẽ & ærũna, in uigilijs multis, in fame & in siti, in ieiunijs multis. In frigore & nuditate, pręter illa quæ extrinsecus sunt instantia mea quotidiana sollicitudo omnium ecclesiarum. Quis infirmatur, & ego non infirmor? Quis scandalizatur, & ego nó uror? Si

A Imò ideo à uobis nõ accipio, quia multum uos diligo. a ¶ *Quod autem facio & faciam.*] Hic reddit causam, quare ipse non acceperit, & aduersarij cur docerent gulam, auaritiamq; sectarentur, quærentes perpaucum aditum inuenire lucrandi, ut hic uel panẽ acciperet, illi aurum licentius exigerent. Ideo tollit occasionẽ Apostolus, ut in hoc appareant qui propter deum docerent, si à discipulis nihil ex peterent. b ¶ *Nam eiusmodi pseudoapostoli sunt.*] Dicentes: Hæc dicit dominus, cum ipse non miserit eos, & uisiones à corde suo loquuntur. c ¶ *Operarij subdoli, transfigurantes se in apostolos Christi.*] Subdolus est qui aliud fingit, cum aliud agit, ut sub contemplatione euangelicæ prædicationis cõtegat rapacitatem. Tales enim prædicatores, ut hominib. placeant, necesse est adulari, ut adulando placeant, & placendo accipiant, ea quæ commendantur dicunt, non ea quę ædificent

B audientem. Plerique eorum non tam pecuniam desiderant quàm honorem, arbitrãtes se summis opib. esse ditatos, si ab omnibus collaudentur: sed nec pecunias ideo spernũt, quia nõ habent, sed quia in recõditis habẽt. Veri autem & simplices magistri apostolos imitanẽ, dicentes: Neq; enim fuimus in sermone adulatiõis aliquãdo, nec in occasione auaritię: neq; quærẽtes ab omnibus gloriam nec à uobis. d ¶ *Et non mirum.*] Non tam facile somnijs, aut aliquibus quasi angelis lucis, fidẽs habenda: ne fortè transfiguret se satanas in angelũ lucis, & decipiat ac fallát incautos. e ¶ *Non est ergo magnum, si ministri, &c.*] Non mirum si ministri satanæ, auaritiæ, id est gloriæ causa fingant se iustitiam prædicare. f ¶ *Quorum finis erit secundum opera ipsorum.*] Mala opera, malus finis expectat. g ¶ *Iterum dico, ne quis putet me insipientem esse, &c.*] Iam superius dixit: Sustinete modicum quid insipiẽtiæ meæ: & reddiderat rationem, quia zelo dei eos zelaret, non gloriæ desiderio esset de se illi quid dicturus, ne eius in odium uersi, falsos apostolos sequerentur. Si ergo insipientia eius tam sapiens est, quàm sapiens erit ipsa sapientia? Simul notandum, quia mirum esse non debet si ad tempus falsa doctrina præualeat, cuius autoribus in fine uindicta promittitur. h ¶ *Quod loquor, non loquor.*] Si hic necessitate populi compulsus, negat se secundum deum gloriari, quid de illis C sentiendum est, qui sola iactantia gloriantur substantię gloriæ? Est enim alia uera substantia gloriandi. i ¶ *Quoniam multi gloriantur secundum carnem.*] Quoniam in nobilitate terreni generis gloriari, carnale est. k ¶ *Libenter enim suffertis insipientes, cum sitis ipsi sapientes.*] Video enim uos cum edocti sitis, nullius momenti insipientibus facile concessisse. l ¶ *Sustinetis enim si quis uos in seruitutem redigit.*] Legis uel pharisæorum qui dominatum in populum exercebant. m ¶ *Si quis deuorat, si quis accipit.*] Conuiuia uel munera. Si qs accipit pecuniam. n ¶ *Si quis extollitur.*] Iudaica superbia, uel de scientia, uel de generis qualitate. o ¶ *Si quis in faciem uos cædit.*] Si quis etiã præsentes obiurgat. p ¶ *Secundum nobilitatem dico.*] Ignobilitas enim maxima est, si quis filius dei, de terrena nobilitate se iactet. q ¶ *Quasi nos infirmi fuerimus in hac* D *parte.*] Ab illis minus aliqmd habeamus. r ¶ *In quo quis audet, in insipientia dico.*] Hic se apostolis comparat laborum suorũ contemplatione. Item notandum quod quasi temerarium dixerit audere. s ¶ *Audeo & ego, etc.*] Possum audere si uolo. t ¶ *Hebræi sunt, & ego: Israelitæ sunt, & ego, etc.*] Si in hoc gloriantur, & ego huius sum gentis. u ¶ *Ministri Christi sunt, & ego.*] Notandũ quod si quis de Christi solum ministerio glorietur, non sapienter hoc facit. x ¶ *Vt minus sapiens dico, &c.*] Quinq; uicibus tricenas & nouenas quasi transgressor legis accepit. Hæc autem in Actibus apostolorum non omnia reperiuntur, quia nec in epistolis omnia quæ ibi scripta sunt continentur. y ¶ *Ter naufragiũ feci, nocte ac die in profundo maris fui.*] In ultimo periculo, cum nauim in profunda tẽpestate deductam, in horas fluctu operiri putaremus. z ¶ *In itineribus sæpe, periculis fluminum, &c.*] Qui explorare subintroierunt nostram libertatem. a ¶ *In labore & ærumna, in uigilijs multis, in fame & siti, &c.*] Fames necessitatis est, ieiunium uoluntatis. b ¶ *Præter illa quæ extrinsecus sunt instantia mea quotidiana.*] Præter illa quæ per mansuetudinem leuiora esse uidentur. c ¶ *Quis infirmatur, & ego non infirmor? quis scandalizatur, etc.*] Non dixit, scãdalizor, quia in fide scandalizatã. Cum infirmãtibus infirmor,

A cum pereuntibus perire me credo: sic enim uror tristitia, ut animo ardere me sentiam. a ¶ *Si gloriari oportet, etc.*] Nam si gloriari necesse est, non in his quae ad lętitiam, sed quae ad mœrorem pertinent gloriabor. b ¶ *Quae infirmitatis meae sunt gloriabor.*] Manifeste infirmitates suas Apostolus, tentationes quas sustinebat, persecutionesq; significat. Item omnes superiores necessitates, uno infirmitatis nomine definiuit, eo quod humanas imbecillitates istę praeualeant. c ¶ *Deus & pater domini nostri Iesu scit qui est benedictus in secula, quod non mentior.*] Rem quasi difficilem dicturus, quod Iudaei contra eum etiam principes gentium concitassent, ante implorat testimonium dei, ne uerae hoc iactantiae imputaretur, quod aduersus eum etiam regna surrexerint, & nihil potuerint praeualere. Haec autem idcirco enumerat, ut ostendat quid intersit inter ueros & falsos apostolos. d ¶ *Damasci praepositus gentis Aretae regis, custodiebat ciuitatem Damascenorum.*] Praepositus gentis illius erat, cui imperabat Areta rex.

B

Cap. XII.

S ¶ *I gloriari oportet, nō expedit quidem.*] Non mihi expedit, qui necessitate cōpellor. f ¶ *Veniam autem ad uisiones & reuelationes domini.*] Sibi infirmitates, domino uisiones ascribit. g ¶ *Scio hominem in Christo.*] Siue humilitatis causa de se in alterius persona loquitur, siue de alio, uerum potest utrunq; constare. h ¶ *Ante annos quattuordecim, etc.*] Quia iterum repetit, ostendit aliā fuisse uisionem. Vide quanta necessitas fuit, ut quod annis quatuordecim celauerat, prodere cogeretur. i ¶ *Et scio huiusmodi.*] Iterando Apostolus hunc talem hominem, ostendit secundo esse raptum, semel usq; ad tertium coelum, ubi uidit uisiones, & semel in paradisum, ubi reuelata sunt ei ineffabilia uerba. k ¶ *Et audiuit arcana uerba quae non licet, etc.*] Siue quae nulli dicere fas est, siue quae impossibile est humanam enarrare naturam. Hoc contra Arianos. l ¶ *Pro huiusmodi gloriabor, pro me autem nihil.*] Visione uel homine, pro me aūt nō gloriabor in mea uirtute, quia nō est reuelatio mea sed dei. m ¶ *Nisi in infirmitatibus meis. Nam & si uoluero gloriari, non ero*

Si gloriari oportet, quae infirmitatis meae sunt gloriabor. Deus & pater domini nostri Iesu Christi scit, qui est benedictus in secula, quod non mentior. Damasci praepositus gentis Aretae regis custodiebat ciuitatem Damascenorum, ut me comprehenderet. Et per fenestram in sporta dimissus sum per murū, & sic effugi manus eius.

Caput XII

SI gloriari oportet, non expedit quidem. Veniam autem ad uisiones & reuelationes domini. Scio hominem in Christo ante annos quatuordecim, siue in corpore nescio: siue extra corpus, nescio, deus scit: raptū huiuscemodi usq; ad tertium coelum. Et scio huiuscemodi hominē, siue in corpore, siue extra corpus, nescio, deus scit: quoniam raptus est in paradisum, & audiuit arcana uerba quae nō licet homini loqui. Pro huiuscemodi gloriabor: pro me autem nihil, nisi in infirmitatibus meis. Nam & si uoluero gloriari, nō ero insipiens, ueritatem enim dicam. Parco autem ne quis me existimet supra id quod uidet in me, aut audit aliquid ex me. Et nē magnitudo reuelationum extollat me, datus est mihi stimulus carnis meae, angelus satanae qui mē colaphizet. Propter quod ter dominū rogaui ut discederet à me. Et dixit mihi. Sufficit tibi gratia mea, nam uirtus in infirmitate perficitur. Libenter igitur gloriabor in infirmitatibus meis, ut inhabitet in me uirtus Christi. Propter quod placeo mihi in infirmitatibus meis, in contumelijs, in necessitatibus: in persecutionibus, in angustijs pro Christo. Cum enim infirmor, tunc potens sum. Factus sum insipiens, uos me coegistis. Ego enim à uobis debui commendari. Nihil enim minus feci ab his qui sunt supra modum apostoli. Tametsi nihil sum, signa tamen apostolatus mei facta sunt super uos in omni patientia, in signis & prodigijs & uirtutibus. Quid est enim quod minus habuistis prae caeteris ecclesijs, nisi quod ego ipse nō graui uos? Donate mihi hāc iniuriā. Ecce tertiò hoc paratus sum

insipiens.] Hic uidetur ostendere, cum de alio dicat, etiā si dicat, causam gloriandi habere nolle. C n ¶ *Parco autem, etc.*] Sufficiunt manifesta, etiam si celentur occulta. o ¶ *Et ne magnitudo reuelationum extollat me, etc.*] Quāta putatis esse quę celo, ut merito mihi esset stimulus necessarius, qui me hominē esse semper mihi demonstraret. Stimulum carnis, angelum satanae, tentationes persecutionum, apostolus se sustinuisse significat. p ¶ *Vt me colaphizet.*] Aut tribulationes suscitando, aut dolores. Quidam enim dicunt eū freqoenter dolore capitis laborasse. q ¶ *Propter quod ter dominum rogaui, ut discederet à me, & dixit mihi: Sufficit tibi gratia mea.*] Hic intelligimus etiam sanctos ignoranter nonnuquam alia inimpetrabilia postulasse: simul etiam discimus quod importuna petitio oē responsum mereatur, si nō mereatur effectum. r ¶ *Libenter igitur gloriabor in infirmitatibus meis, etc.*] Postquam cognoui D prodesse, quod nocere putabam. s ¶ *Propter quod placeo mihi in infirmitatibus meis, in contumelijs.*] Non in honoribus. t ¶ *in necessitatibus.*] Non in ocio, non in diuitijs. u ¶ *in persecutionibus, in angustijs pro Christo.*] Non pro crimine, unde saluator docuit, ut sola causa iustitiae patiamur: Petro similiter id attestante. x ¶ *Cum enim infirmor, tūc potens sum.*] Maxima potentia est infirmari pro Christo, & magnae diuitiae indigere. y ¶ *Factus sum insipiens.*] Insipientem esse dicit, aliquem se in laboribus iactare uel uirtutibus. z ¶ *Vos me coegistis, ego enim à uobis debui commendari. Nihil enim minus feci ab his qui sunt, etc.*] Sed hoc uos coegistis, qui cum alijs de me satisfacere deberetis quod nihil minus fuerim à magnis apostolis, iterum opus habetis ut uos denuo cōmendemos. a ¶ *Tametsi nihil sum, signa tamen, etc.*] Ego quidem nihil sum ut homo, sed apostolatus sua in uobis signa monstrauit: hoc est patientiam in moribus, & prodigia in signis. b ¶ *Quid est enim quod minus habuistis, etc.*] Quibus alij apostoli praedicarunt. De integritate apostoli, & seueritate acceptae potestatis à domino in eos qui poenitentiam negarunt agit. c ¶ *Ecce tertio hoc, etc.*] Salutem uestram desidero, non munera.

Nec

sum uenire ad uos,& non ero grauis uobis. Non enim quæro quæ uestra sunt,sed uos.Nec enim debent filij parentibus thesaurizare, sed parentes filijs. Egò autem libentissime impendam, & super impendar egoipse pro animabus uestris abundantius:licet plus uos diligens,minus diligar. Sed esto.Ego uos non grauaui: sed cũ essem astutus dolo uos cepi.Nunquid per aliquem eorũ quos misi ad uos,circumueni uos? Rogaui Titũ, & misi cum illo fratrem. Nunquid Titus uos circumuenit? Nõnne eodem spiritu ambulauimus ? Nonne eisdem uestigijs? Olim putatis quod excusemus nos apud uos. Coram deo in Christo loquimur. Omnia autẽ charissimi propter ædificationem uestram.Timeo ne forte cum uenero,non quales uolo inueniam uos,& ego inueniar à uobis qualem non uultis:ne forte contentiones,æmulationes,animositates,dissensiones,detractiones, susurrationes,inflationes,seditiones sint inter uos. Ne iterum cum uenero humiliet me deus apud uos : & lugeã multos ex his qui ante peccauerunt, & non egerunt pœnitentiam super immundicia & fornicatione, & impudicitia quam gesserunt.

Cap. XIII

Ecce tertio hoc uenio ad uos,ut in ore duorum uel trium testium stabit omne uerbum. Prædixi enim & prædico,ut præsens uobis & nunc absens his qui ante peccauerunt,& cæteris omnibus:quoniã si uenero,iterum non parcã. An experimentũ quæritis eius qui in me loquitur Christus? Qui in uobis non infirmatur,sed potens est in uobis. Nam & si crucifixus est ex infirmitate,sed uiuit ex uirtute dei. Nam & nos infirmi sumus in illo,sed uiuemus cum eo ex uirtute dei in uobis. Vosmet ipsos tentate si estis in fide,ipsi uos probate. An non cognoscitis uosmetipsos, quia Christus Iesus in uobis est? Nisi forte reprobi estis. Spero autem quod cognoscitis, quia nos non sumus reprobi. Oramus autem deum ut nihil mali faciatis, non ut nos probati pareamus, sed ut uos quod bonum est faciatis, nos autem ut reprobi simus. Non possumus enim aliquid aduersus ueritatem, sed pro ueritate. Gaudemus enim quoniam nos infirmi sumus,uos autẽ potentes estis. Hoc & oramus uestram consummationem.Ideo hæc absens scribo,ut non præsens durius agam secundum potestatem quam dominus dedit mihi in ædificationem & non in destructionem

A a ¶ *Nec enim debent filij parentibus thesaurizare:sed parentes filijs.*] Ego magis si haberem,uobis dare deberem. b ¶ *Ego autem libentissime impendam,etc.*] Quod habeo labore nimio, impendo, & plusquam possum impendam. Perfecta enim dilectio non solum totum quod habet gratis impendit, sed etiam ipsa libenter super impenditur si necesse est. c ¶ *Sed esto: ego uos nõ grauaui,etc.*] Per omnia se purgat, ipsorum semper conscientiam testem inuocans: simul,& quomodo se ab illis possint cauere demonstrans. d ¶ *Rogaui Titum & misi cum illo fratrem,etc.*] Nunquid aliquid uobis abstulit ad me perferendum? e ¶ *Nonne eodem spiritu,etc.*] Nõne uno spiritu omnia gerimus? f ¶ *Olim putatis quod excusemus nos apud uos.*] Non sicut superius dixi placemus nobis, sed ne nobis cum uenerimus necesse sit acrius uindicare. g ¶ *Coram deo in Christo loquimur,etc.*] Quem fallere impossibile est.

B h ¶ *Timeo enim ne,etc.*] Timeo si uos nõ inuenero iustos,& ego uobis seuerus inueniar. Blandimentis minas iungit. i ¶ *Ne forte cõtentiones, æmulationes, etc.*] Propter hæc se dicebat seuerissime uindicare. Quid faceret si nostris temporibus adinueniret, quibus ad comparationem aliorum criminum, ista ne putantur quidem esse peccata. k ¶ *Et lugeã multos,etc.*] Hoc est contra Nouatianos pœnitentiæ negatores: si enim luget pœnitentiam non agentes: utique de agentibus gaudet. l ¶ *Fornicatione, etc.*] Impudicitia grauior est fornicatione: quasi monstruosa turpitudo : sicut ille fecit qui uxorem patris accepit.

cam: quia antecedentium ruina, sequentes debet facere cautiores. o ¶ *An experimentum quæritis eius qui in me loquitur Christus?*] An in me Christum tentatis: utrum in uobis ualeat uindicare? p ¶ *Qui in uobis non infirmatur.*] Quem non infirmum,sed potentem esse nec ipsi nescitis. q ¶ *Sed potens,etc.*] Quanto magis in uobis carpioribus sui. r ¶ *Nam & si crucifixus est,etc.*] Quod crucifixus est, nostræ est infirmitatis : quod uiuit, suæ uirtutis. s ¶ *Nã et nos infirmi,etc.*] Siue, qui nos quasi infirmos prouocatis, inuenietis nos uiuere cum Christo in uirtute dei cum in uos uindicare cœperimus. Siue nos in præsenti quidem infirmamur, sed in futuro cũ illo non in nostra sed dei uirtute uiuemus. t ¶ *Vosmetipsos tentate, etc.*] Si in fide estis,& in uobis uos cognoscite: date sententiam in peccante, & uidete si non statim cum uestro uerbo uindicta procedat. u ¶ *An non cognoscitis,etc.*] Dei uirtus, si tamen uos minime reprobauit. x ¶ *Spero autem,etc.*] Spero uos sensuros quomodo nos conuersemur. y ¶ *Oramus autẽ deum,etc. sed ut uos, etc.*] Si enim mali aliquid feceritis, nos uindicãdo parebimus probati:sed maluimus nos reprobos uideri, tantum ut uos quod bonum est faciatis. z ¶ *Non enim possumus, etc.*] Innocẽtiæ enim nostra sentẽtia obesse nõ poterit, nisi ei qui pro certo peccauerit. a ¶ *Gaudemus enim quoniam,etc.*] Gaudemus si nõ sit necesse ut nostra uirtus appareat, sicut Petri apparuit in Sapphira & Anania. b ¶ *Hoc oramus uestram consummationem.*] Vt uos perfecti sitis atque potentes. c ¶ *Ideo hæc absens scribo ut non præsens durius agam,etc.*] Si non correxeritis uos, durius adhuc acturus sum quàm scribendo denuncio. d ¶ *In ædificationem.*] Vt & uos de cætero emendetis,& alij peccare formident. e ¶ *Et non in destructionem.*] Ad quam sibi pseudoapostoli potestatem usurpant.

C

D

CAP. XIII

E *Cce tertio hoc uenio ad uos: ut in ore duorum uel trium,etc.*] Secundum legem contra Manichæos. n ¶ *Prædixi & prædico ut præsentibus & nunc absens,etc.*] Qui post documenta priorum peccauerint, non ipsis par-

A a ¶ *De cætero autē fratres gaudete:perfecti estote, exhortamini.*] Notandum quod toti ecclesiæ scribēs, dicit eos omnes debere esse perfectos, & quod laicos iubet seinuicem exhortari. b ¶ *Idipsum sapite. Pacem habete, & deus pacis etc.*] Alioquin autor dissensionis & odij contrarius erit uobiscum, & uos cum illo permanebitis in æternum, si ille hic uobiscum manserit semper. c ¶ *Salutate inuicem, etc.*] Non honoratī aut diuites. d ¶ *Gratia domini nostri Iesu Christi & charitas dei & cōmunicatio sancti spiritus.*] Contra Arianos, qui ideo patrem maiorē esse contendūt: quia plerunque primus nominatur in ordine. e ¶ *Sit cum omnib. uobis, Amē.*] Non aliquanus: siue quod omnes in his donis uelit esse perfectos. C

ctionem. De cæterò fratres gaudete: perfecti estote, exhortamini: idipsum sapitē. Pacem habete, & deus pacis & dilectionis erit uobiscum. Salutāte inuicem in osculo sancto. Salutant uos omnes sancti. Grātia domini nostri Iesu Christi, & charitas dei & cōmunicatio sancti spiritus sit cūm omnibus uobis, Amen.

AD GALATAS

Aulus apōstolus non ab hominibus, neq; per hominem: sed pēr Iesum Christum & dēum patrem: qùi suscitauit eum à mortuis, & qui mēcum sunt omnes fratres, ecclesijs Galatiæ. Grātia uobis & pāx à deo patre nostro & domino Iesu Christo: qui dēdit semetipsum pro peccatis nostris, ut ēriperet nos de præsenti seculo nequā, secundū uōluntatē dei & patris nostri, cūi est gloria in secula seculorū amen. Mirōr q sic tam cito transferimini ab eo quos uocauit in gratiā Christi, in aliud euāgelium, quod non est aliud, nisi sunt aliqùi qui uos cōturbāt, & uolunt cōnuertere euangelium Christi. Sed licēt nos aut angelus de cœlo euāgelizet uobis præterq quod euangelizauimus uobis, anathēma sit. Sicūt prædiximus, & nunc iterum dico: Si quis uobis euangelizauerit præter id quod accepistis, anathema sit. Modo ēnim hominibus

COMMENTARIA IN EPIstolam ad Galatas.

Aulus apostolus non ab hominibus neq; per hominem.] Sicut sacrarum scripturarum testatur autoritas: Neminem uenire ad patrē nisi per filium & spiritum sanctum. Item neminem uenire ad filium, nisi qoem uocauerit pater & spiritus sanctus: ita & hoc loco manifeste ostenditur Paulum apostolū in euangelij prædicationem per Iesum Christum & deum patrem uocatū esse à sancto spiritu: quemadmodū liber apostolicorū a-
B ctuum docet, dicens: Ministrantibus autē illis domino, & ieiunantibus dixit spiri-
Act. 13 tus sanctus: Segregate mihi Barnabam, & Saulum in opus ad quod assumpsi eos. Itē & infra in eodem loco: Et ipsi quidem missi à spiritu sancto abierunt Seleuciam. Quod autem hic Iesum Christum primo loco ponit, & ita demum patrem, & alibi indifferenter deum patrem anteponit, frequenter etiam spiritum sanctum, hoc ostendit: quoniam in patre & filio & spiritu sancto, non ordo, nō maior aut minor, sed una est gloria eadēq; substantia. Quod uerò dicit, neq; per hominem, sed per Iesum Christum: hic personam deitatis ostendit. Quod autē ait: qui suscitauit eum à mortuis: assumpti hominis significat incarnationē. Aliter: Non humana præsumptione, ut illi dicunt: neq; per apostolos alios, ut Aaron per Moysen, sed per ipsum dominum, ut Moyses & omnes apostoli uel prophetæ. sed pleriq; ab hominibus ordinantur, cum indigne fauore populi patientiam domini contemnentes, diuino sacerdonq contra meritum ordinantur. g ¶ *Sed per Iesum Christum.*] Qui Petrum & cæteros apostolos in ministerium apostolatus elegit. h ¶ *Et deum patrem.*] Ostendit unam esse patris & filij operationem. i ¶ *Qui suscitauit, etc.*] Secundum quod mori potuit, secundum carnem scilicet. k ¶ *Et qui mecum sunt, etc.*] Ne solus indigne ferre potaretur, suam conculcari doctrinā, Apostolus obiurgaturus Galatas propter conuersationē suā, non tantū ex sua persona scribit ad eos, sed ex omniū fratrū qui in consortio secum erant: quos in epistola ad Corinthios apostolos uocat, dicens: Siue fratres nostri apostoli ecclesiam gloriæ Christi. l ¶ *Gratia uobis.*] Qua sola estis fide saluati. m ¶ *Et pax à deo patre nostro & domino Iesu Christo.*] Qua remissis delictis omnibus reconciliati fuerant deo. n ¶ *Qui dedit semetipsum pro peccatis nostris.*] Ostendit beneficia Christi, quib. existebant ingrati, in lege quæ peccatorib. data est, uiuere cupientes, cū illis omnia essent peccata dimissa. o ¶ *Vt eriperet nos de præsenti seculo nequā.*] Non quòd seculum nequam sit, sed quòd mala sint, quæ aguntur in seculo: sicut & dominus in euangelio dicit: Sufficit diei malicia sua. Nō quia dies mala sit, sed propter illa, quæ in eius tempore aguntur uel bona uel mala dicitur. Item mala seculi opera dicuntur quæ cōmittuntur in ipso. p ¶ *Secundum uoluntatē dei & patris nostri.*] Non secundum merita nostra. q ¶ *Cui est gloria in secula seculorum amen.*] Infinitis beneficijs infinita gloria debetur. r ¶ *Miror quòd sic tam cito transferimini ab eo qui uos uocauit in gratiam Christi, in aliud euangelium: quod non est aliud, nisi sunt aliqui, etc.*] Manifestatus beneficijs, mirari se dicit quod ab illo potuerint separari. s ¶ *Nisi sunt aliqui qui uos conturbant, & uolunt etc.* Nam euangelium uerum aliud esse non potest, nisi Christi. t ¶ *Et uolunt conuertere euangeliū Christi. Sed licet etc.*] Dum lex ad euangelium profecerit, illi peruerso ordine euangelium ad legem prouocare nituntur. u ¶ *Sed licet nos aut angelus de coelo euangelizet uobis præterquam quod euangelizauimus uobis.*] Breuiter omni uoluit præiudicare personæ, quando nec Apostolos contra id quod primum prædicauerat, nec uocem de coelo loquentis angeli permisit audire. Facit autem sententiam contra omnes hæreticos, qui traditiones apostolicas mutare conantur. x ¶ *Anathema sit.*] Hoc est, abominabilis uobis sit. y ¶ *Sicut prædiximus, & nunc iterum dico: Si quis uobis euangelizauerit præter id quod accepistis, anathema sit.*] Repetitum fortius commendatur. z ¶ *Modo enim hominibus suadeo, an deo? An quæro, etc.*] Nunquid propter homines uobis suadeo, sicut propter Iudæorum traditiones ante faciebam? Ostendere uult odia hominum se non timentem, libere defendere ueritatem.

Marginal notes: 1. Cor. 15 (beside "Siue fratres nostri apostoli"); Matth. 6 (beside "Sufficit diei malicia sua"); D

¶ An

bus suadeo, an deo? An quæro hominibus placere? Si adhûc hominibus placerem, Christi seruus non essem. Nôtum enim uobis facio fratres euangeliũ quod euangelizatum est à me: qûia non est secundum hominem. Neq; enim ego ab homine accepi illud neq; didici, sed per reuelationem Iesu Christi. Aûdistis enim conuersationem meam aliquando in Iudaismo: quoniâm supra modum persequebar ecclesiam dei, & expugnabam illam, & proficiebam in Iudaismo supra multos coætaneos meos in genere meo, abundantius æmulator existens paternarum mearum traditionum. Cum âutem placuit ei qui me segregauit ex utero matris meæ, & uocâuit per gratiam suam, ut reuêlaret filium suum in me, ut euangelizarem illum in gentibus: côntinuo non acquieui carni & sanguini. Nêq; ueni Hierosolymã ad antecessores meos apostolos, sed abij in Arabiam, & iterũ reuersus sum Damascum. Dêinde post annos tres uêni Hierosolymam uidêre Petrum, & mânsi apud eum diebus quindecim. Alium aûtem apostolorum uidi neminem, nisi Iácobum fratrem domini. Quæ autem scribo uobis, ecce coram deo: quia non mentior. Dêinde ueni in partes Syriæ & Ciliciæ. Eram autem ignotus facie ecclesijs Iudææ, quæ erânt in Christo. Tantum autem auditum habebant: quoniam qui persequebatur nos aliquando, nunc euangelizat fidem quam aliquando expugnabat, & in me clarificant deum. Cap. II

DEindê post annos quatuordecim iterum âscendi Hierosolymam cum Barnaba, assumpto & Tito. Ascêndi autem secũdum reuelationem, & côntuli cum illis euangelium quod prædico in gentibus. Seôrsum autem his qui uidebantur aliquid esse, nê forte inuacuum currerem aut cucurrissem. Sêd neq; Titus qui me cum erat, cum esset gentilis compulsus est circũcidi: sed propter

A a ¶ *An quæro hominibus placere?*] Vbicunq; sine additamento aliquo homines nominãtur, in malam partem
Psal.115 accipitur in scripturis. Vt est illud: Omnis homo men-
1.Cor.3.4 dax. Et: Quem dicunt homines esse? Et: Nonne homines estis? Et: Secundum hominem ambulatis. Igitur quicunq; talibus placere uoluerit: necesse est ut eorũ faciat uoluntatem. Sancti autem deo tantum & de um amantibus placent: qui plus quàm homines esse meruerunt. b ¶ *Si adhuc hominibus placerem, Christi seruus non essem.*] Nam ideo me oderũt quia seruus sum Christi. c ¶ *Notum enim uobis facio fratres euangeliũ, quod euangelizatum est à me.*] Vult purgare usorpationis & humanæ traditionis infamiam. d ¶ *Quia non est secundum hominem: neq; enim ego ab homine accepi illud, neq; didici, sed per reuelationem Iesu Christi.*] Neq; à me confinxi, neq; ab alio homine accepi, neque à quoquam didici quod gẽtes sola fide saluaren-
B tur. e ¶ *Audistis enim conuersationem meam aliquando in Iudaismo.*] Nec uos credo latere quod dico. Ostendere uult quàm firmiter tenuerit Iudaismum, & quàm fideliter pro traditionibus patrũ expugnarit ecclesiã: ut intelligamus eum non potuisse inde humano consilio, nisi reuelatione separari diuina. f ¶ *Quoniam supra modum persequebar ecclesiam dei, & expugnabam illam, & proficiebam in Iudaismo supra multos coætaneos meos in genere meo, abundantius æmulator existens paternarum mearum traditionum.*] Nõ supra omnes, ne iactabundus putaretur. g ¶ *Cum autem placuit ei qui me segregauit ex utero matris meæ.*] Hic præscientiam dei, ad dilectionem Apostoli antequam nasceretur, ostendit. Item qui me in præscientia ab utero segregauit: quando uoluit, fecit quod sciebat esse futurum. h ¶ *Et uocauit per gratiam suam.*] Non meis meritis. i ¶ *Vt reuelaret filium suum in me, ut euangelizarem illum in gentibus.*] Vt filium suum per me gentibus reuelaret. k ¶ *Continuo non acquieui carni & sanguini.*] Hoc dicit: quoniam secundum mysterium reuelationis, commissam sibi prædicationem euangelij exercuerit: neq; tunc carnis & sanguinis uocem audiui, sed dei. l ¶ *Neque ueni Hierosolymam ad antecessores meos apostolos, sed abij in Arabiam, & iterum reuersus Damascum.*] Nõ quod mihi necesse fuit, ut ab illis aliquid edocerer: sed de Damasco in Arabiam protinus ibam, ut docerem quod mihi à deo re- C
uelatum fuerat. m ¶ *Deinde post annos tres.*] Ostendit se non indiguisse doceri, qui tribus iam annis alijs prædicarat. n ¶ *Veni Hierosolymam.*] Quando se discipulis iungere attentabat. o ¶ *Videre Petrum.*] Et susceptum se ab illo in charitate demonstrat, & in tam breui tempore nihil discere potuisse. p ¶ *Et mansi apud eum diebus quindecim.*] Videndi gratia, non discendi. q ¶ *Alium autem apostolorum uidi neminẽ.*] Ne uel ab illis didicisse uideretur. r ¶ *Nisi Iacobum fratrem domini, etc.*] Quatuor modis fratres appellari quis dubitat? Primo, natura: secundo, cognatione: tertio, gente: quarto, affectu. Vnde Iacobus secundum cognationem frater domini dicitur: quoniam de Maria Cleophæ sorore matris domini, natus esse monstratur. s ¶ *Deinde ueni in partes Syriæ & Ciliciæ: eram autem ignotus facie ecclesiæ Iudeæ.*] Notandum
quia per triennium ecclesijs Iudææ erat ignotus. t ¶ *Quæ erant in Christo, etc.*] Seorsum qui ex Iudæis erant, ecclesia habebantur: nec his qui erant ex gentibus miscebantur. u ¶ *Et in me clarificabant deum.*] De re difficili, maxima nascitur admiratio, & laudabatur deus qui hoc solus posset efficere. De falsis fratribus, & de Petro in circuncisione: Paulo uero in gentibus ordinatis. CAP. II D

DEinde post annos quatuordecim.*] Quando de oneribus legis quæstio mouebatur. y ¶ *Iterum ascendi Hierosolymam cum Barnaba, assumpto & Tito.*] Nõ uoluntate mea, sed imperij diuini necessitate. z ¶ *Ascendi autem secundum, etc.*] Hoc ait Apostolus: Cum uenirem inquit, Hierosolymam secundum reuelationem dei, cõgregationi fratrum per ædificationem meã reddidi rationem, seorsum & apostolis: nõ ut ab illis in aliquo instruerer, quippe qui plenam fuerã gratiam cõsecutus: sed ut manifestarem eis recto ordine me Christi euangelium prædicare. a ¶ *Et contuli cum, etc.*] Non didici, sed contuli euangelium, per quod gentes sola fide saluantur. b ¶ *Seorsum autem his, etc.*] Ne illos discipuli de euangelio dubitare putarent. c ¶ *Ne forte inuacuum, etc.*] Hoc non est dubitantis, sed potius confirmantis. d ¶ *Sed neq; Titus qui mecum, etc.*] Inuacuum cucurrit.

¶ Sed

A a ¶*Sed propter subintroductos falsos fratres.*] Reddit causas cur circuncidit Titum: non quia illi circuncisio prodesset, sed ut scandalum imminens uitaretur. b ¶*Qui subintroierunt explorare libertatem, etc.*] Qui absoluti sumus à iugo legis. c ¶*Quibus neq; ad horam cessimus, etc.*] Vt periculum uitaremus, & essent in nobis qui ueritatem euangelij confirmarent. d ¶*Ab his autem qui uidebantur esse aliquid.*] Hic eos significat, qui Galatas Iudaizare compulerant: qui aliquando insignes inter discipulos Apostolorum fuerant: quiq; præsenti tempore à fide Christiana ad obseruationem Iudaicam conuertebant. e ¶*Quales aliquando fuerint, nihil mea interest, etc.*] Non mihi cura est, quia cum domino ambulauerunt: quia nec tempus præiudicat fidei, nec persona labori. f ¶*Mihi autem qui uidebantur esse aliquid, etc. quod creditum est mihi euangelium præputij.*] Vt prædicem in gentibus, sicut illi

B Iudæis. g ¶*Sicut & Petro circuncisionis: qui enim operatus est Petro in apostolatum circuncisionis, operatus est & mihi inter gentes, etc.*] In nullo sum illo inferior: quia ab uno deo sumus in ministerio ordinati. h ¶*Iacobus & Cephas & Ioannes, qui uidebantur columnæ esse.*] Super quas erat ecclesia confirmata. i ¶*Dextras dederunt.*] Ita nos docere debere. k ¶*Mihi & Barnabæ societatis, etc.*] Ambo enim missi erant simul, ut gentibus prædicarent. l ¶*Vt pauperum memores essemus.*] Qui omnia sua distribuentes, ad apostolorum pedes precia deponebant: Vel quorum bona fuerant à Iudæis inuasa: sicut legimus ad Hebræos. m ¶*Quod etiam solicitus fui hoc ipsum facere.*] Hoc est, quod in omni pene scribit epistola. n ¶*Cum autem uenisset Cephas Antiochiam, etc.*] Galatarum infirmitas compellit eum narrare: quod nec ipsi apostolorum principi Petro pepercerit, ueritatem euangelij non libere defendenti: sicut etiam ad profectum Corinthiorum manifestat: uisionem quam annis quatuordecim celauerat. Hoc autem totum ait, ut ostendat se nunquam circuncisionis fuisse fautorem, quod de illo falsi apostoli confingebant.

Gal. 5. b Vnde & alibi dicit: Ego autem fratres, si circūcisionem prædico, quid adhuc persecutionem patior? o ¶*Prius enim quàm uenirent, etc.*] Sciens sibi ostensum, ut nullius generis hominem uocaret immundum. p ¶*Cum autem uenissent, etc.*] Non ideo reprehensibilis erat, quia cum illis edebat: sed quia postea propter homines se subtrahebat. C q ¶*Ita ut & Barnabas duceretur ab eis, etc.*] Qui mecum ad gentes missus, nihil inter eos docuerat esse discriminis. r ¶*Sed cum uidissem, etc.*] Quāuis hoc propter scādalum faceret Iudæorum: tamen publice illū conueni, ut & Iudæis superbia, & gētibus desperatio tolleretur. s ¶*Dixi Cephæ coram omnibus.*] Publicum scandalum non poterat priuate curari. t ¶*Si tu cum Iudæus sis.*] Si tu non tenes quod natus es, quomodo illos facis tenere quod nati non sunt? Rationem reddit, non iniuriam facit. u ¶*Gentiliter uiuis & non Iudaice.*] Non ex operib. legis, sed sola fide sicut gentes, uitam in Christo inuenisse te nosti. D x ¶*Quomodo gentes cogis Iudaizare?*] Cur subtrahis te tanquam à peccatoribus? y ¶*Nos natura Iudæi, & non ex gentibus peccatores.*] Peccatores tamen eramus: quia conclusit scriptura omnia sub peccato. z ¶*Scientes autem quod non iustificatur homo ex operib. legis, etc.*] Opera legis, circuncisio & sabbatum, dies festi, & cætera: quæ non propter iustitiā, sed ad edomandam populi duritiam fuere mandata. a ¶*Quod si quærentes iustificari, etc.*] Si enim gentes fides sola non saluat, nec nos: quia ex operibus nemo iustificatur. Ergo ad huc peccatores sumus, & Christus peccatorum minister est, tanquam non ualens peccata indulgere. b ¶*Si enim quæ destruxi, iterum hæc reædifico, etc.*] Si destruxi Iudæos, & nunc (ut illi dicunt) ipsos reædifico, meæ sententiæ præuaricator inuenior. c ¶*Ego enim per legem legi mortuus sum.*] Hoc est quod dicit: per legem Christi, legi Moysi mortuus sum: aut certe per ipsam Moysi legem, legis eiusdem sum obseruationibus liberatus: quoniam scriptum est in eadem lege: Quia Abraham ex fide iustificatus est, & non ex operibus legis. Item per legem Christi, legi literæ, & Mosi legi ueteri sum mortuus: quia ipsa se cessaturam Gen. 15. b

prôpter subintroductos falsos fratres, qui subintroierunt explorare libertatem nostram quam habemus in Christo Iesu: ut nos in seruitutē redigerent, quibus nēq; ad horam cessimus subiectioni, ut ueritas euangelij permaneat apud uos. Ab his aûtem qui uidebantur esse aliquid, quâles aliquando fuerint, nihil mea interest. Deus enim personam hominis non accipit. Mihi autēm qui uidebantur esse aliquid, nihil contulerunt: sed econtra cum uidissent quod creditum est mihi euangelium præputij, sicut & Pêtro circuncisionis. Qui enim operatus est Petro in apostolatum circuncisionis, operatus est & mihi inter gentes. Et cum cognouissent gratiam quæ data est mihi: Iacôbus & Cephas & Ioannes, qui uidebantur columnæ esse, dextrâs dederunt mihi & Barnâbæ societatis: ut nos in gentes, ipsi autem in circuncisionem: tantum ut pâuperum memores essemus. Quôd etiam solicitus fui hoc ipsum facere. Cum âutem uenisset Cephas Antiochiam, in faciem ei restiti, quia reprehensibilis erat. Prius ênim quàm uenirent quidā à Iacobo, cum gentibus edebat. Cum âutem uenissent, subtrahebat & segregabat se, timens eos qui ex circuncisione erant, & simulationi eius consenserunt cæteri Iudæi: itâ ut & Barnabas duceretur ab eis in illam simulationem. Sêd cum uidissem quod non rectè ambularent ad ueritatē euangelij, dixi Cephæ corâm omnibus. Si tû cum Iudæus sis, gêntiliter uiuis & non Iudaice: quômodo gentes cogis Iudaizare? Nôs natura Iudæi, & non ex gentibus peccatores. Sciêntes autem quod non iustificatur homo ex operibus legis, nisi per fidem Iesu Christi, & nos in Christo Iesu credimus, ut iustificemur ex fide Christi, & non ex operibus legis. Propter quod ex operibus legis non iustificabitur omnis caro. Quod si quærentes iustificâri in Christo, inuenti sumus & ipsi peccatores, nunquid Christus peccati minister est? Absit. Si ênim quæ destruxi iterum hæc reædifico, præuaricatorem me constituo. Egô enim per legem legi mortuus sum, ut

ut deo uiuã: Christo confixus sum cruci. Viuo autẽ iam non ego, uiuit uero in me Christus. Quod autem nunc uiuo in carne, in fide uiuo filij dei, qui dilexit me, & tradidit seipsum pro me. Non abijcio gratiam dei. Si enim per legem iustitia, ergo gratis Christus mortuus est.

Cap. III

O Insensati Galatæ, quis uos fascinauit non obedire ueritati? Ante quorum oculos Christus Iesus proscriptus est, & in uobis crucifixus: Hoc solum à uobis uolo discere. Ex operibus legis spiritum accepistis, an ex auditu fidei? Sic stulti estis, ut cum spiritu cœperitis, nunc carne cõsummemini? Tanta passi estis sine causa, si tamen sine causa. Qui ergo tribuit uobis spiritum, & operatur uirtutes in uobis ex operibus legis, an ex auditu fidei, sicut scriptum est: Abraham credidit deo, & reputatum est illi ad iustitiam. Cognoscite ergo: quia qui ex fide sunt, hi sunt filij Abrahæ. Prouidens autem scriptura: quia ex fide iustificat gentes deus, prænunciauit Abrahæ, quia benedicentur in te omnes gentes. Igitur qui ex fide sunt, benedicentur cum fideli Abraham. Quicunque enim ex operibus legis sunt, sub maledicto sunt. Scriptum est enim: Maledictus omnis qui non permãserit in omnibus quæ scripta sunt in libro legis ut faciat ea: Quoniam autem in lege nemo iustificatur apud deum manifestum est, quia iustus ex fide uiuit. Lex autem non est ex fide: sed qui fecerit ea, uiuet in illis. Christus nos redemit de maledicto legis, factus pro nobis maledictũ, quia scriptum est: Maledictus omnis qui pendet in ligno, ut in gentibus benedictio

A turam esse prædixit. a ¶ *Vt deo uiuam.*] Quia legem suam innouauit. b ¶ *Christo confixus sum.*] Omnibus peccatis quibus lex est data, sum mortuus: ergo lex mihi minime est necessaria. c ¶ *Viuo autem iam non ego.*] Vetus homo. d ¶ *Viuit uero in me Christus.*] In illo uiuit Christus in quo Christus uegetat actus & uitam. e ¶ *Quod autem nunc uiuo in carne, in fide uiuo filij dei.*] In sola fide: quia nihil debeo legi antiquæ. f ¶ *Qui dilexit me, & tradidit seipsum pro me.*] Non pecuniam, nõ aliquod aliud precium, sed se. g ¶ *Non abijcio gratiam dei.*] Non debeo illi esse ingratus: qui me tãtum dilexit, ut pro me etiam moreretur. Abiecta enim est gratia, si mihi sola non sufficit. h *Si enim per legem iustitia, ergo gratis Christus, etc.*] Si lex poterat iustificare, superflue mortuus est Christus.

CAP. III

O *Insensati Galatæ.*] Nõ est cõtrarium saluatoris uerbo, quo fratrem

B fatuum uocari prohibuit: non enim hic dicitur sine causa. k ¶ *Quis uos fascinauit?*] Per uulgi uerbum, inuidiam significauit: sicut ait Salomon: Fascinatio nugacitatis obscurat bona. l ¶ *Ante quorũ oculos Christus Iesus proscriptus est.*] Quibus per meam prædicationem ita manifestata est passio eius, ut ipsum ante uos pendere putaretis. Proscriptus est, sententiam damnationis accepit. m ¶ *Et in uobis crucifixus.*] Quasi apud uos omnia facta sint. Siue sic, quem uere pro damnato & mortuo etiam nunc uilem habetis, dum putatis eum uobis non sufficere ad salutem. n ¶ *Hoc solum à uobis uolo discere.*] Hoc unum uos interrogo. o ¶ *Ex operibus legis spiritum, etc.*] Si ex merito fidei spiritum accepistis, quid uobis lex amplius poterit dare? p ¶ *Sic stulti estis ut cum spiritu cœperitis, etc.*] Cum nec Iudæi aliter spiritum accipiant, quàm per fidem Christi, uos econtrario putatis uobis spiritum sufficere sine lege. q ¶ *Tanta passi estis sine causa.*] Ostendit quia in Galatia constituti, pro Christi fide passi sunt persecutionem. Item tanta sine causa pro Christo tolerastis, si non iterum pro Christo corrigatis. Siue quod hic, si tamen, non dubitantis sermo sit, sed potius confirmantis, secundum illud: si tamen iustum est apud deum retribuere, qui nos tribulant tribulationem. r ¶ *Qui ergo tribuit uobis spiritum, etc.*] Spiritum sanctum sola fide accepistis: qui non nisi à iustis accipitur: iustos autem sine legis oneribus esse uos constat. s ¶ *Abraham credidit deo, & reputatum est illi ad iustitiam.*] Ita & uobis ad iustitiam sola sufficit fides. t

¶ *Cognoscite ergo: quia qui ex fide sunt, hi sunt filij Abrahæ.*] Siue Iudæi, siue Græci, non carnaliter circuncisi. C u ¶ *Prouidens autem scriptura, etc. quia benedicentur in te omnes gentes.*] Non una gens Iudaica: sed omnes quæ ex operibus legis sunt. x ¶ *Igitur qui ex fide sunt, benedicentur cum fideli Abraham.*] Nõ enim circuncisæ sunt gentes, ut possint ex operibus benedici. y ¶ *Quicunque enim ex operibus legis sunt, sub maledicto sunt, etc.*] Quia ita præualuit consuetudo peccandi, ut nemo iam perficiat legem. z ¶ *Maledictus omnis qui non permanserit in omnib. quæ scripta sunt in libro, etc.*] Hoc est, qui non omnia usque ad finem legis mandata seruauerit. Quæritur sanè hoc loco, si fides sola sufficiat Christiano, & utrũ non sit maledictus, qui euangelica præcepta contemnet. Sed fides ad hoc proficit: ut in primitijs credulitatis accedentes ad deum iustificent, si deinceps in iustificatione permaneant, cæterum sine operibus fidei, non legis, mortua est fides. Qui enim non credit mandans, & eos qui euangelij præcepta cõtemnunt, maledictos esse & saluator edocuit, dicẽs: Discedite à me maledicti in ignem æternum. & Iacobus apostolus, unius man- D Matt. 10. b
dati transgressorem, omnium reum esse demonstrauit. a ¶ *Quoniam autem in lege, etc.*] Quia nemo illam seruat: ideo dictum est, quod sola fide iustificandi essent credentes. Item uult ostendere: quia ex operib. legis Moysi, iustificari homo nõ possit, nisi habuerit & fidem quæ ueniam dat credenti in deo. Non enim qui credunt in Christo, sine lege uiuere possunt. b ¶ *Quia iustus, etc.*] Perfecta fides est: non solum Christum, sed & Christo credere. c ¶ *Lex autem non est ex fide.*] Non iustificat sola fides. d ¶ *Sed qui fecerit ea, uiuet, etc.*] Suo labore conquirat iustitiam, & uiuet in æternum. e ¶ *Christus nos redemit, etc.*] Qui sub maledicto nõ erat: quia per omnia legẽ impleuit. Et ideo indebito maledicto eius, nostrũ debitũ compensatũ est, ut liberet transeuntes ad fidem. f ¶ *Maledictus omnis, etc.*] Sic est scriptũ: Si cui fuerit iudiciũ mortis, suspẽdetis eũ in ligno. Nõ ideo maledictus, quia pendet: sed ideo pẽdet, quia maledictus. Christus ergo cui nõ erat iudiciũ mortis, nec causa subeũdæ crucis & maledicti reatus, pro nobis maledictum suscepit, quia omnes maledicti eramus, & debiti ligno, & ideo maledicti, quia nõ permansimus in omnibus quæ scripta erant in lege. g ¶ *Vt in, etc.*] Vt sola fide, gentes benedicerent in Christo, sicut promissum fuerat Abrahæ.

¶ Vt

dictio Abrahæ fieret in Christo Iesu, ut pollicitationem spiritus accipiamus per fidem. Fratres secundũ hominẽ dico: tamen hominis confirmatũ testamentum nemo spernit aut superordinat. Abrahæ dictæ sunt promissiones & semini eius. Non dicit, & seminibus, quasi in multis: sed quasi in uno, & semini tuo qui est Christus. Hoc autem dico testamentum confirmatum à deo, quę post quadringentos & triginta annos, facta est lex: non irritum facit ad euacuandam promissionem. Nam si ex lege hæreditas, iam non ex promissione. Abrahæ autem per promissionem donauit deus. Quid igitur lex? Propter transgressionem posita est, donec ueniret semen cui promiserat: ordinata per angelos in manu mediatoris. Mediator autem unius non est, deus autem unus est. Lex ergo aduersus promissa dei? Absit. Si enim data esset lex quæ posset uiuificare, uere ex lege esset iustitia. Sed conclusit scriptura omnia sub peccato: ut promissio ex fide Iesu Christi daretur credentibus. Prius autem quàm ueniret fides, sub lege custodiebamur: conclusi in eam fidem quæ reuelanda erat. Itaq; lex pædagogus noster fuit in Christo, ut ex fide iustificemur. At ubi uenit fides, iam non sumus sub pædagogo. Omnes enim filij dei estis per fidem, quæ est in Christo Iesu. Quicunq; enim in Christo Iesu baptizati estis, Christum induistis. Non est Iudæus, neq; Græcus: non est seruus, neq; liber: non est masculus neq; fœmina. Omnes enim uos unum estis in Christo Iesu. Si autem uos Christi, ergo semen Abrahæ estis secundum promissionem hæredes.

Cap. IIII

Dico autem: Quanto tempore hæres paruulus est, nihil differt à seruo: cum sit dominus omnium, sed sub tutoribus & actoribus est usq; ad præfinitum tempus

A a ¶ *Vt pollicitationem spiritus accipiamus per fidem.*] Quę per Ioelem prophetam omni carni promissa est: id est, uniuerso generi hominum. b ¶ *Fratres, secundum hominem dico. tamen hominis confirmatum testamentum.*] Humano utor exemplo: comparari enim humana diuinis, propter euidentiorem intellectum possunt: æquari non possunt. c ¶ *Nemo spernit aut superordinat: etc.*] Quia post tantum temporis data est lex. d ¶ *Hoc autem dico testamentum confirmatũ à deo.*] In Christo Iesu. e ¶ *Quę post quadringentos, etc.*] Ne quis putet esse contrarium: quoniam in libro Geneseos ad Abraham à deo dicitur: Scito prænoscẽs, quod peregrinum futurum sit semẽ tuum in terra non sua, & subijcient eos seruituti, et affligent quadringentos annos, & hic apostolus triginta annos amplius ponat. Quod autem dicit, hoc est, septuagesimo quinto ætatis suæ anno, Abraham accepit à deo repromissionem: à quo tempore usq; ad initium legis Mosaicæ quadringenti & triginta anni, hac ratione complentur: Ex tempore repromissionis usq; ad centesimum annum Abrahæ: quando Isaac filius ei natus fuit, uigintiquinq; anni numerantur. Postea quinto ætatis anno, Isaac paruulus, ab Ismaele cœpit affligi: sicut idẽ Apostolus in hac ipsa epistola scribit: Euidenter ergo monstratur secundum sermonem dei ad Abraham factum, post centum triginta annos repromissionis, semen eius persecutionibus laborare cœpisse. f ¶ *Nam si ex lege hæreditas, iam non ex promissione: Abrahæ, etc.*] Non per legem, quæ necdum erat. g ¶ *Quid igitur lex?*] Quare ergo data est lex? h ¶ *Propter transgressionem posita est donec ueniret semen cui promiserat.*] Propterea data est, ut nos non transgredi, uel cogeret, uel doceret, usq; dum Christus ueniret. i ¶ *Ordinata per angelos.*] Hoc loco Mosen, dei & Hebræorum mediatorem significat, legem per angelum domini accepisse: sicut in libro Actuum apostolorũ Stephanus dicit: Hic est Moses, qui fuit in ecclesia in solitudine cum angelo, qui loquebatur ei in monte Sina. Item legimus angelos per legem sæpe populo affuisse. k ¶ *In manu mediatoris.*] Siue Mosi (ut quidam putant) siue Christi. Nam & Moses, aiunt, inter deum & populum medius fuit. l ¶ *Mediator autem unius non est.*] Id est, unius partis. m ¶ *Deus autem unus est.*] Hoc ideo addidit, ne quis putaret Christum ab unitate diuinæ naturæ penitus esse diuisum: quia mediatoris suscepisset officium. n ¶ *Lex ergo aduersus promissa dei? Absit. Si enim data esset lex quæ posset uiuificare, etc.*] Sicut ad Romanos ait: Quod impossibile erat legi, in quo infirmabatur, scilicet, quæ à nemine seruabatur. o ¶ *Sed conclusit scriptura omnia sub peccato: ut promissio ex fide Iesu Christi, etc.*] Aduenientе Christo, qui sub lege Mosi erant, conclusi sunt peccato, si ultra in legis obseruatione pmanere uoluerint: Quia maledicti qui umbræ legis deseruierunt, ueritate præsente. Item ostendit, quoniam non potuit inueniri, qui daretur credentibus: ut necesse esset sola fide saluari credentes. p ¶ *Prius autẽ quàm ueniret fides.*] Priusquam ueniret, cui crederemus. q ¶ *Sub lege custodiebamur, conclusi in eam fidem quæ reuelanda erat.*] Seruabamur à lege, huic fidei quæ erat suo tempore reuelanda. r ¶ *Itaq; lex pædagogus noster fuit in Christo, ut ex fide iustificemur.*] Ad disciplinam uos arctius retentans: perfectam doctrinam uero magistro seruabat. s ¶ *Vbi uenit fides, iam non sumus sub pædagogo.*] Perfectæ ætatis discipuli, non indigent pędagogo. t ¶ *Omnes enim filij dei estis per fidẽ, quæ est in Christo Iesu.*] Aequaliter & Iudæi & gentes per solam fidem filij dei estis, qua credidistis Christo. u ¶ *Quicunq; enim in Christo Iesu baptizati estis, Christum induistis.*] Filiũ dei induti, & toti membra eius effecti, filij dei sitis, necesse est: ut quid ergo uobis lex quæ seruis & peccatoribus data est, quibus per baptismum peccata remissa sunt? x ¶ *Non est Iudæus neq; Græcus: non est seruus neq; liber: non est masculus, neq; fœmina: omnes enim uos unum estis in Christo Iesu.*] Ante enim non solum inter Iudæum & Græcum, sed etiam inter tribum & tribum erat magna diuersitas. y ¶ *Si autem uos Christi, ergo semen Abrahæ estis.*] Si omnes unum corpus estis Christi, Abrahæ semen estis, & ueri hæredes: non ex carnali semine, sed ex diuina promissione generati.

Gen. 15.c (margin, beside "no, Abraham accepit")
B (margin, beside "nem: à quo tempore")
Act. 7.c (margin, beside "qui loquebatur ei in monte Sina")
C (margin, beside "Hoc ideo addidit")
Rom. 8.a (margin, beside "Quod impossibile erat")
D (margin, beside "pore reuelanda")

CAP. IIII

Dico autem, etc. sub tutoribus, etc.] Quia dominatum quondam sacerdotes & principes exercebant: quos tutores & actores appellat. Modo autem non dominari, sed formam præbere iubentur: quia sacerdotale genus sumus, & omnia cõmuniter habemus: quamuis

tempus à patre. Ità & nos cum essemus paruuli, sub elementis mundi eramus seruientes. At ubi uenit plenitudo temporis, misit deus filium suum, factum ex muliere, factum sub lege: ut eos qui sub lege erant, redimeret: ut adoptionem filiorum reciperemus. Quoniam autem estis filij dei, misit deus spiritum filij sui in corda uestra clamantem, abba pater. Itaq; iam non est seruus, sed filius, quod si filius & hæres per deum. Sed tunc quidem ignorantes deum his qui natura non sunt dij, seruiebatis. Nunc autem cum cognoueritis deum, imò cogniti sitis à deo: quomodo conuertimini iterum ad infirma & egena elementa, quibus denuo seruire uultis? Dies obseruatis, & menses, & tempora, & annos. Timeo ne forte sine causa laborauerim in uobis. Estote sicut ego: quia & ego sicut uos. Fratres obsecro uos, nihil me læsistis. Scitis autem quia per infirmitatem carnis euangelizaui uobis iampridem, & tentationem uestram in carne mea non spreuistis, neq; respuistis: sed sicut angelum dei excepistis me sicut Christum Iesum. Vbi est ergo beatitudo uestra? Testimonium enim perhibeo uobis: quia si fieri potuisset, oculos uestros eruissetis & dedissetis mihi. Ergo inimicus uobis factus sum, uerum dicens uobis? Aemulantur uos non bene, sed excludere uos uolunt: ut illos æmulemini. Bonum aût æmulamini in bono semper

A quamuis per illos percipiamus sacramenta. a ¶ *Ita & nos cum essemus paruuli, sub elementis mundi eramus seruientes.*] Dierum uidelicet & temporum, quæ fuerant eorum infirmitati necessaria, pro temporis qualitate. b ¶ *At ubi uenit plenitudo temporis, misit deus filium.*] Impletum iam erat tempus, quando legem per malã consuetudinẽ nemo poterat custodire. c ¶ *Factum ex muliere.*] Dicens factum ex muliere, sexum significat, non corruptionem. Cæterum ut manifeste ostenderet natum ex uirgine, ait: ex muliere, non per mulierem. In eo autem quod dicit, ex muliere, monstrat nõ more solito ex conuentu uiri & fœminę, sed per spiritum sanctum, ex matre tantum Christum incarnationem hominis suscepisse. Nam idem 1.Cor.7.b Apostolus ad Corinthios scribens ait: Sicut mulier ex uiro, ita & uir per mulierem. Vnde sicut in principio generationis, mulier ex uiro sumpta B est: ita & Christus secundum carnem, ex matre tantum est. Omnis autem residua humana generatio, non est ex muliere, secundum Apostoli dictum, sed per mulierem: ut clareat generatio hominum ex uiro per mulierem creari. d ¶ *Factum sub lege, ut eos qui sub lege erant, redimeret.*] Christus sub lege factus est: ut peccatum in carne uincens, credentes in se, à legis uinculis liberaret. Ipse autem sub lege tamdiu fuit, donec baptizatus, noui testamenti inciperet euangelium prędicare. Item si sub lege factus non esset, Iudæos saluare non poterat: gentes uero poterat positus sub lege redimere. e ¶ *Vt adoptionem filiorum reciperemus.*] Non enim omnes recepissemus adoptionem, si factus sub lege non esset. f ¶ *Quoniam autem estis filij dei, misit deus spiritum filij sui in corda uestra clamantem, abba pater.*] Ex hoc nos probat filios esse dei, quoniam spiritum Christi accepimus. g ¶ *Itaq; iam non est seruus, sed filius, quod si filius, & hæres per deum.*] Quid uis iterum seruus esse, qui iam filius & hæres es? Item hic manifeste ostendit: quia totus populus, unus filius uocatur. h ¶ *Sed tunc quidem ignorantes deum, his qui natura non sunt dij, seruiebatis.*] Conuertit se ad illos, qui ex gentibus crediderant, & arguit illos: quia dies festos & tempora Iudæorum obseruare uellent, sicut antea idolis fecerant. Nam Iudæis isti dies idcirco concessi sunt, ne eos amore festiuitatis, idolis exhiberent. i ¶ *Nunc autem cum cognoueritis deum, imò cogniti sitis à deo.*] Ante ignorabamini ab illo, quia non nouit iniquos, & non uos illum quæsistis, sed ille uos perditos requisiuit. k ¶ *Quomodo conuertimini iterum ad infirma & egena elementa, etc.*] Euidenter ostendit Apostolus Galatas post acceptam fidem Christi, ad idolorum iterum redisse culturam. l ¶ *Dies obseruatis, & menses, & tempora, & annos.*] Nos non similiter C obseruamus: non enim Calendas colimus, nec dies festos, sicut illi in luxuria & epulis, sed in syncerítate azyma epulamur. m ¶ *Timeo forte ne sine, etc.*] Nihil enim prodest Christianos nos factos, si ista iterum obseruetis. n ¶ *Estote sicut ego: quia & ego sicut uos.*] Hoc est quod dicit: me imitamini gentiliter uiuentem: quia & ego gentiliter uiuo, Iudaica obseruatione deposita: sicut Apostolus in hac eadem Gal.2.c epistola Petro apostolo dicit: Si tu cum sis Iudæus, gentiliter uiuis, quomodo cogis gentes Iudaizare? o ¶ *Fratres obsecro uos, nihil me læsistis.*] Vt merito putetis me inimicitiarum & non salutis uestræ causa moueri. p ¶ *Scitis autẽ quia per infirmitatem, etc.*] Vel per passionem, uel etiam per naturalem infirmitatẽ: quia thesaurum gratiæ in uasis fictilibus baiulabat. q ¶ *Et tentationem uestram in carne mea non spreuistis.*] Increpando hoc apostolus D dicit: quia cum fidem Christi apud Galatas prædicaret, persecutionem ab incredulis ciuibus eorum passus est, & nihilominus ipsi tentationi & uarijs iniurijs permiserunt Apostolum subiacere. Item grandis tentatio est, si uir sanctus aut infirmetur, aut impune lædatur. Sed ideo ista pati permittitur à deo, ut uirtutem per infirmitatem perficiat: & ut corruptionem hanc sentientes, incorruptam uitam, maiori studio & amore perquirant. r ¶ *Sed sicut angelum dei excepistis me.*] Cum se angelis comparatum gaudet, probat angelos hominibus esse maiores. s ¶ *Sicut Christum Iesum.*] Non solum ut angelum. t ¶ *Vbi est ergo beatitudo uestra?*] Quam nunc taliter suscepistis. u ¶ *Testimonium enim perhibeo uobis, etc.*] Ostendit quanta cum charitate dilexerint, & quomodo se totos eius doctrinæ tradiderint. Vtiq; charissima corporis sui membra eidem tradere cupierant, hanc solam euangelico lumini dignam esse uicissitudinem arbitrantes, si sua lumina ei reddidissent. x ¶ *Ergo inimicus uobis factus sum, etc.*] Hæc est conditio ueritatis, ut eam semper inimicitiæ sequantur: sicut per adulationem perniciosam, amicitiæ conquiruntur. Libenter enim quod delectat, auditur, & offendit omne quod nolumus. Ita enim & hi diligere cœperant sabbati ocia, & dierum festorum epulas prædicantes contra Apostolum: qui omnem continentiam suo illis exemplo monstrabat. y ¶ *Aemulantur uos non bene, sed excludere, etc.*] Aemulus & imitator, potest & inimicus intelligi. Sic non bene æmulatur, qui ut alium deijciat, non ut ipse proficiat, æmulatur. Aemulamini autem meliora charismata. z ¶ *Bonum autem æmulamini in, etc.*] Nolite illos æmulari, sed bonum semper æmulamini: non in præsentia

semper, & non tantum cum præsens sum apud uos. Filiôli mei quos iterum parturio, donec formetur Christus in uobis. Vèllem autem esse apud uos modo, & mutáre uocem meam: quòniam confundor in uobis. Dicitê mihi qui sub lege uultis esse: Legem non legistis? Scriptum est enim: quoniam Abraham duos filios habuit, unum de ancilla, & unum de libera. Sed qui de ancilla, secundum carnem natus est: qui autem de libera, per promissionem: quæ sunt per allegoriam dicta. Hæc enim sunt duo testamenta: unum quidem in monte Sina, in seruitutem generans, quæ est Agar. Sinà enim mons est in Arabia, qui coniunctus est ei, quæ nunc est Hierusalem, & seruit cum filijs suis. Illa autem quæ sursum est Hierusalem, libera est: quæ est mater nostra, sicut scriptum est: Lætàre sterilis quæ non paris: erùmpe & clama quæ non parturis: quia multi filij desertæ magis quàm eius quæ habet uirum. Nos aûtem fratres secundum Isaac promissionis filij sumus. Sed quòmodo tunc is qui secundum carnem natus fuerat, persequèbatur eum qui secundum spiritum: ità & nunc. Sed quid dicit scriptura? Eijce ancillam & filium eius. non enim hæres erit filius ancillæ cum filio liberæ. Itàque fratres non sumus ancillæ filij, sed liberæ, qua libertate nos Christus liberauit.

State

A mea tantum. a ¶ *Filioli mei, quos iterum parturio, donec formetur Christus in uobis.*] Euidenter hoc aduersus hæreticos ualet: qui post baptisma peccantibus, pœnitentiam non dant. Item in illo uere Christus formatur, qui uirtutem fidei eius intelligit, & in quo omnis conuersatio eius exprimitur atque depingitur. b ¶ *Vellem autem esse apud uos modo.*] Quia quanta uos audire meremini, scribere tanta non possum. c ¶ *Et mutare uocem meam.*] Vocem blandientis patris, in rigorem magistri ueteris mutare. d ¶ *Quoniam confundor in uobis.*] Detrimentum discipulorum, confusio est magistri: sicut profectus eorum, est gloria præceptoris. Confunditur autem: quia iam filij facti, rursum serui esse cupiebant. e ¶ *Dicite mihi qui sub lege uultis esse, etc. quoniam Abrahã duos filios habuit, etc.*] Ismael, carnis: Isaac, fidei. Illum enim Abraham secundum carnalem usum genuit: istum cõtra naturam B promissione suscepit. f ¶ *Quæ sunt per allegoriam dicta.*] Quæ quidem sunt per allegoriam dicta, hoc est, alia ex alijs figurata. Dedit autem regulam hoc loco Apostolus intelligendi allegoricas rationes, scilicet ut manente historiæ ueritate, figuras ueteris testamenti exponamus. Nam cum dixisset, Abraham duas uxores uerissime habuisse: postea quid præfigurauerint, demonstrauit: & hoc ipsum ibi fecit, ubi aliqua sanctorum honesta gesta referuntur, non ubi peccata notantur. Cæterum delicta dicere per mysteria, aut impossibilitatis, aut ignorãtiæ deum est criminari: qui aut aliter sua monstrare non potuerit sacramenta: aut certe putans sibi quorundam peccata necessaria, prius illa generaliter condemnet: sed & postea reprehendendo atque uindicando ostendat, illa non propter sua mysteria fieri uoluisse: præcepta uero difficile inueniet Apostoli, taliter exponenus, ne eorum uitam uideretur eneruare. g ¶ *Hæc enim sunt duo testamenta.*] Vetus & nouum, singulos populos generantia. h ¶ *Vnum quidem in monte Sina, etc.*] Iudæi metu præsentium cogebantur, ut feræ: nos uero præmijs inuitamur, ut liberi. & illi quasi serui præter moralia præcepta, etiam diuersis operibus premebantur: nobis autẽ quasi filijs, moralibus monitis adimpletis, seruilia onera auferuntur: sed illi sacerdotibus suis ex debito seruientes, tributa etiam reddere cogebantur: nos præter charitatem nihil debentes, antistites nostros uoluntarie honoramus. i ¶ *Quæ est Agar.*] Cuius typum habuit synagogã. k ¶ *Sina enim mons est in Arabia, etc.*] Ex qualitatib. locorum, uult intelligi diuersitatem testamentorum. l ¶ *Et seruit cum filijs suis.*] Cum filijs Hierusalem, gentibus seruit. m ¶ *Illa autem quæ sursum est Hierusalem, etc.*]

Recte dicit Apostolus, Hierusalem cœlestem sterilẽ esse generatione filiorum: quia non illic generat filios: sed hic per fidem renatos in Christo postea suscipit, & eorum quos susceperit, mater efficitur. Hoc autem ualet contra dogma eorum, qui dicunt animas de cœlo propter peccatum, in terras demitti, & nascentibus corporibus infundi. Quod autem n Multi filij desertæ magis quàm quæ habet uirum: Filios desertæ, significat ecclesiæ populos ex gentibus congregatos. Habentem autem uirum, synagogam Iudæorum testatur: sicut Osee propheta monstrat: Iudicate matrem uestram, iudicate: quia ipsa non uxor mea, & ego non uir eius. Item ecclesia mater est tam gentium credẽtium, quàm etiam Iudæorum: cuius filij, serui esse nõ possunt. Et ideo & mediator noui testamẽti de cœlo aduenit pontifex, & euangelium non in uno loco, sed in toto mundo est prædicatum. n ¶ *Lætare sterilis quæ non paris.*] Prophetico testimonio probat meliorẽ nos, quàm Iudæos matrem habere. o ¶ *Erumpe & clama quæ non parturis.*] Clamor, pro prophetia ponitur in hoc loco. p ¶ *Quia multi filij desertæ magis.*] Hoc præfigurabat Anna, quæ dixit: Sterilis quæ peperit septem, & fœcosa in filijs infirmata est. q ¶ *Quàm eius quæ habet uirum.*] Quæ uirum habere putans, de fœcunditate gloriatur. Aut quia habebat uirũ antequam eijceretur cum filio suo. r ¶ *Nos autem fratres secundum Isaac, etc.*] Quomodo de Isaac, ita & de nobis est Abrahæ repromissum, quod scilicet in eo benedicẽdæ essent omnes gentes. s ¶ *Sed quomodo tunc is qui, etc.*] Semper carnales homines: eos qui spirituales sunt persequuntur. Vnde mirum non est, si modo carnei & seculares, homines sanctos tribulent & affligant: imò inde cognoscendi sunt iusti esse, si à talibus opprimantur. t ¶ *Persequebatur eum qui secundum spiritum.*] In Genesi quidẽ hoc scriptum est: Quia illuserat Isaac Ismael. Sed Apostolus ostendit non simplicem lusum fuisse, quem persecutionem appellat. Quia scurrilem eum & leuem sicut ipse erat, facere cupiebat: ne illi possit in hæreditate præferri. Ideo Abraham deijciendo eum, uocem Saræ iubet audire. u ¶ *Ita & nunc.*] Ita & isti seruos suos sibi similes facere nituntur: x ¶ *Sed quid dicit scriptura? etc.*] Quantumuis se extollat iniquitas, ancilla est, & subijcienda sanctis: sicut & Iudæi: quamuis Abrahæ filios se iactent, quamdiu filij ancillæ fuerint, nobiscum hæreditatẽ habere non possunt. y ¶ *Itaque fratres, non sumus ancillæ filij, etc.*] Non debemus ancillam sequi, matre relicta: quia licet eiusdem uiri fuerit uxor tamen ad tempus: quia Saræ tempus nondum uenerat generandi.

Margin: C; Osee 2.a; D; Esa. 54.a; 1.Reg. 2.a; Gen. 21.a

Stat

CAP. V

STate & nolite iterum iugo seruitutis contineri: Ecce egò Paulus dico uobis: qûoniam si circuncidamini Christus uobis nihil proderit. Testificor âutem rursus omni homini circuncidenti se: quoniam debitor est uniuersæ legis faciendæ. Euâcuati estis à Christo: qui in lege iustificamini, à gratia excidistis. Nôs enim spiritu ex fide spem iustitiæ expectamus. Nâm in Christo Iesu, neque circuncisio aliquid ualet, neq; præputium, sed fidês quæ per charitatem operatur. Cûrrebatis bene: qûis uos impediuit ueritati non obedire? Nêmini consenseritis. Persuasio hæc non est ex eo qui uocat uos. Môdicum fermentum, totam massam corrumpit. Egô confido in uobis in domino, quod nihil aliud sapietis. Qûi autem conturbat uos, portabit iudicium quicunque est ille. Ego âutem fratres si circuncisionem adhuc prædico: quid adhuc persecutionem patior? Ergô euacuatum est scandalum crucis? Vtinâm abscindantur qui uos côturbant. Vos ênim in libertatem uocati estis fratres, tantum ne libertatem in occasionem detis carnis, sed pêr charitatem spiritus seruite inuicem. Omnis ênim lex in uno sermone impletur: Diligês proximum tuum sicût teipsum. Quod si inuicêm mordetis & comeditis, ûidete ne ab inuicem consumamini. Dico âutem in Christo: Spiritu ambulate, & dêsideria carnis non perficietis. Câro enim concupiscit aduersus spiritum: spiritus autem aduersus carnem. Hæc enim sibi inûicem aduersantur: ut non quæcunque uultis, illa faciatis. Quôd si spiritu ducimini, non estis sub lege. Manifesta sunt aûtem opera carnis: quæ

CAP. V

A a *STate & nolite iterum iugo seruitutis contineri.*] State in fide euangelij: iam enim tempus legis effluxit: nolite iugum cũ Iudæis trahere, quod nec ipsi ferre possunt. b ¶*Ecce ego Paulus dico uobis.*] Ego uobis audenter dico, neminem pertimescens. c ¶*Quoniam si circuncidamini, Christus uobis nihil proderit.*] Quia solum illum ad salutem uobis sufficere non putatis. d ¶*Testificor autem rursus omni homini, etc.*] Qui caput operum legis suscepit, necesse est ut cætera membra sustineat, ne maledicto subiaceat. e ¶*Euacuati estis à Christo: qui in lege iustificamini, à gratia excidistis.*] Si in lege spem ponitis, & iustificare posse uos creditis, infirmam Christi gratiam iudicatis, & quod tã gratis consecuti estis, tanquam non habentes, proprijs multis laboribus adipisci. f ¶*Nos enim spiritu ex fide spem iustitiæ expectamus.*] Spirituali conuersatione per- B fectæ fidei, speramus nos iustitiæ immortalem accepturos esse mercedem. g ¶*Nam in Christo Iesu neq; circumcisio aliquid ualet, neque præputium.*] Neq; circuncisio prodest, nec præputiũ nocet temporibus Christianis. h ¶*Sed fides quæ per charitatem operatur.*] Ergo & fides operatur per charitatem, non per timorem: qui enim credit deo, attendit mandatis: nam qui credit futuris, amplius operatur, quàm qui præsentem metuit pœnam. i ¶*Currebatis bene.*] Fidei gressibus, & moralibus disciplinis, k ¶*Quis nos impediuit, etc.*] Quis ille fuit qui legis operibus implicauit, ut cursum uestræ fidei impediret? l ¶*Nemini consenseritis: persuasio, etc.*] Nec illis nec mihi, sine uerbis dei consentire debetis: qui uos iterum ad pœnitentiam uocat. m ¶*Modicum fermentum, totam massam corrumpit.*] Ne quis diceret: Cur omnes corripis, dum nõ omnes errauerunt? Ostendit quod modicum maliciæ fermentum, totam possit ecclesiam, & massam suam à ueritate corrumpere. n ¶*Ego confido in uobis in domino, etc.*] Quam habet ueritas Christi. o ¶*Qui autem conturbat uos, etc.*] Ab euangelij ueritate. p ¶*Ego autem fratres si circuncisionem adhuc prædico, etc.*] Quod de me uobis mentiti sunt deceptores, ita me alijs prædicare. Quid persecutionem patior, si ipsius circuncisionis non inimicus sum ut affirmatur. q ¶*Ergo euacuatum est scandalum crucis?*] Ideo scandalum patiuntur: quia in sola fide crucis dico esse salutem. r ¶*Vtinam abscindantur qui uos conturbant.*] Si putant sibi hoc prodesse: non solum cir- C cuncidantur, sed etiam abscindantur: si enim expoliatio membri proficit, multo magis abolitio. Quidam dicunt: Vtinam errore abscisi, ueritatis radicibus inserantur. s ¶*Vos enim in libertatem, etc.*] Tantum ne per occasionem circuncisionis, ad legis seruitium redeatis. t ¶*Sed per charitatem spiritus seruite inuicem.*] Non superbiam per speciem libertatis insinuo: sed spontaneum esse uolo seruitium, non coactum. u ¶*Omnis enim lex, etc.*] Legis etiam ipsa moralia quæcunq; sunt, uno possunt sermone concludi, & in uno hoc præcepto compleri. x ¶*Diliges proximum tuum.*] Dilectio uel charitas in quatuor modis consistit: hoc est, in dei dilectione, quæ prima est: secunda si nosmetipsos secundum deum amemus: tertia, proximos: quarta, etiam inimicos. Deum ergo plus quàm nos diligere debemus: proximum sicut nos: inimicum ut proximum. Proximus diligebatur in lege, & nisi deũ D primo dilexerimus, nos minime possumus non peccando diligere, & nos diligamus ad quam formam proximos diligimus. quod si proximos non amamus, quando inimicum amare poterimus? Si ergo uolumus dilectionem habere, primo deum plusquam nostras animas diligamus: quod inde probatur, si propter deũ etiam salutem nostram, & ipsas animas cõtemnamus. y ¶*Sicut teipsum.*] Qui secum proximum diligit, utraq; complet genera mandatorum: id est, nec malum facit ulli, nec bonum non facit. z ¶*Quod si inuicem, etc.*] Per contentiones singuli uos meliores alteris iudicando. a ¶*Videte ne ab, etc.*] Dum alter alteri occasio perditionis extat. b ¶*Dico autem in, etc.*] Spiritualibus actibus, quos infra describit. c ¶*Et desideria, etc.*] Non quo caro sine anima concupiscat: sed quando ipsa anima carnalia cogitat, caro dicitur: quando uero spiritualia, unus cum deo fit spiritus. Quamdiu ergo duplex in nobis est desiderium uel uoluntas, non perficimus quæcunq; uolumus, uno ædificante in nobis, & alio destruente. d ¶*Caro enim concupiscit, etc.*] Carnalis consuetudo aduersus spirituale desiderium. e ¶*Hæc enim sibi inuicem aduersantur: ut non, etc.*] Hoc facit ratio, ut non uoluntatem sequatur effectus. f ¶*Quod si spiritu ducimini non estis, etc.*] Si uos spiritualibus per omnia actibus occupetis, non est uobis lex necessaria, quæ carnalibus data est. g ¶*Manifesta sunt autem, etc.*] Non est difficile discernere inter utraq; opera.

quæ sunt fornicatiò, immundicia, impudicitia, luxuria, idolorum seruitus, ueneficia, inimicitię, contentiones, ęmulationes, iræ, rixæ, dissensiones, sectæ, inuidiæ, homicidia, ebrietates, comessationes, & his similia: quæ prædico uobis sicut prædixi: quôniam qui talia agunt, regnû dei non consequentur. Frûctus autem spiritus, est charitas, gâudium, pâx, patientia, benignitâs, bonitas, longanimitâs, mânsuętudo, fidês, môdestia, côntinentia, câstitas. Adûersus huiuscemodi non est lex. Qûi autem sunt Christi, carnem suam crucifixerunt cum uitijs & concupiscentijs.

Cap. VI

SI spiritû uiuimus, spiritu & ambulemus. Nôn afficiamur inanis gloriæ cupidi, inûicem prouocantes, inuicem inuidentes. Frâtres, & si præoccupatus homo fuerit in aliquo delicto: uos qui spirituales estis, huiuscemodi instruite in spiritu lenitatis: cônsiderans teipsum, ne & tu tenteris. Altêr alterius onera portate, & sic adimplebitis legem Christi. Nâm si quis existimat se aliquid esse, cum nihil sit, ipse se seducit. Opus âutem suum probet unusquisque, & sic in semetipso tantum gloriam habebit, & non in altero. Vnûsquisque enim onus suum portabit. Cômmunicet autem is qui catechizatur uerbo ei qui se catechizat in omnibus bonis. Nôlite errare, deus non irridetur. Quæ enim seminâuerit homo, hæc & metet, quoniam qui seminat in carne sua, de carne & metet corruptionem. Qui âutem seminat in spiritu, de spiritu metet uitam æternam. Bônum autem facientes non deficiamus: têmpore enim suo metemus non deficientes. Ergô dum tempus habemus

A a ¶*Quæ sunt fornicatio, immundicia, impudicitia, luxuria, idolorum seruitus, ueneficia, inimicitiæ, etc.*] Inimicitias & cætera sequentia, carnalia dicit, quæ animæ sunt, non carnis, ne Manichæi eum substantiam carnis accusare putarent, sed omne malum carnale definiunt, omne bonum spirituale, quia cœleste.

b ¶*Quæ prædico uobis sicut prædixi.*] Ex his cætera colligere poteram: quæ compendij grana præmisi. c ¶*Quoniam qui talia agunt, regnum dei non consequentur.*] Notâdum atq; plangendum quò contentiosos atq; dissidentes uel iracundos, cum idololatris, & ueneficis, & homicidis penitus exclusit à regno. d ¶*Fructus autem spiritus, est charitas.*] Omnium uirtutum prima est charitas, quam in quatuor partes diuisibilem annotauimus. e ¶*Gaudium.*] Spirituale. f ¶*Pax, patientia.*] Etiam cum odientibus pacem. g ¶*Benignitas, bonitas.*] Semper bene uelle facere. h ¶*Longanimitas.*] Illatas iniurias sustinere patienter. B i ¶*Mansuetudo.*] Nulli iniuriam irrogare. k ¶*Fides.*] Vel debes credere, uel omnibus promissa complere. l ¶*Modestia.*] Nec læsus irasci. m ¶*Continentia.*] In coniugijs spiritualibus. n ¶*Castitas.*] In uirginibus intelligitur. o ¶*Aduersus huiuscemodi non est lex.*] Nô enim ista prohibuit: sed & qui nouum implet, non est sub ueteri testamento. p ¶*Qui autem sunt Christi, carnem suam crucifixerunt cum uitijs & concupiscentijs.*] Si omnia simul uitia crucifixa sunt, & caro quasi pendês in ligno, non concupiscit: ut quid nobis lex quæ data est ad uitia coercenda? Simul illud notandum quod eos dixerit Christi esse, qui carnem cum uitijs crucifixerût. Hoc contra illos, qui solam fidem sufficere arbitrantur.

CAP. VI

SI *spiritu uiuimus, spiritu & ambulemus.*] Si per spiritum uitam habemus, spiritualiter conuersemur, & non carnaliter legi seruiamus. r ¶*Non efficiamur inanis gloriæ, etc.*] Inanis gloriæ est cupidus, qui alterius quâuis ueram doctrinam euacuare conatur, ut plures uideatur habere discipulos: huiusmodi tamen se alterutrum ad iracundiam prouocare consueuerunt: quamdiu sibi inuicem inuidere non desinunt. Inanis aliter gloria est: si ex his quæ non percipiuntur in lege, omnes cogamus facere, quantum non facimus, & cum ipsi non poterimus, hæc superflua dicamus. s ¶*Inuicem prouocantes, inuicem inuidentes.*] Si irridendo seductos ad iracundiam prouocetis, & illi uobis inuideant. t

¶*Fratres, & si præoccupatus homo fuerit in aliquo delicto, etc.*] C Hoc illis dicit, qui non fuerant persuasi: ut præuentos corrigant mansuete. Sanè in his præuenitur humana fragilitas: quæ leuiora sunt, & ex insperato contingunt. Cæterum non est præuentio, ubi aliquid cum consilio diu meditato committitur. u ¶*Considerans teipsum, etc.*] Quia & tu ipse homo cum sis, potes in aliquo præueniri, & adiutorio indigere, sicut sani infirmos sustinent, & mortuos sepeliunt uiui: quia & ipsi infirmari & mori se posse credunt. x ¶*Alter alterius onera portate, & sic implebitis legê Christi.*] Lex Christi, charitas est: sicut ipse dicit: Mâdatum nouû do uobis, ut uos inuicem diligatis, sicut & ego dilexi uos. Notandû quod gratia, lex dicatur. Ioan.13.d y ¶*Nam si quis existimat, etc.*] Qui se putat non posse tentari: siue qui plus de se laudanti quàm suæ conscientiæ credit. z ¶*Opus autem suû probet unusquisq;.*] Testimonio conscientiæ. D a ¶*Et sic in semetipso, etc.*] In sua conscientia, & non in alterius adulatione: siue in sua iustitia, non alieno peccato. Nemo enim proficit ad alterius detrimentû: nec ex illius delicto iustior quàm fuerit, apparebit. b ¶*Vnusquisq; enim onus suum portabit.*] Non enim onus eius aufert laudantis. c ¶*Communicet autem.*] Siue obedientiam uerbo, & actibus imitationem, siue substantiam uictus. d ¶*Nolite errare, etc.*] Homo potest à serpente, dei uindictam negante, irrideri, sicut Eua. Nam deus exhibet quod promittit: nam ut omnem eius astutiam excluderet: amplius primo peccantibus reddidit, quàm promisit, & uxori Lot etiam quod non dixerat, fecit. e ¶*Quæ enim seminauerit homo, hæc & metet: quoniâ qui seminat, etc.*] Qui spem habet in circuncisione carnali: uel qui uitia seminat, metet pœnam. f ¶*Qui autem seminat in spiritu, de spiritu metet uitam æternam.*] Qui in spirituali conuersatione seminat, uel fide. g ¶*Bonum autem facientes non deficiamus.*] Sicut Ecclesiasticus ait: Non impediaris orare semper, & non uerearis usq; ad mortem iustificari: quoniam merces domini manet in æternum. Eccli.18.d Indeficientem enim iustitiam, indeficiens præmium subsequitur: quia qui perseuerauerit usque in finem, saluus erit. h ¶*Tempore enim suo metemus non deficientes.*] Nunc tempus seminandi est, non metendi. i ¶*Ergo dum tempus habemus.*] Vltimum sementis hoc tempus est: festinemus ergo campos omnes serere, sed magis eos qui sunt uberrimi, replicamus: ne incipiamus tempore messis

A messis, aliis abundantibus esurire. a ¶*Operemur bonum ad omnes: maxime autem ad domesticos fidei.*] Indigentibus Iudæis & Paganis, & omnibus Christianis, bonis malisq; misericordiam faciamus: nec alicui quod dominus communiter tribuit, denegemus: maxime tamen his qui peculiarem fidei exhibent famulatum. b ¶*Videte qualibus literis scripsi uobis mea manu.*] Intelligite quam non uineam, qui literas manu mea nuper scripsi. c ¶*Quicunq; enim uolunt placere, etc.*] Qui Iudæis carnalib. placere desiderant, crucis Christi persecutionem sustinere timentes. d ¶*Neq; enim qui circunciduntur, legem custodiunt.*] Si circuncisio legem faceret custodire, aliquid uideretur habere rationis ista persuasio. e ¶*Sed uolunt uos circuncidi, ut in carne uestra glorientur.*] Vt de carne uestra apud Iudæos laudem habeant: siue quod discipulos ad se traxerint, glorientur. f ¶*Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce domini nostri Iesu Christi: per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mundo.*] Non in propria iustitia uel doctrina, sed in fide crucis: per quam mihi omnia peccata dimissa sunt: ut ego mundo

B morerer, & ille mihi. g ¶*In Christo enim Iesu neq; circuncisio aliquid ualet neq; præputium, sed noua creatura.*] Hoc tempore solum hoc prodest: si quis renatus in Christo, noua conuersatione utatur: ut propheta ait: Innouate uobis nouam messem, & ne seminaueritis inter spinas. Circuncidite uos deo uestro & circuncidite præputium cordis uestri. C

bemus, operemur bonum ad omnes: maxime autem ad domesticos fidei. Videte qualibus literis scripsi uobis mea manu. Quicunq; enim uolunt placere in carne, hi cogunt uos circuncidi: tantum ut crucis Christi persecutionem non patiantur. Neq; enim qui circunciduntur, legem custodiunt: sed uolunt uos circuncidi, ut in carne uestra glorientur. Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce domini nostri Iesu Christi: per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mundo. In Christo enim Iesu neq; circuncisio aliquid ualet, neq; preputium, sed noua creatura. Et quicunq; hanc regulam secuti fuerint, pax super illos & misericordia, & super Israël dei. De cætero nemo mihi molestus sit. Ego enim stigmata domini Iesu in corpore meo porto. Gratia domini nostri Iesu Christi cum spiritu uestro fratres. Amen.

h ¶*Et quicunq; hanc regulam sequuti fuerint, pax super illos & misericordia.*] Quia in sola fide spes collocatur animarum. i ¶*Et super Israel dei.*] Dei est ergo Israel: Non enim omnes qui sunt ex Israel, hi sunt Israelitæ. k ¶*De cætero nemo mihi molestus sit: ego enim stigmata domini Iesu in corpore meo porto.*] Nemo me amplius interroget, quasi dubitãs: quia omnem exposui ueritatem. Ego enim signa & characteres, non circuncisionis, sed crucis & passionis in corpore meo circunfero. l ¶*Gratia domini nostri Iesu Christi cum spiritu uestro fratres.*] Subscriptio talis est Apostoli. Optat autem ut gratia eos domini, non legis opera comitentur. Simul & attende: quia cum spiritu uestro dixerit, non cum carne: in cuius circuncisione gloriantur carnales, uos autem spiritualiter conuersamini, ut spiritualiter circuncisi. D

COMMENTARII IN epistolam ad Ephesios.

Aulus apostolus Iesu Christi, per uoluntatem dei.] Non meis meritis. n ¶*Omnibus sanctis.*] Omnes sancti fideles, non omnes fideles sancti: Quia possunt etiam catechumeni ex eo quod Christo credũt fideles dici, nõ tamen sancti sunt: quia non per baptismum sanctificati. Siue sic intelligendum, quod scribat, fideliter seruantibus gratiam sanctificatis. o ¶*Qui sunt Ephesi, & fidelibus in Christo Iesu.*] Non omnibus Ephesiis, sed his qui credunt in Christo. p ¶*Gratia uobis et pax.*] Tunc uobis ualebit gratia, si ei non sitis ingrati: salutem uestram uestris meritis deputantes. Pacem uero reconciliationis obseruabimus, si nihil eius bonitati uel iustitiæ deinceps faciamus contrarium. q ¶*A deo patre nostro, & domino Iesu Christo.*] Vnum esse patrem & filium demonstrat, utiq; pariter operantes. r ¶*Benedictus deus & pater domini nostri Iesu Christi.*] Laudat deum, eo quod donauerit infra scripta. s ¶*Qui benedixit nos in omni benedictione spirituali.*] Non aliquantis, sed omnibus spiritualibus gratiæ benedictionibus: ut quomodo in nobis nihil deest ex illo, ita uoluntati eius nihil desit ex nobis. t ¶*In cœlestibus.*] Non in carnali prosperitate, nec in terrena abundantia. u ¶*In Christo.*] In capite omnia membra benedixit. x ¶*Sicut elegit nos in ipso ante mundi constitutionem, etc.*] Quia nihil nouum est ei apud quem omnia erant, antequam fierent. Non ut quidam hæretici somniant animas antea in cœlo fuisse segregatas. y ¶*In conspectu eius.*] Non hominum. z ¶*In charitate.*] Hoc fecit: siue immaculatos diligit deus. a ¶*Qui prædestinauit nos, etc.*] Hoc prædestinauit, ut haberent potestatem filij dei fieri homines, qui credere uoluissent: sicut scriptum est: Loquebantur uerbum cum fiducia omni uolenti credere. b ¶*Per Iesum Christum in ipsum.*] Vt membra eius simus. c ¶*Secundum propositum uoluntatis suæ.*] Non secundum merita nostra. d ¶*In laudem, etc.*] Vt laudemus gloriam gratiæ eius.

AD EPHESIOS

Aulus apostolus Iesu Christi, per uoluntatem dei: omnib. sanctis qui sunt Ephesi, & fidelibus in Christo Iesu. Gratia uobis & pax à deo patre nostro & dño Iesu Christo. Benedictus deus & pater dñi nostri Iesu Christi, qui benedixit nos in omi benedictione spirituali, in cœlestib. in Christo: sicut elegit nos in ipso ante mundi constitutionẽ: ut essemus sancti & immaculati in conspectu eius in charitate. Qui prædestinauit nos in adoptionem filiorum per Iesum Christum in ipsum secundum propositum uoluntatis suæ, in laudem gloriæ gratiæ suæ, in

in quâ gratificauit nôs in dilecto filio suo, in quô habemus redemptionem, per sanguinem eius in remissionē peccatorum, secundum diuitias gratiæ eius: quæ superâbundauit in nobis in omni sapientia & prudentia: ut notum faceret nobis sacramentum uoluntatis suæ, secundum beneplacitum eius quod proposuit in eo in dispensationē plenitudinis temporum, instâurare omnia in Christo, quæ in cœlis & quæ in terra sunt in ipso. In quô etiam nos sorte uocati sumus, prædestinati secundum prôpositum eius, quî operatur omnia secundum consilium uoluntatis suæ: ût simus in laudem gloriæ eius, nos quî ante sperauimus in Christo. In quô & uos cum audissetis uerbum ueritatis, euangelium salutis uestræ, in quo & crêdentes signâti estis spiritu promissionis sancto, qui est pignus hereditatis nostræ in rêdemptionem acquisitionis, in laudem gloriæ ipsius. Prôpterea & ego audiens fidem uestram, quæ est in Christo Iesu, & dilectiônem in omnes sanctos: nôn cesso gratias agens pro uobis memoriam uestri faciens in orationibus meis: ût deus domini nostri Iesu Christi pater gloriæ, det uobis spiritum sapientiæ & reuelationis in âgnitionem eius, illûminatos oculos cordis uestri: ut sciatis quæ sit spes uocationis eius, & quæ diuitiæ gloriæ hæreditatis eius in sanctis. Et quæ sit supereminens magnitudo uirtutis eius in nos qui credimus secundum operationem potentiæ uirtutis eius, quam operatus est in Christo Iesu, suscitans illum â mortuis, & cônstituens ad dexteram suam in cœlestibus, super omnē principatū, & potestatē, & uirtutē, & dominationē, & omne nomen quôd nominatur, nō solum in hoc seculo, sed etiam in futuro, &

A a ¶*In qua gratificauit nos in dilecto filio suo.*] In qua gratia gratos fecit nos sibi in Christo. b ¶*In quo habemus redemptionem, etc.*] Non solum redemit, sed etiam peccata remisit: sine labore nostro, iustos nos fecit, secundum diuitias gloriæ eius. c ¶*Quæ superabundauit in nobis, etc.*] Plusquam abundauit: ut non solum à morte redemptis gratis peccata dimitteret, sed etiam nobis tantam sapientiam donaret, ut uoluntatis eius occulta mysteria nosceremus. d ¶*In dispensatione, etc.*] In nouissimis temporibus: quando iam omnis dispensatio temporum, legis & naturæ prophetarumque transacta est. e ¶*Instaurare, etc.*] Multi super hac re diuersa dixerunt. Nam quidam aiunt cœlos, animas: terram, corpora accipienda. Alij cœlos, Iudæos, qui cœlestia præcepta habuerant: terram esse gentiles affirmant. Alij uero asserunt: nō angelos per cœlos significari, sed eorum scientiam: ex
B Christi enim tempore profecisse, qui tanquam ignari interrogabant: Quis est iste rex gloriæ? Et docentur dominum eum esse uirtutū. Sed quoniam instaurari non dicitur, nisi lapsum: melius est si eorum gaudium in salute hominum instauratum esse dicamus: quod habuerāt antequam homines à iustitia penitus declinarent. In terra uero instauratum genus hominum per Christum nullus ignorat. f ¶*In quo, etc.*] Nos qui ex Iudæis credimus. g ¶*Prædestinati.*] Per fidem, siue præcogniti. h ¶*Secundū propositum, etc.*] Proposuit omnia restaurare: sed primo oues perditas domus Israel. i ¶*Qui operatur omnia.*] Omnium horum causa, uoluntas dei est: quam rationabilem esse non dubium est. k ¶*Secundum consiliū, etc.*] Non secundum merita nostra. l ¶*Vt simus, etc.*] Vt per conuersationem nostram, & signa quæ facimus, detur gloria deo. m ¶*Nos qui, etc.*] Nos apostoli uel Iudæi, qui priores credimus Christo: siue ex lege expectauimus. n ¶*In quo & nos, etc.*] In quo etiam uobis gentib. annunciata est salus. o ¶*In quo & credentes.*] In quo euāgelio, siue Christo. p ¶*Signati estis spiritu, etc.*] Hinc cognoscimini unum esse, quia eundem spiritum accepistis: cuius signa, arra sunt hæreditatis futuræ. Si ergo mortuos suscitare arra est, quanta erit ista possessio? Pignus uero promissis fidē operatur spiritu promissionis qui nō carni promissus est. q ¶*In redemptionē, etc.*] Quos redimendo suo sanguine acquisiuit, ut etiam in hoc laudemus gloriam eius. r ¶*Propterea & ego, etc.*] C
Quàm firmiter teneatis fidem Iesu. s ¶*Et dilectionē, etc.*] Hoc est, fidem operibus comprobatis, & omnes bonos sine exceptione personæ uel noticiæ diligitis. Cauete autem à pseudoprophetis, & non omni spiritui credere; & non ante probationem nobis iudicare præcipitur. t ¶*Non cesso gratias agens, etc.*] Non ut quidam in iucunditate conuiuij: mihi autem nihil oratione iucundius. u ¶*Vt deus domini nostri, etc.*] Notādum quia fidem & charitatem habentibus, sapientia à domino prædicatur: nouerat enim adiutricem esse uirtutum. x ¶*In agnitionē eius.*] Quomodo optat ut agnoscant deum, quem usque adeo nouerant ut ei credentes, omnes propter ipsum diligerent sanctos? Sed hoc petit, ut perfecte agnoscāt magnitudinem eius atque uirtutem, qua potest promissa præmia uel pœnas implere. Magnitudinem: qui cum ubique sit, nihil eū potest omnino latere: qui enī pro certo cognouerit, nullo poterit in loco peccare: nā qui humanum testimonium erubescit, multo magis diuinū poterit reuereri. Vnde filij cum sacerdotes essent, deum nescisse dicuntur, quia præsentiam & potentiam eius minime timuerunt. Et Ioannes apostolus omnem qui peccat, deum non cognouisse confirmat. y ¶*Illuminatos oculos cordis uestri.*] Spiritualia promissa non nisi spiritualibus oculis peruidentur. z ¶*Vt sciatis quæ sit spes, etc.*] Si sciretis ad quantam spem uocati estis, omnem spem seculi facile contemneretis: & si diuitias hæreditatis dei uideretis, omnis terrena uobis horrebit hæreditas. Nemo enim regnum cum opibus suis sperans, curator esse, & mediocrem substantiam possidere dignatur. a ¶*Et quæ sit supereminens magnitudo, etc.*] Omnis magnitudo uirtutum dei in natura uel lege supereminet, quia præstitit Christianis ut filio suo non parceret ut eum caput nostrum factum, ad suam dexteram in cœlestibus collocaret. b ¶*Et constituens, etc.*] Hic dextera, pro honore ponitur: ne deus corporeus esse credatur. Nam & pater à dextris esse scribitur Christi. Dominus, inquit, à dextris tuis, confregit in die iræ suæ reges. Ambo ergo à dextris sunt: quia nihil est in diuinitate sinistrum. c ¶*Super omnem principatum, etc.*] Quia unum est iam cum deo assumptus homo qui suscitatus est. d ¶*Et omne nomen quod nominatur, etc.*] Si quod est aliud. Psal. 109

Ee

A a ¶ *Et omnia subiecit, etc.*] Ecclesia omnium plenitudo mẽbrorum est. b ¶ *Qui omnia in omnibus adimpletur.*] Quãdo omnes credent, tunc erit corpus eius effectus in omnibus membris. Totus enim in membris, non in singulis impletur, ne ulla sit diuersitas meritorum. ~~det natura, quia ubi caput est, ibi erit & corpus, sicut ipse ait: Volo ubi ego sum, & isti sint mecum. q ¶ *Vt ostenderet in seculis superuenientibus, etc.*] Ante prædestinauit, quod erat his temporibus completurus. r ¶ *Abundantes diuitias gratiæ suæ.*] Vere abundans est gratia, quæ nõ C

et omnia subiecit sub pedibus eius. Et ipsum dedit caput super omnem ecclesiam, quæ est corpus ipsius & plenitudo eius, qui omnia in omnibus adimpletur.

Caput II

ET uos conuiuificauit cum essetis mortui delictis & peccatis uestris, in quibus aliquando ambulastis secundum seculum mundi huius, secundũ principẽm potestatis aeris huius spiritus qui nunc operatur in filios diffidentiæ, in quibus & nos omnes aliquando conuersati sumus in desiderijs carnis nostræ, facientes uoluntatem carnis & cogitationum: & eramus natura filij iræ sicut & cæteri. Deus autem qui diues est in misericordia, propter nimiam charitatẽ suam qua dilexit nos: & cum essemus mortui peccatis, conuiuificauit nos in Christo, cuius gratiã estis saluati: & conresuscitauit & cõsedere fecit in cœlestibus in Christo Iesu, ut ostenderet in seculis superuenientibus abundantes diuitias gratiæ suæ in bonitate super nos in Christo Iesu. Gratia enim estis saluati per fidem, & hoc non ex uobis. Dei enim donum est, nõ ex operibus, ut ne quis glorietur. Ipsius enim sumus factura, creati in Christo Iesu in operibus bonis, quæ præparauit deus ut in illis ambulemus. Propter quod memores estote, quod aliquando uos qui gentes eratis in carne, qui dicebamini præputium ab ea quæ dicitur circuncisio in carne manufacta, qui eratis illo in tempore sine Christo, alienati à conuersatione Israel, & hospites testamentorum, promissionis spem non habentes, & sine deo in hoc mundo. Nunc autem in Christo Iesu uos qui aliquando eratis longe, facti estis prope in sanguine Christi. Ipse enim est pax nostra, qui fecit utraque unum: & medium parietem maceriæ soluens inimicitias in carne sua, legem mandatorum decretis euacuans, ut duos

ET *uos conuiuificauit cum essetis mortui delictis & peccatis uestris.*] Incipit collata beneficia replicare, ut iuxta officiũ mandatorum ex contemplatione donatæ indulgentiæ, auidius concitentur. Mortui enim erant peccatis facientibus, sicut Adam & Eua in delitijs uiuentes. d ¶ *In quibus aliquãdo ambul.*] Notandum quod in peccatis ambulasse illos non ambulare dixerit. e ¶ *Secundum seculum mundi huius.*] Seculi hominibus similes, sequentes diaboli uoluptatem. f ¶ *Secundum principem potestatis aeris huius spiritus.*] Secundum principem illius potestatis, qui huius aeris satellitibus suis ad decipiendos diuersis peccatis homines, diues erat potestate. g ¶ *Qui nunc operatur in filios diffidentiæ.*] Operatur suasione nõ ui, in eos qui non credũt. Illi autem qui desperant atq; diffidunt de promissione dei, dicuntur filij diffidentiæ, sicut filij iræ, & gehennæ, & mortis. h ¶ *In quibus & nos omnes aliquando conuersati sumus.*] Non solum uos gentes non credẽdo, sed & nos Iudæi peccando. i ¶ *In desiderijs carnis, etc.*] Quando mens nostra rebus terrenis & carnalibus inhærebat: non solum desiderabant, sed & faciebant quæcunq; mala cogitatio suggessisset. k ¶ *Et eramus natura filij iræ, etc.*] Ita nos paternæ traditionis cõsuetudo possederat, ut omnes ad damnationem nasci uideremur. l ¶ *Deus autem qui diues est in misericordia.*] Misericors hominibus, quia omnia diligis quę creasti, nec enim odiens aliquid constituisti. m ¶ *Propter nimiam charitatem, etc.*] Nimia charitas est, rebelles seruos quasi filios diligere. Vnde considerandum est quantum diligit sanctos & perfectos, qui tantum dignatus est diligere peccatores. n ¶ *Et cum essemus mortui peccatis, etc.*] Sine peccato, sicut Christus per baptismum faciendo. o ¶ *Cuius gratia estis saluati.*] Propter usum, siue qui pro uobis gratis nullo uestro iustitiæ merito intercedente mortuus est, cum ipse reus non esset. p ¶ *Et conresuscitauit & consedere.*] Non possumus desperare q; nostra iã possi-

B

solum peccata donauit, sed etiam cũ Christo resuscitans in dextera dei in cœlestibus collocauit. s ¶ *In bonitate super nos in Christo Iesu.*] Exemplo uel corpore Christi. t ¶ *Gratia enim estis saluati per fidem, & hoc non ex uobis.*] Non meritis prioris uitæ, sed sola fide, sed tamen non sine fide. u ¶ *Dei enim donum est, non ex operibus, ut ne quis glorietur.*] Quasi suis meritis aliquid in baptismo accepisset. x ¶ *Ipsius enim sumus factura creati in Christo Iesu in operibus etc.*] Quia nuper sumus in Christo renati, ut quæ in euangelijs sunt defensa. y ¶ *Propter quod memores estote, quod aliquando uos qui gentes eratis in car.*] Cõmemorat illa, ne de tanta ignobilitate qua ad summam regni perducti sunt dignitatẽ, sint ingrati beneficijs largitoris. z ¶ *Qui dicebamini præputium ab ea quæ dicitur circuncisio.*] Gentes, præputium, Iudæi, circũcilio dicebantur. a ¶ *In carne manu facta.*] In manu humana, in carne, non in spiritu dei aut corde. b ¶ *Qui eratis illo in tempore sine Christo.*] Nescientes Christum, idola insensibilia colebatis. c ¶ *Alienati à conuersatione Israel, etc.*] Qui tunc erat populus dei. d ¶ *Et hospites testamentorum.*] Etiam si credideritis, proselyti: hoc est, aduenæ habebamini. e ¶ *Promissionis spem non habentes.*] Quam deus promisit Abrahæ, illi soli sperare uidebantur. f ¶ *Et sine deo in hoc mundo.*] Multos enim falsos deos sequentes, unum amiserant uerum. g ¶ *Nunc autem in Christo Iesu nos qui aliquando eratis longe, etc.*] Ita ut Iudæos sequeremini qui cum deo erant. h ¶ *In sanguine Christi.*] Credendo uos esse sanguine eius & passione liberatos. i ¶ *Ipse enim, etc.*] Ipse est reconciliatio utriusq; populi ad inuicem ad deum. k ¶ *Et medium, etc.*] Medius paries, & sepis & maceries, onera legis erant, duos populos diuidẽtes: & ideo ipse paries inimicitiæ nominantur. l ¶ *Soluens, etc.*] Circuncisionis & cæterorum, quæ non tam dei uoluntas, quàm temporis ratio, aut populi duritia exegerat. m ¶ *Legem mandato.*] Per solam fidem iustificans, moralia sola decernens. D

duos condat in semetipso in uno nouo homine faciens pacem, ut recōciliēt ambos in uno corpore deo, per crucēm interficiens inimicitias in semetipso: & ueniēs euangelizauit pacem uobis qui lōge fuistis, & pacem his qui prope, quoniam per ipsum habemus accessum ambo in uno spiritu ad patrem. Ergō iam non estis hospites & aduenæ, sed estis ciues sanctorū & domestici dei, super ædificati super fundamentum apostolorum & prophetarū ipso summo angulari lapide Christo Iesu, in quo omnis ædificatio constructa, crēscit in templum sanctū in domino. In quō & uos coædificamini in tabernaculū dei in spiritu sancto.

Cap. III

HVius rēi gratia ēgo Paulus uinctus Christi Iesu prō uobis gentibus, si tāmen audistis dispensationem gratiæ dei, quæ data est mihi in uobis, quoniam secundum reuelationē nōtum factum mihi est sacramētum, sicut supra scripsi in brēui, prout potestis legentes intelligere prudentiam meam in ministērio Christi, quòd alijs generationibus non est agnitū filijs hominum, sicuti nunc reuelatum est sanctis apostolis eius & prophetis in spiritu esse gēntes cohæredes & concorporāles, & comparticipes promisionis in Christo Iesu per euāngelium, cuius factus sum ego minister secundū dōnū gratię dei, quæ data est mihi secundū operātionē uirtutis eius. Mihi ēnim omnium sanctorū minimo data est gratia hæc in gentibus euāngelizare inuestigabiles diuitias Christi, & illumināre omnes, quæ sit dispensatio sacramenti ābsconditi à seculis in deo qui omniā creauit, ut innotescāt principatibus & potestatib. in cœlestibus p ecclesiā multiformis sapientia dei secūndū præfinitionē seculorum, quam

A a ¶ *Vt duos condat in semetipso.*] Iudæum & gentilē in suo corpore æqualiter coniungens. b ¶ *In uno nouo homine, etc.*] In unum populum Christianū ex duobus effectum. c ¶ *Reconciliet ambos, etc.*] Quia ambo per peccatum fuerant inimici. d ¶ *Per crucem interficiens inimicitias, etc.*] Per solam fidem crucis, quæ nullum deterret: non enī grauis aut difficilis est, quā habere etiā latro potuit crucifixus. e ¶ *Et ueniens euangelizauit pacem, etc.*] Ad hoc uenit, ut dissidēs humanum genus in semetipso & in deo ad recōciliatiōis gratiam reuocaret. f ¶ *Quoniam per ipsum habemus accessum ambo in uno spiritu, etc.*] Nemo uenit ad patrem, nisi per me. In uno spiritu, unum corpus, unum spiritum habet, & signum pacis. g ¶ *Ergo iam non estis hospites.*] Iam non extranei & proselyti: nec enim separauit nos deus à populo suo, sicut

Esa.56.a dixit Esaias, sed ciues qui sunt eiusdem originis uel hospitij, &

B habitationis. h ¶ *Superædificati super fundamentum apostolorum & prophetarum.*] Prophetarum noui testamen

Act.11.d ti, in quibus Agabus fuit: Christus est etiā fundamentum, qui etiam lapis dicitur angularis, duos coniungens & continens parietes. Ideo autē fundamentum, & summus est, quia in ipso fundatur & consummatur ecclesis. i ¶ *Crescit in templum, etc.*] In templo sancto non possunt lapides nisi sancti poni, ad comparationē templi Hierusalem dixit extrui corpus Christi, id est, ecclesiam: & multo maiorem munditiam & sanctitatem habet ueritas quàm imago. k ¶ *In quo, etc.*] Vt cum apostolis & prophetis, sitis habitaculum dei spirituale, non manu factum.

Caput III

HVius rei gratia.] Quā superius memorauit, quod filius dei & gentes saluauerit & Iudæos, & utrosque fecerit unum. m ¶ *Ego Paulus, etc.*] Siue catenis, siue Christi amore ligatus: non possum meā, nisi dñi facere uoluntatem. Sanè quomodo uinctū se nominat, confirmat euangeliū Christi. Ostendit quanta sit spes, pro quo talia pati libenter amplectitur, cū posset apud Iudæos, ut legis doctor & magnis diuitijs abundare, & summo honore gaudere. n ¶ *Pro, etc.*] Secūdum euangeliū, inimici propter uos, quia uos similes esse dicimus Iudæorū. o ¶ *Si tamen, etc.*] Si tñ firmiter retinetis me in uobis dispensationem sccepisse doctrinę.

Matt.24.d Quis enim fidelis seruus & prudēs, quem cōstituit dominus super familiam suam, ut det illis escam in tempore. p ¶ *Quoniam secundum reuelationem.*] Non secūdum humanam doctrinam: q ¶ *Notum factum mihi est sacramentum sicut supra scripsi.*] Iudæos & gentes unum esse in Christo. r ¶ *In breui, prout potestis, etc.*] Non quantum poteram ego scribere, sed quantum uos assequi ualebatis. s ¶ *In ministerio Christi.*] Non eloquio seculari. t ¶ *Quod alijs generationibus non est agnitū, etc.*] Sciebant quidē prophetæ priores gētes esse uocandas: nō tamen sciebant nullam inter ipsos & Iudęos discretionem futuram. u ¶ *In spiritu esse gentes cohæredes.*] Per spiritum mihi reuelatum, siue in spiritu illos sociatos esse non carnis circuncisione. x ¶ *Et concorporales & comparticipes promissionis in Christo Iesu.*] Id est, unius corporis, non solum cohæredes, quod potuit diuersi generis esse, nec solum concorporales, quia possunt eiusdem generis filij, non eiusdem in hæreditate esse substantiæ. D y ¶ *Per euangelium, cuius factus sum ego minister.*] Per meam prædicationē omnibus innotescet, quia hoc mihi peculiariter reuelatum. z ¶ *Secundum donum gratiæ dei.*] Non secundum meritum meum. a ¶ *Secundum operationem uirtutis eius.*] Cuius uirtus me confirmauit: siue cuius uirtutes meum confirmant euangelium. b ¶ *Mihi enim omnium sanctorum minimo data est gratia hæc.*] Minimo tempore, non labore. Notandum quod inter sanctos se humiliando fecerit gratum. c ¶ *In gentibus euangelizare inuestigabiles diuitias Christi.*] Annunciare futuras hæreditates, diuitias promissas, quas sensus humanus apprehendere non ualet, nisi per reuelationem. d ¶ *Et illuminare omnes, quæ sit dispensatio sacramenti.*] Iudæis & gentibus huius sacramenti pādere rationem. e ¶ *Absconditi à seculis in deo.*] Hoc est, quod in primis temporibus, soli deo confirmatū erat. f ¶ *Qui omnia creauit.*] Et Iudæos & gentes, siue omnem creaturam, ut sensus contra Marcionem proficiat, & omnes hæreticos. g ¶ *Vt innotescat principatibus & potestatibus in cœlestibus per ecclesiam multiformis sapiētia dei.*] Vt per me his qui rebus cœlestibus per omnem ecclesiā principantur multiformis sapientia innotescat. h ¶ *Secundum præfinitionem seculorum, quam fecit in Christo Iesu domino nostro in quo habemus fiduciam, & accessum, etc.*] Quam præfiniunt & hoc tempore, quando iam homines aliter saluari non poterunt, nisi Christi fide saluentur.

C

A a ¶ *In quo habemus fiduciam & accessum in confidentia per fidem eius.*] Non per nostram iustitiam, sed per eum cuius fides peccata dimisit. b ¶ *Propter quod peto, ne deficiatis in tribulationibus meis pro uobis, quæ est gloria uestra.*] Ne me audientes impune lædi, ad deum non pertinere putetis, in quo magis gloriari debetis, intelligentes me tātā absq; certa spei fiducia sustinere non posse. c ¶ *Huius rei gratia flecto genua mea ad patrem domini nostri Iesu Christi, etc.*] Ex quo omnis paternitas nomen accepit. Siue, ex quo omnis res pater nominatur. d ¶ *Vt det uobis secundum diuitias gloriæ suæ, etc.*] Vt uos per illuminationem scientiæ & diuitiarum fructū confirmet. e ¶ *In interiori homine habitare Christum per fidem, etc.*] Vbi interior homo per fidem robustus est, ibi habitat Christus, nō ubi exterior saginatur. f ¶ *In charitate radicati & fundati.*] Vt in eius amore firmiter starēt, beneficiorum eius recordatur, ut eū

B cognitis eius beneficijs diligerent. g ¶ *Vt possitis comprehendere.*] Vt ex omni parte magnitudinem scientiæ adipisci ualeatis. h ¶ *Cum omnibus sanctis.*] Quære sapientiā apud malos, & non inuenies Et alibi: In corde autē boni requiescit sapiētia. (Prou. 14.4) i ¶ *Quæ sit latitudo & longitudo & sublimitas & profundum.*] Quidam dicūt quod latitudo spacio sa uia intelligatur, lōgitudo uita æterna, altitudo coelum, profundum infernus, ut scilicet horum omnium notinam habentes, nouerint quid diligant, uel quid refutent. k ¶ *Scire etiam supereminentem.*] Supereminet fructus. l ¶ *Vt impleamini in omnem plenitudinem dei.*] Vt efficiamini pleni omnibus uirtutibus. m ¶ *Ei autem qui potens est omnia facere super. etc.*] Frequenter maiora tribuit, non solum quàm petimus, sed etiam quàm petere intelligamus, quę operatur in nobis. n ¶ *Ipsi gloria, etc.*] Quia ueniēs Christus sibimet ad dei gloriam ecclesiam congregauit. o ¶ *In omnes, etc.*] Immensa beneficia, immēsis laudibus celebranda, non solum de his quę Christi temporibus contulit, sed etiam quæ ante fecit, faciet. Amen.

Caput IIII

OBsecro itaq; uos ego uinctus in domino ut digne ambuletis uoc. etc.*] Ego uos rogo, qui uestri causa sum uinctus, ut uos dei filiū agnoscētes, digne tanto honore cōuersemini, qa una dignitas ē qua agnoscunt p pria instituta. q ¶ *Cum omni humilitate & mansuetudine, cum patientia.*] Et mentis & corporis. Humilitas uera nihil sibi uendicat, mansuetus nulli nocet, patiēs nulli uicem reddit iniuriæ. r ¶ *Supportantes inuicem in charitate.*] Sufferunt & philosophi, sed non in charitate. Nos uero non ut laudari, sed ut ille quem sustinemus proficiat diligentes, sustinere debemus. s ¶ *Soliciti seruare unitatem spiritus in uinculo pacis.*] Per uinculū pacis in uobis unitas spiritus cōtinetur. Multitudinis (Act. 4.) enim credētium erat cor unū & anima una. t ¶ *Vnum corpus & unus spiritus, etc.*] Vnum consensum debet habere in uno corpore omnium cōpago membrorū, quæ ad unam spē sunt uocata salutis. Vnde diligentius legere debēt hunc locum hi qui in seculi occupationib. ligati, putant sibi licere peccare, & alijs nō licere: cum omnes in unum corpus baptizati, eundem spirituū acceperint, & in una spe uocati sint dei. Siue sic: si unum spiritū habetis, & ex uno patre deo nati estis, nolite uobis de terrena nobilitate aliquid arrogare, ne uestrā gloriam amittatis. a ¶ *Vnus deus & pater omnium.*] Etiam eorū qui ex gentibus crediderunt. a ¶ *Qui super omnes, & per omnis & in omnibus nobis.*] Super omnes uirtutes, ut potens, per omnia opera sua, qui immensus omnibus Christianis, secundū q̄ habitare dignatur. y ¶ *Vnicuiq; autem, etc.*] Non multa sunt corpora per uarietatem gratiarum, sed membra diuersa. z ¶ *Secundum, etc.*] Non tam nostræ capacitatis quàm illius largientis. a ¶ *Donationis Christi.*] Ad quam gratiam qui se aptauerit, ipsam consequitur: utputa, qui studiosus legis est, sapientiam multam: oranti & ieiunanti cōceditur spiritus potestas. b ¶ *Propter quod dicit: Ascendēs in altum, etc.*] Quos diabolus captiuos tenebat ad mortem, Christus captiuauit ad uitam: ad caput nostrum in coelestibus collocandum. c ¶ *Quod autem ascendit, quid, etc.*] Exponit cur dicatur ascendisse, quem nusq̄ non esse non dubium est, secundum formā scilicet serui, ad quam non localiter, sed dignanter descenderat. d ¶ *In inf. etc.*] Infernum sub terra esse nemo iam ambigat. e ¶ *Qui desc. etc.*] Qui descēdit cum anima in infernū, ipse cū anima & corpore ascēdit in coelū. f ¶ *Vt adimpl.*] Gloria triumphantis, siue quæ scripta sunt, siue dum

C D

quam fecit in Christo Iesu domino nostro, in quo habemus fiduciam & accessum in confidentia per fidē eius. Propter quod peto ne deficiatis in tribulationibus meis pro uobis, quę est gloria uestra. Huius rei gratia flecto genua mea ad patrē domini nostri Iesu Christi, ex quo omnis paternitas in coelis & in terra nominatur, ut det uobis secundum diuitias gloriæ suæ uirtutem corroborari per spiritum eius in interiori homine Christum habitare per fidem in cordibus uestris in charitatē radicati & fundati, ut possitis comprehendere cum omnibus sanctis, quæ sit latitudo & lōgitudo & sublimitas & profundū. Scire etiā supereminentē scientiæ charitatē Christi, ut impleamini in omnem plenitudinē dei. Ei autem qui potens est omnia facere superabūdanter q̄ petimus aut intelligimus secūdum uirtutem quæ operatur in nobis, ipsi gloriā in ecclesia & in Christo Iesu in omnes generationes seculi seculorum. Amen.

Caput IIII

OBsecro itaq; uos ego uinctus in domino, ut digne ambuletis uocatione qua uocati estis, cum omni humilitate & mansuetudine, cum patientia supportantes inuicē in charitate, soliciti seruare unitatē spiritus in uinculo pacis. Vnū corpus & unus spiritus, sicut uocati estis in una spe uocationis uestræ. Vnus dominus, una fides, unum baptisma. Vnus deus & pater omnium, qui super omnes & per omnia, et in omnibus nobis. Vnicuique aūt nostrum data est gratia secūdum mensurā donationis Christi. Propter quod dicit: Ascendens in altū, captiuam duxit captiuitatem: dedit bona hominibus. Quod autem ascendit, quid est nisi quia & descendit primū in inferiores partes terræ? Qui descendit ipse est & qui ascēdit super omnes coelos, ut adimpleret omnia. Et

Et ipse dedit quosdam quidem apostolos, quosdam autem prophetas, alios uero euangelistas, alios autem pastores & doctores, ad cōsummationem sanctorum in opus ministerij, in ædificationem corporis Christi, donec occurramus omnes in unitatem fidei, & agnitionis filij dei in uirum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi, ut iam non simus paruuli fluctuantes, & circunferamur omni uento doctrinæ in nequitia hominum, in astutia ad circumuētionem erroris. Veritatem autem faciētes in charitate, crescamus in illo per omnia qui est caput Christus, ex quo totum corpus compactū & connexum per omnem iuncturam subministrationis secundum operationem in mensuram uniuscuiusq; membri augmentū corporis facit, in ædificationē sui in charitate. Hoc igit̃ dico & testificor in domino, ut iam non ambuletis sicut & gentes ambulant in uanitate sensus sui, tenebris obscuratum habentes intellectum: alienati à uita dei per ignorantiam, quæ est in illis propter cæcitatem cordis ipsorum, qui desperantes semetipsos tradiderunt impudicitiæ in operatione immūdiciæ omnis in auaritiā. Vos autem non ita didicistis Christum, si tamen illum audistis, & in ipso edocti estis, sicut est ueritas in Iesu. Deponite uos secundū pristinam conuersationem ueterem hominē, qui corrumpitur secundū desideria erroris. Renouamini aūt spiritu mentis uestræ, & induitē nouū hominē: qui secundū deum creatus est in iustitia & sanctitate ueritatis. Propter quod deponentes men-

A ue dum iam humanitas cum diuinitate unum effectū est. *a* ¶ *Et ipse dedit quosdam quidem apostolos, quosdam autem prophetas.*] Contra Arianos, ut filij & patris una sit operatio. Nam ad Corinthios deum patrem dicit in ecclesia ordinasse: hic uero Christum hoc dixisse commemorat. *b* ¶ *Alios uero euangelistas.*] Omnis apostolus euangelista, non omnis euangelista apostolus: sicut Philippus, qui unus erat ex septem. *c* ¶ *Alios autem pastores & doctores.*] Pastores uero omnes qui sunt idonei ad alios instruendos. Omnis ergo pastor doctor, non omnis qui doctor est & pastor. *d* ¶ *Ad consummationem sanct. etc.*] Vt perficiantur sancti, siue eorum numerus impleatur, omnes sunt constituti ad ædificandam ecclesiam, quæ corpus Christi est, ut oēs ad perfectionem fidei perducant. *e* ¶ *Donec occurramus omnes in unitate fidei.*] Hoc uotum etiā falsis doctoribus inest: id est, uolo omnes esse sicut me. B *f* ¶ *Et agnitionis filij dei.*] Ille agnouit gratiam filij dei qui non peccat, quia omnis qui peccat, non uidet eū, nec cognouit eum. *g* ¶ *In uirum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi.*] Qui eñ dicit se in Christo manere, debet quomodo ille ambulauit, ambulare: & non annorum eius ætatem, sed plenitudinem imitari. *h* ¶ *Vt iam non simus, etc.*] Vt nō simus ignorantes, nec dubij ac uacillantes, & more imperiti gubernatoris, omnis doctrinæ uento nostræ fidei uela appendētes, ne facile naufragemus, aut ad portum perfectionis nūquam peruenire possimus. *i* ¶ *In nequitia, etc.*] Nequitia hominum, astutiis disputationibus à recto fidei cursu detorquet incautos. *k* ¶ *Ad circumuentionem erroris.*] Siue cum multi quoddam erroris sui remedium putent, si multos secum traxerint ad errorem: siue errantibus remedium sine labore promittes, permanere faciunt in errore. *l* ¶ *Veritatem, etc.*] Omnia in ueritate propter charitatem Christi, & nihil in hypocrisi facientes. *m* ¶ *Crescamus in, etc.*] In illius perfectione ex omni parte crescamus. *n* ¶ *Qui est caput, etc.*] Ex capite connexum corpus, per omnem subiunctionem operationis crescit, dum se alterutrum mēbra ædificant diligendo, ita ut unumquodque membrum in sua mensura augeatur: hoc est, ut qui est per sapientiam oculus, in eorum numerum crescat, qui oculi officium gesturi sunt, & singula quæque membra proficiant. *o* ¶ *In mensuram uniuscuiusque membri augmentum corpus facit, etc.*] Dum singula membra crescunt, maius efficitur corpus. *p* ¶ *Hoc igitur dico & testificor in domino.*] Quos superius obsecrauerat, hic in domino obtestatione constringit. C *q* ¶ *Vt iam non ambuletis sicut & gentes ambulant.*] Nolo, ait, solo uos nomine esse Christianos, & deum ore confitentes operibus denegare, sed quantum inter diabolum distat & deum, tanta differentia debēt filij dei à filijs diaboli in operibus discrepare. Ne deum labijs honorātes, cordis timore lōgius assistamus, & dicatur de nobis: Sine causa colunt me: hoc est, ex mea cultura nullos accipient fructus. *r* ¶ *In uanitate sensus sui.*] Vani sunt enim omnes homines quibus non est sapientia dei. *s* ¶ *Tenebris, etc.*] Sed ignorantia & mundanarū rerum solicitudine à caligine ac tenebris obscuratum. *t* ¶ *Alienati à uita dei.*] Illi à deo à uita alienati sunt dei, quia ignorant: uos autem quia cognouistis deum, se qui debetis. *u* ¶ *Per ignorantiam quæ est in illis.*] Notandum quia contemptus ignorantiam generauit. D *x* ¶ *Propter cæcitatem cordis eorum, etc.*] Dicentium, non est deus. *y* ¶ *Qui desperantes, etc.*] Desperantes pœnam impiorum & præmium iustorum, necesse est ut præsentibus uoluptatibus adhæreāt, qui futura desperant. Venite & fruamur bonis quæ sunt, &c. Sap. 2.b *z* ¶ *In operatione immunditiæ, etc.*] Omnia crimina, immundiciæ & auaritiæ nomine comprehendit. *a* ¶ *Vos autem non didicistis Christum, etc.*] Et sicut ille, non gentili ritu uiuatis. Ille enim uere Christum audiuit, & ab ipso didicit, qui nullo similis uitio gentibus inuenitur. *b* ¶ *Sicut est ueritas in Iesu.*] Sicut ille uere mortuus est & surrexit, ut nos uere in nouitate ambulemus. *c* ¶ *Deponite uos secundum pristinam conuersationem ueterem hominem.*] Exposuit quid sit uetus homo, & quomodo deponatur, scilicet ut pristinos errores abijciat huius mūdi, & non membris corporis, sed mente & conuersatione mutetur. *d* ¶ *Qui corrumpitur secundum desideria erroris.*] Faciens uoluntatem carnalium cogitationum. *e* ¶ *Renouamini autem spiritu mentis uestræ.*] Sicut Hieremias ait: Facite uobis cor nouum & spiritum nouum. *f* ¶ *Et induite nouum hominem.*] Ex ueteri intellige nouum. *g* ¶ *Qui secundū deū creatus est in iustitia et sanctitate ueritatis.*] Exposuit quid sit hominem ad imaginem dei creatū, ut scilicet iustus & sanctus & uerax sit sicut deus, ut sanctitate ueritatis non uanitatis sit præditus: hoc est, quæ uanam hominum gloriam aucupatur, quum scriptum sit: Iuste quod iustum est persequeris. *h* ¶ *Propter quod deponentes mendacium, etc.*] Hic describuntur ipsæ species castitatis, quibus nouus homo cognoscitur.

¶ Loqui-

mendacium loquimini ueritatem unusquisq; cum proximo suo, quoniã sumus inuicem membra. Irascimini, & nolite peccare. Sol non occidat super iracundiam uestram. Nolite locum dare diabolo. Qui furabatur, iam non furetur: magis autem laboret operando manibus suis, quod bonũ est, ut habeat unde tribuat necessitatem patienti. Omnis sermo malus ex ore uestro non procedat, sed si quis bonus est ad ædificationem fidei, ut det gratiam audientibus. Et nolite contristare spiritum sanctum dei, in quo signati estis in die redemptionis. Omnis amaritudo & ira & indignatio & clamor & blasphemia tollatur à uobis cum omni malitia. Estote autem inuicem benigni, misericordes, donãtes inuicem, sicut & deus in Christo donauit uobis.

Cap. V

Estote ergo imitatores dei, sicut filij charissimi, & ambulate in dilectione, sicut & Christus dilexit nos, & tradidit semetipsum pro nobis oblationẽ & hostiam deo in odorem suauitatis. Fornicatio autẽ & omnis immundicia aut auaritia, nec nominetur in uobis sicut decet sanctos. aut turpitudo, aut stultiloquium, aut scurrilitas, quæ ad rem non pertinet, sed magis gratiarũ actio. Hoc enim scitote, intelligentes quod omnis fornicator, aut immundus, aut auarus, quod est idolorũ seruitus, nõ habet hæreditatem in regno Christi & dei. Nemo uos seducat inanibus uerbis: propter hæc enim uenit ira dei in filios diffidentiæ. Nolite ergo effici participes eorum. Eratis enim aliquando tenebræ, nunc autem

A a ¶ *Loquimini ueritatem unusquisq; cum proximo suo.*] Nemo suum circumueniat fratrem, quia unũ corpus sumus, & non possunt alterutrum membra se fallere: nec enim manus illudit oculo, aut dentes lacerant membra, nisi forte ubi spiritus immundus inhabitat. b ¶ *Irascimini & nolite peccare.*] Ira non inebriet mentẽ, sed ueritas dispenset, nec tuam iniuriã, sed fratris animaduerte peccatũ. c ¶ *Sol non occidat super iracundiam uestram.*] Ne scientiæ lumen in tua indignatione deficiat. d ¶ *Nolite locum dare diabolo.*] Irascendo, uel quolibet alio delicto. Porta enim diaboli est peccatum. sicut homo iustus spiritus sancti porta est. e ¶ *Qui furabatur, etc. magis autem laboret.*] Alienos labores aliquando direptos, nunc suo labore compenset, & operando tribuat indigẽtibus, qui multos furando fecit egentes. f ¶ *Operando manibus quod bonum est.*] Non quod malum, sunt enim multæ uel inhonestæ, uel malæ artes,
B ut maleficia & omnia quæ nõ ad naturæ necessitatem, sed ad concupiscentiarum proficiunt uoluptatem. g ¶ *Omnis sermo.*] Non unus, nec duo, sed omnes mali sermones, in hoc Christiano debent esse crucifixi. h ¶ *Sed si quis bonus est.*] Non silentium imposuit, sed qualitatem loquendi mõstrauit, ut omnis sermo fidem ædificet Christianam, & os nostrũ solum appetat uerbum dei. Simul notãdum, quia hoc uniuersæ ecclesiæ præcipitur. i ¶ *Vt det, etc.*] Hoc est quod alibi dicit. Sermo uester in gratia sit sale cõditus, & in sermone nostro gratiam accipiant audientes. k ¶ *Et nolite, etc.*] Hominibus loquens, comparationem inducit humanã, ut ex nobis intelligamus quantã spiritui sancto iniuriã facimus, cũ domũ eius in nobis aliqua peccati sorde polluimus. Et q̃a de hospitio suo nobis cõdolet: ideo sibi dolens tristis abscedit. Cæterũ tristitia & ira & cætera huiusmodi in nobis passiões sunt, q̃a passibiles sumus, in deo uero dispensationes. nos illa inuiti patimur: ille uoluntate ad nostram emendationẽ assumit. Et hæc est quæ assumit deũ & hominẽ, harũ conditionũ diuersitas & natura. l ¶ *In, etc.*] Signaculũ sancti spiritus in die baptismi accepistis, nouũ signaculũ habere cœpistis. m ¶ *Omnis, etc.*] In qua contristatur spiritus sanctus. Recte aũt posuit amaritudinẽ, quia ipsa est prouocatio. n ¶ *Et ira.*] Oẽm auferri iram. o ¶ *Et indignatio.*] Indignatio ex superbia est, cum aliquem iudicamus indignũ, ideo eum nolumus sustinere. p ¶ *Et clamor.*] Qui ex furore descendit, quem non habeant Christiani. Cæterũ Esaias bene clamare iubetur. Sed & ipse Iesus clamabat in templo: Qui sitit, ueniat & bibat. C
q ¶ *Et blasphemia tollatur à uobis cum omni malitia.*] Quæ uel inimico potest uicem reddere. r ¶ *Estote autem inuicem benigni.*] Seruat ordinem legis, ut nõ solum malitia tollatur, sed etiã benignitas inferatur. s ¶ *Misericordes.*] Id est, condolentes. t ¶ *Donantes inuicẽ, etc.*] Remittentes peccata, ne uobis dicatur: Serue nequam, omne debitum dimisi tibi, oportuit & te dimittere conseruo tuo.

Cap. V

Estote ergo imitatores dei, etc.] Imitatiõe enim nõ natura filij dei sumus sicut ait saluator: Vt sitis filij patris mei qui in cœlis est. x ¶ *Et ambulate in dilectione, sicut & Christus dil. etc.*] Vnde & Ioannes apostolus ait: In hoc cognouimus charitatẽ, quia ille animam suam pro nobis posuit. Debemus ergo & nos pro fratribus animas ponere. y ¶ *Et tradidit semetipsum.*] Voluntarie ipse se tradidit, non ab alio inuitus traditus est. z ¶ *Pro nobis.*] Pro peccatoribus, ut fierent iusti. D
a ¶ *Oblationem & hostiam deo in odorem suauitatis.*] Suauissimus deo odor est charitas. b ¶ *Fornicatio autem & omnis immundicia & auaritia.*] Omnia crimina breuiter comprehendit, duorum criminum designando radices. c ¶ *Nec nom. etc.*] Considerandũ scilicet nõ licere fieri quod nõ licet nominare. d ¶ *Aut, etc.*] Hoc etiam in filijs hominum reprehendit honestorũ. e ¶ *Aut scurrilitas quæ, etc.*] Risum mouens qui grauitati non conuenit Christianæ, quia ad rem nõ pertinet coelestem & diuinam. f ¶ *Sed magis gratiarum actio.*] Hoc magis semper tractare debetis, quomodo deo & actu & cogitatione placeatis. g ¶ *Hoc enim scitote intelligentes quod omnis fornicator, etc.*] Contra illos agit qui solam fidem dicunt sufficere, quia huiusmodi actus non deo, sed dæmoni exhibentur. Hæreditas autem regni coelorum dei filijs, non diaboli præparatur. h ¶ *Nemo uos seducat.*] Dicendo hoc, solummodo opus est ut fides sit & homo Christi baptisma consequatur, quamuis peccet, perire non potest. i ¶ *Inanibus uerbis.*] Quæ hominem liberare non possunt. k ¶ *Propter hæc uenit, etc.*] Ex præteritis futura cognoscite: si Sodomitis non pepercit, & his qui in diluuio perierunt, parcet uobis? l ¶ *In filios diffidentiæ.*] Qui non crediderunt iram comminantis se superuenturam. m ¶ *Nolite, etc.*] Si in peccatis, iudicio desperantium participes fueritis, eritis & in pœna consortes. n ¶ *Eratis enim aliquando tenebræ, nũc autem, etc.*] Quando nesciebatis dñi uoluntatem. Nunc uero omnia cognouistis. Quantũ ergo inter lucẽ distat

A & tenebras, tantum à pristina conuersatione discrepare debeus. a ¶ *Fructus enim lucis in omni bonitate & iustitia & ueritate.*] Talem habet scientia fructum. b ¶ *Probantes quid sit beneplacitum deo.*] Ex lege probate quid bene placeat deo, non quod homines asserunt. c ¶ *Et nolite communicare operibus infructuosis tenebrarũ.*] Non prodest quicquid fit sine sciẽtia ueritatis, quia nec lux potest communicare cũ tenebris. d ¶ *Magis autem redarguite.*] Non solum communicare nolite, sed etiã redarguite. e ¶ *Quæ in occulto fiunt ab ipsis.*] In secretis locis domorum uel templi. f ¶ *Turpe est etiam, etc.*] Nobis dicere turpe est, quæ illi uel in tenebris facere nõ erubescunt. g ¶ *Omnia enim quæ arguuntur, à lumine manifestantur.*] Sicut
1.Cor.14.c ad Corinthios ait: occulta etiam cordis eius manifesta fiũt. Et tunc cadens in faciẽ adorabis deum, pronuncians quod deus uere est in nobis. h ¶ *Omne enim quod mani*
B *festatur, etc.*] Incipit lumen esse cum crediderit, & uobis adiungitur. i ¶ *Propter quod dicit: Surge, etc.*] Voce alicuius sapientis cõscientiã increduli pulsare cupientis, de somno ignorantiæ excitat. k ¶ *Et exurge à mortuis.*] A peccatis uel idolis. l ¶ *Et illuminabit te Christus.*] Cũ ei credideris, efficieris & ipse lux. m ¶ *Videte itaq; fratres quomodo caute, etc.*] Quasi filij sapientiæ & lucis, ne alicui offendiculum detis, & incipiatis ei causa perditionis existere. n ¶ *Redimentes tempus:*] Vestra sapientia uel cautela. o ¶ *Quoniam dies mali sunt.*] Non dies mali sunt per se, sed per homines: sicut locus malus dicitur, in quo aliquid committitur mali. p ¶ *Propterea nolite fieri imprudentes, sed intelligentes quæ sit uoluntas dei.*] Scrutamini legem, in qua eius uoluntas agnoscitur. q ¶ *Nolite inebriari uino, in quo est luxuria, sed impleamini spiritu sancto, etc.*] Exponit continentiæ utilitatem. Quia luxuriæ materiam expetere non conuenit crucifixis, sed spiritu sancto repleri. r ¶ *Loquentes uobismetip-*
Psal.16.b *sis in psalmis & hymnis & canticis spiritualibus.*] Non in Actibus seculi, sicut ait propheta: Vt non loquatur os meum opera hominum. s ¶ *Cantantes & psallentes in cordibus uestris.*] Ne ore tantum uerba dei reso-

autem lux in domino. Vt filij lucis ambulate. Fructus enim lucis est in omni bonitate & iustitia & ueritate, probantes quid sit beneplacitũ deo. Et nolite cõmunicare operibus infructuosis tenebrarum, magis autem redarguite. Quæ enim in occulto fiunt ab ipsis, turpe est & dicere. Omnia autem quæ arguũtur, à lumine manifestantur. Omne enim quod manifestatur, lumen est. Propter quod dicit: Surge q dormis, & exurge à mortuis, & illuminabit te Christus. Videte itaq; fratres quomodo caute ambuletis, non quasi insipientes, sed ut sapientes, redimentes tempus, quoniam dies mali sunt. Propterea nolite fieri imprudentes, sed intelligentes quæ sit uoluntas dei. Et nolite inebriari uino, in quo est luxuria, sed impleamini spiritu sancto, loquentes uobismetipsis in psalmis & hymnis & canticis spiritualibus, cantantes & psallentes in cordibus uestris domino, gratias agentes semper pro omibus in nomine domini nostri Iesu Christi, deo & patri. Subiecti inuicem in timore Christi. Mulieres uiris suis subditæ sint sicut domino, quoniam uir caput est mulieris, sicut Christus caput est ecclesiæ, ipse saluator corporis eius. Sed sicut ecclesia subiecta est Christo, ita & mulieres uiris suis in omnibus. Viri diligite uxores uestras, sicut & Christus dilexit ecclesiam, & seipsum tradidit pro ea, ut illam sanctificaret, mundans eam lauacro aquæ in uerbo uitæ, ut exhiberet ipse sibi gloriosam ecclesiam, non habentem maculam aut rugam, aut aliquid huiusmodi, sed ut sit sancta & immaculata. Ita & uiri debent diligere uxores suas ut corpora sua. Qui suam uxorem diligit, seipsum diligit. Nemo enim unquam carnem suam odio habuit, sed nutrit & fouet eam: sicut & Christus ecclesiam, quia membra sumus corporis eius, de carne eius & de ossibus eius. Propter hoc relinquet homo patrem & matrem suam, & adhærebit uxori suæ, & erunt duo in carne una. Sacramentũm hoc magnum est. Ego autem dico in Christo &

nemus. t ¶ *Domino gratias agentes pro omnibus, etc.*] Siue C
bonis siue malis, sicut ait Iob: Sit nomen domini benedictum. Iob.1.d
u ¶ *Deo patri subiecti inuicem, etc.*] Non humano timore, uel auaritiæ studio, sicut quidam suis patronis adulari consueuerunt. x ¶ *Mulieres uiris suis subditæ sint.*] Nõ eos sicut Corinthios lacte alebat, sed perfecto cibo continentiæ nutriebat. Timet enim ne cessante in plerisq; carnis officio, aut in mulierib. subiectio, aut in uiris cessaret charitatis affectus, & ne tanquam diuortium docuisse crederetur. Cæterum tale est, ut nouæ uitæ prædicator nulla existente causa hoc doceret quod naturaliter possidebant. y ¶ *Sicut domino.*] Quomodo Sara subdita erat Gen.18.b
Abrahæ, dominum eum uocãs. z ¶ *Quoniam uir caput est, etc.*] Reddit iustã causam subiectionis, quia & prior est uir, & utriusque corporis debet esse saluator. a ¶ *Viri diligite uxores, etc.*] Tam sancta & tam uenerabili charitate. b ¶ *Et seipsum tradidit pro* D
ea.] Ita & uos pro sanctitate uxorum, nec mori si necesse fuerit, recuseris. c ¶ *Vt illã sanctificaret mundans lauacro, etc.*] Aqua lauit corpus, animam doctrina mũdauit, sicut ait ad Hebræos: A- Heb.10.d
spersi corda à cõscientia mala, & abluti corpus aqua munda: ita & uos corpora uxorum conscientiæ animas, mundate doctrinis. d ¶ *Vt exhiberet ipse, etc.*] Ita sibi Christus mundauit ecclesiam, ut antiqua crimina ablueret, & nouas maculas quomodo incurrimus, & uerbo ostenderet & exemplo. e ¶ *Vt sit sancta & , etc.*] Si omnibus immaculata est, maculati ab ea alieni esse censentur, nisi rursum per poenitentiã fuerint expurgati. f ¶ *Ita uiri, etc.*] Item quales uxores cupiũt inuenire, tales exhibeant se uxoribus. g ¶ *Qui, etc.*] Quia duo sunt in carne una. h ¶ *Nemo, etc.*] Non ut ei labores & dolores infligat, sed ut securã faciat & quietam. Nõ nuptias damnat, sed ad cõtinentiam cohortat. i ¶ *Sicut & Christus, etc.*] Membra eius cum debent in omnibus imitari. k *De carne eius, etc.*] Amore si non bono. l ¶ *Et adhærebit uxori suæ, etc.*] Obiectio ex persona carnaliũ uolentiũ se amare carnaliter, ut quibusdã uidetur. m ¶ *Sacramentum, etc.*] Ego hoc, inquit, in Christo

A Christo intelligendum dico, & in ecclesia: unde uos maiore affectu debetis uxores uestras sanctas diligere spirituales, qui ante dilexistis peccatrices, & in genitiuitate carnales. *a* ¶ *Veruntamen & uos singuli unusquisque, etc.*] Subiecta sit tanquam infirmior ut regnet. Cap. VI

dominorum, quia seruos & fideles & sobrios & castos & humiles habere desiderant. *n* ¶ *Cum bona uoluntate seruientes sicut domino, & non hominibus.*] Nō cum murmuratione, ne apud homines gratia, apud deum mercede priuemini. *o* ¶ *Scientes quoniam unusquisque quodcunque fecerit bonum.*] Quicquid propter dominū feceris, habebis ab ipso mercedem, nec te desperare faciat cōditio seruitutis. *p* ¶ *Et uos dom. etc.*] Ne si tugerint, tuæ malitiæ incipias deputare non legi. Hoc etiā paganus fecisset, si aliter tractaretur præceptum: & tu audire de illo non uis quod iustum est? *q* ¶ *Remittentes minas, scientes quia illorum & uester dominus est, etc.*] Minamini propter disciplinam, sed remittite propter misericordiam: & ut nobis à uestro domino remittatur, apud quem uniqunum estis, ut hæreditas quæ promissa est, una sit in uobis. *r* ¶ *De cætero fratres.*] Generaliter epistolā exhortatione concludit. *s* ¶ *Confortamini in domino & in potentia uirtutis eius.*] Exemplo domini & uirtute. *t* ¶ *Induite uos armaturam dei, ut possitis stare aduersus insidias diaboli.*] Cōtra spirituales hostes spiritualia arma sumenda sunt, ut à dissimilitudine diabolina C

& in ecclesia. Veruntāmen & uos singuli unusquisque uxorem suam sicut seipsum diligat: uxor autem timeat uirum suum. Cap. VI

Filij ōbedite parētibus uestris in domino. Hóc enim iustum est. Hónora patrem tuū & matrem tuam, quód est mandatum primum in prómissione, ut bene sit tibi, & sis longæuus super terram. Et uōs patres nolite ad iracundiam prouocare filios uestros, sed educate illos in disciplina & correptione domini. Sērui obedite dominis carnalibus cúm timore & tremore: in simplicitate cordis uestri sicút Christo. Nón ad oculum seruientes, quasi hominibus placentes, sed ut serui Christi, facientes uoluntatem dei ex animo, cūm bona uoluntate seruientes sicut domino, & non hominibus: sciēntes quoniam unusquisque quodcunque fecerit bonum, hoc recipiet à domino, siue seruus, siue liber. Et uōs domini eadem facite illis, rēmittentes minas: scientes quia & illorum & uester dominus est in cœlis, & personarum acceptio non est apud deum. Dē cætero fratres cónfortamini in domino & in potentia uirtutis eius. Indúite uos armaturam dei, ut possitis stare aduersus insidias diaboli, quŏniam non est nobis colluctatio aduersus carnem & sanguinem, sed ăduersus principes & potestates: aduērsus mundi rectores tenebrarum harum, contrā spiritualia nequitiæ in cœlestibus. Propterea accipite armaturam dei, ut possitis rēsistere in die malo, & in ŏmnibus perfecti stare. Stāte ergo succincti lumbos uestros in uēritate: & indúti loricam iustitiæ: & calciati

b ¶ *Filij obedite parentibus uestris in domino.*] Parat illos disciplinæ, qua illos à parentibus secūdum deum præcepit erudiri. *c* ¶ *Hoc enim iustū est.*] Vt mutuam inuicem dilectionē exhibeatis. *d* ¶ *Honora patrem tuum & matrē tuam.*] Iubet honorare parentes, sed bonos. Cæterum contra deum uiuentes, ipse etiā Moyses prōhibuit agnosci. *e* ¶ *Quod est mandatum primum.*] In secunda tabula primum, quæ ad humanitatem pertinentia pręcepta sex numero continebat. Prima enim tabula propriè officia exigebat. *f* ¶ *In promissione, etc. super terram.*] Non in hac terra in qua impij nonnunquam &
B in parentes scelesti senescunt: sed super terram illam quam dominus mitibus promittit, in qua iusti habitabunt, & cuius bona uisurum esse se credunt. *g* ¶ *Et patres nolite ad iracundiam prouocare filios uestros, sed docete eos in disciplina: et correpti.*] Siue in moderatione, & non irrationabiliter uerberando. siue ne eos ad secularia studia prouocātes iracundiam discere faciatis, sed diuinæ legis eos instituite disciplinis: talibus ergo parentibus præcepit obedire. *h* ¶ *Serui, etc.*] Non enim uenit Christus conditiones mutare. Nam seruitium non natura dedit, sed captiuitas fecit: neque ex maledicto Cham, ut quidam putant, cum ex eo reges legamus esse generatos. Maledictum illud in filijs Cham impletum est, qui Israel sunt subiugati. Prouidet sanè hic Apostolus, ne doctrina dei in aliquo blasphemetur, si credētes serui suis dominis iniuriles fiant. Et qui forte permissurus erat alios seruos fieri Christianos, de ipsis iam factis incipiat pœnitere. Si uero uiderit eos in melius profecisse, & ex infidelibus fideles effectos, non solum alios optabit credere famulos suos, sed etiam ipse fortasse saluabitur. *i* ¶ *Cum timore, etc.*] Cum omni obedientia & festinatione humilitatis, priori superbia & simulatione deposita. *k* ¶ *Sicut in Christo.*] Hoc in Christo fit, quicquid eius contēplatione hominibus exhibetur. *l* ¶ *Non ad oculum, etc.*] Non timentes dominos tantum, quasi ipsis non deo placere uolentes. *m* ¶ *Sed ut serui Christi facientes uoluntatem dei, etc.*] In his quæ dei non sunt contraria uoluntati. In multis enim concordat cum lege naturali animus

D tura armorum fortitudine protegatur. *u* ¶ *Quia non est nobis colluctatio aduersus carnem & sanguinem.*] Caro & sanguis homo dicitur. *x* ¶ *Sed aduersus principes, etc.*] Qui sibi principatum in huius mundi homines usurparunt: & qui ignorantes animas per peccata seducūt. *y* ¶ *Sed aduersus mundi rectores tenebrarum harum.*] Contra dæmonum potestatem, qui sibi in homines mundi huius potestatem capientes, ignorantiæ erroribus præsumunt, qui tenebris comparantur, sicut ipse ait: Fuistis enim aliquando tenebræ, nunc autem lux in domino. *z* ¶ *Contra spiritualia nequitiæ, etc.*] Sunt autem spirituales bonitates in cœlestib. in aere, ubi uolucres cœli appellantur. *a* ¶ *Propterea accipite armaturam dei.*] Quia tales habetis inimicos. *b* ¶ *Vt possitis resistere in die malo.*] Non sibi malus est dies, sed nobis quando impugnamur à malo. *c* ¶ *Et in omnibus perfecti stare.*] Non in aliquantis perfectum uult hominem. Sed & hoc notandum, quod omnes ad perfectionem hortatur. *d* ¶ *State, etc.*] Perfectè state, lumbis mentis succincti: hoc est, isti omni prælio præparati, & ab omnibus curis seculi expediti. *e* ¶ *In, etc.*] Non hypocrisi: nemo enim coronatur, nisi qui legitime certauerit. *f* ¶ *Et induti.*] Sicut loricam multis circulis uel annulis intexit: ita & iustitia diuersis uirtutum connectitur speciebus. Monet au-

A tem non solum peccatoris conscientiam, sed & uentris continentiam: necnon & ad femorũ usq; pertingit libidinem coercendam. a ¶ *Et calciati pedes in præparatione euangelij pacis.*] Cum fiducia incedẽtes intrepide prædicate. b ¶ *In omnibus sumentes scutum fidei, in quo positis omnia tela nequißimi ignea extinguere.*] In omnibus certaminibus fide muniamur. Quia sicut scutum ipsorum quoq; armorum defensio est: & sine hoc omnis armatus inermis est: ita & hæ uirtutes sine fide saluare non possunt. Nam sicut scutum omnia iniecta repellit & recutit: ita & fides omnes diaboli persuasiones extinguit, quamuis quasi lumen rationis habere uideantur. c ¶ *Et galeam salutis assumite.*] Quæ omnes capitis sensus, à prauis officijs protegat & abscondat. d ¶ *Et gladiũ spiritus, quod est uerbum dei.*] Nemo militum audet ad bellum sine gladio proficisci: se enim utcunq; tueri potest, sed hostẽ non ualet occidere. Nonnunquã etiam ab audaci inimico perimitur, & armis omnibus expoliatur: ita sine

B dei uerbo, iustitia omnis intuta est. e ¶ *Per omnem orationem & obsecrationem.*] Semper hunc gladium postulate. f ¶ *Orantes omni, etc.*] Nõ impediaris orare semper: & pro rebus spiritualibus deprecari. g ¶ *Et in ipso, etc.*] Nihil enim prodest dormientis more latere corpore, & animo prægrauari, dum in hac uanitate nec ab homine possit aliquid impetrari. h ¶ *Pro omnibus sanctis.*] Sancti estote, ut possitis orare pro sanctis. i ¶ *Et pro me, ut detur mihi sermo in apertione oris mei, cum fiducia notũ facere mysterium euangelij.*] Ut abundanter & sine metu exponam persecutiones uel odia Iudæorum, muniti in Christi populi ratione. k ¶ *Pro quo legatione fungor in catena ista, ita ut in ipso audeam prout oportet me loqui.*] Omnis enim uerbi legator, talia necesse est ut sustineat, sed uerbum dei nõ potest alligari: tunc enim maior fiducia erit si rationabiliter dicatur, & si abundãter exprimatur ratione. l ¶ *Ut autem & uos sciatis quæ circa me sunt, quid agam, omnia uobis nota faciet Tychicus charißimus frater, & fidelis minister in domino, quem misi ad uos in hoc ipsum, ut cognoscatis quæ circa nos sunt, & consoletur corda uestra.*] Solicite agit, non solum ut proficiant, sed & ne in tribulatiõib. deficiant, uel ne in aliquo contristentur. m ¶ *Pax fratribus & charitas cum fide à deo patre nostro & domino Iesu Christo.*] Pax & charitas & fides, perfectum faciunt Christianum. Tamen sine fide infructuosa est charitas, sicut fi- D des sine charitate uel pace. Charitas maior est pace. Potest enim odio non haberi quis, non tamen & amari. n ¶ *Gratia cum omnibus qui diligunt dominum nostrum Iesum Christum in incorruptione.*] In quorum corde, adulterino more per secularia Christi dilectio non uiolatur.

C

ciãti pedes in præparatione euangelij pacis. In õmnibus sumentes scutũ fidei, in quo possitis omnia tela nequissimi ignea extinguere. Et gãleam salutis assumite, & glãdium spiritus, quod est uerbum dei, per õmnem orationem & obsecrationem, õrantes omni tempore in spiritu, & in ipso uigilãntes in omni instantia & obsecratione prõ omnibus sanctis, & prõ me, ut detur mihi sermo in apertione oris mei, cum fiducia notum facere mysterium euãgelij: pro quõ legatione fungor in catena ista, ita ut in ipso audeam prout oportet me loqui. Ut autem & uos sciatis quæ circa me sunt, quid agam: omnia uobis nota faciet Tychicus charissimus frater, & fidelis minister in domino, quem misi ad uos in hoc ipsum, ut cognoscatis quæ circa nos sunt, & cõsoletur corda uestra. Pax fratribus & charitas cum fide à deo patre nostro & domino Iesu Christo. Gratia cũm omnibus qui diligunt dominum nostrum Iesum Christum in incorruptione. Amen.

COMMENTARII IN EPISTOlam ad Philippenses.

P ¶ *Aulus & Timotheus serui Iesu Christi.*] Ambo serui, non ambo apostoli. Omnis enim apostolus seruus, non omnis autem seruus apostolus. p ¶ *Et omnibus sanctis, etc.*] Quia nemo sine Christo sanctus est: & sanctis, nõ omnibus Philippensibus etiam paganis. q ¶ *Cum omnibus episcopis, etc.*] Hic episcopos presbyteros intelligimus: non enim in una urbe plures episcopi esse potuissẽt sed etiam hoc in apostolorum actibus habetur. r ¶ *Gratias ago deo meo in omni, etc.*] Bonorum memoriã cum gratiarum actione celebrat. s ¶ *Semper in orationibus meis.*] Ostendit circa eos dilectionem suam, pro quibus semper oret. t ¶ *Pro omnibus uobis, etc.*] Quia omnes tales estis. u ¶ *Cum gaudio deprecationem faciens.*] Non in peccati alicuius tristitia uel mœrore. x ¶ *Super communicatione uestra in euangelio.*] Quia mihi communicastis in euangelio prædicando. y ¶ *A prima die usque nunc.*] Ab initio fidei uestræ, deprecor ut perseueretis: siue quod communicatis ab initio prædicando. z ¶ *Confidens in hoc ipsum.*] Confido me impetrare. a ¶ *Quia qui cœpit in uobis opus bonum.*] Cœpit doctrinam siue gratiam scientiæ largiendo. b ¶ *Perficiet.*] Perficiendo quod docti fuerint ut doceãt. c ¶ *Usque in diem Iesu Christi.*] Usq; ad diem, quo de corpore recedebant. Ex quo iam ad domini unusquisque seruatur aduentum. d ¶ *Sicut est mihi iustum hoc sentire pro omnibus uobis, etc.*] Charitas enim omnia sperat,

AD PHILIPPENES

Aulus & Timõtheus serui Iesu Christi, õmnibus sanctis in Christo Iesu, qui sunt Philippis, cũm episcopis & diaconibus: Gratia uobis & pax à deo patre nostro & domino Iesu Christo. Grãtias ago deo meo in omni memoria uestri, semper in cũctis orãtionibus meis, pro õmnibus uobis cum gaũdio, deprecationẽ faciẽs super cõmunicatiõne uestra in euãgelio Christi: à prima die usq; nũnc, confidẽns in hoc ipsum, qũia qui cœpit in uobis opus bonũ, pẽrficiet ũsq; in diem Christi Iesu. Sicut ẽst mihi iustum hoc sentire pro

¶ Eo

pro omnibus uobis, eo quod hâbeã uos in corde & in uinculis meis,& in defensione & cônfirmatione euangelij sociôs gaudij mei omnes uos esse. Têstis enim mihi est deus,quomodo cupiam omnes uos esse in uisceribus Iesu Christi.Et hôc oro, ut charitas uestra magis ac magis abundet in sciêntia & omni sensu,ut probetis potiora:ût sitis synceres & sine offensa in diem Christi, rêpleti fructu iustitiæ per Iesum Christum in glôriam & laudem dei.Scirê autem uolo uos fratres, quia quæ circa me sunt,mâgis ad profectum uenerunt euangelij, ita ut uincula mea manifesta fierêt in Christo, in omni prætorio,& in cæteris omnibus,ût plures ê fratribus in domino cônfidentes, in uinculis meis abundantius auderent sine timore uerbum dei loqui.Qûidam quidem & propter inuidiam & contentionem.Quidâm autem & propter bonam uoluntatem Christum prædicant. Quidâm ex charitate,sciêntes quoniam in defensione euangelij positus sum. Qûidam autem ex contentione Christum annunciant non syncere, existimantes pressuram se suscitare uinculis meis.Qûid enim?Dũ omni modo siûe per occasionem, siue per ueritatem Christûs annuncietur:& in hoc gaudeo,sed et gaudebo.Sciô enim quia hoc mihi proueniet ad salutem per uestram orationẽ,et subministrâtionẽ spiritus Iesu Christi, secundum expectâtionem & spem meam,quiâ in nullo confundar, sed in omni fidûcia sicut semper : & nunc mâgnificabitur Christus in corpore meo,siûe per uitam, siue per mortẽ.Mihi ênim uiuere Christus est, & môri lucrũ. Quôd si uiuere in carne hic mihi fructus operis est, & qûid eligam,ignoro:coartor autem ê duobus, dêsiderium habens dissolui & esse cum Christo, multo magis melius: permanere aũt in carne necessariũ propter uos. Et hôc confidens scio,quia manebo & pêrmanebo omnib. uobis

A a ¶ *Eo quod habeam uos in corde,etc.*] Tantum uos diligo ut mihi memoriam uestri,nec hæc tribulatio , nec solicitudo defensionis auferat. b ¶ *Et confirmatione euangelij.*] Confirmatio euangelij,est constans tolerantia prædicãtis. c ¶ *Socios gaudij mei omnes uos esse.*] Hoc sentio de uobis & credo, quia sicut meę tribulationis socij estis , ita eritis & gaudij sempiterni . Siue si scio uos ita euãgelio credidisse, ut eriam in tribulationibus meis pro eius defensione mecum pariter gaudeatis. d ¶ *Testis enim mihi deus, etc.*] Siue esse eius in uisceribus : siue ita uos desidero tanquam uiscera Christi. e ¶ *Et hoc oro ut charitas, etc.*] . Vt uos in eo quod habetis,amplius abundetis. f ¶ *In scientia.*] Notandum quia sciẽtibus adhuc sciẽtiam deprecatur,ut synceres in omnib. esse ualeant. Nemo enim æger an sanari possit agnoscit. g ¶ *Vt sitis synceres,etc.*] Synceris materia est quæ naturam suam seruat nul-

B la extrinsecus corruptione fucata:tale ulnũ semper in melius proficit nõ in peius. h ¶ *Repleti fructu.*] Nõ solum synceres ab omni corruptione sitis,sed etiã fructu iustitiæ abundetis,exẽplo Christi, qui non modo malitiam non habet, sed etiã bono redundat. i ¶ *In gloriam , etc.*] Vt glorietur deus in actib. uestris. k ¶ *Scire autem uolo,etc.*] Hic consolatur eos de sua tribulatione,quia audierant eum uinctũ in urbe Roma custodiri. l ¶ *Magis ad profectum uenerunt,etc.*] Non solũ non obsunt,sed etiam profuerunt, dum manifestat me non pro aliquo crimine , sed pro Christo omnia sustinere. m ¶ *Vt plures.*] Plures mea tribulatiône constantes effecti sunt quàm doctrina. n ¶ *Confidentes,etc.*] Vinculorum meorum exemplo sunt incitati , dum me uiderũt pro Christo libentissime sustinere. o ¶ *Quidam q.etc.*] Dum mihi apud credentes gloriam auferre se putant, ne solus mihi uendicare uidear scientiam prædicandi. p ¶ *Quidam autem propter bonam,etc.*] Alij etiam alios saluare uolentes, fideliter Christũ annunciant. q ¶ *Quidam ex charitate,etc.*] Quidam uero ex mea charitate adiuuant me euangelium defensando. r ¶ *Scientes quoniam in,etc.*] Non humanæ dilectionis affectu , sed quia sciunt me à dño ad defendendum euangelium ordinatum. s ¶ *Quidam autem ex cont. etc.*] Alij dolore prædi-

C cant ad me grauandum, quasi plures discipulos facientem, & doctrina mea totum orbem implere conantem, ut ex hoc saltẽ maior mihi cumuletur iniuria uel pressura. t ¶ *Quid enim dum omni modo siue per occasionẽ.*] Odij uel inuidiæ. u ¶ *Siue per occasionem , etc.*] Simplicis uel puræ prædicationis. x ¶ *Christus annuncietur : & in hoc gaudeo,etc.*] Non mihi curæ est qua prædicent mẽte, dummodo qđ cupio , Christi nomẽ omnibus innotescat, & à multis credatur. Quapropter & modo gaudeo, & in futuro gaudebo. y ¶ *Scio enim,etc.*] Quod mihi nocere putant, in salutem proueniet, qa nõ solum per uerbum & passionem meam, sed etiam per odiũ Christi ecclesia augmentatur. z ¶ *Et subministrationem , etc.*] Quia ad meam per omnia salutem gubernati. a ¶ *Secundum expectationem & spem meam .*] Quia de omnibus his expecto & spero mercedẽ. b ¶ *Quia,etc.*] Neq; in uita, neque in morte, neq; in cõtumelijs, ne-

D que in opprobrijs: denique in nullo apostolus cõfundebatur. Nos in omnibus erubescimus , & in quo uituperamur ultra nõ facimus, quamuis secũdũ deũ cœperimus: unde ostẽdimus nos laudibus, nõ Christo seruire. Apostolus nõ confundebatur in catenis, nos confundimur in opprobrijs. c ¶ *Sed in omni fiducia.*] Nulla res me poterit deterrere. d ¶ *Et nũc magnificabitur Christus in corpore meo.*] Inimicis suis insultat quod ei nocere nõ ualeant . Si eum occiderint, martyrio coronabitur. Si seruauerint ad Christum annunciãdum, plurimum facient fructum. e ¶ *Siue per ui. etc.*] Et uita nostra & mors ad magnificentiã pertinet Christi. f ¶ *Mihi enim,etc.*] Non alia causa uolui uiuere nisi Christi, ut eius corpus ædificem. g ¶ *Et mori lucrũ.*] Corona. h ¶ *Quod si uiuere in carne hic,etc.*] Si uiuere in carne me uoluerint, habebo tempus operandi. i ¶ *Et quid eligam ignoro,etc.*] Intantum mihi utraq; conueniũt, ut quid eligam scire non possim. k ¶ *Desiderium habens dissolui,etc.*] Illud melius mihi, istud necessarium uobis. Et mortem illos nõ timere, sed diligere debere eos, suo demonstrat exemplo: & ut non contristentur, mansurum se in carne spiritu prophetico promittit. l ¶ *Et hoc confidens,etc.*] Non solum credo, sed etiam certissime noui. m ¶ *Et permanebo om.etc.*] Non mihi, id est, nõ mei causa.

bis ád profectum uestrum & gaudium fidei, ut grátulatio uestra abundet in Christo Iesu in me, per meum aduentum iterum ad uos. Tántum digne euangelio Christi conuersemini, ut siuè cum uenero & uidero uos, siue absens audiam de uobis, quia statis in uno spiritu unánimes, collaborantes fidei euangelij: & in núllo terreamini ab aduersarijs, quæ est illis causa perditionis, uobis autem salutis: & hòc à deo. Quia uobis donatum est pro Christo, nō solùm, ut in eum credatis, sed ut etiam pro illo patiamini: idem cèrtamen habētes, quale & uidistis in me, & nunc audistis de me.

Caput II.

Si quà ergo consolatio in Christo, si quòd solatium charitatis, si quā societas spiritus, si qūa uiscera miserationis, implete gaudium meum, ut idem sapiatis, eandem charitatem habentes, unanimes idipsum sentiētes. Nihil pèr contentionem, neq; per inanem gloriam, sed in humilitate superiòres sibijnuicem arbitrantes: nón quæ sua sunt singuli considerantes, sed ea quæ aliorum. Hoc ènim sentite in uobis quod & in Christo Iesu. Qui cum in forma dei esset, non rāpinam arbitratus est esse se æqualem deo, sed semetipsum exinaniuit, formam serui accipiens, in similitūdinem hominum factus, & hábitu inuentus ut homo: humiliauit semètipsum factus obediens usque ad mortem, mòrtem autem crucis. Propter quòd & deus exaltauit illum, & donauit illi nomen qūod est super omne nomen, ut in nomine

A a ¶ *Ad profectum uestrum & gaudium fidei.*] Vt profectū de fructu fidei uestræ & gaudium habeatis, siue ut gaudeatis, quia uestra me fides & oratio conseruauit. b ¶ *Vt gratulatio uestra abundet in Christo Iesu, etc.*] Vt postquàm uiserim uos, iterum abundantius gratulemini. c ¶ *Tantum digni.*] Omnia eius præcepta seruantes, siue digne euangelij prædicatoribus conseruare debetis: d ¶ *Vt siue cum uenero, etc.*] Sicut legimus, quia erat eis cor unū & anima una, nec quisquam suum dicebat, sed erant illis omnia communia. e ¶ *Vnanimes, collaborantes fidei euangelij.*] Omnis pugna unanimiter aggressa uictoriam parit. f ¶ *Et in nullo terreamini.*] Neq; uersutis disputationib. opprobrijsq; turbemini. Quia uobis magis ad mercedē possunt prodesse. Sicut apostoli ibant gaudētes, quia pro nomine domini digni habiti sunt contumeliam pati. g ¶ *Et hoc à deo.*] Quia uult uos coronari probatos, sicut Iob permittitur tentari. Quia nec uinci habebat, & eius gloria ampliāda erat aduersario superato atq; cōfuso. h ¶ *Vt non solum.*] Occasio fidei à deo donata est, quia si non uenisset Christus & docuisset, non utiq; crederemus: cæterum & fidem uoluntariam in actibus legimus: non solum ergo uult ut fidei meritum, sed etiam ut martyrij præmiū habeatis, dum uos tentari deus patitur ut uincatis. i ¶ *Idem certamen, etc.*] Nihil nouum patimini, sed hoc qđ præsentes uidistis in me, & nunc absentes de me audistis. Non sit ergo illud uobis indignum, in quo nos cōspexistis gloriari.

B

Cap. II

Si qua, etc.] Si in omni tribulatione ab ipso solo consolamini, non sit uestra consolatio, patrimoniū terreuum. l ¶ *Si quod, etc.*] Charitas Christi, non amicorum. m ¶ *Si qua societas spiritus.*] Spiritualiū non carnalium. n ¶ *Si qua uiscera miserationis.*] Vestri miseremini potius quàm parentum. o ¶ *Implete gaudium meum.*] Quod iā habeo ex parte, in talibus enim doctor exultat. Aliter, si qua mihi à uobis cōsolatio exhibetur in Christo, & si quod solatium charitatis, si qua uos societas spiritus connectit, & si qua sint apud uos uiscera pietatis, hoc mihi præstate, quod rogo, ut gaudium nostrum unitatis & electionis impleatis. p ¶ *Vt idem sapiatis, etc.*] Nolite charitatem scindere, sentiendo diuersa. q ¶ *Nihil per contentionem, etc.*] Ne aliquid non det æmulatione faciatis, sed ut quisq; alius uideatur. r ¶ *Sed in omni humilitate superiores, etc.*] Si omnes à quibus iniuriam patimur, superiores arbitraremur, facile patientiam seruaremus. Nemo enim à patre uel à domino ægre fert se iniuriam consecutum. s ¶ *Non quæ sua sunt singuli considerantes, sed quæ aliorum.*] Non quæ nobis solis expediunt, sed quæ & alijs prosunt. t ¶ *Hoc enim sentite in uobis quod & in Christo Iesu.*] Vult ostendere Christum, non pro se, sed pro alijs passum: siue tam humilis sensus sit in uobis quàm fuit in Christo. Multi præterea hunc locum ita intelligunt, quod secūdum diuinitatem se humiliauerit Christus, secundum formam uidelicet, secundum quam æquā æqualitatem dei, non rapinā usurpauerit, quā naturaliter possidebat: Et exinaniuit se, nō substantiā euacuans, sed honorem declinans, formā serui: hoc est naturā hominis inducēdo, & per omnia homo tātum modo atq; humilitatis suæ obediētiæ nec crucis mortem recusando. Quod in Christo Iesu, secundum quod unctus est, Christus est, Iesus nomen accepit: hoc est secundum hominem. u ¶ *Qui cum in forma dei esset.*] In qua erat, siue quia absq; peccato erat ad imaginem dei scilicet. x ¶ *Non rapinam arbitratus est se esse æqualem deo, sed semetipsum exinaniuit, etc.*] Quod erat humilitate celauit, dans nobis exemplum ne in his gloriemur quæ forsitan non habemus. y ¶ *Formam serui, etc.*] Ita ut etiam pedes lauaret discipulorum. z ¶ *In similitudinem, etc.*] Interdum similitudo recipit ueritatem, nam genuit Adam filium secundum imaginē & similitudinem suam, & uocauit nomen eius Seth. In similitudine humana humilitate seruiendo cum omnium dominus esset. a ¶ *Et habitu, etc.*] Hoc ut uerum sit, sicut quasi unigeniti à patre ita intelligendum. b ¶ *Humiliauit semetipsum, etc.*] Vt nobis perfectæ obedientiæ monstraret exemplum. c ¶ *Mortem autem crucis.*] Quia nulla mors potest esse deterior. d ¶ *Propter quod & deus exaltauit, etc.*] Quia se assumptus homo humiliare dignatus est, diuinitas quæ humiliari non potest, eū qui humiliatus fuerat exaltauit. Sed & illi donatum est nomen quia ante non habuit: unde rectius locus hic secundum humanam naturam intelligendus est quàm diuinam. Si ergo nos ex alto respicimus, exēplo Christi fratribus seruiamus. Si enim ille dominus & magister, seruis & discipulis ministrauit, quanto magis nos æqualibus & maioribus seruire debemus, & deo & sanctis eius usq; ad mortem etiam obedire, ne magistrum humilem, superbi discipuli non sequamur: & dominū mitem, serui contemnamus ingrati. e ¶ *Quod est super omne, etc.*] Cui enim angelorū dixit, filius meus es tu:

C

D

¶ VI

mině Iesu omne genu flectatur, cœlestiũ, terrestrium, & infernōrum: & ōmnis lingua cõfiteatur, quiá dominus Iesus Christus in gloria est dei patris. Itâque charissimi mei sicut semper obedistis, nōn in præsentia mei tantũ, sed multō magis nunc in absentia mea, cum mětu & tremore uestram salutem operemini. Deús est enim qui operatur in uobis, & uelle & proficere prò bona uoluntate. Omniá autem facite sine murmurationibus & hæsitatiōnibus, ût sitis sine querela, & simplices filij dei sine reprehensione in mediō nationis prauæ atq; peruersæ, intěr quos lucetis sicut luminaria in mũdo, uěrbum uitæ continentes, ad gloriám meam in diė Christi, qủia non in uacuum cucurri, neq; in uacuũ laboraui. Sěd & si immolor supra sacrificiũ & obsequium fidei uestræ, gaudeo & congratulor omnibus uobis. Idipsum aûtem & uos gaudete & cõgratulamini mihi. Spěro autem in domino Iesu Timotheum me cito mittere ad uos, ût & ego bono animo sim, cognitis quæ circa uos sunt. Neminem enim hâbeo tam unanimẽ, qui syncera affectione pro uobis solicitus sit. Omnẽs eñ quæ sua sunt, quærunt, non qûæ Iesu Christi. Expěrimentũ autem eius cognoscite, quōniam sicut patri filius mecũ seruiuit in euãgelio. Hunc igitur spěro me mittere ad uos, mox ut uidero quæ circa me sunt. Cõnfido autem in domino, quoniam & ipse ueniã ad uos cito. Necěssarium autem existimaui Epaphroditum fratrem & cooperatorem & cõmilitōnem meum, uestrum autem apostolum, & ministrũm necessitatis meæ mittere ad uos, quōniã quidẽ oẽs uos desiderabat, & mœstũs erat, propterea q audieratis illũ infirmatũ. Nã & infirmâtus est usq; ad mortẽ, sed deus misertus est eius. Nōn solũ aũt eius, uerũetiã & mei, ne tristitiam super tristitiam haberem. Festinântius ergo

A a ¶ *Vt in nomine Iesu omne genu flectatur cœlestium, terrestrium.*] Vt omnes simul hominem adorent cum uerbo assumptum. b ¶ *Et infernorum.*] Hic infernorum custodes inducit. c ¶ *Et omnis lingua confiteatur.*] Omnium gentium scilicet. d ¶ *Quia dominus Iesus Christus in gloria est dei patris.*] Hoc est in natura & gloria deitatis, dum eiusdem est gloriæ cuius pater. e ¶ *Itaque charissimi mei sicut semper obedistis.*] Exemplo eius qui usq; ad mortem obediuit. f ¶ *Non in præsentia mei tantum.*] Quasi serui ad oculum seruientes. g ¶ *Sed multo magis nunc in absentia, etc.*] Quia si quid me præsente liberius agebatis, corrigere poteram. h ¶ *Cum metu & tremore salutem uestram operamini.*] Non cum negligentia, sed sicut ait Iob: Verebar omnia opera mea, propter deum, sciens qđ non parceres delinquenti. Et super humilem & quietum & trementem uerba dei spiritus sanctus requiescit. i ¶ *Deus est*
B *enim qui operatur in uobis, & uelle & proficere.*] Velle operatur suadendo, & præmia promittendo. Qui perseuerauerit usque in finem, hic saluus erit. Cæterum proficere nostrum omnino nec uelle, quicquam est: quia utrũq; eiusdem loci definitione tenetur. k ¶ *Pro bona uoluntate.*] Si in ea maneatis. l ¶ *Omnia autem facite sine murmurationibus.*] Ingratus est seruus, qui grauia domini sui queritur esse præcepta. Qui enim murmurat de præceptis, dubitat de præmijs. Hic etiam si operatur, nõ est sine querela. Vnde alibi ait: Neq; murmurauerıtis, &c. m ¶ *Et hæsitationibus.*] De mercede futura. n ¶ *Vt sitis sine querela, & simplices sicut filij dei sine reprehensione.*] Sicut deus uos fecit. Considerate cuius filij sitis, qui cum in omnibus sanctus ac purus sit, filios non potest habere degeneres. o ¶ *In medio nationis prauæ atque peruersæ.*] Quæ omnem rationabilis naturæ peruertit ordinem & perdidit. p ¶ *Inter quos lucete sicut luminaria in mundo.*] Sic luceat dei genus in genere humano, sicut sol & luna illuminant mundum. q ¶ *Verbum uitæ continentes.*] Vt per uos illuminentur & exemplo confirmentur. r ¶ *Ad gloriam meam.*] Gloria patris filiorum est, ut ait Salomon. s ¶ *In die Christi.*] In die iudicij. t ¶ *Quia non in uacuum cucurri, neque in uacuum laboraui.*] Qui talem deo populum acquisiui. u ¶ *Sed & si immolor supra sacrificium, etc.* ¶ Etiam si occidar, quia sacrificium & obsequium fidei uestræ obtuli deo: uincit profectus uestri gaudium, tristitiam pœnæ uel mortis: siue iam non timeo mori, sacrificio fidei uestræ consummato: siue quia uestræ fidei ministraui. C x ¶ *Idipsum autem & uos congaudete & congratulamini mihi.*] Quia mihi grande præmium est pro uobis occidi, siue quia mihi expedit solui. y ¶ *Spero autem in domino Iesu Timotheum me cito mittere ad uos.*] Dat exemplum non temere quid definiendi, sed omnia spe domini promittendi. z ¶ *Vt ego bono animo sim, cognitis quæ circa uos sunt.*] Vt sciatis quia uos meæ passiões minime terruerunt. a ¶ *Neminem enim habeo tam unanimem qui syncera affectione pro uobis solicitus sit.*] Qui ita mecum pro omnium uestrum salute solicitus sit. b ¶ *Omnes enim quæ sua sunt, quærunt.*] Commodũ uel quietem, nolentes pro anima tribulari. c ¶ *Nõ quæ Iesu Christi.*] Non D curantes de corpore uel exemplo Christi qui pro omnium salute mori minime recusauit. d ¶ *Experimentum eius cognoscite.*] Vt qualis sit noueritis. e ¶ *Quoniam sicut patri filius mecum seruiuit in euangelio.*] Secundum hominem, propter homines factus obediens usque ad mortem. f ¶ *Hũc igitur spero me mittere ad uos, mox ut uidero, etc.*] Modo enim incertus sum. g ¶ *Confido autem in domino, quoniam & ipse ueniam ad uos cito.*] Non solum illum mitto quem unicum habeo solatium. h ¶ *Necessarium autem existimaui Epaphroditum, etc.*] Necessarium uobis & cooperatorem propter euangelij opus. i ¶ *Et commilitonem meum, etc.*] Commilito propter honorẽ, quia & ipse acceperat in illis apostolatus officium. k ¶ *Et ministrũ necessitatis meæ mittere, etc.*] Quia uenit meæ necessitati ministrare pro uobis. l ¶ *Quoniam quidem, etc.*] Charitatem eius circa illos solicitam commendat, ut & ipse ab eis amplius diligatur. m ¶ *Et mœstus erat propterea quod audieratis, etc.*] Tristitiæ uestrę causa mœstus erat, eo qđ uos per infirmitatis suæ nuncium pauerет nimiom cõtristatos. n ¶ *Nam & infirmatus est usq; ad, etc.*] Vt maiorem docendo colligat fructum. o ¶ *Non solum autem eius, uerumetiam & mei, etc.*] Ne tristitiam carceris tristitia desolationis augeret. p ¶ *Festinantius ergo misi illum, ut uiso illo, etc.*] Pro cuius noui uos absentia contristari.

ergo misi illum, ut uiso illo iterum gaudeatis, & ego sine tristitia sim. Excipite itaque illum cum omni gaudio in domino, & eiusmodi cum honore habetote, quoniam propter opus Christi usque ad mortem accessit, trādens animam suam, ut implēret id quod ex uobis deerat erga me obsequium.

Caput III

DE cætero fratres mei gaudete in domino, eadē uobis scribere mihi quidem non pigrū, uobis autem necessariū. Vidète canes, uidēte malos operarios, uidete cōncisionem. Nōs enim sumus circuncisio, qui spiritu seruimus deo, & glōriamur in Christo Iesu, & non in carne fiduciam habentes, quanquam & egō habeā confidentiam in carne. Si quis aliūs uidetur confidere in carne, ego magis circuncisus oc̄tauo die ex genere Israel de tribū Beniamin, Hebræus ex Hebræis, secundum legē pharisæus, secundum æmulatiōnem persequens ecclesiam dei: secundum iūstitiam quæ in lege est cōnuersatus sine querela. Sed quæ mihi fuerunt lucra, hæc arbitratus sum propter Christum detrimenta. Veruntamē existimo omnia detrimentum esse propter eminentem scientiam Iesu Christi domini mei, propter quem omnia detrimentū feci, & arbitror ut stercora, ut Christum lucrifaciam, ut & inueniar in illo, non hābens meam iustitiam quæ ex lege est, sed illam quæ ēx fide est Christi Iesu, quæ ex deo est iustitia in fide, ad cōgnoscendum illum & uirtūtem resurrectionis eius, & societatem pāssionis illius, cōfiguratus morti eius, si quō modo occurram ad resurrectionem, quæ est ex mortuis, non quōd iam acceperim, aut iam perfectūs sim. Sequōr autem si quo modo comprehendam, in quo & comprehensus sum à Christo Iesu. Frātres ego me non arbitror comprehendisse. Vnūm autem, quæ quidem retro sunt obliuiscens: ad ea uero quæ sunt priora extendēs meipsum, ad destinātum persequor brauium supernæ uocationis dei in Christo Iesu. Quicunquē ergo perfecti sumus, hoc

A a ¶ *Et ego sine tristitia sim.*] Quam mihi uestra tristitia generat. b ¶ *Excipite itaq; illum cum omni gaudio in domino.*] Soluētes si quem scrupulum de eius tarditate animus forte susceperat. c ¶ *Et eiusmodi cum honore habetote.*] Nō solum hunc qui uester est doctor, sed & omnes qui talis gratiæ sunt honorate. d ¶ *Quoniam propter opus Christi usq.*] Qui mihi non timuit in carcere ministrare. e ¶ *Tradens animam suam.*] In manus inimicorum: hoc est paratus ad mortem. f ¶ *Vt impleret id quod deerat.*] Vt reliquum uestrum erga me solus impleret obsequium.

Cap. III

DE *cætero fratres mei gaudete in domino.*] Non in rebus humanis, uel in aliquo præterquā in domino gaudeatis. b ¶ *Eadem uobis scribere.*] Eadem repetere quæ præsens dixeram. i ¶ *Vobis autem necessarium.*] Sicut horto crebrius irrigari. k ¶ *Videte canes.*] Hic contra pseudoapostolos ait Christi B euangelium lacerantes. l ¶ *Videte malos operarios.*] Qui quod nos bene construximus, destruere conātur. m ¶ *Videte concisionem.*] Cōcisio enim potius quam circuncisio sunt dicendi. n ¶ *Nos enim.*] Nos sumus uiri Iudæi, qui non unius mēbri pellem, sed totius carnis uitia amputamus, spiritualiter scilicet circūcisi. o ¶ *Et gloriamur in Christo Iesu.*] In sola fide Christi, nō in circuncisione carnali. p ¶ *Quanquam & ego habeam, etc.*] Ne quis putet me hoc ideo dicere, quia ego gloriandi causam non habeam, & idcirco non glorier. q ¶ *Si quis alius uidetur confidere in carne.*] Quia ex illis forte aliqui erant proselyti: ego secundum genus non post annos, ut aliqui peregrini. r ¶ *De tribu Beniamin.*] Quæ semper cum Iuda coniuncta fuit. s ¶ *Hebræus ex Hebræis.*] Non ex gentibus proselytus. t ¶ *Secundum legem pharisæus.*] Legisperitus uel diuisus à turba, qui non possem posse quod probarem. u ¶ *Secundum æmulationem persequens, etc.*] Tantam habui æmulationem, ut nescius etiam ecclesiam infectarer. x ¶ *Secundum iustitiam.*] Primus fui in omnibus in quibus illi falso gloriantur, sed quia hoc tempore illa non ualere cognoui, ideo illa nullius duco momenti, & tāquam

impedimēta proijcio quibus me uitam acquirere posse putabam. C y ¶ *Conuersatus sine querela.*] Omnium iustificationum & ceremoniarum purificationem & mādata complebam, sed hæc nulla putaui dum crederem Christo quē lex ipsa promiserat. z ¶ *Sed quæ mihi fuerunt lucra, hæc arbitratus sum propter Christum detrimenta.*] Ad comparationem inuenti auri, contemnitur ærarmētum, quamuis ab uno sit conditum, & pro temporis qualitate necessarium. a ¶ *Veruntamen existimo omnia detrimētum esse.*] Stercora ciborū sunt reliquiæ, & quōdam terum uilium purgamenta. b ¶ *Vt Christum lucrifaciam, etc.*] Vt Christum habeam caput, & eius inueniar membrum. c ¶ *Non habens meam iustitiam.*] Hoc est meo labore quæsitam. d ¶ *Sed illam quæ ex fide est Christi Iesu, etc.*] Sed illā quæ à deo proprie & sola fide collata est Christianis. e ¶ *Ad cognoscendum illum.*] Vt beneficium eius perfecte cognoscam. f ¶ *Et uirtutem resurrectionis eius.*] Quia ideo D surrexit ut nos similiter resurgamus. Qui autem hoc uere cognoscit, satis agit, si omnino non peccet. g ¶ *Et societatem passionis illius.*] Si enim compatimur & conuiuimus. h ¶ *Si quo modo occurram ad resurrectionem, etc.*] Ad illam quæ perfectorum est proprie, nō ad illam quam etiam inuitos habere necesse est. i ¶ *Non quod iam acceperim.*] Quia mūdi nōdū finis aduenit, sed in spe est quod credimus, non in re. k ¶ *Aut iam perfectus sim.*] Adhuc ait se de perfectione hac, & de tali resurrectione suspensum. l ¶ *Sequor autem si quo modo, etc.*] Si comprehendam meritum apostolatus, in quo apostolatu à Christo sum cōprehensus. m ¶ *Fratres ego me, etc.*] Se humiliando, omnibus gloriam tollit, & uniuersos prouocat ad perfectionem. n ¶ *Vnum autem quæ quidem retro sunt, etc.*] Hoc solum scio, quia quotidie proficio, & præteritum laborem non computans, ad priora festino: siue legis obliuiscens ad perfecta euangelij præcepta me teneo. o ¶ *Ad destin. etc.*] Quod perfectus deus promisit in Christo in cœlis: quod nō nisi uincentes accipiēt. p ¶ *Quicunque.*] Quomodo negat se esse pfectū, si alij sunt, nisi humilitatis

hoc sentiamus,& si quid aliter sapitis,& hoc uobis reuelābit deus. Veruntamēn ad quod peruenimus ut idēm sapiamus,& in eādem permaneamus regula. Imitātores mēi estote fratres, & obseruāte eos qui ita ambulant, sicut habetis formam nostram. Mūlti enim ambulāt quos sæpe dicebam uobis: Nunc aūtem & flens dico inimicos crucis Christi: Quōrum finis interitus: quorū deus uenter est, & glōria in confusione ipsorum qui terrena sapiunt. Nōstra autem conuersatio in cœlis est. Vnde ētiam saluatorem expectāmus, dominum nostrū Iesum Christum: quî reformabit corpus humilitatis nostræ, cōfiguratum corpori claritatis suæ, secundum opērationē uirtutis suæ, qua etiam possit subijcere sibi omnia.

Cap. IIII

ITāq; fratres mei charissimi & desideratissimi: gaūdiū meum & corona mea: sic stāte in domino charissimi. Euodiām rogo & Syntychen deprecor idipsum sapere in domino. Etiam rōgo & te germane compar: adiuuā illas quæ mecum laborauerunt in euangelio: cum Clēmente & cæteris adiutoribus meis: quōrū nomina sunt in libro uitæ. Gāudete in domino semper: itērum dico gaudete. Mōdestia uestra nota sit omnibus hominibus. Dōminus enim prope est. Nihil soliciti sitis, sed in omni orātione & obsecratione cum gratiarum actiona, petitiones uestræ innotescant apud deum. Et pāx dei quæ exuperat omnē sensum, custodiat corda uestra & intelligentias uestras in Christo Iesu. De cætēro fratres quæcunq; sunt uera, quæcunque pudica, quæcunq; iusta, quæcunque sancta, quæcunq; amabilia, quæcunque bonæ

A militatis gratia hoc dictum accipias? Quicunq; perfectus est hoc sentiat, uetera scilicet obliuiscendo, & noua sectando: quia perfecti debent esse discipuli Christi: licet superius de perfectione præmij, hic uero de scientia sit locutus. a ¶ *Si quid aliter sapitis, & hoc uobis deus reuelabit.*] Si quid alij deus reuelauit: Aliter inquit non aliud hoc est alia assertione non fide. b ¶ *Veruntamen ad quod peruenimus.*] Ad perfectionem noui testamenti. c ¶ *Vt idem sapiamus.*] Idem sit, aliter scilicet alter non astruat. d ¶ *Imitatores mei estote fratres.*] Me sequimini, nō falsos apostolos. e ¶ *Et obseruate eos qui ita ambulant, sicut habetis formam nostram.*] Dupliciter dicitur obseruare, uel ad imitandum ut hic: uel ad cauendum sicut ad Romanos ait: Obseruate eos qui dissensiones & offendicula faciunt. f ¶ *Multi enim ambulant: quos sæpe dicebā uobis.*] De his dicit qui spem passionis Christi per quam peccata dimis-
B sa sunt auferentes, in legis ceremonijs collocabant. Potest & de Iouiniani studijs accipi, qui ieiuniorum afflictionem & omnem corporis cruciatum, in luxuriam & epulas conuerterit. h ¶ *Nunc autem & flens dico, inimicos crucis Christi.*] Notādum quod uero affectu, omniū salutem optauerit, qui etiam inimicos crucis Christi deflebat, ultro in interitum properantes. i ¶ *Quorum finis est interitus.*] Quia in corruptione seminant carnis. k ¶ *Quorum deus uenter est.*] Qui se in hoc putant deo seruire, si comedant, non audientes prophetam dicentem: Si manducaueritis & biberitis, nonne uos manducatis & bibitis? l ¶ *Et gloria in confusione ipsorum qui terrena sapiunt.*] In circuncisione uerecundi membri. m ¶ *Nostra autem conuersatio in cœlis est.*] Hoc non potest dicere terrenis uitijs mancipatus. n ¶ *Vnde etiam saluatorem expectamus dominum nostrum Iesum Christum.*] Qui caput est nostrum. o ¶ *Qui reformabit corpus humilitatis nostræ, configuratum corpori claritatis suæ.*] Sicut monstrauit in monte, cum unum ex uiuentibus & unum ex mortuis, claritatis suæ corpori configurat: exemplum resurrectionis ostendens & in mortuis & in uiuentibus. p ¶ *Secundum operationem qua possit sibi subijcere omnia.*] Quia non solum confirmauit nos, sed etiam corpori suo omnia fecit esse subiecta: sine secundum sententiam qua sibi cuncta subiecit, etiam hoc illi possibile est.

CAP. IIII

ITaq; *fratres mei charissimi & desideratissimi.*] Quia perfectiores. r ¶ *Gaudium meum & corona mea.*] Per uos in C
præsenti lætificor, & in futuro coronabor. s ¶ *Sic state in domino charissimi.*] In sola Christi fide, ut superius comprehendi, spem ponentes & in conuersatione cœlesti. t ¶ *Euodiam rogo & Syntychen deprecor idipsum sapere in domino.*] Quod dicit, id est, una mecum hæ mulieres scientes erant legis: quare similiter ut istas eadē sentire commemorat & hortatur. u ¶ *Etiam rogo & te germane compar.*] Germanus dictus est nomine, qui erat compar officij. x ¶ *Adiuua illas quæ mecum laborauerunt in euangelio.*] Non uiros sed fœminas quæ erant docentes, non in ecclesia sed in domo. y ¶ *Cum Clemente & cæteris adiutoribus meis.*] Clemens ex philosopho magnæ doctrinæ uir, qui Romæ episcopus fuit. z ¶ *Quorum nomina sunt in libro uitæ.*] Ne moleste ferrent sua nomina in hac epistola comprehensa, scripta esse dicit in cœlis. Huius libri etiam Moyses & D
Dauid meminit & dominus in euangelio. a ¶ *Gaudete in domino semper.*] Quia seculi gaudium non habetis. b ¶ *Iterum dico gaudete.*] Repetit, ut magis ac magis gaudium confirmetur. c ¶ *Modestia uestra nota sit omnibus, etc.*] Iudæis & gentibus omnibus: qui uos tribulant & persequuntur. d ¶ *Dominus enim prope est.*] Scit quid opus sit antequàm petatis ab eo: siue de congruentibus cogitationibus solicitudinem gerite: quàm enim dominus nobis prope sit, optime nouistis, secundum illud: Iuxta est dominus his qui tribu Psal. 33. A
lato sunt corde. e ¶ *Nihil soliciti sitis.*] Nolite cogitare quid manducetis aut quid induamini, hæc omnia gentes inquirunt. f ¶ *Sed in omni oratione & obsecratione cum gratiarum actione, petitiones uestræ innotescant, etc.*] Non cum murmuratione, aut tristitia: tunc potest oratio uestra digna esse auribus saluatoris: si pro omnibus quæ patimini gratias referatis sicut apostoli faciebant. g ¶ *Et pax dei quæ exuperat omnem sensum custodiat corda uestra & intell. etc.*] Qua malos sustinet & ingratos. Christi pax qua pro suis persecutoribus exorabat, si recogitemus omnem mentem superat & inclinat. Hæc ergo pax corda & intelligentias uestras exemplo Christi custodiat. h ¶ *De cætero fratres.*] Ad extremum ut omnia breuiter comprehendam. i ¶ *Quæcunq; sunt uera.*] Permanenda. k ¶ *Quæcunq; pudica, quæcunq; iusta, quæcunq; sancta, quæcunq; amabilia, quæcunq; bona, etc.*] Quia omnis natura humana nouit diligenter amare quod bonum est.

A a ¶*Si qua uirtus, si qua laus disciplinæ: hæc cogitate quæ & didicistis, etc.*] Virtus tolerantiæ siue laus conuersationis, & reliqua bona, quæ & didicistis uerbo, & accepistis exemplo & audistis auribus & uidistis oculis: hęc tantum modo cogitate. b ¶*Hæc agite.*] Non enim sola sine actu sufficit cogitatio. Hæc posteriora, illa explanant superiora. c ¶*Et deus pacis erit uobiscum.*] Si hæc non modo cogitetis, sed etiam faciatis. d ¶*Gauisus autem sum in domino uehementer, quoniam tandem aliquando refloruistis.*] Iterum florem boni operis recepistis, qui mei immemores occupatione non uoluntate arefacti, fueratis effecti. e ¶*Non quasi propter penuriam dico.*] Non propter meam inopiam, sed propter uestrum fructum dico me esse gauisum. f ¶*Ego enim didici in quibus sum sufficiens esse.*] A Christo omnia æquanimiter ferre sum edoctus. g ¶*Scio & humiliari: scio & abundare. Vbique & in omnibus institutus*
B *sum, & satiari & esurire & abundare & penuriam pati.*] Vt nec abundantia extollar, nec frangar inopia. h ¶*Omnia possum in eo qui me confortat.*] Dans intelligentiam, uel sua doctrina confirmat. i ¶*Verumtamen bene fecistis, communicantes tribulationi meæ,*] Non enim debuit mea inopia uestram impedire mercedem. k ¶*Scitis autem & uos Philippenses, quod in principio euangelij quando profectus sum, etc.*] Quando profectus sum, scitis, quia uos solos à quibus sumptus accepimus elegimus, fideliores uos omnibus iudicantes. l ¶*In ratione dati & accepti, nisi uos soli.*] Dantes carnalia, spiritualia accepistis. m ¶*Quia Thessalonicam semel & bis in usum mihi misistis: non quia quæro datum, sed requiro fructum abundantem in ratione uestra.*] Abundans fructus orationis est, cum sanctis etiam absentibus ministratur. n ¶*Habeo autem omnia & abundo: repletus, etc.*] Prouocat eos laudando & gratias referendo. o ¶*In odorem suauitatis.*] Odor suauitatis, non in re oblata, sed in mentis deuotione consistit: sicut sacrificium Noe deus describitur odoratus, cum ipse dicat nec carnibus nec animalium sanguine se delectari. Gen. 8. Esa. 1. p ¶*Hostiam acceptam placentem deo.*] Notandum quod eleemosyna hostia appellatur: quæ sicut à sanctis oblata, accepta est, ita eorum qui in peccatis durauerint reprobatur. q ¶*Deus autem meus impleat, etc.*] Quia ut perfecti alia desiderare non poterant, nisi quæ sunt secundum diuitias dei non seculi, & quæ ad gloriam pertinent Christi. r ¶*Salutate omnem sanctum in Christo Iesu, etc.*] D Erant enim omnes sancti quos salutare iubet & omnes præcepit salutari, sicut & in omnibus epistolis facit, & proculdubio uerum dixisse credendus est: Si uere sancti erant, peccatores unq; non erant, & quia non peccatores sed sancti erant tam poterant esse quod erant, quàm poterant non esse quod non erant. Igitur sanctos homines hac ratione esse posibile est. s ¶*Salutant uos omnes sancti, maxime autem qui de Cæsaris domo sunt.*] Qui sunt nuper de Cæsaris domo conuersi.

bonæ famæ: si quà uirtus, si qua laus disciplinæ: hæc cogitate quæ & didicistis & accepistis & audistis & uidistis in me. Hæc ägite, & deús pacis erit uobiscum. Gäuisus sum autem in domino uehementer: quoniam tandem aliquando refloruistis pro me sentire, sicut & sentiebatis. Occupati autem eratis. Nôn quasi propter penuriam dico. Egô enim didici in quibus sum sufficiens esse. Sciô & humiliari, scio & abundare. Vbiq; & in omnibus institutus sum: & satiari & esurire & abundare & penuriam pati. Omniä possum in eo qui me confortat. Verùntamen bene fecistis, cômunicantes tribulationi meę. Scitis aûtem & uos Philippenses, quod in principio euangelij quando profectus sum à Macedonia, nulla mihi ecclesia communicauit in râtione dati & accepti, nisi uos soli: qûia & Thessalonicam semel & bis in usum mihi misistis: non quia quæro datum, sed requiro fructum abundantem in ratione uestra. Habeô autem omnia & abundo. Repletus sum exceptis ab Epaphrodito quæ misistis in odorêm suauitatis, hostiâm acceptam placêtem deo. Deûs autem meus impleat omne desiderium uestrum secundum diuitias suas in gloria in Christo Iesu. Deo autem & patri nostro gloria in secula seculorum: Amen. Sâlutate omnem sanctum in Christo Iesu. Salutant uos qui mecum sunt fratres. Sâlutât uos omnes sancti: maxime autem qui de Cæsaris domo sunt. Gratia domini nostri Iesu Christi cum spiritu uestro. Amen.

AD COLOSSENSES

COMMENTARIA IN EPIST. AD COLOSS.

P ¶*Aulus apostolus Iesu Christi per uoluntatem dei, & Timotheus frater, his qui sunt Colossis sanctis, etc. Gratia uobis, etc.*] Et Christo Iesu domino nostro. u ¶*Gratias agimus deo & patri domini nostri, etc.*] Sine exceptione personarum uel noticiæ, solam diligitis in omnibus sanctitatem. x ¶*Propter spem quæ reposita est uobis, etc.*] Nô propter hominû laudem, sed propter uitam æternam quæ in Christo est. y ¶*Sicut & in uniuerso mundo est, etc.*] Aliud tricesimû, aliud sexagesimum, aliud centesimum, secundum parabolam seminantis.

PAulus Apôstolus Iesu Christi per uoluntatẽ dei, & Timotheus frater, his qui sunt Colossis sanctis & fidelib. fratribus in Christo Iesu: Gratia uobis & pax à deo patre nostro. Grätias agimus deo & patri domini nostri Iesu Christi semper pro uobis orantes, audientes fidem uestram in Christo Iesu, & dilectionem quam habetis in sanctos omnes: prôpter spem quæ reposita est uobis in cœlis: quam audistis in uerbo ueritatis euangelij quod peruenit ad uos: sicût & in uniuerso mûdo est, & fructificat & crescit

¶In

A crêſcit ſicut in uobis, ex ea die qua audiſtis & cognouiſtis gratiam dei in ueritate: ſicut didiciſtis ab Epaphra chariſsimo conſeruo noſtro, qui eſt fidelis pro uobis miniſter Chriſti Ieſu. Qui etiam manifeſtauit nobis dilectionem ueſtram in ſpiritu. Ideo & nos ex qua die audiuimus, non ceſſamus pro uobis orantes & poſtulantes: ut impleamini agnitione uoluntatis eius in omni ſapientia & intellectu ſpirituali: ut ambuletis dignè deo per omnia placentes, in omni opere bono fructificātes, & creſcentes in ſcientia dei, in omni uirtute confortati ſecundum potentiam claritatis eius, in omni patientia & longanimitate cum gaudio, gratias agentes deo & patri, qui dignos fecit in partem ſortis ſanctorum in lumine. Qui eripuit nos de poteſtate tenebrarum, & tranſtulit in regnum filij dilectionis ſuæ: in quo habemus redemptionem & remiſsionem peccatorum. Qui eſt imago dei inuiſibilis, primogenitus omnis creaturæ: quoniam in ipſo condita ſunt uniuerſa in cœlis & in terra, uiſibilia & inuiſibilia, ſiue throni, ſiue dominationes, ſiue principatus, ſiue poteſtates. Omnia per ipſum, & in ipſo creata ſunt, & ipſe eſt antè omnes, & omnia in ipſo conſtant.
B Et ipſe eſt caput corporis eccleſiæ, qui eſt principium primogenitus ex mortuis, ut ſit in omnibus ipſe primatum tenens. Quia in ipſo complacuit omnem plenitudinem diuinitatis inhabitare, & per eum reconciliari omnia in ipſum, pacificans per ſanguinem crucis eius, ſiue quæ in cœlis, ſiue quæ in terris ſunt. Et uos cum eſſetis aliquando alienati, & inimici ſenſu in operibus malis: nunc autem reconciliauit in corpore carnis eius per mortem exhibere uos ſanctos & immaculatos & irreprehenſibiles coram ipſo. Si tamen permanetis in fide fundati & ſtabiles & immobiles à ſpe euangelij quod audiſtis, quod prædicatum eſt in uniuerſa creatura quæ ſub cœlo eſt. Cuius factus ſum ego Paulus miniſter, qui nunc gaudeo in paſsionibus pro uobis, & adimpleo ea quæ deſunt paſsionum Chriſti in carne mea pro corpore eius quod eſt eccleſia. Cuius factus ſum ego miniſter ſecun-

a ¶*Et creſcit.*] In numero uel uirtute. b ¶*Sicut in uobis, ex ea die qua audiſtis, etc.*] Qui eius beneficia malis actibus non euacuant. c ¶*Sicut didiciſtis ab Epaphra chariſsimo conſeruo noſtro qui eſt fidelis, etc.*] Fidelis pro uobis in oratione iucumbens, miniſterium Chriſti exhibet uoluntate. d ¶*Qui etiam manifeſtauit nobis, etc.*] Quam habetis in ſpiritualibus charitatem. e ¶*Ideo & nos ex qua die audiuimus, etc. ut impleamini agnitione uoluntatis eius.*] Quia eam aliter facere non poteſtis: quod propheta intelligens dicebat ad deum. Doce me facere uoluntatem tuam, quia deus meus es tu. ¶*Vt ambuletis digne deo, per omnia placentes, in omni opere, etc.*] Bene ille deo ambulat, qui et per omnia placet, hoc eſt, ut in opere bono cum ſcientia dei fructificet. Simul expoſuit quod frequenter obſcure dicebat: hoc eſt, quomodo deus det uelle uel adiuuet & confirmet: docendo ſcilicet ſapientiam, & intellectū gratiarum tribuēdo, non libertatem arbitrij auferendo: ſicut etiam in præſenti orat ut impleantur agnitione uoluntatis eius, in omni ſapientia & intellectu ſpirituali: quo poſsint digne deo per omnia ambulare. g ¶*In omni uirtute confortati.*] Virtus magna eſt inueteratum uincere uitium: uel in paſsionibus carnis infirmitatem ſuperare. h ¶*Secundum potentiā claritatis eius.*] Vt & uos ſimul & ille patienter omnia ſufferaus. i ¶*In omni patientia & lōganimitate.*] Ibi eſt uera longanimitas & patientia, ubi aliquis gaudet etiam ſuſtinere quod patitur. k ¶*Gratias agentes deo, etc.*] Plus uocatio lætificet, quàm affligat triſtitia paſsionum. Cognominat ſortem ſanctorum, ſortem hæreditatis, ſicut etiam ſcriptura commemorat: quia Ieſus terram diuiſit in ſorte. l ¶*Qui eripuit nos de poteſtate tenebrarū, etc.*] Ab ignorantia uel errore m ¶*Et tranſtulit in regnum filij, etc.*] De regno erroris & mortis, quo & dilecti & filij fieremus. n ¶*In quo habemus redemptionem & remiſsionem, etc.*] Redemptis fide per baptiſmum peccata dimiſit. o ¶*Qui eſt imago dei inuiſibilis.*] Secundum epiſtolā ad Hebræos. p ¶*Primogenitus omnis creaturæ.*] Primogenitus ſecundum aſſumpti hominis formam, non tempore, ſed honore: iuxta illud: Filius meus primogenitus Iſrael. C Exod. 4.f q ¶*Quoniam in ipſo condita, etc.*] Id contra Manichæos facit. r ¶*Omnia per ipſum, etc.*] In ipſius creata ſunt poteſtate. ſ ¶*Et ipſe eſt ante omnes, etc.*] Dum per ipſum ſubſiſtunt. t ¶*Et ipſe eſt caput corporis eccleſiæ.*] Quia omnes credentes, eius membra ſunt. u ¶*Qui eſt principium primogenitus ex mortuis.*] Incorruptibilis gloriæ. x ¶*Vt ſit in omnibus ipſe, etc.*] Tam in uiſibilibus, quàm in inuiſibilibus creaturis. y ¶*Quia in ipſo complacuit omnem plenitudinem, etc.*] In alijs, hoc eſt, in apoſtolis, patriarchis, uel prophetis, gratia fuit ex parte. In Chriſto autem tota diuinitas habitauit corporaliter, quaſi ſi dicas ſummaliter. z ¶*Et per eum reconciliari omnia in ipſum, etc.*] Per quem ſunt homines emundati. a ¶*Siue quæ in cœlis, ſiue quæ in terris ſunt.*] Terrena cœleſtibus, quæ ab eis per contrarietatem uitæ fuerant ſeparata. Vnde orare docemur, ut uoluntas dei quemadmodum celebratur in cœlis, ita fiat & in terris. D b ¶*Et uos cum eſſetis aliquando alienati & inimici, etc.*] Quæ fuerint inimicitiæ, euidentiſſime declarauit. c ¶*Exhibere uos ſanctos.*] Ne eius beneficium irritum facientes, ſitis iterum inimici. d ¶*Et immaculatos & irreprehenſibiles coram ipſo.*] Vide ſi ſciebat ſe impoſsibilia præcepiſſe. e ¶*Si tamen permanetis in fide fundati, & ſtabiles & immobiles.*] Tunc poteritis immaculati eſſe, ſi hominum uos exempla minime decipiant, ſed firmiter futura credans. f ¶*A ſpe euangelij quod audiſtis.*] Spem euangelij, contra euangelium uiuentes ſperare non poſſunt. g ¶*Quod prædicatum eſt in uniuerſa creatura quæ ſub cœlo eſt.*] Rationabili ſcilicet. Notandum ſanè quomodo omnem creaturam, homines ſolos nominauit. h ¶*Cuius factus ſum ego Paulus miniſter, qui nunc gaudeo, etc.*] Pro alijs patitur: quia pro ipſo ante paſſus eſt Chriſtus. i ¶*Et adimpleo ea quæ deſunt, etc.*] Vſq; adeo præſentibus non terreor perſecutionibus, ut mihi paruum eſſe uideatur quod patior, quoadusq; in me paſſio impleaſ, ſicut ad Hebræos

secūndum dispensationem dei, quæ data est mihi in uobis: ut impleam uerbum dei, mysterium quod absconditum fuit a seculis & generationibus: nūnc autem manifestatū est sanctis eius, quib. uoluit deus notás facere diuitias gloriæ sacramenti huius in gentib. quod est Christus in uobis spes gloriæ, quem nos annunciamus, corripientes omnem hominem, & docentes in omni sapientia, ut exhibeamus omnem hominē perfectum in Christo Iesu: in quo & laboro, certando secundum operationem eius quam operatur in me in uirtute. Cap. II

VOlo enim uos scire qualem solicitudinem habeā pro uobis & pro his qui sunt Laodiceæ & quicunque non uiderunt faciem meam in carne: ut consolētur corda ipsorum, instructi in charitate, & in omnes diuitias plenitudinis intellectus in agnitione mysterij dei patris & Christi Iesu: in quō sunt omnes thesauri sapientiæ & scientiæ abscōnditi. Hóc autem dico, ut nemo uos decipiat in sublimitate sermonum. Nām & si corpore absens sum, sed spiritu uobiscum sum: gaudens & uidens ordinem uestrum & firmamentum eius, quę in Christo est fidei uestræ. Sicút ergo accepistis Iesum Christum dominum nostrum, in ipso ambulate: rādicati & superædificati in ipso, & confirmāti in fide: sicut & didicistis, abundantes in illo in gratiarum actione. Videtē ne quis uos decipiat per philosophiam & inanem fallaciam secundum traditionem hominum: secundum elementa mundi, & non secundum Christum: qúia in ipso inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter, & estis in illō repleti, qui est caput omnis principatus & potestatis. In qúo & circuncisi estis circuncisione nō manufacta in expoliatiōe corporis carnis: sed in circūcisióne Iesu Christi cōsepulti ei in baptismo: in qùo & resurrexistis per fidem operationis dei, qui suscitauit illū à mortuis. Et uōs cum mortui essetis in delictis & præputio carnis uestræ: conuiūificauit cū illo, donans uobis omnia delicta: delens quod ȁduersus nos erat chirographū decreti quod erat contrarium nobis. Et ipsum tulit de medio affigens illud

A Hebræos dicit: Vt non fatigemini animis uestris deficientes, nondum enim usq; ad sanguinem restiustis. a ¶ *Secundum dispensationem dei, etc.*] Doctrinæ euangelicæ, quam uobis gentibus iussus sum erogare. b ¶ *Nunc autem manifestatum est sanctis eius, etc.*] Tempore quo uoluit gentes uocare, quibus uoluit sanctis aperuit sacramentum. c ¶ *Notas facere diuitias, etc.*] Quia idem dominus omnium, diues in omnes qui inuocant illum. d ¶ *Quod est Christus in uobis spes gloriæ, etc.*] Iudæum & Græcum, seruum & liberum. Simul attende quod omnes sapientiam doceat. d ¶ *Vt exhibeamus omnem hominem perfectū in Christo Iesu, etc.*] Notandum quod omnes conetur exhibere perfectos.

CAP. II

V*Olo enim uos scire etc. & quicunq; non uiderunt faciem meam, etc.*] Qui si me uidissent, & charitatem meam erga se & diuitias mysterij plenius cognouissēt,
B maiorē præstitissent affectum: & abundantiam rationis à me, quam ab ipso Christo didici docerentur, & per hæc consolationem fuissent consecuti. g ¶ *In quo sunt omnes thesauri sapientiæ,*
Esa. 33. b etc.] Qui latebant in
secūdū LXX literis legis, sicut Esaias ait: In thesauris salus nostra uenit. h ¶ *Absconditi.*] Qui Mosi erant uelamine contecti. i ¶ *Hoc autem dico, quod nemo uos, etc.*] Idcirco melius fuisset, ut ego præsens instruerem, sed tamen breuiter omnem sapientiam in ipso esse cōplexā: ut sensum uel sermonem philosophiæ quæ contra illum est, non solum non timeatis, sed etiam stultitiæ deputetis. k
4. Reg. 5. g ¶ *Nam & si corpore absens sum, etc.*] Habebant hanc gratiam apostoli, ut alibi positi, quid alibi ageretur agnoscerent: sicut Helisæi spiritus cum Giezi fuit in uia. Supplens id quod est de utilitate uestræ fidei: uel impleo quod præsentia implere non possum. l ¶ *Sicut ergo accepistis Iesum Christum dominum nostrum etc.*] Exemplum Christi in uobis sufficit ad uitam, etiā si aliquid interim minus sciētiæ habetis. m ¶ *Radicati & superædificati in ipso.*] Secundum robur fundamenti, ualidum ædificium supercrescit. n ¶ *Et confirmati in fide, etc.*] Semper crescentes in illo, & pro omnibus beneficijs eius gratias referentes. o ¶ *Videte ne quis uos decipiat, etc.*] Contra philosophos ait, quorum omnis penè disputatio de elementis est, & de uisibilibus creaturis, & ex rebus naturalibus uirtutem existimant dei dicentes: ex nihilo fieri nihil posse, & animam, aut initium non habere, aut esse mortalem, & uirginem parere omnino nō posse: sed & deum ex homine nasci, mori, atq; resurgere stultū esse. p ¶ *Quia in ipso inhabitat omnis plenitudo diuinitatis.*] Omnis plenitudo diuinæ naturæ in corpore eius inhabitat. q ¶ *Et estis in illo repleti qui est caput omnis principatus.*] Si illius scientia docemini, qui prodidit initium inuisibili creaturæ: quid uobis conferent qui nihil plus intelligunt, quā quod uident? r ¶ *In quo & circuncisi estis, circuncisione non manufacta in expoliatione corporis, etc.*] Hic iam pseudoapostolos taxat, ne ab ipsis quidam seducantur. s ¶ *Sed in circuncisione Iesu* D
Christi consepulti ei in baptismo.] Per quam totum hominem expoliastis. t ¶ *In quo & resurrexistis per fidem operationis dei, qui suscitauit illum à mortuis.*] Surrexistis in nouam uitā, credentes eum etiam propter hoc surrexisse. u ¶ *Et uos cum mortui essetis in delictis & præputio carnis uestræ.*] Quia non solum peccantes, sed etiam non circuncisi in lege pariter damnabant: Cū ergo dupliciter indigni essetis, filiorum consortes effecti estis. x ¶ *Conuiuificauit cum illo, donans uobis omnia delicta.*] Auferendo causas mortis, id est, peccata. y ¶ *Delens quod aduersus nos erat chirographum decreti, quod, etc.*]
Chirographum, maledictum legis est. Vnde alibi ait: Gal. 3. b
Christus nos redemit de maledicto legis, quia in eo
conuinetur: Maledictus omnis qui non permanserit in Deut. 32. a
libro legis, ut faciat ea. Quidam uero chirographum dicunt esse, quasi scriptam quandam apud deum memoriam peccatorum. Vnde ipse in Canticis dicit: Nonne hæc congregata sunt apud me, & signata in thesauris
meis? Et Hieremias ait: Peccatum Iudæ in ungue ada- Hier. 17. a
mantino. Quam hæc deleta est in cruce, dum dimissis peccatis, etiam memoria oblita est delictorum.

illud cruci: & expolians principatus & potestates traduxit confidenter palam, triumphans illos in seipso. Nemo ergo uos iudicet in cibo, aut in potu, aut in parte diei festi, aut neomeniæ, aut sabbatorum: quæ sunt umbra futurorum, corpus autem Christi. Nemo uos seducat uolens in humilitate & religione angelorum, quæ non uidit, ambulans frustra inflatus sensu suæ carnis: & non tenens caput, ex quo totum corpus per nexus & coniunctiones subministratum & constructum crescit in augmentum dei. Si ergo mortui estis cum Christo ab elementis huius mundi: quid adhuc tanquã uiuentes mundo decernitis? Ne tetigeritis, neq; gustaueritis, neq; contrectaueritis: quæ sunt omniã in interitu ipso usu secundum præcepta & doctrinas hominum, quæ sunt rationem quidem habentia sapientiæ in superstitione & humilitate: & non ad parcendum corpori, non in honore aliquo ad saturitatem carnis.

Cap. III

IGitur si consurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt quærite: ubi Christus est in dextera dei sedens: Quæ sursum sunt sapite, non quæ super terram. Mortui enim estis, & uita uestra abscondita est cum Christo in deo. Cum autem Christus apparuerit uita uestra, tunc & uos apparebitis cum ipso in gloria. Mortificate ergo membra uestra quæ sunt super terram, fornicationem, immundiciam, libidinem, concupiscentiam malam, & auaritiam, quæ est simulacrorum seruitus: propter quæ uenit ira dei super filios incredulitatis, in quibus & uos ambulastis aliquando cum uiueretis in illis. Nunc autem deponite & uos omnia, iram, indignationem, maliciam, blasphemiam, turpem sermonem de ore uestro. Nolite mentiri inuicẽ, expoliantes uos ueterem hominẽ cum

A a ¶ *Et expolians principatus & potestates.*] Ut per mortem destrueret eum qui habebat mortis imperium, se offerendo pro eis. b ¶ *Traduxit confidenter palam, etc.*] Deuicit palam crucifixus, confusione contempta triumphauit. non occidendo, sed moriendo: ut nobis confracta omni superbia monstraret exemplum. c ¶ *Nemo ergo uos iudicet in cibo aut in potu, etc.*] Nullum ergo in hoc iudicium est quod est umbra, & cessauit corpore ueniente: quia imagine opus non est, ueritate præsente. d ¶ *Quæ sunt umbra futurorum, etc.*] Tunc enim futura erant, quæ modo sunt. e ¶ *Nemo uos seducat uolens in humilitate & religione angelorum, etc*] Nemo ficta humilitate superbus, & angelos se uidere mentiens, frustra se super homines iactet: qui uisiones à suo corde loquitur. siue nemo tam humilis sibi & religiosus uideatur, ut angelos qui deum uident se uidere mentiatur. f ¶ *Et non tenens caput.*]
B Christo nõ credens, qui omnium sanctorum caput est. g ¶ *Ex quo totum corpus, etc.*] Quia membris per totum corpus membra iunguntur. Quicunq; igitur extra hoc corpus est, quantum libet se iactet, ille caput non habet, quod est Christus qui est uita. h ¶ *In augmentum dei.*] Augmentum illius corporis quod unitum est deo. i ¶ *Si ergo mortui estis cum Christo ab elementis huius mundi.*] Possunt intelligi etiam auaritia, luxuria, & cætera his similia. k ¶ *Quid adhuc tanquam uiuentes, etc.*] Ne similitudinem quidem ullam uiuentium in mundo uoluit nos habere, hoc est, illorum qui futura non credunt. l ¶ *Ne tetigeritis, neq; gustaueritis, etc.*] Illo tactu & gustu & contrectatione, quo hi qui in concupiscentijs abutuntur, & terrena diligunt pro æternis. m ¶ *Quæ sunt omnia, etc.*] Ex partibus mundi, conditionem ipsius aduertimus: cui enim membra componuntur atq; soluuntur, necesse est ut totus aliquando compositus fuerit, & quandoq; soluatur: Nõ ergo mortalia pro immortalibus debent diligi & æternis. n ¶ *Secundum præcepta & doctrinas hominum, etc.*] Secundum quod multi etiam homines, natura docente tradiderunt: quod mundus esset aliquando soluendus, & ideo deum quẽ solum æternum intellexerunt, licet superstitiose, tamen humiliter uenerati sunt, & non parcendum duxerunt corpori, nec carnem in saturitate honorandam, utpote morituram. Aliter: Non uos seducat philosophia ad humanam doctrinam, quæ sapientiæ & abstinentiæ specie C subornatur. In qua tam uana est corporis afflictio: tam stulta meditationis intentio: cuius bonum ad capiendas & infirmandas mentes: quasi quidam laqueus diabolo aucupante, prætẽditur: quo facilius malum suum sequens inducat.

CAP. III

IGitur si consurrexistis cum Christo.*] Consequenter primo commortuos, deinde consurrexisse nos dicit: nec solum terræ mori, sed etiam cœlo nos uiuere hortatur: nihil, inquit, terrenũ ambiatis, nihil mortale quæratis. p ¶ *Quæ sursum sunt sapite, non quæ super terram, etc.*] Cœlestem sectamini sapientiam: sed nos laboriosius humanæ sapientiæ studium impendimus, & artibus utilissimis ingeniũ occupauimus. q ¶ *Et uita uestra abscondita est cum Christo in deo etc.*] Quia filij dei cũ simus, nondum apparuit. Scimus quoniam cum apparuerit, similes ei erimus. 1.Ioan.3.a
Non ergo debemus hic nostram quærere D gloriam, in præsenti: ne de nobis quoq; dicatur: Perceperunt mercedem suam. r ¶ *Mortificate ergo, etc.*] Quod professi estis, implete. s ¶ *Membra uestra quæ sunt super terram.*] Membra uitiorum uestrorum: siue malum membrorũ, nominat uestra membra. t ¶ *Fornicationẽ, immundiciam, libidinem.*] Omnem impudicitiam & immundiciam & libidinem nominauit. u ¶ *Concupiscentiam malam.*] Est enim concupiscentia bona. Unde Daniel uir concupiscentiarum appellatur. Et Dauid inquit: Concupiscit & deficit anima mea in atria domini. Dan.9.f Psal.118.c
x ¶ *Et auaritiam, quæ est simulacrorum seruitus.*] Nihil prodest deo nomine, & idolis operibus seruire. y ¶ *Propter quæ uenit ira dei super, etc.*] Super Sodomã & eos qui in diluuio perierunt. Ex præteritis ergo exemplis, futura timenda sunt. z ¶ *In quibus & uos ambulastis aliquando, etc.*] Nolite itaq; nunc ambulare, ne frustra uideamini credidisse. a ¶ *Iram, indignationem, maliciam, blasphemiam.*] Ipsa est quæ inebriat mentem, per maliciam inferre alteri, quod pati nolis. b ¶ *Turpem sermonem de ore uestro, etc.*] Quia hic in disciplinis filijs hominum non conuenit educatis: quanto magis dei, quibus non minus est turpis sermo quàm actus. c ¶ *Nolite mentiri inuicem.*] Non decet mentiri inuicem filios ueritatis, cum de ueritate non sit omne mendacium. d ¶ *Expoliantes uos ueterem hominem cum actibus suis.*] Cum actibus uoluptatũ.

¶ Et

cum actibus suis, & induentes nouum, eum qui renouatur in agnitione dei secundum imaginem eius qui creauit eum: ubi non est masculus & fœmina, gentilis & Iudæus, circuncisio & præputium, barbarus & Scytha, seruus & liber, sed omnia & in omnibus Christus. Induite uos ergo sicut electi dei, sancti & dilecti uiscera misericordiæ, benignitatem, humilitatem, modestiam, patientiam, supportantes inuicem & donantes uobismetipsis, siquis aduersus aliquem habet querelam: sicut & dominus donauit uobis, ita & uos. Super omnia autem hæc charitatem habete, quod est uinculum perfectionis. Et pax Christi exultet in cordibus uestris: in qua uocati estis in uno corpore, & grati estote. Verbum Christi habitet in uobis abundanter: in omni sapientia docentes & commonentes uosmetipsos in psalmis & hymnis, & canticis spiritualibus in gratia cantantes in cordibus uestris domino. Omne quodcunq; facitis in uerbo aut in opere, omnia in nomine domini nostri Iesu Christi: gratias agentes deo & patri per ipsum, Mulieres subditæ estote uiris uestris, sicut oportet in domino. Viri diligite uxores uestras, & nolite amari esse ad illas. Filij obedite parentibus per omnia, hoc enim placitum est in domino. Patres nolite ad indignationem prouocare filios uestros: ut non pusillo animo fiant. Serui obedite per omnia dominis carnalibus: non ad oculum seruientes, quasi hominibus placentes: sed in simplicitate cordis timentes dominum. Quodcunque facitis, ex animo operamini sicut domino, & non hominibus, scientes quod à domino accipietis retributionem hæreditatis, domino Christo seruite. Qui enim iniuriam facit, recipiet id quod inique gessit. Et non est personarum acceptio apud deum.

Domini

A a ¶ *Et induentes nouum, eum qui renouatur in agnitione dei.*] Cum cognouerit cuius imago est, & inquantum debet & potest, nititur simulare. b ¶ *Secundum imaginem eius qui creauit eum.*] Exposuit imaginem in actu consistere. c ¶ *Vbi non est masculus & fœmina, gentilis & Iudæus, circumcisio, etc.*] Apud deum nō præiudicat sexus, uel genus, uel conditio, sed conuersatio sola. d ¶ *Sed omnia & in omnibus Christus.*] Omnes quicunq; baptizati sumus, Christum induimus. e ¶ *Induite uos ergo sicut electi dei, sancti et dilecti.*] Illa deponentes induite: quia ad hoc sancti estis. f ¶ *Viscera misericordiæ, benignitatem, etc.*] Quia illa membra dixerat, hæc uiscera nominauit. g ¶ *Supportantes inuicē.*] Exemplo Christi, qui infirmitates nostras portauit. h ¶ *Et donantes uobismetipsis.*] Indulgentes inuicem sicut Christus omnibus indulsit: etiam pro persecutoribus orans, ut & nobis à patre cœlesti debita
B remittantur: ne impleatur in uobis illa sententia: Homo homini reseruat iram, & à domino quærit medelam, etc. i ¶ *Si quis aduersus aliquem habet querelam.*] Vnusquisque maliciæ proximi sui non meminerit, ne forte exigentes à conseruis, etiam propria indulta reddere cogamur. k ¶ *Sicut & dominus donauit uobis, ita & nos.*] Si ille indulsit qui potuit, uindicta aut nulla, aut satis parua est. l ¶ *Super omnia autem hæc, charitatem habete.*] Super hæc omnia est charitas: quia omnem quem diligimus, sustinemus, & non omnem quem sufferimus, diligimus. m ¶ *Quod est uinculum perfectionis.*] Charitas enim multa membra in unum colligit corpus. n ¶ *Et pax Christi.*] Non seculi, quam nobis reliquit: qui pro omnibus mortuus est, & nos inimicos dilexit. o ¶ *Exultet in cordibus uestris, in qua & uocati estis in uno corpore.*] Non in facie fallaciter arridente, uel sermone doloso. p ¶ *Et grati estote.*] Beneficijs scilicet Christi. In nonnullis exemplaribus habet, gratia estote: hoc est, nolite legi assimilari quæ uicem reddit, sed gratiæ: quæ ignoscit etiam inimicis, & pro eis dominum deprecatur. q ¶ *Verbum Christi habitet in uobis abundanter.*] Hic ostenditur uerbum Christi non sufficienter, sed abundanter etiam laicos habere debere, & docere se inuicem uel monere. r ¶ *In omni sapientia docentes & commonentes uosmetipsos.*] Vt sapienter & rationabiliter proferatur. s ¶ *In psalmis, & hymnis, & canticis spiritualibus in gratia.*] Psalmis, ut Dauid: hymnis ut trium puerorum: canticis, ut Moysi, & cæterorum, quæ sunt spiritualia, & non carnalibus uel turpibus cantilenis. C
t ¶ *Cantantes in cordibus uestris domino.*] Nusquam legimus aliquem sine uoce cantasse. Vnde necesse est hic, in corde, ex corde intelligi: scilicet, ut non solum ore, sed etiam corde cantemus: Confitebor, inquit, tibi domine in toto corde meo. u ¶ *Omne quodcunq; facitis in uerbo aut in opere, etc.*] Siue docetis, siue operamini, nihil ad uestram, sed omnia ad domini gloriam faciatis: deo gratias referentes, qui filium suum ad hæc docenda destinare dignatus est: siue per actus uestros deo gratiæ referantur. x ¶ *Mulieres subditæ estote uiris uestris, etc.*] Secundum legem, in his quæ conueniunt domino. y ¶ *Viri diligite uxores uestras, & nolite, etc.*] Nunc rem naturalem hortare-
D tur, nisi continentes esse cœpissent, sicut ad Ephesios plenius notatum est. z ¶ *Patres nolite ad indignationem prouocare filios uestros, etc.*] Ne exasperati iracundi fiant, qui exemplo uestro, patientiam discere debuissent. a ¶ *Serui obedite per omnia dominis carnalibus.*] Qui carnis solam dominationem exercent. b ¶ *Non ad oculum seruientes, quasi hominibus, etc.*] Non ad hoc tantum, ut hominibus uideamini carnalibus laborantes. c ¶ *Sed in simplicitate cordis timentes, etc.*] Qui ubiq; semper uidet, & custodit omne quod factum est. d ¶ *Quodcunq; facitis, ex animo operamini: sicut domino & non hominibus.*] Non necessitate conditionis, sed religionis facite uoluntate: ut per opera uestra domino gratiæ referantur, cum ex tempore credulitatis talia uiderint proficisci. e ¶ *Scientes quod à domino accipietis retributionem hereditatis.*] Nolite putare uestrum infructuosum esse seruitium quod propter deum exhibitum, cœlesti remuneratione pensabitur. f ¶ *Domino Christo seruite.*] Ipse enim seruit deo, qui propter ipsum homini seruit. g ¶ *Qui enim iniuriam facit, recipiet id quod inique gessit. Et non est personarum acceptio apud deum.*] Siue seruus qui dominum contempserit: siue dominus qui seruum inique tractauerit: ideo hoc dicit ut consolationem habeant, scientes suam iniuriam non esse iniuriam apud deum.

A Domini, quod iustum est & æquum, seruis præstate, &c.] Patres magis uos sentire debēt quam dominos. Vnde & patresfamilias appellantur. b ¶ Scientes quoniam & uos dominum habetis in cœlo.] Qualem circa uos dominum uultis esse, tales & uos estote conseruis. c ¶ Orationi instate, uigilantes in ea.] Negligentis enim & dormientis oratio, nec ab homine præualet impetrare. d ¶ In gratiarum actione.] Pro omnibus quæ concessa sunt uobis. e Orantes simul & pro nobis, etc.] Vobis enim orantibus si de tribulatione liberemur, uobis proficiet in doctrina. f ¶ Vt manifestarem illud, ita ut oportet me loqui.] Vt ipse destinet quid agēdum, quando, uel cui debeat prædicare: sicut
Esa.50.b fecūdū LXX Esaias ait: Vt sciam quando oporteat me dicere sermonem. g ¶ In sapientia ambulate ad eos qui foris sunt.] Nolite eos ultra ad iracundiam prouocare. h ¶ Tempus redimentes.] De malo tempore,
B bonū tempus uestra prudentia facientes. i ¶ Sermo uester semper in gratia.] In nouo scilicet testamento, uel certe gratum proferatis sermonem. k ¶ Sale sit conditus.] Sapientię & rationis, ne stulta nostra religio à philosophis & gentibus existimetur. l ¶ Vt sciatis quomodo oporteat unicuiq; respondere.] Aliter paganis, aliter Iudæis, aliter hęreticis contradicentibus ueritati. Vnde & Petrus ait:
1.Pet.3.c Parati semper ad satisfactionem, & cæt.

m ¶ Quæ circa me sunt, omnia uobis nota faciet Tychicus charissimus frater, &c.] Securos illos uult esse de sua incolumitate, ne hac essent tristitia occupati. n ¶ Salutat uos Aristarchus concaptiuus meus.] Simul uinctus erat, siue compatiebatur charitatis affectu. o ¶ Et Marcus consobrinus Barnabæ, de quo accepistis mandata, &c. Hi soli sunt adiutores mei in regno dei &c.] In nouo testamento, per quod intratur regnum, sicut satanas mors dicitur: quia ipse causa mortis. p ¶ Salutat uos Epaphras, qui ex uobis est seruus Christi Iesu, semper sollicitus pro uobis in orationibus.] Iam erāt perfecti, qui perseuerare monentur. Laborem ergo eorum suis orationibus adiuuabat. q ¶ Testimonium enim illi perhibeo, etc.] Tales erant primi temporis discipuli apostolorum, ut imitarentur magistros, & pro omnium essent salute solliciti. r ¶ Salutat uos Lucas medicus charissimus, & Demas.] Euangelista ex medico erat, sicut Matthæus iā apostolus adhuc dicitur publicanus. s Et dicite Archippo: Vide ministerium quod accepisti in domino, ut illud impleas.] Hic diaconus fuisse perhibetur. t ¶ Salutatio mea manu Pauli. Memores estote uinculorum meorum.] Siue orate, ut reddar uobis: siue mementote, quia uestri hæc patior causa, & imitamini tolerantiam passionum. C D

Commentarij in epistolam ad Colossenses finis.

Cap. IIII

Domini quod iustum est & æquum, seruis præstate, sciēntes quoniam & uos dominum habetis in coelo. Orātioni instate, uigilantes in ea in grātiarum actione, orāntes simul & pro nobis, ut deus aperiat nobis ostium sermonis ad loquēdum mysterium Christi: propter quod etiā uinctus sum, ut mānifestē illud, ita ut oportet me loqui. In sapiēntia ambulate ad eos qui foris sunt, tempūs redimentes. Sērmo uester semper in gratia sale sit conditūs, ut sciatis qūomodo oporteat uos unicuiq; respondere. Quæ circā me sunt, omnia uobis nota faciet Tychicus charissimus frater & fidelis minister, & conseruus in domino: quem misi ad uos ad hoc ipsum, ut cognoscat quæ circa uos sunt, & consoletur corda uestra cum Onesimo charissimo & fideli fratre, qui ex uobis est, qui omnia quæ hic aguntur, nota facient uobis. Salutāt uos Aristarchus concaptiuus meus, & Marcūs consobrinus Barnabæ, de quo accepistis mandata. Si uenerit ad uos, suscipite illū. Et Iesus qui dicitur Iustus, qui sunt ex circūcisione. Hi soli sunt adiutores mei in regno dei, qui mihi fuerūt solatio. Salutāt uos Epaphras, qui ex uobis est seruus Christi Iesu, semper sollicitus pro uobis in orationibus, ut stetis perfecti & pleni in omni uoluntate dei. Testimoniū enim illi perhibeo, quod multū laborem pro uobis, & pro his qui sunt Laodiceæ, & qui Hierapoli. Salutāt uos Lucas medicus charissimus, & Demas. Salutate fratres qui sunt Laodiceæ, & Nymphā, & quæ in domo eius est ecclesiam. Et cū lecta fuerit epistola hæc, facite ut in Laodicensium ecclesia legatur, & ea quæ Laodicensium est, uobis legatur. Et dicite Archippō: Vide ministerium quod accepisti in domino, ut illud impleas. Salutātio mea manu Pauli. Memores estote uinculorum meorum. Gratia domini nostri Iesu Christi uobiscum: Amen.

COMMENTARIA IN PRIMAM epistolam ad Thessalonicenses.

Paulus et Siluanus & Timotheus ecclesiæ Thessalonicensiū.] Quia per ipsos filijs uerbum fuerat nunciatum, sicut & Corinthijs, quod & ad eosdē in secūda cōmemorat. x ¶ In deo pātre nostro.] Quia per fidem filij, tā in patre q̄ in filio erant: quia quicunq; confitet filiū, & patrē habet. y ¶ Gratia uobis et pax.] A deo patre scilicet & domino nostro Iesu Christo. z ¶ Gratias agimus semper.] Quia omniū nobis grata memoria est. & ¶ Memoriam uestri facientes in orationibus nostris sine intermissione.] In indesi-

AD THESSALONICENSES EPISTOLA PRIMA.

Paulus & Siluānus & Timotheus ecclesiæ Thessalonicensium in deō patre nostro, & domino Iesu Christo. Gratiā uobis & pax. Gratiās agimus deo semper pro omnibus uobis memoriām uestri facientes in orationibus nostris sine in-

A nenti oratione, memoriæ quãtitas & dilectionis ostenditur, quam eorum merita postulabant. a ¶ *Memores operis fidei uestræ, & laboris.*] Non immerito illius fidei memores sunt, quam & iustitiæ labor, & charitatis affectus, & passionum tolerantia comprobabant.

tur de coelis, quem suscitauit ex mortuis Iesum.] Talis est, ut fiducialiter & cum gaudio aduentum domini expectetis. C
s ¶ *Qui eripuit nos ab ira uentura.*] Dimittendo peccata, & doctrina sua, & exemplo ab ira nos liberauit. Iam ergo in spe libertatem habemus.

termissione, memôres operis fidei uestræ, & laboris, & charitatis, & sustinentiæ spei dômini nostri Iesu Christi ante deum & patrem nostrum. Sciêntes fratres dilecti à deo electionem uestram: qûia euangelium nostrum non fuit ad uos in sermone tantum, sed & in uirtûte & in spiritû sancto, & in plenitûdine multa: sicut scitis qûales fuerimus in uobis propter uos. Et uôs imitatores nostri facti estis & domini, excipiêntes uerbum in tribulatione multa cum gaudio spiritus sancti: ita ût facti sitis forma omnibus credẽtibus in Macedonia & in Achaia. A uôbis enim diffamatus est sermo domini: non solum in Macedonia & in Achaia, sed & in omni loco fides uestra qûæ est ad deum profecta est, ita ût non sit nobis necesse quicquam loqui. Ipsi enim de nobis annûnciant, qualem introitũ habuerimus ad uos, & quomodo conuersi estis ad deum à simûlachris seruire deo uiuo & uero, & expêctare filium eius de coelis, quem suscitauit ex mortuis Iesum, qûi eripuit nos ab ira uentura.

Caput II

NAm & ipsi scitis fratrês introitum nostrum ad uos: qûia non inanis fuit, sed ante passi multa, & contumelijs affecti, sicût scitis in Philippis, fidûciam habuimus in deo nostro loqûi ad uos euangelium dei in multa sollicitudine. Exhortâtio enim nostra non de errore, nêq; de immundicia, nequê in dolo, sed sicut prôbati sumus à deo: ut crederetur à nobis euangelium, ita loquimur: non quasi hominibus placentes, sed deô, qui probat corda nostra. Neqûe enim aliquando fuimus in sermone adulationis, sicut scitis, nêq; in occasione auaritiæ, deus testis est, neq; quærentes ab hominibus gloriã, neq; à uobis, neq; ab alijs: cũ possemûs uobis oneri esse, ut Christi apostoli. Sêd facti sumus paruuli in medio uestrum, tanquã si nûtrix foueat filios suos: itâ desiderãtes uos

b ¶ *Et charitatis, & sustinentiæ spei domini nostri Iesu Christi.*] Ad deum patrem nostrum. Qui perfectæ charitatis est, sustinet omnia patienter propter spẽ futuram. c ¶ *Scientes fratres dilecti a deo electionem uestram, &c.*] Retinentes tempus electionis uestræ, qualiter nos prædicauerimus, & uos credideritis. d ¶ *Quia euangelium nostrum non fuit ad uos in sermone tantum, &c.*] Notandum quod illa efficax possit esse doctrina, quæ iustitiæ commendatur exemplo. d ¶ *Sed & in uirtute.*] In uirtute, siue signorum, siue tolerantia passionum. f ¶ *Et in spiritu sancto, &c. et.*] Quem deuotè accepistis, uel cuius uirtu-
B tem per signa monstrauimus. g ¶ *Et in plenitudine multa.*] Perfectionis, iustitiæ, conuersationis, & otæ. h ¶ *Sicut scitis quales fuerimus in uobis propter uos.*] Ad profectum uestrũ etiam à licitis abstinẽtes, ut inferius continetur. i ¶ *Et nos imitatores nostri facti estis et domini.*] In passionibus uerbum suscipientes: sicut & nos docuimus & dominus prædicauit. k ¶ Excipientes *uerbum in tribulatione multa cum gaudio spiritus sancti.*] Hoc est nere in spiritu sancto gaudere, sicut & apostolos fecisse legimus. l ¶ *Ita ut facti sitis forma omnibus credentibus.*] Perfectorũ exempla, forma omnibus credentibus exhibetur: uestro ergo exemplo etiam prouinciæ profecerunt. m ¶ *A nobis diffamatus est sermo domini.*] Natura famæ hæc est, ut sui: bonum siue malum nuncians, ubiq; omni celeritate discurrat. n ¶ *Fides uestra quæ est ad deum profecta est.*] A uobis ad deum conuersa. o ¶ *Ita ut non sit necesse nobis quicquam loqui.*] Ita ut nobis incipientibus aliquid de uestro exemplo, ipsi optime scire se dicant. p ¶ *Ipsi enim de nobis annunciant, qualem introitum habuerimus ad uos, &c.*] Et nostræ constantiæ & uestræ conuersationis omnibus nota est qualitas. q ¶ *A simulachris seruire deo uiuo & uero.*] Simulachrum à simulando dicitur. Pulchrè ad deum uerum & uiuum, à falsis dominis conuersi esse dicuntur. r ¶ *Et expectare filium e-*

Caput II

N*Am & ipsi scitis fratres introitum nostrum ad uos.*] Commemorat illos, ut agnoscant uerum quod dicunt, & eorũ magis proficiant exemplo. a ¶ *Quia nõ inanis fuit.*] Nõ est inanis sermo, qui completur constantia passionis. x ¶ *Sicut scitis in Philippis.*] Quia aliquãtis uestrum uidetur nos Philippis passos, nec expauisse persequutiones, nec prædicare cessasse. y ¶ *Fiduciam habuimus in deo nostro, etc.*] Qui nos liberare in præsenti uel in futuro potest, & laboris nostri mercedem omnibus recompensare. z *Loqui ad nos euangelium dei in multa sollicitudine.*] Non negligenter nec transitorie, sed in D
sollicitudine nõ parua, sed multa. a *Exhortatio enim nostra non de errore.*] Ideo nõ erramus, errat enim quicunque putat uel docet multos posse regnare cũ Christo, sicut alibi dicit: Nolite Gal. 6.b
errare: quia deus nõ irridetur. b ¶ *Neq; de immundicia.*] Sicut Iouiniani doctrina fuit. c ¶ *Neq; in dolo.*] Non contra constantiam nostram docentes, atq; suadẽtes. d ¶ *Sed sicut probati sumus à deo, &c. non quasi hominibus placentes.*] Qui falli possunt. e ¶ *Sed deo qui probat corda nostra.*] Integri, quasi à deo probati & ab ipso in hoc officium destinati, qui cordis occulta rimatur. f ¶ *Neq; enim aliquando fuimus in sermone adulationis, sicut scitis.*] Sicut qui hominibus placent, tanquam ægris desiderata omnia concedentes, & mortem eorum negligentes. g *Neq; in occasione.*] Omnis qui adulatur, aut propter auaritiam, aut propter uanã gloriã adulatur: ille uero propter deũ docere probatur, q ista nõ quærit. h ¶ *Cũ possemus.*] Vel in hoc quod deus ordinauit: id est, ut de euangelio uiueremus. i ¶ *Sed facti sumus, etc.*] Humiliantes nos, & nec honorẽ debitũ requirẽtes. k ¶ *Tanquã si nutrix.*] Humilians se in omnibus, paruulo se coæquãs: ut illos ad maiora sua imitatione perducat. Nam & balbutit interdũ lingua, & mãducare fingit, & cũ eis lentè ambulare consuescit. l ¶ *Ita desiderantes uos, &c.*] Sicut nutrix non

A non ſolum uerbum, ſed etiam omnem ſenſum perfectionis ſuæ in paruulum transfundere cupit: ut ei cito poſsit æquari: ita nos omnia fecimus, per quæ proficere poteratis. a ¶ *Quoniam chariſsimi nobis facti eſtis, etc.*] Propter fidem & conuerſationem ueſtram, quam ſuperius memorauimus.

p ¶ *Qui & dominum occiderunt Ieſum, & prophetas, & nos perſecuti ſunt, &c.*] Quid mirum ſi nos mali perſequuntur, qui nec ipſi domino pepercerunt? q ¶ *Et omnibus hominibus aduerſantur, prohibentes nos gentibus loqui ut salui fiant.*] Non ſolum Iudæos impediunt, ſed etiam gentibus inuidẽt, ad ſuorum cumulum peccatorum. C

uos cupide, uolebamus tradere uobis: non ſolum euangelium dei, ſed etiam animas noſtras: quoniam chariſsimi nobis eſtis. Memores enim facti eſtis fratres laboris noſtri, & fatigationis, nocte & die operantes, ne quenquam ueſtrum grauaremus, prædicauimus in uobis euangelium dei. Vos teſtes eſtis & deus, quàm ſancte & iuſte, & ſine querela uobis qui credidiſtis affuimus: ſicut ſcitis qualiter unumquenque ueſtrum, tanquam pater filios ſuos, deprecantes uos & conſolantes, teſtificati ſumus ut ambularetis digne deo qui uocauit uos in ſuum regnum & gloriam. Ideò & nos gratias agimus deo ſine intermiſsione: quoniam cum accepiſsetis à nobis uerbum auditus dei, accepiſtis illud non ut uerbum hominum, ſed ſicut eſt uere uerbum dei: qui operatur in uobis qui credidiſtis. Vos enim imitatores facti eſtis fratres eccleſiarum dei, quæ ſunt in Iudæa in Chriſto Ieſu: quia eadem paſsi eſtis & uos à contribulibus ueſtris, ſicut & ipſi à Iudæis: qui & dominum occiderunt Ieſum & prophetas: & nos perſecuti ſunt, & deo non placent: & omnibus hominibus aduerſantur, prohibentes nos gentibus loqui, ut salui fiant, ut impleant peccata ſua ſemper. Peruenit enim ira dei ſuper illos uſq; ad finem. Nos autem fratres deſolati à uobis ad tempus horæ, aſpectu nõ corde, abundantiùs feſtinauimus faciem ueſtram uidere cum multo deſiderio. Quoniam uoluimus uenire ad uos: ego quidem Paulus & ſemel & iterum, ſed impediuit nos ſatanas. Quæ eſt enim noſtra ſpes, aut gaudium, aut corona gloriæ? Nónne uos ante dominũ noſtrum Ieſum Chriſtum in aduentu eius? Vos enim eſtis gloria noſtra & gaudium.

Caput III

PRopter quòd non ſuſtinentes amplius, placuit nobis remanere Athenis ſoli, & miſimus Timotheũ fratrem noſtrum & miniſtrum dei in euangelio Chriſti, ad confirmandos uos & exhortandos pro fide ueſtra: ut nemo moueatur in tribulationibus iſtis. Ipſi enim ſcitis quòd in hoc poſiti ſumus. Nám & cum apud uos eſſemus, prædicebamus uobis paſſuros nos tribulationes

b ¶ *Memores enim facti eſtis fratres laboris noſtri, & fatigationis, nocte & die operantes, &c.*] Laborem manuum nocte, & fatigationem uerbi die: cæterum ſemper operabatur, quando docebat. c ¶ *Ne quenquam ueſtrum grauaremus, &c.*] Apud iſtos & Corinthios & Epheſios laborauit, quibus occaſionem auferre cupiebat uel docendi, uel de ſe aliquid ſuſpicãdi. d ¶ *Prædicauimus in uobis euangelium dei.*]
1.Reg.12.a Sicut Samuel populum conteſtatur. e ¶ *Quàm ſancte & iuſte, & ſine querela uobis qui credidiſtis affuimus.*] Ne uobis ullam offenſionem dare uideremur. f ¶ *Sicut ſcitis qualiter unumquenq;*
B *ueſtrum, tanquam pater filios ſuos, deprecantes.*] Paruulos nutrix fouet: proficientes uero iam pater inſtituit. g ¶ *Et conſolantes teſtificati ſumus.*] In tribulationibus, promiſsionibus Chriſti uos ſumus conſolati. h *Vt ambuletis digne deo.*] Digne deo ambulat, qui nihil deo agit indignum. i ¶ *Qui uocauit nos in ſuum regnũ & gloriam, etc.*] Quod non niſi eius ſimiles poſsidebunt, iuſtitiæ ſcilicet & ſanctitatis exemplo. k ¶ *Ideo & nos gratias agimus deo.*] Quod primum de deo audiſtis, ſiue audieritis deum.

r ¶ *Peruenit enim ira dei ſuper illos uſq; in finem.*] Siue quia prædico qua pœna captiui ſunt, ſiue quia ablatus eſt non credentibus intellectus. s ¶ *Nos autem fratres deſolati à uobis ad tempus horæ, &c.*] Sicut alibi ait: Et corpore abſens, ſed ſpiritu præſens. 1.Cor.5.a t ¶ *Abundantius feſtinauimus faciem ueſtram uidere cum multo deſiderio, &c. ſed impediuit nos ſatanas.*] Tribulationibus perſequentium. u ¶ *Quæ enim eſt noſtra ſpes, aut gaudiũ, aut corona gloriæ, &c.*] Non immerito uos deſideramus, per quos lætitiæ gaudium ſperamus, & gloriæ coronam. x ¶ *Vos enim eſtis gloria noſtra & gaudium.*] Boni magiſtri, omnem ſpem, & gaudium, & gloriam ſolẽt collocare in profectu diſcipulorum. D

Caput III

PRopter quod non ſuſtinentes amplius.] Ad uos neminem noſtrum uenire. z ¶ *Placuit nobis remanere Athenis ſoli.*] Maluimus ſoli remanere, quàm neſcire quid ageretis. a ¶ *Et miſimus Timotheũ fratrem noſtrum.*] Quæritur quomodo Timotheus miſſus eſt: ſed prius id dictum eſt. b ¶ *Et adiutorem dei, &c.*] Adiutores pro diſcipulis etiam uulgo dicuntur. c ¶ *Ad confirmandos uos,*

l ¶ *Accepiſtis illud non ut uerbum hominum.*] Vt uerbum hominum accipit, qui contemnit: uos autem ita credidiſtis, ut ab ipſo deo audire putaretis. m ¶ *Qui operatur in uobis.*] Verbo uel ſi
Mar.16.d gnis: ſiue uirtutes exercet. Credentes enim, ait Marcus, hæc ſigna ſequentur. n ¶ *Vos enim imitatores facti eſtis fratres eccleſiarum dei, &c.*] Quibus dicitur: Nam ut uinctis compaſsi eſtis, & rapinam bonorum ueſtrorum cum gaudio ſuſcepiſtis. o ¶ *Quia eadem paſsi eſtis & uos à contribulibus ueſtris, ſicut &c.*] De uobis plus miror, qui nec legis nec prophetarum habuiſtis exempla.

& exhortandos pro fide ueſtra.] Pro hac cauſa duntaxat, quia perfectè credidiſtis. d ¶ *Vt nemo moueatur.*] Non dico: ne omnes, ſed ne uel aliquis moueatur. e ¶ *Ipſi enim ſcitis, etc.*] Nõ ergo mirari debetis, ſciẽtes nos aliter tranſire non poſſe, dicẽte domino: Ecce ego mitto uos Matt.10.b
ſicut oues in medio luporum. Et iterum: Ecce dixi uobis, ut in me pacẽ habeatis, in hoc aũt ſeculo preſſurã. Ioan.16.d
f ¶ *Nam & cum apud uos eſſemus, prædicebamus, etc.*] Ne uos ipſa nouitas deterreret, ſed magis prophetia noſtra cõfirmaret: ſicut & dominus paſſurum ſe ante prædixit.

A a ¶ *Propterea & ego, &c. ne forte tentauerit uos.*] Dicens: Ecce in quibus putatis deum esse, qualia patiuntur, & fidem uestram forsitan commoueret. b ¶ *Is qui tentat.*] Sicut Iob à domino probatur. c ¶ *Et inanis fiat labor noster.*] Si aliquem scrupulum patiemini. Notandum doctrinam dici laborem. d ¶ *Nunc autem ueniente Timotheo ad nos à uobis, & annũciante nobis fidem et charitatem.*] Quia firmiter Christo credentes, tenetis fidem, & nos solita dilectione diligitis. e ¶ *Ideo consolati sumus fratres in uobis, etc.*] Omnem necessitatem & tribulationem non sentimus, præ magnitudine gaudij status uestri. f ¶ *Quoniam nunc uiuimus, si uos statis in domino.*] Etiam si occidamur, uiuimus: quia uita nostra in uestra firmitate consistit. g ¶ *Quã enim gratiarum actionem possumus deo referre pro uobis, etc.*] Triplicem lætitię causam nobis uestra conuersatio præstat: quia & uos proficitis & dominus per uos
B benedicitur, & alijs præbetis exemplum. h ¶ *Nocte ac die abũdantius orantes, ut uideamus faciem uestram.*] Ostendit quantum alijs desiderandi sint fratribus, quos ipse desiderat: Quis enim cum famam peperit, uidere nõ cupiat? i ¶ *Et compleamus ea quæ desunt fidei uestræ.*] Si quid fides uestra minus habet doctrinæ. k ¶ *Ipse autem deus, &c. dirigat uiam, &c.*] Semotis diaboli scãdalis, quibus noster impeditur ad uos aduentus. l ¶ *Vos autem dominus multiplicet & abundare faciat charitatem uestram.*] Quia tã plena, & opere comprobata est. m ¶ *Inuicem & in omnes.*] Vt non solum Christianos, sed etiam omnis sectæ homines: non erroris, sed naturæ gratia diligatis, & eis in quo indiguerint, misericordiã quam illis in præsenti deus exhibet, non negetis. n ¶ *Quemadmodum & nos in uobis ad confirmanda corda uestra.*] Fecit abundare, ut & uos aliorum corda firmetis. o ¶ *Sine querela in sanctitate apud deum & patrem nostrum in aduentu, &c.*] Non ante homines, sicut de Zacharia, Helisabet. Et per Esaiam: Et uos eritis mihi iusti, dicit dominus.

lationes: sicut & factum est, & scitis. Proptẽrea & ego amplius non sustinens, misi ad cognoscẽdum fidem uestram: ne forte tentauerit uos is qui tentat, & inãnis fiat labor noster. Nũnc autem ueniente Timotheo ad nos à uobis, & annunciante nobis fidem & charitatem uestram, & quia memoriam nostri habetis bonam, semper desiderantes nos uidere, sicut & nos quoque & uos: ideò consolati sumus fratres in uobis in omni necessitate & tribulatione nostra per fidem uestram: quõniam nunc uiuimus, si uos statis in domino. Qũam enim gratiarum actionem possumus deo retribuere pro uobis in omni gaudio quo gaudemus propter uos ante dominum deum nostrum: nõcte ac die abundantius orantes ut uideamus faciem uestram, & cõmpleamus ea quæ desunt fidei uestræ. Ipse aùtem deus & pater noster & dominus Iesus Christus dirigat uiam nostram ad uos. Võs autem dominus multiplicet & abundare faciat charitatem uestram in inuicẽm & in omnes: quemadmodũm & nos in uobis ad confirmanda corda uestra sinẽ querela in sanctitate ante deum & patrem nostrum in aduentu domini nostri Iesu Christi cum omnibus sanctis eius: Amen.

Cap. IIII

DE cæterõ ergo fratres rogamũs uos & obsecramus in domino Iesu: ut quemadmodum accepistis à nobis, quomodo oporteat uos ambulare & placere deo: sic & ambuletis, ut abundetis magis. Scitis enim quę pręcepta dederim uobis per dominum Iesum. Hæc est enim uoluntas dei, sanctificatio uestra: ut abstineatis uos à fornicatione, ut sciàt unusquisque uestrum uas suum possidere in sanctificatione & honore: nõn in passione desiderij, sicut & gentes quæ ignorant deum. Et nẽ quis supergrediatur neque circumueniat in negocio fratrẽ suum: qũoniã uindex est dominus de his omnibus, sicut prædiximus uobis & testificati sumus. Nõn enim uocauit nos deus in immundicia, sed in sanctificatiõnem. Itaq; qũi hæc spernit, non hominem spernit, sed deum: qui etiam dedit spiritum suum sanctum in nobis. De charitãte autem fraternitatis non necesse habuimus scribere

Cap. IIII C

DE cætero ergo fratres.] Post laudem & consolationẽ incipit exhortatio. q ¶ *Rogamus uos & obsecramus in domino, &c.*] Quibus uia Christus est, dignis eo gressibus ambulate: quia cum ætate fides augeri debet & mores: sicut cum ætate carnis, & cibus crescit & studium. r ¶ *Scitis enim quæ præcepta dederim uobis per dominum Iesum: hæc est enim uoluntas dei, sanctificatio uestra: ut abstineatis uos à fornicatione.*] Sanctificatio ab omni incontinentia reuocat Christianum, cui incontinenti non expedit sanctũ Christi corpus attingere: maxime cum Moyses Iudæos sanctificare uolens, populum totum ab omni fœmina se continere præcepit, ut dei postri præsentia mererentur. s ¶ *Vt sciat unusquisque uestrum uas suum possidere in sanctificatione & honore.*] Suum corpus unusquisque castum seruando sanctificet & honoret. Simul considerandum: quia eis tanquam perfectis, non sicut Corinthijs scri- D
bit infirmis. t ¶ *Non in passione desiderij, sicut & gentes quæ ignorant deum.*] Ne nimiæ & immoderatæ libidini seruientes, similes gentibus fiatis, quæ deũ amatorem castitatis ignorant. u ¶ *Et ne quis supergrediatur neque circumueniat in negocio fratrẽ suum.*] Ne quis post deuotã continentiam & consensum, fratri suo aliquam circumuentionem ui circumferre nitatur: siue in quolibet negocio, ne quis alterum fraudet. x ¶ *Quoniã uindex est dominus.*] Non solũ de fornicatione & publica turpitudine, sed etiã de transgressione propositi. Quisquis enim continentiam deo uouerit, fecit sibi illicitũ quod licebat. y ¶ *Non enim.*] Quæ corpus Christi audenter non permittit accipi. z ¶ *Sed in sanctificationẽ.*] Vt exẽplo Christi uiuans. Qui enim habet spẽ hanc in eũ, sanctificat se, sicut & ille sanctus est. a ¶ *Itaq; qui hæc.*] Nõ me, sed eũ qui in me loquit Christũ: cuius spiritui iniuriã facit omnis qui non sanctè uersatur. b ¶ *De charitate.*] Videte q̃ perfecti erant

scribere uobis. Ipsi enim uos à deô didicistis, ut diligatis inuicem. Etenim illud facitis in omnes fratres in uniuersa Macedonia. Rogamûs autem uos fratres, ut abundetis magis & operam detis ut qûieti sitis, & ut uestrum negocium agatis, & operemini manibus uestris: sicut præcepimus uobis, ut & hônestè ambuletis ad eos qui foris sunt, & nullius aliquid desideretis. Nolumûs autem uos ignorare fratres de dormientibus, ut nôn contristemini, sicut & cæteri qui spem non habent. Si enim crêdimus quod Iesus mortuus est & resurrexit: itâ & deus eos qui dormierunt per Iesum adducet cum eo. Hôc enim uobis dicimus in uerbo domini, qûia nos qui uiuimus, qui residui sumus in aduentu domini, nôn præueniemus eos qui dormierunt. Quoniâm ipsê dominus in iussû & in uoce archangeli, & in tûba dei descendet de cœlo, & mortûi qui in Christo sunt, resurgent primi. Deinde nos qui uiuimus, qui relinquimur, simul rapiemur cum illis in nubibus obuiam Christo in aera, & sic sempêr cum domino erimus. Itâque consolamini inuicem in uerbis istis.

Caput V

DE têmporibus autem & momentis fratres non indigetis ut scribamus uobis. Ipsi enim diligenter scitis: qûia dies domini sicut fur in nocte ita ueniet. Cûm enim dixerint: pax & securitas, tunc repentinus eis superueniet interitus, sicût dolor in utero habentis, & nô effugient. Vos aûtem fratres non estis in tenebris, ut uos dies ille tanquam fur comprehendat. Omnes enim uôs filij lucis estis & filij dei. Non sumûs noctis neque tenebrarum. Igitûr non dormiamus sicut & cæteri, sed uigilemûs & sobrij simus. Qui enim dormiûnt, nocte dormiunt: & qui ebrij sunt, nocte ebrij sunt. Nos aûtem qui diei sumus, sobrij simus: induti loricam fidei & charitâtis, & galeam spem salutis, qûoniam non posûit nos deus in iram, sed in acquisitionem salutis per dominum nôstrum Iesûm Christum, qûi mortuus est pro nobis, ut siûe uigilemus, siue dormiamus, simul cum illo uiuamus

A erant qui de tanto & tam necessario præcepto, non indigebant admoneri. a ¶ *Ipsi enim uos à deo didicistis, ut diligatis inuicem, &c.*] A Christo, qui dixit: Mandatum nouum do uobis. Hoc nouum est, ut pro alterutro moriamur: quia hoc uetus, non suum erat testamentum. b ¶ *Rogamus autem uos fratres, ut abundetis magis & operam detis, &c.*] Hoc est, ut iam ignotos quosque diligatis. c ¶ *Vt quieti sitis, & ut uestrum negocium agatis, & operemini manibus uestris, sicut præcepimus uobis.*] Quidam in quiete per diuersorũ discurrebant domos, aliqua etiam ad religionis opprobriũ postulantes ab infidelibus: quanquam ad eos in secunda plenius exequitur. Vnde magis uult eos uel proprij negocij cura uel labore manuum occupari, quàm ociositatis detrimentum, & inquietudinis habere peccatum. d ¶ *Vt honeste ambuletis ad eos qui foris sunt, & nullius aliquid desideretis.*] Ne uos ipsi denotent
B qui præstare uidentur. e ¶ *Nolumus autem uos ignorare fratres de dormientibus.*] Dormit enim quem certũ est surrecturum, sicut dictum est in euangelio de Lazaro. f ¶ *Vt non contristemini, sicut & cæteri qui spem non habent.*] Aliter debet fieri qui peregrè pergit, aliter ille qui moritur. g ¶ *Si enim credimus quod Iesus mortuus est, & resurrexit.*] Si ea credimus quæ non uidemus, & per eius resurrectionem certi sumus nos ueniam consecutos: cur illud similiter nõ credamus, quod gentes qui uidentur deo non credunt? h ¶ *Ita & deus eos qui dormierunt per Iesum adducet cum eo.*] Qui caput suscitauit, etiam cætera membra suscitaturum se promittit. i ¶ *Hoc enim uobis dicimus in uerbo domini.*] Ex euangelij sententia. k ¶ *Quia nos qui uiuimus, qui residui sumus in aduentu domini.*] Semper Apostolus diem domini fecit suspectum, quasi eos in corpore inueniret. l ¶ *Non præueniemus eos qui dormierunt.*] Tam uelox erit corũ resurrectio, quàm nostra assumptio. m ¶ *Quoniam ipse dominus in iussu & in uoce archangeli.*] Terrorem illius diei monstrat, quo om̃is potestas cęli, & elemẽta mouẽda sunt: ut nos sciamus quali conscientia diem domini expectemus.

n ¶ *Et in tuba dei descendet de cœlo, &c.*] Si ad hominis tubam terra uidetur permoueri, quanto magis ad dei: sicut Elias quoque terribilem in monte domini uidit aduentum. C 4.Reg.a.b o ¶ *Et mortui qui in Christo sunt, resurgent primi.*] Qui in Christo mortui fuerint, resurgent primo, & qui uiui inuenti fuerint sancti, cum ipsis pariter rapientur: qui nõ iudicabuntur, sed potius iudicabunt. p *Et sic semper cum domino erimus.*] In eadem gloria æternitatis. q *Itaque consolamini, etc.*] Notandum quod laicis hoc præcipit, ut alterutrum se doctrinis instruant.

Caput V

DE *temporibus autem, &c.*] Euidentissima euangelij lectione edocti. s ¶ *Quia dies domini sicut fur in, &c.*] Quando omnes sciet dormire securos. t ¶ *Cum enim dixerint, &c.*] Tunc maxime timenda est pœna, quam nunc non expectant. u ¶ *Sicut dolor in utero habentis.*] Sicut mulier ueniente partu, dolores non D effugit. x ¶ *Vos autem fratres non estis in tenebris, &c.*] Non estis adeo ignorantes, ut nesciatis uos semper paratos esse debere. y ¶ *Omnes enim uos filij lucis estis, & filij dei.*] Scientiæ ueritatis. z ¶ *Non sumus noctis neque tenebrarum.*] Quia sicut tenebræ, ita & ignorãtia dat fiduciam delinquendi. a *Igitur non dormiamus sicut & cæteri.*] Qui sic dormierunt, etiam obliti sunt sui. b *Sed uigilemus & sobrij simus.*] Attẽdite uobis, ne grauentur corda uestra in crapula et in ebrietate, & curis huius uitę: ergo & curę inebriãt mentem. c ¶ *Qui enim dormiunt, nocte dormiunt.*] Ideo ociosi & ebrij sunt, quia in tenebris sunt. d ¶ *Nos autem qui diei sumus, sobrij simus.*] Nos qui diem Christum habemus, nec ociosi nec ebrij esse debemus. e ¶ *Induti loricam fidei & charitatis.*] Fide, & charitate, & iustitia omnia constant, quas & loricæ alibi cõparauit. f ¶ *Quoniam non posuit nos deus in iram, &c.*] In ira sunt positi: qui iam iudicati sunt. g ¶ *Qui mortuus est pro nobis, &c.*] Vt nos non moreremur. h ¶ *Vt siue uigilemus, siue dormiamus, simul cum illo uiuamus, &c.*] Vt siue in corpore, siue extra corpus inueniamur, semper cum ipso uiua-

A mus. *a* ¶ *Propter quod consolamini inuicem, & ædificate alterutrum, sicut & facitis.*] Notandum quia hoc laicis præcipit, quos etiam monet, ut studeant exhibere officia charitatis. *b* ¶ *Rogamus autem uos fratres, ut noueritis eos qui laborant inter uos.*] Vt intelligatis laborem eorum.

deum cret. *m* ¶ *In omnibus gratias agite.*] In omnibus C quæ acciderint, sicut Iob: siue in omni conuersatione uestra domino gratiæ referantur. *n* ¶ *Hæc est enim uoluntas dei in Christo Iesu in omnibus uobis.*] Sicut in Christo per omnia impleta est, ita & in uobis omnibus impleatur.

c ¶ *Et præsunt uobis in domino, & monent uos.*] Exemplo iustitiæ, nō potestate terrega: sicut ait Petrus. *d* ¶ *Vt habeatis illos abundantius in charitate propter opus illorum.*] Presbyteri qui laborāt in uerbo, dupliciter honorandi sunt, id est charitatis obsequio, & ordinis dignitate. *e* ¶ *Rogamus autem uos fratres, corripite inquietos, consolamini pusillanimes, &c.*] Pro diuersitate morborum, diuersitas adhibenda est medicinæ. Illi corripiendi ne pereant, isti consolandi sunt ne deficiant. *f* ¶ *Suscipite infirmos.*] Sustinete nuper credentes, qui nondum sunt confirmati. *g* ¶ *Patientes estote ad omnes.*] Etiam ad correptos: quia B impatiens non corrigitur, sed irritatur.

uiuamus. Proptêr quod consolamini inuicem, & ædificate alterutrum, sicut & facitis. Rogamûs autem uos fratres ut noueritis eos qui laborāt inter uos: & præsunt uobis in dómino, & monēt uos: ut habeatis illôs abundantius in charitate propter opus illorum, & pacem habete cum eis. Rogamûs autem uos fratres, corripite inquietos, consolamini pusillanimes, suscipitē infirmos, patientes estotē ad omnes. Videtē ne quis malum pro malo alicui reddat: sed sempêr quod bonum est, sectamini in inuicem & in omnes. Sempêr gaudete, sine intermissiône orate, in omnibûs gratias agite. Hæc est enim uolûntas dei in Christo Iesu in omnibus uobis. Spiritûm nolite extinguere, prophetiâs nolite spernere. Omnia autem probate: quod bonum est tenete: ab omni specie mala abstinete uos: ipse autēm deus pacis sanctificet uôs per omnia: ut intêger spiritus uester, & anima & corpus sinè querela in aduentu domini nostri Iesu Christi seruetur. Fidêlis est qui uocauit uos, qûi etiam faciet. Fratres orate pro nobis. Salutate fratres omnes in osculo sancto. Adiûro uos per dominum, ut legatur epistola hæc omnibus sanctis fratribus. Gratiâ domini nostri Iesu Christi uobiscum: Amen.

nur. *o* ¶ *Spiritum exhortationis, quæstionibus nolite extinguere.*] Siue spiritū pro gratia linguarum posuit, sicut ait: Si orauero lingua, spiritus meus orat: quomodo etiam ad Corinthios dicit: Et loqui linguis nōlite prohibere, ita & hic spiritum non extinguendum esse testatur. 1.Cor.14 *p* ¶ *Prophetias nolite spernere, &c.*] Siue futura prædicentes, siue præterita differentes: tantū, ut probetis, si legi non sunt contraria quæ dicuntur: si quid tale fuerit, refutate. *q* ¶ *Ipse autem deus pacis.*] Qui omnia sustinet, etiam blasphemantes. *r* ¶ *Sanctificet uos per omnia.*] Siue gratia, siue doctrina. *s* ¶ *Vt integer spiritus uester, & anima, & corpus, &c.*] D Gratia spiritus quamuis in se semper integra sit: non tamen in nobis integra, nisi ab integris habeatur.

h ¶ *Videte ne quis malum pro malo alicui reddat.*] Omni diligentia caue, ne cui infirmiora ut ignarus, uel uicem mali reddas: quia ultro aliquem id facere non credo. Omnis enim qui iniuriam facit, male facit: & qui uicem iniuriæ reddit, iniuriam facit, & male facit: quia ut superius dictum est: omnis qui facit iniuriam, male facit. *i* ¶ *Sed semper quod bonum est sectamini in inuicem & in omnes.*] Non solum in uos Christianos, sed etiam in omnes homines. *k* ¶ *Semper gaudete.*] In conscientiæ puritate. *l* ¶ *Sine intermissione orate.* ¶ Si iugiter non potes lingua, saltem
Exo.14.d corde, sicut Moysi tacenti dicitur: Quid clamas ad me? Siue omnis actus uester talis sit, ut pro uobis semper

t ¶ *Sine querela in aduentu domini nostri Iesu Christi seruetur.*] Vsque in diem iudicij: quia non sunt tantum initia laudanda, sed finis. *u* ¶ *Fidelis est qui uocauit uos, &c.*] Qui dixit: Venite ad me omnes qui laboratis & Matt.11.d oneratí estis, & ego uos requiescere faciam. *x* ¶ *Qui etiam faciet.*] Quod promisit. *y* ¶ *Adiuro uos per dominum, ut legatur epistola hæc omnibus sanctis fratribus.*] Adiurare permittitur, non iurare. *z* ¶ *Gratia domini nostri Iesu Christi: Amen.*] Gratia cum omnibus perseueret.

Finis.

COMMENTARIA in epistolam secundam ad Thessalonicenses.

P ¶ *Aulus et Siluanus et Timotheus, ecclesiæ Thessalonicensium in deo patre nostro & domino Iesu Christo, &c.*] Qui sibi talem ecclesiam conquisiuit. *b* ¶ *Quoniam supercrescit fides ue-*

AD THESSALONICENSES EPISTOLA SECVNDA.

PAulus & Siluanûs & Timotheus ecclesiæ Thessalonicensiū in deo patre nostro & dño Iesu Christo. Gratia uobis & pax à deo patre nostro & dño Iesu Christo. Gratias agere debemus semp deo pro uobis fratres, ita ut dignū est: qûoniā supercrescit fides uestra, & abundât charitas uniuscuiusque uestrum in inuicem: ita ut & nosipsi in nobis gloriemur in ecclesijs dei prô patientia uestra & fide, & in omnibus persecutionibus uestris & tribulationib. quas sustinetis in

stra.] Ideo laus augetur. *c* ¶ *Et abundat charitas uniuscuiusque uestrum, &c.*] Intantum proficitis, ut non solum alij inferiores quique collaudent, sed etiam nosipsi uos præferamus, omnibus imitandos. *d* ¶ *Pro patientia uestra & fide, & in omnibus persecutionibus.*] Nisi futura crederetis, ista minime sufferre uelletis.

is

A a ¶ *In exemplum iuſti iudicij dei.*] Vt exemplum detis, iuſtum dei iudiciū expectandi, quem ita creditis eſſe uenturum. b ¶ *Vt digni habeamini in regno dei, pro quo & patimini.*] Hi digni ſunt regno dei, qui gloriam ei tribuerunt, ſcientes nullam paſsionem eſſe condignam. c ¶ *Si tamē iuſtum eſt apud deum retribuere tribulationem his qui uos tribulant.*] Hic, ſi tamen, confirmātis ſermo eſt, non dubitantis: quaſi dicat, ſi tamen foris poteſt iudicare iuſtitia, quod iuſtū eſt: nam ſicut indubitāter pro nomine domini patiētibus requiem, ita & incunctanter tribulationem his qui eos tribulant repromiſit. d ¶ *Et uobis qui tribulamini, requiem nobiſcū.*] Quia nobis compatimini. e ¶ *In reuelationem domini Ieſu de cœlo cum angelis uirtutis eius*] Qui ueniet uindicare. f ¶ *In flamma ignis dantis uindictam.*] Si potuit flamma, dei imperio tres pueros omnino nō tangere, quare non eadem potentia alijs ſæuior, alijs mitior eſſe credatur? Hoc contra eos propterea quod pœnam conſcientiæ ſomniārunt, quia hoc illis impoſsibile uidebatur. g ¶ *His qui non nouerunt deum, & qui non obediunt euangelio domini noſtri Ieſu Chriſti.*] Nō ſolum qui non nouerunt, ſed etiā qui non obaudiunt euangelij diſciplinis. h ¶ *Qui pœnas dabunt in interitu æternas.*] Pœnas in eo qui patitur, non poteſt dici. i ¶ *A facie domini, & à gloria uirtutis eius.*] A iuſti conſpectu, ſententiam damnationis accipiant. k ¶ *Cum uenerit glorificari in ſanctis ſuis.*] Ipſe in ſuis gloriabundus eſt membris quæ ſolis ſplendore fulgebunt. l ¶ *Et admirabilis fieri in omnibus qui crediderunt.*] Mirabuntur impij, & irriſores humilitatis, in ſubitatione ſalutis inſperatæ iuſtorum. m ¶ *Quia creditum eſt teſtimonium noſtrum, etc.*] Quia multi in die illo, noſtro teſtimonio credidiſtis. n ¶ *In quo etiam oramus ſemper pro uobis, etc.*] Vt digni inueniamini ad id quod uocati eſtis, quia priores inuitati, non erant digni. o ¶ *Et impleat omnem uoluntatem bonitatis ſuæ, & opus fidei in uirtute.*] Adiutoriæ gratiæ, & conſolatione ſcientiæ uirtutum, quæ opus ſunt fidei. p ¶ *Vt clarificetur nomen domini noſtri Ieſu Chriſti in uobis, & uos in illo.*] Et ut Chriſti nomen in ueſtris actibus clarum ſit, & uos in eius ſignis & uirtutibus glorioſi. q ¶ *Secundum gratiam dei noſtri & domini Ieſu Chriſti.*] Expetit à nobis quod poſſumus, ut quod non poſſumus largiatur.

Dan. 3

in exemplum iuſti iudicij dei, ut digni habeamini in regno dei, pro quo & patimini. Si tamen iuſtum eſt apud deum retribuere tribulationem his qui uos tribulant, & uobis qui tribulamini, requiem nobiſcū in reuelatione domini Ieſu de cœlo cum angelis uirtutis eius in flāmā ignis, dantis uindictam his qui nōn nouerunt deum, & qui non obediūt euangelio domini noſtri Ieſu Chriſti. Qui pœnas dabūt in interitu æternas à facie domini, & à gloria uirtutis eius, cū uenerit glorificari in ſanctis ſuis & admirabilis fieri in omnibus qui crediderūt: quia creditum eſt teſtimonium noſtrum ſuper uos in die illo. In quo etiam oramus ſemper pro uobis, ut dignetur uos ſua uocatione deus noſter: & impleat omnem uoluntatem bonitatis ſuæ, & opus fidei in uirtute: ut clarificetur nomen domini noſtri Ieſu Chriſti in uobis, & uos in illo ſecundum gratiam dei noſtri & domini Ieſu Chriſti.

Caput II

ROgamus autem uos fratres per aduentum domini noſtri Ieſu Chriſti & noſtræ congregationis in ipſum, ut non citò moueamini à ueſtro ſenſu, neq; terreamini, neq; per ſpiritum, neq; per ſermonem, neque per epiſtolam tanquam per nos miſſam, quaſi inſtet dies domini. Ne quis uos ſeducat ullo modo. Quoniam niſi uenerit diſceſsio primum, & reuelatus fuerit homo peccati filius perditionis, qui aduerſatur & extollitur ſupra omne quod dicitur deus, aut quod colitur: ita ut in templo dei ſedeat, oſtendens ſe tanquam ſit deus: non retinetis quod quum adhuc eſſem apud uos, hæc dicebam uobis. Et nunc quid detineat ſcitis, ut reueletur in ſuo tempore. Nam myſterium iam operatur iniquitatis: tantum, ut qui tenet nunc teneat, donec de medio fiat. Et tunc reuelabitur ille iniquus, quem dominus

Capur II

C r ¶ *ROgamus autem uos fratres per aduentum domini noſtri Ieſu Chriſti.*] Quo uobis charius nihil eſſe ſum certus. s ¶ *Et noſtræ congregationis in ipſum.*] Quādo à quatuor uentis cœli congregabuntur electi, ut ubi fuerit corpus, illic concurrant & aquilæ. t ¶ *Vt non cito moueamini à ueſtro ſenſu, neq; terreamini.*] Perfacilis eſt q de domini aduentu contra euangelicam ſententiam cōmouetur. u ¶ *Neq; per ſpiritum, neq; per ſermonem.*] Ne ſigna uos terreant quaſi per ſpiritū facta, quia & hoc ſaluator ante præmonuit: nec ſermo dialecticæ uos ſeducat. x ¶ *Neq; per epiſtolam.*] Neq; p nos. poterant enim & hoc diabolica excogitare uerſutia, ſicut in multis apocryphis apparet, quæ ad fidē perfidiæ faciendam, apoſtolorū nomine intitulantur. y ¶ *Quaſi inſtet dies domini. Ne quis uos ſeducat ullo modo.*] Dicentes: hic Chriſtus, ecce illic. z ¶ *Quoniam niſi uenerit diſceſsio primū.*] Niſi antichriſtus uenerit, non ueniet Chriſtus. Quod autem diſceſsionem hic dicit, alibi refugā appellauit. In Latinis exemplaribus utrūq; ita intelligendum eſt, quod niſi uenerit refuga ueritatis, ſiue ſui principatus deſertor, ſiue diſceſsio gentium à regno Romano, ſicut in Daniele per beſtiæ imaginem dicit. a ¶ *Et reuelatus fuerit homo peccati.*] Diabolus ſcilicet. b ¶ *Filius perditionis.*] Quia eum quaſi ſibi natum, ſeruitio poſsidebit: qui ſecundum Eſaiam conturbare dicitur gentes. c ¶ *Qui aduerſatur & extollitur, ſupra omne quod dicitur deus, aut quod colitur, etc.*] Supra omnem potentiam & æternitatem ſe iactabit, ut ſacramenta culturæ, corrigere uel augere ſe dicat: & templum Hieruſalem reficere tentabit: omneſq; legis ceremonias reſtaurare, tantum ut ueritatis Chriſti euangeliū ſoluat, quæ res Iudæis eum pro Chriſto ſuſcipere ſuadebit, in ſuo non dei nomine uenientem. d ¶ *Non retinetis, quod quum adhuc eſſem apud uos, hæc dicebam uobis: & nunc quid detineat ſcitis.*] Hoc eſt, quæ mora eſt, ut non ueniat. e ¶ *Vt reueletur in ſuo tempore, etc.*] Quod tempus nondum aduenit. f ¶ *Nam myſterium iam operatur iniquitatis: tantum, etc.*] In his qui falſis doctrinis eius, præuium faciunt iter: quos beatus Ioannes in mundum dicit exiſſe. g ¶ *Vt qui tenet nunc teneat, donec de medio fiat: & tunc reuelabitur ille iniquus, etc.*] Donec regnum quod nunc tenet, de medio

D

Dan. 7

Eſa. 23

1. Ioan. 4.

A auferatur, prius quàm antichristus reueletur. a ¶ *Quē dominus Iesus interficiet spiritu oris sui.*] Cœlesti imperio uel solo. b ¶ *Et destruet illustratione aduentus sui.*] Quia sicut fulgur ubiq; coruscabit in mundo, solutis cōmotisq; elementis per ignem. c ¶ *Eum cuius est aduentus secundum operationem satanæ in omni uirtute & signis & prodigijs, etc.*] Sicut ante prædixit: dabunt signa, ut seducant, si fieri potest etiam electos per phantasiam simulationemq; uirtutū, sicut Iannes & Mambre coram Pharaone fecerunt. d ¶ *Eo quòd ueritatē charitatis non receperunt ut salui fierent: ideo mittet illis deus operationem erroris, ut credant mendacio.*] Permittit uenire: nam si deus mittit, non est operatio satanæ. e ¶ *Vt iudicentur omnes qui nō crediderunt ueritati, sed consenserunt iniquitati.*] Nō se propter incarnationis Christi obscuritatem excusent, diuinis non credidisse uirtutibus, cū homini crediderint, diabolica arte fallente. f ¶ *Nos au-*

B *tem debemus gratias agere deo semper pro uobis fratres dilecti à deo.*] Quia charitatē recepimus ueritatis, & propter hoc nos diligit deus. g ¶ *Quod elegerit nos deus primitias in salutem in sanctificatione spiritus & in fide ueritatis.*] Videns paratos ad credendum, sicut & alibi recumbenti à uiro Macedone reuelatū est. h ¶ *In qua & uocauit nos per euangelium nostrum in acquisitionem gloriæ domini nostri Iesu Christi.*] Ad hoc uocati sumus, ut Christi gloriam acquiramus: scimus enim quoniam cum apparuerit, similes ei erimus. i ¶ *Itaq; fratres state.*] In fide ueritatis immobiles. k ¶ *Et tenete traditiones quas didicistis, siue per sermonem, siue per epistolam nostram.*] Quando sua uult teneri, non uult extranea superaddi. Apostolica autem traditio est, quæ in toto mundo prædicatur, ut baptismi sacramenta. l ¶ *Ipse autem dominus noster Iesus Christus, & deus & pater noster qui dilexit nos. Etiam si non meriti fuimus.*] Contra Arium facit, qui deo maiorem patrem putat: quia prior soleat nominari. m ¶ *Et dedit consolationem æternam, & spem bonam in gratia.*] Promissionem, siue spiritum consolatorem, qui græcè paracletus appellatur. Potest esse & spes mala in gratia. C
n ¶ *Exhortetur corda uestra & confirmet.*] Virtutibus & reuelatione. o ¶ *In omni opere & sermone bono.*] Prius opere & postea sermone.

dominus Iēsus interficiet spiritu oris sui. Et destruēt illustratione aduentus sui ēum cuius est aduentus secundum operationē satanæ in omni uirtute & signis & prodigijs mendacibus: & in omni seductione iniquitatis, his qui pereunt, eo quod uēritatis charitatem non receperunt ut salui fierent. Ideo mittet illis deus operationem erroris, ut credant mendacio, ut iudicēntur omnes qui non crediderunt ueritati, sed consēnserunt iniquitati. Nos autēm debemus gratias agere deo semper pro uobis fratres dilecti à deo quōd elegerit nos deus primitias in salutem in sanctificatione spiritus & in fide ueritatis: in quā & uocauit uos per euangeliū nostrum in acquisitionem gloriæ domini nostri Iesu Christi. Itaq; frātres state & tēnete traditiones quas didicistis, siue per sermonem, siue per epistolam nostram. Ipse autēm dominus noster Iesus Christus, & deus & pater noster qui dilexit nos, & dedit cōnsolationem æternam, & spem bonam in gratia, exhōrtetur corda uestra, & confirmet in ōmni opere & sermone bono.

Caput III

DE cęterō fratres orate pro nobis, ut sermō dei currat & clarificetur, sicut & apud uos, & út liberemur ab importunis & malis hominibus. Nō enim omniū est fides. Fidēlis autē deus est qui cōfirmabit uōs & custodiet à malo. Cōfidimus āutē de uobis fratres in domino, quoniā quæcunq; præcipimus, & facitis & facietis. Dominus aūt dirigat corda uestra in charitate dei & patientia Christi. Denūnciamus aūt uobis fratres in nomine dñi nostri Iesu Christi, ut subtrahatis uos ab omni fratre ambulante inordinate, & non secundum traditionē quam accepērūt à nobis. Ipsi enim scitis quēmadmodū oporteat imitari nos, quoniā non inquieti fuimus inter uos, neq; gratis panē mãducauimus ab aliquo, sed in labore & fatigatione, nocte ac die operātes, ne quē uestrū grauaremus. Nō quāsi nō habuerimus potestatē, sed ut nosmetipsos formām daremus uobis ad imitandū nos. Nam & quū ēssemus apud uos, hæc denunciabamus uobis, quōniā si quis non uult operari, nēc mãducet. Audiuimus enim

Capute III

DE cætero fratres orate pro nobis.*] Dat humilitatis exemplum, & occasionem charitatis, ut pro alterutro audacius exoremus. Simul notandū in quibus causis orare poscat Apostolus. q ¶ *Vt sermo dei currat & clarificetur, sicut & apud uos.*] Currat affluentia, magnificetur auditorum profectu. r ¶ *Et liberemur ab importunis & malis hominibus, non enim omnium est fides.*] Nō omnes credunt, ideo contradicunt. s ¶ *Fidelis autem deus est.*] Quia nō relinquit, nisi relinquētes se. t ¶ *Qui confirmabit uos & custodiet à malo.*] In fide per doctrinam & gratiam. u ¶ *Confidimus autem de uobis fratres in domino,* D *etc.*] Reuelādo quanta sint, quæ amoris sui causa cōtumelias patiētibus promisit. x ¶ *Denunciamus autem uobis fratres in nomine domini, etc.*] Quia in prima lenius cōmonuimus, & emendare se noluerunt. Vel hoc modo, quòd sancti se ab eis separant erubescant. Huius planè loci autoritate subtrahendum est ab omni Christiano, qui non secundum Apostoli incedit præcepta. y ¶ *Ipsi enim scitis quemadmodum oporteat imitari nos, etc.*] Qui sumus forma credentium. z ¶ *Non quasi non habuerimus potestatem.*] Quia dignus est operarius mercede sua. a ¶ *Sed ut nosmetipsos formam daremus uobis, etc.*] Ne cui occasionem auariciæ, quæ fons est inquietudinis præberemus. b ¶ *Nam & quum essemus apud uos, etc.*] Quia prǽuidebamus aliquos tales esse futuros. c ¶ *Quoniam si quis non uult operari.*] Aut sedeant quieti, aut si ueri sunt apostoli, nos sequantur: si non auariciæ, sed dei causa ambulare se dicunt. d ¶ *Nec manducet.*] Hæc sit inquietudinis non solum pœna, sed etiam emendatio.

¶ *Audiuimus*

ênim inter uos quosdam ambulare inquiete, nihil operantes, sed curiôse âgentes. His aûtē qui eiusmodi sunt, denunciamus & obsecramus in domino Iesu Christo, ut cum silêntio operantes, suū panem manducent. Vos aûtē fratres nolite deficere benefacientes. Quôd si quis non obedierit uerbo nostro, per epistolam hunc notate, & non commisceamini cum illo ut cônfundatur. Et nôlite quasi inimicum existimare, sed corripite ut fratrem. Ipse autèm deus pacis det uobis pacem sempiternam in omni loco. Dominus sit cum omnibus uobis. Salutatio mea manu Pauli, quod est signum in omni epistola, ita scribo: Gratia domini nostri Iesu Christi cum omnibus uobis, Amen.

A a ¶ *Audiuimus enim inter uos quosdam ambulare inquiete, nihil operantes.*] Reddit superioris sententiæ causas, ad quos legitime debeat pertinere: scilicet ad inquiete ambulantes, non ad quiete sedentes. b ¶ *Sed curiose agentes.*] Inquirentes quid in unaquaq; ciuitate uel prouincia geratur & domo. c ¶ *His autem qui eiusmodi sunt.*] Non ipsos post alterā correctionē desinit commonere. d ¶ *Vt cum silentio operantes, suum panem manducent.*] Non cum inquietudine alienum. e ¶ *Vos autē fratres nolite deficere benefaciētes.*] Non omnibus sed talibus dari prohibeo, ne putetis me boni operis consuetudinem amputare. f ¶ *Si quis non obedierit uerbo nostro, etc.*] Si quis tertio noluerit emendari. C g ¶ *Vt confundatur.*] Non ut penitus abscindatur. h ¶ *Et nolite quasi inimicum existimare, sed corripite ut fratrem.*] Corrigite, ut emendetur: & nolite abscindere, ut desperet. Aeger curandus est, non necandus, ne in apostasiam inquietudo uertatur. i ¶ *Ipse autem deus pacis det uobis pacem sempiternam in omni loco. Dominus sit, etc.*] His uerbis omnes epistolas subscribebat excepta Galatarum, quam ex integro manu ꝓpria perscripsit, ut post eam nec sibi, nec angelo crederet.

AD TIMOTHEVM

EPISTOLA PRIMA.

PAVLVS ạpostolus Iesu Christi secundùm imperium dei saluatoris nostri & Christi Iesu spei nostræ: Timotheō dilecto filio in fide, gratiā & misericordia & pax à deo patre & Christo Iesu domino nostro. Sicut rogâui te ut remaneres Ephesi, cum irem in Macedoniā, ut denūciares quibusdam, ne aliter docerent, neq; intenderent fabulis & genealogijs interminatis, qûæ quæstiones præstant magis quàm ædificationem dei, quæ est in fide. Finis âutem præcepti est charitas de corde puro & cônscientia bona, & fidē non ficta. A qûibus quidam aberrantes conuersi sunt in uaniloquium, uolentes esse legis doctores, non intelligētes, neq; quæ loquuntur, neq; de quibus affirmant. Scimûs aût quia bona est lex, si qûis ea legitimè utatur, scientes hôc, quia lex iusto non est posita, sed iniustis & nôn subditis, impijs & peccatoribus, sceleratis & cōtaminatis, patricidis & matricidis, homicidis, fornicarijs, masculorū concubitoribus, plagiarijs, mendacibus & periuris: & si qûid aliud sanæ doctrinæ aduersatur, quæ est secundum euangelium glôriæ beati dei, quôd creditum est mihi. Grâtias ago ei qui me confortauit in Christo Iesu

COMMENTARIA IN EPISTOLAM primam ad Timotheum.

P*Aulus apostolus Iesu Christi.*] Autoritas & nominis & officij prænotatur, propter eos quibus erat responsurus. l ¶ *Secundum imperium dei saluatoris nostri, etc.*] Non secundum meam præsumptionē, simul & patris & filij unū imperium demonstrat. B m ¶ *Timotheo dilecto filio in fide*] In fide filio, non in carne. n ¶ *Gratia & misericordia, etc.*] Gratis misericordiā consecuti, reconciliati sumus deo. o ¶ *Sicut rogaui te ut remaneres Ephesi etc.*] Quibus in actibus prędixerat intraturos lupos qui gregi non parcerent. p ¶ *Neq; intenderent fabulis.*] Quas Deuterosis appellant. Vnde in euangelio, docentes doctrinas hominum cōdemnantur. q ¶ *Et genealogijs interminatis.*] Generationibus antiquorum, in quibus sibi summam scientiam uendicant, si omnes ab initio generatiōes enumerêt. r ¶ *Quæ quæstiones præstant magis quàm ædificationē dei, quæ est in fide.*] Tam ueteres contrarietates, quàm generationum sollicitudines superfluas. s ¶ *Finis autem præcepti est charitas de corde puro.*] Charitas dei & proximi, in qua tota lex pendet & prophetæ: hæc si de corde puro sit, difficile delinquere poterimus. t ¶ *Et conscientia bona.*] Vt conscientia tua testimonium perhibeat ueritati. u ¶ *Et fide non ficta.*] Fides enim ficta est quæ solo ore promittitur, & actu negatur. x ¶ *A quibus, etc.*] Infinitæ stultitiæ est, non intellecta, de magis non intellectis uelle firmare. y ¶ *Scimus autem, etc.*] Vt à deo promulgata est, pro qualitate temporis, sicut alibi lex sancta est appellata. z ¶ *Si quis ea legitime utatur.*] Si qs sciat quibus, quare, quàm diu habenda sit data. a ¶ *Scientes hoc quia lex iusto non est posita.*] Ergo Christianis nō opus est, qui sunt iustificati per Christū: qui didicerunt etiam occasiones fugere delictorum: nam ut quid dicitur: Non occides, Exod. 20 quibus irasci nō permittitur? b ¶ *Sed iniustis & non subditis, impijs & peccatoribus, sceleratis & contaminatis, patricidis & matricidis, etc.*] Illis omnib. data est, quos abiectis criminibus nititur reuocare. c ¶ *Et si quid aliud sanæ doctrinæ aduersatur, etc.*] Sunt ergo doctrinæ non sanæ, contra quas etiam data lex est, quæ contrariæ sunt cœlestibus institutis. Quid ergo ibi quærūt, quod hic nō habēt? simul & legem euangelijs concordare demōstrat. d ¶ *Gloria beati dei.*] Per quā glorificatur deus. e ¶ *Quod creditum est mihi.*] Ne dicerent aduersarij: quis erat ille cui euangelium crederet, ait: f ¶ *Gratias ago ei qui me confortauit in Christo Iesu domino nostro, quia fidelem, etc.*] Quum essem inutilis & infirmus.

Iesu domino nostro: quia fidelē me existimauit ponens in ministerio. Qui prius blasphemus fui & persecutor, & contumeliosus, sed misericordiam dei consecutus sum: quia ignorans feci in incredulitate. Superabundauit autem gratia domini nostri cum fide & dilectione, quę est in Christo Iesu. Fidelis sermo & omni acceptione dignus: quia Christus Iesus uenit in hunc mundum peccatores saluos facere, quorum primus ego sum. Sed ideo misericordiam consecutus sum: ut in me primo ostenderet Christus Iesus omnē potentiā ad informationē eorum qui credituri sunt illi in uitam æternā. Regi autem seculorū immortali, inuisibili, soli deo honor & gloria in secula seculorū, Amē. Hoc præceptum cōmendo tibi fili Timothee secundū præcedentes in te prophetias, ut milites in illis bonam militiam, habens fidem & bonam conscientiā. Quam quidam repellentes circa fidem naufragauerunt, ex quibus est Hymenæus & Alexander, quos tradidi satanæ, ut discant non blasphemare.

Caput II

OBsecro igitur primum omnium fieri obsecrationes, orationes, postulationes, gratiarum actiones pro omnibus hominibus, pro regibus & omnibus qui in sublimitate cōstituti sunt, ut quietam & tranquillam uitam agamus in omni pietate & castitate. Hoc enim bonum & acceptum coram saluatore nostro deo, qui omnes homines uult saluos fieri, & ad agnitionem ueritatis uenire. Vnus enim deus, unus & mediator dei & hominum, homo Christus Iesus, qui dedit redemptionē semetipsum pro omnibus. Cuius testimonium temporibus suis confirmatum est: in quo positus sum ego prædicator & apostolus. Veritatem dico, non mentior, doctor gentiū in fide & ueritate. Volo ergo uiros orare

A a ¶ *Quia fidelem me existimauit ponens in ministerio.*] Iustus in primordio accusator sui est, ut statim cum cœperit, aduersarius confundatur. b ¶ *Sed misericordiam dei consecutus sum, quia ignorans feci.*] Leuius esse peccatum ignorantiæ demōstratur. c ¶ *In incredulitate.*] Quia non credens, intelligere non ualebam. d ¶ *Superabundauit autem gratia domini nostri cum fide & dilectione, etc.*] Vbi autem iniquitas abundauerat, statim ut credidi, amplius cœpi diligere Christum, qui mihi magna peccata dimisit. e ¶ *Fidelis sermo & omni acceptione dignus.*] Quem omnes credant, & omnium conscientiæ uerū esse cognoscant. f ¶ *Quia Christus Iesus uenit in hūc mundum peccatores saluos facere.*] Ergo & me saluauit inter cæteros peccatores: tūc enim merito mihi præiudicaretur, si solos iustos uocare uenisset. g ¶ *Quorum primus ego sum.*] Hic, sum, pro fui, ponitur: sicut Mat- Math. 9 thæus dicitur publicanus, quū iam Chri- B sti esset Apostolus. h ¶ *Sed ideo misericordiam consecutus sum.*] Vt Da- Psal. 51 uid ait: Docebo iniquos uias tuas, & impij ad te cōuertentur. Si mihi uiderint indulta peccata, tūc docebo neminem desperare debere. i ¶ *Vt in me primo ostenderet Christus Iesus omnem patientiam.*] Qui etiam persecutoribus conuersis, non solum indulget, sed etiam confert apostolatus honorem. k ¶ *Ad informationem eorū qui credituri sunt illi in uitam æternam.*] Ad exemplum, ut ne desperent. l ¶ *Regi autem seculorum immortali, inuisibili, soli deo honor & gloria in secula seculorum, Amen.*] Qui mihi ueniam tribuit non merenti. Rex enim parui temporis & mortalis, ac uisibilis, & capax consortis, honorē & gloriam temporalem habere potest, non tamen sempiterna. m ¶ *Hoc præceptum cōmendo tibi fili mi Timothee.*] Hucusq; de statu suo, quomodo aduersarijs responderet: hinc dat autoritatem ordinandi, docendi, quæq; præcepta sunt cōmendat. n ¶ *Secundū præcedentes in te prophetias.*] Secundum quod etiam ante hoc officiū habebas gratiam prophetandi. o ¶ *Vt milites in illis bonam militiam.*] Bona militia est, in qua contra diabolum & uitia militatur. p ¶ *Habens fidem.*] Pro armis, fidem in Christo perfectam. q ¶ *Et bonam conscientiam.*] Implendo quod doces. r ¶ *Quam quidam repellentes circa fidem naufragauerunt.*] Male uiuendo, ipsam quoq; fidem perdiderunt, quam habere uidebātur: siue etiam iam uitia defendentes. s ¶ *Ex quibus est Hymenæus & Alexander.*] Qui amore C uitiorum, ad hæresim transierunt. t ¶ *Quos tradidi satanæ, ut discant.*] In interitum carnis, ut ex præsenti correptione discant futurum iudicium non negare, ad emendandum traditi, non ad perdendum.

Caput II

OBsecro igitur primum omnium fieri obsecrationes.] Obsecratio, impēsior est oratio. x ¶ *Orationes, postulationes, gratiarum actiones.*] Pro eo quod nos dignos fecit: etiam pro his qui nos persequuntur & tribulant. y ¶ *Pro omnibus hominibus, pro regibus & omnibus qui in sublimitate cōstituti sunt*] Vt cognoscāt deum: siue ut subiectas habeant gentes. Illorum enim pace, tranquillitas nostra consistit: sed & si nobis Christianis sit persecutionis turbatio, omnis inquietudo cessabit. z ¶ *Vt quietam & tranquillam uitam agamus in omni pietate & castitate*] Ad hoc nos uult esse quietos, ut pietate & castitate, non dissen- D sione atq; luxuria, trāquillitas nostra proficiat. a ¶ *Hoc enim bonum est & acceptū.*] Vt quieti in sanctis operibus seruiamus. b ¶ *Qui oēs homines uult saluos fieri.*] Hic probatur nemini oportere ad credendū uim inferre, nec tollere arbitrij libertatem. Sed & illud hoc loco soluit de induratione Pharaonis, & cæteræ huiusmodi obiectionis quæstiones. c ¶ *Et ad agnitionem ueritatis uenire.*] Si ipsi tamen uocanti deo consentire noluerint. d ¶ *Vnus enim deus, etc.*] Vnus enim deus pater & filius & spiritus sanctus: id est, una in tribus personis natura est deitatis. e ¶ *Homo Christus Iesus.*] Sicut unus deus, ita unus est mediator inter deum & homines uniuersos: hoc est, nullus alius talis, nec Moyses, nec aliquis propheta: quia hic & homo erat & deus. Sed quia de traditione erat dicturus, ideo hominem solummodo nominauit. f ¶ *Qui dedit redemptionem semetipsum pro omnibus.*] Ille se pro omnibus dedit, si omnes redimi uellent. g ¶ *Cuius testimonium temporibus suis confirmatum est, etc.*] In testimonium generi humano, sanctæ uitæ dedit exemplum, quia & prophetæ suis testimonium fuere temporibus: nouissime autem misit filium suum ad colonos. h ¶ *In quo positus sum ego prædicator & apostolus.*] In Christi testimonio, siue Christo. i ¶ *Veritatem dico, non mentior, doctor gentium in fide & ueritate. Volo ergo uiros orare in omni loco, leuantes etc.*] Magister gentium

orare in omni loco, leuántes puras manus sine ira & disceptatione. Similiter & mulières in hábitu ornato, cum uerécundia & sobrietate ornantes se, & nón in tortis crinibus, aut aúro, aut margaritis, uel uéste preciosa, sed qd decét mulieres, promittentes pietatem per opera bona. Múlier in silentio discat cum omni subiectione. Dócere auté mulieri non permitto, néq; dominari in uirum, sed esse in silentio. Adam énim primus formatus est, deinde Eua. Et Adam non est seductus: Mulier autem seducta in præuáricatione fuit. Saluabitur autem per filiorum generationem, si pérmanserint in fide & dilectióne & sanctificátione cum sobrietate. Cap. III

Fidelis sermó. Si quis episcopatú desiderat, bonum ópus desiderat. Oportet énim episcopum irreprehésibilem esse, uniús uxoris uirum, sobriúm, ornátum, prudentem, pudicum, hospitálem, doctorém, nó uinoléntú, non percussorém, sed módestú: nón litigiosum, non cupidum, sed suæ domui bene præpositú, filios habenté subditos cum omni castitate. Si quis auté dómui suæ bene præesse nescit, quomodo ecclesiæ dei diligentiam habebit? Nón neophytum, ne in superbiã elatus, in iudicium incidat diaboli. Oportét autem & illum testimonium habere bonum ab his qui foris sunt, ut nón in opprobrium incidat, & in laqueum diaboli. Diacónes

A lium dat legem orandi, ut autoritate saluatoris, neq; in monte, neq; in Hierosolymis aliquis orandi eligat locum, sed in spiritu, qui ubiq; nobiscũ esse intelligitur. Sané de hoc loco, & hac causa à Iudæis mota fuit quæstio, qui in templo solummodo in Hierosolymis orare cupiebant. a ¶ *Leuantes puras manus, etc.*] A cæde & sanguine, omniq; opere malo. Testimonium enim innocentiæ, est manuũ eleuatio. Non solum autem manus ab opere, sed etiam mentem ab ira & disceptationis cogitatu, qui sibi dimitti petit, debet habere mundas. Nemo aliquid impetrare potest alia cogitando. b ¶ *Similiter & mulieres.*] Omnia quæ dixi de uiris. c ¶ *In habitu ornato.*] Honesto & cõuenienti naturæ. d ¶ *Cum uerecundia & sobrietate ornãtes se.*] Hęc sunt ornamenta fœminæ Christianæ. e ¶ *Et nõ in tortis crinib.*] Non debent occasionem dare cõcupiscentiæ. f ¶ *Aut auro, aut margaritis.*] Quæ terræ
B sunt partes, cuius est homo dominus institutus. g ¶ *Vel ueste preciosa.*] Quæ præ nimia subtilitate, nec frigus arceat: & de cuius precio plurimi uestiri eiusdem naturæ homines potuissent. h ¶ *Sed quod decet mulieres, promittentes castit. etc.*] Ista ergo non sunt promittentiũ sed negantium castitatem. i ¶ *Mulier in silentio discat cum omni subiectione.*] Discat quidem, sed cum omni humilitate & charitate. k ¶ *Docere autẽ mulieri non permitto.*] Publicé non permittit, nam filium aut fratrem debet docere priuatim. l ¶ *Neq; dominari in uirum, sed esse in silentio.*] Ne magisterium sibi usurpando superbiat, sed taceat in ecclesia. m ¶ *Adam enim primus formatus est, deinde Eua.*] Reddit causam, quare eas uelit esse subiectas: scilicet quia & posteriores in factura sunt, & priores in culpa. n ¶ *In præuaricatione fuit. Saluabitur autem per filiorum generationem.*] In præuaricatione fuit mãdati. Sed non ideo desperet mulier, quia per baptismũ quod est filiorum generatio, ipsa saluabitur, non Eua, sed credens mulier, quia Eua ad exemplum adducta est creationis, non de ipsius salute propriè tractabatur. Cæterum quomodo iustitia iusti super ipsum erit, & quomodo Noe, Iob, & Daniel filios suos liberabunt: sic per filios Eua saluabit. o ¶ *Si permanserint.*] Sicut superius de plurali numero mulierũ, ad singularẽ dicẽs, mulier in silẽtio discat: ita & hic rediit ad pluralẽ. p ¶ *In fide & dilectione.*] Christi, & dilectione proximorum. q ¶ *Et sanctificatione, etc.*] Notandũ q sola fides ad salutẽ ei qui post baptismũ superuixerit, non sufficiat, nisi sanctitatem mentis & corporis habeat, quæ sine sobrietate difficile custoditur. Cap. III

F *idelis sermo: si quis episcopatum desiderat.*] Primum laicos instituit, de quibus optimi quiq; in sacerdotium eliguntur, & sic dicit quales debeant ordinari. s ¶ *Bonum opus desiderat.*] Ad boni operis desiderium eum prouocat, non ad honorem. t ¶ *Oportet enim episcopum irreprehensibilẽ esse.*] Aut ecclesię princeps non erit, quam ideo Apostolus sine macula alibi definiuit. u ¶ *Vnius uxoris uirũ.*] Viris nec hoc licet, quòd uelati incedant: multo magis illa quæ etiam laico prohibenẽ. x ¶ *Sobriũ.*] Et mente & corpore. y ¶ *Ornatũ, prudentem, pudicum.*] His omnibus spiritualib. ornamentis. z ¶ *Hospitalem.*] Ad humanitatis opus, cuncta plebs rectoris forma prouocetur. a ¶ *Doctorem.*] Tam uerbo quam exemplo. Si enim omniũ uota scire uoluerit uel deberet, quomodo omnes ualeant respondere: quanto magis sacerdos legem exquiret, quia angelus dei omnipotentis est? b ¶ *Nõ uinolentum.*] Vt fiducialiter possit corripere ebriosos. c ¶ *Non percussorem.*] Siue ne sit petulans ad cædendum: siue ne malo exemplo conscientias feriat infirmorum. d ¶ *Sed modestum.*] Qui omnia faciat cũ mensura. e ¶ *Non litigiosum, non cupidum.*] Seruum dei non oportet litigare. Lites autem & iurgia maximé ex cupiditatibus oriuntur. f ¶ *Si quis autem domui suæ bene præesse nescit, quomodo ecclesiæ dei diligentiam habebit?*] Ipse in sequentibus exposuit, si filios in castitate & humilitate nutriuit, hinc eius diligentia comprobatur: si enim filios suos erudire nesciuit, quomodo tantos dei filios gubernabit, quorum mores secundum numerum sunt diuersi? uel qua fiducia, qui indisciplinatos habet filios, audebit exigere disciplinam? g ¶ *Non neophytũ, ne in superbiam elatus, in iudicium incidat, etc.*] Ne nuper renatus, cito possit per ignorantiam exaltari, & putet se non tam ministerium humilitatis, quàm administrationem secularis potestatis adeptum, & condemnationẽ superbiæ mereatur: sicut diabolus qui per iactantiam iudicatus atq; deiectus est. h ¶ *Oportet autem & illum testimonium habere bonum ab his qui foris sunt.*] Vt sine offensione Iudæis, infidelibus atque Græcis, præsit ecclesiæ dei. Omnes enim naturaliter nouerunt culpare uitia, & laudare uirtutes. i ¶ *Vt non in opprobrium incidat, & in laqueum diaboli.*] Vt non uituperetur ministerium nostrum, & per illum diabolus multos in laqueum teneat, qui poterant fieri Christiani. k ¶ *Diacones similiter.*] Irreprehensibiles, ut episcopi eligantur. Quæritur quur de presbyteris nullam fecerit mentionem: sed eos in episcoporum nomine comprehenderit, quia secundus, immo pené unus est gradus: sicut ad Philippenses episcopis ac diaconis scribit, cum una ciuitas plures episcopos habere non possit: & in Actibus apostolorum presbyteros ecclesiæ

ituras

nes similiter pudicos, non bilingues, nõ multo uino deditos, non turpe lucrum sectantes, habentes mysterium fidei in conscientia pura. Et hi autẽ probentur primum, & sic ministrent nullũ crimen habentes. Mulieres similiter pudicas, non detrahentes, sobrias, fideles in omnibus. Diacones sint unius uxoris uiri, qui filijs suis bene præsint & suis domibus. Qui enim bene ministrauerint, gradum bonum sibi acquirent, & multam fiduciam in fide, quæ est in Christo Iesu. Hæc tibi scribo fili Timothee, sperans me uenire ad te cito. Si autem tardauero, ut scias quomodo oporteat te in domo dei conuersari, quæ est ecclesia dei uiui, columna & firmamentum ueritatis. Et manifeste magnũ est pietatis sacramentũ, quod manifestatum est in carne, & iustificatum est in spiritu, apparuit angelis, prædicatum est gentibus, creditum est in mundo, assumptum est in gloria.

Caput IIII

SPiritus autẽ manifeste dicit, quia in nouissimis temporibus discedent quidam à fide attendentes spiritibus erroris & doctrinis dæmoniorum in hypocrisi, loquentium mendacium, & cauteriatam habẽtium suam conscientiam, prohibentium nubere, abstinere à cibis, quos deus creauit ad percipiendum cum gratiarũ actione fidelibus, & his qui cognouerunt ueritatẽ: Quia omnis creatura dei bona est, & nihil reijciendum quod cum gratiarum actione percipitur. Sanctificatur enim per uerbum dei & orationem. Hæc præponens fratribus, bonus eris minister Christi Iesu, enutritus uerbis fidei & bonæ doctrinæ, quam assecutus es. Ineptas autem & aniles fabulas deuita. Exerce autẽ teipsum ad pietatem: Nam corporalis exercitatio ad modicũ utilis est.

Pietas

A iturus Hierosolymas cõgregans ait: Inter cætera uidete gregem, in quo uos spiritus sanctus episcopos ordinauit. a ¶ *Pudicos.*] Continentes scilicet. b ¶ *Non bilingues.*] Susurro & bilinguis multos turbat pacẽ habentes. c ¶ *Non multo uino deditos.*] Concessit necessitati parũ, qui uoluptati amplius denegauit. d ¶ *Non turpe lucrũ sectantes.*] Turpe lucrũ est de cœlestibus mysterijs terrena sectari. e ¶ *Habentes mysterium fidei in conscientia pura.*] Mysterium est, quod passio Christi redemptio est salutis humanæ: si ergo intelligit pure, non confundit de humilitate Christi. Siue si propter hoc solum prædicat mysteriũ fidei, propter quod debet prædicari: non ultra debitum mysterium quæstũ esse existimet pietatem. f ¶ *Et hi autem probentur primum & sic ministrẽt nullum crimen habentes.*] Non solum episcopi, sed & isti ante ordinationẽ probari debẽt. g ¶ *Mulieres similiter pudicas.*] Similiter eas ut
B diacones eligi iubet. Vnde intelligit quod de his dicat, quas adhuc hodie in oriente diaconissas appellãt. h ¶ *Non detrahentes.*] Quod illis uitiũ præcipuè dominatur. i ¶ *Sobrias, fideles in omnibus.*] In nullo dubitantes. k ¶ *Diacones sint unius uxoris uiri, qui filijs suis bene præsint & suis domibus.*] Nõ ut si non habuerint, ducãt, sed ne duas habeant: Si enim digniorẽ facit uxor, cur non magis & digami & trigami ordinantur? l ¶ *Qui enim bene ministrauerint.*] Ostendit non ministerium tantum, sed qualitatem ministerij præmium promereri. m ¶ *Gradum bonum sibi acquirent.*] Bonũ, hic pro gradu maiori posuit, sunt enim minores. n ¶ *Et multam fiduciam in fide, quæ est in Christo Iesu.*] Apud dominum petendi, & apud homines docendi, uel etiam arguendi. o ¶ *Hæc tibi scribo fili Timothee, sperans me uenire ad te cito.*] Vt autoritatem habeas pro me omnia ordinandi, huius epistolæ sententia confirmatus. p ¶ *Columna & firmamentum ueritatis.*] In qua nunc sola ueritas stat firmata, quæ ante in lege erat posita uel naturæ, quæ sola sustinet ædificiũ. q ¶ *Et manifeste magnum est pietatis sacramentum.*] Quod scire te cupio sacramentum incarnationis Christi, per quam generi humano pietas collata est. r ¶ *Quod manifestatum est in carne.*] Quod nunc in carne eius declaratum est. s ¶ *Et iustificatum est in spiritu.*] Demonstratum est. t ¶ *Apparuit angelis.*] Quando dicebant: Gloria in excelsis deo, quando illi in eremo ministrabant. u ¶ *Prædicatum est gentibus.*] In gentibus, omne C
genus hominum comprehendit. x ¶ *Creditum est in mundo, assumptum est in gloria.*] Videntibus apostolis, ascendit in cœlum.

Caput IIII

y ¶ *SPiritus autem manifeste dicit, quia in nouissimis temporibus discedent quidam à fide.*] Prophetalem inducit affectum, quod antiqui dicebant: Hæc dicit spiritus sanctus. z ¶ *Attendentes spiritibus erroris & doctrinis dæmoniorum.*] Omnis hæretica doctrina, dæmonum arte composita est. a ¶ *In hypocrisi, loquentium mendacium, & cauteriatam habẽtium suam conscientiã.*] In hypocrisi loquũtur: qui cum non cõtineant, tam casti uolunt uideri, ut etiam nuptias damnent, tam abstinẽtes, ut creatura dei parce utẽtes iudicẽt, cum ipsi comessationibus uacent. Hic uerò ita castitatem & abstinentiam prædicat, ut nec naturam, nec creaturas dãnet. Ad D
illud fortiores hortatur, istud cõcedit infirmis. Illi autem hoc non amore castitatis & abstinentiæ, sed ad obumbrandum eius iustitiã faciebant, sanctiores uideri uolentes: quàm illi qui amore castitatis etiã nuptias concedebant: scilicet ne fornicationis crimen incurrerent. Omnis enĩ qui nuptias damnat, non amator, sed inimicus est castitatis: dum & continentibus laudem tollit: & incontinentibus sublato nuptiarum remedio, fornicationis facit inire discrimen. b ¶ *Prohibentium nubere, abstinere à cibis, quos deus creauit ad percipiendum cum gratiarum actione fidelibus, etc.*] Si ad proprietatẽ sermonis attendas, monstruosa nescio quæ prædicatio prædicatẽ: quæ tam nubere quàm abstinere prohibeat, dicentium hæc omnia quæ sequuntur. c ¶ *Hæc præponens fratribus, bonus eris minister Christi Iesu.*] Libram in omnibus tenens, & omnia rationabiliter & moderate dispensans. d ¶ *Enutritus uerbis fidei & bonæ doctrinæ quam assecutus es.*] Quia sacris legis literis ab infantia eruditus fuerat. Verba propriæ fidei, sunt traditio symboli. Bona uerò doctrina, qua uita instituitur Christiana. e ¶ *Ineptas autem & aniles fabulas deuita.*] Fidei uel religioni non aptas. f ¶ *Exerce teipsum ad pietatem.*] Pietas est etiam cum tua tribulatione alijs subuenire, sicut Sareptana uidua fecit. g ¶ *Nam corporalis exercitatio ad modicum utilis est.*] Sanctarum balnearum, uenationum, & huiusmodi quæ ad breue tempus in car-

nali

Pietas autem ad omnia utilis est, promissionem habens uitæ, quæ nunc est & futuræ. Fidelis sermo & omni acceptione dignus. In hoc enim laboramus & maledicimur, quia speramus in deum uiuũ, qui est saluator omnium hominum, maxime fidelium. Præcipe hæc & doce. Nemo adolescentiã tuam contemnat, sed exemplum esto fidelium in uerbo, in conuersatione, in charitate, in fide, in castitate. Dum uenio attende lectioni, exhortationi, & doctrinæ. Noli negligere gratiam, quæ est in te, quæ data est tibi per prophetiam cum impositione manuum presbyterij. Hæc meditare, in his esto, ut profectus tuus manifestus sit omnibus. Attende enim tibi & doctrinæ, insta in illis. Hoc enim faciens, & teipsum saluum facies, & eos qui te audiunt.

Caput V

SEniorem ne increpaueris, sed obsecra ut patrem. Iuuenes ut fratres, anus ut matres, iuuenculas ut sorores in omni castitate. Viduas honora, quæ uere uiduæ sunt. Si quæ autem uidua filios aut nepotes habet, discat primum domũ suam regere, & mutuam uicem reddere parentibus. Hoc enim acceptum est coram deo. Quæ autẽ uere uidua est & desolata, speret in deum, & instet obsecrationibus & orationibus nocte ac die. Nam quæ in delicijs est uiuens, mortua est. Et hoc præcipe, ut irreprehensibiles sint. Si quis autem suorum & maxime domesticorum curam non habet, fidem negauit, & est infideli deterior. Vidua eligatur non minus sexaginta annorum, quæ fuerit unius uiri uxor, in operibus bonis testimonium habens, si filios educauit, si hospitio recepit, si sanctorum pedes lauit, si tribulationem patientibus subministrauit, si omne opus bonum subsecuta est

A nali proficiunt sanitate. a ¶ *Pietas autem ad omnia utilis est, etc.*] Et ad præsens tempus, & in futurũ: nam & ipsa uidua & in præsenti casta est, & merces eius manet in ea. b ¶ *Fidelis sermo, etc.*] Verus sermo apud omnium conscientiam, & cui nemo resistit. c ¶ *In hoc enim laboramus.*] Cum certum sit apud homines, nihil nos dignũ odio perpetrasse: quid aliud sequitur, quàm quod propter uitam dissimilẽ blasphemamur? d ¶ *Qui est saluator omnium hominum, maximè fidelium.*] Omnium in præsenti, fidelium in futuro. Siue quia omnes de periculis liberat, & maximè fideles. e ¶ *Præcipe hæc & doce.*] Præcipe ut fiãt, doce quomodo fiãt: uel quali præmio remuneranda sint. f ¶ *Nemo adolescentiã tuã contemnat.*] Sic age ut admirationi sis, priusq̃ contemptui habearis. Hoc enim illi præcipit, quod in illius potestate constabat. g ¶ *Sed exemplum esto fidelium.*] Paruum est infidelium esse for-

B mam: apud quos qui grauiora crimina nõ habet, magnus habetur: Hoc multum est, ut talem se exhibeat, per quem etiam sancti proficiant. h ¶ *In uerbo, in conuersatione.*] Nihil aliud magis loquaris q̃ domini uerbum. Notandũ quia fidelibus etiam uerbi præbere cupit exemplum. i ¶ *In charitate.*] Vt exemplum illis dilectionis ostendat. k ¶ *In fide.*] Catholica, uel perfecta. l ¶ *In castitate.*] Mẽtis & corporis, cuius insignia etiam grauitate habitus præferuntur. m ¶ *Dum uenio attende lectioni, exhortationi & doctrinæ.*] Fac, lege, exhortare ut fiant: doce quomodo intelligant obscura, ut possint fieri quæ leguntur. n ¶ *Noli negligere gratiam, quæ est in te.*] Ne-

Matth. 25 gligit gratiam, qui acceptum talentum non exercet. o ¶ *Quæ data est tibi per prophetiã, etc.*] Prophetiæ gratiam habebat cum ordinatione episcopatus. p ¶ *Hæc meditare.*] Omnis enim profectus ex meditatione descendit. q ¶ *In his esto.*] Non enim omnis qui in his est, meditatur. r ¶ *Vt profectus tuus manifestus sit omnibus.*] Tunc manifestus erit, si in meditatione sis semper: & cum manifestus fueris, poterunt exemplo tuo ad meliora proficere. s ¶ *Attende enim tibi & doctrinæ, insta in illis, etc.*] Primo tibi, deinde doctrinæ, ut ubiq; & actu salues illos & doctrina pariter & exemplo.

Cap. V

S ¶ *Eniorem ne increpaueris, sed obsecra, etc.*] Ne indignè ferens se à iuniore correptum exasperetur, & non proficiat: sed obsecra: ut suo quasi pater exemplo instituat iuniores. u ¶ *Iuuenes ut fratres.*] Quia hac uia C liberius cõmonentur, similiter & sorores. x ¶ *Anus ut matres.*] Cum omni reuerentia. y ¶ *Iuuenculas ut sorores in omni castitate.*] Et mentis & corporis. z ¶ *Viduas honora.*] Necessaria præbendo, uel solatio confouendo. a ¶ *Quæ uerè uiduæ sunt.*] Illas ueras uiduas esse definiuit, quæ uniuersis curis exutæ sunt, & ab omnibus desolatæ. b ¶ *Si quæ autem uidua filios aut nepotes habet, discat primum domum suam regere etc.*] Tam diu regit domũ, quàmdiu docet filios paruulos aut nepotes, ut quod à parentibus pietatis accepit, filijs reddat: ita tamẽ ut non hac excusatione, auaritiæ studeat, sed sufficientiam tantum sibi reseruet: & ne liberis eius ipsa occasionem det seculo seruiendi. c ¶ *Quæ autem uerè uidua est & desolata, speret in deum, & instet obsecrationibus & orationibus nocte ac die.*] Qualis erat Anna filia Phanuel, tales præcipit honorari. Luc. 2. 6

d ¶ *Nam quæ in delicijs est uiuens, mortua est.*] D Quicquid modũ naturæ excedit, delicijs deputatur. Hic maximè nostri tẽporis uiduas tangit: quæ cum hominem suæ naturæ, qualicunq; panno non uestiant, parietes preciosis marmorum crustis exornãt. e ¶ *Et hoc præcipe, ut irreprehensibiles sint.*] Notandum irreprehensibiles eas tam posse quàm esse debere. f ¶ *Si quis autem suorum & maximè domesticorum curam non habet, fidem negauit, & est infideli deterior.*] Si quis uiduas abijcit aut pupillos, uel maximè parentes & pauperes, deterior est infideli, quia & illi habent naturaliter circa proximos pietatem. Siue si qua uidua filios orphanos negligat, huius sententiæ crimen incurrit. Simul notandum quosdam fideles nomine, qui infidelib. conuersatione peiores sunt. g ¶ *Vidua eligatur non minus sexaginta annorum, quæ fuerit unius uiri uxor.*] Tales uoluit eligi diaconissas, quæ omnibus essent exemplum uiuendi. h ¶ *In operibus bonis.*] Si ex tempore uiduitatis suæ ista omnia custodiuit. i ¶ *Testimonium habens.*] Sicut Tabitha. k ¶ *Si filios educauit.*] Subauditur, deo. l ¶ *Si hospitio recepit: si sanctorum pedes lauit, etc.*] Si non solum humilitatis habet insignia: cui non sufficit hospitio suscipere, sed etiam manu propria lauare hospitum pedes. m ¶ *Si tribulationem patientibus subministrauit, etc.*] Hoc est, in carcere positis, uel ægrotis. n ¶ *Si omne opus bonum subsecuta est, etc.*] Breuiter uniuersa conclusit.

Hier. io. 9

est. Adolescēntiores autem uiduas deuita. Cūm enim luxuriatæ fuerint in Christo nubere uolunt, hābentes damnationem, quia primā fidem irritam fecerunt. Simul āutem & ociose discunt circumire domos, non solūm ociose, sed & uerbose & curiose loquentes quæ non oportet. Vōlo autem iuniores nubere, filios procreare, matrēsfamiliās esse, nullām occasionem dare aduersario maledicti gratia. Iam ēnim quædam conuersæ sunt retro post satanam. Si quis fidelis habet uiduas, subministret illis, ut non grauetur ecclesia, ūt his quæ uere uiduę sunt, sufficiat. Qūi bene præsunt presbyteri, duplici hōnore dīgni habeantur: maximē qūi laborant in uerbo & doctrina. Dicit ēnim scriptura: Non infrenabis os boui trituranti, & dignus est operarius mercede sua. Aduērsus presbyterum accusationē noli recipere, nisi sub duobus aut tribus testibus. Pēccantes coram omnibus argue, ūt cæteri timorem habeant. Testōr coram deo & Christo Iesu & electis angelis eius, ut hæc custodias sine præiudicio, nihil faciēns in alteram partem declinando. Mānus cito nemini imposueris, nēq; cōmunicaueris peccatis alienis. Teipsūm castūm custodi. Noli ādhuc aquam bibere, sed modico uino propter stomachum tuum, & frequentes tuas infirmitates. Quōrundam hominum peccata manifesta sunt præcedentia ad iudicium, quōrundam autem & subsequuntur. Similitēr & facta bona manifesta sunt: & quæ aliter se habent, abscondi non possunt.

Caput VI

QVicunq; sunt sub iugo serui dominos suos omni honore dignos arbitrentur, nē nomen domini & doctrina blasphemetur. Qui autēm fideles habent dominos, non contemnant, quia fratres sunt, sed māgis seruiant, quia fideles sunt & dilecti, quia beneficij participes sunt. Hæc dōce & exhortare. Si quis aliter docet, & non acquiescit sanis sermonibus domini nostri Iesu Christi, & ei quæ secundum pietatem est doctrinæ: superbus

A a ¶ *Adolescentiores autem uiduas deuita.*] Deuita alijs ministerio diaconatus præponere, ne malum pro bono detur exemplum. b ¶ *Cum enim luxuriatæ fuerint in Christo nubere uolunt.*] Cum sub eo tempore religionis, abundantiam habuerint, quæ sæpe solet generare luxuriam. c ¶ *Habētes damnationem, quia primā fidem irritam fecerunt.*] Quæ se uiduas ꝑmiserant permansuras. Hæc regula non solū in uiduis, sed tn̄ uirginibus continentibus, quæ primam fidem irritā fecerūt, intelligēda est. d ¶ *Simul autem & ociose discunt circumire domos.*] Diuino minime timore detētæ, nec mariti potestati subiectæ, nullaq; cura domesticæ occupationis astrictæ. e ¶ *Non solum ociose, sed & uerbose & curiose loquentes quæ non oportet.*] Dum uoluntatis suæ cupiunt præbere exemplum. f ¶ *Volo autem etc.*] Volo, quia necesse est ut tales ante hoc faciant ꝙ illud promittant: inde si transgressæ fuerint, damnationē acquirunt. B g ¶ *Matresfamiliâs.*] Matresfamilias dici possunt etiā quæ duos habent uel tres seruos: hoc dicit ne ex hoc nomine auaricia defendatur. h ¶ *Nullam occasionem dare aduersario maledicti gratia.*] Si incontinentes sunt, uel ne per illas religio blasphemetur. i ¶ *Iam enim quædam conuersæ sunt, etc.*] Reddit causas quare eas nubere uelle prædixerit, ne eum putaremus optare, quia quædam promissum propositum deo non reddentes fuerant fornicatæ. k ¶ *Si quis fideles habeat uiduas, etc.*] In domo propria ut parentibus. l ¶ *Vt his quæ uerè uiduæ sunt, etc.*] Quæ sunt omnium auxilio desolatæ. m ¶ *Qui bene præsunt presbyteri.*] Qui implent officium suum. n ¶ *Duplici honore digni habeantur.*] Et officij & doctrinæ. o ¶ *Maximè qui laborant in uerbo & doctrina.*] Non dixit omnium qui habent uerbū, sed qui laborant in uerbo. Cæterum omnes habentes præcipit ordinare. p ¶ *Dicit enim scriptura, etc.*] Vult illis præstare carnalia à quibus alij spiritualia consequuntur, quia occupati in doctrina, necessaria sibi prouidere nō possunt. q ¶ *Aduersus presbyterum accusationem noli recipere.*] Iniustum est etiam aduersus laicum accusationē recipere, cum hoc nec seculares faciant, quanto magis aduersus domini sacerdotem? r ¶ *Peccantes coram omnibus argue.*] Si de illis fuerit comprobatum. C s ¶ *Vt cæteri timorem habeant.*] Videntes te nemini pepercisse. t ¶ *Testor coram deo & Christo Iesu & electis angelis eius, etc.*] Obtestatur illum diuina & cœlesti testificatione, ut nulla illi res præiudicet ad ista seruāda, nec electi angeli, qui sacris assistūt altaribus. u ¶ *Nihil faciens in alteram partem declinando.*] Neque in dexteram neq; in sinistram. x ¶ *Manus cito nemini imposueris.*] Nisi talē inueneris qualem dixi. y ¶ *Neq; cōmunicaueris peccatis alienis.*] Cōmunicare cū dicit peccatis qui non probatus fuerit ordinatus. z ¶ *Teipsum castū custodi.*] Non alios custodire præcipit, ut possit audenter arguere delinquētes. a ¶ *Noli adhuc aquam bibere, etc.*] Ne putaret etiā abstinentiæ se formā infirmis dare debere: maximè cum audierit à magistro dicēte, omnibus bonum esse non bibere uinū. Dat ergo ei consilium, ut plus D doctrinæ causam ꝙ abstinentiæ curet: & simul ostendit quas infirmitates creaturarum medicina possit sanare. b ¶ *Quorundam hominum, etc.*] Detecti excōmunicantur: siue plagis præsentib. damnantur. c ¶ *Quorundam autem & subsequuntur.*] In futuro iudicio: siue hic diu latere non possunt: non ergo debent facile ordinari. d ¶ *Similiter & facta bona manifesta sunt, etc.*] Nō enim potest abscōdi ciuitas supra Math. 5. b montem posita, sed etiā quæ ad tēpus latent, non possunt diutius occultari. Cap. VI

Q*Vicunq; sunt sub iugo serui dominos suos omni honore dignos arbitrentur.*] Non solum bonos, sed etiam infideles. f ¶ *Ne nomē domini & doctrina blasphemetur.*] Ne uideantur per religionem in deterius profecisse. g ¶ *Qui autem fideles habent dominos, etc.*] Ne sibi æqualem cōtemnant. h ¶ *Sed magis seruiant, etc.*] Si seruiebant infidelibus timore odioso: quanto magis debent seruire fidelibus, quorum charitatis participes esse merentur. i ¶ *Hæc doce & exhortare.*] Doce ita debere fieri, exhortare præmiū ostendere deum. k ¶ *Si quis aliter docet, & non acquiescit sanis sermonibus domini nostri Iesu Christi, & ei quæ secundum, etc.*] Noui testamenti: ueteris enim seuera doctrina

perbus ēst, nihil sciens, sed languēns circa quæstiones & pugnâs uerborum, ex quibus oriuntur inuidiæ, contentiones, blasphemiæ, suspiciônes malæ, cōflictâtiones hominum mēte corruptorū, & qui à ueritate priuati sunt, existimântium quæstum esse pietatem. Est aûtem quæstus magnus pietas cum sufficientia. Nihil ènim intulimus in hunc mundum, haud dubium quia nec auferre quid possumus. Habêntes autem alimenta & quibus tegamur, his cōtenti simus. Nâm qui uolunt diuites fieri, incidūnt in tentationem & in laqueum diaboli, & desidēria multa & inutilia & nociua, qūæ mergūt homines in interitum & perditionem. Râdix enim omnium malorum est cupiditas, quâm quidam appetentes errauerunt à fide, & inseruérunt se doloribus multis. Tu âutem ò homo dei hæc fugē. Sectâre uerò iustitiam, pietatem, fidem, chāritatem, patiēntiam, mansuetudinem. Certa bônum certamen fidei, apprēhende uitâm æternam, in quam uocatus es, & cônfessus es bonam confessionem côram multis testibus. Præcipiô tibi coram deo, qui uiuificât omnia: & Christô Iesu qui testimonium reddidit sub Pontio Pilato bonam confessionem, ut serues mandatum sine mâcula irreprehensibile usque in aduentum domini nostri Iesu Christi, quêm suis temporibus ostendet beatus & solus potens, rex regum, & dominus dominantium, qūi solus habet immortalitatem, & lûcem habitat inaccessibilem, quêm nullus hominum uidit, sed nec uidere potest, cui est honor & imperium

A ctrina est. *a* ¶ *Superbus est nihil sciens.*] Super alios se extollens, cum non sit desursum ueniens, quam prædicat sapientiã. *b* ¶ *Sed languens circa quæstiones.*] Nec enim recusando penitus fidem, moritur, nec aduersitatis scientia conualescit, sed diuersis occasionibus languet. *c* ¶ *Et pugnas uerborum.*] Relicto sensu ueritatis ambiguitates uerborum obseruãt: sicut Manichæi ex uerbo diuersitatem testamentorum. *d* ¶ *Ex quibus oriuntur inuidiæ, etc.*] Quæ generant lites ac blasphemias in deum pugnando sermonibus. *e* ¶ *Suspiciones malæ.*] Siue hæresim de altero suspicãtur, siue audientes putant efficere ueritatem. *f* ¶ *Conflictationes hominum mente corruptorum, & qui à ueritate priuati sunt.*] Ab integritate euangelij uel naturæ. *g* ¶ *Existimantium quæstum esse pietatem.*] Qui putant quæstus sui causa, nouum uenisse testamentum. *h* ¶ *Est autem quæstus magnus pietas cũ sufficientia.*] Multum inquirit qui ha-
B bet pietatẽ, cum sufficientia non luxuriæ, sed naturæ est. Siue sicut pietas est cultura dei, ita impietas est contemptus. *i* ¶ *Nihil enim intulimus in hũc mundum, haud dubium quia nec auferre quid possumus.*] Nudinati sumus, nudi etiam morituri. Quicquid hic inuenitur, hic relinquetur: non est nostrum quod non semper nostrum est. Tanquam peregrini ergo sufficienti usu contenti simus: illas diuitias acquiramus, quas nobiscum ad cœlestem patriam ferre possimus. k ¶ *Habentes autem alimenta & quibus tegamur, his contenti simus.*] Superius dixerat sufficientiam, quicquid his amplius est, diuitijs deputatur. *l* ¶ *Nam qui uolunt diuites fieri.*] Voluntatem diuitiarum definiuit, quæ uoluntas & habentibus est & quærentibus. *m* ¶ *Incidunt in tentationem & in laqueum diaboli.*] Occasio tentationis est & laqueus diaboli, uelle habere diuitias. *n* ¶ *Et desideria multa & inutilia & nociua.*] Nunquam ergo diuitiarum desideria satiantur. *o* ¶ *Quæ mergunt hominem in interitum & perditionem, etc.*] Dum ambitione bonorum tumentes, ad cœlos eleuati, usq; ad inferos demerguntur: si-
3.Reg.21 ue desiderantes alienas opes, ut Achab, usq; ad homicidij perueniunt factiones. *p* ¶ *Radix enim omnium malorum est cupiditas.*] Quia & fons, & omnium criminum augmentum. Radix excisos semper densius reparat ramos: euellenda est ergo radix, ne rami superflue excidantur. *q* ¶ *Quam quidam appetentes errauerunt à fide.*] Hoc est, recesserunt à fide promissorum dei, dum præsentibus oblectantur. *r* ¶ *Et inseruerunt se doloribus multis.*] Quãto amplius habuerint, tanto plures sollicitudinum sustinent cruciatus: unde & dominus diui- C
tiarum ærumnas circa reliqua cõcupiscentiæ uerba asseruit suffocari. *s* ¶ *Tu autem homo dei.*] Non diuitiarum homo, sed dei: nec mammonæ seruus, sed Christi, cuius sunt omnia quæ uidentur. *t* ¶ *Hæc fuge.*] Quasi causas perfidiæ uel dolorũ. *u* ¶ *Sectare uero iustitiam, pietatem, fidem.*] In his te cupio diuitijs esse locupletem. *x* ¶ *Charitatem.*] Dei & proximi. *y* ¶ *Patientiam, mansuetudinem.*] Patientiam sustinendi, mansuetudinem non nocendi. *z* ¶ *Certa bonum certamẽ fidei.*] Bonum certamen est, non pro rebus seculi, sed usq; ad mortem pro fidei ueritate certare, sicut scriptũ est: Eccli 4
In iustitia agonizare pro anima tua: & usque ad mortem certa pro iustitia: Siue ut illi student in diuitijs omnia uincere, ita & tu in fide. *a* ¶ *Apprehende.*] Quomodo ego comprehendi. *b* ¶ *Vitam æternam in quam uocatus es.*] Vt illi gerere cupiunt temporalem. *c* ¶ *Et confessus es bonam confessionẽ.*] In baptismo abrenunciãdo seculo & D
pompis eius. *d* ¶ *Coram multis testibus.*] Sacerdotibus uel ministris uirtutibusq; cœlestibus. *e* ¶ *Præcipio tibi coram deo.*] Præcipit autoritate magistri. *f* ¶ *Qui uiuificat omnia.*] Omnia quæ uiuunt, etiam si arefiant, per eius potentiam reuiuiscunt. *g* ¶ *In Christo Iesu, qui testimonium reddidit sub Pontio Pilato bonam confessionem.*] Dicens ad Pilatum: Ego ad hoc ueni in hunc mundum, ut testimo- Ioan.18.d
nium perhiberem ueritati: scilicet pro ea etiam moriendo. *h* ¶ *Vt serues mandatum.*] Sicut ille usque ad mortem. *i* ¶ *Sine macula irreprehensibile.*] Maculat quodammodo & reprehendi facit mandata, qui peccat. *k* ¶ *Vsq; in aduentum domini nostri Iesu Christi*] Qui perseuerauerit usque in finem, hic saluus erit. *l* ¶ *Quem suis temporibus ostendet beatus & solus potens, rex regum, & dominus dominantium.*] Quando uoluerit qui hoc solum potest deus. *m* ¶ *Qui solus habet immortalitatem.*] Ille solus propriè habet, qui angelis & hominibus dedit habere. Nos autem nec soli, nec nobis habemus ut ille: Hoc contra Manichæos qui mali naturam putant immortalem atq; perpetuam. *n* ¶ *Et lucem inhabitat inaccessibilem*] Omni creaturæ. Nemo enim Math.11.d
nouit patrem nisi filius: neq; filium nisi pater, & spiritus sanctus, utrunq; etiam scrutatur profunda dei. *o* ¶ *Quem nullus hominum uidit, sed nec uidere potest, cui est honor & imperium sempiternum, Amen.*] Nemo nouit, sed unusquisque pro merito intelligit. Nam & solem tanto amplius uident singuli, quanto purior fuerit acies oculo-

perium sempiternum, Amen. Diuitibus huius seculi prę cipe nõn sublime sapere, nęq; sperare in incẽrto diuitia- rum, sed in deõ uiuo q̃ui præstat nobis omnia abunde ad fruẽndum: bẽne agere: diuites fieri in operibus bo- nis, facile tribuẽre, cõmunicare, thesaurizãre sibi funda- mentum bonum in futurum, ut apprẽhendant ueram uitam. O Timothe depositum custodi, deuitãns pro- phanas uocum nouitates & oppõsitiones falsi nominis scientiæ, quam quidam promittentes, circa fidem exci- derunt. Grãtia tecum, Amen.

A oculorum. a ¶ *Diuitibus huius seculi pracipe.*] Sunt & alte- rius seculi diuites qui emũt sibi aurum ignitum à deo, & qui habent aurum in cœlo, necnon qui proferunt noua & uetera. b ¶ *Non sublime sapere.*] In primis prin- cipalem eorum tetigit morbum. Difficile diuitem inue- uies non superbum, qui pauperes uel pa- rẽtes agnoscat: & qui non grauiter ferat, mi- nime sibi ab inferio- re honorem deferri. c ¶ *Neq; sperare*] Non sperando uilescũt, & cum spernuntur, ero- gantur. d ¶ *In in- certo diuitiarum.*] De quibus incertum est utrum illæ tibi, an tu illis celerius subtraha- ris, multis enim cum uita sublatæ sunt. Alij proprijs eas auferri oculis uiderunt: nonnulli etiam inuiti extraneis reliquerunt. e ¶ *Sed in deo uiuo.*] Cu- ius sunt omnia. f ¶ *Qui præstat nobis omnia abunde.*] Qui ideo abunde præstat ut uiuamus, etiam alijs lar- gientes, non ut grandi labore destruentes maiora hor- rea faciamus. g ¶ *Ad fruendum.*] Non ad occultan- dum uel negociandum. h ¶ *Bene agere, diuites fieri in operibus bonis.*] Non in auro & argento. i ¶ *Facile tri- buere, communicare.*] Qui facile tribuit, cito diues esse cessabit. Tribuere donare est: communicare uerò mul- tum dare. k ¶ *Thesaurizare sibi fundamentum bonum in futurum.*] Vade uende omnia quæ habes, & da paupe- ribus, & habebis thesaurum in cœlo: & ueni sequere me, quod perfectionis est fundamentum. l ¶ *Ap- prehende ueram uitam.*] Hæc enim non est uera uita quæ in suo non permanet statu. Vanitas enim sub sole dicit Ecclesia- stes. m ¶ *O Timo- thee depositum custodi.*] Cõmendatum à no- bis seruandum tibi fi- dei depositum custo- di. n ¶ *Deuitans pro- phanas uocum nouitates, etc.*] Quod à me non audisti, nec ab ange- lo si dicatur libenter admittas. o ¶ *Et op- positiones falsi nominis scientiæ, quam quidam promittentes, circa fidem exciderunt, etc.*] Artis dialecticæ, per quas sibi infinitam rerum scientiam hæretici promit- tunt, & ideo à fidei ueritate cadunt. p ¶ *Gratia tecum, Amen.*] Permaneat in æternum. C Luc.1?.d Eccl.1

Commentariorum in primam episto- lam ad Timotheum finis.

B

COMMENTARIA IN EPI- stolam secundam ad Ti- motheum.

AD TIMOTHEVM EPISTO- LA SECVNDA.

AVLVS apostolus Iesu Christi, per uoluntatem dei secũndum promis- sionem uitæ quæ est in Christo Iesu, Timõtheo charissimo filio: Grãtia & misericordia & pax à deo patre & Christo Iesu domino nostro. Grã- tias ago deo meo, cũi seruio à proge nitoribus meis in conscientia pura, quõd sine intermis- sione habeam tui memoriã in orationibus meis, nocte ac die desiderans te uidere. Memõr lachrymarum tua- rum, ut gaudio implear: recõrdationem accipiens eius fidei quæ est in te non ficta: quæ & habitauit primum in auia tua Loide, & matre tũa Eunice, certũs sum au- tem quod & in te. Propter quã causam admoneo te, ut rẽsuscites gratiam dei q̃uæ est in te per impositionem manuum mearum. Nõn enim dedit nobis deus spiri- tum timoris, sed uirtutis & dilectiõnis & sobrietatis. Noli

P ¶ *Aulus apostolus Iesu Christi, per uoluntatem dei.*] Non meis meritis, si- ue à Christo mis- sus, non sine dei uo- luntate. r ¶ *Secundum promissionem uitæ quæ est in Christo Iesu.*] Con- dignũ exhibens pro- missione seruitium. s ¶ *Timotheo charissimo filio.*] Charissimo, id est, cæteris chariori. t ¶ *Gratia & misericor- dia & pax à deo patre & Christo Iesu domino no- stro.*] Talis est saluta- tio Pauli, ut in ea om- nia patris & Christi beneficia memoren- tur. u ¶ *Gratias ago deo meo.*] Deo qui nos ta- lem in alterutrum do- cuit charitatem. x ¶ *Cui seruio à progenito- ribus in conscientia pura*] Omnis origo mea co- luit unum Christum, nõ maliuolentia, sed legis æmulatione ua- stabam. y ¶ *Quod sine intermissione habeam tui memoriam in orationibus meis, nocte ac die desiderans te uidere.*] Et charitatem ostendit, & iugiter orandi præbet exemplum. z ¶ *Memor lachrymarum tua- rum, ut gaudio implear.*] Quas pro me abunde profudi- sti, ut & me ad tristitiam prouocares: quas tua adopto præsentia releuari. a ¶ *Recordationẽ accipiens eius fidei quæ est in te non ficta, quæ habitauit primum in auia tua Loide.*] Quæ uerè te esse in operib. cõprobat: sicut Iaco- bus definiuit, & quæ ad te ex auiæ succes- siõis institutiõe, qua- si hæreditario iure de- scendit. b ¶ *Et matre tua Eunice.*] Quia pri- or credidit. c ¶ *Certus sum autem, etc.*] Quia comprobaui fidem tuam, cõmoneri in- diges, non doceri. d ¶ *Vt resuscites gratiam dei.*] Quasi tribula- tionibus dormitan- tem. e ¶ *Quæ est in te per impositionẽ manuum mearum.*] Ad episco- patum scilicet. f ¶ *Non enim dedit nobis deus spiritum timoris, sed uirtutis.*] Contemnen- di pœnas. Illi meritò humana supplicia ui- dẽtur formidare qui peccant, ut alibi di- cit: Si autem malefe- ceris, time. g ¶ *Et di- lectionis, etc.*] Siue pro domino siue pro alterutro. Libẽ- ter, etiam moriamur, ut omnia sobria mente faciamus. D Iacob.1.d Rom.13.a

¶ Noli

Nôli itaq; erubéscere testimonium domini nostri, neq; me uinctũ ejus, sed collâbora euangelio secũndum uirtutẽ dei, qui nôs liberauit & uocauit uocatione sua sancta, nôn secundum opera nostra, sed secundum propositum suum & gratiam quæ data est nobis in Christo Iesu ânte tempora secularia. Manifestata est aûtem nunc per illuminationẽm saluatoris nostri Iesu Christi, qui dêstruxit quidem mortem: illuminauit autem uitam & incorruptionem pẽr euangelium, in quô positus sum ego prædicator & apostolus & magister gentium. Ob quâm causam etiam hæc patior, sed nôn confundor. Sciô enim cui credidi & certus sum, quia potens est depôsitum meum seruare in illum diem. Fôrmam habe sanorum uerborũ quæ à me audisti in fide & in dilectione in Christo Iesu. Bonum dêpositum custodi per spiritum sânctum qui habitat in nobis. Scis ènim hoc quod auersi sunt à me omnes qui in Asia sunt, ex quibus est Phygelus & Hermogenes. Dêt misericordiã dominus Onesiphori domui, quia sæpe me refrigerauit, & catenam meam non erubuit, sed cũm Romam uenisset, sollicitè me quæsiuit & inuenit. Det illi dominus inuenire misericordiam à domino in illa die. Et quanta Ephesi ministrauit mihi, tu melius nosti.

Caput II

TV ergô fili mi confortare in gratia quæ est in Christo Iesu, & quæ audisti à me per multos testes, hæc cõmẽnda fidelibus hominibus qui idônei erũt & alios docere. Lâbora sicut bonus miles Christi Iesu. Nẽmo militans deo, implicat se negocijs secularibus, ut ei placeat cui se probauit. Nam & qui cẽrtat in agone, non coronabitur nisi legitimè certauerit. Laborantẽ agricolam oportẽt primum de fructibus accipere. Intelligẽ quæ dico

A a ¶ *Noli itaq; erubescere testimonium domini nostri, neq; me uinctum eius.*] Quia nihil confusione dignum Christus exercuit: sed nec ego quem nosti, ob aliquod crimen, sed propter deum hæc omnia quæ patior sustineo. b ¶ *Sed collabora euangelio.*] Tua conuersatione siue doctrina. c ¶ *Secundum uirtutem dei.*] Quæ sua causa adiuuat laborantes. d ¶ *Qui nos liberauit & uocauit uocatione sancta.*] Scilicet à peccatis. e ¶ *Non secundum opera nostra, sed secundum propositum suum & gratiã, quæ data est nobis in Christo Iesu.*] Quo proposuit nos gratis saluare per Christũ. f ¶ *Ante tempora secularia.*] Quantum ad præscientiam dei, ante secula iã donauit. Nam homines solent filijs parare prædia, priusquam nascãtur. g ¶ *Manifesta est autem nunc.*] Quæ ante latebat. h ¶ *Per illuminationem saluatoris nostri Iesu Christi.*] Verbis scilicet & exẽplis. i ¶ *Qui destruxit quidem mortem, illuminauit autẽ uitam & incorruptionem.*] Do-
B ctrina sua & conuersatione destruxit peccata, quæ mortem hominis generabant, & ostẽdit quomodo uita & incorruptio quæratur. k ¶ *Per euangelium.*] Volentes docuit, non cogit inuitos. l ¶ *In quo positus sum ego prædicator & apostolus & magister gentium.*] Ad comparationem aliorum possunt dici magistri. Ad comparationem nemo magister uerus. m ¶ *Ob quam causam hæc patior.*] Non ob aliquod crimen, sicuti nos pati Petrus
1.Pet.4.d hortatur dicens: Nemo uestrum patiatur quasi homicida, si autem ut Christianus, non erubescat. n ¶ *Sed non confundor.*] Hic non erubescit in catenis, cum nos in solis opprobrijs confundimur. o ¶ *Scio enim cui credidi & certus sum, quia potens est.*] Scio enim eum fidelem & potentem. p ¶ *Depositum meum seruare in illum diem.*] Apud me ipse quod deposuit, conseruabit: siue quod ego apud illum commendo, restituet in futuro. q ¶ *Formam habe sanorum uerborum quæ à me audisti in fide & in dilectione in Christo Iesu.*] Secundum meam formam uide & doce, quam à me breuiter accepisti, quomodo integre credere & alterutrum diligere debeamus. r ¶ *Bonum depositum meum custodi per spiritum sanctum qui habitat in nobis, etc.*] Quod apud te per spiritum sanctum commendauit, adiutorio eius depositum custodi. s ¶ *Scis enim hoc quod auersi sunt à me omnes qui in Asia sunt, ex quibus est Phygelus & Hermogenes.*] Idcirco tè commoneo, quia quos non putabam me dereliquerunt. C
t ¶ *Det misericordiam dominus Onesiphori domui, quia sæpe me refrigerauit, & catenam meam non erubuit.*] Vituperat desertores, & laudat permanentes, ut deterreat ab imitatione mala, & ad exemplum prouocet bonum. u ¶ *Sed cum Romam uenisset, sollicitè quæsiuit & inuenit: det illi dominus inuenire misericordiam à domino in illa die. Et quanta Ephesi ministrauit mihi, tu melius nosti, etc.*] Idcirco inuenit, quia sollicite quæsiuit, unde & ostenditur, quia idcirco non omnes quærẽtes inueniũt, quia negligenter inquirunt.

Caput II

TV *ergo fili mi confortare in gratia quæ est in Christo Iesu, & quæ audisti à me per multos testes.*] Siue præsentibus multis, ubi dedi mandata qualiter docere debeas: siue quæ dixi multis prophetarum exemplis & testimonijs cõfirmaui. D
y ¶ *Hæc commenda fidelibus hominibus, etc.*] Qui fideliter possunt gratiã dei dispensare: hoc est solius dei causa prædicare. z ¶ *Qui idonei erunt & alios docere, etc.*] Non solum ipsi facere, sed & alios erudire. a ¶ *Labora sicut bonus miles Christi Iesu, etc.*] Ideo milites dicimur, quia hostes habemus, contra quos laboriose debemus dimicare. b ¶ *Nemo militans deo, implicat se negocijs secularibus, ut ei placeat cui se probauit.*] Comparatione militantium utitur, ut ostendat multo magis nos à negocijs secularibus liberos esse debere, ut Christo placeamus: cum etiam seculi milites à reliquis actibus uacẽt, ut possint imperatori suo placere perfectè. c ¶ *Nam & qui certat in agone, non coronabitur, nisi legitimè certauerit.*] Alia comparatione idipsum dicit. Multi enim certant, sed ille solus qui tota uirtute uicerit, coronatur. d ¶ *Laborantem agricolam oportet primum de fructibus accipere, etc.*] Ne diceret: unde ergo uicturus sum, si me totum occupauero in doctrinas ostendit eum primitias fructuum à populo debere accipere, præter mercedem quam à domino accipiet in futuro. e ¶ *Intellige quæ dico: dabit enim tibi dominus in omnibus intellectum. Memor esto dominum Iesum Christum resurrexisse, etc.*] Eorum quæ propter quærentes occasionem, comparationis uelamine fuerant obumbrata.

co. Dabit enim tibi dominus in omnibus intellectum. Mêmor esto dominum Iesum Christum resurrexisse à mortuis ex semine Dauid secundum euãngeliũ meum, in quô laboro usq; ad uincula quasi male operans, sed uêrbũ dei non est alligatum. Ideô omnia sustineo propter electos, ut & ipsi salutem consequantur quæ est in Christo Iesu cum gloria cœlesti. Fidêlis sermo, nam si commortui sumus, & conuiuemus: si sustinêmus, & conregnabimus: si negâuerimus, & ille negabit nos: si nõ credimus, ille fidelis permanet: negare seipsum non potest. Hæc commône testificans coram deo. Nôli contendere uerbis: ad nihil enim utile est, nisi ad subuersionem audientium. Sôllicite autem cura teipsum probabilem exhibere deo, opêrarium inconfusibilem, rêcte tractantem uerbum ueritatis. Prôphana autem & uaniloquia deuita. Multum enim proficiunt ad impietatem, sermô eorũ ut cancer serpit. Ex quibûs est Hymenæus & Philetus, qui à ueritate exciderunt, dicêntes resurrectionẽ iam factam, & subuerterunt quorundam fidem. Sed firmum fundâmentum dei stat, habẽs signaculum hoc. Côgnouit dominus qui sunt eius, & discedat ab iniquitate omnis qui inuocat nomen domini. In mâgna autem domo, non solûm sunt uasa aurea & argentea, sed & lignêa & fictilia: & quædâm quidem in honorẽ, quædam autem in contumeliam. Si quis ergo se emundauerit ab istis, erit uas in honorem sanctificatum, & utile domino ad omne opus bonum paratum. Iuuenilia aûtem desideria fuge: sectare uêrò iustitiam, fidem, spem, charitatem, & pacẽm cum his qûi inuocant dominum de corde puro. Stultas autem & sine discipli-na

A a ¶ *Memor esto dominum Iesum Christum resurrexisse à mortuis ex semine Dauid.*] Hoc contra illos qui carnis resurrectionem negant, cõsequenter etiam Christi negabant. sed & aduersus illos qui negant Christum in carne uenisse, quos Ioannes antichristos appellat. b ¶ *Secundum euangelium meum.*] Secundũ quod me prædicare non nescitis. c ¶ *In quo laboro usq; ad uincula quasi male operans.*] Non tamẽ male. d ¶ *Sed uerbum dei non est alligatũ.*] Quia & præsentes fiducialiter doceo, & literis absentes confirmare non cesso. e ¶ *Ideo omnia sustineo propter electos.*] Ideo tribuni auxiliũ petiui, ac postea Cæsarem appellaui, ut per me confirmentur, cum has passiones potuerim moriendo finire. f ¶ *Vt & ipsi salutem consequantur, quæ est in Christo Iesu cũ gloria cœlesti.*] Quæ salus in Christo est non nuda, sed gloria uestita: nec terrena gloria, sed cœlesti. g ¶ *Fidelis sermo: nam si commortui sumus, & conuiuemus.*] Veritatis ratione subnixus. Si enim à uitijs & uoluptatibus sumus commortui Christo, uiuemus cum illo. Alioquin quomodo sperare poterimus hoc? h ¶ *Si sustinemus & conregnabimus.*] Si sustinuerimus cũ necesse fuerit quod ille sustinuit, tunc demũ regnare poterimus simul. i ¶ *Si negauerimus, & ille negabit nos: si non credimus, ille fidelis permanet: negare seipsum non potest.*] Siue credamus, siue nõ credamus, nõ aliud potest exhibere singulis quàm promisit, quia ueritas contra se non faciet, ne se negare uideatur. k ¶ *Hæc cõmone testificans coram deo.*] Sub testificatione dei constringe. l ¶ *Noli contendere uerbis.*] Sine testimonijs scripturarum huiusmodi etiam contentio non ædificat, sed destruit audientes: putant enim omnia acumine & subtilitate subsistere: Siue noli uerbis uincere sed factis. m ¶ *Sollicite autem cura teipsum probabilem exhibere deo.*] Ante omnia hoc labora, ut talem te apud deum exhibeas, quo merito possit tibi populus obaudire. n ¶ *Operarium inconfusibilem.*] Ita uiue ne dicta factis deficientibus erubescant. o ¶ *Recte tractantem uerbum ueritatis.*] Ille recte tractat, qui exemplis sua dicta confirmat. Ornamentum enim uita, doctrina: firmamentum uerbi, opus. p ¶ *Prophana autem & uaniloquia deuita: multum enim proficiunt ad impietatem.*] Irreligiosas hæreticorum fabulas qui negant resurrectionem, per quas utiq; iudicis timore sublato, ad omnem impietatem, & ad cun-

B

cta crimina peruenitur. q ¶ *Et sermo eorum ut cancer serpit.*] Cancer dicitur uulnus quod in mamillis nascitur fœminarum, cui nisi cito subuentum fuerit, cum usq; ad cor serpendo peruenerit, nullum remedium est. Ita & hæreticorum sunt uitanda colloquia, ne per aures irremediabiliter uulnerent mentes. r ¶ *Ex quibus est Hymenæus & Philetus qui à ueritate exciderunt.*] Nomina signat, ut nouerit quos debeant præcauere. s ¶ *Dicentes resurrectionem iam factam, & subuertunt quorundã fidem*] In filijs, siue ossa uiuificata in Ezechiele Israelis interpretabantur de captiuitate collecta quasi resurrexisse. t ¶ *Sed firmum fundamentum dei stat, habens signaculũ hoc.*] In quorũ corde fides Christi erat fundata, non sunt seducti uel moti: & hoc quia dei essent habentes iudiciũ, sicut Moysi tempore fuit in quo Dathan & Abiron subuersi sunt: non simul cum impijs perierũt, deo illos esse optimos cognoscente, ut in Numeri scriptum est libro. Num.16.

C

D

u ¶ *Cognouit dominus qui sunt eius, & discedat ab iniquitate omnis qui inuocat nomen domini.*] Vt Sion simul pereat cum iniquis. x ¶ *In magna autem domo*] Magnam domũ, non ecclesiã dicit, ut quidam putant, quæ non habet maculam neq; rugam, sed mundum. Vnde ait Hieremias: O Israel quàm magna est domus domini, &c. In qua sunt zizania mixta cum tritico: nam resurrectionẽ negantes, in ecclesia esse non possunt. Baruch 3. y ¶ *Nõ solum sunt uasa aurea & argentea.*] Preciosa & fortia. z ¶ *Sed & lignea & fictilia.*] Infirma. a ¶ *Et quædam quidem in honorem, quædam autem in contumeliam: si quis ergo se emundauerit ab istis, erit uas in honorem sanctificatum, & utile domino ad omne opus bonum paratum.*] Si quis se à doctoribus hæreticis mundauerit, & crediderit in resurrectionem futuram, iudicium dei, per omne opus bonum implere studet. b ¶ *Iuuenilia autem desideria fuge.*] Quia hi ex senioribus esse non possunt, si hæc agant quæ grauitati non cõueniũt Christianæ, & à iuuenibus uincuntur si habeant leuitatem. c ¶ *Sectare uerò iustitiam, fidem, spem, charitatem.*] Hic fidem integritatem dicit. d ¶ *Et pacem, etc.*] Illam pacem quæ religioni debetur. e ¶ *Cum his qui inuocant dominum de corde puro.*] Beati mundo corde, de quibus dicitur: quid me uocatis deum, & non facitis quæ dico? Matth.5 Luc.6 f ¶ *Stultas autem & sine disciplina quæstiones deuita, sciens, etc.*] Stultæ omnes & sine disciplina legis sunt quæstiones.

¶ Seruum

na quęstiones deuita: sciens quia generant lites. Seruum autem domini non oportet litigare, sed mansuetum esse ad omnes, docibilem, patientem, cum modestia corripientem eos qui resistunt ueritati: ne quando det illis deus poenitentiam ad cognoscendam ueritatem, & resipiscant à diaboli laqueis, à quo captiui tenentur ad ipsius uoluntatem.

Caput III

HOc autem scito, quia in nouissimis diebus instabũt tempora periculosa, & erunt homines seipsos amantes: cupidi, elati, superbi, blasphemi, parentibus non obedientes, ingrati, scelesti, sine affectione, sine pace, criminatores, incontinentes, immites, sine benignitate, proditores, proterui, tumidi, & uoluptatũ amatores magis quàm dei. Habentes speciem quidem pietatis: uirtutem autem eius abnegantes. Et hos deuita. Ex his enim sunt qui penetrant domos, & captiuas ducũt mulierculas oneratas peccatis, quæ ducuntur uarijs desiderijs: semper discentes, & nunquam ad scientiam ueritatis peruenientes. Quemadmodum autem Iamnes & Iambres restiterunt Moysi: ita & hi resistunt ueritati, homines corrupti mẽte: reprobi circa fidem, sed ultra non proficient. Insipientiã enim eorum manifesta erit omnibus: sicut & illorum fuit. Tu autem assecutus es meam doctrinam: institutionem, propositum, legem, longanimitatem, dilectionem, patientiam, persecutiones, passiones, qualia mihi facta sunt Antiochiæ, Iconij, Lystris: quales persecutiones sustinui, & ex omnibus eripuit me dominus. Et omnes qui uolunt piè uiuere in Christo Iesu, persecutionem patientur. Mali autem homines & seductores proficient in peius, errantes & in errorem mittentes. Tu uero permane in his quæ didicisti, & credita sunt tibi, sciens à quo didiceris. Et quia ab infantia sacras literas nosti, quæ te possunt instruere ad salutem per fidem quę est in Christo Iesu. Omnis enim scriptura diuinitùs inspirata, utilis est ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiendum in iustitia, ut perfectus sit homo dei, ad omne opus bonum instructus.

A a ¶ *Seruum autem domini non oportet litigare.*] Seruus est Christi qui non clamauit neq; contendit, neq; audiuit quisquam uocem eius, secundum quod de eo propheta prædixit. b ¶ *Sed mansuetum esse ad omnes.*] Non solum ad amicos. c ¶ *Docibilem, patientem, cum modestia corripientem eos qui resistunt ueritati.*] Omnes semper docere patienter, nõ in furore, sed cum modestia. d ¶ *Ne quando det illis deus poenitentiam ad cognoscendam ueritatem, & resipiscant à diaboli laqueis, à quo captiui tenentur ad ipsius uoluntatem.*] Nõ de dei bonitate dubitat, sed de accipientium prauitate. Det illis deus perpetuam, mitem, blandamq; correptionẽ, ut accepta ratione resipiscãt. Simul & contra Nouatianos pœnitentiæ negatores, qui hęreticos conuersos ueniam nõ posse consequi perhibent.

Cap. III

HOc aũt scito, quia in nouissimis diebus instabunt tempora periculosa.] Non

B sit tibi mirum, quod quotidie peiora ueniunt. f ¶ *Et erunt homines seipsos amãtes.*] Non dei gloriam, sed sua quærentes. g ¶ *Cupidi, elati.*] Auari, & in auaritia iactabundi. h ¶ *Superbi, blasphemi.*] Cum nolint discere, doctrinã usurpant. i ¶ *Parentibus non obedientes.*] Veteribus scilicet doctoribus, qui eos per euangelium genuerunt. k ¶ *In pace, criminatores.*] Pacis sanctorum. l ¶ *Inconti nentes, immites, &c.*] In omnibus uitijs. m ¶ *Proditores.*] Inuicem occupantes. n ¶ *Proterui, tumidi.*] Solicitudo indicium est abundantioris amoris: qui enim seculi uoluptates quàm domini præcepta libentius audit aut loquitur, talis est. o ¶ *Habentes speciem quidem pietatis, &c.*] In habitu uel doctrina. p ¶ *Virtutem autem eius abnegantes.*] Ipsam rem operibus abnegantes. q ¶ *Et hos deuita, &c.*] Ne corrumpant mores bonos colloquia praua. r ¶ *Ex his sunt qui penetrant domos, &c.*] Illas capiunt quæ sunt oneratæ peccatis, impunitatem illis ac ueniam promittentes: siue infirmas mentes quæ fœminis comparantur. s ¶ *Quę ducuntur uarijs desiderijs.*] Noua semper discere cupientes.

t ¶ *Semper discentes, & nunquam ad scientiam ueritatis perueniunt.*] Quia nihil definitum tenent: quisq; traditiones uult tenere diuersas, non probatas. Ab uno enim dicta ab alio destruuntur. C u ¶ *Quemadmodum autem Iamnes & Iambres restiterunt Moysi: ita & hi restiterunt ueritati, &c.*] Sicut illi per magicæ artis præstigias: ita & isti per argumentorum fallaciam. Simulq; ostendit Moysen ueritatis fuisse doctorem aduersus obtrectatores ueteris testamenti. x ¶ *Homines corrupti, &c.*] Tam moribus corrupti quàm circa fidem. y ¶ *Sed ult. etc.*] Nõ de omnibus hæreticis dicit, sed de his quos tunc cito nouerat in spiritu destruendos. Cæterũ ipse inferius quosdam in peius profecisse prædixit. z ¶ *In insipientia enim eorum, &c.*] Confessi sunt, se dei digito superatos. a ¶ *Tu aũt assecutus es meam doctrinam, &c.*] Plus tibi crede de me quàm illis: siue idcirco tibi non timeo, quia scio D te doctrinam & uirtutem meam optime cognouisse. b ¶ *Persecutiones, passiones, &c.*] Ex his potuisti cognoscere, me nihil propter homines facere, qui tanta sum passus. c ¶ *Et ex omnibus eripuit me domin.*] Ita & te de omnibus eripiet si se quæris. d ¶ *Et omnes qui uolunt piè uiuere in Christo, &c.*] Non solum ego, sed & omnes qui non occidũt animas in adulando. Timendum ergo nobis est, ne non piè uiuamus, qui nihil patimur propter deum. e ¶ *Mali autem homines & seductores, &c.*] Hoc de adulatoribus dicit, qui dum à stultis hominibus diliguntur magis decepti decipiunt: siue de hæreticis accipiendum. f ¶ *Tu uero permane in his quæ didicisti.*] Nolo ista te terreant uel seducant. g ¶ *Et credita sunt tibi.*] A deo per nos. h ¶ *Sciens à quo didiceris, & qui ab infantia sacras literas nosti.*] Siue à uero Apostolo, siue per legem à deo. i ¶ *Quæ te possunt instruere ad salutem.*] Sine fide enim Christi, iam non sufficiunt ad salutem. k ¶ *Omnis enim scriptura diuinitus inspirata, utilis est ad docendum, &c.*] Ideo data est legis instructio, ut eius consilio cuncta facientes, iustè iusta faciamus.

Testificor

Caput IIII

TEstificôr coram deo & Christo Iesu, qui iudicaturus est uiuos & mortuos, & per aduentum ipsius, & regnum eius: prædicā uerbum, insta opportune, importune, árgue, obsécra, increpa in omni patiētia & doctrina. Erit enim tempús cum sanam doctrinam nō sustinebunt, sed ád sua desideria coaceruabunt sibi magistros prúrientes auribus, & à uéritate quidem auditum auertent, ad fabulas autem conuertentur. Tū uero uigila, in omnibus labora, opús fac euangelistę, ministeriūm tuum imple: sobrius esto. Egó enim iam delibor, & tempus resolutionis meæ instat. Bonūm certamen certaui, cursūm consummaui, fidēm seruaui. In reliquô reposita est mihi corona iustitiæ, quam reddet mihi dominus in die illa iustus iudex. Nōn solum autem mihi, sed & his qūi diligunt aduentum eius. Festinā ad me uenire cito. Demas enim me dereliquit diligēs hoc seculum, & abijt Thessalonicam. Crescēns in Galatiam: Titus in Dalmatiam: Lucas est mecum solus. Marcūm assūme, & adduc tecum: est enim mihi utilis in ministerio. Tychicum autem misi Ephesum. Penūlam quā reliqui Troade apud Carpum, ueniens affer tecum & libros, maxime autem & membranas. Alexānder ærarius multa mala mihi ostendit, reddet illi dominus secūdum opera eius, qūem & tu deuita. Valdē enim restitit uerbis nostris. In prima meā defensione nemo mihi affuit, sed omnes me dereliquerunt, non illis imputetur. Dominus āutem mihi adstitit, & confortauit me: ūt per me prędicatio impleatur: & audiant omnes gentes, & liberatūs sum de ore leonis. Et liberaūit me dominus ab omni opere malo, & salūū faciet in regnum suum cœleste: cūi gloria in secula seculorum. Amen. Saluta Priscum & Aquilam, & Onesiphori domum. Erastus remansit Corinthi. Trophimūm autem reliqui infirmum Mileti. Festina ante hyemem uenire. Salutant te Eubulus & Pudens & Linus & Claudia & fratres omnes. Dominūs Iesus Christus cum spiritu tuo. Gratia uobiscum. Amen.

A *TEstificor coram deo & Christo Iesu.*] Contestatur illum per uniuersa quæ credit religio Christiana, ut uerbum dei instanter annūciēt. Qui iudicaturus est uiuos & mortuos. Quia uiuos inueniet, mortuos suscitabit. b ¶ *Prædica uerbum, insta opportunè, importunè.*] Opportunum est libenter audire: importunum est inuito prædicare. c ¶ *Argue, obsecra, increpa.*] Argue peccantes, contestare ne peccēt. Increpa resistentes: sed hæc omnia cum patientia & secundum doctrinā. d ¶ *Erit tempus cum sanam doctrinam non sustinebunt.*] Veram & perfectam: sicut Israel audire noluit prophetas. e ¶ *Sed ad sua desideria coaceruabunt.*] Tales magistros inquirent, qui ea dicūt, quæ ipsi audire desiderāt, ut securi delinquant. f ¶ *Prurientes auribus.*] Qui delectare desiderāt, nō compungere. g ¶ *Et à ueritate quidem auditum auertent.*] A ueritate legis quæ uitia damnat ad ratiōes humanas, B quæ deum ut piū nō uindicaturū esse continuant. h ¶ *Tu uero uigila.*] Quæ ad utilitatem pertinent audientium. i ¶ *Opus fac euangelistæ.*] Verbū tuum operibus conformetur. k *Ministerium tuum imple.*] Episcopatus scilicet. Non enim semper ero in corpore ut ualeā cōmonere. l ¶ *Ego enim iam delibor.*] Mortem suam sacrificium deo futurum dixit, ut eum ad martyrium prouocet. m ¶ *Bonum certamen certaui.*] Modo iam confidenter hoc dicit, in extremo uitæ limine constitutus: comparatione autem utitur in agone certantium. n ¶ *Fidem seruaui.*] Fidem suscepti officij in finē usq; seruaui. o ¶ *In reliquo reposita est mihi corona iustitiæ.*] Qui nouit me usq; ad mortē pro iustitia dimicasse. p ¶ *Non solum autem mihi.*] Quia nō personis debetur meritum, sed labori. q ¶ *Sed & his qui diligunt aduentum eius.*] Qui gaudent aduenisse Christum, & iustitiam docuisse. Siue qui sic agunt ut aduentum domini libenter expectent. r ¶ *Festina ad me uenire cito.*] Necesse erat ut diligens seculum, non amantem seculum relinqueret. Omne enim animal ad sibi simile coniungitur. s ¶ *Crescens in Galatiam, &c.*] Isti missi sunt, non deseruerunt. t ¶ *Marcum assume, & adduc tecum.*] Verbi dei, uel cuiuslibet necessitatis. u ¶ *Penulam quā reliqui Troade apud Carpum, &c.*] Non dixit, penulam meam: potuit enim conuersus aliquis ad pedes eius inter cætera imposuisse uendendam. x *Alexander ærarius multa mala mihi ostendit, &c.*] Quoniam uerbis dei restitit, cum habebāt rationem. y ¶ *Quē & tu deuita.*] Monet cauere latrantes. z *Valde enim restitit uerbis nostris.*] Si nostris restitit, quanto magis tuis? a ¶ *In prima mea defensione nemo mihi affuit.*] Quando primum cœpi euangelium defendere. b D ¶ *Dominus mihi astitit.*] Cum dicit sibi dominum in omnibus affuisse, ne timeat cohortatur. c ¶ *Vt per me prædicatio impleatur, &c.*] Non quod ego mori timerem. d *Et liberatus sum de ore leonis.*] Persecutoris. e ¶ *Liberauit me dominus.*] Ab insidiantiū malignitate. f ¶ *Et saluum faciet.*] Quomodo hic liberat, ita in regnum ducit. g ¶ *Cui gloria in secula seculorum.*] Ob hæc omnia. h ¶ *Trophimum aūt reliqui Mileti.*] Hic probat, quia non propter sanitatē carnalē tantū apostoli curabant, sed ut etiam signa monstrarentur: quia hic suum discipulum non curauit. i ¶ *Dominus Iesus Christus cum spiritu tuo.*] Quia carne mortuus, spiritualiter uiuis.

Commentariorum in epistolam ad Timotheum finis.

AD TITVM

AVLVS seruus dei, apostolus autem Iesu Christi, secundum fidem electorum dei, & agnitionem ueritatis, quæ secundum pietatem est in spem uitæ æternæ, quam promisit qui non mentitur deus ante tempora secularia: manifestauit autem temporibus suis uerbum suum in prædicatione, quæ credita est mihi secundum præceptum saluatoris nostri dei: Tito dilecto filio secundum communem fidem: Gratia & pax à deo patre & Christo Iesu saluatore nostro. Huius rei gratia reliqui te Cretæ, ut ea quæ desunt corrigas, & constituas per ciuitates presbyteros: sicut & ego disposui tibi: Si quis sine crimine est, unius uxoris uir, filios habens fideles, non in accusatione luxuriæ, aut non subditos. Oportet enim episcopum sine crimine esse, sicut dei dispensatorem: non superbum, non iracundum, non uinolentum, non percussorem, non turpis lucri cupidum: sed hospitalem, benignum, sobrium, iustum, sanctum, continentem, amplectentem eum qui secundum doctrinam est fidelem sermonem: ut potens sit exhortari in doctrina sana: & eos qui contradicunt arguere. Sunt enim multi etiam inobedientes, uaniloqui & seductores: maximè autem qui de circuncisione sunt: quos oportet redargui, qui uniuersas domos subuertunt, docentes quæ non oportet, turpis lucri gratia. Dixit quidam ex illis proprius ipsorum propheta: Cretenses semper mendaces, malæ bestiæ, uentres pigri. Testimonium hoc uerum est. Quam ob causam increpa illos dure, ut sani sint in fide: non intendentes Iudaicis fabulis & mandatis hominum auersantium se à ueritate. Omnia munda mundis: coinquinatis autem & infidelibus nihil est mundum: sed

A COMMENTARIA IN EPISTOLAM ad Titum.

a ¶ *Aulus seruus dei.*] Non peccati. b ¶ *Apostolus Iesu Christi.*] Non omnis seruus apostolus. Ideo autem Christi, quia ab ipso missus fuerat prædicare. c ¶ *Secundum fidem electorum dei, & agnitionem ueritatis, &c.*] Secundum eam fidem, qua credentes electi sunt, cum cognoscerent ueritatem, quę agnitio non ex merito est, sed ex dominica ueritate. d ¶ *Quam promisit qui non mentitur deus.*] Si non mentitur, nō exhibet aliud quàm quod promisit, iustis scilicet & iniustis: quamuis hominibus durū esse uideatur. e ¶ *Ante tempora secularia.*] Ante omnia tempora apud se proposuit per filium saluare credentes. f ¶ *Manifestauit autem temporibus suis uerbum suū.*] Tunc manifestauit consiliū suum, quando præsciérat factum esse o-
B mnem scilicet mundum à iustitia diuersum. g ¶ *Prædicatione quæ credita est mihi secundum præceptum saluatoris nostri.*] Quo Paulum & Barnabam segregare præcepit ut gentibus prædicarēt. h ¶ *Tito dilecto filio secundum communem fidē, gratia & pax à deo patre & Christo Iesu.*] Secundum fidem filius, nō natura. i ¶ *Huius rei gratia reliqui te Cretæ, ut ea quæ desunt corrigas: & constituas per, &c.*] Quæ desunt, recto tenore corrige, & tunc demum presbyteros poteris ordinare, cum omnes in ecclesia fuerint recti. k ¶ *Si quis sine crimine est, unius uxoris uir.*] Notandum quod in sacerdote, etiam aliis licita prohibentur. l ¶ *Filios habens fideles, non in accusatione luxuriæ, aut non subditos, &c.*] Ne non possit audenter corripere delinquentes: siue ut experimentum eius doctrinæ, de domus suæ disciplina noscatur. m ¶ *Oportet enim episcopum sine crimine esse, sicut dei dispensatorem, &c.*] Ipsum dicit episcopum, quem superius presbyterum nominauit. n ¶ *Sicut dei dispensatorem, &c.*] Si ergo humanarum legum dispensatores presbyteri quærantur & iusti, quales esse debent, qui diuina iura dispensant? o ¶ *Non superbum, non iracundum, non uinolentum, non percussorem, non turpis lucri cupidum, &c.*] Non debet discipulus Christi percutere: qui percussus est, & non repercussit. Non turpe lucrum adulando sectari, terrenum scilicet, qui coelestia & diuina promittit. p ¶ *Sed hospitalem, &c.*] Primo uitia damnauit, ut uirtutes insereret, secundum consuetudinem scripturarum. q ¶ *Benignum, &c.*] Vt hospites non cum tristitia, sed cum beneuolentia suscipiat. r ¶ *Sobrium, iustum, sanctum, continentem, &c.*] Incontinentiam uel continentiam nunquam nominat Apostolus, nisi in causa luxuriæ: iustum iudicio, continentia sanctum: ne quia unius uxoris fecerat mentionem, locum incontinentiæ dedisse putaretur. s ¶ *Amplectentem eum qui secundum doctrinam est fidelem sermonem, &c.*] Diligentem doctrinā & semper inde loquentem, non fabulas seculares & uanas. t ¶ *Vt potens sit exhortari in doctrina sana, & eos qui contradicunt, etc.*] Talis eligendus est qui exhortari possit, & contradicētes arguere in doctrina sana, quæ sanat audientes, siue quæ nulla falsitate corrupta est. u ¶ *Sunt enim multi etiam inobedientes, uaniloqui & seductores, &c.*] Apostolicæ doctrinæ non obtemperantes, & ad nullū profectum loquētes. D x ¶ *Maxime autem qui de circuncisione sunt.*] Qui humanas potius traditiones obseruant, quàm diuina mandata. y ¶ *Quos oportet redargui, qui uniuersas domos subuertūt.*] Quæ iam superflua temporibus Christi, ceremonias autem Iudæorum ab eis doceri dicit. z ¶ *Dixit quidam ex illis.*] Callimachus scilicet. Vide quales sunt, qui etiam à suis tale testimonium promerentur. a ¶ *Cretenses semper mendaces, &c.*] Amantes mentiri, noxii oratores, pariter ociosi. b ¶ *Malæ bestiæ, uentres pigri.*] Ideo ferias & ocia libēter admittunt. c ¶ *Testimonium hoc uerum est. Quam ob causam increpa illos durè, ut sani sint in fide: non intendentes Iudaicis fabulis, &c.*] Traditionibus humanis, de quibus dominus in euangelio Iudæis loquitur, secundum Esaiam, dominum non in corde, sed in labiis honorantes. *Matt. 15.a* d ¶ *Auersantium se à ueritate.*] Noui scilicet testamenti. e ¶ *Omnia munda mundis.*] Quia adhuc secundum legem immunda uocabant. f ¶ *Coinquinatis autem & infidelibus, &c.*] Coinquinati & infideles sunt, qui non credunt iugum legis à collo credentiū dñm abstulisse, id est omnia quę temporaliter fuerant instituta. g ¶ *Nihil est mundum.*] Eorum quæ in scientia eorum, immunda iudicantur.

Sed

A a ¶ *Sed inquinatæ sunt eorum & mens & conscientia.*] Etiam in hoc ipso. b ¶ *Confitentur se nosse deum, factis autem negant.*] Se melius Christum dicunt nosse ut ex lege promissum: sed factis eius aduentum negant: cum se sine legis auxilio putant iustificari non posse. c ¶ *Cum sint abominati & incredibiles & ad omne opus bonum reprobi.*] In sola confessione legis religiosiores se dicunt, cum illa non faciant quæ quæruntur.

Qui tibi poterit contradicere, si quid in te tale notauerit. C t ¶ *Seruos dominis suis subditos esse, &c.*] Quæ imperant iusta. u ¶ *Non contradicentes.*] Ne murmurationem facientes, & mercede priuemini, & homini existatis ingrati. x ¶ *Non fraudantes, sed omnibus bonam fidem ostendentes.*] Siue in his quæ illis conceduntur, siue ut in opere ostendant bonum esse quod credunt. y ¶ *Vt doctrinam saluatoris nostri dei, &c.*] Dum eorum operibus laudantur. z ¶ *Apparuit enim gratia dei, &c.*] Nullam conditionem excipit.

sed inquinâtæ sunt eorum & mens & consciéntia. Confiténtur se nosse deum, factis aût negant: cum sint abôminati & incredibiles, & ad omne opus bonû reprobi.

Cap. II

TV aûtem loquere quæ decent sanam doctrinam. Sênes: ut sobrij sint, pudici, prudentes, sani in fide, in dilectione, in patientia. Anûs similiter in habitû sancto: non criminatrices, nôn multo uino seruientes, bene dôcentes, ut prudentiam doceant. Adolescentûlas, ut uiros suos ament, filios suos diligant, prudentes, castas, sobrias, dômus curam habentes, benignâs, sub ditas uiris suis: ut non blasphemetur uerbum dei. Iuuênes similiter hortare ut sobrij sint. In ômnibus têipsum præbe exemplum bonorum operum, in dôctrina, in integritate, in grauitate. Vêrbum sanum, irreprehensibile, út is qui ex aduerso est uereatur, nihil habens malum dicere de uobis. Seruôs dominis suis subditos esse, in omnibus placentes, non côntradicentes, non fraûdantes, sed in omnibus fidem bonam ostendentes, ut dôctrinam saluatoris nostri dei ornent in omnibus. Apparûit enim gratia dei & saluatôris nostri omnibus hominibus, erûdiens nos, ut abnegantes impietatem & secularia deside ria, sobriê & iustê & pie uiuamus in hoc seculo, expectântes beatam spem & aduêntum gloriæ magni dei & saluatoris nostri Iesu Christi, qui dêdit semetipsum pro nobis, ut nos redimeret ab omni iniquitate, & mundaret sibi populûm acceptabilem, sectatorem bonorû operum. Hæc lôquere & exhortare, & argûe cum omni imperio. Nêmo te contemnat.

Cap. III

ADmône illos principibus & potestatibus subditos esse: dictô obedire, ad omne opus bonum paratos esse. Nêminem blasphemare, nôn litigiosos esse, sed modestos, omnêm ostendentes mansuetudinê ad omnes homines. Erâmus enim aliquando & nos insipientes, increduli, errantes, seruiêtes desiderijs & uoluptatibus uarijs: in malicia & inuidia agentes, odibiles, odientes inuicem. Cûm autem benignitas & humanitas

Cap. II

TV *autem loquere quæ decent sanam doctrinam, &c.*] Quę ad uitam pertinent Christi. e ¶ *Senes ut sobrij sint, pudici, prudentes, sani in fide, in dilectione, in patientia.*] Hic senes ætate & ordine possunt intelligi, ecclesiæ præcipue seniores, quibus omnibus formam præbere necesse est. f ¶ *Anus similiter, &c.*] Quæ ad aliarum eligebâtur exemplum. g ¶ *In habitu sancto, non criminatrices, &c.*] Habitus enim non san-

B ctus est, de quo alibi dicit: Non tortis crinibus, & reliqua. h ¶ *Non multo uino seruientes.*] Sed paruo nientes. i ¶ *Bene docentes, &c.*] Docere illis permisit, sed fœminas, & hoc non in ecclesia, sed priuatim. k ¶ *Adolescentulas ut uiros suos ament, &c.*] Nô alienos, siue ideo dicit, ne aliæ quæ conuenientes erant, non diligerent uiros suos, & uerbum dei tanquâ dissidium prædicans culparetur. l ¶ *Domus curam habentes.*] Ne uiros suos in aliquo contristarent. m ¶ *Benignas, subditas uiris suis.*] Ne uel ipsæ blasphement, si gêtes sunt, uel alij uidentes eas peiores effectas qp fuerant ante fidem. n ¶ *Iuuenes similiter, &c.*] Auferentes ab eis causam luxuriæ. o ¶ *In omnibus.*] Quæ iunguntur, siue non solum corpore, sed & mente. p ¶ *Teipsum præbe exêplum.*] Ne exemplo destruas uerbum, & ut audenter corripias delinquentes. q ¶ *In doctrina, in integritate, &c.*] Quo solum modo doceri potest: integritas uero nec munerib. corrumpitur, nec acceptione personæ. r ¶ *Verbum sanum, &c.*] Nullius adulationis accensione languens. s *Vt is qui ex aduerso est uereatur nullum malum habens, &c.*

a ¶ *Erudiens nos, ut abnegantes impietatem & secularia desideria, &c.*] Seculare est omne desiderium carnale, & omnis habitatio temporalis. b ¶ *Sobrie.*] Perfectè, domino dicente: Attêdite ne grauentur corda uestra in crapula & ebrietate & curis huius uitæ. c ¶ *Iuste & pie uiuamus, &c.*] Iustitia nô temperatur, nisi pietas adiungatur. d ¶ *Expectantes beatam spem.*] D Qui eius mâdata seruauerint. e ¶ *Et aduentum gloriæ magni dei, &c.*] Spiritum dicit magnum deum: quia ipsius expectamus aduentum. f ¶ *Qui dedit semetipsum pro nobis, &c.*] Quia se dedit, caueamus ne beneficium eius inane & irritum faciamus. g ¶ *Hæc loquere, & exhortare.*] Omnis sermo tuus in hac exhortatione consistat. h ¶ *Et argue cum omni imperio.*] Acriter argue eos qui ita nô uiuunt. i ¶ *Nemo te côtemnat.*] Talem te exhibe ne contêni possis. Vita enim autoritatem tribuit uerbo.

Cap. III

ADmone illos, &c.] Non ad aliquod malum. l ¶ *Neminem blasphemare.*] Ne illos quidem qui merentur. m ¶ *Non litigiosos, &c.*] Ne uicem reddendo prouocent litem. n ¶ *Omnem ostendentes mansuetudinem, &c.*] Non solum ad bonos uel ad amicos. o ¶ *Eramus enim aliquando & nos insipientes, &c.*] Ne desperent correptione sua, opponit exêplum se, quia & nos fuimus, inquit, tales: debemus igitur patienter eorû insipientiâ tolerare. p ¶ *Cum aût benignitas.*] Siue largitas misericordiæ dei, siue secundum hominem Christus.

Per

A a ¶ *Per lauacrum regenerationis & renouationis spiritus sancti, &c.*] Quia nos spiritus sanctus per baptismum renouauit. b ¶ *Quem effudit abunde in nos per Iesum Christum saluatorem nostrum.*] Abundantius quàm in ueteri testamento. c ¶ *Vt iustificati gratia ipsius, hæredes simus secundum spem uitæ æternæ.*] Non secundum carnalem hæreditatem uitæ temporalis. d ¶ *Fidelis est sermo.*] Ne quis dubitet. e ¶ *Et de his uolo te confirmare, &c.*] Confirmare scientem, nō instruere ignorantem. f ¶ *Vt curent bonis operibus præesse qui credunt deo, &c.*] Ad bona opera docenda præesse. g ¶ *Hæc sunt bona & utilia hominibus, etc.*] Hæc, non illa quæ sequuntur. h ¶ *Stultas autem quæstiones, & genealogias, & contentiones, &c.*] Non uult nos superfluis contentionibus implicari, quæ in lege de generationibus oriuntur: sed nec loqui semper, de quibus proficiant audientes. i ¶ *Et pugnas legis deuita:*
B *sunt enim inutiles & uanæ.*] Quasi contrariæ oppositiones quas hæretici consectantur. C k ¶ *Hæreticum hominem post unam & secundam correptionem deuita.*] Nec circa ipsos nos occupari permittit, si correpti iterum non corrigantur: ne tempus inani contentione perdamus, & aliquid proprio iudicio conatus nihil efficiat: quia unicuique manet libertas arbitrij, & funiculis peccatorum unusquisque constringitur. l ¶ *Cum misero ad te Arteman aut Tychicum, festina ad me uenire Nicopolim, &c.*] Vt nihil perdat de fructu doctrinæ tardantes. m ¶ *Discant autem & uestri bonis operibus præesse ad usus necessarios, &c.*] Idipsum repetit quod superius dixerat: Curent bonis operibus præesse credentes. n ¶ *Salutant te qui mecum sunt omnes, &c.*] Qui nos fideliter amant, siue qui fidei causa nos amant. Notandum quod excipit Apostolus quos salutat.

nitas apparuit saluatoris nostri dei: non ex operibus iustitiæ quę fecimus nos, sed secundum misericordiam suam saluos nos fecit: per lauacrûm regenerationis & renouationis spiritus sancti: quem effudit in nos abunde per Iesum Christum saluatorem nostrum: ut iustificati gratia ipsius, hæredes simus secundum spem uitæ æternæ. Fidelis sermo est. Et de his uolo te confirmare: ut curent bonis operibus præesse qui credunt deo. Hæc sunt bona & utilia hominibus. Stultas autem quæstiones & genealogias, & contentiones, & pugnas legis deuita. Sūt enim inutiles & uanę. Hęreticum hominem post unam & secundam correptionem deuita, sciēs quia subuersus est, qui eiusmodi est, & delinquit cū sit proprio iudicio condemnatus. Cùm misero ad te Arteman aut Tychicum, festina ad me uenire Nicopolim: ibi enī statui hyemare. Zenam legis peritum & Apollo sollicite pręmitte, ut nihil illis desit. Discant autem et uestri bonis operibus præesse ad usus necessarios, ut non sint infructuosi. Salutant te qui mecū sunt omnes. Saluta eos qui nos amāt in fide. Gratia dei cum omnibus uobis. Amen.

Commentariorū in epistolam ad Titum finis. D

COMMENTARIA IN EPISTOLAM ad Philemonem.

o ¶ *Paulus uinctus Iesu Christi.*] In carcere, uel in catenis. p ¶ *Philemoni dilecto adiutori nostro, & Apphiæ charissimæ.*] In euangelio adiutrici. Apphia uero soror uel coniunx creditur. q ¶ *Et Archippo commilitoni nostro.*] Hic diaconus erat, de quo ad Col. 4. d Colossenses ait: Dicite Archippo: Vide ministerium quod accepisti ut illud impleas. r ¶ *Et ecclesiæ quæ in domo tua est. Gratia uobis et pax à deo patre nostro & domino Iesu Christo.*] Cum omni gratiarū actione & cum gaudio exorat. s ¶ *Gratias ago deo meo, semper memoriā tui faciens in orationibus meis faciens, audiens charitatem tuam & fidem.*] Quæ nobis in bonis operibus innotescit. t ¶ *Quam habes in domino Iesu & in omnes sanctos.*] Qui diligit caput, necesse est cum omnia diligere membra. u ¶ *Vt communicatio fidei tuæ euidens fiat in agnitione omnis operis boni in Christo Iesu.*] Omnes sanctos diligis, in tantum ut omnes boni nostrorum in Christo euidenter te fidelem esse cognoscāt. x ¶ *Gaudium enim magnum habui & consolationem in charitate tua: quia uiscera sanctorū requieuerunt per te frater.*] Quos hospitio recipiens refecisti. y ¶ *Propter quod multam fiduciā habens in Christo Iesu imperandi tibi.*] Cum nobis causa ipsius dederit fiduciam imperandi, tamē charitate facienda obsecrare malumus quàm iubere. z ¶ *Quod ad rem pertinet.*] Quod ad rem pertinet rei Christianæ. a ¶ *Propter charitatem magis obsecro cum talis sis ut Paulus senex: nunc autem & uinctus Iesu Christi.*] Moribus talis, qualis ille qui in senectute etiam pro Christo uincula non recusat. b *Obsecro te pro filio meo*] Quando erat gentilis uel carnalis.

AD PHILEMONEM

PAVLVS uinctûs Iesu Christi, & Timotheus frater, Philemōni dilecto adiutori nostro, & Apphiæ sorori charissimę, & Archippô commilitoni nostro, et ecclesiæ quæ in domo tua est: Gratia uobis & pax à deo patre nostro & domino Iesu Christo. Gratiâs ago deo meo, semper memoriam tui faciens in orationibus meis, audiēs charitatem tuā & fidem quàm habes in domino Iesu & in omnes sanctos: ut cōmunicatio fidei tuæ euidens fiat in agnitione omnis operis boni in Christo Iesu. Gaûdium enim magnū habui & consolationē in charitate tua: quia uiscera sanctorū requieuerunt per te frater: prôpter quod multā fiduciā habens in Christo Iesu, imperādi tibi quod ad rē pertinet: propter charitatem magis obsecro cum sis talis ut Paulus senex: nunc aūt & uinctus Iesu Christi: obsecrô te pro meo filio quē genui in uinculis Onesimo, qui tibi aliquādo inutilis fuit: nūc autem & mihi & tibi utilis, quem remisi tibi.

Tu Tu

A a ¶ *Tu autē illum ut mea uiscera suscipe.*] Velut filiū nostrū charissimum. b ¶ *Quem ego uolueram mecum detinere.*] Ex hoc cognosce qualis sit, qui mihi ita placuit, ut tua uice ministraret. c ¶ *Sine consilio autem tuo nihil uolui facere.*] Ita loquitur ut eū ad ipsum remittat, siue ut magis eius utilitas commendetur. d ¶ *Vt ne uelut ex necessitate.*] Notandum ꝙ neminē uoluerit necessitate boni aliquid facere, ne mercedem amitteret. e ¶ *Forsitan enim ideo discessit.*] Fortè hoc dei prouidentia procurauit. f ¶ *Iam non ut seruū.*] Iam enim non quasi ex necessitate seruus,

Tu autèm illum ut mea uiscera suscipe. Quèm ego uolueram mecū detinere, ut pro te mihi ministraret in uinculis euangelij. Sinè consilio autē tuo nihil facere uolui: uti nè uelut ex necessitate bonum tuum esset, sed uoluntarium. Forsitàn enim ideo discessit ad horam à te, ut illum reciperes: iàm non ut seruū, sed pro seruo charissimum fratrem, màxime mihi, quanto autē magis tibi, & in carne & in domino. Si ergo mè habes socium, suscipe illum sicut me. Si aùtem aliquid nocuit tibi aut debet, hoc mihi imputa. Ego Paulus scripsi mea manu, ego reddam: ut nō dicam tibi quod & teipsum mihi debes. Ita frater ego te fruar in domino, refice uiscera mea in Christo. Confidens in obedientia tua scripsi tibi: sciens quoniam & super id quod dico facies. Simul aūt & para mihi hospitium. Nam spero per orationes uestras donari me uobis. Salutāt te Epaphras concaptiuus meus in Christo Iesu: Marcus, Aristarchus, Demas & Lucas adiutores mei. Gratia domini nostri Iesu Christi cum spiritu uestro. Amen.

sed quasi frater uoluntarius. C g ¶ *Maxime mihi.*] Cui & carnaliter & secūdum fidem debet obsequium. h ¶ *Si ergo me habes socium.*] Si me diligis, ita illum suscipe sicut me: quia ego illum diligo sicut te. i ¶ *Si autem aliquid nocuit tibi, aut debet, hoc mihi imputa. Ego Paulus scripsi manu mea: ego reddam ut nō dicam tibi quod & teipsum mihi debes, & cæt.*] Hic ostenditur, quia prima uice sit ex urbe dimissus. k *Salutat te Epaphras concaptiuus meus in Christo Iesu: Marcus, Aristarchus, Demas et Lucas adiutores, & c.*] Non alicuius criminis causa, sed fidei societate.

COMMENTARIORVM IN OMNES PAVLI EPISTOLAS FINIS.

A

DIVI HIERONYMI AD PAVLINIANVM IN LIBRVM DIDYMI de spiritu sancto Præfatio.

VM in Babylone uersarer: & purpuratę meretricis essem colonus: & iure Quiritũ uiuerẽ: uolui garrire aliqd de spiritu sancto, & cœptũ opusculũ, eiusdẽ urbis pōtifici dedicare: Et ecce olla illa quæ in Hieremia post baculum cernitur à facie Aquilonis cœpit ardere: & pharisæorũ cõclamauit senatus, & nullus scriba uel fictus, sed oĩs quasi indicto sibi prelio doctrinarũ, aduersum me imperitię factio cõiurauit. Ilico ego uelut postliminio Hierosolymam sum reuersus: & post Romuli casam & ludorũ lupercalia, diuersoriũ Mariæ & saluatoris speluncã aspexi. Itaq; mi Pauliniane frater, qa supradictus pōtifex Damasus qui me ad hoc opus primus impulerat, iã dormit in Christo: tã tuo q̃ uenerabiliũ mihi ancillarũ Christi, Paulæ & Eustochij nũc adiutus oratu: canticũ quod cantare nõ potui in terra aliena: hic à uobis in Iudęa ꝓuocatus immurmuro, augustiorẽ multo locũ existimãs, qui saluatorẽ mundi, q̃ qui fratris genuit parricidã. Et ut autorẽ titulo fatear: malui alieni operis interpres existere, q̃ (ut quidam faciunt) informis cornicula, alienis me coloribus adornare. Legi dudũ cuiusdam libellos de spiritu sancto, & iuxta Comici sentẽtiã, ex Græcis bonis, Latina uidi nõ bona. Nihil ibi dialecticũ, nihil uirile atq; districtũ, quod lectorem uel in gratis in assensum trahat: sed totum flaccidum, molle, nitidum, atq; formosum & exquisitis hincinde odoribus pigmentatũ. Didymus uero meus, oculum habens sponsę de Cantico canticorum: & illa lumina quæ in candentes segetes sublimari Iesus præcepit, procul altius intuetur: & antiquum nobis morem reddidit, ut uidens uocet propheta. Certe qui
B hunc legerit: Latinorum furta cognoscet, & contemnet riuulos, cum cœperit haurire de fontibus. Imperitus sermone est & non scientia: apostolicum uirum ex ipso sermone exprimens, tam sensuum nomine quàm simplicitate uerborum.

DIDYMI DE SPIRITV SANCTO LIBER PRIMVS, DIVO Hieronymo interprete.

MNIBVS quidem quæ diuina sunt, cum reuerentia & uehementi cura oportet intendere, maxime autem his quæ de spiritus diuinitate dicuntur: præsertim cum blasphemia in eum sine uenia sit, ita ut blasphemantis pœna tendat nõ solum in omne pręsens seculum, sed etiam in futurũ. Ait quippe saluator, blasphemanti in spiritum sanctum non esse remisiionẽ, neq; in isto seculo, neq; in futuro. Vnde magis ac magis oportet intendere: quæ scripturarum de eo relatio sit: ne in aliquem saltem per ignorantiam blasphemiæ error obrepat. Expedierat quidem fideli & timido moderanti uires suas magnitudinem præsentis quæstionis silentio præterire: & rem plenam periculo, non in suum discrimen attrahere. Verum quoniam quidam temeritate potius, quàm recta uia etiam in superna eriguntur, & hæc de spiritu sancto iactitant, quæ neque in scripturis lecta, neq; à quoquam ecclesiasticorum ueterum usurpata sunt, compulsi sumus creberrimæ adhortationi fratrum cedere, quæq; sit nostra de ea opinio, etiam scripturarum testimonijs comprobare, ne imperitia tanti dogmatis hi qui contraria opponunt, decipiant eos qui sine discusiione solicita, in aduersariorũ sententiã statim pertrahunt. Appellatio spiritus sancti & ea quę monstratur ex ipsa appellatione substantia: penitus ab his ignoratur qui extra sacram scripturam philosophantur. Solummodo enim in nostratibus literis, &

notio eius & uocabulũ refert,tã in nouis q̃ in ueteribus. Veteris quippe teſtamẽti homo Dauid,particeps eius effectus,orabat ut in ſe permaneret dicẽs: Spiritũ tuũ ſanctũ ne auferas à me. Et Danieli adhuc puero ſuſcitaſſe dicit deus ſpiritũ ſanctũ, quaſi iam habitantem in eo. Necnõ etiã in nouo teſtamẽto,hi uiri qui deo placuiſſe referunt,ſpiritu ſancto pleni ſunt. Ioannes quippe adhuc in matris utero ſanctificatus exultat. Et Ieſus à mortuis reſurgens,cũ inſufflaſſet in faciẽ diſcipulorũ ait: Accipite ſpiritũ ſanctũ. Plena ſunt uolumina diuinarũ ſcripturarũ his ſermonibus, quorũ congeriem in preſenti opere digerere ſuperſedi: quia difficile nõ eſt ex his quæ aſſumpſimus unũquemq; lectorẽ ſibi ſimilia reperire. Nemo aũt ſuſpicetur aliũ ſpiritũ ſanctũ fuiſſe in ſanctis uiris ante aduentũ domini: & alium in apoſtolis cæteriſq; diſcipulis,& quaſi nomina in differentibus eſſe ſubſtantijs. Poſſumus quidẽ teſtimonia de diuinis literis exhibere: quia idẽ ſpiritus & in apoſtolis & in prophetis fuerit. Paulus in epiſt. quã ad Hebræos ſcribit: de pſalmorũ uolumine teſtimoniũ proferẽs ab ſpiritu ſancto id dictũ eſſe cõmemorat. Et ſicut dicit hic ſpiritus ſanctus: Hodie ſi uocẽ eius audieritis, nolite obdurare corda ueſtra &c. In fine quoque Actuũ apoſtolorũ cum Iudæis diſputans ait: Sicut ſpũs ſanctus locutus eſt per Eſaiã prophetam ad patres noſtros, dicẽs: auditionẽ audietis, & nõ intelligetis. Neq; ẽm Paulus alium habens ſpiritũ ſanctũ, hæc de eo ſcripſit, qui in prophetis ante aduentũ dñi alius fuit: ſed de eo cuius & ipſe particeps fuit, & oẽs qui in fide cõſummatæ uirtutis ferebant. Vnde & cum articulo eius meminit, quaſi ſolitariũ & unum eſſe cõteſtans: ubi dicit non ſimpliciter πνεῦμα ἅγιον: hoc eſt ſpũs ſanctus, ſed cum additamẽto articuli τὸ πνεῦμα ἅγιον: hoc eſt hic ſpiritus ſanctus. Et Eſaiam prophetaſſe cõmemorat cũ articulata uoce διὰ τὸ πνεῦμα ἅγιον, id eſt per hunc ſpiritũ ſanctũ, & nõ ſimpliciter πνεῦμα ἅγιον. Petrus quoq; in eo ſermone quo præſentibus perſuadebat, Oportuerat, inquit, impleri ſcripturã, quã locutus eſt ſpiritus ſanctus, id eſt τὸ πνεῦμα ἅγιον, per os Dauid de Iuda, oſtendẽs & ipſe eundẽ ſpiritũ, & in prophetis & in apoſtolis operatũ. Plenius de hoc in conſequentibus tractabimus, cum dicere cœperimus, non ſolum dñm uerbũ factum eſſe ad prophetas, ſed & ſpiritũ ſanctũ, quia & inſeparabiliter poſſidetur, cum unigenito filio dei. Ipſa uox ſpiritus ſancti, nõ eſt uacua appellatio, ſed ſubiacẽtis eſſentiæ demonſtratrix, patri filioq; ſocia, & à creaturis penitus aliena. Cum enim creaturæ in uiſibilia & in inuiſibilia, id eſt in corporalia & in incorporalia partiantur, nec de corporalibus ſubſtantijs eſt ſpiritus ſanctus, animæ & ſenſus habitator, ſermonis & ſapientiæ & ſcientiæ effector, nec de inuiſibilibus creaturis. Hæc quippe omnia, ſapientiæ & cæterarũ uirtutũ & ſanctificationis capacia ſunt. Iſta uero ſubſtantia de qua nunc ſermo eſt, ſapiẽtię & ſcientiæ & ſanctificationis effectrix eſt. Neq; ẽm inueniri poteſt aliqua in ſpiritu ſancto fortitudo, aut operatio ſanctificationis uirtutiſq;, quã ab extraneo quodã ſuſtineat, quia iſtiuſmodi natura mutabilis eſt. Porrò ſpiritus ſanctus, confeſſione omniũ immutabilis eſt ſanctificator, ſcientiæ diuinæ & uniuerſorũ attributor bonorũ, & ut breuius dicam, ipſe ſubſiſtens in his bonis quæ à dño largiũtur. Nam eundẽ euangelij locum Matthæus Lucaſq; deſcribens, alter ex his ait, Quanto magis pater cœleſtis dabit bona petẽtibus ſe? Alter uero, Quanto magis pater ueſter cœleſtis dabit ſpiritũ ſuum ſanctũ petẽtibus ſe? Ex quibus apparet ſpiritum ſanctum plenitudinẽ eſſe donorum dei, & ea quæ diuinitus adminiſtrantur non abſq; eo ſubſiſtere, quia omnes utilitates, quæ ex donorum dei gratia ſuſcipiũtur, ex iſto fonte demanant. Quod autem ſubſtantialiter bonum eſt, non poteſt extraneæ capax eſſe bonitatis, cum ipſum tribuat cæteris bonitatem. Igitur manifeſtum eſt, non à corporalibus tantum, ſed & ab incorporalibus creaturis extraneum eſſe ſpiritum ſanctum: quia cæteræ ſubſtantiæ hanc ſubſtantiam ſanctificationis accipiunt: iſte uero non tantum non eſt capax ſanctificationis alienæ, ſed inſuper attributor eſt & creator. Deniq; qui cõmunione fruuntur, participes dicuntur ſpiritus ſancti, ſanctificati utiq; ab eo. Perſpicue enim ſcriptum eſt, quod ſpiritui gratiæ, in quo ſanctificatus eſt, cõtumeliam faciens, grauiꝰ punietur peccato. Si autem ſanctificatus eſt per communionem ſpiritus ſancti, oſtenditur quod ipſe particeps eius fuerit, & largitor eius ſanctificatiõis ſpiritus ſanctus. Apo

ſtolus

A stolus quoq; ad Corinth. scribens: & enumerans eos qui regnũ cœlorum sunt consecuturi, addit dicens: Et hæc quidẽ fuistis: sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed iustificati estis in noĩe Iesu Christi & in spiritu dei nostri. Spiritũ dei non alium asserens esse q̃ spiritum sanctum. Etenim in consequentibus idem approbat, dicens: Nemo in spiritu dei loquens, dicit anathema Iesu, & nemo dicit dñm Iesum, nisi in spiritu sancto: spiritum dei, spiritum sanctũ esse cõfirmans. Si igitur sanctificator est: non mutabilis, sed immutabilis substantiæ ostenditur. Immutabilẽ aũt substantiam dei tantum & unigeniti filij eius, manifestissime tradunt diuina eloquia: conuertibilẽ et mutabilẽ omnẽ creaturarũ substantiã prædicantia. Ergo quoniã substantia spiritus sancti non conuertibilis sed incõuertibilis demonstrata est: nõ erit creaturæ ὁμοούσιον. Esset quippe & creatura immutabilis, si cum patre poneretur & filio: eandẽ habens incõuertibilitatẽ. Omne eñ quod alieni boni capax est: ab hac substantia separatur. Tales autem sunt cunctæ creaturæ: deus uero cum bonus, fons & principium bonorũ est: facit igitur eos bonos, quibus se impertit, bonus ipse nõ factus ab alio, sed subsistens: ideo capabilis, non capax. Vnigenitus quoq; filius, eius sapientia & sanctificatio nõ fit sapiens, sed sapientes facit: & nõ sanctificatur, sed sanctificat. Vnde & ipse capabilis est, & nõ capax. Cũ igitur inuisibilis creatura, quã rationabilem & incorporalẽ substantiã uocari consuetudinis est, nõ sit capabilis, sed capax: si eñ capabilis esset, nullius boni capax esset, per se simplex ipsa subsistẽs & alterius boni receptatrix: participatione habeat bonũ, & nõ de his quæ habentur ab alijs, sed de his quæ habẽt alia intelligat, patre & filio habitis magis q̃ habentibus: creatura uero habente, & non habita: de spiritu quoq; sancto retractemus, & si quidem ipse quoq; participatione alterius sanctimoniæ sanctus est, cõnumeret cęteris creaturis. Si uero sanctos facit capaces sui: cum patre ponatur & filio. Quod aũt ab alijs capiatur spũs sanctus, & non alia capiat, &

B nunc & in sectarum uolumine prout potuimus expressimus: & ex omni scriptura sermonem nostrũ affirmare perfacile est. Beatus quoq; Apost. ad Ephesios scribẽs ait: In quo et credentes signati estis spiritu promissionis sancto, qui est pignus hæreditatis nostræ. Si eñ signant quidã spiritu sancto, formã & speciẽ eius assumẽtes: ex his est spiritus sanctus quæ habentur & nõ habent: habentibus illũ signaculo eius impressis. Ad Corinth. quoq; idem scribens: Nolite, inquit, contristare spiritũ sanctũ, in quo signati estis: signatos esse contestans eos qui susceperãt cõmunionem spiritus sancti. Quõ enim disciplinæ & uirtutis assumptor, signaculum & figurã (ut ita dicam) in suum sensum recipit eius scientiæ, quam assumpsit: sic & is qui spiritus sancti particeps efficitur, per cõmunionẽ eius fit spiritualis pariter & sanctus. Ipse spiritus sanctus, si unus de creaturis esset: saltem circũscriptam haberet substantiã: sicut uniuersa quæ facta sunt. Nam & si nõ circunscribantur loco & finibus, inuisibiles creaturæ: tamen proprietate substantiæ finiunẽ. Spiritus aũt sanctus cum in pluribus sit: non habet substantiam circunscriptã. Mittens quippe Iesus prædicatores doctrinę suæ, repleuit eos spiritu: & insufflans in faciẽ eorum: Accipite, inquit, spiritum sanctum, & euntes docete omnes gentes, quasi omnes cunctis gẽtibus mitteret. Neque enim omnes apostoli, ad omnes gentes pariter sunt profecti, sed quidã in Asiam, quidam in Scythiam, & alij in alias dispersi nationes, secundum dispensationẽ illius quẽ secum habebant spiritus sancti, quomodo & dominum dicentem: uobiscum sum omnibus diebus usq; ad consummationem seculi. His & illud cõgruit: Accipietis uirtutem superuenientis spiritus sancti in uos, & eritis testes mihi in Hierusalem, & in omni Iudęa & Samaria, & usq; ad extremũ terrę. Si ergo hi in extremis finibus terrę ob testimoniũ dñi constituti, distabãt inter se longissimis spacijs: aderat aũt eis inhabitator spiritus sanctus, incircunscriptam habens substantiam, demonstratur angelica uirtus ab hoc prorsus aliena. Angelus quippe qui aderat, uerbi gratia, Apostolo in Asia oranti: non poterat simul eodẽ tẽpore adesse alijs in cæteris partibus mundi cõstitutis, Spiritus aũt sanctus non solum seiũctis à se hominib. præsto est, sed & singulis quibusq; angelis, principatibus, thronis, dominationibus inhabitator assistit: & ut homines sanctificans, alterius q̃ sunt homines est naturæ, sic & alias creaturas sanctificans, alius ab earum est substantia, quoniam

omnis creatura nō ex ſua ſubſtātia, ſed ex cōmunione alterius ſanctitatis, ſancta perficit. C
Dicti ſunt quidē ſancti angeli in euāgelio ſaluatore dicēte, uenturū eſſe filiū hoīs in maieſtate ſua & patris, & ſanctorū angelorū. Et Cornelius in Actib. apoſtolorū à ſancto angelo ſcribit accepiſſe reſponſum, ut Petrum ad ſe Chriſti diſcipulū uocaret. Verū ſancti ſunt angeli participatione ſpūs ſancti, & inhabitatione unigeniti filij dei, qui ſanctitas eſt & cōmunicatio patris. De quo ſaluator ait: Pater ſancte. Si igitur angeli non ex propria ſubſtātia ſancti ſunt, ſed ex participatione ſanctę trinitatis, alia angelorū oſtendit à trinitate eſſe ſubſtantia. Vt eṁ pater ſanctificans, alius eſt ab his qui ſanctificant: & filius eſt alius ab his quos efficit ſanctos, ita & ſpūs ſanctus alterius eſt ſubſtātiæ ab his quos ſui largitione ſanctificat. Si uero hęretici ꝓpoſuerint ex natura cōditionis ſuæ angelos ſanctos eſſe, cōſequenter cogunt dicere ὁμοούσιος eſſe trinitati, & incōuertibiliter eos iuxta ſubſtātiā ſanctos eſſe. Si aūt hoc refugientes, dixerint unius quidē naturæ eſſe cū cæteris creaturis, nō tamen eandē habere ſanctitatē, quā hoīes habent, neceſſario deducent, ut dicant multo melioris homines eſſe ſubſtātiæ: cum hi per cōmunionē trinitatis habeant ſanctitatem, et angeli propria natura ſancti ab ea ſint alieni. Sed uota ſunt hominū perfectorū, & ad cōſummationē ſanctitatis uenientiū, æquales angelis fieri. Angeli quippe hominibus, & non homines angelis auxiliū tribuunt, miniſtrantes eis ſalutē, & annunciantes eis largiora dei beneficia. Ex quo liquido oſtendit, honorabiliores & multo meliores eſſe angelos hominibus per germaniorē, ut ita dicā, & pleniorē trinitatis aſſumptionē. Quapropter cū alius ſit ſpūs ſanctus ab his quę ipſe ſanctificat, nō eſt unius naturę cū cęteris creaturis quæ eum recipiunt. Si aūt alterius eſt naturæ à creaturis, & in propria ſubſiſtit eſſentia: increatus & ineffectus oſtendit. Multæ ſcripturæ ſunt, quæ ſine ambiguitate conuincant, alterius eū à cunctis cōditionibus eſſe naturæ. Quidā etiam ſpiritu ſancto pleni eſſe dicunt: nemo aūt ſiue in ſcripturis, ſiue in cōſuetudine plenus creatura dicit. Neq; enim D
aut ſcriptura ſibi hoc uendicat, aut ſermo cōmunis, ut dicas plenū eſſe quēpiam angelo, throno, dominatione: ſoli quippe diuinę naturæ, hic cōuenit ſermo: dicimus aūt uirtutis & diſciplinæ quoſdā eſſe plenos, ut illud: Repletus eſt ſpiritu ſancto: nō aliud ſignificātes ꝙ plenos eſſe cōſummatæ atq; perfectę uirtutis. Scriptū eſt de Ioāne: Et ſpiritu ſancto implebitur adhuc ex utero matris ſuæ. Et iterū: Repleta eſt ſpiritu ſancto Eliſabeth. Et poſt alia. Et ſpiritu ſancto repletus eſt Zacharias pater eius. Haud dubiū, quin & Ioannes prophetauit. Necnō in Actibus apoſtolorū de multis credentibus qui in unum cōuenerant refertur: Repleti ſunt ſpiritu ſancto. Cum aūt participabilis ſit ſpiritus ſanctus, ad ſimilitudinem ſapientiæ ac diſciplinæ, non in caſsis nominib. ſcientiæ ſubſtantiam poſſidet, ſed per naturā ſanctificantē & implentem bonis uniuerſa bonus ipſe ſubſiſtit: iuxta quam & repleti quidam ſpiritu ſancto eſſe dicuntur: ut in Actibus apoſtolorum ſcriptum eſt: Et repleti ſunt omnes ſpiritu ſancto, & loquebantur uerbum dei cum fiducia. Quomodo enim qui aliqua diſciplina plenus eſt, quia perfecte eam habet, erudite & ſubtiliter poteſt de ea proferre ſermonem: ſic qui ſpiritū ſanctum conſummate acceperint, ita ut impleantur eo, cum fiducia uerbum dei loquuntur, quia præſens ſpiritus ſanctus dignam deo uocem miniſtrat. Hinc quidam cum ſupercilio ait: Hæc dicit ſpiritus ſanctus. Et apoſtolus, Sed impleamini, inquit, ſpiritu ſancto. Et in multis locis Actuum apoſtolorum, pleni fuiſſe ſpiritu ſancto diſcipuli domini ſcribuntur. Conſiderate ergo fratres uiros ex uobis teſtimonium habentes ſeptem, plenos ſpiritu ſancto & ſapientia. Et de Stephano, Cum autem plenus eſſet ſpiritu ſancto, intuens in cœlum uidit gloriam dei, & Ieſum ſtantem à dextris dei. Et de electionis uaſe dicitur, Saulus autem qui & Paulus plenus ſpiritu ſancto, intuens in eum ait. Et in cōmune de uniuerſis credentibus annotatur. Diſcipuli quoq; replebātur gaudio & ſpiritu ſancto. Angeli autem præſentia ſiue alicuius alterius excellentis naturæ quæ facta eſt, non implet mentē atq; ſenſum, quia & ipſa aliunde completur. Quomodo eṁ ex plenitudine quis accipiens ſaluatoris, plenus efficit ſapientia & uirtute & iuſtitia & ſermōe dei: ſic qui ſpiritu ſancto plenus eſt, ſtatim uniuerſis donationibus dei replet, ſapiētia, ſciētia, fide, cæteriſq; uirtutibus. Qui igit implet uniuerſas creaturas

A turas quæ tamen possunt uirtutẽ & sapientiã capere, nõ est ex his quæ ipse cõplet. Ex quo colligitur alterius eum esse substantiæ, ꝙ sunt oẽs creaturæ. Diximus & alibi, quia superintelligatur in sancti spiritus substantia etiã plenitudo munerũ diuinorũ. Deniq; impossibile est gratiã dei sortiri quempiã, si nõ habeat spiritum sanctũ, in quo approbamus cun cta dei dona consistere. Quod uero is qui habet eum, sermonem quoq; sapientiæ & reliqua bona perfecte cõsecutus sit, & nunc manifeste sermo demonstrat, & paulo ante diximus substantiã bonorũ dei spiritũ sanctum esse, cum posuimus exemplũ: Dabit pater spiritum sanctum petentibus se, & dabit pater bona petentibus se. Nec existimare debemus spiritum sanctũ secundũ substantias esse diuisum, quia multitudo bonorũ dicatur: Impassibilis enim & indiuisibilis atq; immutabilis est, sed iuxta differentes efficientias & intellectus, multis bonorũ uocabulis nuncupaẽ, quia participes suos non iuxta unam eandẽq; uirtutem cõmunione sui donet, quippe cum ad utilitatẽ uniuscuiusq; aptus sit, & repleat bonis eos, quibus indicat se adesse debere. Deniq; Stephanus primus ille testis ueritatis, & dignus suo noĩe, plenus sapiẽtia & spiritu sancto dictus est, sapientia cõsequẽter superintellecta, cõmorante in eo spiritu sancto, sicut loquitur scriptura: Et elegerunt Stephanum plenum fide & spiritu sancto apostoli. Et, Stephanus aũt plenus gratia & uirtute, faciebat prodigia & signa magna in populo. Et adhuc de eodẽ: Et nõ ualebant resistere sapientiæ & spiritui qui loquebaẽ in illo. Plenus eñ spiritu sancto uir beatus & fidei effectus est particeps, quæ ex spiritu sancto uenit, iuxta illud: Alij aũt fides in eodẽ spiritu. Et gratiam atq; uirtutẽ, iuxta eundẽ spiritũ habens, signa & prodigia magna faciebat in populo. Necnon & illis donationibus secundum eundem spiritum affluebat, quæ uocantur curationũ gratiæ atq; uirtutes. Et hæc eñ in enumeratione donorũ dei, in spiritu & secundũ spiritũ, in prima apostoli Pauli epistola ad Corinthios collocanẽ. Intantũ aũt Stephanus

B diuina gratia abundabat, ut nemo contradicentiũ & eorũ qui aduersus eum disputabãt, ualerent resistere sapiẽtiæ & spiritui qui loquebatur in illo. Erat quippe ex spiritu sancto sapiens. Vnde & ad discipulos suos Iesus perspicue proclamat: Cũ introducti fueritis ad principatus & potestates & cõcilia & synagogas, nolite esse soliciti quid uos oporteat dicere, aut quid loquamini in illo tẽpore. Dabuntur enim uobis à spiritu sancto sermones sapiẽtiæ, quibus nõ queant cõtradicere, ne hi quidẽ qui uehemẽter in disputationib. callent. Sed ponamus ipsum testimoniũ quod ita cõtexit, Cum aũt introduxerint uos in synagogas ad principatus & potestates, nolite soliciti esse quõ, aut quid respondeatis. Spiritus enim sanctus docebit uos in eadẽ hora quæ oporteat dicere. Et in alio euãgelio. Ponite ergo in cordibus uestris nõ præmeditari queãdmodũ respõdeatis: Ego quippe dabo uobis os & sapientiã, cui non ualeant cõtradicere, aut respõdere. Spiritu uero sancto tribuente apostolis uerba aduersus eos qui euangelio contraibant, dilucide ostenditur in substantia eius superintelligi sapientiæ & scientiæ sermonẽ. Quõ aũt saluator in illa hora os & sapientiã discipulis largiatur, quibus cõtradicere nõ queant, ne hi quidem qui apud homines eloquentissimi putantur, non est huius tẽporis disserere, quia nunc proposuimus ostendere superintelligi semper in spiritu sancto dona uirtutũ, ita ut is qui eum habet, donationibus dei plenus habeatur. Vnde & in Esaia, ipse deus cuidã dicit: Ponã spiritum meum super semen tuum, & benedictiones meas super filios tuos. Nunquã enim accipit quisquã spirituales benedictiones dei, nisi præcesserit spiritus sanctus. Qui enim acceperit spiritũ sanctum, consequẽter habebit benedictiones, id est sapientiã & intellectũ & cætera de quibus ita scribit apostolus: Propter hoc & nos, ex quo die audiuimus, non cessamus orantes pro uobis & deprecantes ut impleamini cognitione uoluntatis eius in omni sapientia & intelligentia spirituali, ambulantes digne deo. Eos enim qui digne sibi per opera & sermones & prudentiam incedunt, impleri ait uoluntate dei, ponentis super eos spiritum sanctum, ut impleantur sapientia & intellectu, & reliquis spiritualibus bonis. Sapientia autem & intellectus quæ in spiritu sancto sunt, à deo dantur. Dominus, inquit, dabit sapientiã, & à facie eius sapientia & intellectus procedit, cũ ea sapientia quæ ab hominibus uenit non sit spiritualis, sed carnea & humana. De hac itaque Apostolus

scribit:Nō in sapientia carnali,sed in gratia dei cõuersati sumus in mundo:carnalē sapientiā dicens quæ in rebus corporeis ex humano subsistit cogitatu. Porro spiritualis sapiētia & intellectualis, circa inuisibilia & intellectualia se tenens:per operationē spūs sancti capientibus se, sui præsentiā tribuit. In multis quoq; alijs locis Apostolus memorat in spūs sancti substantia,dei munera cōmorari,sicut in illo: Deus aūt spei repleat uos omni gaudio & pace in credēdo:ut abundetis in spe & uirtute spūs sancti. Deus aūt largitor bonorum,spem quam promisit,reddet in uirtute spūs sancti,his qui habēt illum:gaudio & pace cōplet eos, qui imperturbatā & sedatam cogitationē possidentes,lætas habent mentes & ab omni perturbationū tempestate tranquillas. Qui aūt in uirtute spiritus sancti prædicta bona fuerint consecuti:etiam rectam fidem in trinitatis mysterio consequentur.In alio quoq; loco eiusdem epistolæ:Non est,inquit,regnū dei cibus & potus: sed iusticia & pax & gaudium in spiritu sancto.In spiritu enim sancto iusticiā,id est uniuersam uirtutē, & quam supra diximus pacem, dei gaudio copulatam esse asserens: his qui se audire poterant,manifestissime probat:non alia hæc bona q̄ spiritus sancti esse substantiā.Cum ergo hæc bona ex largitione spiritus sancti ad homines ueniant:uocatio gentiū quam introduxit per doctrinā euangelicā,acceptabilis & sanctificata redditur in spiritu sancto:quia & in hac sanctificatos & acceptos faciens spiritus sanctus, substantia est bonorū dei. Et qui illo plenus est,uniuersa iuxta rationē agit,docens recte, uiuens irreprehensibiliter, signa atq; portenta uere perfecteq; demonstrans.Habet eīn fortitudinē spiritus sancti præstantem sibi thesaurū & causam plenitudinis omniū bonorū. Nouit Petrus discipulus domini Iesu,largitionē spiritus sancti donorum dei esse naturā. Ait quippe ad eos qui obiurgabant introitum suum ad Cornelium. Si itaq; æqualem gratiā dedit illis deus præbens spiritum sanctum, quomodo & nobis in principio : ego quis eram qui possem prohibere dominum? Et insuper ad suos : Agnitor, inquit, cordium deus, testimonium tribuit eis, dans spiritum sanctum sicut & nobis:& nihil discreuit inter nos & eos, fide mūdans corda eorū. In hunc sensum congruit etiam illud quod in multis locis dicitur, spiritum sanctum dari à domino.Iacob puer meus,suscipiā eum, Israel electus meus, suscipiet eū anima mea, dedi spiritū meum in eo. Et adhuc, Qui dat afflatū populo cōstituto super eam, haud dubium quin terram,& spiritus calcantibus eam. Ostendimus aūt supra non alium esse spiritum dei,& alium spiritū sanctum. Paulus quoq;, Charitas, inquit, dei diffusa est in cordibus uestris,per spiritum sanctum qui datus est nobis.Et illud,Quanto magis pater uester cœlestis dabit spiritum sanctum petentibus se. Iste autem spiritus effusus quoq; esse à deo super omnem carnem dicitur,ut prophetent & uisiones uideant, qui eum acceperint secundum Ioelem,qui ex persona dei loquitur. Effundā de spiritu meo super omnem carnem,& prophetabunt filij uestri & filię uestrę.Effusio quippe spiritus,causa extitit prophetandi, & uidendi sensum pulchritudinemq; ueritatis. Ipsum quoq; effusionis nomen,increatam spiritus sancti substantiam probat.Neq; enim deus cum angelum mittit,aut aliam creaturam,effundam dicit de angelo meo,aut principatu,aut throno,aut dominatione. In solis quippe his quæ ab alijs participantur, hic sermo consentit, sicut & nunc pauloante de charitate dei diximus, quæ effusa est in cordibus eorum qui spiritum sanctum receperunt.Charitas,inquit,dei diffusa est in cordibus uestris,per spiritum sanctum,qui datus est uobis.Saluator quoq; quia & ipse capabilis est,in similitudinē quoq; unguenti effusus dicitur, Vnguentum effusum nomen tuum. Nam ut unguentum quod in uase continetur, habet quidem odoris substantiam,sed prohibet longius spargi, quia uase intrinsecus clauditur,cum autem uas foris fuerit effusum, emittit procul beneolentiam suam:ita Christi nomen bene olens ante aduentum eius,in solo Israelis populo uersabatur,quasi Iudeę uase inclusum. Notus enim,ait,in Iudæa deus,in Israel magnū nomen eius.Quando aūt coruscans in carne sua saluator,in uniuersam terrā, quin potius in omnem creaturā extendit uocabulum suū,impleto eo quod scriptum est, Quam admirabile est nomen tuum in uniuersa terra,quibus consequenter Apostolus loquitur, Non enim aliud nomē datū est sub cœlo,in quo oporteat saluari nos, Et psalmista ad dominū loquitur,Ma-

A tur: Magnificasti super omnia nomen sanctũ tuũ: tunc cõpletum est, unguentũ effusum nomen tuũ. Significat aũt effusionis uerbũ, largam & diuitẽ muneris abundantiam. Itaq; cum unus alicubi aut duo spiritũ sanctũ accipiunt, non dicitur effundam de spiritu meo, sed tunc quando in uniuersas gentes munus spũs sancti redundauerit. Et ad Titum Apostolus salutẽ factam gẽtibus cõmemorat. Non ex operibus iusticiæ quæ fecimus nos, sed per lauacrum secundæ regenerationis & innouationis spũs sancti, quẽ effudit super nos abundanter. Et hic enim largam attributionẽ spũs, uerbum effusionis ostendit. Ex quibus uniuersis docemur, capabilem esse spũs sancti substantiam, & ex hoc increatam. Capabilem substantiã uocat: quæ capitur à pluribus, & eis sui consortiũ tribuit: capacem uero eam quæ cõmunicatione substantiæ alterius impletur: & capiens aliud, ipsa non capitur ab alio. Capabili quippe statim incõuertibile, & inconuertibili æternũ est cõsequens, quomodo econtrario capienti cõuertibile, & cõuertibili creabile subsequẽs est. Nihil ergo de creaturis incõuertibile, propter quod neq; sempiternũ est. Nõ solum igitur quod in hominibus est rationale, conuertitur & creatur, uerumetiã in omnibus creaturis hæc eadẽ cõuersio reperitur. Nam & angelorũ cõuersiones & ruinas, diuina eloquia demonstrant. Licet eñ multitudo angelorũ, et aliarũ excellentiũ uirtutũ, in beatitudine & sanctimonia perseuerẽt: tamẽ cum in ea, quæ similem habent naturã cõuersa sint, dilucide ostẽditur in primo eos statu non per immutabilitatẽ suæ substantiæ, sed per solicitius in dño seruitium permanere. Neq; enim potest coæqualiũ diuersa esse natura. Nam quia omnẽ genus hominũ mortale est: & singuli hoĩes mortales sunt: ut ẽ diuerso quoq; si qua de superiorib. immortalia sunt, haud dubiũ quin oñia in eodẽ genere & specie cõstituta sint immortalia. Cũ aũt hęc se ita habeãt, etiã si unus angelus cõuertibilis apparuerit, oẽs conuertibiles erunt, licet nõ sint conuersi in beatitudine perseuerantes: quõ & cuncta hominum corpora diuisibilia sunt: quanquã non omnia diuidantur. Quędam enim eorũ passa diuisionem, & reliquorũ similiũ sui naturã interpretantur. His ita edissertis, alterius substantiæ à uisibilibus & inuisibilibus creaturis spiritus sanctus ostenditur. Si aũt hoc uerũ est: impijssime quidã inter omnia cõnumerant spiritũ sanctum: dicentes in eo quod omnia per uerbũ à deo facta sunt, etiã significari spiritus sancti facturã. Neq; eñ unum ex omnibus, sed aliud extra omnia per substantiã ex utroq; demõstratus est spiritus sanctus. Nam si creatura ut superius ostendimus diuidit in corporalia, & in incorporalia, & conditus est spũs sanctus: utiq; aut uisibilis, aũt inuisibilis creatura erit, id est corporalis aut incorporalis. Verum corpus nequaq̃ erit, sicut prius diximus: cũ doceat & scientiã præstet, & à sensũ & anima capiaĩ. Sed neq; inuisibilis creatura erit: ut pauloante de eo disputauimus. Vnde & apostolus in epistola quã ad Hebręos scripsit, aliũ eum esse ab omnib. angelis demonstrat dicens: Cui enim angelorũ dixit aliquãdo: sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedũ tuorũ? Nõne oẽs sunt administratores spiritus, in ministeriũ missi, propter eos qui accepturi erant salutem? Et post alia: Quõ nos effugiemus tantam negligentes salutem? Quæ principiũ accipiens ad loquendũ per dominũ, ab his qui audierunt in uos confirmata est, testimoniũ dante signis & prodigijs & uarijs uirtutibus & spiritus sancti diuisionibus, iuxta suã uoluntatẽ. Hoc enim quod ait, cui angelorum, æque accipitur, ac si diceret, nulli: per angelicũ nomen significans omniũ substantiam inuisibiliũ creaturarũ. Neq; enim ulli quidẽ angelorũ & aliæ cuidã rationabili creaturæ dixit deus, sede à dextris meis. In cõmune itaq; sermo pronunciat, nõ esse dictum cuiquam creaturæ, sede à dextris meis. Et hoc in cõmune de creatura. Et pronuncians de omnibus inuisibilibus creaturis, ait eas esse administratores spiritus. Propter quod subiecit, Nõnne oẽs sunt administratores spiritus in ministerium missi? Licet enim nõ omnes singulatim inuisibiles creaturæ missæ sunt, tamen quia eiusdem generis & honoris aliæ missæ sunt, quodãmodo & ipsæ possibilitate sunt missæ, missarum consortes æqualisq; substantiæ. Quomodo igitur alius est ab uniuersis creaturis dominus, per quem principiũ ad loquendũ acceperat illa magna salus, cuius negligentes Apostolus nolens nos esse ait, Quomodo nos effugiemus tantam negligentes salutẽ, quæ principiũ accipiens ad loquendum

quendum per dominũ ab his qui audierunt in nos cõfirmata eſt: Sed & deus qui teſtimo C
niũ phibet ſignis & portẽtis iſti ſaluti: alius eſt ab omnib. adminiſtratorijs ſpiritibus. Sic & ſpũs ſanctus, cuius diuiſionibus iuxta uoluntatẽ eius teſtimoniũ perhibet deus, diſtribuens eum, nõ per conciſionis partes, ſed per cõmunionem quibus eum præſtare decre uerit: alterius eſt & ipſe ſubſtantiæ ab his in quæ diſpartitur effuſus. Igitur quoniã approbauimus iuxta ſcripturarũ ſenſum, alium extra omnẽ creaturam eſſe ſpiritũ ſanctum: incaſſum imò impie quidam creatũ eum eſſe oſtendere uolentes, teſtimonio utuntur quo omnia per uerbũ facta referunť, ut ſcilicet in omnibus, etiã æterna ſubſtantia contineať. Et quia ad conditionẽ eius approbandam etiam propheticũ ſermonem uſurpant dicente deo, creo ſpiritum: etiã in hoc eos monſtrare debemus prorſus ab intellectu ueritatis alie nos. Neq; enim de ſpiritu ſancto propoſitus ſermo prophetæ fuit, ut ex ipſa ſerie & contextu eloquij intelligitur. Siquidẽ Amos propheta ex perſona dei: Præparare, inquit, ad inuocandũ deum tuum ô Iſrael: quoniã ego ſum firmans tonitruum & creans ſpiritum, & annuncians in homines Chriſtum ſuum: faciens diluculum & nebulam, & aſcẽdens ſuper excelſa terræ: dñs deus omnipotens nomen eius. Deus enim qui ſe ſpiritum condere fuerat prælocutus & facere: & tonitruũ dixit ſe firmare, & diluculũ & nebulas facere. Si igitur in prædicta narratiõe perſeueramus: id eſt, in tonitruo & diluculo & nubibus, eundem narrationis ordinem etiã in ſpiritu tenere debemus: ut id quod dicitur à deo tale ſit: Vt inuoces me qui deus ſum, qui uniuerſa procuro, qui & creator ſum omnium, qui firmo tonitruum, & condo ſpiritum, qui diluculum & nebulam & quaſdam utilitates facio hominum: præpara te ut inuoces ô Iſrael: ut cum præparatus fueris ad inuocandũ, & me oraueris qui ſupradicta cõſtituo, felicitate tẽporum & aliorum bonorũ largitionib. perfruaris: me tibi per ſingulos annos omnia iuxta naturæ ordinem miniſtrante: ut fœcundè annus fluat, ut ſuis ſpacijs horarum momẽta decurrant: ut ſuo tẽpore tonitrua mugiant, D
ut ſalutaris aura opportunis flatibus inſpiret. Si uero per allegoriã, tonitruum & diluculum & nebula & creatio ſpũs intelligantur: non ſubſtantiã rei, ſed figuratã interpretationem ſignificabunt. Quòd ſi è diuerſo oppoſuerit, manifeſte de ſpiritu ſancto hæc dici: qa inferatur ad creationẽ ſpiritus, illud quod ſequitur: Et annuncians in homines Chriſtum ſuũ: in Hebręo habetur, annũciat in hominẽ loquelã ſuam: quod ſcilicet qui creator eſt omnium, ipſe etiam prophetis inſpiret, & ſuam per eos hominibus indicet uoluntatem. Et ad hoc reſpondendũ eſt, quia quidã hæretici alium extra creatorẽ dominum patrem ſaluatoris mentiuntur: hoc impijſsime prædicantes: non ſceleratã eorum ſuſpicionẽ prouidentes à deo percuti dicente: Ego formans tonitruũ & creans ſpiritum: & alias mundi partes faciẽs & gubernans: annuncio in homines Chriſtũ meum. Et hoc eñ prouidentiæ meæ opus ſuper oĩa opera mea eſt: ut nõ ſolum eorũ quæ foris ſunt: ſed & quæ ad emolimentũ animæ & mentis humilitatẽ pertinent, cauſa ſubſiſtam. Ergo hoc quod dicit, creo ſpiritum: æque arbitror poſitũ ac ſi diceret, creans uentũ. Deus quippe flatus hos qui per aeris motũ efficiuntur, diſpoſitione ſua ducit: ſecundũ illud quod alibi legimus: Qui producit uẽtos de theſauris ſuis. Bene aũt quod in ipſa ſentẽtia nõ ait: qui creaui, ſed qui creo ſpiritũ. Si enim de ſubſtãtialitate ſpiritus ſancti ſermo eſſet, dixiſſet utiq; qui creaui. Neq; enim ſemper eundem creat. Nunc aũt conſequenter de flatu dictũ eſt qui creo: quia non ſemel uenti facti ſunt, ſed in eo quod ſubſiſtunt quotidie fiunt. Neq; enim fruſtra ſine articulo qui in Græco ſermone ſingularitatis ſignificator eſt, nunc ſpũs creatus dicit: quoniam nõ eſt ſanctus, cum penè ſemper ſpiritus ſanctus cum articulo nominetur, ut in illo ἀυτὸ τὸ πνεῦμα, id eſt, ipſe ſpiritus teſtimoniũ perhibet ſpiritui noſtro. Et alibi, ἀυτός ἐστιν τὸ ζωοποιοῦν, id eſt, ipſe eſt qui uiuificat. Et rurſum: Sic & quæ dei ſunt, nemo cognouit niſi τὸ πνεῦμα, id eſt ſpiritus dei: τὸ γὰρ πνεῦμα, hoc eſt ſpiritus enim ſcrutať omnia etiã alta dei. Et multa quę de ſcripturis ſacris excerpere poſsibile eſt. Quod ſicubi raro ſine articulo nominať ſpũs ſanctus: ſciendũ eſt cum additamẽto eum nominari ſignificante magnificentiã eius. Si quidẽ dicitur aliquando & ſine articulo, cum nõ ipſe per ſe, ſed participatio eius oſtendiť: utputa ſpiritus Heliæ, & ſpiritu ambulate: & quæcunq; his ſimilia ſunt.

Quo-

A Quoniam igitur ex his quæ memoraui,& ex multis alijs nō esse creaturā spiritū sanctū demonstratū est,nusquā cōditionibus cōnumeratus est, sed semper cum patre & filio positus:nunc uideamus quā cū utroq; habeat indifferentiā.In fine epistolę secundę quam ad Corinthios scribit Paulus,ait:Gratia domini nostri Iesu Christi,& charitas dei, & cōmunicatio sancti spiritus sit semper cū omnib. uobis. Ostendit quippe ex sermone præsenti una trinitatis assumptio, cū is q̄ gratiā Christi accepit, habeat eā tam per administrationē patris q̄ per largitionē spiritus sancti. Datur enim à deo patre & Iesu Christo, iuxta illud: Gratia uobiscum & pax à deo patre & dn̄o Iesu Christo, nō aliam dante gratiam patre, & aliā saluatore. Si quidē & à patre & dn̄o Iesu Christo eā dari describit, spiritus sancti communione cōpletam. Nam & ipse spiritus dictus est gratia, secundum illud: Et spiritui gratiæ iniuriā faciens, in quo sanctificatus est.In Zacharia quoq; repromittit deus effusurū se,id est,abundantissime tributurū Hierusalē spiritū gratię & miserationis.Cum em̄ quis spūs sancti acceperit gratiā,habebit eam datam à deo patre, & à Iesu Christo dn̄o nostro. Vna igitur gratia patris & filij & spūs sancti operatione cōpleta,trinitas unius substantiæ demonstrat̃.In alio quoq; loco:Charitas,inqt,dei cū omnib.uobis, quæ à trinitate & tribuitur & firmat̃. Ait quippe saluator: Qui audit uerba mea & seruat ea, hic est qui diligit me.Qui aūt diligit me,diliget̃ à patre meo, & ego diligā eum.Neq; em̄ alia dilectio est saluatoris super his qui amant̃,& alia dilectio patris.Deus em̄ diligit in salutē, quia sic dilexit deus mundū ut filiū suū unigenitū daret, ut omnis qui credit in ipsum non pereat:sed habeat uitā æternā. Similiter & filius quia uita est,ut tribuat uitā & salutē, diligit eos quos uult fieri meliores. Vnde amare se dicit eū qui amat̃ à patre. Et de eo ponit̃ in propheta: Et ipse saluabit illos,quia dilexit illos,Hanc dilectionē, fructū esse spūs sancti, cōtestatur Apostolus:sicut & gaudiū & pacē,quæ à patre ministrat̃ & filio, dicēs: Fructus aūt spiri-

B tus,gaudiū,pax,charitas.Quæ charitas effusa est in cordibus credentiū per spiritū sanctū. Charitas quippe,ait, dei diffusa est in cordibus uestris in spiritu sancto. Om̄is quippe qui cōmunicat spiritui sancto,per participationē eius cōmunicat,iuxta illud: Et communicatio sancti spūs sit semper cum omnibus uobis.Et in alio loco: Si qua cōmunicatio spūs: cum habuerit sapientiā dei & sermonē, & in omnib. ueritatē, habebit quoq; cōsortiū sanctitatis in patre & filio & spiritu sancto.Fidelis aūt deus, per quē uocati estis in cōmunicationem filij eius. Scribit & Ioannes de patre: Si in lumine ambulamus, sicut ipse est in lumine,cōmunicationē habemus cum illo.Et adhuc: Communicatio aūt nostra cum patre & filio eius Iesu Christo.Igit̃ quicūq; cōmunicat spiritui sancto,statim cōmunicat patri & filio.Et qui charitatē habet patris,habet eam à filio contributā per spiritū sanctum. Sed & qui particeps est gratiæ Iesu Christi, eandē gratiā habet datam à patre per spiritum sanctum. In omnibus enim approbatur eandē operationē esse patris & filij & spiritus sancti.Quorū aūt una est operatio, una est & substantia: quia quæ eiusdē substantiæ ὁμούσια sunt,easdem habent operationes:& quæ alterius substantiæ & ἀνομούσια,dissona atq; diuersa sunt.Neq; enim ex his tantum quæ præmisimus trinitatis unitas docetur,sed ex innumerabilibus alijs,de quibus rursum secundum suum ordinem pauca ponemus. Arguens Petrus Ananiam in eo quod in uenditione agri,cuius se totū precium obtulisse dicebat,fraudem fecisset ex medio,sancti spiritus unitatem ad deū,nō secundum numerū,sed iuxta substantiā cōprobauit,dicens: Anania,quare cōpleuit Satanas cor tuum ut mentireris spiritui sancto, & abscōderes de precio agri? Nonne manens tibi manebat, & uenditum in tua erat potestate? Quare posuisti in corde tuo hanc rem? Nō hominibus mentitus es,sed deo.Si enim qui domino mentitur, mentitur spiritui sancto, & qui spiritui sancto mentitur,mentit̃ deo,nulli dubium est, cōsortium spiritus sancti esse cū deo. Et quō sanctitas subsistit in deo, eodem modo & deitas intelligitur in spiritu sancto. Iste aūt spiritus sanctus,quē diximus eiusdē naturæ esse cum patre, etiam à filij diuinitate nō differt, saluatore dicēte discipulis: Cum in synagogā ad principatus & potestates introduxerint uos,nolite soliciti esse quomodo aut q̄d respōdeatis. Spiritus em̄ sanctus docebit uos in illa hora quid debeatis dicere.Ponite in cordibus uestris nō pręmeditari ad respōdendū:

Ego

Ego enim dabo uobis os & ſapientiam, cui non poterunt reſiſtere aut contradicere. Et C
in his quippe dicens, non debere eos eſſe ſolicitos quid reſpondeant contradicentibus:
quia in eadẽ hora doceantur à ſpiritu ſancto quid debeant reſpondere: ſtatim intulit quę
ſit cauſa fiduciæ:Ponite,dicens,in cordibus ueſtris nõ præmeditari ad reſpõdendũ. ego
enim dabo uobis os & ſapientiam cui non poterũt reſiſtere,aut cõtradicere. Cum enim
dixerit in tẽpore reſpõdendi, doceri eos à ſpiritu ſancto quid debeat reſpondere, in ſe-
quẽtibus ait:Ego enim dabo uobis os & ſapientiã &c. Ex quibus oſtẽditur ſapientiã quæ
diſcipulis datur à filio, ſpiritus ſancti eſſe ſapiẽtiã, & doctrinã ſpiritus ſancti,domini eſſe
doctrinã,unumq́; naturę & uoluntatis eſſe conſortium ſpiritus ſancti cum filio. Et quia
ſuperius demonſtratũ eſt ſocium eſſe per naturam ſpiritum unigenito dei & deo patri:fi-
lius uero & pater unum ſunt,iuxta illud:Ego & pater unum ſumus,non diuiſa & inſepa-
rabilis ſecundũ naturã oſtenſa eſt trinitas. In alio quoq; euangelio dicitur: Nõ enim uos
eſtis qui loquimini, ſed ſpiritus patris ueſtri qui loquitur in uobis. Si ergo ſpiritus patris
in apoſtolis loquitur docens eos quæ debeant reſpondere,& quæ docentur à ſpiritu, ſa-
pientia eſt quam non poſſumus aliam præter filium intelligere, liquido apparet eiuſdem
naturæ ſpiritũ eſſe cũ filio, & cum patre cuius ſpiritus eſt. Porro pater & filius unũ ſunt.
Igitur trinitas ſubſtantiæ unitate ſociatur. Per aliud quoq; ſcripturarum exemplum,trini
tatis unitas & natura & uirtus oſtẽditur. Filius & manus & dextera & brachium patris di-
citur,ſicut crebro docuimus: ex his uocabulis, unius naturæ indifferentia demõſtratur.
Spiritus etiam ſanctus digitus dei, ſecundum coniunctionem naturæ patris & filij nomi-
natur. Siquidem in uno de euãgelijs aduerſus eos qui ſignis domini detrahebant dicen-
tes:In Beelzebub principe dæmoniorũ eijcit dæmonia,ſciſcitãs ſaluator ait:Si ego in Be-
elzebub eijcio dæmonia,filij ueſtri in quo eijciunt? Si aũt ego in digito dei eijcio dæmo-
nia:ergo ſuperuenit in uos regnũ dei. Hunc eundẽ locum alius euangeliſta deſcribẽs, lo- D
quentem intulit filium:Si aũt ego in ſpiritu dei eijcio dæmonia. Ex quibus oſtenditur di-
gitum dei eſſe ſpiritũ ſanctũ. Si ergo coniunctus eſt digitus manui, & manus ei cuius ma
nus eſt,& digitus ſine dubio ad eius ſubſtantiã refertur,cuius digitus eſt. Verum caue ne
ad humilia deiectus,& oblitus ſermonis de quo nunc diſputatur, depingas in animo tuo
corporalium artuum diuerſitates:& incipias tibi magnitudines & inæqualitates & cæte-
ra corpora maiora uel minora membra confingere, dicens,digitum à manu,& manum
ab eo cuius eſt manus,multis inæqualitatib. diſcrepare: quia de incorporalibus nunc ſcri
ptura loquitur, unitatem tantum uolens, non etiam menſuram ſubſtantiæ demonſtrare.
ſicut enim manus nõ diuiditur à corpore,per quam cuncta perficit & operat̃, & in eo eſt
cuius eſt manus,ſic & digitus nõ ſeparatur à manu cuius eſt digitus. itaq; reijce inæquali-
tates & menſuras cum de deo cogitas,& intellige digiti & manus & totius ſubſtantiæ uni
tatem,quo digito,lex in tabulis lapideis ſcripta eſt. Per aliam quoq; ſcripturam, fidei no-
ſtræ probationẽ monſtrare perfacile eſt. Solus ſapiens dictus eſt deus, non accipiens ab
alio ſapientiã,neq; per cuiuſdam alterius ſapientiæ participationẽ,ſapiens nominatur. Si
quidẽ multi ſapiẽtes dicunt̃,non ex ſua natura,ſed ex cõmunicatione ſapientiæ. Deus ue-
ro non alterius ſapientiæ participatione,neq; aliunde ſapiens effectus, dictus eſt ſolus ſa
piens,& generans ſapientiam, & alios faciẽs ſapientes. Quæ ſapientia dñs eſt noſter Ieſus
Chriſtus,qui dicitur dei uirtus & dei ſapientia. Spiritus quoq; ſanctus dicit̃ ſapientia. Si-
quidẽ & in ueteribus libris refertur, repletũ eſſe Ieſum Naue à dño ſpiritu ſapiẽtiæ. Sicut
ergo ſolus ſapiens deus, non accipiens aliunde ſapientiã, ſed ſapientes faciẽs & generans
ſapientiam, ſolus eſt ſapiens extra oẽs qui per nuncupationẽ eius ſapientes dicũtur:multi
tudo quippe ſapientiũ ſalus mundi,& qui ſemetipſos cognoſcunt, hi ſunt ſapiẽtes,& rur
ſus cum fueris cum ſapientibus,ſapiens eris:ſic & ſpiritus ſanctus nõ accipiẽs aliunde ſa-
pientiam, dictus eſt ſpiritus ſapientiæ: hoc enim ipſum quod ſubſiſtit, ſpiritus ſapientiæ
eſt,& natura eius,nihil eſt aliud niſi ſpiritus ueritatis & ſpiritus dei, de quibus iam abun-
danter in ſectarum uolumine diſputauimus. Vnde ne eadem ſuperflue replicemus,con-
tenti ſimus diſputatione præterita.

A

DIDYMI DE SPIRITV SANCTO LIBER SECVNDVS, DIVO HIERONYMO INTERPRETE.

QVIA igiť spiritus sapiētiæ & ueritatis inseparabiliter cū filio est, ipse quoq; sapientia subsistit & ueritas. Si eñ capax esset sapientię & ueritatis, in id aliquando descenderet ut desineret habere quod aliunde susceperat, id est sapientiam & ueritatē. Et filius sapientia & ueritas, ipse subsistens nō separatā a patre, qui solus sapiens & ueritas, scripturarū uocibus prædicatur. Eundem circulū unitatis atq; substantiæ spiritus sancti, secundū id quod sapientiæ & ueritatis est spiritus, uidere habemus cū filio, & rursum filium à patris nō discrepare substantia. Cum aūt filius imago sit dei inuisibilis, & forma substantiæ eius, quicunq; ad hanc imaginem uel formam imaginantur atq; formātur, adducuntur ad similitudinē dei: iuxta uires tamen humani profectus, istiusmodi formam & imaginem consequentes. Similiter & spiritus sanctus cum sit signaculū dei: hi qui formam & imaginē dei capiūt: signati per eum, in eo ducuntur ad signaculum Christi sapientiæ & scientiæ & insuper fide pleni. Nam diuisiones operationū sunt, idem aūt ipse spiritus operatur omnia in omnibus. Operante ergo patre multiplicem charismatū plenitudinē: multiplicat eam filius subsistentē per spiritum sanctū. Alij enim per spiritū datur sermo sapientiæ. Alij uero scientiæ secundū eundem spiritū. Alij fides in eodē spiritu: & cętera quę ab apostolo enumerata sunt dona, quibus additur: Hæc aūt omnia operaťunus atq; idem spiritus: diuidens singulis prout uult. Vnde discentes operatricē, & ut ita dicā distributricē naturā spūs sancti, nō abducamur ab his qui dicunt operationē & nō substantiā dei esse spiritū sanctū. Et ex alijs quoq; plurimis locis subsistens natura demōstratur spiritus sancti: ut in illo quod apostoli scribūt:
B Visum est enim spiritui sancto & nobis: quia hoc quod dicitur uisum est, nō operationē significat, sed naturam: maxime cū & de dño simile quid reperiatur: ut, Sicut domino uisum est, ita factū est. Deniq; & sermones eius sæpissime lectitantur, ut in illo, Ieiunantib. eis & ministrantibus, id est discipulis Christi, dixit spiritus sanctus, Separate mihi Barnabam & Saulū in opus quod uocaui eos. Quæ uox diuinitatis & autoritatis index, nō creatam sed increatam substantiam mōnstrat. Neq; enim spiritus sanctus in aliud quoddā opus uocauit Barnabam & Paulum quod non sit patris & filij, cum ministerium quod eis commisit & tradidit spiritus, patris & filij sit ministerium. Ad Galatas Paulus loquitur, Qui enim operatus est Petro in apostolatum circuncisionis, operatus est & mihi in gentes & Barnabæ. Pariter enim ad nationes spiritus sancti autoritate directi sunt. Christo quoq; operante in apostolis spiritus completum est ministerium, ut ipsi apostoli confitentur se in Christo loqui, & id quod suis oculis uiderunt, & ministri facti sunt sermonis, id est Christi, & dispensatores mysteriorum dei. Deniq; quasi principatum in sacerdotio possidentes, & initiatores fidei à Christo sunt demonstrati, dicente, Euntes ite & docete omnes gentes, baptizantes eas in nomine patris & filij & spūs sancti. Et sicut Apost. scribit rectissime, Vnus est dominus, una fides, unum baptisma. Quis nō ex ipsa cogetur ueritate suscipere indifferētiā sanctæ trinitatis, dum una sit fides in patre & filio & spiritu sancto, & lauacrū detur atq; firmetur in nomine patris & filij & spiritus sancti? Nō arbitror quenquam tam uecordem atq; insanum futurū, ut perfectum baptisma putet quod datur in nomine patris & filij, sine assumptione spiritus sancti: aut rursus in noīe patris & spiritus sancti, filij uocabulo prætermisso: aut certe in nomine filij & spiritus sancti, nō præposito uocabulo patris. Licet enim quis possit existere saxei, ut ita dicam, cordis & penitus mentis alienæ, qui ita baptizare conetur, ut unum de pręceptis nominibus prætermittat, uidelicet cōtrarius legislator Christi: tamen sine perfectione baptizabit, imò penitus à peccatis liberare nō poterit, quos à se baptizatos existimauerit. Ex his colligiť q̃ indiuisa sit substantia trinitatis, & patrē uere filij esse patrem, & filiū uere patris filium, & spiritum sanctum uere patris & dei esse spiritum, & insuper sapiētiæ & ueritatis, id est filij dei.

Hæc

Hęc eſt ſalus ergo credētiū, & diſpēſatio eccleſiaſticæ diſciplinæ in hac trinitate perficiť. C
Nã cũ ſaluator diſcipulos ſuos ad prædicandũ euangeliũ miſerit: & ad dogmata ueritatis docēda pater in eccleſia cõſtituiſſe dicať, primo apoſtolos, ſecũdo prophetas, tertio magiſtros: ſuper hac re etiã apoſtoli cõgruēte ſentētia: Et ſicut probati ſumus à deo ad credendũ euãgeliũ: ſic loquimur: nõ ut hominib. placentes, ſed deo qui probauit corda noſtra: hos eoſdē quos Chriſtus magiſtros eſſe præcepit, & pater probauit, & ſpũs ſanctus diſpēſatores & præpoſitos in eccleſia cõſtituiſſe perhibeť. Si quidē cũ Miletum Paulus apoſt. presbyteros de diuerſis locis & plurimis eccleſijs cõgregaſſet: Attēdite, inquit, uobis & uniuerſo gregi ſuper quos ſpũs ſanctus poſuit uos epiſcopos ad regendã eccleſiã domini, quã acquiſiuit per ſanguinē ſuũ. Si em̃ quos Chriſtus ad euangelizandũ & baptizandas nationes miſit, ſpũs ſanctus eccleſiæ præpoſuit patris ſentētia deſtinatos, nulli dubiũ eſt, unam patris & filij & ſpiritus ſancti operationē & probationē, & cõſequēnter eandē trinitatis eſſe ſubſtantiã. Necnon & illud cõſiderandũ, quod in corde & ſenſu habitare nõ poteſt creatura, niſi deus & ſermo eius in ſpiritu ſancto, ſicut ad quoſdã loquiť pater. Inhabitabo in eis, & inambulabo. Et ad ipſum quidã dirigit uocē, Tu aũt in ſancto habitas laus Iſrael. Altus quippe in altis habitat uniuerſę cõditor creaturę. Habitat uero & unigenitus filius in mente pura, & corde credentiũ. Per fidē quippe habitare Chriſtũ in interiori hoĩe: in ſpiritu ait Apoſtolus, ita ſcribēs in ſpiritu, In interiori homine habitare Chriſtum per fidē in cordib. ueſtris. Ipſe quoq; de ſe loquitur: Viuit in me Chriſtus. Et iterũ: Qui in me loquitur Chriſtus. Et ſaluator, Veniemus, inquit, ego & pater, haud dubium quin ad eum qui præcepta eius ſeruauerit, & manſionē apud eũ faciemus. Porrò ſic ſermo iſte cõtexitur. Si quis diligit me, ſermonē meum ſeruabit. Et pater meus diliget eum, & ad eum ueniemus, & manſionē apud eum faciemus. In alio quoq; loco, omnis natura rationaliũ creaturarũ, domus dicitur ſaluatoris. Sicut aũt ſuper domũ ſuam dñs Ieſus, cuius domus ſumus nos: ita domus Chriſti templum dei eſt, in quo ſpiritus eiuſdem inhabitat dei. Scribens quippe Corinthijs Paulus ait: Neſcitis quia templum dei eſtis, & ſpiritus dei habitat in uobis? Si aũt in domo & templo quo pater & ſaluator inhabitat, ilico inuenitur & ſpiritus ſanctus, ex hoc indiuiſa trinitatis ſubſtantia demonſtratur. Et poſt non multa eiuſdem epiſtolæ: Neſcitis, inquit, quia corpora ueſtra tēplum ſpiritus ſancti ſunt, quē habetis à deo? Cum ergo ſpiritus ſanctus, ſimiliter ut pater & filius, mentē & interiorem hominē inhabitare doceatur, nõ dicam ineptum, ſed impiũ eſt eum dicere creaturã. D
Diſciplinas quippe, uirtutes & artes, & his cõtrarias perturbationes & imperitias & affectus, in animabus habitare poſsibile eſt, non tamen ut ſubſtantias, ſed ut accidentes. Creatam uero naturam in ſenſu habitare impoſsibile eſt. Quod ſi uerũ eſt, & ſpiritus ſanctus abſq; ulla ambiguitate ſubſiſtens, animæ eſt habitator & cordis, nulli dubium eſt, quin cum patre & filio credi debeat increatus. Ex omnibus igitur quæ præcedens ſermo diſſeruit, incorruptibilis & ſempiternus ſecundum naturam patris & filij, ſpiritus ſanctus demonſtratus, uniuerſam de ſe ambiguitatē abſtulit, & ſuſpicionē, ne unus de creatis ſubſtãtijs exiſtimetur, is qui ſpiritus dei ſit, quem exire de patre ſaluatoris in euãgelio uerba declarant. Cum uenerit, inquit, cõſolator quem ego mittam uobis ſpiritũ ueritatis qui à patre egreditur, ipſe teſtimonium dabit de me. Conſolatorē autem uenientem ſpiritum ſanctum dicit, ab operatione ei nomen imponens, quia non ſolum conſolatur eos quos ſe dignos repererit, & ab omni triſticia & perturbatione reddit alienos, uerum incredibile quoddã gaudiũ & hilaritatē eis tribuit, in tantũ ut poſsit quis deo gratias referens, quod tali hoſpite dignus habeatur dicere, Dediſti lætitiam in corde meo. Sempiterna quippe lętitia in eorũ corde uerſatur, quorũ ſpiritus ſanctus habitator eſt. Iſte ſpiritus ſanctus cõſolator à filio mittitur, non ſecundũ angelorũ, aut prophetarum, aut apoſtolorum miniſterium, ſed ut mitti decet à ſapientia & ueritate ſpiritum dei, indiuiſam habentē cum eadem ſapientia & ueritate naturam. Etenim filius miſſus à patre non ſeparatur, nec diſiungitur ab eo, manēs in eo & habēs illũ in ſemetipſo. Quin ſpiritus ueritatis ſupradicto modo miſſus à filio, de patre egrediť, non aliunde ad alia tranſmigrans. Impoſsibile quippe

A hoc pariter & blaſphemiũ eſt. Si enim hic ſpũs ueritatis iuxta naturas corporũ certo ſpa-
tio circũſcriptus eſt, alium deſerens locũ, ad aliũ cõmigrauit. Sed quõ pater nõ conſiſtẽs
in loco, ultra omnẽ corporũ eſt naturam: Ita et ſpiritus ueritatis nequaquã locorum fine
clauditur, cum ſit incorporalis, & ut uerius dicam excellens uniuerſam rationalem crea-
turã. Quia ergo impoſsibile eſt & impiũ iſta quæ diximus in incorporalib. credere: exire
de patre ſpũm ſanctũ, ſic intelligendũ: ut ſe ſaluator de deo exiſſe teſtatur, dicens: Ego de
deo exiui & ueni. Et ſicut loca & cõmutationes locorũ ab incorporalib. ſeparamus: ſic &
prolatiões, intus dico & foris, ab intellectualiũ natura diſcernimus: qa iſtæ corporũ ſunt
recipientiũ tactũ & habentiũ uaſtitates. Ineffabili itaq; & ſola fide noto ſermone creden-
dum eſt ſaluatorẽ dictũ eſſe exiſſe à deo, & ſpiritũ ueritatis à patre egredi, loquente: Spiri
tus qui à me egreditur. Et pulchre, qui de patre, inquit, egredit̃. Cũ enim dicere poſſet de
deo, ſiue de dño, ſiue de omnipotẽte, nihil horũ tetigit: ſed ait, de patre, nõ quod pater à
deo omnipotẽte ſit alius: quia hoc ſcelus eſt etiã cogitare: ſed ſecũdũ proprietatẽ & intel-
lectũ parentis, egredi ab eo dicit̃ ſpũs ueritatis. Licet enim ex deo frequẽter ſe dicat exiſſe
ſaluator: proprietatẽ tamen & (ut ita dicam) familiaritatẽ, de qua iam ſæpe tractauimus,
ex uocabulo magis ſibi patris aſſumit, dicens: Ego in patre, & pater in me. Et alibi: Ego &
pater unum ſumus, & multa alia his ſimilia, quæ in euangelio obſeruans lector inueniet.
Iſte ergo ſpũs ſanctus qui de patre egredit̃: teſtificabitur, inquit dñs, de me, teſtimonium
ſimile ferens ei patris teſtimonio, de quo ait: Teſtimoniũ dicit de me, qui miſit me pater.
Mittente aũt filio ſpiritũ ueritatis, quẽ conſolatorẽ uocauit, ſimul mittit & pater. Neq; pa
ter mittente filio nõ mittit, cũ eadẽ uolũtate patris & filij ſpũs ueniat, ſaluatore quoq; per
prophetã loquente, ſicut manifeſtũ eſſe poterit ei qui totũ perlegerit locum: Et dominus
miſit me & ſpũs eius: Si quidem nõ ſolum filium, ſed & ſpiritũ mittit deus. Sed & apoſto
B lus loquitur. Quæ nũc annũciata ſunt uobis per eos qui euangelizauerunt uobis, ſpiritu
ſancto miſſo de cęlis. Et in lib. qui Sapiẽtia ſcribitur, ab his qui diuina chariſmata cõſecu
ti ſunt, uox gratias deo perferẽs deſtinat̃. Quę aũt in cœlis ſunt quis inueſtigabit? uolunta
tem aũt tuã, quis cognouit: niſi quod tu dediſti ſapientiã & ſpiritum ſanctũ tuum miſiſti
de excelſis? Et ſic correctæ ſunt ſemitæ eorũ, qui ſuper terrã erant, & placita tibi edocti
ſunt hoĩes. Et in præſenti ſiquidẽ lectione, nõ ſola ſapiẽtia dei, id eſt unigenitus filius eius
datur à patre, ſed & ſpũs ſanctus mittit̃. In ipſo quoq; euãgelio dari prædicatur à patre &
mitti ſpũs ſanctus, ſaluatore dicente: Et ego rogabo patrem meũ & alium paracletũ dabit
uobis, ut ſit uobiſcũ in æternũ, ſpiritum ueritatis. Et iterũ, Paracletus aũt ſpiritus ſanctus,
quẽ mittet pater in nomine meo, ille uos docebit omnia. Nã & in his ſermonibus, alium
paracletũ dare dicitur pater, non aũt alium ab eo, qui à filio mittitur, ſecundũ illud: Cum
aũt uenerit ille paracletus, quem mittã uobis à patre, ſpiritũ ueritatis. Quem alium paracle
tum nominauit, non iuxta naturæ differentiam, ſed operationis diuerſitatem. Cum enim
ſaluator, mediatoris & legati perſonam habeat, ex qua pontifex deprecetur pro peccatis
noſtris, ſaluans in ſempiternum eos, qui per ipſum acceſſerunt ad deum, quia ſemper ui-
uens interpellat pro eis patrem, ſpiritus ſanctus ſecundum aliam ſignificantiam paracle-
tus ab eo quod conſolatur in triſtitia poſitos nuncupatus eſt. Verum noli ex filij & ſpiri-
tus ſancti operatione diuerſa, uarias æſtimare naturas. Siquidem in alio loco reperitur
paracletus ſpiritus, legati ad patrem perſona fungi, ut in illo, Quid enim oremus iuxta
id quod oportet neſcimus, ſed ipſe ſpiritus interpellat pro nobis gemitibus inenarrabi-
libus: qui autem ſcrutatur corda, ſcit quid deſideret ſpiritus, quomodo ſecundum de-
um poſtulat pro ſanctis. Saluator quoq; conſolationem à qua ſpiritus ſanctus paracletus
nuncupatus eſt, operatur in cordibus eorum qui ea indigent. Scriptum eſt enim, Et hu-
miles populi conſolatus eſt. Vnde & is qui hoc beneficium fuerat conſecutus, eum præ-
dicans loquebat̃. Domine, ſecundũ multitudinẽ dolorum meorũ in corde meo, cõſola-
tiones tuæ lætificauerũt cor meũ, ſiue dilexerunt animã meam, Vtroq; enim ſcriptũ eſſe
modo, in diuerſis exemplaribus inuenitur. Sed et pater, deus oĩs conſolationis dicitur,
conſolans eos qui in tribulatione ſunt, ut ex ipſis anguſtijs per patientiã ſalutẽ primum,

dehinc coronam gloriæ conſequantur. Spiritus igitur conſolator, & ſanctus, & ſpiritus C
ueritatis datur à patre ut ſemper cũ Chriſti diſcipulis cõmoretur: cũ quibus & ipſe ſalua-
tor eſt dicens: Ecce em̃ uobiſcũ ſum uſq; ad conſummationẽ ſeculi. Cum aũt ſemper apo
ſtolis & ſpiritus ſanctus adſit & filius: ſequitur ut pater cũ ipſis ſit, quia qui recipit filium,
recipit & patrẽ, & manſionẽ filius cum patre facit apud eos, qui digni aduentu eius extite
rint. Sed & ubi ſpiritus ſanctus fuerit, ſtatim inuenitur & filius. Siquidẽ cum in prophetis
ſpũs ſanctus ſit, faciẽs eos futura præcinere, & alia quæ prophetalis operationis ſunt, ſer-
mo dei ad eos dicit̃ factus, ut ad id quod ad conſuetudinẽ prophetarũ eſt, hæc dicit dñs,
etiam illud addatur: ſermo qui factus eſt ad Eſaiam, ſiue ad reliquos. Quod aũt prophetæ
ſpũm ſanctũ habuerint, deo manifeſte loquente cognoſcimus. Ait enim: Quęcunq; man
daui in ſpiritu meo ſeruis meis prophetis. Et ſaluator in euãgelio ſignificat iuſtos uiros,
& eos qui ante aduentũ ſuum, populo uẽtura cecinerãt, ſpũs ſancti aſpiratione cõpletos.
Interrogans quippe phariſæos quid eis de Chriſto uideretur, & audiens quia eſſet filius
Dauid, loquitur: Quomodo Dauid in ſpiritu uocat eum dñm dicens, Dixit dñs domino
meo, ſede à dextris meis? Si ergo Dauid uocat eum in ſpiritu ſancto dominum, quõ filius
eius eſt? Et Petrus ad conſortes fidei loquitur. Oportebat impleri ſcripturã quã prædixit
ſpũs ſanctus per os Dauid de Iuda &c. Et in eodem rurſus libro. Qui per ſpiritum, inquit,
ſanctum ore Dauid pueri tui locutus es: Quare fremuerunt gentes, & populi meditati
ſunt inania? Eſaias quoq; cum ſermone dei impulſus ad prophetandum fuiſſet, ſpiritus
ſancti imperio prophetaſſe perhibetur, ut in fine eorũdem actuũ ſcribitur: Bene ſpiritus
ſanctus locutus eſt per Eſaiam prophetam ad patres ueſtros, dicens: Vade ad populum
iſtum, & dic: Aure audietis: & reliqua. Hãc igitur prophetiã quam apoſtolus Paulus affir-
mat à ſpiritu ſancto pronunciatã, ipſe liber prophetæ à domino dictam eſſe cõmemorat.
Et audiui, inquit, Eſaias, uocem domini dicentẽ: Quem mittam, & quis ibit ad populum D
iſtum? Et dixi: Ecce ego, mitte me. Vade, inquit, & dic populo huic: Aure audietis. Et poſt
alia ipſe dñs ait: Et conuertent̃ & ſanabo illos. Et ſtatim propheta: Quouſq; dñe? cũ enim
dominus ad prophetã dixiſſet: ut ea quæ ſcripta ſunt diceret, & propheta iubenti dño re-
ſpondiſſet, uſq; quo domine, ea quæ in propheta à dño dicta ſunt, in ſpiritu ſancto cõme
morata Paulus affirmat. Ex quo liquido oſtendit̃, ut ſæpe iam diximus, unam & uolunta-
tem & naturã domini eſſe & ſpiritus ſancti, & in nuncupatione ſpiritus, etiam nomẽ do-
mini intelligi. Quomodo enim ad Corinthios uocabulũ dei ſuper patre poſitũ, & dñi ſu-
per filio, neq; patri aufert dominationẽ, neq; filio deitatẽ: ſic quidem eadẽ ratiõe qua pa-
ter dñs eſt & filius deus eſt, ſic & ſpiritus ſanctus dominus nuncupat̃. Si aũt dominus, cõ-
ſequenter & deus, ut pauloante iam diximus, cũ uocem apoſtoli Petri ad Ananiã, qui pe-
cuniam ſubtraxerat poneremus, quia & deitas ſuperintelligit̃ in ſpiritu ſancto. Verũ quo
niam inde quæſtiõis ordo deductus eſt, cum aũt uenerit paracletus ſpiritus ſanctus, quẽ
mittet pater in nomine meo, ille uos docebit omia: Age nũc ex ipſo ſermone quæramus,
ſi quid in eo poſsimus inuenire cũ his cõſentire quæ dicta ſunt. Spiritũ ſanctũ à patre in
ſuo mitti nomine, ſaluator affirmat: cum proprie ſaluatoris nomen ſit filius: ſi quidẽ na-
turæ cõſortiũ, & ut ita dicam proprietas perſonarũ ex iſta uoce ſignat̃. In qua appellatio-
ne filij, miſſus à patre ſpiritus ſanctus, nõ ſeruus, nõ alienus, nec diſiunctus à filio intelli-
gatur. Et quõ filius in patris appellatiõe uenit, dicẽs: ego ueni in noĩe patris mei, filij quip
pe tantũmodo eſt in nomine patris uenire, ſalua proprietate filij ad patrẽ, & patris ad fili-
um: ſic ecõtrario, nullus alius uenit in noĩe patris: ſed uerbi gratia, in dñi & dei & omni-
potentis. Quod manifeſtius aduertere poteris prophetas relegẽs ex animo. Nam & Moy-
ſes magnus dei miniſter & famulus, in noĩe eius, qui eſt, & in noĩe dei Abrahã & Iſaac &
Iacob uenit, deo ad eum loquẽte: ſic dices filijs Iſrael, qui eſt miſit me ad uos. Et rurſus, di
ces eis, Deus Abrahã, Iſaac & Iacob miſit me ad uos. Seruorũ quippe iuſtorum quales e-
rant de quibus dixit, mãdabo in ſpiritu meo ſeruis meis prophetis, in nomine dei facta eſt
miſsio. Et quia dignos ſe exhibuerũt deo, in nomine dei ueniſſe referunt̃. Rurſus profici
entes in maius, & ſub unius dei imperio cõſiſtentes, in omnipotẽtis dei nũcupatione ue-
nerunt

nerunt. Quia uero filij Israel in Aegypto cōmorātes didicerūt eos qui nō sunt quasi deos colere, & mūdi partes diuino honore uenerari: cōsequēs fuit, ut Moyses sub eius qui est uocabulo ad eos mitteref: & à falsis eos liberās dijs, ad uerā trāsduceret deitatē, & ad dñm patrū Abrahā, Isaac, & Iacob. Quō ergo serui qui in noīe domini ueniunt per hocipsum quod subiecti sunt & seruiūt indicant dñm, proprietatē eius referētes, serui quippe sunt domini: sic & filius qui uenit in noīe patris, proprietatē patris portat & nomē, & per hęc unigenitus dei filius approbat. Quia ergo spūs sanctus in noīe filij à patre mittit, habens filij proprietatē secundū quod deus est, nō tamē filietatē ut filius eius sit, ostēdit quia unice sit iunctus ad filiū. Vnde & filij dictus est spūs, per adoptionē faciēs filios eos, qui reci pere uoluissent. Quia em, inquit, estis filij dei, misit pater spūm filij sui in corda nostra, clamantē abba pater. Iste aūt spūs sanctus, qui uenit in noīe filij missus à patre, docebit omia eos qui in fide Christi perfecti sunt. Omia aūt illa quæ spiritualia sunt & intellectualia: (ut breuiter uniuersa cōcludā) omnia ueritatis & sapiētię sacramēta. Docebit uero nō quasi doctor & magister disciplinę quā aliunde est cōsecutus. Siquidē hoc eorū est, qui sapiētiam & artes aliquas studio industriaq; didicere: sed quasi ipsa ars atq; doctrina & sapiētia ueritatisq; spūs, inuisibiliter mēti insinuat sciētiā diuinorū. Nā & pater docet sic discipulos suos: dicēte illo qui ab eo doctus fuerat, deus docuisti me sapiētiā, et audacter alio con clamāte, Docuisti me deus à iuuētute mea, atq; ita oēs fiunt docti. Dei quoq; filius & sapientia dei & ueritas sic docet participes suos, ut disciplinā non arte doceat, sed natura. Vnde & eū docenē solū magistrū uocare discipuli. Has easdē disciplinas quæ dātur à patre & filio in corda credentiū, spiritus sanctus ministrat his qui animales esse desierint: Animalis quippe homo nō percipit ea quę spūs sunt, arbitrans esse stulticiam quę dicuntur. Qui uero à perturbationib. purgauerit mentē suā spūs sancti disciplinis, id est, sermonib. sapientiæ, sciētięq; cōplebit, intantū ut is qui ea susceperit dicat, Nobis aūt reuelauit deus per spiritū sanctū. Deus aūt his qui se ita pręparauerint spūm sapiētiæ reuelationisq; largit ad cognoscēdū semetipsum, qui accipiētes spiritū sapiētię, nō aliunde, sed ab ipso spiritu sancto efficiunt sapiētes, & ab ipso intelligūt dñm & quicqd dei est uolūtatis, et eundē ipsum spiritū ipso reuelāte cognoscūt, ut sciāt quia à dño donata sunt eis: ita ut is qui fuerit spūm reuelatiōis & sapiētiæ cōsecutus, sufficiēs sit ueritatis dogmata pdicare, nō humana, sed dei arte subnixus: sicut & unū ex his apostolū possum[9] audire dicentē, Et prędicatio mea & sermo meus nō in persuasionib. humanę sapiētię uerbis, sed in ostēsione spūs & uirtutis dei. Aequalē uero spiritui uirtutē nō possumus aliā pręter Christū dñm nostrū interpretari, Ipse em discipulus ait, Accipietis em uirtutē spūs sancti uenientē super uos. Et ad Mariam angelus, spiritus, inquit, sanctus superueniet in te, & uirtus altissimi obumbrabit tibi. Creatrix igit uirtus altissimi spiritu sancto superueniēte in uirginē Mariā Christi cor pus fabricauit, quo ille usus tēplo, sine uiri natus est semine. Ex quibus ostendit esse spūm sanctū creatorē, ut iam in dogmatū uolumine breuiter ostendimus. Et in psalmo ad dñm dicitur. Auferes ab eis spiritū tuū & deficiēt, et in terrā suā reuertent, Emitte spiritū tuum & creabunt, & renouabis faciē terræ. Nec mirū si dominici tantū corporis spūs sanctus cōditor sit, cū patri filioq; sociatus, eadē potestate creauerit oīa quę pater creauit et filius. Emitte em, ait, spiritū tuū & creabunt. Porrō iā frequēter ostēdimus eiusdē operationis esse spiritū sanctū cuius est pater & filius, & in eadem operatiōe unam esse substantiā, & reciproce eorū quæ ὁμούσια sunt, operationē quoq; nō esse diuersam. Vt aūt & aliud testimoniū quod nos possit adiuuare in fide spiritus sancti ponamus, in euāgelio ita sermo contexit, Adhuc multa habeo uobis dicere, sed nō potestis ea portare modo. Cum aūt uenerit ille spiritus ueritatis, diriget uos in omnē ueritatē, Neq; em loquet à semetipso, sed quæcunq; audiet loquetur, & quæ uētura sunt annūciabit uobis. Ille me clarificabit, quia de meo accipiet & annunciabit uobis. Omnia quæ habet pater, mea sunt. Propterea dixi uobis, qa de meo accipiet & annūciabit uobis. Ex his em sacramētorū uerbis edocemur, quod cū multa docuisset discipulos suos Iesus dixerit, adhuc habeo plurima dicere uobis: quia uerbum istud, adhuc multa habeo dicere uobis, non ad nouos quoslibet & penitus

dei gratia uacuos dirigit̃,ſed ad eos qui auditores uerborũ eius,necdũ fuerãt omnia cõſe a
cuti.Quęcũq; em̃ ſufficere poterãt tradẽs eis,in futurũ tẽpus reliqua diſtulit, quæ ſine di-
ſciplina ſpũs ſancti ſciri nõ poterãt, quia ante aduentũ dominicę paſsionis nõ erat datus
hominib. ſpiritus ſanctus, euãgeliſta dicẽte. Non enim erat cuiquã ſpũs datus, quia Ieſus
necdũ erat glorificatus.Glorificari dicẽs Ieſum,mortẽ guſtare pro cũctis.Itaq; poſt reſur
rectionẽ apparẽs diſcipulis ſuis & inſufflans in faciẽ eorũ,accipite,inquit, ſpiritũ ſanctũ.
Et rurſum:Accipietis uirtutẽ ſpũs ſancti ueniẽtis ſuper uos.Quo ueniẽte in corda credẽ-
tiũ,implent̃ ſermonibus ſapientiæ & ſciẽtiæ: & ſic ſpirituales effecti, ſuſcipiũt ſpũs ſancti
diſciplinã,quę poſsit eos deducere in omnem ueritatẽ.Necdum em̃ inſtante hora,in qua
oportebat eos ſpiritu ſancto repleri,tũc quãdo dixit ad eos:adhuc multa habeo uobis di-
cere:cõſequẽter addidit,ſed nõ poteſtis ea portare modo.Adhuc em̃ typo legis & umbrę
& imaginibus ſeruiẽtes:nõ poterãt ueritatẽ,cuius umbrã lex portabat inſpicere: unde ne
ſpiritualia ſuſtinere.Cũ aũt,ait,uenerit ille,hoc eſt paracletus ſpũs ueritatis,diriget uos in
omnẽ ueritatẽ: ſua doctrina & inſtitutione uos trãſferens à morte literæ ad ſpiritũ uiuifi-
cantẽ,in quo ſolo oĩs ſcripturę ueritas poſita eſt.Ipſe ergo ſpũs ueritatis ingrediẽs purã &
ſimplicẽ mentẽ, ſignabit in uobis ſcientiã ueritatis: & ſemper noua ueteribus adiungẽs,
diriget uos in omnẽ ueritatẽ.Ad deũ quoq; patrẽ quidã allegãs preces loquit̃: Dirige me
in ueritate tua,hoc eſt,in unigenito tuo:propria uoce teſtante,ego ſum ueritas. Quã per-
fectionẽ tribuit deus mittẽs ſpiritũ ueritatis,qui credẽtes in totã dirigat ueritatẽ. Dehinc
in cõſequẽtibus de ſpiritu ueritatis,qui à patre mittat̃,& ſit paracletus,ſaluator qui & ue-
ritas,ait:Nõ enim loquet̃ à ſemetipſo,hoc eſt, nõ ſine me, & ſine meo & patris arbitrio,
quia inſeparabilis à mea & patris eſt uolũtate, Quia nõ ex ſe eſt,ſed ex patre & me eſt, hoc
enim ipſum quod ſubſiſtit & loquit̃,à patre & me illi eſt: Ego ueritatem loquor:id eſt,in-
ſpiro quę loquit̃.Siquidẽ ſpũs ueritatis eſt.Dicere aũt & loqui in trinitate,nõ ſecundũ cõ b
ſuetudinẽ noſtrã qua ad nos inuicẽ ſermocinamur & loquimur accipiendũ,ſed iuxta for
mam incorporaliũ naturarũ,& maxime trinitatis quæ uoluntatẽ ſuã inſerit in corde cre-
dentiũ:& eorũ qui eã audire ſunt digni,boc eſt,dicere & loqui. Nos quippe hoĩes quan-
do de aliqua re ad alterũ loquimur,primũ quod uolumus,mente cõcipimus abſq; ſermo
ne.Inde in alterius ſenſum uolentes trãſferre,linguę organũ cõmouemus,& quaſi quod
dam plectrũ chordis dentiũ collidentes,uocalẽ ſonũ emittimus.Quõ igit̃ nos linguã quã
palato dentibusq; collidimus, & ictum aerẽ in diuerſa tẽperamus eloquia, ut nobis nota
cõmunicemus in alios:ita & auditorẽ neceſſe eſt patulas præbere aures, & nullo uitio co
arctatas, in ea quæ dicunt̃ erigere: ut poſsit ita ſcire quæ proferunt̃, quõ nouit ea ille qui
loquitur.Porro deus ſimplex & incõpoſitę ſpiritualiſq; naturæ,neq; aures,neq; organa,
quibus uox emittitur habet, ſed ſolitaria incõprehenſibiliſq; ſubſtantia nullis mẽbris par
tibusq; cõponitur.Quæ quidẽ de filio & de ſpiritu ſancto ſimiliter accipienda. Si quãdo
ergo legimus inſcripturis: Dixit dñs domino meo. Et alibi: Dixit deus, fiat lux, & ſi qua
his ſimilia,digna deo accipere debemus. Neq; em̃ ignorante filio qui ſapientia & ueritas
eſt,pater ſuam nunciat uoluntatẽ: cum om̃e quod loquitur, ſapiẽs uerusq; ſubſiſtens, in
ſapientia habeat & in ſubſtantia.Loqui ergo patrẽ & audire filiũ:uel econtrario, filio lo-
quẽte audire patrẽ, eiuſdẽ naturæ in patre & filio cõſenſusq; ſignificatio eſt. Spũs quoq;
ſanctus,qui eſt ſpiritus ueritatis,ſpiritusq; ſapientiæ, nõ poteſt filio loquente audire quæ
neſcit:cum hocipſum ſit quod profertur à filio,id eſt,procedẽs à ueritate, cõſolator ma-
nans de cõſolatore,deus de deo ſpiritus ueritatis procedẽs. Deniq; ne quis illum à patris
& filij uoluntate & ſocietate diſcerneret,ſcriptum eſt: Nõ enim à ſemetipſo loquetur: ſed
ſicut audiet loquetur.Cui etiã ſimile de ſeipſo ſaluator ait: Sicut audio & iudico. Et alibi:
Non poteſt filius facere quicquam, niſi quod uiderit patrem facientem. Si enim unus eſt
patri filius, non iuxta Sabellij dictũ, patrẽ & filium confundentis,ſed iuxta indiſcretionẽ
eſſentiæ ſiue ſubſtantiæ,nõ poteſt quicquam abſq; patre facere,quia ſeparatorum diuer-
ſa ſunt opera,ſed uidens operantem patrem & ipſe operatur,non ſecundo gradu,& poſt
illum operans.Alia quippe patris,alia filij opera eſſe inciperẽt,ſi nõ ęqualiter fierẽt.Scri-
ptum

A ptum est aũt: Quæ enim ille facit; haud dubiũ quin pater: hæc eadem filius similiter facit. Quod si operante patre & filio, nõ iuxta ordinẽ, primi & secundi, sed iuxta idẽ tẽpus ope rãdi eadẽ & indissimilia subsistũt uniuersa quæ fiũt, & filius nõ potest à semetipso quicq̃ facere, quia à patre nõ potest separari: sic & spũs sanctus nequaq̃ separatus à filio, propter uolũtatis naturæq; cõsortiũ nõ à semetipso creditur loqui, sed iuxta uerbũ & ueritatẽ dei loquitũ uniuersa quæ loquitur. Hanc opinionẽ sequentia dñi uerba cõfirmant, dicẽtis: Ille me clarificabit, id est paracletus, quia de meo accipiet. Rursum hic, accipere, ut diuinæ na turæ cõueniat intelligendũ. Quõ ergo filius dans, nõ priuatur his quæ tribuit, neq; cum damno suo impertit alijs, sic & spũs nõ accipit quod ante nõ habuit. Si ẽm quod prius nõ habebat accepit, trãslato in aliũ munere, uacuus largitor effect⁹ est, cessans habere quod tribuit. Quõ igitur supra de naturis incorporalibus disputantes intelleximus, sic & nunc spiritũ sanctũ à filio accidere, id quod suæ naturæ fuerat cognoscendũ est: & nõ dantẽ & accipientẽ, sed unã significare substantiã. Siquidẽ & filius eadẽ à patre accipere dicitur, quibus ipse subsistit. Neq; ẽm quid aliud est filius, exceptis his quæ ei dantur à patre, neq; alia substantia est spũs sancti præter id quod datur ei à filio. Propterea aũt ista dicunt, ut eandẽ in trinitate credamus esse naturã spũs sancti quæ est patris & filij. Quia ergo omis humana uox nihil potest aliud iudicare q̃ corpora, & trinitas, de qua nunc sermo est, oẽs materiales substãtias superat, iccirco nullũ uerbũ potest ei proprie coaptari, & eius signi- ficare substantiã, sed oẽe quod loquimur καταχρηστικῶς, id est abusiue est, & de incorpo ralibus cunctis, & maxime cũ de trinitate loquimur. Glorificat itaq; filiũ spiritus sanctus, ostẽdẽs illũ & in apertũ proferẽs his qui mũdo corde eũ intelligere & uidere sunt digni, & splendorẽ substantiæ & imaginẽ inuisibilis dei scire. Rursum imago ipsa ostendẽs se pu ris mentibus glorificat patrẽ, insinuãs eum nescientib. ipse enim ait, Qui uidet me, uidet

B & patrẽ. Pater quoq; reuelans filiũ his qui ad calcẽ scientiæ peruenire meruerũt, glorifi- cat unigenitũ suũ, ostendens eis magnificentiã atq; uirtutẽ. Sed & ipse filius tribuens spi- ritũ sanctum his qui se dignos eius munere præparauerunt, & pandẽs proprietatẽ glorifi cationis & magnitudinis eius uirtutẽ: glorificat illũ. Deinde interpretationẽ inferẽs quõ dixisset, de meo accipiet, protinus subiecit: Omnia quæ habet pater mea sunt, propterea dixi, de meo accipiet & annunciabit uobis, quodãmodo loquens: Licet à patre procedat spiritus ueritatis, & det illis deus spũm sanctũ petẽtibus se, tamen quia omnia quæ habet pater mea sunt, & ipse spiritus patris meus est, & de meo accipiet. Caue aũt cũ ista dicunt, ne graue labaris intelligentiæ in uitium, & putes rem aliquam esse & possessionem quæ à patre habeatur ac filio: Verum quæ habet pater iuxta substantiam: id est, æternitatem, im- mutabilitatẽ, incorruptionem, immutabilẽ bonitatẽ, de se & in se subsistentem: hæc ea- dem habet & filius. Et quæcunq; sunt filij, hæc eadem & pater habet. Procul hinc absint dialecticorum tendiculæ, & sophismata à ueritate pellantur, quæ occasionem impietatis ex pia prędicatione capientia, dicunt, Ergo & pater est filius, & filius pater. Si ẽm dixisset, omnia quæcunq; habet deus, mea sunt, haberet impietas occasionẽ cõfingendi, & uerisi mile uideretur esse mendaciũ. Cum uero dixerit, omnia quæ habet pater mea sunt, patris nomine se filiũ declarauit, paternitatẽ qui filius erat, nõ usurpauit, quãquã & ipse per ad- optionis gratiã, multorũ sanctorũ sit pater, secundũ illud quod in psalmis legit, Si custo- dierint filij tui. Et iterũ, Si dereliquerint filij eius legẽ meam. Sed in hoc sermone sensuq; prępositio, cõsequẽter ea quę diximus superius patris esse, habet & filius, & quę filij sunt, habet & spũs sanctus. Ait quippe, de meo accipiet, propterea & uentura annunciabit uo- bis. Per spiritũ siquidẽ ueritatis, sanctis uiris futurorũ scientia certa cõcedit. Vnde & pro phetæ hoc eodẽ repleti spiritu, prænunciabant sensu, & quasi pręsentia intuebant, quę e- rant deinceps secutura. Satis hæc abundeq; iuxta ingenij nostri paupertatẽ de pręsenti e- uangelij capitulo dixisse sufficiat. Si quibus aũt dominus reuelauerit, & in uiciniã uerita- tis adducti sunt, magisq; possunt cernere ueritatẽ, disputatiõi illorũ cõcedamus meliora quibus ille suffragatur, qui est spũs ueritatis, & petimus eos qui lecturi sunt ut ignoscant imperitiæ, studioq; dent ueniam, cupiẽti totum deo offerre quod potuit, licet suam non

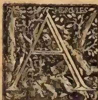
quiuerit implere uoluntatē. Proponamus & apoſtoli ad Romanos epiſtolæ teſtimoniū, C
quæq; nobis in illa uidentē præſenti materię cōgruere, uētilemus. Vt iuſtificatio, inquit, le
gis impleatur in uobis, qui nō iuxta carnē ambulatis, ſed ſecundū ſpiritū. Qui enim iuxta
carnē ſunt, ea quæ carnis ſunt ſapiunt. Qui uero iuxta ſpiritū, ea quæ ſpūs ſunt ſentiunt. Sa
pientia quippe carnis mors eſt. Sapientia aūt ſpiritus, uita & pax, quoniā ſapientia carnis
inimica eſt deo, legi quippe dei nō ſubijcitur. Neq; enim poteſt. Qui uero in carne ſunt,
deo placere nō poſſunt. Vos aūt non eſtis in carne, ſed in ſpiritu, ſi tamē ſpiritus dei habi
tat in uobis. Si quis aūt ſpiritū Chriſti non habet, hic nō eſt eius. Si aūt Chriſtus eſt in uo-
bis, corpus quidē mortuū eſt propter peccatū: ſpiritus uero uiuit propter iuſticiā. Si autē
ſpiritus eius qui ſuſcitauit Ieſum à mortuis habitat in uobis, qui ſuſcitauit Ieſum Chriſtū
à mortuis, uiuificabit & mortalia corpora ueſtra propter inhabitātē ſpiritū eius in uobis.
Ergo debitores ſumus nō carni, ut ſecundū carnē uiuamus. Si eñ ſecūdū carnē uixeritis,
moriemini. Si aūt ſpiritu facta carnis mortificaueritis, uiuetis. Quicunq; eñ ſpiritu dei
aguntur, hi filij ſunt dei. Non enim accepiſtis ſpiritū ſeruitutis iterū in timore, ſed accepi
ſtis ſpiritū adoptionis, in quo clamamus abba pater. Ipſe eñ ſpiritus teſtimoniū perhibet
ſpiritui noſtro, quia ſumus filij dei. Si aūt filij, & hęredes. Hæredes quidē dei, cohæredes
aūt Chriſti, ſi tamen cōpatimur, ut & cōglorificemur. In præſenti apoſtoli capitulo, pluri
ma de ſocietate ſpūs, quā habet cum patre & filio demonſtrantē, Ait quippe Apoſtolus, iu
ſtificationē diuinā & ſpiritualis legis expleri in his, non qui iuxta carnē ambulāt, ſed iuxta
ſpiritū. Iuxta carnē ambulantē eum qui per uoluptates & uitia carnis corpori copulatus,
facit omnia quæ carnis ſunt & corporis opera, apoſtolicus ſermo deſcripſit. Porro iuxta
ſpiritū ambulantē eum, qui in præceptis legis dei & euāgelij gradiens, ſpiritualiū ſequitur
ordinē mandatorū. Siquidē ſicut carnaliū uitiū eſt ea ſapere quæ carnis ſunt, ea cogitare
quæ corporū: ſic econtrario ſpiritualiū uirtus eſt, ſemper cōgitare de cœleſtibus & æter- D
nis, & his tractare quæ ſpiritus ſunt. Sed carnis ſapientia ilico morte ſibi ſociata, interficit
eos qui iuxta carnē gradiuntur & ſapiunt: ſapientia uerò ſpiritus, mentis tranquillitatē &
pacem & uitam habentibus ſe largitur æternā. Quam cum poſſederint, oēs perturbatio-
nes & genera uitiorum, & ipſos quoq; dæmones qui hæc ſuggerere nituntur habebunt
ſub pedibus ſuis. Sapiētia ergo carnis cū morti iuncta ſit, inimica eſt deo. Inimicos quip-
pe eos reddit qui ſuis legibus uixerint, cōtraria ſemper & repugnās uoluntati & legi dei.
Neq; enim fieri poteſt, ut qui in ſapientia carnis eſt, dei præcepta cuſtodiat & uoluntati
eius ſubijciatur. Quamdiu ſeruimus uoluptatibus, ſeruire deo nō poſſumus. Cum autem
titillantē ſubiecerimus noſtris pedibus luxuriā, & totos nos ad ſpiritū transferentes, ne-
quaquā fuerimus in carne, id eſt, in carnis paſsionibus, tunc ſubijciemur deo. Neq; enim
de carne hac in qua uiuimus, & in cuius uaſculo noſtra anima cōtinetur, apoſtoli ſermo
eſt: quia oēs ſancti corpore & carne circundati placuerūt deo: ſed ad id potius quod con
tra dei præceptum ex humana ſocietate perpetratur, de quibus eſt: Diliges dominum de-
um tuū. Et, quod tibi nō uis fieri &c. Vos aūt, ait, haud dubiū quin diſcipuli Chriſti, q ſa-
pientiā ſpiritus ſuſcepiſtis & uitā pacis, nō eſtis in carne, id eſt, in carnis operibus, neq; e-
ius opera perpetratis, ſiquidē ſpiritū dei habetis in uobis. Idē aūt ſpūs dei & ſpiritus Chri-
ſti eſt, deducens & copulans eum qui in ſe habuerit domino Ieſu Chriſto. Vnde & in cō-
ſequentibus ſcribitur. Si quis aūt ſpiritū Chriſti non habet, hic nō eſt eius. Rurſum in pre
ſenti diſcimus ſocietatē quam habet ſpūs ſanctus ad deum & ad Chriſtū. Sed & in epiſto-
la Petri, ſpiritus ſanctus eſſe Chriſti ſpiritus cōprobatur: Scrutantes, inquit, & inquiren-
tes, id eſt prophetæ, de quib. ei fuerat ſermo ſuperior, in quo ait, quale tēpus ſignificabat
is qui in eis erat ſpiritus Chriſti: teſtificās in Chriſto paſsiones & ea quę poſt erant ſecutu
ra decreta, in quibus reuelatū eſt, quia nō ſibi, ſed nobis miniſtrabunt ea quæ nūc annun
ciata ſunt uobis per ſpiritū ſanctum: Iſte aūt ſpiritus ſanctus dictus eſt ſpiritus dei, nō in
præſenti tantū ſermone, ſed & in alijs locis cōpluribus, ut ibi: Et quæ dei ſunt, nemo no-
uit niſi ſpiritus dei. Deinde ſequitur poſt hoc quod ait: Si quis aūt ſpiritum dei nō habet,
hic non eſt eius: & infertur: Si autem Chriſtus in uobis, & manifeſtiſsime demonſtratur
inſepa-

A inseparabilẽ esse spiritũ sanctũ à Christo: quia ubicũq; spũs sanctus fuerit, ibi & Christus est: & undecunq; Christi spũs discesserit, inde pariter recedit & Christus. Si quis eñ spiritũ Christi nõ habet, hic nõ est eius. Cui cõiuncto si quis cõtrariũ assumat, dicere potest: Si quis Christi est, ita ut Christus in eo sit: in hoc spũs dei est. Hoc aũt idem & de deo patre similiter usurpandũ. Si quis spiritũ dei nõ habet: iste nõ est eius. Cui rursum cõtrariũ si quis assumat, dicẽs: Si quis dei est, in hoc spũs dei est. Vnde scribit: Nescitis quia tẽplum dei estis, & in uobis habitat spũs dei? Et in Ioãnis epistola: In hoc cognoscitur deus habitans in quibusdã: cum mãserit in eis spiritus quẽ dedit. Ex quibus omnib. indissociabilis atq; indiscreta trinitatis substãtia demõstrat. Cũ ergo ait: Si Christus in uobis est, corpus quidẽ mortuũ propter peccatũ, nequaq̃ uitijs lasciuiæq; deseruiens, sed mortificatũ peccato nõ cõmouetur ad uitia: & nequaq̃ erit uitale peccato. Postquam aũt corpus peccato mortuũ fuerit: Christus in his qui sua corpora mortificauerũt, præsens spiritũ uitæ ostendit per iusticiã, siue correctionẽ operum uirtutũ immortaliũ: siue fidem Iesu Christi, in his qui iuxta fidem illius cõuersantur. Deinde apostolus alio syllogismo cõiuncto utitur: quod significantius dialectici ἀξίωμα uocant, & ait: Si aũt spiritus eius qui suscitauit Christum à mortuis habitat in uobis: qui suscitauit Christũ à mortuis uiuificabit & mortalia corpora uestra per inhabitantẽ spiritũ suũ in uobis. Nõnne tibi uidetur dicere, quia si spiritus eius qui suscitauit Christũ Iesum, id est, qui eiusdẽ Iesu Christi spiritus est, habitat in uobis, cõsequenter uiuificabuntur & mortalia corpora uestra cũ immortaliũ animabus ab eo qui suscitauit Christũ Iesum à mortuis principẽ & primogenitũ resurrectionis? Et quibus tale tãtumq; diuinitus per spiritũ munus indultũ est, debitores sumus spiritui nõ carni, ut iuxta eam uiuamus. Siquidẽ qui iuxta carnẽ uixerit, morietur illa morte quæ peccatum sequitur. Peccatũ quippe cũ cõsummatũ fuerit, generat mortẽ, secundũ Iacobum.

B Sed & Ezechiel peccantẽ animam mori scribit. Separatur enim iam à uita quæ in sapientia spiritus collocata est. Si quis aũt transcẽderit uitam carnis, & spiritu opera carnis mortificauerit: uiuet beata æternaq; uita, relatus in filios dei & directus in uiã rectã, propter spiritũ sanctũ, qui & dei spũs appellatur. Si enim, inquit, iuxta carnẽ uixeritis, moriemini. Quod si spiritu facta carnis mortificaueritis, uiuetis. Et in cõsequentibus: Quotquot eñ spiritu dei agunt, hi filij sunt dei. Rursum refocillans eos, & cõsolans & prouocãs sperare meliora, quibus loquebatur, ait: Non eñ accepistis iterum spiritum seruitutis in timore, id est, non similitudine seruorũ, metu & terrore pœnarum uos abstinetis à uitijs, quia habetis uobis datum à patre spiritũ adoptionis: id est, spiritũ sanctũ, qui ipse spiritus & dei & Christi & ueritatis dicitur atq; sapientiæ. Si autem spiritus iste adoptat in filios dei eos quorum dignatione sui habitator efficitur, tibi consequentium super potentia eius intelligentiam derelinquo. Porro in hoc adoptionis spiritu clamant qui habuerint illum patrem deum, sicut ostendit sermo dicẽs: In quo clamamus abba pater, ipso spiritu qui nos adoptat in filios, testimoniũ præbente participatione sui, quod à nostro spiritu possidetur, quia filij dei sumus. Cui cõsequens est deum quidẽ quasi patrem, hæreditarias nobis diuitias contulisse, spiritualia dona: Christi uero cohæredes nos esse, eo quod fratres eius per gratiã & benignitatem ipsius appellamur. Erimus aũt hæredes dei, cohæredes autem Christi, si cõpatiamur, ut & cõglorificari ei ex passionũ societate mereamur. Verum quia & hoc iuxta id quod potuimus edissertum est, proponamus prophetæ capitulum, quædam de spiritu sancto continens, ut non solum de nouo, uerumetiam de ueteri testamento super eius fide intellectuq; doceamur. Nam & superius prælocuti sumus, in omnibus sanctis, tam his qui post aduentũ domini nostri fuerunt, quam etiam retro, in patriarchis uidelicet & prophetis, spiritus sancti gratiam fuisse uersatã, & eos diuersis charismatibus uirtutibusq; cõplesse. Quomodo enim unius dei & unigeniti eius gratiã possidẽtes, tam hi qui ante, q̃ etiam illi qui post aduentũ eius iusticiæ erexere uexillum, ueritatis sunt scientiam cõsecuti: sic & spiritus sancti gratiam possidebãt, quia inseparabilem à patrẽ & filio esse spũm sanctum, in multis supra locis ostendimus. Scriptũ est ergo in propheta: Miseri cordię domini recordatus sum, & uirtutis eius in omnib. quæ retribuit nobis dñs: iudex

bonus domui Israel, inferens nobis iuxta misericordiam suam, & iuxta multitudinem iu- C
sticiæ suæ. Et dixit: Non populus meus filij, & non præuaricabuntur. Et factus est illis in salutẽ ex omni tribulatione eorũ, nõ legatus, neq; angelus, sed ipse saluauit eos, eo quod dilexerit eos, & pepercerit eis. Ipse redemit eos & suscepit eos, & exaltauit eos in omnib. diebus seculi. Ipsi uero non crediderunt & iritauerunt spiritum sanctum eius, & conuersus est eis ad inimicitiam. Ipse debellauit eos, & recordatus est dierum antiquorum. Qui eduxit de terra pastorem ouium, qui posuit in eis spiritum sanctum, congregans dextera Moysen. Qui frequẽter dei adepti sunt beneficia, scientes gratia magis & misericordia eius quàm proprijs ex se fuisse operibus consecutos, quasi uno omnes consensu & animo concordantes loquuntur, misericordiæ domini recordatus sum. Cogitãtes enim quæ ab eo frequẽter in Moyse dona susceperint, gratias referunt, & cum misericordia, etiam uirtutum domini recordantur, siue mirabilium quæ crebro pro eis fecit in populis, siue pro fectuum animæ, quibus per legem & prophetas & præcepta eius salubria eruditi sunt. Siquidem in scripturis nomẽ uirtutis utrunq; significat. Recordari autem se misericordiæ & uirtutum eius, inquiunt, in omnibus quæ retribuit eis, non iuxta iusticiam suam, sed iuxta misericordiã & bonitatẽ eius, qui est iudex domui uidenti, et sensui mundo corde cernenti dominũ. Hoc siquidẽ ex Hebræo sermone in lingua nostra interpretatᷓ Israel, id est, mens uidens dominũ. Licet enim tormenta & cruciatus iudex nõnunquam inferat iudiciũ merẽtibus, tamẽ qui causas rerum altius intuetur, uidens propositum bonitatis eius, qui cupit corrigere peccantẽ, bonum illum confitetur, dicens: Inferat nobis iuxta misericordiam suam. Si enim iniquitates eorũ quos iudicat attendat dominus, quis sustinebit? Porro quia apud dominum propiciatio est: dominus uidelicet noster atq; saluator, infert nobis secundum misericordiã suam omnia quæ nos prouehant ad salutẽ. Inferens quoq; iuxta misericordiam suam, & hoc faciens in iudicio, cum iusticia nobis tribuit, quæ admi- D.
xta misericordiæ bonitate largitus est.

DIDYMI DE SPIRITV SANCTO LIBER TERTIVS, DIVO HIERONYMO INTERPRETE.

ARGVENDVS est ex præsenti capitulo hæreticorum error, qui bonitatem à iusticia separantes, alium deum bonũ, alium iustum finxerunt. Ecce enim in præsentiarũ ipse est deus & bonus & iudex, & iuxta misericordiã suam iusticiamq; restituẽs: & pariter bonus iustusq; subsistens. Frustra igitur iniquum dogma simulantes, bonum deum euangelij, & ueteris testamenti iustum esse defendunt: quia & in plurimis alijs locis & nunc in prophetæ sermone, iudex bonus scribitur deus, & econtrario quod nolunt in Pauli apostoli epistola (qui certe noui testamẽti prædicator est) deus iustus iudex refertur. Reposita est mihi, inquit, corona iusticię, quam reddet mihi dominus in illa die iustus iudex. Idem est ergo licet nolint, noui & ueteris testamenti deus, uisibilium & inuisibilium conditor, saluatore etiam in euangelio iustum & bonũ patrem liquido attestante: Pater iuste, mundus te nõ cognouit. Et in alio loco, Nemo bonus nisi unus deus. Sed & in ueteri lege alibi iustus, alibi bonus dicitᷓ deus. In psalmis, Iustus dñs, inquit, & iusticias dilexit. Et econtrario in Hieremia, Bonus dñs his qui sustinent eum. Rursus in psalmis, Quàm bonus deus Israel, his qui sunt recto corde. Et hæc quidẽ è latere cõtra hæreticos strictim dicta sunt. Tẽpus aũt est, ut propositum prophetæ ordinem prosequamur, qui ita contexitur, Et dixit, haud dubium quin dominus, Nõnne populus meus filij, nec præuaricabunᷓt? Non erant, inquit, similes his qui generati sunt & exaltati sunt, & eum qui genuit illos, despexere. Et factus est eis in salutẽ, id est, illis de quibus dominus ait, Nõnne populus meus filij & non pręuaricabuntur. Hoc enim ipsum quod nõ præuaricati sunt, nec spreuerunt patrem, eis factus

A factus est in salutẽ,uel ob idipsum qđ appellati sunt filij,causa eis salutis effectus est. Quæ salus à Christo dño cõtributa,angeli quoq; ad pastores uoce firmatur, dicẽtis:Ecce euan gelizo uobis gaudiũ magnũ quod erit omi populo,q̃a natus est uobis hodie saluator,qui est Christus dñs,in ciuitate Dauid.Ipse factus est cũctis qui in eum credũt occasio salutis æternę,& ipse est saluator mũdi,qui uenit quærere quod perierat. Et ipse est,de quo cho rus sanctorũ canit:Deus noster,deus saluandi. Quia igit̃ deus erat qui salutẽ præbebat æ ternã,dictũ est,nõ legatus,neq; angelus,id est, nõ propheta,nõ patriarcha,nõ legislator Moyses saluauit eos.Omnes em̃ quos nominaui, poterãt ad dñm fungi legatione pro po pulo.Deniq; Moyses interpellãs eum pro delinquẽte plebe,ait, Si dimittis eis peccatũ eo rum,dimitte, Sed obsecrauit ueniã quadraginta diebus ieiunans,& misericordiã dei,ani mæ afflictione prouocãs. Nemo aũt de horũ numero legatorũ potest esse saluator, indi- gens & ipse eo qui salutis largitor uerus est. Nam & angeli quamq̃ spũs sint & ad diuersa propter eos qui salutẽ accepturi sunt,ministeria mittant,nõ sunt tamẽ autores salutis,sed eum qui fons salutis est,interpretant̃ et nunciãt. Vnde dictũ est,nõ legatus, neq; angelus, sed ipse dñs saluauit eos,Nõ propter aliud quid,sed propter id quod diligeret eos & par- ceret eis.Parcere aũt dicit̃,quasi creaturis suis,iuxta illud quod alibi scribit̃:Parces aũt om nibus dñe amator animarũ,quia tuæ sunt,neq; em̃ odies quos fecisti. Quapropter & pro eorũ salute proprio filio nõ parcẽs pater,tradidit eũ in mortẽ,ut per mortẽ filij sui destru cto eo qui habebat mortis imperiũ, hoc est diabolo, redimeret oẽs qui ab eo captiuitatis uinculo tenebant̃. Vnde subijcit̃:Ipse aũt redemit eos, & suscepit eos, & exaltauit illos.Su scipit em̃ exaltatq; saluatos,& redemptos in sublime tollit uirtutũ alis,& eruditione & sci entia ueritatis,nõ ad unum tantũ & alterũ diem,sed in omnib.diebus æternitatis,habitãs in eis,& cũ eis,& usq; ad cõsummationẽ seculi uitã eis tribuẽs,salutisq; autor existens.O-

B mnibus aũt diebus seculi illuminãs corda eorũ,nõ finit eos in tenebris ignorãtię & erro re uersari.Et hoc puto esse quod scriptũ est,in omnib.diebus exaltari eos. Quia uero mu tabiles & ad uitia sponte labentes, post tanta beneficia deo fuerũt increduli, & præcepta illius reliquerũt,& exacerbauerũt spũm sanctũ dei,qui eis multa bona largitus est:in pec catum simile corruerũt his qui postq̃ geniti sunt & exaltati spreuerunt patrẽ suũ. Vel cer te nunc ipsi describunt̃,qui & ante descripti sunt:siquidẽ & ibi post peccatũ dicit̃ ad eos: Dereliquistis dñm,& ad iracundiã cõcitastis sanctũ Israel,& nunc quod ipsi nõ credide- runt & exacerbauerunt spũm sanctũ eius. Ex præsenti ergo loco societas spiritus ad dñm ostenditur.Qui derelinquit dñm & incredulus est,& ad iracundiã prouocat sanctum Isra el,& exacerbat spũm sanctum eius . Eadem indignatio super peccatoribus tam ad spiritũ sanctum, quàm ad sanctum Israel refertur. Vnde & in consequentibus similis copula tri- nitatis ostenditur,dicente scriptura dominum ad inimicitias esse conuersum his qui exa- cerbauerũt spiritum sanctum eius , & tradidisse eos sempiterno cruciatui postquam non sermone , sed rebus in sanctũ eius spiritũ blasphemauerunt . Ipse igitur qui eis conuersus est ad inimicitias, debellauit eos & subiecit multiplicibus,longisq; cruciatibus, ut nec in præsenti tempore,nec in futuro consequantur ueniam peccatorum . Exacerbauerunt e- nim spiritum sanctum eius, & blasphemauerunt in illum.Si autem uolueris hoc de Iudæ- is intelligere qui crucifixerunt dominum saluatorem, & iccirco exacerbauerũt spiritum sanctum:id quod scriptum est: ipse debellauit eos, ad illam est intelligentiam referẽdum: quod Romanis traditi sunt, quando uenit super eos ira dei in finem . In uniuerso enim orbe cunctisq; regionibus soli exules patriæ,in terra uagantur aliena,non urbẽ antiquã, non sedes proprias possidentes,id quod prophetis et saluatori suo fecerunt,receperunt. Quia enim sanguinarij & uesano semper furore capti,non solum prophetas occiderunt, lapidaueruntq; eos qui ad se missi fuerant,sed ad impietatis culmen egressi, dominũ sal- uatorem qui pro cunctorum salute descendere dignatus fuerat ad terras,prodiderunt & crucifixerũt,propterea expulsi sunt urbe,quam prophetarũ & Christi cruore maculaue- runt. Secũdum igitur hunc sensum debellatos eos à domino intelligere debemus, nõ ad breue tempus,sed ad omne futurũ seculum. Vsq; ad cõsummationem quippe mundi (ut

diximus) profugi atq; captiui, in uniuerſis aberrãt nationibus, nõ urbem, nõ regionem C
propriã poſsidẽtes. Attamẽ quia naturaliter benignus eſt & miſericors is qui eos debellauerat, tribuit eis locũ pœnitẽtiæ, ſi uelint ad meliora cõuerti. Vnde & dicit: Recordatus eſt dierũ ſeculi. Recordatus enim tẽporum futurorũ, clauſam ianuam aliqua eis ex parte reſerauit, ut poſtq̃ intrauerit plenitudo gentiũ, tunc omnis Iſrael (qui hac fuerit dignus appellatione) ſaluet. Licet eñ in id temeritatis eruperint, ut eũ qui propter eos miſſus fuerat interficerent, dicẽtes: Sanguis eius ſuper nos, & ſuper filios noſtros: tamẽ deus ſuſcitauit eũ de terra, in cuius corde tribus dieb. & tribus noctibus fuerat cõmoratus, paſtorẽ ouiũ ſuarũ. Siquidẽ ita cõtexitur: Qui eduxit de terra paſtorẽ ouium ſuarum. Quod uero paſtor ouium deus qui nunc prophetali ſermone deſcribitur dñs ſit, manifeſtius in euangelio diſcimus, ipſo ſaluatore teſtante: Ego ſum paſtor bonus, & animã meam pono pro ouibus meis. Et iterũ: Oues meæ uocem meã audiunt. Poſt hæc omnia prophetis ait: Vbi eſt qui poſuit ſuper eos ſpiritũ ſanctũ? Admiratur quippe de quanta felicitate ad quantas miſerias peruenerint. Et quõ loquitur? Qui eos redemerat, qui poſuerat in illis ſpiritum ſanctum ſuũ habitans cum eis, ubi nũc eſt? quò abijt? Dereliquit eos: quia ipſi prius dereliquerũt, & iracundiã prouocauerũt ſanctũ Iſrael. Poſuerat aũt dubium in eis ſpũm ſanctum deus, cum adhuc boni eſſent, & præceptis eius obſequi niterentur. His enim tantummodo ſpũs ſanctus inſeritur, qui uitijs derelictis, uirtutum ſectãtur chorum, & iuxta eas & per eas in fide Chriſti uictitant. Quod ſi paulatim negligẽtia ſuggerente, cœperint ad peiora cõfluere, concitant aduerſum ſe habitatorẽ ſuum ſpiritum ſanctum, & eum qui illum dederat cõuertunt ad inimicitias. Hinc quid ſimile & Apoſt. ad Theſſalonicenſes ſcribens, ait: Neq; enim uocauit nos deus ad immundiciã, ſed ad ſanctificationẽ. Itaq; qui ſpernit, ſiue quod melius habetur in Græco, qui præuaricatur, non hominẽ præuaricabitur, ſed deum, qui dedit ſpiritũ ſanctum ſuum in uobis. Nam in his ſermonibus deus uocans per fidem in ſanctificationẽ, id eſt, ut ſancti ſpiritus fierent credentes: dedit eis ſpiritum ſanctũ. Et quamdiu præcepta dei ſeruauerũt, permanſit in eis ſpiritus ſanctus quem acceperunt. Quando uero amore lubrico corruerũt, & ad immundiciã ſunt delapſi, ſpreuerunt ſiue præuaricati ſunt dñm, qui dederat eis ſpiritum ſanctũ: ut nõ immundiciæ deſeruirent, ſed ut ſanctificarẽtur. Vnde pœnas luent qui iſta cõmiſerunt, non quaſi hominem, ſed quaſi deum ſpernẽtes. Et ut ſciamus dñm eſſe ſpiritum ſanctũ qui datur credentibus, ex ipſius prophetæ Eſaiæ diſcamus eloquio, qui inducit ad quẽpiam dicentẽ dominum: Spiritus meus in te eſt, & uerba mea dedi in os tuũ. Oſtenditur eñ ex ſermone præſenti, quod qui acceperit ſpiritum dei, ſimul cum eo & uerba dei poſsideat, ſermones uidelicet ſcientiæ & ſapientiæ. Necnõ & in alio loco eiuſdẽ prophetæ deus loquit: Dedi ſpiritum meũ ſuper eum. Qui ergo poſuit in eis ſpiritum ſanctũ: Moyſen dextera ſua ſanctificatum eſſe cõmemorat, ſiue illũ illuſtrẽ uirum & myſteriorũ dei imitatorẽ, de quo ad Ieſum filiũ Naue dñs ait: Moyſes famulus meus: ſiue legem ſuam, quæ in ueteri ſcripta eſt inſtrumento. Nam crebro legiſſe me memini Moyſen appellatũ eſſe pro lege: ut in Apoſtolo: Vſq; in hodiernũ diem, quando legitur Moyſes. Et Abrahã ad diuitẽ in ſupplicijs conſtitutũ: Habent, inquit, Moyſen & prophetas. Et certe liquido cõprobatur ibi, Moyſen, non ſupradictũ uirum ſignificatũ eſſe, ſed legem. Porro quæ eſt dextera dei quæ adduxit Moyſen, niſi dñs & ſaluator noſter? Ipſe eſt enim dextera patris, per quam ſaluat, exaltat & facit uirtutẽ: ſicut alibi de eo dicitur: Saluauit ſibi dextera ſua & brachiũ ſanctum eius. Et rurſum: Dextera dñi fecit uirtutẽ, dextera domini exaltauit me: non moriar, ſed uiuam & narrabo opera domini. Et certe uocẽ hanc ex perſona dominici hominis proferri, quẽ unigenitus filius dei aſſumere dignatus eſt ex uirgine, ex ipſo loco manifeſtiſsime cõprobatur, quia ipſe eſt dextera dei, ſicut ſcriptum eſt in Actibus apoſtolorũ: quod factus ſit ex ſemine Dauid ſecundũ carnẽ, genitus de uirgine ſuperueniente in eam ſpiritu ſancto, & uirtute excelſi obumbrãte eã. De quo Dauid ꝓphetauit in ſpiritu: quod à mortuis reſurgẽs, aſſumptus ſit in cœlos, dextera dei ſubleuatus. Scribitur ibi aũt in hunc modum: Pręuidẽs idẽ Dauid locutus eſt de reſurrectione Chriſti, quoniã non eſt derelictus in inferno

A in inferno, neq; caro eius uidit corruptionẽ. Húc Iesum suscitauit deus, cui nos oẽs testes sumus. Dextera igit̃ dei eleuatus, & repromisioné spũs sancti accipiẽs à patre, effudit hoc donũ in nobis quod uos uidetis & auditis. neq; ẽm Dauid ascendit in cœlos, Nulli quippe dubiũ, exaltatũ dextera dei, et ab inferis resurgentẽ esse dnm Iesum, sicut ipse scripturę sermone testatus est. Iste ergo qui resurrexit à mortuis dicit: Ego dormiui & somnũ cepi & resurrexi, quia dñs suscitauit me. Ipse ergo sermõe dei assumptus in cœlũ, eleuatus esse ab ea (de qua supra diximus) dextera dei prædicat̃, & accepisse re, pmissiones spũs sancti à patre, & effudisse illũ in credẽtes, ita ut omniũ linguis loquerent̃ magnalia dei. Nam & dominicus homo accepit cõmunicationẽ spũs sancti; sicut in euãgelijs scribitur. Iesus ergo repletus spiritu sancto, regressus est à Iordane. Et in alio loco: Reuersus est Iesus in uirtute spũs in Galilęã. Hęc aũt, absq; ulla calũnia de dominico hoĩe qui totus Christus, unus est Iesus filius dei, sensu debemus pi̇etatis accipere: nõ quod alter sit, sed qd de uno atq; eodẽ quasi de altero secundũ naturã dei & hoĩs disputet, & quia deus uerbũ unigenitus filius dei, neq; immutationẽ recepit, neq; augmentũ. Siquidẽ ipse est bonorũ omniũ plenitudo. Satis abundeq; de prophetæ testimonio disputatũ est. nũc ad reliqua pergamus, ut quõ scimus quod pater & filius, sanctos & bonos sui cõmunicatione perficiũt, sic sanctus quoq; spũs, participatione sui, bonos efficiat sanctosq; credẽtes, & ex hoc etiã unius cum patre & filio substantiæ esse doceat̃. Dicitur in psalmis ad dñm: Spiritus tuus bonus deducet me in terrã rectam. Scimus aũt in quibusdã exemplaribus scriptũ esse, spũs sanctus tuus. Porro in Esdra absq; ulla ambiguitate bonus spiritus appellatur, Spiritũ tuum bonum dedisti, ut eos faceres intelligere. Quod aũt pater sanctificet, Apostolus scribit dicẽs: Deus aũt pacis sanctificet uos perfectos. Et saluator ait: Pater sancte, sanctifica eos in ueritate, q̃a uerbũ tuũ est ueritas. Perspicue dicẽs; in me qui uerbũ tuũ sum & ueritas tua;

B sanctifica illos fide & cõsortio mei. Dictus est & alibi bonus deus: Nemo bonus nisi unus deus: Superius quoq; ostẽdimus quoniã filius sanctificet, Paulo in eadẽ uerba cõgruẽte. Etenim qui sanctificat & qui sanctificant̃, ex uno oẽs. Sanctificantẽ significãs Christum, & sanctificatos eos, qui possunt dicere: Factus est nobis sapiẽtia ex deo Christus, & iustitia & sanctificatio. Appellat̃ siquidẽ & spũs sanctificationis. Vnde & ad eũ dicitur: Et oẽs sanctificati sub manibus tuis, & sub te sunt. Bonus dñs noster Iesus Christus, & ex bono patre generatus est, & de eo legimus: Cõfitemini dño quoniã bonus. Confiteãtur aũt illi qui ab eo aut ueniã obsecrant peccatorũ, aut gratias referunt eius clementiæ pro indultis beneficijs. Spiritus quoq; sanctus eos quos dignatur implere sanctificat, ut superius iam demonstratũ est, quando ostendimus eum participabilẽ & à multis simul capi posse. Et nunc in præsenti Pauli testimonio largitor sanctificationis ostẽditur, in eo quod ait, Debemus autẽ & nos gratias agere deo semper pro uobis fratres dilecti à domino, quia elegit deus nos primitias in salutem in sanctificatione spũs sancti & fide ueritatis. Nam & in hoc loco charismata dei subintelliguntur in spiritu, cum in sanctificatione spiritus, fides pariter & ueritas posidentur. Quia ergo recte & piẽ & ut se ueritas habet hæc diximus; sanctificationis, bonitatisq; uocabulum, & ad patrem, & ad filium, & ad spiritũ sanctum æque referet̃, sicut ipsa quoq; appellatio spiritus. Nam & pater spiritus dicitur, ut ibi: Spiritus est deus, & filius spiritus. Dominus, inquit, spiritus eius. Spiritus aũt sanctus, semper spiritus sancti appellatione censetur, nõ quod ex cõsortio tantũ nominis spiritus cum patre ponatur & filio, sed quod una natura, unum posideat & nomen. Quia uero spiritus uocabulum multa significat, enumerandũ est breuiter, quibus rebus nomẽ eius aptetur. Vocatur spiritus & uentus, sicut in Ezechiele: Tertiam aũt partem disperges in spiritum, hoc est, in uentũ. Quod si uolueris secundũ historiã illud sentire, quod scriptũ est: In spiritu uiolento conteres naues Tharsis, non aliud ibi spiritus q̃ uentus accipitur. Necnon Salomon inter multa hoc quoq; munus à deo accepit, ut sciret uiolentias spirituũ, nõ aliud se in hoc accepisse demonstrans, q̃ scire rapidos uentorũ flatus, & quibus causis eorũ natura subsistat. Vocat̃ & anima spiritus, ut in Iacobi epistola, Quõ corpus tuũ sine spiritu mortuũ est, & reliqua. Manifestisime enim spiritus, hic nihil aliud nisi anima nuncupatur

patur.Iuxta quã intelligentiã & Stephanus animã ſuã ſpiritũ uocãs:Dñe,inquit, Ieſu ſuſci c
pe ſpiritũ meũ.Illud quoq; quod in Eccleſiaſte dicit: Quis ſcit an ſpũs hoīs aſcendat ſur-
ſum,& ſpũs iumẽti deſcẽdat deorſum.Cõſiderandũ utrũ nã et pecudũ animę ſpũs appel-
lentur. Dicit etiã excepta anima, & excepto ſpiritu ſancto, ſpũs alius quis eſſe in hoīe, de
quo Paulus ſcribit: Quis eñ ſcit hominũ ea quę ſunt hominis niſi ſpũs hominis qui in eo
eſt? Si eñ uoluerit cõtẽdere quiſpiã animã hic ſignificari in ſpiritu, quis erit homo, cuius
cogitationes & arcana ſecreta cordis occulta neſciat homo, niſi ſpũs eius: qa de corpore
ſolitario hoc intelligere uelle perſtultũ eſt. Quod ſi arguta nitit fraude ſurripere, de ſpiri
tu ſancto hęc ſcripta cõteſtãs, ſi diligẽter uerba ipſa cõſideret, ceſſabit aſſerere mẽdaciũ.
Si quidẽ ita ſcriptũ: Quis eñ ſcit hominũ quę ſunt hoīs niſi ſpũs hominis qui in eo eſt. Sic
& ea quæ ſunt dei, nemo ſcit niſi ſpũs dei. Quõ enim alius eſt homo, alius eſt deus, ſic &
ſpiritus hoīs qui eſt in eo ſeparat à ſpiritu dei, qui eſt in eo, quẽ ſpiritũ ſanctũ frequenter
oſtendimus. Sed & in alio loco idem Apoſt. à noſtro ſpiritu, ſpiritũ dei ſecernẽs, ait: Ipſe
ſpiritus teſtimoniũ perhibet ſpiritui noſtro, hoc ſignificans, quod ſpũs dei, id eſt, ſpiritus
ſanctus, teſtimoniũ ſpiritui noſtro præbeat, quẽ nũc diximus eſſe ſpiritũ hoīs. Ad Theſſa
lonicenſes quoq;: Integer, inquit, ſpũs ueſter & anima & corpus. Sicut eñ alia eſt anima
& corpus aliud, ſic & aliud eſt ſpũs ab anima, quæ ſuo loco ſpecialiter appellatur. De quo
& orauit, ut integer cũ anima ſeruetur & corpore, qa incredibile eſt, atq; blaſphemũ ora-
re apoſtolũ, ut ſpũs ſanctus integer ſeruet, qui nec immutationẽ poteſt recipere, nec pro-
fectũ. De humano ergo, ut diximus, ſpiritu in hoc loco apoſtoli ſermo teſtatus eſt. Appel
lantur quoq; ſupernę rationabiles q; uirtutes, quas ſolet ſcriptura angelos & fortitudines
nominare, uocabulo ſpiritus, ut ibi: Qui facis angelos tuos ſpũs. Et alibi: Nõne oẽs ſunt
adminiſtratores ſpũs? Puto ad hunc ſenſum & illud referri, quod in Actibus apoſtolorũ
ſcribitur: Spiritus dñi rapuit Philippũ, & nõ amplius eum uidit eunuchus, id eſt, angelus D
domini in ſublime eleuans Philippũ, tranſtulit illũ in aliũ locum. Rationales quoq; aliæ
creaturæ, & de bono in malũ ſponte propria profluẽtes, ſpũs peſſimi & ſpũs appellantur
immũdi, ſicut ibi: Cũ aũt ſpiritus immundus exierit ab hoīe. Et in cõſequẽtibus: Aſſumit
ſeptem alios ſpiritus nequiores ſe. Spiritus quoq; dæmones in euãgelijs appellantur. Sed
& hoc notandũ, nunquam ſimpliciter ſpiritum, ſed cum aliquo additamẽto ſpiritũ ſigni
ficari contrarium, ut ſpiritus immundus, & ſpiritus dæmonis: ſi uero qui ſancti ſunt ſpiri
tus, abſq; ullo additamento ſpiritus ſimpliciter appellant. Sciendum quoq; quod nomen
ſpiritus, & uoluntatem hominis & animi ſententiam ſonet. Volens quippe apoſtolus uir
ginem nõ ſolum opere, ſed mente ſanctã eſſe: id eſt, non tantũ corpore, ſed & motu cor-
dis interno, ait, ut ſit ſancta corpore & ſpiritu, uolũtatem ſpiritu, & corpore opera ſigni-
ficans. Conſidera utrũ hoc ipſum in Eſaia, ſonet quod ſcriptum eſt: Et ſcient qui ſpiritu
errant intellectũ. Qui eñ errorẽ iudicij alia pro alijs bona exiſtimãt, accipiẽt intellectũ ut
corrigat error illorũ, ut pro prauis ea quæ recta ſunt eligãt. Necnon & illud, Vna fortitu
do ſpũs ueſtri, uide an idipſum oſtẽdat. Et ſuper omnia uocabulũ ſpũs altiorẽ & myſticũ
in ſcripturis ſanctis ſignificat intellectũ, ut ibi, Litera occidit, ſpũs aũt uiuificat, literã di-
cens ſimplicẽ & manifeſtam iuxta hiſtoriã narrationẽ, ſpiritũ uero, ſanctum & ſpirituale
eſſe quod legitur. In hanc cõgruit uoluntatẽ & illud, Nos ſumus circuncſio, qui ſpiritu
domino ſeruientes ſumus, & nõ in carne cõfidentes. Qui enim nõ litera carnẽ cõcidunt,
ſed cor ſpiritu circuncidũt, auferẽtes oẽe eius ſuperfluũ quod generationi proximũ eſt
& amicũ, hi uero ſpiritu circũciſi ſunt, in occulto Iudæi & uere Iſraelitę, in quibus nõ eſt
dolus. Qui trãſcendẽtes umbras & imagines ueteris teſtamẽti, cultores ueri adorãt patrẽ
in ſpiritu & ueritate. In ſpiritu, qa corporalia & humilia trãſcenderũt. In ueritate, quia ty-
pos & umbras & exẽplaria relinquẽtes, ad ipſius ueritatis uenere ſubſtantiã, & ut iam di-
ximus, humili & corporea uerborũ ſimplicitate contẽpta, ad ſpiritualẽ legis noticiã per-
uenerunt. Hæc interim iuxta poſſibilitatẽ ingenij noſtri, quot res ſpiritus ſignificaret atti
gimus, ſuo tẽpore quid unumquodq; ſignificet, ſi Chriſtus tribuerit diſſerturi. Nõnun-
quam aũt ſpiritus, & dominus noſter Ieſus Chriſtus, id eſt, dei filius appellat. Benignus ſi
quidem

A quidem est spûs sapiẽtiæ. Et in alio loco: Dñs aût spûs est, ut ante diximus; ubi etiã illud adiunximus: spûs deus est, nõ iuxta nominis tantũ cõmunionẽ, sed iuxta naturæ substãtięq; cõsortiũ. Quõ enim quorũ diuersa substãtia est, interdũ euenit ut cõmuni uocabulo nuncupentur: & hæc dicunť ὁμώνυμα, ita eorũ quorũ eadẽ est natura atq; substãtia, cũ societate uocabuli, naturę quoq; æqualitas copulať, & disciplinæ dialecticorũ est appellare hæc συνώνυμα. Idcirco & spûs uocabulũ & si quid aliud in trinitate usurpari solet συνώνυμον est, uerbi gratia, spûs bonus, & cætera his similia, de quib. pauloante perstrinximus. Porro ad hæc necessario deuoluti sumus, ut quia frequẽter appellatio spûs in scripturis est respersa diuinis: nõ labamur in noĩe, sed unũquodq; secũdũ locorũ uarietates & intelligẽtias accipiamus. Omni itaq; studio ac diligẽtia uocabulũ spûs, ubi & quõ appellatũ sit cõtemplãtes, sophismata eorũ & fraudulẽtas decipulas cõteramus, qui spûm sanctũ asserunt creaturã. Legẽtes eñ in propheta: Ego cõfirmaui tonitruũ, & creans spiritum: ignorãtia multiplicis in hac parte sermõis, putauerũt spiritũ sanctũ ex hoc uocabulo demonstrari, cũ in pręsentiarũ spûs nomẽ uẽtũ sonet. Necnõ in Zacharia audiẽtes locutũ dñm, quod ipse sit qui creat spiritũ hoĩs, in eo existimauerũt spiritũ sanctũ, etiã in hoc capitulo significari, nõ animaduertẽtes quod animã hoĩs, aut spiritũ quem tertiũ in hoĩe esse iam diximus, spûs appellatio significet. Et ut prælocuti sumus, quõ unũquodq; dictũ sit cõsideremus, ne forte per ignorantiã in barathrũ decidamus erroris. Siquidẽ in alijs rebus ex cõsortio uocabulorũ error eueniẽs, cõfusionẽ & pudorẽ ei qui errauit importat: de supernis uero & diuinis lapsus ad praua, ad æternã pœnã deducit & barathrũ: maxime cum semel deceptus noluerit resipiscere, sed suũ defensare impudẽter errorẽ. Decebat etiam, & magnitudo uoluminis exigebat, ut finẽ acciperet oratio. Verũ q̃a infert se quęstio aduersus ea quæ superius disputauimus: quã idcirco tũc prętermisimus, ne textũ sermõis irrũ-
B peret: & inter piam prædicationẽ, impia cõtentio poneret: necessariũ puto ad propositũ respõdere: & lectoris arbitrio quid super his sentiat derelinquere. Disputantibus ergo supra quod animã uel mentẽ hoĩs nulla creatura iuxta substantiã possit implere, nisi sola trinitas, quia tantũ modo secundũ operationẽ & uoluntatis errorẽ siue uirtutẽ, animus de his quæ creata sunt impleť: oborta est quęstio nostra, quasi sententiã soluẽs, quod creata substãtia quæ in scripturis Satanas appellať, ingrediať in aliquos: & cor quorundã implere dicatur. Nã ad eũ qui medietatẽ precij de agro uẽdito sibi aliud profitens reseruarat, à Petro apostolo dictũ est: Anania quare impleuit Satanas cor tuũ? Et de Iuda loquitur ipse saluator, quod intrauerit in eũ Satanas. Ad quod postea respõdendũ est: interim nunc ad id quod scriptũ est, quare impleuit Satanas cor tuũ: quõ Satanas mentẽ alicuius & principale cordis impleat: nõ ingrediẽs in eum, & in sensum eius: atq; ut ita dicam adytum cordis introiens: siquidẽ hæc potestas solius est trinitatis: sed quasi callidus quidã & nequã ac fallax fraudulentusq; deceptor, in eos animã humanã malicię affectus trahit, per cogitationes & incentiua uitiorũ, quibus ipse plenus est. Deniq; & ipse Elymas magus filius diaboli iuxta maliciã nequitiãq; subsistẽs, plenus om̃i dolo & om̃i malicia scribiť, Satana patre eius hãc ei uoluntatẽ quasi ex cõsuetudine uitiorũ in naturã uertẽte. Arguens itaq; eum apost. Paulus atq; corripiẽs ait: O plene om̃i iniquitate & omni dolo, fili diaboli, inimice iusticię dei. Quia eñ uersipellis & callidus, omnẽ in se dolũ fraudulẽtiæ susceperat, appellať filius diaboli, quia implebat ipse om̃e principale illius fraude & iniquitate & om̃i malicia: intantũ illiciẽs eũ atq; decipiẽs, ut ipse Satanas implesse animã ipsius, & habitare in eodẽ putareť: quẽ ad oẽs suę peruersitatis dolos, ministrũ sibi ac famulũ pręparauerat. Ad id uero quod secundũ posueramus exemplũ, quia in Iudam introisset Satanas: hoc dicendum est. Obseruans diabolus quibusdã motibus & operationũ signis, ad quæ potissimum Iudæ cor esset uitia procliuius, deprehẽdit eum patere insidijs auariciæ: & reperta cupiditatis ianua, misit in mentẽ eius quomodo desideratã pecuniã acciperet, & per occasionẽ lucri, proditor magistri & saluatoris sui existeret, argentũ pro pietate cõmutãs, & suscipiẽs precium sceleris à pharisæis atq; Iudæis. Hæc ergo cogitationis occasio, locum tribuit Satanæ: ut in cor eius introiens, impleret eũ pessima uolũtate. Introiuit ergo, non

secundum

ſecundũ ſubſtantiã,ſed ſecundũ operationẽ:quia introire in aliquẽ,increatæ naturę eſt e- C
ius,quę participeť à pluribus.Imparticipabilis ergo diabolus eſt,nõ creator, ſed creatura
ſubſiſtẽs.Vnde & cõuertibilis atq; mutabilis,è ſanctitate decidit atq; uirtute.Diximus ſu-
pra μετοχικῶς, id eſt,quod participatione capiať, eſſe incorruptibile & immutabile & cõ
ſequẽter ęternũ.Quod aũt mutari poteſt,factũ eſſe,& habere principiũ. Porrò quod in-
corruptibile ſit,eſſe & retro et deinceps ſempiternũ.Nõ ergo ut quidã putãt participatio
ne naturę ſiue ſubſtãtię implet quẽpiã diabolus,aut eius habitator efficiť:ſed per fraudu-
lentiã & deceptionẽ & malitiã inhabitare in eo crediť quẽ repleuit. Hac aũt fallacia etiam
presbyteros qui aduerſus Suſannã in crudelitatẽ ſe uerterãt intrauit: implens animas eo-
rum incẽdio libidinis & fera ſenij uoluptate.Scriptũ eſt em̃: Venerũt aũt & duo presby-
teri pleni iniqua cogitatione. His inſidijs impleuit & uniuerſum populũ Iudęorũ, dicẽte
propheta de eo: Vę gens peccatrix,populus plenus peccatis,ſemẽ peſsimũ,filij iniqui.Se
men quippe nequã diabolus:& filij eius ꝓpter iniquitatẽ & plenitudinẽ dicti ſunt pecca-
tores.Si aũt ab his qui eius in ſcripturis filij nominanť,iuxta ſubſtantię participationẽ nõ
capiť:ſiquidẽ impoſsibile hoc eſſe in creaturis frequẽter oſtẽſum eſt: neq; alius qs poteſt
eũ capere participatiõe ſubſtãtię: ſed tantũmodo aſsũptiõe fraudulẽtiſsimę uolũtatis. O-
perationẽ quippe & ſtudia, nõ ſolũ bonorũ operũ, ſed etiã malorũ in creaturis diximus:
naturã uero atq; ſubſtãtiã ſolius in alios poſſe trinitatis intrare. Abũde ut reor occurſum
eſt propoſitę quæſtioni. Quia uero ineptũ & ſtultũ uideť aduerſus fatua reſpõdere: & ſi-
quid in buccã ruerit impiorũ,hoc uelle diſſoluere: nõ em̃ tantũ impietas eſt ſcelerata pro
ponere, quantũ & de ſceleratis ſaltẽ reſiſtentẽ uelle tractare: idcirco illud quod ſolẽt tra-
ctare prætereo,ſacrilega aduerſus nos audacia proclamantes. Si ſpũs ſanctus creatus nõ
eſt: aut frater eſt dei patris, aut patruus eſt unigeniti Ieſu Chriſti, aut filius Chriſti eſt, aut
nepos eſt dei patris,aut ipſe filius dei eſt,et iam nõ erit unigenitus dñs Ieſus Chriſtus cum D
alterũ fratrẽ habeat. Miſeri atq; miſerabiles,nõ ſentiẽtes de incorporeis & inuiſibilib.iu-
xta corporaliũ & uiſibiliũ diſputari nõ licere naturã.Fratrẽ eſſe uel patruũ, nepotẽ uel fili
um,corporũ noĩa ſunt,& imbecillitatis humanę uocabula. Trinitas uero oẽs has præter
grediť nũcupationes.Et quotienſcũq; in aliqua de his cadit,nominib.noſtris & incõgru
is uocabulis,nõ ſua natura loquiť.Cũ igiť ſancta ſcriptura amplius de trinitate nõ dicat,ni
ſi deũ patrẽ eſſe ſaluatoris, & filiũ generatũ eſſe à patre:hoc tantũmodo debemus ſentire
quod ſcriptũ eſt.Et oſtenſo quod ſpũs ſanctus increatus ſit:cõſequẽter intelligere,quod
cuius nõ eſt creata ſubſtãtia,recte patri filioq; ſocieť.Hæc iuxta eloquij noſtri paupertatẽ
in pręſenti dicta ſufficiãt: timorẽ meũ quod de ſpiritu ſancto loqui auſus ſim indicantia.
Quicũq; em̃ in eũ blaſphemauerit:nõ ſolũ in hoc ſeculo: uerũetiã in futuro non dimitteť
ei,nec ulla miſericordia & uenia reſeruabiť illi,q cõculcauerit filiũ dei, iniuriã fecerit ſpi-
ritui gratię eius in quo ſanctificatus eſt. Quod quidẽ & in deo patre eſt intelligẽdũ. Nam
qui blaſphemauerit in eũ & impiè egerit:ſine uenia cruciabiť, nullo pro eo dñm deprecã
te,ſicut ſcriptũ eſt:Qui aũt in dñm deũ peccauerit,quis orabit pro eo?Necnõ & qui filiũ
negauerit corã hominibus:negabiť ab eo corã patre & angelis eius, Ergo quia nulla ue-
nia in trinitatẽ concediť blaſphemãtibus: omni ſtudio & cautela eſt prouidendũ, ut ne in
breui quidẽ paruoq; ſermõe de ea diſputãtes,labamur. Quin potius ſi qs hoc uolumẽ le-
gere uoluerit,quæſumus ut mũdet ſe ab omni opere malo & cogitationib. peſsimis,quo
poſsit illuminato corde ea intelligere quæ dicunť,& plenus ſanctitate atq; ſapiẽtia, igno-
ſcere nobis ſicubi uolũtatẽ noſtrã nõ impleuit effectus: & tantũmodo cõſideret qua men
te quid dictũ ſit,nõ quibus expreſſum ſermonibus. Sicut em̃ pietatis ſenſum nobis auda-
citer iuxta noſtrã cõſcientiã uẽdicamus,ita quantũ de eo loqui pertinet, uenuſtatẽ rheto
ricam facundiãq; iuxta conſequentiã textũq; ſermonis,nos procul abeſſe ſimpliciter con
fitemur. Studij quippe noſtri fuit, de ſcripturis ſanctis differentibus, piè intelligere quæ
ſcripta ſunt: & imperitiam menſuramq; noſtri non ignorare ſermonis.

NONI ET VLTIMI TOMI FINIS.

INDEX CHARTARVM.

abcdefghiklmnopqrstuxyz.
ABCDEFGHIKLM.

Omnes terniones præter M quaternionem.

BASILEAE PER HIERONYMVM
FROBENIVM ET NICOLAVM EPI-
ſcopium, Menſe Auguſto, Anno
M. D. LIII.

FRO BEN